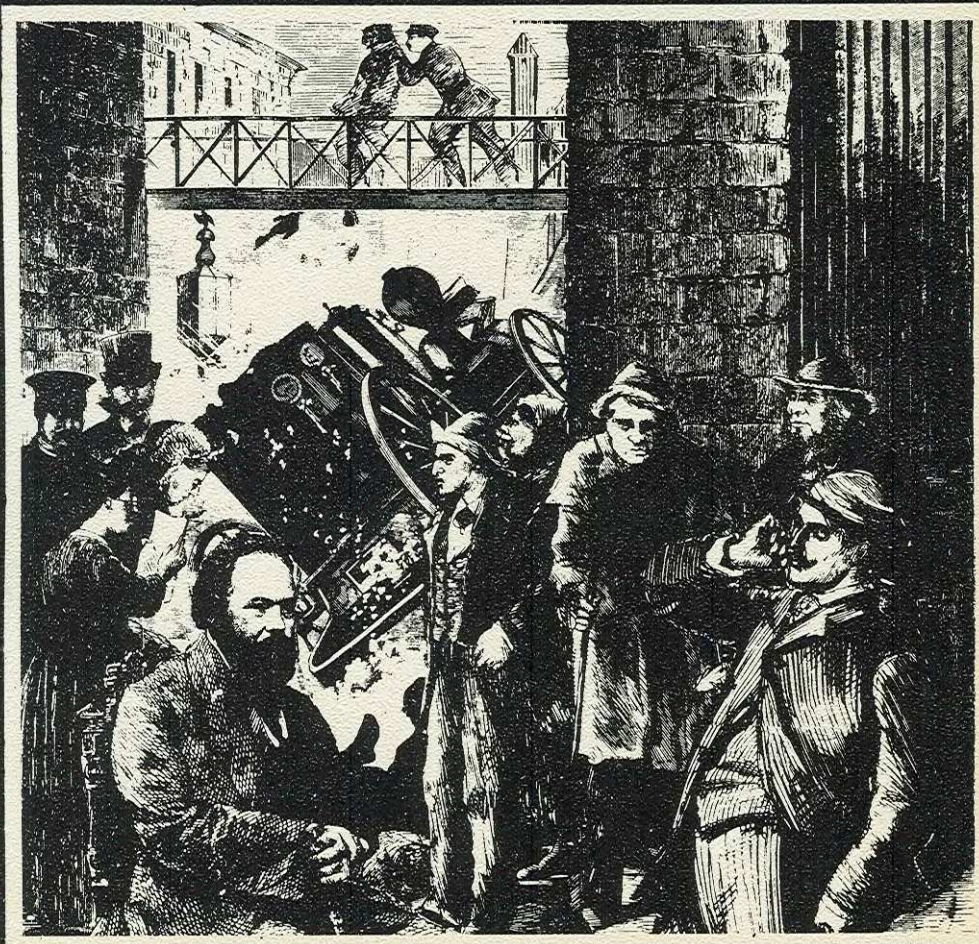

Κ. Μάρξ
Φ. Ένγκελς

για τον αναρχισμό

Έκδόσεις "ΚΑΖΑΝΤΖΑ,,

Κ. ΜΑΡΞ-Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ

**ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ**

**ΓΙΑ ΤΟΝ
ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ**

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΚΑΖΑΝΤΖΑ»
ΑΘΗΝΑ 1979**

Ἡ μετάφραση τῶν ἔργων τῆς Συλλογῆς «Κ. Μάρξ - Φ. Ἐνγκελς γιά τόν Ἀναρχισμό» ἔγινε ἀπό τό γερμανικό πρωτότυπο τῆς ἔκδοσης τῶν Ἀπάντων τοῦ Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς τοῦ Dietz Verlag Berlin 1956-1969, στήν ὁποία καί ἀναφέρονται ὅλες οἱ ἐνδείξεις. Τη γενική θεώρηση καί ἐπιμέλεια τῶν κειμένων εἶχαν οἱ Τ. Λειβαδάς καί Τ. Στεργίου. Βάση τοῦ κειμένου τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» ἀποτέλεσε ἡ μετάφραση τοῦ Γ. Χαλκιά, Συμβουλευτικά πάρθηκαν ὑπόψη μεταφράσεις τῶν ἔργων στά Ρωσικά καί Γαλλικά.

Τό βιβλίο «Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ» στοιχειοθετήθηκε καί τυπώθηκε στό Τυπογραφεῖο Γραφικῶν Τεχνῶν Γ. Ἀργυρόπουλου & Α. Ζουμαδάκη, Ἀθήνα, Ἰκαρίας 9 (Ν. Κολοκυνθοῦ) γιά λογαριασμό τῶν ἐκδόσεων «ΚΑΖΑΝΤΖΑ», Ἀθήνα, Ἑμμ. Μπενάκη 28, τηλ. 36 005 41 (Ἐκδοτική Ἐπιμέλεια Τ. Στεργίου).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἀνέκαθεν στήν ἱστορία, ὅταν οἱ ἴδιες οἱ ἐξελίξεις ἐπέβαλαν ν' ἀντικατασταθοῦν ξεπερασμένες ἀξίες, νόμοι καί κοινωνικές καταστάσεις, ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους διάφορες ἀναρχικές ιδέες. Ὡς ἀλλοτε ἔπαιρναν τή μορφή διδασκαλιῶν καί ἀντιδράσεων στόν καταναγκαστικό χαρακτήρα τοῦ Δικαίου. Ὡς ἀλλοτε ἔπαιρναν τή μορφή αἰρέσεων καί διαμαρτυριῶν ἐνάντια στήν ἀποστέωση τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ καί τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐξουσιαστικῶν μηχανισμῶν.

Τό φαινόμενο ἔγινε ιδιαίτερα αἰσθητό στίς παραμονές τῶν ἀστικῶν ἐπαναστάσεων στήν Ἀγγλία (1642-1648) καί στή Γαλλία (1789), μέ ἔμφαση στά συνθήματα τοῦ φυσικοῦ δικαίου καί στά συμφωνήματα πρὸς τόν ἄνθρωπο δικαιώματα. Ὡς πολιτική θεωρία διατυπώθηκε γιά πρώτη φορά ὁ ἀτομικός ἀναρχισμός τοῦ Οὐίλλιαμ Γκνὸνιν στό ἔργο του «*Enquiry concerning political justice*» (1793). Ὁ Γκνὸνιν εἶχε καταλήξει στό συμπέρασμα ὅτι αἰτία κάθε κακοῦ εἶναι οἱ κυβερνήσεις καί οἱ νόμοι. Ξεκινώντας ἀπό τή σκοπιὰ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὑποστήριζε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τόσο πιό ὁλοκληρωμένος, ὅσο πιό πολύ μπορεῖ νά ἀπολαμβάνει τήν ἀτομικότητά του. Θεωροῦσε ὅτι ἰδανική εἶναι μιὰ κοινωνία στήν ὁποία δέν ὑπάρχει κανένας καταναγκασμός καί καμιά κρατική ἐξουσία καί διατηρεῖται ἡ ἰδιοκτησία, ἀπαλλαγμένη, ὅμως, ἀπό τὰ ἐλαττώματά της.

Μεγαλύτερη βαρύτητα ἀπέκτησε ἡ ἰδέα ἄρνησης κάθε νομικῆς τάξης στίς συνθήκες πού ἀναπτύχθηκε ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς μέ ἀναπόφευκτο ἐπακόλουθο τή βαθμιαία καταστροφή τῶν μικροπαραγωγῶν. Οἱ τελευταῖοι θεωροῦν ὅτι τό κράτος δέν τούς προστατεύει ἀπό τόν ἀνταγωνισμό τῶν μεγαλοβιο-

μηχάνων, ρίχνει τή μικροαστική τάξη λεία στό μεγάλο κεφάλαιο καί γι' αὐτό αἰσθάνονται ἐχθρότητα πρὸς τό κράτος. Ἔτσι ἡ ἀντίληψη περὶ κράτους ἀποτέλεσε τόν πυρήνα τῶν θεωριῶν τοῦ ἀναρχισμοῦ ὅλων τῶν ἀποχρώσεων.

Ὡστόσο, στό οἰκονομικό πεδίο ξεχωρίζουν δύο κατευθύνσεις: Ὁ ἀτομιστικός ἀναρχισμός (Στίρνερ-Προυντόν), πού παρὰ μέν ἐνθερμος ὑποστηρικτὴς τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας. Καί ὁ κομμουνιστικός ἀναρχισμός (Μπακούνιν—Κροπότκιν), πού θέλει νά καταργήσῃ ὅχι μόνο τό κράτος, μά καί τήν ἀτομική ιδιοκτησία. Στίς ἀρχές τῆς ἐμφάνισής του ὁ ἀναρχισμός ἀποτέλεσε ἕνα συνοδευτικό φαινόμενο τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ιδιαίτερα σέ χῶρες οἰκονομικά καθυστερημένες, ὅπου ἡ ἐργατική τάξη ἦταν ἰσχυρά διαποτισμένη ἀπό τίς ἀντιλήψεις τῆς μικροαστικῆς ιδεολογίας. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Henry Grossmann, «ὁ ἀναρχισμός, σέ ἀντίθεση μέ τό σοσιαλισμό, δέν ἀποτελεῖ προλεταριακό κίνημα, ἀλλά ἕνα γενικό κίνημα ἐλευθερίας, μέ λιμπεραλιστική — δηλαδή στήν οὐσία ἀστική, — κατεύθυνση, ἔστω κι ἂν περικλείει προλεταριακά στοιχεῖα»*.

Στήν ἐποχή μας, πού χαρακτηρίζεται ἀπό βαθύτατη κρίση τῶν ἀξιών καί τῶν κατεστημένων καταστάσεων, ἀποκτάει καί πάλι ἐπικαιρότητα τό θέμα τοῦ ἀναρχισμοῦ καί ἡ ἀνάγκη νά συγκριζομένης ἡ φύση του καί νά ὀριοθετηθεῖ ἡ ιδεολογική καί κοινωνικο-πολιτική περιοχή του, πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἔναντι τῶν θέσεων τοῦ μαρξισμοῦ γιά τοὺς κοινωνικούς μετασχηματισμούς καί γιά τό κράτος. Μιά τέτοια ὀριοθέτηση, βασισμένη στίς τοποθετήσεις τῶν θεμελιωτῶν τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, διευκολύνει τόν ἀναγνώστη νά κρίνῃ ὅχι μόνο τή διαμόρφωση καί τήν ἐξελικτική πορεία τῶν χωρῶν τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλά καί τίς πολὺπλευρες ἀναζητήσεις τῶν δρόμων μετάβασης ἀπὸ τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία.

Θεμελιῶδες θέμα στή διαμάχη καί στήν ἀγεφύρωτη διάσταση τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τόν ἀναρχισμό στό πεδίο τῆς φιλοσοφίας, τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τοῦ πρακτικοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνα στάθηκε πάντα ἡ ἰδέα γιά τό κράτος, γιά τίς λειτουργ-

* Grünberg Archiv.

γίες του, γιά τήν ἔννοια τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου.

Βασική θέση τοῦ μαρξισμοῦ ἀπέναντι στό αἶτημα τοῦ ἀναρχισμοῦ γιά κατάργηση τοῦ κράτους ἦταν ὅτι τό αἶτημα αὐτό ὄχι μόνο δέν ἔχει νόημα, ἐφόσον δέν ἐξαλείφονται οἱ κοινωνικές σχέσεις πού γεννοῦν τό κράτος, ἀλλά εἶναι καί πολύ ἐπιζήμιο γιά τό ἴδιο τό ἐπαναστατικό κίνημα. "Ἀλλωστε, ὅλοι οἱ σύγχρονοι προβληματισμοί γύρω ἀπ' τό ρόλο καί τίς λειτουργίες τοῦ κράτους βασίζονται ἀκριβῶς στό ὅτι ἔχουν ἐπέλθει μεγάλες ἀλλαγές στόν κοινωνικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί στή φύση τῶν παραγωγικῶν σχέσεων, δηλαδή ἀλλαγές στίς κοινωνικές σχέσεις, πού ἀπαιτοῦν μιὰ νέα θεωρητική ἐπεξεργασία.

Οἱ ἰδρυτές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, Κ. Μάρξ καί Φρ. Ἑνγκελς, ἀπό τά πρῶτα κοινά ἔργα τους, ὅπως εἶναι ἡ «Γερμανική ἰδεολογία», ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς τους, ἀσχολήθηκαν σ' ὅλα τά πεδία τῆς δραστηριότητάς τους μέ τίς θεωρητικές ἀπόψεις καί τή συγκεκριμένη δράση τῶν ἀναρχικῶν σέ διάφορες χῶρες καί σέ διαφορετικές χρονικές περιόδους τοῦ περασμένου αἰῶνα. Ἀπό τότε, βέβαια, ἔχει ἀλλάξει ἡ ὄψη τοῦ κόσμου. Ἡ ἱστορική ἐξέλιξη, λύνοντας πολλά προβλήματα, δημιουργήσε πολλά ἄλλα, πού ἀπαιτοῦν βαθιά ἐπιστημονική ἀνάλυση καί θεωρητική γενίκευση. Ὡστόσο, ἡ μελέτη τῶν ἔργων τους μπορεῖ νά ἀποβεῖ πολύτιμο βοήθημα τόσο γιά τήν ἐκτίμηση τοῦ παρελθόντος, ὅσο καί κυρίως γιά τήν ἀνάλυση τοῦ παρόντος καί τή δημιουργία τοῦ μέλλοντος.

Ἀκούγεται καί γράφεται πολύ συχνά ὅτι ζοῦμε σ' ἕναν ἀναρχοῦμενο κόσμο, ὅτι μᾶς τυλίγει ἕνα μπέρδεμα καί μιὰ ἀναστάτωση καί ὅτι δέν ἔμεινε τίποτα ὀρθιο. "Ἐχουν ἄραγε σχέση ὅλα αὐτά μέ τήν ἀναρχία; Ἐχει ἢ δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τούς κομμουνιστές καί τό σοσιαλιστικό κίνημα ἢ ἀναρχία; Ἀπαντήσεις σ' αὐτά τά ἐπίκαιρα ἐρωτήματα μπορεῖ νά βρεῖ ὁ ἀναγνώστης στά ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φρ. Ἑνγκελς πού συγκεντρώσαμε σ' αὐτή τή Συλλογή. Καί ἡ σημασία τους εἶναι πολύτιμη, διότι ρίχνουν τό δικό τους φῶς στή σημερινή κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα, μιὰ πραγματικότητα πού θέτει μπροστά στό ἐπαναστατικό κίνημα, ἰδιαίτερα τῶν ἀναπτυγμένων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, πελώρια προβλήματα πολιτικοῦ καί στρατηγικοῦ χαρακτήρα. Καί θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι ἀναφερόταν σέ τούτη τή σημερινή πραγματικότητα,

ὅταν, πρὶν ἀπὸ 60 καὶ πάνω χρόνια, ὁ Λένιν ἔγραφε: «Ἐξ ἐπαγγελματιῶν ὑπουργοὶ καὶ βουλευτές, προδότες τοῦ προλεταριάτου καὶ «ἐπιτηδευματίες» σοσιαλιστές τῶν ἡμερῶν μας ἐκχώρησαν τὴν κριτικὴν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἀποκλειστικὰ τοὺς ἀναρχικοὺς καὶ πάνω σ' αὐτὴν τὴν ἀλλόκοτη λογικὴ ἀνακήρυξαν «ἀναρχισμό» κάθε κριτικὴν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ! Δὲν εἶναι καθόλου παρὰ τὸ ἐξοφλεῖν, πού τὸ προλεταριάτο τῶν «προοδευμένων» κοινοβουλευτικῶν χωρῶν, ἀηδιασμένο ἀπὸ τὸ θέαμα τέτοιων «σοσιαλιστῶν», (...) ἐκδηλώνει ὅλο καὶ συχνότερα τίς συμπάθειές του στὸν ἀναρχοσυνδικαλισμό, παρόλο πού ἦταν καὶ εἶναι αὐτὰδελφος τοῦ ὀπορτουνισμοῦ»*.

Τὸ δέος, πού ἐνιωθαν οἱ θεωρητικοὶ τοῦ ἀναρχισμοῦ μπροστά στὰ κοινωνικὰ ἐπακόλουθα τῶν τεχνικῶν ἀνακαλύψεων καὶ ἐφευρέσεων τοῦ 19ου αἰῶνα, τοὺς ὠθοῦσε στὸ νὰ κηρύττουν ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τῆς πολιορκουμένης «ἱερῆς» μικρῆς ιδιοκτησίας τὴν ἄμεση κατάργηση τοῦ κράτους. Ἀπὸ τότε ἡ κοινωνία κινήθηκε μετὰ ταχύτητα ὅχι ἀτμομηχανῆς, ἀλλὰ διαπλανητικῶν πτήσεων. Ἡ μικροϊδιοκτησία, πού ἀπολογητές καὶ ἰδεολόγοι της στάθηκαν οἱ γενάρχη τοῦ ἀτομιστικοῦ ἀναρχισμοῦ, κλονιστοῦντο ἀπὸ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ ἀνάπτυξη. Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη δικαίωσε τίς προβλέψεις ἐκείνων πού ὑποστήριζαν πῶς «ὁ καπιταλισμός, ὠθώντας ὅλο καὶ πιο πολὺ τὰ πράγματα πρὸς μιὰ μετατροπὴ τῶν μεγάλων κοινωνικοποιημένων μέσων παραγωγῆς σὲ κρατικὴ ἰδιοκτησία, δείχνει μόνος του τὸ δρόμο γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς ἀνατροπῆς» (βλ. σελ. 465)**.

Ἐνας σύγχρονος, ἀρκετὰ ὑποψιασμένος παρατηρητὴς, μολονότι ἀμφισβητεῖ γενικὰ τὸ ρόλο τῆς μαρξιστικῆς κοσμοθεωρίας, δὲ διστάζει νὰ διαπιστώσει ἀπερίφραστα: «Μιὰ ἐπανάσταση κατὰ τοῦ καπιταλισμοῦ, μετὰ χαλασμένους πορτεῖς πρὸς σοσιαλισμοὺς διαφόρων τύπων, γίνεται ὁρατὴ στὸ ἐνήμερο μάτι»***.

* Β.Ι. Λένιν, «Κράτος καὶ ἐπανάσταση», ἅπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 25.

** Φρ. Ἐνγκελς, «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπ' τὴν οὐτοπία στὴν ἐπιστήμη». — Κάθε παραπομπὴ σὲ σελίδες, πού γίνεται στὸν πρόλογο, ἀναφέρεται σὲ κείμενα πού δημοσιεύονται στὴν παρούσα συλλογὴ.

*** Ἀγ. Τερζάκης, ἔφημ. «Βῆμα», 29.11.78.

Στή Συλλογή αυτή ὁ ἀναγνώστης θά βρεῖ συγκεντρωμένες τίς σκέψεις πού ἐκθέτουν οἱ ἰδρυτές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ σέ μερικά βασικά τους ἔργα, ὅπως εἶναι ἡ «Γερμανική ἰδεολογία», «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας», «Ἡ Διεθνὴς Ἑνωσις Ἑργατῶν καί ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας». Στά ἔργα αὐτά γίνεται κριτική τοῦ ἀναρχισμοῦ τοῦ Μάξ Στίρνερ, πολεμική κατὰ τοῦ Προυτὸν καί τοῦ προντονισμοῦ καί ἀγώνας κατὰ τοῦ μπακουνισμοῦ. Ἡ ἴδια ἡ φύση τῶν κειμένων αὐτῶν καί οἱ διαφορετικές συνθῆκες στίς ὁποῖες ἔχουν γραφεῖ, δίνουν στὸν ἀναγνώστη τὴ δυνατότητα νὰ παρακολουθήσει τὴν ἀντίθεση τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φρ. Ἑγκελς πρὸς τὸν ἀναρχισμό στὰ πεδία τῆς φιλοσοφίας, τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τῆς συγκεκριμένης πολιτικῆς πρακτικῆς τῶν ἀγώνων τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου στὰ πλαίσια τῆς Α' Διεθνοῦς. Πέρα ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτά, ἔχουν συμπεριληφθεῖ στὴ Συλλογή αὐτὴ ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλα ἔργα καί ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῶν Κ. Μάρξ καί Φρ. Ἑγκελς, πού περιέχουν πολύτιμες ἀναλύσεις καί σκέψεις γιὰ τὴν καταγωγὴ, τὴ φύση καί τὴ διαδρομὴ τοῦ ἀναρχισμοῦ σέ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ πραγματικό προλεταριακό κίνημα, τὸν ἱστορικό ρόλο του καί τοὺς σοσιαλιστικούς στόχους του.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1845 ὁ Φρ. Ἑγκελς ἐφθασε στίς Βρυξέλλες, ὅπου, μαζὶ μὲ τὸν Κ. Μάρξ ἀποφάσισαν νὰ ἐκθέσουν ἀπὸ κοινοῦ τίς σκέψεις τους ὑπὸ μορφή κριτικῆς τῆς μεταγεργελιανῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Καρπὸς αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ἔργου ἦταν ἡ «Γερμανική ἰδεολογία». Αὐτὸ τὸ ἔργο δέ μπόρεσαν νὰ τὸ δημοσιεύσουν ὅσο βρίσκονταν στὴ ζωὴ. Ἀλλά, «εὐχαρίστως παραδόσαμε τὰ χειρόγραφα στὴν τρωκτικὴ κριτικὴ τῶν ποντικῶν — ἔγραφε ἀργότερα ὁ Μάρξ, — μιά καί εἴχαμε πετύχει τὸ βασικό στόχο μας: νὰ ξεκαθαρίσουμε τὸ πρόβλημα γιὰ μᾶς τοὺς ἰδίους». Πράγματι, ὅσο ζοῦσαν οἱ συγγραφεῖς του, δημοσιεύτηκε μόνο τὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ δευτέρου τόμου τοῦ ἔργου. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἑγκελς, τὰ χειρόγραφα, πού εἶχαν ὑποστῇ μερικὲς φθορές, βρέθηκαν στὰ χέρια τῶν ἡγετῶν τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί μόλις τὸ 1932 πρωτοδημοσιεύτηκε ὅλο τὸ ἔργο στὸ γερμανικό πρωτότυπο, στὴ Μόσχα.

Στὴ «Γερμανική ἰδεολογία» προβάλλεται καί θεμελιώνεται

ή θέση ότι ή συνείδηση τών ανθρώπων καθορίζεται από τό κοινωνικό τους είναι καί ότι ό τρόπος παραγωγής παίζει αποφασιστικό ρόλο στην όλη κοινωνική ζωή τών ανθρώπων. Διατυπώνεται για πρώτη φορά ή σκέψη για τούς γενικούς αντικειμενικούς νόμους πού διέπουν τήν ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων καί τών σχέσεων παραγωγής. Σέ αντιπαράθεση μέ τόν Μάξ Στίρνερ, πού επιδίδεται στην κριτική του κράτους, τής θρησκείας, τής ήθικης από τή σκοπιά τών αφηρημένων ιδεών, στή «Γερμανική ιδεολογία» τεκμηριώνεται ή ιδέα πώς τό πολιτικό καί ιδεολογικό εποικοδόμημα τής κοινωνίας τό καθορίζουν σέ τελική ανάλυση οί ύπάρχουσες οικονομικές σχέσεις στή δεδομένη στάθμη τής ιστορικής ανάπτυξης. Απομυθοποιείται ό ρόλος του κράτους, πού ό Στίρνερ τό έβλεπε ως κάτι ανεξάρτητο από τήν κοινωνία, πού, μόλις καταργηθεί, θά απελευθερώσει τόν άνθρωπο καί αποκαλύπτεται ότι τό κράτος είναι ένα όργανο στην ύπηρεσία τής τάξης εκείνης πού κυριαρχεί στην οικονομία. Προβάλλεται για πρώτη φορά ή σκέψη πώς τό προλεταριάτο οφείλει νά καταλάβει τήν πολιτική έξουσία. «Η επανάσταση είναι αναγκαία όχι μόνο διότι δέ μπορεί μέ κανέναν άλλο τρόπο ν' ανατραπεί ή κυρίαρχο τάξη, αλλά καί διότι ή ανατρέπουσα τάξη μόνο μέ τήν επανάσταση μπορεί ν' απαλλαχθεί απ' όλη τήν παλιά βρωμιά καί νά καταστεί ικανή νά δημιουργήσει ένα νέο θεμέλιο τής κοινωνίας»* Ο Μάρξ θά εξηγήσει άργότερα, βασισμένος στά διδάγματα τής Κομμούνας του Παρισιού, πώς βλέπει νά χτίζεται αυτό τό νέο θεμέλιο. «Η Κομμούνα» — έγραφε — «κάνει τήν άπαρχή για τήν άπελευθέρωση τής έργασίας, — πού άποτελεί τόν μέγα σκοπό της, — από τή μιá μεριά, μέ τό ότι εξαφανίζει τήν μή παραγωγική καί επιζήμια έργασία τών κρατικών παρασίτων, εξαλείφει τούς λόγους στους όποιους προσφέρεται σπονδή ένα τεράστιο μέρος του έθνικου προϊόντος για νά χορταίνει τό κράτος-τέρας καί, από τήν άλλη μεριά, μέ τό ότι εκτελεί έναντι ενός εργατικού μισθοϋ τό άληθινό έργο τής διακυβέρνησης σέ τοπική καί έθνική κλίμακα. Έτσι ή Κομμούνα κάνει τήν άρχή, πραγματοποιώντας τεράστια οικονομία, μέ μιá οικονομική μεταρρύθμιση, όπως καί μέ πολιτική αναμόρφω-

* Κ. Μάρξ, 'Η Γερμανική Ίδεολογία, "Απαντα τόμ. 3, σελ. 70.

ση»*. Καί, βέβαια, αυτό ή Κομμούνα τό έπραττε «δίχως νά διεκδικεί τό αλάθητο, όπως τό έκαναν όλες ανεξαίρετα οί κυβερνήσεις του παρελθόντος. Δημοσίευε εκθέσεις των συνεδριάσεων της, γνωστοποιούσε τις ενέργειές της. Διαφώτιζε την κοινή γνώμη για όλες τις ατέλειές της»**.

Στή «Γερμανική ιδεολογία» αποσαφηνίζεται ότι οί οικονομικοί νόμοι καί οί οικονομικές κατηγορίες έχουν αντικειμενικό χαρακτήρα. Αντίθετα από τούς άστούς οικονομολόγους, πού έβλεπαν τούς οικονομικούς νόμους της άστικής κοινωνίας ως κάτι τό αιώνιο καί απαρασάλευτο, αντίθετα από πολλούς άστούς οικονομολόγους, πού καί σήμερα θεοποιούν τις λειτουργίες αυτοματισμού της καπιταλιστικής οικονομίας, οί συγγραφείς της «Γερμανικής ιδεολογίας» έξηγοϋν ότι αυτοί οί νόμοι αποτελούν τή θεωρητική εκφραση κοινωνικών σχέσεων, πού είναι ιστορικά καθορισμένες καί παροδικές. Στο έργο αυτό σκιαγραφείται ήδη ή ιδέα, πού βρήκε τήν κλασική της διατύπωση στην «Κριτική της πολιτικής οικονομίας» του Μάρξ (1857), για τόν νόμο περί ύποχρεωτικής αντιστοιχίας των σχέσεων παραγωγής προς τόν χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων.

Τό έργο του Κ. Μάρξ «Η αθλιότητα της φιλοσοφίας» εκδόθηκε τό 1847, λίγο μετά τή συγγραφή της «Γερμανικής ιδεολογίας» καί λίγο πριν απ' τήν έκδοση του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου». Στο έργο αυτό αντικρούονται ή αντιφατικότητα καί ό οδοπισμός των αντιλήψεων της μικροαστικής τάξης, πού θέλει ν' απαλλαγεί μέν από τις όλέθριες συνέπειες της ανάπτυξης του καπιταλισμού, χωρίς όμως νά θιχτούν οί οικονομικές βάσεις του καπιταλιστικού συστήματος : ή άτομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής καί ή μισθωτή εργασία.

Αποσαφηνίζοντας τόν όρο «παραγωγικές δυνάμεις», ό Μάρξ έξηγεϊ ότι δέν περιλαμβάνουν μόνο τά εργαλεία παραγωγής, αλλά καί τούς ίδιους τούς εργάτες. Καί προσθέτει ότι «ή πιό ισχυρή παραγωγική δύναμη είναι ή ίδια ή επαναστατική τάξη» (βλ. σελ. 174). Αντικρούοντας τόν Προικτόν καί τήν εξιδανικευμένη εικόνα

* Κ. Μάρξ, άπαντα, τ. 17, σελ. 546.

** Στο ίδιο, σελ. 348.

πού δίνει για τό αγαθό τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, ὁ Μάρξ τονίζει ὅτι ἡ ἀντίφαση μεταξύ σχέσεων παραγωγῆς καί παραγωγικῶν δυνάμεων εἶναι μιὰ ἀντίφαση ἀντικειμενική καί ἀνταγωνιστική, πού δέ μπορεῖ παρὰ νά ὀξύνει τήν πάλη τῶν τάξεων καί νά ὀδηγεῖ στήν ἀλλαγὴ τοῦ παλιοῦ τρόπου παραγωγῆς ἀπὸ ἓνα νέο, πῶς προηγμένο τρόπο παραγωγῆς. Καί ἀπαντώντας στοὺς βιαστικούς ὑπέρμαχους τῆς ἀναρχίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐπισημαίνει πὼς μόνον σέ μιὰ κοινωνία, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἀνταγωνισμοὺς τῶν τάξεων «οἱ κοινωνικὲς ἐξελίξεις θὰ πάθουν νά εἶναι πολιτικὲς ἐπαναστάσεις» (βλ. σελ. 175).

Στὴν «Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» ὁ Μάρξ συγκεκριμένο-ποιεῖ μερικὰ βασικά συμπεράσματά του γιὰ τὴν ἱστορική σημασία πού ἔχει τό ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἀναλύει ποῖο ρόλο παίζουν οἱ οἰκονομικοὶ ἀγῶνες, οἱ ἀπεργίες, οἱ ἐργατικὲς ἐνώσεις στὴ διαδικασία συσπείρωσης καί ἐπαναστατικῆς ἀγωγῆς τῶν ἐργατῶν. Ἐδῶ διατυπώνει τὴ σκέψη πὼς τό προλεταριάτο ὀφείλει νά ἀποκτήσει ταξική, σοσιαλιστικὴ συνείδηση, νά ἀνυψώσει τὸν ἐπαναστατικὸ ρόλο του ἐναντὶ τοῦ πολιτικοῦ καί οἰκονομικοῦ συστήματος τῆς ἀστικῆς κοινωνίας στό σύνολό του καί νά μετατραπῇ ἀπὸ «τάξη ἐναντὶ τοῦ κεφαλαίου» σέ «τάξη γιὰ τὸν ἑαυτό της». Μὲ ὀδηγὸ αὐτὴ τὴ σκέψη, μπορεῖ κανεὶς νά μελετήσῃ βαθύτερα γιὰ ποιοὺς λόγους συντελεῖται ἡ ἐνσωμάτωση τῶν ἐργαζόμενων τάξεων στό ἀστικὸ πολιτικὸ καί οἰκονομικὸ σύστημα καί ἔτσι δυσκολεύεται ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων καί διευκολύνεται ἡ διαιώριση τῶν κρίσεων τοῦ συστήματος.

Στό ἴδιο ἔργο του ὁ Μάρξ ἀνέπτυξε τὴ θέση τῆς ἐνότητας οἰκονομικῶν καί πολιτικῶν ἀγῶνων τῆς ἐργατικῆς τάξης καί ὑπογράμμισε ὅτι γιὰ τὴν ἐργατικὴ τάξη βαρύνουσα σημασία ἔχουν οἱ πολιτικοὶ ἀγῶνες, πού τελικὰ ἀποβλέπουν στήν ἀνατροπὴ τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας τῆς ἀστικῆς τάξης. Προειδοποίησε ἔτσι ὅτι οἱ ἀγῶνες, πού ἐκτείνονται στό καθαρὸ οἰκονομικὸ πεδίο, πού ἀγνοοῦν τίς πολιτικὲς συνθῆκες μέσα στίς ὁποῖες ἐξελλίσσονται καί πού χά-νουν ἀπὸ τὰ μάτια τους τὴ σοσιαλιστικὴ προοπτική, δέ σφυρηλατοῦν τὴν «τάξη γιὰ τὸν ἑαυτό της», ἀλλὰ διευκολύνουν τὴν ἐνσωμάτωσή της στό σύστημα.

Μιά γενική ανασκόπηση τοῦ ἀγώνα κατὰ τοῦ ἀναρχισμοῦ τοῦ Μπακούνιν καί τῶν ὁπαδῶν του ἀποτέλεσε ἡ ἔκθεση, πού συνέταξαν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς, μέ ἐντολή τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε τό 1873 μέ τίτλο: «Ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας καί ἡ Διεθνῆς Ἑνωσις Ἑργατῶν». Ἡ ἐργασία αὐτή, πού δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά στό Ἑλληνικά, (βλ. σελ. 299-470), βασίζεται σέ ἐκτεταμένο ἀποδεικτικό ὕλικό, προερχόμενο κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος ἀπό τίς ἴδιες τίς ρωσικές πηγές τοῦ Μπακούνιν καί τῶν ὁπαδῶν του. Ἀποκαλύπτεται ἡ πλήρης ἀντίθεση τῶν ἰδεολογικῶν καί ὀργανωτικῶν ἀρχῶν τῆς «Συμμαχίας» τῶν ἀναρχικῶν πρὸς τίς ἀρχές καί τοὺς στόχους τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Ἡ ἐργασία αὐτή ἀντανakλοῦσε τή γενικότερη διαπάλη πού γινόταν μέσα στό διεθνές ἐργατικό κίνημα ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ. Ἡ διαπάλη αὐτή εἶχε ὀξυνθεῖ μετὰ τὴ συνδιάσκεψη τῆς Διεθνοῦς στό Λονδίνο, τό 1871, πού μέ τίς ἀποφάσεις της ἀντέκρουσε τὰ δόγματα τῶν ἀναρχικῶν περὶ ἀποχῆς ἀπὸ τὴν πολιτική καί περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ κάθε πειθαρχία. Στό κείμενο τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἑνγκελς ὁ ἀναρχισμός τοῦ Μπακούνιν ἀποκαλύπτεται ὡς μιὰ αἵρεση, πού μέ τὴ στενότητα τοῦ χαρακτήρα της ἐπιφέρει μεγάλη ζημία στό ἐργατικό κίνημα. Εἰδικότερα στό κεφάλαιο πού ἀναφέρεται στὴ δράση τῶν Μπακουνικῶν στὴ Ρωσία (βλ. σελ. 381-433), ἀναλύεται πῶς ἔδρασε ὁ Νετσάγιεφ, ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Μπακούνιν στὴ Ρωσία, ποιῆς μεθόδους ἀπάτης καί βίας χρησιμοποίησε καί πόση ζημιὰ ἔκανε στό ρωσικό ἐπαναστατικό κίνημα.

Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς, συντάσσοντας τὴν ἔκθεση τῆς Διεθνοῦς, ἔγραψαν οὐσιαστικά ἓνα μέρος τῆς ἴδιας τῆς ἱστορίας της. Ἐντυπωσιάζει ἡ ἀκρίβεια τους στὴν παράθεση τοῦ ἀποδεικτικοῦ ὕλικου καί ἡ ἀπουσία κάθε ὑποκειμενισμοῦ στὴν ἐκτίμηση προσώπων καί πραγμάτων. Ἡ περιγραφή τῆς δραστηριότητος τοῦ Μπακούνιν καί τῶν ὁπαδῶν του γίνεται σέ συνάρτηση μέ τὴν ἐκτίμηση τῶν ἐξελίξεων καί τῶν ρευμάτων στὶς διάφορες χῶρες καί ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, ἡ ἔκθεση τῶν δύο πρωταγωνιστῶν τῆς Διεθνοῦς ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα συγκεκριμένης πολιτικῆς ἀνάλυσης. Ἀντικρούοντας τὴν ἀναρχικὴ ἄποψη περὶ ἀποχῆς ἀπὸ τὴν πολιτική,

ὕπενθυμίζουν τήν ἀρχή τῆς Διεθνοῦς ὅτι τό πολιτικό κίνημα δέν ἀποτελεῖ σκοπό, ἀλλά μέσο γιά τήν ἐπίτευξη σκοπῶν καί καντη-
ριάζουν τήν ὑπερεπαναστατική φρασεολογία, ὑπογραμμίζοντας τήν
ἀνάγκη νά εἶναι οἱ ἐργάτες σοβαροί καί φωτισμένοι.

Ὁ ἀναγνώστης θά βρεῖ πολλές ὁμοιότητες στά ὅσα περιγρᾶ-
φονται γιά τόν τρόπο ἐνέργειας τῶν ἀναρχικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης,
ιδιαίτερα στήν Ἰταλία καί τήν Ἰσπανία, μέ τόν τρόπο πού ἐνερ-
γοῦν σήμερα μερικές ομάδες κρούσης καί πάλι στίς χώρες αὐτές.
Ἡ κοινωνική ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων, πού ἀποτελοῦσαν στηρίγ-
ματα τοῦ Μπακούνιν στήν Ἰταλία, παρουσιάζει πολλές ἀναλογίες
μέ τήν κοινωνική ψυχολογία τῶν διανοουμένων τῆς σχολῆς κοι-
νωνιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Τρέντο τῆς Ἰταλίας, ἀπ' ὅπου
προῆλθαν, καθολικοί οἱ ἴδιοι, πολλοί ἀπ' τούς ἰδεολογικούς ἡγέτες
τῆς «Ἐργατικῆς Αὐτονομίας», τῆς ὁποίας δυναμικό τμήμα εἶναι οἱ
«Ἐρθερές Ταξιαρχίες». Κατά μιᾶ «πονηριά τῆς ἱστορίας», ἡ πρα-
κτική τοῦ Νετσάγιεφ στή Ρωσία τῆς δεκαετίας τοῦ 1870 δέν πα-
ρουσιάζει μεγάλες διαφορές ἀπό τήν πρακτική μερικῶν ὁμάδων τῆς
δεκαετίας τοῦ 1970, πού στρατολογοῦν τά μέλη τους, ἀφοῦ πρῶτα
τά ὑποβάλλουν σέ δοκιμασία ληστειῶν καί ἀπαγωγῶν. Στό ἔργο του
«Τί νά κάνουμε;», γραμμένο στά 1902, ὁ Λένιν διαπίστωνε μιᾶ
βαθύτερη ἐσωτερική σχέση ἀνάμεσα στόν οἰκονομισμό καί τήν
τρομοκρατική τακτική. «Οἱ οἰκονομιστές καί οἱ τρομοκράτες
— ἔγραφε — ὑποκλίνονται ἀπλῶς μπροστά στούς δυό διαφορετι-
κούς πόλους ἐνός καί τοῦ αὐτοῦ ρεύματος, τοῦ αὐθόρμητου: οἱ
οἰκονομιστές μπροστά στό αὐθόρμητο τοῦ «καθαρά ἐργατικοῦ κι-
νήματος», οἱ τρομοκράτες μπροστά στό αὐθόρμητο τῆς πύρι-
νης κατακραυγῆς τῶν διανοουμένων, πού δέν ξέρουν ἢ δέν ἔχουν
τή δυνατότητα νά συνδέσουν σ' ἓνα σύνολο τό ἐπαναστατικό ἔργο
μέ τό ἐργατικό κίνημα. Ὅποιος ἔχασε τήν πίστη του ἢ ὅποιος δέν
πίστεψε ποτέ σ' αὐτή τή δυνατότητα, εἶναι πράγματι δύσκολο νά
βρεῖ ἄλλη διέξοδο τοῦ ἀναβρασμοῦ πού τόν συνέχει καί τῆς ἐπα-
ναστατικῆς δραστηριότητάς του, ἔξω ἀπ' τήν τρομοκρατία»*.

Ἀντικρούοντας τή θέση τῶν ἀναρχικῶν, πού κηρύσσουν τήν
ἄμεση «κατάργηση τοῦ κράτους» μέ κάποια «ἐπαναστατική ἔκρη-

* Λένιν, ἅπαντα, τόμ. 5, 4η ρωσική ἔκδοση.

ξη», ὁ Μάρξ, σέ ὁμιλία του σέ συγκέντρωση μελῶν τῆς Διεθνoῦς στό Ἀμστερνταμ, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1872, ἀνέπτυξε τή θέση ὅτι σέ μερικές χώρες, ὅπως στήν Ἀγγλία, ΗΠΑ, Ὁλλανδία, τό προλεταριάτο, μέ βάση τίς ἱστορικές συνθῆκες πού ἔχουν διαμορφωθεῖ ἐκεῖ, θά μπορούσε νά πάρει τήν ἐξουσία μέ εἰρηνικά μέσα. Ὁ Λένιν δέν ἀγνοοῦσε αὐτή τή θέση. Ὡστόσο, καταπολέμησε τήν ὀπορτουниστική ἐρμηνεία της, ἀντικρούοντας ἐκείνους (Κάουτσκι), πού τή χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἐπιχείρημα γιά νά ἀπορρίψουν κάθε ἰδέα περί σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης καί πύο συγκεκριμένα περί δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. Τό 20ό συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ, τό 1956, ὑποστήριξε τή δυνατότητα τῆς εἰρηνικῆς μετάβασης στό σοσιαλισμό μέσα στίς νέες ἱστορικές συνθῆκες, ὅπου ἡ εἰρηνική συνύπαρξη κρατῶν μέ διαφορετικά κοινωνικά συστήματα θά ἰσχύει γιά μιά λίγο-πολύ μακρόχρονη ἱστορική περίοδο. Ὅπως κι ἂν ἔχει, ἐκείνη ἡ θέση τοῦ Μάρξ δέν παύει νά ὑπογραμμίζει καί γιά τή σημερινή ἐποχή ὅτι τό προλεταριάτο, στή χάραξη τῆς στρατηγικῆς του, ὀφείλει νά παίρνει ὑπόψη του τίς συγκεκριμένες πολιτικές καί οἰκονομικές συνθῆκες πού ἔχουν διαμορφωθεῖ ἱστορικά σέ κάθε χώρα.

Τό συνέδριο τῆς Χάγης ἦταν οὐσιαστικά τό τελευταῖο συνέδριο τῆς Α' Διεθνoῦς. Οἱ νέες συνθῆκες καί οἱ ἰδιομορφίες τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στίς διάφορες χώρες ἀπαιτοῦσαν νέες μορφές ὀργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ Α' Διεθνῆς, ὡς ὀργανωτική μορφή συνένωσης τῶν ἀγωνιστικῶν δυνάμεων τοῦ προλεταριάτου, ἔπαυε νά ἀνταποκρίνεται στό ἐπεκτεινόμενο διεθνές ἐργατικό κίνημα. Ἡ ἴδια ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων ἔθεσε ὡς βασικό καθῆκον τή διαμόρφωση καί τήν ἐδραίωση προλεταριακῶν κομμάτων σέ κάθε χώρα. Αὐτή, ἄλλωστε, ἀποτελοῦσε καί τήν προϋπόθεση, πού γιά τήν ὑλοποίησή της ἰδρύθηκε ἡ Α' Διεθνῆς. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς, σέ ἐπιστολές τους πρὸς τόν Ζόργκε, τόν Λίμπκνεχτ, τόν Μπέμπελ καί ἄλλους, ἀνέπτυξαν τίς σκέψεις τους γιά νέες μορφές ὀργάνωσης, πού νά ἀνταποκρίνονται στό νέο στάδιο ἀνάπτυξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Στό ἄρθρο του «περί πολιτικῆς ἀδιαφορίας» ὁ Μάρξ ἔδειξε πόσο θεωρητικά ἀτελής καί πολιτικά ἐπιβλαβής ἦταν ἡ προντονική δοξασία, πού προπαγάνδιζαν οἱ μπακουνικοί, γιά ἀποχή τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπό κάθε πολιτικό ἀγώνα. Στήν πράξη, αὐτό ἰσο-

δυναμοῦσε μέ πλήρη ἀφοπλισμό τῶν ἐργατῶν ἀπέναντι στήν παντοδυναμία τοῦ ἀστικοῦ κράτους, τό ὁποῖο, βέβαια, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μάρξ ἴσαμε τίς μέρες μας, ἔγινε ἀκόμα πιό παντοδύναμο. Καί δέν μπορεῖ νά μή διαπιστώσει κανεῖς τήν ἰδεολογική συγγένεια ἐκείνων πού προπαγανδίζουν ἢ ζητοῦν ἀποχή ἀπό τήν πολιτική καί ἐκείνων πού ἐπιχειροῦν νά συγκαλύψουν τόν πολιτικό χαρακτήρα τῶν ἐκδηλώσεων πού ἀντανακλοῦν ἀλληλοσυγκρουόμενα κοινωνικά συμφέροντα καί πολιτικές κατευθύνσεις.

Δίνοντας μιάν ἀπάντηση σ' ὅλους ἐκείνους πού βασίζουν τήν πολιτική δράση τους σέ σχήματα, σέ λογικές κατασκευές καί γενικά μένουν προσκολλημένοι στούς τύπους, ὁ Μάρξ, στό γράμμα του πρὸς τόν Σβάιτσερ, ἔγραφε γιά τόν Προρντόν: «Ψάχνει νά βρεῖ τή λεγόμενη “ἐπιστήμη”, μέσω τῆς ὁποίας θά βρισκόταν ἓνας *a priori* τύπος γιά τήν «ἐπίλυση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος», ἀντί νά ἀντλεῖ τήν ἐπιστήμη ἀπ' τήν κριτική γνώση τῆς ἱστορικής κίνησης, μιᾶς κίνησης πού παράγει ἡ ἴδια τοὺς ὑλικούς ὁρους τῆς χειροφέρνης» (βλ. σελ. 207). Ὑπῆρξαν, βέβαια, πολλοί, πού ἔδωσαν καί δίνουν μιὰ μηχανιστική, στατική ἢ ὁπορτουριστική ἐρμηνεία στίς ἰδέες τοῦ μαρξισμοῦ. Ἦδη ὁ Ἑνγκελς εἶχε ἀντιμετωπίσει διάφορους θιασῶτες τοῦ «πολιτικοῦ ρεαλισμοῦ» καί πολυπράγμονες πολιτικούς τῆς «τέχνης τοῦ ἐφικτοῦ», ὅταν ἔγραφε: «Διή-θεν», κατὰ τόν Μάρξ, ἡ ἱστορία ἐξελίσσεται ἐντελῶς αὐτόματα χωρὶς τή σύμπραξη τῶν ἀνθρώπων (πού, ὥστόσο, τή δημιουργοῦν), καί ὅτι διῆθεν οἱ οικονομικές σχέσεις (πού ὥστόσο εἶναι δημιουργήματα τῶν ἀνθρώπων!) παίζουν μέ τοὺς ἀνθρώπους σάν νά εἶναι ἀπλά πιόνια σκακιοῦ» (βλ. σελ. 505). Διατηρεῖ πάντα τήν ἐπικαιρότητά της ἡ ὑπόμνηση αὐτή, διότι εἶναι πάντα καί πανταχοῦ παρῶν ἓνας ἱστορικός φαταλισμός, τόν ὁποῖο ἔχουν κάθε λόγο νά καλλιεργοῦν οἱ κάθε λογῆς ἀντιδραστικές καί συντηρητικές δυνάμεις, πού ἐναντιώνονται στήν ἀφύπνιση καί χειραφέτηση τῶν ἀνθρώπων. Καί ἡ καλλιέργεια αὐτῇ γίνεται ἀκόμα πιό ἐπικίνδυνη, ὅταν ἀπέναντί της παρουσιάζεται τό φαινόμενο ἐκείνων, πού πιστεύουν ὅτι τήν προοδευτικότητά τους τή διασφαλίζει *a priori* κάποια ἱστορική ἀποστολή καί ὅχι ὁ συγκεκριμένος ρόλος πού διαδραματίζουν στήν προοδευτική κίνηση τῆς κοινωνίας, στήν ἀπαλλαγὴ τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ κάθε μορφὴ καταναγκασμοῦ καί ἀλλοτρίωσης.

“Όσο για μερικούς, πού βλέπουν τό μαρξισμό σάν περιοδικό μόδας απ’ όπου επιλέγουν μοντέλα για νά τά κόψουν καί νά τά ράβουν στά μέτρα τους, ισχύει αὐτό πού ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ, κρίνοντας κάποιους γάλλους «μαρξιστές» τῆς δεκαετίας τοῦ 1870, ἔλεγε : «Tout ce que je sais, c’est que moi, je ne suis pas marxiste»*.

Μετά τήν ἐκλογική ἥττα καί τήν ἀποχώρηση τοῦ Βίσμαρκ ἀπό τήν γερμανική πολιτική σκηνή, καταργήθηκε ὁ ἔκτακτος νόμος κατά τῶν σοσιαλιστῶν καί ἐπανεκδόθηκαν πολλές σοσιαλιστικές ἐφημερίδες καί περιοδικά. Ὡστόσο, ἀρκετά ἄρθρα καί μελέτες τῆς περιόδου αὐτῆς στήν οὐσία ἀποτελοῦσαν ἐκχυδαῖσμό τῶν μαρξικῶν θέσεων ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἀντιτάχθηκε ἔντονα ὁ Ὑνγκελς καί ἀντέκρουσε τήν ὑπερραριστερή, μισοαναρχική ἀντιπολίτευση τῶν «νέων» τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, πού ἀπέκρουαν τήν ἀναθεώρηση τοῦ προγράμματος καί τῆς τακτικῆς τοῦ κόμματος στίς νέες συνθήκες πού εἶχαν διαμορφωθεῖ στή Γερμανία. Ταυτόχρονα, ὁ Ὑνγκελς ἐπισήμανε τόν κίνδυνο πού ἀντιπροσώπευαν γιά τό κόμμα ἄνθρωποι, πού δίχως δοκιμασμένη προσωπική ἐντιμότητα καί σταθερότητα χαρακτήρα, δίχως αὐτοπροαίρετη ἔνταξη στίς γραμμές τῶν ἀγωνιστῶν, διεκδικοῦσαν κάποια ἰδιαίτερη θέση καί μεταχείριση μέσα στό κόμμα. «Καί ἡ κλίκα αὐτή — προσθέτει ὁ Ὑνγκελς — γίνεται τόσο πιά ἐπικίνδυνη, ὅσο συνενώνεται σ’ ἓνα εἶδος ἐταιρείας ἀμοιβαίων ἀσφαλίσεων καί θέτει σέ κίνηση ὅλα τά μέσα τῆς ὀργανωμένης διαφήμισης. (...) Ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια ὁ νόμος κατά τῶν σοσιαλιστῶν μᾶς εἶχε ἀπαλλάξει ἀπ’ αὐτόν τόν κίνδυνο, πού ἀπό τότε εἶχε ἀρχίσει νά διαφαίνεται. Τώρα, πού ὁ νόμος αὐτός κατέρρευσε, ὁ κίνδυνος εἶναι καί πάλι παρών». (βλ. σελ. 507).

Ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἐπιβεβαίωσε πόσο ἐπιζήμια στάθηκε γιά πολλά ἐπαναστατικά κόμματα ἡ λειψή γνώση ἢ ἐφαρμογή ἑνός βασικοῦ συμπεράσματος, πού περιέχεται στίς θέσεις τοῦ Μάρξ γιά τόν Φόνερμπαχ, ὅτι δηλαδή ἡ κριτική στάση ἐναντι τῆς παλαιᾶς κοινωνίας πρέπει νά εἶναι μιά στάση ζωῆς καί πρακτικοῦ ἔργου καί πῶς ἐκεῖνοι πού διεκδικοῦν τή ριζική ἀναμόρφωση τῆς κοινωνίας δέν πρέπει νά λησμονοῦν ὅτι οἱ κοινωνικές

* — «Ξέρω ἓνα πράγμα, ὅτι ἐγώ δέν εἶμαι “μαρξιστής”», (βλ. σελ. 498).

συνθήκες αλλάζουν από τους ανθρώπους και για τους ανθρώπους και ότι οι αναμορφωτές χρειάζονται πάντα τη δική τους αναμόρφωση. Δίχως τήν αναμόρφωση αυτή, η επανάσταση κινδυνεύει να γίνει αντιληπτή σαν κάποιο θρησκευτικό δόγμα στο οποίο πρέπει να παραμένει κανείς πιστός.

Βασικό δόγμα του αναρχισμού ήταν ανέκαθεν η ανάγκη να καταπολεμηθεί κάθε κύρος, κάθε επιβολή, κάθε αρχή ή εξουσία, κάθε αυταρχικότητα ή αβθεντία, κοντολογίς καθετί που εκφράζεται μονολεκτικά με τη γαλλική λέξη *autorité*. Από τό δόγμα αυτό ο αναρχισμός αντιλούσε επιχειρήματα για να υποστηρίξει τήν κατάργηση του κράτους και να κατηγορήσει τους μαρξιστές ότι είναι υπέρμαχοι του κράτους. Ο Ένγκελς, στο άρθρο του «Περί του κύρους», έδειξε πόσο επιβλαβείς είναι οι απόψεις εκείνων, που ζητούν τήν κατάργηση του κράτους προτού εξαλειφθούν οι κοινωνικές σχέσεις που γεννούν τό κράτος. Καί έδειξε ακόμα πόσο επιβλαβείς είναι και οι ενέργειες εκείνων, που διαπράττοντας πολιτικές δολοφονίες, ισχυρίζονται ότι έτσι «πλήττουν τήν καρδιά του κράτους». Συνοψίζοντας τά αποτελέσματα της δραστηριότητας των αναρχικών, ο Λένιν έγραφε στίς αρχές του αιώνα μας : «Στή νεότερη ιστορία της Ευρώπης τί πρόσφερε ο αναρχισμός, που είχε κάποτε επικρατήσει στίς ρωμανικές χώρες; Κανένα πιστεύω, καμιά επαναστατική διδασκαλία, καμιά θεωρία. Κατακερματισμό του εργατικού κινήματος. Πλήρες fiasco στά πειράματα του επαναστατικού κινήματος (προυντονισμός στά 1871, μπακουνισμός στά 1873). Υπαγωγή της εργατικής τάξης στην αστική πολιτική υπό μορφή άρνησης της πολιτικής»*.

Καί εξηγώντας, άλλη μιά φορά, τή διαφορά κομμουνιστών και αναρχικών, ο Λένιν έλεγε : «Βασικές αρχές και σκοποί είναι δυό διαφορετικά πράγματα. Διότι μέ τίς αρχές μπορούν να συμφωνούν μαζί μας και οι αναρχικοί, μιά που κι αυτοί είναι υπέρ της κατάργησης της εκμετάλλευσης και των ταξικών διαφορών (...). Οι αρχές δέν είναι τό ίδιο μέ τό σκοπό, τό πρόγραμμα, τήν τακτική και τή θεωρία. Η τακτική και ή θεωρία δέν αποτελούν αρχές. Τί μάς ξεχωρίζει από τους αναρχικούς μέ τήν έννοια των αρχών; Οι αρ-

* Λένιν, άπαντα, τόμ. 5, 4η ρωσ. έκδ.

χές του κομμουνισμού συνίστανται στην εγκαθίδρυση της δικτατορίας του προλεταριάτου και στη χρήση του κρατικού καταναγκασμού στη μεταβατική περίοδο. Αυτές είναι οι αρχές του κομμουνισμού, αλλά δεν είναι ο σκοπός του»*. «Η διευκρίνιση αυτή του Λένιν μπορεί να ρίξει περισσότερο φως στους σημερινούς προβληματισμούς γύρω από το θέμα της δικτατορίας του προλεταριάτου, σέ συνάρτηση με την παρατήρηση του Ένγκελς ότι «η ζωντανή “ψυχή” του εργατικού κινήματος πουθενά δεν συνίσταται στις “αρχές”, αλλά ενυπάρχει παντού στην ανάπτυξη της μεγάλης βιομηχανίας και στα επακόλουθά της : τη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, από τη μία μεριά, και το προλεταριάτο, απ’ την άλλη».

Υπήρξαν και υπάρχουν πολλές παραλλαγές αναρχισμού, που είχε κατά καιρούς μια ορισμένη επιρροή στις χώρες όπου μιλούνται οι ρωμανικές γλώσσες (Ιταλία, Γαλλία, Ισπανία) καθώς και στη Ρωσία. Ο αναρχισμός δεν κατάφερε να αποκτήσει κάποιες μαζικές βάσεις στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης, όπου υπήρξε μια διαφορετική ανάπτυξη του καπιταλισμού και επέδρασαν άλλοι παράγοντες, όπως το ισχυρό σοσιαλιστικό κίνημα κ.ά.

Στην Ιταλία, η Αναρχική Ένωση έφθασε να έχει στις παραμονές της ανόδου του φασισμού 35.000 μέλη. Η οριστική διάσπαση σοσιαλιστών και αναρχικών είχε γίνει το 1892, στο συνέδριο του Σοσιαλιστικού Κόμματος στη Γένοβα. Στην Ισπανία, ο αναρχισμός, ως κίνημα έχθρικό προς το κράτος, πήρε την αναρχο-συνδικαλιστική του μορφή. Πίστευε ότι όχι το σοσιαλιστικό κόμμα, αλλά οι εργατικές ενώσεις είναι η καλύτερη μορφή επαναστατικής οργάνωσης για την εργατική τάξη και ότι σ’ αυτές πρέπει να μεταβιβαστούν τα μέσα παραγωγής. Έναν ορισμένο πολιτικό ρόλο έπαιξαν οι αναρχικοί κατά τον εμφύλιο πόλεμο στην Ισπανία, με ιδιαίτερη παρουσία στην Καταλονία.

Στη Ρωσία, μετά τον Μπακούνιν, ανέπτυξε την παραλλαγή του αναρχο-κομμουνισμού ο Κροπότκιν (1842-1921). Ο Κροπότκιν έθετε τα συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου πάνω απ’ το

* Λένιν, θέσεις, εισηγήσεις στα συνέδρια της Κ.Α. (1919-1922), σελ. 183, έκδ. «Καζάντζα», 1978.

άτομο, δίνοντας προτεραιότητα στο ρόλο που μπορεί να ασκήσουν πάνω στις μάζες των εκμεταλλευομένων και στο κράτος οι ήθικοι παράγοντες. Μιά παραλλαγή των ιδεών του Κροπότκιν υποστήριζε και ο Λέων Τολστόι με τη θεωρία του για την «αυτοτελείωση» του ατόμου, ενώ αντίθετα ήταν πολέμιος της τρομοκρατίας του κινήματος της «Ναρόντναγια Βόλια» («Λαϊκής Θέλησης»). Ο πρώτος ρώσος μαρξιστής, που αντιτάχθηκε στο ρωσικό και ευρωπαϊκό αναρχισμό, ήταν ο Πλεχάνωφ (1857-1918), με τό ευρύτατα γνωστό έργο του «Σοσιαλισμός και πολιτικός αγώνας». Έναντίον του αναρχισμού και ειδικότερα μιās ομάδας Γεωργιανών αναρχικών, έγραφε και ο Στάλιν τό (ήμιτελές) βιβλίο του «Αναρχισμός ή σοσιαλισμός» (1906), στο οποίο τότε δεχόταν ότι ο αναρχισμός είναι, μαζί με τόν ρεφορμισμό και τόν μαρξισμό, ένα από τά τρία βασικά ρεύματα του σοσιαλισμού, τόνιζε όμως ότι οι αναρχικοί είναι αληθινοί έχθροι του μαρξισμού*.

Πολλοί αναρχικοί πήραν μέρος στην Ήκτωβριανή Ήπανάσταση, πιστεύοντας ότι τό σύνθημα «Όλη ή έξουσία στά Σοβιέτ» εξέφραζε αυτό που ζητούσαν. Γρήγορα, όμως, αντιστρατεύθηκαν τή σοβιετική έξουσία. Αναρχικοί ήταν μερικοί πρωτεργάτες της εξέγερσης της Κροστάνδης τό Μάρτιο του 1921. Ένοπλες ομάδες των αναρχικών στην Ούκρανία, υπό τόν Ν.Ι. Μαχνό, έπαιζαν διπλό παιχνίδι ανάμεσα στην έπανάσταση και τήν αντεπανάσταση και άρκετοί αναρχικοί επιδόθηκαν σέ πράξεις λεηλασίας και δολοφονιών, ενώ μερικοί άλλοι μετατράπηκαν σέ πράκτορες ξένων μυστικών υπηρεσιών.

* * *

Ο σημερινός νεοαναρχισμός, διατηρώντας πολλά στοιχεία του κλασικού αναρχισμού, εκδηλώνεται με διάφορες μορφές, άλλοτε σάν άμφισβήτηση προς κάθε παραδοσιακή αξία και έννοια, άλλοτε σάν αντικουλτούρα κι άλλοτε σάν τρομοκρατική δραστηριότητα. Τά ιδεολογικά του σχήματα, νεφελώδη και ασύντακτα,

* Στάλιν, άπαντα, τόμ. 1, σελ. 322 και 324, έκδ. ΚΕ του ΚΚΕ, 1952.

τά εμπνέουν κάποια στοιχεία υπαρξισμού, περσοναλισμοῦ ἢ νεο-φροῦδισμού.

Στό πεδίο τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν ἀγώνων ἡ νεοαναρχική δραστηριότητα δέ δημιουργεῖ μορφές κοινωνικῆς συνείδησης, ἱκανές νά ἀσκήσουν θετική ἐπίδραση στή χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου καί στήν ἀπαλλαγή του ἀπό διαβρωτικές ἀλλοτριώσεις. Πολύ συχνά, ἄλλωστε, χρησιμοποιεῖται ὡς πρόσχημα ἀπό ἀντιδραστικές δυνάμεις γιά νά ἐνισχύονται καταπιεστικοί θεσμοί καί γιά νά συγκαλύπτονται ἀπό τούς πανίσχυρους μηχανισμούς παραγάνδας καί ἀντιπληροφόρησης τά οὐσιαστικά προβλήματα πού θέτει ἡ σημερινή πραγματικότητα.

Στή χώρα μας, ὁ ἀναρχισμός, ὡς ἔκφραση μικροαστικῆς ιδεολογίας, πού γίνεται πιό ἐκδηλῆ ἀπ' τόν μεταπρατικό χαρακτήρα τοῦ ἐλληνικοῦ καπιταλισμοῦ καί ὡς ἀντίδραση στό βάρος τῶν γραφειοκρατικῶν δομῶν τοῦ κράτους, ἀποτελεῖ φαινόμενο ἐνδημικό. Αὐτός ὁ ἀναρχισμός, πού δέν εἶναι, βέβαια, διατυπωμένος ὡς σύστημα ιδεῶν, παραμένει διάχυτος σέ πολλές ἐκφάνσεις τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καί πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου καί ἀσκεῖ τήν ἐπίδρασή του, μαζί μέ τά ἄλλα στοιχεία τοῦ ἐλληνικοῦ ιδεολογικοῦ ἐποικοδομήματος, τόσο στή διαμόρφωση τῶν κοινωνικῶν ἡθῶν, ὅσο καί στήν ποιότητα τῶν πολιτικῶν ἀγώνων.

Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἡ μελέτη τῶν θεωρητικῶν καί ἱστορικῶν καταβολῶν τοῦ ἀναρχισμοῦ μπορεῖ νά ἀποβεῖ πολύτιμο ἐφόδιο γιά τόν καθένα, πού ἐνδιαφέρεται νά ἐξυψωθῶν οἱ ἐργαζόμενες τάξεις καί νά πραγματοποιηθοῦν οἱ βαθιές κοινωνικές ἀλλαγές πού ἀπαιτεῖ ὁ τόπος μας καί ἡ ἐποχή μας.

Τ. ΛΕΙΒΑΔΑΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ
ΤΟΥ ΜΑΞ ΣΤΙΡΝΕΡ

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία. (1845/1846)¹

Πρόλογος

Ὡς τώρα οἱ ἄνθρωποι εἶχαν πάντα ἐσφαλμένες ἐντυπώσεις γιὰ τὸν ἑαυτό τους, γι' αὐτό πού εἶναι ἢ ὀφείλουν νά εἶναι. Ἀνάλογα μέ τίς ἀντιλήψεις τους γιὰ τὸ Θεό, γιὰ τὸν ἄνθρωπο-ὑπόδειγμα κτλ., τακτοποιοῦσαν καί τίς δικές τους σχέσεις. Τά ἀποκυήματα τοῦ μυαλοῦ τους ἄρχισαν νά κυριαρχοῦν πάνω τους. Αὐτοί, οἱ δημιουργοί, προσκύνησαν τά δημιουργήματά τους. Ὡς τοὺς λυτρώσουμε ἀπὸ τίς χίμαιρες, τίς ἰδέες, τά δόγματα, τά πλάσματα τῆς φαντασίας, πού κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ τους μαραζώνουν. Ὡς ἐξεγερθοῦμε ἐνάντια σέ τούτη τὴν κυριαρχία τῶν ἰδεῶν. Ὡς τοὺς διδάξουμε πῶς νά ἀντικαταστήσουν τοῦτα τά πλάσματα τοῦ νοῦ μέ σκέψεις πού νά ἀνταποκρίνονται στὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, λέει ὁ ἓνας, πῶς νά τηροῦν ἀπέναντί τους κριτικὴ στάση, λέει ὁ ἄλλος, πῶς νά τίς βγάλουν ἀπὸ τὸ κεφάλι τους, λέει ὁ τρίτος, καί ... ἡ ὑπάρχουσα πραγματικότητα θά καταρρεύσει.

Αὐτές οἱ ἀθῶες καί παιδιάστικες φαντασιώσεις διαμορφώνουν τὸν πυρήνα τῆς νεότερης φιλοσοφίας τῶν νεοχρυσόπαιδων, πού στή Γερμανία ὅχι μόνο γίνεται δεκτὴ μέ φρίκη καί δέος ἀπὸ τὸ κοινό, ἀλλὰ ἀκόμα καί οἱ ἴδιοι οἱ *ἥρωες τῆς φιλοσοφίας* τὴν σεβρίζουν μέ τὴν ἐπίσημη ἐπίγνωση τοῦ κινδύνου τῆς κοσμοχαλασιᾶς πού ἀντιπροσωπεύει καί τῆς ἐγκληματικῆς ἀναλγησίας της. Ὁ πρῶτος τόμος αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἔχει σκοπὸ νά ξεμασκαρέψει τοῦτα τά πρόβατα, πού θεωροῦν τὸν ἑαυτό τους

λύκους καί πού θεωροῦνται ἀπό ἄλλους ὡς τέτοιοι, νά δείξει πώς τά βελάσματά τους ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνουν μέ φιλοσοφική μορφή τίς ἀντιλήψεις τῶν γερμανῶν ἀστῶν, πώς οἱ καυχησιολογίες αὐτῶν τῶν φιλοσοφικῶν ἐρμηνευτῶν δέν κάνουν ἄλλο, παρά νά ἀντικαθρεφτίζουν τήν πενιχρότητα τῆς γερμανικῆς πραγματικότητας. Τό ἔργο αὐτό ἔχει σκοπό νά ἀφαιρέσει τό φωτοστέφανο τοῦ φιλοσοφικοῦ ἀγώνα ἐνάντια στίς σκιές τῆς πραγματικότητας, καθὼς καί κάθε ἀξιοπιστία αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα, πού τόσο θέλγει τόν ὄνειροπαρμένο καί νυσταλέο γερμανικό λαό. [...]

Α. Ἡ Ἰδεολογία γενικά, ἡ γερμανική ἰδιαίτερα

[...] Ὁλόκληρη ἡ γερμανική φιλοσοφική κριτική ἀπό τόν Στράους ὡς τόν Στίρνερ περιορίζεται στήν κριτική τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων*. Σάν ἀφετηρία χρησίμευσαν ἡ πραγματική θρησκεία καί ἡ καθαυτό θεολογία. Τί πάει νά πεῖ θρησκευτική συνείδηση, θρησκευτική ἀντίληψη, προσδιορίστηκε μεταγενέστερα κατά διάφορους τρόπους. Ὅλη ἡ πρόοδος συνίστατο στό ὅτι οἱ δῆθεν κυριαρχοῦσες μεταφυσικές, πολιτικές, νομικές, ἠθικές καί ἄλλες ἀντιλήψεις ἐντάχθηκαν κι αὐτές στή σφαίρα τῶν θρησκευτικῶν ἢ θεολογικῶν ἀντιλήψεων καί ἐπὶ πλέον στό ὅτι ἡ πολιτική, νομική, ἠθική συνείδηση κηρύχθηκαν θρησκευτική ἢ θεολογική συνείδηση, ἐνῶ ὁ πολιτικός, νομικός, ἠθικός ἄνθρωπος — σέ τελευταία ἀνάλυση «ὁ ἄνθρωπος γενικά» («*der Mensch*») — κηρύχθηκε θρησκευτικός ἄνθρωπος Ἡ κυριαρχία τῆς θρησκείας προϋποτίθετο σάν κάτι τό δεδομένο. Σιγά-σιγά, κάθε σχέση κυριαρχίας κηρύχθηκε θρησκευτική σχέση καί μεταβλήθηκε σέ λατρεία : λατρεία τοῦ Δικαίου, λατρεία τοῦ κράτους κτλ. Παντοῦ εἴχαμε νά κάνουμε μόνο μέ δόγματα καί μέ τήν πίστη σέ δόγματα. Ἡ κανονιστική ρύθ-

* [Ἡ ἀκόλουθη περικοπή διαγράφηκε στό χειρόγραφο :] ... πού παρουσιάστηκε μέ τήν ἀξίωση νά εἶναι ὁ ἀπόλυτος λυτρωτής τοῦ κόσμου ἀπ' ὅλα τά δεινά. Ἡ θρησκεία ἀνέκαθεν θεωρήθηκε καί ἀντιμετωπίστηκε ὡς ἡ τελική αἰτία τῶν δυσάρεστων γιά ὅλους αὐτοὺς τοὺς φιλόσοφους συνθηκῶν, ὡς ἕνας προαιώνιος ἐχθρός.

μιση του κόσμου γινόταν σέ ὅλο καί μεγαλύτερη ἔκταση, ὥσπου στό τέλος ὁ σεβάσμιος ἅγιος Μάξ κατάφερε νά τόν ἀνακηρύξει *en bloc** ἅγιο καί νά ξεμπερδέψει ἔτσι μιά γιά πάντα μ' αὐτόν.

Οἱ παλαιοχεγκελιανοί θεωροῦσαν ὅτι τό πᾶν γίνεται *κατανοητό* μόλις ἀναχθεῖ στή μιά ἢ στήν ἄλλη χεγκελιανή λογική κατηγορία. Οἱ νεοχεγκελιανοί *ἐπέκριναν* τό πᾶν, ἀποδίδοντας παντοῦ θρησκευτικές ἀντιλήψεις ἢ κηρύσσοντας τό πᾶν θεολογικό. Οἱ νεοχεγκελιανοί συμμερίζονται τήν πίστη τῶν παλαιοχεγκελιανῶν, ὅτι στόν ὑπάρχοντα κόσμο κυριαρχοῦν ἡ θρησκεία, οἱ ἔννοιες, τό καθολικό. Μόνο πού οἱ μέν καταπολεμοῦν τήν κυριαρχία τούτη σάν σφετερισμό, ἐνῶ οἱ ἄλλοι τήν ἐγκωμιάζουν ὡς νόμιμη.

Μιά καί γιά τούς νεοχεγκελιανούς αὐτούς οἱ ἀντιλήψεις, οἱ σκέψεις, οἱ ἔννοιες, τά προϊόντα τῆς συνείδησης γενικά, πού οἱ ἴδιοι τή μετατρέπουν σέ κάτι τό αὐθυπόστατο, εἶναι τά ἀληθινά δεσμά τῶν ἀνθρώπων, ἀκριβῶς ὅπως γιά τούς παλαιοχεγκελιανούς ἀποτελοῦν ἀληθινούς συνεκτικούς δεσμούς τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, γίνεται εὐνόητο πῶς οἱ νεοχεγκελιανοί ἔχουν νά ἀντιπαλέσουν μόνο αὐτές τίς αὐταπάτες τῆς συνείδησης. Μιά καί στή φαντασία τους οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, ὅλες οἱ πράξεις καί ἡ συμπεριφορά τους, τά δεσμά τους καί οἱ φραγμοί τους εἶναι προϊόντα τῆς συνείδησής τους, οἱ νεοχεγκελιανοί, μέ ἀπόλυτη συνέπεια, θέτουν στούς ἀνθρώπους τό ἠθικό αἶτημα νά ἀντικαταστήσουν τήν τωρινή συνείδησή τους μέ μιά ἀνθρώπινη, κριτική ἢ ἐγωϊστική συνείδηση καί νά παραμερίσουν ἔτσι τούς περιοριστικούς φραγμούς τους. Αὐτό τό αἶτημα ν' ἀντικατασταθεῖ ἡ συνείδηση καταλήγει στό αἶτημα νά ἐρμηνευτεῖ διαφορετικά αὐτό πού ὑπάρχει, δηλαδή ν' ἀναγνωριστεῖ τό ὑπάρχον διαμέσου μιᾶς ἄλλης ἐρμηνείας. Οἱ νεοχεγκελιανοί ἰδεολόγοι, παρά τή δῆθεν «κοσμοκαταλύτρα» φρασεολογία τους, εἶναι οἱ μεγαλύτεροι συντηρητικοί. Οἱ νεότεροι ἀπ' αὐτούς ἔχουν βρεῖ τή σωστή ἐκφραση γιά τή δραστηριότητά τους, διακηρύσσοντας πῶς ἀγωνίζονται μόνο ἐναντίον τῶν «φράσεων». Μόνο πού ξεχνοῦν ὅτι σ' αὐτές τίς φράσεις οἱ

* — στό σύνολό του.

ἴδιοι δέν ἀντιπαραθέτουν παρά μόνο φράσεις καί ὅτι καθόλου δέν καταπολεμοῦν τόν πραγματικό, τόν ὑπαρκτό κόσμο, ὅταν ἀπλῶς καταπολεμοῦν τίς φράσεις αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Τά μόνα ἀποτελέσματα, στά ὅποια μποροῦσε νά ὀδηγήσει αὐτή ἡ φιλοσοφική κριτική, ἦταν μερικές ἱστορικο-θρησκευτικές ἀποσαφηνίσεις — κι αὐτές μονόπλευρες — γιά τόν χριστιανισμό· ὅλοι οἱ ἄλλοι ἰσχυρισμοί τους δέν εἶναι παρά νέοι καλλωπισμοί τῆς ἀξίωσής τους νά ἐμφανιστοῦν πῶς μέ τοῦτες τίς ἀσημαντες ἀποσαφηνίσεις ἔχουν κάνει κοσμοϊστορικές ἀνακαλύψεις.

Σέ κανέναν ἀπό τούτους τούς φιλόσοφους δέν πέρασε ἀπό τό νοῦ νά θέσει στόν ἑαυτό του τό πρόβλημα ποιά εἶναι ἡ συνάρτηση τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας μέ τή γερμανική πραγματικότητα, ποιά εἶναι ἡ συνάρτηση τῆς κριτικῆς τους μέ τό ἴδιο τό δικό τους ὑλικό περιβάλλον.

* *

Οἱ προϋποθέσεις, πού μ' αὐτές ξεκινᾶμε, δέν εἶναι αὐθαίρετες, δέν εἶναι δόγματα· εἶναι πραγματικές προϋποθέσεις, πού ἀφαίρεσή τους μπορεῖ νά γίνει μόνο στή φαντασία. Εἶναι τά πραγματικά ἄτομα, ἡ δράση τους καί οἱ ὑλικοί ὅροι τῆς ζωῆς τους, τόσο αὐτοί πού ἤδη βρέθηκαν ἔτοιμοι, ὅσο κι ἐκεῖνοι τούς ὁποίους τά ἴδια τά ἄτομα δημιούργησαν μέ τή δική τους δράση. Αὐτές οἱ προϋποθέσεις μποροῦν, ἐπομένως, νά διαπιστωθοῦν μέ τρόπο καθαρά ἐμπειρικό.

Ἡ πρώτη προϋπόθεση κάθε ἀνθρώπινης ἱστορίας εἶναι φυσικά ἡ ὑπαρξη ζωντανῶν ἀνθρώπων ἀτόμων*. Γι' αὐτό, τό πρῶτο συγκεκριμένο γεγονός πού πρέπει νά διαπιστωθεῖ εἶναι ἡ σωματική συγκρότηση αὐτῶν τῶν ἀτόμων καί ἡ καθοριζόμενη ἀπό τή συγκρότηση αὐτή σχέση τους μέ τήν ὑπόλοιπη φύση. Ἐδῶ, δέν μποροῦμε βέβαια νά ἐμβαθύνουμε οὔτε στή μελέτη τῶν

* [Ἡ ἀκόλουθη περικοπή διαγράφηκε στό χειρόγραφο :] Ἡ πρώτη ἱστορική πράξη αὐτῶν τῶν ἀτόμων, πού μ' αὐτήν ἀρχίζουν νά ξεχωρίζουν ἀπό τά ζῶα, δέν εἶναι τό ὅτι σκέφτονται, ἀλλά τό ὅτι ἀρχίζουν νά παράγουν τά μέσα τῆς ζωῆς τους.

φυσικῶν ιδιοτήτων τῶν ἰδίων τῶν ἀνθρώπων, οὔτε στή μελέτη τῶν φυσικῶν — γεωλογικῶν, ὄρο-υδρογραφικῶν, κλιματολογικῶν — καί τῶν ἄλλων συνθηκῶν, πού οἱ ἄνθρωποι τίς βρῆκαν ἔτοιμες μπροστά τους*. Κάθε ἱστοριογραφία ὀφείλει νά ξεκινάει ἀπ' αὐτές τίς φυσικές βάσεις καί ἀπό τίς μεταλλαγές πού ὑπέστησαν στό διάβα τῆς ἱστορίας χάρις στή δράση τῶν ἀνθρώπων.

Τούς ἀνθρώπους μπορεῖς νά τούς ξεχωρίζεις ἀπό τά ζῶα ἀπό τή συνείδηση, ἀπό τή θρησκεία κι ἀπ' ὅ,τι ἄλλο θέλεις. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως οἱ ἴδιοι ἀρχίζουν νά ξεχωρίζουν τόν ἑαυτό τους ἀπ' τά ζῶα, μόλις ἀρχίζουν νά παράγουν τά μέσα τῆς ζωῆς τους, βῆμα πού καθορίζεται ἀπό τή σωματική τους συγκρότηση. Παράγοντας τά μέσα τῆς ζωῆς τους, οἱ ἄνθρωποι παράγουν ἑμμεσα τήν ἴδια τήν ὑλική τους ζωή.

Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι παράγουν τά μέσα τῆς ζωῆς τους ἐξαρτιέται πρὶν ἀπ' ὅλα ἀπό τίς ιδιότητες τῶν ἰδίων τῶν μέσων τῆς ζωῆς πού βρέθηκαν ἔτοιμα καί πού πρέπει νά ἀναπαραχθοῦν. Ὁ τρόπος αὐτός παραγωγῆς δέν πρέπει νά ἐξετάζεται ἀπλῶς ἀπό τήν πλευρά ἐκείνη ὅπου ἐμφανίζεται ὡς ἀναπαραγωγή τῆς φυσικῆς ὑπαρξῆς τῶν ἀτόμων. Ὁ τρόπος αὐτός εἶναι σέ ἀκόμα μεγαλύτερο βαθμό ἕνας καθορισμένος τρόπος δραστηριότητος αὐτῶν τῶν ἀτόμων, ἕνας καθορισμένος τρόπος ἔκφρασης τῆς ζωῆς τους, ἕνας συγκεκριμένος *τρόπος ζωῆς* τῶν ἰδίων τῶν ἀτόμων. Ὅποια εἶναι ἡ ἐξωτερίκευση τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων, τέτοια εἶναι καί τά ἴδια. Αὐτό πού ἀντιπροσωπεύουν τά ἄτομα συμπίπτει, ἐπομένως, μέ τήν παραγωγή τους, συμπίπτει τόσο μέ τό *τί* παράγουν ὅσο καί μέ τό *πῶς* παράγουν. Ἀρα, τό τί εἶναι τά ἄτομα, ἐξαρτιέται ἀπό τούς ὑλικούς ὁρους τῆς παραγωγῆς τους.

Ἡ παραγωγή αὐτή ἀρχίζει μόνο μαζί μέ τήν *αὔξηση* τοῦ

* [Ἡ ἀκόλουθη περικοπή διαγράφηκε στό χειρόγραφο:] Αὐτές οἱ σχέσεις καθορίζουν, ὥστόσο, ὄχι μόνο τήν ἀρχική, πρωτόγονη συγκρότηση τῶν ἀνθρώπων, καί ἰδιαίτερα τίς μεταξύ τους φυλετικές διαφορές, ἀλλά καί ὁλόκληρη τήν παραπέρα ἀνάπτυξη ἢ μή ἀνάπτυξή τους ὥς τίς μέρες μας.

πληθυσμοῦ. Αὐτή, πάλι, προϋποθέτει μιὰ ἐπικοινωνία (Verkehr)² τῶν ἀτόμων μεταξύ τους. Ἡ μορφή αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνίας καθορίζεται πάλι ἀπὸ τὴν παραγωγή.

Οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν διαφόρων ἔθνων ἐξαρτιῶνται ἀπὸ τὸ βαθμὸ πού τὸ καθένα τους ἔχει ἀναπτύξει τίς παραγωγικὲς δυνάμεις του, τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἐπικοινωνία. Αὐτὴ ἡ θέση ἀναγνωρίζεται ἀπὸ ὅλους. Ἀλλὰ ὄχι μόνο ἡ σχέση ἐνὸς ἔθνους μὲ τὰ ἄλλα, μὰ καὶ ὁλόκληρη ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ ἔθνους ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς του καὶ ἀπὸ τίς ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς του ἐπικοινωνίες. Τὸ μέτρο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐνὸς ἔθνους τὸ δείχνει μὲ τὸν πιὸ παραστατικό τρόπο ὁ βαθμὸς ἀνάπτυξης τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Κάθε νέα παραγωγικὴ δύναμη, σὲ μέτρο πού δέν εἶναι μιὰ ἀπλή ποσοτικὴ ἐπέκταση τῶν ἤδη γνωστῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (λογουχάρη, τὸ ξεχέρσωμα νέων γαιῶν), συνεπιφέρει μιὰ νέα ἀνάπτυξη τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. [...]

[...] Ἀρχικά, ἡ παραγωγή τῶν ἰδεῶν, τῶν ἀντιλήψεων, τῆς συνείδησης διαπλέκεται ἄμεσα μὲ τὴν ὕλική δραστηριότητα καὶ μὲ τὴν ὕλική ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων, μὲ τὴ γλώσσα αὐτῆς τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ἡ διαμόρφωση τῶν ἀντιλήψεων, ἡ σκέψη, ἡ πνευματικὴ ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων ἐμφανίζονται ἀκόμα ἐδῶ νὰ πηγάζουν ἄμεσα ἀπὸ τὴν ὕλική συμπεριφορά τους. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὴν πνευματικὴ παραγωγή, ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται στὴ γλώσσα τῆς πολιτικῆς, τῶν νόμων, τῆς ἠθικῆς, τῆς θρησκείας, τῆς μεταφυσικῆς κτλ. ἐνὸς λαοῦ. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι οἱ παραγωγοὶ τῶν ἀντιλήψεων, τῶν ἰδεῶν τους κτλ., ἀλλὰ ὁ λόγος εἶναι γιὰ πραγματικούς ἀνθρώπους, δρῶντες ἀνθρώπους, ὅπως αὐτοὶ προσδιορίζονται ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων καὶ τῶν ἀντιστοιχούντων σ' αὐτὲς σχέσεών τους, ὥς τίς ἀπώτατες μορφές τους. Ἡ συνείδηση (das Bewusstsein) δέν μπορεῖ ποτέ νὰ εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ ἐν-συνείδητο εἶναι (das bewusste Sein), καὶ τὸ εἶναι τῶν ἀνθρώπων τὸ ἀποτελεῖ ἡ πραγματικὴ διαδικασία τῆς ζωῆς τους. Ἄν σ' ὁλόκληρη τὴν ἰδεολογία οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ μεταξύ τους σχέ-

σεις εμφανίζονται μέ τό κεφάλι κάτω, ὅπως σ' ἓνα σκοτεινό θάλαμο, τότε καί τό φαινόμενο τοῦτο πηγάζει ἐπίσης ἀπό τήν ἱστορική διαδικασία τῆς ζωῆς τους, ὅπως καί τό ἀντεστραμμένο εἶδωλο τῶν ἀντικειμένων στόν ἀμφιβληστροειδῆ πηγάζει ἀπό τήν ἄμεση φυσική διαδικασία τῆς ζωῆς τους.

Σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τή γερμανική φιλοσοφία, πού καταβαίνει ἀπό τόν οὐρανό στή γῆ, ἐδῶ ἀνεβαίνουμε ἀπό τή γῆ στόν οὐρανό, δηλαδή ξεκινᾶμε ὄχι ἀπό ἐκεῖνο πού οἱ ἄνθρωποι λένε, φαντάζονται, ἀντιλαμβάνονται, ξεκινᾶμε ἐπίσης ὄχι ἀπό τούς ἀνθρώπους πού ὑπάρχουν μόνο στά λόγια, στή σκέψη, στή φαντασία, στίς ἀντιλήψεις, ὥστε διαμέσου αὐτῶν νά φτάσουμε στούς ζωντανούς ἀνθρώπους· γιά μᾶς, σημεῖο ἀφετηρίας εἶναι οἱ πραγματικά δρῶντες ἄνθρωποι, ἐνῶ ἀπό τήν πραγματική διαδικασία τῆς ζωῆς τους συνάγουμε καί τήν ἀνάπτυξη τῶν ἰδεολογικῶν ἀντανάκλασεων καί ἀπηχίσεων αὐτῆς τῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς. Ἀκόμα καί τά ὀμιχλώδη πλάσματα τοῦ ἐγκέφαλου τῶν ἀνθρώπων εἶναι κι αὐτά ἀναγκαῖα παράγωγα, ἓνα εἶδος ἀναθυμιάσεις τῆς ὕλικῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς τους, ἡ ὁποία μπορεῖ νά διαπιστωθεῖ κατά τρόπο ἐμπειρικό καί συνδέεται μέ ὕλικές προϋποθέσεις. Ἡ ἠθική, ἡ θρησκεία, ἡ μεταφυσική καί τά ἄλλα εἶδη ἰδεολογίας, καθώς καί οἱ ἀντίστοιχές τους μορφές συνείδησης, χάνουν ἔτσι τήν ἐπίφαση τῆς αὐτόνομης ὑπόστασης. Δέν ἔχουν ἱστορία, δέν ἔχουν ἐξέλιξη. Οἱ ἄνθρωποι, πού ἀναπτύσσουν τήν ὕλική παραγωγή τους καί τήν ὕλική τους ἐπικοινωνία, ἀλλάζουν, μαζί μέ τούτη τήν πραγματικότητα τους, καί τή σκέψη τους καί τά προϊόντα τῆς σκέψης τους. Δέν εἶναι ἡ συνείδηση πού καθορίζει τή ζωή, ἀλλά εἶναι ἡ ζωή πού καθορίζει τή συνείδηση. Ὁ πρῶτος τρόπος θεώρησης τῶν πραγμάτων ξεκινάει ἀπό τή συνείδηση, σάν νά ἦταν αὕτη ἓνα ζωντανό ἄτομο· ὁ δεύτερος, πού ἀνταποκρίνεται στήν πραγματική ζωή, ξεκινάει ἀπό τά πραγματικά ζωντανά ἄτομα καί θεωρεῖ τή συνείδηση μόνο σάν συνείδησή τους. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Ἀπαντα, τόμ. 3, σελ. 13, 19-22, 26-27.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία (1845/1846)

Στὴν ἔκθεση πού κάναμε ὡς τώρα ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης (Jacques le bonhomme) ἀντιλαμβάνεται τὴν ἱστορία³ μόνο σάν προϊόν ἀφηρημένων σκέψεων — ἢ μᾶλλον τῶν δικῶν του ἰδεῶν γιὰ τίς ἀφηρημένες σκέψεις, — τὴν ἀντιλαμβάνεται σάν κυριαρχούμενη ἀπ' αὐτὲς τίς ἰδέες, πού ὅλες σέ τελευταία ἀνάλυση διαλύονται μέσα «στό Ἱερό». Αὐτὴ τὴν κυριαρχία τοῦ «Ἱεροῦ», τῆς σκέψης, τῆς χεγκελιανῆς ἀπόλυτης ἰδέας πάνω στὸν ἐμπειρικό κόσμο, τὴν παρουσιάζει σάν πράγματι ὑπάρχουσα ἱστορική σχέση, σάν κυριαρχία τῶν ἁγίων, τῶν ἰδεολόγων πάνω στὸν ἀμύητο κόσμο — σάν *ἱεραρχία*. Στὴν ἱεραρχία αὕτη ὅ,τι στοὶ παρελθόν ἐμφανίζονταν τό ἓνα μετὰ τό ἄλλο, ὑπάρχει τώρα τό ἓνα δίπλα στοὶ ἄλλο, ἔτσι πού ἡ μιὰ ἀπὸ τίς δύο συνυπάρχουσες μορφές ἐξέλιξης κυριαρχεῖ πάνω στὴν ἄλλη. Ἔτσι, ὁ ἔφηβος κυριαρχεῖ πάνω στοὶ παιδί, ὁ Μογγόλος πάνω στοὶ Νέγρο, ὁ Σύγχρονος πάνω στὸν Ἀρχαῖο, ὁ ἀφοσιωμένος ἐγωιστῆς (citoyen)* πάνω στὸν ἐγωιστὴ μέ τὴ συνηθισμένη ἔννοια (Bourgeois)** κτλ. — βλέπε τὴν «Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης»⁴. Ἡ «ἐκμηδένιση» τοῦ «κόσμου τῶν πραγμάτων» ἀπὸ τὸν «κόσμο τοῦ πνεύματος» ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν «κυριαρχία» τοῦ «κόσμου τῶν σκέψεων» πάνω στὸν «κόσμο τῶν πραγμάτων». Εἶναι ἀπόλυτα φυσικό ὅτι ἡ κυριαρχία, τὴν ὁποία ὁ «κόσμος τῶν σκέψεων» ἀσκοῦσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὴν ἱστορία, παρουσιάζεται στοὶ τέλος αὐτῆς τῆς ἱστορίας καί σάν πραγματική, ὄντως ὑπάρχουσα κυ-

* — ὁ πολίτης.

** — ὁ μπουρζουάζ, ὁ ἄνθρωπος πού ἀνήκει στὴν ἀστική τάξη.

ριαρχία τῶν σκεπτομένων — καί, ὅπως θά δοῦμε, σέ τελευταία ἀνάλυση, σάν κυριαρχία τῶν θεωρητικολόγων φιλοσόφων — πάνω στόν κόσμο τῶν πραγμάτων, ἔτσι πού γιά τόν ἅγιο Μάξ νά μὴν ἀπομένει ἄλλο, παρά νά ξεκινήσει τόν ἀγώνα ἐνάντια στίς σκέψεις καί τίς ιδέες τῶν ιδεολόγων καί νά τίς κατανικήσει, ὥστε νά γίνῃ «κάτοχος τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων καί τοῦ κόσμου τῶν σκέψεων».

«*Ἱεραρχία εἶναι κυριαρχία τῶν σκέψεων*», κυριαρχία τοῦ πνεύματος. Ἱεραρχικοί εἶμαστε ἴσαμε σήμερα, καταπιεζόμενοι ἀπό ἐκείνους πού στηρίζονται στίς σκέψεις, καί σκέψεις εἶναι» — ποιός δέν τό πρόσεξε αὐτό ἀπό καιρό ; — «τό *Ἱερό*» (σ. 97). (Γιά νά μὴν τόν κατηγορήσουν ὅτι σ' ὀλόκληρο τό «Βιβλίον» του δέν φτιάχνει παρά «σκέψεις», δηλαδή «τό *Ἱερό*», ὁ Στίρνερ προσπάθησε νά προφυλαχθεῖ, μὴ κάνοντας πράγματι πουθενά καμιά σκέψη μέσα σέ τοῦτο τό βιβλίο. Ἄλλωστε, στό περιοδικό τοῦ Βίγκαντ (σ. 162) ἀποδίδει στόν ἑαυτό του «δεξιότητες στή σκέψη», δηλαδή, κατά τή δική του ἐρμηνεία, δεξιότητες στήν κατασκευή «τοῦ Ἱεροῦ», πράγμα πού δέν πρόκειται νά τοῦ τό ἀμφισβητήσουμε). — «Ἱεραρχία εἶναι *ἐπικυριαρχία τοῦ πνεύματος*» (σ. 467). — «Ἐκείνη ἡ *μεσαιωνική* ἱεραρχία δέν ἦταν παρά μιὰ ἀνήμπορη ἱεραρχία, διότι ἦταν ὑποχρεωμένη νά ἀνέχεται νά ὑπάρχει δίπλα της ἀνενόχη τοῦ κόσμου ἡ βαρβαρότητα» (θά δοῦμε ἀμέσως «ἀπό πού ξέρει μόνο ὁ Στίρνερ ὅλα ὅσα ἦταν ὑποχρεωμένη νά κάνει ἡ ἱεραρχία») «καί μόνο ἡ Μεταρρύθμιση χαλύβδωσε τή δύναμη τῆς ἱεραρχίας» (σελ. 110). Ὁ «Στίρνερ» πιστεύει πράγματι πῶς «ἡ κυριαρχία τῶν πνευμάτων ποτέ στό παρελθόν δέν ἦταν τόσο καθολικευμένη καί πανίσχυρη» ὅσο μετά τή Μεταρρύθμιση. Πιστεύει πῶς αὕτη ἡ κυριαρχία τῶν πνευμάτων, «ἀντί ν' ἀποσπᾷ τή θρησκευτική ἀρχή ἀπό τήν τέχνη, τό κράτος καί τήν ἐπιστήμη, ἀντίθετα, τὰ ἀνῴψωσε στό σύνολό τους ἀπό τό πεδίο τῆς πραγματικότητας στό βασίλειο τοῦ πνεύματος καί τὰ ἔκανε θρησκευτικά».

[...] Αὕτη ἡ ἀντίληψη γιά τή νεότερη ἱστορία δέν εἶναι παρά μιὰ ἐπαύξηση τῆς ἴδιας παλιᾶς αὐταπάτης τῆς ἀφηρημένης φιλοσοφίας γιά τήν κυριαρχία τοῦ πνεύματος στήν ἱστορία. Τό χωρίο αὐτό μάλιστα δείχνει πῶς ὁ θρησκός Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης συνεχῶς ἀποδέχεται ἀνεξέταστα τήν κοσμοαντίληψη, πού κληρονόμησε ἀπό τόν Χέγκελ καί πού τοῦ ἔχει γίνῃ πατροπαράδοτη, τήν ἀποδέχεται σάν *πραγματικό κόσμο* καί «ἐλίσσεται» σ' αὐτό τό πεδίο. Αὐτό πού θά μπορούσε νά φανεῖ σέ τοῦτο τό χωρίο ὡς «δικό του» καί «μοναδικό» εἶναι ἡ ἀντίληψη αὐτῆς τῆς κυριαρχίας τῶν πνευμάτων ὡς *ἱεραρχίας* — [...]

[...] Ἡ υἱοθέτηση τῆς χεγκελιανῆς ιδέας γιά παγκόσμια κυριαρχία τῶν φιλοσόφων καί ἡ μετατροπή της ἀπό τόν ἅγιο Μάξ σέ μιάν ἱεραρχία συντελεῖται χάρις σέ μιὰ ἐντελῶς μή κριτική εὐπιστία τοῦ ἁγίου μας καί σέ μιάν ἄγνοια «θεοσεβούμενη» («heilige») ἢ ἀθεόφοβη (heillose), πού ἱκανοποιεῖται νά «βλέπει διεισδυτικά» («durchschauend») τήν ἱστορία (δηλαδή νά ρίχνει μιὰ βιαστική ματιά (durchzuschauen) στά ἱστορικά δεδομένα πού παραθέτει ὁ Χέγκελ), δίχως νά πολυσκοτίζεται νά «γνωρίσει» πολλά «πράγματα» γι' αὐτήν.

Γενικά, μοιάζει νά φοβᾶται πῶς ἀπό τή στιγμή πού θά ἀρχίσει «νά διδάσκεται» δέ θά μπορεῖ πιά «νά θύει καί ἀπολλύει» (σ. 96) καί, συνεπῶς, θά βαλτώσει στή «ματαιοπονία τῶν ἐντόμων» — ἐπαρκῆς λόγος γιά νά μήν «προχωρήσει» στό «θύειν καί ἀπολλύειν» τῆς δικῆς του ἄγνοιας.

Ἄν κάποιος, ὅπως ὁ Χέγκελ, κάνει γιά πρώτη φορά μιὰ τέτοια κατασκευή γιά ὁλόκληρη τήν ἱστορία καί γιά τόν σύγχρονο κόσμο σ' ὅλη του τήν ἔκταση, αὐτό δέν μπορεῖ νά τό κάνει δίχως νά ἔχει εὐρύτατες θετικές γνώσεις, δίχως ἀναφορές, μερικές ἔστω, στήν ἐμπειρική ἱστορία, δίχως νά ἐκδηλώσει μιὰ μεγάλη ἐνεργητικότητα καί ὀξυδέρκεια. Ἄν ὅμως κάποιος ἱκανοποιεῖται μέ τό νά ἐκμεταλλεύεται καί νά προσαρμόζει γιά δικούς του σκοπούς μιὰ ἤδη ὑπάρχουσα ἔτοιμη κατασκευή, ἐπικαλούμενος, γιά νά ἐπιβεβαιώσει τή «δική του» ἀντίληψη, μεμονωμένα παραδείγματα (λογουχάρι τοῦς Νέγρους καί τοῦς Μογγόλους, τοῦς Καθολικούς καί Προτεστάντες, τή Γαλλική Ἐπανάσταση κτλ.) — κι αὐτό ἀκριβῶς κάνει ὁ κονταρομάχος μας ἐναντίον τοῦ Ἱεροῦ, — τότε δέν τοῦ χρειάζεται καμιὰ ἀπολύτως γνώση τῆς ἱστορίας. Ἀπό τήν ὅλη αὐτή ἐκμετάλλευση βγαίνει ἀναπόφευκτα ἓνα ἀποτέλεσμα κωμικό, κωμικότατο μάλιστα, ὅταν ἀπ' τό παρελθόν γίνεται ξαφνικά ἓνα πῆδημα στό ἄμεσο παρόν, ὅπως τό εἶδαμε ἤδη ὅταν μιλούσαμε γιά τήν «παλαβομάρα»⁵.

Ὅσο γιά τήν πραγματική ἱεραρχία τοῦ Μεσαίωνα, σημειώ-
νουμε ἀπλῶς ἐδῶ, ὅτι αὐτή δέν ὑπῆρχε γιά τό λαό, γιά τίς μεγά-
λες μάζες τῶν ἀνθρώπων. Γιά τόν πολύ κόσμο ὑπῆρχε μόνο ἡ
φεουδαρχία, ἐνῶ ἱεραρχία ὑπῆρχε μόνο στό βαθμό πού ἡ ἴδια

ήταν είτε φεουδαρχική είτε αντιφεουδαρχική (μέσα στά πλαίσια της φεουδαρχίας). Ἡ ἴδια ἡ φεουδαρχία στή θεμελίωσή της ἔχει ἐντελῶς ἐμπειρικές σχέσεις. Ἡ ἱεραρχία καί ὁ ἀγώνας της ἐναντίον τῆς φεουδαρχίας (ὁ ἀγώνας τῶν ἰδεολόγων μιᾶς ὀρισμένης τάξης ἐναντίον τῆς ἴδιας αὐτῆς τάξης) δέν ἀποτελεῖ παρά τήν ἰδεολογική ἔκφραση τῆς φεουδαρχίας καί τῆς διαπάλης πού ἀναπτύσσεται μέσα στήν ἴδια τή φεουδαρχία — στή διαπάλη αὐτή συμπεριλαμβάνονται καί οἱ ἀγῶνες ἀνάμεσα στά φεουδαρχικά ὀργανωμένα ἔθνη. Ἱεραρχία εἶναι ἡ ἰδεατή μορφή τῆς φεουδαρχίας. Φεουδαρχία εἶναι ἡ πολιτική μορφή τῶν μεσαιωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς καί ἐπικοινωνίας. Ἐπομένως, ὁ ἀγώνας τῆς φεουδαρχίας ἐναντίον τῆς ἱεραρχίας μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο ὅταν δοθεῖ ἔμφαση σ' αὐτές τίς πρακτικές ὑλικές σχέσεις. Αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἔμφαση βάζει ἤδη τέρμα στήν ὥς τώρα ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, πού πίστευε χωρίς νά ἐρευνᾷ τίς ψευδαισθήσεις τοῦ Μεσαίωνα, ἰδιαίτερα τίς ψευδαισθήσεις ἐκεῖνες πού καλλιεργοῦσαν ὁ Αὐτοκράτορας καί ὁ Πάπας στόν μεταξύ τους ἀγῶνα.

Μιά καί ὁ ἅγιος Μάξ δέν κάνει ἄλλο παρά νά περιορίζει σέ «ἡχηρά λόγια καί πενιχρές σκέψεις» τίς χεγκελιανές ἀφαιρέσεις γιά τό Μεσαίωνα καί τήν Ἱεραρχία, δέ βλέπουμε κανένα λόγο νά ἀσχοληθοῦμε περισσότερο μέ τήν πραγματική, ἱστορική Ἱεραρχία.

Ἀπό τά παραπάνω συνάγεται τώρα σαφῶς ὅτι ἡ ταχυδακτυλουργία μπορεῖ νά γίνει καί κατ' ἀντίστροφη ἔννοια καί ὁ Καθολικισμός μπορεῖ νά γίνει νοητός ὄχι μόνο σάν προκαταρκτική βαθμίδα, ἀλλά καί σάν ἄρνηση τῆς ἀληθινῆς Ἱεραρχίας, ὁπότε Καθολικισμός = ἄρνηση τοῦ πνεύματος, μή πνεῦμα, αἰσθητότητα, ἀπ' ὅπου ξεπηδάει ἡ μεγάλη θέση τοῦ Ἰάκωβου τοῦ ἀγαθοῦ ὅτι οἱ Ἰησοῦτες «μᾶς ἔσωσαν ἀπό τήν κατὰπτωσιν καί τήν ἀπώλειαν τῆς αἰσθητότητας» (σ. 118). Τί θά γινόμεσταν «Ἐμεῖς», μολαταῦτα, ἂν ἡ «ἀπώλεια» τῆς αἰσθητότητας εἶχε συντελεστεῖ, αὐτό δέν τό μαθαίνουμε. Ὁλόκληρη ἡ ὑλική κίνηση, μέ ἀπαρχή τόν δέκατο ἔκτο αἰῶνα, πού ὄχι μόνο «Μᾶς ἔσωσε ἀπό τήν «κατὰπτωσιν» τῆς αἰσθητότητας, ἀλλά, ἀντίθετα, ἔδωσε στήν «αἰσθητότητα» πολύ μεγαλύτερη ἀνάπτυξη,

δέν υπάρχει για τόν «Στίρνερ». Όλα αυτά τά έκαναν οί Ίησουίτες. Συγκρίνετε, άλλωστε, τή «Φιλοσοφία τής Ίστορίας» τοῦ Χέγκελ⁶, σ. 425.

Κάνοντας μεταφορά τής παπαδοκρατίας τοῦ παρελθόντος στό σήμερα, ὁ ἅγιος Μάξ ἀντιλήφθηκε τή σύγχρονη ἐποχή σάν ἐποχή «παπαδοφροσύνης». Καί ὕστερα, ἐξετάζοντας αὐτήν τήν μεταφερμένη στή σύγχρονη ἐποχή παπαδοκρατία σέ διάκριση ἀπό τήν παλιά μεσαιωνική παπαδοκρατία, τήν παρουσιάζει σάν κυριαρχία τῶν ἰδεολόγων, σάν «πνεῦμα σχολαρχείου». Ἔτσι, παπαδοφροσύνη = ἱεραρχία ὡς κυριαρχία τοῦ πνεύματος, σχολαστικισμός = κυριαρχία τοῦ πνεύματος ὡς ἱεραρχία.

Αὐτή τήν ἀπλή μετάβαση στήν παπαδοφροσύνη — πού οὐσιαστικά δέν εἶναι κἀν μετάβαση, — ὁ «Στίρνερ» τήν πραγματοποιεῖ μέσα ἀπό τρεῖς βασανιστικές μεταμορφώσεις.

Πρῶτον, κατά τήν ἄποψή του, «ἡ ἔννοια παπαδοφροσύνης» «εἶναι συμφυής» στόν καθένα «πού ζεῖ γιά κάποια μεγάλη ἰδέα, γιά κάποια δίκαιη ὑπόθεση» (πάλι αὐτή ἡ δίκαιη ὑπόθεση!), «γιά κάποιο θεωρητικό πιστεύω κτλ.».

Δεύτερο, μέσα στό δικό του κόσμο τῶν ψευδαισθήσεων, ὁ Στίρνερ «σκοντάφτει» στήν «προαιώνια ψευδαίσθηση ἑνός κόσμου πού ἀκόμα δέν ἔχει μάθει νά τά βγάξει πέρα χωρίς τήν «παπαδοφροσύνη», δηλαδή «νά ζεῖ καί νά δημιουργεῖ στό ὄνομα μιᾶς ἰδέας κτλ.».

Τρίτο, «εἶναι ἡ κυριαρχία αὐτή τής ἰδέας ἢ τής παπαδοφροσύνης», δηλαδή: «Ὁ Ροβεσπιέρος, λογουχάρη» (λογουχάρη!), «ὁ Σαίν-Ζύστ καί οὕτω καθεξῆς» (καί οὕτω καθεξῆς!) «ἦταν πέρα γιά πέρα παπάδες» κτλ. Καί οἱ τρεῖς αὐτές μεταμορφώσεις, στίς ὁποῖες ἡ παπαδοφροσύνη «ἀνακαλύπτεται», «βρίσκεται» καί «ἐξορκίζεται» (ὅλα αὐτά στή σ. 100), δέν ἐκφράζουν, συνεπῶς, τίποτα παραπάνω ἀπό αὐτό πού ὁ ἅγιος Μάξ μᾶς ἔχει πεῖ ἐπανειλημμένα, δηλαδή, τήν κυριαρχία τοῦ πνεύματος, τής ἰδέας, τοῦ Ἱεροῦ, πάνω στή «ζωή» (στό ἴδιο).

Ἀφοῦ, μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἡ «κυριαρχία τής ἰδέας ἢ τής παπαδοφροσύνης» ὑποκατέστησε τήν ἱστορία, ὁ ἅγιος Μάξ μπορεῖ, βέβαια, χωρίς δυσκολία νά ἀναζητήσει καί πάλι αὐτήν τήν «παπαδοφροσύνη» σ' ὅλη τήν προγενέστερη ἱστορία καί

ἔτσι νά παρουσιάσει «τόν Ροβεσπιέρο, λογουχάρη, τόν Σαίν-Ζύστ καί οὕτω καθεξῆς» σάν παπάδες καί νά τούς ταυτίσει μέ τόν Ἰννοκέντιο τόν Γ' καί τόν Γρηγόριο τόν Ζ', ὁπότε κάθε μοναδικότητα ἐξαφανίζεται μπροστά *στόν* Μοναδικό. "Ολοὶ αὐτοὶ δέν εἶναι, οὐσιαστικά, παρά διαφορετικά *δνόματα*, διαφορετικές μεταμφιέσεις ἑνός προσώπου, τῆς «παπαδοφροσύνης», ἡ ὁποία δημιούργησε ὅλη τήν ἱστορία ἀπό τήν ἀπαρχή τοῦ Χριστιανισμοῦ. "Όσο γιά τό πῶς, μέ μιά τέτοια ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, «ὅλες οἱ γάτες γίνονται σταχτιές», μιά καί ὅλες οἱ ἱστορικές διαφορές «ἀκυρώνονται» καί «διαλύονται» μέσα στήν «ἐννοια παπαδοφροσύνη», ὅσο γι' αὐτό, ὁ ἅγιος Μάξ μᾶς δίνει ἀμέσως ἓνα χτυπητό παράδειγμα μέ «τόν Ροβεσπιέρο λογουχάρη, τόν Σαίν-Ζύστ καί οὕτω καθεξῆς». Ἐδῶ μᾶς προσφέρεται πρῶτα ὁ Ροβεσπιέρος σάν «παράδειγμα» τοῦ Σαίν-Ζύστ καί ὁ Σαίν-Ζύστ σάν ἓνα «καί οὕτω καθεξῆς» τοῦ Ροβεσπιέρου. "Υστερα λέγεται : «Σ' αὐτούς τούς ἐκπροσώπους τῶν ἱερῶν συμφερόντων ἀντιτίθεται ἓνας κόσμος ἀμέτρητων 'προσωπικῶν', κοσμικῶν συμφερόντων». Ποιός τούς ἀντιτίθονταν ; Οἱ Γιρονδῖνοι καί οἱ Θερμιδοριανοί⁷, πού διαρκῶς τούς κατηγοροῦσαν, αὐτούς τούς ἀληθινούς ἐκπροσώπους τῆς ἐπαναστατικῆς δύναμης, — δηλαδή τῆς *μόνης* τάξης πού ἦταν ἀληθινά ἐπαναστατική, τῆς «ἀναρίθμητης» μάζας (βλέπε «λογουχάρη» «Mémoires» de R. Levasseur «καί οὕτω καθεξῆς», «δηλαδή» Nougaret : «Histoire des prisons», — Barère : «Deux amis de la liberté» (et du commerce), — Mme Roland : «Appel à la postérité», — «Mémoires de J.B. Louvet — καί ἀκόμα τά ἐμετικά «Essais historiques» τοῦ Beau-lieu⁸ κτλ., κτλ., καθὼς καί ὅλα τά πρακτικά τῶν συνεδριάσεων τοῦ ἐπαναστατικοῦ δικαστηρίου «καί οὕτω καθεξῆς»), — πού τούς κατηγοροῦσαν γιά καταπάτηση τῶν «ἱερῶν συμφερόντων», τοῦ Συντάγματος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος, τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ρεπουμπλικανισμοῦ, τοῦ δικαίου, τῆς *sainte propriété**, γιά καταπάτηση «λογουχάρη» τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν, τῆς ἀνθρωπιᾶς, τῆς ἠθικῆς, τῆς μετριοπάθειας «καί οὕτω καθεξῆς». Εἶχαν ἀντίθετους ὅλους τούς *παπάδες*, πού

* — τῆς ἱερῆς ιδιοκτησίας.

τούς κατηγορούσαν ότι παραβιάζουν όλα τὰ κεφαλαιώδη καί δευτερεύοντα σημεῖα τῆς θρησκευτικῆς καί ἠθικῆς κατήχησης (βλέπε «λογουχάρη», τὴν «Histoire du clergé de France pendant la révolution» τοῦ M.R., Paris, libraire catholique, 1828 «καί οὕτω καθεξῆς»). Τό ἱστορικό σχόλιο τοῦ ἀστοῦ, πού συνοψίζεται στὸν ἰσχυρισμό ὅτι στὴ διάρκεια τῆς regne de la terre* «ὁ Ροβεσπιέρος λογουχάρη, ὁ Σαίν-Ζύστ καί οὕτω καθεξῆς» ἔκοβαν τὰ κεφάλια τῶν honnêtes gens** (βλέπε τὰ ἀναρίθμητα γραφτά τοῦ στενόμυαλου κυρίου Peltier «λογουχάρη», τὴν «Conspiration de Robespierre» τοῦ Montjoie «καί οὕτω καθεξῆς»),⁹ ἐκφράζεται ἀπὸ τὸν ἅγιο Μάξ μὲ τὴν ἀκόλουθη μετουσίωση: «Ἐπειδὴ οἱ ἐπαναστάτες παπάδες ἢ γραμματοδιδασκαλοὶ ὑπηρετοῦσαν τὸν ἄνθρωπο, ἔκοβαν κεφάλια ἀνθρώπων». Αὐτό, βέβαια, ἀπαλλάσσει τὸν ἅγιο Μάξ ἀπὸ τὸ βαρὺ χρέος νὰ πεῖ ἔστω καί ἓνα «μόνο» λογάκι γιὰ τοὺς πραγματικούς ἐμπειρικούς λόγους τῶν ἀποκεφαλισμῶν, λόγους πού βασίζονται σὲ ὕψιστα κοσμικὰ συμφέροντα, ὅχι βέβαια τῶν κερδοσκοπῶν τοῦ Χρηματιστηρίου, ἀλλὰ τῆς «ἀναρίθμητης» μάζας. Ἕνας «παπὰς» προγενέστερης περιόδου, ὁ Σπινόζα, ἤδη ἀπὸ τὸν δέκατο ἑβδόμο αἰῶνα εἶχε τὴν ἀναίδεια νὰ γίνεῖ ἓνας «ἀδέκαστος δάσκαλος» τοῦ ἁγίου Μάξ, λέγοντας ὅτι «ἡ ἄγνοια δὲν εἶναι ἐπιχέιρημα»¹⁰. Γι' αὐτό, ὁ ἅγιος Μάξ ἀποστρέφεται τὸν παπὰ Σπινόζα, σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε τάσσεται μὲ τὸ μέρος τοῦ παπὰ Λάμπνιτς, πού ἦταν ὁ ἀντιπαπὰς τοῦ Σπινόζα. Καί γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐκπληκτικὰ φαινόμενα, ὅπως ἡ τρομοκρατία «λογουχάρη», οἱ ἀποκεφαλισμοὶ «καί οὕτω καθεξῆς», βρίσκει ἓναν «ἀποχρώντα λόγον», πού συνίσταται ἀκριβῶς στὸ ὅτι «οἱ ἄνθρωποι τοῦ κλήρου εἶχαν βάλει στὸ κεφάλι τους κάτι παρόμοιο» (σ. 98).

Ὁ μακάριος Μάξ, πού γιὰ τὰ πάντα βρῆκε ἓναν ἀποχρώντα λόγο (zureichenden Grund) (βρῆκα λοιπὸν τὴ βάση (Grund)***, ὅπου ἔχει δεθεῖ γιὰ πάντα ἡ ἄγκυρά Μου)¹¹, καί ποῦ ἀλλοῦ, ἢ ὅχι στὸ εἶδος τῶν «λογουχάρη», στήν «παπαδοφροσύνη» «καί

* — κυριαρχίας τοῦ τρόμου

** — χρηστῶν ἀνθρώπων.

*** — Πρόκειται γιὰ λογοπαίγνιο πού δὲν ἀποδίδεται στὰ Ἑλληνικά. Ἡ λέξη Grund σημαίνει στὰ Γερμανικά λόγος, αἰτία, ἀλλὰ καί ἔδαφος, βάση, βυθός (Σημ. μετ.).

οὕτω καθεξῆς», τοῦ «Ροβεσπιέρου λογουχάρη, τοῦ Σαίν-Ζύστ καί οὕτω καθεξῆς», ἡ Γεωργία Σάνδη, ὁ Προυντόν, ἡ ἐνάρετη βερολινέζα ράφτρα κτλ.), — αὐτός ὁ μακάριος Μάξ «δέν ψέγει τήν τάξη τῶν ἀστῶν γιά τό ὅτι ἔθεσε στόν ἐγωισμό της τό ἐρώτημα πόσο πλατύ πεδίο μπορεῖ νά παραχωρήσει στήν ἐπαναστατική *Ἰδέα*». Γιά τόν ἅγιο Μάξ «ἡ ἐπαναστατική Ἰδέα» πού ἐνέπνευσε τοὺς *habits bleus*¹² καί τοὺς *honnêtes gens* τοῦ 1789, εἶναι ἴδια μέ τήν «ιδέα» τῶν *sans culottes*¹³ τοῦ 1793, εἶναι αὐτή ἢ ἴδια ἰδέα γιά τήν ὁποία οἱ ἀστοί συσκέπτονται ἂν θά πρέπει «νά τῆς παραχωρήσουν κάποιο πεδίο», μόνο πού αὐτοί οἱ διαλογισμοί τοῦ Μάξ δέν «παρέχουν πεδίο» γιά ὁποιοσδήποτε «ιδέες».

Ἐρχόμαστε τώρα στή σύγχρονη ἱεραρχία, στήν κυριαρχία τῆς ἰδέας στήν καθημερινή ζωή. Ὀλόκληρο τό δεύτερο μέρος τοῦ «Βιβλίου» ἀφιερώνεται στόν ἀγῶνα ἐναντίον αὐτῆς τῆς «ἱεραρχίας». Γιά τοῦτο θά ἀσχοληθοῦμε διεξοδικότερα μ' αὐτήν, ὅταν θά μιλήσουμε γι' αὐτό τό δεύτερο μέρος. Ἀλλά μιά καί ὁ ἅγιος Μάξ, ὅπως καί στό κεφάλαιο γιά τήν «παλαβομάρα», ἔτσι κι ἐδῶ, ἀπολαμβάνει προκαταβολικά τίς ιδέες του καί ἐπαναλαμβάνει στήν ἀρχή ὅσα λέει ἀργότερα, ἐνῶ ἀργότερα λέει ὅσα ἤδη ἔχει πεῖ στήν ἀρχή, εἵμαστε ἀναγκασμένοι νά παραθέσουμε κιόλας ἐδῶ μερικά παραδείγματα τῆς ἱεραρχίας του. Ἡ μέθοδός του νά γράφει βιβλία εἶναι ὁ μόνος «ἐγωισμός», πού συναντοῦμε σ' ὅλο τό βιβλίο του. Ἡ αὐτοϊκανοποίησή του εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τήν ἱκανοποίηση πού δοκιμάζει ὁ ἀναγνώστης.

Ἐφόσον οἱ ἀστοί ἀπαιτοῦν ἀγάπη γιά τό βασίλειό τους, γιά τό καθεστῶς τους, τότε θέλουν, κατὰ τή γνώμη τοῦ Ἰάκωβου τοῦ ἀγαθοῦλη, «νά ἐγκαθιδρύσουν τό βασίλειο τῆς ἀγάπης ἐπὶ τῆς γῆς» (σ. 98). Ἐφόσον ἀπαιτοῦν σεβασμό τῆς κυριαρχίας τους καί τῶν σχέσεων αὐτῆς τῆς κυριαρχίας, δηλαδή θέλουν νά σφετεριστοῦν τήν κυριαρχία πάνω στό σεβασμό, τότε θέλουν, κατὰ τή γνώμη τοῦ ἰδίου ἀνόητου, τήν κυριαρχία τοῦ σεβασμοῦ γενικά, τοποθετοῦνται ἀπέναντι στό σεβασμό τό ἴδιο ὅπως καί ἀπέναντι στό Ἅγιο Πνεῦμα, πού ζεῖ μέσα τους (σ. 95). Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης, πού ἡ πίστη του μπορεῖ νά κινήσει βουνά, ἀπο-

δέχεται σάν πραγματική, ἐγκόσμια βάση τοῦ ἀστικοῦ κόσμου τή διαστρεβλωμένη μορφή, μέ τήν ὁποία ἡ ψευτοευσεβής καί ὑποκριτική ἰδεολογία τῶν ἀστῶν παρουσιάζει τά δικά του ἰδιοτελή συμφέροντα ὡς συμφέροντα τοῦ συνόλου. Τό γιατί αὐτή ἡ ἰδεολογική πλάνη παίρνει ἀκριβῶς αὐτή τή μορφή γιά τόν ἅγιό μας θά τό δοῦμε, ὅταν θά μιλήσουμε γιά «τόν πολιτικό φιλελευθερισμό»¹⁴.

Ὁ ἅγιος Μάξ μᾶς δίνει ἕνα καινούργιο παράδειγμα στή σ. 115, μιλώντας γιά τήν οἰκογένεια. Δηλώνει ὅτι, ἂν καί εἶναι πολύ εὐκολο νά χειραφετηθεῖ κανεῖς ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἰδίας τῆς δικῆς του οἰκογένειας, ὡστόσο, «ἡ ἄρνηση τῆς ὑπακοῆς εὐκόλα προκαλεῖ τύψεις συνείδησης» καί γι' αὐτό οἱ ἄνθρωποι κρατιοῦνται γερά ἀπό τήν οἰκογενειακή ἀγάπη, ἀπό τήν ἰδέα τῆς οἰκογένειας, ἀποκτώντας ἔτσι τήν «ἱερή ἔννοια τῆς οἰκογένειας», «τό Ἱερό» (σ. 116).

Τό καλόπαιδό μας βλέπει πάλι κυριαρχία τοῦ Ἱεροῦ ἐκεῖ, ὅπου κυριαρχοῦν ἐντελῶς ἐμπειρικές σχέσεις. Ὁ ἀστός συμπεριφέρεται ἀπέναντι στούς θεσμούς τοῦ καθεστώτος του ὅπως ὁ Ἑβραῖος ἀπέναντι στό νόμο· τούς παρακάμπτει ἐφόσον μπορεῖ νά τό κάνει, σέ κάθε ἐπιμέρους περίπτωση, ἀλλά θέλει νά τούς τηροῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι. Ἄν ὅλοι οἱ ἀστοί (Bourgeois) παρέκαμπταν, μαζικά καί μονομιᾶς, τούς θεσμούς τῆς ἀστικῆς τάξης, τότε θά ἔπαυαν νά εἶναι ἀστοί. Μιά τέτοια συμπεριφορά, φυσικά, δέν περνάει ἀπ' τό μυαλό τους καί μέ κανένα τρόπο δέν ἐξαρτιέται ἀπό τίς ἐπιθυμίες τους καί τίς προθέσεις τους. Ὁ ἀκόλαστος ἀστός παραβαίνει τό γάμο καί μοιχεύεται στά κρυφά, ὁ ἔμπορος καταδολιεύεται τό θεσμό τῆς ἰδιοκτησίας, στερώντας ἀπό τούς ἄλλους τήν ἰδιοκτησία διαμέσου τῆς κερδοσκοπίας, τῶν πωχεύσεων κτλ., ὁ νεαρός ἀστός ἐπιχειρεῖ νά γίνει ἀνεξάρτητος ἀπό τήν οἰκογένειά του ὅταν μπορεῖ νά τό κάνει, καταργώντας στήν πράξη τήν οἰκογένεια ὅσον ἀφορᾷ αὐτόν τόν ἴδιο. Ἀλλά ὁ γάμος, ἡ ἰδιοκτησία καί ἡ οἰκογένεια θεωρητικά παραμένουν ἀπαραβίαστα, διότι ἀποτελοῦν τά πρακτικά θεμέλια πάνω στά ὁποία ἡ ἀστική τάξη ἔχει οἰκοδομήσει τήν κυριαρχία της καί διότι, ὑπό τήν ἀστική τους μορφή, ἀποτελοῦν ὅρους χάρη στούς ὁποίους ὁ ἀστός εἶναι ἀστός, ὅπως ἀκριβῶς ὁ νόμος, μολονότι

πάντα παρακάμπτεται, κάνει τόν θρησκο Έβραϊο νά εἶναι ἕνας θρησκός Έβραϊός. Αὐτή ἡ στάση τοῦ ἀστοῦ ἀπέναντι στοὺς ὅρους τῆς ὑπαρξῆς του παίρνει μιὰ ἀπό τίς καθολικευμένες μορφές τῆς στήν ἀστική ἠθική. Δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος γενικά γιά τήν οἰκογένεια «ὡς οἰκογένεια». Ἡ ἀστική τάξη ἱστορικά δίνει στήν οἰκογένεια τό χαρακτήρα τῆς ἀστικῆς οἰκογένειας, στήν ὁποία ἡ ἀνία καί τό χρῆμα ἀποτελοῦν τό συνδετικό κρίκο καί στήν ὁποία ἐμπεριέχεται ἐπίσης καί ἡ ἀστική ἀποσύνθεση τῆς οἰκογένειας, πράγμα πού δέν ἐμποδίζει τήν ἴδια τήν οἰκογένεια νά ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει. Ἡ βρώμικη ὑπαρξή τῆς ἔχει τήν ἀντιστοιχία τῆς μέ τήν ἱερή ἔννοια τῆς οἰκογένειας στήν ἐπίσημη φρασεολογία καί στή γενική ὑποκρισία. Ἐκεῖ ὅπου ἡ οἰκογένεια *πραγματικά* καταργεῖται, λογουχάρη στό προλεταριάτο, συντελεῖται τό ἀκριβῶς ἀντίστροφο ἀπ' αὐτό πού νομίζει ὁ «Στίρνερ». Ἐκεῖ δέν ὑπάρχει διόλου ἡ ἔννοια τῆς οἰκογένειας. Ἀλλά, ἀντί γι' αὐτό, μποροῦμε ἀσφαλῶς ἐδῶ κι ἐκεῖ νά βροῦμε μιὰ οἰκογενειακή στοργή, πού βασίζεται σέ ἐντελῶς πραγματικές σχέσεις. Κατά τόν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα οἱ φιλόσοφοι εἶχαν καταργήσει τήν ἔννοια τῆς οἰκογένειας, διότι ἡ πραγματική οἰκογένεια εἶχε ἤδη ἀρχίσει νά ἀποσυντίθεται στίς ὑψηλότερες κορυφές τοῦ πολιτισμοῦ. Χάθηκε ἡ ἐσωτερική οἰκογενειακή συνάφεια, διαλύθηκαν τά συστατικά μέρη τῆς ἔννοιας τῆς οἰκογένειας, λογουχάρη ἡ ὑπακοή, τό σέβας, ἡ συζυγική πίστη κτλ. Ἀλλά ὁ ὑπαρκτός κορμός τῆς οἰκογένειας, ἡ περιουσιακή σχέση, ἡ σχέση πού ἀποκλείει ἄλλες οἰκογένειες, ἡ ἀναγκαστική συμβίωση, οἱ σχέσεις πού γίνονται ἤδη γεγονός ἀπό τήν ὑπαρξη παιδιῶν, τή δομή τῶν σύγχρονων πόλεων, τό σχηματισμό κεφαλαίου κτλ., ὅλα αὐτά διατηρήθηκαν, ἄν καί μέ πολλαπλές παραβάσεις, διότι ἡ ὑπαρξη τῆς οἰκογένειας συνδέεται ἀναγκαστικά μέ τόν τρόπο παραγωγῆς, πού ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό τή θέληση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἡ ἀναγκαιότητα αὐτή φάνηκε μέ τόν πιό χτυπητό τρόπο κατά τή Γαλλική Ἐπανάσταση, ὅταν γιά μιὰ στιγμή ἡ οἰκογένεια εἶχε καταργηθεῖ καί νομικά. Ἡ οἰκογένεια ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἀκόμα καί στόν δέκατο ἔνατο αἰῶνα, μόνο πού ἡ διαδικασία τῆς ἀποσύνθεσής τῆς γενικεύθηκε ἀκόμα πιό πολύ, πράγμα πού ὀφείλεται ὅχι στήν ἔν-

νοια της οικογένειας, αλλά στη μεγαλύτερη ανάπτυξη της βιομηχανίας και του συναγωνισμού. Ἡ οἰκογένεια ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά ὑπάρχει, μολονότι ἡ ἀποσύνθεσή της εἶχε πρό πολλοῦ διακηρυχτεῖ ἀπό τοὺς γάλλους καὶ ἄγγλους σοσιαλιστές καὶ διαμέσου τοῦ γαλλικοῦ μυθιστορήματος ἔφτασε ἐπιτέλους καὶ στοὺς γερμανοὺς πατέρες τῆς ἐκκλησίας.

Νά ἓνα ἀκόμα παράδειγμα γιὰ τὴν κυριαρχία τῆς ιδέας στὴν καθημερινή ζωή. Μιά καὶ οἱ δάσκαλοι τοῦ σχολείου μποροῦν νά βρίσκουν παρηγοριά γιὰ τὸν γλίσχρο μισθό τους στὴν ἱερότητα τῆς ὑπόθεσης πού ὑπηρετοῦν (πράγμα πού μπορεῖ νά συμβεῖ μόνο στὴ Γερμανία), ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης πιστεύει πράγματι ὅτι ἡ φρασεολογία αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία τῶν χαμηλῶν ἀποδοχῶν τους (σ. 100). Πιστεύει ὅτι τὸ «Ἱερό» στὸ σύγχρονο ἀστικό κόσμο ἔχει μιὰ πραγματικὴ χρηματικὴ ἀξία, πιστεύει ὅτι, ἂν καταργηθεῖ «τὸ Ἱερό», τότε οἱ πενιχροὶ πόροι τοῦ πρωσικοῦ κράτους (γιὰ τὸ θέμα αὐτό μποροῦμε νά ἀνατρέξουμε, μεταξύ ἄλλων, καὶ στὸν Μπράουνινγκ¹⁵) θά αὐξηθοῦν τόσο πολὺ, ὥστε κάθε δάσκαλος τοῦ χωριοῦ θά μποροῦσε ξαφνικά νά ἀμείβεται μὲ ὑπουργικὸ μισθό.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱεραρχία τοῦ παραλογισμοῦ.

Ὁ «ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ μεγαλόπρεπου καθεδρικοῦ ναοῦ» τῆς ἱεραρχίας, — ὅπως τὸ λέει ὁ μέγας Michelet¹⁶, εἶναι «καμιὰ φορά» ἔργο «κάποιου».

«Καμιὰ φορά τοὺς ἀνθρώπους *κάποιος* τοὺς χωρίζει σέ δύο κατηγορίες: σέ μορφωμένους καὶ ἀμόρφωτους». (Καμιὰ φορά κάποιος χωρίζει τοὺς πιθήκους σέ δύο ὁμοταξίες, στοὺς ἐνουρους καὶ στοὺς ἄνουρους). «Οἱ πρῶτοι, ἐφόσον ἦσαν ἄξιοι τοῦ ὀνόματος, ἀσχολοῦνταν μὲ τίς ιδέες, μὲ τὸ πνεῦμα». Σ' αὐτοὺς «κατὰ τὴ μεταχριστιανικὴ ἐποχὴ ἀνῆκε ἡ κυριαρχία καὶ σέ ἀντάλλαγμα γιὰ τίς ιδέες τοὺς ἀπαιτοῦσαν ... σεβασμό». Οἱ ἀμόρφωτοι (τὸ ζῶο, τὸ παιδί, ὁ νέγρος) εἶναι «ἀνίσχυροι» ἀπέναντι στίς ιδέες καὶ «κυριαρχοῦνται ἀπ' αὐτές. Αὐτό εἶναι τὸ νόημα τῆς ἱεραρχίας».

Οἱ «μορφωμένοι» (ὁ ἔφηβος, ὁ μογγόλος, ὁ Σύγχρονος) ἀσχολοῦνται, λοιπόν, πάλι μόνο μὲ «τὸ Πνεῦμα», τὴν καθαρὴν ιδέα κτλ. Εἶναι μεταφυσικοὶ ἐξ ἐπαγγέλματος, δηλαδή σέ τελευταία ἀνάλυση χεγκελιανοί. «Ἄρα», οἱ «ἀμόρφωτοι» εἶναι οἱ μὴ χεγκελιανοί. Ὁ Χέγκελ ἦταν ἀναμφισβήτητα «ὁ πιό μορφω-

μένος» χεγκελιανός¹⁷ καί γι' αὐτό στήν περίπτωσή του «φαίνεται καθαρά πόσο θλίβεται γιά τά πράγματα ἀκριβῶς ὁ πιό μορφωμένος ἄνθρωπος». Τό ζήτημα εἶναι ὅτι «ὁ μορφωμένος» καί «ὁ ἀμόρφωτος» συγκρούονται καί μέσα τους ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλον, καί μάλιστα σέ κάθε ἄνθρωπο μέσα του «ὁ ἀμόρφωτος» συγκρούεται μέ «τό μορφωμένο». Κι ἐπειδή στόν Χέγκελ ἐκδηλώνεται ὁ μεγαλύτερος πόνος γιά τά πράγματα, δηλαδή γιά ὅσα πέφτουν στό μοιράδι τοῦ «ἀμόρφωτου», ἐδῶ ἐπίσης ἀποκαλύπτεται ὅτι ὁ «παραπολύ μορφωμένος» εἶναι ταυτόχρονα καί ὁ «παραπολύ ἀμόρφωτος». «Ἐδῶ» (στόν Χέγκελ) «ἡ πραγματικότητα θά πρέπει νά βρίσκεται σέ πλήρη ἀντιστοιχία μέ τήν ἰδέα καί καμιᾶ ἔννοια δέν πρέπει νά ἀπέχει ἀπ' τήν πραγματικότητα». Αὐτό σημαίνει : ἐδῶ, ἡ συνηθισμένη ἐντύπωση γιά τήν πραγματικότητα θά πρέπει νά βρεῖ τήν ὀλοκληρωμένη φιλοσοφική της ἔκφραση, ἐνῶ ὁ Χέγκελ φαντάζεται, ἀντίθετα, ὅτι, «συνεπῶς», κάθε φιλοσοφική ἔκφραση δημιουργεῖ τήν πραγματικότητα πού εἶναι ἀντίστοιχη πρός αὐτή. Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης παίρνει τήν ψευδαίσθηση, πού τρέφει ὁ Χέγκελ γιά τή φιλοσοφία του, σάν καθαρή μονέδα τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας.

Ἡ χεγκελιανή φιλοσοφία, πού, μέ τή μορφή τῆς κυριαρχίας τῶν χεγκελιανῶν πάνω στούς μή χεγκελιανούς, ἐμφανίζεται σάν ἡ κορωνίδα τῆς ἱεραρχίας, κατακτᾷ τώρα καί τήν τελευταία αὐτοκρατορία τοῦ κόσμου.

«Τό σύστημα τοῦ Χέγκελ ἦταν κορύφωμα δεσποτισμοῦ καί μονοκρατορίας τῆς σκέψης, ἦταν ἡ παντοδυναμία τοῦ πνεύματος» (σ. 97).

Ἐδῶ φτάνουμε ἔτσι στό βασίλειο τῶν πνευμάτων τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας, πού ἐκτείνεται ἀπ' τό Βερολίνο ἴσαμε τή Χάλλε καί τό Τύμπιγκεν, στό βασίλειο τῶν πνευμάτων, πού τήν ἱστορία του ἔγραψε ὁ κ. Μπάυρχοφερ¹⁸ καί τό ἀντίστοιχο στατιστικό ὕλικό της συνέλεξε ὁ μέγας Michelet.

Προπαρασκευαστικό στάδιο γι' αὐτό τό βασίλειο τῶν πνευμάτων στάθηκε ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση, πού «δέν ἔκανε τίποτα ἄλλο ἀπό τό νά μετατρέψει τά πράγματα σέ ἐντυπώσεις γιά τά πράγματα» (σ. 115 — συγκρίνε πιό πάνω τί λέει ὁ Χέγκελ γιά

τήν ἐπανάσταση, σ. [158]). «Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι παρέμεναν πολίτες (Staatsbürger)» (στόν «Στίρνερ» οἱ λέξεις αὐτές παρατίθενται πιό μπροστά, ἀλλά «αὐτό πού λέει ὁ Στίρνερ δέν εἶναι αὐτό πού ἔχει στό μυαλό του, κι αὐτό πού ἔχει στό μυαλό τοῦ δέν μπορεί νά εἰπωθεῖ», Βίγκαντ, σ. 149) καί «ζοῦσαν νοερά, ἔχοντας νά σκέφτονται κάτι πού μπροστά του» (per appros [itio-nem]*) «ἐνιωθαν δέος καί φόβο». Ὁ «Στίρνερ» λέει κάπου στή σ. 98: «Ὁ δρόμος πρὸς τήν κόλαση εἶναι στρωμένος μέ ἀγαθές προθέσεις». Ἐμεῖς, ὅμως, θά ποῦμε: ὁ δρόμος πρὸς τόν Μοναδικό εἶναι στρωμένος μέ κακές ἀφαιρέσεις, μέ τσόντες, πού σ' αὐτόν παίζουν τὸ ρόλο τῆς «ἐπουράνιας σκάλας» πού τήν δανείστηκε ἀπ' τοὺς Κινέζους, καί τοῦ χρησιμεύουν σάν τὸ «σχοινί τοῦ ἀντικειμενικοῦ» (σ. 88), πάνω στό ὁποῖο ἐκτελεῖ «πηδήματα ψύλλου». Ὑστερα ἀπ' ὅλα αὐτά, ἡ «νεότερη φιλοσοφία ἢ νεότερη ἐποχή», — καί μέ τήν ἔλευση τοῦ βασιλείου τῶν πνευμάτων νεότερη ἐποχή δέν εἶναι παρά ἡ νεότερη φιλοσοφία, — δέν δυσκολεύθηκε «νά μετατρέψει τὰ ὑπαρκτά ἀντικείμενα σέ ἀντικείμενα νοερά, δηλαδή σέ ἔννοιες», σ. 114, μιὰ δουλειά πού τήν συνεχίζει ὁ ὅγιος Μάξ.

Εἶδαμε πὼς ὁ ἱππότης μας, ἱππότης τῆς ἐλευσίνης μορφῆς, ἀκόμα «προτοῦ προβάλλουν τὰ βουνά», πού ἀργότερα τὰ κίνησε μέ τήν πίστη του, καλπάζει ἀκάθεκτος, ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου του, πρὸς τὸ μεγάλο στόχο «τοῦ μεγάλοπρεπου καθεδρικοῦ ναοῦ» του. Μά ὁ «ψαρής» του — ἡ τσόντα — δέ μπορούσε νά τρέξει ὅσο θὰ ἤθελε ὁ ἱππότης μας. Ἐπιτέλους, τώρα, στή σ. 114, πέτυχε τὸ στόχο του, καί, μέ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἀκαταμάχητου «ἦ», μετέβαλε τὴ νεότερη ἐποχὴ σέ νεότερη φιλοσοφία.

Ἔτσι ἡ ἀρχαία ἐποχή (δηλαδή ἡ ἀρχαία καί ἡ νέα, ὁ αἰώνας τῶν νέγων καί τῶν μογγόλων, στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ προστιρνεριανὴ ἐποχή) «ἔφτασε στόν τελικὸ τῆς σκοπὸ». Τώρα μπορούμε νά ἀποκαλύψουμε γιὰ ποιὸ λόγο ὁ ἅγιος Μάξ ἔβαλε σ' ὅλο τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου του τὸν τίτλο «Ὁ ἄνθρωπος» καί σερβίρησε ὅλη τὴν ἱστορία του γιὰ θαύματα, φαντάσματα καί ἱππότες σάν ἱστορία «τοῦ Ἀνθρώπου». Οἱ ἰδέες καί

* — κατὰ παράθεση.

οί σκέψεις τῶν ἀνθρώπων ἦσαν, βέβαια, ιδέες καί σκέψεις πού εἶχαν γιά τόν ἑαυτό τους καί γιά τίς σχέσεις τους, ἦσαν ἡ συνείδηση πού εἶχαν γιά τόν *ἑαυτό τους* καί γιά τοὺς ἀνθρώπους *γενικά*, διότι αὐτό δέν ἦταν ἀπλῶς ἡ συνείδηση τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου, ἀλλά τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου στή συνάρτησή του μέ ὁλόκληρη τήν κοινωνία καί γιά ὁλόκληρη τήν κοινωνία στήν ὁποία ζοῦσαν οἱ ἄνθρωποι. Οἱ ἀνεξάρτητοι ἀπ' αὐτοὺς ὄροι, μέσα στοὺς ὁποίους παρήγαγαν τή ζωή τους, οἱ συνδεόμενες μ' αὐτοὺς τοὺς ὄρους ἀναγκαῖες μορφές ἐπικοινωνίας, οἱ προσδιοριζόμενες ἀπ' ὅλα αὐτά ἀτομικές καί κοινωνικές σχέσεις, ἔπρεπε — στό βαθμό πού ἐκφράζονταν σέ ιδέες, — νά πάρουν τή μορφή ιδεῶν ὅρων καί ἀναγκαίων σχέσεων, δηλαδή ἔπρεπε νά βροῦν τήν ἔκφρασή τους στή συνείδηση ὡς προσδιορισμοί πού προκύπτουν ἀπό τήν ἔννοια τοῦ Ἀνθρώπου *γενικά*, ἀπό τήν ἀνθρώπινη οὐσία, ἀπό τή φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό τόν ἄνθρωπο *ὡς ἄνθρωπο*. Αὐτό πού ἦσαν πράγματι οἱ ἄνθρωποι, αὐτό πού ἦσαν πράγματι οἱ σχέσεις τους, ἐμφανιζόταν στή συνείδηση σάν ἐντύπωση γιά τόν ἄνθρωπο *ὡς ἄνθρωπο*, γιά τοὺς τρόπους τῆς ὑπαρξῆς του ἢ γιά τοὺς ἐπακριβέστερους λογικούς προσδιορισμούς του. Γι' αὐτό, λοιπόν, ἀφοῦ οἱ ιδεολόγοι ὑπέθεσαν ὅτι οἱ ιδέες καί οἱ σκέψεις κυριαρχοῦσαν τήν ὥς τώρα ἱστορία, ὅτι ἡ ἱστορία αὐτῶν τῶν ιδεῶν καί τῶν σκέψεων ἀποτελεῖ τήν μόνη ἱστορία πού ὑπάρχει ὥς τώρα, ἀφοῦ φαντάστηκαν ὅτι οἱ πραγματικές σχέσεις διαμορφώθηκαν σύμφωνα μέ τόν ἄνθρωπο *ὡς ἄνθρωπο* καί μέ τίς ιδεατές σχέσεις του, δηλαδή σύμφωνα μέ κάποιους λογικούς προσδιορισμούς, ἀφοῦ μετέτρεψαν γενικά τήν ἱστορία τῆς συνείδησης πού εἶχαν οἱ ἄνθρωποι γιά τόν ἑαυτό τους σέ βάση τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τους, ἀφοῦ ἔγιναν ὅλα αὐτά, δέν ὑπῆρχε τίποτα τό εὐκολότερο ἀπό τό νά βαφτίσουν τήν ἱστορία τῆς συνείδησης, τῶν ιδεῶν, τοῦ Ἱεροῦ, τῶν ριζομένων ἐντυπώσεων, ἱστορία «τοῦ Ἀνθρώπου» καί μ' αὐτήν νά ὑποκαταστήσουν τήν πραγματική ἱστορία. Ὁ ἅγιος Μάξ διαφέρει ἀπ' ὅλους τοὺς προκατόχους του μόνο κατὰ τό ὅτι αὐτός δέν ξέρει *τίποτα* γι' αὐτές τίς ἐντυπώσεις, ἀκόμα καί ὅταν βρίσκονται σέ μιὰ αὐθαίρετη ἀπομόνωση ἀπό τήν πραγματική ζωή, τῆς ὁποίας ἦσαν προϊόντα, καί ὅλη ἡ ματαιοσπουδία του περιορίζεται στό ὅτι, ἀντιγράφον-

τας τή γεγκελιανή ιδεολογία, αποκαλύπτει πώς αγνοεί ακόμα καί τό πρωτότυπο απ' τό όποίο αντιγράφει. Έτσι, καί μόνο απ' αυτό, εξηγείται πώς μπορεί στή φαντασία του γιά τήν ιστορία τοῦ ανθρώπου νά αντιπαραθέτει τήν ιστορία τοῦ πραγματικοῦ ατόμου υπό τή μορφή τοῦ *Μοναδικοῦ*.

Ἡ μοναδική ιστορία συντελεῖται ἀρχικά στή Στωική σχολή τῆς Ἀθήνας¹⁹, ἀργότερα σχεδόν ἀποκλειστικά στή Γερμανία καί, τελικά, Am Kupfergraben*, στό Βερολίνο, όπου ὕψωσε τό κάστρο του ὁ δεσπότης τῆς «νεότερης φιλοσοφίας ἢ τῆς νεότερης ἐποχῆς»²⁰: Αὐτό καί μόνο αὐτό δείχνει πόσο ἀποκλειστικά ἐθνικοῦ καί τοπικοῦ χαρακτήρα εἶναι ἡ ὑπόθεση πού συζητιέται ἐδῶ. Ἀντί γιά παγκόσμια ιστορία, ὁ ἅγιος Μάξ μᾶς δίνει ἐδῶ κάποιους σχολιασμούς, κι αὐτούς πολύ ἰσχνούς καί ἐσφαλμένους, πάνω στήν ιστορία τῆς *γερμανικῆς* θεολογίας καί φιλοσοφίας. Ἄν καμιά φορά, βγαίνουμε, φαινομενικά, ἐξω ἀπό τά ὅρια τῆς Γερμανίας, αὐτό συμβαίνει μόνο γιά νά καταδειχθεῖ ὅτι τά ἔργα καί οἱ σκέψεις τῶν ἄλλων λαῶν, λ.χ. ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση, «πετυχαίνουν τόν τελικό τους σκοπό» στή Γερμανία, καί μάλιστα Am Kupfergraben. Γίνεται παράθεση μόνο γερμανικῶν-ἐθνικῶν γεγονότων, πού ἐξετάζονται καί ἐρμηνεύονται μέ γερμανικό-ἐθνικό τρόπο καί τό ἀποτέλεσμα εἶναι κι αὐτό γερμανικό-ἐθνικό. Ἀλλά δέν εἶναι μόνον αὐτό. Ὁ τρόπος σκέψης καί ἡ παιδεία τοῦ ἁγίου μας εἶναι ὄχι μόνο γερμανική, ἀλλά καί πέρα γιά πέρα βερολινέζικη. Ὁ ρόλος πού ἀποδίδεται στή γεγκελιανή φιλοσοφία, εἶναι ὁ ἴδιος αὐτός ρόλος πού αὐτή παίζει στό Βερολίνο. Ὁ Στίρνερ συγχέει τό Βερολίνο μέ τόν κόσμο καί μέ τήν παγκόσμια ιστορία. Ὁ «νεαρός» εἶναι Βερολινέζος. Οἱ ἀγαθοί πολῖτες, πού συναντᾶμε σ' ὁλόκληρο τό βιβλίο, εἶναι βερολινέζοι φιλισταῖοι, θαμῶνες τῆς μπουραρίας. Ξεκινώντας ἀπό τέτοιες προϋποθέσεις, μπορεί νά φτάσει κανεῖς μόνο σέ ἀποτέλεσμα περιορισμένο σέ στενά ἐθνικά καί τοπικά πλαίσια. Ὁ «Στίρνερ» καί ὅλο τό φιλοσοφικό του ἀδελφάτο, στίς τάξεις τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ πῶς ἀδύνατος καί ἀστοιχείωτος, εἰκονο-

* — Διώρυγα στό Βερολίνο καί μιά απ' τίς ὁδούς του. (Σημ. μετ.).

γραφοῦν ζωντανά τά γενναιόδωρα στιχάκια τοῦ γενναιόκαρδου
Χόφμαν φόν Φάλλερσλεμπεν :

«Στή Γερμανία καί πάλι στή Γερμανία,
θᾶθελα, θᾶθελα πάντα μου νά ζῶ».21

Τό βερολινέζικο τοπικό συμπέρασμα τοῦ γενναίου μας
ἄγιου, ὅτι ἡ χεγκελιανή φιλοσοφία ἔχει συμπεριλάβει ὅλο τόν
κόσμο, τοῦ ἐπιτρέπει τώρα, χωρίς πολλά ἔξοδα, νά θεμελιώσῃ
μιά «δικιά του» παγκόσμια αὐτοκρατορία. Ἡ χεγκελιανή φιλο-
σοφία μεταμόρφωσεν τά πάντα σέ ιδέες, σέ Ἱερό, σέ ὀπτασίες, σέ
πνεῦμα, σέ πνεύματα, σέ φαντάσματα. Ἐναντίον αὐτῶν θά πολε-
μήσῃ ὁ «Στίρνερ», θά τά κατατροπώσῃ στή φαντασία του καί
πάνω στά κουφάρια τους θά ὑψώσῃ τή «δικιά του», «μοναδική»,
παγκόσμια αὐτοκρατορία «μέ σάρκα καί ὀστά», τήν αὐτοκρα-
τορία τοῦ «ἀκέραιου ἀνθρώπου». [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 3, σελ. 156-157, 159-168.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

Β) Ὁ Κομμουνισμός

Ὁ ἅγιος Μάξ ὀνομάζει τόν κομμουνισμό «κοινωνικό φιλελευθερισμό», γιατί ξέρει καλά πόσο κακή φήμη ἔχει ἡ λέξη φιλελευθερισμός γιά τούς ριζοσπάστες τοῦ 1842 καί γιά τούς πιό προωθημένους βερολινέζους ἐλευθεροστοχαστές¹⁷. Αὐτή ἡ διαστρέβλωση τοῦ δίνει καί τήν εὐκαιρία καί τό θάρρος νά βάλει στό στόμα τῶν «κοινωνικῶν φιλελεύθερων» κάθε λογῆς γνῶμες, πού πρίν ἀπό τόν «Στίρνερ» δέν εἶχαν ποτέ διατυπωθεῖ καί πού ἡ ἀνασκευή τους ὀφείλει νά σημαίνει ταυτόχρονα καί ἀνασκευή τοῦ κομμουνισμοῦ.

Ἡ υπερνίκηση τοῦ κομμουνισμοῦ συντελεῖται μέ μία σειρά κατασκευές, ἐνμέρει λογικές καί ἐνμέρει ἱστορικές.

Πρώτη λογική κατασκευή

Ἐπειδή «εἶδαμε πώς ἔχουμε γίνει ὑπηρέτες ἐγωιστῶν», δέν «πρέπει» οἱ ἴδιοι «νά γίνουμε ἐγωιστές... ἀλλά τό καλύτερο εἶναι νά καταστήσουμε ἀδύνατο τό νά ὑπάρχουν ἐγωιστές. Ἐμεῖς θέλουμε κανέναν νά μή κατέχει τίποτα, ὥστε «ὄλοι» νά κατέχουν. — Ἔτσι λένε οἱ κοινωνικοί φιλελεύθεροι. — Καί ποῖο εἶναι αὐτό τό πρόσωπο πού ἐσεῖς τό ὀνομάζετε ὄλοι ; Εἶναι ἡ κοινωνία», σ. 153.

Μέ τή βοήθεια μερικῶν εἰσαγωγικῶν ὁ Σάντσο μετατρέπει ἐδῶ τό «ὄλοι» σέ κάτι μονοπρόσωπο, στήν κοινωνία ὡς πρόσωπο, ὡς ὑποκείμενο = σέ ἱερή κοινωνία, σέ Ἱερό. Τώρα ὁ ἅγιός μας νιώθει στό στοιχεῖο του καί μπορεῖ νά ἐξαπολύσει ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ» ὅλο τό χεῖμαρρο τοῦ πύρινου θυμοῦ του, πράγμα πού

φυσικά έχει σάν αποτέλεσμα τήν ἐκμηδένιση τοῦ κομμουνισμοῦ.

Τό ὅτι ὁ ἅγιος Μάξ βάζει πάλι ἐδῶ τό δικό του παραλογισμό στό στόμα τῶν «κοινωνικῶν φιλελεύθερων», ἐμφανίζοντάς τον ὡς νόημα τῶν δικῶν τους λόγων, αὐτό δέν εἶναι κάτι πού πρέπει νά μᾶς «ἐκπλήσσει». Ταυτίζει, πρίν ἀπ' ὅλα, τό «ἔχειν» (das «Haben») ὡς ἀτομικός ιδιοκτήτης, μέ τό «ἔχειν» γενικά. Ἀντί νά ἐξετάσει τίς καθορισμένες σχέσεις τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας μέ τήν παραγωγή, ἀντί νά ἐξετάσει τό «ἔχειν» ὡς εἰσοδηματίας, ὡς *commerçant**, ὡς ἐργοστασιάρχης, ὡς ἐργάτης — ὅποτε τό «ἔχειν» θά ἀποδείχνονταν ἕνα ἔχειν ἐντελῶς καθορισμένο, θά ἀποδείχνονταν ὅτι εἶναι ἕνα κουμάντο πάνω στήν ξένη ἐργασία — μετατρέπει ὅλες αὐτές τίς σχέσεις σέ ἕνα «ἔχειν αὐτό καθαυτό».

** [...] ἀφήνοντας νά δρᾷ τόν πολιτικό φιλελευθερισμό, πού κήρυξε τό «ἔθνος» ὑπέρτατο ιδιοκτήτη. Ἄρα, λοιπόν, ὁ κομμουνισμός δέν ἔχει πιά «νά καταργήσει» τήν «προσωπική ιδιοκτησία», ἀλλά, τό πολύ-πολύ, νά ἰσοπεδώσει τή διανομή τῶν «φεισδων», εἰσάγοντας ἐδῶ τήν ἀρχή τῆς «égalité»***. Γιά τό θέμα τῆς κοινωνίας ὡς «ὑπέρτατης ιδιοκτήτριας» καί γιά τούς «κουρελῆδες», ὁ ἅγιος Μάξ ἄς κοιτάξει, μεταξύ ἄλλων, τό «Égalitaire»²² τοῦ 1840 :

«Ἡ κοινωνική ιδιοκτησία εἶναι μιᾷ ἀντίφαση, ἀλλά ὁ κοινωνικός πλοῦτος εἶναι ἕνα ἐπακόλουθο τοῦ κομμουνισμοῦ. Ὁ Φουριέ, σέ ἀντίθεση μέ τούς σεμνοπρεπεῖς ἀστούς ἠθικολόγους, ἐπαναλαμβάνει ἑκατό φορές πῶς κοινωνικό κακό δέν ἀποτελεῖ τό ὅτι μερικοί ἔχουν πάρα πολλά, ἀλλά τό ὅτι ὅλοι ἔχουν πάρα πολύ λίγα» καί γι' αὐτό ἐπισημαίνει ἐπίσης στή «La fausse industrie» (Παρίσι 1836, σ. 410), «τήν ἐνδεια τῶν πλουσίων».

Τό ἴδιο ἐπίσης, ἤδη ἀπό τό 1839, συνεπῶς πρίν ἀπό τίς «Ἐγγυήσεις»²³ τοῦ Βάιτλινγκ, στό ἐκδιδόμενο στό Παρίσι κομμουνιστικό περιοδικό «Die Stimme des Volks»²⁴ (τεῦχος II, σ. 14) λέγεται :

* — ἔμπορος.

** — ἐδῶ λείπουν 4 σελίδες ἀπό τό χειρόγραφο, ὅπου ὑπῆρχε τό τέλος τῆς «Πρώτης λογικῆς κατασκευῆς» καί ἡ ἀρχή τῆς «Δεύτερης λογικῆς κατασκευῆς».

*** — ἰσότητος.

«Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἡ πολυπαινεμένη, φιλόπονη, βολικὴ, ἀβλαβής, ἀτομικὴ προκοπὴ κάνει ὀλοφάνερη ζημιὰ στὸν πλοῦτο τῆς ζωῆς».

Ὁ ἅγιος Σάντσο παίρνει ἐδῶ γιὰ κομμουνισμό τὶς ἰδέες μερικῶν φιλελεύθερων πού προσχωροῦν στὸν κομμουνισμό καὶ τὸν τρόπο ἔκφρασης μερικῶν κομμουνιστῶν πού, γιὰ πολὺ πρακτικούς λόγους, ἐκφράζουν τὶς ἀπόψεις τους μὲ πολὺ προσεγμένες διατυπώσεις.

Μιά καὶ ὁ «Στίρνερ» μεταβίβασε τὴν ἰδιοκτησία στὴν «κοινωνία», ὅλα τὰ μέλη αὐτῆς τῆς κοινωνίας μετατρέπονται μεμιᾶς γι' αὐτόν σέ φουκαράδες καὶ κουρελῆδες, μολονότι — ἀκόμα καὶ σύμφωνα μὲ τὴ *δική του* ἐντύπωση γιὰ τὴν κομμουνιστικὴ τάξη πραγμάτων — «ἔχουν» τὴν «ὑπέρτατη ἰδιοκτήτρια». — Ἡ καλοπροαίρετη πρόταση πού ἀπευθύνει στοὺς κομμουνιστές, «νά κάμουν τὴ λέξη 'κουρελῆς' τιμητικὴ προσαγόρευση, ἔτσι ὅπως ἔκανε ἡ ἐπανάσταση τὴ λέξη πολίτης», ἀποτελεῖ ἓνα χτυπητὸ παράδειγμα γιὰ τὸ πῶς συγχέει τὸν κομμουνισμό μὲ κάτι πού ἀπὸ καιρὸ πιά ἀνήκει στὸ παρελθόν. Ἡ ἐπανάσταση (ἐκάνε τιμητικὴ προσαγόρευση) ἀκόμα καὶ τὴ λέξη «sans-culotte»¹³, σέ ἀντιπαράθεση πρὸς τοὺς «honnêtes gens»*, οἱ ὅποιοι, στὴν πολὺ ἀδόκιμη μετάφραση τοῦ Στίρνερ, μετατράπηκαν σέ καλοὺς πολίτες (gute Bürger). [...]

Ὁ ἅγιος Σάντσο ἰσχυρίζεται ὅτι «ἡ ἀνύψωση τῆς κοινωνίας στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπέρτατης ἰδιοκτήτριας» θά ἦταν «μιὰ δεύτερη *καταλήστευση* τοῦ προσώπου πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπιάς», ἐνῶ ὁ κομμουνισμὸς δέν εἶναι παρὰ ἡ ὀδηγημένη *στά ἄκρα καταλήστευση* τῶν ὅσων «καταλήστεψε τὸ πρόσωπο». «Ἐπειδὴ γι' αὐτόν ἡ ληστεία εἶναι ἀναμφίβολα κάτι τὸ ἀποκρουστικό», ὁ ἅγιος Σάντσο «πιστεύει, λογουχάρη», ὅτι «ἔστιγμάτισε» τὸν κομμουνισμό «ἤδη» μὲ τὴν παραπάνω φράση. («Τὸ Βιβλίον», σ. 102). «Ἀπὸ τὴ στιγμή», πού ὁ «Στίρνερ» «μυρίστηκε» στὸν κομμουνισμό «ἀκόμα καὶ ληστεία», «δὲ μποροῦσε νά μὴ νιώσει βαθιὰ ἀποστροφή καὶ δίκαιη ἀγανάκτηση ἐναντίον του»! (Βίγκαντ, σ. 156). Καλοῦμε τὸν «Στίρνερ» νά μᾶς κατονομάσει ἔστω κι ἓναν ἀστό, πού, ἀναφερόμενος στὸν κομμουνισμό (ἢ στὸν

* — χρηστοὺς ἀνθρώπους.

χαρτισμό)²⁵, νά μήν ἔχει διατυπώσει μέ μεγάλη ἔμφαση τήν ἴδια αὐτή κοινοτοπία. Ὁ κομμουνισμός ἀναμφισβήτητα θά προβεῖ σέ «ληστεία» αὐτοῦ πού ὁ ἀστός τό θεωρεῖ σάν «προσωπικό».

Πρῶτο πόρισμα.

Σελ. 349. «Ὁ φιλελευθερισμός διακήρυξε εὐθύς ἐξαρχῆς ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀπό τήν ἴδια τήν οὐσία του δέν πρέπει νά εἶναι *ιδιοκτησία*, ἀλλά *ιδιοκτήτης*. Μιά κι ἐδῶ ἐπρόκειτο γιά τόν Ἄνθρωπο καί ὄχι γιά τό μεμονωμένο ἄτομο, τό ζήτημα τοῦ ὕψους τῶν προσωπικῶν ἀγαθῶν, πού συνιστοῦσε ἀκριβῶς καί τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τῶν μεμονωμένων ἀτόμων, ἀφέθηκε στή διάκρισή τους. Γι' αὐτό τό λόγο ὁ ἐγωισμός τῶν μεμονωμένων ἀτόμων στόν καθορισμό αὐτοῦ τοῦ ὕψους βρῆκε τό πιό πλατύ πεδίο δράσης καί μπῆκε στό δρόμο ἑνός ἀσταμάτητου συναγωνισμοῦ».

Αὐτό σημαίνει : ὁ φιλελευθερισμός, δηλαδή οἱ φιλελεύθεροι ἀτομικοί ιδιοκτήτες, περιέβαλαν στήν ἀρχή τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης τήν ἀτομική ιδιοκτησία μέ ἕναν φιλελεύθερο φωτοστέφανο, κηρύσσοντάς την ὡς ἕνα ἀπό τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Τούς ἀνάγκασε νά τό κάνουν αὐτό ἢ ἴδια ἢ θέση πού εἶχαν σάν ἐπαναστατικό κόμμα. Ἦσαν μάλιστα ἀναγκασμένοι ὄχι μόνο νά δώσουν στή μάζα τοῦ γαλλικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τό δικαίωμα ιδιοκτησίας, ἀλλά καί νά τοῦ δώσουν τή δυνατότητα νά *καταλάβει* μιὰ πραγματική *ιδιοκτησία*. Κι ὅλα αὐτά μπόρεσαν νά τά κάνουν, ἐπειδὴ μέ τόν τρόπο αὐτό «τό ὕψος» τῶν δικῶν τους ἀγαθῶν, πού κυρίως τούς ἐνδιέφερε, παρέμεινε ἀπαραβίαστο καί μάλιστα εὑρίσκε μιὰ σταθερή ἐξασφάλιση. — Ἐπίσης ἐδῶ μαθαίνουμε ὅτι, κατά τή γνώμη τοῦ ἁγίου Μάξ, ὁ συναγωνισμός γεννιέται ἀπ' τόν φιλελευθερισμό, — νά ἕνα χαστούκι πού δίνει στήν ἱστορία σάν ἐκδίκηση γιά τά χαστούκια πού, ὅπως εἶδαμε προηγούμενα, ἔπρεπε νά δώσει στόν ἑαυτό του. Τήν «ἀκριβέστερη ἐξήγηση» τοῦ μανιφέστου, μέ τό ὅποιο, ὅπως αὐτός λέει, ὁ φιλελευθερισμός «πρόβαλε *εὐθύς ἐξαρχῆς*», τή βρίσκουμε στόν Χέγκελ, πού τό 1820 διατύπωσε τήν ἀκόλουθη σκέψη :

«Σέ σχέση μέ τά ἐξωτερικά πράγματα εἶναι λογικό» (δηλαδή μοῦ ταιριάζει ἔμένα σάν λογικό, σάν ἄνθρωπο) «νά κατέχω *ιδιοκτησία*... τό τί καί πόσο ἀκριβῶς κατέχω εἶναι, ἐπομένως, ἕνα νομικό συμβάν» («Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου»²⁶, § 49).

Είναι χαρακτηριστικό για τον Χέγκελ ότι μετατρέπει το φραστικό σχήμα του άστου σε ύπαρκτή έννοια, σε ουσία της ιδιοκτησίας και σ' αυτό ο «Στίρνερ» τον μιμείται πιστά. Μέ βάση τούς προαναφερθέντες συλλογισμούς, ο άγιος Μάξ οικοδομεί τώρα έναν άλλο ισχυρισμό, δηλαδή ότι ο κομμουνισμός

«έθεσε το ερώτημα για το ύψος της περιουσίας και απάντησε ότι ο άνθρωπος θα έπρεπε να έχει τόσα, όσα του είναι αναγκαία. Θα μπορέσει άραγε ο έγωισμός μου να ικανοποιηθεί μ' αυτό ;... Όχι, πρέπει να έχω τόσα, όσα είμαι ικανός να ιδιοποιηθώ» (σ. 349).

Πρώτα απ' όλα πρέπει εδώ να παρατηρήσουμε ότι ο κομμουνισμός καθόλου δεν προήλθε από την § 49 της «Φιλοσοφίας του Δικαίου» του Χέγκελ και από τη διατύπωσή του περί του «τί και πόσο». Δεύτερο, δεν πέρασε καν απ' το μυαλό «του κομμουνισμού» να δώσει κάτι «στόν Άνθρωπο», διότι «ο Κομμουνισμός» δεν είναι καθόλου της γνώμης ότι «ο Άνθρωπος» «χρειάζεται» οτιδήποτε πέρα από μια συνοπτική κριτική ανάλυση. Τρίτο, ο «Στίρνερ» αποδίδει στον κομμουνισμό την έννοια περί του «τί χρειάζεται» με τη σημασία που δίνει στον όρο ο σημερινός άστος, κι έτσι εισάγει ένα διακριτικό γνώρισμα, που, εξαιτίας του χοντροκομμένου χαρακτήρα του, δε μπορεί να έχει σημασία παρά μόνο για τη σημερινή κοινωνία και το ιδεατό της ομοίωμα — τον στιρνεριανό Σύλλογο των «μεμονωμένων φωνακλάδων» και των ελεύθερων ραπτριών. Ο «Στίρνερ» πέτυχε και πάλι μεγάλες «διεισδύσεις» στην ουσία του κομμουνισμού. Τελικά, στην αξίωσή του να έχει τόσα όσα είναι ικανός ο ίδιος να ιδιοποιηθεί (λές και μήπως αυτό δεν είναι ή συνηθισμένη άστική φράση ότι ο καθένας πρέπει να έχει τόσα, όσα του επιτρέπει ή ικανότητά του να αποκτήσει, ότι πρέπει να έχει το δικαίωμα της ελεύθερης προσόδου), ο άγιος Σάντσο υποθέτει ότι ο κομμουνισμός έχει κιόλας πραγματοποιηθεί και του παρέχεται ή δυνατότητα να αναπτύσσει ανεμπόδιστα και να δείχνει τις «ικανότητές» του, πράγμα που, όπως και οί ίδιες οί «ικανότητές» του, δεν εξαρτιέται με κανένα τρόπο μόνο από τον Σάντσο, αλλά και από τις σχέσεις παραγωγής και επικοινωνίας, μέσα στις οποίες ζει. — (Βλ. παρακάτω το κεφάλαιο για το Συνεταιρισμό)²⁷. Άλ-

λωστε, ούτε ο ίδιος ο Άγιος Μάξ δέν ενεργεί σύμφωνα με τη δική του διδασκαλία, διότι σ' όλο του τό «Βιβλίο» «έχει ανάγκη» και χρησιμοποιεί πράγματα που δέ στάθηκε «ίκανός νά ιδιοποιηθεῖ».

Δεύτερο πόρισμα.

«Άλλά οί κοινωνικοί μεταρρυθμιστές Μάξ κηρύσσουν ένα Δίκαιο τής κοινωνίας. Έδω τό άτομο γίνεται σκλάβος τής κοινωνίας» (σ. 246). «Σύμφωνα με τή γνώμη τών κομμουνιστών, ό καθένας όφείλει νά απολαμβάνει τά αιώνια δικαιώματα τοῦ ανθρώπου» (σ. 238).

Γιά τούς όρους δικαίωμα, εργασία κτλ., όπως οί όροι αὐτοί χρησιμοποιοῦνται ἀπ' τούς προλετάριους συγγραφείς καί γιά τό ποιά πρέπει νά εἶναι ἡ κριτική στάση ἀπέναντί τους, θά μιλήσουμε στό κεφάλαιο γιά τόν «ἀληθινό σοσιαλισμό» (βλέπε τόμο ΙΙ²⁸). Όσο γιά τό δικαίωμα, ἐμεῖς, δίπλα σέ πολλά ἄλλα, ὑπογραμμίσαμε τήν ἀντίθεση τοῦ κομμουνισμοῦ ἀπέναντι στό δικαίωμα, τόσο τό πολιτικό καί τό ιδιωτικό, όσο καί τό δικαίωμα στή γενικότερη μορφή του, ως δικαίωμα τοῦ ανθρώπου. Βλέπε «Γερμανο-Γαλλικά Χρονικά»²⁹, όπου τά προνόμια, τά αποκλειστικά δικαιώματα, νοοῦνται σάν κάτι πού ἀντιστοιχεῖ πρὸς τήν ἀτομική ιδιοκτησία πού συνδέεται με τήν ὕπαρξη τών ιδιαίτερων κοινωνικῶν στρωμάτων, ἐνῶ τό δικαίωμα νοεῖται σάν κάτι πού ἀντιστοιχεῖ στίς συνθήκες τοῦ συναγωνισμοῦ, τής ἐλεύθερης ἀτομικῆς ιδιοκτησίας (σ. 206 καί ἄλλοῦ). Ἐπίσης, τά ἴδια τά δικαιώματα τοῦ ανθρώπου νοοῦνται σάν προνόμιο, ἐνῶ ἡ ἀτομική ιδιοκτησία σάν μονοπώλιο. Παραπέρα, ἡ κριτική τοῦ δικαιώματος συσχετίζεται ἐκεῖ με τή γερμανική φιλοσοφία καί ἐμφανίζεται σάν πόρισμα ἐξαγόμενο ἀπ' τήν κριτική τῆς θρησκείας (σ. 72). Ταυτόχρονα, ὑπογραμμίζεται σαφῶς πώς τά νομικά ἀξιώματα, πού ὀδηγοῦν δῆθεν στόν κομμουνισμό, ἀποτελοῦν ἀξιώματα τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, ἐνῶ τό γενικό δικαίωμα τῆς κτήσης ἑνός πράγματος ἀποτελεῖ μιᾶ φαντασιώδη προϋπόθεση τοῦ δικαιώματος τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας (σ. 98, 99)³⁰.

Ἄλλωστε, μόνο ἀπ' τό μυαλό ἑνός βερολινέζου δημοδιδάσκαλου θά μπορούσε νά περάσει ἡ ἰδέα ν' ἀντιτάξει τά ὅσα εἰπώ-

θηκαν παραπάνω σ' έναν Μπαμπέφ και νά τόν πάρει σάν θεωρητικό εκπρόσωπο του κομμουνισμού. 'Ο «Στίρνερ», ωστόσο, δέ ντρέπεται νά ισχυρίζεται στή σ. 247 ότι ό κομμουνισμός, ό όποιος δέχεται

«ότι όλοι οί άνθρωποι έχουν από τή φύση ίσα δικαιώματα, άναιρεί τήν ίδια τή δική του θέση, όταν λέει ότι οί άνθρωποι από τή φύση δέν έχουν κανενός είδους δικαιώματα. 'Επειδή δέν θέλει, λογουχάρη, νά παραδεχτεί ότι οί γονείς έχουν δικαιώματα άπέναντι στά παιδιά τους, αυτός καταργεί τήν οικογένεια. Γενικά, όλη αυτή ή επαναστατική ή μαμπεφική άρχή (σύγκρινε: «Οί κομμουνιστές στήν 'Ελβετία, έκθεση 'Επιτροπής»³¹, σ. 3) στηρίζεται πάνω σέ μία θρησκευτική, δηλαδή έσφαλμένη αντίληψη».

Στήν 'Αγγλία φτάνει ένας Γιάνκης, βρίσκει εκεί ένα κάλυμα στό πρόσωπο ενός Είρηνοδίκη, πού τόν έμποδίζει νά μαστιγώσει τό δοϋλο του, και φωνάζει άγανακτισμένος: «Do you call a land of liberty, where a man can't larrup his nigger?»*

'Ο άγιος Σάντσο παθαίνει έδω διπλό ρεζίλεμα. Πρώτο, θεωρεί ότι καταργούνται τά «ίσα δικαιώματα τών ανθρώπων» άπ' τό ότι άναγνωρίζονται «άπό τή φύση ίσα δικαιώματα» στά παιδιά έναντι τών γονέων, άπ' τό ότι στά παιδιά και στους γονείς δίνονται τά ίσα δικαιώματα του ανθρώπου. Δεύτερο, δυό σελίδες πιό πάνω, ό 'Ιάκωβος ό άγαθούλης λέει ότι τό κράτος δέν άναμειγνύεται όταν ένας πατέρας δέρνει τό γιό του, διότι άναγνωρίζει τό οικογενειακό δικαίωμα. 'Ετσι, αυτό πού ό Στίρνερ, άπό τή μύ μεριά, τό παρουσιάζει σάν ιδιωτικό (οικογενειακό) δικαίωμα άπό τήν άλλη μεριά, τό εντάσσει στά «άπό τή φύση ίσα δικαιώματα τών ανθρώπων». Τελικά, μάς όμολογεί ότι γνωρίζει τόν Μπαμπέφ μόνο άπό τήν έκθεση Μπλούντςλι, ενώ στήν ίδια τήν έκθεσή του ό Μπλούντςλι όμολογεί μέ τή σειρά του, στή σ. 3, ότι έχει άντλήσει όλα τά στοιχεία του άπό τόν έντιμότατο δόκτωρα του Δικαίου Λ. Στάιν³². Οί έμπεριστατωμένες γνώσεις του άγιου Σάντσο περί κομμουνισμού φανερώνονται στήν περικοπή πού άναφέραμε. 'Οπως ό άγιος Μπροϋνο είναι ό μεσίτης του στό θέμα τής επανάστασης, έτσι και ό άγιος Μπλούντςλι είναι ό μεσίτης του στό θέμα τών κομμουνιστών. Μιά κι έτσι

* — Καί λέτε χώρα τής έλευθερίας, μία χώρα όπου ένας άνθρωπος δέ μπορεί νά μαστιγώνει τόν νέγρο του;

έχουν τά πράγματα, δέν πρέπει νά μᾶς παραξενεύει ὅταν, στόν πρωτόγονό μας «λόγο τοῦ Θεοῦ», λίγες γραμμές παρακάτω, ἡ fraternité* τῆς ἐπανάστασης ὑποβιβάζεται σέ «ἰσότητα τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (σέ ποιοῦ δόγμα τοῦ χριστιανισμοῦ γίνεται λόγος περί égalité** ;).

Τρίτο πόρισμα.

Σελ. 414 : Μιά καί ἡ ἀρχή τοῦ κολλεκτιβισμοῦ ἀποκορυφώνεται στόν κομμουνισμό, ἄρα, κομμουνισμός = «ἀποθέωση τοῦ κράτους τῆς ἀγάπης».

Ἀπό τό κράτος τῆς ἀγάπης, πού εἶναι δικό του κατασκευάσμα, ὁ ἅγιος Μάξ παράγει ἐδῶ κομμουνισμό, ὁ ὅποῖος, γιά τό λόγο αὐτό, παραμένει φυσικά ἕνας ἀποκλειστικά στρινεριανός κομμουνισμός. Ὁ ἅγιος Σάντσο δέ γνωρίζει παρά ἓνα ἀπ' τά δύο : ἢ τόν ἐγωισμό, ἢ τό αἶτημα γιά ἀγάπη πρός τόν πλησίον, εὐσπλαχνία καί ἐλεημοσύνη τῶν ἀνθρώπων. Ἐξω καί πάνω ἀπ' αὐτό τό δίλημμα, δέν ὑπάρχει γι' αὐτόν τίποτα.

Τρίτη λογική κατασκευή.

Ἐπειδή στήν κοινωνία βλέπουμε τά πιά ἀβάσταχτα δεινά, γι' αὐτό ειδικά (!) «οἱ καταπιεζόμενοι» (!) «σκέφτονται ὅτι φταίχτης γιά ὅλα αὐτά εἶναι ἡ κοινωνία καί θέτουν στόν ἑαυτό τους τό καθήκον ν' ἀποκαλύψουν τή σωστή κοινωνία» (σ. 155).

Ὁ «Στίρνερ», ἀντίστροφα, «θέτει στόν ἑαυτό του» «τό καθήκον» νά ἀνακαλύψει τή «σωστή κοινωνία» πού ταιριάζει σ' αὐτόν***, τήν ἱερή κοινωνία, τήν κοινωνία σάν ἐνσάρκωση τοῦ Ἱεροῦ. Αὐτοί πού εἶναι καταπιεζόμενοι σήμερα «στήν κοινωνία», «σκέφτονται» ἀπλῶς πῶς νά φτιάξουν μιὰ κοινωνία, πού νά εἶναι σωστή γι' αὐτούς, καί γι' αὐτό πρέπει πρίν ἀπ' ὅλα νά καταργηθεῖ, μέ βάση τίς ὑφιστάμενες παραγωγικές δυνάμεις, ἡ τωρινή κοινωνία. Ἄν, e.g.***, σέ μιὰ μηχανή «δοῦμε ἀβάσταχτα δεινά», ἄν, λογουχάρη, ἀρνιέται νά λειτουργήσῃ κι ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό τή μηχανή αὐτή, λογουχάρη γιά νά κάνουν

* — ἀδελφосύνη.

** — ἰσότητα.

*** — Λογοπαίγνιο στά Γερμανικά : «die rechte Gesellschaft» («ἡ σωστή κοινωνία») καί «ihm rechte Gesellschaft» («κοινωνία πού τοῦ ταιριάζει») (Σημ. μετ.).

**** — exempli gratia (παραδείγματος χάρι).

λεφτά, βρίσκουν ότι τό κακό ἔγκειται στήν ἴδια τή μηχανή καί πασχίζουν νά τήν τροποποιήσουν κτλ., τότε, κατά τή γνώμη τοῦ ἁγίου Σάντσο, θέτουν στόν ἑαυτό τους τό καθήκον ὅχι *νά διορθώσουν* τή μηχανή γιά τόν ἑαυτό τους (*sich Zurechtzurückken*), ἀλλά ν' ἀνακαλύψουν τή *σωστή* μηχανή, τήν ἱερή μηχανή, τή μηχανή σάν ἐνσάρκωση τοῦ Ἱεροῦ, τό Ἱερό σάν ἐνσάρκωση τῆς μηχανῆς, τή μηχανή στόν οὐρανό. Ὁ «Στίρνερ» τοὺς συμβουλεύει ν' ἀναζητήσουν τό φταιξιμο *«στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους»*. Δέν εἶναι μήπως δικό τους φταιξιμο πού χρειάζονται, λογουχάρη, τήν τσάπα καί τό ἄλέτρι; Δέ θά μπορούσαν μήπως νά φυτέψουν πατάτες στό χῶμα καί νά τίς βγάλουν ἀπό κεῖ μέ τά νύχια; Ὁ ἅγιος, στή σ. 156, κάνει σχετικά τοῦτο τό κήρυγμα:

«Εἶναι ἀπλῶς ἓνα πανάρχαιο φαινόμενο τό νά ζητάει κανεῖς πρῶτα-πρῶτα νά ρίχνει τό φταιξιμο σ' ὅλους τοὺς ἄλλους ἐκτός ἀπ' τόν ἑαυτό του, — νά τό ζητάει δηλαδή στό κράτος, στή φιλαυτία τῶν πλουσίων, ἐνῶ τό φταιξιμο, ὥστόσο, εἶναι ἀκριβῶς δικό μας».

Ὁ «καταπιεζόμενος», πού πάει νά ρίξει «στό κράτος» «τό φταιξιμο» γιά τή φτώχεια, δέν εἶναι, ὅπως τό εἶδαμε κιόλας πιό πάνω, κανένας ἄλλος, παρά ὁ ἴδιος ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης. Δεύτερο, ὁ «καταπιεζόμενος», πού ἐφησυχάζει μέ τό νά ἀναζητεῖ τό «φταιξιμο» γιά ὅλα στή «φιλαυτία τῶν πλουσίων», δέν εἶναι πάλι κανένας ἄλλος, παρά ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης. Θά μπορούσε νά πάρει ὀκρινέστερα στοιχεῖα γιά ἄλλους καταπιεζόμενους ἀπό τά «Facts and Fictions» τοῦ John Watt, μόδιστρου καί διδάκτορα τῆς φιλοσοφίας, ἀπό τό «Poor Man's Companion»³³ τοῦ Hobson κτλ. Καί, τρίτο, ποιός εἶναι ὁ φορέας τοῦ «δικοῦ μας φταιξίματος»; Μήπως τό παιδί τοῦ προλετάριου, πού ἔρχεται στόν κόσμο ραχητικό, πού οἱ γονεῖς του τό μεγαλώνουν μέ τό ὅπιο καί ὅταν γίνει ἑφτά χρονῶ τό στέλνουν στό ἐργοστάσιο, ἢ μήπως ὁ μεμονωμένος ἐργάτης, ἀπ' τόν ὁποῖο γυρεύουν ἐδῶ νά «ξεσηκωθεῖ» μόνος του ἐνάντια στήν παγκόσμια ἀγορά, ἢ μήπως τό κορίτσι, πού εἶναι ἀναγκασμένο ἢ νά πεθάνει ἀπ' τήν πείνα ἢ νά γίνει πόρνη; Ὁχι, δέν εἶναι καθόλου αὐτοί, ἀλλά μόνον ἐκεῖνος, πού «ὅλο τό φταιξιμο», δηλ., τό «φταιξιμο» γιά ὅλη τήν τωρινή κατάσταση τοῦ κόσμου, τό ἀναζητεῖ «μέσα του»,

είναι, όχι κανένας άλλος, παρά πάλι ο ίδιος ο Ίάκωβος ο αγα-
 θούλης : «Είναι απλώς ένα πανάρχαιο φαινόμενο» της χριστια-
 νικής ένδοσκόπησης και μετάνοιας υπό την γερμανική θεωρη-
 τικολογούσα μορφή της, με την ιδεαλιστική φρασεολογία της,
 όπου τό 'Εγώ, ο υπαρκτός άνθρωπος, πρέπει ν' αλλάξω όχι την
 πραγματικότητα, κάτι που μόνο μαζί με άλλους θά μπορούσα νά
 κάνω, αλλά ν' αλλάξω ο ίδιος μέσα μου. «Είναι ο έσωτερικός
 αγώνας του συγγραφέα με τον ίδιο του τον έαυτό» («Η Άγια
 Οικογένεια», σ. 122, πρβλ. σ. 73, 121 και 306)³⁴.

Ώστε, λοιπόν, κατά τον άγιο Σάντσο, οί καταπιεζόμενοι
 από την κοινωνία αναζητοῦν τή σωστή κοινωνία. Άν είχε συ-
 νέπεια, θά έπρεπε κι εκείνοι, που «έπιζητοῦν νά ρίξουν τό φταί-
 ξιμο στό κράτος», — και γι' αυτόν και οί δύο είναι *αὐτά τά ἴδια*
 πρόσωπα, — νά αναζητήσουν τό *σωστό κράτος*. Άλλά αυτό δέν
 τόν βολεύει, διότι έχει άκούσει πώς οί κομμουνιστές θέλουν
 νά καταργήσουν τό κράτος. Πρέπει νά κατασκευάσει τώρα
 αὐτή τήν κατάργηση τοῦ κράτους, πράγμα που ο άγιος Σάντσο
 τό τακτοποιεῖ, συνεπικουρούμενος πάλι άπ' τόν «ψαρή» του,
 τήν τσόντα, μ' έναν τρόπο που «φαίνεται πολύ άπλός» :

«Επειδή οί εργάτες βρίσκονται σέ *κατάσταση ένδεια* (*Notstand*), ή
 υπάρχουσα *κατάσταση πραγμάτων* (*Stand der Dinge*), δηλ. τό *κράτος* [*der*
Staat] (*Status = Stand*), πρέπει νά καταργηθοῦν» (στό ίδιο).

Έτσι :

Κατάσταση ένδεια = υπάρχουσα κατάσταση
 πραγμάτων.

Υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων = Κατάσταση (Stand)

Stand = Status*

Status = Staat**

Συμπέρασμα : Κατάσταση ένδεια = Κράτος

Τί θά μπορούσε «νά φανεῖ άπλούστερο»; «Εῖναι μόνο εκ-
 πληκτικό» τό ότι οί άγγλοι άστοί (Bourgeois) τοῦ 1688 και οί
 γάλλοι άστοί τοῦ 1789 δέν «κατέληξαν» στίς ίδιες «άπλές σκέ-
 ψεις» και έξισώσεις, άν και στους καιρούς εκείνους ή έξίσωση

* — τάξη πραγμάτων.

** — κράτος.

«κατάσταση (Stand) = τάξη πραγμάτων (Status) = τό κράτος (der Staat)» ήταν πολύ πιο δικαιολογημένη απ' ό,τι σήμερα. Από δω προκύπτει ότι παντού όπου υπάρχει μια «κατάσταση ένδειας», «τό κράτος», πού, φυσικά, είναι ένα και τό αυτό στην Πρωσία και στη Βόρεια Αμερική, πρέπει να καταργηθεί.

Ο άγιος Σάντσο μάς προσφέρει τώρα, κατά τό συνήθειό του, μερικά αποφθέγματα του Σολομώντα.

Σολομώντειο απόφθεγμα άρθ. 1.

Σελ. 163 : «Τό ότι ή κοινωνία δέν είναι κανένα Έγώ, τό όποιο θά μπορούσε νά δίνει κτλ., αλλά ένα όργανο απ' όπου μπορούμε νά άντλήσουμε όφέλη· ότι δέν έχουμε κοινωνικές υποχρεώσεις, αλλά μόνο κοινωνικά συμφέροντα· ότι δέν οφείλουμε νά κάνουμε θυσίες γιά τήν κοινωνία, αλλά, όταν καμιά φορά κάνουμε τέτοιες θυσίες, έχουμε υπόψη τόν ίδιο τόν Έαυτό μας, — όλα αυτά δέν τά σκέφτονται οί κοινωνικοί φιλελεύθεροι, διότι είναι αιχμάλωτοι τής άρχής τής θρησκείας και μέ μεγάλο ζήλο αποβλέπουν πρός μια ιερή κοινωνία».

Από δω προκύπτουν οί ακόλουθες «διεισδύσεις» στην ουσία του κομμουνισμού :

1. Ο άγιος Σάντσο έχει ξεχάσει έντελώς ότι αυτός ό ίδιος ήταν εκείνος, πού μετέτρεψε «τήν κοινωνία» σέ κάποιο «Έγώ» και ότι, συνεπώς, βρίσκεται άπλώς μέσα στην ίδια τή δική του «κοινωνία».

2. Πιστεύει ότι οί κομμουνιστές περίμεναν από «τήν κοινωνία» νά τους «δώσει» κάτι, ενώ πράγματι τό άνώτατο πού θέλουν είναι νά δώσουν στέν έαυτό τους μια κοινωνία.

3. Προτού άκόμα άρχίσει νά υπάρχει κάποια κοινωνία, τή μετατρέπει σέ όργανο, απ' τό όποιο θέλει ν' άντλήσει όφέλη, χωρίς αυτός και άλλοι άνθρωποι, μέ τίς άμοιβαίες κοινωνικές σχέσεις τους, νά έχουν δημιουργήσει τήν κοινωνία, δηλαδή τό ίδιο αυτό τό «όργανο».

4. Πιστεύει ότι στην κομμουνιστική κοινωνία μπορεί νά γίνει λόγος γιά «υποχρεώσεις» και «συμφέροντα», γιά δυό άλληλοσυμπληρούμενες πλευρές μιας αντίθεσης πού υπάρχει μόνο στην άστική κοινωνία (υπό τό πρόσχημα του συμφέροντος, ό σκεπτόμενος άστός παρεμβάλλει πάντοτε ένα τρίτο στοιχείο ανάμεσα στον έαυτό του και στον τρόπο εκδήλωσης τής ζωής

του, μιά μανιέρα πού τῆς ἔδωσε πράγματι κλασική μορφή ὁ Μπένθαμ, πού ἡ μύτη του πρέπει νά ἔχει κάποιο συμφέρον προ- τοῦ ἀποφασίσει νά πάρει μυρουδιά. Σύγκρινε τά ὅσα λέγονται στό «Βιβλίο» γιά τό *δικαίωμα* πού ἔχει ὁ καθένας πάνω στή μύτη του, σ. 247).

5. Ὁ ἅγιος Μάξ πιστεύει ὅτι οἱ κομμουνιστές θέλουν νά «κάνουν θυσίες» «στήν κοινωνία», ἐνῶ τό πολύ-πολύ θέλουν νά θυσιάσουν τήν ὑπάρχουσα κοινωνία. Στήν περίπτωση αὐτή, τήν ἐπίγνωσή τους πώς ὁ ἀγώνας τους ἀποτελεῖ κοινή ὑπόθεση ὅλων τῶν ἀνθρώπων, γιά τοὺς ὁποίους τό ἀστικό καθεστώς ἔχει γίνει πολύ στενόχωρο, θά ἔπρεπε νά τήν χαρακτηρίσει ὡς μιά θυσία πού κάνουν στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους.

6. Τό ὅτι οἱ κοινωνικοί φιλελεύθεροι εἶναι αἰχμάλωτοι τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκείας καί

7. Ὅτι ἀποβλέπουν πρός μιά ἱερή κοινωνία, πράγμα γιά τό ὁποῖο εἴπαμε ἀρκετά πιά πάνω. Εἶδαμε ἤδη μέ πόσο «ζήλο» ὁ ἅγιος Σάντσο «ἀποβλέπει» στήν ἐγκαθίδρυση μιᾶς «ἱερῆς κοι- νωνίας», ὥστε, μέ τή βοήθειά της, νά μπορέσει νά ἀντικρούσει τόν κομμουνισμό.

Σολομώντειο ἀπόφθεγμα ἀρθ. II.

| Σελ. 277: «Ἄν τό συμφέρον πάνω στό κοινωνικό πρόβλημα ἦταν λι- γότερο παθιασμένο καί λιγότερο τυφλό, τότε οἱ ἀνθρώποι ... θά κα- τανοοῦσαν ὅτι μιά κοινωνία δέ μπορεί ν' ἀνανεωθεί, ὅσο αὐτοί πού τήν συ- ναποτελοῦν καί τήν συγκροτοῦν παραμένουν ὅπως ἦσαν πρῶτα».

Ὁ «Στίρνερ» νομίζει ἐδῶ ὅτι οἱ κομμουνιστές προλετάριοι, πού ἐπαναστατικοποιοῦν τήν κοινωνία καί θέτουν τίς σχέσεις παραγωγῆς καί τή μορφή ἐπικοινωνίας πάνω σέ μιά νέα βάση — καί μιά τέτοια βάση εἶναι αὐτοί οἱ ἴδιοι ὡς καινούργιοι ἄν-θρωποι, ὁ καινούργιος τρόπος ζωῆς τους, — παραμένουν «ὅπως ἦσαν πρῶτα». Ἡ ἀκούραστη προπαγάνδα αὐτῶν τῶν προλετά-ριων, οἱ καθημερινές συζητήσεις πού κάνουν μεταξύ τους, δεί-χνουν ἀρκετά πόσο λίγο αὐτοί οἱ ἴδιοι θέλουν νά παραμείνουν «ὅπως ἦσαν πρῶτα» καί πόσο δέν θέλουν νά παραμείνουν γενικά οἱ ἄνθρωποι «ὅπως ἦσαν πρῶτα». Θά παρέμεναν «ὅπως ἦσαν πρῶτα» μόνο στήν περίπτωση πού, μαζί μέ τόν Σάντσο, θ' ἀνα-

ζητούσαν τό φταίξιμο στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους». Ἀλλά ξέρουν πολύ καλά ὅτι μόνο ἂν ἀλλάξουν οἱ περιστάσεις θά πάψουν νά εἶναι «ὅπως πρῶτα» καί γι' αὐτό εἶναι ἀποφασισμένοι μόλις δοθεῖ ἡ δυνατότητα ν' ἀλλάξουν αὐτές τίς περιστάσεις. Στήν ἐπαναστατική δράση ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας συμπίπτει μέ τή μεταβολή τῶν περιστάσεων. [...]

«Οἱ ἄνθρωποι, ἀπέχοντας πολύ ἀπό τήν ἐπιδίωξη ν' ἀναπτύξουν τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους, πάντοτε *θέλησαν* νά πλάσουν μιά κοινωνία».

Οἱ ἄνθρωποι, ἀπέχοντας πολύ ἀπό τό νά θέλουν νά πλάσουν μιά κοινωνία, ἐνήργησαν, ὥστόσο, μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε ν' ἀναπτυχθεῖ ἡ κοινωνία, ἐπειδὴ πάντα ἤθελαν νά ἀναπτυχθοῦν μόνο σάν ξεχωριστά ἄτομα καί γι' αὐτό πέτυχαν τήν ἀνάπτυξή τους μόνο μέσα στήν κοινωνία καί διαμέσου τῆς κοινωνίας. Ἀλλωστε, μόνο ἓνας ἅγιος τοῦ φυράματος τοῦ Σάντσο μας μπορεῖ νά διανοηθεῖ νά ξεχωρίσει τήν ἀνάπτυξη «τῶν ἀνθρώπων» ἀπό τήν ἀνάπτυξη «τῆς κοινωνίας», μέσα στήν ὁποία ζοῦν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι καί νά συνεχίσει τίς φαντασιοκοπίες του πάνω σ' αὐτή τή φανταστική βάση. Ἐπιπλέον, ἔχει κιόλας ξεχάσει τή δική του θέση, πού τοῦ τήν ἐνέπνευσε ὁ ἅγιος Μπροῦνο, μέ τήν ὁποία, μόλις λίγο πιο πάνω, ἔθετε στοὺς ἀνθρώπους τό ἠθικό αἶτημα ν' ἀλλάξουν τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους καί μέσω αὐτοῦ τήν κοινωνία τους, ταυτίζοντας, συνεπῶς, τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπων μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας τους.

Στή σ. 156 βάζει τοὺς κομμουνιστές, σέ ἀντίθεση πρὸς τοὺς πολίτες-μέλη τῆς πολιτείας (Staatsbürger), νά λένε :

Τέταρτη λογικὴ κατασκευή.

«Ἡ οὐσία Μας δέν συνίσταται» (!) στὸ «ὅτι Ἐμεῖς ὅλοι εἴμαστε ἴσα τέκνα τῆς πολιτείας» (!), «ἀλλὰ στὸ ὅτι Ἐμεῖς ὅλοι ὑπάρχουμε ὁ ἓνας γιὰ τόν ἄλλον. Ἐμεῖς ὅλοι εἴμαστε ἴσοι, ἐπειδὴ ὑπάρχουμε ὁ ἓνας γιὰ τόν ἄλλον, ὁ καθένας ἐργάζεται γιὰ τόν ἄλλον, ὁ καθένας ἀπὸ Μᾶς εἶναι ἐργάτης». Βάζει, λοιπόν, ἓνα σημεῖο ἐξίσωσης ἀνάμεσα στὸ «ὑπάρχω σάν ἐργάτης» καί στὸ «ὑπάρχει ὁ καθένας μας *μόνο* διαμέσου τοῦ ἄλλου», ἔτσι πού ὁ ἄλλος, «ἐργάζεται, λογουχάρη, γιὰ τὸ ντύσιμό μου, Ἐγὼ γιὰ νά ἱκανοποιῶ τήν ἀνάγκη τῆς ψυχαγωγίας του, αὐτὸς γιὰ τήν τροφή μου, Ἐγὼ γιὰ τή μόρφωσή του. Ἀρα, ἡ συμμετοχή μας στὸ γενικό ἔργο εἶναι ἡ ἀξιοπρέπειά μας καί ἡ ἰσότητά μας. — Ποιὸ εἶναι τὸ ὄφελός Μας ἀπ' τήν ιδιότητα τοῦ πο-

λίτη; Βάρη. Καί ποιά είναι ή εκτίμηση τῆς ἐργασίας μας; Ὅσο γίνεται πιά χαμηλή... Τί μπορείτε νά μᾶς ἀντιπαραθέσετε; Ἐργασία καί πάλι ἐργασία!» «Μόνο γιά τήν ἐργασία ὀφείλουμε νά σᾶς δώσουμε μιάν ἀμοιβή». «Μόνο σέ συνάρτηση μέ τά ὀφέλη πού Ἑσεῖς προσπορίζετε σέ Μᾶς», «ἔχετε Ἑσεῖς κάποιο δικαίωμα ἀπέναντι σέ Μᾶς». «Ἐμεῖς θέλουμε νά μᾶς ἐκτιμᾶτε Ἑσεῖς μόνο τόσο, ὅσο Ἐμεῖς δίνουμε κάτι σέ Σᾶς. Ἀλλά καί Σεῖς θά ἐκτιμηθεῖτε ἀπό Μᾶς κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο». «Ἡ ἐκτίμηση προσδιορίζεται ἀπό τά ἔργα πού γιά Μᾶς ἔχουν κάποια ἀξία, δηλαδή ἀπό τίς ἐργασίες κοινῆς ὠφελείας... Ὅποιος ἐκτελεῖ ἔργο ὠφέλιμο δέν πρέπει νά εἶναι κατώτερος ὁποιουδήποτε ἄλλου ἢ μέ ἄλλα λόγια: ὅλοι οἱ ἐργάτες οἱ χρήσιμοι στό σύνολο εἶναι ἴσοι. Ἀλλά μιά καί ὁ ἐργάτης ἀξίζει τόσο, ὅσο εἶναι ὁ μισθός του, ἄς εἶναι τότε καί ὁ μισθός του ἴσος» (σ. 157, 158).

Στόν Στίρνερ «ὁ κομμουνισμός» ἀρχίζει μέ τό νά ψάχνει νά βρεῖ «τῇ οὐσίᾳ». Θέλει πάλι, σάν «φέρελπις νέος», ἀπλῶς «νά φτάσει αὐτό πού βρίσκεται πίσω ἀπ' τά πράγματα». Τό ὅτι ὁ κομμουνισμός εἶναι στόν ὑψηλότερο βαθμό ἓνα κίνημα πρακτικό, πού ἐπιδιώκει πρακτικούς σκοπούς μέ πρακτικά μέσα καί ὅτι ἴσως τό πολύ-πολύ στή Γερμανία, ἀντιτασσόμενος στούς γερμανούς φιλοσόφους, νά μπορεῖ σέ μιᾷ στιγμή ν' ἀσχοληθεῖ μέ τό περί «τῆς οὐσίας» πρόβλημα, αὐτό, φυσικά, δέν ἐνδιαφέρει καθόλου τόν ἅγιό μας. Αὐτός ὁ στιρνεριανός «κομμουνισμός», πού τόσο πολύ παθαίνεται γιά «τῇ οὐσίᾳ», καταλήγει γιά τό λόγο αὐτό μόνο σέ μιᾷ φιλοσοφική κατηγορία, στό «ὁ ἓνας ὑπάρχει γιά τόν ἄλλον», μιᾷ κατηγορία, πού μέ τή βοήθεια μερικῶν βεβαιωμένων ἐξισώσεων:

ὁ ἓνας ὑπάρχει γιά τόν ἄλλον = ὑπάρχει μόνο χάρις στόν ἄλλον
 = ὑπάρχει ὡς ἐργάτης
 = κυριαρχία τῆς οἰκουμενικῆς ἐργασίας,

ὁδηγεῖται κάπως πιά κοντά πρός τόν ἐμπειρικό κόσμο. Καλοῦμε, ἄλλωστε, τόν ἅγιο Σάντσο νά μᾶς παραθέσει, ἄς ποῦμε, ἀπ' τόν Ὕουεν (ὁ ὁποῖος, στό κάτω-κάτω, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ἀγγλικοῦ κομμουνισμοῦ, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅχι λιγότερο ἀντιπροσωπευτικός γιά «τόν κομμουνισμό», ἀπό τόν μή κομμουνιστή,

λογουχάρη, Προυντόν*, ἀπ' τὰ ἔργα τοῦ ὁποίου ὁ Στίρνερ ἔκοψε καί ἔραψε τίς περισσότερες ἀπ' τίς θέσεις πού ἐκτέθηκαν πιά πάνω), ἔστω κι ἓνα ἐδάφιο, ὅπου μπορεῖ κανεῖς νά βρεῖ ἔστω καί μιὰ λέξη αὐτῶν τῶν θέσεων περί «οὐσίας», περί κυριαρχίας τῆς οἰκουμενικῆς ἐργασίας κτλ. Ἄλλωστε, δέ χρειάζεται κἀν νά γυρίσουμε τόσο πολύ πίσω. Τό γερμανικό κομμουνιστικό περιοδικό «Die Stimme des Volks»²⁴, τοῦ ὁποίου παραθέσαμε ἤδη περικοπές, στό τρίτο φύλλο του γράφει σχετικά τά ἑξῆς :

«Αὐτό πού ὀνομάζεται σήμερα ἐργασία ἀποτελεῖ μόνο ἓνα ἐλάχιστο κομμάτι τῆς τεράστιας, πανίσχυρης διαδικασίας τῆς παραγωγῆς. Ἡ *θηρσκειά* καί ἡ *ἡθική* καταδέχονται νά ὀνομάσουν *ἐργασία* μόνο τίς ἀποκρουστικές κι ἐπικίνδυνες ὁψεις τῆς παραγωγῆς καί ἐπιπλέον δέν διστάζουν νά τίς καρυκεύουν μέ κάθε λογῆς ρητά, εὐχολόγια (ἢ μαγικές συνταγές) : «Κέρδιζε τόν ἄρτον σου μέ τόν ἰδρώτα τοῦ προσώπου σου» σάν προσφορά στή δοκιμασία τοῦ Θεοῦ, «ἡ ἐργασία ὁμορφαίνει τή ζωή» κτλ. Ἡ ἡθική τοῦ κόσμου στόν ὁποῖο ζοῦμε ἀποφεύγει μέ πολύ περίσκεψη νά ὀνομάσει ἐργασία τή δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων στίς ψυχαγωγικές καί ἐλεύθερες ἐκδηλώσεις της. Ἡ ἡθική κακολογεῖ αὐτές τίς ἐκδηλώσεις, μολονότι κι αὐτές ἐντάσσονται στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς. Τίς κακολογεῖ πρόθυμα ὡς ματαιοδοξία, ὡς μάταιη ἀπόλαυση, ὡς ἡδυπάθεια. Ὁ κομμουνισμός ἔχει ξεσκεπάσει αὐτόν τόν κήρυκα τῆς ὑποκρισίας, αὐτήν τήν ἄθλια ἡθική».

Θεωρώντας τόν κομμουνισμό ὡς κυριαρχία τῆς οἰκουμενικῆς ἐργασίας, ὁ ἅγιος Μάξ τόν περιορίζει τώρα στό ἴσο μεροκάματο — μιὰ ἀνακάλυψη, πού μετά ἐπαναλαμβάνεται στίς ἀκόλουθες τρεῖς «διαθλάσεις». Στή σ. 351 : «Ἐναντίον τοῦ συναγωγισμοῦ ὀρθώνεται ἡ ἀρχή τῆς κοινωνίας τῶν κουρελήδων, ἡ *μοιρασιά*. Πρέπει, λοιπόν, Ἐγώ, ὁ πολύ ἱκανός, νά μήν ἔχω κανένα πλεονέκτημα ἀπέναντι σέ κεῖνον πού εἶναι ἀνίκανος ;» Παρακάτω, στή σ. 363, κάνει λόγος γιά ἐπιβολή «γενικῶν τελῶν πάνω στήν ἀνθρώπινη δραστηριότητα στήν κομμουνιστική κοινωνία».

*[Ὑποσημείωση πού διέγραψαν οἱ συγγραφεῖς] : «Ὁ Προυντόν, ὁ ὁποῖος ἤδη ἀπό τά 1841 εἶχε ἐπικριθεῖ ἔντονα ἀπό τό κομμουνιστικό ἐργατικό περιοδικό «La Fraternité»³⁵ γιά τήν ἀντίληψή του περί ἴσου μεροκάματος, περί «τοῦ ἐργάτη γενικά» καί γιά ἄλλες οἰκονομικές προκαταλήψεις, πού συναντοῦνται στά ἔργα αὐτοῦ τοῦ διαπρεποῦς συγγραφέα κι ἀπ' τόν ὁποῖο οἱ κομμουνιστές δέν ἔχουν ἀποδεχτεῖ τίποτα ἄλλο πέρα ἀπό τήν κριτική του γιά τήν ἰδιοκτησία».

νία». Καί, τέλος, στή σ. 350, αποδίδει στους κομμουνιστές τή σκέψη πώς «ἡ ἐργασία» εἶναι «τό μοναδικό ἀγαθό» τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ὁ ἅγιος Μάξ ξαναμπάζει στὸν κομμουνισμό τήν ἀτομική ἰδιοκτησία, ὑπὸ τῇ διπλῇ της μορφή, ὡς μοιρασιά καί ὡς μισθωτὴ ἐργασία. Ὅπως καί στίς προηγούμενες κρίσεις του περὶ «ληστείας», ὁ ἅγιος Μάξ παρουσιάζει κι ἐδῶ τίς πιὸ ἀγοραῖες καί στενόμυαλες ἀστικές ἀντιλήψεις σάν «δικές του» «διδεικνύσεις» στήν οὐσία τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἀπέδειξε ὅτι ἦταν ἐντελῶς ἄξιος τῆς τιμῆς τοῦ νὰ ἔχει μαθητεύσει στὸν Μπλούντ-σλι. Σάν γνήσιος μικροαστός, ὁ ἅγιος Μάξ φοβᾶται πώς αὐτός, σάν ἄνθρωπος «πολύ ἱκανός», «δέν θά ἔχει κανένα πλεονέκτημα ἀπέναντι σέ κείνον πού εἶναι ἀνίκανος» — μολονότι τίποτα δέν θά ἔπρεπε νὰ φοβᾶται περισσότερο ἀπ' τό νὰ ἐπαφίεται στίς δικές τους «ἱκανότητες».

Ἄλλωστε, «ὁ πολύ ἱκανός» μας φαντάζεται ὅτι τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη εἶναι κάτι πού ἀφήνει ἀδιάφορους τοὺς προλετάριους, ἂν καί ἀρχικά δεχόταν ὡς προϋπόθεση ὅτι οἱ προλετάριοι τὰ ἔχουν αὐτά τὰ δικαιώματα. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο φαντάστηκε πρὶν πάντων ὅτι ὁ ἀστός μένει ἀδιάφορος γιὰ τὴ μορφή διακυβέρνησης. Οἱ ἐργάτες δίνουν τόσο μεγάλη σημασία στὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη, δηλ. στήν ιδιότητα τοῦ ἐργοῦ πολίτη — μέλους τῆς πολιτείας, ὥστε ἐκεῖ πού *κάνουν* *χρήση* τους, ὅπως, λογουχάρη, στήν Ἀμερική, «ἀντλοῦν» ἀπ' αὐτὴν «ὀφέλη», ἐνῶ ἐκεῖ ὅπου δέν ἔχουν δικαιώματα τοῦ πολίτη ἀγωνίζονται γιὰ νὰ τ' ἀποκτήσουν. Βλ. τὰ πρακτικά τῶν συζητήσεων τῶν βορειοαμερικανῶν ἐργατῶν σέ πολυάριθμες συγκεντρώσεις, ὁλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ ἀγγλικοῦ χαρτισμοῦ²⁵, καθὼς καί τοῦ γαλλικοῦ κομμουνισμοῦ καί ρεφορμισμού. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 3, σ. 186-198.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

“Ὅπως εἶδαμε κιόλας στήν «Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης»³ καί στή συνέχεια, ὁ ἀληθινός ἐγωιστής τοῦ ἁγίου Σάντσο, ὁ ἐγωιστής πού εἶναι σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του, δέν πρέπει σέ καμιά περίπτωση νά συγχέεται μέ τόν ἀγοραῖο ἐγωιστή τῆς σειρᾶς, τόν «ἐγωιστή μέ τή συνηθισμένη ἔννοια τοῦ ὄρου». Ἀντίθετα, τόσο αὐτός ὁ τελευταῖος (ὁ δέσμιος τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων, τό παιδί, ὁ νέγρος, ὁ Ἀρχαῖος κτλ.), ὅσο καί ὁ ἀφοσιωμένος ἐγωιστής (ὁ δέσμιος τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, ὁ ἔφηβος, ὁ μογγόλς, ὁ Σύγχρονος κτλ.), ἀποτελοῦν προϋπόθεσή του. Ὡστόσο, εἶναι τέτοια ἀπό τή φύση τους τά μυστικά τοῦ Μοναδικοῦ, ὥστε αὐτή ἡ ἀντιπαράθεση καί ἡ ἀρνητική ἐνότητα πού προκύπτει ἀπ’ αὐτή — «ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστής» — νά μποροῦν νά ἐξεταστοῦν μόνον ἐδῶ, στήν Καινή Διαθήκη³⁶.

Μιά καί ὁ ἅγιος Μάξ θέλει νά παρουσιάσει τόν «ἀληθινό ἐγωιστή» σάν κάτι τό ἐντελῶς καινούργιο, σάν σκοπό ὅλης τῆς προηγούμενης ἱστορίας, ὀφείλει, ἀπό τή μιᾶ μεριά, νά ἀποδείξει στούς ἀφοσιωμένους, στούς κήρυκες τοῦ Dénoûment*, ὅτι εἶναι ἐγωιστές παρά τή θέλησή τους, καί στούς ἀστούς ἐγωιστές μέ τή συνηθισμένη ἔννοια, ὅτι εἶναι ἀφοσιωμένοι, ὅτι δέν εἶναι ἀληθινοί, δέν εἶναι ἱεροί ἐγωιστές. — Ὡς ἀρχίζουμε ἀπό τοὺς πρῶτους, τοὺς ἀφοσιωμένους.

Ἔχουμε δεῖ κιόλας ἀμέτρητες φορές ὅτι στόν κόσμο τοῦ

* — τῆς ἀφοσίωσης.

Ἰάκωβου τοῦ ἀγαθοῦλη οἱ πάντες διακατέχονται ἀπ' τὸ «Ἱερό». «Ὑπάρχει πάντως μιὰ διαφορά», ἀνάμεσα στὸν «μορφωμένο καὶ ἀμόρφωτο». Οἱ μορφωμένοι, πού ἀσχολοῦνται μέ τὴν καθαρὴ ἰδέα, μᾶς ἐμφανίζονται σάν ἐκεῖνοι πού κατ' ἐξοχὴν «διακατέχονται» ἀπ' τὸ «Ἱερό». Εἶναι οἱ «ἀφοσιωμένοι» στὴν πρακτικὴ τους ἔκφραση.

«Ποιὸς εἶναι, λοιπόν, ἀφοσιωμένος ; Ἐντελῶς» (!), «ἀσφαλῶς» (!), «μέ ἀφοσίωση, ἴσως» (!!!), «εἶναι ἐκεῖνος, πού γιὰ χάρι *ἐνός πράγματος*, γιὰ χάρι ἐνός σκοποῦ, μιᾶς μόνο θέλησης, ἐνός μόνο πάθους, θυσιάζει ὅλα τ' ἄλλα... Ἐνα εἶναι τὸ πάθος πού τὸν κυριεύει καὶ σ' αὐτό θυσιάζει ὅλα τ' ἄλλα. Καὶ μήπως αὐτοὶ οἱ ἀφοσιωμένοι δέν εἶναι ἰδιοτελεῖς ; Μιὰ καὶ *διακατέχονται* ἀπὸ ἓνα καὶ μόνο πάθος, νοιάζονται μόνο γιὰ μιὰ καὶ μοναδική ἱκανοποίηση, γιὰ τοῦτο ὅμως καὶ μέ πολύ μεγαλύτερο ζῆλο. Ὅλες τους οἱ πράξεις καὶ ἐνέργειες εἶναι ἐγωιστικές, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἓνας *μονόπλευρος, ἀνεκδήλωτος, περιορισμένος ἐγωισμός*. Πρόκειται γιὰ δαιμονισμένους» (σ. 99).

Συνεπῶς, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ ἁγίου Σάντσο, τοὺς *διακατέχει ἓνα καὶ μοναδικό* πάθος. Μήπως ὅμως θά ἔπρεπε νὰ ἐνδιαφεροῦν καὶ γιὰ κεῖνα τὰ πάθη πού *ἔχουν* ὅχι *αὐτοί*, ἀλλὰ οἱ *ἄλλοι*, γιὰ νὰ ἀνυψωθοῦν σ' ἓναν ἐγωισμό ὀλόπλευρο, δεδηλωμένο, ἀπεριόριστο, ὥστε ν' ἀνταποκριθοῦν σ' αὐτὴν τὴν *ξένη* κλίμακα τοῦ «ἱεροῦ» ἐγωισμοῦ ;

Παρεμπιπτόντως, στὸ σημεῖο αὐτό, σάν παραδείγματα «ἀφοσιωμένων, δαιμονικῶν ἐγωιστῶν» παρεμβάλλονται τόσο ὁ «φιλάργυρος» καὶ ὁ «*θηρευτῆς τῶν τέρψεων*» (ἴσως ἐπειδὴ ὁ Στίρνερ νομίζει ὅτι αὐτός ὁ τελευταῖος διψᾷ γιὰ «*τήν* τέρψη» αὐτὴ καθαυτή, τὴν ἱερὴ τέρψη καὶ ὅχι τίς κάθε λογῆς πραγματικές τέρψεις), ὅσο καὶ ὁ Ροβεσπιέρος λογουχάρη, ὁ Σαίν-Ζύστ κτλ.» (σ. 100). «Ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ἄποψη τῆς ἠθικῆς μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς ἓναν συλλογισμό» (δηλ., ὁ ἱερός «ἐγωιστής» μας ὁ «σύμφωνος μέ τὸν ἑαυτό του» κάνει συλλογισμούς ἀπὸ τὴ δική του ἄποψη, σέ ἄκρα ἀσυμφωνία μέ τὸν ἑαυτό του) «περίπου ὡς ἑξῆς» :

«Ἀλλὰ ὅταν ἐγὼ θυσιάζω ἄλλα πάθη σέ ἓνα πάθος, αὐτὸ δέν σημαίνει ὅτι ἔτσι κάνω θυσία τὸν *ἑαυτό μου* σ' αὐτὸ τὸ πάθος καὶ δέ θυσιάζω τίποτα ἀπὸ κεῖνο πού μέ κάνει νὰ εἶμαι *ἀληθινά* Ἐγὼ ὁ ἴδιος» (σ. 386).

Αυτές οι δύο «ασύμφωνες μεταξύ τους» προτάσεις αναγκάζουν τόν άγιο Μάξ νά κάνει τήν «τιποτένια» διάκριση ότι, μολονότι μπορεί κανείς νά θυσιάζει έξι «λογουχάρη» ή έφτά «κτλ.» πάθη σέ ένα καί μόνο πάθος, χωρίς νά παύει νά εΐναι «*άληθινά* αὐτός ό ίδιος», ώστόσο, Θεός φυλάξοι, μή τυχόν καί θυσιάσει δέκα πάθη ή καί πιό πολλά. Πράγματι, «*άληθινά* Έγώ ό ίδιος» δέν ήσαν οὔτε ό Ροβεσπιέρος, οὔτε ό Σαΐν-Ζύστ, όπως οὔτε ό ένας οὔτε ό άλλος δέν ήσαν *άληθινά* «ό Άνθρωπος», αλλά *άπλως άληθινά*, ό Ροβεσπιέρος καί ό Σαΐν-Ζύστ, αὐτά τά μοναδικά, τά ασύγκριτα άτομα.

Ή ταχυδακτυλουργία, πού αποδείχνει στους «άφοσιωμένους» ότι εΐναι έγωιστές, εΐναι παλιό τερτίπι, πού τό έχουν ήδη άρκετά χρησιμοποιήσει ό Έλβέτιος καί ό Μπένθαμ. «Ή ιδιαιτερότητα» τής ταχυδακτυλουργίας τοῦ άγιου Σάντσο συνίσταται στό ότι τους «έγωιστές μέ τή συνηθισμένη έννοια», τους άστους, τους μετατρέπει σέ μή έγωιστές. Ό Έλβέτιος καί ό Μπένθαμ αποδείχνουν πράγματι στους άστους ότι μέ τίς περιορισμένες αντίληψεις τους βλάπτουν στήν *πράξη* τόν έαυτό τους, ή «ιδιαιτερότητα» όμως τής ταχυδακτυλουργίας τοῦ άγιου Μάξ συνίσταται στήν απόδειξη τοῦ ότι οι άστοί δέ βρίσκονται σέ αντίστοιχία μέ τό «ιδεώδες», τήν «έννοια», τήν «οὐσία», τόν «προορισμό» κτλ. τοῦ έγωιστή καί δέν έχουν μιá στάση απόλυτης άρνησης έναντι τοῦ έαυτοῦ τους. Καί έδω πάλι ή σκέψη του δέν πάει άλλοῦ, παρά μόνο στό γεμανό μικροαστό. Σημειώνουμε, μεταξύ άλλων, ότι ένῶ, στή σελ. 99, τόν «φιλάργυρο» τόν παρουσιάζει ό άγιός μας σάν «άφοσιωμένο έγωιστή», άπεναντίας, στή σελ. 78, ό «άπληστος» κατατάσσεται στους «έγωιστές μέ τή συνηθισμένη έννοια», στους «άκάθαρτους, στους άνιέρους».

Αὐτή ή δεύτερη κατηγορία τῶν πρρηγηθέντων έγωιστῶν όρίζεται στή σελ. 99 ως έξής:

«Αὐτοί οι άνθρωποι» (οί άστοί [Bourgeois]) «δέν εΐναι έπομένως άφοσιωμένοι, δέν εΐναι έμπνευσμένοι, δέν εΐναι ιδεολόγοι, δέν εΐναι συνεπείς, δέν εΐναι ένθουσιώδεις. Εΐναι *έγωιστές μέ τή συνηθισμένη έννοια*, συμφοροντολόγοι, πού σκέφτονται τό όφελός τους, στυγνοί, ύπολογιστές κτλ.».

Έπειδή «τό Βιβλίο» δέν έχει μιá ένιαία κατεύθυνση, είχαμε ήδη τήν ευκαιρία νά δοῦμε, στά κεφάλαια για τήν «παλαβομά-

ρα)⁵ καί γιά τόν «πολιτικό φιλελευθερισμό»¹⁴, πῶς ὁ Στίρνερ κάνει τήν ταχι-δακτυλουργία τῆς μετροτροπῆς τῶν ἀστῶν σέ μή ἐγωιστές, κυρίως χάρις στό ὅτι ἀγνοεῖ ἐντελῶς τοὺς πραγματικούς ἀνθρώπους καί τίς πραγματικές σχέσεις. Ἡ ἴδια αὐτή ἀγνοία τοῦ χρησιμεύει καί στό σημεῖο αὐτό ὡς μοχλός.

«Σ' αὐτό» (δηλ., στίς φαντασιώσεις τοῦ Στίρνερ περί τῆς ἀνιδιοτέλειαις) «ἀντιτάσσεται ἡ ξεροκεφαλιά τοῦ κοσμικοῦ ἀνθρώπου· ὡστόσο, ἐδῶ καί χιλιάδες χρόνια, ὁ τελευταῖος αὐτός ἦταν ὑποδουλωμένος τουλάχιστον σέ βαθμό πού ἔπρεπε νά σκύβει τό πεισματάρικο κεφάλι του καί νά λατρεύει ὑπέρτατες δυνάμεις» (σ. 104). Οἱ ἐγωιστές μέ τή συνηθισμένη ἔννοια «συμπεριφέρονται μισοπαπαδίστικα καί μισοκοσμικά, ὑπηρετώντας ταυτόχρονα καί τό Θεό καί τόν Μαμμωνᾶ» (σ. 105).

Στή σ. 78 πληροφοροῦμαστε : «Ὁ Μαμμωνᾶς τοῦ οὐρανοῦ καί ὁ Θεός τῆς γῆς ἀπαιτοῦν κι οἱ δύο *αὐταπάρνηση* στόν ἴδιο ἀκριβῶς βαθμό», ἔτσι πού εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβουμε πῶς μπορεῖ νά γίνει «κοσμική» καί «παπαδίστικη» ἀντιδιαστολή στήν αὐταπάρνηση γιά τόν Μαμμωνᾶ καί στήν αὐταπάρνηση γιά τό Θεό.

Στή σελ. 106, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης ἀναρωτιέται :

«Πῶς ἐξηγεῖται, ὅμως, τό ὅτι ὁ ἐγωισμός ἐκείνων πού προασπίζονται τό προσωπικό τους συμφέρον ὑποτάσσεται, ἐντούτοις, πάντοτε σ' ἓνα παπαδίστικο ἢ δασκαλίστικο, δηλαδή σ' ἓνα ἰδεατό συμφέρον ;»

(Ἐδῶ παρενθετικά πρέπει νά «κάνουμε σινιάλο» ὅτι στό σημεῖο αὐτό, οἱ ἀστοί [Bourgeois] ἀπεικονίζονται ὡς ἐκπρόσωποι *προσωπικῶν* συμφερόντων). Αὐτό συμβαίνει ἐπειδή :

«Οἱ ἴδιοι βλέπουν τήν προσωπικότητά τους ὡς μηδαμινή, ὡς ἀσήμαντη — ὅπως καί πράγματι εἶναι, — ὥστε νά προβάλουν ἀξιώσεις γιά τά πάντα καί νά ἔχουν πλήρη ἐπιβολή. Μιά ἀσφαλή ἐνδειξη γι' αὐτό ἀποτελεῖ τό γεγονός, ὅτι αὐτοί οἱ ἴδιοι διχάζουν τόν ἑαυτό τους σέ δύο πρόσωπα, τό ἓνα αἰώνιο καί τό ἄλλο ἐφήμερο καί τίς Κυριακές φροντίζουν γιά τό αἰώνιο, ἐνῶ τίς καθημερινές γιά τό ἐφήμερο. Ἔχουν τό παπά μέσα τους κι ἔτσι δέν μποροῦν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτόν».

Τόν Σάντσο τόν ζώνουν ἐδῶ μερικές ἀμφιβολίες κι ἀναρωτιέται ἀνήσυχος : Μήπως «θά συμβεῖ τό ἴδιο πράγμα» στό Ἐγώ τοῦ ἀτόμου, στόν ἐγωισμό μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια ;

Θά δοῦμε ὅτι τό ἐναγώνιο αὐτό ἐρώτημα δέν τίθεται δίχως λόγο. Πρίν ἢ ἀλέκτωρ φωνήσῃ δῖς, ὁ ἅγιος Ἰάκωβος (ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης) θά ἔχει «ἀπαρνηθεῖν» τρίς τόν ἑαυτό του.

Ἄνακαλύπτει πρὸς μεγάλη του λύπη ὅτι οἱ δύο πλειρές πού ἐκδηλώνονται στήν ἱστορία, τό ἰδιωτικό συμφέρον τῶν μεμονωμένων ὁτόμων καί τό λεγόμενο γενικό συμφέρον, ἀνέκαθεν συνοδοιποροῦν. Καί, ὅπως συνήθως, ἀνακαλύπτει τό γεγονός αὐτό ὑπό μιᾶ ψεύτικη μορφή, ὑπό τήν ἱερή του μορφή, ἀπό τή μεριά τῶν ἰδεατῶν συμφερόντων, τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ψευδαίσθησης. Ἀναρωτιέται: πῶς ἐξηγεῖται τό ὅτι οἱ συνηθισμένοι ἐγωιστές, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν προσωπικῶν συμφερόντων, βρίσκονται μολταῦτα ὑπό τήν ἐξουσία τῶν γενικῶν συμφερόντων, τῶν δημοδιδασκάλων, ὑπό τήν ἐξουσία τῆς ἱεραρχίας; Στό ἐρώτημά του ἀπαντάει, λέγοντας ὅτι οἱ ἀστοί (Bürger) κτλ., «θεωροῦν τόν ἑαυτό τους πολύ ἀσήμαντο», βρίσκει μιᾶ «ἀσφαλῆ ἐνδειξη» γι' αὐτό στό γεγονός ὅτι συμπεριφέρονται θρησκευτικά καί συγκεκριμένα ὅτι διχάζουν τόν ἑαυτό τους σέ δύο πρόσωπα, σ' ἓνα ἐφήμερο καί σ' ἓνα αἰώνιο· συνεπῶς, τή θρησκευτική τους συμπεριφορά τήν ἐξηγεῖ μέ τή θρησκευτική τους συμπεριφορά, ἀφοῦ πρῶτα τόν ἀγώνα ἀνάμεσα στά γενικά καί τά ἀτομικά συμφέροντα τόν μετέτρεψε σέ ἀπεικόνιση ἀγώνα, σέ ἀπλή ἀντανάκλαση μέσα στά ὅρια τῶν φαντασιώσεων τῆς θρησκείας.

Ὅσο γιά τήν κυριαρχία τοῦ ἰδανικοῦ, βλέπε πιό πάνω στό κεφάλαιο γιά τήν ἱεραρχία.

Ἄν τό ἐρώτημα τοῦ Σάντσο τό μεταγλωττίσουμε ἀπό τή μεταλόστομη μορφή του στήν καθημερινή γλώσσα, τότε «αὐτό σημαίνει»:

Πῶς συμβαίνει, ὥστε τά προσωπικά συμφέροντα νά ἐξελίσσονται πάντοτε, παρά τή θέληση τῶν ἀτόμων, σέ ταξικά συμφέροντα, σέ κοινά συμφέροντα, πού ἀποκτοῦν αὐθύπαρκτη ὑπόσταση ἔναντι τῶν μεμονωμένων προσώπων καί, ὑπό τήν αὐθύπαρκτη αὐτή ὑπόσταση, νά παίρνουν τή μορφή *γενικῶν* συμφερόντων, νά ἔρχονται, ὑπό τήν ιδιότητα αὐτή, σέ ἀντίθεση μέ τά πραγματικά ἄτομα καί, στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης, προσδιορισμένα ἤδη ὡς *γενικά* συμφέροντα, νά μποροῦν νά ἀπεικονίζονται στή συνείδηση ὡς *ἰδεατά*, ἀκόμα καί ὡς θρησκευτικά,

ίερά συμφέροντα ; Πώς συμβαίνει, ώστε στά πλαίσια αυτής της ίδιας διαδικασίας, όπου τά προσωπικά συμφέροντα αποκτούν μία αὐθύπαρκτη υπόσταση ως ταξικά συμφέροντα, ή προσωπική συμπεριφορά τοῦ ατόμου πρέπει ὡςσδήποτε νά ἀντικειμενοποιεῖται, νά ἀλλοτριώνεται καί συνάμα νά ὑπάρχει ὡς μία ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτό δύναμη, δημιουργημένη ἀπό τίς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, μετατρέπομενη σέ κοινωνικές σχέσεις, σέ μία σειρά δυνάμεις πού προσδιορίζουν, ὑποτάσσουν τό ἄτομο καί γι' αὐτό ἐμφανίζονται στή φαντασία του ὡς «ἱερές» δυνάμεις ; Ἐν ὁ Σάντσο κατανοοῦσε ἔστω καί μόνο τό γεγονός, ὅτι μέσα στά πλαίσια ὀρισμένων *τρόπων παραγωγῆς*, — πού, φυσικά, δέν ἐξαρτιοῦνται ἀπό τή θέληση τῶν μεμονωμένων ατόμων, — στέκονται πάντα πάνω ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους ξένες πρακτικές δυνάμεις, ἀνεξάρτητες ὅχι μόνο ἀπό τά μεμονωμένα ἄτομα, ἀλλά καί ἀπό τά ἄτομα στό σύνολό τους, τότε θά τοῦ ἦταν ἐντελῶς ἀδιάφορο, ἂν αὐτό τό γεγονός παρουσιάζεται ὑπό θρησκευτική μορφή ἢ ἂν διαστρεβλώνεται στή φαντασία τοῦ ἐγωιστή, ὁ ὁποῖος ἀνάγει σέ ιδέες ὅλες τίς δυνάμεις πού τόν ἐξουσιάζουν, διαστρεβλώνεται ὑπό τήν ἔννοια ὅτι ὁ ἐγωιστής δέν ἀναγνωρίζει τίποτα πάνω ἀπ' αὐτόν. Τότε ὁ Σάντσο θά κατέβαινε γενικά ἀπ' τό βασίλειο τῆς θεωρίας στό βασίλειο τῆς πραγματικότητος· ἀπ' αὐτό πού οἱ ἄνθρωποι φαντάζονται ὅτι εἶναι, θά μετέβαινε σ' αὐτό πού πραγματικά εἶναι, ἀπ' αὐτό πού φαντάζονται, σ' αὐτό πού πράττουν καί πού ὀφείλουν νά πράξουν μέσα σέ καθορισμένες περιστάσεις. Αὐτό πού τοῦ φαίνεται σάν προϊόν *σκέψης*, θά τό καταλάβαινε σάν προϊόν τῆς *ζωῆς*. Δέ θά ἔφτανε ὡς τήν κουταμάρα, ἀντάξιά του βέβαια, νά ἐξηγεῖ τό διχασμό ἀνάμεσα στά προσωπικά καί τά γενικά συμφέροντα μέ τό ὅτι οἱ ἄνθρωποι φαντάζονται αὐτό τό διχασμό ὑπό μία *ἐπίσης* θρησκευτική μορφή καί ὁ ἕνας φαίνεται στόν ἄλλον ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς, πράγμα πού ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἀντικατάσταση τῆς λέξης «φαντάζονται» μέ μία ἄλλη λέξη.

Ἄλλωστε, ἀκόμα καί στήν ἀσυνάρτητη γερμανική-μικροαστική μορφή, μέ τήν ὁποία ὁ Σάντσο ἀντιλαμβάνεται τήν ἀντίφαση προσωπικῶν καί γενικῶν συμφερόντων, θά ἔπρεπε νά εἶχε καταλάβει ὅτι ἀνέκαθεν τά ἄτομα ξεκινοῦσαν, καί δέν μποροῦ-

σαν νά μή ξεκινήσουν, από τόν ἑαυτό τους καί γι' αὐτό τό λόγο καί οἱ δύο πλευρές πού αὐτός ἐπισημαίνει ἀποτελοῦν πλευρές τῆς προσωπικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀτόμων, πού καί οἱ δύο γεννιοῦνται τό ἴδιο ἀπό τίς ἐμπειρικές συνθήκες τῆς ζωῆς τους καί οἱ δύο ἀποτελοῦν ἐκφράσεις *μιας καί τῆς ἴδιας* προσωπικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπων καί γι' αὐτό βρίσκονται σέ *φαινομενική* μόνο ἀντίθεση ἢ μία μέ τήν ἄλλη. Ὅσο γιά τό ποιὰ εἶναι ἡ θέση, — ἡ καθοριζόμενη ἀπό τίς εἰδικές συνθήκες ἀνάπτυξης καί τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, — πού ἔχει λάχει στό δεδομένο ἄτομο, ἂν δηλαδή τό ἄτομο ἀντιπροσωπεύει σέ μεγαλύτερο βαθμό τή μία ἢ τήν ἄλλη πλευρά τῆς ἀντίθεσης, ἂν εἶναι περισσότερο ἐγωιστής ἢ περισσότερο ἀφοσιωμένος, αὐτό εἶναι πιά ἓνα ἐντελῶς δευτερεύον ἐρώτημα, πού θά μπορούσε νά ἀποκτήσει κάποιο ἐνδιαφέρον μόνο στήν περίπτωση πού θά εἶχε τεθεῖ γιά καθορισμένες ἐποχές τῆς ἱστορίας σέ σχέση μέ καθορισμένα ἄτομα. Διαφορετικά, τό ἐρώτημα αὐτό θά μπορούσε νά ὀδηγήσει ἀπλῶς σέ ψευτοηθοπλαστικούς κομπογινιατισμούς. Ἀλλά, ὁ Σάντσο, σάν δογματικός πού εἶναι, πέφτει ἐδῶ σέ πλάνη καί δέ βρίσκει ἄλλη διέξοδο ἀπ' τό νά διακηρύσσει ὅτι οἱ διάφοροι Σάντσο Πάντσα καί οἱ Δόν Κιχῶτες γεννιοῦνται τέτοιοι πού εἶναι καί ὅτι οἱ Δόν Κιχῶτες γεμίζουν τά κεφάλια τῶν Σάντσο μ' ἓνα σωρό κουταμάρες. Σάν δογματικός, ἀποσπάει μόνο τή μία πλευρά τοῦ πράγματος, πού τήν ἀντιλαμβάνεται μέ δασκαλίστικο τρόπο, τήν ἀποδίδει ὑπό αὐτήν τήν ἔννοια στά ἄτομα καί ἐκφράζει τήν ἀποστροφή του γιά τήν ἄλλη πλευρά. Γι' αὐτό, σάν δογματικός πού εἶναι, καί ἡ ἄλλη πλευρά τοῦ φαίνεται ἐνμέρει σάν μία ἀπλή *ψυχική κατάσταση* *dénoûment**, ἐνμέρει σάν μία ἀπλή «ἀρχή» καί ὄχι σάν μία σχέση, πού προῆλθε ἀναγκαστικά ἀπ' ὅλον τόν προγενέστερο φυσικό τρόπο ζωῆς τῶν ἀτόμων. Συνεπῶς, δέν ἀπομένει παρά «οἱ ἄνθρωποι νά βγάλουν ἀπ' τό κεφάλι τους» αὐτή τήν «ἀρχή», ἂν καί σύμφωνα μέ τήν ἰδεολογία τοῦ Σάντσο, ἡ ἀρχή αὐτή δημιουργεῖ κάθε εἶδους ἐμπειρικά πράγματα. Ἔτσι, λογουχάρη, στή σ. 180, «ἡ ἀρχή (Prinzip) τῆς ζωῆς ἢ τῆς κοινωνίας» «δημιούργησε» «τήν κοινωνική ζωή, κάθε κοινωνικότητα,

* — ἀφοσίωσης.

κάθε αδελφосύνη κι όλα τ' άλλα». Σωστό είναι τό αντίστροφο : ή ζωή δημιούργησε αυτή τήν αρχή.

Ὁ κομμουνισμός είναι ἀπλούστατα ἀκατανόητος γιά τόν ἅγιό μας, ἐπειδή οἱ κομμουνιστές δέν προτάσσουν οὔτε τόν ἐγωισμό ἔναντι τῆς αὐτοθυσίας, οὔτε τήν αὐτοθυσία ἔναντι τοῦ ἐγωισμοῦ, διότι θεωρητικά δέν ἀποδέχονται αὐτήν τήν ἀντιπαράθεση οὔτε ὑπό τήν αἰσθηματική, οὔτε ὑπό τήν μεγαλόστομη ἰδεολογική της μορφή, ἀλλά, ἀντίθετα, δείχνουν τίς ὑλικές καταβολές της, μέ τήν ἐξαφάνιση τῶν ὁποίων ἐξαφανίζεται καί ή ἴδια αὐτή ή ἀντιπαράθεση. Γενικά, οἱ κομμουνιστές δέν εἶναι κήρυκες κάποιας *ἡθικῆς*: τέτοια κηρύγματα κάνει καί παρακάνει ὁ Στίρνερ. Δέν ἔρχονται νά θέσουν μπροστά στούς ἀνθρώπους τό ἡθικό αἶτημα : ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, μήν εἴστε ἐγωιστές κτλ.· ἀντίθετα, γνωρίζουν πολύ καλά ὅτι τόσο ὁ ἐγωισμός ὅσο καί ή αὐτοθυσία, *εἶναι*, κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθήκες, μιᾶ ἀναγκαία μορφή αὐτοεπιβολῆς τῶν ἀτόμων. Συνεπῶς, οἱ κομμουνιστές μέ κανένα τρόπο δέ θέλουν, ὅπως νομίζει ὁ ἅγιος Μάξ, καί ὅπως τόν ἐπαναλαμβάνει ὁ πιστός του Dottore Graziano (Ἄρνολντ Ροῦγκε — καί γι' αὐτό ὁ ἅγιος Μάξ τόν ὀνομάζει «ἀσυνήθιστα ξύπνιο καί πολιτικό μυαλό», Βίγκαντ, σ. 192), νά καταργήσουν τόν «ἄνθρωπο ὡς ἄτομο» γιά χατήρι τοῦ «γενικοῦ» θυσιαζόμενου ἀνθρώπου. Πρόκειται γιά φαντασιοπληξία, γιά τήν ὁποία θά μπορούσαν κι οἱ δύο τους νά βροῦν τήν ἀναγκαία ἐξήγηση στά «Γερμανο-Γαλλικά Χρονικά»²⁹. Οἱ κομμουνιστές θεωρητικοί, αὐτοί οἱ λίγοι, πού ἔχουν χρόνο νά καταγίνονται μέ τή μελέτη τῆς ἱστορίας, διαφέρουν ἀκριβῶς κατά τό ὅτι εἶναι οἱ μόνοι πού *ἀνακάλυψαν* τό γεγονός πῶς παντοῦ στήν ἱστορία τό «γενικό συμφέρον» οἰκοδομεῖται ἀπό ἄτομα προσδιοριζόμενα ὡς «ἄνθρωποι-ἰδιώτες». Γνωρίζουν ὅτι αὐτή ή ἀντίθεση εἶναι μόνο *φαινομενική*, ἐπειδή ή μιᾶ πλευρά της, ή λεγόμενη «γενική», παράγεται διαρκῶς ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό ἀτομικό συμφέρον, καί μέ κανένα τρόπο δέ βρίσκεται σέ ἀντιπαράθεση μ' αὐτό ὡς αὐθύπαρκτη δύναμη, μέ αὐθύπαρκτη ἱστορία, ἔτσι πού ή ἀντίθεση αὐτή διαρκῶς ἐκμηδενίζεται καί διαρκῶς ἀναπαράγεται στήν πράξη. Ἐπομένως, ἐδῶ πρόκειται ὄχι γιά τή χεγκελιανή «ἀρνητική ἐνότητα» δύο πλευρῶν μιᾶς ἀντίθεσης, ἀλλά γιά μιᾶ ἐκμηδένιση, ὑλικά

προσδιορισμένη, ενός προγενέστερου τρόπου ύπαρξης των ατόμων, υλικά προσδιορισμένου, ό όποιος, ταυτόχρονα μέ τήν έξαφάνισή του, έξαφανίζει καί τήν αντίθεση εκείνη μαζί μέ τήν ένότητά της.

Βλέπουμε, λοιπόν, πώς ό «έγωιστής ό σύμφωνος μέ τόν έαυτό του», σέ αντίθεση πρός τόν «έγωιστή μέ τή συνηθισμένη έννοια» καί τόν «άφοσιωμένο έγωιστή», βασίζεται εϋθύς έξαρχής πάνω σέ μία ψευδαίσθηση καί γιά τίς δυό αϋτές κατηγορίες έγωιστών καί γιά τίς πραγματικές σχέσεις τών πραγματικών ανθρώπων. Ό εκπρόσωπος τών προσωπικών συμφερόντων είναι ένας «έγωιστής μέ τή συνηθισμένη έννοια» μόνο έξαιτίας τής αναγκαίας αντίθεσής του πρός τά όμαδικά συμφέροντα, τά όποια, στά πλαίσια τοϋ ύπάρχοντος τρόπου παραγωγής καί επικοινωνίας, απέκτησαν μία αϋθύπαρκτη ύπόσταση ως γενικά συμφέροντα, παίρνοντας στή φαντασία τών ανθρώπων τή μορφή καί τή σημασία ιδεατών συμφερόντων. Ό εκπρόσωπος τών όμαδικών συμφερόντων είναι ό «άφοσιωμένος» μόνο έξαιτίας τής αντίθεσής του πρός τά προσωπικά συμφέροντα, πού έχουν αποκρυσταλλωθεϊ υπό μορφή ατομικών συμφερόντων καί μόνο έξαιτίας τοϋ ότι τά όμαδικά συμφέροντα έχουν καθορισθεϊ ως συμφέροντα γενικά καί ιδεατά.

Τόσο ό «άφοσιωμένος έγωιστής», όσο καί ό «έγωιστής μέ τή συνηθισμένη έννοια» συναντιοϋνται, σέ τελευταία ανάλυση στήν *αϋταπάρνηση*.

Σελ. 78 : «Έτσι ή αϋταπάρνηση άποτελεί κοινό γνώρισμα γιά τούς άγιους καί τούς άνιέρους, γιά τούς άγνούς καί τούς μιαρούς: Ό μιαρός *άπαρνιέται* κάθε ύψηλό αΐσθημα, κάθε ντροπή, άκόμα καί τήν έμφυτη συστολή του καί ύπακούει μόνο στά πάθη πού τόν κυβερνοϋν. Ό άγνός *άπαρνιέται* τή φυσική του σχέση πρός τόν κόσμο... Ό άπληστος, πού τόν κινεί ή δίψα γιά τό χρήμα, *άπαρνιέται* κάθε προσταγή τής συνείδησής του, κάθε αΐσθημα τιμής, κάθε προσήνεια καί συμπόνια· παραμερίζει κάθε ήθικό ένδοιασμό· τόν κυβερνάει τό πάθος του. Έτσι συμπεριφέρεται καί ό άγιος : γίνεται περιέγελως στά μάτια τοϋ κόσμου, είναι «σκληρόκαρδος» καί «αδέκαστα δίκαιος», διότι τόν κυβερνάει άσυγκράτητο πάθος».

Ό «άπληστος», πού έμφανίζεται έδω σαν ένας μιαρός, βέβηλος έγωιστής, δηλαδή σαν έγωιστής μέ τή συνηθισμένη έν-

νοια, δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά ἓνα πρόσωπο, πού τό συναν-
τᾶμε πολύ συχνά σέ ἠθοπλαστικές ἱστορίες γιά μικρά παιδιά
καί πού ἐγίνε τό ἀγαπημένο θέμα τῶν μυθιστορημάτων, στήν
πραγματικότητα ὅμως συναντιέται σάν κάτι τό ἀνώμαλο καί μέ
κανένα τρόπο δέν εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος τῶν ἀπληστων ἀστώ.
Αὐτοί οἱ τελευταῖοι, ἀντίθετα, δέν ἔχουν κανένα λόγο νά ἀπαρ-
νηθοῦν τίς «προσταγές τῆς συνείδησης», τό «αἶσθημα τιμῆς»
κτλ., οὔτε νά περιοριστοῦν ἀποκλειστικά στό πάθος τῆς ἀπλη-
στίας. Ἀπεναντίας, ἡ ἀπληστία τους συνοδεύεται ἀπό ἓνα σωρό
ἄλλα — πολιτικά κτλ. — πάθη, πού τήν ἱκανοποίησή τους οἱ
ἀστοί δέν τή θυσιάζουν σέ καμιά περίπτωση. Δίχως ν' ἀσχολη-
θοῦμε διεξοδικότερα μ' αὐτό τό θέμα, ἄς δοῦμε τώρα τήν στιρνε-
ριανή «αὐταπάρνηση».

Ὁ ἅγιος Μάξ ὑποκαθιστᾷ ἐδῶ τό Ἐγώ (Selbst), πού ἀπαρ-
νιέται τόν ἑαυτό του, μέ ἓνα ἄλλο Ἐγώ, πού ὑπάρχει μόνο στή
φαντασία τοῦ ἁγίου Μάξ. Στή φαντασία του οἱ «μιαροί» θυσιάζ-
ουν γενικές ἀρετές, ὅπως εἶναι τό «ὑψηλό αἶσθημα», ἡ «αἰδη-
μοσύνη», ἡ «συστολή», τό «αἶσθημα τῆς τιμῆς» κτλ. κτλ. καί
οὔτε κἀν ἀναρωτιέται ἂν ὁ μιαρός ἔχει πράγματι αὐτές τίς ἀρε-
τές. Λές καί ὁ «μιαρός» ἔπρεπε σώνει καί καλά νά κατέχει ὅλες
αὐτές τίς ιδιότητες! Ἀλλά ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ὁ
«μιαρός» τά εἶχε ὅλα αὐτά, τό νά θυσιάζε αὐτές τίς ἀρετές, πάλι
δέν θά ἦταν αὐταπάρνηση, ἀλλά ἀπλῶς δήλωση τοῦ γεγονότος
— πού ἡ δικαίωσή του μπορεῖ νά βρεθεῖ ἀκόμα καί σέ μιᾷ ἠθική
«σύμφωνη μέ τόν ἑαυτό της» — ὅτι γιά χατήρι ἑνός πάθους
θυσιάζονται ἓνα σωρό ἄλλα. Καί, τελικά, σύμφωνα μ' αὐτή τή
θεωρία, τά πάντα, πού ὁ Σάντσο κάνει ἢ δέν κάνει, εἶναι «αὐτα-
πάρνηση». [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 3, σελ. 224-231.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

II. Ὁ νόμος

Ἐδῶ πρέπει ν' ἀποκαλύψουμε στὸν ἀναγνώστη ἓνα μεγάλο μυστικό τοῦ ἁγίου μας, δηλαδή ὅτι ὅλη τῇ διατριβῇ του περί Δικαίου τὴν ἀρχίζει μὲ μιὰ γενική ἐρμηνεία τοῦ Δικαίου, μιὰ ἐρμηνεία πού τοῦ «διαφεύγει» ὅσο μιλάει περί Δικαίου καί πού καταφέρνει νά τὴν ξανασυλλάβει μόνο ὅταν ἀρχίζει νά πραγματεύεται κάτι τελείως διαφορετικό, δηλαδή τὸ νόμο. Τότε τὸ Εὐαγγέλιο ἐκραξε στὸν ἅγιο μας : μὴ κρίνετε ἵνα μὴ κριθῆτε, κι αὐτός ἄνοιξε τὸ στόμα του κι ἐδίδαξε, λέγοντας :

«Τὸ δίκαιο εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας» (ἐνῶ κοινωνία εἶναι τὸ Ἱερό). *«Ἄν ἡ κοινωνία ἔχει κάποια βούληση, τότε δίκαιο εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ βούληση : ἡ κοινωνία ὑπάρχει μόνο χάρις στοῦ δικαίου. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχει μόνο χάρις στοῦ περιστατικού»* (ὄχι χάρις στοῦ δικαίου, ἀλλὰ μόνο χάρις στοῦ περιστατικού), *«ὅτι ἀσκεῖ τὴν κυριαρχία του πάνω στὰ ἄτομα, τότε δίκαιο εἶναι ἡ κυρίαρχη βούλησή της»* (σ. 244).

Δηλαδή, «τὸ δίκαιο ... εἶναι ... τότε ... εἶναι ἀκριβῶς ... ὑπάρχει μόνο ... ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχει μόνο χάρις στοῦ περιστατικού ... ὅτι ... τότε ... κυρίαρχη βούληση». Στὴ φράση αὐτὴ ἔχουμε τὸν Σάντσο μας σ' ὅλη του τὴν τελειότητα.

Ἡ φράση αὐτὴ τοῦ «διέφυγε» τότε τοῦ ἁγίου μας, γιατί δέν ταίριαζε μὲ τίς θέσεις του, ἐνῶ τώρα τὰ κατάφερε πάλι νά τὴν πιάσει, γιατί τώρα πάλι τοῦ ταιριάζει ἐνμέρει.

«Τὰ κράτη ἐπιβιώνουν ὅσον καιρό ὑπάρχει μιὰ κυριαρχοῦσα βούληση

καί ὅσο αὐτή ἡ *κυριαρχοῦσα βούληση* θεωρεῖται ἰσοδύναμη μέ τήν ἰδιαίτερη βούληση τῶν ἀτόμων. Ἡ βούληση τοῦ αὐθέντη εἶναι νόμος» (σ. 256).

Κυρίαρχη βούληση τῆς κοινωνίας = δίκαιο

Κυριαρχοῦσα βούληση = νόμος

Δίκαιο = νόμος.

«Πότε-πότε», δηλαδή ὡς προμετωπίδα τῆς «διατριβῆς» του περί τοῦ νόμου, γίνεται καί μιᾷ διάκριση ἀνάμεσα στό δίκαιο καί στό νόμο, μιᾷ διάκριση πού, κατά περίεργο τρόπο, ἔχει τόσο μικρή σχέση μέ τή «διατριβή» του περί τοῦ νόμου ὅση σχέση ἔχει ὁ «διαφυγών» ὁρισμός τοῦ δικαίου μέ τή «διατριβή» περί «δικαίου» :

«Ὅ,τι ὅμως συνιστᾷ *δίκαιο*, ὅ,τι σ' ὁποιαδήποτε κοινωνία θεωρεῖται ἀκριβοδίκαιο, παίρνει *ἐπίσης* καί τή λεκτική του διατύπωση... στό *νόμο*» (σ. 255).

Ἡ θέση αὐτή εἶναι μιᾷ «ἀδέξια» ἀντιγραφή τοῦ Χέγκελ :

«Ὅ,τι εἶναι σύμφωνο μέ τό νόμο, ἀποτελεῖ πηγή γνώσης τοῦ τί εἶναι δίκαιο ἢ, καλύτερα, τοῦ τί εἶναι ἀκριβοδίκαιο».

Αὐτό πού ὁ ἅγιος Σάντσο τό λέει «παίρνει τή λεκτική του διατύπωση», ὁ Χέγκελ τό λέει καί «καθορισμένο», «γνωστό» κτλ. («Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου»²⁶, § 211 κ. ἐπόμε.).

Εἶναι εὐνόητος ὁ λόγος γιά τόν ὅποιο ὁ ἅγιος Σάντσο ἦταν ἀναγκασμένος ν' ἀποκλείσει τό δίκαιο ὡς «βούληση» ἢ ὡς «κυρίαρχη βούληση» ἀπό τή «διατριβή» του περί δικαίου. Μόνο στό βαθμό, πού τό *δίκαιο* καθοριζόταν ὡς *δύναμη* τοῦ ἀνθρώπου, αὐτός μποροῦσε νά τό ἐπαναφέρει στόν ἑαυτό του ὡς *δική του δύναμη*. Ἦταν, λοιπόν, ἀναγκασμένος, πρὸς χάρη τῆς ἀντίθεσής του, νά κρατηθεῖ στόν ὑλιστικό ὁρισμό τῆς «δύναμης» καί ν' ἀφήσει νά τοῦ «διαφύγει» ὁ ἰδεαλιστικός ὁρισμός τῆς «βούλησης». Τό γιατί ἀλιεύει πάλι τή «βούληση», ὅταν μιλάει τώρα γιά τό «νόμο», θά τό καταλάβουμε ὅταν ἐξετάσουμε τίς ἀντιθέσεις πού ἀφοροῦν τό νόμο.

Στήν πραγματική ἱστορία, οἱ θεωρητικοί, πού θεωροῦσαν ὡς θεμέλιο τοῦ δικαίου τή *δύναμη*, βρίσκονταν σέ ἄμεση ἀντιπαράθεση μέ ἐκείνους, πού θεωροῦσαν ὡς θεμέλιο τοῦ δικαίου

τή βούληση — μιά αντιπαράθεση, πού ὁ ἅγιος Σάντσο θά μποροῦσε νά τήν ἐννοήσει καί σάν αντιπαράθεση ἀνάμεσα στό ρεαλισμό (τό παιδί, ὁ Ἀρχαῖος, ὁ νέγρος κτλ.) καί τόν ἰδεαλισμό (ὁ ἔφηβος, ὁ Σύγχρονος, ὁ μογγόλος κτλ.). Ἄν δεχτοῦμε τή δύναμη ὡς θεμέλιο τοῦ δικαίου, ὅπως τό κάνει ὁ Χόμπς κτλ., τότε τό δίκαιο, ὁ νόμος κτλ. εἶναι ἀπλῶς σύμπτωμα, ἔκφραση κάποιων ἄλλων σχέσεων, πάνω στίς ὁποῖες στηρίζεται ἡ κρατική ἐξουσία. Ἡ ὑλική ζωή τῶν ἀτόμων, πού δέν ἐξαρτιέται διόλου ἀπλῶς ἀπ' τή «βούλησή» τους, ὁ τρόπος παραγωγῆς καί ἡ μορφή ἐπικοινωνίας τους, πού ἀλληλοκαθορίζονται, εἶναι τό πραγματικό θεμέλιο τοῦ κράτους καί παραμένει τέτοιο σ' ὅλες τίς βαθμίδες, ὅπου ἀκόμα ἀπαιτοῦνται καταμερισμός τῆς ἐργασίας καί ἀτομική ἰδιοκτησία, ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τή βούληση τῶν ἀτόμων. Αὐτές οἱ πραγματικές σχέσεις δέ δημιουργοῦνται διόλου ἀπό τήν πρακτική ἐξουσία· ἀντίθετα, αὐτές εἶναι ἡ δύναμη πού τή δημιουργεῖ. Τά ἄτομα πού κατέχουν τήν ἐξουσία μέσα σέ δεδομένες σχέσεις, πέρα ἀπό τό ὅτι πρέπει νά οἰκοδομήσουν τήν ἐξουσία τους ὑπό τή μορφή τοῦ κράτους, ὀφείλουν νά δώσουν στή βούλησή τους, πού προσδιορίζεται ἀπ' αὐτές τίς συγκεκριμένες σχέσεις, μιά γενική ἔκφραση ὑπό μορφή βούλησης τοῦ κράτους, ὑπό μορφή νόμου — μιά ἔκφραση πού τό περιεχόμενό της καθορίζεται πάντοτε ἀπό τίς σχέσεις αὐτῆς τῆς τάξης, ὅπως μᾶς τό δείχνουν πολύ παραστατικά τό Ἰδιωτικό καί Ποινικό Δίκαιο. Ὅπως ἀπό τήν ἰδεαλιστική βούληση ἢ ἀπό τήν αὐθαίρετη κρίση αὐτῶν τῶν ἀτόμων δέν ἐξαρτιέται τό βάρος τοῦ σώματός τους, ἔτσι δέν ἐξαρτιέται ἀπ' αὐτούς τό ὅτι ἐπιβάλλουν ὑπό μορφή νόμου τή βούλησή τους, κάνοντάς την ταυτόχρονα ἀνεξάρτητη ἀπό τήν προσωπική αὐθαιρεσία τοῦ καθενός ἀπ' αὐτούς. Ἡ προσωπική τους κυριαρχία πρέπει νά συγκροτεῖται ταυτόχρονα ὡς γενική κυριαρχία. Ἡ προσωπική τους δύναμη βασίζεται στίς συνθήκες τῆς ζωῆς, πού ἀναπτύσσονται σάν συνθήκες κοινές γιά πολλά ἄτομα, τῶν ὁποίων τή συνέχιση, αὐτοί, ὡς κυριαρχοῦντα ἄτομα, ὀφείλουν νά τή διασφαλίσουν ἔναντι τῶν ἄλλων ἀτόμων καί μάλιστα ὑπό μορφή ὅρων γενικῆς ἰσχύος. Ἐκφραση αὐτῆς τῆς βούλησης, πού καθορίζεται ἀπό τά κοινά τους συμφέροντα, εἶναι ὁ νόμος. Ἀκριβῶς ἡ αὐτοεπι-

βολή ατόμων ανεξάρτητων μεταξύ τους και ή επιβολή της δικής τους βούλησης, πού πάνω στη βάση αυτών των αμοιβαίων σχέσεων είναι αναπόφευκτα εγωιστική, κάνει αναγκαία την οικειοθελή παραίτηση στο πεδίο του νόμου και του δικαίου. Η παραίτηση αυτή όμως αποτελεί την εξαίρεση, ενώ ο κανόνας είναι ή αυτοδιαφύλαξη των συμφερόντων τους (και για τουτό παραίτηση τη θεωρούν όχι αυτοί, αλλά ο «σύμφωνος με τον εαυτό του εγωιστής»). Τό ίδιο ισχύει και για τις εξουσιαζόμενες τάξεις, απ' των οποίων τη θέληση επίσης δεν εξαρτιέται τό αν υπάρχει ή όχι νόμος και κράτος. Λογουχάρη, όσο οι παραγωγικές δυνάμεις δεν είναι ακόμα αναπτυγμένες σέ τέτοιο βαθμό, πού νά κάνουν περιττό τό συναγωνισμό, και γι' αυτό γεννούν ολοένα τό συναγωνισμό, οι εξουσιαζόμενες τάξεις θά επιζητούσαν τό ακατόρθωτο, αν είχαν τη «βούληση» νά καταργήσουν τό συναγωνισμό και μαζί μ' αυτόν τό κράτος και τό νόμο. "Αλλωστε, ή «βούληση» αυτή δεν εμφανίζεται — προτού αναπτυχθούν σέ τέτοιο βαθμό οι σχέσεις πού μπορούν νά τη φέρουν στη ζωή, — παρά μόνο στη φαντασία των ιδεολόγων. "Όταν οι σχέσεις αναπτυχθούν σέ τέτοιο βαθμό, ώστε νά μπορούν νά φέρουν στη ζωή αυτή τη βούληση, ο ιδεολόγος μπορεί νά την πλάσει στη φαντασία του ως μία βούληση καθαρά αυθαίρετη και συνεπώς επικτική για κάθε εποχή και για όλες τις περιστάσεις.

"Όπως τό δίκαιο, έτσι και τό αδίκημα, δηλ. ο αγώνας του μεμονωμένου ατόμου έναντίον των σχέσεων πού επικρατούν, δεν απορρέει από μία καθαρή αυθαιρεσία. "Απεναντίας, έχει τις ρίζες του στις ίδιες συνθήκες πού ισχύουν και για την ύπαρξουσα κυριαρχία. "Ακόμα και οι όνειροπόλοι, πού βλέπουν τό δίκαιο και τό νόμο ως κυριαρχία κάποιας αυθυπόστατης γενικής βούλησης, δέ μπορούν νά δοϋν τό αδίκημα ως κάτι άλλο από μία απροκάλυπτη παραβίαση του δικαίου και του νόμου. Στην πραγματικότητα, όμως, τό κράτος δεν υπάρχει χάρη στην κυριαρχούσα βούληση, αλλά, αντίστροφα, τό κράτος, πού απορρέει απ' τον υλικό τρόπο ζωής των ατόμων, έχει και τη μορφή μιας κυριαρχούσας βούλησης. "Αν αυτή ή βούληση χάνει την κυριαρχία της, τότε αυτό σημαίνει πως έχει αλλάξει όχι μόνο ή βούληση, αλλά και τό υλικό Είναι και ή ζωή των ατόμων και

ἀπλῶς γι' αὐτό τό λόγο ἀλλάζει καί ἡ βούλησή τους. Συμβαίνει τὰ δικαιώματα καί οἱ νόμοι νά «μεταβιβάζονται κληρονομικά»³⁷, στήν περίπτωση αὐτή, ὅμως, δέν ἔχουν κυρίαρχο, ἀλλά μόνο ὀνομαστικό χαρακτήρα. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή μᾶς προσφέρει ἀπτά παραδείγματα ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ καί ἀγγλικοῦ Δικαίου. Εἶδαμε ἤδη πρωτύτερα πῶς μπόρεσε νά γεννηθεῖ στά μυαλά τῶν φιλοσόφων — χάρις στήν ἀπόσπαση τῶν σκέψεων ἀπό τή βάση τους, δηλαδή ἀπό τά ἄτομα καί τίς ἐμπειρικές τους σχέσεις, — ἡ ἐντύπωση μιᾶς ξεχωριστῆς ἀνάπτυξης τῶν καθαρῶν ἰδεῶν καί τῆς ἱστορίας τους. Μέ τόν ἴδιο τρόπο μπορεῖ κι ἐδῶ νά ἀποσπασθεῖ τό δίκαιο ἀπό τήν πραγματική του βάση, ὅποτε ἀποκτᾷ κάποια «κυρίαρχη βούληση», ἡ ὁποία σέ διαφορετικές ἐποχές παίρνει διάφορες παραλλαγές καί μέ τά δημιουργήματά της — τούς νόμους — ἀποκτᾷ μιᾶ δική της αὐτοτελή ἱστορία. Ἔτσι, ἡ πολιτική καί ἀστική ἱστορία μετατρέπεται ἰδεολογικά σέ ἱστορία τῆς κυριαρχίας νόμων πού διαδέχονται ὁ ἕνας τόν ἄλλον. Αὐτή εἶναι ἡ ἰδιάζουσα ψευδαίσθηση τῶν νομομαθῶν καί πολιτικῶν, τήν ὁποία υἱοθετεῖ *san facon** ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀγαθούλης. Ὑποκύπτει στήν ἴδια ψευδαίσθηση, λογουχάρη, μέ τόν Φρειδερίκο Γουλιέλμο τόν Δ', πού κι αὐτός θεωρεῖ ὅτι οἱ νόμοι εἶναι ἀπλές ἰδιοτροπίες τῆς δεσποτικῆς βούλησης καί γι' αὐτό βρίσκει πάντα ὅτι καταρρέουν μπροστά σέ κεῖνο τό «ἀνάποδο Κάτι»³⁸ ποῦχει τοῦτος ὁ κόσμος. Εἶναι ζήτημα ἂν ἔστω καί μιᾶ ἀπό τίς ἀνώδυνες λόξεις του κάνει ἕνα βῆμα πιο πέρα ἀπό τήν ὑπαγόρευση ἐντολῶν τοῦ γραφείου. Ἄς δοκιμάσει νά ἐκδόσει διάταγμα γιά ἕνα δάνειο 25 ἑκατομμυρίων ὅσο εἶναι δηλαδή τό 1/110 τοῦ δημόσιου χρέους τῆς Ἀγγλίας καί τότε θά δεῖ τίνος θέληση εἶναι ἡ κυρίαρχη θέλησή του. Ἄλλωστε θά διαπιστώσουμε καί πιο πέρα ὅτι ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης χρησιμοποιεῖ σάν ντοκουμέντα τὰ φαντάσματα ἢ τίς ὀπτασίες τοῦ ἡγεμόνα του πού εἶναι κι αὐτός Βερολινέζος, γιά νά ὑφάνει μ' αὐτά τόν ἱστό τῶν δικῶν του θεωρητικῶν μονομανιῶν περί δικαίου, νόμου, ἀδικήματος κτλ. Αὐτό δέν πρέπει καθόλου νά μᾶς ἐκπλήσσει, διότι ἀκόμα καί τό φάντασμα τῆς «Vossische Zeitung»³⁹

* — χωρίς διατυπώσεις.

ὄλο καί τοῦ «προσφέρει» κάτι, λ.χ. τό κράτος δικαίου. Καί ἡ
πιό ἐπιπόλαιη ἐξέταση τῆς νομοθεσίας, λ.χ. τῶν νόμων γιά τούς
ἄπορους σέ ὅλες τίς χώρες, δείχνει τί κατάφεραν νά κάνουν οἱ
ἰθύνοντες, ὅταν φαντάστηκαν ὅτι μποροῦσαν νά πετύχουν ὅ,τι-
δήποτε μόνο μέ τή βοήθεια τῆς «κυρίαρχης βούλησής» τους,
δηλαδή μόνο ὡς ἄνθρωποι βουλόμενοι. Ὑλλωστε, ὁ ἅγιος Σάν-
τσο ὀφείλει νά ἀποδεχτεῖ τήν αὐταπάτη τῶν νομομαθῶν καί τῶν
πολιτικῶν περί «κυριάρχου βουλήσεως» γιά νά μᾶς δείξει σ'
ὅλη της τή λαμπρότητα τήν ἴδια τή δική του βούληση γιά ἐξι-
σώσεις καί ἀντιθέσεις, πού θά τίς ἀπολαύσουμε ἀμέσως, καί γιά
νά καταφέρει νά ξαναβγάλει ἀπ' τό κεφάλι του καμιά ἀπ' τίς
ἰδέες πού ὁ ἴδιος εἶχε βάλει μέσα σ' αὐτό. [...]

Ἡ ἀπλή ἀντιπαράθεση : βούληση τοῦ κράτους — βούληση δική Μου
παίρνει στά ὅσα ἀκολουθοῦν τήν ἐπίφαση μιᾶς αἰτιολόγησης: «Ἀκόμη κι
ἂν *κάποιος* φανταστεῖ τήν περίπτωσι ὅπου ὅλα τά ἄτομα ἐνός λαοῦ θά ἐκ-
δήλωναν τήν ἴδια βούληση καί ἐπομένως θά εἶχε ἐπιτευχθεῖ μιᾶ τέλεια *οἰκου-
μενική βούληση*» (!) «τό ζήτημα θά παρέμενε τό ἴδιο. Μήπως δέ θάμουν καί
σήμερα καί ἀργότερα δεσμευμένος ἀπό τή χτεσινή Μου βούληση; ... Τό
δημιουργημά Μου, δηλαδή ἡ καθορισμένη ἐκφραση τῆς βούλησής Μου, θά
γινόταν ὁ ἐξουσιαστής Μου. Κι Ἐγώ ... ὁ δημιουργός, θά ἐμποδιζόμουν στή
ροή τῆς ζωῆς Μου καί στή διάλυσή Μου ... Ἐπειδή Ἐγώ διέθετα χτές βου-
ληση, σήμερα εἶμαι καταδικασμένος σέ ἀβουλία. Χτές Ἐγώ εἶχα ἐλεύθερη
βούληση, σήμερα Ἐγώ δέν τήν ἔχω» (σ. 258).

Τήν παλιά θέσι, πού ἔχει διατυπωθεῖ ἐπανειλημμένα τόσο
ἀπό ἐπαναστάτες, ὅσο καί ἀπό ἀντιδραστικούς, ὅτι στή δημο-
κρατία τά ἄτομα ἀσκοῦν τό κυριαρχικό τους δικαίωμα μόνο γιά
μιᾶ στιγμή καί ὕστερα πάλι τό ἐγκαταλείπουν, αὐτή τή θέσι ὁ
ἅγιος Σάντσο προσπαθεῖ ἐδῶ νά τήν ἰδιοποιηθεῖ μέ «ἀδέξιο»
τρόπο, ἐφαρμόζοντας σ' αὐτήν τήν φαινομενολογική θεωρία του
περί δημιουργοῦ καί δημιουργήματος. Ἀλλά ἡ θεωρία περί δη-
μιουργοῦ καί δημιουργήματος ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτή τή θέσι κάθε
νόημα. Σύμφωνα μ' αὐτή τή θεωρία του, ὁ ἅγιος Σάντσο εἶναι
σήμερα ἄβουλος ὄχι γιατί ἄλλαξε τή χτεσινή του βούληση, δη-
λαδή, ὄχι γιατί σήμερα ἔχει μιᾶ βούληση διαφορετικά καθορι-
σμένη καί γιατί οἱ ἀνοησίες, πού ὁ ἴδιος τίς ἀνήγαγε χτές σέ
νόμο, ὡς ἐκφραση τῆς βούλησής του, ἐγιναν τώρα δεσμά κι ἄλυ-
σίδες γιά τή σημερινή του, καλύτερα φωτισμένη βούληση. Ἀν-

τίθεται, σύμφωνα με τή θεωρία του, ή σημερινή του βούληση *πρέπει* όπωσδήποτε νά είναι ή άρνηση τής *χτεσινής* του βούλησης, διότι αυτός, ως δημιουργός, όφείλει νά άκυρώσει τή *χτεσινή* του βούληση. Μόνον ως «άβουλος» είναι δημιουργός, ένω ως πράγματι βουλόμενος άνθρωπος είναι πάντα δημιούργημα. (Βλέπε «Φαινομενολογία»)⁴⁰. Όστόσο, στην περίπτωση αυτή, άπ' τό ότι «ήταν *χτές* βουλόμενος» δέν έπεται καθόλου ότι σήμερα είναι «άβουλος», αλλά ότι, αντίθετα, είναι *αντίπαλος* τής *χτεσινής* βούλησης, *άσχετα* άπ' τό άν ή τελευταία πήρε ή όχι μορφή νόμου. Καί στίς δύο περιπτώσεις μπορεί νά τήν άκυρώσει, όπως γενικά συνηθίζει νά τό κάνει, δηλαδή ως *βούληση δική του*. Μέ τόν τρόπο αυτό, δίνει πλήρη ίκανοποίηση στόν σύμφωνο μέ τόν έαυτό του έγωισμό. Έπομένως, έδω είναι τελείως άδιάφορο τό άν ή *χτεσινή* του βούληση πήρε ή όχι, ως νόμος, μιά μορφή ύπαρξης έξω άπό τό κεφάλι του, ιδίως άν θυμηθοΰμε ότι προηγούμενα ή «λέξη πού τοΰ διέφυγε» φέρθηκε τόσο στασιαστικά εναντίον του. Έπειτα, στά όσα λέει παραπάνω, ό άγιος Σάντσο θέλει νά διαφυλάξει όχι τήν πεισμονή του, αλλά τήν *αυτοβουλία* του, τήν *έλευθεροβουλία* του, τήν *έλευθερία*, πράγμα πού σημαίνει ότι παραβιάζεται κατάφορα ό ήθικός κώδικας τοΰ έγωιστή πού είναι σύμφωνος μέ τόν έαυτό του. Παραβιάζοντας σ'τόν τόν κώδικα, ό άγιος Σάντσο φτάνει στό σημείο νά κηρύττει ως κάτι τό αληθινό ιδιαίτερο τήν τόσο δυσφημισμένη έσωτερική έλευθερία, τήν έλευθερία τής έσωτερικής εναντίωσης.

«Πώς μπορεί αυτό ν' αλλάξει ; », αναφωνεί ό Σάντσο. «Μόνο μέ ένα τρόπο : μήν αναγνωρίζοντας καμιά ύποχρέωση, δηλαδή, μή δεσμεύοντας τόν έαυτό Μου καί μήν αφήνοντας νά Μέ δεσμεύσουν. — Άλλά θά Μέ δεσμεύσουν ! *Τή βούλησή Μου κανένας δέ μπορεί νά τή δεσμεύσει καί ή έ σ ω τ ε ρ ι κ ή Μου έ ν α ν τ ί ω σ η παραμένει έ λ ε υ θ ε ρ η !* » (σ. 258).

«Ταμπούρλα καί τρομπέτες τιμοΰν
τή νεανική Του μεγαλοπρέπεια ! ⁴¹

Έδω ό άγιος Σάντσο ξεχνάει «νά κάνει τήν άπλή σκέψη» ότι ή «βούλησή» του είναι όπωσδήποτε «δεσμευμένη», έφόσον, παρά τή θέλησή του, άποτελεί μιά «*έσωτερική εναντίωση*».

Στήν πιό πάνω θέση, όπου ύποστηρίζεται ότι ή άτομική βού-

ληση δεσμεύεται από τή γενική βούληση υπό μορφή νόμου, ολοκληρώνεται, άλλωστε, ή ιδεολογική αντίληψη για τό κράτος, αντίληψη σύμφωνα μέ τήν όποία τά πάντα ανάγονται μόνο στή βούληση, αντίληψη πού όδήγησε τούς γάλλους καί γερμανούς συγγραφείς στίς πιο έκλεπτυσμένες σοφιστείες.

Άλλωστε, άν πρόκειται άπλως για τό «βούλομαι» καί όχι για τό «δύναμαι» καί, στή χειρότερη περίπτωση, άπλως για τήν «έσωτερική έναντίωση», τότε είναι άκατανόητο για ποιό λόγο ό άγιος Σάντσο θέλει σώνει καί καλά νά βγάλει από τή μέση ένα αντικείμενο τόσο πληθωρικό σέ «βούληση» καί «έσωτερική έναντίωση», όπως είναι ό νόμος τοῦ κράτους.

«Ό νόμος γενικά κτλ., ... νά ποῦ έχουμε φτάσει σήμερα», (σ. 256).

Καί τί δέν πιστεύει ό Ίάκωβος ό άγαθούλης!

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα, τόμ. 3, σελ. 310-213, 315-317.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

[...] *Πραγματεία* ἀρθ. 2: Ἀτομική ιδιοκτησία, κράτος καὶ δίκιο.

«Ἄν, ἄν, ἄν!».

«Ἄν» ὁ ἅγιος Σάντσο ἄφηνε γιὰ μιὰ στιγμή κατὰ μέρος τίς τρέχουσες ιδέες τῶν νομομαθῶν καὶ τῶν πολιτικῶν περὶ ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, καθὼς καὶ τὴν πολεμικὴ ἐναντίον αὐτῶν τῶν ιδεῶν, ἄν ἔβλεπε αὐτὴ τὴν ἀτομικὴ ιδιοκτησία στὴν ἐμπειρικὴ τῆς ὑπόστασης, στὴ συνάρτησή της μὲ τίς παραγωγικὲς δυνάμεις τῶν ἀτόμων, τότε ὅλη ἡ σολομώντεια σοφία του, πού ξετυλίγεται τώρα μπροστά μας, θὰ κατέληγε στό μηδέν. Τότε «θὰ τοῦ ἦταν» δύσκολο νὰ τοῦ διαφύγει (ἄν καί, σάν ἄλλος Ἀββακούμ⁴², εἶναι capable de tout*) ὅτι ἡ ἀτομικὴ ιδιοκτησία εἶναι μιὰ μορφή ἐπικοινωνίας, ἀναγκαία σέ μιὰ ὀρισμένη κλίμακα ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ὅτι αὐτὴ ἡ μορφή ἐπικοινωνίας δέ μπορεῖ ἀκόμα νὰ καταργηθεῖ, ὅσο ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο ὄρο γιὰ τὴν παραγωγή τῆς ἄμεσης ὑλικῆς ζωῆς, ὅσο δὲν ἔχουν δημιουργηθεῖ οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις, γιὰ τίς ὁποῖες ἡ ἀτομικὴ ιδιοκτησία θὰ ἀποβεῖ ἕνας περιοριστικὸς φραγμός. Στὴν περίπτωση αὐτῇ, δὲν «θὰ τοῦ» διέφευγε οὔτε τοῦ ἀναγνώστη, ὅτι ὁ Σάντσο ἔπρεπε νὰ καταπιαστεῖ μὲ τίς ὑλικὲς σχέσεις, ἀντὶ νὰ διαλύει ὅλο τὸν κόσμο σ' ἕνα σύστημα θεολογικῆς ἠθικῆς, γιὰ νὰ τοῦ ἀντιπαρατάξει ἕνα καινούργιο σύστημα, πού αὐτοανακηρύσσεται ἐγωιστικὴ ἠθικὴ. Δέ «θὰ τοῦ» διέφευγε τοῦ ἀναγνώστη πῶς

* — ἱκανὸς γιὰ ὅλα.

πρόκειται για πράγματα τελείως διαφορετικά από ό,τι για τό «σεβασμό» καί τόν μή σεβασμό. «Άν, άν, άν!»

Άλλωστε, αυτό τό «άν» είναι μόνο ένας απόηχος τής φράσης τοῦ Σάντσο, πού παραθέσαμε πρωτύτερα. Διότι, «άν» ό Σάντσο τά είχε όλα αὐτά, τότε, φυσικά, δέ θά μπορούσε νά ἔχει γράψει τό βιβλίο του.

Ἐπειδή ό ἅγιος Σάντσο παίρνει γιά ἀλήθεια τήν αὐταπάτη τῶν πολιτικῶν, τῶν νομομαθῶν καί ἄλλων ιδεολόγων, πού τοποθετοῦν μέ τό κεφάλι πρὸς τά κάτω ὅλες τίς ἐμπειρικές σχέσεις, κι ἀπό πάνω βάζει κατὰ τόν γερμανικό τρόπο καί κάτι δικό του, ἡ *ἀτομική ιδιοκτησία μετατρέπεται* γι' αὐτόν *σέ κρατική ιδιοκτησία*, ἀντίστοιχα *σέ νομική ιδιοκτησία*, πάνω στήν ὁποία μπορεῖ τώρα νά κάνει ἕνα πείραμα γιά νά δικαιώσει τίς πιό πάνω ἐξισώσεις του. Ὡς δοῦμε πρῶτ' ἀπ' ὅλα τή μετατροπή τής ἀτομικής ιδιοκτησίας σέ κρατική ιδιοκτησία.

«Μόνο ἡ ἐξουσία ἀποφασίζει γιά τό θέμα τής ιδιοκτησίας» (ἀντίθετα, τό θέμα τής ἐξουσίας ἀποφασίζεται γιά τήν ὥρα ἀπό τήν ιδιοκτησία) «καί μιὰ πού τό κράτος καί μόνον αὐτό ἀποτελεῖ τήν ἐξουσία, ἄσχετα ἂν εἶναι κράτος τῶν ἀστῶν ἢ κράτος τῶν κουρελήδων» (ό στιρνεριανός «Συνεταιρισμός»), «ἢ ἀπλῶς ἕνα κράτος ἀνθρώπων, — αὐτό εἶναι καί ό μόνος ιδιοκτήτης» (σ. 333).

Πλάι στό πραγματικό γεγονός τοῦ γερμανικοῦ «κράτους τῶν ἀστῶν», ἐδῶ φιγουράρουν καί πάλι μέ τόν ἴδιο τρόπο συγκροτημένες οἱ χίμαιρες τοῦ Σάντσο καί τοῦ Μπάουερ· πουθενά, ὥστόσο, δέ βρίσκουμε νά μνημονεύονται παραδείγματα κρατῶν πού ἔχουν πράγματι ἱστορική σημασία. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, μετατρέπει τό κράτος σ' ἕνα πρόσωπο, «*στόν* κάτοχο τής ἐξουσίας». Τό γεγονός ὅτι ἡ κυριαρχοῦσα τάξη ὀργανώνει τήν ἀπό κοινοῦ κυριαρχία της ὑπό μορφή δημόσιας ἐξουσίας, ὑπό μορφή κράτους, ό Σάντσο τό ἐρμηνεύει — καί τό διαστρεβλώνει κατὰ μικροαστικό γερμανικό τρόπο, — λέγοντας ὅτι «τό κράτος» συγκροτεῖται ὡς μιὰ τρίτη δύναμη ἐνάντια σ' αὐτήν τήν κυριαρχοῦσα τάξη καί συγκεντρώνει ἀπέναντι σ' αὐτήν ὅλη τήν ἐξουσία. Κατόπιν, θά ἐπιχειρήσει τήν ἐπαλήθευση αὐτῶν τῶν «πιστεύω» του μέ μιὰ σειρά παραδείγματα.

Ἐπειδή ἡ ιδιοκτησία ὑπό τήν κυριαρχία τής ἀστικής τά-

ξης, όπως και σ' όλες τις άλλες εποχές, συνδέεται με καθορισμένες συνθήκες, πρίν απ' όλα οικονομικές, που εξαρτιούνται από τό βαθμό ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων, — σέ συνθήκες που αποκτούν αναπόφευκτα μιά νομική και πολιτική έκφραση, — ό άγιος Σάντσο, στήν απλοϊκότητά του, πιστεύει ότι

«τό κράτος συνδέει τήν κατοχή τής ιδιοκτησίας» (car tel est son bon plaisir*) «μέ όρισμένους όρους, άκριβώς όπως συνδέει και όλα τ' άλλα, λ.χ. τό γάμο» (σ. 335).

Έπειδή οί άστοί δέν επιτρέπουν στό κράτος τους νά επεμβαίνει στά ιδιωτικά τους συμφέροντα και τοῦ παρέχουν μόνο τόση έξουσία, όση είναι αναγκαία για νά κατοχυρώνεται ή δική τους ασφάλεια και για νά διατηρείται ό συναγωνισμός κι έπειδή, γενικότερα, οί άστοί ένεργοῦν ως πολίτες-μέλη τής πολιτείας μόνο στό βαθμό που τό υπαγορεύουν τά ιδιωτικά τους συμφέροντα, ό Ίάκωβος ό αγαθούλης νομίζει ότι αυτοί είναι «ένα Τίποτα» μπροστά στό κράτος.

«Τό κράτος ενδιαφέρεται μόνο για ένα πράγμα : αυτό τό ίδιο νά είναι πλούσιο. Τοῦ είναι αδιάφορο αν ό Μιχάλης είναι πλούσιος και ό Πέτρος φτωχός ... και οί δύο τους για τό κράτος είναι ένα Τίποτα» (σ. 334).

Τήν ίδια σοφία άντλεῖ στή σ. 345 από τό γεγονός ότι τό κράτος άνέχεται τό συναγωνισμό.

Έπειδή ή διεύθυνση μιᾶς εταιρίας σιδηροδρόμων φροντίζει για τούς μετόχους της μόνο στό βαθμό, που καταβάλλουν τίς εισφορές τους και εἰσπράττουν τά μερίσματά τους, ό βερολινέζος δημοδιδάσκαλος, μέ τήν άφέλειά του, συμπεραίνει απ' αυτό ότι οί μέτοχοι «είναι ένα Τίποτα μπροστά στή διεύθυνση, τό ίδιο όπως έμεις όλοι οί άμαρτωλοί μπροστά στό Θεό». Από τό ότι τό κράτος είναι αδύναμο μπροστά στους ιδιώτες ιδιοκτήτες, ό Σάντσο βγάζει τό συμπέρασμα ότι οί ιδιοκτήτες είναι αδύναμοι μπροστά στό κράτος και ότι αυτός ό ίδιος είναι αδύναμος μπροστά και στους δύο.

Παρακάτω. Έπειδή οί άστοί έχουν οργανώσει ως κράτος

* — γιατί έτσι τοῦ άρέσει.

τήν περιφρούρηση τῆς ιδιοκτησίας τους κι ἐπειδή, συνεπῶς, τό «Ἐγώ» δέ μπορεί ἀπλούστατα νά ἀφαιρέσει τό ἐργοστάσιο τοῦ «τάδε ἐργοστασιάρχη», παρά μόνο μέσα στά πλαίσια τῶν ὅρων τῆς ἀστικής τάξης, δηλαδή τοῦ συναγωνισμοῦ, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης νομίζει ὅτι :

«Τό κράτος ἔχει τό ἐργοστάσιο μέ τίτλους ιδιοκτησίας, ἐνῶ ὁ ἐργοστασιάρχης τό ἔχει μόνο σάν τιμάριο, σάν κτῆμα» (σ. 347).

Ἔτσι ἀκριβῶς καί ὁ σκύλος, πού φυλάει τό σπίτι μου, «ἔχει» τό σπίτι «μέ τίτλους ιδιοκτησίας», ἐνῶ Ἐγώ τό ἔχω μόνο «σάν τιμάριο, σάν κτῆμα» ἀπ' τό σκύλο.

Μιά καί οἱ συγκεκρικαλυμμένοι ὕλικοι ὅροι τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας ἔρχονται κατ' ἀνάγκη συχνά σέ ἀντίφαση μέ τή *νομική ψευδαίσθηση* περί ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, — ὅπως ἀποκαλύπτεται, λογουχάρη, στίς περιπτώσεις ἀπαλλοτριώσεων, — ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης συμπεραίνει ὅτι

«ἐδῶ παρουσιάζεται ὀλοφάνερα στά μάτια μας ἡ κατά τ' ἄλλα συγκεκρικαλυμμένα ἀρχή, σύμφωνα μέ τήν ὁποία μόνο τό κράτος εἶναι ιδιοκτήτης, ἐνῶ τό μεμονωμένο ἄτομο εἶναι ὁ τιμαριοῦχος» (σ. 335).

«Ἐδῶ παρουσιάζεται ὀλοφάνερα στά μάτια μας» μόνο τό ὅτι στά μάτια τοῦ ἀξιότιμου ἀστοῦ μας παρέμειναν καλυμμένες πίσω ἀπ' τό παραπέτασμα «τοῦ Ἱεροῦ» οἱ κοσμικές σχέσεις ιδιοκτησίας καί ὅτι τοῦ χρειάζεται ἀκόμα νά προμηθευτεῖ ἀπ' τήν Κίνα μιάν «ἐπουράνια σκάλα» γιά νά μπορέσει «ν' ἀναρριχηθεῖ» σέ κεῖνο τό «σκαλοπάτι τοῦ πολιτισμοῦ», πού στίς πολιτισμένες χῶρες τό ἔχουν φτάσει ἀκόμα κι οἱ δημοδιδάσκαλοι. Ὁ Σάντσο μετατρέπει ἐδῶ τίς ἀντιφάσεις πού συνδέονται μέ τήν *ὑπαρξη* τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, σέ *ἀρνηση* τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, ἔτσι ὅπως τό ἔκανε, καθώς εἶδαμε πιό πάνω, καί μέ τήν ὑπαρξη τῶν ἀντιφάσεων μέσα στήν ἀστική οἰκογένεια.

Ἐπειδή οἱ ἀστοί, καί γενικά ὅλα τά μέλη τῆς ἀστικής κοινωνίας, ἀναγκάζονται νά συγκροτηθοῦν ὡς «Ἐμεῖς», ὡς νομικό πρόσωπο, ὡς κράτος, γιά νά προστατεύσουν τά κοινά τους συμφέροντα καί γιά νά μεταβιβάσουν σέ περιορισμένο ἀριθμό ἀνθρώπων — ἔστω καί μόνο ἐξαιτίας τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργα-

σίας, — τή συλλογική τους δύναμη, πού γεννήθηκε μ' αὐτόν τόν τρόπο, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης φαντάζεται ὅτι

«ὁ καθένας ἔχει τή νομή τῆς ιδιοκτησίας μόνο τόσον καιρό ὅσο φέρνει μέσα του *Τό Ἐγώ* τοῦ κράτους ἢ εἶναι ἓνα νομοταγές μέλος τῆς κοινωνίας... Ὁποῖος εἶναι ἓνα Ἐγώ-τοῦ κράτους, δηλαδή, ὅποιος εἶναι ἓνας καλός πολίτης ἢ ὑπῆκοος, τότε, ὡς ἓνα *τέτοιο* Ἐγώ καί ὄχι ὡς ἰδιαιτέρο Ἐγώ, κρατάει ἀμέριμνος τό τιμάριο» (σ. 334, 335).

Σύμφωνα μέ τή λογική αὐτή, διαθέτει κανεῖς μιά μετοχή τῆς εταιρίας σιδηροδρόμων μόνο ὅσο «φέρνει μέσα του» «τό Ἐγώ» τῆς διεύθυνσης τῆς εταιρίας, πράγμα πού σημαίνει ὅτι μόνο σάν ἅγιος μπορεῖ κανεῖς νά κατέχει μιά μετοχή σιδηροδρόμων.

Ἀφοῦ διαφώτισε μ' αὐτόν τόν τρόπο τόν ἑαυτό του γιά τήν ταύτιση τῆς ἀτομικῆς καί τῆς κρατικῆς ιδιοκτησίας, ὁ ἅγιος Σάντσο μπορεῖ νά συνεχίσει :

«Τό ὅτι τό κράτος δέν ἀφαιρεῖ ἀπ' τό ἄτομο κατ' αὐθαίρετο τρόπο αὐτό πού ἔχει ἀπ' τό κράτος, τοῦτο σημαίνει ἀπλούστατα ὅτι τό κράτος δέ ληστεύει τόν ἑαυτό του» (σ. 334, 335).

Τό ὅτι ὁ ἅγιος Σάντσο δέν ὑπεξαιρεῖ αὐθαίρετα τήν ιδιοκτησία τῶν ἄλλων, αὐτό σημαίνει ἀπλούστατα ὅτι ὁ ἅγιος Σάντσο δέ ληστεύει τόν ἑαυτό του, διότι πράγματι «βλέπει» τήν κάθε ιδιοκτησία σάν δική του.

Δέ μπορεῖ νά ἔχουν τήν ἀπαίτηση νά ἀσχοληθοῦμε καί μέ τίς ὑπόλοιπες φαντασιοπληξίες τοῦ ἁγίου Σάντσο γιά τό κράτος καί τήν ιδιοκτησία, ὅπως λ.χ., ὅτι τό κράτος «δελεάζει» καί «ἀνταμείβει» τά ἄτομα μέσω τῆς ιδιοκτησίας, ὅτι ἀπό ἰδιαίτερη δολιότητα ἔχει ἐπιβάλει ὑψηλά τέλη χαρτοσήμου γιά νά καταστρέφει τούς πολίτες ὅταν δέν εἶναι νομοταγεῖς, κτλ., κτλ. Γενικά δέν θά σταθοῦμε περισσότερο στή *μικροαστική-γερμανική* ἀντίληψη περί *παντοδυναμίας* τοῦ κράτους, μιάν ἀντίληψη πού συναντᾶμε ἤδη καί στούς παλιούς γερμανούς νομομαθεῖς καί πού ἐδῶ μᾶς σερβίρεται ὑπό μορφή ἐπίσημων καί μεγαλόστομων διαβεβαιώσεων.

Τήν ἐκτεταμένη ἐπιχειρηματολογία του γιά τήν ταύτιση τῆς κρατικῆς καί ἀτομικῆς ιδιοκτησίας ὁ ἅγιος Σάντσο ἐπιχειρεῖ στό τέλος νά τήν ἐνισχύσει καί μέσω τῆς ἐτυμολογικῆς συνωνυ-

μίας, αλλά έτσι δέρνει τήν ἐπιστημοσύνη του en ambas posaderas*.

«Ἀτομική μου ιδιοκτησία (Privateigentum) εἶναι μόνο ἐκεῖνο πού μοῦ ἐκχωρεῖ τό κράτος ἀπ' τό ἔχειν του, στερῶντας το (priviert) έτσι ἀπό ἄλλα μέλη τοῦ κράτους : εἶναι κρατική ιδιοκτησία» (σ. 339).

Συμβαίνει, ὅμως, νά γίνεται ἀκριβῶς τό ἀντίστροφο. Ἡ ἀτομική ιδιοκτησία στή *Ρώμη*, — στήν ὁποία καί μόνο μπορεῖ νά ἀναφέρεται αὐτό τό ἐτυμολογικό εὐφυολόγημα, — βρισκόταν στήν πιό ριζική ἀντίθεση μέ τήν κρατική ιδιοκτησία. Βέβαια, τό κράτος ἐκχωροῦσε στούς πληβεῖους ἀτομική ιδιοκτησία, τό ἔκανε ὅμως αὐτό δίχως νά στερεῖ ἀπ' τοὺς «ἄλλους» τήν ἀτομική τους ιδιοκτησία, ἀλλά ἀφαιρώντας ἀπ' τοὺς ἴδιους αὐτοὺς πληβεῖους τήν κρατική τους ιδιοκτησία (ager publicus)**⁴³ καί τά πολιτικά τους δικαιώματα, καί γιά τοῦτον ἀκριβῶς τό λόγο ὀνομάστηκαν *privati*, δηλαδή ἀποστερημένοι, αὐτοί, καί ὅχι ἐκεῖνα τά φανταστικά «ἄλλα μέλη τῆς πολιτείας», μέ τά ὁποῖα βαυκαλίζεται ὁ ἅγιος Σάντσο. Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης ἐξευτελίζεται σ' ὅλες τίς χῶρες, σ' ὅλες τίς γλῶσσες καί σ' ὅλες τίς ἐποχές, μόλις πάει νά μιλήσει γιά θετικά γεγονότα, γιά τά ὁποῖα «τό Ἱερό» δέ μπορεῖ νά διαθέτει a priori γνώσεις.

Ἀπελπισμένος, πού βλέπει τό κράτος νά καταβροχθίζει ὅλη τήν ιδιοκτησία, καταφεύγει πάλι στήν πιό ἐνδόμυχη «ἐξεγερμένη» αὐτεπίγνωσή του, ὅπου ἀνακαλύπτει κατάπληκτος ὅτι εἶναι ἕνας λόγιος. Τήν ἀπορία του τήν ἐκφράζει μέ τά παρακάτω ἀξιοσημεῖωτα λόγια :

«Σέ ἀντίθεση μέ τό κράτος, Ἐγώ νιώθω ὅλο καί καθαρότερα ὅτι Μοῦ μένει ἀκόμα μιά μεγάλη ἐξουσία, ἡ ἐξουσία πάνω στόν ἑαυτό Μου».

Αὐτό τό ἐπεξηγεῖ παραπέρα ὡς ἑξῆς :

«Πάνω στίς σκέψεις Μου ἔχω μιά πραγματική ιδιοκτησία πού μπορῶ έτσι νά τήν ἐμπορευθῶ» (σ. 339).

Ἔτσι, ὁ «κουρελής» Στίρνερ, «ἄνθρωπος μόνο μέ πλοῦτο ἰδεῶν», καταλήγει στήν ἀπεγνωσμένη ἀπόφαση νά παζαρέψει τό

* — εἰς ἀμφοτέρους τοὺς γλουτούς.

** — δημόσιος ἀγρός.

κομμένο και ξυνισμένο γάλα των σκέψεών του⁴⁴. Ἀλλά σέ ποιὰ πονηριά θά κατέφευγε, ἂν τό κράτος χαρακτηρίζε τίς σκέψεις του λαθρεμπόριο ; Ἀκοῦστε :

«Τίς ἀποκηρύσσω» (πράγματι πολύ σοφό αὐτό) «καί τίς ἀνταλλάσσω μέ ἄλλες» (ἂν, βέβαια, βρεθεῖ κάποιος, πού νά εἶναι τόσο ἀδαής στά ἐμπόρια, ὥστε νά δεχτεῖ μιὰ τέτοια ἀνταλλαγή ιδεῶν) «οἱ ὅποιες καί θά γίνουν τότε ἡ καινούργια, ἀγορασμένη ιδιοκτησία Μου» (σ. 339).

Ὁ ἀξιότιμος ἀστός μας δέ θά ἡσυχάσει παρά μόνο ὅταν θά ἔχει στό χέρι τό χαρτί, πού θά πιστοποιεῖ ὅτι ἀγόρασε τίμια τήν ιδιοκτησία του. Νά ποιὰ εἶναι ἡ παρηγοριά τοῦ βερολινέζου ἀστοῦ γιά ὅλα τά τραβήγματα καί τά μπλεξίματα πού ἔχει μέ τό κράτος καί τήν ἀστυνομία : «Οἱ σκέψεις εἶναι ἀπαλλαγμένες δασμῶν !»

Ἡ μετατροπή τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας σέ κρατική ἀνάγεται, τελικά, στήν ιδέα ὅτι ὁ ἀστός (Bourgeois) εἶναι κάτοχος ιδιοκτησίας μόνο ὡς ἓνα δείγμα τοῦ γένους τῶν ἀστών, πού στήν ὁλότητά του ὀνομάζεται κράτος καί πού ἐκχωρεῖ στά ἄτομα ιδιοκτησία ὑπό μορφή τιμαρίου. Κι ἐδῶ, γι' ἄλλη μιὰ φορά, τό ὅλο ζήτημα τοποθετεῖται μέ τό κεφάλι πρὸς τά κάτω. Στήν ἀστική τάξη, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλη, γίνονται κοινές καί γενικές σχέσεις μόνο ἐκεῖνες οἱ προσωπικές σχέσεις, στά πλαίσια τῶν ὁποίων τά μεμονωμένα ἄτομα τῆς τάξης εἶναι κάτοχοι ιδιοκτησίας καί ἀπολαμβάνουν τή ζωή τους. Ἄν, παλιότερα, παρόμοιες φιλοσοφικές αὐταπάτες μπορούσαν ἀκόμα νά ἔχουν πέραση στή Γερμανία, τώρα, πού τό παγκόσμιο ἐμπόριο ἀπέδειξε μέ τό παραπάνω ὅτι τά εἰσοδήματα τῶν ἀστών δέν ἐξαρτιοῦνται διόλου ἀπ' τήν πολιτική, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ πολιτική ἐξαρτιέται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπ' τά ἀστικά εἰσοδήματα, τώρα παρόμοιες αὐταπάτες κατάντησαν ἐντελῶς γελοῖες. Ἦδη ἀπ' τόν 18ο αἰῶνα ἡ πολιτική ἐξαρτιόταν τόσο πολύ ἀπ' τό ἐμπόριο, ὥστε, ὅταν, λογουχάρη, τό γαλλικό κράτος ἤθελε νά συνάψει ἓνα δάνειο, τήν ἐγγύηση γιά τό δάνειο ἔναντι τῶν Ὁλλανδῶν ἔπρεπε νά τή δώσει ἓνας ιδιότης. [...]

K. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 3, σελ. 338-342

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

[...] Ἐρχόμαστε τώρα στό θέμα τῆς σχέσης ἀτομικῆς ιδιοκτησίας καί Δικαίου, ὅπου μᾶς προσφέρονται ὑπό ἄλλη μορφή τά ἴδια κουραφέξαλα. Ἡ ταύτιση τῆς κρατικῆς καί ἀτομικῆς ιδιοκτησίας παίρνει φαινομενικά ἐδῶ μιᾶ νέα διατύπωση. Ἡ πολιτική ἀναγνώριση τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας στή νομοθεσία θεωρεῖται *θεμέλιο* τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας.

«Ἡ ἀτομική ιδιοκτησία ζεῖ ἐλέω Δικαίου. Μόνο στό Δίκαιο βρίσκει τήν ἐγγύησή της, διότι κτήση δέ σημαίνει ἀκόμα ιδιοκτησία· αὐτό πού κατέχω γίνεται δικό Μου μόνο μέ τή συγκατάθεση τοῦ Δικαίου· δέν εἶναι ἕνα γεγονός, ἀλλά ἕνα πλάσμα, μιᾶ ἰδέα. Εἶναι ἡ νομική ιδιοκτησία, ἡ νόμιμη ιδιοκτησία, ἡ *ἐγγυημένη* ιδιοκτησία. Εἶναι δική Μου ὄχι χάρις σέ Μένα, ἀλλά χάρις στό Δίκαιο» (σ. 332).

Στήν παραπάνω φράση ὁ παραλογισμός γιά τήν κρατική ιδιοκτησία ἀνεβαίνει σέ ἀκόμα πιά μεγάλα ὕψη κωμικότητας. Γι' αὐτό προχωροῦμε ἀμέσως στόν τρόπο μέ τόν ὅποιο ὁ Σάτσο κάνει ἐκμετάλλευση τοῦ πλασματικοῦ *jus utendi et abutendi**

Στή σ. 332, ἐκτός ἀπό τό πιά πάνω ὁμορφο ἀπόφθεγμα, πληροφοροῦμαστε ὅτι ἡ ιδιοκτησία

«εἶναι ἀπεριόριστη ἐξουσία πάνω σέ κάτι πού Ἐγώ μπορῶ νά τό διαθέτω ὅπως μου ἀρέσει». «Ἡ ἐξουσία», ὥστόσο, «δέν εἶναι κάτι πού ὑπάρχει ἀπό μόνο του : ὑπάρχει μόνο μέσα στό ἰσχυρό Ἐγώ, μέσα σέ Μένα, πού διαθέτω ἐξουσία» (σ. 336). Ἄρα, ἡ ιδιοκτησία δέν εἶναι ἕνα «πράγμα», δέν εἶναι «αὐτό τό δέντρο· ἡ ἐξουσία Μου πάνω του, ἡ δύναμή Μου νά τό διαθέτω ὅπως

* — Τό δικαίωμα χρήσης καί κατάχρησης (τοῦ δικοῦ μου πράγματος).

θέλω, νά τί θά πεῖ δικό Μου» (σ. 366). Αὐτός ξέρεi μόνο τά «πράγματα» καί τά «Ἐγώ». Ἡ «ἐξουσία» ἢ «ἀποχωρισμένη ἀπ' τὸ Ἐγώ», ἡ αὐτονομημένη ἀπέναντί του, ἢ μεταμορφωμένη σέ «φάντασμα», «εἶναι τὸ Δίκαιο». «Αὐτὴ ἢ διαιωνιζόμενη ἐξουσία» (σκέψεις περὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου) «δὲ σβήνει οὔτε μὲ τὸ θάνατό Μου, ἀλλὰ μεταβιβάζεται ἢ κληρονομιέται. Τὰ πράγματα δὲν ἀνήκουν πράγματι σέ Μένα, ἀλλὰ στό Δίκαιο. Ἐξάλλου, αὐτό δὲν εἶναι τίποτα παραπάνω ἀπὸ μιά ὀφθαλμαπάτη, διότι ἡ ἐξουσία τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου γίνεται μόνιμη, γίνεται Δίκαιο, μόνο χάρις στό ὅτι οἱ ἄλλοι συνενώνουν τὴν ἐξουσία τους μὲ τὴ δική του. Ἡ ψευδαίσθηση συνίσταται στό ὅτι νομίζουν πὼς δὲ μποροῦν ν' ἀνακαλέσουν τὴν ἐξουσία τους» (σ. 366, 367). «Ἐνας σκύλος βλέπει ἕνα κόκκαλο στήν ἐξουσία ἑνὸς ἄλλου σκύλου καί κάνει πίσω, ὅταν νιώθει πὼς εἶναι πολὺ ἀδύνατος. Ὁ ἄνθρωπος, ὡστόσο σέβεται τὸ δικαίωμα ἑνὸς ἄλλου ἀνθρώπου πάνω στό κόκκαλό του ... Καί, ὅπως ἐδῶ, ἔτσι καί γενικά λέμε «ἀνθρώπινη», ἐκείνη τὴ στάση ἀπέναντι στά πράγματα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος βλέπει σέ ὅλα κάτι πνευματικό, στήν περίπτωσή μας τὸ Δίκαιο, ὅταν δηλαδή ὁ ἄνθρωπος μετατρέπει τὸ καθετὶ σέ φάντασμα καί συμπεριφέρεται ἀπέναντί του σάν νάχει μπροστά του ἕνα φάντασμα ... Ἀνθρώπινο εἶναι νά κοιτάζουμε τὸ ἀτομικὸ ὄχι σάν ἀτομικὸ, ἀλλὰ σάν καθολικὸ» (σ. 368, 369).

Ἔτσι, ὅλο τὸ κακὸ πηγάζει καί πάλι ἀπὸ τὴν πίστη τῶν ἀτόμων στήν ἔννοια τοῦ Δικαίου, πού *ὀφείλουν* νά τὴ βγάλουν ἔξω ἀπὸ τὸ κεφάλι τους. Ὁ ἅγιος Σάντσο γνωρίζει μόνο τά «πράγματα» καί τά «Ἐγώ»· ὅσο γιὰ ὅλα ἐκεῖνα, πού δὲν ἐντάσσονται σ' αὐτές τίς στῆλες, γιὰ ὅλες τίς σχέσεις, δὲν ἔχει παρὰ μόνο ἀφηρημένες ἔννοιες, πού ἔτσι μετατρέπονται γι' αὐτόν ἐπίσης σέ «φαντάσματα». «Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά», ἔχει, πράγματι, σ' ὁρισμένες στιγμές τὸ σκοτεινὸ προαίσθημα πὼς ὅλα τοῦτα δὲν εἶναι «παρὰ μιά σκέτη αὐταπάτη» καί ὅτι ἡ «ἐξουσία τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου» ἐξαρτιέται πάρα πολὺ ἀπὸ τὸ ἂν καί ἄλλοι ἄνθρωποι συνενώνουν τὴν ἐξουσία τους μὲ τὴ δική του. Ὡστόσο, σέ τελευταία ἀνάλυση, ὅλα ἀνάγονται πάλι στήν «ψευδαίσθηση» ὅτι τά ἄτομα *νομίζουν* πὼς δὲ μποροῦν ν' ἀνακαλέσουν τὴν ἐξουσία τους». «Πράγματι», λοιπόν, οἱ σιδηρόδρομοι δὲν ἀνήκουν στοὺς μετόχους, ἀλλὰ στό ἐταιρικὸ. Ὁ Σάντσο παρουσιάζει ἀμέσως σάν χτυπητὸ παράδειγμα τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα καί τὸ ἐξηγεῖ ὄχι μὲ τὴν ἀνάγκη γιὰ συσσώρευση καί γιὰ δημιουργία οἰκογένειας, πού προϋπῆρχε πρὶν ἀπὸ κάθε δικαίωμα, ἀλλὰ μὲ τὸ *νομικὸ πλάσμα παρὰ τῆς ἐξουσίας* πέρα ἀπὸ τὸ θάνατο. Ὡστόσο, στό βαθμὸ πού συντελεῖται ἡ μετάβαση τῆς

φεουδαρχικής κοινωνίας στην άστική, τό νομικό αυτό πλάσμα ἐγκαταλείπεται ἀπ' ὅλες τίς νομοθεσίες. (Βλ. λ.χ. τόν Ναπολεόντειο Κώδικα)⁴⁵. Δέ χρειάζεται ν' ἀναλύσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ ἀπόλυτη πατρική ἐξουσία καί τά πρωτοτόκια — τόσο ἐκεῖνα πού συνδέονται μέ τά πρωτογενή φέουδα ὅσο καί μέ τά μεταγενέστερα — βασιζόνταν πάνω σέ πολύ καθορισμένες σχέσεις. Τό ἴδιο συμβαίνει καί στούς ἀρχαίους λαούς τήν ἐποχή πού διαλύεται ὁ *κοινοβιακός* τρόπος (*Gemeinwesen*) ζωῆς λόγω ἀνάπτυξης τῆς *ιδιωτικῆς* ζωῆς (τήν καλύτερη ἀπόδειξη γι' αὐτό τή δίνει ἡ ἱστορία τοῦ ρωμαϊκοῦ κληρονομικοῦ Δικαίου). Γενικά ὁ Σάντσο δέ μπορούσε νά διαλέξει πιό ἀποτυχημένο παράδειγμα ἀπό τό κληρονομικό Δίκαιο, πού δείχνει μέ τόν πιό καθαρό τρόπο τήν ἐξάρτηση τοῦ Δικαίου ἀπό τίς παραγωγικές σχέσεις. Παρέβαλε, λογουχάρη, τό ρωμαϊκό μέ τό γερμανικό δίκαιο. Φυσικά, κανένας σκύλος δέν ἔφτιαξε ποτέ φωσφόρο, κοκκαλάλευρο ἢ ἀσβέστιο ἀπό ἓνα κόκκαλο, ὅπως καί ποτέ δέν «τοῦ πέρασε ἀπ' τό μυαλό» ὅτι θά εἶχε κάποιο «δικαίωμα» πάνω σέ κάποιο κόκκαλο. Ἀλλά δέν «τοῦ πέρασε ἀπ' τό μυαλό» οὔτε καί τοῦ ἁγίου Σάντσο ν' ἀναρωτηθεῖ κάποτε μήπως τό δικαίωμα πάνω σ' ἓνα κόκκαλο, πού τό ἀποκτοῦν γιά τόν ἑαυτό τους οἱ ἄνθρωποι, ὄχι οἱ σκύλοι, συνδέεται μέ τό ὅτι οἱ ἄνθρωποι μετατρέπουν αὐτό τό κόκκαλο σέ ἀντικείμενο παραγωγῆς, ἐνῶ οἱ σκύλοι δέν μποροῦν νά τό κάνουν. Γενικά, ἔχουμε ἐδῶ, σ' ἓνα μόνο παράδειγμα, ὅλη τήν κριτική μέθοδο τοῦ Σάντσο καί τήν ἀκλόνητη πίστη του στίς τρέχουσες αὐταπάτες. Οἱ ὥς τώρα παραγωγικές σχέσεις τῶν ἀτόμων ἐκφράζονται καί ὥς πολιτικές καί νομικές σχέσεις (βλέπε πιό πάνω). Μέσα στά πλαίσια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας οἱ σχέσεις αὐτές κατανάγκη αὐτονομοῦνται ἔναντι τῶν ἀτόμων. Στόν προφορικό λόγο, ὅλες οἱ σχέσεις μποροῦν νά ἐκφραστοῦν μόνο σάν ἔννοιες. Ἡ πεποίθηση πῶς αὐτές οἱ γενικές ιδέες καί ἔννοιες ὑπάρχουν σάν μυστηριώδεις δυνάμεις, εἶναι τό ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τοῦ ὅτι οἱ πραγματικές σχέσεις τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν ἔκφραση, ἔχουν αὐτονομηθεῖ. Αὐτές οἱ γενικές ιδέες, πέρα ἀπ' αὐτή τή σημασία πού ἔχουν στήν κοινή συνείδηση, ἀποκτοῦν ἐπιπλέον μιά εἰδική σημασία καί προέκταση στούς πολιτικούς καί τούς νομομαθεῖς, τούς ὁποίους ὁ καταμερισμός τῆς ἐρ-

γασίας τούς ὠθεῖ στό νά ἀνάγουν τοῦτες τίς ιδέες σέ λατρεία καί νά βλέπουν σ' αὐτές, καί ὅχι στίς σχέσεις παραγωγῆς, τό ἀληθινό θεμέλιο ὅλων τῶν πραγματικῶν σχέσεων ιδιοκτησίας. Ὁ ἅγιος Σάντσο υἱοθετεῖ ἀνεξέταστα αὐτή τήν αὐταπάτη καί πάνω σ' αὐτή τή βάση κηρύσσει τή νομική ιδιοκτησία θεμέλιο τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας καί τήν ἔννοια τοῦ δικαίου θεμέλιο τῆς νομικῆς ιδιοκτησίας. Μετά ἀπ' αὐτό, μπορεῖ πιά νά περιορίσει ὅλη τήν κριτική του στό νά διακηρύξει πῶς ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου εἶναι μιᾶ ἔννοια, ἓνα φάντασμα. Καί μ' αὐτό, ὁ Σάντσο εἶπε ὅ,τι εἶχε νά πεῖ. Γιά νά τόν καθησυχάσουμε, μποροῦμε νά τοῦ θυμίσουμε ἀκόμα ὅτι σ' ὅλες τίς ἀρχέγονες νομοθεσίες ἡ συμπεριφορά δυό σκύλων, πού ἔχουν βρεῖ ἓνα κόκκαλο, θεωρεῖται ὡς κανόνας Δικαίου: *vim vi repellere licere**, λένε οἱ Πανδέκτες⁴⁶. *Idque jus natura comparatur***, μέ τήν ἔννοια ὅτι *jus quod natura omnia animalia — ἄνθρωποι καί σκύλοι — docuit****. Ἀργότερα, ὡστόσο, «ἀκριβῶς» ἡ ὁργανωμένη ἀπόκρουση τῆς βίας μέ τή βία γίνεται δίκαιο.

Ὁ ἅγιος Σάντσο, καβάλλα πάνω στ' ἄλογο, κάνει ἐπίδειξη τῆς ἐπιστημοσύνης του στό πεδίο τῆς ἱστορίας τοῦ Δικαίου, κονταρομαχώντας μέ τόν Προυντόν γιά τό «κόκκαλο». Ὁ Προυντόν, λέει ὁ Σάντσο,

«θέλει νά μᾶς κάνει νά πιστέψουμε ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ὁ πρωτογενής κτήκωρ καί ὁ μοναδικός ιδιοκτήτης κατά ἀπαράγραπτο δικαίωμα· ὅτι ἔναντι τῆς κοινωνίας ὁ λεγόμενος ιδιοκτήτης ἔχει γίνει κλέφτης· ὅτι, συνεπῶς, ὅταν αὐτή ἀφαιρεῖ ἀπ' τόν τωρινό ιδιοκτήτη τήν ιδιοκτησία του, δέν κλέβει τίποτα, ἐφόσον ἀσκεῖ ἀπλῶς τό ἀπαράγραπτο δικαίωμά της. Νά ποῦ μπορεῖ νά ὀδηγήσει τό φάντασμα τῆς κοινωνίας μέ τήν ιδιότητα τοῦ *νομικοῦ προσώπου*» (σ. 330, 331).

Ἀντίθετα, ὁ Στίρνερ προσπαθεῖ «νά μᾶς κάνει νά πιστέψουμε» (σελ. 340, 367, 420 καί ἄλλοι), ὅτι ἐμεῖς, δηλαδή οἱ ἀκτῆμονες, ἐδωρήσαμε στούς ιδιοκτῆτες τήν ιδιοκτησία τους ἀπό ἄγνοια, ἀπό δειλία ἢ ἀπό ψυχοπόνια κτλ. καί μᾶς καλεῖ νά πάρουμε πίσω τό δῶρο μας. Ἀνάμεσα στίς δυό αὐτές «ἀλχημίες» ἡ

* — Ἡ βία μπορεῖ ν' ἀποκρουστεῖ μέ τή βία.

** — Κι αὐτό τό δίκαιο ὀρίζεται ἀπό τή φύση.

*** — Ἐνα δίκαιο πού ἡ φύση ἔχει διδάξει σ' ὅλα τά ζωντανά.

διαφορά βρίσκεται στο ότι ο Προυντόν βασίζεται σ' ένα ιστορικό γεγονός, ενώ ο Άγιος Σάντσο έχει απλώς «βάλει κάτι μέσα στο κεφάλι του» για να δώσει στο πράγμα μια «νέα τροπή». Πράγματι, οι πρόσφατες έρευνες στο πεδίο της ιστορίας του Δικαίου έδειξαν ότι τόσο στη Ρώμη όσο και στους γερμανικούς, κελτικούς και σλαβικούς λαούς η ανάπτυξη της ιδιοκτησίας είχε σαν άφετηρία της την ιδιοκτησία της κοινότητας ή της φυλής και ότι η καθαυτό ατομική ιδιοκτησία γεννήθηκε παντού με τό σφετερισμό, πράγμα που ο Άγιος Σάντσο δέ μπορούσε, φυσικά, να τό συναγάγει από τή βαθυστόχαστη παρατήρησή του ότι η έννοια του Δικαίου είναι μία έννοια. Άπέναντι στους δογματικούς νομομαθείς, ο Προυντόν είχε απόλυτα δίκιο, όταν υπογράμμιζε αυτό τό γεγονός και όταν γενικά τούς αντιμεχόταν με τίς υποθέσεις που έκαναν αυτοί οι ίδιοι. «Νά ποϋ μπορεί να οδηγήσει τό φάντασμα» τής έννοιας του Δικαίου ως έννοιας. Θά μπορούσε κανείς να αντιταχθεί στον Προυντόν για τήν πιό πάνω θέση του, μόνο στην περίπτωση που θά υπεράσπιζε τήν παλιότερη, τήν πιό πρωτόγονη μορφή ιδιοκτησίας έναντι τής ατομικής ιδιοκτησίας που προήλθε απ' αυτήν τήν αρχέγονη κοινότητα (Gemeinwesen). Ο Σάντσο συνοψίζει τήν κριτική του κατά του Προυντόν, θέτοντας τό εξής αλαζονικό ερώτημα :

«Πρός τί αυτή ή τόσο συναισθηματική επίκληση, λές και λήστεψαν έναν φτωχό, στά αισθήματα συμπόνιας του άλλου ;» (σ. 420).

Φαίνεται πώς ο συναισθηματισμός, που άλλωστε λείπει εντελώς απ' τον Προυντόν, είναι επιτρεπτός μόνο άπέναντι στη Μαριτόρνες*. Ο Σάντσο φαντάζεται πράγματι πώς αυτός είναι «ακέραιος άνθρωπος» σέ σύγκριση μ' έναν φαντασιόπληκτο σαν τον Προυντόν. Θεωρεί ότι τό γεμάτο έπαρση γραφειοκρατικό του ύφος, για τό όποιο θά ντρεπόταν ακόμα και ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος ο Δ', είναι ύφος επαναστατικό. «Μακάριοι οι πιστοί !».

Στή σ. 340 μαθαίνουμε ότι :

«Όλες οι προσπάθειες να θεσπιστούν λογικοί νόμοι για τήν ιδιοκτη-

* — πρόσωπο απ' τον «Δόν Κιχώτη» του Θερβάντες (Σημ. μετ.).

σία ξεχύθηκαν ἀπ' τοὺς *μυχούς τῆς ἀγάπης* μέσα σ' ἓνα ἔρημο πέλαγος ὀρισμῶν».

Πράγμα πού ἐναρμονίζεται μέ τήν ἐξίσου πολυκύμαντη φράση :

«Ἡ ὥς τώρα ἐπικοινωνία βασιζόταν στήν ἀγάπη, στήν ἀμοιβαία ἀβροφροσύνη, στή φιλαλληλία» (σ. 385).

Ὁ ἅγιος Σάντσο αἰφνιδιάζει ἐδῶ τόν ἑαυτό του μέ μιά καταπληκτική παραδοξολογία γιά τό Δίκαιο καί τήν ἐπικοινωνία. Ἐνθυνοῦμε, ὥστόσο, ὅτι ὅταν λέει «ἀγάπη» ἐννοεῖ τήν ἀγάπη γιά «τόν Ἄνθρωπο» γενικά, γιά κάτι πού ὑπάρχει καθ' ἑαυτό καί δι' ἑαυτό, γιά τό Οἰκουμενικό, ὅτι ὅταν λέει ἀγάπη ἐννοεῖ τή σχέση πρὸς τό ἄτομο ἢ τό πράγμα ὡς σχέση πρὸς τήν οὐσία, πρὸς τό *Ἱερό*, τότε ὅλη αὐτή ἡ λαμπρή ἐπίφαση καταρρέει. Τότε, οἱ πῶς πάνω χρησιμοῖ ἀνάγονται στίς παλιές, πληκτικές κοινοτοπίες, πού συναντᾶμε σ' ὅλο τό «Βιβλίο», στό ὅτι τά δύο πράγματα, γιά τά ὁποῖα ὁ Σάντσο δέν ξέρει τίποτα — δηλαδή, τό ὥς τώρα Δίκαιο καί ἡ ὥς τώρα ἐπικοινωνία, — ἀποτελοῦν ἐνσάρκωση «τοῦ Ἱεροῦ» καί ὅτι, γενικά, ὡς τώρα μόνο «οἱ ἐννοεῖς ἐξουσίαζαν τόν κόσμο». Ἡ σχέση πρὸς τό Ἱερό, πού συνήθως ὀνομάζεται «σεβασμός», μπορεῖ, ὅταν δοθεῖ εὐκαιρία, νά εἰπωθεῖ καί «ἀγάπη». (Βλέπε «Λογική»⁴⁷).

Παραθέτουμε ἓνα μόνο δεῖγμα τοῦ πῶς ὁ ἅγιος Σάντσο μετατρέπει τή νομοθεσία σέ ἐρωτικό δεσμό καί τό ἐμπόριο (Handel) σέ ἐρωτοδουλεία (Liebeshandel) :

«Σ' ἓνα νομοσχέδιο γιά τή σύνταξη τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων στήν Ἱρλανδία, ἡ κυβέρνησις πρότεινε νά παρέχεται δικαίωμα ψήφου μόνο σ' ὅσους καταβάλλουν φόρο πέντε λιρῶν στερλινῶν ὑπὲρ τῶν ἀπόρων. Συνεπῶς, ὅποιος κάνει ἐλεημοσύνες, ἀποκτᾶ πολιτικά δικαιώματα ἢ γίνεται, σέ μερικές χῶρες, Ἱπὸτης τοῦ Τάγματος τοῦ Κύκνου» (σ. 344).

Πρὶν ἀπ' ὅλα, πρέπει ἐδῶ νά παρατηρήσουμε ὅτι αὐτό τό «Νομοσχέδιο γιά τή σύνταξη τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων», πού παρέχει «πολιτικά δικαιώματα», ἦταν ἓνα νομοσχέδιο γιά δήμους ἢ σωματεῖα ἢ — γιά νά μιλήσουμε σέ γλώσσα πῶς κατανοητὴ στὸν Σάντσο — ἓνα σχέδιο «κανονισμοῦ δήμων καί κοινοτήτων», πού μποροῦσε νά παραχωρεῖ ὅχι «πολιτικά δικαιώ-

ματα», αλλά δημοτικά δικαιώματα, εκλογικά δικαιώματα για την ανάδειξη των τοπικών αρχόντων. Δεύτερο, ο Σάντσο, πού ασχολείται με τη μετάφραση του Μάκ Κάλλοκ, έπρεπε πάντως να ξέρει τί σημαίνει «to be assessed to the poor-rates at five pounds». Αυτό δέν σημαίνει να «καταβάλεις φόρο πέντε λιρών στερλινών υπέρ των άπόρων», αλλά σημαίνει να έγγραφείς στον κατάλογο εκείνων πού καταβάλλουν αυτό τό φόρο ως ένοικοι σπιτιού, πού τό έτήσιο μίσθωμά του άνέρχεται σέ πέντε λίρες στερλίνες. Ο άφελής Βερολινέζος δέν ξέρει ότι ο φόρος υπέρ των άπόρων στην Άγγλία καί στην Ίρλανδία είναι τοπικός φόρος, πού τό ύψος του διαφέρει από πόλη σέ πόλη καί κάθε χρόνο αλλάζει, έτσι ώστε θα ήταν άπλούστατα άδύνατο να συνδεθεί ή παροχή όποιουδήποτε δικαιώματος με την καταβολή ενός φόρου με καθορισμένο ύψος. Τέλος, ο Σάντσο νομίζει ότι ο άγγλικός καί ίρλανδικός φόρος υπέρ των άπόρων είναι μιá «έλεημοσύνη», ένω, στην πραγματικότητα, τά χρήματα πού συγκεντρώνονται χρησιμεύουν άπλως ως μέσο για τόν άμεσο καί άπροκάλυπτο επιθετικό πόλεμο πού κάνει ή κυρίαρχη άστική τάξη έναντίον του προλεταριάτου. Χρησιμεύουν για να καλύπτονται οί δαπάνες συντήρησης των έργατικών οίκων, πού, όπως είναι γνωστό, αποτελούν ένα μαλθουσιανό μέσο εκφοβισμού ένάντια στη φτώχεια. Βλέπουμε πώς ο Σάντσο «ξεχύνεται άπ' τό μυχώ της αγάπης καί χάνεται σ' ένα έρημο πέλαγος όρισμών».

Ής σημειώσουμε παρενθετικά ότι ή γερμανική φιλοσοφία, έπειδή μοναδικό σημείο άφετηρίας θεωρούσε τή συνείδηση έπρεπε να καταλήξει στο να είναι φιλοσοφία της ήθικης, όπου οί διάφοροι ήρωες έρίζουν γύρω από την άληθινή ήθική.

Ο Φόουερμαχ άγαπά τόν άνθρωπο για χάρη του ανθρώπου, ο άγιος Μπροϋνο τόν άγαπά έπειδή τό «άξίζει» (Βίγκαντ, σ. 137), ένω ο άγιος Σάντσο, έχοντας πλήρη επίγνωση του έγωισμού, άγαπά τόν «καθένα», γιατί έτσι του άρέσει (Τό «Βιβλίο», σ. 387).

Είδαμε πιο πάνω — στην πρώτη πραγματεία, — πώς οί μικροκτηματίες αυτοαποκλείστηκαν, γεμάτοι σεβασμό, από τή μεγάλη γαιοκτησία. Τόν αυτοαποκλεισμό αυτόν από την ξένη ιδιοκτησία, λόγω σεβασμού προς αυτή, τόν εμφανίζουν

γενικά ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της άστικής ιδιοκτησίας. Ἐπ' αὐτό τό γνώρισμα ὁ Στίρνερ καταφέρνει νά ἐξηγήσει στόν ἑαυτό του, γιά ποιό λόγο

«μέσα στό άστικό σύστημα, — παρά τό ὅτι, σύμφωνα μέ τήν ἀρχή του, ὁ καθένας θά ἔπρεπε νά εἶναι ιδιοκτήτης, — οἱ περισσότεροι δέν ἔχουν οὐσιαστικά Τίποτα» (σ. 348). Αὐτό «ὀφείλεται στό ὅτι οἱ περισσότεροι εἶναι εὐχαριστημένοι καί μόνο γιά τή δυνατότητα νά ἀποκτήσουν γενικά ιδιοκτησία, ἔστω καί λίγων κουρέλιων» (σ. 349).

Τό ὅτι «οἱ περισσότεροι» κατέχουν μόνο «λίγα κουρέλια», ὁ Σέλιγκα τό ἐξηγεῖ, τό θεωρεῖ ὡς ἐντελῶς φυσική συνέπεια τῆς συμπάθειάς τους γιά τά κουρέλια.

Σελ. 343 : «Συνεπῶς, δέν εἶμαι παρά μόνο κτήτωρ ; Ὁχι, ὡς τώρα ὁ ἄνθρωπος ἦταν κτήτωρ, πού ἐξασφάλιζε τήν κατοχή ἑνός κομματιοῦ γῆς, μόνο ἐπειδὴ ἄφηνε καί ἄλλους νά κατέχουν ἕνα κομμάτι γῆς. Τώρα, ὅμως, τό *πᾶν* ἀνήκει σέ Μένα. Ἐγώ εἶμαι ὁ ιδιοκτήτης ὅλων ὧσων Ἐγώ ἔχω ἀνάγκη καί ὧσων μπορῶ νά γίνω κάτοχος».

Ὅπως πρωτύτερα ὁ Σάντσο ἔβαλε τοὺς μικροκτηματίες νά αὐτοαποκλείονται εὐσεβάστως ἀπό τή μεγάλη ιδιοκτησία, ἐνῶ τώρα τοὺς βάζει νά ἀλληλοαποκλείονται, τό ἴδιο θά μποροῦσε, προχωρώντας σέ λεπτομέρειες, νά ἀποκλείσει τήν ἐμπορική ιδιοκτησία ἀπό τήν γαιοκτησία, τήν ἐργοστασιακή ιδιοκτησία ἀπ' τήν καθαυτό ἐμπορική — ὅλα αὐτά διά τοῦ σεβασμοῦ — κι ἔτσι νά φτάσει σέ μιάν ἐντελῶς νέα πολιτική οἰκονομία, βασισμένη στό Ἱερό. Τό μόνο πού θά εἶχε τότε νά κάνει θά ἦταν νά βγάλει μέσα ἀπ' τό κεφάλι του τό σεβασμό, ὥστε νά καταργήσει μονομιάς τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί τή μορφή ιδιοκτησίας πού προκύπτει ἀπ' αὐτόν. Στή σ. 128 τοῦ «Βιβλίου», ὁ Σάντσο δίνει ἕνα δεῖγμα αὐτῆς τῆς νέας πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅταν ἀγοράζει τή βελόνα ὄχι ἀπ' τόν Shopkeeper*, ἀλλά ἀπ' τό σεβασμό, καί δέν τήν ἀγοράζει μέ τά λεφτά πού δίνει στόν Shopkeeper, ἀλλά μέ τό σεβασμό πού τρέφει στή βελόνα. Ἄλλωστε, ὁ *δογματικός* αὐτοαποκλεισμός κάθε ἀτόμου ἀπό τήν ξένη ιδιοκτησία, τόν ὅποιο τόσο ἀντιμάχεται ὁ Σάντσο, ἀποτελεῖ μιὰ σκέτη νομική αὐταπάτη. Στό σημερινό τρόπο παραγωγῆς καί

* — τόν ψιλικατζή.

ἐπικοινωνίας, ὁ καθένας καταπατᾷ αὐτή τήν αὐταπάτη καί τείνει, ἀντίθετα, ν' ἀποκλείσει ὅλους τοὺς ἄλλους ἀπὸ τὴν ιδιοκτησία, πού τοὺς ἀνήκει. Τό πῶς ἔχει τό πράγμα μέ τό σπιρνεριανό «τό πᾶν ἀνήκει σέ Μένα» καταφαίνεται ἀπὸ τὴ δευτερεύουσα πρόταση τῆς ἴδιας φράσης : «ὅσων Ἐγὼ ἔχω ἀνάγκη καί ὅσων Ἐγὼ *μπορῶ νά γίνω κάτοχος*». Τό ἐξηγεῖ αὐτό πῶς λεπτομερικῶς στή σ. 353 : «Ἄν Ἐγὼ πῶ : ὁ κόσμος Μοῦ ἀνήκει, *τότε στήν οὐσία εἶναι κι αὐτός μιά κενολογία*, πού ἔχει κάποιο νόημα μόνο στό βαθμό πού Ἐγὼ δέ σέβομαι καμιά ξένη ιδιοκτησία», δηλαδή στό βαθμό πού ὁ *μή σεβασμός* τῆς ξένης ιδιοκτησίας ἀποτελεῖ τήν *ιδιοκτησία του*.

Ἡ τόσο προσφιλὴς γιὰ τόν Σάντσο μας ἀτομικὴ ιδιοκτησία, τόν στενοχωρεῖ ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἀποκλειστικότητά της, δίχως τὴν ὁποία θά ἦταν ἀδιανόητη, τόν στενοχωρεῖ τό γεγονός ὅτι ἔξω ἀπὸ τόν ἴδιο ὑπάρχουν καί ἄλλοι ἀτομικοὶ ιδιοκτήτες. Διότι ἡ ξένη ἀτομικὴ ιδιοκτησία εἶναι ἱερή. Στό κεφάλαιο περὶ «Συνεταιρισμοῦ»²⁷ θά δοῦμε πῶς διορθώνει αὐτό τό ἐλάττωμα. Θά διαπιστώσουμε πράγματι ὅτι ἡ ἐγωιστικὴ τοῦ ιδιοκτησία, ἡ ιδιοκτησία μέ τὴν ἀσυνήθιστη ἔννοια, δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ἡ συνηθισμένη ἢ ἀστικὴ ιδιοκτησία μεταμορφωμένη ἀπὸ τὴν καθαγιαστικὴ φαντασία του. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 3, σελ. 345-351

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

II. Ἡ ἀνταρσία

Μέ τήν κριτική τῆς κοινωνίας τερματίζεται ἡ κριτική τοῦ παλίου, τοῦ ἱεροῦ κόσμου. Διαμέσου τῆς ἀνταρσίας κάνουμε μιά μεταπήδηση στό νέο, ἐγωιστικό κόσμο.

Τί πάει νά πεῖ ἀνταρσία γενικά τό εἶδαμε κιόλας στή «Λογική»: εἶναι ἄρνηση σεβασμοῦ πρός τό Ἱερό. Ἐδῶ, ὥστόσο, ἡ ἀνταρσία παίρνει ἐπιπρόσθετα ἕνα ἰδιαίτερο πρακτικό χαρακτήρα.

- Ἐπανάσταση = ἱερή ἀνταρσία
- Ἀνταρσία = ἐγωιστική ἢ κοσμική ἐπανάσταση
- Ἐπανάσταση = ριζική μεταβολή τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης
- Ἀνταρσία = ριζική μεταβολή μέσα Μου
- Ἐπανάσταση = πολιτική ἢ κοινωνική πράξη
- Ἀνταρσία = δική Μου ἐγωιστική πράξη
- Ἐπανάσταση = ἀνατροπή αὐτοῦ πού ὑπάρχει
- Ἀνταρσία = ὑπαρξη τῆς ἀνατροπῆς

κτλ., κτλ., σ. 422 κ.έ. Ὁ τρόπος, μέ τόν ὅποιο οἱ ἄνθρωποι ἀνέτρεπαν ὡς τώρα τόν κόσμο πού εὑρισκαν μπροστά τους, ἔπρεπε, βέβαια, νά κηρυχθεῖ κι αὐτός ἱερός καί νά τοῦ ἀντιπαρατεθεῖ ἕνας «ἰδιαίτερος» τρόπος συντριβῆς τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου.

Ἐπανάσταση εἶναι «μιά ριζική μεταβολή τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης ἢ τάξης πραγμάτων (Status), μιά ριζική μεταβολή τοῦ κράτους ἢ τῆς κοινωνίας καί γι' αὐτό εἶναι μιά πολιτική ἢ κοινωνική πράξη». Ὅσο γιά τήν

άνταρσία, «μολονότι ἔχει ὡς ἀναπόφευκτο ἐπακόλουθό της μιά μετατροπή τῆς κατάστασης, ὥστόσο, δέν ἀπορρέει ἀπ' αὐτή τή μετατροπή, ἀλλά ἀπό τή *δυσαρρέσκεια τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἑαυτό τους*». «Σημαίνει ἕνα ξεσκήκωμα τῶν αὐτόμων, μιά *ἀνάταση*, πού δέν ὑπολογίζει τί λογῆς θεσμοί θά προκύψουν ἀπ' αὐτό. Ἡ ἐπανάσταση ἀποσκοποῦσε σέ καινούργιους *θεσμούς*, ἐνῶ ἡ ἀνταρσία ὁδηγεῖ στό νά μὴν *ἐπιτρέπουμε* πιά νά ρυθμίζουν ἄλλοι τή ζωὴ Μας, ἀλλά νά τή ρυθμίζουμε Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Ἡ ἀνταρσία δέν εἶναι *ἀγώνας* ἐναντίον τοῦ ὑπάρχοντος καθεστῶτος, ἀφοῦ, ἂν ἐπιτύχει, τό καθεστῶς αὐτό θά καταρρεύσει ἀπό μόνο του. Εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀπολύτρωσή Μου ἀπ' τό ὑπάρχον καθεστῶς. Ἄν Ἐγώ παρατήσω τό ὑπάρχον καθεστῶς, τότε αὐτό εἶναι νεκρό κι ἀρχίζει ν' ἀποσυντίθεται. Ἀλλά μιά καί ὁ σκοπός Μου δέν εἶναι νά ἀνατρέψω τό ὑπάρχον καθεστῶς, ἀλλά ν' ἀνυψωθῶ Ἐγώ πάνω ἀπ' αὐτό, τότε ὁ σκοπός Μου καί ἡ πράξη Μου δέν ἔχουν πολιτικό ἢ κοινωνικό χαρακτήρα· ἐπειδὴ ἀποβλέπουν μόνο σ' Ἐμένα καί στήν ἰδιαιτερότητά Μου, εἶναι *ἐγωιστικοί*» (σ. 421, 422).

Les beaux esprits se rencontrent*. Ἵνα πληρωθῇ ἡ φωνὴ τοῦ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ὁ ἁμαρτωλός Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, ὁ «Στίρνερ», βρῆκε τόν ἅγιο Μεσσία του στό πρόσωπο τοῦ «*Δρα-Κούλμαν ἀπ' τό Χόλσταϊν*». Ἀκοῦστε :

«Μὴ γκρεμίζετε καί μὴ καταστρέφετε τά ὅσα ἐμποδίζουν τό δρόμο Σας, ἀλλά νά τά παρακάμψετε καί νά τά παρατάτε. Καί ὅταν θά τά παρακάμψετε καί θά τά παρατήσετε, θά ἐξαφανιστοῦν ἀπό μόνα τους, διότι δέ θά βρίσκουν πιά τροφή». («Τό βασίλειο τοῦ πνεύματος» κτλ., Γενεύη, 1845, σ. 116)⁴⁸.

Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στήν ἐπανάσταση καί τή στιρνεριανή ἀνταρσία δέ συνίσταται, ὅπως νομίζει ὁ Στίρνερ, στό ὅτι ἡ μιά ἀποτελεῖ πολιτική ἢ κοινωνική πράξη, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἀποτελεῖ πράξη ἐγωιστική, ἀλλά στό ὅτι ἡ ἐπανάσταση εἶναι πράξη, ἐνῶ ἡ ἀνταρσία δέν εἶναι. Ὅλος ὁ παραλογισμός τῆς ἀντίθεσης πού διατυπώνει ὁ Στίρνερ φαίνεται ἀμέσως-ἀμέσως στό γεγονός ὅτι μιλάει γιὰ «*τήν Ἐπανάσταση*» σά νά πρόκειται γιὰ κάποιο νομικό πρόσωπο, πού πρέπει νά ἀγωνιστεῖ ἐνάντια *στό* «Ἐπάρχον», δηλαδή ἕνα ἄλλο νομικό πρόσωπο. Ἄν ὁ ἅγιος Σάντσο εἶχε μελετήσει τίς διάφορες *πραγματικές* ἐπαναστάσεις καί ἐπαναστατικές ἀπόπειρες, — λογουχάρη, στοὺς Κορσικανούς καί τοὺς Ἱρλανδοὺς καί στοὺς ρώσους δουλοπάροικους, καί γενικά

* — τά μεγάλα πνεύματα συναντιῶνται.

στούς μή πολιτισμένους λαούς, — θά είχε ἴσως βρεῖ σ' αὐτές ἀκόμα καί τίς μορφές τίς ὁποῖες διαισθάνθηκε ἀόριστα, ὅταν ἔφτιαχνε τήν ἰδεολογική «ἀνταρσία» του. Ἄν, προχωρώντας πιά πέρα, εἶχε ἀσχοληθεῖ μέ τά πραγματικά, τά «ὑπάρχοντα» σέ κάθε ἐπανάσταση ἄτομα καί μέ τίς σχέσεις τους, ἀντί νά ἱκανοποιεῖται μέ τό καθαρό Ἐγώ καί μέ «τό Ὑπάρχον», δηλαδή μέ τήν οὐσία (μιά κούφια φράση, πού γιά τήν ἀνασκευή της δέ χρειάζεται ἐπανάσταση, ἀλλά ἀπλῶς ἓνας περιπλανώμενος ἱππότης τύπου ἁγίου Μπρούνο), τότε ἴσως νά μπορούσε νά καταλάβει ὅτι ἡ κάθε ἐπανάσταση καί ἡ ἔκβασή της καθορίστηκαν ἀπ' αὐτές τίς σχέσεις, καθορίστηκαν ἀπό τίς ἀνάγκες καί ὅτι ἡ «πολιτική ἢ κοινωνική πράξη» δέ βρισκόταν μέ κανένα τρόπο σέ ἀντίθεση μέ τήν «ἐγωιστική πράξη».

Πόσο βαθιά ἀντιλαμβάνεται ὁ ἅγιος Σάντσο τήν «ἐπανάσταση» φαίνεται ἀπ' τό ἀκόλουθο ἀπόφθεγμα του: «Μολονότι, ἐπακόλουθο τῆς ἀνταρσίας εἶναι μιά μετατροπή τῶν συνθηκῶν πού ὑπάρχουν, ὥστόσο, δέν ἀπορρέει ἀπ' αὐτήν». Αὐτό συνεπάγεται, κατ' ἀντιδιαστολή, ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἀπορρέει «ἀπό μιά μετατροπή τῶν συνθηκῶν πού ὑπάρχουν», μ' ἄλλα λόγια ἡ ἐπανάσταση ξεκινάει ἀπό τήν ἐπανάσταση. Ἡ ἀνταρσία, ἀπεναντίας, «ἀπορρέει ἀπό τή δυσαρέσκεια τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἑαυτό τους». Αὐτή ἡ «δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό μας» ταιριάζει ἔξοχα μέ τίς προηγούμενες κενές φράσεις γιά ἰδιαιτερότητα καί γιά τόν «σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή», πού μπορεῖ πάντα νά πορεύεται «τό δικό του δρόμο», πού νιώθει πάντα εὐχαριστημένος μέ τόν ἑαυτό του καί πού ἀνά πᾶσα στιγμή εἶναι αὐτό πού μπορεῖ νά εἶναι. Ἡ δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου εἴτε εἶναι δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου στή πλαίσια μιᾶς συγκεκριμένης κατάστασης πού καθορίζει ὁλόκληρη τήν προσωπικότητα, — λογουχάρη, ἡ δυσαρέσκεια γιά τή θέση σου ὡς ἐργάτη, — εἴτε εἶναι ἠθική δυσαρέσκεια. Ἐπομένως, στήν πρώτη περίπτωση εἶναι — ταυτόχρονα καί κυρίως, — δυσαρέσκεια μέ τίς ὑπάρχουσες σχέσεις. Στή δεύτερη περίπτωση, εἶναι ἡ ἰδεολογική ἔκφραση αὐτῶν τῶν ἰδίων σχέσεων, πού δέν βγαίνει καθόλου ἔξω ἀπ' τό πλαίσιο τους, ἀλλά ἀνήκει ὁλότελα σ' αὐτές. Ἡ πρώτη περίπτωση ὀδηγεῖ, κατά τόν Σάντσο, στήν ἐπανάσταση. Συ-

νεπῶς, γιά τήν ἀνταρσία ἀπομένει μόνο ἡ δεύτερη περίπτωση, ἡ *ἡθικῇ* δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου. «Τό Ὑπάρχον» εἶναι. ὅπως ξέρουμε, «τό Ἱερό». Ἄρα, ἡ «δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου» ἀνάγεται στήν ἡθική δυσαρέσκεια μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό σου ὡς ἄγιο δηλαδή, ὡς ἄνθρωπο πού πιστεύει στό Ἱερό, στό Ὑπάρχον. Μόνο ἀπ' τό μυαλό ἑνός βαρύθυμου δημοδιδάσκαλου θά μπορούσε νά περάσει ἡ σκέψη νά θεμελιώσῃ τό συλλογισμό του γιά τήν ἐπανάσταση καί τήν ἀνταρσία πάνω στήν εὐχαρίστηση καί τή δυσαρέσκεια, δηλαδή σέ ψυχικές διαθέσεις πού ἀνήκουν ὁλότελα στό μικροαστικό κύκλο, ἀπ' ὅπου, ὅπως βλέπουμε συνεχῶς, ὁ ἅγιος Σάντσο ἀντλεῖ τήν ἔμπνευσή του.

Γνωρίζουμε ἤδη τίς σημαίνει «ἐξοδος ἀπ' τό πλαίσιο τοῦ ὑπάρχοντος». Εἶναι ἡ παλιά φαντασιοκοπία ὅτι τό κράτος θά καταρρεύσῃ μόνο του, μόλις βγοῦν ἔξω ἀπ' αὐτό ὅλα τά μέλη του καί ὅτι τό χρῆμα θά χάσῃ τήν ἀξία του, μόλις ἀρνηθοῦν νά τό δεχτοῦν ὅλοι οἱ ἐργάτες. Στήν ἴδια τήν ὑποθετική μορφή αὐτῆς τῆς πρότασης φανερώνεται ἡ φαντασιοκοπία καί ἡ ἀνημπορία τοῦ εὐσεβοῦς πόθου. Πρόκειται γιά τήν παλιά αὐταπάτη ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τήν καλή θέληση τῶν ἀνθρώπων καί ὅτι οἱ ὑφιστάμενες σχέσεις δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ιδέες. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς συνείδησης, ἀποσπασμένη ἀπό τίς σχέσεις, — ἔτσι ὅπως τήν καλλιεργοῦν οἱ φιλόσοφοι σάν ἐπάγγελμα, σάν *ἐπιτήδευμα*, — εἶναι κι αὐτή ἡ ἴδια ἓνα παράγωγο τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων, ἀξεχώριστο ἀπ' αὐτές. Αὐτή ἡ ιδεατή ἀνύψωση πάνω ἀπ' τόν κόσμο ἀποτελεῖ τήν ιδεολογική ἔκφραση τῆς ἀδυναμίας τῶν φιλοσόφων ἀπέναντι στόν κόσμο. Ἡ ιδεολογική μεγαλαυχία τους διαψεύδεται καθημερινά ἀπό τήν πράξη.

Πάντως, ὁ Σάντσο ὅταν ἔγραφε αὐτές τίς γραμμές, δέν «ἔκανε ἀνταρσία» ἐνάντια στό ἴδιο τό δικό του κομποῦζιο. Ἀπό δῶ βάζει τή «μεταβολή τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν» κι ἀπό κεῖ βάζει τοὺς «ἀνθρώπους» καί οἱ δύο αὐτές πλευρές εἶναι ἐντελῶς ξεκομμένες ἢ μιὰ ἀπ' τήν ἄλλη. Οὔτε κἀν περνάει ἀπ' τό μυαλό τοῦ Σάντσο τό ὅτι οἱ «συνθῆκες» ἦσαν ἀνέκαθεν οἱ συνθῆκες αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων καί δέ θά μπορούσαν ποτέ νά μεταβληθοῦν χωρὶς οἱ ἄνθρωποι νά μεταβάλουν τόν ἑαυτό τους καί,

— γιά τό ποῦμε στή γλώσσα τοῦ Σάντσο, — χωρίς νά φτάσουν νά εἶναι «δυσσαρεστημένοι μέ τόν ἑαυτό τους» μέσα στίς παλιές συνθηκες. Νομίζει ὅτι καταφέρνει θανάσιμο πλήγμα στήν ἐπανάσταση, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἀποσκοπεῖ σέ καινούργιους θεσμούς, ἐνῶ ἡ ἀνταρσία ὁδηγεῖ στό νά μήν ἐπιτρέπουμε πιά νά ρυθμίζουν ἄλλοι τή ζωή μας, ἀλλά νά τή ρυθμίζουμε Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Ἀπ' τό ἴδιο τό γεγονός ὅτι «Ἐμεῖς» ρυθμίζουμε τή ζωή μας «Μόνοι» μας, ὅτι οἱ ἀντάρτες εἴμαστε «Ἐμεῖς», συνάγεται πώς, παρ' ὅλη τήν «ἐσωτερική ἐναντίωση» τοῦ Σάντσο, τό μεμονωμένο ἄτομο ὀφείλει νά δώσει τή συγκατάθεσή του στό νά ρυθμίζεται ἡ ζωή του ἀπό τό «Ἐμεῖς», πράγμα πού σημαίνει πώς ἐπανάσταση καί ἀνταρσία διαφέρουν μόνο κατά τό ὅτι στήν πρώτη περίπτωση αὐτό εἶναι γνωστό στούς ἀνθρώπους, ἐνῶ στή δεύτερη οἱ ἄνθρωποι τρέφουν αὐταπάτες. Ὁ Σάντσο ἀφήνει ὕστερα ἀνοιχτό τό ζήτημα ἂν ἡ ἀνταρσία «στεφεται ἀπό ἐπιτυχία» ἢ ὄχι. Παραμένει ἀσαφές γιατί ἡ ἀνταρσία νά μὴ «στεφθεῖ μέ ἐπιτυχία» κι ἀκόμα πιό ἀσαφές πώς θά μπορούσε νά στεφθεῖ μέ ἐπιτυχία, μιά καί ὁ κάθε ἀντάρτης ἀκολουθεῖ μόνο τό δικό του δρόμο. Εἶναι προφανές ὅτι ἐδῶ θά πρέπει νά παρεμβληθοῦν οἱ κοσμικές σχέσεις, πού θά ἔθεταν τοὺς ἀντάρτες μπροστά στήν ἀναγκαιότητα μιᾶς ἀπό κοινοῦ δράσης, μιᾶς δράσης, πού θά ἦταν «πολιτική ἢ κοινωνική», ἄσχετα ἂν θά ξεκινούσε ἀπό ἐγωιστικά κίνητρα ἢ ὄχι. Ὁ Σάντσο κάνει ἄλλη μιά «μηδανιή διάκριση» — πού βασίζεται κι αὐτή σέ ἓνα κομφούζιο, — ἀνάμεσα στήν «ἀνατροπή» τοῦ ὑπάρχοντος καί στήν «ἀνύψωση» πάνω ἀπ' αὐτό, σάμπως μέ τήν ἀνατροπή νά μήν ὑψώνεται ὁ ἄνθρωπος πάνω ἀπ' αὐτό καί μέ τήν ἀνύψωση νά μήν τό ἀνατρέπει, ἔστω καί μόνο στό βαθμό πού αὐτό ὑπάρχει μέσα σ' αὐτόν τόν ἴδιο. Ἄλλωστε, οὔτε ἡ σκέτη «ἀνατροπή» οὔτε ἡ σκέτη «ἐγερση» λέει τίποτα. Τό ὅτι καί ἡ ἐπανάσταση εἶναι μιά ἐγερση, εἶναι κάτι πού ὁ Σάντσο θά μπορούσε νά τό συμπεράνει ἀπ' τό γεγονός ὅτι τό «Levons-nous!»⁴⁹, αὐτό τό ἐγερτήριο σάλπισμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἦταν ἓνα σύνθημα λαϊκό.

«Ἡ ἐπανάσταση προστάζει» (!): «δημιουργεῖστε θεσμούς, ἡ ἀνταρσία ἀπαιτεῖ: ξεσηκωθείτε ἢ ἐγερθεῖτε. Τά ἐπαναστατικά μυαλά ἀσχολοῦνταν

μέ την επιλογή ενός κρατικοῦ συστήματος κι ὅλη αὐτή ἡ πολιτική περίοδος κοχλάζει ἀπό ἀγῶνες γύρω ἀπ' τή δομή τοῦ κράτους καί ἄλλα συναφή προβλήματα, ὅπως ἄλλωστε καί τὰ ταλέντα τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἔδειξαν ἐξαιρετική ἐφευρετικότητα στό πεδίο τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν (φαλανστήρια⁵⁰ καί τὰ παρόμοια). Ἐπιδίωξη ὅμως τοῦ ἐξεγερμένου εἶναι *να ζεῖ ἀπαλλαγμένος ἀπό κάθε κρατική ὀργάνωση*» (σ. 422).

Τό ὅτι ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση εἶχε ὥς ἐπακόλουθο τή δημιουργία κάποιων θεσμῶν εἶναι γεγονός. Τό ὅτι ἡ λέξη *Empörung* (ἀνταρσία) προέρχεται ἀπό τό *empro* (πρός τά πάνω) εἶναι ἐπίσης γεγονός. Τό ὅτι στή διάρκεια τῆς ἐπανάστασης καί ἀργότερα ἔγιναν ἀγῶνες γύρω ἀπ' τό θέμα τοῦ κρατικοῦ συστήματος εἶναι καί πάλι γεγονός, ὅπως ἐπίσης καί τό ὅτι προβλήθηκαν διάφορα σχέδια κοινωνικῶν συστημάτων· δέν εἶναι λιγότερο γεγονός τό ὅτι ὁ Πруντόν μίλησε γιά ἀναρχία⁵¹. Ἀπ' αὐτά τὰ πέντε ἐξακριβωμένα γεγονότα ὁ Σάντσο κατάφερε νά μαγειρέψει τή φράση πού παραθέσαμε πιο πάνω.

Ἀπ' τό γεγονός ὅτι ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση ὁδήγησε στή δημιουργία «θεσμῶν», ὁ Σάντσο συμπεραίνει ὅτι αὐτό εἶναι γενικά τό «πρόσταγμα» *κάθε* ἐπανάστασης. Ἀπ' τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική ἐπανάσταση ἦταν πολιτική ἐπανάσταση, ὅπου ἡ κοινωνική μεταβολή πῆρε καί μιάν ἐπίσημη ἔκφραση ὥς ἀγῶνας γιά τό Σύνταγμα, ὁ Σάντσο, — βασιζόμενος στόν μεσίτη του γιά θέματα ἱστορίας, — συμπεραίνει ὅτι ὁ ἀγῶνας τῶν ἀνθρώπων γινόταν γιά μιὰ καλύτερη κρατική ὀργάνωση. Σ' αὐτή τήν ἀνακάλυψη, συνεπικουρούμενος ἀπ' τήν ἔκφραση «ὅπως ἄλλωστε», τσοντάρει καί τή μνεῖα τῶν κοινωνικῶν συστημάτων. Στήν ἐποχή τοῦ ἀστισμοῦ οἱ ἄνθρωποι ἀσχολοῦνταν μέ προβλήματα κρατικῶν συστημάτων, «ὅπως ἄλλωστε» στίς μέρες μας ἔχουν καταστρωθεῖ διάφορα κοινωνικά συστήματα. Αὐτός εἶναι ὁ συνειρμός τῶν σκέψεων στήν πιο πάνω πρόταση.

Ἀπ' ὅσα εἶπαμε προηγούμενα ἐναντίον τοῦ Φόουερμπαχ⁵², συνάγεται ὅτι οἱ ἐπαναστάσεις, πού ἔγιναν ὥς τώρα μέσα στά πλαίσια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ἔπρεπε νά ὁδηγήσουν σέ νέους πολιτικούς θεσμούς. Συνάγεται ἐπίσης ὅτι ἡ κομμουνιστική ἐπανάσταση, πού καταργεῖ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, σέ τελική ἀνάλυση καταργεῖ τούς πολιτικούς θεσμούς. Συνάγε-

ται, τέλος, ότι ή κομμουνιστική επανάσταση δέν θά έχει ως προ-
σανατολισμό τούς «κοινωνικούς θεσμούς τών έφευρετικῶν τα-
λέντων τής κοινωνικής σκέψης», αλλά τίς παραγωγικές δυνάμεις.

Έλα, όμως, πού «ό αντίρτης θέλει νά ζεῖ ἀπαλλαγμένος
ἀπό κάθε κρατική ὀργάνωση»! Αὐτός, ὁ «γεννημένος ἐλεύθε-
ρος», ὁ ἐξαρχῆς ἀποδεδειγμένος ἀπό καθετί, προσπαθεῖ στό φι-
νάλε νά ἀποδεδειχθεῖ ἀπό τήν κρατική ὀργάνωση.

Ὁφείλουμε ἐδῶ νά παρατηρήσουμε ἐπίσης ὅτι στή γένεση
τῆς σαντισοϊκῆς «ἀνταρσίας» συνέβαλαν οἱ κάθε λογῆς προη-
γούμενες ψευδαισθήσεις τοῦ ἀγαθούλη μας, μεταξύ ἄλλων καί ἡ
πίστη ὅτι τάχα τά ἄτομα πού κάνουν μιάν επανάσταση τά ἐνώ-
νουν κάποιοι ἰδεατοί δεσμοί καί ὅτι, «ὕψωνοντας τό λάβαρο», τό
κάνουν μόνο καί μόνο γιά νά ὑψώσουν μιὰ καινούργια ἔννοια,
μιάν ἔμμονη ἰδέα, ἕνα φάντασμα, μιάν ὀπτασία : «τό Ἱερό». Ὁ
Σάντσο τούς βάζει νά βγάλουν ἀπ' τό μυαλό τους αὐτούς τούς
ἰδεατούς δεσμούς, ὁπότε, ὅπως φαντάζεται, οἱ επαναστάτες με-
τατρέπονται σέ συμμορία ἀτάκτων, πού δέ τῆς μένει τίποτα ἄλ-
λο παρά «νά στασιάσει». Ἐπιπλέον, ἔχει ἀκούσει ὅτι συναγω-
νισμός σημαίνει πόλεμο ὅλων ἐναντίον ὅλων κι ἡ πρόταση αὐτή,
ἀναμιγμένη μέ τήν ἱερόσυλη επανάστασή του, ἀποτελεῖ τόν κύ-
ριο παράγοντα τῆς «ἀνταρσίας» του. [...]

Ἀναρίθμητα παραδείγματα μᾶς ἔχουν κιόλας δεῖξει πῶς
παντοῦ στό μυαλό τοῦ ἀγίου μας δέν ἔρχεται τίποτα ἄλλο ἐκτός
ἀπό τήν *ιερή* ἱστορία καί μάλιστα μόνο στά ἐδάφια ἐκεῖνα,
ὅπου αὐτή ἐμφανίζεται «ἀντίθετα ἀπό τίς προσδοκίες» ὄχι τοῦ
Στίρνερ, ἀλλά μόνο τοῦ ἀναγνώστη. «Ἀντίθετα ἀπό προσδο-
κίες», ἡ ἱστορία αὐτή τοῦ ἔρχεται καί πάλι στό μυαλό ἀκόμα
καί στό «Σχόλιο», ὅπου, στή σ. 154, ὁ Σάντσο βάζει τούς «Ἰου-
δαίους Κριτές» στήν παλιά Ἱερουσαλήμ, σέ ἀντίθεση πρὸς τή
χριστιανική ρήση «Θεός ἀγάπη ἐστίν», ν' ἀναφωνοῦν : «Βλέ-
πετε, λοιπόν, ὅτι οἱ Χριστιανοί κηρύσσουν τήν πίστη σ' ἕναν
εἰδωλολατρικό Θεό. Διότι ἂν ὁ Θεός εἶναι ἀγάπη, τότε εἶναι ὁ
Θεός ἀμοι, ὁ Θεός τοῦ ἔρωτα!» — «Ἀντίθετα ἀπό τίς προσδο-
κίες», όμως, ἡ Καινή Διαθήκη εἶναι γραμμένη στά Ἑλληνικά,
καί ἡ χριστιανική «ρήση» λέει : ὁ Θεός ἀγάπη ἐστίν* (1. Κατά

* — Ἑλληνικά στό κείμενο (Σημ. μετ.).

Ἰωάννην, 4, 16), ἐνῶ «ὁ Θεός ἀπορ, ὁ Θεός τοῦ ἔρωτα» ὀνομάζεται *Ἔρως**. Ὁ Σάντσο, ἐπομένως, ὀφείλει ἀκόμα νά μᾶς δώσει μιάν ἐξήγηση γιά τό πῶς οἱ «Ἰουδαῖοι Κριτές» κατάφεραν νά ματατρέψουν τό *ἀγάπη** σέ *ἔρως**. Στό ἐδάφιο αὐτό τοῦ «Σχολίου», ὁ Χριστός — πάλι «γιά μεγαλύτερη σαφήνεια» — συγκρίνεται μέ τόν Σάντσο καί πρέπει πράγματι νά παραδεχτοῦμε ὅτι καί οἱ δύο ἔχουν μιά καταπληκτική ὁμοιότητα μεταξύ τους, καί οἱ δύο εἶναι «ὄντα μέ σάρκα» καί, τουλάχιστο, ὁ κεφάλτος κληρονόμος πιστεύει στήν ὑπαρξη καί, ἀντίστοιχα, στή μοναδικότητα καί τῶν δύο. Τό ὅτι ὁ Σάντσο εἶναι ὁ σύγχρονος Χριστός, εἶναι ἡ «ἔμμονη ιδέα» του, πρὸς τήν ὁποία «ἀποβλέπει» ὅλη του ἡ ἱστορική δομή.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀνταρσίας, πού μᾶς προσφέρθηκε πρὶν λίγο ὑπό μορφή κακῶν ἀντιθέσεων καί μαραμένων ρητορικῶν λουλουδιῶν, εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, μιά δονκιχωτική ἀπολογία τοῦ νεοπλουτισμοῦ (Parvenu, Emporkömmling, Emporgekommener, Empörer)**. Ὁ κάθε ἀντάρτης, στήν «ἐγωιστική δράση» του, ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει μιά ἰδιαίτερη πραγματικότητα καί προσπαθεῖ νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπ' αὐτή, χωρίς νά παίρνει ὑπόψη του τίς γενικές σχέσεις. Γυρεύει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπό τό ὑπάρχον μόνο στό βαθμό πού αὐτό τοῦ στέκεται ἐμπόδιο· κατά τ' ἄλλα, γυρεύει μᾶλλον νά τό προσεταιριστεῖ. Ὁ ὑφαντουργός πού «ἀνεβαίνει» σέ ἐπίπεδο ἐργοστασιάρχη ξεφορτώνεται ἔτσι τόν ἀργαλειό του καί τόν παρατάει. Κατά τά ἄλλα, ὅλα συνεχίζουν τό δικό τους δρόμο, ἐνῶ ὁ ἀντάρτης μας, πού «πρόκοψε», προβάλλει ἀπέναντι στοὺς ἄλλους μόνο τό ὑποκριτικό ἠθικό αἶτημα νά γίνουν κι αὐτοί νεόπλουτοι ὅπως αὐτός. Ἔτσι, ὅλες οἱ πολεμόχαρες δυμηγορίες τοῦ Στίρνερ συνοψίζονται, σέ τελευταία ἀνάλυση, στά ἠθοπλαστικά διδάγματα ἀπὸ τοὺς μύθους τοῦ Γκέλλερτ καί σέ ἀφηρημένες ἐρμηνεῖς τῆς πενιχρῆς ἀστικῆς σκέψης.

Εἶδαμε ὥς τώρα ὅτι ἡ ἀνταρσία εἶναι ὁ,τιδήποτε ἄλλο ἐκτός ἀπὸ πράξη. Στή σ. 342 πληροφορηθήκαμε ὅτι «ἡ μέθοδος τοῦ ἀρπάγματος δέν εἶναι καταφρονητέα, ἀλλά δηλώνει μόνο τήν

* — Ἑλληνικά στό κείμενο (Σημ. μετ.).

** — νεόπλουτος (στά Γαλλικά καί στά Γερμανικά), ἄνθρωπος πού ἀνέβηκε, ὁ ἀντάρτης. (Σημ. μετ.).

καθαρή πράξη τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή). Κανονικά, θά ἔπρεπε νά πεῖ: τῶν ἐγωιστῶν πού εἶναι σύμφωνοι *μεταξύ τους*, ἀφοῦ ἀλλιῶς τό ἄρπαγμα καταλήγει στόν ἀπολίτιστο «τρόπο» τῶν λωποδυτῶν ἢ στόν πολιτισμένο τῶν ἀστῶν, πράγμα πού στήν πρώτη περίπτωση δέν ἔχει προκοπή, ἐνῶ στή δεύτερη περίπτωση δέν εἶναι διόλου «άνταρσία». Θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι στόν ἐγωιστή τόν σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του, πού δέν κάνει τίποτα, ἀντιστοιχεῖ ἐδῶ ἡ «καθαρή» πράξη, δηλαδή ἡ μόνη πράξη πού θά μπορούσαμε νά περιμένουμε ἀπό ἕνα τόσο ἀδρανές ἄτομο.

Μέ τήν εὐκαιρία πληροφοροῦμαστε τό πῶς δημιουργήθηκε ἡ πλέμπα καί μπορούμε νά εἴμαστε σίγουροι ἐκ τῶν προτέρων ὅτι εἶναι δημιούργημα τῆς «δοξασίας» καί τῆς πίστεως σ' αὐτή τή δοξασία, στό Ἱερό, τό ὁποῖο, χάριν ποικιλίας, φιγουράρει ἐδῶ σάν ἁμαρτία ἐξομολογημένη :

«Μόνο ἀπό τήν πίστη ὅτι τό ἄρπαγμα εἶναι *ἀμάρτημα*, εἶναι ἐγκλημα, μόνο ἀπ' τή δοξασία αὐτή δημιουργεῖται ἡ πλέμπα... φταίει *μόνο* ἡ προπατορική ὁμολογία τοῦ ἁμαρτήματος» (σ. 342).

Ἡ πίστη ὅτι ἡ συνείδηση φταίει γιά ὅλα εἶναι ἡ δοξασία του, πού αὐτόν τόν κάνει ἀντάρτη καί τήν πλέμπα τήν κάνει ἁμαρτωλή.

Σέ ἀντίθεση μ' αὐτή τήν ὁμολογία τοῦ ἁμαρτήματος, ὁ ἐγωιστής προτρέπει τόν ἑαυτό του, καί ἀντίστοιχα τήν πλέμπα, σέ ἄρπαγμα, κατά τόν ἐξῆς τρόπο :

«*Λέγω στόν ἑαυτό Μου* : ἡ ἰδιοκτησία Μου εἶναι ἡ περιοχή ὅπου ἐκτείνεται ἡ ἐξουσία Μου, καί πρέπει νά θεωρῶ ὡς ἰδιοκτησία Μου καθετί, πού γιά νά τό πετύχω νιώθω ἀρκετά ἰσχυρός» (σ. 340).

Ἔτσι, ὁ ἅγιος Σάντσο λέει στόν ἑαυτό του ὅτι θέλει κάτι νά τοῦ πεῖ, προτρέπει τόν ἑαυτό του νά γίνει κάτοχος αὐτοῦ πού κατέχει καί ἐκφράζει τήν πραγματική του σχέση ὡς σχέση ἐξουσίας — μιᾶ παράφραση, πού ἀποτελεῖ γενικά τό μυστικό ὅλης τῆς κομπορημοσύνης του (βλέπε «Λογική»⁴⁷). Ὑστερα, αὐτός πού κάθε στιγμή εἶναι αὐτό πού μπορεῖ νά εἶναι καί, ἐπομένως, ἔχει αὐτό πού μπορεῖ νά ἔχει, κάνει ἕναν ξεχωρισμό ἀνάμεσα στήν πραγματοποιημένη ἐν ἐνεργείᾳ ἰδιοκτησία του, πού τήν

καταχωρίζει στο λογαριασμό του κεφάλαιο, και στήν ἐν δυνάμει ιδιοκτησία του, — στο μή πραγματοποιημένο του «αἶσθημα δύναμης», — πού τήν καταχωρίζει στο λογαριασμό του κέρδη καί ζημίες. Ὡντως, συμβολή στήν ἐπιστήμη τῆς λογιστικῆς τῆς ιδιοκτησίας μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια.

Τί σημαίνει αὐτό τό ἐπιβλητικό του «λέγω στόν ἑαυτό μου», τό ἀποκάλυψε ὁ Σάντσο σ' ἓνα ἐδάφιο πού ἤδη παραθέσαμε :

«Ὅταν λέγω στόν ἑαυτό Μου... αὐτό στήν οὐσία εἶναι κούφια λόγια».

Ὁ Σάντσο συνεχίζει :

«Ὁ ἐγωισμός» λέει «στήν ἀπόκληρη πλέμπα» γιά νά τήν «ἐξοντώσει» : «Ἄρπαξε καί πᾶρε ὅ,τι Σοῦ χρειάζεται !» (σ. 341).

Τό πόσο «κούφια» εἶναι αὐτά τά «λόγια», φαίνεται ἀμέσως στο παράδειγμα πού ἀκολουθεῖ :

«Τόν πλοῦτο τοῦ τραπεζίτη Ἐγώ τόν βλέπω τόσο λίγο σάν κάτι ξένο, ὅσο ἔβλεπε καί ὁ Ναπολέοντας τίς χῶρες πού εἶχαν βασιλιάδες». «Ἐμεῖς» (τό «Ἐγώ» μετατρέπεται ξαφνικά σέ «Ἐμεῖς») «διόλου *δέ φοβόμαστε νά κατακτήσουμε* αὐτόν τόν πλοῦτο καί ἀναζητοῦμε τά μέσα γιά νά τό κάνουμε. Ἔτσι τόν ἀπογυμνώνουμε ἀπό τό *πνεῦμα* τῆς *ἀλλοτριότητος* (*Geist der Fremdheit*), πού Μᾶς ἐνέπνεε φόβο» (σ. 369).

Τό πόσο λίγο ὁ Σάντσο «ἀπογύμνωσε» τόν πλοῦτο τοῦ τραπεζίτη ἀπό «τό πνεῦμα τῆς ἀλλοτριότητος» φαίνεται ἀμέσως ἀπό τήν καλόγνωμη συμβουλή πού δίνει στήν πλέμπα νά «κατακτήσει» αὐτόν τόν πλοῦτο μέ τό ἄρπαγμα. «Ἄς τόν ἄρπάξει, καί τότε θά δεῖ τί τῆς ἔμεινε στό χέρι !» Δέν θ' ἀπομείνει ὁ πλοῦτος τοῦ τραπεζίτη, ἀλλά ἄχρηστο χαρτί, τό «πτῶμα» αὐτοῦ τοῦ πλούτου, πού δέν εἶναι πιά πλοῦτος, ὅπως «ἓνας ψόφιος σκύλος δέν εἶναι πιά σκύλος». Ὁ πλοῦτος τοῦ τραπεζίτη εἶναι πλοῦτος μόνο στά πλαίσια τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων παραγωγῆς καί ἐπικοινωνίας καί μπορεῖ νά «κατακτηθεῖ» μόνο μέσα στίς συνθήκες αὐτῶν τῶν σχέσεων καί μέ τά ἀντίστοιχα μέσα. Καί ἂν τυχόν ὁ Σάντσο στρεφόταν πρὸς κάποια ἄλλη μορφή πλούτου, θά βεβαιωνόταν πῶς οὔτε κι ἐκεῖ τά πράγματα εἶναι καλύτερα. Ἔτσι, ἡ «καθαρή πράξη τοῦ συμφωνοῦ μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή» καταλήγει τελικά σέ μιὰ πολύ βρώμικη παρανόηση. «Νά ποῦ μπορεῖ νά ὁδηγήσει τό φάντασμα» τοῦ Ἱεροῦ.

ἔχοντας πεῖ στόν ἑαυτό του ἐκεῖνο πού ἤθελε νά πεῖ στόν ἑαυτό του, ὁ Σάντσο βάζει τήν ἀνταριασμένη πλέμπα νά λέει αὐτό πού ὁ ἴδιος τῆς εἶχε ὑποβάλει πρωτότερα. Προετοίμασε, δηλαδή, γιά τήν περίπτωση ἀνταρσίας, μιὰ προκήρυξη μέ τίς σχετικές ὁδηγίες πρὸς χρήσιν, πού θά ἔπρεπε νά τοιχοκολληθεῖ σέ ὅλες τίς ταβέρνες τῶν χωριῶν καί νά μοιραστεῖ σέ ὅλη τήν ὑπαιθρο. Ἡ προκήρυξη νά διεκδικεῖ μιὰ θέση στούς «Hinkende Botten»⁵³ καί στό Ἡμερολόγιο τοῦ Δουκάτου τοῦ Νάσσαου. Γιά τήν ὥρα οἱ *tendances incendiaires** τοῦ Σάντσο περιορίζονται στήν ὑπαιθρο, στήν προπαγάνδα ἀνάμεσα στούς μεροκαματιά-ρηδες τῶν τσιφλικιῶν καί στίς ἀγελαδάρισσες, ἀλλά δέν ἀφο-ροῦν τίς πόλεις, πράγμα πού δείχνει ἄλλη μιὰ φορά πόσο πέτυχε νά «ἀπογυμνώσει ἀπό τό πνεῦμα τῆς ἀλλοτριότητος» τή μεγάλη βιομηχανία. Ὡστόσο, θά παρουσιάσουμε, ὅσο τό δυνατό διεξο-δικότερα, τό κείμενο, — πού ἔχουμε μπροστά μας, καί τό ὁποῖο δέν πρέπει νά πάει χαμένο, — ὥστε, «ὅσο ἐξαρτιέται ἀπό Μᾶς, νά συμβάλουμε στήν ἐκλαΐκευση μιᾶς ἐπάξιας διασημότητος» (Βίγκαντ, σ. 191).

Ἡ προκήρυξη εἶναι τυπωμένη στή σ. 358 κ.έ. καί ἀρχίζει ὡς ἑξῆς :

«Ποῦ ὀφείλεται, λοιπόν, ἡ ἀσφάλεια τῆς ιδιοκτησίας Σας, ὡ προνο-μιούχοι ;... Στό γεγονός ὅτι Ἐμεῖς ἀπέχουμε ἀπό τήν καταπάτησή της, πού θά πεῖ ἐξασφαλίζεται μέ τήν προστασία Μας... Στό γεγονός ὅτι Ἑσεῖς ἀσκεῖ-τε βία ἐναντίον Μας».

Πρῶτα, στό γεγονός ὅτι ἐμεῖς ἀπέχουμε ἀπό τήν καταπά-τηση, δηλαδή στό ὅτι ἐμεῖς ἀσκοῦμε βία *στόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας*, καί ὕστερα στό ὅτι *ἐσεῖς* ἀσκεῖτε βία σέ *μᾶς*. Cela va a merveille !** Ἄς συνεχίσουμε.

«Ἄν θέλετε τό σεβασμό Μας, τότε *ἀγοράστε* τον στήν τιμή πού Μᾶς συμφέρει... Δέ ζητᾶμε παρά μιὰ *τιμή ἀνάλογη μέ τήν ἀξία*».

Πρῶτα, οἱ «ἀντάρτες» θέλουν «νά πουλήσουν» τό σεβασμό τους σέ «συμφέρουσα τιμή» κι ὕστερα, σάν κριτήριο τῆς τιμῆς, ὀρίζουν μιὰ «τιμή ἀνάλογη μέ τήν ἀξία». Πρῶτα, μιάν αὐθαί-

* — ἐμπρηστικές τάσεις.

** — τό πράγμα πάει περίφημα.

ρετη τιμή, κι ύστερα μία τιμή πού ορίζεται, μή αυθαίρετα, από τους νόμους του εμπορίου, από τό κόστος παραγωγής καί τή σχέση προσφοράς καί ζήτησης.

«Εμείς συμφωνούμε νά Σᾶς ἀφήσουμε τήν ιδιοκτησία Σας, ἀρκεί νά μᾶς ἀποζημιώσετε ὅπως πρέπει γι' αὐτό ... Θά βάλετε τίς φωνές γιά βία μόλις ἀπλώσουμε χέρι πάνω της... δίχως βία δέν θά τά ἀποκτήσουμε» (δηλαδή τά στρείδια πού ἀπολαμβάνουν οἱ προνομιούχοι) ... «Δέν ἔχουμε τήν πρόθεση νά Σᾶς πάρουμε τίποτα, ἀπολύτως τίποτα».

Πρῶτα τήν «ἀφήνουμε σέ Σᾶς», ύστερα τήν παίρνουμε ἀπό Σᾶς καί ὀφείλουμε νά χρησιμοποιήσουμε «βία». Τελικά, ὅμως, προτιμᾶμε νά μή Σᾶς πάρουμε τίποτα. Τήν παρατᾶμε σέ Σᾶς, στήν περίπτωση πού τήν παραχωρεῖτε Ἑσεῖς οἱ ἴδιοι. Σέ κάποια στιγμή διαύγειας, τή μοναδική πού ἔχουμε, βλέπουμε, βέβαια, πώς αὐτό τό «παραπάτημα» εἶναι ἕνα «ἄπλωμα τοῦ χεριοῦ πάνω» καί χρήση «βίας», ὥστόσο, τελικά δέ μπορεῖ κανείς νά μᾶς κατηγορήσει ὅτι Σᾶς «παίρνουμε» κάτι. Κι ἐδῶ, τελεία καί παύλα !

«Μοχθοῦμε δώδεκα ὥρες μέ τόν ἰδρώτα τοῦ προσώπου Μας καί Σεῖς Μᾶς προσφέρετε γι' αὐτό πενταροδεκάρες. Πάρτε, λοιπόν, κι Ἑσεῖς γιά τή δουλειά Σας *μιά ἴση ἀμοιβή* ... Καί μιλιὰ γιά *ισότητα* !»

Οἱ «άνταριασμένοι» μεροκαματιάρηδες τῶν τσιφλικιῶν ἀποδείχνονται ἀληθινά «δημιουργήματα» τοῦ Στίρνερ.

«Δέ Σᾶς ἀρέσει αὐτό ; Φαντάζεστε ὅτι ἡ δουλειά Μας πληρώνεται πλουσιοπάροχα μέ τοῦτα τά μεροκάματα καί ὅτι ἡ δική Σας, ἀντίθετα, ἀξίζει ἀμοιβή πολλῶν χιλιάδων ; Ἄλλά ἂν δέν ἐκτιμούσατε τόσο ὑψηλά τήν ἐργασία Σας καί πληρώνατε καλύτερα τή δική Μας, Ἑμεῖς θά μπορούσαμε, ἂν χρειαζόταν, νά πραγματοποιήσουμε κάτι, πιο σπουδαῖο ἀπ' ὅ,τι κάνετε Ἑσεῖς γιά πολλές χιλιάδες τάλληρα, κι ἂν Ἑσεῖς παίρνατε μόνο ἕνα μισθό σάν τό δικό Μας, σύντομα θά γινόσασταν πιο φιλόπονοι, ὥστε νά κερδίζετε κάτι παραπάνω. Ἄν εἶναι νά κάνετε κάτι, πού νά Μᾶς φανεῖ πώς ἀξίζει δέκα καί ἑκατό φορές περισσότερο ἀπό τή δική Μας ἐργασία, ἔ» (ἔ, ἐσύ φρόνιμε καί πιστέ ὑπηρετῇ !), «τότε θά παίρνατε ἑκατό φορές περισσότερα γι' αὐτό. Ἑμεῖς, ἀπό τή μεριά Μας, σκεφτόμαστε νά Σᾶς φτιάξουμε καί πράγματα πού θά Μᾶς τά πληρώσετε σέ τιμή ὑψηλότερη ἀπ' τό συνηθισμένο μεροκάματο».

Στήν ἀρχή οἱ ἀντάρτες παραπονιοῦνται ὅτι ἡ ἐργασία τους πληρώνεται πολύ λίγο. Τελικά, ὥστόσο, ὑπόσχονται ὅτι μόνο

μ' ένα υψηλότερο μεροκάματο θά εκτελέσουν εργασία πού «πρέπει νά πληρωθεῖ περισσότερο ἀπό τό συνηθισμένο μεροκάματο». Ὑστερα φαντάζονται ὅτι θά πραγματοποιοῦσαν ἐξαιρετικές ἐπιδόσεις, ἂν θά ἔπαιρναν υψηλότερο μεροκάματο, ἐνῶ, ταυτόχρονα, περιμένουν ἐξαιρετικά ἐπιτεύγματα ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη μόνο στήν περίπτωση πού ὁ «μισθός» του συμπίπτει στό ἐπίπεδο τοῦ δικοῦ τους μεροκάματος. Τέλος, ὁλοκληρώνοντας ἕναν οικονομικό ἄθλο καί μετατρέποντας τό κέρδος — αὐτή τήν ἀναγκαῖα μορφή τοῦ κεφαλαίου, δίχως τήν ὁποία θά χάνονταν κι αὐτοί μαζί μέ τόν κεφαλαιοκράτη — σέ μισθό, ἐπιτελοῦν τό θαῦμα καί πληρώνουν «ἐκατό φορές παραπάνω» «ἀπό ὅσα τοῦς δίνει ἡ δική τους εργασία», δηλαδή ἐκατό φορές περισσότερα ἀπ' ὅσα βγάζουν. «Αὐτό εἶναι τό νόημα» τῆς πιό πάνω φράσης, ἂν ὁ Στίρνερ πράγματι «ἐννοεῖ αὐτό πού λέει». Ἀλλά ἂν αὐτό, ἀπ' τήν πλευρά του, εἶναι ἕνα στυλιστικό λάθος, ἂν ἤθελε νά πεῖ ὅτι οἱ ἀντάρτες θέλουν ὅλοι μαζί νά προσφέρουν στόν κεφαλαιοκράτη ἐκατό φορές περισσότερα ἀπ' ὅσα κερδίζει ὁ καθένας τους, τότε τοῦς βάζει νά προσφέρουν στόν κεφαλαιοκράτη ἀπλῶς αὐτό πού ὁ κάθε κεφαλαιοκράτης τό ἔχει ἤδη σήμερα. Διότι εἶναι φανερό ὅτι ἡ εργασία τοῦ κεφαλαιοκράτη, σέ συνδυασμό μέ τό κεφάλαιό του, τοῦ δίνει δέκα ἢ ἐκατό φορές περισσότερα ἀπ' ὅ,τι δίνει ἡ εργασία ἐνός ἀπλοῦ ἐργάτη. Ἐπομένως καί πάλι, ὅπως πάντα, ὁ Σάντσο τά ἀφήνει ὅλα ὅπως ἦταν πρίν.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ὑπαντα, τόμ. 3, σελ. 360-369

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία (1845/1846)

Γ. Ἡ αὐτοαπόλαυσή μου

Ὁ ἀνιάρος ἠθικολόγος μας Σάντσο νομίζει, βέβαια, ὅπως φαίνεται σ' ὅλο τὸ «Βιβλίο» του, ὅτι τὸ θέμα εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἄλλη ἠθική, μιὰ ἀντίληψη περὶ ζωῆς, ποὺ τοῦ φαίνεται καινούργια, γιὰ «νά βγοῦν ἀπὸ τὰ κεφάλια» μερικῶν «οἱ ἔμμονες ἰδέες», ὥστε ὅλοι νὰ μπορέσουν νὰ κάνουν τὴ ζωὴ τους εὐχάριστη, νὰ τὴ χαροῦν. Τὸ κεφάλαιο, λοιπόν, ποὺ ἀναφέρεται στὴν αὐτοαπόλαυση θὰ μπορούσε τὸ πολὺ-πολὺ νὰ ξαναφέρει ὑπὸ μιὰ νέα ἐπιγραφή τίς ἴδιες ἀκριβῶς φράσεις καὶ ἀποθέγματα, ποὺ μᾶς κήρυξε κιόλας τόσες φορές γιὰ τὴ δική του «αὐτοαπόλαυση». Ἡ μόνη πρωτοτυπία αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου ἐξαντλεῖται στὸ ὅτι ἀνεβάζει στὰ οὐράνια καὶ μεθερμηνεῖ φιλοσοφικά κατὰ τὸ γερμανικὸ τρόπο τὴν ἀπόλαυση, μεταβαπτίζοντάς την «αὐτοαπόλαυση». Ἐνῶ ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία τοῦ εὐδαιμονισμοῦ στὸν 18ο αἰῶνα ζωγράφιζε, τουλάχιστο, μέ μιὰ πνευματώδη μορφή τὸν εὐθυμο καὶ ἐπιπόλαιο τρόπο ζωῆς τῆς τοτινῆς κοινωνίας, ἡ ὅλη κουφότητα τοῦ Σάντσο περιορίζεται σὲ ἐκφράσεις ὅπως «καταβρόχθιση», «σπατάλη», σὲ παραστατικές εἰκόνες ὅπως «τὸ φῶς» (προφανῶς θέλει νὰ πεῖ τὸ κερί) καὶ σὲ μνῆμες ἀπὸ τίς φυσικὲς ἐπιστῆμες, ποὺ καταλήγουν εἴτε σὲ ἀφηγηματογραφικὲς μποῦρδες τύπου τὸ φυτὸ «εἰσπνέει τὸν ἀέρα τοῦ αἰθέρα», ὅτι «τὰ ὠδικὰ πτηνὰ καταπίνουν σκαθάρια», εἴτε σὲ ἀναλήθειες ὅπως, λογουχάρη ὅτι τὸ κερί καίει τὸν ἑαυτό του. Ἐναντι ὅλων αὐτῶν, ἀπολαμβάνουμε πάλι ἐδῶ ὅλη τὴ σοβαρο-

φάνεια τῶν μύδρων τοῦ Σάντσο ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ», τό ὁποῖο, ὅπως μαθαίνουμε, ὑπό τή μορφή τῶν ἐννοιῶν «ἔφεση-προορισμός-καθῆκον», «ιδανικό», ἔχει ὥς τώρα χαλάσει τήν αὐτοαπόλαυση τῶν ἀνθρώπων. Μήν ἐπιμένοντας, ἄλλωστε, στίς λίγο-πολύ βρώμικες μορφές στίς ὁποῖες ἡ ἐννοια τοῦ «αὐτο-» στήν «αὐτοαπόλαυση» δέν ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἕνα κενό λόγο, μολοταῦτα, ὀφείλουμε γιά ἄλλη μιᾶ φορά νά ἐκθέσουμε συνοπτικά στόν ἀναγνώστη τίς μηχανορραφίες πού σκαρώνει ὁ Σάντσο ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ», μέ τίς ἀσήμαντες διασκευές πού ἐπιφέρει σ' αὐτό τό κεφάλαιο.

«Ἐφεση, προορισμός, καθῆκον, ιδανικό», ὅλα αὐτά εἶναι, γιά νά τό ἐπαναλάβουμε μέ δύο λόγια, εἶτε

1. ἐντύπωση γιά τά ἐπαναστατικά καθήκοντα, πού ὑπαγορεύονται ἀπό ὕλικούς ὅρους σέ μιᾶ καταπιεζόμενη τάξη· εἶτε

2. ἀπλές ἰδεαλιστικές παραφράσεις, ἢ, ἀντίστοιχα, συνειδητή ἔκφραση τῶν αὐτονομημένων — λόγω τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας σέ διάφορα αὐτοτελῆ ἐπαγγέλματα, — τρόπων δραστηριότητας τῶν ἀτόμων· εἶτε

3. συνειδητή ἔκφραση τῆς ἀνάγκης στήν ὁποία βρίσκονται κάθε στιγμή ἄτομα, τάξεις, ἔθνη νά κρατηθοῦν στή θέση τους μέσω κάποιας ἐντελῶς καθορισμένης δραστηριότητας· εἶτε

4. ὅροι ὑπαρξης τῆς κυρίαρχης τάξης (ὅροι καθορισμένοι ἀπό τήν προγενέστερη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς), οἱ ὁποῖοι βρίσκουν ἰδεατή ἔκφραση στούς νόμους, στήν ἠθική, κτλ. καί τούς ὁποίους οἱ ἰδεολόγοι αὐτῆς τῆς τάξης, λίγο-πολύ συνειδητά, τούς μετατρέπουν θεωρητικά σέ κάτι τό αὐθύπαρκτο, ἔτσι πού νά μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ στή συνείδηση τῶν μεμονωμένων ἀτόμων αὐτῆς τῆς τάξης ὡς ἔφεση κτλ. ἐναντίον τῶν ἀτόμων τῆς καταπιεζόμενης τάξης, ἡ κυρίαρχη τάξη προβάλλει αὐτούς τούς ὅρους σάν κανόνες ζωῆς, ἐνμέρει ὡς ὠραιοποίηση ἢ συνειδητοποίηση τῆς κυριαρχίας της καί ἐνμέρει ὡς ἕνα ἠθικό μέσο αὐτῆς τῆς κυριαρχίας. Ἐδῶ, ὅπως καί γενικότερα ὅταν πρόκειται γιά ἰδεολόγους, πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι αὐτοί ὅπωςδήποτε τοποθετοῦν τά πράγματα μέ τό κεφάλι πρὸς τά κάτω καί θεωροῦν τήν ἰδεολογία τους σάν δημιουργική δύναμη, ἀλλά καί σκοπό ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἐνῶ στήν πραγματικό-

τητα δέν είναι παρά ή έκφραση καί τό σύμπτωμα αὐτῶν τῶν σχέσεων.

Ὅσο γιά τόν Σάντσο μας, ξέρουμε ὅτι ἔχει τήν πιό ἀπαρασάλευτη πίστη στίς αὐταπάτες αὐτῶν τῶν ιδεολόγων. Ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι, ἀνάλογα μέ τούς διαφορετικούς ὁρους τῆς ζωῆς τους, κατασκευάζουν γιά τόν ἑαυτό τους, δηλαδή γιά τόν ἄνθρωπο, διάφορες ιδέες, ὁ Σάντσο νομίζει ὅτι οἱ διαφορετικές ιδέες δημιούργησαν τούς διαφορετικούς ὁρους ζωῆς καί ὅτι ἔτσι οἱ μεγαλοεργοστασιάρχες αὐτῶν τῶν ιδεῶν — οἱ ιδεολόγοι — ἔγιναν οἱ κυρίαρχοι τοῦ κόσμου. (Βλ. σ. 433).

«Οἱ σκεπτόμενοι κυριαρχοῦν στόν κόσμο», «ή ιδέα ἐξουσιάζει τόν κόσμο»· «οἱ παπᾶδες ἤ οἱ δημοδιδάσκαλοι», «βάζουν στά κεφάλια τους ἕνα σωρό κουταμάρες», «ὀπτασιάζονται ἕνα ἀνθρώπινο ιδεῶδες»,

πού οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι πρέπει νά τό ἔχουν ὡς ὁδηγό (σ. 442). Ὁ Σάντσο γνωρίζει μάλιστα στήν ἐντέλεια τό συλλογισμό χάρις στόν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι ἀναγκάστηκαν νά ὑποταχθοῦν στίς λότητες τῶν δημοδιδασκάλων καί, χάρις στή βλακεία τους, ὑποτάχθηκαν οἰκειοθελῶς.

«Ἐπειδή αὐτό είναι *νοητό* γιά Μένα» (τό δημοδιδάσκαλο), «εἶναι στίς *δυνατότητες* τῶν ἀνθρώπων καί ἐπειδή εἶναι στίς *δυνατότητες* τῶν ἀνθρώπων, σημαίνει ὅτι αὐτοί *θά ὀφείλαν* νά εἶναι τέτοιοι, πράγμα πού σημαίνει ὅτι αὐτός ἦταν ὁ *προορισμός* τους. Καί, τελικά, οἱ ἄνθρωποι πρέπει νά ἀξιολογοῦνται μόνο ἀπ' τή σκοπιά αὐτοῦ τοῦ *προορισμοῦ*, μόνο ὡς ἄνθρωποι *κλητοί*. Καί ποιό εἶναι τό συμπέρασμα; Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄχι τό μεμονωμένο ἄτομο, ἀλλά μιά *σκέψη*, ἕνα *ιδεῶδες* εἶναι ὁ ἄνθρωπος — τό Εἶδος — ἤ ἄνθρωπότητα» (σ. 441).

Ὅλες τίς συγκρούσεις τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἑαυτό τους καί μέ τούς ἄλλους, πού ὀφείλονται στούς πραγματικούς ὁρους τῆς ζωῆς τους, ὁ δημοδιδάσκαλός μας ὁ Σάντσο τίς φαντάζεται σά συγκρούσεις μεταξύ ἀνθρώπων καί ἀντιλήψεων γιά τή ζωή «*τοῦ Ἀνθρώπου*», ἀντιλήψεων πού εἴτε τίς ἔβαλαν οἱ ἴδιοι μέσα στά κεφάλια τους, εἴτε ἄφησαν τούς δασκάλους νά τό κάνουν αὐτό. Ἄν ἔβγαζαν αὐτές τίς ἀντιλήψεις ἀπό τά κεφάλια τους, «πόσο εὐτυχισμένα» θά μπορούσαν «νά ζοῦν αὐτά τά φτωχά ὄντα», πόσες ἐπιτυχίες δέ θά μπορούσαν νά ἔχουν, ἐνῶ τώρα εἶναι ὑποχρεωμένοι νά «χορεύουν ὅπως παίζει ὁ ζουρνᾶς τῶν δασκάλων

καί τῶν ἀρκουδιάρηδων» ! (σ. 435). (Ὁ ἔσχατος αὐτῶν τῶν «ἀρκουδιάρηδων» εἶναι ὁ Σάντσο, γιατί μόνο τόν *ἐαυτό του* σέρνει ἀπό τή μύτη). Ἄν, λογουχάρη, οἱ ἄνθρωποι σχεδόν παντοῦ καί πάντοτε — στήν Κίνα, ὅπως καί στή Γαλλία, — δέν εἶχαν βάλει στό κεφάλι τους τήν ἰδέα ὅτι ὑποφέρουν ἀπ' τόν ὑπερπληθυσμό, τότε τί ὑπεραφθονία ἀγαθῶν θά εἶχαν μεμιᾶς μπροστά τους αὐτά τά «φτωχά ὄντα».

Προφασιζόμενος κάποιες σκέψεις περί δυνατότητας καί πραγματικότητας, ὁ Σάντσο ἐπιχειρεῖ πάλι νά πλάσῃ ἐδῶ τήν παλιά του ἱστορία γιά τήν κυριαρχία τοῦ Ἱεροῦ. Δυνατό γι' αὐτόν εἶναι ὅ,τιδήποτε βάζει μέσα στό κεφάλι του ὁ ὅποιοςδήποτε δάσκαλος γιά λογαριασμό μου, ὁπότε ὁ Σάντσο μπορεῖ νά ἀποδείξει εὐκόλα ὅτι γιά τή δυνατότητα αὐτή δέν ὑπάρχει ἄλλη πραγματικότητα, παρά ἐκείνη πού βρίσκεται μέσα στό κεφάλι του. Ὁ βαρύγδουπος ἰσχυρισμός τοῦ Σάντσο ὅτι «ἐπὶ χιλιετηρίδες ἡ λέξη *δυνατό* ὑπέκρυπτε μιᾶ παρανόηση, γεμάτη ἀπό βαθιά ἐπακόλουθα» (σ. 441), ἀποδείχνει μέ τό παραπάνω πόσο δέν τοῦ εἶναι δυνατό νά ἀποκρύψει μέ λέξεις τά ἐπακόλουθα τῆς βαθιᾶς παρανόησης τῶν χιλιετηρίδων ἀπό μέρους του. [...]

K. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Ἀπαντα, τόμ. 3, σελ. 404-406

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ Γερμανικὴ Ἱδεολογία (1845/1846)

[...] Ὁ Σάντσο ὀνομάζει ὑπόθεση τῆ σκέψης ὅτι μποροῦμε νὰ διαχωρίσουμε τὴν ἔννοια «ἄνθρωπος» ἀπὸ τὴν ὑπαρξή του, νὰ διαχωρίσουμε τὴν οὐσία ἀπ' τὸ φαινόμενο τοῦ «ἀνθρώπου», σάμπως νὰ μὴν ἔχει κιόλας ἐκφράσει τὴ δυνατότητα τοῦ διαχωρισμοῦ αὐτοῦ μέ τις ἴδιες τις λέξεις πού χρησιμοποιεῖ. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού λέει *ἔννοια*, λέει κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ *ὑπαρξή*. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού λέει *οὐσία*, λέει κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ *φαινόμενο*. Δέν εἶναι αὐτός πού φέρνει σέ ἀντίθεση αὐτοῦς τοὺς ὅρους, ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶναι ὅροι μιᾶς ἀντίθεσης. Συνεπῶς τὸ μόνο ἐρώτημα πού θὰ μποροῦσε νὰ τεθεῖ ἐδῶ εἶναι ἂν μποροῦσε νὰ δώσει κάποιο περιεχόμενο σ' αὐτές τις ἀπόψεις. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀπαντήσῃ στό ἐρώτημα αὐτό ὁ Σάντσο θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσῃ τις πραγματικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πού ἔχουν πᾶρει διαφορετικὰ ὀνόματα μέσα σ' αὐτές τις μεταφυσικές σχέσεις. Ἄλλωστε οἱ διατριβές του γιὰ τὸν σύμφωνο μέ τὸν ἑαυτό τους ἐγωιστὴ καὶ γιὰ τὴν ἀνταρσία δείχνουν μέ ποιό τρόπο αὐτές οἱ ἀπόψεις μποροῦν νὰ διαζευχθοῦν, ἐνῶ οἱ σκέψεις του περὶ ἰδιαιτερότητας, δυνατότητας καὶ πραγματικότητας — στό κεφάλαιο γιὰ τὴν «αὐτοαπόλαυση» — δείχνουν πῶς αὐτές οἱ ἀπόψεις μποροῦν νὰ διαζευχθοῦν καὶ ταυτόχρονα νὰ συμπέσουν.

Ἡ παράλογη κρίση τῶν φιλοσόφων ὅτι ὁ ὑπαρκτός ἄνθρωπος δέν εἶναι ἄνθρωπος, ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὴν πιό καθολικὴ, τὴν πιό περιεκτικὴ, — στή σφαῖρα τῆς ἀφαίρεσης, — ἔκφραση τῆς πράγματι ὑπάρχουσας καθολικῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στίς σχέσεις καὶ στίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων. Ἡ παράλογη μορφή

αὐτῆς τῆς ἀφηρημένης θέσης ἀντιστοιχεῖ πλήρως στὸν παραλογισμό τῶν ὀδηγημένων στὶς ἔσχατες συνέπειές τους συνθηκῶν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ παράλογη κρίση τοῦ Σάντσο γιὰ τὸ περιβάλλον του — «αὐτοί» εἶναι ἐγωιστές καὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι — ἀντιστοιχεῖ στὴν πραγματικὴ ἀντίφασή ἀνάμεσα στὸ εἶναι τῶν γερμανῶν μικροαστῶν καὶ στὰ καθήκοντα πού τοὺς ἐπέβαλαν οἱ ὑπάρχουσες συνθήκες καὶ πού φωλιάζουν μέσα τους ὑπὸ μορφὴ εὐσεβῶν πόθων καὶ σκέψεων. Ὑπάρχει, οἱ φιλόσοφοι κήρυξαν ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι μὴ ἄνθρωποι, ὅχι ἐπειδὴ δὲν ἀντιστοιχοῦσαν στὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ ἔννοια πού εἶχαν σχηματίσει γιὰ τὸν ἄνθρωπο δὲν ἀντιστοιχοῦσε στὴν ἀληθινὴ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐπειδὴ δὲν εἶχαν μιὰ ἀληθινὴ ἐπίγνωση τοῦ ἀνθρώπου. Tout comme chez nous*, στὸ «Βιβλίον», ὅπου ὁ Σάντσο κηρύσσει κι αὐτός ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι μὴ ἐγωιστές μόνο καὶ μόνο διότι δὲν ἔχουν ἀληθινὴ ἐπίγνωση τοῦ ἐγωισμοῦ.

Τὴν ἐντελῶς ἀνώδυνη θέση ὅτι ἡ ἰδέα γιὰ τὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι ὁ ὑπαρκτός ἄνθρωπος, ὅτι ἡ ἰδέα γιὰ ἕνα πράγμα δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ πράγμα, — ἡ θέση αὐτὴ πού ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν πέτρα καὶ γιὰ τὴν ἰδέα περὶ πέτρας, πράγμα πού θά ἐπέτρεπε στὸν Σάντσο νὰ πεῖ ὅτι πραγματικὴ πέτρα εἶναι μόνο ἡ μὴ πέτρα — θά μπορούσαμε νὰ τὴν παραλείψουμε δεδομένης τῆς μεγάλης κοινοτοπίας καὶ τῆς ἀναμφισβήτητης ἀξιοπιστίας της. Ὑπάρχει ἡ γνωστὴ μας φαντασίωση τοῦ Σάντσο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔπεφταν ὡς τώρα σὲ κάθε λογῆς συμφορὴς μόνον ἐξαιτίας τῆς κυριαρχίας τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἐννοιῶν, τοῦ δίνει τὴ δυνατότητα νὰ συνδέσει καὶ πάλι αὐτὴ τὴ θέση μὲ τὰ παλιά του συμπεράσματα. Ὑπάρχει ἡ γνώμη τοῦ Σάντσο, ὅτι ἀρκεῖ νὰ διώξεις ἀπ' τὸ κεφάλι σου μερικές ἰδέες γιὰ νὰ διώξεις ἀπ' τὸν κόσμον τίς σχέσεις πού γέννησαν αὐτές τίς ἰδέες, ἀναπαράγεται ἐδῶ μὲ τὴ μορφὴ τοῦ ὅτι ἀρκεῖ νὰ βγάλεις μέσα ἀπ' τὸ κεφάλι σου τὴν ἰδέα Ὑπάρχει ἄνθρωπος γιὰ νὰ ἐκμηδενίσαις τίς πραγματικὲς σχέσεις πού θεωροῦνται σήμερον ἀπάνθρωπες — ἄσχετα ἂν αὐτὸ τὸ κατηγορηματικὸ «μὴ ἄνθρωπος» ἀποτελεῖ κρίση τοῦ ἀτόμου πού βρίσκεται σὲ

* — τὸ ἴδιο, ὅπως σὲ μᾶς.

αντίφαση μέ τις συνθήκες του ή αποτελεί κρίση της υπάρχουσας κυρίαρχης κοινωνίας για την εκτός του πλαισίου αυτής της κοινωνίας κυριαρχούμενη τάξη. Όπως ακριβώς μία φάλαινα, πού τή βγάζεις απ' τό άλμυρό νερό καί τή μεταφέρεις Am Kurfergraben* θά δήλωνε, αν είχε συνείδηση, φυσικά, ότι ή κατάσταση αυτή, πού τήν προκάλεσαν «δυσμενείς περιστάσεις», αντιβαίνει στη φύση της, — μολονότι ό Σάντσο θά μπορούσε νά της αποδείξει ότι είναι σύμφωνη πρός τή φύση της διότι αυτή είναι ή κατάστασή της, κατάσταση φάλαινας — έτσι ακριβώς κρίνουν καί οί άνθρωποι σέ όρισμένες περιστάσεις.

Στή σελ. 185, ό Σάντσο θέτει τό μεγάλο ερώτημα :

«Άλλά πώς νά χαλιναγωγήσουμε τόν μή άνθρωπο ό όποιος έμφωλεύει μέσα στό κάθε άτομο ; Πώς νά κάνουμε, ώστε μαζί μέ τόν Άνθρωπο νά μήν απελευθερώσουμε καί τόν μή άνθρωπο ; Ό φιλελευθερισμός έχει έναν θανάσιμο έχθρό, έναν άκατανίκητο ανταγωνιστή, όπως ό Θεός έχει τό διάβολο. Πλάι στόν άνθρωπο στέκει πάντοτε ό μή άνθρωπος, ό έγωιστής, τό μεμονωμένο άτομο. Τό κράτος, ή κοινωνία, ή ανθρωπότητα, δέ μπορούν νά βάλουν κάτω αυτόν τό διάβολο».

«Καί όταν θά πληρωθώσι τά χίλια έτη, θέλει λυθή ό Σατανάς εκ της φυλακής αυτού. Καί θέλει έξέλθει διά νά πλανήση τά έθνη τά εις τάς τέσσερας γωνίας της γής, τόν Γώγ καί τόν Μαγώγ, διά νά συνάξη αυτούς εις πόλεμον... Καί ανέβησαν επί τό πλάτος της γής, καί περιεκύκλωσαν τό στρατόπεδον τών άγιών, καί τήν πόλιν τήν ήγαπημένην». (Άποκάλυψις Ιωάννου Κεφ, κ' 7-9)**.

Ή ερώτηση υπό τή μορφή πού τήν καταλαβαίνει ό Σάντσο καταλήγει πάλι σέ καθαρό παραλογισμό. Φαντάζεται ότι ως τώρα οί άνθρωποι είχαν ανέκαθεν φτιάξει μιάν έννοια περί του ανθρώπου καί κατόπιν έπιζητούσαν νά απελευθερωθούν τόσο, όσο τούς ήταν αναγκαίο για νά πραγματώσουν μέσα τους αυτήν τήν έννοια καί ότι ό βαθμός έλευθερίας πού κατακτούσαν κάθε φορά καθοριζόταν από τήν εικόνα πού κάθε φορά είχαν σχηματίσει για τόν ιδεώδη άνθρωπο. Έτσι, σέ κάθε άτομο παρέμεινε αναπόφευκτα κάποιο κατάλοιπο, πού δέν αντιστοιχοῦσε στό

* — διώρυγα στό Βερολίνο κρι μία απ' τις όδούς του (Σημ. μετ.).

** — μετάφραση Νεοφύτου Βάμβα (Σημ. μετ.).

δεδομένο ιδεώδες και γι' αυτό, ως «μή ανθρώπινο», παρέμεινε μή απελευθερωμένο είτε απελευθερωνόταν μόνο *malgré eux**.

Στήν πραγματικότητα, φυσικά, τό πράγμα συνέβαινε κατά τόν έξῆς τρόπο : Οἱ ἄνθρωποι κατακτοῦσαν κάθε φορά ἐλευθερία, στό βαθμό πού τό ὑπαγόρευε καί τό ἐπέτρεπε αὐτό ὅχι τό ιδεώδες τους γιά τόν ἄνθρωπο, ἀλλά οἱ ἐκάστοτε ὑπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις. Ὡστόσο, οἱ κατακτήσεις ἐλευθερίας εἶχαν συντελεστεῖ ὥς τώρα πάνω στή βάση περιορισμένων παραγωγικῶν δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγή — ἀνεπαρκῆς γιά τό σύνολο τῆς κοινωνίας, — καθιστοῦσε δυνατή ἐκείνη τήν ἀνάπτυξη, ὅπου μόνο μερικά ἄτομα ἱκανοποιοῦσαν τίς ἀνάγκες τους σέ βάρος τῶν ἄλλων, καί γι' αὐτό μερικοί — ἡ μειοψηφία — ἀποκτοῦσαν τό μονοπώλιο τῆς ἀνάπτυξης, ἐνῶ, λόγω τοῦ ἀσταμάτητου ἀγῶνα γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν πιό ἐπιτακτικῶν ἀναγκῶν, οἱ ἄλλοι — ἡ πλειοψηφία — ἀποκλείονταν προσωρινά (δηλαδή ὥσπου δημιουργηθοῦν νέες, ἐπαναστατικοῦ χαρακτήρα, παραγωγικές δυνάμεις) ἀπό ὁποιαδήποτε ἀνάπτυξη. Ἔτσι, ἡ κοινωνία ἀναπτυσσόταν ὥς τώρα πάντοτε μέσα στά πλαίσια μιᾶς ἀντίθεσης, πού στήν ἀρχαιότητα ἦταν μιᾶ ἀντίθεση ἀνάμεσα σέ ἐλεύθερους καί δούλους, στό Μεσαίωνα ἀνάμεσα σέ εὐγενεῖς καί δουλοπάροικους, στούς νεότερους χρόνους ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τό προλεταριάτο. Αὐτό ἐξηγεῖ, ἀπό τή μιᾶ μεριά, τόν ἀνώμαλο, «μή ανθρώπινο» τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ἡ καταπιεζόμενη τάξη ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες της, καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τή στενότητα τοῦ πλαισίου μέσα στό ὁποῖο συντελεῖται ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐπικοινωνίας καί, μαζί της, ὅλης τῆς ἀρχουσας τάξης. Ἄρα, αὐτός ὁ στενός χαρακτήρας τῆς ἀνάπτυξης συνίσταται ὅχι μόνο στό ὅτι μιᾶ τάξη ἀποκλείεται ἀπ' τήν ἀνάπτυξη, ἀλλά καί στή στενοκεφαλιά τῆς τάξης πού κάνει αὐτό τόν ἀποκλεισμό· ἔτσι, τό «μή ανθρώπινο» συναντᾶται ἐπίσης καί στήν κυρίαρχη τάξη. Αὐτό τό λεγόμενο «μή Ἀνθρώπινο» εἶναι κι αὐτό προϊόν τῶν σημερινῶν σχέσεων, ὅπως καί τό «Ἀνθρώπινο». Εἶναι ἡ ἀρνητική τους πλευρά, εἶναι ἡ ἀγανάκτηση, πού δέ βασίζεται σέ καμιά καινούργια ἐπαναστατική παρα-

* — παρά τή θέλησή τους.

γωγική δύναμη και στρέφεται εναντίον τῶν σχέσεων πού ἐπικρατοῦν καί βασίζονται στίς ὑπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις καί ἐναντίον τοῦ τρόπου ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτές τίς σχέσεις. Ὁ θετικός ὅρος «ἀνθρώπινο» ἀντιστοιχεῖ σέ καθορισμένες, ἐπικρατοῦσες, σέ ἓνα ὀρισμένο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης, παραγωγικές σχέσεις καί στόν καθοριζόμενο ἀπ' αὐτές τρόπο ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν, τό ἴδιο, ὅπως ὁ ἀρνητικός ὅρος «μὴ ἀνθρώπινο» ἀντιστοιχεῖ στίς προσπάθειες, πού γεννάει διαρκῶς αὐτό τό ἴδιο τό ἐπίπεδο παραγωγῆς, νά ἀνατραποῦν, στά πλαίσια τοῦ ὑπάρχοντος τρόπου παραγωγῆς, αὐτές οἱ ἐπικρατοῦσες σχέσεις καί ὁ ἀντίστοιχος τρόπος ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν.

Αὐτήν τήν κοσμοϊστορικῆς σημασίας διαμάχη ὁ ἅγιός μας τή συνοψίζει σέ μιάν ἀπλή σύγκρουση ἀνάμεσα στόν ἅγιο Μπροῦνο καί τή «μάζα». Βλέπε ὁλόκληρη τήν κριτική τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, εἰδικά στή σ. 192 κ.έ.

Ἔτσι ὁ ἀπλοϊκός μας Σάντσο, μέ τόν ἀπλοϊκό ἀφορισμό του περί τοῦ μὴ ἀνθρώπου καί μέ τήν ἰδέα του περί τοῦ ἀνθρώπου, πού βγάζει μέσα ἀπ' τό κεφάλι του τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὁπότε ἔτσι ἐξαφανίζεται καί ὁ μὴ ἄνθρωπος καί δέν ἀπομένει πιά κανένα κριτήριό γιά τήν ἀξιολόγηση τῶν ἀτόμων, φτάνει τελικά σέ τοῦτο τό συμπέρασμα. Ὁ φυσικός, πνευματικός καί κοινωνικός ἀκρωτηριασμός καί σκλαβωμός, στόν ὁποῖο καταδικάζουν τό ἄτομο οἱ ὑπάρχουσες σχέσεις, θεωρεῖται ἀπ' τόν Σάντσο ὡς ἀτομικότητα καί ἰδιαιτερότητα αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου. Σάν κοινότατος συντηρητικός, ἀναγνωρίζει ἥρεμα αὐτές τίς σχέσεις, ἱκανοποιημένος στή σκέψη ὅτι ἔβγαλε ἀπ' τό κεφάλι του τήν ἰδέα πού ἔχουν οἱ φιλόσοφοι γιά τίς σχέσεις αὐτές. Κι ὅπως ἐδῶ δηλώνει ὅτι ἡ σύμπτωση πού ἐπιβάλλεται στό ἄτομο ἀποτελεῖ τήν ἀτομικότητά του, ἔτσι καί πρωτύτερα (βλ. «Λογική»⁴⁷), μιλώντας γιά τό Ἐγώ, ἔκανε ἀφαίρεση ὄχι μόνο τοῦ τί εἶναι σύμπτωση, ἀλλά καί γενικά κάθε ἀτομικότητας.

Αὐτό τό μέγα «μὴ ἀνθρώπινο» συμπέρασμα τό ψάλλει ὁ Σάντσο μέ τό παρακάτω «Κύριε ἐλέησον»*, πού βάζει στό στό-

* — Στό κείμενο οἱ λέξεις ἀναφέρονται στά Ἑλληνικά, ἀλλά μέ λατινικά γράμματα (Σημ. μετ.).

μα «τοῦ μή ἀνθρώπινου» :

«Ἦμουν ἄξιος καταφρόνιας, διότι ἀναζήτησα τό καλύτερό Μου Ἐγώ
ἐξω ἀπό Μένα.

Ἦμουν ἡ ἐνσάρκωση τοῦ μή ἀνθρώπινου, διότι ὀνειρευόμουν τό ἀν-
θρώπινο.

Ἦμουν σάν τοὺς εὐσεβεῖς, πού διψασμένοι γιά τό ἀληθινό τους Ἐγώ,
μένουν πάντα φτωχοὶ ἀμαρτωλοί.

Συλλογιζόμουν τόν Ἐαυτό μου μόνο σέ σύγκριση μέ κάποιον ἄλλον.
Δέν ἦμουν τό Πᾶν μέσα στό Πᾶν. Δέν ἦμουν — μοναδικός.

Τώρα, ὅμως, ἔπαψα νά βλέπω τόν ἑαυτό μου ὡς ἐνσάρκωση τοῦ μή ἀν-
θρώπινου.

Ἐπαψα νά μετρῶ τόν ἑαυτό Μου μέ τό μέτρο τοῦ ἀνθρώπου καί δέν
ἐπιτρέπω νά μέ μετροῦν οἱ ἄλλοι μέ τό μέτρο αὐτό.

Παύω νά ἀναγνωρίζω πῶς ὑπάρχει κάτι πού νά εἶναι πάνω ἀπό Μένα.

Ὑπῆρξα πρωτότερα ἐνσάρκωση τοῦ μή ἀνθρώπινου, ἀλλά τώρα πιά δέν
εἶμαι, τώρα Ἐγώ εἶμαι τό — Μοναδικό !»

Ἀλληλουῖα !

Δέ θά ἐξετάσουμε ἐδῶ πῶς ἀκριβῶς «βλέπει» ἡ δέ «βλέπει
μέσα του» τό «μή ἀνθρώπινο», τό ὅποιο, ἄς τό ποῦμε παρενθε-
τικά, πῆρε κουράγιο μόνο καί μόνο γιατί «γύρισε τήν πλάτη του»
«στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί στόν κριτικό», τόν ἅγιο Μπροῦνο.
Σημειώνουμε ἀπλῶς ὅτι τό «Μοναδικό» (ἡ ὁ «Μοναδικός») χα-
ρακτηρίζεται ἐδῶ ἀπ' τό ὅτι γιά ἐννιακοσιοστή φορά πασχίζει
νά διώξει τό Ἱερό ἀπ' τό κεφάλι του, πράγμα πού — ὅπως κι
ἐμεῖς εἴμαστε ἀναγκασμένοι γιά ἐννιακοσιοστή φορά νά ἐπανα-
λάβουμε — δέν ἀλλάζει σέ τίποτα τά πράγματα, χωρίς νά χρεια-
στεῖ νά προσθέσουμε ὅτι ἀπλῶς πρόκειται γιά ἕναν εὐσεβή
πόθο.

Ἐδῶ, γιά πρώτη φορά, ἔχουμε τόν Μοναδικό μπροστά στά
μάτια μας. Ὁ Σάντσο, πού μέ τήν πιό πάνω λιτανεία χειροτονή-
θηκε ἱππότης, παίρνει τώρα τό καινούργιο του ὄνομα σάν εὐγε-
νής. Ὁ Σάντσο φτάνει στή μοναδικότητά του χάρη στό ὅτι
ἐβγαλε ἀπ' τό κεφάλι του «τόν Ἀνθρωπο». Ἐτσι, «παύει νά συλ-
λογίζεται τόν ἑαυτό του μόνο σέ σύγκριση μέ κάποιον ἄλλον»
καί «νά ἀναγνωρίζει ὅτι ὑπάρχει κάτι πού νά εἶναι πάνω ἀπ'
αὐτόν». Γίνεται μή συγκρίσιμος. Ἐχουμε πάλι ἐδῶ τήν ἴδια πα-
λιά φαντασιοπληξία τοῦ Σάντσο, ὅτι δέν εἶναι οἱ ἀνάγκες τῶν

ατόμων, αλλά οί έντυπώσεις, οί ιδέες, «τό Ίερό» — έδω μέ τή μορφή «τοῦ Ἀνθρώπου», — πού αποτελοῦν τό μόνο *tertium comparationis** καί τόν μόνο δεσμό ανάμεσα στά άτομα. Διώχνει μέσα ἀπ' τό κεφάλι του μιά ιδέα καί γίνεται ἔτσι *μοναδικός*.

Γιά νά γίνει «μοναδικός», ὅπως τό έννοεῖ ὁ ἴδιος, πρέπει πρίν ἀπ' ὅλα νά μάς ἀποδείξει ὅτι εἶναι *ἀπαλλαγμένος ἀπό προ-ϋποθέσεις*.

Σελ. 470 : «Ἡ σκέψη Σου ἔχει ὡς προϋπόθεση ὄχι τή σκέψη, ἀλλά Ἐ-σένα. Σημαίνει αὐτό ὅτι Ἐσύ εἶσαι μιά προϋπόθεση τοῦ Ἐαυτοῦ σου ; Μάλιστα, ἀλλά ὄχι δική Μου, μά τῆς σκέψης Μου. Πρίν ἀπό τή σκέψη Μου, ὑπάρχω Ἐγώ. Ἔπεται ὅτι δέν προηγείται τῆς σκέψης μου κάποιος στοχασμός ἢ ὅτι ἡ σκέψη Μου δέν ἔχει κάποια προϋπόθεση. Διότι ἡ προϋπόθεση, τήν ὁποία ἀποτελῶ Ἐγώ γιά τή σκέψη μου, δέν εἶναι μιά προϋπόθεση δημιουργημένη ἀπό τή σκέψη, δέν εἶναι μιά ἐπινοημένη προϋπόθεση, εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης τῆς σκέψης καί ἀποδείχνει μόνο ὅτι ἡ σκέψη δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ... ἰδιοκτησία».

«Εἴμαστε σύμφωνοι νά δεχτοῦμε» ὅτι ὁ Σάντσο δέ σκέφτεται προτοῦ σκεφτεῖ καί ὅτι — ὅπως καί κάθε ἄλλος, — εἶναι ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ἕνας στοχαζόμενος χωρίς προϋποθέσεις. Κατά τόν ἴδιο τρόπο εἴμαστε ἔτοιμοι νά δεχτοῦμε ὅτι καμιά σχέση δέ μπορεῖ νά τεθεῖ ὡς προϋπόθεση τῆς ὑπαρξῆς του, δηλαδή ὅτι δέν εἶναι καμωμένος ἀπό σκέψεις. Ἄν, γιά μιά στιγμή, ὁ Σάντσο κάνει ἀφαίρεση ἀπ' ὅλη τήν πραμάτεια τῶν σκέψεών του — πράγμα ὄχι καί τόσο δύσκολο μιά κι εἶναι τόσο πενιχρή ἡ συλλογή του, — ἀπομένει τό πραγματικό του Ἐγώ, ἀλλά αὐτό τό πραγματικό του Ἐγώ περικλείεται στά πλαίσια τῶν ὑφιστάμενων γι' αὐτόν πραγματικῶν σχέσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἔτσι, ἔχει ἀπαλλαγεῖ γιά μιά στιγμή ἀπ' ὅλες τίς δογματικές προϋποθέσεις, ἀλλά μόλις τώρα ἀρχίζουν νά ὑπάρχουν γι' αὐτόν οἱ *πραγματικές* προϋποθέσεις. Κι αὐτές οἱ πραγματικές προϋποθέσεις εἶναι ταυτόχρονα καί προϋποθέσεις τῶν *δογματικῶν* του προϋποθέσεων, οἱ ὁποῖες, τό θέλει εἴτε ὄχι, θά ἐπανέλθουν σ' αὐτόν μαζί μέ τίς πραγματικές, ἐφόσον δέν ἀναγνωρίσει ὑπό τήν ὑλιστική ἔννοια ὅτι προϋποθέσεις τῆς σκέψης του εἶναι οἱ πραγματικές προϋποθέσεις, πράγμα πού θά ὀδηγήσει στό νά ἐξαλει-

* — τό μέτρο σύγκρισης.

φθει γενικά τό πεδίο γιά δογματικές προϋποθέσεις. Όπως, μαζί μέ τήν προγενέστερη εξέλιξη του καί τό βερολινέζικο περιβάλλον του, πήρε τώρα τή δογματική προϋπόθεση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμοῦ, ἔτσι, παρ' ὅλη τήν κατά φαντασία ἀπαλλαγή του ἀπό προϋποθέσεις, ἡ δογματική αὐτή προϋπόθεση θά τοῦ μείνει, ἐφόσον δέν θά ὑπερνικᾷ τίς πραγματικές της προϋποθέσεις.

Σάν ποῦρος δημοδιδάσκαλος, ὁ Σάντσο ὅλο καί ἀποβλέπει στήν περίφημη χεγκελιανή «σκέψη χωρίς προϋποθέσεις», πού θά πεί σέ μιά σκέψη χωρίς δογματικές προϋποθέσεις, ἡ ὁποία καί στόν Χέγκελ εἶναι ἀπλῶς ἓνας εὐσεβής πόθος. Ὁ Σάντσο νόμιζε πῶς θά μπορούσε μ' ἓνα ἐπιδέξιο ἄλμα νά τήν φτάσει καί μάλιστα ν' ἀνέβει πιά πρὸ ψηλά, κυνηγώντας τό χωρίς προϋποθέσεις Ἐγώ. Ἀλλά δέ μπόρεσε νά πιάσει οὔτε τό ἓνα, οὔτε τό ἄλλο.

Τότε ὁ Σάντσο δοκιμάζει τήν τύχη του ἁλλιώδως :

Στίς σελ. 214-215 : «Ἐπιμείνετε ὥς τό τέλος» νά διεκδικεῖτε τήν ἐλευθερία ! «Ποιός ὀφείλει νά γίνει ἐλεύθερος ; Ἐσύ, Ἐγώ, Ἐμεῖς. Ἐπομένως, ἐγώ εἶμαι τό *κουκούτσι*... Τί ἄλλο θ' ἀπομείνει ὅταν ἐγώ λυτρωθῶ ἀπό καθετί πού δέν εἶναι Ἐγώ; Μόνον Ἐγώ καί *τίποτ' ἄλλο* ἐκτός ἀπό Ἐγώ».

«Νά, λοιπόν, πού τό σκυλάκι εἶχε τό κουκούτσι του !

Ἐνας περιπλανώμενος σχολαστικός ; Ἀστεία ἱστορία»⁵⁴.

«Ὅ,τι δέν εἶναι Ἐσύ, Ἐγώ, Ἐμεῖς», ἀναγορεύεται, φυσικά, ἐδῶ νέα δογματική ἰδέα, ὅπως κράτος, ἐθνότητα, καταμερισμός τῆς ἐργασίας κτλ. Μιά καί οἱ ἰδέες αὐτές πέρασαν ἀπό τή βάσανο τῆς κριτικῆς, — πράγμα πού κατά τόν Σάντσο ἐγινε ἤδη στήν «Κριτική», καί μάλιστα στήν κριτική κριτική, — φαντάζεται πάλι ὅτι ἔχει λυτρωθεῖ καί ἀπ' τό πραγματικό κράτος, τήν πραγματική ἐθνότητα καί τόν πραγματικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Συνεπῶς, τό Ἐγώ, πού ἐδῶ γίνεται «κουκούτσι» (λυτρωμένο ἀπό καθετί πού δέν εἶναι Ἐγώ), παραμένει πάντα τό ἴδιο, τό λυτρωμένο ἀπό προϋποθέσεις Ἐγώ, μαζί μέ ὅλα ἐκεῖνα ἀπ' τά ὁποῖα δέν ἔχει ἀπολυτρωθεῖ.

Ἄν, ὥστόσο, ὁ Σάντσο προσέγγιζε κάποτε τό πρόβλημα «ἀπολύτρωση» μέ σκοπό νά λυτρωθεῖ ὅχι ἀπλῶς ἀπό κάποιες κατηγορίες, ἀλλά ἀπό τά πραγματικά δεσμά, τότε θά ἔβλεπε ὅτι αὐτή ἡ ἀπολύτρωση προϋποθέτει μιάν ἀλλαγή, πού θά εἶναι κοι-

νή γι' αὐτόν καί γιά μεγάλο πλῆθος ἄλλων ἀνθρώπων καί ὅτι αὐτή ἡ ἀπολύτρωση, μέ τή σειρά της, θά ἐπέφερε μιάν ἀλλαγὴ στήν κατάσταση τοῦ κόσμου, ἀλλαγὴ πού θά ἦταν πάλι κοινή γι' αὐτόν καί γιά τούς ἄλλους. Συνεπῶς, μολονότι τό «Ἐγώ» του «παραμένει» καί μετά τήν ἀπολύτρωση, εἶναι ὥστόσο ἓνα Ἐγώ τελείως ἀλλαγμένο, πού βρίσκεται μαζί μέ τ' ἄλλα ἄτομα σέ μιὰ ἀλλαγμένη κοινωνική κατάσταση, ἡ ὁποία εἶναι κοινή γι' αὐτόν καί γιά τὰ ἄλλα ἄτομα καί ἀποτελεῖ κοινή προϋπόθεση τόσο τῆς δικῆς του, ὅσο καί τῆς δικῆς τους ἐλευθερίας. Κατά συνέπεια, ἡ μοναδικότητα, τό μή συγκρίσιμο καί ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ «Ἐγώ» του πᾶνε πάλι στό βρόντο.

Ὁ Σάντσο δοκιμάζει τό ἴδιο πράγμα καί μ' ἓναν τρίτο τρόπο :

Σελ. 237 : «Τό αἶσχος τους δέν εἶναι ὅτι αὐτοί» (ὁ Ἰουδαῖος καί ὁ Χριστιανός) «ἀλληλοαποκλείονται, ἀλλά ὅτι αὐτό γίνεται μόνο *κατά τό ἥμισυ*. Ἄν θά μπορούσαν νά εἶναι τέλειοι ἐγωιστές, θά ἀπέκλειαν *ὁλότελα* ὁ ἓνας τόν ἄλλον».

Σελ. 273 : «Ὅποιος θέλει *ἀπλῶς νά παρακάμψει* τήν ἀντίθεση, αὐτός ἀντιλαμβάνεται τή σημασία της μέ τρόπο πολύ τυπικό καί ἀδύνατο. Ἀπειναντίας, ἡ ἀντίθεση πρέπει νά *ὀξύνεται*».

Σελ. 274 : «Τότε μόνο θά πάψετε νά κρύβετε ἀπλῶς τήν ἀντίθεσή σας, ὅταν θά τήν ἀναγνωρίσετε πλήρως καί ὅταν ὁ καθένας θά ἀποδείχνει ὅτι εἶναι ἀπ' τήν κορφή ὡς τὰ νύχια *μοναδικός*... Ἡ ἔσχατη καί ἡ πιό ρηξικέλευθη ἀντίθεση — ἡ ἀντίθεση ἑνός Μοναδικοῦ πρὸς ἓναν ἄλλο Μοναδικό — οὐσιαστικά ὑπερβαίνει τὰ ὅρια αὐτοῦ πού ὀνομάζεται ἀντίθεση... Ἐσύ, σάν Μοναδικός, δέν ἔχεις πιά τίποτα τό κοινό μέ τὰ ἄλλα ἄτομα καί γι' αὐτό καί τίποτα πού νά Σέ χωρίζει ἀπ' αὐτά, τίποτα πού νά σοῦ εἶναι ἐχθρικό πρὸς αὐτά... Ἡ ἀντίθεση ἐξαφανίζεται μέσα στόν τέλειο ξεχωρισμό καί στήν τέλεια μοναδικότητα».

Σελ. 183 : «Δέ *θέλω* νά ἔχω ἢ νά εἶμαι κάτι τό *ξεχωριστό* ἀπ' τούς ἄλλους. Οὔτε μετρῶ τόν ἑαυτό μου μέ τούς ἄλλους... Ἐγώ *θέλω* νά εἶμαι τό καθετί πού μπορῶ νά εἶμαι καί νά ἔχω τό καθετί πού μπορῶ νά ἔχω. Τί μέ νοιάζει ἂν οἱ ἄλλοι ἔχουν ἢ εἶναι *κάτι παρόμοιο* ; Δέ μποροῦν οὔτε νά εἶναι ἀπολύτως ὅμοιοι μέ μένα, οὔτε νά ἔχουν ἀκριβῶς ὅ,τι ἔχω ἐγώ. Δέν ἐπιφέρω καμιὰ βλάβη στοὺς ἄλλους, ὅπως δέν ἐπιφέρω καμιὰ βλάβη στό βράχο, διότι ἔχω ἑναντί του τό πλεονέκτημα ὅτι μπορῶ νά κινούμαι. Ἄν κι ἄλλοι¹ μπορούσαν νά τό ἔχουν, θά τό εἶχαν. Τό νά μή προξενῶ καμιὰ βλάβη στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, νά, σέ τί συνίσταται ἡ διεκδίκηση νά μήν ἔχω κανένα προνόμιο... Δέν πρέπει νά θεωρεῖς τόν ἑαυτό σου σάν «κάτι τό *ξεχωριστό*», λογουχάρη, Ἰουδαῖο ἢ Χριστιανό. Ἐγώ, ὅμως, *θεωρῶ* τόν ἑαυτό Μου ὅχι σάν κάτι *ξεχωριστό*, ἀλλά σάν *μοναδικό*. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχω κάποια

ομοιότητα με τούς άλλους ανθρώπους, αυτό όμως φανερόνεται μόνο όταν γίνεται κάποια σύγκριση ή κάποια σκέψη, ενώ, στην πραγματικότητα, 'Εγώ είμαι μή συγκρίσιμος, είμαι μοναδικός. 'Η σάρκα Μου δεν είναι ή σάρκα τους, τό πνεῦμα Μου δεν είναι τό πνεῦμα τους. 'Αν ἐσεῖς τά κατατάσσετε στίς *γενικές ἔννοιες* «σάρκα», «πνεῦμα», τότε αὐτό είναι *σκέψεις* δικές Σας, πού δεν ἔχουν *καμιά* σχέση μέ τή σάρκα Μου, τό πνεῦμα Μου».

Σελ. 234 : «'Η ἀνθρώπινη κοινωνία χάνεται ἐξαιτίας τῶν ἐγωιστῶν, διότι αὐτοί δεν ἀναφέρονται πιά ὁ ἕνας στόν ἄλλον σάν ἄνθρωποι, ἀλλά συμπεριφέρονται ἐγωιστικά σάν ἕνα 'Εγώ ἐναντίον ἑνός 'Εσύ ἐντελῶς διαφορετικοῦ ἀπό Μένα καί ἐχθρικό πρὸς 'Εμένα».

Σελ. 180 : «Σάμπως δεν ἀναζητάει πάντα ὁ ἕνας τόν ἄλλον, σάμπως δεν προσαρμόζεται ὁ ἕνας στόν ἄλλον, ἔτσι καί τόν ἔχει ἀνάγκη. 'Η διαφορά εἶναι ὅτι τώρα τό μεμονωμένο ἄτομο *θα συνενωθεῖ* πράγματι μέ τό ἄλλο μεμονωμένο ἄτομο, ἐνῶ πρῶτα τό συνέδεαν κάποιοι δεσμοί».

Σελ. 178 : «Μόνον όταν εἴστε μοναδικοί, μπορείτε νά ἀλληλοεπικοινωνεῖτε σάν αὐτό πού πράγματι εἴστε».

Ὅσον ἀφορᾷ τήν ψευδαίσθηση τοῦ Σάντσο γιά τήν ἐπικοινωνία τῶν Μοναδικῶν «σάν αὐτό πού πράγματι εἶναι», γιά τό «νά γίνουν ἕνα» τά ἄτομα, κοντολογίς γιά τόν «Συνεταιρισμό», τό θέμα τό ἔχουμε ἐξαντλήσει τελείως. Θά σημειώσουμε μόνο ὅτι, ἐνῶ στό «Συνεταιρισμό» ὁ καθένας θεωροῦσε καί μεταχειριζόταν τόν ἄλλον ἀπλῶς σάν ἀντικείμενό *τον*, σάν ιδιοκτησία *του* (βλ. σελ. 167 καί τή θεωρία τῆς ιδιοκτησίας καί ἐκμετάλλευσης), στό «Σχόλιο» (Βίγκαντ, σελ. 157), ἀντίθετα, ὁ κυβερνήτης τοῦ νησιοῦ Μπαράτσια⁵⁵ καταλαβαίνει καί ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ ἄλλος ἀνήκει κι αὐτός στόν ἑαυτό του, ὅτι γιά *τόν* 'Εαυτό του εἶναι *δικός του*, εἶναι μοναδικός, μεταβαλλόμενος καί ὑπό τήν ιδιότητα αὐτή σέ *ἀντικείμενο* τοῦ Σάντσο, ἄν καί ὅχι πιά σέ ιδιοκτησία του. Ἀπό τήν ἀπελπιστική αὐτή κατάσταση τόν σώζει μόνο ἡ ἰδέα πού τοῦ ἦρθε ξαφνικά, ὅτι «ἔτσι ἀποξεχνιέται σέ μιᾷ γλυκειᾷ αὐτολησμοσύνη», σέ μιᾷ ἀπόλαυση μέ τήν ὁποία «τρατάρει τόν ἑαυτό του χίλιες φορές τήν ὥρα» καί τήν ὁποία γλυκαίνει ἀκόμα πιό πολύ ἡ γλυκειά αἴσθηση ὅτι ὁ ἴδιος πάντως δεν «ἐξαφανίστηκε τελείως». Μ' ἄλλα λόγια, καταλήγουμε πάλι στό πάνσοφο ἐκεῖνο : ὁ καθένας ὑπάρχει τόσο γιά τόν ἑαυτό του, ὅσο καί γιά τούς ἄλλους.

'Αλλά ἄς ἀποδώσουμε τώρα στίς ὑψιπετεῖς φράσεις τοῦ Σάντσο τό πραγματικό τους ταπεινό περιεχόμενο.

Οἱ μεγαλοστομίες γιά «ἀντίθεση», πού πρέπει νά ὀξύνεται καί νά ὀδηγεῖται στά ἄκρα, καί γιά κεῖνο τό «ξεχωριστό», πού ὁ Σάντσο δέ θέλει νά τό ἔχει σάν πλεονέκτημά του, καταλήγουν σ' ἓνα καί τό ἴδιο πράγμα. Ὁ Σάντσο θέλει, ἢ μάλλον πιστεύει ὅτι θέλει, τά ἄτομα νά ἔχουν μεταξύ τους σχέσεις καθαρά προσωπικές, νά μήν ὑπάρχει ἡ διαμεσολάβηση κάποιου τρίτου, κάποιου πράγματος (βλ. «Συναγωνισμός»). Αὐτός ὁ τρίτος εἶναι ἐδῶ τό «ξεχωριστό» ἢ ἡ ξεχωριστή, ἢ μή ἀπόλυτη ἀντίθεση, δηλαδή ἡ ἀμοιβαία θέση τῶν ἀτόμων, πού καθορίζεται ἀπό τίς σημερινές κοινωνικές σχέσεις. Λογυχάρη, ὁ Σάντσο δέ θέλει νά βρίσκονται σέ «ἀντίθεση» μεταξύ τους δύο ἄτομα, ὑπό τήν ιδιότητα τοῦ ἀστοῦ καί τοῦ προλετάριου, ἐξεγείρεται γιά κεῖνο τό «ξεχωριστό», πού ἀποτελεῖ τό «πλεονέκτημα» τοῦ ἀστοῦ ἔναντι τοῦ προλετάριου. Θά ἐπιθυμοῦσε νά ὑπάρχει μεταξύ τους μιᾶ καθαρά προσωπική σχέση, νά ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους ἀπλῶς ὡς ἄτομα. Δέν ἀναλογίζεται ὅτι στά πλαίσια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας οἱ προσωπικές σχέσεις κατανάγκη καί ἀναπόφευκτα ἐξελίσσονται καί σταθεροποιοῦνται ὡς ταξικές σχέσεις καί ὅτι, γιά τό λόγο αὐτό, ὅλη ἡ πολυλογία του καταλήγει νά εἶναι ἀπλῶς ἓνας εὐσεβής πόθος, πού νομίζει ὅτι θά τόν πραγματοποιήσῃ, προτρέποντας τά ἄτομα αὐτῶν τῶν τάξεων νά βγάλουν ἀπ' τό κεφάλι τους τήν ἰδέα τῆς «ἀντίθεσής» τους καί τοῦ «ξεχωριστοῦ» «προνομίου» τους. Στίς θέσεις τοῦ Σάντσο, πού παραθέσαμε πιό πάνω, ὅλο τό ζήτημα συνίσταται ἀπλῶς στό τί νομίζουν οἱ ἄνθρωποι γιά τόν ἑαυτό τους καί στό τί νομίζει αὐτός γι' αὐτούς, στό τί θέλουν αὐτοί καί στό τί θέλει αὐτός. Ἄν ἀλλάζουμε, λέει, αὐτό τό «νομίζω» καί τό «θέλω», τότε ἡ «ἀντίθεση» καί τό «ξεχωριστό» ἐξαφανίζονται.

Ἀκόμα καί τό πλεονέκτημα, πού ἓνα ἄτομο ἔχει ὡς ἄτομο ἔναντι ἑνός ἄλλου ἀτόμου, συναποτελεῖ στίς μέρες μας ἓνα προϊόν τῆς κοινωνίας καί, κατά τήν πραγμάτωσή του, πρέπει πάλι νά ἐκδηλώνεται ὡς προνόμιο, ὅπως τό δείξαμε ἤδη στόν Σάντσο ὅταν μιλήσαμε γιά τό συναγωνισμό. Ἐπειτα, τό ἄτομο σάν τέτοιο, θεωρούμενο σάν τέτοιο, εἶναι ὑποταγμένο στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, πού τό κάνει μονόπλευρο, τό ἀκρωτηριάζει, τό περιορίζει.

Καί ποῦ καταλήγει, στήν καλύτερη περίπτωση, ἡ ὄξυνση τῆς ἀντίθεσης καί ἡ κατάργηση τοῦ ξεχωριστοῦ ποῦ ζητάει ὁ Σάντσο ; Στό ὅτι οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν ἀτόμων πρέπει νά ἐκφράζονται στό πῶς *συμπεριφέρονται* ὁ ἕνας στόν ἄλλον, ἐνῶ οἱ μεταξύ τους διαφορές πρέπει νά ἐκφράζονται στόν *αὐτοξεχωρισμό* τους (μέ τήν ἔννοια τοῦ πῶς ἕνα ἐμπειρικό Ἐγώ ξεχωρίζει τόν *ἐαυτό του* ἀπό ἕνα ἄλλο). Αὐτό, ὅμως, εἶτε εἶναι, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ Σάντσο, μιᾶ ἰδεολογική παράφραση τῆς *ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων*, διότι οἱ σχέσεις τῶν ἀτόμων σ' ὅλες τίς περιπτώσεις *δέ μποροῦν* νά ἀποτελοῦν τίποτα ἄλλο παρά μιᾶ ἀμοιβαία συμπεριφορά, ἐνῶ οἱ διαφορές τους *δέ μποροῦν* νά εἶναι τίποτα ἄλλο παρά οἱ αὐτοξεχωρισμοί τους· εἶτε εἶναι ἀπλῶς ἕνας εὐσεβής πόθος ὅτι *θά μποροῦσε* νά συμπεριφέρονται *ἔτσι* ὁ ἕνας στόν ἄλλον καί νά ξεχωρίζουν *ἔτσι* ὁ ἕνας ἀπ' τόν ἄλλον, ὥστε ἡ μεταξύ τους συμπεριφορά νά μή μετατρέπεται σέ μιᾶ κοινωνική σχέση αὐθυπόστατη, ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτά, καί οἱ ἀμοιβαῖοι ξεχωρισμοί τοῦ ἐνός ἀπ' τόν ἄλλον νά μή παίρνουν τόν ἀντικειμενικό (ἀνεξάρτητα ἀπό πρόσωπα) χαρακτήρα ποῦ ἔχουν πάρει κι ἐξακολουθοῦν νά παίρνουν καθημερινά.

Τά ἄτομα ἀνέκαθεν καί σ' ὅλες τίς περιστάσεις «ξεκίνησαν ἀπ' τόν *ἐαυτό τους*», ἀλλά μιᾶ καί δέν ἦσαν *μοναδικά* — μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν θά εἶχαν ἀνάγκη ἀπό ἀμοιβαῖες σχέσεις, — μιᾶ καί οἱ *ἀνάγκες* τους, δηλαδή ἡ φύση τους, καί ὁ τρόπος ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν τούς συνέδεσαν μεταξύ τους (σχέσεις τῶν δύο φύλων, ἀνταλλαγή, καταμερισμός ἐργασίας), *χρειάστηκε* νά ἔρθουν σέ σχέσεις μεταξύ τους. Ἐπειδή, ὅμως, ἦρθαν σέ ἀμοιβαία ἐπικοινωνία ὄχι ὡς καθαρά Ἐγώ, ἀλλά ὡς ἄτομα ποῦ βρίσκονταν σέ ἕνα ὀρισμένο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων καί τῶν ἀναγκῶν τους κι ἐπειδή αὐτή ἡ ἐπικοινωνία καθόριζε, μέ τή σειρά της, τήν παραγωγή καί τίς ἀνάγκες, ἀκριβῶς ἡ προσωπική, ἡ ἀτομική συμπεριφορά τῶν ἀτόμων, ἡ ἀμοιβαία συμπεριφορά τους ὡς ἀτόμων, ἐδημιούργησε — καί δημιουργεῖ καθημερινά — τίς ὑπάρχουσες σχέσεις. Τά ἄτομα ἦρθαν σέ ἐπικοινωνία μεταξύ τους, ὄντας αὐτά ποῦ ἦσαν, ξεκίνησαν «ἀπ' τόν *ἐαυτό τους*» ἔτσι ὅπως ἦσαν, ἄσχετα ἀπό τήν «ἀντίληψη ποῦ εἶχαν γιά τή ζωή». Αὐτή ἡ «ἀντίληψη γιά τή

ζωή» — ακόμα και μέ τή διαστρεβλωμένη μορφή πού τῆς δίνουν οἱ φιλόσοφοι — δέ μποροῦσε, φυσικά, νά προσδιορίζεται παρά μόνο ἀπό τήν πραγματική τους ζωή. Ἀπό ὅδω συνάγεται, φυσικά, ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ατόμου καθορίζεται ἀπό τήν ἀνάπτυξη ὅλων τῶν ἄλλων ατόμων μέ τά ὁποῖα βρίσκεται σέ ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐπικοινωνία καί ὅτι οἱ διάφορες γενιές ατόμων, πού ἔρχονται σέ ἀμοιβαῖες σχέσεις, ἀλληλοσυνδέονται, ὅτι ἡ φυσική ὑπόσταση τῶν μεταγενέστερων γενιῶν καθορίζεται ἀπό τοὺς προπάτορές τους, ὅτι οἱ νεότερες γενιές κληρονομοῦν τίς συσσωρευθεῖσες παραγωγικές δυνάμεις καί μορφές ἐπικοινωνίας πού ἄφησαν ἐκεῖνοι, πράγμα πού καθορίζει τίς δικές τους ἀμοιβαῖες σχέσεις. Κοντολογίς, βλέπουμε ὅτι συντελεῖται μιά ἀνάπτυξη καί ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ μεμονωμένου ατόμου δέ μπορεῖ διόλου ν' ἀποσπασθεῖ ἀπό τήν ἱστορία τῶν προηγηθέντων ἢ τῶν συγκαρινῶν ατόμων, ἀλλά καθορίζεται ἀπ' αὐτήν.

Ἡ μετατροπή τῆς ἀτομικῆς σχέσης στό ἀντίθετό της, σέ μιά σχέση καθαρὰ ὕλική, ἡ διάκριση πού κάνουν τά ἴδια τά ἄτομα ἀνάμεσα στήν ἀτομικότητα καί στή σύμπτωση ἀποτελεῖ, ὅπως τό ἀποδείξαμε ἤδη, μιά ἱστορική διαδικασία καί παίρνει σέ διαφορετικά ἐπίπεδα ἀνάπτυξης διαφορετικές, ὅλο καί πιο ξεκάθαρες καί καθολικές μορφές. Στήν τωρινή ἐποχή, ἡ κυριαρχία τῶν ὕλικῶν σχέσεων πάνω στά ἄτομα, ἡ κατάπνιξη τῆς προσωπικότητος ἀπ' τή σύμπτωση ἔχει πάρει τήν πιο ἀπροσχημάτιστη καί καθολική μορφή, θέτοντας ἔτσι στά ὑπάρχοντα ἄτομα ἕνα πολύ συγκεκριμένο καθῆκον: τήν κυριαρχία τῶν σχέσεων καί τῆς σύμπτωσης πάνω στά ἄτομα νά τήν ἀντικαταστήσουν μέ τήν κυριαρχία τῶν ατόμων πάνω στή σύμπτωση καί στίς σχέσεις. Ἡ τωρινή ἐποχή δέν θέτει, ὅπως φαντάζεται ὁ Σάντσο, τό αἶτημα «Ἐγώ ν' ἀναπτύξω τόν ἑαυτό μου», — πράγμα πού τό κάθε ἄτομο τῷ χει κάνει, δίχως τήν ἀγαθή συμβουλή τοῦ Σάντσο, — ἀλλά τό ἐπιτακτικό καθῆκον τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπό ἕναν ἐντελῶς συγκεκριμένο τρόπο ἀνάπτυξης. Τό καθῆκον αὐτό, πού τό ὑπαγορεύουν οἱ τωρινές σχέσεις, συμπίπτει μέ τό καθῆκον νά ὁργανωθεῖ ἡ κοινωνία πάνω σέ κομμουνιστικές ἀρχές.

Ἐδείξαμε ἤδη πιο πάνω ὅτι ἡ κατάργηση ἑνός καθεστώτος, ὅπου οἱ σχέσεις αὐτονομοῦνται καί ἀντιπαρατάσσονται στά ἄτο-

μα, όπου η ατομικότητα υποτάσσεται στη σύμπτωση, όπου οι σχέσεις των ατόμων υποτάσσονται στις γενικές ταξικές σχέσεις κτλ., ή κατάργηση, λοιπόν, αυτή καθορίζεται σε τελευταία ανάλυση από την κατάργηση του καταμερισμού της εργασίας. Έδειξαμε επίσης ότι η κατάργηση του καταμερισμού της εργασίας καθορίζεται από την ανάπτυξη της επικοινωνίας και των παραγωγικών δυνάμεων σε τέτοιο επίπεδο οικουμενικότητας, όπου η ατομική ιδιοκτησία και ο καταμερισμός της εργασίας γίνονται γι' αυτές δεσμά. Έδειξαμε κατόπιν ότι η ατομική ιδιοκτησία μπορεί να καταργηθεί μόνο υπό τον όρο της ολόπλευρης ανάπτυξης των ατόμων, διότι οι υφιστάμενες μορφές επικοινωνίας και οι υφιστάμενες παραγωγικές δυνάμεις είναι ολόπλευρες και μόνο άτομα ολόπλευρα αναπτυγμένα μπορούν να τις απομειώσουν, δηλαδή μπορούν να τις μετατρέψουν σε μία ελεύθερη εκδήλωση της ζωής τους. Έδειξαμε ότι τα άτομα του σήμερα *οφείλουν* να καταργήσουν την ατομική ιδιοκτησία, διότι οι παραγωγικές δυνάμεις και οι μορφές επικοινωνίας έχουν αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε, υπό την κυριαρχία της ατομικής ιδιοκτησίας, έγιναν δυνάμεις καταστροφικές και διότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις τάξεις δξύνθηκε στο έπακρο. Τέλος, έδειξαμε ότι η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και του καταμερισμού εργασίας έμπερικλείει την ένωση των ατόμων πάνω στη βάση που δημιούργησαν οι σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις και παγκόσμιες σχέσεις.

Στά πλαίσια της κομμουνιστικής κοινωνίας, της μόνης κοινωνίας όπου η πρωτότυπη κι ελεύθερη ανάπτυξη των ατόμων δέ θα είναι μία κενή φράση, η ανάπτυξη αυτή καθορίζεται άκριβως απ' τό δεσμό μεταξύ των ατόμων, από έναν δεσμό που συνίσταται ένμέρει στις οικονομικές προϋποθέσεις και ένμέρει στην απαραίτητη αλληλεγγύη για την ανάπτυξη όλων και, τέλος, απ' τόν οικουμενικό χαρακτήρα της δραστηριότητας των ατόμων πάνω στη βάση των ύπαρχουσών παραγωγικών δυνάμεων. Συνεπώς, έδω πρόκειται για άτομα που βρίσκονται σ' ένα καθορισμένο επίπεδο ιστορικής ανάπτυξης και δέν πρόκειται διόλου για τά όποιαδήποτε τυχαία άτομα, δίχως νά μιλήσουμε για την απαραίτητη κομμουνιστική επανάσταση, που ή ίδια άποτε-

λεῖ ξναν κοινό ὄρο γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξή τους. Ἐπίσης, ἡ συνείδηση τῶν ἀτόμων γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους θά εἶναι, φυσικά, ἐντελῶς ἄλλη καί, συνεπῶς, δέ θά εἶναι οὔτε ἡ «ἀρχή τῆς ἀγάπης» ἢ τό *dénoûment**, οὔτε ὁ ἐγωισμός.

Ἔτσι, ἡ «μοναδικότητα» — μέ τήν ἔννοια τῆς πρωτότυπης ἀνάπτυξης καί τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀτόμου, ὅπως τήν ἀναπτύξαμε πιό πάνω — προϋποθέτει ὅχι μόνο κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό ἀπ' ὅ,τι ἡ καλή θέληση καί ἡ σωστή συνείδηση, ἀλλά καί κάτι πού εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετο πρὸς τίς φαντασιώσεις τοῦ Σάντσο. Σ' αὐτόν ἡ «μοναδικότητα» εἶναι ἀπλῶς ὁ καλλωπισμός τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων, μιά σταγόνα βάλσαμου παρηγοριᾶς γιά τή φτωχή, ἀνήμπορη ψυχὴ πού βυθίστηκε στήν ἀθλιότητα.

Ὅσον ἀφορᾷ τό «μὴ συγκρίσιμο» τοῦ Σάντσο, τό πράγμα εἶναι τό ἴδιο μέ τή «μοναδικότητα». Αὐτός ὁ ἴδιος, βέβαια, θά θυμηθεῖ, ἂν δέν «βυθίστηκε» ὀλοσούμιτος στή «γλυκεῖα αὐτολησμοσύνη», ὅτι ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στόν «*στιγνερῖανό*» συνεταιρισμό τῶν ἐγωιστῶν» βασιζόταν ὅχι μόνο πάνω στό συγκρίσιμο τῶν ἀναγκῶν, ἀλλά καί πάνω στήν *ισότητά* τους. Καί γιά τόν συνεταιρισμό δέν προδιέγραφε μόνο ἴσες ἀνάγκες, ἀλλά καί ἴση δραστηριότητα, ἔτσι πού τό ἓνα ἄτομο νά μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τό ἄλλο στήν «ἀνθρώπινη ἐργασία». Ἀλλά σέ τί ἄλλο βασίζεται ἡ πρόσθετη ἀμοιβή τοῦ «μοναδικοῦ» — πού στεφανώνει τίς ἐπιτυχίες του, — ἂν ὅχι στό ὅτι ἡ δουλειά αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου συγκρινόταν μέ τή δουλειά τῶν ἄλλων ἀτόμων καί πληρωνόταν καλύτερα λόγω τῆς ἀνωτερότητάς της ; Καί γενικότερα πῶς μπορεῖ ὁ Σάντσο νά μιλάει γιά τό μὴ συγκρίσιμο, ἀπό τή στιγμή πού ἀφήνει νά ὑπάρχει τό *χρῆμα*, — αὐτό τό μέσο σύγκρισης, πού στήν πράξη ἔγινε μιά αὐθυπόστατη δύναμη, — ἀπό τή στιγμή πού ὑποτάσσεται σ' αὐτό καί, προκειμένου νά συγκριθεῖ μέ τοὺς ἄλλους, μετράει τόν ἑαυτό του μ' αὐτό τό πάγκοινο μέτρο ; Προφανῶς, ὁ ἴδιος διαψεύδει τή θεωρία του γιά τό μὴ συγκρίσιμο. Τίποτα τό εὐκολότερο ἀπ' τό νά ὀνομάζεις ἀνακλαστικούς προσδιορισμούς τήν *ισότητα* καί τήν *ἀνισότητα*, τό ὅμοιο καί τό ἀνόμοιο. Τό μὴ συγκρίσιμο εἶναι κι αὐτό ἓνας

* — ἡ ἀφοσίωση.

ἀνακλαστικός προσδιορισμός, πού ἔχει ὡς προϋπόθεση τήν ἐνέργεια τῆς σύγκρισης. Ἀλλά γιά ν' ἀποδείξουμε ὅτι ἡ σύγκριση δέν εἶναι διόλου ἕνας καθαρά αὐθαίρετος ἀνακλαστικός προσδιορισμός, ἀρκεῖ νά παραθέσουμε ἕνα μόνο παράδειγμα, τό *χρῆμα*, αὐτό τό καθιερωμένο *tertium comparationis** ὅλων τῶν ἀνθρώπων καί πραγμάτων.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ὑπαντα, τόμ. 3, σελ. 415-425

* — τό μέτρο σύγκρισης.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ
ΣΤΟΝ ΠΡΟΥΝΤΟΝ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΡΟΥΝΤΟΝΙΣΜΟ

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Ἀννένκωφ στὸ Παρίσι

Βρυξέλλες, 28 Δεκεμβρίου 1846

Ἀγαπητέ κ. Ἀννένκωφ

Θὰ εἶχατε ἀπὸ καιρὸ πάρει τὴν ἀπάντησή μου στὸ γράμμα σας τῆς 1 Νοεμβρίου, ἂν ὁ βιβλιοπώλης μου δέν μοῦ εἶχε στείλει μόλις τὴν περασμένη ἐβδομάδα τὸ βιβλίο τοῦ κυρίου Πрун-τόν «Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος»⁵⁶. Τὸ ξεφύλλισα μέσα σέ δύο μέρες γιὰ νὰ μπορέσω νὰ σᾶς πῶ ἀμέσως τὴ γνώμη μου. Μιά καὶ διάβασα τὸ βιβλίο ἐπιτροχάδην, δέν μπορῶ νὰ μπῶ σέ λεπτομέρειες. Μπορῶ μόνο νὰ σᾶς πῶ τὴ γενικὴ ἐντύπωση ποὺ μοῦ ἄφησε. Ἄν τὸ ἐπιθυμεῖτε, θὰ μπορούσα νὰ σᾶς γράψω διεξοδικότερα γι' αὐτό σ' ἓνα ἄλλο γράμμα.

Ὁμολογῶ ἀπερίφραστα ὅτι τὸ βιβλίο τὸ βρίσκω γενικά κακό, πολὺ κακό μάλιστα. Ἔσεῖς ὁ ἴδιος χαριτολογεῖτε στὸ γράμμα σας γι' αὐτὴν τὴν «μιά σταλιά γερμανικῆς φιλοσοφίας», τὴν ὁποία ἐπιδεικνύει ὁ κ. Πрунτόν σ' αὐτό τὸ ἀσουλούπωτο καὶ ἀλαζονικὸ ἔργο, ὑποθέτετε ὥστόσο ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς ἰὸς δέν ἔχει δηλητηριάσει τὴν οἰκονομικὴ του ἀνάλυση. Κι ἐγὼ δέν θέλω νὰ φορτώσω καθόλου τὰ λάθη τῆς οἰκονομικῆς ἀνάλυσης τοῦ κ. Πрунτόν στὴ φιλοσοφία του. Ὁ κ. Πрунτόν δέν μᾶς προσφέρει ἐσφαλμένη κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἐπειδὴ ἔχει μιὰ γελοία φιλοσοφία. Μᾶς προσφέρει μιὰ γελοία φιλοσοφία ἐπειδὴ δέν ἔχει κατανοήσει τίς σύγχρονες κοινωνικὲς συν-θῆκες στὴ συνάρθρωσή τους [engrènement]⁵⁷ — γιὰ νὰ χρησι-μοποιήσω ἓναν ὅρο ποὺ ὁ κ. Πрунτόν δανείζεται, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα, ἀπ' τὸν Φουριέ.

Γιατί ο κ. Προυντόν κάνει λόγο για τό Θεό, για τόν παγκόσμιο λόγο, για τόν απρόσωπο λόγο της ανθρωπότητας, πού εἶναι ἀλάθητος, πού ἦταν πάντα κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση, πού φτάνει μόνο νά τόν ἀφομοιώσει κανεῖς σωστά γιά νά γίνεи κοινωνός της ἀλήθειας ; Γιατί καταφεύγει σ' ἕναν ρηχό χεγκελιανισμό γιά νά παραστήσει τόν βαθυστόχαστο ;

Δίνει ὁ ἴδιος τή λύση τοῦ αἰνίγματος. Ὁ κ. Προυντόν βλέπει τήν ἱστορία σάν μιάν ὀρισμένη ἀλληλοδιαδοχή κοινωνικῶν ἐξελίξεων. Βρίσκει ὅτι ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ τήν πραγμάτωση της προόδου. Βρίσκει, τέλος, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὡς μεμονωμένα ἄτομα δέν ἤξεραν τί ἔκαναν, ὅτι εἶχαν ἐσφαλμένη ἀντίληψη γιά τήν ἴδια τήν κίνησή τους, δηλαδή ὅτι τήν κοινωνική τους ἐξέλιξη τήν ἔβλεπαν, ἀπό πρώτη ματιά, σάν κάτι τό ἰδιαίτερο, τό μεμονωμένο, τό ἀνεξάρτητο ἀπό τήν ἀτομική τους ἐξέλιξη. Ὁ Προυντόν δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσει αὐτά τά γεγονότα καί νά πού, ξαφνικά, βγαίνει στή μέση ἡ ὑπόθεση της ἀποκάλυψης τοῦ παγκόσμιου λόγου. Δέν ὑπάρχει εὐκολότερο πράγμα ἀπ' τό νά ἐφευρίσκεις μυστικιστικές αἰτίες, δηλαδή κενές φράσεις, ἐκεῖ ὅπου δέ φτάνει ὁ ὑγιής κοινός νοῦς.

Ἀλλά μήπως ὁ κ. Προυντόν, ὅταν παραδέχεται ὅτι δέν καταλαβαίνει τίποτα ἀπό τήν ἱστορική ἐξέλιξη της ἀνθρωπότητας — καί τό παραδέχεται αὐτό, ἀφοῦ καταφεύγει στά ἡχηρά λόγια περί παγκόσμιου λόγου, περί Θεοῦ κλπ., — δέν ὁμολογεῖ ἔτσι ἀναγκαστικά ὅτι εἶναι ἀνίκανος νά κατανοήσῃ καί τήν *οἰκονομική ἐξέλιξη* ;

Τί εἶναι ἡ κοινωνία σ' ὁποιαδήποτε μορφή της ; Προϊόν της ἀλληλεπίδρασης τῶν ἀνθρώπων. Μήπως οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐλεύθεροι νά διαλέξουν τή μιὰ ἢ τήν ἄλλη κοινωνική μορφή ; Ὁχι, καθόλου. Πάρτε ἕνα ὀρισμένο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῶν ἀνθρώπων καί θά ἔχετε μιὰ συγκεκριμένη μορφή ἐπικοινωνίας [commerce] καί κατανάλωσης. Πάρτε μιὰ ὀρισμένη βαθμίδα ἀνάπτυξης της παραγωγῆς, της ἀνταλλαγῆς καί της κατανάλωσης καί θά ἔχετε μιὰ συγκεκριμένη κοινωνική δομή, μιὰ συγκεκριμένη ὀργάνωση της οἰκογένειας, τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων ἢ τάξεων, μέ μιὰ λέξη μιὰ συγκεκριμένη κοινωνία πολιτῶν [société civile]. Πάρτε μιὰ δεδομένη κοινωνία

πολιτῶν καί θά ἔχετε ἓνα δεδομένο πολιτικό σύστημα [état politique], πού εἶναι ἀπλῶς ἡ ἐπίσημη ἔκφραση αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Νά τί δέν θά καταλάβει ποτέ ὁ κ. Προυντόν, διότι νομίζει ὅτι κάνει τίποτα σπουδαῖο, ὅταν ἀπ' τό κράτος [état] προσφεύγει στήν κοινωνία τῶν πολιτῶν, δηλαδή ἀπό τήν ἐπίσημη συνόψιση τῆς κοινωνίας στήν ἐπίσημη κοινωνία.

Περιττό νά προσθέσουμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι δέν ἔχουν ἐλευθερία ἐπιλογῆς τῶν *παραγωγικῶν* τους *δυνάμεων* — πού ἀποτελοῦν τή βάση ὅλης τῆς ἱστορίας τους, — διότι κάθε παραγωγική δύναμη εἶναι δύναμη κεκτημένη, προϊόν προγενέστερης δραστηριότητος. Ἔτσι, ἐνῶ οἱ παραγωγικές δυνάμεις εἶναι ἀποτελεσματικά πρακτικῆς δραστηριότητος τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἴδια αὐτή δραστηριότητα προσδιορίζεται ἀπό τίς συνθηκῆς μέσα στίς ὁποῖες βρίσκονται οἱ ἄνθρωποι, ἀπό τίς παραγωγικές δυνάμεις πού εἶχαν ἀποκτηθεῖ προηγουμένα, ἀπό τήν προϋπάρχουσα μορφή τῆς κοινωνίας, πού δέν τήν δημιούργησαν αὐτοί, ἀλλά οἱ προγενέστερες γενιές. Χάρη στό ἀπλό γεγονός ὅτι κάθε γενιά πού ἔπεται βρίσκει παραγωγικές δυνάμεις κεκτημένες ἀπό τήν προγενέστερη γενιά, πού τῆς χρησιμεύουν ὡς πρώτη ὕλη γιά νέα παραγωγή, χάρη σ' αὐτό τό γεγονός, δημιουργεῖται μιᾷ ἀλληλουχία στήν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων, διαμορφώνεται ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, πού γίνεται τόσο περισσότερο ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσονται οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων καί, συνεπῶς, καί οἱ κοινωνικές τους σχέσεις. Ἀπό δῶ βγαίνει τό ἀναγκαῖο συμπέρασμα ὅτι ἡ κοινωνική ἱστορία τῶν ἀνθρώπων εἶναι πάντα μόνο ἡ ἱστορία τῆς ἀτομικῆς τους ἀνάπτυξης, εἴτε τό συνειδητοποιοῦν αὐτό, εἴτε ὄχι. Οἱ ὕλικές σχέσεις τους διαμορφώνουν τή βάση ὅλων τῶν σχέσεών τους. Οἱ ὕλικές αὐτές σχέσεις εἶναι ἀπλῶς οἱ ἀναγκαῖες μορφές μέσα στίς ὁποῖες συντελεῖται ἡ ὕλική καί ἀτομική τους δραστηριότητα.

Ὁ κ. Προυντόν συγχέει τίς ἰδέες μέ τά πράγματα. Οἱ ἄνθρωποι δέν παραιτοῦνται ποτέ ἀπ' αὐτό πού ἔχουν ἀποκτήσει, ἀλλά αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν παραιτοῦνται ἀπό ἐκείνη τήν κοινωνική μορφή μέσα στήν ὁποία ἀπέκτησαν ὁρισμένες παραγωγικές δυνάμεις. Ἀντίστροφα. Γιά νά μή στερηθοῦν τά ὅσα

πέτυχαν, για να μή χάσουν τούς καρπούς του πολιτισμού, οί άνθρωποι αναγκάζονται ν' αντικαθιστούν όλες τίς κοινωνικές μορφές πού κληρονόμησαν, από τή στιγμή πού ό τρόπος τής επικοινωνίας τους [commerce] παύει να αντιστοιχεί στίς κεκτημένες παραγωγικές δυνάμεις. — Χρησιμοποιώ έδω τή λέξη *commerce* μέ τήν ευρύτερη έννοια πού έχει στά Γερμανικά ή λέξη «Verkehr». Λογουχάρη, τό προνόμιο, ό θεσμός τών συντεχνιών καί τών σωματείων, όλο τό καθεστώς του μεσαιωνικού διακανονισμού, ήταν κοινωνικές σχέσεις πού αντιστοιχοῦσαν αποκλειστικά στίς κεκτημένες παραγωγικές δυνάμεις καί στό προϋπάρχον κοινωνικό σύστημα απ' τό όποιο προήλθαν αὐτοί οί θεσμοί. Κάτω από τήν προστασία του καθεστώτος του συντεχνιακού διακανονισμού, συσσωρεύθηκαν κεφάλαια, αναπτύχθηκε τό ναυτικό εμπόριο, ιδρύθηκαν αποικίες — καί οί άνθρωποι θά έχαναν τούς καρπούς όλων αὐτῶν, αν προσπαθοῦσαν να διατηρήσουν τίς μορφές εκείνες, πού, κάτω από τήν προστασία τους, ώρίμασαν αὐτοί οί καρποί. Για τοῦτο εἶχαμε καί δυό ξεσπάσματα : τίς επαναστάσεις του 1640 καί του 1688⁵⁸. Όλες οί παλιές οικονομικές μορφές, οί κοινωνικές σχέσεις πού αντιστοιχοῦσαν σ' αὐτές, τό πολιτικό καθεστώς [état politique], πού ήταν ή επίσημη εκφραση τής παλιᾶς κοινωνίας πολιτῶν, όλα αὐτά, στήν Ἀγγλία έγιναν συντρίμια. Συνεπώς, οί οικονομικές μορφές, πού μέσα σ' αὐτές οί άνθρωποι παράγουν, καταναλώνουν, συναλλάσσονται, εἶναι μορφές μεταβατικές καί ιστορικές. Ἀποκτώντας νέες παραγωγικές δυνάμεις, οί άνθρωποι αλλάζουν τόν τρόπο τής παραγωγῆς τους καί μαζί μέ τόν τρόπο παραγωγῆς αλλάζουν όλες τίς οικονομικές σχέσεις, πού ήταν σχέσεις αναγκαῖες μόνο για ἕναν δεδομένο, ἕναν συγκεκριμένο τρόπο παραγωγῆς.

Αὐτό ἀκριβῶς ό κ. Πрунτόν δέν τό κατάλαβε καί πολύ περισσότερο δέν τό ἀπέδειξε. Ἀνίκανος να παρακολουθήσει τήν πραγματική κίνηση τής ιστορίας, ό κ. Πрунτόν μάς προσφέρει, αντί γι' αὐτό, μιᾶ φαντασμαγορία, πού έχει τήν ἀξίωση να εἶναι μιᾶ φαντασμαγορία διαλεκτική. Δέ νιώθει τήν ἀνάγκη να μιλήσει για τόν 17ο, 18ο καί 19ο αἰώνα, διότι ή ιστορία του ξετυλίγεται στά νεφελώματα τής φαντασίας καί ἀεροβατεῖ πέρα από τόπο καί χρόνο. Μέ δυό λόγια, όλα αὐτά εἶναι τετριμμένα γεγκε-

λιανά φληναφήματα, δέν εἶναι ἱστορία, δέν εἶναι ἡ συνηθισμένη ἱστορία, — ἱστορία τῶν ἀνθρώπων — ἀλλά μιᾷ ἱερῇ ἱστορία — ἱστορία τῶν ιδεῶν. Κατά τήν ἄποψή του, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπλῶς τό ὄργανο πού τό χρησιμοποιοῦν ἡ ἰδέα ἢ ὁ αἰώνιος λόγος γιά νά αὐτοεξελιχθοῦν. Οἱ *ἐξελίξεις*, γιά τίς ὁποῖες κάνει λόγο ὁ κ. Πрунτόν, εἶναι, κατά τή δική του ἐρμηνεία, ἐξελίξεις πού συντελοῦνται στούς μυστικοπαθεῖς κόλπους τῆς ἀπόλυτης ἰδέας. Ἄν ἀφαιρέσετε τό περικάλυμμα αὐτῆς τῆς μυστικιστικῆς φρασεολογίας, τότε θά δεῖτε ὅτι ὁ κ. Πрунτόν σᾶς περιγράφει τό πῶς ἔχει τακτοποιήσει μέσα στό κεφάλι του τίς οἰκονομικές κατηγορίες. Δέν θά χρειαστεῖ νά κοπιᾶσω γιά νά σᾶς ἀποδείξω ὅτι αὐτή ἡ τακτοποίηση εἶναι τακτοποίηση μιᾶς πολύ σαστισμένης κεφαλῆς.

Ὁ κ. Πрунτόν ἀρχίζει τό βιβλίο του μ' ἕναν συλλογισμό περί τῆς *ἀξίας*, πού εἶναι τό προσφιλές του θέμα. Δέν θέλω νά ἐπεκταθῶ στήν ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἡ σειρά τῶν οἰκονομικῶν ἐξελίξεων τοῦ αἰώνιου λόγου ἀρχίζει ἀπό τόν *καταμερισμό ἐργασίας*. Γιά τόν κ. Πрунτόν ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι κάτι τό πολύ ἀπλό. Δέν ἦταν μήπως τό καθεστῶς τῆς κάστας μιᾶ ὀρισμένη μορφή καταμερισμοῦ ἐργασίας; Δέν ἦταν μήπως τό συντεχνιακό σύστημα μιᾶ ἄλλης μορφή καταμερισμοῦ ἐργασίας; Καί μήπως ὁ καταμερισμός ἐργασίας στήν περίοδο τῆς μανιφακτούρας, πού ἀρχίζει στά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα καί τελειώνει στήν Ἀγγλία στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα, δέν διαφέρει ὁλότελα ἀπ' τόν καταμερισμό ἐργασίας στή μεγάλη, σύγχρονη βιομηχανία;

Ὁ κ. Πрунτόν βρίσκεται τόσο μακριά ἀπό τήν ἀλήθεια, ὥστε τοῦ διαφεύγει ἀκόμα κι αὐτό πού δέν ξεχνοῦν οἱ κοινοί οἰκονομολόγοι. Μιλώντας γιά καταμερισμό ἐργασίας, δέν αἰσθάνεται διόλου τήν ἀνάγκη νά μιλήσει γιά τήν παγκόσμια *ἀγορά*. Μιά *χαρά*! Μήπως, ὅμως, ὁ καταμερισμός ἐργασίας στόν 14ο καί 15ο αἰῶνα, ὅταν δέν ὑπῆρχαν ἀκόμα ἀποικίες, ὅταν ἡ Ἀμερική ἦταν ἀνύπαρκτη γιά τήν Εὐρώπη καί οἱ σχέσεις μέ τήν Ἀνατολική Ἀσία περνοῦσαν μόνο μέσω τῆς Κωνσταντινούπολης, δέ θά ἔπρεπε νά διαφέρει ριζικά ἀπ' τόν καταμερισμό ἐργασίας τοῦ 17ου αἰῶνα, ὅταν ὑπῆρχαν ἤδη ἐντελῶς διαμορφωμένες ἀποικίες;

Μά δέν εἶναι μόνον αὐτό. Μήπως ἡ ὅλη ἐσωτερική ὀργάνωση τῶν λαῶν, ὅλες οἱ διεθνεῖς σχέσεις τους δέν ἀποτελοῦν ἔκφραση ἑνός ὀρισμένου τρόπου καταμερισμοῦ ἐργασίας ; Μήπως δέν πρέπει ν' ἀλλάξουν ὅλα αὐτά μαζί μέ τήν ἀλλαγὴ τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας ;

Ὁ κ. Προυντόν τόσο λίγο ἔχει καταλάβει τὸ ζήτημα τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ὥστε οὔτε κἀν μνημονεύει τὸ διαχωρισμὸ τῆς πόλης ἀπ' τὸ χωριό, πού στή Γερμανία, λογουχάρη, ἔγινε μεταξὺ τοῦ 9ου καὶ 12ου αἰῶνα. Ἔτσι, γιὰ τὸν κ. Προυντόν, αὐτός ὁ διαχωρισμός ἀποτελεῖ αἰώνιο νόμο, διότι δέ γνωρίζει οὔτε τὴν προέλευσή του, οὔτε τὴν ἐξέλιξή του. Σ' ὅλο τὸ βιβλίο μιλάει μέ τέτοιο τρόπο σὰν νὰ ἐπρόκειτο αὐτό τὸ προϊόν ἑνός καθορισμένου τρόπου παραγωγῆς νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ὡς τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου. Ὅλα ὅσα ἀραδιάζει ὁ κ. Προυντόν περί καταμερισμοῦ ἐργασίας δέν εἶναι παρά μιὰ συνόψιση, καὶ μάλιστα μιὰ πολὺ ἐπιφανειακὴ, πολὺ ἀτελὴς συνόψιση, τῶν ὅσων ἔχουν πεῖ πρὶν ἀπ' αὐτόν ὁ Ἄνταμ Σμίθ κι ἕνα σωρὸ ἄλλοι.

Ἡ δευτέρη ἐξέλιξη εἶναι οἱ *μηχανές*. Ἡ σχέση μεταξύ καταμερισμοῦ ἐργασίας καὶ μηχανῶν εἶναι στὸν κ. Προυντόν ὀλό-τελα μυστικοπαθὴς. Ἡ κάθε μορφή καταμερισμοῦ ἐργασίας εἶχε τὰ δικά της ἐργαλεῖα παραγωγῆς. Λογουχάρη, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα οἱ ἄνθρωποι δέν ἔφτιαχναν ὅλα τὰ πράγματα μέ τὸ χέρι. Εἶχαν ἐργαλεῖα καὶ μάλιστα πολὺ σύνθετα, ὅπως τὸρνους, πλωτὰ σκάφη, μοχλοὺς κλπ., κλπ.

Συνεπῶς, εἶναι ἐντελῶς ἀνόητο νὰ θεωρεῖ κανεὶς τὴν ἐμφάνιση τῶν μηχανῶν ὡς συνέπεια τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας. Θὰ σημειώσω παρεμπιπτόντως ὅτι ὁ κ. Προυντόν κατανόησε τόσο λίγο τὴν ἱστορία τῆς ἐξέλιξης τῶν μηχανῶν, ὅσο καὶ τὴν ἱστορία τῆς προέλευσής τους. Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ 1825, ἐποχὴ τῆς πρώτης παγκόσμιας κρίσης, οἱ καταναλωτικὲς ἀνάγκες μεγάλωναν γενικά πιο γρήγορα ἀπὸ τὴν παραγωγή καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν μηχανῶν ἦταν ἀναπόφευκτο ἐπακόλουθο τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀγορᾶς. Μετὰ τὸ 1825, ἡ ἐφεύρεση καὶ ἡ χρῆση τῶν μηχανῶν ἦταν ἀπλῶς ἐπακόλουθο τοῦ πολέμου μεταξὺ ἐπιχειρηματιῶν καὶ ἐργατῶν. Αὐτό, ὅμως, ἰσχύει μόνο γιὰ τὴν Ἀγγλία. Ὅσο γιὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη, ἐκεῖνο πού τὰ ἀνάγκαζε νὰ

χρησιμοποιήσουν τίς μηχανές ήταν ό συναγωνισμός τής 'Αγγλίας τόσο στή δική τους όσο καί στήν παγκόσμια αγορά. Τέλος, στή Βόρεια 'Αμερική τήν εισαγωγή μηχανών τήν προκάλεσε τόσο ό συναγωνισμός μέ τούς άλλους λαούς, όσο καί ή έλλειψη εργατικών χειριών, δηλαδή μιá αναντιστοιχία ανάμεσα στόν αριθμό τών κατοίκων καί στίς βιομηχανικές ανάγκες τής Βόρειας 'Αμερικής. 'Απ' όλα αυτά μπορείτε νά συμπεράνετε πόσο όξυδερκής είναι ό κ. Προυντόν όταν έπισείει τό μπαμπούλα του συναγωνισμού σάν μιá τρίτη εξέλιξη, σάν έναν αντίποδα τών μηχανών.

Τέλος, γενικά είναι παραλογισμός νά μετατρέπεις τίς μηχανές σέ οικονομική κατηγορία όπως είναι ό καταμερισμός εργασίας, ό συναγωνισμός, ή Πίστη κλπ.

'Η μηχανή αποτελεί τόσο λίγο οικονομική κατηγορία, όσο καί τό βόδι πού σέρνει τό αλέτρι. 'Η σημερινή χρήση τών μηχανών είναι μιá από τίς σχέσεις του σημερινού οικονομικού μας συστήματος, ό τρόπος όμως εκμετάλλευσης τών μηχανών είναι κάτι όλότελα διαφορετικό απ' ό,τι είναι οί ίδιες οί μηχανές. Τό μπαρούτι παραμένει μπαρούτι, είτε τό χρησιμοποιεί κανείς για νά τραυματίσει έναν άνθρωπο, είτε για νά θεραπεύσει τά τραύματα του ίδιου αυτού ανθρώπου.

'Ο κ. Προυντόν ξεπερνάει τόν εαυτό του, όταν ταΐνομεϊ μέσα στό κεφάλι του τόν συναγωνισμό, τό μονοπώλιο, τούς φόρους, τήν αστυνομία, τό έμπορικό ισοζύγιο, τήν Πίστη καί τήν ιδιοκτησία μέ τή σειρά πού σ'ας άπαριθμώ τώρα εδώ. Τά πιστωτικά συστήματα είχαν σχεδόν ολοκληρωμένη ανάπτυξη στήν 'Αγγλία στίς άρχές του 18ου αιώνα, προτού έφευρεθούν οί μηχανές. 'Η κρατική Πίστη αποτελούσε άπλως ένα νέο τρόπο για νά αυξάνουν τούς φόρους καί νά ίκανοποιούν τίς νέες ανάγκες πού δημιούργησε ή άνοδος τής αστικής τάξης στήν έξουσία. Τέλος, ή *ιδιοκτησία* αποτελεί τήν τελευταία κατηγορία στό σύστημα του κ. Προυντόν. Στόν υπαρκτό κόσμο, άπεναντίας, ό καταμερισμός εργασίας καί όλες οί υπόλοιπες κατηγορίες του κ. Προυντόν αποτελούν τήν ούσία τών κοινωνικών σχέσεων, οί όποιες στό σύνολό τους διαμορφώνουν αυτό πού σήμερα ονομάζεται *ιδιοκτησία*. 'Εξω απ' αυτές τίς σχέσεις, ή αστική ιδιοκτησία

δέν είναι τίποτα άλλο παρά μία μεταφυσική και νομική ψευδαίσθηση. Ἡ ιδιοκτησία μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, ἡ φεουδαρχική ιδιοκτησία, ἀναπτύσσεται μέσα σέ ὁλότελα διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις. Ὅταν ὁ κ. Προυντόν μετατρέπει τήν ιδιοκτησία σέ μία σχέση αὐθύπαρκτη, τότε διαπράττει κάτι χειρότερο ἀπό ἓνα ἀπλό μεθοδολογικό λάθος: ἀποκαλύπτει ὅτι δέν ἔχει συλλάβει τή σχέση πού συνδέει ὅλες τίς μορφές τῆς *ἀστικής* παραγωγῆς, ὅτι δέν κατανοεῖ τόν *ἱστορικό* καί *παροδικό* χαρακτήρα τῶν μορφῶν παραγωγῆς μιᾶς ὀρισμένης ἐποχῆς. Μή βλέποντας ὅτι οἱ κοινωνικοί μας θεσμοί εἶναι παράγωγα τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, μή κατανοώντας οὔτε τήν προέλευση οὔτε τήν ἀνέλιξή τους, ὁ κ. Προυντόν μπορεῖ νά ὑποβάλλει τούς θεσμούς αὐτούς μόνο σέ δογματική κριτική.

Γιά νά ἐρμηνεύσει τήν ἐξέλιξη, ὁ κ. Προυντόν εἶναι ὑποχρεωμένος νά καταφεύγει σέ *φαντασιοκοπίες*. Φαντάζεται ὅτι ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας, ἡ Πίστη, οἱ μηχανές κτλ., ὅλα αὐτά ἐφευρέθηκαν γιά νά ὑπηρετοῦν τήν ἔμμονη ιδέα του, τήν ιδέα τῆς ισότητος. Ἡ ἐξήγηση πού δίνει εἶναι ἐντελῶς ἀπλοϊκή: Τά πράγματα αὐτά ἐφευρέθηκαν στό ὄνομα τῆς ισότητος, ἀλλά δυστυχῶς στράφηκαν ἐναντίον της. Αὐτός εἶναι ὁλος κι ὁλος ὁ συλλογισμός του. Ξεκινάει δηλαδή ἀπό μιᾶ ὑπόθεση, πού τήν ἐπινόησε αὐθαίρετα, κι ἐπειδή ἡ πραγματική ἐξέλιξη ἀντιφάσκει σέ κάθε βῆμα πρὸς τίς φαντασιώσεις του, βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει ἀντίφαση. Συγκαλύπτει ὥστόσο τό ὅτι ἡ ἀντίφαση ὑπάρχει μόνο ἀνάμεσα στίς ἔμμονες ιδέες του καί τήν πραγματική κίνηση.

Ἔτσι ὁ κ. Προυντόν, κυρίως ἀπό ἔλλειψη ἱστορικῶν γνώσεων, δέν κατάλαβε ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἀναπτύσσοντας τίς παραγωγικές τους δυνάμεις, δηλαδή ζώντας, ἀναπτύσσουν ὀρισμένες σχέσεις μεταξύ τους καί ὅτι ὁ χαρακτήρας αὐτῶν τῶν σχέσεων ἀλλάζει ἀναγκαστικά μαζί μέ τή μεταβολή καί τήν ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Δέν κατάλαβε ὅτι οἱ *οἰκονομικές κατηγορίες* εἶναι μόνο *ἀφαιρέσεις* αὐτῶν τῶν πραγματικῶν σχέσεων καί ἀποτελοῦν ἀλήθειες μόνο ὅσο ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν αὐτές οἱ σχέσεις. Ἔτσι πέφτει στήν πλάνη τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων, πού βλέπουν αὐτές τίς οἰκονομικές κα-

τηγορίες σάν αιώνιους κι ὄχι σάν ἱστορικούς νόμους, οἱ ὁποῖοι ἰσχύουν μόνο σ' ἓνα ὀρισμένο στάδιο τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης, γιά μιὰ ὀρισμένη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἐπομένως, ἀντί νά θεωρεῖ τίς πολιτικο-οικονομικές κατηγορίες σάν ἀφαιρέσεις τῶν πραγματικῶν μεταβατικῶν ἱστορικῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ὁ κ. Πруντόν, διαστρέφοντας μυστικιστικά τό πρόβλημα, βλέπει τίς πραγματικές σχέσεις ἀπλῶς ὡς ἐνσάρκωση αὐτῶν τῶν ἀφαιρέσεων. Αὐτές οἱ ἴδιες οἱ ἀφαιρέσεις ἀποτελοῦν τύπους, πού ἀπό καταβολῆς κόσμου βρίσκονταν σέ νάρκη μέσα στοὺς κόλπους τοῦ Δημιουργοῦ.

Ἐδῶ τόν καλό μας τόν κ. Πрунτόν τόν πιάνουν ἔντονες πνευματικές ὥδινες. Ἄν ὅλες αὐτές οἱ οικονομικές κατηγορίες εἶναι τό ἀπαύγασμα τῆς καρδιάς τοῦ Δημιουργοῦ, ἂν ἀποτελοῦν τὴν ἀπόκρυφη καί αἰώνια ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, τότε πῶς συμβαίνει, πρῶτο, νά ὑπάρχει ἐξέλιξη καί, δεύτερο, ὁ κ. Πрунτόν νά μὴν εἶναι συντηρητικός; Ὅλες αὐτές τίς ἐξόφθαλμες ἀντιφάσεις τίς ἐρμηνεύει μ' ἓνα ὁλόκληρο σύστημα ἀνταγωνισμῶν.

Γιὰ νά φωτίσουμε αὐτό τό σύστημα ἀνταγωνισμῶν, ἄς πάρουμε ἓνα παράδειγμα.

Τό *μονοπώλιο* εἶναι καλό, διότι ἀποτελεῖ μιὰ οικονομική κατηγορία καί, συνεπῶς, εἶναι κάτι πού ἐκπορεύεται ἀπ' τό Θεό. Ὁ συναγωνισμός εἶναι καλός, διότι κι αὐτός ἐπίσης ἀποτελεῖ οικονομική κατηγορία. Αὐτό, ὅμως, πού δέν εἶναι καλό, εἶναι ἡ πραγματικότητα τοῦ μονοπωλίου καί τοῦ συναγωνισμοῦ. Καί τό χειρότερο εἶναι πῶς τό μονοπώλιο καί ὁ συναγωνισμός ἀλληλοσπαράσσονται. Τί μέλλει γενέσθαι; Μιά καί οἱ δύο αὐτές αἰώνιες ἰδέες τοῦ Θεοῦ βρίσκονται σέ ἀντίφαση, γιά τόν κ. Πрунτόν εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι στοὺς κόλπους τοῦ Δημιουργοῦ ὑπάρχει καί ἡ σύνθεση τῶν δύο αὐτῶν ιδεῶν, ὅπου τά κακά τοῦ μονοπωλίου ἐξισορροποῦνται ἀπ' τόν συναγωνισμό καί τό ἀντίστροφο. Ἡ διαπάλη ἀνάμεσα στίς δύο ἰδέες θά ἔχει ὡς ἐπακόλουθο νά προβληθεῖ μόνο ἡ καλή τους πλευρά. Πρέπει νά ἀποσπάσουμε ἀπ' τό Θεό αὐτή τὴ μύχια σκέψη, ὥστε νά τὴ βάλουμε σέ ἐφαρμογὴ κι ὅλα θά πᾶνε μιὰ χαρά. Πρέπει ν' ἀνακαλύψουμε τόν συνθετικό τύπο πού κρύβεται στό σκοτάδι τοῦ ἀπρόσωπου λόγου τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ κ. Πрунτόν, μὴ διστάζοντας οὔτε στιγ-

μή, παρουσιάζεται σάν ὁ ἄνθρωπος πού ἀποκάλυψε αὐτό τό μυστικό.

Ἄς ρίξουμε, ὅμως, μιά ματιά στήν πραγματική ζωή. Στή σύγχρονη οἰκονομική ζωή θά βρεῖτε ὅχι μόνο τό συναγωνισμό καί τό μονοπώλιο, μά καί τή σύνθεσή τους, πού δέν ἀποτελεῖ *τύπο*, ἀλλά *κίνηση*. Τό μονοπώλιο γεννᾷ τό συναγωνισμό, ὁ συναγωνισμός γεννᾷ τό μονοπώλιο. Ἡ ἐξίσωση αὐτή, ὥστόσο, δίχως νά παραμερίζει καθόλου τίς δυσκολίες τῆς σημερινῆς κατάστασης, ὅπως τό φαντάζονται οἱ ἄστοι οἰκονομολόγοι, δημιουργεῖ ὡς ἐπακόλουθο μιά ἀκόμα πιο δύσκολη καί πιο περίπλοκη κατάσταση. Ἔτσι, ἀλλάζοντας τή βάση, πού πάνω της στηρίζονται οἱ σύγχρονες οἰκονομικές σχέσεις, καταστρέφοντας τόν σημερινό τρόπο παραγωγῆς, καταστρέφετε ὅχι μόνο τό συναγωνισμό, τό μονοπώλιο καί τόν ἀνταγωνισμό τους, μά καί τήν ἐνότητά τους, τή σύνθεσή τους, τήν κίνηση μέσα στήν ὁποία συντελεῖται ἡ πραγματική ἐξισορρόπηση συναγωνισμοῦ καί μονοπωλίου.

Τώρα θά σᾶς παραθέσω ἕνα δείγμα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ κ. Προυντόν.

Ἡ *ἐλευθερία* καί ἡ *δουλεία* συνιστοῦν ἕναν ἀνταγωνισμό. Περιτετεῦει νά κάνω λόγο γιά τίς καλές ἢ κακές πλευρές τῆς ἐλευθερίας. Ὅσο γιά τή δουλεία, δέν ὑπάρχει λόγος νά ἀναφερθῶ στίς κακές τῆς πλευρές. Ἐκεῖνο, βέβαια, πού πρέπει νά ἐξηγηθεῖ εἶναι ἡ καλή πλευρά τῆς δουλείας. Δέν πρόκειται γιά τήν ἔμμεση δουλεία, γιά τή δουλεία τῶν προλεταρίων. Πρόκειται γιά τήν ἄμεση δουλεία, γιά τή δουλεία τῶν Μαύρων στό Σουρινάμ, στή Βραζιλία, στίς νότιες Πολιτεῖες τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς.

Ἡ ἄμεση δουλεία ἀποτελεῖ θεμέλιο τῆς σημερινῆς μας βιομηχανίας, ὅπως καί οἱ μηχανές, ἡ Πίστη κλπ. Χωρίς δουλεία δέν ὑπάρχει βαμβάκι, χωρίς βαμβάκι δέν ὑπάρχει σύγχρονη βιομηχανία. Ἡ δουλεία ἔδωσε ἀξία στίς ἀποικίες, οἱ ἀποικίες δημιούργησαν τό παγκόσμιο ἐμπόριο καί τό παγκόσμιο ἐμπόριο ἀποτελεῖ ὄρο ἀπαραίτητο γιά τή μεγάλη βιομηχανία κατασκευῆς μηχανῶν. Προτοῦ ἀρχίσει τό δουλεμπόριο τῶν Μαύρων, οἱ ἀποικίες ἔδιναν στόν Παλιό Κόσμο πολύ λίγα προϊόντα καί δέν ἄλλαζαν αἰσθητά τήν ὄψη τοῦ κόσμου. Ἀρα, ἡ δουλεία εἶναι μιά

οικονομική κατηγορία πρωταρχικής σημασίας. Ἄν δέν εἶχε τή δουλεία ἡ Βόρεια Ἀμερική, ἡ πιό προηγμένη χώρα, θά μετατρεπόταν σέ χώρα πατριαρχική. Σβῆστε ἀπ' τό χάρτη τοῦ κόσμου τή Βόρεια Ἀμερική καί θά ἔχετε τήν ἀναρχία, τήν πλήρη κατάρρευση τοῦ ἐμπορίου καί τοῦ νεότερου πολιτισμοῦ. Ἀλλά ἡ ἐξάλειψη τῆς δουλείας θά σήμαινε νά σβήσει ἡ Ἀμερική ἀπ' τό χάρτη τοῦ κόσμου. Βέβαια, ἡ δουλεία, λόγῳ τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ μιᾶ οἰκονομική κατηγορία, ὑπάρχει ἀπό καταβολῆς κόσμου σ' ὅλους τοὺς λαούς. Οἱ νεότεροι λαοί κατάφεραν ἀπλῶς νά συγκαλύψουν τή δουλεία στόν τόπο τους καί νά τήν εἰσαγάγουν ἀπροκάλυπτα στόν Νέο Κόσμο. Τί θά ἐπιχειρήσει λοιπόν τώρα ὁ καλός μας κ. Προυντόν ὕστερα ἀπό τίς σκέψεις αὐτές περί δουλείας; Θά ἀναζητήσει τή σύνθεση ἐλευθερίας καί δουλείας, τή γνήσια *juste milieu**, μ' ἄλλα λόγια τήν ἐξισορρόπηση δουλείας καί ἐλευθερίας.

Ὁ κ. Προυντόν κατάλαβε πολύ καλά ὅτι οἱ ἄνθρωποι παράγουν τό πανί, τό λινό, τὰ μεταξωτά καί δέν εἶναι δά μεγάλη δουλειά νά καταλάβει κανεῖς τέτοια ψιλοπράγματα! Ἐκεῖνο πού δέν κατάλαβε ὁ κ. Προυντόν εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἀνάλογα μέ τίς παραγωγικές τους δυνάμεις, παράγουν καί τίς *κοινωνικές σχέσεις* μέσα στίς ὁποῖες παράγουν τό πανί καί τό λινό. Ἀκόμα λιγότερο κατάλαβε ὁ κ. Προυντόν ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού παράγουν τίς κοινωνικές σχέσεις ἀνάλογα μέ τόν τρόπο τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς τους [*productivité matérielle*], δημιουργοῦν καί τίς *ιδέες* καί τίς *κατηγορίες*, δηλαδή τήν ἀφηρημένη, τήν ἰδεατή ἔκφραση τῶν ἰδίων αὐτῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Οἱ κατηγορίες λοιπόν εἶναι τόσο λίγο αἰώνιες, ὅσο ἀκριβῶς καί οἱ σχέσεις τίς ὁποῖες ἐκφράζουν. Εἶναι προϊόντα ἱστορικά καί παροδικά. Γιά τόν κ. Προυντόν, ἐντελῶς ἀντίθετα, πρωταρχικό αἷτιο εἶναι οἱ ἀφαιρέσεις, οἱ κατηγορίες. Κατά τή γνώμη του, οἱ κατηγορίες, οἱ ἀφαιρέσεις, κι ὄχι οἱ ἄνθρωποι, δημιουργοῦν τήν ἱστορία. *Ἡ ἀφαίρεση, ἡ κατηγορία αὐτή καθ' ἑαυτή, ἀποσπασμένη δηλαδή ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους καί τήν ὑλική τους δραστηριότητα, εἶναι φυσικά ἀθάνατη, ἀναλλοίωτη, ἀμετακίνητη. Ἀποτελεῖ*

* — χρυσή μετριότητα.

μόνο μία απόρροια του καθαρού λόγου, πράγμα που μέ απλά λόγια σημαίνει ότι ή αφαίρεση ως τέτοια είναι αφαίρεση. Τί καταπληκτική *ταντολογία* !

Έτσι καί οί οικονομικές σχέσεις, ως μορφές κατηγοριών, είναι για τόν κ. Πруντόν αιώνιοι τύποι, που δέν έχουν ούτε προέλευση, ούτε εξέλιξη.

Μέ άλλα λόγια : Ό κ. Πрунτόν δέν ισχυρίζεται εὐθέως ότι ή *αστική ζωή* είναι γι' αὐτόν μία *αἰώνια ἀλήθεια*. Τό ισχυρίζεται ἔμμεσα, θεοποιώντας τίς κατηγορίες, που, ὑπό μορφή ιδεών, ἐκφράζουν τίς ἀστικές σχέσεις. Ἐπειδή τά προϊόντα τῆς ἀστικής κοινωνίας τά ἀντιλαμβάνεται ὑπό μορφή κατηγοριών, ιδεών, τά ἐκλαμβάνει ως αἰώνια φαινόμενα, που παρουσιάζονται κατά τρόπο αὐθαίρετο καί αὐθύπαρκτο. Ἐτσι δέν περνάει τά ὅρια τοῦ ἀστικοῦ ὀρίζοντα. Ἐπειδή μεταχειρίζεται τίς ἀστικές ιδέες βλέποντάς τες σάν αἰώνιες ἀλήθειες, ἀναζητᾷ τή σύνθεση αὐτῶν τῶν ιδεών, τήν ἐξισορρόπησης τους καί δέ βλέπει ότι ὁ μόνος ἐφικτός τρόπος νά ἐξισορροπηθοῦν εἶναι αὐτός που ὑπάρχει σήμερα.

Στήν πραγματικότητα, κάνει ὅ,τι κάνουν ὅλοι οί ἀγαθοί ἀστοί. Ὅλοι τους λένε ότι ὁ συναγωνισμός, τό μονοπώλιο κλπ. εἶναι κατ' ἀρχήν, δηλαδή ἂν τά δεῖ κανείς ως γενικές ἔννοιες, οί μόνες βάσεις τῆς ζωῆς, ἀλλά ότι στήν πράξη δέν εἶναι καθόλου τέλειες. Ὅλοι τους θέλουν τό συναγωνισμό χωρίς τίς ὀλέθριες συνέπειες τοῦ συναγωνισμοῦ. Ὅλοι τους ζητοῦν τό ἀδύνατο, δηλαδή τούς ἀστικούς ὅρους ζωῆς χωρίς τίς ἀναγκαστικές ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν ὅρων. Ὅλοι τους δέν καταλαβαίνουν ότι ὁ ἀστικός τρόπος παραγωγῆς εἶναι μία ἱστορική καί παροδική μορφή, ἀκριβῶς ὅπως ἦταν καί ή φεουδαρχική μορφή. Τό λάθος αὐτό προέρχεται ἀπ' τό ότι γι' αὐτούς ὁ ἄνθρωπος-ἀστός εἶναι τό μοναδικό θεμέλιο κάθε κοινωνίας, ἀπ' τό ότι δέ μποροῦν νά διανοηθοῦν ἕνα κοινωνικό σύστημα ὅπου ὁ ἄνθρωπος θά ἔπαυε νά εἶναι ἀστός.

Γιά τοῦτο ὁ κ. Πрунτόν εἶναι ἀναπόφευκτα *δογματικός*. Ἡ ἱστορική κίνηση γιά τήν ἀνατροπή τοῦ σημερινοῦ κόσμου συνοψίζεται γι' αὐτόν στό καθῆκον νά ἀνακαλύψει τή σωστή ἱσορροπία, τή σύνθεση δυό ἀστικῶν σκέψεων. Ἐτσι τό καλό τό

παλικάρι ανακαλύπτει μέ μικροπονηριά τή μύχια σκέψη τοῦ Θεοῦ, τήν ἐνότητα δυό ξεχωριστῶν σκέψεων, πού εἶναι ξεχωριστές μόνο καί μόνο διότι ὁ κ. Προυντόν τίς ἔχει ξεκόψει ἀπό τήν πρακτική ζωή, ἀπό τή σημερινή παραγωγή, πού ἀποτελοῦν συνδυασμό τῶν πραγματικοτήτων πού ἐκφράζονται μ' αὐτές τίς σκέψεις. Στή θέση τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ κινήματος, πού γεννιέται ἀπό τή σύγκρουση ἀνάμεσα στίς ἤδη κεκτημένες παραγωγικές δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων καί στίς κοινωνικές τους σχέσεις, πού ἔπαψαν ν' ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτές τίς παραγωγικές δυνάμεις, στή θέση τῶν φοβερῶν πολέμων πού προετοιμάζονται ἀνάμεσα στίς διαφορετικές τάξεις ἐνός ἔθνους καί ἀνάμεσα στά διάφορα ἔθνη, στή θέση τῆς πρακτικῆς καί δυναμικῆς δράσης τῶν μαζῶν, πού μόνο αὐτή μπορεῖ νά κρίνει τήν ἔκβαση αὐτῶν τῶν συγκρούσεων, στή θέση αὐτοῦ τοῦ πλατιοῦ, ἀδιάκοπου καί περίπλοκου κινήματος, ὁ κ. Προυντόν ἀντιπαραθέτει τή νηπιώδη κίνηση [mouvement cacadaurhin]⁵⁹ πού συντελεῖται στό κεφάλι του. Ἔτσι, τήν ἱστορία τή φτιάχνουν οἱ σπουδαγμένοι, οἱ ἄνθρωποι πού τά καταφέρνουν ν' ἀποσπάσουν μέ πονηριά ἀπ' τό Θεό τήν ἐνδόμυχη σκέψη του. Ἐνῶ ὁ ἀπλός λαός ὀφείλει νά ἐφαρμόζει στήν πράξη τίς ἀποκαλύψεις τους.

Καταλαβαίνετε τώρα γιατί ὁ κ. Προυντόν εἶναι δεδηλωμένος πολέμιος κάθε πολιτικοῦ κινήματος. Ἡ λύση τῶν σύγχρονων προβλημάτων δέ βρίσκεται γι' αὐτόν μέσα στό κοινωνικό κίνημα, ἀλλά στίς διαλεκτικές στροφές πού συντελοῦνται μέσα στό κεφάλι του. Μιά καί γι' αὐτόν οἱ κατηγορίες ἀποτελοῦν τίς κινητήριες δυνάμεις, δέ χρειάζεται ν' ἀλλάξουμε τήν πρακτική ζωή γιά ν' ἀλλάξουμε τίς κατηγορίες. Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Πρέπει ν' ἀλλάξουμε τίς κατηγορίες καί τότε ἡ ἀλλαγὴ αὐτή θά ἔχει ὡς συνέπεια ν' ἀλλάξει ἡ κοινωνία.

Θέλοντας νά συμφιλιώσει τίς ἀντιφάσεις, ὁ κ. Προυντόν παρακάμπει ἐντελῶς τό ἐρώτημα: δέν πρέπει, λοιπόν, ν' ἀνατραπεῖ ἡ ἴδια ἡ βάση αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων ; Μοιάζει πέρα γιά πέρα μέ τόν πολιτικό δογματιστή, πού θέλει νά διατηρηθοῦν καί ὁ βασιλιάς καί ἡ Βουλὴ τῶν ἀντιπροσώπων καί ἡ Ἄνω Βουλὴ ὡς συστατικά μέρη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς αἰώνιες κατηγορίες. Γυρεῦει ἀπλῶς νά βρεῖ ἕναν καινούργιο τύπο γιά νά ἐξισορρο-

πήσει αυτές τις δυνάμεις, πού ή ισορροπία τους βρίσκεται ακριβώς στη σημερινή κίνηση, όπου ή μία από τις δυνάμεις αυτές είναι τότε νικητής, τότε δοῦλος τῆς ἄλλης. Ἔτσι, κατά τόν 18ο αἰώνα, ἕνα σωρό μέτρια μυαλά πάσχιζαν ν' ἀνακαλύψουν τό σωστό τύπο γιά νά φέρουν σέ ισορροπία τις κοινωνικές τάξεις, τούς εὐγενεῖς, τό βασιλιά, τις Βουλές κλπ. Καί μέσα σέ μία νύχτα ἐξαφανίστηκαν καί βασιλιάς καί εὐγενεῖς καί Βουλή. Ὁ σωστός τρόπος ἐξισορρόπησης αὐτοῦ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἦταν ή ἀνατροπή ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, πού χρησίμευαν ὡς βάση ὅλων αὐτῶν τῶν φεουδαρχικῶν κατασκευασμάτων καί ὡς βάση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τους.

Ἐπειδή ὁ κ. Πруντόν, ἀπό τή μία μεριά θέτει τις αἰώνιες ιδέες, τις κατηγορίες τοῦ καθαροῦ λόγου καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, θέτει τούς ἀνθρώπους καί τήν πρακτική τους ζωή, πού ἀποτελεῖ, κατά τή γνώμη του, ἐφαρμογή αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν, βρίσκετε σ' αὐτόν ἕναν *δυσασμό* (Dualismus) ἀνάμεσα στή ζωή καί τις ιδέες, ἀνάμεσα στήν ψυχή καί τό σῶμα — ἕναν *δυσασμό* πού ἐπαναλαμβάνεται μέ πολλές μορφές. Βλέπετε, τώρα, ὅτι ὁ ἀνταγωνισμός αὐτός δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά ή ἀνικανότητα τοῦ κ. Πрунτόν νά κατανοήσῃ τήν προέλευση καί τήν κοινή ἱστορία τῶν κατηγοριῶν τις ὁποῖες θεοποιεῖ.

Ἡ ἐπιστολή μου εἶναι ἤδη πολύ ἐκτενής καί δέν θά μπορέσω ν' ἀναφερθῶ στίς γελοῖες ἐπιθέσεις τοῦ κ. Πрунτόн κατά τοῦ κομμουνισμοῦ. Πρός τό παρόν θά συμφωνήσετε μαζί μου ὅτι ἕνας ἄνθρωπος, πού δέν ἔχει καταλάβῃ τή σημερινή κατάσταση τῆς κοινωνίας, πολύ λιγότερο μπορεῖ νά ἐννοήσῃ τήν κίνηση πού τείνει νά καταστρέψῃ αὐτήν τήν κοινωνία καί τή γραμματεία μέ τήν ὁποία ἐκφράζεται αὐτή ή ἐπαναστατική κίνηση.

Τό *μόνο σημείο* στό ὁποῖο συμφωνῶ ἀπόλυτα μέ τόν κ. Πрунτόн εἶναι ή ἀποστροφή του γιά τόν σοσιαλιστικό συναισθηματισμό. Πρίν ἀπ' αὐτόν, εἶχαν ἤδη προκαλέσει μεγάλη ἀντιπάθεια οἱ χλευασμοί μου γιά τόν κουφιοκέφαλο, συναισθηματικό, οὐτοπικό σοσιαλισμό. Ἀλλά μήπως καί ὁ κ. Πрунτόн δέν δημιουργεῖ παράξενες αὐταπάτες, ἀντιπαραθέτοντας τόν δικό του μικροαστικό συναισθηματισμό — ἐννοῶ τις διακηρύξεις του γιά τό γάμο, τή συζυγική ἀγάπη κι ὅλες αυτές τις κοι-

νοτοπίες, — στὸν σοσιαλιστικὸ συναισθηματισμό, πού στὸν Φουριέ, λογουχάρη, εἶναι πολὺ βαθύτερος ἀπὸ τίς μεγαλόστομες πλαδαρότητες τοῦ ἀγαθοῦ μας Προυντόν ; Αὐτός ὁ ἴδιος διαισθάνεται τόσο καλὰ τὴ μηδαμινότητα τῶν ἐπιχειρημάτων του, τὴν πλήρη ἀνικανότητά του νὰ μιλάει γι' αὐτὰ τὰ πράγματα, ὥστε, ξάφνου, γίνεται ἔξω φρενῶν, παριστάνει τὸν *irae hominis probi**, βλαστημάει, καταγγέλει, ἀποκαλύπτει, καταριέται καὶ διακηρύσσει μπροστὰ σέ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους ὅτι δέν ἔχει καμιά σχέση μέ σοσιαλιστικές μικρότητες. Δέν ἀσκεῖ κριτική στοὺς σοσιαλιστικούς συναισθηματισμούς ἢ σέ ὅ,τι θεωρεῖ συναισθηματισμό. Σάν ἅγιος, σάν Πάπας ἀφορίζει τοὺς φτωχοῦλιδες ἁμαρτωλοὺς καὶ θυμιατίζει τὴ μικροαστικὴ τάξη καὶ τίς ἄθλιες αἰσθηματικές καὶ πατριαρχικές ἀνταπάτες περὶ οἰκογενειακῆς ἐστίας. Κι αὐτό δέν εἶναι τυχαῖο. Ὁ κ. Προυντόν ἀπ' τὴν κορφὴ ὡς τὰ νύχια εἶναι φιλόσοφος, οἰκονομολόγος τῆς μικροαστικῆς τάξης. Ὁ μικροαστὸς σέ μιὰ προηγμένη κοινωνία, κάτω ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ἴδιας τῆς θέσης του, ἀπὸ τὴ μιὰ, γίνεται σοσιαλιστὴς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἰκονομολόγος, δηλαδή θαμπώνεται ἀπ' τὸ μεγαλεῖο τῆς μεγαλοαστικῆς τάξης καὶ παράλληλα συμπάσχει γιὰ τὰ βάσανα τοῦ λαοῦ. Εἶναι μαζί καὶ ἀστὸς καὶ λαός. Στὸ βάθος τῆς ψυχῆς του καμαρώνει ὅτι εἶναι ἀκριβοδίκαιος, ὅτι ἔχει βρεῖ τὴ σωστή ἰσορροπία, πού ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ χρυσὴ μετριότητα. Ἕνας τέτοιος μικροαστὸς θεοποιεῖ τὴν ἀντίφαση, διότι ἡ ἀντίφαση ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβαθρο τῆς ὑπαρξῆς του. Εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δικαιώνει στή θεωρία αὐτό πού ὁ ἴδιος εἶναι στήν πράξη καὶ ὁ κ. Προυντόν ἔχει τὴν τιμὴ νὰ εἶναι ὁ ἐπιστήμονικὸς ἐκφραστής τῆς γαλλικῆς μικροαστικῆς τάξης, πράγμα πού ἀποτελεῖ πράγματι τιμὴ, διότι ἡ μικροαστικὴ τάξη θὰ εἶναι συστατικὸ στοιχεῖο ὅλων τῶν ἐπερχόμενων κοινωνικῶν ἐπαναστάσεων.

Θὰ ἐπιθυμοῦσα πολὺ νὰ σᾶς ἔστειλα μαζί μέ τὴν ἐπιστολή αὐτὴ καὶ τὸ βιβλίο μου γιὰ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία, ἀλλὰ ὡς τώρα δέν κατάφερα νὰ ἐκδώσω οὔτε τὸ ἔργο αὐτό, οὔτε τὴν κριτικὴ τῶν γερμανῶν φιλοσόφων καὶ σοσιαλιστῶν γιὰ τὴν ὁποία

* — ἄνθρωπο πού ἀγανακτεῖ μέ τὸ δίκιο του.

σας μίλησα στις Βρυξέλλες. Δέν μπορείτε νά φαντασθεῖτε πόσες δυσκολίες συναντᾷ μιὰ τέτοια ἔκδοση στή Γερμανία, πρῶτα ἀπό τή μεριά τῆς ἀστυνομίας καί ἔπειτα ἀπό τή μεριά τῶν ἐκδοτῶν, πού ἔχουν ἄμεσα συμφέροντα ὡς ἐκπρόσωποι ὅλων τῶν τάσεων πού ἐγώ καταπολεμῶ. Ὅσο γιά τό δικό μας κόμμα, ὄχι μόνο εἶναι ἰσχνό, ἀλλά καί σημαντικό μέρος τῶν μελῶν τοῦ Γερμανικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τάχει μαζί μου, γιατί ἀντιτάσσομαι στίς οὐτοπίες καί τίς ρητορεῖες τους.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 27, σελ. 451- 462

Κ. ΜΑΡΞ

Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας⁶⁰

(Τέλη Δεκεμβρίου 1846 μέ ἀρχές Ἀπριλίου 1947)

[...] Πράγματι ὁ κ. Προυντόν πασχίζει ν' ἀποδείξει πῶς ὁ ἐργάσιμος χρόνος πού ἀπαιτεῖται γιά νά παραχθεῖ ἕνα προϊόν ἐκφράζει τή σωστή του ἀναλογία πρὸς τίς ἀνάγκες, ἔτσι πού τὰ ἀντικείμενα, γιά τήν παραγωγή τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται λιγότερος χρόνος, εἶναι ἐκεῖνα πού ἔχουν τήν ἀμεσότερη χρησιμότητα καί συνεχίζει ἔτσι μέ τήν ἴδια σειρά. Ἡ παραγωγή ἔστω καί ἐνός μόνο ἀντικειμένου πολυτελείας ἀποδείχνει ἤδη, σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή, πῶς ἡ κοινωνία διαθέτει περίσσιο χρόνο, πού τῆς ἐπιτρέπει νά ἱκανοποιεῖ μιὰ ὀρισμένη ἀνάγκη πολυτελείας.

Ὅσο γιά τήν ἴδια τήν ἀπόδειξη τοῦ ἰσχυρισμοῦ του, ὁ κ. Προυντόν τή βρίσκει στό ὅτι, κατά τίς δικές του παρατηρήσεις, τὰ πιό χρήσιμα πράγματα ἀπαιτοῦν τόν λιγότερο χρόνο παραγωγῆς, ὅτι ἡ κοινωνία ἀρχίζει πάντα μέ τοὺς πιό ἐλαφροὺς κλάδους παραγωγῆς κι ὅτι κατόπιν ἡ κοινωνία σιγά-σιγά «περνάει στήν παραγωγή ἀντικειμένων πού κοστίζουν περισσότερο ἐργάσιμο χρόνο καί ἀντιστοιχοῦν σέ ἀνάγκες ὑψηλότερης στάθμης» [I, σελ. 57]⁵⁶.

Ὁ κ. Προυντόν δανεῖζεται ἀπ' τόν κ. Dunoyer τό παράδειγμα τῆς βιομηχανίας ἐφοδιασμοῦ — συγκομιδή καρπῶν, βοσκή, κυνήγι, ἀλιεία κλπ., — πού εἶναι ἡ πιό ἀπλή, ἡ λιγότερο δαπανηρή βιομηχανία, μέ τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἄρχισε «τὴν πρώτη μέρα τῆς δεύτερης δημιουργίας του» [I, σελ. 78]. Ἡ πρώτη μέρα τῆς πρώτης δημιουργίας του περιγράφεται στή Γένεση⁶¹, ὅπου

ὁ Θεός ἀπεικονίζεται σάν ὁ πρῶτος βιομήχανος στὸν κόσμο.

Τὰ πράγματα συντελοῦνται τελείως διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι νομίζει ὁ κ. Προυντόν. Ἀπὸ τότε ποῦ ἀρχίζει ὁ πολιτισμός, ἡ παραγωγή ἀρχίζει νά βασίζεται πάνω στὸν ἀνταγωνισμό τῶν ἀξιομάτων, τῶν κοινωνικῶν διαχωρισμῶν, τῶν τάξεων, στὸν ἀνταγωνισμό, τέλος, μεταξύ συσσωρευμένης ἐργασίας καὶ ἄμεσης ἐργασίας. Χωρὶς ἀνταγωνισμό δέν ὑπάρχει πρόοδος. Τέτοιος εἶναι ὁ νόμος στὸν ὁποῖο ἴσαμε σήμερα εἶναι ὑποταγμένος ὁ πολιτισμός. Ὡς τώρα, οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις ἀναπτύχθηκαν χάρις σέ τοῦτο τὸ καθεστῶς τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν τάξεων. Τὸ νά ἰσχυρίζεται κανεῖς ὅτι οἱ ἄνθρωποι μπόρεσαν νά καταπιαστοῦν μέ τὴ δημιουργία προϊόντων ὑψηλότερης στάθμης, μέ πῶς περίπλοκους κλάδους παραγωγῆς, διότι ἱκανοποιήθηκαν οἱ ἀνάγκες ὅλων τῶν ἐργατῶν, εἶναι σὰ νά κάνει ἀφαίρεση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν τάξεων καὶ νά παρουσιάζει μέ ἀντεστραμμένη μορφή τὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νά ἤθελε νά πεῖ κανεῖς ὅτι ἐπειδὴ στὰ χρόνια τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων ἔτρεφαν σμέρνες σέ κάποιες τεχνητὲς λίμνες, μποροῦσε νά ὑπάρχει ἄφθονη τροφή γιὰ ὅλο τὸ ρωμαϊκὸ πλῆθος. Ἐνῶ συνέβαινε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο : ἀπ' τὸ ρωμαϊκὸ λαὸ ἔλλειπαν καὶ τὰ πῶς ἀναγκαῖα μέσα γιὰ ν' ἀγοράσει ψωμί, ἐνῶ οἱ ρωμαῖοι ἀριστοκράτες δέν εἶχαν ἔλλειψη σκλάβων γιὰ νά τοὺς ρίχνουν τροφή στίς σμέρνες.

Οἱ τιμές τῶν εἰδῶν διατροφῆς ἀνέβαιναν σχεδόν ἀδιάκοπα, ἐνῶ οἱ τιμές τῶν προϊόντων τῆς χειροτεχνίας καὶ τῶν ἀντικειμένων πολυτελείας ἔπεφταν σχεδόν ἀδιάκοπα. Ἄς πάρουμε ἔστω τὴν ἴδια τὴ γεωργικὴ παραγωγή : τὰ πῶς ἀπαραίτητα πράγματα, ὅπως τὸ ψωμί, τὸ κρέας κλπ., ἀκριβαίνουν, ἐνῶ οἱ τιμές τοῦ βαμβακοῦ, τῆς ζάχαρης, τοῦ καφέ κλπ. πέφτουν ἀδιάκοπα καὶ σέ ἐκπληκτικὸ βαθμό. Ἀκόμα κι ἀνάμεσα στὰ καθαρὰ εἶδη διατροφῆς, ὅσα ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ἐκλεκτῶν εἰδῶν, ὅπως ἀγκινάρες, σπαράγγια κλπ., εἶναι σήμερα σχετικὰ φτηνότερα ἀπὸ τὰ εἶδη διατροφῆς πρώτης ἀνάγκης. Στὴν ἐποχὴ μας τὸ περιττὸ παράγεται πῶς εὐκόλα ἀπ' τὸ ἀναγκαῖο. Τέλος, σέ διαφορετικὲς ἱστορικὲς ἐποχές, οἱ ἀντιστοιχίες τῶν τιμῶν μεταξύ τους ἦσαν ὄχι μόνο διαφορετικὲς, ἀλλὰ ἄμεσα ἀντικρουόμενες. Σ'

όλη τή διάρκεια τοῦ μεσαίωνα τά γεωργικά προϊόντα ἦσαν σχε-
τικά φτηνότερα ἀπ' τά προϊόντα τῆς χειροτεχνίας. Στή σύγχρο-
νη ἐποχή, ἡ μεταξύ τους ἀντιστοιχία εἶναι ἀντίστροφη. Σημαίνει
μήπως αὐτό ὅτι λιγότεψε ἡ χρησιμότητα τῶν γεωργικῶν προ-
ϊόντων ἀπ' τόν καιρό τοῦ μεσαίωνα ;

Ἡ κατανάλωση τῶν προϊόντων καθορίζεται ἀπ' τίς κοινω-
νικές συνθήκες στίς ὁποῖες βρίσκονται οἱ καταναλωτές, ἐνῶ οἱ
ἴδιες αὐτές συνθήκες στηρίζονται στόν ἀνταγωνισμό τῶν τά-
ξεων.

Τό βαμβάκι, ἡ πατάτα, τά οἰνοπνευματώδη ἀποτελοῦν τά πιό
διαδεδομένα καταναλωτικά εἶδη. Οἱ πατάτες δημιούργησαν τίς
χοιράδες*. Τό βαμβάκι ἐκτόπισε κατά μεγάλο μέρος τό λινάρι
καί τό μαλλί, μολονότι τό μαλλί καί τό λινάρι ἔχουν σέ πολλές
περιπτώσεις μεγαλύτερη χρησιμότητα ἀπ' τό βαμβάκι, ἀκόμα
κι ἀπό πλευρά ὑγιεινῆς. Τέλος, τά οἰνοπνευματώδη ἐπικράτη-
σαν ἔναντι τῆς μύρας καί τοῦ κρασιοῦ, παρόλο πού τά οἰνο-
πνευματώδη, ὅταν χρησιμοποιοῦνται ὡς καταναλωτικό εἶδος,
εἶναι κατά γενική ὁμολογία δηλητήριο. Μάταια, ἐπὶ ἕναν αἰῶνα
οἱ κυβερνήσεις ἔκαναν ἀγῶνα ἐνάντια σ' αὐτό τό εὐρωπαϊκό
ὄπιο. Ἡ οἰκονομία ὑπαγόρευσε τοὺς νόμους τῆς στήν κατανά-
λωση.

Γιατί ὅμως τό βαμβάκι, οἱ πατάτες καί τά οἰνοπνευματώδη
ἀποτελοῦν θεμέλιους λίθους τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ; Διότι ἡ
παραγωγή τους ἀπαιτεῖ τή λιγότερη ἐργασία καί, γι' αὐτό τό λό-
γο, οἱ τιμές τους εἶναι πιό χαμηλές. Καί γιατί τό κατώτατο ὄριο
τιμῶν προσδιορίζει τό ἀνώτατο ὄριο κατανάλωσης ; Μήπως αὐτό
γίνεται διότι τά εἶδη αὐτά ἔχουν καμιά ἀπόλυτη, ἀποκλειστική
χρησιμότητα, μιά χρησιμότητα πού ἱκανοποιεῖ κατά τόν σχε-
τικά ταχύτερο τρόπο τίς ἀνάγκες τοῦ ἐργάτη ὡς ἀνθρώπου κι
ὄχι τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐργάτη ; Ὁχι, αὐτό γίνεται διότι σέ μιά
κοινωνία, θεμελιωμένη στήν *ἀθλιότητα*, τά *πιό ἄθλια* προϊόντα
ἔχουν τό μοιραῖο προνόμιο νά χρησιμεύουν γιά τήν κατανάλωση
τῶν πιό πλατιῶν μαζῶν.

* — Πάθηση πού χαρακτηρίζεται ἀπό διόγκωση τῶν λεμφογαγγλίων τοῦ λαιμοῦ (κν.
χελώνια). (Σημ. μετ.).

Τό νά ἰσχυρίζεται κανείς ὅτι ἐφόσον τά πιό φτηνά πράγματα ἔχουν τήν πιό πλατιά κατανάλωση καί πρέπει, γι' αὐτό τό λόγο, νά ἔχουν τήν πιό μεγάλη χρησιμότητα, εἶναι σά νά ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ τεράστια διάδοση τῶν οἰνοπνευματωδῶν, πού ὀφείλεται στό χαμηλό κόστος τῆς παραγωγῆς τους, ἀποτελεῖ τήν πιό πειστική ἀπόδειξη γιά τή χρησιμότητά τους. Αὐτό εἶναι σά νά λέμε στόν προλετάριο ὅτι γι' αὐτόν οἱ πατάτες εἶναι πιό ὠφέλιμες ἀπ' τό κρέας. Εἶναι σά νά ἀποδεχόμαστε τή σημερινή κατάσταση πραγμάτων. Εἶναι, τέλος, σά νά κάνουμε, μαζί μέ τόν κ. Πруντόν τήν ἀπολογία μιᾶς κοινωνίας πού δέν κατανοοῦμε.

Σέ μιᾶ μελλοντική κοινωνία, ὅπου θά ἔχει ἐκλείψει ὁ ἀνταγωνισμός τῶν τάξεων, ὅπου δέ θά ὑπάρχουν πλέον καί οἱ ἴδιες οἱ τάξεις, ἡ χρήση δέν θά καθορίζεται πιά ἀπ' τό ἐλάχιστο τοῦ ἀναγκαίου χρόνου παραγωγῆς. Ἀντίστροφα, ὁ χρόνος πού θά διατίθεται γιά τήν παραγωγή διαφόρων εἰδῶν, θά καθορίζεται ἀπ' τό βαθμό κοινωνικῆς χρησιμότητος τοῦ κάθε εἶδους.

Ἄς ἐπανεέλθουμε, ὅμως, στή θέση τοῦ κ. Πруντόν. Ἐφόσον ὁ ἐργάσιμος χρόνος, ὁ ἀναγκαῖος γιά τήν παραγωγή ἑνός ἀντικειμένου, δέν ἐκφράζει τό βαθμό τῆς χρησιμότητός του, τότε καί ἡ ἀνταλλακτική ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, καθορισμένη ἐκ τῶν προτέρων ἀπ' τόν ἐργάσιμο χρόνο πού ἔχει ἐνσωματωθεῖ σ' αὐτό, σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεῖ νά ρυθμίζει τήν ὀρθή σχέση ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτηση, δηλαδή τήν ἀναλογική σχέση μέ τήν ἔννοια πού τῆς ἀποδίδει τώρα ὁ κ. Πрунτόν.

Ἡ «σχέση ἀναλογικότητος» ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτηση, δηλαδή τό ποσοστό ἀναλογίας τοῦ δεδομένου προϊόντος στό σύνολο τῆς παραγωγῆς, δέν καθορίζεται διόλου ἀπ' τήν πώληση αὐτοῦ τοῦ προϊόντος σέ τιμή ἴση μέ τά ἔξοδα τῆς παραγωγῆς του. Μόνο οἱ *διακυμάνσεις στήν προσφορά καί στή ζήτηση* δείχνουν στόν παραγωγό σέ ποιά ποσότητα πρέπει νά παράγει τό δεδομένο ἐμπόρευμα γιά νά πάρει σέ ἀντάλλαγμα, τουλάχιστον, τά ἔξοδα παραγωγῆς. Καί καθὼς οἱ διακυμάνσεις αὐτές συντελοῦνται ἀδιάκοπα, συντελεῖται καί στους διάφορους κλάδους τῆς βιομηχανίας μιᾶ ἀδιάκοπη εἰσροή καί ἐκροή κεφαλαίων.

«Μόνο διότι σημειώνονται τέτοιες διακυμάνσεις, τὰ κεφάλαια κατευθύνονται στην απαιτούμενη ακριβῶς *ἀναλογία*, καί ὄχι παραπάνω, στην παραγωγή διαφόρων ἐμπορευμάτων πού ἔχουν ζήτηση. Ἀνάλογα μέ τό ἀνέβασμα ἢ τό κατέβασμα τῶν τιμῶν, τὰ κέρδη ἀνεβαίνουν πάνω ἢ κατεβαίνουν κάτω ἀπ' τό γενικό τους ἐπίπεδο καί γιά τό λόγο αὐτό τὰ κεφάλαια πότε εἰσρέουν σ' ἕναν ὀρισμένο κλάδο παραγωγῆς, πότε ἐκρέουν ἀπ' αὐτόν, ἀνάλογα μέ τίς μεταβολές πού ἐπέρχονται σ' αὐτόν τόν κλάδο». — «Ἄν κοιτάξουμε τίς ἀγορές τῶν μεγάλων πόλεων, θά δοῦμε πόσο κανονικά ἐφοδιάζονται μέ κάθε λογῆς ἐγχώρια καί ξένα προϊόντα στίς απαιτούμενες ποσότητες, ὅσες διαφορές κι ἂν παρουσιάζει ἡ ζήτηση γιά λόγους προτιμήσεων, γούστου ἢ ἀριθμητικῆς ἀλλαγῆς τοῦ πληθυσμοῦ καί πολύ σπάνια παρατηρεῖται ὑπερφόρτωση τῶν ἀγορῶν ἀπό ὑπερεπάρκεια προσφορᾶς ἢ προκαλεῖται ὑπερβολική ἀκρίβεια ἀπό πολύ μικρή προσφορά σέ σχέση μέ τή ζήτηση. Καί ὀφείλουμε νά παραδεχθοῦμε πῶς ἡ ἀρχή, μέ βάση τήν ὁποία τό κεφάλαιο κατανέμεται στούς διάφορους κλάδους τῆς παραγωγῆς στίς *ἀναγκαῖες ἀκριβῶς ἀναλογίες*, ἀσκεῖ τήν ἐπίδρασή της πολύ ἐντονότερα ἀπ' ὅ,τι συνήθως ὑποθέτουν» (Ρικάρντο, τόμ. Ι, σελ. [105, 106] καί 108)⁶².

Ἄν ὁ κ. Προυντόν παραδέχεται ὅτι ἡ ἀξία τῶν προϊόντων καθορίζεται ἀπ' τό χρόνο ἐργασίας, πρέπει νά παραδεχτεῖ ἐπίσης καί τήν κυμαινόμενη κίνηση, πού⁶³ αὐτή μονάχα μετατρέπει τόν ἐργάσιμο χρόνο σέ μέτρο τῆς ἀξίας. Δέν ὑπάρχει καμιά ἐντελῶς καθορισμένη «σχέση ἀναλογικότητας». Ὑπάρχει μονάχα ἡ κίνηση πού τήν καθορίζει.

Εἶδαμε παραπάνω μέ ποιὰ ἔννοια εἶναι σωστό νά μιλάμε γιά «ἀναλογικότητα» ὡς λόγο καθορισμοῦ τῆς ἀξίας ἀπ' τόν ἐργάσιμο χρόνο. Θά δοῦμε τώρα πῶς αὐτή ἡ ἐπιμέτρηση τῆς ἀξίας μέ τό χρόνο, πού ὁ κ. Προυντόν τήν ὀνομάζει «νόμο τῆς ἀναλογικότητας», μετατρέπεται σέ νόμο τῆς *δυσαναλογίας*.

Κάθε νέα ἐφεύρεση, πού ἐπιτρέπει νά παράγεται σέ μιά ὥρα ὅ,τι παραγόταν πρίν σέ δύο ὥρες, ρίχνει τήν τιμή ὅλων τῶν ὁμοειδῶν προϊόντων πού ὑπάρχουν στην ἀγορά. Ὁ συναγωνισμός ἀναγκάζει τόν παραγωγό νά πουλήσει τό προϊόν τῶν δύο ὥρῶν ὄχι ἀκριβότερα ἀπ' τό προϊόν τῆς μιᾶς ὥρας. Ὁ συναγωνισμός ὑλοποιεῖ τό νόμο σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ἡ σχετική ἀξία ἐνός προϊόντος καθορίζεται ἀπ' τόν ἀναγκαῖο ἐργάσιμο χρόνο γιά τήν παραγωγή του. Τό γεγονός, ὅτι ὁ ἐργάσιμος χρόνος χρησιμεύει ὡς μέτρο ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, γίνεται ἔτσι νόμος ἐνός ἀδιάκοπου *ἐκπεσμοῦ τῆς ἀξίας* τῆς ἐργασίας. Καί κάτι παραπάνω. Ὁ

έκπεσμός της αξίας επεκτείνεται όχι μόνο στα εμπορεύματα που έρχονται στην αγορά, αλλά και στα εργαλεία παραγωγής, σέ ολόκληρη επιχείρηση. Τό γεγονός τό επισημαίνει ήδη ό Ρικάρντο, όταν λέει :

«Μέ τή συνεχή άνοδο τής παραγωγικότητας, λιγοστεύουμε συνεχώς τήν αξία μερικῶν πραγμάτων που είχαν παραχθεῖ πρωτύττω» (τόμ. II, σ. 59).

‘Ο Σισμόντι πάει ακόμα πιό μακριά. Βλέπει αὐτήν τήν «*συντακτική αξία*» τοῦ ἐργάσιμου χρόνου ὡς πηγὴ ὅλων τῶν ἀντιθέσεων τής σύγχρονης βιομηχανίας καί τοῦ σύγχρονου ἐμπορίου.

«Ἡ ἀνταλλακτική αξία» — λέει — «καθορίζεται πάντα σέ τελική ἀνάλυση ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά νά ἀποκτήσει κανεῖς ἓνα πρᾶγμα. ‘Οχι τήν ποσότητα ἐργασίας, πού ξοδεύτηκε γι’ αὐτό, ἀλλά τήν ποσότητα ἐκείνης τής ἐργασίας, πού θά πρέπει ἀπό δῶ καί πέρα νά ξοδευτεῖ, μέ πιό τελειοποιημένα, ἴσως, μέσα παραγωγής. Καί αὐτή ἡ ποσότητα ἐργασίας, ἂν καί δέν εἶναι εὐκόλο νά ἐκτιμηθεῖ μέ ἀκρίβεια, καθορίζεται πάντα πιστά μέ τόν συναγωνισμό... Αὐτή χρησιμεύει ὡς βάση γιά νά ὑπολογίζονται οἱ τιμές ἀπό τή μεριά τοῦ πωλητῆ κατὰ τή ζήτηση καί ἀπό τή μεριά τοῦ ἀγοραστή κατὰ τήν προσφορά. ‘Ο πρῶτος θά ἰσχυριστεῖ, ἴσως, ὅτι τό πρᾶγμα τοῦ κόστισε δέκα μεροκάματα. ‘Αν, ὅμως, ὁ ἄλλος ξέρει πῶς ἀπό δῶ καί πέρα τό ἴδιο πρᾶγμα μπορεῖ νά παραχθεῖ μέ ὀχτώ μεροκάματα, καί ἂν ὁ συναγωνισμός προβάλλει καί στίς δύο πλευρές πειστικές ἀποδείξεις γι’ αὐτό, τότε ἡ αξία θά περιοριστεῖ μόνο στα ὀχτώ μεροκάματα καί ἡ τιμὴ τής ἀγορᾶς θά προσαρμοστεῖ σ’ αὐτήν. Βέβαια, καί ὁ πωλητῆς καί ὁ ἀγοραστής γνωρίζουν ὅτι τό πρᾶγμα εἶναι χρήσιμο, ἔχει ζήτηση, ὅτι ἂν δέν ἦταν ἀναγκαῖο δέν θά μπορούσε νά πωληθεῖ. ‘Αλλά ὁ καθορισμός τής τιμῆς ἐνός πρᾶγματος δέν εἶχει καμιά σχέση μέ τή χρησιμότητά του» («*Μελέτες*» κλπ., τόμ. II, σελ. 267, ἐκδ. Βρυξελλῶν⁶⁴).

‘Εχει μεγάλη σημασία νά μή μᾶς διαφύγει τό γεγονός ὅτι ἡ αξία ἐνός πρᾶγματος δέν καθορίζεται ἀπ’ τό χρόνο πού ἀναλώθηκε γιά τήν παραγωγή του, ἀλλά ἀπ’ τόν ἐλάχιστο χρόνο στόν ὅποιο μπορεῖ νά παραχθεῖ. Αὐτόν τόν ἐλάχιστο χρόνο τόν καθορίζει ὁ συναγωνισμός. ‘Ας ὑποθέσουμε, γιά μιὰ στιγμή, πῶς δέν ὑπάρχει πιὰ συναγωνισμός καί συνεπῶς δέν ὑπάρχει πιὰ τρόπος νά καθοριστεῖ ὁ ἐλάχιστος χρόνος ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή ἐνός εμπορεύματος. Τί θά συμβεῖ τότε ; Σύμφωνα μέ τή θεωρία τοῦ κ. Προυντόν, θά ἦταν ἀρκετό νά ἀνα-

λώσουμε για την παραγωγή ενός αντικειμένου ξι ὥρες ἐργασίας, για νά ἔχουμε τό δικαίωμα νά ζητήσουμε σέ ἀντάλλαγμα ξι φο- ρές περισσότερα ἀπ' ὅσα ζητάει ἐκεῖνος πού ἀνάλωσε μόνο μιὰ ὥρα για τήν παραγωγή τοῦ ἴδιου αντικειμένου.

Ἄντί για «σχέση ἀναλογίας» ἔχουμε σχέση δυσαναλογίας, ἐφόσον ἔτσι γενικά θέλουμε σώνει καί καλά νά παραμένουμε στή σφαῖρα τῶν ὁποιονδήποτε σχέσεων, καλῶν ἢ κακῶν.

Ὁ συνεχῆς ἐκπесμός τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας εἶναι μόνο ἡ μιὰ πλευρά, ἡ μιὰ ἀπό τίς ἐπιπτώσεις τῆς ἐκτίμησης τῶν ἐμπο- ρευμάτων μέ τόν ἐργάσιμο χρόνο. Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἐκτίμησης ἐρμηνεύονται ἐπίσης ἡ ὑπέρμετρη ἀνοδος τῶν τιμῶν, ἡ ὑπερπα- ραγωγή καί πολλά ἄλλα φαινόμενα τῆς ἀναρχίας τῆς παρα- γωγῆς.

Μήπως ὅμως ἡ ἀποδοχή τοῦ ἐργάσιμου χρόνου ὡς μέτρου τῆς ἀξίας δημιουργεῖ ἔστω τήν ἀναλογική ποικιλία προϊόντων, πού τόσο θέλγει τόν κ. Προυντόν ;

Ἐντελῶς τό ἀντίθετο : ὁδηγεῖ στό νά κυριαρχεῖ στή σφαῖρα τῶν ἐμπορευμάτων τό μονοπώλιο, παρόλη τή μονότονη ὁμοιο- μορφία του, τό μονοπώλιο πού, ὅπως ὅλοι τό βλέπουν καί τό γνωρίζουν, ἐπεκτείνει τήν κυριαρχία του στή σφαῖρα τῶν ἐργα- λείων παραγωγῆς. Μόνο μερικοί κλάδοι παραγωγῆς, ὅπως λο- γουχάρη, ἡ βαμβακουργία, μποροῦν νά προοδεύσουν πολύ γρή- γορα. Φυσική συνέπεια αὐτῆς τῆς προόδου εἶναι ἡ γρήγορη μείωση τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων, λογουχάρη, τῆς βαμβακουρ- γίας. Ἀλλά στό μέτρο πού πέφτει ἡ τιμή τοῦ βαμβακιοῦ, πρέπει νά ἀνεβαίνει συγκριτικά ἡ τιμή τοῦ λιναριοῦ. Ποιό εἶναι τό ἐπα- κόλουθο ; Τό λινάρι ἐκτοπίζεται ἀπ' τό βαμβάκι. Ἔτσι ἀκριβῶς τό λινάρι ἐκτοπίστηκε ἀπ' ὅλη σχεδόν τή Βόρεια Ἀμερική. Κι ἀντί νά ἔχουμε τήν ἀναλογική ποικιλία προϊόντων, βασιλεύει τό βαμβάκι.

Τί ἀπομένει, λοιπόν, ἀπ' αὐτή τή «σχέση ἀναλογικότητας» ; Τίποτα ἄλλο, πέρα ἀπ' τοὺς εὐσεβεῖς πόθους ἐνός χρηστοῦ ἀν-θρώπου, πού θά ἤθελε νά παράγονται τά προϊόντα σέ τέτοιες ἀναλογίες ὥστε νά μποροῦν νά πουλιοῦνται σέ χρηστές τιμές. Ἄρεσε ἀνέκαθεν στοὺς ἀγαθοὺς ἀστοὺς καί στοὺς φιλάνθρω- πους-οἰκονομολόγους νά διατυπώνουν αὐτήν τήν ἀνώδυνη εὐχή.

Ἐς δώσουμε τό λόγο στό γέρο-Μπουαγκιλμπίρ :

«Ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων», μᾶς λέει, «πρέπει νά εἶναι πάντα ἀναλογική, διότι μόνο μιά τέτοια ἀμοιβαία συμφωνία τοῦς παρέχει τή δυνατότητα νά συνυπάρχουν, ὥστε ν' ἀνταλλάσσονται σέ κάθε στιγμή» (ἰδοῦ ἡ προυντονική συνεχῆς ἱκανότητα πρὸς ἀνταλλαγή) «καί σέ κάθε στιγμή πάλι τό ἔνα νά ἀναπαράγει τό ἄλλο... Καί καθώς ὁ πλοῦτος δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά αὐτή ἡ ἀδιύκοπη ἀνταλλαγή ἀπό ἄνθρωπο σέ ἄνθρωπο, ἀπό ἐπιχείρηση σέ ἐπιχείρηση κλπ., θά ἦταν φοβερή πλάνη ν' ἀναζητοῦμε τήν αἰτία τῆς ἀθλιότητος ὅπουδῆποτε ἄλλου, ἔξω ἀπ' τή διατάραξη αὐτῆς τῆς ἀνταλλαγῆς, πού τήν προκαλοῦν οἱ παρεκκλίσεις ἀπ' τίς ἀναλογικές τιμές» («Πραγματεία πάνω στή φύση τοῦ πλούτου», ἐκδ. Daire, [σελ. 405 καί 408]⁶⁵).

Ἐς ἀκούσουμε κι ἕναν σύγχρονο οἰκονομολόγο :

«Ὁ μεγάλος νόμος πού πρέπει νά ἐφαρμόζεται στήν παραγωγή εἶναι ὁ νόμος τῆς ἀναλογικότητος (the law of proportion), πού εἶναι ὁ μόνος πού μπορεῖ νά διατηρήσει τή μονιμότητα τῆς ἀξίας... Τό ἰσοδύναμο πρέπει νά εἶναι ἐγγυημένο... Ὅλα τὰ ἔθνη προσπάθησαν σέ διάφορες ἐποχές, μέ πολυάριθμους ἐμπορικούς διακανονισμούς καί περιορισμούς, νά πραγματοποιήσουν, ἔστω καί σ' ἕναν βαθμό, αὐτόν τόν νόμο τῆς ἀναλογικότητος. Ἀλλά ὁ ἐγωισμός, πού εἶναι ἔμφυτος στόν ἄνθρωπο, ἔσπρωξε τά πράγματα στό νά ἀνατραπεῖ, ὅλο αὐτό τό σύστημα δικανονισμῶν. Μιά συμμετρική παραγωγή (*proportionate production*) εἶναι ἡ ὑλοποίηση τῆς ἀληθινῆς κοινωνικο-οικονομικῆς ἐπιστήμης» (W[illiam] Atkinson, «Ἀρχές πολιτικῆς οἰκονομίας», Λονδίνο, 1840, σελ. 170-195).

Fruit Troja !* Αὐτή ἡ ὀρθή ἀναλογία ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτηση, πού ξαναρχίζει νά γίνεται ἀντικείμενο τῶσων πολλῶν εὐχῶν, ἔπαψε νά ὑπάρχει ἀπό πολύν καιρό. Ἔχει φάει τό ψωμί της. Μποροῦσε νά ὑπάρχει μόνο στίς ἐποχές ὅπου τά μέσα παραγωγῆς ἦταν περιορισμένα, ὅπου ἡ ἀνταλλαγή γινόταν μέσα σέ πολύ περιορισμένα πλαίσια. Μέ τήν ἐμφάνιση τῆς μεγάλης βιομηχανίας, αὐτή ἡ ὀρθή ἀναλογία ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νά ἐκλείψει καί ἡ παραγωγή ὀφείλε μέ ἀναγκαιότητα φυσικοῦ φαινομένου νά περνάει διαρκῶς ἀπό διαδοχικές ἐναλλαγές ἀκμῆς καί παρακμῆς, κρίσης, στασιμότητος, νέας ἀκμῆς κ.ο.κ.

Ὅσοι, ὅπως ὁ Σισμόντι, θέλουν νά ἐπιστρέψουν στήν ὀρθή ἀναλογικότητα τῆς παραγωγῆς, διατηρώντας ταυτόχρονα τίς

* — Πάει ἡ Τροία!

σημερινές βάσεις της κοινωνίας, είναι αντιδραστικοί, διότι, αν είχαν συνέπεια, θά έπρεπε νά επιζητοϋν τήν έπαναφορά καί τών άλλων όρων τής βιομηχανίας τών περασμένων εποχών.

Τί διατηροϋσε τήν παραγωγή στίς όρθές ή σχεδόν όρθές αναλογίες; Ή ζήτηση, πού κανόνιζε τήν προσφορά, ύπρχε πρίν άπ' αϋτήν. Ή παραγωγή άκολουθοϋσε βήμα πρός βήμα τήν κατανάλωση. Ή μεγάλη βιομηχανία, αναγκασμένη άπ' τόν ίδιο τό χαρακτήρα τών εργαλείων πού χρησιμοποιεί νά παράγει συνεχώς σέ όλο καί μεγαλύτερες διαστάσεις, δέ μπορεί νά περιμένει τή ζήτηση. Ή παραγωγή ύποσκελίζει τή ζήτηση, ή προσφορά έπιβάλλεται στή ζήτηση.

Στή σημερινή κοινωνία, στή βιομηχανία πού βασίζεται στήν άτομική ανταλλαγή, ή άναρχία τής παραγωγής, πού είναι πηγή τόσων δεινών, είναι ταυτόχρονα καί αίτία προόδου.

Συνεπώς, ένα άπ' τά δύο :

Είτε θέλουν τίς όρθές αναλογίες τών περασμένων αιώνων μέ τά σημερινά μέσα παραγωγής κι αϋτό σημαίνει ότι είναι αντιδραστικοί καί συνάμα οϋτοπιστές.

Είτε θέλουν τήν πρόοδο χωρίς τήν άναρχία καί τότε πρέπει νά άπαρνηθοϋν τήν άτομική ανταλλαγή, προκειμένου νά διατηρηθοϋν οί παραγωγικές δυνάμεις.

Ή άτομική ανταλλαγή συμβιβάζεται μόνο μέ τή μικρή βιομηχανία τών περασμένων αιώνων καί μέ τήν «όρθή αναλογικότητα» πού τής ταιριάζει, ή μόνο μέ τή μεγάλη βιομηχανία, μέ όλη τήν άθλιότητα καί τήν άναρχία πού τήν συνοδεϋουν.

Τελικά, λοιπόν, προκύπτει ότι ό προσδιορισμός τής αξίας άπό τόν εργάσιμο χρόνο, δηλαδή ό τύπος πού μās παρουσιάζει ό κ. Πруντόν σάν τύπο πού θά φέρει τήν αναγέννηση τοϋ μέλλοντος, δέν είναι τίποτ' άλλο, παρά ή έπιστημονική έκφραση τών οικονομικών σχέσεων τής σύγχρονης κοινωνίας, όπως, πολύ νωρίτερα άπ' τόν κ. Πрунτόν, τό απέδειξε καθαρά καί ξεστέρα ό Ρικάρντο.

Μήπως όμως ανήκει στόν κ. Πрунτόν τουλάχιστον ή «έξισωτική» εφαρμογή αϋτοϋ τοϋ τύπου; Μήπως αϋτός πρῶτος σκέφτηκε νά άναμορφώσει τήν κοινωνία, μετατρέποντας όλους τούς ανθρώπους σέ άμεσους δουλευτές πού ανταλλάσσουν ίσες

ποσότητες εργασίας; Νά είναι μήπως αυτός, πού κατηγορήσε τους κομμουνιστές — αυτούς τους ανθρώπους πού δέν έχουν ιδέα από πολιτική οίκονομία, αυτούς τους «ἄμυαλους πεισματάρηδες», αυτούς τους «ὄνειροπόλους τοῦ παραδείσου», — πώς δέν βρῆκαν πρὶν ἀπὸ κεῖνον «τὴ λύση τοῦ προβλήματος τοῦ προλεταριάτου»;

“Ὅποιος γνωρίζει ἔστω καὶ λίγο τὴν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς οίκονομίας στὴν Ἀγγλία, δέ μπορεῖ νά μὴν ξέρεي πώς ὅλοι σχεδόν οἱ σοσιαλιστές αὐτῆς τῆς χώρας εἶχαν προτείνει, σέ διάφορες ἐποχές, μιὰ ἐξισωτική ἐφαρμογή τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο. Θά μπορούσαμε νά παραπέμψουμε τὸν κ. Προυντόν στὴν «*Πολιτικὴ Οίκονομία*» τοῦ Hopkins, 1822, στό ἔργο τοῦ William Thompson «*Μιά ἔρευνα γιὰ τίς ἀρχές κατανομῆς τοῦ πλούτου πού συμβάλλουν περισσότερο στὴν ἀνθρώπινη εὐτυχία*», 1824, στό ἔργο τοῦ T[homas] R[owe] Endmonds «*Ἡ πρακτικὴ, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ οίκονομία*», 1828⁶⁶ κλπ., κλπ. καὶ σέ ἄλλες τέσσερις σελίδες μὲ τίτλους ἀνάλογων ἔργων. Θά περιοριστοῦμε στό νά δώσουμε τὸ λόγο σ’ ἓναν ἄγγλο κομμουνιστὴ, τὸν κ. Bray. Θά παραθέσουμε τίς κυριότερες περικοπές ἐνός ἀξιωματόμου ἔργου του «*Οἱ ἀδικίες ἀπέναντι στὴν ἐργασία καὶ τὰ μέσα θεραπείας τους*», Leeds, 1839. Καὶ θά σταθοῦμε ἀρκετὰ στό ἔργο αὐτό, πρῶτο, διότι ὁ κ. Μπραίν εἶναι ἀκόμα ἐλάχιστα γνωστός στὴ Γαλλία καὶ δεύτερο, διότι στὰ γραπτὰ αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα βρήκαμε, ὅπως πιστεύουμε, τὸ κλειδί γιὰ ὅλα τὰ περασμένα, τὰ τωρινὰ καὶ τὰ μελλούμενα ἔργα τοῦ κ. Προυντόν.

«Ἡ ἀποσαφήνιση τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ μέσο γιὰ νά φτάσουμε στὴν ἀλήθεια. “Ἀς ἀνατρέξουμε λοιπὸν ἐνθὺς στὴν πηγὴ ἀπ’ ὅπου ἔλκουν τὴν καταγωγὴ τους οἱ ἴδιες οἱ κυβερνήσεις. Φτάνοντας ἔτσι στὴν ἀρχικὴ προέλευση τῶν πραγμάτων, θά βροῦμε πώς κάθε μορφὴ διακυβέρνησης, κάθε κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀδικία προέρχεται ἀπ’ τὸ κοινωνικὸ σύστημα πού κυριαρχεῖ σήμερα, ἀπ’ τὸ θεσμὸ τῆς ἰδιοκτησίας ὅπως εἶναι σήμερα (the institution of property as it at present exists⁶⁷). Συνεπῶς, γιὰ νά θέσουμε τέρμα μιὰ γιὰ πάντα στὶς ἀδικίες καὶ στὰ δεινὰ τῆς ἐποχῆς μας, πρέπει νά γκρεμίσουμε συζήμελα τὸ σημερινὸ κοινωνικὸ σύστημα... χτυπώντας τοὺς οἰκονομολόγους στό ἴδιο τους τὸ ἔδαφος καὶ μὲ τὰ ἴδια τους τὰ ὅπλα, θ’ ἀποφύγουμε τὴν ἀνόητη φλυαρία περὶ *δραματιστῶν* καὶ

δογματικῶν, τὴν ὁποία εἶναι πάντα ἔτοιμοι νὰ βάλουν μπρός. "Ἄν οἱ οἰκονομολόγοι δέ θελήσουν νὰ ἀρνηθοῦν ἢ νὰ διαψεύσουν τίς πανθομολογούμενες ἀλήθειες καὶ ἀρχές πάνω στίς ὁποῖες βασίζονται τὰ ἴδια τὰ δικά τους ἐπιχειρήματα, τότε δέ θὰ μπορέσουν σέ καμιά περίπτωση ν' ἀνασκευάσουν τὰ συμπεράσματα στά ὁποῖα ἐμεῖς καταλήγουμε μέ τή μέθοδο αὐτή». (Μπραῖν, σελ. 17 καί 41). «*Μόνο ἡ ἐργασία δημιουργεῖ ἀξία* (It is labour alone which bestows value)... Κάθε ἄνθρωπος ἔχει ἀναφαίρετο δικαίωμα πάνω σέ καθετί πού μπορεῖ νὰ τό προμηθευτεῖ μέ τόν τίμιο μόχθο του. "Ὅταν ἔτσι ἰδιοποιεῖται τοῦς καρπούς τῆς ἐργασίας του, δέν κάνει καμιά ἀδικία στούς ἄλλους ἀνθρώπους, διότι δέν παραβιάζει καθόλου τό δικαίωμά τους νὰ ἐνεργοῦν μέ τόν ἴδιο τρόπο... "Ὅλες οἱ ἐννοίες γιά ἀνώτερους καί κατώτερους, γιά τό ἀφεντικό καί τόν μισθωτό ἐργάτη γεννήθηκαν ἀπ' τήν περιφρόνηση τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καί ἀπό τήν ἀνισότητα τῶν ἰδιοκτησιῶν πού προέκυψε ἀπ' αὐτό (and to the consequent rise of inequality of possessions). "Ὅσο θὰ διατηρεῖται αὐτή ἡ ἀνισότητα, δέ θὰ εἶναι δυνατό οὔτε νὰ ξεριζωθοῦν αὐτές οἱ ἰδέες, οὔτε ν' ἀνατραποῦν οἱ θεσμοί πού στηρίζονται σ' αὐτές. "Ἰσαμε τώρα πολλοί τρέφουν ἀκόμα τή φρούδα ἐλπίδα ὅτι θὰ διορθώσουν τήν παρά φύση κατάσταση πραγμάτων πού ἐπικρατεῖ σήμερα, ἐξαλείφοντας τήν ὑ π ἄ ρ - χ ο υ σ α ἀ ν ι σ ό τ η τ α, ἀλλά ἀφήνοντας ἄθικτες τίς αἰτίες τῆς ἀνισότη- τας. "Ὅμως θὰ ἀποδείξουμε ἀμέσως ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν εἶναι τό αἶτιο, μά τό ἐπακόλουθο, ὅτι δέν εἶναι ὁ δημιουργός μά τό δημιούργημα, ὅτι, κοντο- λογίς, εἶναι τό ἀ π ο τ έ λ ε σ μ α τ ῆ ς ἀ ν ι σ ό τ η τ α ς τ ῶ ν ἰ δ ι ο κ τ η - σ ι ῶ ν (the offspring of inequality of possessions) καί ὅτι ἡ ἀνισότητα τῶν ἰδιοκτησιῶν εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μέ τό σήμερα ὑπάρχον κοινωνικό σύστημα» (Μπραῖν, σελ. 33, 36 καί 37).

«Τό σύστημα τῆς ἰσότητος ὄχι μόνο ἐνέχει τὰ πιό μεγάλα πλεονεκτή- ματα, ἀλλά εἶναι καί αὐστηρά δίκαιο... Κάθε ἄνθρωπος εἶναι ἕνας κρίκος καί μάλιστα ἕνας κρίκος ἀπαραίτητος στήν ἀλυσίδα τῶν ἐπιπτώσεων, πού ἄρχισε ἀπό κάποια ἰδέα γιά νὰ καταλήξει, ἐνδεχόμενα, στήν παραγωγή ἑνός κομματιοῦ τσόχας. Συνεπῶς, ἀπ' τό ὅτι διαφέρουν οἱ προτιμήσεις μας γιά τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τό ἐπάγγελμα, δέν πρέπει νὰ βγάλουμε τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐργασία ἑνός ἀνθρώπου πρέπει νὰ ἀμείβεται καλύτερα ἀπ' τήν ἐργασία ἑνός ἄλλου. "Ὁ ἐφευρέτης, πέρα ἀπό τή δίκαιη χρηματική ἀνταμοιβή του, θὰ δέχεται πάντα τό φόρο τοῦ θαυμασμοῦ πού μάς ἐμπνέει μόνο ἡ μεγαλοφυΐα...

Ἐκ τῆς ἴδιας τῆς φύσης τῆς ἐργασίας καί τῆς ἀνταλλαγῆς, τό αὐστηρό μέτρο δικαιοσύνης ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι τὰ ὠφελήματα τῶν συναλλασσομένων ὄχι μόνο ἀ μ ο ι β α ῖ α, ἀλλά καί ἴ σ α (all exchangers should be not only m u t u a l l y but they should likewise be e q u a l l y benefited). Μόνο δύο πράγματα μποροῦν οἱ ἄνθρωποι ν' ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους : τήν ἐργασία καί τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας. Σέ ἕνα δίκαιο σύστημα ἀνταλλαγῶν, τήν ἀξία ὅλων τῶν προϊόντων θὰ τήν καθόριζε τό *συνολικό κόστος παραγωγῆς* τους καί ἴ σ ε ς ἀ ξ ί ε ς θ ἁ ἀ ν τ α λ λ ᾶ σ σ ο ν τ α ν π ᾶ ν τ α μέ ἴ σ ε ς ἀ ξ ί ε ς (If a just system of exchanges were acted upon, the value of all ar-

ticles would be determined by the entire cost of production, and equal values should always exchange for equal values).
 "Αν, λογουχάρη, ένας καπελᾶς χρειάζεται μια ἐργάσιμη μέρα για να φτιάξει ένα καπέλο κι ένας τσαγγάρης στὸν ἴδιο χρόνο κάνει ένα ζευγάρι παπούτσια (προϋποθέτουμε πῶς καὶ οἱ δύο χρησιμοποιοῦν πρῶτες ὕλες ἴσης ἀξίας) καὶ κάνουν μεταξύ τους ἀνταλλαγή αὐτῶν τῶν προϊόντων, τότε τὸ ὄφελός τους ἀπ' τὴν ἀνταλλαγή αὐτὴ θά εἶναι ἀμοιβαῖο καὶ συνάμα ἴσο. Ἐδῶ τὸ ὄφελος τῆς μιᾶς πλευρᾶς δέ μπορεῖ νά εἶναι ἀπώλεια γιὰ τὴν ἄλλη πλευρά, μιὰ καὶ ὁ καθένας κατέβαλε τὴν ἴδια ποσότητα ἐργασίας καὶ χρησιμοποίησε ὕλικά τῆς ἴδιας ἀξίας. Ἄν ὅμως, τηρουμένων τῶν ὁρων ποὺ ἀναφέρθηκαν, ὁ καπελᾶς ἔπαιρνε ὡς ἀνταλλαγμα δὺ ὁ ζευγάρι παπούτσια γιὰ ἓνα καπέλο, προφανῶς ἡ ἀνταλλαγή θά ἦταν ἀδίκη. Ὁ καπελᾶς θά εἶχε κλέψει ἀπ' τὸν τσαγγάρη μιὰ ἐργάσιμη μέρα κι ἂν αὐτὸ συνεχιζόταν σ' ὅλες τὶς ἀνταλλαγές, θά ἔπαιρνε γιὰ ἐργασία μισοῦ χρόνου τὸ προϊόν τῆς ἐργασίας ὁλόκληρου χρόνου ἑνὸς ἄλλου προσώπου. Ἰσαμε τώρα ἀκοινοποιήσαμε πάντα αὐτὸ τὸ ἐντελὲς ἀδικο σύστημα ἀνταλλαγῆς: οἱ ἐργάτες ἔδιναν στὸν καπιταλιστὴ τὴ δουλειὰ ὁλόκληρου χρόνου, παίρνοντας σὰν ἀντάλλαγμα τὴν ἀξία μισοῦ χρόνου (the workmen have given the capitalist the labour of a whole year, in exchange for the value of only half a year). Ἀκριβῶς ἀπὸ δῶ, καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ὑποτιθέμενη ἀνισότητα τῶν φυσικῶν καὶ διανοητικῶν ἱκανοτήτων τῶν ατόμων, προήλθε ἡ ἀνισότητα στὸν πλοῦτο καὶ στὴν ἐξουσία. Ἡ ἀνισότητα τῆς ἀνταλλαγῆς, ἡ διαφορά τῶν τιμῶν στὶς ἀγορές καὶ στὶς πωλήσεις εἶναι δυνατές μόνο ὑπὸ τὸν ὅρο ὅτι οἱ καπιταλιστές παραμένουν πάντα καπιταλιστές καὶ οἱ ἐργάτες ἐργάτες. Αὐτοὶ μιὰ τάξη τυράννων κι ἐκεῖνοι μιὰ τάξη σκλάβων... Τούτη ἡ συναλλαγή ἀνάμεσα σέ καπιταλιστές καὶ ἐργάτες ἀποδείχνει ὀλοκάθαρα ὅτι γιὰ μιὰ ἐβδομάδα δουλειᾶς τοῦ ἐργάτη οἱ καπιταλιστές καὶ οἱ ἰδιοκτῆτες τοῦ δίνουν μόνο ἓνα μέρος τοῦ πλούτου ποὺ πῆραν ἀπ' αὐτόν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐβδομάδας ποὺ πέρασε. Μ' ἄλλα λόγια, παίρνουν ἀπ' τὸν ἐργάτη κάτι δῖχως νά τοῦ δίνουν γι' αὐτὸ τίποτα (nothing for something) ... Ἡ συναλλαγή ἀνάμεσα στὸν ἐργάτη καὶ τὸν καπιταλιστὴ εἶναι σκέτη φάρσα: στὴν πραγματικότητα, σέ χίλιες-δύο περιπτώσεις αὐτὸ δέν εἶναι, παρά μιὰ ξεδιάντροπη, μολονότι νομιμοποιημένη, ληστεία (The whole transaction between the producer and the capitalist is a mere farce: it is, in fact, in thousands of instances, no other than a barefaced though legal robbery)». (Μπραῦν, σελ. 45, 48, 49 καὶ 50).

«Τὸ κέρδος τοῦ ἐπιχειρηματία θά εἶναι πάντα ἀπώλεια γιὰ τὸν ἐργάτη ὅσο ἡ ἀνταλλαγή μεταξύ τους θά παραμένει ἄνιση. Καὶ ἡ ἀνταλλαγή δέ μπορεῖ νά γίνει ἴση ὅσο ἡ κοινωνία εἶναι χωρισμένη σέ καπιταλιστές καὶ παραγωγούς. Κι ἐνῶ οἱ τελευταῖοι ἀποζοῦν ἀπ' τὴν ἐργασία τους, οἱ πρῶτοι παχύνονται ἀπ' τὰ κέρδη τῆς ξένης ἐργασίας.

»Εἶναι ὀλοφάνερο» — συνεχίζει ὁ κ. Μπραῦν, — «ὅτι ὅποια μορφὴ διακυβέρνησης κι ἂν ἐπιβάλλετε ... ὅσα κηρύγματα ἐν ὀνόματι τῆς ἠθικῆς καὶ

της αδελφικής αγάπης κι αν κάνετε ... ή αμοιβαιότητα είναι ασυμβίβαστη με την ανισότητα των ανταλλαγών. 'Η ανισότητα των ανταλλαγών, που απο-τελεί την πηγή της ανισότητας των ιδιοκτησιών, είναι ο κρυφός έχθρος που μās κατατρώει (No reciprocity can exist where are unequal exchanges. Inequality of exchanges, as being the cause of inequality possessions, is the secret enemy that devours us)». (Μπραίη, σελ. 51 και 52).

«'Η προσεκτική εξέταση του σκοπού και της αποστολής της κοινωνίας μου δίνει το δικαίωμα να συμπεράνω ότι όχι μόνο όλοι οι άνθρωποι οφείλουν να εργάζονται για να μπορούν έτσι να κάνουν ανταλλαγές, αλλά και ότι ίσες αξίες πρέπει να ανταλλάσσονται με ίσες αξίες. Και παραπέρα, για να μη μπορεί το κέρδος του ενός ν' αποτελεί απώλεια για τον άλλον, ή αξία πρέπει να προσδιορίζεται απ' τις δαπάνες παραγωγής. Είδαμε, ωστόσο, πώς μέσα στο σημερινό κοινωνικό σύστημα το κέρδος του καπιταλιστή και του πλούσιου αποτελεί πάντα απώλεια για τον εργάτη, πώς το αποτέλεσμα αυτό είναι αναπόφευκτο και πώς, όποια κι αν είναι ή μορφή διακυβέρνησης, ο φτωχός παραδίδεται όλοτετα στο έλεος του πλούσιου όσο διατηρείται ή ανισότητα των ανταλλαγών. 'Η ισότητα των ανταλλαγών μπορεί να διασφαλισθεί μόνο από ένα κοινωνικό σύστημα, που θα αναγνώριζε την οικουμενική υποχρέωση της εργασίας... 'Η ισότητα των ανταλλαγών θα έκανε να περάσει σιγά-σιγά ο πλούτος απ' τα χέρια των σημερινών καπιταλιστών στα χέρια των εργαζόμενων τάξεων» (Μπραίν, σελ. 53-55).

«Όσο θα ισχύει αυτό το σύστημα της ανισότητας των ανταλλαγών, οι παραγωγοί θα είναι πάντα το ίδιο φτωχοί, το ίδιο αμόρφωτοι και το ίδιο πα-ραφορτωμένοι με δουλειά, έστω κι αν καταργούνταν ο λ α τ ά κυβερνητικά τέλη, όλοι οι φόροι... Μόνο ή πλήρης αλλαγή του συστήματος, μόνο ή καθιέρωση της ισότητας της εργασίας και της ανταλλαγής μπορεί να βελτιώσει αυτή την κατάσταση και να εξασφαλίσει στους ανθρώπους αληθινή ισότητα δικαιωμάτων... Φτάνει να κάνουν μιά προσπάθεια οι πα-ραγωγοί — και κάθε προσπάθεια για τή σωτηρία τους πρέπει να ξεκινάει απ' αυτούς τους ίδιους, — κι οι άλυσσίδες τους θα σπάσουν μιά για πάντα... 'Ως σκοπός ή πολιτική ισότητα είναι σφάλμα και αποδείχεται σφάλμα και ως μέσον (*As an end, the political equality is there a failure, as a means, also, it is there a failure*).

Όταν υπάρχει ισότητα ανταλλαγών, το κέρδος του ενός δέ μπορεί να γίνει ζημία για τον άλλον, διότι κάθε ανταλλαγή είναι τότε μιά απλή με τ α β ί β α σ η εργασίας και πλούτου, που δέν απαιτεί καμιά θυσία. Έτσι, σ' ένα κοινωνικό σύστημα, που βασίζεται στην ισότητα των ανταλλαγών, ο παρα-γωγός θα έχει τή δυνατότητα και να πλουτίζει με τις αποταμιεύσεις του. Μά αυτός ο πλούτος θα είναι απλώς το συσσωρευμένο προϊόν της δικής του εργασίας. Θα έχει τή δυνατότητα ν' ανταλλάσσει τόν πλούτο του ή να τόν δωρίζει σε άλλους, αλλά, αν πάψει να εργάζεται, δέ θα μπορεί να παραμένει πλούσιος για ένα κάποιο μακρόχρονο διάστημα. Με την καθιέρωση της ισό-τητας των ανταλλαγών, ο πλούτος χάνει τή σημερινή του ικανότητα να ανα-

νεώνεται και νά αναπαράγεται, ἄς ποῦμε, ἀπό μόνος του. Δέ θά μπορεῖ πιά νά ἀναπληρώσει τίς ἀπώλειες πού θά δημιουργοῦνται ἀπ' τήν κατανάλωση, διότι πλοῦτος πού καταναλώθηκε μιὰ φορά, θά εἶναι χαμένος γιά πάντα, ἐφόσον δέν θά ἀναπαραχθεῖ μέ τήν ἐργασία. Στό καθεστώς τῶν ἴσων ἀνταλλαγῶν δέ θά μπορεῖ πιά νά ὑπάρχει αὐτό πού σήμερα ὀνομάζουμε *κέρδη* καί *τόκους*. Τόσο οἱ παραγωγοί, ὅσο καί κεῖνοι πού θά ἀσχολοῦνται μέ τήν κατανομή, θά παίρνουν τήν ἴδια ἀμοιβή καί ἡ ἀξία τοῦ κάθε προϊόντος πού παράγεται καί διατίθεται στόν καταναλωτή θά καθορίζεται ἀπ' τό σύνολο τῆς ἐργασίας πού ἀναλώθηκε γι' αὐτό...

Συνεπῶς, ἡ ἀρχή τῆς ἰσότητος τῶν ἀνταλλαγῶν πρέπει ἀπ' τήν ἴδια τή φύση της, νά ὀδηγήσει στό νά γίνη ἡ ἐ ρ γ α σ ί α ο ἰ κ ο υ μ ε ν ι κ ῆ (Μπραῖν, σελ. 67, 88, 89, 94 καί 109[-110]).

Ἀνασκευάζοντας τίς ἀντιρρήσεις τῶν οἰκονομολόγων κατά τοῦ κομμουνισμοῦ, ὁ κ. Μπραῖν συνεχίζει :

«Ἄν εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ ἀλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπινου χαρακτήρα γιά νά δημιουργηθεῖ στήν τέλεια μορφή του ἓνα κοινωνικό σύστημα βασισμένο στήν κοινοκτημοσύνη, ἂν, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, τό σημερινό καθεστώς δέν προσφέρει οὔτε τίς συνθήκες, οὔτε τίς εὐνοϊκές δυνατότητες γιά μιὰ τέτοια ἀλλαγὴ χαρακτήρα καί γιά νά προετοιμάσουμε τοὺς ἀνθρώπους πρὸς μιὰ καλύτερη κατάσταση, πού ὅλοι ἐπιθυμοῦν, τότε εἶναι φανερό ὅτι πρέπει ἀναγκαστικά ἡ κατάστασις νά μείνει ὅπως ἔχει, ἂν δέν ἀνακαλυφθεῖ καί δέν ἐφαρμοστεῖ ἓνα μεταβατικό κοινωνικό στάδιο, — μιὰ διαδικασία πού ἀνήκει κατὰ ἓνα μέρος στό σημερινό καί κατὰ ἓνα ἄλλο μέρος στό μελλοντικό σύστημα» (τό σύστημα τῆς κοινοκτημοσύνης), — «ἓνα εἶδος ἐνδιάμεσης κατάστασις, ὅπου ἡ κοινωνία θά ἔμπαινε μέ ὅλες τίς ἀκρότητες καί τοὺς παραλογισμούς της, γιά νά βγεῖ κατόπιν ἀπ' αὐτήν, πλουτισμένη μέ προτερήματα καί ιδιότητες, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν ζωτικό ὄρο τοῦ συστήματος πού βασίζεται στήν κοινοκτημοσύνη» (Μπραῖν, σελ. 134).

«Γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία δέν θά χρειαζόταν παρά ἡ πιό ἀπλή μορφή συνεταιριστικῆς ἐργασίας ... Τὰ ἔξοδα παραγωγῆς θά προσδιόριζαν σέ κάθε περίπτωση τὴν ἀξία τοῦ προϊόντος καί οἱ ἴσες ἀξίες θ' ἀνταλλάσσονταν πάντα μέ ἴσες ἀξίες. Ἄν ἀπὸ δύο πρόσωπα τό ἓνα δούλευε ὀλόκληρη τὴν ἑβδομάδα καί τό ἄλλο τὴ μισή, τότε ἡ ἀμοιβὴ τοῦ πρώτου θά ἦταν διπλάσια ἀπ' τὴν ἀμοιβὴ τοῦ δεύτερου. Ἀλλὰ αὐτὴν τὴν παραπληρία πληρωμὴ δέν θά τὴν ἔπαιρνε ὁ ἓνας σέ βάρος τοῦ ἄλλου : ἡ ἀπώλεια, πού θά εἶχε ὁ τελευταῖος δέν θά πῆγαινε σέ καμιά περίπτωση πρὸς ὄφελος τοῦ πρώτου. Ὁ καθένας θ' ἀντάλλασσε τὸν μισθὸ πού πῆρε ἀτομικά γιά ἀντικείμενα τῆς ἰδίας ἀξίας μέ τὸ μισθὸ του. Καί τό κέρδος πού θά πραγματοποιοῦσε ὅποιοδῆποτε πρόσωπο ἢ ὅποιοσδήποτε κλάδος τῆς παραγωγῆς δέ θά ἀποτελοῦσε σέ καμιά περίπτωση ζημία γιά ἄλλον ἄνθρωπο ἢ γιά ἄλλον κλάδο τῆς παραγωγῆς. Ἡ ἐργασία τοῦ κάθε ἀνθρώπου θά ἦταν τό *μοναδικό μέτρο* τῶν κερδῶν ἢ τῶν ζημιῶν του...

Ἡ ποσότητα τῶν διαφόρων ἀναγκαίων γιὰ τὴν κατανάλωση προϊόντων, ἡ σχετικὴ ἀξία κάθε ἀντικειμένου σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἄλλα (ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν ποὺ χρειάζονται οἱ διάφοροι κλάδοι ἐργασίας), μὲ μιὰ λέξη, καθετί ποὺ ἀφορᾷ τὴν κοινωνικὴ παραγωγή καὶ διανομή, θὰ προσδιορίζονταν ἀπὸ κεντρικὰ καὶ τοπικὰ γραφεῖα (*boards of trade*). Σὲ κλίμακα ἐνὸς ἔθνους οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ θὰ γίνονταν σὲ τόσο λίγο χρόνο καὶ μὲ τόση εὐκολία μὲ ὅση γίνονται μέσα στὸ σημερινὸ σύστημα σὲ ὅποιαδήποτε ἰδιωτικὴ ἐταιρεία... Τὰ ἄτομα θὰ συγκροτοῦσαν οἰκογένειες, οἱ οἰκογένειες κοινότητες, ὅπως καὶ στὸ σημερινὸ σύστημα... Ἀκόμα καὶ ὁ διαμοιρασμὸς τοῦ πληθυσμοῦ σὲ πόλη καὶ χωριό, ὅσον κι ἂν εἶναι βλαβερὸς, δὲ θὰ καταργοῦνταν ἀμέσως... Τὸ κάθε ἄτομο θὰ διατηροῦσε μέσα σ' αὐτόν τὸν συνεταιρισμὸ τὴν ἐλευθερία ποὺ ἔχει σήμερα νὰ σωρεῖται ὅσα θέλει καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ λεφτὰ ποὺ μάζεψε ὅπως θέλει... Ἡ κοινωνία μας θὰ ἦταν, σὰ νὰ λέμε, μιὰ μεγάλη μετοχικὴ ἐταιρεία, ποὺ θὰ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ ἀπειράριθμες μικρὲς μετοχικὲς ἐταιρεῖες, ποὺ ὅλες τους θὰ ἐργάζονταν, θὰ παρήγαγαν καὶ θ' ἀντάλλασσαν τὰ προϊόντα τους πάνω στὴ βάση τῆς πλὴν ὁλοκληρωμένης ἰσότητος... Τὸ νέο μας σύστημα μετοχικῶν ἐταιρειῶν, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παραχώρηση ποὺ γίνεται στὴ σημερινή κοινωνία μὲ σκοπὸ τὴ μετάβαση στὸν κομμουνισμό, ἐπιτρέπει τὴν συνύπαρξη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν προϊόντων μὲ τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἐξαρτᾷ τὴν τύχη κάθε ἀτόμου ἀπ' τὴν ἴδια τὴ δραστηριότητά του καὶ τοῦ παρέχει ἴσο μερίδιο σ' ὅλα τὰ ὠφέλη ποὺ προσφέρει ἡ φύση καὶ ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Ἐπομένως, ἓνα τέτοιο σύστημα μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ στὴν κοινωνία ὅπως εἶναι σήμερα καὶ μπορεῖ νὰ τὴν προετοιμάσει γιὰ τὴν μετέπειτα ἀλλαγὴ» (Μπραῖν, σελ. 158, 160, 162, [163,] 168, 170 καὶ 194).

Δὲν μᾶς μένει τώρα παρὰ νὰ δώσουμε μιὰ λιγόλογη ἀπάντηση στὸν κ. Μπραῖν, ποὺ, παρὰ καὶ ἐνάντια στὴν ἐπιθυμία μας, πῆρε τὴ θέση τοῦ κ. Προυντόν, μὲ τὴ διαφορὰ, ὅμως, ὅτι ὁ κ. Μπραῖν δὲ νομίζει ὅτι κατέχει τὴν τελευταία λέξη τῆς ἀνθρωπότητας, θεωρώντας ὅτι τὰ μέτρα ποὺ προτείνει εἶναι κατάλληλα μόνο γιὰ μιὰ μεταβατικὴ ἐποχὴ ἀνάμεσα στὴ σύγχρονη κοινωνία καὶ στὸ σύστημα ποὺ βασίζεται στὴν κοινοκτημοσύνη.

Μιὰ ὥρα ἐργασίας τοῦ Πέτρου ἀνταλλάσσεται μὲ μιὰ ὥρα ἐργασίας τοῦ Παύλου. Νὰ τὸ βασικὸ ἀξίωμα τοῦ κ. Μπραῖν.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Πέτρος δούλεψε δώδεκα ὥρες κι ὁ Παῦλος μονάχα ἕξι. Στὴν περίπτωσιν αὕτη, ὁ Πέτρος μπορεῖ νὰ ἀνταλλάξει μὲ τὸν Παῦλο ἕξι ὥρες μὲ ἕξι ὥρες, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἕξι θὰ τοῦ μείνουν περισσεύμα. Τί θὰ τὶς κάνει αὐτές τὶς ἕξι ὥρες ἐργασίας;

Ἡ δὲν θὰ τὶς κάνει τίποτα κι ἔτσι οἱ ἕξι ὥρες ἐργασίας πῆ-

γαν χαμένες γι' αὐτόν, ἢ θά καθήσει ἄπραγος ἄλλες ἔξι ὥρες γιὰ ν' ἀποκαταστήσει τὴν ἰσορροπία ἢ, τέλος, — κι αὐτό εἶναι τὸ τελευταῖο πού τοῦ μένει — θά δώσει στὸν Παῦλο κι αὐτές τίς ἔξι ὥρες, πού δὲν ξέρει τί νὰ τίς κάνει.

᾽Ωστε ποιό θά εἶναι τελικά τὸ κέρδος τοῦ Πέτρου ἀπέναντι στὸν Παῦλο; ᾽Ωρες ἐργασίας; ᾽Οχι. Θά κερδίσει μονάχα ὥρες σχολῆς, θά ὑποχρεωθεῖ νὰ τεμπελιάσει ἔξι ὥρες. Καί γιὰ νὰ μπορεῖ αὐτό τὸ νέο δικαίωμα στὴν τεμπελιά ὅχι μόνο νὰ ἀναγνωρίζεται, ἀλλὰ καί νὰ ἐκτιμῆται στὴ νέα κοινωνία, θά πρέπει ἡ κοινωνία αὐτὴ νὰ θεωρεῖ τὴν τεμπελιά ὑπέρτατη εὐτυχία καί τὴν ἐργασία ἀβάσταχτο βάρος, ἀπ' τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ λυτρωθεῖ μέ κάθε θυσία. Καί ἀκόμα, γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στοῦ παράδειγμά μας, πρέπει νὰ δοῦμε ἂν αὐτές οἱ ὥρες σχολῆς, πού κέρδισε ὁ Πέτρος ἀπ' τὸν Παῦλο, ἦταν πραγματικό κέρδος γιὰ τὸν Πέτρο! Μά ὅχι. Ὁ Παῦλος, πού στὴν ἀρχὴ δούλευε μόνο ἔξι ὥρες, μέ μιὰ κανονικὴ καί μετρημένη δουλειὰ πετυχαίνει τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα ὅπως καί ὁ Πέτρος, πού εἶχε ἀρχίσει μέ μιὰ ὑπερένταση ἐργασίας. Ὁ καθένας θά θέλει νὰ εἶναι Παῦλος καί θά ἀρχίσει συναγωνισμός, ἓνας συναγωνισμός τεμπελιάς, γιὰ τὸ ποιός θά φτάσει στὴ θέση τοῦ Παύλου.

Τί μᾶς ἔφερε, λοιπόν, ἡ ἀνταλλαγή ἴσων ποσοτήτων ἐργασίας; Ὑπερπαραγωγή, ἐκπесμό τῆς ἀξίας, ὑπέρμετρη ἐργασία ἐναλλασσόμενη μέ ἀπραξία, μέ μιὰ λέξη, ὅλες τίς οἰκονομικὲς σχέσεις πού ὑπάρχουν στὴ σημερινή κοινωνία, ἐκτός ἀπ' τὸ συναγωνισμό τῆς ἐργασίας.

Ἀλλὰ ὅχι, πέφτουμε ἔξω. Ὑπάρχει ἓνα ἀκόμα μέσο σωτηρίας τῆς νέας κοινωνίας, τῆς κοινωνίας τῶν Πέτρων καί Παύλων. Ὁ Πέτρος θά καταναλώσει μόνος του τὸ προϊόν τῶν ἔξι ὥρῶν ἐργασίας πού τοῦ περισσεύουν. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμή πού δὲν θά ἔχει πιά ἀνάγκη νὰ καταφεύγει στὴν ἀνταλλαγή τοῦ προϊόντος πού ἔχει παράγει, δὲν θά ἔχει καί ἀνάγκη νὰ παράγει γιὰ ἀνταλλαγή κι αὐτό ἀπορρίπτει ὅλη τὴν ὑπόθεσή μας γιὰ μιὰ κοινωνία θεμελιωμένη στὸν καταμερισμό ἐργασίας καί στὴν ἀνταλλαγή. Ἡ ἰσότητα ἀνταλλαγῶν θά μπορούσε νὰ περισωθεῖ μόνο μέ τὸ σταμάτημα κάθε ἀνταλλαγῆς: ὁ Παῦλος καί ὁ Πέτρος θά γίνονταν Ροβινσῶνες.

Ἄν υποθέσουμε, λοιπόν, ὅτι ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας εἶναι ἄμεσα ἐργαζόμενοι, τότε ἡ ἀνταλλαγή ἴσης ποσότητας ὥρων ἐργασίας εἶναι ἐφικτή μόνο ὑπό τόν ὄρο ενός προσυμφωνημένου ἀριθμοῦ ὥρων, πού πρέπει νά ἀναλωθοῦν γιά τήν ὑλική παραγωγή. Μιά τέτοια συμφωνία, ὅμως, ἀποτελεῖ ἄρνηση τῆς ἀτομικῆς ἀνταλλαγῆς.

Στό ἴδιο συμπέρασμα καταλήγουμε πάλι, ἂν πάρουμε ὡς ἀφετηρία ὄχι τήν κατανομή τῶν προϊόντων πού ἔχουν παραχθεῖ, ἀλλά τήν ἴδια τήν πράξη τῆς παραγωγῆς. Στή μεγάλη βιομηχανία ὁ Πέτρος δέ μπορεῖ νά καθορίσει αὐθαίρετα τό χρόνο τῆς ἐργασίας του, διότι δίχως τή συνδρομή ὅλων τῶν ἄλλων Πέτρων καί Παύλων, πού συναποτελοῦν τήν ἐπιχείρηση, ἡ ἐργασία τοῦ Πέτρου δέν εἶναι τίποτα. Ἔτσι, ἐρμηνεύεται κατὰ τόν καλύτερο τρόπο ἡ πεισματική ἀντίσταση πού ἀντέταξαν οἱ ἄγγλοι ἐργοστασιάρχες στό *νομοσχέδιο γιά τή δεκάωρη ἐργασία ἡμέρα*⁶⁸. Ἡξεραν πολύ καλά ὅτι ἡ μείωση κατὰ δύο ὥρες τοῦ ἐργάσιμου χρόνου τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν θά ἔπρεπε νά συνεπιφέρει καί μία μείωση τοῦ ἐργάσιμου χρόνου τῶν ἀνδρῶν. Εἶναι μέσα στή φύση τῆς μεγάλης βιομηχανίας νά θέλει νά εἶναι ἴσος γιά ὅλους ὁ χρόνος ἐργασίας. Αὐτό πού σήμερα εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς λειτουργίας τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, αὐριο, ὅταν θά ἀρθεῖ ἡ σχέση ἐργασία-κεφάλαιο, θά ἐπιτυγχάνεται μέ μία συμφωνία βασισμένη στή σχέση τοῦ συνόλου τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μέ τό σύνολο τῶν ἀναγκῶν πού ὑπάρχουν.

Ἀλλά μία τέτοια συμφωνία εἶναι θανατική καταδίκη τῆς ἀτομικῆς ἀνταλλαγῆς. Κι ἔτσι καταλήγουμε πάλι στό ἴδιο ἀποτέλεσμα.

Κατ' ἀρχήν, δέν ὑπάρχει ἀνταλλαγή προϊόντων, ἀλλά ἀνταλλαγή μορφῶν ἐργασίας πού συσσωματώνονται στήν παραγωγή. Ἀπ' τόν τρόπο ἀνταλλαγῆς τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐξαρτιέται καί ὁ τρόπος ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων. Γενικά ἡ μορφή ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων ἀντιστοιχεῖ στή μορφή παραγωγῆς. Ἀλλάξτε αὐτήν τήν τελευταία, καί θά δεῖτε ὡς συνέπεια ὅτι θά ἀλλάξει ἡ μορφή ἀνταλλαγῆς. Γι' αὐτό στήν ἱστορία τῆς κοινωνίας βλέπουμε ὅτι ὁ τρόπος ἀνταλλαγῆς τῶν προ-

ϊόντων ρυθμίζεται απ' τόν τρόπο τῆς παραγωγῆς τους. Ἡ ἀτομική ἀνταλλαγή ἀντιστοιχεῖ ἐπίσης σ' ἕναν καθορισμένο τρόπο παραγωγῆς, πού κι αὐτός πάλι βρίσκεται σέ ἀντιστοιχία μέ τόν ἀνταγωνισμό τῶν τάξεων. Ὡστε δίχως ἀνταγωνισμό τῶν τάξεων, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καί ἀτομική ἀνταλλαγή.

Ἀλλά ἡ συνείδηση τοῦ καλοκάγαθου ἀστοῦ ἀρνεῖται νά παραδεχθεῖ τό ὀλοφάνερο αὐτό γεγονός. Ὅσο ὁ ἄνθρωπος παραμένει ἀστός, δέ μπορεῖ παρά νά βλέπει αὐτές τίς ἀνταγωνιστικές σχέσεις ὡς σχέσεις πού βασίζονται στήν ἁρμονία καί στήν αἰώνια δικαιοσύνη, πού δέν ἐπιτρέπουν σέ κανέναν νά ἱκανοποιεῖ τά συμφέροντά του σέ βάρος τοῦ ἄλλου. Κατά τή γνώμη τοῦ ἀστοῦ, ἡ ἀτομική ἀνταλλαγή μπορεῖ νά ὑπάρξει χωρίς ἀνταγωνισμούς τῶν τάξεων: γι' αὐτόν, τοῦτα τά δύο φαινόμενα δέν συνδέονται διόλου μεταξύ τους. Ἡ ἀτομική ἀνταλλαγή, ἔτσι ὅπως τή φαντάζεται ὁ ἀστός, μοιάζει πολύ λίγο μέ τήν ἀτομική ἀνταλλαγή, ἔτσι ὅπως ὑπάρχει στήν πραγματικότητα.

Ὁ κ. Μπραῖν μετατρέπει τήν *αὐταπάτη* τοῦ καλοκάγαθου ἀστοῦ σέ *ιδανικό*, πού θά ἤθελε νά πραγματώσει. Ἐξαγνίζοντας τήν ἀτομική ἀνταλλαγή, ἀφαιρώντας της ὅλα τά ἀνταγωνιστικά στοιχεῖα πού ἐμπεριέχει, φαντάζεται πώς βρῆκε τήν *ἐξισωτική* σχέση, πού θά ἤθελε νά εἰσαγάγει στήν κοινωνία.

Ὁ κ. Μπραῖν δέ βλέπει ὅτι αὐτή ἡ ἐξισωτική σχέση, αὐτό τό *ἐπανορθωτικό ἰδεῶδες* πού θά ἤθελε νά εἰσαγάγει στόν κόσμο, δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά ἡ ἀντανάκλαση τοῦ σημερινοῦ κόσμου καί ὅτι, γιά τό λόγο αὐτό, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νά ἀνασυγκροτηθεῖ ἡ κοινωνία πάνω σέ μιά βάση, πού δέν εἶναι παρά ἡ ἐξωραϊσμένη σκιά αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Στό βαθμό πού ἡ σκιά αὐτή θά παίρνει κάποια ὑπόσταση, θά φανεῖ ὅτι, ἀντί γιά μιά ὄνειρικά ἀναμορφωμένη κοινωνία, ἔχουμε ἀπλῶς μπροστά μας τό *σῶμα* τῆς σημερινῆς κοινωνίας*.

* Ὅπως καί κάθε ἄλλη θεωρία, ἡ θεωρία τοῦ κ. Μπραῖν βρῆκε τούς ὁπαδούς της, πού τούς ἀπάτησαν τά φαινόμενα. Στό Λονδίνο, στό Σέφιλντ, στό Λήντς καί σέ πολλές ἄλλες πόλεις τῆς Ἀγγλίας ἰδρύθηκαν *Equitable Labour-Exchange-Bazars* (ἀγορές δίκαιης ἀνταλλαγῆς τῆς ἐργασίας). Ἀφοῦ καταβρόχθισαν σημαντικά κεφάλαια, ὅλες αὐτές οἱ ἀγορές χρεοκόπησαν σκανδαλωδῶς. Αὐτό τούς ἔκοψε τήν ὄρεξη μιά καί καλή. Προειδοποίηση γιά τόν κ. Προυντόν! [*Σημείωση τοῦ Μάρξ*].

(Όπως είναι γνωστό, ο Προυντόν δεν έλαβε υπόψη του αυτήν την προειδοποίηση. Τό 1849 επιχείρησε ο ίδιος να ιδρύσει μια νέα Τράπεζα ανταλλαγών στο Παρίσι. Άλλά ή Τράπεζα αυτή χρεοκόπησε προτού ακόμα αρχίσει ουσιαστικά να λειτουργεί. Μία δικαστική δίωξη κατά του Προυντόν κάλυψε αυτή τή χρεοκοπία. Φ.Ε.)⁶⁹. [*Προσθήκη του Ένγκελς στή γερμανική έκδοση του 1885*].

Κ. ΜΑΡΞ — Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα, τόμ, 4, σελ. 91 - 105

K. ΜΑΡΞ

Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας

(Τέλη Δεκεμβρίου 1846 με ἀρχές Ἀπριλίου 1849)

§ V. *Οἱ ἀπεργίες καί οἱ ἐργατικές ἐνώσεις*

«Κάθε κίνηση, πού ἀποσκοπεῖ στήν αὐξηση τῶν μισθῶν, δέ μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ τίποτα ἄλλο, παρά στήν ἀνοδο τῆς τιμῆς τοῦ σταριοῦ, τοῦ κρασιοῦ κλπ., δηλαδή στό μέγαλωμα τῆς ἀνέχειας. Διότι τί εἶναι ὁ μισθός; Εἶναι ἡ τιμή κόστους τοῦ σταριοῦ κλπ., εἶναι ἡ ἀκέραια τιμή ὅλων τῶν πραγμάτων. Πᾶμε παραπέρα : Μισθοί εἶναι ἡ ἀναλογία τῶν στοιχείων πού συνθέτουν τόν πλοῦτο καί πού καταναλώνονται κάθε μέρα μέ σκοπό τήν ἀναπαραγωγή τῆς μάζας τῶν ἐργατῶν. Συνεπῶς, τό νά διπλασιάσουμε τό μισθό... θά σήμαινε ὅτι δίνουμε στόν κάθε παραγωγό ἕνα μερίδιο μεγαλύτερο ἀπ' τό προϊόν του, πράγμα πού ἀποτελεῖ μιά ἀντινομία. Κι ἂν ἡ αὐξηση τῶν μισθῶν περιλάβει ἕναν μικρό μόνο ἀριθμό κλάδων παραγωγῆς, θά προκαλέσει γενική διαταραχή στίς ἀνταλλαγές, μέ μιά λέξη, *μεγάλωμα τῆς ἀνέχειας*... Ὑποστηρίζω ὅτι οἱ ἀπεργίες, πού ἔχουν σάν ἐπακόλουθο τήν αὐξηση τῶν μισθῶν, δέν μπορεῖ παρά νά καταλήγουν σέ μιά *γενική ἀνοδο τῶν τιμῶν*. Αὐτό εἶναι τόσο σίγουρο, ὅσο εἶναι σίγουρο πῶς δύο καί δύο κάνουν τέσσερα» (Προυντόν, τόμ. I, σελ. 110 καί 111⁵⁶).

Ἀπορρίπτουμε ὅλες αὐτές τίς θέσεις, ἐκτός ἀπ' τό ὅτι δύο καί δύο κάνουν τέσσερα.

Πρῶτο, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει *γενική ἀνοδος τῶν τιμῶν*. Ἄν διπλασιαστοῦν οἱ τιμές ὅλων τῶν εἰδῶν ταυτόχρονα μέ τόν διπλασιασμό τῶν μισθῶν, ἀπ' αὐτό δέν ἐπέρχεται καμιά ἀλλαγὴ στίς τιμές. Ἀλλάζει μόνο ἡ πλασματική τους ἔκφραση.

Δεύτερο, ἡ γενική αὐξηση τῶν μισθῶν δέν μπορεῖ ποτέ νά ὀδηγήσει σέ μιά λίγο-πολύ γενική ἀνατίμηση τῶν ἐμπορευμάτων. Πράγματι, ἂν ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς παραγωγῆς χρησιμοποιοῦ-

σαν τόν ἴδιο ἀριθμό ἐργατῶν σέ σχέση με τó σταθερό τους κεφάλαιο ἢ με τὰ ἐργαλεῖα ἐργασίας πού ὑπάρχουν σ' αὐτούς τούς κλάδους, τότε μιὰ γενική αὔξηση τῶν μισθῶν θά ἔφερνε μιὰ γενική πτώση τῶν κερδῶν, ἐνῶ ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων στήν ἀγορά δέν θά παρουσίαζε καμιά ἀλλαγή.

Ἐπειδή ὅμως ἡ σχέση τῆς χειρονακτικῆς δουλειᾶς πρὸς τó σταθερό κεφάλαιο δέν εἶναι ἡ ἴδια στούς διάφορους κλάδους τῆς παραγωγῆς, ὅλοι οἱ κλάδοι πού χρησιμοποιοῦν σχετικά μεγαλύτερο σταθερό κεφάλαιο καί μικρότερο ἀριθμό ἐργατῶν, θά ἀναγκαστοῦν ἀργά ἢ γρήγορα νά μειώσουν τήν τιμή τῶν ἐμπορευμάτων τους. Σέ ἀντίθετη περίπτωση, ἂν δέν πέσει ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων τους, τότε τὰ κέρδη τους θά ὑπερβοῦν τó γενικό ἐπίπεδο κερδῶν. Οἱ μηχανές δέν παίρνουν βέβαια μισθό. Συνεπῶς, ἡ γενική αὔξηση τῶν μισθῶν θά ἦταν λιγότερο αἰσθητή στούς κλάδους τῆς παραγωγῆς, πού χρησιμοποιοῦν σέ σύγκριση μέ ἄλλους περισσότερες μηχανές καί λιγότερους ἐργάτες. Ὡστόσο, ἐπειδή ὁ συναγωνισμός ἔχει πάντα τήν τάση νά ἰσοπεδώνει τó ποσοστό κερδῶν, τὰ κέρδη πού ὑπερβαίνουν τó γενικό ἐπίπεδο κερδῶν δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι προσωρινά. Ἔτσι, πέρα ἀπό μερικές διακυμάνσεις, μιὰ γενική αὔξηση μισθῶν θά ἔφερνε ὄχι μιὰ γενική ἄνοδο τῶν τιμῶν, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ κ. Προυντόν, ἀλλά μιὰ μερική πτώση τους, δηλαδή μιὰ πτώση τῆς τρέχουσας τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων, πού παράγονται κυρίως μέ τή βοήθεια μηχανῶν.

Ἡ ἄνοδος καί ἡ πτώση κερδῶν καί μισθῶν ἐκφράζουν μόνο τήν ἀναλογία συμμετοχῆς καπιταλιστῶν καί ἐργατῶν στό προϊόν μιᾶς ἐργάσιμης ἡμέρας, χωρίς νά ἐπηρεάζουν διόλου, στίς πιό πολλές περιπτώσεις, τήν τιμή τοῦ προϊόντος. Ἀλλά τó ὅτι «οἱ ἀπεργίες, πού ἔχουν σάν ἐπακόλουθο τήν αὔξηση τῶν μισθῶν, φέρνουν γενικά ἄνοδο τῶν τιμῶν, ἀκόμα καί μέγιστο τῆς ἀνέχειας» [I, σελ. 111] — αὐτό εἶναι ἀπ' τίς ιδέες ἐκεῖνες, πού μποροῦν νά γεννηθοῦν μόνο στό κεφάλι ἑνός ἀκατανόητου ποιητή.

Στήν Ἀγγλία οἱ ἀπεργίες γίνονταν συνεχῶς ἀφορμή γιά νά ἐφευρισκονται καί νά χρησιμοποιοῦνται νέες μηχανές. Οἱ μηχανές στάθηκαν, μπορούμε νά ποῦμε, ὄπλο τῶν καπιταλιστῶν γιά νά ἀντιμετωπίζεται ἡ ἐξέγερση τῶν εἰδικευμένων ἐργατῶν. Ἡ

μεγαλύτερη εφεύρεση της σύγχρονης βιομηχανίας — ή *self-acting mule**⁷⁰ — έβγαλε απ' τή μέση τούς ξεσηκωμένους κλωστές. Έστω κι αν μοναδικό αποτέλεσμα των ενώσεων και των απεργιών ήταν να στραφούν έναντίον τους οί προσπάθειες του εφευρετικού πνεύματος στον τομέα της μηχανικής, τότε, και στην περίπτωση αυτή, οί ενώσεις και οί απεργίες άσκησαν τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη της βιομηχανίας.

«Βρίσκω», — συνεχίζει ο κ. Προυντόν, — «σ' ένα άρθρο του κ. Λεών Φωσσε, δημοσιευμένο ... τό Σεπτέμβριο του 1845⁷¹, ότι τον τελευταίο καιρό οί άγγλοι εργάτες δέν πολυσχολούνται μέ τις ενώσεις — πράγμα πού σίγουρα αποτελεί μιά πρόοδο, γιά τήν όποία μπορούμε μόνο νά τούς συγχαρούμε, — αλλά αυτή ή βελτίωση του ήθους των εργατών προέρχεται κυρίως απ' τήν οικονομική τους προπαίδεια. Δέν εξαρτιέται απ' τούς εργοστασιάρχες τό μεροκάματο, — αναφώνησε σέ μιά συνέλευση στό Μπόλτον ένας εργάτης κλώστης. — Σέ περιόδους πού οί δουλειές δέν πάνε καλά, τά άφεντικά παίζουν, σά νά λέμε, τό ρόλο του μαστίγιου στά χέρια της αναγκαιότητας και πρέπει, θέλοντας και μή, νά χτυπούν. Ρυθμιστική άρχή είναι ή σχέση ανάμεσα στην προσφορά και τή ζήτηση κι ή δύναμη των άφεντικών δέ φτάνει ως εκεί... “Αυτό μάλιστα”», — ανακράζει ο κ. Προυντόν, — «ίδού επιτέλους, εργάτες διαπαιδαγωγημένοι, ύποδειγματικοί κλπ. κλπ. κλπ». «Μόνο αυτή ή άθλιότητα έλειπε απ' τήν Άγγλία. Άλλά δέ θά διαβεί τον πορθμό» (Προυντόν, τόμ. Ι, σελ. 261 και 262).

Άπ' όλες τις άγγλικές πόλεις στό Μπόλτον ακριβώς αναπτύχθηκε πιό πολύ ό ριζοσπαστισμός. Οί εργάτες του Μπόλτον είναι γνωστοί σάν οί πιό άκραίοι επαναστάτες. Κατά τή διάρκεια του μεγάλου αναβρασμού πού ύπήρχε στην Άγγλία γιά τήν κατάργηση του νόμου γιά τά σιτηρά⁷², οί άγγλοι εργοστασιάρχες θεώρησαν ότι δέ θά μπορούσαν νά τά βγάλουν πέρα μέ τούς γαιοκτήμονες, αν δέν βάλουν μπροστά τούς εργάτες. Καθώς όμως τά συμφέροντα των εργατών δέν είναι λιγότερο αντίθετα πρós τά συμφέροντα των εργοστασιαρχών απ' ό,τι τά συμφέροντα των εργοστασιαρχών πρós τά συμφέροντα των γαιοκτημόνων, ήταν φυσικό νά ύποστούν ήττα οί εργοστασιάρχες στίς συγκεντρώσεις των εργατών. Τί έκαναν τότε οί εργοστασιάρχες ; Όργάνωσαν γιά τά μάτια συγκεντρώσεις, στίς όποιες μετείχαν κυρίως έ-

* — αυτόματα κλωστική μηχανή.

πιστάτες τῶν ἐργοστασίων, λιγοστοί ἐργάτες ἐμπιστοί τους καί φίλοι τοῦ ἐμπορίου μέ τήν κυριολεκτική ἔννοια τοῦ ὄρου. Ὃταν τότε οἱ πραγματικοί ἐργάτες θέλησαν νά συμμετάσχουν σ' αὐτές τίς συγκεντρώσεις, ὅπως ἔγινε στό Μπόλτον καί στό Μάντσεστερ, γιά νά διαμαρτυρηθοῦν γι' αὐτές τίς φτιαχτές ἐκδηλώσεις, τοὺς ἀπαγόρευσαν τήν εἴσοδο μέ τό πρόσχημα πῶς πρόκειται γιά *ticket-meeting*, ἐννοώντας δηλαδή ὅτι πρόκειται γιά συγκεντρώσεις ὅπου γίνονται δεκτοί μόνον ὅσοι ἔχουν εἰσιτήρια. Ὡστόσο, στίς τοιχοκολλημένες ἀφίσες γινόταν λόγος γιά δημόσιες συγκεντρώσεις. Κάθε φορά πού γινόταν μιὰ τέτοια συγκέντρωση, οἱ ἐφημερίδες τῶν ἐργοστασιαρχῶν δημοσίευαν ἐντυπωσιακά καί πολύστηλα ρεπορτάζ γιά τοὺς λόγους πού ἐκφωνοῦνταν ἐκεῖ. Οἱ ἐφημερίδες τοῦ Λονδίνου τοὺς ἀναδημοσίευαν κατά λέξη. Δέ χρειάζεται νά ποῦμε ὅτι τοὺς λόγους τοὺς ἐκφωνοῦσαν οἱ ἐπιστάτες τῶν ἐργοστασίων. Ὁ κ. Προυντόν εἶχε τήν ἀτυχία νά ἐκλάβει τοὺς ἐπιστάτες γιά ἀπλοῦς ἐργάτες καί νά τοὺς ἀπαγορεύσει αὐστηρά νά διαβοῦν τόν πορθμό.

Ἄν τό 1844 καί 1845 οἱ ἀπεργίες ἀκούστηκαν λιγότερο ἀπ' ὅ,τι στά προηγούμενα χρόνια, αὐτό ἔγινε διότι τό 1844 καί 1845 ἦσαν τά πρῶτα χρόνια ἀνόδου τῆς ἀγγλικῆς βιομηχανίας μετά τό 1837. Μολαταῦτα, κανένα *τρέϊντ-γιούνιον* δέν διαλύθηκε.

Ἄς ἀκούσουμε τώρα τοὺς ἐπιστάτες τοῦ Μπόλτον. Σύμφωνα μέ τά λεγόμενά τους, οἱ ἐργοστασιάρχες δέν κάνουν κουμάντο στοὺς μισθοῦς, γιατί δέν ἐξαρτιέται ἀπ' αὐτούς ἡ τιμή τῶν προϊόντων κι αὐτό γιατί δέν κάνουν κουμάντο στήν παγκόσμια ἀγορά. Μέ βάση αὐτόν τόν συλλογισμό, ἄφησαν νά ἐννοηθεῖ ὅτι δέν πρέπει νά συγκροτοῦνται ἐργατικές ἐνώσεις μέ σκοπό ν' ἀποσποῦν ἀπ' τά ἀφεντικά αὐξηση τοῦ μεροκάματου. Ὁ κ. Προυντόν, ἀντίθετα, ἀποκλείει τίς ἐνώσεις ἀπό φόβο μήπως ὀδηγήσουν στήν αὐξηση τῶν μισθῶν καί προκαλέσουν γενική ἄνοδο τῆς ἀνέχειας. Δέ χρειάζεται νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἀνάμεσα στοὺς ἐπιστάτες καί στόν κ. Προυντόν ὑπάρχει μιὰ συγκινητική ὁμοφωνία σ' ἓνα σημεῖο : στό ὅτι ἡ αὐξηση τῶν μισθῶν ἰσοδυναμεῖ μέ τήν ἄνοδο τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων.

Ἄλλά ὁ θυμός τοῦ κ. Προυντόν ὀφείλεται πράγματι στοὺς φόβους πῶς θά μεγαλώσει ἡ ἀνέχεια ; Ὁχι. Τά βάζει μέ τοὺς ἐ-

πιστάτες του Μπόλτον απλώς έπειδή αυτοί προσδιορίζουν την αξία απ' την προσφορά και τη ζήτηση και δε σκοτίζονται διόλου για συντακτική αξία, για αξία που απέκτησε συντεταγμένη ύποσταση, για συντακτικό χαρακτήρα της αξίας, που εμπεριέχει τη διαρκή ανταλλακτικότητα και τις αποδέλοιπες αναλογικότητες των σχέσεων και σχέσεις αναλογικότητας, που βαδίζουν χέρι-χέρι μέ τη θεία Πρόνοια.

«Η άπεργία των εργατών είναι πα ρ α ν ο μ η⁶⁷. Αυτό τό λέει όχι μόνο ό Ποινικός Κώδικας, αλλά και τό οικονομικό σύστημα και ή αναγκαιότητα της καθεστηκυίας τάξεως... Η προσωπική ελευθερία του κάθε εργάτη νά διαθέτει τό άτομό του και τά χέρια του μπορεί νά γίνει άνεκτη, αλλά ή κοινωνία δε μπορεί νά επιτρέπει στους εργάτες ν' άσκοϋν βία στό μονοπώλιο μέ τίς ενώσεις τους» (Τόμ. Ι, σελ. 334 και 335).

Ό κ. Πруντόν πασχίζει νά παρουσιάσει ένα άρθρο του Ποινικού Κώδικα σάν αναγκαίο και γενικό εξαγόμενο των σχέσεων της άστικής παραγωγής.

Στήν Άγγλία οί ενώσεις επιτρέπονται μέ πράξη του Κοινοβουλίου και τό οικονομικό σύστημα ήταν εκείνο που ανάγκασε τό Κοινοβούλιο νά θεσπίσει τέτοιο νόμο. Όταν τό 1825, επί ύπουργίας Χάσκισσον, τό Κοινοβούλιο έπρεπε νά τροποποιήσει τη νομοθεσία για νά την προσαρμόσει καλύτερα στις συνθήκες που είχε δημιουργήσει ό ελεύθερος συναγωνισμός, δε μπορούσε νά μή καταργήσει όλους τούς νόμους που άπαγόρευαν τίς ενώσεις των εργατών. Όσο περισσότερο αναπτύσσονται ή σύγχρονη βιομηχανία και ό συναγωνισμός, τόσο περισσότερα γίνονται τά στοιχεΐα που προκαλοϋν την εμφάνιση των ενώσεων και προωθοϋν τό έργο τους και όταν οί ενώσεις γίνονται οικονομικό γεγονός, που άποχτάει μέρα μέ την ήμέρα μεγαλύτερη σταθερότητα, δε μπορεί παρά νά γίνουν γρήγορα και νομικό γεγονός.

Έτσι, τό αντίστοιχο άρθρο του Γαλλικού Ποινικού Κώδικα [Code pénal] άποδείχνει τό πολύ-πολύ ότι στην εποχή της Συντακτικής Συνέλευσης και της Αύτοκρατορίας δέν είχαν ακόμα αναπτυχθεί αρκετά ή σύγχρονη βιομηχανία και ό συναγωνισμός⁷³.

Οἱ οἰκονομολόγοι καί οἱ σοσιαλιστές* συμφωνοῦν μεταξύ τους μόνο σέ ἓνα σημεῖο : στήν καταδίκη τῶν *ἐνώσεων*. Διαφέρουν μόνο στό σκεπτικό τῆς καταδίκης.

Οἱ οἰκονομολόγοι λένε στούς ἐργάτες : Μή φτιάχνετε ἐνώσεις. Συγκροτώντας ἐνώσεις, παραβιάζετε τήν κανονική διαδικασία τῆς βιομηχανίας, ἐμποδίζετε τούς ἐργοστασιάρχες νά ἐκτελέσουν τίς παραγγελίες, φέρνετε διαταραχή στό ἐμπόριο καί ἐπιταχύνετε τήν εἰσαγωγή τῶν μηχανῶν, οἱ ὁποῖες, κάνοντας περιττή κατά ἓνα μέρος τή δουλειά σας, σᾶς ἀναγκάζουν ἔτσι νά δεχθῆτε ἓνα μισθό ἀκόμα πιο χαμηλό. Ἄλλωστε, εἶναι μάταιες οἱ προσπάθειές σας. Ὁ μισθός σας θά καθορίζεται πάντα ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στή ζήτηση καί τήν προσφορά ἐργατικῶν χειρῶν. Ἡ ἐξέγερσή σας ἐνάντια στούς προαιώνιους νόμους τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας εἶναι γελοία ὅσο καί ἐπικίνδυνη.

Οἱ σοσιαλιστές λένε στούς ἐργάτες : Μή φτιάχνετε ἐνώσεις, διότι, τελικά τί θά κερδίσετε ; Αὔξηση τῶν μισθῶν ; Οἱ οἰκονομολόγοι θά σᾶς ἀποδείξουν μέ πειστήρια στό χέρι ὅτι ἀκόμα κι ἂν ἐπιτύχετε γιά λίγο διάστημα νά κερδίσετε μερικές πενταροδεκάρες, θά ἐπακολουθήσει μιὰ μόνιμη μείωση τοῦ μισθοῦ. Ἐμπειροὶ λογιστές θά σᾶς ἀποδείξουν ὅτι θά χρειάζονταν χρόνια καί χρόνια γιά νά μπορέσει ἡ αὔξηση τοῦ μισθοῦ σας νά καλύψει ἔστω καί τὰ ἔξοδα πού ἀπαιτοῦνται γιά νά συγκροτήσετε καί νά στηρίξετε τίς ἐνώσεις σας. Ἐμεῖς, σάν σοσιαλιστές πού εἴμαστε, θά σᾶς ποῦμε ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπ' τό χρηματικό αὐτό θέμα, ἐσεῖς καί ἐνώσεις νά κάνετε, δέν θά γίνετε λιγότερο ἐργάτες, ἐνῶ τ' ἀφεντικά θά παραμείνουν ἀφεντικά καί στό μέλλον, ὅπως ἦσαν καί στό παρελθόν. Συνεπῶς, οὔτε ἐνώσεις, οὔτε πολιτική, διότι τό νά συγκροτεῖτε ἐνώσεις δέ σημαίνει μήπως ὅτι κάνετε πολιτική ;

Οἱ οἰκονομολόγοι θέλουν νά παραμείνουν οἱ ἐργάτες στήν κοινωνία ὅπως αὐτή ἔχει διαμορφωθεῖ σήμερα καί ὅπως τήν ἐχουν περιγράψει καί κωδικοποιήσει στά ἐγχειρίδιά τους.

* Δηλαδή οἱ σοσιαλιστές τῆς ἐποχῆς ἐκείνης : οἱ ὀπαδοί τοῦ Φουριέ στή Γαλλία, τοῦ Ὁουεν στήν Ἀγγλία. — Φ.Ε. [Σημείωση τοῦ "Ενγκελς στή γερμανική ἔκδοση τοῦ 1885].

Οί σοσιαλιστές συμβουλεύουν τούς εργάτες ν' αφήσουν ήσυχη τήν παλιά κοινωνία γιά νά μπούν πιό εύκολα στή νέα κοινωνία πού τούς έτοιμάζουν μέ τόση περίσκεψη.

Ώστόσο, στό πείσμα καί τών δυό, στό πείσμα τών έγχειριδίων καί τών ούτοπιών, οί ένώσεις δέ σταμάτησαν οϋτε μιά στιγμή νά προοδεύουν καί νά διευρύνονται μαζί μέ τήν ανάπτυξη καί τό μέγáλωμα τής σύγχρονης βιομηχανίας. Σήμερα μάλιστα μπορεί νά είπωθεί ότι ό βαθμός ανάπτυξης τών ένώσεων σέ μιά χώρα δείχνει έπακριβώς τή θέση πού κατέχει ή χώρα αϋτή στήν ιεραρχία τής παγκόσμιας áγορās. Ή Άγγλία, όπου ή βιομηχανία έφτασε στόν ύψηλότερο βαθμό ανάπτυξης, έχει καί τίς πιό μεγάλες καί καλύτερες οργανωμένες ένώσεις.

Στήν Άγγλία οί εργάτες δέν περιορίστηκαν σέ εύκαιριακές ένώσεις, πού δέν είχαν áλλο σκοπό άπό μιά τρέχουσα άπεργία καί διαλύονταν μετά άπ' αϋτήν. Συγκροτήθηκαν μόνιμες ένώσεις — *Trades Unions** — πού γίνονται προπύργια τών εργατών στόν άγώνα τους κατά τών εργοδοτών. Σήμερα όλα αϋτά τά τοπικά *συνδικάτα* συνενώνονται στόν *Έθνικό Σύνδεσμο Ένιαίων Συνδικάτων*⁷⁴, πού áριθμεί κιόλας 80.000 μέλη καί ή Κεντρική Έπιτροπή του έχει τήν έδρα της στό Λονδίνο. Ή όργάνωση αϋτών τών άπεργιών, τών σωματείων, τών *συνδικάτων* (*trades unions*) συμβαδίζει μέ τόν πολιτικό άγώνα τών εργατών, πού μέ τήν έπωνυμία *χαρτιστές*²⁵ άπαρτίζουν σήμερα ένα μεγάλο πολιτικό κόμμα.

Οί πρώτες άπόπειρες *συνένωσης* τών εργατών παίρνουν πάντα τή μορφή τών σωματείων.

Ή μεγάλη βιομηχανία συγκεντρώνει στό ίδιο μέρος ένα πλήθος ανθρώπων άγνωστων μεταξύ τους. Ό συναγωνισμός διασπá τά συμφέροντά τους. Ώστόσο, ή περιφρούρηση τοϋ μεροκάματου, αϋτό τό κοινό συμφέρον άπέναντι στόν εργοδότη τους, τούς συσπειρώνει σέ μιά κοινή ιδέα αντίστασης, στό *σωματείο*. Έτσι, τό σωματείο έχει πάντα έναν διπλό σκοπό: νά σταματήσει τό συναγωνισμό άνάμεσα στους εργάτες, ώστε νά είναι σέ θέση νά ανταγωνιστοϋν μέ έναίξες προσπάθειες τόν καπιταλιστή. Άν σκοπός τής αντίστασης ήταν μόνο ή περιφρούρηση τοϋ μεροκάματου, άργότερα, στό βαθμό πού ή ιδέα τής χαλιναγώ-

* — Έργατικά Συνδικάτα.

γησης τῶν ἐργατῶν συσπειρώνει ἀπὸ τῆς μεριᾶς τοὺς τοὺς καπιταλιστές, τὰ σωματεῖα, σκόρπια στὴν ἀρχή, συγκροτοῦνται σὲ ὁμάδες καὶ ἡ περιφρούρηση τῶν ἐνώσεων ἀπ' τοὺς ἐργάτες ἐνάντια στὸ μόνιμα συνασπισμένο κεφάλαιο γίνεται γι' αὐτοὺς πιὸ ἀπαραίτητη ἀπ' τὴν περιφρούρηση τοῦ μεροκάματου. Ὡς ποιοῦ βαθμοῦ αὐτὸ εἶναι σωστό, φαίνεται ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐργάτες, πρὸς μεγάλη ἐκπληξη τῶν ἄγγλων οἰκονομολόγων, θυσιάζουν σημαντικό μέρος ἀπ' τὸ μεροκάματό τους ὑπὲρ τῶν συνδικάτων, ποὺ ἰδρύθηκαν, κατὰ τὴ γνώμη αὐτῶν τῶν οἰκονομολόγων, μόνο γιὰ χάρι τοῦ μεροκάματου. Σ' αὐτόν τόν ἀγώνα — πραγματικό ἐμφύλιο πόλεμο — συγκεντρώνονται καὶ ἀναπτύσσονται ὅλα τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ μελλοντικὴ μάχη. Φτάνοντας στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ ἐνωση παίρνει πολιτικὸ χαρακτήρα.

Οἱ οἰκονομικὲς συνθήκες μετέτρεψαν στὴν ἀρχὴ μιὰ μάζα λαϊκοῦ πληθυσμοῦ σὲ ἐργάτες. Ἡ κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου δημιουργοῦσε γιὰ τὴ μάζα αὐτὴ μιὰ ὁμοιόμορφη κατάσταση καὶ κοινὰ συμφέροντα. Ἔτσι, αὐτὴ ἡ μάζα ἀποτελεῖ πιά μιὰ τάξη ἀπέναντι στὸ κεφάλαιο, ἀλλὰ ὅχι ἀκόμα ἀπέναντι στὸν ἑαυτό της. Μέσα στὸν ἀγώνα, τοῦ ὁποῖου ἐπισημάνσαμε μόνο μερικὲς φάσεις, αὐτὴ ἡ μάζα συσπειρώνεται, συγκροτεῖται ὡς τάξη γιὰ τὸν ἑαυτό της. Τὰ συμφέροντα ποὺ ὑπερασπίζεται γίνονται συμφέροντα ταξικά. Ἀλλὰ ὁ ἀγώνας τάξης πρὸς τάξη εἶναι ἀγώνας πολιτικός.

Στὴν ἱστορία τῆς ἀστικῆς τάξης πρέπει νὰ διακρίνουμε δύο φάσεις: Στὴν πρώτη φάση συγκροτεῖται ὡς τάξη μέσα σὲ συνθήκες κυριαρχίας τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος καὶ τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Στὴ δεύτερη φάση, ἥδη συγκροτημένη ὡς τάξη, ἀνατρέπει τὴ φεουδαρχία καὶ τὴ μοναρχία, ὥστε ἀπ' τὴν παλιὰ κοινωνία νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἀστικὴ κοινωνία. Ἡ πρώτη ἀπ' τίς φάσεις αὐτές ἦταν πιὸ μακρόχρονη καὶ χρειάστηκε τίς πιὸ μεγάλες προσπάθειες. Ἡ ἀστικὴ τάξη ἄρχισε κι αὐτὴ τὸν ἀγώνα της μὲ μικρὲς ἐνώσεις κατὰ τῶν φεουδαρχῶν.

Ἐγιναν ἀρκετές ἐρευνες, ποὺ εἰκονογραφοῦν τίς διαφορὲς ἱστορικὲς φάσεις ποὺ πέρασε ἡ ἀστικὴ τάξη, ἀπ' τὴν αὐτοδιοικούμενη κοινότητα τῆς πόλης ἵσαμε τὴ συγκρότησή της ὡς τάξη.

Όταν όμως τό πράγμα φτάνει στό σημείο πού πρέπει νά γίνει μιά συγκεκριμένη αναφορά στίς ἀπεργίες, στίς ενώσεις καί στίς άλλες μορφές, μέ τίς όποίες οί προλετάριοι όλοποιοϋν μπροστά στά μάτια μας τή συγκρότησή τους σέ τάξη, τότε άλλους τούς πιάνει πραγματικό δέος, κι άλλοι έκδηλώνουν επιδεικτικά μιά *υπερβατική* περιφρόνηση.

Ή ύπαρξη μιās καταπιεζόμενης τάξης αποτελεί ζωτικό όρο κάθε κοινωνίας, πού βασίζεται στόν ανταγωνισμό τών τάξεων. Συνεπώς, ή απέλευθέρωση τής καταπιεζόμενης τάξης έξυπακούει ἀπαραίτητα τή δημιουργία μιās νέας κοινωνίας. Για νά μπορέσει νά απέλευθερωθεῖ ή καταπιεζόμενη τάξη, πρέπει νά μή μποροϋν πιά νά σταθοϋν πλάι-πλάι οί κεκτημένες ήδη παραγωγικές δυνάμεις καί οί ύπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις. Άπ' όλα τά εργαλεία παραγωγής ή πιό ισχυρή παραγωγική δύναμη⁷⁵ εἶναι ή ἴδια ή επαναστατική τάξη. Ή όργάνωση τών επαναστατικών στοιχείων σέ τάξη προϋποθέτει πώς θά ύπάρχουν όλες οί παραγωγικές δυνάμεις πού μποροϋν νά γεννηθοϋν μέσα στοϋς κόλπους τής παλιάς κοινωνίας.

Σημαίνει μήπως αϋτό πώς μετά τήν ανατροπή τής παλιάς κοινωνίας θά έρθει μιά νέα ταξική κυριαρχία, πού θά τήν εκφράζει ή νέα πολιτική έξουσία ; Όχι.

Ό όρος για τήν απέλευθέρωση τής εργαζόμενης τάξης εἶναι ή κατάργηση όλων τών τάξεων, ακριβώς όπως ό όρος για τήν απέλευθέρωση τής τρίτης τάξης*, τής αστικής τάξης, ήταν ή κατάργηση όλων καί τών κάθε λογής τάξεων**.

* — Τρίτη τάξη (πού αποτελεί απόδοση τοϋ γαλλικοϋ όρου tier état) όνόμαζαν πρίν άπ' τή Γαλλική Έπανάσταση τοϋ 1789 τόν μή προνομιούχο πλθυσμό, συμπεριλαμβανομένων καί τών άστών, σέ διάκριση άπ' τίς δυό άλλες τάξεις, τούς εϋγενείς καί τόν πλθρο. (Σημ. μετ.).

** Έδω γίνεται λόγος για τάξεις μέ τήν ιστορική έννοια τοϋ όρου, [δηλαδή τοϋ γαλλικοϋ όρου état, πού στήν περίπτωση αϋτή σημαίνει κοινωνική κατηγορία, κοινωνικό στρώμα — Σημ. μετ.] για τάξεις τοϋ φεουδαρχικοϋ κράτους, για τάξεις μέ συγκεκριμένα καί αϋστηρά προκαθορισμένα προνόμια. Ή αστική επανάσταση κατάργησε τίς τάξεις [états - Σημ. μετ.]. μαζί μέ τά προνόμιά τους. Ή αστική κοινωνία γνωρίζει μόνο τάξεις. [Μέ τήν έννοια πού δίνει ό γαλλικός όρος classe. - Σημ. μετ.]. Γι' αϋτό, όποιος όνομάζει τό προλεταριάτο «τέταρτη τάξη»,⁷⁶ έρχεται σέ πλήρη αντίφαση μέ τήν ιστορία. — Φ.Ε. [Σημείωση τοϋ Ένγκελς στή γερμανική έκδοση τοϋ 1885].

Μέσα στην εξελικτική πορεία, η εργατική τάξη θα αντικαταστήσει την παλιά αστική κοινωνία με μία τέτοια κοινωνική οργάνωση, πού θα αποκλείει τις τάξεις και την μεταξύ τους αντίθεση και δέ θα υπάρχει πιά καμιά καθαυτό πολιτική εξουσία, επειδή ακριβώς η πολιτική εξουσία αποτελεί την επίσημη έκφραση των ταξικών αντιθέσεων μέσα στην αστική κοινωνία.

Ήλλά ως τότε, ο ανταγωνισμός ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη παραμένει ένας αγώνας τάξης προς τάξη, ένας αγώνας, πού, οδηγούμενος στο ανώτατο στάδιο τής έντασής του, αποτελεί την πλήρη επανάσταση. Άλλωστε, πρέπει μήπως νά μᾶς παραξενεύει τό ότι μία κοινωνία, πού βασίζεται στην *αντιπαράθεση* των τάξεων, καταλήγει, σάν σέ ἔσχατη λύση, σέ μία κτηνώδη *αντινομία*, σέ μία συμπλοκή σώμα μέ σώμα ;

Μή λέτε ότι τό κοινωνικό κίνημα αποκλείει τό πολιτικό κίνημα. Δέν υπάρχει ποτέ πολιτικό κίνημα, πού νά μήν εἶναι ταυτόχρονα καί κοινωνικό.

Μόνο σέ μία κατάσταση πραγμάτων, πού δέν θά υπάρχουν πιά τάξεις καί ταξικοί ανταγωνισμοί, οἱ *κοινωνικές ἐξελίξεις* θά πάψουν νά εἶναι *πολιτικές ἐπαναστάσεις*. Ήλλά ως τότε, στίς παραμονές κάθε γενικής αναδιοργάνωσης τῆς κοινωνίας, ἡ τελευταία λέξη τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης θά εἶναι πάντα :

«Μάχη ἢ θάνατος. Ματωμένος αγώνας ἢ ἀνυπαρξία.

Ἔτσι ἀμείλικτα μπαίνει τό ζήτημα»⁷⁷.

Γεωργία Σάνδη

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 4, σελ. 175-182

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

[Γιά τό σύνθημα τῆς κατάργησης τοῦ κράτους καί τούς γερμανούς «φίλους τῆς ἀναρχίας»]

(Ὁκτώβριος 1850)

«Ἡ κατάργηση τοῦ κράτους ἔχει γιά τούς κομμουνιστές μόνο τό νόημα ὅτι ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τῆς κατάργησης τῶν τάξεων, μαζί μέ τίς ὁποῖες ἐκπίπτει ἀπό μόνη της ἡ ἀνάγκη νά ὑπάρχει ἡ ὀργανωμένη δύναμη μιᾶς τάξης γιά τήν καθυπόταξη ἄλλων τάξεων. Γιά χῶρες *ἀστικές*, κατάργηση τοῦ κράτους σημαίνει ὑποβάθμιση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας στό ἐπίπεδο πού ὑπάρχει στή Βόρεια Ἀμερική. Ἐκεῖ οἱ ταξικές ἀντιθέσεις δέν ἔφθασαν ἀκόμα στήν πλήρη ἐξέλιξή τους. Οἱ ταξικές συγκρούσεις κατευνάζονται κάθε φορά μέ τήν ἀπορρόφηση τοῦ παραπανήσιου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἀπό τή Δύση*. Ἡ παρέμβαση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, πού στήν Ἀνατολή εἶναι μειωμένη στό ἐλάχιστο, στή Δύση εἶναι ἀνύπαρκτη. Γιά χῶρες *φεουδαρχικές*, κατάργηση τοῦ κράτους σημαίνει κατάργηση τῆς φεουδαρχίας καί ἐγκαθίδρυση τοῦ συνηθισμένου ἀστικοῦ κράτους. Στή *Γερμανία*, πίσω ἀπ' τό σύνθημα γιά κατάργηση τοῦ κράτους, καλύπτεται εἴτε ἡ φυγομαχία ἀπ' τούς ἄμεσα ἐκτυλισσόμενους ἀγῶνες, εἴτε ἡ παραπλανητική μεγαλοποίηση τῆς *ἀστικῆς* ἐλευθερίας γιά ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία καί αὐτοτέλεια τοῦ *μεμονωμένου ἀτόμου*, εἴτε, τέλος, ἡ ἀδιαφορία τοῦ ἀστοῦ ἀπέναντι σέ κάθε μορφή κράτους ὑπό τόν ὅρο, βέβαια, ὅτι δέν παρακωλύεται ἡ

* — Ἐδῶ οἱ ὅροι Δύση καί Ἀνατολή ἀφοροῦν τίς Δυτικές καί Ἀνατολικές Πολιτείες τῶν ΗΠΑ (Σημ. μετ.).

ανάπτυξη τῶν ἀστικῶν συμφερόντων. Τό ὅτι αὐτή ἡ κατάργηση τοῦ κράτους «ὑπό ὑψηλόν νόημα» κηρύσσεται μέ τόσο ἀνόητο τρόπο, γι' αὐτό δέ φταῖνε, φυσικά, οἱ διάφοροι Στίρνερ καί Φάουχνερ τοῦ Βερολίνου. «La plus belle fille de la France ne peut donner que ce qu'elle a»*. («N[eue] Rh[einische] Z[eitung]»), τεύχος IV σελ. 58) [«Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου»]⁷⁸.

Ὡστόσο, ἡ κατάργηση τοῦ κράτους, ἡ *ἀναρχία*, ἔχει γίνει στή Γερμανία σύνθημα τῆς μόδας⁷⁹. Οἱ σκόρπιοι ἐδῶ κι ἐκεῖ γερμανοί μαθητές τοῦ Προυντόν⁸⁰, ἡ βερολινέζικη «ὑψηλή» δημοκρατία, ἀκόμα καί τά ξεχασμένα «εὐγενή πνεύματα τοῦ ἔθνους» ἀπ' τό Κοινοβούλιο τῆς Στουτγάρδης καί τήν Ἀντιβασιλεία⁸¹, ὅλοι αὐτοί, ὁ καθένας μέ τόν τρόπο του, ἔχουν ἐγκολπωθεῖ αὐτό τό ὑπέρ-ριζοσπαστικό σύνθημα.

Ὅλες αὐτές οἱ ὁμάδες ὁμονοοῦν στό νά διατηρηθεῖ ἡ ὑπάρχουσα *ἀστική κοινωνία*. Ὑπερασπίζοντας ὁμῶς τήν ἀστική κοινωνία, ὑπερασπίζονται τήν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης, στή Γερμανία, μάλιστα, τήν κατάκτηση αὐτῆς τῆς κυριαρχίας ἀπό τήν ἀστική τάξη. Ἀπό τοὺς πραγματικούς ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης διαφέρουν μόνο ὡς πρός τήν ἀσυνήθιστη παρουσίασή τους, πού τοὺς δίνει μιὰ ἐπίφαση «μπροστάρηδων», «καθαρά πρωτοπόρων» ἀνθρώπων. Σ' ὅλες τίς συγκρούσεις τῆς πρακτικῆς ζωῆς ἡ ἐπίφαση αὐτή πηγαινε περίπατο. Μπροστά στήν *πραγματική ἀναρχία* τῶν ἐπαναστατικῶν κρίσεων, ὅταν οἱ μάζες ἔθεταν σέ κίνηση τήν «κτηνώδη βία» τοῦ ἐνός ἐναντίον τοῦ ἄλλου, αὐτοί οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀναρχίας ἔκαναν κάθε φορά ὅ,τι μποροῦσαν γιά νά κόψουν μέ τό μαχαίρι τήν ἀναρχία. Ἡ οὐσία αὐτῆς τῆς περιώνυμης «ἀναρχίας» συνοψιζόταν τελικά σ' αὐτό πού στίς προηγμένες χώρες ἐκφράζεται μέ τή λέξη «τάξις» (Ordnung). Οἱ «Φίλοι τῆς ἀναρχίας» στή Γερμανία βρίσκονται σέ πλήρη *entente cordiale*** μέ τοὺς «Φίλους τῆς τάξεως» στή Γαλλία.

Στό βαθμό πού οἱ φίλοι τῆς ἀναρχίας δέν εἶναι ἐξαρτημένοι ἀπό τοὺς Γάλλους Προυντόν καί Ζιραρντέν, στό βαθμό πού ὁ

* — «Καί τό ὠραιότερο κορίτσι τῆς Γαλλίας δέν μπορεῖ νά δώσει παρά αὐτό πού ἔχει».

** — ἐγκάρδια συνεννόηση.

τρόπος σκέψης τους έχει γερμανική καταγωγή, όλοι τους έχουν μια κοινή πηγή: τόν *Στίρνερ*. Γενικά, ή περίοδος παρακμής της γερμανικής φιλοσοφίας κληροδότησε στο δημοκρατικό κόμμα της Γερμανίας τό μεγαλύτερο μέρος των άοριστολογιών της φρασεολογίας της. Οί παραστάσεις καί ή φρασεολογία των τελευταίων γερμανών γραφιάδων, ιδίως τοῦ Φόουερμπαχ καί τοῦ Στίρνερ, ἤδη πρίν ἀπ' τό Φεβρουάριο [τοῦ 1848], εἶχαν πολιτογράφηθεῖ σέ ἄρκετά νοθευμένη μορφή στήν τρέχουσα γραμματολογική ἐμπειρία καί στήν ἐφημεριδογραφία, πού, μέ τή σειρά τους, χρησίμευσαν ὡς κύρια πηγή γιά τούς μετὰ τόν Μάρτιο δημοκρατικούς κήρυκες. Τό κήρυγμα τοῦ Στίρνερ γιά μιᾶ ὀργάνωση μή κρατική ἀποδείχθηκε πολύ πρόσφορο γιά νά προσλάβει ἡ ἀναρχία τύπου Προυντόν καί ἡ κατάργηση τοῦ κράτους τύπου Ζιραρντέν τό «ὑψηλό νόημα», πού εἶναι τόσο συμφυές μέ τή γερμανική φιλοσοφία. Τό βιβλίο τοῦ Στίρνερ «Ὁ μοναδικός καί ἡ ιδιοκτησία του»⁸² ἔχει πράγματι λησμονηθεῖ, ἀλλά ὁ τρόπος τῆς σκέψης του, ιδίως ἡ κριτική του γιά τό κράτος, κάνει καί πάλι τήν παρουσία της στούς θιασῶτες τῆς ἀναρχίας. Ἄν ἤδη ἀπό παλιότερα διερευνούσαμε κατά πόσο οἱ γραμματολογικές καταβολές αὐτῶν τῶν κυρίων εἶχαν γαλλική προέλευση, τώρα, γιά νά διερευνήσουμε τίς γερμανικές τους καταβολές, πρέπει πάλι νά ἐγκύψουμε στά ἔγκατα τῆς προκατακλυσμιαίας γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἄν εἶναι νά μπλεχτεῖ κανεῖς στήν τρέχουσα γερμανική πολεμική, τότε εἶναι πάντα προτιμότερο ν' ἀσχοληθεῖ μέ τούς πρώτους διδάξαντες τούτη ἢ ἐκείνη τήν ἀντίληψη, παρά μέ τούς μεταπράττες μουχλιασμένων ἐμπορευμάτων.

«Ἄντε πάλι, ὦ μοῦσες, σελλώστε μου τόν Πήγασο
γιά νά γοργοπετάξω στά παλιά μέρη τά ρωμαντικά!»⁸³

Προτοῦ ἀκόμα περάσουμε στό ἴδιο τό βιβλίο τοῦ Στίρνερ πού προαναφέραμε, θά πρέπει νά περιδιαβοῦμε τά «παλιά μέρη τά ρωμαντικά» καί ν' ἀναδράμουμε στή λησμονημένη ἐποχή στήν ὁποία ἐκδόθηκε αὐτό τό βιβλίο. Τήν ἐποχή ἐκείνη, ἐνῶ ἡ πρωσική ἀστική τάξη, γραπωμένη ἀπ' τίς οἰκονομικές δυσκολίες τῆς κυβέρνησης, ἄρχισε νά καταχτάει τήν πολιτική ἐξουσία, τήν ἴδια ἐποχή, παράλληλα μέ τό ἀστικο-συνταγματικό κίνημα, ἐπεκτεινόταν καθημερινά μέσα στό προλεταριάτο τό κομμουνι-

στικό κίνημα. Τά αστικά στοιχεία της κοινωνίας, πού είχαν ακόμα ανάγκη από τήν προλεταριακή υποστήριξη για τήν επέυξη τών δικών τους σκοπών, ήταν αναγκασμένα νά παριστάνουν παντοῦ τό θιασώτη μιᾶς ὁποιασδήποτε παραλλαγῆς σοσιαλισμοῦ. Τό συντηρητικό καί τό φεουδαρχικό κόμμα ἦσαν ἐπίσης αναγκασμένα νά παρέχουν ὑποσχέσεις στό προλεταριάτο. Πλάι στόν ἀγώνα τών ἀστῶν καί τών ἀγροτῶν ἐνάντια στή φεουδαρχική ἀριστοκρατία καί γραφειοκρατία, ὑπῆρχε ὁ ἀγώνας τών προλετάρων ἐναντίον τών ἀστῶν. Καί μεταξύ αὐτῶν ὑπῆρχαν μιᾶ σειρά ἐνδιάμεσες σοσιαλιστικές ὁμάδες, πού κάλυπταν ὅλες τίς ἀποχρώσεις σοσιαλισμοῦ: ἀντιδραστικό, μικροαστικό, αστικό σοσιαλισμό. Ὅλοι αὐτοί οἱ ἀγῶνες, ὅλες αὐτές οἱ προσπάθειες καταπνίγονταν, δέ μπορούσαν νά ἐκφραστοῦν κάτω ἀπ' τό ζυγό τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, τῆς λογοκρισίας, τῆς ἀπαγόρευσης τοῦ συνέρχεσθαι καί συνεταιρίζεσθαι. Τέτοια ἦταν ἡ κατάσταση τών κομμάτων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, τότε πού ἡ γερμανική φιλοσοφία ἀποχαιρετοῦσε τοὺς τελευταίους πενιχροὺς θριάμβους της. Ἡ λογοκρισία εἶχε ἐπιβάλει ἀπ' τήν ἀρχή σέ ὅλα τά λίγο-πολύ ἀνεπιθύμητα στοιχεία νά ἐπιλέξουν ἕναν ὅσο γίνεται πιό ἀσαφὴ τρόπο ἔκφρασης. Ἐναν τέτοιο τρόπο ἔκφρασης πρόσφερε ἡ γερμανική φιλοσοφική παράδοση, πού τότε ἀκριβῶς εἶχε φτάσει στήν πλήρη παρακμὴ τῆς χεγκελιανῆς σχολῆς. Ὁ ἀντιθρησκευτικός ἀγώνας συνεχιζόταν ακόμα. Ὅσο γινόταν πιό δύσκολο νά κάνεις πολιτικό ἀγώνα ἐνάντια στήν ὑπάρχουσα ἐξουσία ἀπὸ τίς στήλες τοῦ Τύπου, τόσο μέ περισσότερο ζῆλο γινόταν αὐτός ὁ ἀγώνας μέ μορφή θρησκευτικὴ καί φιλοσοφική. Ἡ γερμανική φιλοσοφία, στήν πιό ψευτισμένη της μορφή, ἔγινε κοινὸ κτῆμα τῶν «μορφωμένων» καί ὅσο περισσότερο γινόταν κοινὸ κτῆμα, τόσο πιό ψευτισμένες, πιό ἀσυνάρτητες, πιό χοντροκομμένες γίνονταν οἱ ἀπόψεις τῶν φιλοσόφων καί τόσο μεγαλύτερο κύρος τοὺς χάριζε αὐτὴ ἡ ἀσυναρτησία καί ἡ χοντροκοπιά στὰ μάτια τοῦ «μορφωμένου» κοινοῦ.

Ἡ σύγχυση φρενῶν τῶν «μορφωμένων» ἦταν φοβερὴ καί μεγάλωνε διαρκῶς. Ἦταν πράγματι ἕνα συνονθύλευμα ἰδεῶν γερμανικῆς, γαλλικῆς, ἀγγλικῆς, ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς καί νεότερης καταγωγῆς.

Ἡ σύγχυση αὐτή ἦταν ἀκόμα μεγαλύτερη, ἐπειδὴ ὅλες αὐ-
τές οἱ ιδέες, παρμένες ἀπὸ δεύτερο, τρίτο καὶ τέταρτο χέρι, κυ-
κλοφοροῦσαν τόσο παραποιημένες, ὥστε καταντοῦσαν ἀγνώ-
ριστες. Ὅχι μόνο οἱ σκέψεις τῶν γάλλων καὶ ἁγγλων φιλελεύθε-
ρων καὶ σοσιαλιστῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ ιδέες Γερμανῶν, ὅπως τοῦ
Χέγκελ, εἶχαν τὴν ἴδια τύχη. Ὅλη ἡ γραμματολογία ἐκείνης τῆς
ἐποχῆς καὶ ιδιαίτερα, ὅπως θὰ δοῦμε, τὸ βιβλίο τοῦ Στίρνερ,
προσφέρουν ἀναρίθμητες μαρτυρίες γι' αὐτό, ἐνῶ ἡ σύγχρονη
γερμανικὴ γραμματολογία ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νὰ δεινοπαθεῖ
ἀπ' τὶς ἐπιπτώσεις ὅλων αὐτῶν.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴ σύγχυση, οἱ φιλοσοφικὲς ἀψιμαχίες περ-
νοῦσαν σὰν ἀντανάκλαση πραγματικῶν μαχῶν. Κάθε «νέα στρο-
φή» στὴ φιλοσοφία προσέλκυε τὴ γενικὴ προσοχὴ τῶν «μορφω-
μένων», πού στὴ Γερμανία εἶναι ἓνα σωρὸ κουφιοκεφαλάκηδες,
μνηστῆρες καθηγητικῶν καὶ δικαστικῶν θέσεων, ἀποτυχημένοι
θεολόγοι, ἀρχόσχολοι γιατροί, φιλόλογοι κλπ. Γιὰ τοὺς ἀν-
θρώπους αὐτοὺς κάθε τέτοια «νέα στροφή» σήμαινε ὑπερνίκηση
καὶ ὀριστικὴ ἐκμηδένιση μιᾶς ὀρισμένης βαθμίδας στὴν ἱστο-
ρικὴ ἐξέλιξη. Ἦταν ἀρκετό, λογουχάρη, ἓνας ὅποιοσδήποτε
φιλόσοφος νὰ κάνει μιὰ ὁποιαδήποτε κριτικὴ στὸν ἀστικό φι-
λελευθερισμό, γιὰ νὰ θεωρηθεῖ ὁ τελευταῖος ἤδη νεκρός, ξε-
γραμμένος ἀπ' τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη, ἀλλὰ καὶ ἐκμηδενισμένος
στὴν πράξη. Τὸ ἴδιο γιὰ τὸν ρεπουμπλικανισμό, γιὰ τὸν σοσια-
λισμό κλπ. Κατὰ πόσο αὐτές οἱ βαθμίδες ἐξέλιξης ἦταν πράγ-
ματι «ἐκμηδενισμένες», «ξεπερασμένες», «ξεγραμμένες», φάνηκε
ἀργότερα, στὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης, ὅταν αὐτές ἄρχισαν
νὰ διαδραματίζουν τὸν κύριο ρόλο, ἐνῶ γιὰ κείνους, πού τίς
εἶχαν καταργήσει φιλοσοφικά, δέν γινόταν πιά οὔτε λόγος.

Ἡ ἀσυναρτησία στὴ μορφή καὶ στὸ περιεχόμενο, ἡ ἀλαζο-
νικὴ χοντροκοπιὰ, ἡ ὑπεροπτικὴ μωρία, ἡ ἀπερίγραπτη κοινο-
τοπία καὶ ἡ τρισάθλια διαλεκτικὴ, πού χαρακτηρίζουν αὐτὴ τὴ
γερμανικὴ φιλοσοφία στὸ τελευταῖο τῆς στάδιο, ὑπερακοντί-
ζουν ὅ,τι ἄλλο προϋπῆρξε στὸ πεδίο αὐτό. Σύγκριση μπορεῖ νὰ
γίνει μόνο μέ τὴν ἀπίστευτὴ εὐπιστία τοῦ κοινοῦ, πού τὰ ἐπαιρνε
ὅλα τοῖς μετρητοῖς, πού τὰ θεωροῦσε ὡς μεγάλους νεωτερισμούς,

ὡς «κάτι τό πρωτοφανές». Τό γερμανικό ἔθνος, τόσο «ἐμβρι-
θές»...*

Κ. ΜΑΡΞ - ΕΝΓΚΕΛΣ, ᾿Απαντα, τόμ. 7, σελ. 417-420.

* — ᾿Εδῶ σταματάει τό χειρόγραφο (Σημ. σύντ. ᾿Απάντων).

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Φ. Ἐνγκελς στὸ Μάντσεστερ

Λονδίνο, 8 Αὐγούστου 1851
28, Deanstreet, Soho

[...]Ἄς δοῦμε τώρα τὴ «Γενικὴ ἰδέα τῆς ἐπανάστασης στὸν 19ο αἰῶνα» τοῦ Π.Ζ. Προυντόν⁸⁴. Ὄταν σοῦ ἔγραψα γιὰ πρώτη φορά γύρω ἀπ' αὐτό τό βιβλίο, εἶχα διαβάσει μόνο ἀποσπάσματα του, συχνά μάλιστα διαστρεβλωμένα. Τώρα μπορῶ νά σοῦ στείλω τό *σκελετό**, τίς προκαταρκτικές παρατηρήσεις. Καλές εἶναι οἱ ἐπιθέσεις ποῦ γίνονται ἐδῶ κατὰ τοῦ Ρουσσώ, τοῦ Ροβεσπιέρου, τῶν «Ὁρειῶν»⁸⁵ [Montagne] κλπ. Ἡ δύναμη τῆς ἀληθινῆς ἐξέλιξης, γιὰ νά μιλήσουμε μέ τή γλώσσα τοῦ ἀθάνατου Ροῦγκε, ἀναπτύσσεται ὡς ἐξῆς:

I. Σπουδῇ. Μόνο ἡ ἀντίδραση ὁδήγησε στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπανάστασης.

II. Σπουδῇ. Ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς λόγοι γιὰ μιὰ ἐπανάσταση στὸν 19ο αἰῶνα;

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1789 ἀνέτρεψε τό παλιό καθεστώς, ἀλλά παρέλειψε νά δημιουργήσῃ μιὰ νέα κοινωνία ἢ νά κάνει νέα τήν κοινωνία. Σκέφτηκε μόνο τήν πολιτική, ἀντὶ νά σκεφθεῖ τήν πολιτικὴ οἰκονομία. Σήμερα κυριαρχεῖ «ἡ ἀναρχία τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων», ἀπ' ὅπου προέρχεται «ἡ τάση τῆς κοινωνίας πρὸς τήν ἐξαθλίωση». Αὐτό ἐκδηλώνεται στὸν καταμερισμό

* — ὁ Μάρξ γράφει τὴ λέξη σκελετό, στὰ Ἑλληνικά (Σημ. μετ.).

ἐργασίας, στίς μηχανές, στό συναγωνισμό, στό πιστωτικό σύστημα. Μεγαλώνει ἡ ἔνδεια καί ἡ ἐγκληματικότητα. Παρακάτω: Τό κράτος (l'état) ἀναπτύχθηκε ὅλο καί πιά πολύ, περιβλήθηκε ὅλες τίς ιδιότητες τῆς ἀπόλυτης ἀρχῆς. Ὁ αὐτόνομος χαρακτηρῆς καί ἡ ἰσχὺς τοῦ κράτους ἀναπτύχθηκαν ὅλο καί πιά πολύ. Μεγάλωσε τό δημόσιο χρέος. Τό κράτος ὑπερασπίζεται τόν πλοῦτο ἐναντίον τῆς φτώχειας. Διαφθορά. Τό κράτος καθυποτάσσει τήν κοινωνία. Προβάλλει ἡ ἀνάγκη μιᾶς νέας ἐπανάστασης. Καθῆκον τῆς ἐπανάστασης εἶναι ν' ἀλλάξει, νά διορθώσει τήν κακή ροπή τῆς κοινωνίας. Δέν πρέπει νά θίξει τήν ἴδα τήν κοινωνία. Δέ μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά μιᾶ αὐθαίρετη ἀναμόρφωσή της.

III. Σπουδή. Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ συνεταιρισμοῦ.

Ὁ συνεταιρισμός εἶναι ἓνα δόγμα, ἀλλά ὄχι οἰκονομική δύναμη. Σέ διάκριση ἀπ' τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, τό ἐμπόριο, τίς ἀνταλλαγές κλπ., ὁ συνεταιρισμός δέν εἶναι κάτι τό ὀργανικό καί παραγωγικό. Δέν πρέπει νά συγχέεται ὁ συνεταιρισμός μέ τή συλλογική δύναμη. Ἡ συλλογική δύναμη εἶναι μιᾶ ἀπρόσωπη ἐνέργεια, ὁ συνεταιρισμός μιᾶ ἐκούσια δέσμευση. Ὁ συνεταιρισμός ἀπὸ τῆ φύση του εἶναι στεῖρος, ἀκόμα καί ἐπιζήμιος, διότι θέτει χαλινὸ στήν ἐλευθερία τοῦ ἐργάτη. Στό συμβόλαιο τῆς ἔνωσης (*contrat de société*) προσέδωσαν μιᾶ τέτοια ἰσχὺ, πού προσιδιάζει μόνο στὸν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, στίς ἀνταλλαγές, στή συλλογική δύναμη. Ὅταν ἰδρύνουν συνεταιρισμούς γιά νά δημιουργήσουν μεγάλες ἐπιχειρήσεις, ἡ ἐπιτυχία τους δέν ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχή τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ μέσα πού αὐτὸς διαθέτει. Στό συνεταιρισμό ὑποτάσσονται, μόνον ὅταν παρέχει μιᾶ ἱκανοποιητικὴ ἀμοιβή. Ὁ παραγωγικὸς συνεταιρισμός παρέχει ὠφέλη μόνο στά μέλη πού εἶναι ἀδύνατα ἢ ὀκνηρά. Ἡ ἀλληλεγγύη καί ἡ ἀλληλοκατασφάλισή του ἰσχύουν ἀπέναντι σέ τρίτους. Γενικά ὁ συνεταιρισμός εἶναι ἐφαρμόσιμος, μόνον ὅταν συντρέχουν εἰδικές συνθῆκες, πού ἐξαρτιοῦνται ἀπ' τὰ μέσα πού διαθέτει. Ἐνας συνεταιρισμός, πού συγκροτεῖται εἰδικά γιά λόγους οἰκογενειακῶν δεσμῶν καί μέ βάση τό νόμο τῆς ἀφοσίωσης πέρα ἀπὸ ὅποιουσδήποτε ἐξωτερικούς οἰκονομικούς λόγους, ἓνας συνεταιρισμός πού

ιδρύεται ως αὐτοσκοπός, ἀποτελεῖ μιά πράξη καθαρὰ θρησκευτική, ἕναν δεσμό ὑπερφυσικό, δίχως θετική ἀξία, εἶναι ἕνας μύθος. Δέν πρέπει νά συγχέεται ὁ συνεταιρισμός μέ τίς νέες σχέσεις πού ὀφείλουν νά ἀναπτύσσονται μέ βάση τήν ἀμοιβαιότητα (réciprocité) μεταξύ παραγωγῶν καί καταναλωτῶν. Ὁ συνεταιρισμός ἱσοπεδώνει τά συμβαλλόμενα μέρη, ὑποτάσσει τήν ἐλευθερία τους στό κοινωνικό καθήκον, τά κάνει ἀπρόσωπα.

IV. Σπουδή. *Περί τῆς ἀρχῆς τῆς ἐξουσίας. (Du principe d'autorité).*

Ἡ ἰδέα τοῦ κυβερνητισμοῦ ἔχει τίς ρίζες της στήν οἰκογενειακή ἥθη καί στήν οἰκιακή οἰκονομία. Ἡ δημοκρατία εἶναι ὁ τελευταῖος κρίκος στήν ἐξέλιξη τῆς κυβέρνησης. Ἡ ἰδέα τῆς κυβέρνησης ἀντίκειται στήν ἰδέα τοῦ συμβολαίου. Γνήσια ἐπαναστατικό σύνθημα εἶναι: καμιά κυβέρνηση! Ἡ ἀπόλυτη ἐξουσία θά βρεθεῖ σύντομα ἀναγκασμένη νά αὐτοαναιρεθεῖ καί νά αὐτοπεριορισθεῖ στούς νόμους καί τούς θεσμούς. Οἱ νόμοι, πού ἀποτελοῦν ἔκφραση συμφερόντων, εἶναι τόσο πολλοί, ὅσο καί τά ἴδια αὐτά συμφέροντα. Ἐχουν τήν τάση νά γίνονται ἀτέλειωτοι. Ὁ νόμος εἶναι μιά τροχοπέδη πού μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπ' ἑξῶ. Ἡ συνταγματική μοναρχία. Κοντόφθαλμος παραλογισμός. Τό καθολικό ἐκλογικό δικαίωμα. Ἡ προφητική διαίσθηση τοῦ πλήθους εἶναι μιά παραφροσύνη. Οἱ πληρεξούσιοι μοῦ εἶναι τό ἴδιο ἄχρηστοι ὅπως καί οἱ ἐκπρόσωποι! Οἱ ἐκλογές, οἱ ψηφοφορίες ἔστω καί ὁμόφωνες, δέν λύνουν κανένα πρόβλημα. Ἄν κρίνει κανεῖς ἀπ' τήν καθολική ψήφο, ὁ Βοναπάρτης εἶναι ὁ πιό κατάλληλος ἄνθρωπος κλπ. Ἡ καθαρή δημοκρατία ἢ ἡ ἄμεση λαϊκή διακυβέρνηση — αὐτό τό ἐφεύρημα τῶν Rittinghausen, Considérant καί Ledru-Rollin — ὁδηγεῖ στό ἀνέφικτο καί στό παράλογο. Ἡ ἔννοια τοῦ κρατικοῦ συστήματος, ὁδηγημένη στίς ἀκρότατες συνέπειές της, δείχνει πόσο εἶναι ἀσύστατη.

V. Σπουδή. Ἡ κοινωνική ἐκκαθάριση

1. Ἑθνική Τράπεζα. Ἐκδίδεται διάταγμα γιά τήν κατάργηση τῆς Τράπεζας τῆς Γαλλίας. Δέν ἀνακηρύσσεται κρατική Τράπεζα, ὄχι καθόλου, ἀλλά «ἰδρυμα κοινῆς ὠφελείας». Ὁ τόκος θά μειωθεῖ στό 1/2 % ἢ στό 1/4 %.

2. Κρατικό χρέος. Χάρη στό παραπάνω ποσοστό, τά ἰδιω-

τικά κεφάλαια θά χάσουν τή δυνατότητα νά ασχολοῦνται μέ προεξοφλητικές ἐργασίες. Θά στραφοῦν πρὸς τὸ Χρηματιστήριον, τὸ κράτος θά πληρώνει μόνο 1/2 % ἢ 1/4 % καὶ ἔτσι θά πάψει νά ὑπάρχει ἐνδιαφέρον γιὰ τόκους. Ἀντὶ γιὰ τόκους, τὸ κράτος θά καταβάλλει ἐτήσια μερίσματα, δηλαδή θά πληρώνει ἐτήσιες δόσεις γιὰ τὸ κεφάλαιο πού ἔλαβε ὡς δάνειο. Ἡ, μ' ἄλλα λόγια: Ἐκδίδεται διάταγμα πού λέει πὼς τοὺς τόκους, τοὺς ὁποίους πληρώνει γιὰ τὸ χρέος τοῦ τὸ κράτος, τοὺς ὑπολογίζει ὡς ἀπόσβεση τοῦ βασικοῦ χρέους, ὑπὸ μορφὴ ἐτήσιων μερισμάτων.

3. *Χρέη ὑποθήκης. Κοινὰ χρεωστικά γραμμάτια.*

«Οἱ τόκοι γιὰ κάθε εἶδος χρεώγραφα, ὑποθήκες, κοινὰ χρεωστικά γραμμάτια καὶ μετὰ χέσ καθορίζονται στὸ 1/4 % ἢ 1/2 %. Ἡ ἐξόφληση δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀπαιτητέα παρὰ μόνο ὑπὸ μορφὴ ἐτήσιων μερισμάτων. Τὰ μερίσματα γιὰ κάθε ποσὸ κάτω τῶν 2.000 φράγκων πρέπει νά ἀποτελοῦν τὸ 10 %. Γιὰ κάθε ποσὸ ἄνω τῶν 2.000 φράγκων, 5 %. Γιὰ νά διευκολύνεται ἡ ἐξόφληση τῶν χρεωστικῶν γραμματίων καὶ γιὰ νά ἐπανασυσταθεῖ ἡ λειτουργία τῶν πρώην δανειστῶν, ἓνα ἀπὸ τὰ τμήματα τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας μετατρέπεται σὲ Κτηματικὴ Τράπεζα. Τὸ μέγιστο τῶν ἐτησίων δανείων πού θά χορηγεῖ δέν θά ὑπερβαίνει τὰ 500 ἑκατομμύρια».

4. *Ἀκίνητη περιουσία: οἰκήματα.*

Διάταγμα: «Κάθε πληρωμή, πού γίνεται ὑπὸ μορφὴ ἐνοικίου, θά ὑπολογίζεται ὡς ἐξαγορὰ τῆς ἰδιοκτησίας, πού ἡ τιμὴ της καθορίζεται στὸ εἰκοσαπλάσιο τοῦ ἐνοικίου. Μὲ τὸ κάθε ἐνοίκιο πού καταβάλλει ἐμπρόθεσμα, ὁ ἐνοικιαστής ἀποκτᾷ ἀνάλογο μερίδιο ἐξ ἀδαιρέτου πάνω στὸ σπίτι ὅπου διαμένει καθὼς καὶ στὸ σύνολο τῶν χώρων πού ἐνοικιάζονται καὶ χρησιμεύουν ὡς κατοικία γιὰ τοὺς πολίτες. Ἡ ἰδιοκτησία πού ἐξαγοράζεται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θά μεταβιβάζεται βαθμιαία στὴ δικαιοδοσίαν τῆς κοινοτικῆς διοίκησης, στήν ὁποία, μέ βάση τὸ ἴδιο τὸ γεγονός τῆς ἐξαγορᾶς περιέρχεται ἐξ ὀνόματος τῆς μάζας τῶν ἐνοικιαστῶν τὸ δικαίωμα ὑποθήκης καὶ κυριότητος καὶ ἡ ὁποία ἐγγυᾶται σ' ὅλους τοὺς ἐνοικιαστῆς ἰσόβια κατοίκηση μέ μίσθωμα ἀνάλογο πρὸς τὴν ἀξία τοῦ οἰκήματος. Οἱ κομμοῦνες θά μποροῦν νά συνάπτουν συμφωνίες μέ τοὺς ἰδιοκτῆτες γιὰ τὴν

Άμεση εκκαθάριση καί εξαγορά τῶν ιδιοκτητῶν οἰκημάτων πού τούς παραχωροῦνται πρὸς ἐνοικίαση. Στὴν περίπτωση αὐτὴ καί γιὰ νὰ μπορεῖ ἡ σημερινή γενιά νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπ' τὰ χαμηλά ἐνοίκια, οἱ παραπάνω κομμοῦνες μποροῦν νὰ μειώσουν ἀμέσως τὰ ἐνοίκια στὰ σπίτια ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχει γίνει ἤδη συμφωνία, πῶς ἡ ἀπόσβεση θὰ γίνει μέσα σέ 30 χρόνια. Γιὰ ἐπισκευές, διαχειριστικά ἔξοδα, συντήρηση τῶν κτιρίων, καθὼς καί γιὰ τὴν οἰκοδόμηση νέων κτιρίων, οἱ κομμοῦνες συνάπτουν συμφωνίες μὲ τίς ἐνώσεις κτιστῶν ἢ μὲ συνεταιρισμοὺς οἰκοδόμων μὲ βάση τίς ἀρχές καί τούς κανόνες τοῦ νέου κοινωνικοῦ συμβολαίου. Οἱ ιδιοκτῆτες, πού διαμένουν οἱ ἴδιοι στὰ σπίτια τους, διατηροῦν τὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας γιὰ ὅσο χρόνο τὸ θεωροῦν αὐτὸ ἀναγκαῖο».

5. Γαιοκτησία.

«Κάθε ἐνοίκιο πού καταβάλλεται γιὰ χρήση ἀκίνητης περιουσίας θὰ παρέχει στὸν καλλιεργητὴ μερίδιο ιδιοκτησίας πάνω στὴν ἀκίνητη αὐτὴ περιουσία καί θὰ εἶναι γι' αὐτόν ἱποθήκη. Ἡ γαιοκτησία πού εξαγοράζεται ἐξ ὀλοκλήρου περιέρχεται ἀμέσως στὴ διαχείριση τῆς κομμούνας, ἡ ὁποία θὰ παίρνει τὴ θέση τοῦ προηγούμενου ιδιοκτῆτη καί θὰ μοιράζεται μὲ τὸν καλλιεργητὴ τόσο τὸ τυπικὸ δικαίωμα ιδιοκτησίας, ὅσο καί τὸ καθαρὸ προϊόν. Οἱ Κομμοῦνες μποροῦν νὰ συνάψουν συμφωνία μὲ ὅσους ιδιοκτῆτες τὸ ἐπιθυμοῦν γιὰ εξαγορά τῆς προσόδου καί ἄμεση καταβολὴ ἀποζημίωσης γιὰ τὴν ἐκχώρηση τῆς ιδιοκτησίας. Στὴν περίπτωση αὐτὴ, οἱ κομμοῦνες θὰ μεριμνήσουν γιὰ νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ μετοικεσία τῶν γαιοκτητῶν καί ἡ ὀριοθέτηση τῶν κτημάτων τους καί παράλληλα θὰ λάβουν μέτρα ὥστε νὰ συμψηφιστεῖ κατὰ τὸ δυνατό ἡ διαφορά τῆς ἔκτασης τῶν τεμαχίων μὲ τὴν ποιότητα τῶν χωραφίων καί νὰ καθοριστεῖ μίσθωμα ἀνάλογο μὲ τὴν ἀπόδοση. Μόλις εξαγορασθεῖ ὅλη ἡ γαιοκτησία στὸ σύνολό της, ὅλες οἱ κομμοῦνες τῆς χώρας πρέπει νὰ προσέλθουν σέ μιὰ συμφωνία μεταξὺ τους γιὰ νὰ ἰσοπεδωθοῦν οἱ διαφορές πού ἀναφέρονται στὴν ποιότητα τῶν χωραφίων καί στὸ εἶδος τῆς καλλιέργειάς τους. Τὸ μερίδιο τῶν ἐνοικίων πού δικαιοῦνται οἱ κομμοῦνες γιὰ τὰ χωράφια πού ἀνήκουν στὴ δική τους περιοχὴ, θὰ χρησιμεύει γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ

αὐτός ὁ συμψηφισμός καί γιά τή γενική ἀσφάλιση. Ἀπό τή στιγμή αὐτή, οἱ ἰδιοκτῆτες, ἐκεῖ πού διατηροῦν δικαιώματα ἰδιοκτησίας, ἐφόσον μέ τήν προσωπική τους ἐργασία ἀποκομίζουν ὠφέλη ἀπ' τά χωράφια τους, θά ἐξομοιωθοῦν μέ τούς νέους ἰδιοκτῆτες, θά ὑπαχθοῦν στήν ἴδια κατηγορία καί θά ἀποκτήσουν τά ἴδια δικαιώματα, ὥστε κανένα τυχαῖο περιστατικό, συνδεόμενο μέ τοποθεσία ἢ κληρονομία, νά μή δίνει σέ κανέναν προνόμια σέ βάρος τῶν ἄλλων καί οἱ ὅροι καλλιέργειας τῆς γῆς νά εἶναι κοινοί γιά ὅλους. Ὁ ἐγγειος φόρος θά καταργηθεῖ. Οἱ ἄρμοδιότητες τῆς ἀγροφυλακῆς μεταβιβάζονται στά κοινοτικά συμβούλια».

VI. Σπουδή. Ὁργάνωση τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων.

1. Πίστη. Ἡ Ἐθνική Τράπεζα πού προαναφέραμε μέ τά ὑποκαταστήματά της. Ἀποσύρονται σιγά-σιγά ἀπ' τήν κυκλοφορία ὁ χρυσός καί ὁ ἄργυρος. Ἀντικαθίστανται μέ χαρτονομίσματα. Ὅσο γιά τήν *ιδιωτική πίστωση*, πρέπει νά ἐφαρμοστεῖ στίς ἐργατικές ἐνώσεις καί στίς γεωργικές καί βιομηχανικές ἐταιρίες.

2. Ἰδιοκτησία. Βλ. παραπάνω τή σημείωση γιά τήν «γαιοκτησία». Μέ τούς παραπάνω ὅρους μπορεῖ ἄφοβα νά ἐπιτραπεῖ στόν ἰδιοκτήτη νά πουλάει, νά μεταβιβάζει, νά ἀπαλλοτριώνει, καί νά θέτει στήν κυκλοφορία τήν ἰδιοκτησία ὅπως αὐτός θέλει... Χάρη στή διευκόλυνση πού παρέχει ἡ καταβολή τῶν ἐτήσιων μερισμάτων, ἡ ἀξία τῆς ἀκίνητης περιουσίας μπορεῖ διαρκῶς νά διαμοιράζεται, νά ἀνταλλάσσεται, νά ὑπόκειται σέ κάθε λογῆς ἀλλαγές, δίχως νά θίγεται ποτέ ἡ ἀκίνητη περιουσία. Ἡ γεωργική ἐργασία ἀντιστρατεύεται τήν ἐταιρική μορφή.

3. Καταμερισμός τῆς ἐργασίας, συλλογικές δυνάμεις, μηχανές. Ἐργατικές ἐνώσεις.

Ὅλες οἱ βιομηχανίες, οἱ ἐπιχειρήσεις ἢ ὑπηρεσίες, πού ἀπ' τή φύση τους ἀπαιτοῦν συνδυασμένη ἐργασία πολλῶν ἐργατῶν διαφόρων εἰδικότητων, εἶναι προορισμένες νά γίνουν ἐστίες ἐργατικοῦ συνδέσμου ἢ ἐργατικῆς ἐνωσης. Ἐκεῖ, ὅμως, ὅπου τό προϊόν μπορεῖ νά παραχθεῖ δίχως τήν ἀπό κοινοῦ προσπάθεια ἀτόμων διαφορετικῶν εἰδικότητων, μέ τήν ἐργασία ἐνός ἀτόμου ἢ μιᾶς οἰκογένειας, δέν ὑπάρχει θέση γιά συνεταιρισμό. Συνεπῶς, δέ χρειάζονται κανενός εἶδους συνεταιρισμοί σέ μικρά ἐρ-

γαστήρια, στή βιοτεχνία, στήν παραγωγή υποδημάτων, στή ραπτική κλπ., στο εμπόριο κλπ. Συνεταιρισμός στή *μεγάλη βιομηχανία*. Έδω, συνεπώς, οί *εργατικές ενώσεις*. Τό κάθε μέλος τοῦ συνεταιρισμοῦ ἔχει δικαίωμα ἐξ ἀδιαιρέτου στήν ἰδιοκτησία τῆς ἔνωσης, ἔχει δικαίωμα νά καταλάβει ἐκ περιτροπῆς ὅποιαδήποτε θέση. Ἡ παιδεία του, οί γνώσεις του καί ὁ χρόνος τῆς μαθητείας του ὀφείλουν νά τόν καθοδηγοῦν κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε, ὑποχρώνοντάς τον νά ἐκτελεῖ τίς δυσάρεστες καί βαριές δουλειές πού πέφτουν στό μερίδιό του, θά τοῦ δίνουν τή δυνατότητα νά περνάει ἀπό πολλές δουλειές καί ειδικότητες καί, ὅταν ὠριμάσει θά τοῦ ἐξασφαλίζουν ἐγκυκλοπαιδικές γνώσεις καί ἀρκετά εἰσοδήματα. Τά ἀξιώματα εἶναι αἰρετά καί οἱ κανονισμοί ψηφίζονται ἀπ' ὅλα τά μέλη τοῦ συνεταιρισμοῦ. Τό ἡμερομίσθιο εἶναι ἀνάλογο μέ τή φύση τοῦ λειτουργήματος, μέ τή σπουδαιότητα τοῦ ταλέντου καί μέ τό βαθμό τῆς ὑπευθυνότητος. Κάθε συνεταιριστής μετέχει στά κέρδη καί στίς ὑποχρεώσεις τῆς ἔνωσης ἀνάλογα μέ τίς ὑπηρεσίες πού προσφέρει. Ὁ καθένας ἔχει τό δικαίωμα νά ἀποχωρήσει αὐτόβουλα ἀπ' τό συνεταιρισμό, νά κάνει ἐκκαθάριση τῶν λογαριασμῶν καί τῶν δικαιωμάτων του. Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ συνεταιρισμός δικαιούται ὅποτεδήποτε νά προσλαμβάνει νέα μέλη... Ἔτσι λύνονται δύο προβλήματα : τῆς συλλογικῆς δύναμης καί τοῦ καταμερισμοῦ τῆς δουλειᾶς .. Στή μεταβατική περίοδο διευθυντές τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν εἶναι οἱ ἐργοστασιάρχες κλπ.

4. Διαμόρφωση τῆς ἀξίας: ὁργάνωση φτηνοῦ ἐμπορίου.

Λήψη μέτρων κατά τῆς ἀκρίβειας τοῦ ἐμπορεύματος καί τῆς ἀuthαιρεσίας τῶν τιμῶν. Ἡ *σωστή τιμή* ἀντιποσωπεύει ἐπακριβῶς : α) Τό ὕψος δαπανῶν παραγωγῆς σύμφωνα μέ τόν ἐπίσημα καθορισμένο μέσον ὄρο τῶν ἐλεύθερων παραγωγῶν. β) Τήν ἀμοιβή τοῦ ἐμπόρου ἢ τό ἀντιστάθμισμα τοῦ κέρδους, τό ὅποιο στερεῖται ὁ πωλητής, παραιτούμενος ἀπ' τήν κατοχή τοῦ ἀντίστοιχου πράγματος. Γιά νά παρακινηθεῖ πρὸς τοῦτο ὁ ἔμπορος, πρέπει νά τοῦ δοθοῦν ἐγγυήσεις. Οἱ ἐγγυήσεις μποροῦν νά παρέχονται μέ διάφορους τρόπους : εἴτε οἱ καταναλωτές, πού θέλουν νά βροῦν μιὰ σωστή τιμή καί ταυτόχρονα εἶναι καί παραγωγοί, δεσμεύονται ἀπό τή μεριά τους νά παραδίδουν στόν ἔμπορο τά δικά τους προ-

ϊόντα μέ ἴσους ὅρους — ὅπως γίνεται κιόλας ἀπό διάφορους ἐργατικούς συνεταιρισμούς τοῦ Παρισιοῦ, — εἴτε οἱ παραπάνω καταναλωτές ἀρκοῦνται στό νά ἐξασφαλίζουν στόν πωλητή μιᾷ ἐπιδότηση, ἢ, ἀκόμα καλύτερα, μιᾷ ἀρκετά σημαντική ἀγοραστική πελατεία, πού θά τοῦ ἐγγυᾶται ἕνα εἰσόδημα. Λογουχάρη, τό κράτος, στό ὄνομα τῶν συμφερόντων πού προσωρινά ἐκπροσωπεῖ, οἱ περιφέρειες καί οἱ κομποῦνες — ἡ καθεμίᾳ ἐξ ὀνόματος τῶν κατοίκων της — ἐπιθυμώντας νά ἐξασφαλίσουν σ' ὅλους μιᾷ σωστή τιμή καί μιᾷ καλή ποιότητα προϊόντων καί ὑπηρεσιῶν, προσφέρονται νά ἐγγυηθοῦν στούς παραγωγούς, πού θά προσφέρουν τούς πιό εὐνοϊκοὺς ὅρους, εἴτε ποσοστά πάνω στό κεφάλαιο καί τά ὑλικά πού θά βάλουν στίς ἐπιχειρήσεις τους, εἴτε μιᾷ σταθερῇ ἀμοιβῇ, εἴτε — ἐκεῖ ὅπου εἶναι σκόπιμο — ἐπαρκή ὄγκο παραγγελιῶν. Οἱ ἐργολάβοι, ἀπό τή μεριά τους, ὑποχρεώνονται νά προσφέρουν τά προϊόντα καί τίς ὑπηρεσίες πού ἀνέλαβαν γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῶν καταναλωτῶν. Κατά τά ἄλλα, παραμένει ἐλεύθερο τό πεδίο τοῦ συναγωνισμοῦ. Αὐτοί ὀφείλουν νά ἀναφέρουν ἀναλυτικά τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τίς τιμές, τόν τρόπο παράδοσης, τή χρονική διάρκεια τῶν δεσμεύσεών τους, τά μέσα πού διαθέτουν γιά τήν ἐκτέλεσή τους. Οἱ ἐνσφράγιστες προσφορές κατατίθενται σέ τακτές προθεσμίες καί ὕστερα ἀνοίγονται καί δημοσιεύονται — ἀνάλογα μέ τή σπουδαιότητα τῆς σύμβασης, — σέ μιᾷ βδομάδα, σέ δύο βδομάδες, σέ ἕνα μήνα, σέ τρεῖς μήνες προτοῦ ἀνατεθεῖ ἡ ἐργολαβία. Μετά τήν ἐκπνοή τοῦ συμβατικοῦ χρόνου ὀρίζονται νέες δημοπρασίες.

5. *Ἐξωτερικό ἐμπόριο.* Μόλις μειωθεῖ ὁ τόκος, πρέπει νά μειωθοῦν τά δασμολόγια καί ὅταν ὁ τόκος θά ἐκμηδενισθεῖ ἢ θά κατέβει στό 1/4 % ἢ στό 1/2 %, πρέπει νά καταργηθοῦν οἱ τελωνειακοὶ δασμοί.

VII. Σπουδή. Ἐνσωμάτωση τῆς κυβέρνησης στόν οἰκονομικό ὄργανισμό.

Κοινωνία χωρίς ἐξουσία. Κατάργηση τῶν θρησκευμάτων, τῆς Δικαιοσύνης, τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ, τῆς Ἀστυνομίας τῆς Δημόσιας Παιδείας, τοῦ πολέμου, τοῦ Ναυτικοῦ καί ὅλων, τῶν ἄλλων, μέ ἄλλα ἡχηρά παρόμοια.

Γράψε μου διεξοδικά τις σκέψεις σου για τη συνταγή αυτή.
Σέ χαιρετώ
Δικός σου
Κ. Μάρξ

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Άπαντα, τόμ. 27, σελ. 296-304.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Κ. Μάρξ στὸ Λονδίνο

[Μάντσεστερ, γύρω στὶς 10 Αὐγούστου 1851]

[...] Ὅσο γιὰ τὸν Προυντόν⁸⁴, φαίνεται ὅτι πραγματοποιεῖ προόδους. Οἱ φάσεις ἀπ' τίς ὁποῖες περνάει ἡ ἀνοησία του παίρνουν, ὅπως καὶ νάχει, πιο ἀνεκτὴ μορφή καὶ ὁ κ. Λουί Μπλάν θά ὑποχρεωθεῖ νά σπαζοκεφαλιάσει μ' αὐτὰ τὰ «αἰρετικά». Ὡστε, λοιπόν, στὸ φινάλε καὶ ὁ κ. Προυντόν καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ δικαιώματος ιδιοκτησίας συνίσταται στὴ συγκεκαλυμμένη δήμευση τῆς περιουσίας ἀπὸ ἓνα λίγο-πολύ συγκεκαλυμμένο κράτος καὶ ὅτι τὸ ἀληθινὸ νόημα κατάργησης τοῦ κράτους βρίσκεται στὴν ἐντεινόμενη συγκεντροποίηση τοῦ κράτους. Γιατί τί ἄλλο ἀντιπροσωπεύουν «ὅλες οἱ κομμοῦνες τῆς χώρας, πού πρέπει νά προσέλθουν σέ μιά συμφωνία μεταξύ τους γιὰ μιά ἰσοπέδωση διαφορῶν πού ἀναφέρονται στὴν ποιότητα τῶν χωραφιῶν καὶ στὸ εἶδος τῆς καλλιέργειάς τους» μέ ὅλες τίς συνακόλουθες ἀρμοδιότητες καὶ ἐπιπτώσεις τους ;

Ἄν θά ἔχω αὔριο καιρό, θά συνεχίσω γιὰ τοῦτον τὸν παράξενο [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 27, σελ. 306.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Κ. Μάρξ στὸ Λονδίνο

[Μάντσεστερ, γύρω στὶς 11 Αὐγούστου 1851]

Ἀγαπητέ Μάρξ !

Χθὲς ἀναγκάστηκα νὰ διακόψω τίς παρατηρήσεις μου γιὰ τὸν Προυντόν. Συνεχίζω σήμερα. Πρὸς στιγμή ἀφήνω κατὰ μέρος πολλά κενὰ τῆς συνταγῆς του, ὅπως, λογουχάρη, τὸ ὅτι στὰ ὅσα λέει δέν φαίνεται μέ ποιό τρόπο θά περάσουν τὰ ἐργοστάσια ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἐργοστασιαρχῶν στίς *compagnie ouvrières**, μιά καί ἐξαλείφονται οἱ τόκοι καί ἡ γαιοπρόσοδος, ἀλλά ὅχι τὸ κέρδος (ἐφόσον ὁ συναγωνισμός ἐξακολουθεῖ νὰ ἰσχύει). Ὑστερα, δέ μᾶς λέει τί θά γίνει μέ τίς μεγάλες γαιοκτησίες, ὅπου ἡ γῆ καλλιεργεῖται ἀπὸ μισθωτοὺς ἐργάτες. Ὑπάρχουν καί ἄλλα παρόμοια κενά. Γιὰ νὰ τὰ κρίνω ὅλα αὐτά στή θεωρητική τους ὁλοκλήρωση θά μοῦ χρειάζóταν νὰ ἔχω τὸ ἴδιο τὸ βιβλίο⁸⁴. Γι' αὐτό μπορῶ νὰ πῶ τῇ γνώμῃ μου μόνο στὸ βαθμὸ πού ἐξετάζω κατὰ πόσο τὰ ἐπιμέρους μέτρα εἶναι πραγματοποιήσιμα, *le cas échéant***, καί ταυτόχρονα νὰ διερευνήσω σέ ποιό βαθμὸ αὐτά τὰ μέτρα εἶναι χρήσιμα γιὰ τὴ συγκεντροποίηση ὅλων τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Καί γι' αὐτό, ἐδῶ πού τὰ λέμε, θά χρειάζóταν νὰ ἔχω τὸ ἴδιο τὸ βιβλίο, γιὰ νὰ δῶ ὅλη τὴ διαδρομὴ τῶν συλλογισμῶν.

Τό ὅτι ὁ κ. Προυντόν κατέληξε, ἐπιτέλους, στήν πεποίθηση πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρξει μιὰ λίγο-πολύ συγκεκαλυμμένη δῆ-

* — ἐργατικές συντροφιές.

** — ἂν συντρέχει λόγος.

μευση, αποτελεί, όπως ήδη είπα, μία πρόοδο. Ερωτάται μόνο αν είναι εφαρμόσιμη ή αφορμή δήμευσης την οποία επικαλείται, διότι για όλους αυτούς τους στενόμυαλους, που βαυκαλίζονται με την ιδέα πως τέτοια αναγκαστικά μέτρα δήθεν δεν αποτελούν δήμευση, ακριβώς ή αφορμή είναι ο μοχλός των πάντων. «Ο τόκος θά μειωθεί σέ 1/2 % ή σέ 1/4 %». Μέ ποιό τρόπο; Έδω οι σημειώσεις σου λένε απλώς ότι τό κράτος — ή, συγκεκαλυμμένα και μέ άλλη όνομασία, ή συγχωνευμένη μ' αυτό Κρατική Τράπεζα, — πρέπει απ' τόν τόκο αυτό νά δανείζει έναντι ύποθηκων 500 εκατομμύρια φράγκα τό χρόνο. Θά προσθέσω ότι ή μείωση πρέπει νά γίνει βαθμιαία. Εφόσον ο τόκος θά είναι τόσο χαμηλός, ή εξόφληση όλων των χρεων κτλ. μέ εισφορές του 5 % ή του 10 % per annum*, γίνεται, φυσικά, εύκολα. Αλλά ο κ. Προυντόν δέ λέει πως θά φθάσει σ' αυτό. Στο σημείο αυτό έρχονται στο νοῦ μου οι πρόσφατες συζητήσεις μας για μία μείωση του τόκου σύμφωνα μέ τό σχέδιό σου, που συνίσταται στο νά ιδρυθεί μία Έθνική Τράπεζα, που θά έχει τό αποκλειστικό προνόμιο έκδοσης χαρτονομίσματος και θά αποσύρει απ' την κυκλοφορία τό χρυσό και τόν άργυρο. Νομίζω πως κάθε απόπειρα νά γίνει απότομη και όριστική μείωση του τόκου είναι καταδικασμένη νά αποτύχει εξαιτίας του ότι σέ κάθε επανάσταση και σέ κάθε στασιμότητα τής οικονομίας μεγαλώνουν οι ανάγκες για δανειοδότηση, για χορήγηση πιστώσεων σέ κείνους που αντιμετωπίζουν προσωρινά μία στενότητα χρήματος, δυσκολεύονται και, συνεπώς, ή θέση τους εκείνη τή στιγμή είναι άσταθής. Ακόμα και αν τό μέρος εκείνο του τόκου που θεωρείται πραγματικό αντίστάθμισμα έναντι του δανείου μπορεί νά μειωθεί μέ τή βοήθεια του όγκου των κεφαλαίων, παραμένει τό άλλο μέρος του τόκου, που αντιπροσωπεύει την έγγυηση επιστροφής του δανείου και που ακριβώς σέ περίοδο κρίσης ανέρχεται απότομα. Σέ κάθε επανάσταση οι έμποροι μένουν εϋγνώμονες στην κυβέρνηση που θά τους δανειοδοτήσει όχι μέ 1/4 ή 1/2 %, αλλά μέ 5 %. Σύγκρινε τό 1848, τά δανειοδοτικά ταμεία κτλ. Αλλά τό κράτος και κάθε μεγάλη συγκεντροποιημένη κρατική Τράπεζα, εφόσον δεν έχουν οργανώσει

* — τό χρόνο.

παντοῦ τὰ ὑποκαταστήματά τους, ὥς τίς πιό ἀπομακρυσμένες γωνιές κι ἐφόσον οἱ ὑπάλληλοί τους δέν ἔχουν ἀποκτήσει μεγάλη ἐμπορική πείρα, μποροῦν νά δανείσουν χρήματα μόνο σέ μεγάλες ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις, ἀλλιῶς θά ἀναγκάζονταν νά πετοῦν λεφτά στόν ἀέρα. Καί ὁ μικρέμπορος δέ μπορεῖ νά ἐγγράψει τό ἐμπόρευσμά του ὑποθήκη στήν Τράπεζα, ὅπως τό κάνει ὁ μεγαλέμπορος. Ἔτσι, ἄμεσο ἐπακόλουθο κάθε μείωσης τοῦ τόκου τῶν κρατικῶν δανείων θά εἶναι ἡ αὔξηση τῶν κερδῶν τῶν μεγαλεμπόρων καί ἡ γενική ἄνοδος αὐτῆς τῆς τάξης.

Τό μικρεμπόριο θά ἀναγκάζοταν, ὅπως καί πρίν, νά καταφύγει στούς χρηματομεσίτες, πού θά ἔπαιρναν χρήματα ἀπ' τήν κυβέρνηση μέ 1/2 % καί θά τά δάνειζαν μέ 5 %. Αὐτό εἶναι ἀναπόφευκτο, διότι τό μικρεμπόριο δέν προσφέρει σιγουριά, δέ μπορεῖ νά βάλει ὑποθήκη. Ἔτσι καί πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή τό ἀποτέλεσμα θά εἶναι νά ἀνεβεῖ ἡ μεγάλη ἀστική τάξη, νά δημιουργηθεῖ ἔμμεσα μιὰ τάξη μεγάλων τοκογλύφων, τραπεζιτῶν δεύτερης διαλογῆς.

Ὅλη αὐτή ἡ αἰώνια ἐπιδίωξη τῶν σοσιαλιστῶν καί τοῦ Πрунτόν γιά μείωση τοῦ τόκου ἀποτελεῖ, κατὰ τήν ἄποψή μου, μιὰ παραλλαγμένη ἐκφραση τῶν ἀγαθῶν προθέσεων τῶν ἀστῶν καί τῶν μικροαστῶν. Ὅσο ὁ τόκος καί τό κέρδος θά βρίσκονται σέσχέση ἀντιστρόφως ἀνάλογη μεταξὺ τους, ἡ μείωση τοῦ τόκου μπορεῖ νά ὀδηγήσει μόνο στήν αὔξηση τοῦ κέρδους. Καί ὅσο ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πού ἡ θέση τους εἶναι ἀσταθής, πού δέν ἔχουν σιγουριά καί γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα, τὰ κρατικά δάνεια δέ μποροῦν νά ἐξαλείψουν τήν ἰδιωτική πίστη καί ἔτσι δέν μποροῦν νά μειώσουν τόν τόκο γιά ὅλες τίς συναλλαγές. Τό κράτος, πού θά δανείσει χρήματα μέ τόκο 1/2 %, θά βρεθεῖ ἔναντι τοῦ τοκογλύφου, τόν ὁποῖο χρηματοδοτεῖ, στήν ἴδια θέση πού βρέθηκε ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις τό 1795, ὅταν εἰσέπραξε ὑπὸ μορφὴ φόρων 500 ἑκατομμύρια σέ χαρτονομίσματα, πού ἡ ἀξία τους ἦταν τρία ἑκατομμύρια. Μόνο καί μόνο γιά νά περισώσει τήν «πίστη» της, πού ἔτσι κι ἀλλιῶς εἶχε χάσει κάθε ἀξία, δεχόταν νά γίνεται ἡ καταβολὴ τῶν φόρων μέ χαρτονομίσματα στήν ὀνομαστικὴ τους τιμὴ, δηλαδή σέ μιὰ τιμὴ περίπου διακοσιπλασία τῆς πραγματικῆς τους ἀξίας. Τό

κράτος, λοιπόν, θά βρισκόταν στην ίδια κατάσταση στην οποία βρέθηκε ή κυβέρνηση εκείνη έναντι των τότε κερδοσκοπών τής γής και του χρήματος.

Ο Προυντόν είναι πολύ αφελής. «Η ιδιωτική πίστη εφαρμόζεται ή πρέπει να εφαρμόζεται στις εργατικές ενώσεις». Αυτό σημαίνει πώς τίθεται το ακόλουθο δίλημμα : ή επίστασία, διεύθυνση και ρύθμιση αυτών των ενώσεων απ' το κράτος, πράγμα βέβαια που δεν τό θέλει ο Προυντόν, ή οργάνωση μιᾶς πελώριας ἀπάτης έναντι των ενώσεων, ὁμοιας μέ τήν ἀπάτη τοῦ 1825 καί τοῦ 1845, πού ἐδῶ ἀναπαράγεται σέ ἐπίπεδο προλεταριάτου, λοῦμπεν-προλεταριάτου καί μικροαστικής τάξης.

Ἡ ἐπιδίωξη νά γίνει κύριο θέμα ή βαθμιαία μείωση των τόκων μέ τή βοήθεια ἐμπορικῶν καί καταναγκαστικῶν μέτρων προκειμένου νά μετατραπεῖ ή καταβολή των τόκων σέ ἀπόσβεση τοῦ χρέους καί νά διαγραφοῦν ἔτσι ὅλα τά χρέη κτλ. καί νά συγκεντρώσουν στά χέρια τους τό κράτος ή οἱ κομμουνες ὅλη τήν πραγματική περιουσία, μοῦ φαίνεται ἐντελῶς ἀνέφικτη. Πρῶτο, διότι ὑπάρχουν οἱ παραπάνω λόγοι. Δεύτερο, διότι αὐτό θά διαρκοῦσε πάρα πολύ. Τρίτο, διότι τό νά διατηρηθεῖ ή πίστη, μέ τή μορφή κρατικῶν χρεωγράφων, τό μόνο ἀποτέλεσμα πού θά εἶχε θά ἦταν νά ὑπάρχει ἐξωτερικό χρέος, ἐφόσον ὅλα τά χρήματα των ἐξοφλήσεων θά διέφευγαν στό ἐξωτερικό. Τέταρτο, διότι καί ἂν ἀκόμα δεχθοῦμε κατ' ἀρχήν ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο, θά ἦταν ἀνόητο νά πιστέψει κανεῖς ὅτι ή Γαλλία, ή Δημοκρατία*, μπορεῖ νά τό ἐφαρμόσει αὐτό ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Ἀμερικῆς. Πέμπτο, διότι οἱ ἐξωτερικοί πόλεμοι καί ή πίεση των καθημερινῶν περιστάσεων καθιστοῦν γενικά ἀνέφικτα τέτοιου εἶδους συστηματικά, μακροπρόθεσμα, σέ μιά κλιμάκωση 20-30 χρόνων μέτρα καί πολύ περισσότερο τήν ἐξόφληση μέ χρήματα.

Ἡ πρακτική ἀξία τῆς ἱστορίας αὐτῆς συνίσταται, κατά τή γνώμη μου, μόνο στό ὅτι σέ μιά ὀρισμένη στιγμή τῆς ἐπαναστατικής ἐξέλιξης μπορεῖ, διαμέσου τοῦ μονοπωλίου τῆς Κρατικῆς Τράπεζας, νά θεσπισθοῦν ὅπωςδῆποτε τά ἀκόλουθα : Ἄρθρο 1 : Καταργοῦνται οἱ τόκοι ή περιορίζονται στό 1/4 % . Ἄρθρο 2 :

* —Ἐδῶ ὁ Ἐνγκελς χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο la République (Σημ. μετ.).

Ἡ καταβολή τόκων συνεχίζεται, ὅπως καί προηγούμενα, καί ἔχει τήν ἔννοια καταθέσεων πρὸς ἀπόσβεση τοῦ χρέους. Ἄρθρο 3 : Τό κράτος δικαιούται νά ἐξαγοράσει ὅλη τήν ἀκίνητη περιουσία κτλ. στίς τρέχουσες τιμές, μέσα σέ 20 χρόνια, μέ τόκο 5 %. Ἕνα τέτοιο διάταγμα ἴσως κάποτε *χρειασθεῖ*, ὡς μέτρο πού προοιωνίζει τήν κατευθείαν δήμευση. Ἀλλά τό νά βασανίζει κανεῖς τό μυαλό του μέ τό πότε, πῶς καί ποῦ θά γίνηι αὐτό, ἀποτελεῖ πιά μιά καθαρή θεωρητική κατασκευή.

Πάντως, αὐτό τό βιβλίο τοῦ Πруντόν, ὅπως φαίνεται, εἶναι πολύ πιό προσγειωμένο ἀπ' ὅ,τι τά προηγούμενα βιβλία του. Ἡ ἄποψή του γιά τό ποιά στοιχεῖα συνθέτουν τήν ἀξία παίρνει ἐπίσης μιά μορφή μέ σάρκα καί ὀστά : «Τή μορφή τῆς σωστής τιμῆς τοῦ μαγαζάτορα». «Τέσσερα φράγκα, κύριέ μου, εἶναι ἡ πιό σωστή τιμή!». Μένει ἀξεκαθάριστο ποιά σχέση ἔχει ἡ κατάργηση τῶν τελωνειακῶν δασμῶν μέ τήν κατάργηση τοῦ τόκου. Τό γεγονός ὅτι ὁ Πрунτόν ἀπό τό 1843 ἴσαμε τώρα ἔκανε ὀλόκληρη μετάσταση ἀπ' τόν Χέγκελ στόν Στίρνερ εἶναι πάντως μιά ἐνδειξη προόδου. Ἄντε νά πεῖς τώρα πῶς ὁ Πрунτόν δέν κατανοεῖ τή γερμανική φιλοσοφία, ὅταν τή μελετάει πάνω στό ἴδιο τό πτῶμα του ὡς τήν τελευταία φάση τῆς ἀποσύνθεσής του.

Γράψε μου ἀμέσως καί πές μου τή γνώμη σου γιά τά παραπάνω.

Δικός σου
Φ.Ε.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 27, σελ. 308-311.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Φ. Ἐνγκελς στὸ Μάντσεστερ

[Λονδίνο], 14 Αὐγούστου 1851
28, Dean Street, Soho

Ἀγαπητέ Ἐνγκελς!

Σέ μιά-δυό μέρες σοῦ στέλνω αὐτούσιο τὸν Προυντόν⁸⁴, ὥστε μόλις τὸν διαβάσεις νά μοῦ τὸν ἐπιστρέψεις ἀμέσως. Ἐτοιμάζομαι — γιὰ λόγους χρημάτων — νά δημοσιεύσω δυό-τρία τυπογραφικά φύλλα γι' αὐτό τό βιβλίο. Γράψε μου, λοιπόν, τίς κρίσεις σου γιὰ τό βιβλίο πὶο διεξοδικά ἀπ' ὅ,τι τό συνηθίζεις ὅταν κρατᾷς βιαστικές σημειώσεις⁸⁶.

Ἡ οὐσία τοῦ προυντονισμοῦ, — καί στήν ὁλότητά του ὁ προυντονισμός εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα πολεμική κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ, ὅσο καί ἂν τὸν λαφυραγώγησε καί τὸν ἀντίκρισε μέσα ἀπὸ ἓνα παραμορφωτικό πρίσμα, — συνοψίζεται, κατὰ τήν ἄποψή μου, στὸν ἀκόλουθο συλλογισμό :

Ὁ πραγματικός ἐχθρός, τὸν ὁποῖο πρέπει νά ἀνατρέψουμε, εἶναι τό κεφάλαιο. Καθαρά οἰκονομική ἐκδήλωση τοῦ κεφαλαίου εἶναι ὁ τόκος. Τό λεγόμενο κέρδος δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά ιδιότυπη μορφή ἡμερομισθίου. Ὁ τόκος ἐξαλείφεται μέ τή μετατροπή του σέ μέρισμα, δηλαδή σέ ἐτήσιες πληρωμές γιὰ τήν ἀπόσβεση τοῦ κεφαλαίου. Ἐτσι ἡ ἐργατική τάξη — διάβαζε ἡ *βιομηχανική τάξη* — θά ἔχει ἐξασφαλίσει γιὰ πάντα τήν ὑπεροχή, ἐνῶ ἡ κυρίως καπιταλιστική τάξη καταδικάζεται σέ βαθμιαία ἐξαφάνιση. Διάφορες μορφές τόκων εἶναι τά χρηματικά δάνεια, τά ἐνοίκια, ἡ ἔγγεια πρόσοδος. Ἐτσι ἡ ἀστική κοινωνία διασώζεται, ἡ ὑπαρξή της δικαιώνεται καί ἀφαιρεῖται ἀπλῶς ἡ κακή της πλευρά.

Ἡ κοινωνική ἐκκαθάριση εἶναι ἀπλῶς ἓνα μέσο γιὰ νά οἰκοδομηθεῖ ἀπ' τήν ἀρχή μιὰ «ύγιής» ἀστική κοινωνία. Ἀργά ἢ γρήγορα αὐτό γιὰ μᾶς εἶναι ἐπουσιῶδες. Θέλω πρῶτα νά ξέρω ποιά εἶναι ἡ γνώμη σου γιὰ τίς ἀντιφάσεις, τίς ἀνακρίβειες καί τίς ἀσάφειες τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας ἐκκαθάριση. Ὅμως, τό πρᾶγματι σωτήριο φάρμακο γιὰ μιὰ κοινωνία πού οἰκοδομεῖται ἐξαρχῆς εἶναι ἡ κατάργηση τοῦ τόκου, δηλαδή ἡ μετατροπή τῆς ἐτήσιας καταβολῆς τόκων σέ μερίσματα. Αὐτό τό μέτρο, πού παρουσιάζεται ὄχι ὡς μέσο, ἀλλά ὡς *οἰκονομικός νόμος* τῆς μεταρρυθμιζόμενης ἀστικής κοινωνίας, ὁδηγεῖ, φυσικά, σέ δύο ἀποτελέσματα :

1. Στή μετατροπή τῶν μικρῶν μή βιομηχανικῶν καπιταλιστῶν σέ βιομηχανικούς. 2. Στή διαιώνιση τῆς τάξης τῶν μεγάλων καπιταλιστῶν, διότι, στήν οὐσία, ἂν πάρουμε ἓναν μέσον ὁρο, ἡ κοινωνία — ἀφοῦ ἀφαιρεθοῦν τά βιομηχανικά κέρδη — *γενικά* καί στό *σύνολο* πληρώνει πάντα μόνο μερίσματα. Ἄν ἦταν σωστό τό ἀντίθετο, τότε οἱ σύνθετοι τόκοι τοῦς ὁποίους λογαριάζει ὁ δόκτωρ Πράϊς⁸⁷, θά ἦσαν μιὰ πραγματικότητα καί δέν θά ἔφταναν οὔτε τά πλούτη ὅλου τοῦ κόσμου γιὰ νά *καταβληθοῦν* οἱ τόκοι καί τοῦ πιό μικροῦ κεφαλαίου πού μπήκε σέ κυκλοφορία ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Χριστοῦ. Στήν πραγματικότητα, ὅμως, ἂν πάρουμε γιὰ παράδειγμα τήν Ἀγγλία, — δηλαδή τήν πιό σταθερή ἀστική χώρα, — μπορεῖ νά πεῖ κανεῖς μέ σιγουριά ὅτι στά τελευταῖα 50 ἢ 100 χρόνια τό κεφάλαιο, πού ἐπενδύθηκε στή γῆ ἢ σέ ὀτιδήποτε ἄλλο, δέν ἀπέφερε ποτέ ὡς τώρα τόκους, ἂν κρίνουμε τουλάχιστον ἀπό τίς τιμές κι ἐδῶ ἀκριβῶς περί αὐτοῦ πρόκειται. Ἄς λογαριάσουμε γιὰ παράδειγμα, ὅτι οἱ ἔθνικος πλοῦτος τῆς Ἀγγλίας ἀνέρχεται σέ 5 δισεκατομμύρια. Ἄς δεχτοῦμε ὅτι ἡ Ἀγγλία παράγει 500 ἑκατομμύρια τό χρόνο. Ἐτσι ὅλος ὁ πλοῦτος τῆς Ἀγγλίας ἰσοῦται ἀπλῶς μέ τό προϊόν τοῦ ἐτήσιου ἔργου τῆς Ἀγγλίας, πολλαπλασιασμένου ἐπὶ 10. Συνεπῶς, τό κεφάλαιο ὄχι μόνο δέν ἀποφέρει τόκους, ἀλλά οὔτε *κάν ἀναπαράγει* τήν ἀξία του. Κι αὐτό διότι ἰσχύει ἓνας ἀπλός νόμος. Ἡ ἀξία καθορίζεται πρωτογενῶς ἀπό τά πρωτογενῆ πλεονάσματα τῆς παραγωγῆς, ἀπό τόν ἐργάσιμο χρόνο ὁ ὁποῖος ἦταν ἀρχικά ἀναγκαῖος γιὰ νά παραχθεῖ τό δοσμένο προϊόν. Ἀπό τή στιγμή

ὅμως πού ἔχει παραχθεῖ τό προϊόν, τότε ἡ τιμή του καθορίζεται ἀπό τά πλεονάσματα ἐκεῖνα πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν ἀνα-
 παραγωγή του. Ἐλλά τά πλεονάσματα τῆς ἀναπαραγωγῆς μειώ-
 νονται συνεχῶς τόσο πῶς γρήγορα ὅσο πῶς ἀναπτυγμένη βιομη-
 χανικά εἶναι ἡ ἐποχή. Συνεπῶς, ὁ νόμος τῆς συνεχοῦς ὑποτίμη-
 σης τῆς ἴδιας τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου παραλύει τό νόμο τῆς
 προσόδου καί τοῦ τόκου πού ὁδηγεῖ ἄλλωστε στό παράλογο.
 Ἐδῶ βρίσκεται ἐπίσης ἡ ἐξήγηση τῆς θέσης πού ἀνέπτυξες ὅτι
 κανένα ἐργαστάσιο δέν καλύπτει τά πλεονάσματα τῆς παραγω-
 γῆς του. Ἐτσι ὁ Προυντόν δέ μπορεῖ νά ἀναμορφώσει τήν κοι-
 νωνία μέ τή θέσπιση ἑνός νόμου, τόν ὁποῖο ἀκολουθεῖ οὐσια-
 στικά ἡ κοινωνία καί δίχως τή δική του συμβουλή.

Τό μέσο, μέ τό ὁποῖο θέλει νά ἐπιτύχει τά πάντα ὁ Προυν-
 τόν, εἶναι ἡ Τράπεζα. Ἐδῶ ὑπάρχει *qui pro quo**. Τό τραπεζικό
 ἔργο μπορεῖ νά χωριστεῖ σέ δύο μέρη : 1. *Μετατροπή* τοῦ κεφα-
 λαίου σέ *μεταλλικό νόμισμα*. Στήν περίπτωση αὐτή δίνω ἀπλῶς
χρήματα ἔναντι τοῦ *κεφαλαίου* καί αὐτό, βέβαια, μπορεῖ νά γίνει
 μόνο μέ τόν συνυπολογισμό τῶν πλεονασμάτων τῆς παραγωγῆς,
 συνεπῶς ἀπό τό 1/2 ἢ 1/4 %. 2. *Δανεισμός τοῦ κεφαλαίου* ὑπό
 χρηματική μορφή. Ἐδῶ ὁ τόκος θά καθορίζεται ἀπό τόν ὄγκο
 τοῦ κεφαλαίου. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ πίστωση μπορεῖ ἀπλῶς
 νά μετατρέψει τά ρευστά ἀλλά μή παραγωγικά πλούτη διαμέ-
 σου τῆς συγκεντροποίησης κλπ., κλπ., σέ πραγματικό, ἐνεργό
 κεφάλαιο. Ὁ Προυντόν θεωρεῖ ὅτι τό ὑπ' ἀριθ. 2 εἶναι ἐξίσου
 εὐκόλο, ὅπως καί τό ὑπ' ἀριθ. 1. Τελικά, ὅμως, ἀποδείχεται ὅτι,
 θέτοντας σέ χρήση μιᾶ πλασματική μάζα κεφαλαίου ὑπό μορφή
 χρημάτων, στήν καλύτερη περίπτωση μειώνει τόν *τόκο* ἐπὶ τοῦ
 κεφαλαίου μόνο καί μόνο γιά νά αὐξήσει στήν ἴδια ἀναλογία
 τήν *τιμή* του. Ἐτσι, ὅμως, μόνο ἕνα πράγμα ἐπιτυγχάνεται : ὁ
 ἐξευτελισμός τῶν χρεωγράφων του.

Τή λογική τῆς σχέσης τελωνειακῶν δασμῶν καί τόκων τήν
 ἀφήνω νά τήν ἀπολαύσεις στό πρωτότυπο. Ἐνα ἰέτοιο κομπο-
 τέχημα εἶναι κρίμα νά τό καταστρέψει κανεῖς μέ συντομεύσεις.
 Ὁ κ. Πρ[ουντόν] δέ δίνει ἀκριβεῖς ἐνδείξεις οὔτε γιά τό πῶς θά

* — σύγχυση τοῦ ἑνός μέ τό ἄλλο.

μετέχουν οί κομμοῦνες στήν ιδιοκτησία τῶν σπιτιῶν καί τῶν χω-
ραφιῶν — καί αὐτό θά ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νά τό κάνει προκει-
μένου νά βγάλει ψεύτες τοὺς κομμουνιστές, — οὔτε γιά τό πῶς
θά γίνουν ιδιοκτῆτες τῶν ἐργοστασίων οἱ ἐργάτες. Μολονότι
θέλει «ἰσχυρές ἐργατικές ἐνώσεις», δοκιμάζει τέτοιο δέος μπρο-
στά σ' αὐτές τίς βιομηχανικές «συντεχνίες», ὥστε παρέχει, πράγ-
ματι, ὄχι στό κράτος, ἀλλά στήν κοινωνία τό δικαίωμα νά τίς
καταργήσει. Σάν ἀληθινός Γάλλος, περιορίζει τό συνεταιρίζε-
σθαι μέσα στό ἐργοστάσιο, διότι δέν γνωρίζει οὔτε τή φίρμα
«Μόζες καί Υἱός»*, οὔτε τοὺς ἀγροκτηματίες τῆς κεντρικῆς Ἀγ-
γλίας. Ὁ γάλλος ἀγρότης, ὁ γάλλος τσαγκάρης, ράφτης, ἔμπορος
τοῦ φαίνονται σάν ἓνα δεδομένο ἀμετακίνητο ἀπό ἀμνημονεύτων
χρόνων, πού πρέπει νά τό δεχτεῖ κανεῖς ὅπως ἔχει. Ἀλλά, ὅσο
πιό πολύ ἀσχολοῦμαι μ' αὐτήν τήν κουρελαρία, τόσο πιό πολύ
πείθομαι ὅτι ἡ ἀναμόρφωση τῆς γεωργίας καί, συνεπῶς, τό
αἶσχος τῆς ιδιοκτησίας πού στηρίζεται σ' αὐτήν, πρέπει νά γίνει
τό ἄλφα καί τό ὦμέγα τῆς μελλοντικῆς ἐπανάστασης. Ἀλλιῶς,
θά ἀποδειχθεῖ πῶς ἔχει δίκιο ὁ μπάρμπα-Μάλθους.

Σέ σύγκριση μέ τόν Λουί Μπλάν κτλ., τό ἔργο αὐτό εἶναι
ἀξιόλογο, ιδίως χάρις στίς τολμηρές ἐπιθέσεις του κατά τοῦ
Ρουσσώ, τοῦ Ροβεσπιέρου, τοῦ Θεοῦ, τῆς fraternité** καί ἄλ-
λων παρόμοιων ἡχηρῶν [...].

K. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 27, σελ. 312-314.

* — μεγάλη φίρμα ἀνδρικών ἐνδυμάτων στό Λονδίνο (Σημ. μετ.).

** — ἀδελφোসύννης.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Κ. Μάρξ στὸ Λονδίνο

Μ[άντσεστερ], 21 Αὐγούστου 1851

[...] Τὸν Πρ[ουντόν]⁸⁴ τὸν διάβασα κιόλας ὡς τὴ μέση καὶ βρίσκω ἐντελῶς σωστή τὴ γνώμη σου. Ἡ ἔκκλησή του πρὸς τὴν ἀστική τάξη, ἡ ἐπάνοδός του στὸν Σαίν-Σιμόν καὶ ἑκατὸ ἄλλες ἱστορίες, στὸ κριτικό ἀκόμα μέρος, ἐπιβεβαιώνουν ὅτι, οὐσιαστικά, θεωρεῖ τὴ βιομηχανική τάξη, τὴν ἀστική τάξη καὶ τὸ προλεταριάτο σὰν πράγματα ταυτόσημα καὶ νομίζει πὼς ὁ ἀνταγωνισμός μεταξὺ τους ὀφείλεται ἀπλῶς στὸ ὅτι δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἐπανάσταση. Ἡ ψευτοφιλοσοφική κατασκευή τῆς ἱστορίας εἶναι ἐντελῶς σαφής : πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση, ἡ βιομηχανική τάξη κλεισμένη «στὸν ἑαυτό της», ἀπ' τὸ 1789 ὡς τὸ 1848 σὲ κατάσταση ἀνταγωνισμοῦ : ἄρνηση. Ἡ προυντονική σύνθεση τὰ λύνει ὅλα μὲ μιὰ σκέτη χειρονομία. Ὅλα μαζί αὐτὰ μοῦ φαίνονται σὰν ὕστατη προσπάθεια νὰ περισωθεῖ θεωρητικά ἡ ἀστική τάξη. Οἱ θέσεις μας περὶ τῆς ὑλικῆς παραγωγῆς ὡς καθοριστικοῦ ἱστορικοῦ ὄρου, περὶ τῆς πάλης τῶν τάξεων κλπ. σὲ σημαντικό βαθμὸ υἱοθετοῦνται ἀπ' αὐτόν, μολονότι τίς πιὸ πολλές φορές διαστρεβλωμένα, καὶ πάνω σ' αὐτό οἰκοδομεῖται ἡ προσπάθεια — μέσω μιᾶς ψευτογεγκελιανῆς ταχυδακτυλουργίας — νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἐντύπωση ἀντίστροφης ἐνσωμάτωσης τοῦ προλεταριάτου στὴν ἀστική τάξη. Τὸ συνθετικό μέρος δέν τὸ διάβασα ἀκόμα. Στὴν πολεμική κατὰ τῶν Λ. Μπλάν, Ροβεσπιέρου, Ρουσσώ ὑπάρχουν ποῦ καὶ ποῦ μερικά νόστιμα πράγματα, ἀλλὰ γενικά δέν ὑπάρχει τίποτα πιὸ ὑπεροπτικά ρηχὸ ἀπ' τὴν κριτική ποὺ κάνει στὴν πολιτική, λογουχάρη στὸ μέρος ὅπου μι-

λάει για τή δημοκρατία καί ὅπου, ἀπόλυτα μέσα στό πνεῦμα τῆς «Neue Preussische Zeitung» («Νέα Ἑφημερίδα τῆς Πρωσίας»)⁸⁸ καί ὅλης τῆς παλιᾶς ἱστορικῆς σχολῆς⁸⁹, φλυαρεῖ γιά τό πῶς πρέπει νά γίνεται ὁ κατά κεφαλὴν ὑπολογισμός καί δέν ντρέπεται νά οἰκοδομεῖ ὁλόκληρα συστήματα, βασιζόμενος σέ ἀμελητέους πρακτικούς συλλογισμούς, πού εἶναι γιά μαθητούδια. Κι ἐκεῖνη πάλι ἡ μεγάλη ἰδέα, ὅτι τάχα «ἡ ἐξουσία» καί «ἡ ἐλευθερία» ἀποτελοῦν ἀντιθέσεις ἀσυμφιλίωτες καί ὅτι τάχα καμιὰ μορφή διακυβέρνησης δέ μπορεῖ νά τοῦ δώσει ἐπαρκῆ ἠθικά ἐχέγγυα, ὥστε νά μπορέσει αὐτός νά ὑπακούσει σ' αὐτήν! Μά, διάβολε, τότε γιά ποιό λόγο χρειάζεται ἡ ἐξουσία;

Κατά τά ἄλλα, εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ὁ κ. Ἑβερμπεκ τοῦ ἔστειλε τή δική του μετάφραση τοῦ «Μανιφέστου [τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος]» καί, ἴσως, μαζί καί μεταφράσεις τῶν ἄρθρων σου στή «Revue»⁹⁰. Ἕνα σωρό σημαντικές σκέψεις εἶναι, ὅπωςδὴποτε, κλεμένες ἀπό ἑκεῖ — λογουχάρη, τό ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο, παρά ἡ ἐξουσία μιᾶς τάξης γιά τήν καθυπόταξη μιᾶς ἄλλης καί ὅτι αὐτή (ἡ κυβέρνηση) ἐξαφανίζεται μαζί μέ τήν ἐξαφάνιση τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων. Ἐπειτα, πολλές σκέψεις γιά τό γαλλικό κίνημα ἀπό τό 1848 ὡς ἐδῶ. Δέν νομίζω ὅτι ὅλα αὐτά τά βρῆκε στό βιβλίο σου νά στρέφονται ἐναντίον του⁹¹.

Αὐτές τίς μέρες θά σοῦ γράψω ἀναλυτικότερα γιά τό βιβλίο αὐτό, ὅταν θά τό ἔχω διαβάσει ὁλόκληρο [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 27, σελ. 317-318.

Κ. ΜΑΡΞ

Γιά τόν Π.Ζ. Προυντόν⁹²

[Ἐπιστολή πρὸς τόν Γ.Β. Σβάιτσερ]

Λονδίνο, 24 Ἰανουαρίου 1865

Ἀξιότιμε κύριε!

Πῆρα χτές τήν ἐπιστολή σας, μέ τήν ὁποία μοῦ ζητᾶτε μιά ἀναλυτική ἀξιολόγηση τοῦ *Προυντόν*. Ἐλλειψη χρόνου δέν μοῦ ἐπιτρέπει νά ἱκανοποιήσω τήν ἐπιθυμία σας. Ἐπιπλέον, δέν ἔχω πρόχειρο *κανένα* ἀπ' τά ἔργα του. Γιά νά σᾶς δείξω ὅμως τήν καλή μου διάθεση, ἔκανα ἓνα σύντομο σκιαγράφημα. Ἐσεῖς μπορεῖτε ὕστερα νά τό συμπληρώσετε, νά προσθέσετε, νά ἀφαιρέσετε, μέ λίγα λόγια νά κάνετε ὅ,τι νομίζετε καλύτερο.

Τά πρῶτα ἐγχειρήματα τοῦ Προυντόν δέν τά θυμᾶμαι πιά. Ἡ παιδαριώδης ἐργασία του γιά τήν «*Παγκόσμια γλώσσα*»⁹³ δείχνει πόσο ἀβασάνιστα καταπιανόταν μέ προβλήματα, πού γιά τήν ἐπίλυσή τους τοῦ ἔλλειπαν καί οἱ πιό στοιχειώδεις γνώσεις.

Τό πρῶτο του ἔργο : «*Τί εἶναι ἡ ἰδιοκτησία ;*»⁹⁴ εἶναι ὅπως-δήποτε τό καλύτερό του ἔργο. Ἄφησε ἐποχή, ἂν ὄχι γιά τό νέο του περιεχόμενο, πάντως γιά τό νέο καί τολμηρό τρόπο νά λέει τά παλιά. Στά γνωστά σ' αὐτόν ἔργα τῶν γάλλων σοσιαλιστῶν καί κομμουνιστῶν, ἡ «*ἰδιοκτησία*», φυσικά, ὄχι μόνο εἶχε ὑποβληθεῖ σέ πολύπλευρη κριτική, ἀλλά καί εἶχε οὐτοπικά «*καταργηθεῖ*». Μέ τό σύγγραμμα ἐκεῖνο ὁ Προυντόν τοποθετήθηκε ἀπέναντι στόν Σαίν-Σιμόν καί τόν Φουριέ, ὅπως περίπου ὁ Φόουερμπαχ πρὸς τόν Χέγκελ. Ὁ Φόουερμπαχ συγκρινόμενος μέ τόν Χέγκελ εἶναι πολύ πενιχρός. Ὡστόσο, ἄφησε ἐποχή *μετά* τόν Χέγκελ, διότι πρόβαλε σέ *πρῶτο πλάνο* μερικά σημεία ἐνοχλη-

τικά για τή χριστιανική συνείδηση καί σημαντικά για τήν προ-
αγωγή τής κριτικής, σημεία πού ὁ Χέγκελ τά εἶχε ἀφήσει σ' ἓνα
μυστικιστικό *clair-obscur**.

Ἄν μπορεῖ νά τό πεῖ κανεῖς ἔτσι, σ' αὐτό τό σύγγραμμα τοῦ
Προυντόν ἐπικρατεῖ ἀκόμα ἓνα ἀδρό νευρῶδες ὕφος. Καί νομίζω
πώς τό ὕφος του εἶναι τό κυριότερο προτέρημά του. Προφανῶς
ἀκόμα κι ἐκεῖ, ὅπου ἀπλῶς ἀναπαράγει τό παλιό, ὁ Προυντόν
πιστεύει πώς ἀνακαλύπτει κάτι καινούργιο. Τά ὅσα λέει, εἶναι
νέα γι' αὐτόν τόν ἴδιο κι ἔτσι τά βλέπει. Πεισματική ἐμμονή
στό νά θίγει «τά ἅγια τῶν ἁγίων» τής πολιτικῆς οἰκονομίας,
πνευματώδεις παραδοξολογίες πού ἐμπαίζουν τόν κοινό νοῦ τῶν
ἀστών, φονική κριτική, φαρμακερή εἰρωνία, ποῦ καί ποῦ ἓνα πη-
γαῖο καί εἰλικρινές αἶσθημα ὀργῆς γιά τήν ἐλλεινότητα τῶν κα-
ταστάσεων — μέ ὅλα αὐτά, τό βιβλίο *«Τί εἶναι ἡ ιδιοκτησία;»*
ἠλέκτρισε τοὺς ἀναγνώστες καί προξένησε μεγάλη ἐντύπωση
ὅταν πρωτοεκδόθηκε. Σέ μιὰ αὐστηρά ἐπιστημονική ἱστορία τής
πολιτικῆς οἰκονομίας εἶναι ζήτημα ἂν τό βιβλίο αὐτό θά ἄξιζε
κάν νά μνημονευθεῖ. Ὡστόσο, τέτοια πολύκροτα συγγράμματα
παίζουν τό δικό τους ρόλο τόσο στήν ἐπιστήμη ὅσο καί στή λο-
γοτεχνία. Ἄς πάρουμε, γιά παράδειγμα, τό ἔργο τοῦ *Μάλθους*
γιά τόν *«Πληθυσμό»*⁹⁵. Στήν πρώτη του ἐκδοση δέν ἦταν τίποτ'
ἄλλο, παρά ἓνα *«sensational pamphlet»*** καί μάλιστα μιὰ λο-
γοκλοπία ἀπ' τήν ἀρχή ὡς τό τέλος. Καί μολαταῦτα, τεράστια
ἦταν ἡ ἐντύπωση πού αὐτός ὁ *λίβελλος* προκάλεσε *στό ἀνθρώ-
πινο γένος!*

Ἄν εἶχα μπροστά μου τό ἔργο αὐτό τοῦ Προυντόν, θά μοῦ
ἦταν εὐκόλο ν' ἀποδείξω μέ μερικά παραδείγματα τόν *ἀρχικό του*
τρόπο γραφῆς. Ὅσα μέρη θεωρεῖ πιό σημαντικά, τά πραγμα-
τεύεται μιμούμενος τίς *ἀντινομίες τοῦ Κάντ*, — τοῦ μόνου γερ-
μανοῦ φιλόσοφου τόν ὁποῖο γνώριζε τότε ἀπό μεταφράσεις — καί
δημιουργεῖται ἡ ἐντονη ἐντύπωση ὅτι γι' αὐτόν, ὅπως καί γιά
τόν Κάντ, ἡ λύση τῶν ἀντινομιῶν εἶναι κάτι πού βρίσκεται *«πέ-
ρα»* ἀπ' τό ἀνθρώπινο λογικό, δηλαδή κάτι πού παραμένει μέσα
του θολό.

* — μισοσκοτάδο.

** — ἐντυπωσιακός λίβελλος.

Παρόλη τή φαινομενική υπερεπαναστατικότητα του, στο «Τί είναι ή ιδιοκτησία ;» ήδη συναντᾷ κανείς τήν αντίφαση ὅτι ὁ Πруντόν, ἀπό τή μιᾷ μεριά κριτικάρει τήν κοινωνία ἀπ' τή σκοπιά καί μέ τά μάτια ἑνός γάλλου μικροκτηματία (ἀργότερα *μικροαστοῦ*), κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά μεταχειρίζεται κριτήρια δανεισμένα ἀπ' τοὺς σοσιαλιστές.

Τήν ἀνεπάρκεια τοῦ συγγράμματος τήν ὑποδῆλωνε κιόλας ὁ τίτλος του. Ἔτσι τό ἐρώτημα εἶχε τεθεῖ ἐσφαλμένα καί δέ μποροῦσε νά λάβει ὀρθή ἀπάντηση. Οἱ «*σχέσεις ιδιοκτησίας*» τῆς *ἀρχαιότητος* ἐξουδετερώθηκαν ἀπ' τίς *φεουδαρχικές*, οἱ *φεουδαρχικές* ἀπ' τίς «*ἀστικές*». Συνεπῶς, ή ἴδια ή ἱστορία ἄσκησε τήν κριτική της στίς προϋπάρχουσες *σχέσεις ιδιοκτησίας*. Ἡ *ιδιοκτησία*, γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος οὐσιαστικά στόν Πруντόν, εἶναι ή ὑπάρχουσα *σύγχρονη ἀστική ιδιοκτησία*. Στό ἐρώτημα τί λογῆς εἶναι αὐτή ή *ιδιοκτησία*, μποροῦσε νά δοθεῖ ἀπάντηση μόνο μέ μιᾷ κριτική ἀνάλυση τῆς «*πολιτικῆς οἰκονομίας*», πού περικλείει τό σύνολο τῶν *σχέσεων ιδιοκτησίας*, ὅχι στό πῶς ἐκφράζονται *νομικά* ὡς *σχέσεις βούλησης*, ἀλλά στήν πράξη, μέ τήν πραγματική τους μορφή ὡς παραγωγικές σχέσεις. Κι ἐπειδὴ ὁ Πрунτόν ἐμπλεξε τό σύνολο αὐτῶν τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων μέ τή γενική νομική ἔννοια «*ή ιδιοκτησία*», «*la propriété*», δέ μποροῦσε νά πεῖ κάτι παραπάνω ἀπ' τήν ἴδια καί ἀπαράλλακτη ἀπάντηση πού εἶχε δώσει ὁ Μприсσό σ' ἕνα παρόμοιο σύγγραμμα⁹⁶, ἀκόμα πρὶν ἀπ' τό 1789: «*La propriété c'est le vol*»*.

Στήν καλύτερη περίπτωση, ἀπό δῶ συνάγεται ἀπλῶς ὅτι οἱ ἀστικές νομικές ἔννοιες περί «*κλοπῆς*» ἐναρμονίζονται ἐπίσης καί μέ τό «*ἔντιμο*» εἰσόδημα τοῦ ἀστοῦ. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ὁ Πрунτόν μπλεκόταν σέ κάθε λογῆς ἀξεκαθάριστες καί γιά τόν ἴδιο ἐπινοήσεις περί *τῆς ἀληθινῆς ἀστικῆς ιδιοκτησίας*, δεδομένου ὅτι ή «*κλοπή*», ὡς καταπάτηση τῆς *ιδιοκτησίας*, *προϋποθέτει τήν ιδιοκτησία*.

Ὅταν διέμενα στό Παρίσι, τό 1844, εἶχα συνδεθεῖ προσωπικά μέ τόν Πрунτόν. Τό μνημονεύω αὐτό ἐδῶ, διότι, ὡς ἔνα

* — «Ἡ ιδιοκτησία εἶναι κλεψιά».

βαθμό, φταίω κι εγώ για τό «ψεύτισμά» του (*sophistication*)), όπως ονομάζουν οι Έγγλέζοι τή νόθευση ενός εμπορικού προϊόντος. Σέ μακρές συζητήσεις, συχνά όλονύκτιες, τόν μόλυνα, πρὸς μεγάλη του βλάβη, μέ χεγκελιανισμό, τόν ὅποιο ὅμως δέ μπορούσε νά μελετήσει ὅπως πρέπει, μιά καί δέν ἤξερε Γερμανικά. Αὐτό πού ἄρχισα ἐγώ, τό συνέχισε, μετά τήν ἀπέλασή μου ἀπ' τό Παρίσι, ὁ κ. *Κάρλ Γκρύν*. Ὁ Γκρύν, σάν καθηγητής τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, σέ σύγκριση μέ μένα, εἶχε ἐπιπλέον τό προτέρημα ὅτι ὁ ἴδιος δέν καταλάβαινε τίποτα ἀπ' αὐτήν.

Λίγο προτοῦ ἐκδοθεῖ τό δεύτερο σημαντικό ἔργο του (*Philosophie de la misère etc.*)**⁵⁶, ὁ Πруντόν μοῦ τό προανήγγειλε σέ μιά πολύ ἐκτενὴ ἐπιστολή του, ὅπου τοῦ διέφευγαν, μεταξύ ἄλλων, καί τά ἐξῆς: «*J'attends votre férule critique*», («ἀναμένω τήν αὐστηρὴ κριτικὴ σας»). Πράγματι, σέ λίγο ἡ κριτικὴ αὐτὴ (στό βιβλίο μου «*Ἡ ἀθλιότης τῆς φιλοσοφίας* κτλ.», *Παρίσι*, 1847⁶⁰) ἔπεσε πάνω του μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε τερμάτισε γιὰ πάντα τή φιλία μας.

Ἀπ' ὅσα εἰπώθηκαν ἐδῶ βλέπετε ὅτι στό βιβλίο τοῦ Πрунτόν «*Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος ἢ σύστημα τῶν οἰκονομικῶν ἀντιφάσεων*» οὐσιαστικά γιὰ πρώτη φορά δίνεται ἀπάντηση στό ἐρώτημα «*Τί εἶναι ἰδιοκτησία*;». Στὴ πραγματικότητα, μόνο μετὰ τήν ἐκδοσὴ αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὁ Πрунτόν ἄρχισε τίς οἰκονομικές του μελέτες. Εἶχε ἀνακαλύψει ὅτι στό ἐρώτημα πού ἔθεσε μπορεῖ νά δοθεῖ ἀπάντηση ὄχι μέ μιά *βλασφημία*, ἀλλὰ μόνο μέ μιά *ἀνάλυση* τῆς σύγχρονης «*πολιτικῆς οἰκονομίας*». Προσπάθησε συνάμα νά ἐκθέσει διαλεκτικά τό σύστημα τῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν. Οἱ ἄλλες «*ἀντινομίες*» τοῦ *Κάντ* ἔπρεπε τώρα νά ἀντικατασταθοῦν, ὡς ἐξελικτικό μέσο, ἀπ' τήν *χεγκελιανή ἀντίφασιν*.

Γιὰ τήν ἀξιολόγησιν τοῦ δίτομου, ὀγκώδους συγγράμματός του, εἶμαι ὑποχρεωμένος νά σᾶς παραπέμψω στό ἀπαντητικό βιβλίο μου. Σ' αὐτό, μεταξύ ἄλλων, ἔδειξα πόσο λίγο εἶχε διεισδύσει ὁ Πрунτόν στὰ ἄδυτα τῆς ἐπιστημονικῆς διαλεκτικῆς καί πῶς, ἐξάλλου, συμμερίζεται τίς αὐταπάτες τῆς θεωρητικολογούσας φιλοσοφίας, ὅταν, ἀντὶ νά βλέπει τίς *οἰκονομικές κατηγορίες* ὡς *θεωρητικὴ ἐκφραση ἱστορικῶν παραγωγικῶν σχέσεων*,

πού αντιστοιχοῦν σέ μιὰ ὀρισμένη βαθμίδα εξέλιξης τῆς ὕλικῆς παραγωγῆς, τίς μετατρέπει ἀνόητα σέ πατροπαράδοτες αἰώνιες ιδέες καί ἐπανέρχεται ἔτσι κυκλοτερῶς στήν ἄποψη τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας*.

Δείχνω ἐπίσης πόσο ἀτελής, καί σέ μερικά μέρη ἀπλῶς σχολική, ἦταν ἡ γνωριμία του μέ τήν «πολιτική οἰκονομία», τῆς ὁποίας εἶχε ἐπιχειρήσει τήν κριτική, καί πῶς, μαζί μέ τούς οὐτοπικούς, ψάχνει νά βρεῖ τή λεγόμενη «ἐπιστήμη», μέσω τῆς ὁποίας θά βρισκόταν ἓνας *a priori* τύπος γιά τήν «ἐπίλυση τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος», ἀντί νά ἀντλήσει τήν ἐπιστήμη ἀπ' τήν κριτική γνώση τῆς ἱστορικῆς κίνησης, μιᾶς κίνησης πού παράγει ἡ ἴδια τούς ὕλικούς ὁρους τῆς χειραφέτησης. Ἰδίως, ὅμως, ἀποκαλύπτεται ἐκεῖ πόσο ἀσαφεῖς, ἐσφαλμένες καί ἀτελεῖς παραμένουν οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Προυντόν γιά ὅ,τι ἀποτελεῖ τό ὑπόβαθρο ὅλων τῶν ἄλλων, δηλαδή γιά τήν *ἀνταλλακτική ἀξία*. Νά γιατί παίρνει τήν οὐτοπική ἐρμηνεία τῆς θεωρίας τῆς ἀξίας τοῦ *Ρικάρδο* ὡς βάση μιᾶς νέας ἐπιστήμης. Τήν κρίση μου γιά τή γενική του ἀντίληψη τήν συνοψίζω ὡς ἑξῆς :

«Κάθε οἰκονομική σχέση ἔχει τήν καλή της καί τήν κακή της πλευρά. Κι αὐτό εἶναι τό μόνο σημεῖο ὅπου ὁ κ. Προυντόν δέν αὐτοαναιρεῖται. Βλέπει ἡ καλή πλευρά νά ἐξαίρεται ἀπ' τούς οἰκονομολόγους καί ἡ κακή πλευρά νά καταγγέλεται ἀπ' τούς σοσιαλιστές. Ἀπ' τούς οἰκονομολόγους δανεῖζεται τήν ἀναγκαιότητα τῶν αἰώνιων σχέσεων. Ἀπ' τούς σοσιαλιστές δανεῖζεται τήν ὀφθαλμαπάτη, πού τούς κάνει νά βλέπουν στήν ἀθλιότητα μόνο τήν ἀθλιότητα (ἀντί νά διακρίνουν τήν ἐπαναστατική, τήν καταλυτική της πλευρά, πού θ' ἀνατρέψει τήν παλιά κοινωνία)⁹⁸. Συμφωνεῖ καί μέ τούς δύο, ἐπικαλούμενος ἐδῶ τό κύρος

* «Ὅταν οἱ οἰκονομολόγοι λένε ὅτι οἱ σημερινές σχέσεις — σχέσεις τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς — εἶναι *φυσιολογικές*, θέλουν νά ποῦν ὅτι πρόκειται γιά σχέσεις ὅπου ὁ πλοῦτος καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων συντελοῦνται σύμφωνα μέ τούς φυσικούς νόμους. Ἐπομένως, αὐτές οἱ ἴδιες οἱ σχέσεις ἀποτελοῦν *φυσικούς νόμους*, ἀνεξάρτητους ἀπ' τήν ἐπίδραση τοῦ χρόνου. Εἶναι *νόμοι αἰώνιοι*, πού θά πρέπει νά ἐξουσιάζουν ἐπ' ἄπειρο τήν κοινωνία. Ἔτσι, ὡς τώρα ὑπῆρχε ἱστορία, τώρα ὅμως δέν ὑπάρχει πιά» (σελ. 113 τοῦ βιβλίου μου)⁹⁷.

τῆς ἐπιστήμης. Κατά τὴν ἀντίληψή του, ἡ ἐπιστήμη συμποσοῦται στὴν πενιχρή διάσταση κάποιου ἐπιστημονικοῦ τύπου. Εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού ψάχνει νά βρεῖ τύπους. Νά γιατί ὁ Πруντόν κολακεύεται νά πιστεύει ὅτι ἔχει προβεῖ στὴν κριτική τόσο τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅσο καί τοῦ κομμουνισμοῦ. Στὴν πραγματικότητα, ὑστερεῖ κατὰ πολύ καί ἀπ' τοὺς δύο. Ὑστερεῖ ἀπ' τοὺς οἰκονομολόγους, διότι σάν φιλόσοφος, πού κρατᾷ στό χέρι ἕναν μαγικό τύπο, νομίζει ὅτι ἀπαλλάσσεται ἀπ' τὴν ὑποχρέωση νά μπεῖ σέ ἀναλύσεις καθαρά οἰκονομικές. Ὑστερεῖ ἀπ' τοὺς σοσιαλιστές, διότι δέν ἔχει οὔτε ἀρκετή παρρησία, οὔτε ἀρκετή ἱκανότητα ν' ἀνυψωθεῖ, ἔστω καί θεωρητικά, πάνω ἀπ' τὸν ὀρίζοντα τῶν ἀστῶν... θέλει νά αἰωρεῖται μεταξύ ἀστῶν καί προλετάρων, ὡς ἄνθρωπος τῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ δέν εἶναι παρὰ μόνο ὁ μικροαστός, πού ταλαντεύεται διαρκῶς ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τὴν ἐργασία, ἀνάμεσα στὴν πολιτική οἰκονομία καί τὸν κομμουνισμό»^{*99}.

Ὅσο ἀδέκαστη κι ἂν εἶναι ἡ παραπάνω κρίση, ὀφείλω καί σήμερα νά τὴν ὑπογράψω λέξη πρὸς λέξη. Ὡστόσο, πρέπει νά παρθεῖ ὑπόψη ὅτι τότε πού χαρακτήρισα τὸ βιβλίο τοῦ Πруντόν ὡς τὸν κώδικα τοῦ σοσιαλισμοῦ τῶν μικροαστῶν [petit bourgeois] καί τὸ ἀπέδειξα θεωρητικά, οἱ πολιτικοὶ οἰκονομολόγοι καί οἱ σοσιαλιστές ἀναθεμάτιζαν ἀκόμα τὸν Πруντόν σάν ὑπερ-ἀρχιεπαναστάτη. Νά γιατί ἐγὼ καί ἀργότερα δέ συμφώνησα ποτέ μέ κείνους πού φωνασκοῦσαν ὅτι ὁ Πруντόν «πρόδωσε» τὴν ἐπανάσταση. Δέν εἶναι δικό του τὸ φταίξιμο, πού, ἀπ' τὴν ἀρχὴ παρεξηγημένος, τόσο ἀπ' τοὺς ἄλλους, ὅσο κι ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, δέ δικαίωσε φροῦδες ἐλπίδες.

Σέ ἀντίθεση μέ τὸ «*Τί εἶναι ἡ ιδιοκτησία* ;», στή «*Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος*» χτυποῦν ἄσχημα στό μάτι ὅλα τὰ τρωτά τοῦ πруντονικοῦ τρόπου γραφῆς. Τό ὕφος εἶναι *atrroulé* (στομφῶδες), ὅπως λένε οἱ Γάλλοι. Μιά κομπαστική θεωρητικολογούσα πολυλογία, πού σερβίρεται, ὡς γερμανικὴ φιλοσοφία, κάνει παντοῦ αἰσθητὴ τὴν παρουσία της, ἐκεῖ ὅπου τελειώνει τὸ γαλατικό σπινθηροβόλο πνεῦμα. Στ' αὐτιά μας ἀντηχεῖ συνεχῶς μιά

* Στό ἴδιο, σελ. 119-120 [Σημείωση τοῦ Μάρξ].

ἐπαρση, ἕνας τόνος κραυγαλέας περιαυτολογίας καί ιδίως ἐπίδειξη μιᾶς δῆθεν «ἐπιστήμης» ἢ λογοκοπία γύρω ἀπ' αὐτήν. Ἀντί γιὰ τή γνήσια ζεστασιά πού διαπνέει τό πρῶτο σύγγραμμα, ἐδῶ ἔχουμε ρητορικές κορῶνες. Κι ἐπιπλέον, τήν ἀδέξια κι ἀποθητική προσπάθεια τοῦ νεοδίδακτου νά ἐντυπωσιάσει μέ τήν παντογνωσία του, τοῦ νεοδίδακτου πού ἔχασε πιά τήν ἐμφυτη ἔφεση γιά πρωτότυπη σκέψη καί, γιά τοῦτο, σάν νεόπλουτος τῆς ἐπιστήμης, νομίζει ὅτι μπορεῖ νά καμαρώνει γιά κάτι πού οὔτε τοῦ πάει, οὔτε τό ἔχει. Ἐπειτα εἶναι ἡ νοοτροπία τοῦ μικροαστοῦ, πού ἐπιτίθεται βάνουσα, ἀνόητα, φτηνά καί ὀπωσδήποτε ὄχι ὀρθά ἐναντίον ἐνός ἀνθρώπου ὅπως ὁ *Καμπέ*, πού ἦταν ἄξιος σεβασμοῦ γιά τή στάση του ἀπέναντι στό γαλλικό προλεταριάτο¹⁰⁰. Ἀντίθετα, φέρεται μέ τό γάντι ἀπέναντι σ' ἕναν *Ντυνουαγιέ* (πού εἶναι πάντως «Σύμβουλος τοῦ Κράτους»), παρ' ὅτι ὅλη κι ὅλη ἡ σπουδαιότητα αὐτοῦ τοῦ Ντυνουαγιέ βρίσκεται στήν κωμική σοβαροφάνεια, μέ τήν ὁποία σέ τρεῖς ὀγκώδεις καί ἀνυπόφορα ἀνιαροῦς τόμους του κηρύσσει τό ριγκορισμό*¹⁰¹, πού ὁ Ἑλβέτιος τόν χαρακτήρισε μέ τά λόγια: «*On veut que les malheureux soient parfaits*» («Ζητοῦν ἀπ' τοῦς δυστυχημένους νά εἶναι τέλει»).

Ἡ Φεβρουαριανή ἐπανάσταση ἦρθε πράγματι σέ ἀκατάλληλη ὥρα γιά τόν Πруντόν, διότι ἀκριβῶς πρίν ἀπό λίγες ἐβδομάδες εἶχε ἀποδείξει ἀκαταμάχητα ὅτι πέρασε γιά πάντα («*ἡ ἐποχή τῶν ἐπαναστάσεων*»). Ἡ ἐμφάνισή του στήν Ἑθνοσυνέλευση, ἃν καί ἀποκάλυψε πόσο λίγο κατανοοῦσε τά συντελούμενα, ἀξίζει κάθε ἐπαινο¹⁰². Μετά τήν ἐξέγερση τοῦ Ἰουνίου, ἡ ἐκδήλωση ἐκείνη ἦταν μιὰ πράξη πολύ θαρραλέα. Εἶχε, ἄλλωστε, τό θετικό ἀποτέλεσμα ὅτι ὁ κ. *Θιέρσο*, στήν ἀπάντησή του στίς προτάσεις τοῦ Πрунτόν, πού ἐκδόθηκε ἀργότερα σέ ἰδιαίτερο βιβλίο¹⁰³, ἀποκάλυψε σ' ὅλη τήν Εὐρώπη ποιά ἀξιοθρήνητη κατήχηση γιά μικρά παιδιά ἀποτέλεσε τό ὑπόβαθρο πάνω στό ὁποῖο στηριζόταν αὐτός ὁ πνευματικός στυλοβάτης τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς τάξης. Μπροστά στόν *Θιέρσο*, ὁ *Πрунτόν* πῆρε πράγματι τίς διαστάσεις ἐνός ἀρχαϊκοῦ κολοσσοῦ.

* — Ὁ ὅρος προέρχεται ἀπ' τή λατινική λέξη *rigor* καί δηλώνει τήν ἀπαίτηση αὐστηρότητας στήν τήρηση κάποιων ἀρχῶν ἢ κανόνων (Σημ. μετ.).

Ἡ ἀνακάλυψη τῆς «*ἄτοκης πίστεως*» καί ἡ βασισμένη σ' αὐτήν «*Λαϊκή Τράπεζα*» ἀνήκουν στοὺς ὕστερους οἰκονομικοὺς «*ἄθλους*» τοῦ Πrouντόν. Στὸ σύγγραμά μου «*Κριτική τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*», τεῦχος 1, Βερολίνο 1859 (σελ. 59-64), ἀποδείχεται ὅτι ἡ θεωρητικὴ βάση τῆς ἀντίληψής του πηγάζει ἀπὸ ἄγνοια βασικῶν στοιχείων τῆς ἀστικῆς «*πολιτικῆς οἰκονομίας*», δηλαδή τῆς σχέσης *ἐμπορευμάτων-χρήματος*, ἐνῶ τὸ πρακτικὸ τῆς ἐποικοδόμημα ἦταν ἀπλῶς μιὰ ἀναπαραγωγή πολὺ παλιότερων καί καλύτερα ἐπεξεργασμένων σχεδίων. Εἶναι ἀναντίρρητο καί αὐταπόδεικτο ὅτι τὸ πιστωτικὸ σύστημα, ἀκριβῶς ὅπως διαμορφώθηκε, λογουχάρη, στίς ἀρχές τοῦ 18ου καί ἀργότερα πάλι τοῦ 19ου αἰῶνα στήν Ἀγγλία, καί εἶχε συντελέσει στή μεταβίβαση περιουσίας ἀπ' τὴ μιὰ τάξη στήν ἄλλη, μπορεῖ, ὑπὸ ὀρισμένες οἰκονομικὲς καί πολιτικὲς προϋποθέσεις, νὰ συμβάλει στήν ἐπιτάχυνση τῆς χειραφέτησης τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἀλλά ἀποτελεῖ ἐντελῶς *μικροαστικὴ* φαντασιοκοπία τὸ νὰ θεωρεῖ τὸ *τοκοφόρο κεφάλαιο* σάν τὴν *κύρια μορφή* τοῦ *κεφαλαίου*, τὸ νὰ θέλει νὰ μετατρέψει μιὰ ὀρισμένη χρησιμοποίηση τοῦ πιστωτικοῦ συστήματος, μιὰ δῆθεν κατάργηση τοῦ τόκου, σὲ θεμέλιο τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ. Πράγματι, τὴ φαντασιοκοπία αὐτὴ τὴ βρίσκουμε εὐρύτατα διαδομένη στοὺς *οἰκονομικοὺς φορεῖς* τῆς *ἀγγλικῆς μικροαστικῆς τάξης* τοῦ 17ου αἰῶνα. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Πrouντόν κατὰ τοῦ Μπαστιά (1850) γιὰ τὸ θέμα τοῦ τοκοφόρου κεφαλαίου¹⁰⁴ βρίσκεται πολὺ πιο κάτω ἀπ' τὴ «*Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος*». Καταφέρνει νὰ ἡττηθεῖ ἀκόμα κι ἀπ' τὸν Μπαστιά καί ἐξανίσταται μὲ τρόπο κωμικὸ κάθε φορά πού δέχεται ἓνα πλῆγμα τοῦ Μπαστιά.

Πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, μετέχοντας σὲ κάποιο διαγωνισμό πού εἶχε προκηρύξει, νομίζω ἡ κυβέρνησις τῆς Λωζάνης, ὁ Πrouντόν ἔγραψε ἓνα ἔργο γιὰ τοὺς «*Φόρους*»¹⁰⁵. Στὸ ἔργο αὐτὸ χάνεται καί τὸ τελευταῖο ἔχνος ιδιοφυίας καί δὲν ἀπομένει παρά ὁ *σκέτος μικροαστός* [*petit bourgeois tout pur*].

Ὅσο γιὰ τὰ πολιτικὰ καί φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Πrouντόν, ἐκδηλώνονται κι ἐδῶ τὰ ἴδια διφορούμενα, γεμάτα ἀντιφάσεις, γνωρίσματα, ὅπως καί στὰ οἰκονομικά του ἔργα. Πέρα ἀπ' αὐτό. τὰ ἔργα του ἔχουν ἀξία μόνο τοπικὴ, μόνο γιὰ τὴ Γαλλία. Ὡς-

τόσο, ή καταφορά του κατά τής θρησκείας, του κλήρου κτλ. πρόσφερε μεγάλη ύπηρεσία στίς συνθηκές τής Γαλλίας καί μάλιστα σέ μία εποχή όπου οί γάλλοι σοσιαλιστές νόμιζαν ότι εἶναι ὀρθό νά θεωροῦν τή θρησκευτική τους εὐλάβεια ὡς ἐνδειξη ὑπεροχῆς ἔναντι τοῦ ἀστικοῦ βολταιρισμοῦ τοῦ 18ου αἰώνα καί τοῦ γερμανικοῦ ἀθεϊσμοῦ τοῦ 19ου αἰώνα. Ἄν ὁ Μέγας Πέτρος τσάκισε βάρβαρα τή ρωσική βαρβαρότητα, ὁ Προυντόν ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιά νά νικήσει φραστικά τή γαλλική κενολογία.

Ὅχι μόνο σάν κακό ἔργο, μά καί σάν κατρακύλησμα, πού ἀνταποκρίνεται πάντως στήν μικροαστική τῶν ἀντίληψη, πρέπει νά θεωρηθεῖ τό σύγγραμμά του γιά τό «*Πραξικόπημα*»¹⁰⁶. Ἐδῶ ἐρωτοτροπεῖ μέ τόν Λουδοβίκο Βοναπάρτη καί ἐπιχειρεῖ πράγματι νά τόν κάνει παραδεκτό ἀπό τοὺς γάλλους ἐργάτες. Τέτοιο εἶναι καί τό τελευταῖο του ἔργο ἐνάντια στήν *Πολωνία*¹⁰⁷, ὅπου γιά χατήρι τοῦ τσάρου, ἐκδηλώνει ἕναν ἀπερίσκεπτο κυνισμό.

Συχνά κάνουν σύγκριση τοῦ *Προυντόν* μέ τόν *Ρουσσώ*. Τίποτα πιό ἐσφαλμένο ἀπ' τή σύγκριση αὐτή. Ὁ Προυντόν μοιάζει μᾶλλον μέ τόν *N. Λεγκέ*, πού τό βιβλίο του «*Θεωρία τῶν ἀστικῶν νόμων*»¹⁰⁸ εἶναι ἕνα ἔργο εὐφυέστατο.

Ὁ Προυντόν ἔχει μία ἔμφυτη κλίση πρὸς τή διαλεκτική. Μά ἐπειδὴ δέν κατάλαβε ποτέ του τήν πραγματική ἐπιστημονική διαλεκτική, δέν κατάφερε νά προχωρήσει πέρα ἀπ' τή σοφιστική. Πράγματι, αὐτό σχετίζεται μέ τή μικροαστική του ἀντίληψη. Ὁ μικροαστός συγκροτεῖται, ὅπως καί ὁ ἱστορικός *Ράουμερ*, ἀπό τά «ἀφ' ἑνός» καί τά «ἀφ' ἑτέρου». Τέτοια εἶναι στά οἰκονομικά του συμφέροντα καί *γι' αὐτό* εἶναι τέτοιος καί στήν πολιτική του, στίς θρησκευτικές, ἐπιστημονικές καί καλλιτεχνικές του ἀντιλήψεις. Τέτοιος στήν ἠθική του, τέτοιος in everything (σέ ὅλα του). Εἶναι μία ζωντανή ἀντινομία. Κι ἂν τύχει νά εἶναι, ὅπως ὁ Προυντόν, ἕνας ἄνθρωπος πνευματώδης, τότε μαθαίνει γρήγορα νά παίξει μέ τίς ἴδιες τίς ἀντιφάσεις του καί νά τίς μετατρέψει, ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις, σέ παραδοξολογίες ἀπροσδόκητες, ἐντυπωσιακές, πότε σκανδαλιστικές καί πότε σπινθηροβόλες. Ὁ ἐπιστημονικός κομπογιαντισμός καί ὁ πολιτικός χαμαιλεοντισμός συνδέονται ἄρρηκτα μέ τήν μικροαστική ἀντί-

ληψη. Δέν ἀπομένει παρά ἡ ἐσωτερικὴ παρόρμηση, ἡ ὑποκειμενικὴ *ματαιοδοξία* καί, ὅπως συμβαίνει σ' ὅλους τοὺς ματαιόδοξους, ἐκεῖνο πού τοὺς ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ ἐπιτυχία τῆς στιγμῆς, ἡ δημιουργία ἐντυπώσεων. Ἔτσι χάνεται μοιραία ἡ ἔμφυτη ποιότητα ἡθους, πού προφύλασσε πάντα, ἕναν Ρουσσώ λογουχάρη, ἀπὸ κάθε, ἔστω καί φαινομενικό, συμβιβασμό μέ τήν κρατοῦσα ἐξουσία.

Οἱ ἐπιγενόμενοι, ὅταν θά κρίνουν τήν τελευταία αὐτὴ φάση τῆς γαλλικῆς ἱστορίας, ἴσως ποῦν ὅτι ὁ Λουδοβίκος Βοναπάρτης ἦταν ὁ Ναπολέον τῆς καί ὁ Πрунтон, ὁ Ρουσσώ-Βολταῖρος τῆς.

Καί τώρα πρέπει ἐσεῖς ὁ ἴδιος νά ἀναλάβετε τήν εὐθύνη γιὰ τό ὅτι, ἀμέσως μετὰ τό θάνατο αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, μοῦ φορτώσατε ἕνα ρόλο μεταθανάτιου κριτῆ.

Ἐντελῶς δικός σας
Κάρλ Μάρξ

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 16, σελ. 25-32.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Φ. Ἐνγκελς στὸ Μάντσεστερ

Λονδίνο, 20 Ἰουνίου 1866

Ἀγαπητέ Φρέντ !

Ὁ καταραμένος καιρὸς ἐπιδρᾷ πολὺ ἄσχημα στὴν ὑγεία μου : νὰ γιατί δέν σοῦ ἔκανα γνωστό ὅτι πῆρα τὸ «κρασί» καὶ γενικά δέν σοῦ ἔγραψα. Δέ μπορῶ νὰ ἔρθω στὸ Μάντσεστερ, διότι ὅπως εἶναι ἡ κατάστασή μου δέ μπορῶ νὰ βγῶ ἀπ' τὸ σπίτι. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, πρέπει νὰ βρίσκομαι ἐδῶ γιὰ τίς δουλειές τῆς Διεθνοῦς, διότι οἱ γάλλοι φίλοι μου ἐκμεταλλεύθηκαν κιόλας τὴν ἀπουσία μου γιὰ νὰ διαπράξουν ἀνοησίες στὸ ὄνομα τῆς Διεθνοῦς στὴ σημερινή πολὺ δύσκολη κατάσταση¹⁰⁹.

Ὅσο γιὰ τίς ἐδῶ ἐφημερίδες, ἂν, κατὰ τὴ γνώμη μου, δέν γίνεи τίποτα στὸ Μάντσεστερ, τὸ καλύτερο εἶναι νὰ στείλεις ἓνα καλογραμμένο στρατιωτικὸ ἄρθρο στοὺς «Times»¹¹⁰, πού μπορεῖς νὰ τὸ παρουσιάσεις ὡς ἄγγλος ἀνταποκριτῆς τῆς «Militär-Zeitung»¹¹¹ τοῦ Ντάρμσταντ. Πολιτικοὶ λόγοι δέν πρέπει νὰ σέ κάνουν νὰ διστάσεις, μιά καὶ καμιὰ ἐφημερίδα τοῦ Λονδίνου δέν εἶναι καλύτερη ἀπ' τὴν ἄλλη καὶ ἐδῶ τὸ θέμα εἶναι νὰ δημιουργηθεῖ πρόσβαση σέ ὅσο γίνεται πιὸ πλατὺ κοινό¹¹².

Πρέπει τώρα νὰ μέ ἐνημερώνεις «μέ κριτικὸ τρόπο» γιὰ τίς ὑποθέσεις στὴν Ἰταλία καὶ Γερμανία.

Χθές ἔγινε συζήτηση στὸ Συμβούλιο τῆς Διεθνοῦς γιὰ τὸν τωρινὸ πόλεμο. Ἡ συζήτηση εἶχε προαναγγελθεῖ καὶ τὸ δωμάτιό μας ἦταν γεμᾶτο κόσμος. Οἱ κύριοι Ἰταλοὶ ἔστειλαν καὶ πάλι τοὺς ἐκπροσώπους τους. Οἱ ὁμιλίες συγκεντρώθηκαν, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, στὸ θέμα τῶν «ἐθνικοτήτων» γενικά καὶ στὴ δική μας

τοποθέτηση πάνω σ' αυτό. Τήν ἐρχόμενη Τρίτη θά συνεχιστεῖ ἡ συζήτηση τοῦ θέματος¹¹³.

Οἱ Γάλλοι, πού ἦταν πάρα πολλοί, δέν ἔκρυβαν τήν ἐγκάρδια δυσαρέσκειά τους πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς.

Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς «νέας Γαλλίας» (*μὴ ἐργάτες*) ὑποστήριξαν τήν ἄποψη ὅτι κάθε ἐθνικότητα καί τό ἴδιο τό ἔθνος ἀποτελοῦν «ἀπαρχαιωμένη προκατάληψη». Προυντονικός στιρνερνισμός*. Νά διαλυθοῦν τά πάντα σέ μικρές «ομάδες» ἢ «κομμοῦνες», πού σχηματίζουν ὕστερα μιὰ «ένωση», ἀλλά ὄχι κράτος. Καί ἐνῶ θά συντελεῖται αὐτή ἡ «ἐξατομίκευση» τῆς ἀνθρωπότητας καί θά ἐξελίσσεται ὁ ἀντίστοιχος «μουτουαλισμός» (*«mutualisme»*)¹¹⁴, πρέπει νά σταματήσει ἡ ἱστορία σ' ὅλες τίς ἄλλες χῶρες καί ὅλος ὁ κόσμος πρέπει νά περιμένει πότε θά ὠριμάσουν οἱ Γάλλοι γιὰ νά κάνουν τήν κοινωνική ἐπανάσταση. Τότε θά μᾶς κάνουν μιὰ ἐπίδειξη τοῦ πειράματός τους καί ὅλος ὁ ὑπόλοιπος κόσμος, νικημένος ἀπ' τή δύναμη τοῦ παραδείγματός τους, θά κάνει τό ἴδιο. Εἶναι ἀκριβῶς αὐτό πού περίμενε ὁ Φουριέ ἀπ' τή δική του κοινότητα-ὑπόδειγμα (*phalanstère modèle*)⁵⁰. Γενικά ὅλοι ὅσοι ἐμπλέκουν «τό κοινωνικό» πρόβλημα μέ τίς «δεδεισδιαιμονίες» τοῦ παλιοῦ κόσμου εἶναι «ἀντιδραστικοί».

Οἱ Ἄγγλοι γέλασαν πολύ, ὅταν ἄρχισα τήν ὁμιλία μου, λέγοντας πώς ὁ φίλος μας Λαφάργκ καί ἄλλοι, καιαργώντας τήν ἐθνικότητα, ἀπευθύνονται σέ μᾶς «στά Γαλλικά», δηλαδή σέ μιὰ γλώσσα πού δέν τήν καταλάβαιναν τά 9/10 τῆς συνέλευσης. Ἐπειτα σημείωσα ὅτι ὁ Λαφάργκ, χωρίς νά τό καταλαβαίνει, ὅταν λέει ἄρνηση τῆς ἐθνικότητας, ἐννοεῖ, φαίνεται, τήν ἀπορρόφησή τους ἀπ' τό γαλλικό ἔθνος-ὑπόδειγμα.

Γενικά ἡ κατάσταση τώρα εἶναι πολύ δύσκολη, ἐπειδὴ πρέπει νά ἀντιτάσσεται κανεὶς ἐξίσου τόσο ἐναντίον τοῦ ἀνόητου ἀγγλικοῦ φιλοϊταλισμοῦ, ὅσο καί ἐναντίον τῆς ἐσφαλμένης γαλλικῆς πολεμικῆς πρὸς αὐτόν καί νά ἀποφεύγει ἰδιαίτερα κάθε

* — Ὁ ὅρος προέρχεται ἀπὸ τό ὄνομα τοῦ Μάξ Στίρνερ (φιλολογικό ψευδώνυμο τοῦ Γκάσπαρ Σμίντ), γερμανοῦ φιλοσόφου, νεογεγκελιανοῦ, πού στάθηκε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰδεολογικοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἀστικοῦ ἀτομικισμοῦ καί ἀναρχισμοῦ (Σημ. μετ.).

εκδήλωση, πού θά παρέσυρε τήν "Ενωσή μας σέ ξνα δρόμο μονο-
μέρειας.

Σέ χαιρετῶ

Δικός σου *K.M.*

K. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Άπαντα, τόμ. 31, σελ. 228-229.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Λούντβιχ Κούγκελμαν

Λονδίνο, 9 Ὀκτωβρίου 1866

[...] Εἶχα μεγάλους φόβους γιὰ τὸ πρῶτο Συνέδριο στὴ Γενεύη. Συνολικά ὅμως πῆγε καλὰ καὶ ξεπέρασε τίς προσδοκίες μου. Ἡ ἐπίδρασή του στὴ Γαλλία, τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν Ἀμερική ἦταν ἀνέλπιστη. Δέ μποροῦσα καὶ δέν ἤθελα νὰ πάω ἐκεῖ, ἔγραψα ὅμως τὸ πρόγραμμα τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Λονδίνου¹¹⁵. Τὸ περιόρισα σκόπιμα σέ σημεῖα τέτοια, πού ἐπιτρέπουν τὴν ἄμεση συνεννόηση καὶ σύμπραξη τῶν ἐργατῶν καὶ δίνουν ἄμεση τροφή καὶ ὥθηση στίς ἀνάγκες τοῦ ταξικοῦ ἀγώνα καὶ στὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν ὡς τάξη. Οἱ κύριοι παριζιάνοι εἶχαν τὸ κεφάλι τους γεμάτο μὲ τίς πιὸ κούφιες προυντονικές φράσεις. Φλυαροῦν γιὰ ἐπιστήμη καὶ δέν ξέρουν τίποτα. Περιφρονοῦν κάθε *ἐπαναστατική* δράση, δηλαδή τὴ δράση πού ξεπηδᾷ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ταξικὸ ἀγώνα, κάθε συγκεντρωμένη κοινωνικὴ κίνηση, δηλαδή κάθε κίνηση πού συντελεῖται καὶ μὲ πολιτικά μέσα (ὅπως λ.χ. ἡ συντόμευση *διὰ νόμου* τῆς ἐργασίμης ἡμέρας). Μὲ τὸ *πρόσχημα* τῆς *ἐλευθερίας* καὶ τοῦ ἀντικυβερνητισμοῦ ἢ τοῦ ἀτομικισμοῦ πού ἐχθρεύεται κάθε ἐξουσία, οἱ κύριοι αὐτοὶ — πού ἀνέχτηκαν κι ἀνέχονται ἀδιαμαρτύρητα ἐδῶ καὶ δεκάξι χρόνια τὸν πιὸ ἄθλιο δεσποτισμό! — κηρύσσουν στὴν πραγματικότητα τὴν κοινὴ ἀστική οἰκονομία, ἀπλῶς προυντονικά ἐξιδανικευμένη. Ὁ Προυντόν ἔχει κάνει πολὺ μεγάλο κακὸ. Πρῶτα, ἡ ψευτοκριτικὴ του καὶ ἡ ψευτοαντίθεσή του μὲ τοὺς οὐτοπιστές, (ὁ ἴδιος ἴδεν εἶναι παρὰ ἓνας μικροαστὸς οὐτοπιστής, ἐνῶ στίς οὐτοπίες ἑνὸς Φουριέ, Ὁουεν, κτλ., ὑπάρ-

χει ή ιδέα καί ή φανταστική απεικόνιση ενός καινούργιου κόσμου), συγκίνησε καί διέφθειρε τή «jeunesse brillante»* τούς φοιτητές, ύστερα τούς εργάτες, ιδιαίτερα τούς παριζιάνους, πού, σάν εργάτες παραγωγής ειδών πολυτελείας, σέρνονται «στά γεμάτα», χωρίς νά τό ξέρουν, στό βοῦρκο τοῦ παρελθόντος. Ἄστοιχείωτοι, ματαιόδοξοι, αὐθάδεις, φλύαροι, φαφλατάδες, παραλίγο νά τά χαλάσουν ὅλα, ἐμφανιζόμενοι στό συνέδριο σέ ἀριθμό πού δέν ἀντιστοιχεῖ διόλου στήν ἀριθμητική δύναμη τῶν μελῶν τους. Στήν εἰσήγηση, χωρίς νά τούς μνημονεύσω ρητά, θά τούς βάλω στή θέση τους.

Μεγάλη χαρά μοῦ προξένησε τό ἀμερικανικό ἐργατικό συνέδριο στή Βαλτιμόρη¹¹⁶. Τό σύνθημα ἐδῶ ἦταν ή ὀργάνωση τοῦ ἀγῶνα κατά τοῦ κεφαλαίου καί εἶναι ἄξιο θαυμασμοῦ πῶς οἱ περισσότερες ἀπ' τίς διεκδικήσεις πού διατύπωσα γιά τή Γενεῦη μπήκαν κι ἐκεῖ, χάρις στό σωστό ἐνστικτο τῶν ἐργατῶν.

Τό ἐδῶ μεταρρυθμιστικό κίνημα¹¹⁷, πού τό ζωντάνεψε τό δικό μας Κεντρικό Συμβούλιο (quoque magna pars fui**¹¹⁸), ἔχει πάρει τώρα τεράστιες διαστάσεις καί γίνεται ἀκαταμάχητο. Ἐγώ ἔμεινα ὅλο αὐτό τό διάστημα στό παρασκήνιο καί δέν ἀνησυχῶ πιά γι' αὐτό ἀφότου μπήκε στό σωστό δρόμο του [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 31, σελ. 529-530.

* — «χρυσή νεολαία».

** — (στό ὁποῖο μεγάλη ὑπῆρξε ή συμμετοχή μου).

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας (1872/1873)

[...] Ὅλη ἡ διδασκαλία τοῦ Πруντόν στηρίζεται σ' αὐτήν τή σωτήρια μεταπήδηση¹¹⁹ ἀπ' τήν οἰκονομική πραγματικότητα στή νομική φρασεολογία. Κάθε φορά πού ὁ ἀγαθός Πрунτόν δέν πιάνει τήν οἰκονομική σχέση τῶν φαινομένων — κι αὐτό τοῦ συμβαίνει σέ κάθε σοβαρό ζήτημα — καταφεύγει στήν περιοχή τοῦ Δικαίου καί ἐπικαλεῖται τήν *αἰώνια δικαιοσύνη*.

«Ὁ Πрунτόν ἀρχικά ἀντλεῖ τό ἰδανικό του γιά τήν αἰώνια δικαιοσύνη ἀπ' τίς νομικές σχέσεις πού ἀντιστοιχοῦν στήν ἐμπορευματική παραγωγή κι ἔτσι, ὥς σημειωθεῖ κι αὐτό μέσα στά ἄλλα, προσφέρεται ἡ τόσο βολική γιά ὅλους τοὺς μικροαστοὺς ἀπόδειξη ὅτι ἡ μορφή τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς εἶναι κι αὐτή ἐξίσου αἰώνια ὅσο και ἡ δικαιοσύνη. Ἐπειτα, προσπαθεῖ, ἀντίστροφα, ν' ἀναπλάσει μέ βάση αὐτό τό ἰδανικό τήν πραγματική ἐμπορευματική παραγωγή καί τό πραγματικό δίκαιο πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτήν. Τί θά σκεφτόταν κανεῖς γιά ἕναν χημικό, πού, ἀντί νά μελετήσῃ τοὺς πραγματικούς νόμους μετατροπῆς τῆς ὕλης καί πάνω σ' αὐτή τή βάση νά λύσῃ ὀρισμένα προβλήματα, θά ἐπεδίωκε νά ἐπιφέρει ἀλλαγές στή μετατροπή τῆς ὕλης, ἐπιστρατεύοντας τίς «αἰώνιες ἰδέες» τῶν «φυσικῶν φαινομένων» καί τῆς «ὁμοφυίας»; Κι ὅταν λέμε ὅτι ἡ τοκογλυφία ἀντιβαίνει πρὸς τήν «αἰώνια δικαιοσύνη» καί πρὸς τήν «αἰώνια ἀλήθεια» καί πρὸς τήν «αἰώνια ἀλληλεγγύη» καί πρὸς τίς ἄλλες «αἰώνιες ἀλήθειες», μήπως γινόμαστε σοφότεροι ἀπ' τοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν ἔλεγαν ὅτι ἡ τοκογλυφία ἀντίκειται εἰς «τὴν αἰώνιαν πίστιν», εἰς «τὴν αἰώνιαν χάριν» καί εἰς «τὸ αἰώνιον θέλημα Θεοῦ ;» (Μάρξ, «Τό Κεφάλαιο», σελ. 45¹²⁰).

‘Ο δικός μας προυντονικός [Μύλμπεργκερ] δέν πάει καλύτερα απ’ τόν κύριο καί δάσκαλό του :

«Τό ένοικιαστήριο συμβόλαιο είναι μιά από τίς χίλιες-δυό συναλλαγές, πού είναι τόσο αναγκαίες στη ζωή τής σύγχρονης κοινωνίας, όσο καί ή κυκλοφορία τοῦ αἵματος στό σώμα τῶν ζώων. Θά ἦταν φυσικά πρὸς τό συμφέρον αὐτῆς τῆς κοινωνίας, ἂν ὅλες αὐτές οἱ συναλλαγές διέπονταν ἀπό μιά *ιδέα δικαίου*, ἂν δηλαδή γίνονταν παντοῦ σύμφωνα μέ τίς αὐστηρές ἐπιταγές τῆς δικαιοσύνης. Μέ μιά λέξη, ἡ οἰκονομική ζωή τῆς κοινωνίας πρέπει, ὅπως λέει ὁ Προυντόν, νά ἀνυψωθεῖ στήν περιωπῇ ἑνός *οἰκονομικοῦ δικαίου*. Στήν πραγματικότητα, ὅπως εἶναι γνωστό, συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο».

Ήταν δυνατό νά πιστέψουμε ὅτι πέντε χρόνια ἀργότερα, ἀπό τότε πού ὁ Μάρξ περιέγραψε τόσο περιεκτικά καί εὐστοχα τόν προυντονισμό καί μάλιστα απ’ αὐτήν τήν καθοριστική ὄψη του, θά μπορούσε νά δημοσιευθεῖ στά Γερμανικά μιά τέτοια ἀνοησία ! Τί σημαίνει ὅλη αὐτή ἡ σχολαστική πολυλογία ; Τίποτα παραπάνω απ’ τό ὅτι οἱ πρακτικές ἐπιπτώσεις τῶν οἰκονομικῶν νόμων πού διέπουν τή σημερινή κοινωνία προσβάλλουν τό περί δικαίου αἶσθημα τοῦ συγγραφέα καί ὅτι ὁ συγγραφέας τρέφει τόν εὐσεβή πόθο ὅτι θ’ ἀλλάξουν τά πράγματα καί θά διορθωθεῖ τό κακό. Μάλιστα, ἂν τά βatrάχια εἶχαν οὐρές, δέ θά ἦταν batράχια ! Καί μήπως ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς δέν «διέπεται ἀπό μιά *ιδέα δικαίου*», δηλαδή απ’ τήν *ιδέα* τοῦ ἰδιαίτερου δικαιώματός του νά ἐκμεταλλεύεται τόν ἐργάτη ; Καί κατά τί προχωρήσαμε ἔστω καί ἓνα βῆμα, ὅταν ὁ συγγραφέας μᾶς λέει ὅτι αὐτό δέν ἀποτελεῖ δική του *ιδέα* περί δικαίου ;

Ἄς ἐπανέλθουμε ὅμως στό ζήτημα τῆς κατοικίας. ‘Ο προυντονικός μας ἀναπτύσσει τώρα τή δική του «*ιδέα* περί δικαίου» καί κάνει τήν ἐξῆς συγκινητική ἐξαγγελία :

«Δέ διστάζουμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι δέν ὑπάρχει μεγαλύτερος χλευασμός γιά τόν πολιτισμό τοῦ ἑνδοξοῦ αἵωνα μας απ’ τό ὅτι στίς μεγάλες πόλεις τό 90 % καί πάνω τοῦ πληθυσμοῦ δέ διαθέτει μιά στέγη, πού νά μπορεῖ νά λέει ὅτι εἶναι δική μου. Τήν οἰκιακή ἐστία, τόν καθαυτό πυρήνα τοῦ ἠθικοῦ καί οἰκογενειακοῦ βίου, τή συμπαρέσυρε ὁ κοινωνικός στρόβιλος... Ἄπ’ τήν ἄποψη αὐτή, εἴμαστε πολύ χειρότερα απ’ τοὺς ἄγριους. ‘Ο τραγλοδύτης ἔχει τή σπηλιά του, ὁ Αὐστραλός τήν πλίνθινη καλύβα του, ὁ Ἰνδιά-

νος τή δική του ἔστια, ὁ σύγχρονος προλετάριος βρίσκεται ἐπὶ ξύλου κρεμώμενος» κ.ο.κ.

Σ' αὐτὴ τὴν ἱερεμιάδα βλέπουμε ὅλη τὴν ἀντιδραστικὴ ὄψη τοῦ προυντονισμοῦ. Γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ σύγχρονη ἐπαναστατικὴ τάξη τοῦ προλεταριάτου, χρειάστηκε νὰ κοπεῖ ὁ ὁμφάλιος λῶρος πού ἔδενε τὸν ἐργάτη τοῦ παρελθόντος μέ τῇ γῇ. Ὁ ὕφαν-τουργός, πού δίπλα στὸν ἀργαλιό εἶχε τὸ σπιτάκι του, τὸ περιβολάκι καὶ τὸ χωραφάκι του, ἦταν, παρόλη τὴ μιζέρια καὶ τὴν πολιτικὴ καταπίεση, ἕνας ἡρεμος εὐχαριστημένος ἄνθρωπος, «πλήρης εὐλαβείας καὶ ὑπακοῆς», ἔβγαζε τὸ καπέλο του στοὺς πλούσιους, στοὺς παπάδες καὶ στοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους καὶ ἦταν πέρα γιὰ πέρα ἐθελόδουλος. Ἡ σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη, πού μετέβαλε τὸν προσκολλημένο στὴ γῇ ἐργάτη σὲ προλετάριο ἐντελῶς ἄκληρο, λυτρωμένο ἀπ' ὅλα τὰ πατροπαράδοτα δεσμά καὶ *λεύτερο* *σάν τὸ πουλί**, ἡ οἰκονομικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη, πού δημιούργησε τοὺς ὄρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους καὶ μόνο μπορεῖ νὰ ἀνατραπεῖ ἡ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργαζόμενης τάξης στὴν ἔσχατη μορφή της, στὴ μορφή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Κι ἔρχεται τώρα αὐτός ὁ δακρύβρεκτος προυντονικός καὶ θρηνολογεῖ γιὰ τὸν ἐκτοπισμό τῶν ἐργατῶν ἀπ' τὸ σπιτικό τους, βλέποντάς τον σάν ἕνα μεγάλο βῆμα πρὸς τὸν πίσω, ἐνῶ ἴσα-ἴσα αὐτός ὁ ἐκτοπισμὸς ἀποτελοῦσε πρωταρχικὸ ὄρο γιὰ τὴν πνευματικὴ τους χειραφέτηση.

Πρὶν ἀπὸ 27 χρόνια εἶχα περιγράψει σὲ γενικὲς γραμμὲς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ διαδικασία τοῦ ἐκτοπισμοῦ τῶν ἐργατῶν ἀπ' τὸ σπιτικό τους, ὅπως συντελέστηκε τὸ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα στὴν Ἀγγλία («Ἡ κατάσταση τῆς ἐργαζόμενης τάξης στὴν Ἀγγλία»¹²¹). Ἐκεῖ περιγράφονται ὅπως τοὺς πρέπει οἱ ἀτιμίες πού εἶχαν διαπράξει στὸ θέμα αὐτό οἱ γαιοκτῆμονες καὶ οἱ ἐργοστασιάρχες, οἱ βλαβερές ὑλικές καὶ ἠθικές ἐπιπτώσεις πού εἶχε ἀναγκαστικά στὴν ἀρχὴ ἐκεῖνο τὸ ξεσπίτωμα γιὰ τοὺς ἐκτοπιζόμενους ἐργάτες. Μποροῦσα ὅμως ποτέ νὰ διανοηθῶ ὅτι ἐκείνη ἡ ἱστορικὴ ἐξελικτικὴ διαδικασία, ἀπόλυτα ἀναγκαία γιὰ τίς

* — λογοπαίγνιο τοῦ συγγραφέα μέ τὴ λέξη *vogelfrei*, πού σημαίνει «λεύτερος σάν τὸ πουλί», ἀλλὰ καὶ «τεθεὸς ἐκτός νόμου», «ἐπικηρυγμένος» (Σημ. μετ.).

τότε περιστάσεις, αποτελούσε ένα βήμα πίσω, «πιό πίσω κι απ' τους αγρίους»; Ἀδύνατο. Ὁ ἄγγλος προλετάριος τοῦ 1872 βρίσκεται σέ ἀσύγκριτα πιό ὕψηλό ἐπίπεδο απ' τόν χωριάτη - ὕφαν- τουργό τοῦ 1772, πού εἶχε «σπίτι καί ἐστία». Καί μήπως ὁ τρω- γλοδύτης μέ τή σπηλιά του, ὁ Αὐστραλός μέ τήν πλίνθινη καλύ- βα του, ὁ Ἰνδιάνος μέ τή δική του ἐστία, πρόκειται ποτέ νά κά- νουν μιάν ἐξέγερση, σάν τήν ἐξέγερση τοῦ Ἰούνη ἢ μιᾶ Παρισινή Κομμούνᾳ;¹²²

Τό ὅτι χειροτέρεψε ἡ ὕλική κατάσταση τοῦ ἐργάτη ἀπό τότε πού καθιερώθηκε ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς σέ μεγά- λη κλίμακα, αὐτό μόνο ὁ ἀστός τό ἀμφισβητεῖ. Ἀλλά εἶναι αὐτό λόγος νά κοιτᾶμε πρός τά πίσω καί νά νοσταλγοῦμε τίς φαρα- νικές (κι αὐτές πολὺ ἰσχνές) χύτρες¹²³ μέ τό κρέας, τή μικρή βιο- μηχανία τῆς ὑπαίθρου, πού διαμόρφωνε μόνο ἐθελόδουλος ἢ «ἀγρίους»; Τό ἀντίθετο. Μόνο τό προλεταριάτο, δημιούργημα τῆς σύγχρονης μεγάλης βιομηχανίας, λυτρωμένο απ' ὅλα τά παλιά δεσμά, ἀκόμα καί κεῖνα πού τό κρατοῦσαν δέσμιο τῆς γῆς, συγκεντρωμένο στίς μεγάλες πόλεις, εἶναι σέ θέση νά πραγμα- τώσει τή μεγάλη κοινωνική μεταβολή, πού θά βάλει τέρμα σέ κάθε ταξική ἐκμετάλλευση καί ταξική κυριαρχία. Οἱ γεωργοί- ὕφαντουργοί τοῦ παλιοῦ καιροῦ δέ θά ἦσαν ποτέ σέ θέση νά τό κάνουν αὐτό, δέ θά μπορούσαν ποτέ νά συλλάβουν μιᾶ τέτοια ἰδέα καί, ἀκόμα λιγότερο, δέ θά μπορούσαν ποτέ νά θέλουν νά τήν ὕλοποιήσουν.

Γιά τόν Πруντόν, ἀντίθετα, ὅλη ἡ βιομηχανική ἐπανά- σταση τῶν τελευταίων ἑκατό χρόνων, ἡ κινητήρια δύναμη τοῦ ἀτμοῦ, ἡ μεγάλη ἐργοστασιακή παραγωγή, πού ἀντικατέστησε μέ μηχανές τή χειρονακτική δουλειά καί χιλιαπλασίασε τήν πα- ραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας, ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν ἓνα πολύ δυσάρεστο γεγονός, κάτι πού δέ θάπρεπε, ἀλήθεια, νά γίνει. Ὁ μικροαστός Πрунτόν ψάχνει νά βρεῖ ἓναν κόσμο, ὅπου ὁ καθε- νας φτιάχνει τό δικό του αὐτοτελές προϊόν, κατάλληλο γιά ἄμεση κατανάλωση καί ἀνταλλαγή στήν ἀγορά. Μιά καί στήν περι- πτωση αὐτή ὁ καθένας παίρνει σέ ἀντάλλαγμα ὅλη τήν ἀξία τῆς ἐργασίας του μέ τή μορφή ἑνός ἄλλου προϊόντος, τότε ἱκανο- ποιεῖται ἀπόλυτα ἢ «αἰώνια δικαιοσύνη» καί ἐπέρχεται ὁ καλὺ-

τερος τῶν δυνατῶν κόσμων ἐπὶ Γῆς. Ἀλλά, αὐτόν τόν βέλτιστο προυντονικό κόσμο τόν ποδοπάτησε ἤδη ἀπ' τή γέννησή του ἡ ἐξελεκτική διαδικασία τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης, πού ἐξαφάνισε πρό πολλοῦ τήν ἀτομική ἐργασία σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς μεγάλης βιομηχανίας καί τήν ἐξαφανίζει κάθε μέρα καί πιά πολύ στοὺς διάφορους κλάδους τῆς μικρῆς καί τῆς ἀκόμα πιά μικρῆς βιομηχανίας, ἀντικαθιστώντας την μέ κοινωνικοποιημένη ἐργασία, στηριγμένη στίς μηχανές καί στήν καθυπόταξη τῶν δυνάμεων τῆς φύσης, ἐργασία τῆς ὁποίας τό ἔτοιμο προϊόν, κατάλληλο γιά ἄμεση ἀνταλλαγή καί κατανάλωση, εἶναι καρπός συλλογικοῦ ἔργου πολλῶν ἀτόμων, πού ἀπ' τά χέρια τους χρειάστηκε νά περάσει. Καί ἴσα-ἴσα χάρη σ' αὐτή τή βιομηχανική ἐπανάσταση, ἀναπτύχθηκε σέ τέτοιο βαθμό ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας, ὥστε δημιουργήθηκε ἡ δυνατότητα, — γιά πρώτη φορά ἀπό καταβολῆς ἀνθρώπων — μέ μιά ἐκλογικευμένη κατανομή τῆς ἐργασίας μεταξύ ὅλων, ὅχι μόνο νά ὑπάρχει παραγωγή σέ διαστάσεις ἐπαρκεῖς γιά μιά ἀφθονία καταναλωτικῶν ἀγαθῶν γιά ὅλα τά μέλη τῆς κοινωνίας καί γιά πλούσια ἀποθέματα, μά καί νά ἔχει ὁ καθένας κάμποσο ἐλεύθερο χρόνο, ὥστε νά μπορεῖ νά ἀπολαμβάνει ὅ,τι πραγματικά ἀξιόλογο κληροδότησε ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, — ἐπιστήμη, τέχνες, τρόπους ζωῆς κτλ., — κι ὅχι μόνο νά τά ἀπολαμβάνει, ἀλλά καί νά μετατρέπει ὅλα αὐτά τά ἀγαθά ἀπό μονοπώλιο τῆς κυρίαρχης τάξης σέ κοινό κτῆμα ὅλης τῆς κοινωνίας καί νά καλλιεργεῖ παρὰπέρα αὐτό τό κτῆμα. Κι ἐδῶ εἶναι τό κρίσιμο σημεῖο. Ἀπ' τή στιγμή πού ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας θά ἀναπτυχθεῖ ἴσαμε τόν ἀνώτατο αὐτό βαθμό, ἐξαφανίζεται κάθε πρόσχημα γιά τήν ὑπαρξή μιᾶς κυρίαρχης τάξης. Διότι τό ἔσχατο ἐπιχέιρημα πρὸς ὑπεράσπιση τῶν ταξικῶν διαχωρισμῶν ἦταν ἀνέκαθεν τοῦτο : Πρέπει νά ὑπάρχει μιά τάξη, πού νά μὴν εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἀναλώνεται γιά νά ἐξασφαλίζει τόν ἄρτον τόν ἐπιούσιον, ὥστε νά τῆς μένει καιρός νά ἀσχολεῖται μέ πνευματικό ἔργο ὑπὲρ τῆς κοινωνίας. Ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση τῶν τελευταίων ἑκατὸ χρόνων ἔκοψε σύρριζα μιά γιά πάντα αὐτή τή λογοκοπία, πού ἴσαμε τότε εὑρίσκε μιά σημαντική ἱστορική δικαίωση. Ἡ ὑπαρξή τῆς ταξικῆς κυριαρχίας γίνεται κάθε μέρα

όλο και μεγαλύτερο εμπόδιο για ν' αναπτυχθεί ή παραγωγική βιομηχανική δύναμη, καθώς και για ν' αναπτυχθούν οί επιστήμες, οί τέχνες και ιδίως οί πολιτισμένοι τρόποι ζωής. Ποτέ δέν υπήρξαν πιά στυγνοί άνθρωποι απ' τούς συγκαιρινούς μπουρζουάδες.

Όλα αυτά όμως δέν ενδιαφέρουν τόν φίλο Προυντόν. Αυτός θέλει τήν «αιώνια δικαιοσύνη» και τίποτα παραπάνω. Ό καθένας πρέπει σέ ανταλλάγμα για τό προϊόν του νά παίρνει όλόκληρο τό αντίτιμο, όλη τήν αξία τής εργασίας του. Άλλά ό υπολογισμός αυτός για ένα προϊόν τής σύγχρονης βιομηχανίας δέν εΐναι εύκολη δουλειά. Η σύγχρονη βιομηχανία συσκοτίζει άκριβώς τήν ιδιαίτερη συμμετοχή τοῦ καθένα στή δημιουργία τοῦ συλλογικοῦ προϊόντος, πού στήν παλιά άτομική χειρωνακτική εργασία έκφραζόταν από μόνη της μέ τό έτοιμο προϊόν. Έπειτα ή σύγχρονη βιομηχανία έκτοπίζει όλο και περισσότερο τήν άτομική ανταλλαγή, πού πάνω της βασίζεται όλο τό σύστημα τοῦ Προυντόν, δηλαδή τήν άμεση ανταλλαγή ανάμεσα σέ δυό παραγωγούς, όπου ό καθένας ανταλλάσσει τό προϊόν του μέ τό προϊόν τοῦ άλλου για σκοπούς καταναλωτικούς. Για τοῦτο, όλος ό προυντονισμός διέπεται από ένα αντιδραστικό πνεῦμα, από μία άποστροφή πρὸς τή βιομηχανική επανάσταση και από μία τάση, άλλοτε έκδηλη κι άλλοτε σκεπασμένη, νά πᾶνε στό διάβολο όλη ή σύγχρονη βιομηχανία, οί άτμοκίνητες μηχανές, οί κλωστικές μηχανές κι όλα τ' άλλα κακά και νά επανέλθουμε στήν παλιά, στή δοκιμασμένη χειρωνακτική εργασία. Ότι έτσι θά χάσουμε τά έννιакόσια έννενηντα έννιά χιλιοστά τής παραγωγικῆς δύναμης, ότι έτσι καταδικάζουμε όλη τήν ανθρωπότητα στή χειρότερη δουλειά τής εργασίας, ότι τό δράμα τής πείνας θά γίνει γενικός κανόνας, όλα αυτά δέν έχουν σημασία, αρκεΐ μόνο νά πετύχουμε νά γίνεται ή ανταλλαγή μέ τέτοιο τρόπο, ώστε ό καθένας νά παίρνει «όλόκληρη τήν απόδοση τής εργασίας» και νά εφαρμόζεται ή «αιώνια δικαιοσύνη»! Fiat justitia, pereat mundus !

«Δικαιοσύνη νά γενεΐ,
κι ό κόσμος ᾗς χαλάσει !»

Και μ' αυτή τήν άντεπανάσταση τοῦ Προυντόν — αν βέβαια μπορούσε ποτέ νά γίνει — θά καταστρεφόταν ό κόσμος.

Ήλλωστε, εἶναι αὐτονόητο ὅτι καί μέ τήν κοινωνική παραγωγή, πού τήν καθορίζει ἡ σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία μπορεῖ νά ἐξασφαλιστεῖ σιόν καθένα «δλόκληρη ἡ ἀπόδοση τῆς ἐργασίας του», στό βαθμό βέβαια πού ἔχει νόημα αὐτή ἡ φράση. Καί τότε μόνο ἔχει κάποιο νόημα, ὅταν τῆς δώσουμε πλατύτερη σημασία, ὅχι ὅτι ὁ κάθε ἐργάτης θά γίνεται κάτοχος «δλόκληρης τῆς ἀπόδοσης τῆς ἐργασίας του», ἀλλά ὅτι ὅλη ἡ κοινωνία, πού θά ἀποτελεῖται μόνο ἀπό ἐργάτες, θά γίνεται κάτοχος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας της, πού ἕνα μέρος του θά χρησιμεύει γιά τήν ἀντικατάσταση καί γιά τήν αὔξηση τῶν μέσων παραγωγῆς καί, τέλος, ἕνα τρίτο μέρος θά συσσωρεύεται ὡς ἀπόθεμα γιά παραγωγή καί κατανάλωση. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Ἀπαντα, τόμ. 18, σελ. 217-222.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Συμπληρωματικές παρατηρήσεις για τόν Προυντόν καί για τό ζήτημα τῆς κατοικίας (1872/1873)

I

Στό φύλλο ἀρ. 86 τοῦ «Volksstaat»¹²⁴ ὁ Α. Μύλμπεργκερ ἐμφανίζεται σάν ὁ συγγραφέας τῶν ἄρθρων στά ὁποῖα ἔκανα κριτική στό φύλλο ἀρ. 51 καί στά κατοπινά φύλλα τῆς ἐφημερίδας. Στήν ἀπάντησή του, μοῦ φορτώνει τόσες κατηγορίες καί, συνάμα, διαστρεβλώνει τόσο πολύ ὅλες τίς σκέψεις πού ἐκτέθηκαν ἐδῶ, ὥστε, θέλοντας καί μή, ὀφείλω μιᾶ ἀνταπάντηση.

Ὁ Μύλμπεργκερ αἰτιᾶται τό περιεχόμενο καί τή μορφή τῆς κριτικῆς μου. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή μορφή, ἀρκεῖ ἡ διευκρίνιση ὅτι τότε δέν ἐγνώριζα διόλου ποιανοῦ εἶναι αὐτά τά ἄρθρα. Συνεπῶς, δέ μποροῦσε νά γίνει λόγος γιά προσωπική προκατάληψη κατά τοῦ ἀρθρογράφου. Ὡστόσο, ἤμουνα πράγματι «προκατειλημμένος» ἐνάντια στή λύση τοῦ προβλήματος τῆς κατοικίας, ὅπως τήν πραγματεύονταν αὐτά τά ἄρθρα, διότι τή λύση αὐτή τήν ἤξερα πρό πολλοῦ ἀπ' τόν Προυντόν καί ἡ γνώμη μου πάνω σ' αὐτό τό θέμα ἦταν ἐδραιωμένη.

Δέν πρόκειται νά φιλονικήσω μέ τόν φίλο Μύλμπεργκερ γιά τόν «τόνο» τῆς κριτικῆς μου. Ὅταν κανένας μετέχει τόσο καιρό στό κίνημα, ὅπως ἐγώ, εἶναι σκληραγωγημένος στίς ἐπιθέσεις τῶν ἄλλων καί συνεπῶς εὐκολα ὑποθέτει ὅτι τό ἴδιο συμβαίνει καί στούς ἄλλους. Τούτη τή φορά, γιά νά δώσω ἱκανοποίηση στόν Μύλμπεργκερ, θά προσπαθήσω νά προσαρμόσω τόν «τόνο» μου στήν εὐαισθησία τῆς ἀκοῆς του.

Ὁ Μύλμπεργκερ ἐξανίσταται μέ πίκρα γιὰ τόν ἀποκάλεσα

προυντονικό και βεβαιώνει πώς δεν είναι. Όφειλω φυσικά να τον πιστέψω, αλλά θα αποδείξω ότι τα σχετικά άρθρα — και μόνο γι' αυτά γινόνταν τότε λόγος — δεν περιέχουν τίποτ' άλλο από σκέτο προυντονισμό.

Όμως, ο Μύλμπεργκερ νομίζει ότι και στον Προυντόν ξκανα «ἐπιπόλαιη» κριτική και τον ἀδίκησα πολύ :

«Ο θρύλλος περί του μικροαστού Προυντόν έγινε σέ μάς στη Γερμανία καθιερωμένο δόγμα πολλών, έστω κι αν δεν έχουν διαβάσει ούτε λέξη απ' τα έργα του».

Όταν εκφράζω τή λύπη μου πώς οι εργάτες των χωρών όπου μιλιούνται οι ρωμανικές γλώσσες δεν είχαν, εδώ και είκοσι χρόνια, άλλη πνευματική τροφή εκτός απ' τα έργα του Προυντόν, ο Μύλμπεργκερ απαντά ότι για τους εργάτες των ρωμανικών χωρών «οι αρχές που διατύπωσε ο Προυντόν αποτελούν σχεδόν παντού τή ζωντανή ψυχή του κινήματος». Μ' αυτό δε μπορώ να συμφωνήσω. Πρώτο, «ή ζωντανή ψυχή» του εργατικού κινήματος δε συνίσταται στίς «αρχές», αλλά ενυπάρχει παντού στην ανάπτυξη τής μεγάλης βιομηχανίας και στή επακόλουθό της : συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, απ' τή μία μεριά, του προλεταριάτου, απ' τήν άλλη. Δεύτερο, δεν είναι σωστό ότι στίς ρωμανικές χώρες οι λεγόμενες «αρχές» του Προυντόν παίζουν τον καθοριστικό ρόλο που τους αποδίδει ο Μύλμπεργκερ, ότι «οι αρχές τής αναρχίας, τής organisation des forces économiques, τής liquidation sociale^{*125} κλπ. ... έχουν γίνει εκεί οι πραγματικοί φορείς του επαναστατικού κινήματος». Αν εξαιρέσουμε τήν Ισπανία και τήν Ιταλία, όπου ή προυντονική διεθνής πανάκεια απέκτησε κάποια επιρροή μόνο χάρη στήν επανυμμένη προς τό χειρότερο παραλλαγή του Μπακούνιν, είναι όλοφάνερο, για όποιον γνωρίζει τό διεθνές εργατικό κίνημα, ότι στή Γαλλία οι προυντονικοί αποτελούν μία ολιγάριθμη αίρεση, ενώ ή μάζα των εργατών ούτε θέλει ν' ακούσει για τό σχέδιο κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που πρότεινε ο Προυντόν, γνωστό μέ τήν επωνυμία κοινωνική εκκαθάριση και οργάνωση των οικονομικών δυνάμεων. Αυτό φάνηκε, άλλωστε, και στήν Κομμού-

* — οργάνωση των οικονομικών δυνάμεων, κοινωνική εκκαθάριση.

να¹²². Μολονότι οί προυντονικοί είχαν ισχυρή εκπροσώπηση στην Κομμούνα, δέν έγινε οὔτε καί ἡ παραμικρή ἀπόπειρα νά ἐκκαθαριστεῖ ἡ παλιά κοινωνία ἢ νά ὀργανωθοῦν οἱ οἰκονομικές δυνάμεις σύμφωνα μέ τά σχέδια τοῦ Προυντόν. Ἀντίθετα, εἶναι πρὸς μέγιστη τιμὴ τῆς Κομμούνας ὅτι «ἡ ζωντανή ψυχὴ» ὅλων τῶν οἰκονομικῶν μέτρων πού ἔλαβε δέν ἦταν κάποιες «ἀρχές», ἀλλὰ ἡ ἀπλή πρακτικὴ ἀνάγκη. Γιά τοῦτο καί τά μέτρα αὐτά — κατάργηση τῆς νυχτερινῆς ἐργασίας τῶν ἀρτεργατῶν, ἀπαγόρευση τῶν προστίμων στὰ ἐργοστάσια, δήμευση τῶν ἀργούντων ἐργοστασίων καί παραχώρησή τους σέ ἐργατικούς συνεταιρισμούς — δέν ἦσαν καθόλου μέσα στό πνεῦμα τοῦ Προυντόν, ἀλλὰ μέσα στό πνεῦμα τοῦ γερμανικοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Τό μόνο κοινωνικό μέτρο πού κατόρθωσαν νά λάβουν οἱ προυντονικοί ἦταν νά μὴ γίνει ἡ δήμευση τῆς Τράπεζας τῆς Γαλλίας κι αὐτό ἀποτέλεσε, κατὰ ἓνα μέρος, τήν αἰτία γιά τήν πτώση τῆς Κομμούνας. Τό ἴδιο καί οἱ λεγόμενοι μπλανκιστές, ὅταν θέλησαν νά μετατραποῦν ἀπό ἀπλοὶ ἐπαναστάτες τῆς πολιτικῆς σέ σοσιαλιστικὴ ἐργατικὴ ὁμάδα, μέ συγκεκριμένο πρόγραμμα, — ὅπως έγινε μέ τό μανιφέστο «Διεθνῆς καί Ἐπανάσταση»¹²⁶, πού εἶχαν ἐκδόσει οἱ μπλανκιστές φυγάδες τοῦ Λονδίνου — δέ διακήρυξαν τίς «ἀρχές» τοῦ προυντονικοῦ σχεδίου σωτηρίας τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ διακήρυξαν, καί μάλιστα σχεδόν κατὰ γράμμα, τίς ἀπόψεις τοῦ γερμανικοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ γιά τήν ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς δράσης τοῦ προλεταριάτου καί τῆς δικτατορίας του, ὡς μεταβατικῆς περιόδου πρὸς τήν κατάργηση τῶν τάξεων καί μαζί τους τοῦ κράτους, διακήρυξαν τίς ἀπόψεις πού εἶχαν ἤδη διατυπωθεῖ στό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο»¹²⁷ κι εἶναι ἔκτοτε χιλιοειπωμένες. Κι ἂν ὁ Μύλμπεργκερ, κρίνοντας ἀπ' τήν ἀνυποληψία πού τρέφουν οἱ Γερμανοὶ γιά τόν Προυντόν, συμπεραίνει ὅτι οἱ Γερμανοὶ δέν κατανοοῦν ἀρκετά τό κίνημα τῶν ρωμανικῶν χωρῶν, «ἀκόμα κι αὐτῆς τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ», τότε, γιά νά τό ἀποδείξει αὐτό, ἄς παραθέσει ἓνα μόνο σύγγραμμα τῆς ρωμανικῆς γραμματολογίας, στό ὁποῖο νά ὑπάρχει ἔστω καί κατὰ προσέγγιση μιά τόσο ὀρθή κατανόηση καί ἀνάλυση τῆς Κομμούνας, ὅσο στή «Διακήρυξη τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Διεθνoῦς γιά τόν ἑμφύλιο

πόλεμο στή Γαλλία», πού τήν ἔγραψε ὁ Γερμανός Μάρξ¹²⁸.

Ἡ μόνη χώρα, ὅπου τό ἐργατικό κίνημα βρίσκεται ἄμεσα ὑπό τήν ἐπιρροή τῶν «ἀρχῶν» τοῦ Πруντόν, εἶναι τό Βέλγιο καί γιά τοῦτο τό βελγικό κίνημα βαδίζει, κατά τήν ἔκφραση τοῦ Χέγκελ, «ἀπ' τό μηδέν, διά τοῦ μηδενός, στό μηδέν».

Ἄν θεωρῶ ἀτύχημα τό ὅτι οἱ ἐργάτες τῶν ρωμανικῶν χωρῶν ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια ἔπαιρναν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τήν πνευματική τους τροφή ἀπ' τόν Πрунτόν, δέ βρίσκω ὅτι αὐτό ὀφείλεται στήν πολυθρύλλητη ὑπεροχή τῆς прουντονικῆς συνταγῆς, — πού ὁ Μύλμπεργκερ τήν ὀνομάζει «ἀρχές», — ἀλλά στό ὅτι ἡ οἰκονομική κριτική γιά τήν ὑπάρχουσα κοινωνία εἶναι μολυσμένη ἀπό τίς ὀλότελα ἐσφαλμένες прουντονικές ἀπόψεις καί σιό ὅτι ἡ πολιτική δράση τους εἶναι διαβρωμένη ἀπ' τήν прουντονική ἐπιρροή. Στό ἐρώτημα, λοιπόν, «ποιός ρέπει περισσότερο πρὸς τήν ἐπανάσταση», οἱ «прουντονοποιημένοι ἐργάτες τῶν ρωμανικῶν χωρῶν» ἢ οἱ Γερμανοί, πού ὅπωςδήποτε καταλαβαίνουν πολύ καλύτερα τό γερμανικό ἐπιστημονικό σοσιαλισμό ἀπ' ὅ,τι οἱ Ρωμάνοι τόν δικό τους Πрунτόν, σ' αὐτό τό ἐρώτημα θά μπορέσουμε νά δώσουμε ἀπάντηση, ἂν πρῶτα ξεκαθαρίσουμε τί πάει νά πεῖ «*ρᾶπω* πρὸς τήν ἐπανάσταση». Εἴχαμε ἀκούσει γιά ἀνθρώπους πού «ἔρεπαν πρὸς τόν Χριστιανισμόν, πρὸς τήν ἀληθινήν πίστιν, πρὸς τόν ἐλεήμονα Θεόν» κτλ. Ἄλλά καί νά «ρέπουν πρὸς τήν ἐπανάσταση», πρὸς αὐτό τό πιό βίαιο κίνημα! Μήπως ἡ «ἐπανάσταση» εἶναι κάποια δογματική θρησκεία, τῆς ὁποίας πρέπει κανεῖς νά εἶναι πιστός;

Ἐπειτα, ὁ Μύλμπεργκερ μέ κατηγορεῖ ὅτι ἐγώ, ἀντίθετα μέ τά ὅσα λέγονται κατά λέξη στό ἄρθρο του, ἰσχυρίστηκα ὅτι αὐτός θεωρεῖ τό ζήτημα τῆς κατοικίας σάν ἀποκλειστικά ἐργατικό ζήτημα. Αὐτή τή φορά ὁ Μύλμπεργκερ ἔχει πράγματι δίκιο. Μοῦ διέφυγε ἡ σχετική περικοπή. Μοῦ διέφυγε ἀσυγχώρητα, διότι εἶναι ἡ πιό χαρακτηριστική γιά τήν ὅλη κατεύθυνση τῶν σκέψεών του. Πράγματι, ὁ Μύλμπεργκερ λέει χωρίς περιστροφές:

«Ἐπειδὴ μᾶς ἀπέδωσαν τόσο συχνά καί τόσο πολύ τή γελοία κατηγορία ὅτι κάνουμε *ταξική πολιτική*, ὅτι ἐπιδιώκουμε μιὰ *ταξική κυριαρχία* καί ἄλλα παρόμοια, τονίζουμε εὐθύς ἐξαρχῆς κατηγορηματικά ὅτι τό ζήτημα

τῆς κατοικίας δέν ἀφορᾷ καθόλου ἀποκλειστικά τό προλεταριάτο, ἀλλά, *ἀντίθετα*, ἐνδιαφέρει καί *μάλιστα* *παραπολύ* τήν καθαντό μεσαία τάξη, τοὺς μικροεπαγγελματίες, τοὺς μικροαστοὺς, ὅλη τήν ὑπαλληλία... καί γι' αὐτό τό ζήτημα τῆς κατοικίας εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό σημεῖο τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, πού, ὅπως φαίνεται, εἶναι *περισσότερο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα ἱκανό* ν' ἀποκαλύψει τήν *ἀπόλυτη ἐσωτερική συνάφεια* τῶν *συμφερόντων* τοῦ προλεταριάτου ἀπό τή μιά, καί τῶν *καθαντό μεσαίων τάξεων* τῆς κοινωνίας ἀπ' τήν ἄλλη. Οἱ μεσαῖες τάξεις ὑποφέρουν τό ἴδιο ἀσφυκτικά κι ἴσως *ἀκόμα περισσότερο* ἀπ' τό προλεταριάτο, ἀπ' τὰ δεσμά τῆς μισθωμένης κατοικίας... Οἱ καθαντό μεσαῖες τάξεις τῆς κοινωνίας ἀντιμετωπίζουν σήμερα τό ἐρώτημα, ἂν ... θά ἔχουν τή δύναμη, ... σέ συμμαχία μέ τό γεμάτο νεανικό σφρίγος καί δραστηριότητα κόμμα τῶν ἐργατῶν, νά μετάσχουν στή διαδικασία ἀναμόρφωσης τῆς κοινωνίας, μιᾶς ἀναμόρφωσης *πού τὰ ἀγαθὰ της θά ὠφελήσουν πρὶν ἀπ' ὅλα αὐτές*».

Συνεπῶς, ὁ φίλος μας Μύλμπεργκερ διαπιστώνει ἐδῶ τὰ ἑξῆς :

1. «Ἐμεῖς» δέν κάνουμε «ταξική πολιτική» καί δέν ἐπιδιώκουμε μιά «ταξική κυριαρχία». Ὡστόσο, τό γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Ἑργατικό Κόμμα, ἀκριβῶς *ἐπειδὴ* εἶναι ἓνα *ἐργατικό κόμμα*, ἀσκεῖ ὅπωςδὴποτε «ταξική πολιτική», τήν πολιτική τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἐπειδὴ τό κάθε πολιτικό κόμμα ἐπιδιώκει νά κατακτήσει τήν κυρίαρχη θέση στό κράτος, καί τό γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Ἑργατικό Κόμμα ἐπιδιώκει ἀναγκαστικά τή *δική του* κυριαρχία, τήν κυριαρχία τῆς ἐργατικῆς τάξης, δηλαδή μιά «ταξική κυριαρχία». Ἐξάλλου, *κάθε* πραγματικό προλεταριακό κόμμα, ἀρχίζοντας ἀπό τοὺς ἄγγλους χαρτιστές²⁵, ἔθετε ἀνέκαθεν ὡς πρῶτο ὄρο τοῦ ἀγῶνα τήν πολιτική τῆς τάξης, τήν ὁργάνωση τοῦ προλεταριάτου σέ αὐτοτελές πολιτικό κόμμα καί ὡς κατευθείαν στόχο τοῦ ἀγῶνα τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου. Ὁ Μύλμπεργκερ, λέγοντας ὅτι αὐτά εἶναι «γελοῖα», θέτει τόν ἑαυτό του ἔξω ἀπ' τό προλεταριακό κίνημα καί ἐντάσσεται στίς γραμμές τοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ.

2. Τό ζήτημα τῆς κατοικίας ἔχει τό πλεονέκτημα ὅτι δέν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικά ἐργατικό ζήτημα, ἀλλά «ἐνδιαφέρει *παραπολύ*» τή μικροαστική τάξη, ἐπειδὴ ἀπό τήν ἔλλειψη κατοικίας ὑποφέρουν «τό ἴδιο κι ἴσως *ἀκόμα περισσότερο* ἀπ' τό προλεταριάτο οἱ καθαντό μεσαῖες τάξεις». Ὅποιος διακηρύσσει ὅτι

ή μικροαστική τάξη υποφέρει, έστω και σέ ένα μόνο ζήτημα, «ίσως ακόμα περισσότερο άπ' τό προλεταριάτο», αδιός άσφαλώς δέν μπορεί νά παραπονιέται όταν τόν κατατάσσουν στην κατηγορία των μικροαστών σοσιαλιστών. Θάχει, λοιπόν, κάποιους λόγους ό κ. Μύλμπεργκερ νά δυσανασχετεί όταν λέω :

«Μ' αὐτά τά δεινά τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού εἶναι κοινά μέ τά δεινά ἄλλων τάξεων καί ἰδίως τῆς μικροαστικῆς τάξης, ἀσχολεῖται κατά προτίμηση ὁ μικροαστικός σοσιαλισμός, στόν ὁποῖο ἀνήκει καί ὁ Προυντόν. Κι ἔτσι δέν εἶναι διόλου τυχαῖο ὅτι ὁ δικός μας γερμανός προυντονιστής καταπιάνεται πρίν ἅπ' ὅλα μέ τό ζήτημα τῆς κατοικίας, πού, ὅπως εἶδαμε, δέν εἶναι σέ καμιά περίπτωση ἀποκλειστικά ἐργατικό ζήτημα»¹²⁹.

3. Ἀνάμεσα στά συμφέροντα τῶν «καθαυτό μεσαίων τάξεων τῆς κοινωνίας» καί τά συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου ὑπάρχει «ἄπολύτως ἐσωτερική συνάφεια» καί δέν εἶναι τό προλεταριάτο, ἀλλά [αὐτές] οἱ καθαυτό μεσαῖες τάξεις, πού «θά ἐπωφεληθοῦν πρίν ἅπ' ὅλα» ἀπό τά «εὐεργετικά ἀποτελέσματα» τῆς ἐπερχόμενης διαδικασίας ἀναμόρφωσης τῆς κοινωνίας.

Συνεπῶς, οἱ ἐργάτες θά κάνουν τήν ἐπερχόμενη κοινωνική ἐπανάσταση «πρίν ἅπ' ὅλα» πρὸς τό συμφέρον τῶν μικροαστῶν. Ἐπειτα, ὑπάρχει «ή ἀπόλυτη ἐσωτερική συνάφεια» τῶν συμφερόντων τῶν μικροαστῶν καί τοῦ προλεταριάτου. Ὄταν τά συμφέροντα τῶν μικροαστῶν ἔχουν ἐσωτερική συνάφεια μέ τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν, τότε καί τά συμφέροντα τῶν ἐργατῶν εἶναι ταυτόσημα μέ τά συμφέροντα τῶν μικροαστῶν. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ μικροαστική ἄποψη εἶναι τό ἴδιο νομιμοποιημένη στό κίνημα ὅπως καί ἡ προλεταριακή. Ἡ διακήρυξη ὁμως αὐτῆς τῆς ἰσοτιμίας εἶναι ἀκριβῶς αὐτό πού ὀνομάζουν μικροαστικό σοσιαλισμό.

Εἶναι λοιπόν ἀπόλυτα συνεπής μέ τόν ἑαυτό του ὁ Μύλμπεργκερ, ὅταν στή σελίδα 25 τοῦ φυλλαδίου του¹³⁰ ἐκθειάζει τή «μικρή παραγωγή» σάν τόν «πραγματικό *μοχλό* τῆς κοινωνίας», «διότι αὐτή ἡ παραγωγή, ἅπ' τήν ἴδια της τή φύση, συνδυάζει τοὺς τρεῖς παράγοντες : ἐργασία - ἀπολαβή - ἰδιοκτησία, καί διότι ὁ συνδυασμός αὐτῶν τῶν τριῶν παραγόντων δέ βάζει κανένα περιορισμό στην ἱκανότητα τοῦ ἀτόμου νά ἐξελιχθεῖ», καί ὅταν κα-

τηγορεῖ ἰδίως τῇ σύγχρονη βιομηχανία ὅτι ἀφανίζει αὐτό τό φυτώριο τῶν ὁμαλῶν ἀνθρώπων καί ὅτι «μετέτρεψε μιᾷ σφριγηλή, ἀδιάκοπα ἀναπαραγώμενη τάξῃ σ' ἓναν ἀσυνειδητοποιήτο *συρφετό* ἀνθρώπων, πού δέν ξέρουν ποῦ νά στρέψουν τὰ ἔντρομα βλέμματά τους». Μ' ἄλλα λόγια, ὁ μικροαστός εἶναι γιά τόν Μύλμπεργκερ ὁ ἄνθρωπος-ὑπόδειγμα καί ἡ μικροβιοτεχνία εἶναι γιά τόν Μύλμπεργκερ ὁ ὑποδειγματικός τρόπος παραγωγῆς. Μήπως, λοιπόν, τόν συκοφάντησα, ὅταν τόν κατέταξα στούς μικροαστούς σοσιαλιστές;

Κι ἐπειδὴ ὁ Μύλμπεργκερ δέν ἀναλαμβάνει καμιά εὐθύνη γιά τόν Πруντόν, θά ἦταν περιττό νά ἐξηγήσω ἐδῶ διεξοδικότερα ὅτι τὰ μεταρρυθμιστικά σχέδια τοῦ Πрунτόν σκοπεύουν νά μετατρέψουν ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας σέ μικροαστούς καί μικροχωρικούς. Τό ἴδιο περιττό θά ἦταν νά κάνω λόγο γιά τή δῆθεν συνάφεια συμφερόντων μικροαστῶν καί ἐργατῶν. Ὅ,τι πρέπει νά εἰπωθεῖ, λέγεται ἤδη στό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» (Ἔκδοση Λειψίας, 1872, σελ. 12 καί 21)¹³¹.

Ἐπομένως, τό ἀποτέλεσμα τῆς ἔρευνάς μας καταλήγει στό ὅτι δίπλα στό «θρύλλο περί τοῦ μικροαστοῦ Πрунτόν» προβάλλει ἡ πραγματική ἱστορία περί τοῦ μικροαστοῦ Μύλμπεργκερ. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 18, σελ. 264-269.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἡ πολιτική ἀδιαφορία¹³²

«Ἡ ἐργατική τάξη δέν πρέπει νά ὀργανώνεται σέ πολιτικό κόμμα. Μέ κανένα πρόσχημα δέν πρέπει νά ἀσχολεῖται μέ τήν πολιτική, διότι τό νά κάνεις ἀγώνα κατά τοῦ κράτους σημαίνει ὅτι ἀναγνωρίζεις τό κράτος καί αὐτό ἀντίκειται στίς αἰώνιες ἀρχές ! Οἱ ἐργάτες δέν πρέπει νά κάνουν ἀπεργίες, διότι τό νά ἀναλώνουν τίς δυνάμεις τους γιά νά ἐπιτύχουν αὔξηση τοῦ μεροκάματου ἢ νά ἐμποδίσουν τή μείωσή του θά σήμαινε ἀναγνώριση τοῦ συστήματος τῆς μισθωτῆς ἐργασίας κι αὐτό ἀντίκειται στίς αἰώνιες ἀρχές ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης !

»Ἄν στόν πολιτικό ἀγώνα κατά τοῦ ἀστικοῦ κράτους οἱ ἐργάτες ἐπιδιώκουν νά ἀποσπάσουν ἀπλῶς μερικές παραχωρήσεις, αὐτό σημαίνει ὅτι δέχονται συμβιβασμό. Καί αὐτό ἀντίκειται στίς αἰώνιες ἀρχές. Γιά τοῦτο κάθε εἰρηνικό κίνημα, σάν κι αὐτό στό ὁποῖο ἔχουν τήν ἄθλια συνήθεια νά μετέχουν οἱ ἄγγλοι καί ἀμερικανοί ἐργάτες, εἶναι ἀπορριπτέο. Οἱ ἐργάτες δέν πρέπει νά κάνουν προσπάθειες γιά νά ἐπιτύχουν νομοθετικό περιορισμό τῆς ἐργασιμῆς ἡμέρας, διότι αὐτό θά σήμαινε συμβιβασμό μέ τοὺς ἐπιχειρηματίες, πού, ἀντί γιά 14 ἢ γιά 16 ὥρες, θά μπορούσαν τότε νά τοὺς ἐκμεταλλεύονται μόνο 10 ἢ 12 ὥρες. Δέν πρέπει ἐπίσης νά ἀναλώνουν τίς δυνάμεις τους γιά νά ἐπιτύχουν νά ἀπαγορευθεῖ διά νόμου ἡ δουλειά στό ἐργοστάσιο κοριτσιῶν κάτω τῶν 10 ἐτῶν, διότι ἔτσι δέν θέτουν τέρμα στήν ἐκμετάλλευση τῶν ἀγοριῶν κάτω τῶν 10 ἐτῶν : ἀπλῶς δέχονται ἕναν ἀκόμα συμβιβασμό, πού νοθεύει τήν καθαρότητα τῶν αἰώνιων ἀρχῶν !

»Ἀκόμα λιγότερο πρέπει οἱ ἐργάτες νά ἐπιδιώκουν τήν ὑπο-

χρέωση του κράτους (του οποίου ο προϋπολογισμός καταρτίζεται σέ βάρος των εργατών), όπως γίνεται στην αμερικανική δημοκρατία, να παρέχει στα παιδιά των εργατών μία στοιχειώδη εκπαίδευση, διότι η στοιχειώδης εκπαίδευση δεν αποτελεί πλήρη εκπαίδευση. Καλύτερα οι εργάτες και οι εργάτριες να μην ξέρουν να διαβάζουν, να γράφουν, να κάνουν λογαριασμούς, παρά να μάθουν γράμματα από έναν δάσκαλο που θα πληρώνεται απ' τό δημόσιο ταμείο. Καλύτερα ή άμορφωσιά και ή ήμερήσια 16ωρη δουλειά να εξακολουθούν να αποβλακώνουν την εργατική τάξη, παρά να μολυνθούν οι αιώνιες αρχές !

»Όταν ο πολιτικός αγώνας της εργατικής τάξης παίρνει επαναστατικές μορφές, όταν οι εργάτες στη θέση της δικτατορίας της αστικής τάξης θέτουν τη δική τους επαναστατική δικτατορία, τότε διαπράττουν φοβερό έγκλημα βεβήλωσης των αρχών, διότι για να ικανοποιήσουν τις άθλιες, έντελως τρέχουσες ανάγκες τους, για να τσακίσουν την έναντίωση της αστικής τάξης, οι εργάτες προσδίδουν στο κράτος επαναστατική και υπερβατική διάσταση, αντί να καταθέσουν τά όπλα και να καταργήσουν τό κράτος. Οι εργάτες δεν πρέπει να ιδρύουν επαγγελματικές ενώσεις, διότι έτσι διαιωνίζουν τόν κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, όπως αυτός υπάρχει στην αστική κοινωνία, ενώ αυτός ακριβώς ό καταμερισμός της εργασίας είναι που χωρίζει τούς εργάτες και αποτελεί τό πραγματικό υπόβαθρο της δουλείας τους.

»Κοντολογίς, οι εργάτες οφείλουν να σταυρώσουν τά χέρια και να μή χάνουν τόν καιρό τους μετέχοντας στην πολιτική και οικονομική κίνηση. Έ τέτοιου είδους δραστηριότητα μπορεί να τούς προσφέρει μόνο βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα. Σάν γνήσιοι πιστοί, περιφρονώντας τις καθημερινές τους ανάγκες, οφείλουν να αναφωνήσουν : “Ας καταρρεύσει ή τάξη μας, ας χαθεί τό γένος μας, αλλά ας μείνουν άμόλυντες οι αιώνιες αρχές μας !” Σάν εύσεβείς χριστιανοί οφείλουν να πιστεύουν στά λόγια των παπών, να άπαρνηθούν όλα τά έγκόσμια και να σκέφτονται μόνο πώς θά μπούν στον παράδεισο. — “Ας βάλουν στη θέση του παράδεισου τη συντέλεια της κοινωνίας”¹²⁵, που θά επέλθει μία ωραία πρωία άγνωστο ποϋ, άγνωστο πώς, άγνωστο από ποιόν, και θά άποκαλυφθεί ή ίδια άπάτη.

»Προσδοκώντας αυτήν τήν περιλάλητη συντέλεια τῆς κοινωνίας, ἡ ἐργατική τάξη ὀφείλει νά ἔχει μιᾶ σεμνή συμπεριφορά, σάν ἕνα κοπάδι σιτευτῶν ἀμνῶν, ν' ἀφήνει ἡσυχῇ τήν κυβέρνηση, νά τρέμει τήν ἀστυνομία, νά εἶναι νομοταγής, νά προσφέρει ἀγόγγυστα κρέας γιά τά κανόνια.

»Στήν καθημερινή πρακτική ζωὴ τους οἱ ἐργάτες ὀφείλουν νά εἶναι οἱ πιό πειθήνιοι ὑπηρέτες τοῦ κράτους, ἀλλά ἀπό μέσα τους πρέπει σφόδρα νά ἐξανίστανται ἐνάντια στήν ὑπαρξή του καί νά ἀποδείχνουν τή βαθιά θεωρητική τους περιφρόνηση πρός τό κράτος, ἀγοράζοντας καί διαβάζοντας φιλολογικῆς πραγματείες γιά τήν κατάργησή του. Σέ καμιᾶ περίπτωση δέν πρέπει νά προβάλλουν ἄλλη ἐναντίωση στό καπιταλιστικό σύστημα, πέρα ἀπό τό νά ρητορεύουν γιά τή μέλλουσα κοινωνία, ὅπου τό μισητό αὐτό σύστημα θά πάψει νά ὑπάρχει!»

Δέν χωράει καμιᾶ ἀμφιβολία πῶς ἂν οἱ ἀπόστολοι τῆς πολιτικῆς ἀδιαφορίας τά ἔλεγαν ἔτσι ξεκάθαρα, τότε ἡ ἐργατική τάξη θά τοὺς εἶχε στείλει στό διάβολο. Θά τό ἔπαιρνε αὐτό σάν μιᾶ ὕβρη ἀπό τή μεριά τῶν δογματοποιημένων ἀστῶν καί τῶν ξεπεσμένων εὐεγενῶν, πού εἶναι τόσο ἀνόητοι ἢ τόσο ἀφελεῖς, ὥστε νά ἀπαγορεύουν στήν ἐργατική τάξη νά χρησιμοποιεῖ κάθε ὑπαρκτό μέσο πάλης, μέ τό πρόσχημα ὅτι τά ὅπλα γιά νά κἰνει ἀγῶνα θά χρειαστεῖ νά τά πάρει ἀπό τή σύγχρονη κοινωνία καί ὅτι δυστυχῶς οἱ ἀναγκαῖες συνθῆκες αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα ἐν ἀνταποκρίνονται στίς ἰδεαλιστικῆς φαντασιώσεις, τίς ὁποῖες θεοποίησαν αὐτοί οἱ δόκτορες τῶν *κοινωνικῶν ἐπιστημῶν*, ὀνομάζοντάς τες *Ἐλευθερία*, *Αὐτονομία*, *Ἀναρχία*. Ἀλλά τό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶναι σήμερα τόσο ἰσχυρό, ὥστε αὐτοί οἱ φιλόανθρωποι αἰρετικοί δέν τολμοῦν πιά νά ἐπαναλάβουν σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν οἰκονομικό ἀγῶνα τίς *μεγάλες ἀλήθειες* πού κηρύσσουν διαρκῶς σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν πολιτικό ἀγῶνα. Εἶναι πολύ δειλοί γιά νά ὑλοποιήσουν αὐτές τίς ἀλήθειες σέ ἀπεργίες, σέ συνασπισμούς, σέ ἐπαγγελματικῆς ἐνώσεις, σέ νόμους γιά τή δουλειά τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν γιά τόν περιορισμό τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας κτλ., κτλ.

Ἄς δοῦμε τώρα κατά πόσο μποροῦν νά ἐπικαλοῦνται παλιές παραδόσεις, ἐντιμότητα, εὐσυνειδησία καί αἰώνιες ἀρχές.

Οἱ πρῶτοι σοσιαλιστές (Φουριέ, Όουεν, Σαίν-Σιμόν κ.ἄ.) ἦσαν ἀναγκασμένοι, — ἐφόσον οἱ κοινωνικές σχέσεις δέν ἦσαν ἀκόμα ἀρκετά ἀναπτυγμένες, ὥστε νά ἐπιτρέπουν στήν ἐργατική τάξη νά ὀργανωθεῖ ὡς ἀγωνιζόμενη τάξη, — νά περιορίζονται σέ ὁράματα γιά μιᾷ μελλοντική *κοινωνία-ὑπόδειγμα* καί νά κατακρίνουν ὅλες ἐκεῖνες τίς προσπάθειες τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὅπως τίς ἀπεργίες, τά σωματεῖα καί τίς πολιτικές ἐνέργειες, πού ἀποσκοποῦσαν ἔστω σέ μιᾷ κάποια βελτίωση τῆς θέσης της. Ἄν ὅμως δέν πρέπει νά ἀποκηρύξουμε αὐτούς τούς πατριάρχες τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως οἱ σύγχρονοι χημικοί δέν μποροῦν νά ἀπαρνηθοῦν τούς γενάρχες τους — τούς ἀλχημιστές, ὀφείλουμε πάντως νά φροντίσουμε νά μήν πέσουμε στά δικά τους λάθη, πού γιά μᾶς θά ἦσαν ἀσυγχώρητα.

Ὡστόσο, καί σέ μεταγενέστερη ἐποχή, τό 1839, ὅταν ὁ πολιτικός καί οἰκονομικός ἀγώνας τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶχε πάρει κιόλας στήν Ἀγγλία ἕναν ἀρκετά σαφή χαρακτήρα, ὁ Μπρέν, ἕνας ἀπ' τούς μαθητές τοῦ Όουεν κι ἕνας ἀπό κείνους, πού πολύ πρίν ἀπ' τόν Προυντόν εἶχαν ἀνακαλύψει τόν *μοντοναλισμό*^{*114}, ἐξέδωσε ἕνα βιβλίο μέ τόν τίτλο «Labour's wrongs and labour's remedy» (*Ἡ ἐργατική πάθηση καί ἡ ἐργατική γιатρεία*)¹³³.

Σ' αὐτό τό βιβλίο, στό κεφάλαιο ὅπου ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι μάταιες ὅλες οἱ ἐπιμέρους βελτιώσεις, πού θέλουν νά ἐπιτύχουν οἱ ἐργάτες μέ τόν σημερινό τους ἀγώνα, ὁ Μπρέν ἀσκεῖ ἐντονη κριτική σ' ὅλες τίς πολιτικές καί οἰκονομικές ἐκδηλώσεις τῶν ἄγγλων ἐργατῶν. Κατακρίνει τό πολιτικό κίνημα, τίς ἀπεργίες, τόν περιορισμό τῆς ἐργασίμης ἡμέρας, τή ρύθμιση τοῦ προβλήματος τῆς δουλειᾶς τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν στό ἐργοστάσιο, διότι ὅλα αὐτά, κατά τήν ἀποψή του, ὄχι μόνο δέν συντελοῦν στό νά τεθεῖ τέρμα στή σημερινή κατάσταση τῆς κοινωνίας, ἀλλά, ἀντίθετα, τήν ἐνισχύουν καί ὀδηγοῦν σέ ἀκόμα πιό μεγάλη ὀξυνση τῶν ἀντιθέσεων.

Ἄς ἔρθουμε τώρα στόν οἰωνοσκοπο αὐτῶν τῶν διδασκτῶν τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, στόν Προυντόν. Μολονότι ὁ δάσκα-

* — ὁρος προερχόμενος ἀπό τή γαλλικὴ λέξη *mutualité*, πού σημαίνει ἀμοιβαιότητα (Σημ. μετ.).

λος είχε την παρρησία νά αντιταχθεί έντονα σέ κάθε οικονομικό κίνημα (συνεταιρισμούς, άπεργίες κλπ.), πού έρχόταν σέ αντίθεση μέ τίς σωτήριες θεωρίες τοῦ *μοντουαλισμοῦ* του, ὁ ἴδιος, μέ τά συγγράμματα καί μέ τήν προσωπική συμμετοχή του, ένθάρρυνε τό πολιτικό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης καί οἱ μαθητές του δέν τολμοῦν νά αντιταχθοῦν ἀπροκάλυπτα στό κίνημα αὐτό. Ἦδη ἀπό τό 1847, ὅταν ἔκανε τήν ἐμφάνισή του τό βασικό ἔργο τοῦ δασκάλου : «Τό σύστημα τῶν οικονομικῶν ἀντιφάσεων»⁵⁶, ἀνασκεύασα τά σοφιστικά συμπεράσματά του ἐναντίον τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*. Ὡστόσο, τό 1864, μετά τήν ψήφιση τοῦ νόμου Ὀλιβιέ, ἐνός νόμου, πού, ἔστω σέ πολύ περιορισμένη κλίμακα, παραχωροῦσε στούς γάλλους ἐργάτες τό δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, ὁ Πруντόν ἐπανέλαβε τίς ἀπόψεις του στό βιβλίο «Γιά τίς πολιτικές δεξιότητες τῆς ἐργατικῆς τάξης»¹³⁴, πού κυκλοφόρησε λίγο μετά τό θάνατό του.

Οἱ ἐπιθέσεις τοῦ δασκάλου ἄρρεσαν τόσο πολύ στήν ἀστική τάξη, ὥστε, ὅταν ξέσπασε ἡ μεγάλη ἀπεργία τῶν ραφτάδων τοῦ Λονδίνου τό 1866, ἡ ἐφημερίδα «Times»¹¹⁰ τίμησε τόν Πрунτόν μέ μιᾶ μετάφραση τοῦ ἔργου του, καταδικάζοντας τούς ἀπεργούς μέ τά ἴδια τά δικά του λόγια. Νά μερικά δείγματα.

Οἱ ἀνθρακωρύχοι τοῦ Ρίβ-ντέ-Ζιέ κήρυξαν ἀπεργία. Γιά νά τούς συνετίσουν ἔστειλαν ἐκεῖ στρατό.

«Ἡ ἐξουσία» — ἀναφωνεῖ ὁ Πрунτόν, — «πού πυροβόλησε τούς ἀνθρακωρύχους στό Ρίβ-ντέ-Ζιέ, βρέθηκε σέ πολύ δύσκολη θέση. Ἐνήργησε, ὅμως, σάν τόν Βροῦτο τῆς Ρώμης, πού ἦταν ἀναγκασμένος νά διαλέξει ἀνάμεσα στήν πατρική ἀγάπη καί στό χρέος του ὡς Ὑπατος : ἔπρεπε νά θυσιάσει τούς γιούς του γιά νά σώσει τή Δημοκρατία. Καί οἱ ἐπιγενόμενοι δέν τολμοῦν νά τόν καταδικάσουν»**.

Κανένας ἐργάτης δέ θυμᾶται κάποιον καπιταλιστή, πού θά δίσταζε νά θυσιάσει τούς ἐργάτες του προκειμένου νά σώσει τά

* Βλέπε τό βιβλίο «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας. Ἀπάντηση στή «Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος» τοῦ κ. Πрунτόν». (Παρίσι, 1847, ἔκδ. Α. Φράνκ), κεφάλαιο II, § 5, «Les grèves et les coalitions des ouvriers».

** Proudhon, P.-J. «De la capacité politique de classes ouvrières», Paris, Lacroix & Co, 1868, p. 327. (Πрунτόν, Πιέρ-Ζωζέφ. «Γιά τίς πολιτικές δεξιότητες τῆς ἐργατικῆς τάξης». Παρίσι, Lacroix & Co, 1868, σελ. 327).

δικά του συμφέροντα. Τί σχέση έχουν οί Βροῦτοι μ' αὐτούς τούς ἀστούς !

«Ὁχι, δέν ὑπάρχει τό δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, ὅπως δέν ὑπάρχει τό δικαίωμα ἀπάτης καί κλοπῆς, δέν ὑπάρχει τό δικαίωμα αἰμομιξίας καί μοιχείας»*.

Ἄντί γι' αὐτό, πρέπει νά ὁμολογήσουμε, ὑπάρχει τό δικαίωμα τῆς *ἀνοησίας*.

Καί σέ τί συνίστανται αὐτές οἱ αἰώνιες ἀρχές, πού ἐξ ὀνόματος τους ὁ δάσκαλος ξεστομίζει τίς ἀστόχαστες κατάρες του ;.

Πρώτη αἰώνια ἀρχή:

«Τό ὕψος τοῦ μεροκάματου καθορίζεται ἀπ' τήν τιμή τῶν ἐμπορευμάτων».

Ἀκόμα κι ἐκεῖνοι πού δέν ἔχουν ἰδέα ἀπό πολιτική οἰκονομία καί δέν ξέρουν ὅτι ὁ μέγας ἀστός οἰκονομολόγος Ρικάρντο στό βιβλίο του «*Ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*»¹³⁵, πού ἐκδόθηκε τό 1817, ξετίναξε μιά καί καλή αὐτήν τήν πατροπαράδοτη πλάνη, ἀκόμα κι αὐτοί γνωρίζουν τή θαυματουργή ἰδιότητα τῆς ἀγγλικῆς βιομηχανίας, πού τῆς ἐπιτρέπει νά πουλάει τά ἐμπορεύματά της σέ πολύ πιά χαμηλές τιμές ἀπ' ὅ,τι ἡ βιομηχανία κάθε ἄλλης χώρας, ἐνῶ τό μεροκάματο στήν Ἀγγλία εἶναι σχετικά ὑψηλότερο ἀπό ὅποιαδήποτε ἄλλη εὐρωπαϊκή χώρα.

Δεύτερη αἰώνια ἀρχή:

«Ὁ νόμος, πού παρέχει τήν ἐλευθερία τοῦ συνεταιρίζεσθαι, εἶναι νόμος στό ἔπαρκο ἀντιοικονομικός καί ἀντιοικονομικός, σέ ἀντίθεση μέ κάθε κοινωνία καί καθεστηκυία τάξη».

Μέ μιά λέξη, «ἀντιβαίνει πρὸς τό οἰκονομικό δικαίωμα τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ».

Ἄν ὁ δάσκαλος δέν ἦταν τόσο *chauvin***, θά ἀναρωτιόταν πῶς ἐξηγεῖται τό ὅτι ἓνας νόμος, πού ἀντίκειται τόσο πολύ στό οἰκονομικό δικαίωμα τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, μπόρεσε νά

* Προυντόν, στό ἴδιο, σελ. 333.

** — σωβινιστής, ἐθνικιστής.

ἐκδοθεῖ στήν Ἀγγλία ἐδῶ καί σαράντα χρόνια καί γιά ποιό λόγο, στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανία καί μαζί της καί ὁ *ἐλεύθερος συναγωνισμός*, αὐτόν τόν νόμο, πού τόσο ἀντίκειται σέ *κάθε κοινωνία καί καθεστηκυία τάξη*, εἶναι ἀναγκασμένα νά τόν ψηφίζουν ὡς νόμο ἀναγκαῖο ἀκόμα καί τά ἴδια τά ἀστικά κράτη. Τότε θά πείθονταν ἴσως ὅτι τό διαβόητο Δικαίωμα (μέ Δ κεφαλαῖο) ὑπάρχει μόνο στά *οἰκονομικά ἐγχειρίδια*, πού συγγράφει τό ἀστοιχείωτο ἀδελφάτο τῶν ἀστών οἰκονομολόγων, στά ἴδια ἐκεῖνα ἐγχειρίδια ὅπου βρίσκονται καί τέτοια μαργαριτάρια οἰκονομικῆς σοφίας, ὅπως : «*Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ὁ καρπός τῆς ἐργασίας*» ... τῶν ἄλλων, — ξεχνοῦν νά προσθέσουν.

Τρίτη αἰώνια ἀρχή :

«Ἐτσι, μέ τό πρόσχημα πώς θέλουν νά ἀνυψώσουν τήν ἐργατική τάξη ἀπό τή λεγόμενη χαμηλή κοινωνική θέση, ἀμαυρώνουν ἐξαρχῆς μιᾶ ὁλόκληρη τάξη πολιτῶν : τήν τάξη τῶν κυρίων, τῶν ἐπιχειρηματιῶν, τῶν ἀφεντικῶν καί τῶν ἀστών. Ἐμπνέουν στήν ἐργατική δημοκρατία τήν περιφρόνηση καί τό μίσος γι' αὐτούς τοὺς ἀνάξιους ἐκπροσώπους τῆς μεσαιᾶς τάξης. Καί ἀντί γιά τά νόμιμα μέσα ἀντίστασης, προτιμοῦν τόν πόλεμο στό ἐμπόριο καί στή βιομηχανία, ἀντί γιά τήν κρατική ἀστυνομία, προτιμοῦν τόν ἀνταγωνισμό τῶν τάξεων»*.

Ὁ δάσκαλος, γιά νά ἐμποδίσει τήν ἐργατική τάξη νά βγεῖ ἀπ' τή λεγόμενη *χαμηλή κοινωνική θέση*, καταδικάζει τά σωματεῖα, πού μετατρέπουν τήν ἐργατική τάξη σέ τάξη ἐχθρική πρὸς τήν ἀξιότιμη *κατηγορία τῶν ἀφεντικῶν τῶν ἐργοστασίων, τῶν ἐπιχειρηματιῶν, τῶν ἀστών*, οἱ ὅποιοι, βέβαια, προτιμοῦν ἀντί τοῦ *ἀνταγωνισμοῦ τῶν τάξεων* τήν *πολιτική ἀστυνομία*. Προκειμένου νά ἀπαλλαχτεῖ αὐτή ἡ ἀξιοσέβαστη τάξη ἀπό κάθε δυσάρεστο συμβάν, ὁ καλὸς Προυντόν (ἐννοεῖται προτοῦ ἔρθει ἡ βασιλεία τοῦ μουτουαλισμοῦ) συνιστᾷ σ' ὅλους τοὺς ἐργάτες «ἐλευθερία ἢ συναγωνισμό», πού, «παρά τίς μεγάλες δυσχέρειες πού παρουσιάζουν», ἀποτελοῦν «τὴ μοναδική μας ἐγγύηση»**.

Ὁ δάσκαλος κήρυξε τήν ἀδιαφορία στό οἰκονομικὸ πεδίο γιά νά προστατεύσει τὴν *ἐλευθερία ἢ τὸν ἀστικό συναγωνισμό*,

* Προυντόν, στό ἴδιο, σελ. 337-338.

** Προυντόν, στό ἴδιο, σελ. 334.

τή μεγάλη μας ἐγγύηση. Οἱ μαθητές κηρύττουν τήν ἀδιαφορία στό πολιτικό πεδίο γιά νά προστατεύσουν τήν ἀστική ἐλευθερία, τή μοναδική τους ἐγγύηση. Ἐνῶ οἱ πρῶτοι χριστιανοί, πού κηρύσσουν ἐπίσης τήν πολιτική ἀδιαφορία, ἐπιζητοῦσαν τήν ἰσχυρή πυγμή τοῦ αὐτοκράτορα γιά νά μετατραποῦν ἀπό διωκόμενοι σέ διώκτες, οἱ σύγχρονοι ἀπόστολοι τῆς πολιτικῆς ἀδιαφορίας οὔτε κἀν διανοοῦνται ὅτι οἱ αἰώνιες ἀρχές τους καθιστοῦν ὑποχρεωτική γι' αὐτούς τήν ἀποχή ἀπό τίς ἐγκόσμιες ἀπολαύσεις καί τὰ ἐφήμερα προνόμια τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Πάντως, ὀφείλουμε νά ὁμολογήσουμε ὅτι μέ χριστιανική πράγματι στοϊκότητα ὑπομένουν τήν 14ωρη ἢ 16ωρη ἐργασία, ὅταν αὐτή ἡ ἐργασία πέφτει πάνω στούς ἐργάτες τῶν ἐργοστασίων !

Λονδίνο, Ἰανουάριος 1873

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 18, σελ. 299-304.

**Ο ΑΓΩΝΑΣ
ENANTION TOY ΜΠΑΚΟΥΝΙΣΜΟΥ**

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιά τό κληρονομικό δίκαιο¹³⁶

(2-3 Αὐγούστου 1869)

1. Τό δικαίωμα κληρονομίας ἔχει κοινωνική σπουδαιότητα μόνο στό βαθμό πού μεταβιβάζει στόν κληρονόμο τή δύναμη πού διέθετε ὁ κληρονομούμενος ὅταν ἦταν ἀκόμα στή ζωή, δηλαδή τή δύναμη νά ιδιοποιεῖται διαμέσου τῆς ιδιοκτησίας του τοὺς καρπούς ἀλλότριας ἐργασίας. Λογυχάρη, ἡ γῆ δίνει στόν ιδιοκτήτη πού εἶναι ἐν ζωῇ τό δικαίωμα νά ιδιοποιεῖται ὑπό μορφή γαιοπροσόδου, χωρίς καμιά ἀντιπαροχή, τοὺς καρπούς τῆς ἐργασίας ἄλλων. Τό κεφάλαιο τοῦ δίνει τό δικαίωμα νά κάνει τό ἴδιο ὑπό μορφή κέρδους καί τόκων. Ἡ κατοχή *κρατικῶν* *χρεογράφων* τοῦ δίνει τή δυνατότητα νά ζεῖ, χωρίς νά ἐργάζεται ὁ ἴδιος, ἀπό τοὺς καρπούς τῆς ἐργασίας ἄλλων κλπ.

Δέν εἶναι ἡ κληρονομία πού δημιουργεῖ τό δικαίωμα νά μεταβιβάζονται οἱ καρποὶ τῆς ἐργασίας τοῦ ἐνός στήν τσέπη τοῦ ἄλλου. Ἡ κληρονομία ἀφορᾷ μόνο τήν ἀλλαγὴ τῶν προσώπων πού ἔχουν αὐτό τό δικαίωμα.

Ὅπως καί ὅλο τό Ἀστικό Δίκαιο, ἡ νομολογία περί κληρονομίας δέν ἀποτελεῖ τήν αἰτία, ἀλλά τό ἐπακόλουθο, τή νομική συνέπεια τῆς ὑπάρχουσας οἰκονομικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας, πού βασίζεται στήν ἀτομική ιδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς, δηλαδή τῆς γῆς, τῶν πρώτων ὑλῶν, τῶν μηχανῶν κλπ.

Ὅπως καί τό κληρονομικό δικαίωμα μεταβίβασης τῶν δούλων δέν εἶναι ἡ αἰτία τῆς δουλείας, ἀλλά, ἀντίστροφα, ἡ δουλεία εἶναι ἡ αἰτία τῆς κληρονομικῆς μεταβίβασης τῶν δούλων.

2. Αυτό που έδω έχει σημασία είναι να αγωνιστούμε ενάντια στην αιτία και όχι στο επακόλουθό της, ενάντια στην οικονομική βάση και όχι στο νομικό της εποικοδόμημα.

Αν υποθέσουμε πως τα μέσα παραγωγής έχουν μετατραπεί από ατομική σε κοινωνική ιδιοκτησία, τότε το δικαίωμα κληρονομίας (στο βαθμό που έχει κάποια κοινωνική σημασία) θα απονεκρωθεί από μόνο του, διότι ο άνθρωπος θα μπορεί να καταλοίπει μετά το θάνατό του μόνο ό,τι κατείχε όσο βρισκόταν στη ζωή.

Για το λόγο αυτό, ο μεγάλος στόχος μας οφείλει να είναι η κατάργηση εκείνων των θεσμών, οι οποίοι προικίζουν τους λίγους, όσο αυτοί ζούν, με την οικονομική ισχύ να ιδιοποιούνται τους καρπούς της εργασίας των πολλών.

Εκεί όπου η κοινωνία βρίσκεται σε αρκετά υψηλό επίπεδο ανάπτυξης, ώστε οι εργαζόμενες τάξεις να διαθέτουν επαρκή δύναμη να καταργούν τέτοιους θεσμούς, πρέπει να το κάνουν με τρόπο άμεσο. Λογουχάρη, με μία διαγραφή των κρατικών χρεών, μπορεί, ταυτόχρονα, να απαλλαγεί κανείς και από τη μεταβίβαση των κρατικών χρεογράφων. Από την άλλη μεριά, αν η εργατική τάξη δε διαθέτει επαρκή δύναμη για να διαγράψει τα κρατικά χρέη, θα ήταν κουτό να αποπειραθεί να καταργήσει το δικαίωμα κληρονομίας πάνω στα κρατικά χρεόγραφα. Η εξάλειψη του δικαιώματος κληρονομίας θα είναι το φυσικό επακόλουθο ενός κοινωνικού μετασχηματισμού, που θα καταργήσει την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Η κατάργηση όμως του κληρονομικού δικαιώματος δε μπορεί ποτέ να αποτελέσει την αφετηρία ενός τέτοιου κοινωνικού μετασχηματισμού.

3. Μία από τις μεγαλύτερες πλάνες, στις οποίες είχαν μπλεχτεί πριν από σαράντα χρόνια οι απόστολοι του Σαίν-Σιμόν, ήταν το ότι έβλεπαν το δικαίωμα κληρονομίας όχι ως νομικό επακόλουθο, αλλά ως οικονομικό αίτιο μιᾶς κοινωνικής επανάστασης¹³⁷. Αυτό δέν τους εμπόδιζε διόλου να διαιωνίζουν στο κοινωνικό τους σύστημα την ατομική ιδιοκτησία πάνω στη γη και στα άλλα μέσα παραγωγής. Νόμιζαν ότι είναι δυνατό να υπάρχουν αίρετοί και ισόβιοι ιδιοκτήτες, όπως υπήρχαν και αίρετοί βασιλιάδες. Το να αποδεχόταν κανείς την κατάργηση του δικαιώματος κληρονομίας ως αφετηρία της κοινωνικής επανάστα-

σης, θά σήμαινε ἀπλῶς ὅτι ἀπομακρύνει τήν ἐργατική τάξη ἀπό ἐκείνη τή θέση ἀπ' ὅπου πράγματι πρέπει νά ξεκινήσει τήν ἐπίθεση ἐνάντια στή σημερινή 'κοινωνία. Θά ἦταν τόσο ἀνόητο, ὅσο τό νά ἤθελε κανεῖς νά καταργήσῃ τή νομολογία περί τῶν συμβάσεων ἀγοραπωλησίας, διατηρώντας, ὡστόσο, τό σημερινό σύστημα ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων. Αὐτό θά ἦταν ἐσφαλμένο θεωρητικά καί ἀντιδραστικό στήν πράξη.

4. Πραγματευόμενοι τό θέμα τῶν νόμων περί κληρονομίας, ἀποδεχόμεστε ἀναγκαστικά ὅτι ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στά μέσα παραγωγῆς. Ἄν ἔπαυε νά ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ζώντων ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία, τότε δέ θά μπορούσε νά μεταβιβάσθῃ σ' αὐτούς καί ἀπ' αὐτούς μετά τό θάνατό τους. Συνεπῶς, ὅλα τά μέτρα πού ἀφοροῦν τό δικαίωμα κληρονομίας μπορούν νά ἀφοροῦν μόνο μιά μεταβατική κατάσταση τῆς κοινωνίας ὅταν, ἀπ' τή μιά μεριά, ἡ παρούσα οἰκονομική βάση τῆς κοινωνίας δέν ἔχει ἀκόμα μετασχηματισθεῖ, ἐνῶ, ἀπ' τήν ἄλλη, οἱ ἐργαζόμενες μάζες ἔχουν συγκεντρώσει ἀρκετή δύναμη γιά νά ἐπιβάλουν τή λήψη μεταβατικῶν μέτρων, ἱκανῶν νά ὀδηγήσουν τελικά στήν πραγματοποίηση μιᾶς ριζικῆς ἀναμόρφωσης τῆς κοινωνίας. Ἐξεταζόμενη ἀπ' αὐτή τή σκοπιά, ἡ ἀλλαγὴ τῶν νόμων περί κληρονομίας ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα ἀπό τά πολλά ἄλλα μεταβατικά μέτρα, πού ὀδηγοῦν στόν ἴδιο σκοπό. Τέτοια μεταβατικά μέτρα, πού ἀφοροῦν τήν κληρονομία, δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι :

α) εὐρύτερη ἐφαρμογὴ τοῦ φόρου κληρονομίας, πού ἤδη ἰσχύει σέ πολλά κράτη, καί διάθεση τῶν πόρων πού προέρχονται ἀπ' αὐτούς τούς φόρους γιά σκοποὺς κοινωνικῆς χειραφέτησης,

β) περιορισμός τοῦ δικαιώματος κληρονομίας διὰ διαθήκης, τό ὅποιο, σέ διάκριση ἀπ' τό δικαίωμα κληρονομίας χωρίς διαθήκη ἢ μέ βάση τό οἰκογενειακό δίκαιο, ἀποτελεῖ μιά αὐθαίρετη καί δεισιδαιμονική ἀκρότητα τῶν ἰδίων τῶν ἀρχῶν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 16, σελ. 367-369.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐμπιστευτική ἀνακοίνωση¹³⁸

Λίγο μετά τή σύσταση τῆς Διεθνoῦς, ὁ Ρῶσος Μπακούνιν (ἂν καί τόν γνωρίζω ἀπ' τό 1843, προσπερνῶ ἐδῶ ὅλα ὅσα δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖα γιά τήν κατανόηση τῶν ὅσων ἀκολουθοῦν) εἶχε μιᾶ συνάντηση στό Λονδίνο μέ τόν Μάρξ. Ὁ τελευταῖος τόν δέχτηκε ἐκεῖ στήν Ἑνωσι, γιά τήν ὁποία ὁ Μπακούνιν ὑποσχέθηκε νά ἐργασθεῖ μέ ὅλες του τίς δυνάμεις. Ὁ Μπακούνιν πῆγε στήν Ἰταλία, ὅπου ὁ Μ[άρξ] τοῦ ἔστειλε καί ἔλαβε ἐκεῖ τό *Προσωρινό Καταστατικό* καί τή *Διακήρυξη πρὸς τήν ἐργατική τάξη*. Ἀπάντησε «μέ πολύ ἐνθουσιασμό», ἀλλά δέν ἔκανε τίποτα. Ὑστερα ἀπό χρόνια, στή διάρκεια τῶν ὁποίων δέν ἀκουγόταν τίποτα γι' αὐτόν, ἔκανε πάλι τήν ἐμφάνισή του στήν Ἑλβετία. Ἐκεῖ προσχωρεῖ ὄχι στή *Διεθνή*, ἀλλά στόν *Σύνδεσμο Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας* (*Ligue de la Paix et de la Liberté*). Μετά τό Συνέδριο αὐτοῦ τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης (Γενεύη, 1867), ὁ Μπακούνιν μπαίνει στήν *Ἐκτελεστική Ἐπιτροπή* του, ἐκεῖ ὅμως βρίσκει ἀντιπάλους, πού ὄχι μόνο δέν τοῦ ἐπιτρέπουν καμιά «δικτατορική» ἐπιρροή, ἀλλά καί τόν ἐπιτηροῦν ὥς «Ρῶσο ὑποπτο». Λίγο μετά τό συνέδριο τῆς Διεθνοῦς στίς Βρυξέλλες (Σεπτέμβριος 1868), ὁ *Σύνδεσμος Εἰρήνης* συγκαλεῖ Συνέδριο στή Βέρνη. Αὐτή τή φορά, ὁ Μπακούνιν ἐμφανίζεται σάν Firebrand* καί — τό σημειῶνω en passant** — στιγματίζει τή δυτικοευρωπαϊκή μπουρζουαζία μέ τόν ἴδιο τρόπο μέ τόν ὁποῖο

* — ὑποκινητής.

** — ἐν παρόδῳ.

οί μοσχοβίτες όπτιμιστές* κατακεραυνώνουν συνήθως τόν δυτικό πολιτισμό γιά νά συγκαλύψουν τή δική τους βαρβαρότητα. Προτείνει μιά σειρά αποφάσεις, *αυτές καθαυτές άνόητες*, πού άποσκοπούν νά προκαλέσουν δέος στους άστούς κρετίνους καί νά δώσουν τήν εύκαιρία στον κ. Μπακούνιν *νά άποχωρήσει* θορυβωδώς άπ' τόν Σύνδεσμο Ειρήνης καί *νά προσχωρήσει* στή Διεθνή. Άρκει νά ειπωθεΐ ότι τό πρόγραμμα πού πρότεινε στό συνέδριο τής Βέρνης περιείχε ένα σωρό άσυναρτησίες, όπως ή *«ισότητα»* των *«τάξεων»*, ή *«κατάργηση τοϋ κληρονομικοϋ δικαιώματος σάν άπαρχή τής κοινωνικής επανάστασης»* καί άλλα τέτοια φληναφήματα, ήταν ένα άπάνθισμα κούφιών εύρημάτων πού απέβλεπαν σέ έκφοβισμό, κοντολογίς, ήταν ένας εύτελής άυτοσχεδιασμός, πού άποσκοπούσε άπλώς καί μόνο στό νά προκαλέσει άμεσες έντυπώσεις. Οί φίλοι τοϋ Μπακούνιν στό Παρίσι (ένas Ρώσος εκεί εΐναι συνεκδότης τής *«Revue Positiviste»*¹³⁹) καί στό Λονδίνο εμφάνισαν σ' όλο τόν κόσμο τήν άποχώρηση τοϋ Μπακούνιν άπό τόν Σύνδεσμο Ειρήνης ως κάποιo événement** καί ανακήρυξαν τό γελοίο πρόγραμμά του — αυτή τή ρούσικη σαλάτα των πιό τετριμμένων κοινοτοπιών — ως κάτι τό άπίθανα τρομερό καί πρωτότυπο.

Στό μεταξύ ό Μπακούνιν προσχώρησε στό Ρωμανικό Τμήμα τής Διεθνοϋς (στή Γενεύη). Τοϋ χρειάστηκαν χρόνια ώσπου νά αποφασισει αυτό τό βήμα. Άλλά δέν τοϋ χρειάστηκαν ούτε μέρες, γιά νά αποφασίσει ό κ. Μπακούνιν νά ανατρέψει τή Διεθνή καί νά τήν μετατρέψει σέ *δικό του* όργανο.

Πίσω άπ' τίς πλάτες τοϋ Γενικοϋ Συμβουλίου στό Λονδίνο, — αυτό, όπως φαίνεται, τό ενημέρωσαν μόνον όταν τά πάντα είχαν έτοιμαστεί, — ό Μπακούνιν συγκρότησε τή λεγόμενη *Συμμαχία τής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας*. Τό πρόγραμμα αυτής τής εταιρίας δέν ήταν τίποτα άλλο, παρά αυτό πού είχε προτείνει ό Μπακούνιν στό συνέδριο τοϋ Συνδέσμου Ειρήνης στή Βέρνη. Ή εταιρία αυτή αυτοδιαφημίσθηκε εύθύς εξαρχής σάν «εταιρία προπαγάνδας» τής άποκλειστικά μπακουνικής άνεξιχνίαστης σο-

* — Ό Μάρξ χρησιμοποιεί τόν φιλοσοφικό όρο όπτιμιστές γιά νά καταδείξει τόν μεταφυσικό χαρακτήρα των ισχυρισμών τους (Σημ. μετ.).

** — Γεγονός σημαντικό.

φίας καί ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν — *ένας ἀπό τούς πιό ἀστοιχείωτους ἀνθρώπους στό πεδίο τῆς κοινωνικῆς θεωρίας* — πρόβαλε ξαφνικά ὡς *γενάρχης μιᾶς αἵρεσης*. Ὡστόσο, τό θεωρητικό πρόγραμμα αὐτῆς τῆς «Συμμαχίας» ἦταν μιά σκέτη φάρσα. Ἡ οὐσία τοῦ πράγματος βρισκόταν στήν πρακτική ὁργάνωση, δηλαδή στό ὅτι ἡ ἐταιρία αὐτή ἔπρεπε νά εἶναι *διεθνῆς*, μέ ἔδρα τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς τῆ *Γενεύη*, πού θά πεῖ ὑπό τήν προσωπική ποδηγεσία τοῦ Μπακούνιν, ἀλλά, ταυτόχρονα, νά εἶναι καί «*ένσωματωμένο*», ὁργανικό Τμήμα τῆς *Διεθνοῦς Ἐνώσεως Ἑργατῶν*. Τά Τμήματά της ἔπρεπε, ἀπ' τή μιά μεριά, νά ἐκπροσωποῦνται στό «*προσεχές Συνέδριο*» τῆς Διεθνοῦς (στή Βασιλεία) καί, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, νά συγκαλοῦν ταυτόχρονα καί *μαζί μ' αὐτό*, τό δικό τους συνέδριο μέ ἰδιαίτερες συνεδριάσεις κτλ., κτλ.

Στελέχη, πού ἀρχικά διέθετε ὁ Μπακούνιν, ἦταν ἡ τότε πλειοψηφία τῆς *Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδιακῆς Ἐπιτροπῆς* τῆς Διεθνοῦς στή Γενεύη. Ὁ Γιόχαν Φ. Μπέκερ, πού ὁ προπαγανδιστικός ζήλος τοῦ θολώνει μερικές φορές τό μυαλό, προωθήθηκε στήν πρώτη γραμμή. Στήν Ἰταλία καί τήν Ἰσπανία ὁ Μπακούνιν εἶχε μερικούς συμμάχους.

Τό Γενικό Συμβούλιο στό Λονδίνο ἦταν γιά ὅλα ἐνημερωμένο. Ὡστόσο, ἄφησε ἐλεύθερο τόν Μπακούνιν νά προχωρήσει, ὡς τή στιγμή πού ὁ τελευταῖος ὑποχρεώθηκε νά υποβάλει, διαμέσου τοῦ Γιόχαν Φ. Μπέκερ, τό Καταστατικό καί τό Πρόγραμμα τῆς *Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας* γιά ἔγκριση στό Γενικό Συμβούλιο. Ἐπακολούθησε μιά διεξοδικά αἰτιολογημένη ἀπόφαση, — διατυπωμένη κατά τρόπο αὐστηρά «*νομικό*» καί «*ἀντικειμενικό*», — ἀλλά γεμάτη εἰρωνία στό «*σκεπτικό*» της, πού κατέληγε ὡς ἑξῆς :

1. Τό Γενικό Συμβούλιο *δέν* δέχεται τή Συμμαχία ὡς Τμήμα τῆς Διεθνοῦς.

2. Ὅλες οἱ παράγραφοι τοῦ Καταστατικοῦ τῆς Συμμαχίας, πού ἀφοροῦν τίς σχέσεις της μέ τήν *Διεθνή*, κηρύσσονται *ἄκυρες καί μὴ ἰσχύουσες*.

Τό σκεπτικό τῆς ἀπόφασης ἀπέδειχνε καθαρά καί κατηγορηματικά ὅτι ἡ Συμμαχία *δέν* εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά ἓνα ὄργανο γιά τήν ἀποδιοργάνωση τῆς Διεθνοῦς.

Τό πλήγμα ήταν αναπάντεχο. Ὁ Μπακούνιν εἶχε ἤδη προλάβει νά μετατρέψει τήν «*Égalité*», Κεντρικό Ὑπόργανο τῶν γαλλόφωνων μελῶν τῆς Διεθνοῦς στήν Ἑλβετία, σέ δικό του ὄργανο καί, ἐπιπλέον, εἶχε ιδρύσει στό Λόκλ μιᾶ δική του μικρή ἐφημερίδα, τήν «*Progrès*», πού καί ἴσαμε σήμερα παίζει τόν ἴδιο ρόλο, μέ ἀρχισυντάκτη κάποιο Γκυγιώμ, φανατικό ὁπαδό τοῦ Μπακούνιν.

Ὑστερα ἀπό σκέψη πολλῶν ἐβδομάδων, ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή τῆς Συμμαχίας στέλνει, ἐπιτέλους, — μέ τήν ὑπογραφή τοῦ Περὸν ἀπ' τῆς Γενεύης, — τήν ἀπάντησή της πρὸς τό Γενικό Συμβούλιο. Ἡ Συμμαχία, ἀπό ἀφοσίωση στήν ἱερή ὑπόθεσιν, εἶναι τώρα διετεθειμένη νά θυσιάσει τήν αὐτοτελή ὁργάνωσή της, ἀλλά μέ ἓναν ὅρο : Τό Γενικό Συμβούλιο πρέπει νά δηλώσει ὅτι ἀναγνωρίζει τίς «*θεμελιώδεις*» ἀρχές τῆς Συμμαχίας.

Τό Γενικό Συμβούλιο ἀπάντησε ὅτι δέν εἶναι στήν ἀρμοδιότητά του νά κρίνει τά προγράμματα τῶν διαφόρων τμημάτων ἀπό θεωρητική ἄποψη. Ὅτι πρέπει ἀπλῶς νά φροντίζει νά μήν ὑπάρχει στά προγράμματα αὐτά τίποτα, πού νά ἔρχεται σέ ἄμεση ἀντίθεση μέ τό Καταστατικό τῆς Διεθνοῦς καί μέ τό πνεῦμα του. Γιά τό λόγο αὐτό, ὀφείλει νά ἐπιμείνει, ὥστε ἀπ' τό πρόγραμμα τῆς Συμμαχίας νά ἀπαλειφθεῖ ἡ ἀνόητη φράση περὶ τῆς «*égalité des classes*»* καί νά ἀντικατασταθεῖ μέ τή φράση «*abolition des classes*»**, (πράγμα πού ἔγινε). Κατά τά ἄλλα, θά μπορούσαν νά γίνουν δεκτοί στή Διεθνή, ἀφοῦ πρῶτα διαλύσουν τήν αὐτοτελή διεθνή ὁργάνωσή τους καί ἀφοῦ ὑποβάλλουν στό Γενικό Συμβούλιο τόν κατάλογο ὅλων τῶν Τμημάτων της, (πράγμα πού — σημειωτέον — δέν ἔγινε ποτέ).

Ἔτσι αὐτό τό ἐπεισόδιο ἔλαβε τέλος. Ἡ Συμμαχία στά λόγια αὐτοδιαλύθηκε, ἀλλά στήν πράξιν ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάρχει ὑπὸ τήν καθοδήγησιν τοῦ Μπακούνιν, ὁ ὁποῖος ἔλεγε ταυτόχρονα τῇ Ρωμανικῇ Ὁμοσπονδιακῇ Ἐπιτροπῇ τῆς Διεθνοῦς στή Γενεύη. Στά ὄργανα πού διέθετε ὥς τότε, προστέθηκε ἡ «*Federation*» τῆς Βαρκελώνης καί, μετὰ τό συνέδριον τῆς Βασιλείας, ἡ «*Eguaglianza*»¹⁴⁰ τῆς Νεάπολης.

* — ἰσότητος τῶν τάξεων.

** — κατάργησις τῶν τάξεων.

Ὁ Μπακούνιν ἐπιδίωξε τότε νά πετύχει μέ ἄλλο τρόπο τὸ σκοπὸ του, δηλαδή νά μετατρέψει τὴ *Διεθνή* σέ προσωπικὸ του ὄργανο. Πρότεινε στὸ Γενικὸ Συμβούλιο, διαμέσου τῆς Ρωμανικῆς Ἐπιτροπῆς μας στὴ Γενεύη, νά ἐγγραφεῖ στὴν ἡμερήσια διάταξη τοῦ Συνεδρίου τῆς Βασιλείας τὸ «*θέμα περὶ κληρονομίας*». Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο συμφώνησε μέ τὴν πρόταση, ὥστε νά τοῦ δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά πλήξει ἄμεσα τὸν Μπακούνιν. Τὸ σχέδιο τοῦ Μπακούνιν ἦταν τὸ ἐξῆς : ἂν τὸ Συνέδριο τῆς Βασιλείας ἀποδεχθεῖ τίς ἀρχές (;), πού εἶχε προτείνει ὁ Μπακούνιν στὴ Βέρνη, θά γίνεи φανερό γιὰ ὅλο τὸν κόσμον ὅτι δέν εἶναι ὁ Μπακούνιν πού προσχώρησε στὴ Διεθνή, ἀλλὰ ἡ Διεθνὴς πού προσχώρησε στὸν Μπακούνιν. Ἀπὸ δὴ θά ἐβγαίνει τὸ συμπέρασμα : Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο τοῦ Λονδίνου (πού ἦταν ἀντίθετο στὸ ξαναζέσταμα αὐτῆς τῆς παλιᾶς *σαιν-σιμονικῆς* μονομανίας, πράγμα πού τὸ γνώριζε ὁ Μπακούνιν) θά ἔπρεπε νά παραιτηθεῖ καὶ τὸ Συνέδριο τῆς Βασιλείας ν' ἀποφασίσει τὴ *μεταφορὰ τῆς ἔδρας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου στὴ Γενεύη*, δηλαδή νά περιέλθει ἡ *Διεθνὴς* στὴν ἀπόλυτη δικαιοδοσία τοῦ δικτάτορα Μπακούνιν.

Ὁ Μπακούνιν ἔθεσε σέ κίνηση μιὰ πραγματικὴ *συνωμοσία* γιὰ νά ἐξασφαλίσει πλειοψηφία στὸ Συνέδριο τῆς Βασιλείας. Δέν ἔλλειψαν μάλιστα οὔτε καὶ τὰ *πλαστά* πληρεξούσια, ὅπως, λογουχάρη, τὸ πληρεξούσιο τοῦ κ. Γκυγιώμ ἀπ' τὸ Λόκλ κ.ἄ. Ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν ἐκλιπαροῦσε νά τοῦ δοθοῦν πληρεξούσια ἀπὸ τὴ Νεάπολη καὶ τὴ Λυών. Διαδίδονταν κάθε λογῆς συκοφαντίες κατὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Γιὰ τὸν ἕναν ἔλεγαν ὅτι τὸν κυριαρχεῖ τὸ *élément bourgeois**, γιὰ τὸν ἄλλον ὅτι κρύβει μέσα του ἕναν *communisme autoritaire*** κλπ.

Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Συνεδρίου τῆς Βασιλείας εἶναι γνωστά. Οἱ προτάσεις τοῦ Μπακούνιν δέν πέρασαν καὶ τὸ Γενικὸ Συμβούλιο παρέμεινε στὸ Λονδίνο.

Ὁ θυμὸς γι' αὐτὴ τὴν ἀποτυχία — τὴν ἐπιτυχία ὁ Μπακούνιν τὴν συνέδεε, κατὰ πάσαν πιθανότητα, μέ τὴν εὐδόωση κάποιων προσωπικῶν του σχεδίων — ξέσπασε στὰ ὀργισμένα δη-

* — «στοιχεῖο ἀστισμοῦ».

** — «αὐταρχικὸ κομμουνισμό».

μοσιεύματα της «*Égalité*» καί της «*Progrès*». Οί εφημερίδες αὐ-
 τές, στό μεταξύ, ἔπαιρναν ὅλο καί περισσότερο τόν χαρακτήρα
 ἐπίσημων χρησιμοδοτῶν. Πότε τό ἕνα, πότε τό ἄλλο ἐλβετικό
 Τμήμα τῆς *Διεθνούς* γίνονταν στόχος ἀφορισμῶν, ἐπειδή, παρά
 τίς ρητές ὁδηγίες τοῦ Μπακούνιν, συμμετεῖχαν στό πολιτικό
 κίνημα κτλ. Τελικά, ἡ μανία πού σιγόβραζε κατά τοῦ Γενικοῦ
 Συμβουλίου, ξέσπασε ἀνοιχτά. Ἡ «*Progrès*» καί ἡ «*Égalité*»
 διαλαλοῦσαν μέ χλευασμούς καί ἱταμότητες ὅτι τό Γενικό Συμ-
 βούλιο δέν ἐκπληρώνει τίς ὑποχρεώσεις του, λογοιχάρη σέ ὅ,τι
 ἀφορᾷ τήν ἐκδοση ἑνός τριμηνιαίου Δελτίου, ὅτι τό Γενικό Συμ-
 βούλιο δέν πρέπει πιά νά ἀσκεῖ ἄμεσο ἔλεγχο στήν Ἀγγλία καί
 πρέπει νά ιδρύσει μιᾶ ἀγγλική Κεντρική Ἐπιτροπή, πού θά ἀ-
 σχολεῖται μόνο μέ τά τοπικά ἀγγλικά προβλήματα, ὅτι οἱ ἀπο-
 φάσεις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιά τοὺς ἱρλανδοὺς κρατούμενους
 ἀποτελοῦν ὑπέρβαση τῶν ἀρμοδιοτήτων του ἐφόσον δέν εἶναι δι-
 κή του δουλειά νά ἀσχολεῖται μέ τά τοπικά πολιτικά θέματα. Ὑ-
 στερα ἡ «*Progrès*» καί ἡ «*Égalité*» πῆραν τό μέρος τοῦ *Σβάιτσερ*
 καί ζητοῦσαν ἐπίμονα νά λάβει τό Γενικό Συμβούλιο ἐπίσημα
 καί *rouvellement** θέση πάνω στό ζήτημα Λίμπκνεχτ-Σβάιτσερ.
 Ἡ ἐφημερίδα «*Le Travail*» (στό Παρίσι), στήν ὁποία οἱ γάλλοι
 φίλοι τοῦ Σβάιτσερ δημοσίευαν μέ πλάγιους τρόπους εὐνοϊκά
 ἄρθρα γι' αὐτόν, γινόταν ἀντικείμενο ἐγκωμίων ἀπό τήν «*Pro-*
grès» καί τήν «*Égalité*», ἡ τελευταία μάλιστα κήρυσσε τήν ἀ-
 νάγκη ἑνός κοινοῦ ἀγώνα κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Τά πρά-
 γματα πῆραν τέτοια τροπή, ὥστε ἦταν ἀπαραίτητο νά παρέμβου-
 με. Ἀκολουθεῖ ἀκριβές ἀντίγραφο ἐπιστολῆς τοῦ Γενικοῦ Συμ-
 βουλίου πρὸς τήν Κεντρική Ἐπιτροπή τῆς Ρωμανικῆς Ὁμο-
 σπονδίας στή Γενεύη. Τό κείμενο-ντοκουμέντο εἶναι πολύ με-
 γάλο, γιὰ νά τό μεταφράζουμε στά Γερμανικά.

«Τό Γενικό Συμβούλιο πρὸς τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο
 τῆς Ρωμανικῆς Ἑλβετίας στή Γενεύη.

»Σέ ἑκτακτη συνεδρίασή του, τῆς 1 Ἰανουαρίου 1870, τό Γε-
 νικό Συμβούλιο ἀποφάσισε :

»1. Στήν «*Égalité*» τῆς 11 Δεκεμβρίου 1869 διαβάζουμε :

* — δημοσία.

“Είναι βέβαιο ότι το Γενικό Συμβούλιο παραμελεί πολύ σπουδαία καθήκοντα... Υπενθυμίζουμε στο Γενικό Συμβούλιο τις υποχρεώσεις του, που απορρέουν από το άρθρο 1 του Καταστατικού: «Τό Γενικό Συμβούλιο είναι υποχρεωμένο να εκτελεί τις αποφάσεις του Συνεδρίου»... Θά είχαμε νά θέσουμε αρκετές ερωτήσεις προς τό Γενικό Συμβούλιο, έτσι πού από τίς απαντήσεις του θά προέκυπτε ένα αρκετά εκτεταμένο κείμενο. Αυτό θά τό κάνουμε αργότερα. Προς τό παρόν κτλ.”.

»Τό Γενικό Συμβούλιο δέν έχει υπόψη του ούτε στο Καταστατικό ούτε στον Κανονισμό κανένα τέτοιο άρθρο, πού θά τό υποχρέωνε ν’ ανοίξει αλληλογραφία ή πολεμική μέ την «*Égalité*» ή νά δώσει «απαντήσεις» σέ «ερωτήματα» οποιασδήποτε εφημερίδας.

»Μόνο τό ‘Ομοσπονδιακό Συμβούλιο της Ρωμανικής Έλβετίας αντιπροσωπεύει έναντι του Γενικού Συμβουλίου τά Τμήματα της Ρωμανικής Έλβετίας. “Αν τό ‘Ομοσπονδιακό Συμβούλιο αποταθεί σέ μās από την μόνη νόμιμη όδό, διαμέσου του Γραμματέα του, καί μās θέσει ερωτήσεις ή μās απευθύνει κατηγορίες, τότε τό Γενικό Συμβούλιο είναι πάντα πρόθυμο νά δώσει απάντηση. “Ομως τό Ρωμανικό ‘Ομοσπονδιακό Συμβούλιο δέν έχει τό δικαίωμα ούτε νά εκχωρεί τίς αρμοδιότητές του στην «*Égalité*» καί στην «*Progrès*», μά ούτε καί νά επιτρέπει στίς εφημερίδες αυτές νά σφετερίζονται τίς αρμοδιότητές του

»Γενικά, ή αλληλογραφία του Γενικού Συμβουλίου μέ τίς Έθνικές καί Τοπικές Έπιτροπές δέ θά μπορούσε νά δεί τό φώς της δημοσιότητας, χωρίς νά προξενήσει μεγάλη βλάβη στά γενικά συμφέροντα της Ένωσης.

»Αν, λοιπόν, καί άλλα όργανα της Διεθνούς ακολουθοῦσαν τό παράδειγμα της «*Progrès*» καί της «*Égalité*», τότε τό Γενικό Συμβούλιο θά είχε τεθεί μπροστά στο δίλημμα ή νά αυτοδιασυνταθεί στην κοινή γνώμη μέ τή σιωπή του, ή νά παραβεί τίς υποχρεώσεις του, δίνοντας μιά δημόσια απάντηση.

»Η «*Égalité*» από κοινού μέ την «*Progrès*» προτρέπουν την «*Travail*» νά ζητήσει εξηγήσεις από τό Γενικό Συμβούλιο. Τί φιλόπρωτος Ἀδελφότης !

»2. “Αν υποθέσουμε πώς τά ζητήματα πού ἔθεσε ή «*Égalité*» προέρχονται από τό Ρωμανικό ‘Ομοσπονδιακό Συμβούλιο, τότε

εἵμαστε πρόθυμοι νά ἀπαντήσουμε, μέ τόν ὅρο ὅμως ὅτι στό μέλ-
λον τέτοια ἐρωτήματα δέν θά τίθενται ἀπ' αὐτή τήν ὁδó. [...]

Μέ ἐντολή τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου». [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, ᾠπαντα, τομ. 16, σελ. 409-411.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Πῶλ καὶ Λάουρα Λαφάργκ στό Παρίσι

Λονδίνο, 19 Ἀπριλίου 1870

[...] Στό μεταξύ ἐφιστῶ τήν προσοχή σας στό ὅτι στήν ἐπιτροπή σας* μετέχει ὁ πράκτορας τοῦ Μπακούνιν, Ρομπέν, ὁ ὁποῖος στή Γενεύη ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιά νά δυσφημίσει τό *Γενικό Συμβούλιο* (ἐπιτέθηκε ἀνοιχτά κατά τοῦ Συμβουλίου ἀπ' τίς στῆλες τῆς «*Égalité*» καί γιά νά προετοιμάσει τή δικτατορία τοῦ Μπακούνιν μέσα στή Διεθνή Ἑνωσι. Τόν ἔστειλαν στό Παρίσι εἰδικά γιά νά δράσει κι ἐκεῖ στό ἴδιο πνεῦμα¹⁴¹. Συνεπῶς, πρέπει νά ἐπιβλέπετε αὐστηρά αὐτόν τόν νεαρό, ἀλλά χωρίς νά τό ὑποπεύεται.

Γιά νά σᾶς κατατοπίσω περί τίνος πρόκειται, πρέπει νά κάνω μιὰ σύντομη ἀναδρομή στίς ραδιουργίες τοῦ Μπακούνιν.

Ὁ Μπακούνιν εἶναι μέλος τῆς *Διεθνοῦς* ὅλο κι ὅλο ἐνάμισυ χρόνο. Εἶναι νεοφώτιστος. Στό συνέδριο τῆς Βέρνης (*Σεπτέμβριος* 1868) τοῦ *Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας* (ἦταν μέλος τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς τῆς διεθνοῦς ἀστικῆς ὀργάνωσης, πού ἰδρύθηκε σάν ἀντίβαρο πρὸς τήν προλεταριακή Διεθνή) ὁ Μπακούνιν ἔπαιξε ἕναν ἀπ' τοὺς ταχυδακτυλουργικούς ρόλους του. Πρότεινε μιὰ σειρά προσχέδια ἀποφάσεων, πού αὐτές καθεαυτές δέν ἦταν κακές, ἀλλά ἀπέβλεπαν στό νά τρομάξουν τοὺς ἀνόητους ἀστούς μέ τόν στομφώδη ριζοσπαστισμό τους. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ Μπακούνιν, πού καταψηφίστηκε ἀπ' τήν πλειοψηφία, ἀποχώρησε ἐπιδεικτικά ἀπ' τό Σύνδεσμο καί

* — Στό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τοῦ Παρισιῦ (Σημ. μετ.).

ἀνακοίνωσε θριαμβευτικά τό μέγα αὐτό γεγονός στόν εὐρωπαϊκό Τύπο¹⁴². Εἶναι δεξιότηχνης στή διαφήμιση, τό ἴδιο σχεδόν ὅπως καί ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ, ὁ ὁποῖος, καθώς ἔλεγε ὁ Χάινε, δέν εἶναι ἀπλῶς ἐγωῖστής, ἀλλά οὐγκωῖστής¹⁴³.

Τότε ὁ Μπακούνιν προσχώρησε στήν Ἑνωσή μας, στό Ρωμανικό τμήμα τῆς Γενεύης. Ἡ πρώτη δουλειά του ἦταν νά ὀργανώσει μιὰ συνωμοσία. Ἰδρυσε τή «*Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας*». Τό πρόγραμμα αὐτῆς τῆς ἐταιρίας δέν ἦταν τίποτα παραπάνω ἀπ' τὰ προσχέδια ἀποφάσεων πού εἶχε προτείνει ὁ Μπακούνιν στό συνέδριο τοῦ Συνδέσμου εἰρήνης τῆς Βέρνης.

Αὐτή ἡ ἐταιρία εἶχε τό χαρακτήρα μιᾶς αἵρεσης μέ ἔδρα τήΓενεύη καί ἀποτελοῦσε μιὰ διεθνή ὀργάνωση μέ δικά της ξεχωριστά συνέδρια, πού ἔπρεπε νά λειτουργεῖ σάν αὐτοτελῆς *Διεθνῆς Ἑνωση καί ταυτόχρονα* ν' ἀποτελεῖ οὐσιαστικό μέρος τῆς *Διεθνoῦς μας*. Μέ μιὰ λέξη, ἡ Ἑνωσή μας ὀφείλε νά μετατραπεῖ βαθμιαία, διαμέσου αὐτῆς τῆς λαθρεμπορικῆς μυστικῆς ἐταιρίας, σέ ὄργανο τοῦ Ρώσου Μπακούνιν. Τό πρόσχημα γιά τήν ἰδρυση τῆς νέας ἐταιρίας ἦταν δηθεν ὁ εἰδικός στόχος της «νά κάνει θεωρητική προπαγάνδα». Ἀρκετά ἀστεία ὑπόθεση, ἄν σκεφτεῖ κανεῖς πῶς ὁ Μπακούνιν καί οἱ Ἀπόστολοι του εἶναι ἐντελῶς ἀνίδεοι στή θεωρία. Ἀλλά «ἡ θεωρία» ἦταν τό πρόγραμμα τοῦ Μπακούνιν, πού οὐσιαστικά ἀποτελεῖται ἀπό τρία σημεῖα :

1. Πρῶτο αἶτημα τῆς κοινῆς ἐπανάστασης εἶναι ἡ *κατάργηση τοῦ δικαιώματος κληρονομίας*, παλιά μονομανία τοῦ Σαίν-Σιμόν¹³⁷, πού ἀνέλαβε νά τήν ἐκδώσει ὁ ἀγύρτης καί ἀστοιχείωτος Μπακούνιν. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἄν παρουσιαζόταν ἡ δυνατότητα νά πραγματοποιηθεῖ κάποτε ἡ κοινωνική ἐπανάσταση μέ λαϊκό δημοψήφισμα (*par décret plébiscitaire*), τότε θά καταργοῦνταν ἀμέσως ἡ γαιοκτησία καί τό κεφάλαιο καί ἔτσι θά ἐξέλιπε κάθε ἀνάγκη νά ἀσχοληθεῖ κανεῖς μέ τό *δικαίωμα κληρονομίας* (*le droit d'heritage*). Ἐξάλλου, ἄν δέν παρουσιαζόταν μιὰ τέτοια δυνατότητα (καί, φυσικά, θά ἦταν παράλογο νά τήν ἀναμένει κανεῖς), ἡ διακήρυξη τῆς *κατάργησης τοῦ δικαιώματος κληρονομίας* δέν θά ἦταν πράξη σοβαρή, ἀλλά μιὰ ἀνόητη ἀπειλή, πού θά συσπείρωνε ὅλη τήν ἀγροτιά καί ὅλη τή μικρή ἀστική τάξη γύρω ἀπ' τήν ἀντίδραση. Φαντασθεῖτε, λογουχάρη, νά μή

μπορούσαν οί γιάνκηδες νά καταργήσουν τή δουλεία μέ τή δύναμη τῶν ὅπλων. Πόσο ἡλίθια πράξη θά ἦταν ἡ διακήρυξη τῆς *κατάργησις τοῦ δικαιώματος κληρονομίας τῶν δούλων*! Ὁλη αὐτή ἡ θεωρία πηγάζει ἀπό μιὰ παμπάλαιη ἰδεαλιστική ἀντίληψη πού θεωρεῖ ὅτι ἡ ὑπάρχουσα νομοθεσία εἶναι δῆθεν ἡ βάση τοῦ οἰκονομικοῦ μας συστήματος, ἀντί νά βλέπει ὅτι τό οἰκονομικό μας σύστημα εἶναι ἡ βάση καί ἡ πηγή τῆς νομοθεσίας μας! Ὅσο γιά τόν Μπακούνιν, ἤθελε ἀπλῶς νά αὐτοσχεδιάσει ἕνα δικό του πρόγραμμα. *Voilà tout. C'était un programme d'occasion.* (Αὐτό εἶναι ὅλο κι ὅλο. Ἦταν ἕνα πρόγραμμα εὐκαιρίας).

2. «*Ἡ ἰσότης*»¹⁴⁴ τῶν διαφόρων *τάξεων*» («*L'égalité des différentes classes*»). Δέχεται, δηλαδή, ἀπ' τή μιὰ μεριά διατήρηση τῶν *τάξεων* πού ὑπάρχουν καί, ἀπ' τήν ἄλλη, *ἰσότης* τῶν μελῶν πού ἀπαρτίζουν αὐτές τίς τάξεις. Αὐτός ὁ κραυγαλέος παραλογισμός δείχνει ἀμέσως τήν παχυλή ἀμάθεια καί ἐπιπολαιότητα αὐτοῦ τοῦ νεοσσοῦ, πού θεωρεῖ «εἰδική ἀποστολή» του νά μᾶς διαφωτίσει «θεωρητικά».

3. Ἡ ἐργατική τάξη δέν πρέπει νά ἀσχολεῖται μέ τήν *πολιτική*. Τό καθήκον της εἶναι νά ὀργανώνεται ἀπλῶς στίς ἐργατικές ἐνώσεις, οἱ ὁποῖες, μιὰ ὥραία πρωία, μέ τή βοήθεια τῆς *Διεθνούς*, θά ἀντικαταστήσουν ὅλα τά ὑπάρχοντα κράτη. Βλέπετε σέ τί γελοιογραφία μετέτρεψε τή διδασκαλία μου! Ἐφόσον ὁ μετασχηματισμός τῶν ὑπαρχόντων κρατῶν σέ ἐνώσεις ἀποτελεῖ τόν τελικό σκοπό μας, πρέπει, λέει, νά ἀφήνουμε τίς κυβερνήσεις, αὐτές τίς γιγάντιες ἐνώσεις τῶν κυρίαρχων τάξεων, νά κάνουν ὅ,τι θέλουν, διότι ἂν ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτές, θά ἦταν σάν νά τίς ἀναγνωρίζουμε. Ὡστε ἔτσι! Ἀκριβῶς τά ἴδια ἔλεγαν οἱ σοσιαλιστές τῆς παλιᾶς σχολῆς : δέν πρέπει νά ἀσχολεῖσθε μέ τά προβλήματα τοῦ μεροκάματου, διότι ἐφόσον θέλετε νά καταργήσετε τή μισθωτή ἐργασία, τό νά ἀγωνίζεσθε κατά τοῦ καπιταλιστή γιά τήν αὔξηση τοῦ μεροκάματου σημαίνει ὅτι ἀναγνωρίζετε τό σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας! Αὐτός ὁ γάιδαρος δέν κατάλαβε ἀκόμα ὅτι κάθε ταξικό κίνημα εἶναι καί ἦταν ἀνέκαθεν *αὐτό καθεαυτό κίνημα πολιτικό*.

Αὐτή εἶναι ὅλη κι ὅλη ἡ θεωρητική ἀποσκευή τοῦ Μωάμεθ-Μπακούνιν — ἐνός Μωάμεθ χωρίς Κοράνιο.

Ὁ Μπακούνιν συνέχισε κρυφά τή συνωμοτική του δραστηριότητα. Εἶχε μερικούς ὁπαδούς στήν Ἰσπανία καί στήν Ἰταλία, καθώς κι ἕναν ἀριθμό ἀνόητων στό Παρίσι καί στή Γενεύη. Ὁ γερο-Μπέκερ ἦταν ἀρκετά ἄμυαλος, ὥστε νά ἐπιτρέψει στόν Μπακούνιν νά τόν προωθήσει κάπως στήν πρώτη γραμμή. Τώρα μετανοεῖ γιά τό λάθος του.

Τό Γενικό Συμβούλιο ἔλαβε γνώση καί τοῦ ζητήθηκε νά ἐπικυρώσει τό καταστατικό τῆς «*Συμμαχίας*» μόνον ὅταν πιά ὁ Μπακούνιν θεώρησε τά σχέδιά του ὡς *fait accompli**. Ἀλλά ἔκανε λάθος. Τό Γενικό Συμβούλιο, μ' ἕνα καλοεπεξεργασμένο κείμενό του, κατάγγειλε πῶς ἡ «*Συμμαχία*» εἶναι ὄργανο ἀποδιοργάνωσης καί ἀρνήθηκε κάθε σχέση μαζί της. (Θά σᾶς στείλω τό κείμενο αὐτό**).

Λίγους μῆνες ἀργότερα, ἡ *διευθύνουσα ἐπιτροπή* τῆς «*Συμμαχίας*» ἔστειλε στό Γενικό Συμβούλιο μιᾶ ἐπιστολή μέ τό ἀκόλουθο περιεχόμενο : Οἱ μεγάλοι ἄνδρες συμφωνοῦν νά διαλύσουν τήν ὁργάνωσή τους καί νά τήν ἐνσωματώσουν στή *Διεθνή*, ἀλλά, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ἐμεῖς πρέπει νά τοὺς ἀπαντήσουμε κατηγορηματικά μ' ἕνα *Ναί* ἢ μ' ἕνα *Ὁχι*!, ἂν ἀποδεχόμαστε τίς ἀρχές τους ! Ἄν ὄχι, τότε, ἀπ' τήν πλευρά τους, θά πᾶνε γιά ἀνοιχτή διάσπαση καί θά βαρύνει ἐμᾶς ὅλη ἡ εὐθύνη γιά μιᾶ τέτοια δυσμενῆ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων !

Ἀπαντήσαμε πῶς τό Γενικό Συμβούλιο δέν εἶναι ὁ Πάπας τῆς Ρώμης, ὅτι ἐπιτρέπουμε σέ κάθε τμῆμα νά ἔχει τίς δικές του θεωρητικές ἀπόψεις γιά τό κίνημα, μέ τήν προϋπόθεση ὅμως ὅτι δέν προβάλλει θέσεις πού ἔρχονται σέ ἄμεση ἀντίθεση μέ τό Καταστατικό μας. Ἀφήσαμε ἔμμεσα νά ἐννοηθεῖ πῶς νομίζουμε ὅτι ἡ «*θεωρία*» τους εἶναι κίβδηλη. Ἐπιμείναμε στό νά ἀντικαταστήσουν τήν «*αἰσότητα τῶν τάξεων*» («*l'égalité des classes*») μέ τήν «*κατάργηση τῶν τάξεων*» («*l'abolition des classes*»), πράγμα πού τό δέχτηκαν¹⁴⁵. Τοὺς ζητήσαμε νά μᾶς δώσουν στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν μελῶν τῆς Συμμαχίας, πράγμα πού δέν ἔκαναν. (Θά πάρετε ἐπίσης κι αὐτό τό δεύτερο κείμενο¹⁴⁶).

* — τετελεσμένο γεγονός.

** — Κ. Μάρξ: «*Ἡ Διεθνὴς Ἐνωση Ἑργατῶν καί ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας*», Βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 299-470 (Σημ. μετ.).

Ἔτσι, *στά λόγια* ἡ Συμμαχία διαλύθηκε. Στήν πράξη ἐξακολούθησε νά ὑπάρχει σάν *imperium in imperio**. Τά τμήματά της δέν εἶχαν καμιά σύνδεση μέ τό Γενικό Συμβούλιο, ἀλλά ἀπλῶς σκευωροῦσαν ἐναντίον του. Ἡ Συμμαχία πειθαρχοῦσε στά δικτατορικά κελεύσματα τοῦ Μπακούνιν, πού ἔκανε τό πᾶν γιά νά καταφέρει τό μέγα πλῆγμα στό συνέδριο τῆς Βασιλείας Ἀπό τή μιᾶ μεριά, ἀνάγκαζε τήν ἐπιτροπή τῆς Γενεύης νά ἀνακινεῖ τό θέμα περί *κληρονομικοῦ δικαιώματος*. Ἐμεῖς ἀποδεχθήκαμε τήν πρόκληση¹⁴⁷. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐξύφαινε παντοῦ μηχανορραφίες γιά νά μᾶς δυσφημίσει καί νά πετύχει τή μεταφορά τῆς ἔδρας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἀπ' τό Λονδίνο στή Γενεύη. Στό συνέδριο ὁ σαλτιμπάγκος αὐτός ἐμφανίστηκε σάν «ἀντιπρόσωπος τῆς Νεάπολης καί τῆς Λυών» (σ' αὐτό τό τελευταῖο μέρος Ἀπόστολός του εἶναι ὁ Ἀλμπέρ Ρισάρ, κατά τά ἄλλα ἕνας πολύ δραστήριος καί καλοπροαίρετος νέος). Ποῦ βρίσκει αὐτός ὁ ἄνθρωπος χρήματα γιά ὅλες τίς μυστικές σκευωρίες του, τά ταξίδια, τήν ἀποστολή πρακτόρων κλπ., παραμένει ἀκόμα ἄγνωστο. Φτωχός, ἐπὶ ξύλου κρεμάμενος, ποτέ στή ζωή του δέν κέρδισε οὔτε δεκάρα ἀπό δική του ἐργασία.

Στό συνέδριο ναυάγησαν ὅλα τά σχέδια τοῦ Μπακούνιν. Μετά τό συνέδριο, ἐπιτέθηκε ἀνοιχτά ἐναντίον μας στό περιοδικό του «*Le Progrès*» (τοῦ Λόκλ)¹⁴⁸, πού τό ἐκδίδει ὁ παραγιός του Τζέημς Γκυγιώμ, ἐλβετός δημοδιδάσκαλος καί στήν «*Égalité*» (τῆς Γενεύης). Γιά λίγο καιρό ἀφήσαμε τά πράγματα νά τραβήξουν τό δρόμο τους καί ὕστερα στείλαμε μιᾶ ἐγκύκλιο στό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τῆς Γενεύης¹⁴⁹. (Ἀντίγραφο αὐτοῦ τοῦ κειμένου ἔχει ὁ Βαζλέν). Ἀλλά πρὶν ἀκόμα λάβει τήν ἐγκυκλιό μας, τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τῆς Γενεύης, πού δέν ἔτρεφε ποτέ φιλικά αἰσθήματα οὔτε γιά τόν Μπακούνιν, οὔτε γιά τή *Συμμαχία*, ξέκοψε ἀπ' αὐτούς. Οἱ Ρομπέν καί Σία διώχτηκαν ἀπ' τή σύνταξη τῆς «*Égalité*». Τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τῆς Ρωμανικῆς Ἑλβετίας ἐξέδωσε ἕνα προνοντυσιαμέντο ἐναντίον τῶν ραδιουργιῶν τῆς Συμμαχίας καί τοῦ μοσχοβίτη δικτάτορά της.

* — Κράτος ἐν κράτει.

Στό μεταξύ, ό Μπακούνιν μετοίκησε άπ' τή Γενεύη στό Τεσσίν. Ή οίκονομική του κατάσταση άλλαξε. Είχε πεθάνει ξαφνικά ό Χέρτσεν. Ό Μπακούνιν, πού μόλις πρόσφατα έκανε λυσσαλέες επιθέσεις κατά του Χέρτσεν (ίσως διότι τό πουγγί του τελευταίου δέν άνοιγε γι' αυτόν), έγινε μεμιās ένθερμος ύπερασπιστής του άπ' τίς στήλες του γαλλικού καί όλου του άλλου Τύπου¹⁵⁰. Γιατί αυτό ; Διότι ό Χέρτσεν (μολονότι ό ίδιος ήταν εκατομμυριούχος) έπαιρνε κάθε χρόνο γιά τό περιοδικό του «*Cloche*»^{*151} καί γιά τή «ρωσική προπαγάνδα» ένα αρκετά σεβαστό ποσό άπ' τούς «δημοκράτες-πανσλαβιστές» στή Ρωσία¹⁵². Παρά τή φανατική απέχθειά του γιά τό «θεσμό τής κληρονομίας», ό Μπακούνιν θέλησε νά κληρονομήσει τή θέση του Χέρτσεν καί τίς επιχορηγήσεις του. Μέ τούς επιτάφιους ύμνους γιά τόν εκλιπόντα, πέτυχε τό στόχο του καί μεταβίβασε στον έαυτό του τό «*Cloche*», τά χρηματικά μέσα κ.ά.

Άπ' τήν άλλη μεριά, στή Γενεύη σχηματίστηκε μιά παροικία ρώσων έμιγκρέδων¹⁵³, πού είνai αντίπαλοι του Μπακούνιν, διότι γνωρίζουν τίς άρχομανείς τάσεις αυτού του πολύ μέτριου ανθρώπου (έν καί τέλειου μηχανογράφου) καί διότι ξέρουν ότι τά δόγματα πού προπαγανδίζει ό Μπακούνιν στά «ρωσικά» έργα του αντιβαίνουν πρós τίς άρχές τής Διεθνούς.

Τό πρόσφατο Συνέδριο τής ρωμανικής Έλβετίας στό Λά Σώ-ντέ-Φόν (5 Άπριλίου αυτής τής χρονιάς) έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης άπό μέρους του Μπακούνιν καί τής συντροφίας του γιά νά προκαλέσουν μιά άνοιχτή διάσπαση. Τό Συνέδριο διασπάστηκε σέ δυό συνέδρια — άπό τή μιά μεριά τό Συνέδριο τών μπακουνικών, πού αντιπροσώπευε 600 περίπου άτομα καί, άπό τήν άλλη μεριά, τό Συνέδριο τής Όμοσπονδιακής Έπιτροπής τής Γενεύης, πού αντιπροσώπευε 2000 άτομα. Ό Ουτίν (είναι ένας άπό τούς νεαρούς Ρώσους) ξεσκέπασε άνοιχτά τίς μηχανογραφίες του Μπακούνιν. Οί άνθρωποί του (του Μπακούνιν) συγκροτήθηκαν σέ «Όμοσπονδιακή Έπιτροπή γιά τή ρωμανική Έλβετία καί ίδρυσαν δικό τους όργανο τήν «*La Solidarité*»**, πού

* — Μετάφραση στα Γαλλικά του ρωσικού τίτλου «ΚΟΛΟΚΟΛ» («Καμπάνα»). (Σημ. μετ.)

** — «Η Άλληλεγγύη».

εκδίδεται από τόν Τζέημς Γκυγιώμ, λακέ (valet de chambre) τοῦ Μπακούνιν. Ἡ «ἀρχή» («*Prinzip*») αὐτοῦ τοῦ φύλλου εἶναι ὁ Μπακούνιν. Καί τὰ δύο μέρη ἔκαναν ἐκκκληση πρὸς τὸ Γενικό Συμβούλιο¹⁵⁴.

Ἔτσι, ὁ καταραμένος αὐτός Μοσχοβίτης πέτυχε νά προκαλέσει ἓνα μεγάλο σκάνδαλο στὶς γραμμές μας, νά μετατρέψει τὸ ὄνομα του σὲ σύνθημα, νά δηλητηριάσει τὴν Ἑνωσὴ μας καί μέ συνωμοτικές μηχανορραφίες νά παραλύσει τὴν ἰκανότητα δράσης μας.

Ὁ Μπακούνιν ἐλπίζει ὅτι θὰ ἀποκτήσει ἰσχυρές θέσεις στό ἐπόμενο τακτικό μας συνέδριο. Γιά νά τὸν προσέξουν στό Παρίσι, ἄρχισε νά ἀλληλογραφεῖ μέ τὴν «*Marseillaise*»¹⁵⁵. Μιλήσαμε ὅμως μέ τὸν Φλουράνς, πού θὰ θέσει τέρμα σ' ὅλα αὐτά.

Τώρα ἔχετε στή διάθεσή σας ἀρκετές πληροφορίες γιὰ νά ἐξουδετερώσετε τίς σκευωρίες τοῦ Μπακούνιν στὶς γραμμές τῶν τμημάτων μας στό Παρίσι. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 32, σελ. 673-678.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Κ. Καφιέρο στὴ Μπαρλέτα¹⁵⁶

Λονδίνο 1. [-3.] Ἰουλίου 1871

[...] Τώρα σχετικά μέ τή Νεάπολη καί τόν Καποροῦσσο. Ὁ τελευταῖος αὐτός μετεῖχε σέ ἓνα ἀπ' τά συνέδριά μας*, ἀλλά ποτέ δέν εἶχε τακτική ἀλληλογραφία μέ τό Συμβούλιο καί γιά νά τό ἐξηγήσω αὐτό πρέπει νά ἀναφερθῶ σέ μερικές λεπτομέρειες αὐτῆς τῆς ἱστορίας. — Ὁ Καποροῦσσο καί οἱ φίλοι του ἀνήκουν στήν αἵρεση τοῦ ρώσου Μπακούνιν. Ὁ Μπακούνιν ἔχει τή δική του θεωρία, πού ἀποτελεῖ ἓνα κράμα κομμουνισμοῦ καί προυντονισμοῦ. Μέ τό νά ἐπιζητεῖ νά συνταιριάσει αὐτές τίς δύο θεωρίες δείχνει ὅτι ἔχει πλήρη ἄγνοια τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Μεταξύ ἄλλων, ἔχει δανεισθεῖ ἀπ' τόν Προυντόν φράσεις περί ἀναρχίας, πού τήν βλέπει «ὡς μιᾷ τελειωμένη κοινωνική κατάσταση», ἐνῶ ταυτόχρονα ἀντιστρατεύεται κάθε πολιτική δραστηριότητα ἀπό τή μεριά τῆς ἐργατικῆς τάξης, διότι μιᾷ τέτοια δραστηριότητα θά ἀποτελοῦσε δῆθεν ἀναγνώριση τῆς ὑπάρχουσας πολιτικῆς κατάστασης καί ἐπίσης διότι ὅλες οἱ πολιτικές δραστηριότητες εἶναι, κατά τήν ἄποψή του, «αὐταρχικές». Μέ ποιό τρόπο ἐλπίζει νά ἐξαλείψει τήν ὑπάρχουσα πολιτική καταπίεση καί τήν τυραννία τοῦ κεφαλαίου καί πῶς σκοπεύει δίχως «αὐταρχικές δραστηριότητες» νά πραγματοποιήσῃ τίς προσφιλεῖς του ἰδέες γιά κατάργηση τοῦ δικαιώματος κληρονομίας¹³⁶, αὐτό δέν τό ἐξηγεῖ. — Κατά τήν ἐξέγερση τῆς Λυών, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1870, πού τήν κατέπνιξαν μέ τή βία, ὁ Μπακούνιν

* — Στό συνέδριο τῆς Βασιλείας (1869) (Σημ. μετ.).

ἦταν στό Δημαρχεῖο καί ἐξέδωσε διάταγμα γιά τήν κατάργηση τοῦ κράτους, δίχως νά πάρει κανένα μέτρο ἐναντίον τῶν ἀστών τῆς ἐθνοφρουρᾶς, πού ἤσυχα-ἤσυχα πῆγαν στό Δημαρχεῖο, πέταξαν ἔξω τόν Μπακούνιν καί σέ λιγότερο ἀπό μιά ὥρα ἀποκατέστησαν τό κράτος¹⁵⁷. Ὅπως καί νάχει, ὁ Μπακούνιν, μέ βάση τίς θεωρίες του, ἔφτιαξε μιά αἵρεση, στήν ὁποία ἀνήκουν ἕνα μικρό μέρος γάλλων καί ἐλβετῶν ἐργατῶν, πολλοί ἀπ' τοὺς δικούς μας στήν Ἰσπανία καί μερικά ἄτομα στήν Ἰταλία, μεταξύ αὐτῶν ὁ Καπορουσσο καί οἱ φίλοι του. Ἔτσι ὁ Καπορουσσο δικαίωσε τό ὄνομά του : ρῶσος διοικητής*.

Ἡ Ἐνωσή μας ἰδρύθηκε γιά νά χρησιμεύει ὡς κέντρο ἐπικοινωνίας καί κοινῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐργατικῶν συνδέσμων, πού ὑπάρχουν στίς διάφορες χῶρες καί ἐπιδιώκουν τόν ἴδιο σκοπό, δηλαδή τήν προάσπιση, τήν ἀνάπτυξη καί τήν πλήρη χειραφέτηση τῆς ἐργατικῆς τάξης (Ἄρθρο 1 τοῦ Καταστατικοῦ τῆς Ἐνώσεως)¹⁵⁸. Ἐφόσον οἱ εἰδικές θεωρίες τοῦ Μπακούνιν καί τῶν φίλων του δέν ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τό ἄρθρο αὐτό, δέν ὑπῆρξε ἀντίρρηση νά γίνουν δεκτοί ὡς μέλη καί νά ἔχουν τή δυνατότητα νά κάνουν ὅ,τι μποροῦν γιά νά προπαγανδίσουν τίς ἰδέες τους μέ ὅλους τοὺς παραδεκτοὺς τρόπους. Στήν Ἐνωσή μας ὑπάρχουν ἄνθρωποι κάθε λογῆς : κομμουνιστές, προυντονικοί, τρέιντ-γιουνιονιστές, συνεταιριστές, μπακουνικοί κ.ἄ. Ἀκόμα καί στό Γενικό μας Συμβούλιο ὑπάρχουν ἄνθρωποι μέ πολύ διαφορετικές ἀπόψεις.

Ἄν ἡ Ἐνωση μετατρεπόταν σέ μιά αἵρεση, θά εἶχε χαθεῖ. —Ἡ δύναμή μας συνίσταται στήν εὐρεία ἐρμηνεία πού δίνουμε στό πρῶτο ἄρθρο τοῦ Καταστατικοῦ, δηλαδή στό ὅτι ὅλοι ὅσοι γίνονται δεκτοί στήν Ἐνωση ἀποσκοποῦν στήν πλήρη χειραφέτηση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Δυστυχῶς, οἱ μπακουνικοί, μέ τή στενοκεφαλιά πού διακρίνει ὅλους τοὺς αἵρετικούς, δέν ἔμειναν ἱκανοποιημένοι ἀπ' αὐτό. Τό Γενικό Συμβούλιο, ὅπως ἰσχυρίζονται, ἀπαρτίζεται ἀπό ἀντιδραστικούς, τό πρόγραμμα τῆς Ἐνώσεως εἶναι πολύ ἀσαφές. Ὁ ἀθεϊσμός καί ὁ ὕλισμός (τόν ὁποῖο ὁ Μπακούνιν ὁ ἴδιος τόν δανείστηκε ἀπό μᾶς, τοὺς Γερμανούς)

* —Ἐδῶ ὁ Ἐνγκελς κάνει ἕνα λογοπαίγνιο: capo στή Ἰταλικά θά πεῖ διοικητής καί russo θά πεῖ Ρῶσος (Σημ. μετ.).

πρέπει, κατά τή γνώμη τους, νά γίνουν ὅροι ὑποχρεωτικοί, ἡ κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου καί τοῦ κράτους κλπ. πρέπει νά γίνουν συστατικό μέρος τοῦ προγράμματός μας. — Ἀλλά ὁ Μάρξ κι ἐγώ εἴμαστε τουλάχιστον ὅσο καί ὁ Μπακούνιν παλιοί καί πεπεισμένοι ἀθεϊστές καί ὕλιστές. Τό ἴδιο εἶναι καί ὅλα σχεδόν τά μέλη μας. Τό ὅτι τό δικαίωμα κληρονομίας εἶναι κάτι τό ἀδιανόητο, τό ξέρουμε ἐξίσου καλά ὅπως καί ὁ Μπακούνιν, μέ τή διαφορά ὅτι δέν θεωροῦμε σπουδαῖο καί σκόπιμο, ὅπως αὐτός, νά ἐμφανίζουμε τήν κατάργηση τοῦ δικαιώματος κληρονομίας ὡς ἀπαλλαγή ἀπ' ὅλα τά δεινά. "Ὅσο γιά τήν «κατάργηση τοῦ κράτους», πρόκειται γιά μιᾶ παλιά κενολογία τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, πού τή χρησιμοποιούσαμε πολύ, ὅταν εἴμασταν ἀκόμα νεαροί. Νά τά ἐντάξουμε ὅμως ὅλα αὐτά στό πρόγραμμά μας θά σήμαινε ὅτι ἀπωθοῦμε μακριά μας ἕνα τεράστιο ἀριθμό μελῶν μας καί ὅτι διασποῦμε τό εὐρωπαϊκό προλεταριάτο ἀντί νά τό ἐνώνουμε. "Ὅταν δέν καρποφόρησαν οἱ ἀποπειρες νά ἐπιβληθεῖ τό μπακουνικό πρόγραμμα ὡς πρόγραμμα τῆς Διεθνούς, ἔγινε προσπάθεια νά σπρωχθεῖ ἡ "Ἐνωση σ' ἕνα ἐσφαλμένο δρόμο. Ὁ Μπακούνιν ἵδρυσε στή Γενεύη τή «Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας»¹⁵⁹, πού ἀποσκοποῦσε νά γίνει μιᾶ διεθνῆς ὀργάνωση διαφοροποιημένη ἀπ' τήν "Ἐνωσή μας. — «Τά πιό ρηξικέλευθα μυαλά» τῶν τμημάτων μας, οἱ μπακουνικοί, ἔπρεπε νά ἰδρῶσουν παντοῦ τμήματα αὐτῆς τῆς *Συμμαχίας* καί τά τμήματα αὐτά ὀφείλαν νά πειθαρχοῦν σέ ἕνα ξεχωριστό Γενικό Συμβούλιο στή Γενεύη (τοῦ Μπακούνιν) καί νά ἔχουν ξεχωριστά ἐθνικά Συμβούλια σέ ἀντίβαρο πρὸς τά δικά μας. Στό γενικό συνέδριό μας ἡ Συμμαχία ἔπρεπε τό πρῶι νά συνεδριάξει μαζί μας καί τό ἀπόγευμα νά κάνει τό δικό της ξεχωριστό συνέδριο. — Αὐτό τό περίφημο σχέδιο προτάθηκε στό Γενικό Συμβούλιο τό Νοέμβριο τοῦ 1868. Ἀλλά στίς 22 Δεκεμβρίου 1868 τό Γενικό Συμβούλιο ἀπέρριψε αὐτές τίς διαδικασίες ὡς ἀντίθετες πρὸς τό Καταστατικό τῆς "Ἐνώσεώς μας καί δήλωσε ὅτι τά τμήματα τῆς Συμμαχίας μποροῦν νά γίνουν δεκτά μόνο τό καθένα ξεχωριστά καί ὅτι ἡ Συμμαχία πρέπει ἢ νά αὐτοδιαλυθεῖ ἢ νά πάψει νά ἀνήκει στή Διεθνή. Στίς 9 Μαρτίου 1869, τό Γενικό Συμβούλιο γνωστοποίησε στή Συμμαχία ὅτι «δέν ὑπάρχουν,

συνεπώς, εμπόδια για τή μετατροπή τῶν τμημάτων τῆς Συμμαχίας σέ τμήματα τῆς Διεθνoῦς Ἐνωσης Ἑργατῶν¹⁶⁰. Ἄν τό θέμα *διάλυσης* τῆς Συμμαχίας καί εἰσδοχῆς τῶν τμημάτων της στή Διεθνή Ἐνωση Ἑργατῶν ρυθμιστεῖ ὀριστικά, τότε, σύμφωνα μέ τόν Κανονισμό μας, πρέπει νά ἀνακοινῶσει στό Γενικό Συμβούλιο τήν ἔδρα καί τήν ἀριθμητική δύναμη τοῦ κάθε νέου τμήματος». Οἱ ὅροι αὐτοί ποτέ δέν ἐτηρήθηκαν ἐντελῶς, ἀλλά ἡ Συμμαχία σάν ξεχωριστή ὀργάνωση ἐξαφανίστηκε παντοῦ, ἐκτός ἀπ' τή Γαλλία καί τήν Ἑλβετία, ὅπου τελικά ὁδήγησε τά πράγματα ὡς τή διάσπαση : Περίπου 1000 μπακουνοί — λιγότερο ἀπ' τό ἓνα δέκατο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὁπαδῶν μας — ἀποχώρησαν ἀπ' τίς ὁμοσπονδίες τῆς Γαλλίας καί Ἑλβετίας καί ἔκαναν αἰτηση στό Γενικό Συμβούλιο νά ἀναγνωριστοῦν ὡς ξεχωριστές ὁμοσπονδίες, πράγμα πού, πιθανόν, τό Συμβούλιο δέν πρόκειται νά ἐμποδίσει. Ὅπως βλέπετε, τό κύριο ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητος τῶν μπακουνοῦν ἦταν νά μπάσουν τή διάσπαση στίς γραμμές μας. — Κανένας δέν ἔθεσε ἐμπόδιο στά ἰδιαίτερά τους δόγματα, ἀλλά δέν ἔμειναν ἱκανοποιημένοι ἀπ' αὐτό καί θέλησαν νά κάνουν κουμάντο καί νά ἐπιβάλουν τά δόγματά τους σ' ὅλα τά μέλη μας. — Ἀντισταθήκαμε σ' αὐτούς, ὅπως ὑπαγόρευε τό καθῆκον μας, ὥστόσο, ἂν συμφωνήσουν νά συνυπάρξουν ἡρεμα μαζί μέ τά ἄλλα μέλη μας, τότε δέν ἔχουμε οὔτε τό δικαίωμα, οὔτε τήν πρόθεση νά τοὺς διαγράψουμε. Τό ζήτημα συνίσταται στό ἂν εἶναι σκόπιμο νά προωθήσουμε στήν πρώτη γραμμή τέτοια στοιχεῖα καί στό ὅτι ἂν θά μπορέσουμε νά πάρουμε μέ τό μέρος μας τά ἰταλικά τμήματα, πού δέν ἐμπνέονται ἀπ' αὐτόν τόν ἰδιαίτερο φανατισμό, θά μᾶς εἶναι πιό εὐκόλο νά δουλέψουμε μαζί τους. Αὐτό μπορεῖτε νά τό κρίνετε μόνοι σας, παίρνοντας ὑπόψη τίς συνθήκες πού θά βρῆτε στή Νεάπολη. Τό πρόγραμμα, τό ὁποῖο ἐκτίθεται ὡς πρόγραμμα τῆς Διεθνoῦς στήν ἐγκύκλιο τοῦ Ζύλ Φάβρ¹⁶¹, πού ἐκδόθηκε ἐναντίον μας, στήν πραγματικότητα εἶναι τό προαναφερόμενο πρόγραμμα τοῦ Μπακούνιν. Τήν ἀπάντησή μας στόν Φάβρ θά τή βρῆτε στοὺς «Times»¹¹⁰ τοῦ Λονδίνου τῆς 13 Ἰουνίου [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 33, σελ. 655-658.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης

(Ἰδιόχειρη σκιαγράφηση τῆς ὁμιλίας στή Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσεως Ἑργατῶν στίς 21.9.1871)¹⁶²

Ἀπόλυτη ἀποχή ἀπ' τήν πολιτική εἶναι κάτι ἀδύνατο. Ὅλα τά ἐντυπα τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀποχῆς κάνουν κι αὐτά πολιτική. Τό πρόβλημα ἀπλῶς εἶναι πῶς καί τί εἶδους πολιτική ἀσκεῖ κανεῖς. Γιά μᾶς, ἄλλωστε, ἡ ἀποχή εἶναι ἀδύνατη. Τό κόμμα τῶν ἐργατῶν, ὡς κόμμα πολιτικό, ὑπάρχει ἤδη στίς περισσότερες χῶρες. Καί δέν θά εἴμαστε ἐμεῖς ἐκεῖνοι πού θά τό καταργήσουμε, κηρύσσοντας ἀποχή ἀπ' τήν πολιτική. Ἡ πρακτική τῆς σύγχρονης ζωῆς, ἡ πολιτική καταπίεση πού ἀσκοῦν πάνω στούς ἐργάτες οἱ ὑπάρχουσες κυβερνήσεις, — τόσο γιά πολιτικούς ὅσο καί γιά κοινωνικούς σκοπούς, — ἐξωθεῖ τούς ἐργάτες στό νά ἀσχοληθοῦν, θέλοντας καί μή, μέ τήν πολιτική. Τό νά κάνεις στούς ἐργάτες κήρυγμα ἀποχῆς ἀπ' τήν πολιτική, θά πεῖ νά τούς σπρώχνεις στήν ἀγκαλιά τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἀποχή ἀπ' τήν πολιτική εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατη, ἰδίως ὕστερα ἀπ' τήν Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ¹²², πού ἔβαλε στήν ἡμερήσια διάταξη τήν πολιτική δράση τοῦ προλεταριάτου.

Ἐμεῖς θέλουμε τήν κατάργηση τῶν τάξεων. Ποιό εἶναι τό μέσο γιά τήν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ; Εἶναι ἡ πολιτική ἐπικράτηση τοῦ προλεταριάτου. Καί νά, πού ὅταν αὐτό ἐγινε ἡλίου φαεινότερο, μᾶς ζητοῦν μή ἀνάμιξη στήν πολιτική! Ὅλοι οἱ κήρυκες τῆς ἀποχῆς ἀπ' τήν πολιτική αὐτοαποκαλοῦνται ἐπαναστάτες καί μάλιστα ἐπαναστάτες *par excellence**. Ἡ ἐπανάστα-

* — κατ' ἐξοχήν.

ση όμως είναι ή πιό άκραία πράξη τής πολιτικῆς κι όποιος πάει για επανάσταση θά πρέπει ν' άποδεχθεῖ καί τά μέσα, τίς πολιτικές ενέργειες πού προπαρασκευάζουν τήν επανάσταση, πού διαπαιδαγοῦν τούς εργάτες για τήν επανάσταση καί πού χωρίς αὐτό οί εργάτες, τήν επομένη τῆς μάχης, θά ξεγελιοῦνται πάντα άπ' τούς διάφορους Φάβρ καί Πιά. Ἡ πολιτική, όμως, πού πρέπει νά ακολουθηθεῖ, εἶναι ή εργατική πολιτική. Τό κόμμα τῶν εργατῶν δέν πρέπει νά γίνεται οὔρά αὐτοῦ ή ἐκείνου τοῦ αστικοῦ κόμματος, ἀλλά ὀφείλει νά συγκροτεῖται ὡς κόμμα ανεξάρτητο, μέ τό δικό του στόχο καί τή δική του πολιτική.

Οί πολιτικές ἐλευθερίες, τό δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι καί τοῦ συνεταιρίζεσθαι, ή ἐλευθερία τοῦ Τύπου, αὐτά εἶναι ὅπλα δικά μας. Μποροῦμε μήπως νά σταυρώσουμε τά χέρια καί νά κάνοῦμε ἀποχή άπ' τήν πολιτική, ὅταν θέλουν νά μᾶς ἀφαιρέσουν αὐτά τά ὅπλα ; Λένε ὅτι κάθε πολιτική δράση ἰσοδυναμεῖ μέ ἀναγνώριση τοῦ κατεστημένου. Ἀλλά ἐφόσον τό κατεστημένο μᾶς δίνει τά μέσα για ν' ἀγωνιστοῦμε ἐναντίον του, τότε ή χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν μέσων δέν σημαίνει ἀναγνώριση αὐτοῦ τοῦ κατεστημένου.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ὑπαντα, τόμ. 17, σελ. 416-417.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἀποφάσεις τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν

(17 Ὀκτωβρίου 1871)

ΙΧ

*Γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης*¹⁶³.

Ἔχοντας ὑπόψη,

ὅτι στήν Εἰσαγωγή τοῦ Καταστατικοῦ λέγεται : «Ἡ οἰκονομική χειραφέτηση τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶναι ὁ μέγας τελικός σκοπός, στόν ὁποῖο τό κάθε πολιτικό κίνημα, ὡς μέσο¹⁶⁴, ὀφείλει νά ὑποταχθεῖ·

ὅτι ἡ Ἰδρυτική Διακήρυξη τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν (1864) ἀναφέρει : «Οἱ μεγιστάνες τῆς γῆς καί οἱ μεγιστάνες τοῦ κεφαλαίου θά χρησιμοποιοῦν πάντα τά πολιτικά τους προνόμια γιά νά προστατεύουν καί νά διαιωνίζουν τά οἰκονομικά τους μονοπώλια. Αὐτοί, ὄχι μόνο δέ θά συνδράμουν τό ἔργο τῆς χειραφέτησης τῶν ἐργατῶν, ἀλλά, ἀντίθετα, θά ἐξακολουθοῦν νά βάζουν στό δρόμο του κάθε λογῆς ἐμπόδια... Συνεπῶς, τό μεγάλο καθῆκον τῆς ἐργατικῆς τάξης εἶναι σήμερα ἡ κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας»¹⁶⁵.

ὅτι στό Συνέδριο τῆς Λωζάνης εἶχε ψηφιστεῖ ἡ ἀκόλουθη ἀπόφαση : «Ἡ κοινωνική χειραφέτηση τῆς ἐργατικῆς τάξης συνδέεται ἄρρηκτα μέ τήν πολιτική της χειραφέτηση»¹⁶⁶.

ὅτι στή δήλωση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιά τή δῆθεν συνωμοσία τοῦ Γαλλικοῦ Τμήματος τῆς Διεθνοῦς στίς παραμονές τοῦ δημοψηφίσματος (1870) περιλαμβάνεται τό ἀκόλουθο σημείο : «Σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ Καταστατικοῦ μας, τό ἰδιαί-

τερο καθήκον όλων τών τμημάτων μας στην Ἀγγλία, στην ήπειρωτική Εὐρώπη καί στην Ἀμερική συνίσταται ὄχι μόνο στό νά χρησιμεύουν ὡς ὀργανωτικά κέντρα ἀγώνα τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀλλά, ἐπίσης, καί στό νά ὑποστηρίζουν στίς ἀντίστοιχες χῶρες κάθε πολιτικό κίνημα, πού συντείνει στην ἐπίτευξη τοῦ τελικοῦ μας στόχου — τῆς οἰκονομικῆς χειραφέτησης τῆς ἐργατικῆς τάξης»¹⁶⁷.

ὅτι διαστρεβλωμένες μεταφράσεις τοῦ πρωτότυπου τοῦ Καταστατικοῦ ἔδωσαν λαβή γιά παρερμηνεῖς, πού στάθηκαν ἐπιζήμιες στην ἀνάπτυξη καί στή δραστηριότητα τῆς Διεθνoῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν·

ἔχοντας ἀκόμα ὑπόψη,

ὅτι ἡ Διεθνῆς ἀντιμετωπίζει μιᾶ ἀποχαλινωμένη ἀντίδραση, πού καταπνίγει σκληρά κάθε προσπάθεια χειραφέτησης ἀπό τή μεριά τῶν ἐργατῶν καί πού ἀποσκοπεῖ νά διατηρήσει μέ τήν ὁμήβια τίς ταξικές διαφορές καί τήν βασιζόμενη σ' αὐτές πολιτική κυριαρχία τῶν ἰθυνόντων τάξεων·

ὅτι ἡ ἐργατική τάξη, ἀπέναντι στην ἐνιαία ἐξουσία τῶν ἰθυνόντων τάξεων, μπορεῖ νά δράσει ὡς τάξη μόνον ὅταν εἶναι συγκροτημένη σέ ἰδιαίτερο πολιτικό κόμμα, ἀντιπαρατιθέμενο πρὸς ὅλα τὰ παλιά κόμματα, πού ἱδρυσαν οἱ ἄρχουσες τάξεις·

ὅτι αὐτή ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης σέ πολιτικό κόμμα εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά ἐξασφαλίσει τή νίκη τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης καί τήν ἐπίτευξη τοῦ τελικοῦ τοῦ στόχου — τήν *κατάργηση τῶν τάξεων*·

ὅτι ἡ συνένωση τῶν δυνάμεων, τήν ὁποία ἤδη πέτυχε ὡς ἓνα βαθμό ἡ ἐργατική τάξη μέ τοὺς οἰκονομικοὺς της ἀγῶνες, πρέπει νά τῆς χρησιμεύσει καί ὡς μοχλὸς στὸν ἀγώνα της κατὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τῶν ἐκμεταλλευτῶν της, —

ἡ Συνδιάσκεψη ὑπενθυμίζει σ' ὅλα τὰ Τμήματα τῆς Διεθνoῦς,

ὅτι στὸν ἀγώνα τῆς ἐργατικῆς τάξης, τὸ οἰκονομικὸ της κίνημα καί ἡ πολιτικὴ της δράση συνδέονται ἄρρηκτα μεταξὺ τους.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 17, σελ. 421-422.

Κ. ΜΑΡΞ

[Γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης]

[(Ὁμιλία στή Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως Ἑργατῶν)
(Ἀπ' τὰ Πρακτικά τῆς 21 Σεπτεμβρίου 1871)]

Ὁ Μάρξ εἶπε ὅτι ἀπό χτές ἤδη συντάχθηκε μέ τήν πρόταση Βαγιάν καί, συνεπῶς, δέν θά ἐναντιωθεῖ σ' αὐτήν. Ἀντικρούοντας τόν Μπαστελικά, δηλώνει ὅτι ἀπό τήν ἀρχή τῆς Συνδιάσκεψης εἶχε ἀποφασιστεῖ ὅτι συζητιέται πρόβλημα ὀργάνωσης καί ὄχι πρόβλημα ἀρχῶν. Ὅσο γιά τήν ἀναφορά στόν Κανονισμό, ὑπενθυμίζει ὅτι τό Καταστατικό καί ἡ Προγραμματική Διακήρυξη, πού τά διαβάζει ἄλλη μιὰ φορά, πρέπει νά διαβάζονται ὡς ἐνιαῖο σύνολο.

Ἀναλύει τό ἱστορικό τοῦ θέματος περί ἀποχῆς ἀπ' τήν πολιτική καί λέει πῶς δέν ἀξίζει νά γίνεται τόση συζήτηση πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα. Οἱ ἄνθρωποι πού ἔφτιαξαν αὐτή τή θεωρία ἦσαν καλόπιστοι οὐτοπιστές, ἐνῶ ἐκεῖνοι πού θέλουν ν' ἀκολουθήσουν σήμερα τόν ἴδιο δρόμο δέν εἶναι πιά σάν καί κείνους. Ὑστερα ἀπό ἐμπειρία σκληρῶν ἀγώνων, παραιτοῦνται ἀπ' τήν πολιτική κι ἔτσι σπρώχνουν τό λαό στίς γραμμές τῆς τυπικῆς, τῆς ἀστικῆς ἀντιπολίτευσης, πού ἐνάντιά της ὀφείλουμε νά κάνομε ἀγῶνα ταυτόχρονα μέ τόν ἀγῶνα μας κατά τῶν κυβερνήσεων. Πρέπει νά ξεσκεπάσουμε τόν Γαμβέττα, ὥστε νά μήν παραπλανηθεῖ καί πάλι ὁ λαός. Ὁ Μάρξ συμερίζεται τή γνώμη τοῦ Βαγιάν. Σάν ἀπάντηση στίς διώξεις κατά τῆς Διεθνοῦς, πρέπει νά ρίξουμε τό γάντι σ' ὅλες τίς κυβερνήσεις.

Ἡ ἀντίδραση εἶναι παρούσα σ' ὅλη τήν ἡπειρωτική Εὐρώ-

πη. Εἶναι γενική καί συνεχής, ἀκόμα καί στίς Ἑνωμένες Πολι-
τεῖες καί στήν Ἀγγλία, ἀπλῶς μέ ἄλλη μορφή.

Ὅφείλουμε νά δηλώσουμε στίς κυβερνήσεις : ξέρουμε ὅτι
εἴστε ἔνοπλη δύναμη, στραμμένη κατά τοῦ προλεταριάτου. Ἐμεῖς
θά δράσουμε ἐναντίον σας εἰρηνικά, ἐκεῖ ὅπου αὐτό θά εἶναι γιά
μας δυνατό, καί ἔνοπλα, ὅταν αὐτό γίνει ἀναπόφευκτο.

Ὁ Μάρξ θεωρεῖ πῶς πρέπει νά γίνουν κάποιες τροποποιή-
σεις στή διατύπωση τῆς πρότασης τοῦ Βαγιάν, γι' αὐτό καί συν-
τάσσεται μέ τήν πρόταση αὕτη.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἔπαντα, τόμ. 17, σελ. 652.

K. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή στον Φρίντριχ Μπόλτε στη Νέα Ὑόρκη

Λονδίνο 23 Νοεμβρίου 1871

[...] Δοκίμασα μεγάλη έκπληξη, όταν πληροφορήθηκα ότι τό ύπ' ἀριθ. 1 Γερμανικό Τμήμα [στή Ν. Ὑόρκη] ύποψιάζεται πώς τό Γενικό Συμβούλιο έκδηλώνει κάποια μεροληπτικότητα ἀπέναντι στούς ἀστούς φιλελεύθερους καί σέ κάποιες ομάδες αἱρετικῶν καί ντιλετάντηδων.

Τό πράγμα εἶναι ἐντελῶς ἀντίσφορο.

Ἡ Διεθνής ἰδρύθηκε γιά νά ἀντικαταστήσει τίς σοσιαλιστικές ἤ μισο-σοσιαλιστικές αἵρέσεις μέ μιά πραγματική ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης γιά ἀγώνα. Στό ἀρχικό Καταστατικό καί στήν Ἰδρυτική Διακήρυξή της¹⁶⁸ αὐτό φαίνεται μέ τήν πρώτη ματιά. Ἐξάλλου, ἡ Διεθνής δέ θά μπορούσε νά στεργιώσει, ἂν ἡ ἱστορική διαδικασία δέν εἶχε ἤδη συντρίψει τίς αἵρέσεις. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν σοσιαλιστικῶν αἱρέσεων καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πραγματικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος βρίσκονταν πάντα σέ μιά σχέση ἀντιστρόφως ἀνάλογη. Οἱ αἵρέσεις ἔχουν (ἱστορική) δικαίωση, ὅσο ἡ ἐργατική τάξη εἶναι ἀκόμα ἀνώριμη γιά ἓνα αὐθυπόστατο ἱστορικό κίνημα. Μόλις φτάσει σ' αὐτή τήν ὀριμότητα, οἱ αἵρέσεις γίνονται οὐσιαστικά ἀντιδραστικές. Ἄλλωστε, στήν ἱστορία τῆς Διεθνούς ἀποκαλύφθηκε ἐκεῖνο πού ἀποκαλύπτεται ἀνεκαθεν στήν ἱστορία. Ὅ,τι ἔχει παλιώσει, ἐπιχειρεῖ νά παλινορθωθεῖ καί νά ἐδραιωθεῖ μέσα στά πλαίσια τῶν νέων μορφῶν πού προέκυψαν.

Ἡ ἱστορία τῆς Διεθνούς ἦταν ἐπίσης ἓνας ἀδιάκοπος ἀγώνας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἐνάντια στίς αἵρέσεις καί τούς ἐρα-

σιτεχνικούς πειραματισμούς, πού προσπαθοῦσαν νά ἐπιβληθοῦν μέσα στή Διεθνή σέ ἀντίθεση μέ τό πραγματικό κίνημα τῆς ἐργατικής τάξης. Ἡ διαπάλη αὐτή γινόταν στά *Συνέδρια*, πολύ περισσότερο ὅμως στίς ἰδιαίτερες συζητήσεις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου μέ τά κατά τόπους τμήματα.

Ἐπειδή στό Παρίσι οἱ προντονικοί (μουτουαλιστές)^{*114} ἦσαν ἀπ' τούς συνιδρυτές τῆς Ἑνώσεως, ἦταν ἐπόμενο, τά πρῶτα χρόνια, νά κρατοῦν αὐτοί τό πηδάλιο ἐκεῖ. Ἀργότερα, φυσικά, σάν ἀντίβαρο πρὸς αὐτούς, δημιουργήθηκαν ἐκεῖ οἱ ὁμάδες τῶν κολλεκτιβιστῶν, τῶν ποζιτιβιστῶν καί ἄλλων.

Στή Γερμανία εἶναι ἡ κλίκα τῶν λασσαλικῶν. Ἐγώ ὁ ἴδιος, ἀλληλογραφοῦσα δυό χρόνια μέ τόν περιβόητο Σβάιτσερ καί τοῦ ὑπέδειχνα κατά τρόπο ἀδιαμφισβήτητο ὅτι ἡ ὁργάνωση τοῦ Λασσάλ εἶναι ἀπλῶς μιὰ αἰρετική ὁργάνωση καί σάν τέτοια εἶναι ἐχθρική πρὸς τήν ὁργάνωση τοῦ *πραγματικοῦ* ἐργατικοῦ κινήματος πού ἐπιδιώκει ἡ Διεθνή. Αὐτός ὅμως εἶχε τούς «λόγους» του νά μὴν τό ἐννοεῖ.

Στά τέλη τοῦ 1868 μπήκε στή *Διεθνή* ὁ Ρῶσος Μπακούνιν, μέ σκοπό νά συγκροτήσῃ μέσα στοὺς κόλπους της *μιὰ δεύτερη Διεθνή μέ ἀρχηγό τόν ἴδιο* καί μέ τήν ἐπωνυμία «*Alliance de la Démocratie Socialiste*»¹⁵⁹. Ὁ Μπακούνιν — ἓνας ἄνθρωπος πού δέν εἶχε διόλου θεωρητικές γνώσεις — εἶχε τήν ἀξίωση νά ἐκπροσωπεῖ, μέ τήν ἰδιαίτερη αὐτή ὁργάνωση, τήν *ἐπιστημονική* προπαγάνδα τῆς Διεθνοῦς καί νά τή μετατρέψῃ σέ εἰδικότητα τῆς δεύτερης αὐτῆς Διεθνοῦς *μέσα στή Διεθνή*.

Τό πρόγραμμά του ἦταν ἓνα προχειροφτιαγμένο συναξάρι — *ἰ σ ό τ η τ α τ ὠ ν τ ά ξ ε ω ν* (!), *κατάργηση τοῦ δικαιώματος κληρονομίας* ὡς *ἀπαρχή* κοινωνικοῦ κινήματος (μονομανία τοῦ Σαίν-Σιμόν), *ἀθεϊσμός*, πού ὀρίζεται γιά τά μέλη τῆς Διεθνοῦς σάν *θεωρητικό πιστεύω* κτλ. καί, σάν θεμελιῶδες δόγμα, ἡ (*προντονική*) *ἀποχή ἀπό τήν πολιτική κίνηση*.

Αὐτός ὁ μύθος γιά μικρά παιδιά βρῆκε ἀπήχηση (κι ἔχει ἀκόμα κάποια πέραση) στήν Ἰταλία καί στήν Ἰσπανία, ὅπου οἱ πραγματικοί ὄροι τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος εἶναι ἀκόμα ὄχι πολύ

* — Οἱ προντονικοί πήραν τήν ὀνομασία μουτουαλιστές (mutualistes), ἀπ' τό σύνθημά τους γιά «ἀλληλοβοήθεια» (mutuel = ἀμοιβαῖος) (Σημ. μετ.).

ἀναπτυγμένοι, καί σέ μερικούς ματαιόδοξους, ἀρχομανείς, κουφιοκέφαλους δογματικούς στή ρωμανική Ἑλβετία καί στό Βέλγιο.

Γιά τόν κ. Μπακούνιν, τό θεωρητικό του πιστεύω (ἀπομεινάρια πού μάζεψε, διακονεύοντας ἀπ' τόν Προυντόν, τόν Σαίν-Σιμόν κ.ἄ.) ἦταν καί παραμένει κάτι τό παρεπόμενο, ἀπλῶς ἓνα μέσο γιά τήν προσωπική του ἀνάδειξη. Ἄν ὅμως θεωρητικά εἶναι ἓνα μηδενικό, σάν μηχανορράφος βρίσκεται στό στοιχεῖο του.

Τό Γενικό Συμβούλιο χρειάστηκε νά ἀντιπολεμήσει χρόνια ὁλόκληρα αὐτή τή συνωμοσία (πού ὥς ἓνα ὀρισμένο βαθμό εἶχε τήν ὑποστήριξη τῶν γάλλων προυντονικῶν, ιδίως στή *Νότια Γαλλία*). Τελικά, μέ τίς ἀποφάσεις ἀρ. I, 2 καί 3, IX, XVI καί XVII πού ψήφισε ἡ Συνδιάσκεψη, κατάφερε τό προετοιμαζόμενο ἀπό καιρό πλήγμα¹⁶⁹.

Αὐτονόητο εἶναι πῶς τό Γενικό Συμβούλιο δέν θ' ἀρχίσει νά ὑποστηρίξει στήν Ἀμερική αὐτό πού καταπολεμᾷ στήν Εὐρώπη. Οἱ ἀποφάσεις ἀρ. I, 2, 3 καί IX δίνουν τώρα στήν Ἐπιτροπή Νέας Ὑόρκης τά νόμιμα ὅπλα γιά νά ξεκαθαρίσει ὅλες τίς αἱρέσεις καί τίς ὁμάδες τῶν ντιλετάντηδων καί, στήν ἀνάγκη, νά τίς διαγράψει.

[...] Τό πολιτικό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης ἔχει βέβαια ὡς τελικό σκοπό τήν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας γιά δικό της λογαριασμό καί γι' αὐτό, φυσικά, χρειάζεται προηγουμένως μιᾶ ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης, μιᾶ ὀργάνωση πού νά εἶναι σέ κάποιο βαθμό ἀναπτυγμένη καί νά ἐκπορεύεται μέσα ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς οἰκονομικούς ἀγῶνες.

Ἀλλά, ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, κάθε κίνημα, μέ τό ὅποιο ἡ ἐργατική τάξη ἀντιπαρατάσσεται στίς κυρίαρχες τάξεις ὡς τάξη καί προσπαθεῖ νά τίς κατανικήσει μέ μιᾶ πίεση ἀπ' τά ἔξω, εἶναι κίνημα πολιτικό. Λογυχάρη, ἡ προσπάθεια νά ὑποχρεωθοῦν οἱ κάποιοι κεφαλαιοκράτες σέ κάποιο ἐργοστάσιο ἢ σέ κάποιο βιομηχανικό κλάδο μέ ἀπεργίες κτλ. νά μειώσουν τίς ὥρες ἐργασίας, εἶναι μιᾶ κίνηση καθαρά οἰκονομική. Ἀπεναντίας, ἓνα κίνημα, πού ἔχει σκοπό νά ἐπιβάλλει τήν ψήφιση ἐνός νόμου γιά τό ὀκτάωρο κτλ., εἶναι κίνημα πολιτικό. Κι ἔτσι, ἀπ' τά σποραδικά οἰκονομικά κινήματα τῶν ἐργατῶν, ἀναπτύσσεται παντοῦ ἓνα πολιτικό κίνημα, δηλαδή ἓνα κίνημα τῆς τάξης, πού ἀποσκο-

πεῖ στήν ὕλοποίηση τῶν συμφερόντων της μέ γενικευμένη μορφή, δηλαδή μέ μιὰ μορφή, πού ἔχει γενική ἰσχὺ γιά ὅλη τήν κοινωνία. Ἄν τὰ κινήματα αὐτά προϋποθέτουν ὅτι πρέπει νά ὑπάρχει προηγουμένως μιὰ ὀρισμένη ὀργάνωση, τότε, μέ τή σειρά τους καί στόν ἴδιο βαθμό, ἀποτελοῦν ἐπίσης μέσο γιά τήν ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης.

Ὅπου ἡ ἐργατική τάξη δέν ἔχει ἀκόμα προχωρήσει ἀρκετά στήν ὀργάνωσή της γιά νά ἐπιχειρήσει μιὰ ἀποφασιστική ἐκστρατεία ἐνάντια στήν ἀπρόσωπη ἐξουσία, δηλαδή ἐνάντια στήν πολιτική ἐξουσία τῶν κυρίαρχων τάξεων, πρέπει ὅπωςδήποτε νά προπαρασκευάζεται γι' αὐτό, μέ μιὰ ἀδιάκοπη ζύμωση ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἐξουσίας, μέ μιὰ στάση ἀντιπαράθεσης πρὸς τήν πολιτική τῶν κυρίαρχων τάξεων. Σέ ἀντίθετη περίπτωση, παραμένει ἕνα ἄθυρμα στά χέρια τους, ὅπως τό ἀπέδειξε ἡ Σεπτεμβριανή ἐπανάσταση στή Γαλλία καί ὅπως τό ἀποδείχνει σ' ἕνα βαθμό τό παιχνίδι πού παίζει ὡς τώρα μέ ἐπιτυχία ὁ κ. Γλάδστων καί Σία στήν Ἀγγλία.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 33, σελ. 328-330.

Φ. ΕΝΓΚΛΕΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Πῶλ Λαφάργκ στὴ Μαδρίτη

Λονδίνο, 30 Δεκεμβρίου 1871

Ἀγαπητέ φίλε!

Χθὲς τὸ βράδυ, μόλις εἶχα καθήσει νά γράψω στό Ἰσπανικὸ Συμβούλιο μιὰ ἀρκετὰ αὐστηρὴ ἐπιστολή γιὰ τὴ μετάφραση καὶ δημοσίευση τῆς ἐγκυκλίου τῶν μπακουλικῶν¹⁷⁰, ἔφθασε τὸ γράμμα σας, πού μοῦ ἔδωσε μεγάλη χαρά. Ἄν καὶ λυποῦμαι γιὰ τοὺς λόγους πού σᾶς ἀνάγκασαν νά πᾶτε στὴ Μαδρίτη, ὥστόσο ἀποτελεῖ ἀληθινὸ εὐτύχημα τὸ ὅτι βρίσκεστε τώρα ἐκεῖ, διότι οἱ ὑπεκφυγές καὶ ἡ σιωπὴ τοῦ Ἰσπανικοῦ Συμβουλίου εἶναι πράγματι τέτοιες, ὥστε μπορεῖ νά τοὺς δώσει κανεὶς μιὰ ἐρμηνεία πολὺ δυσάρεστη. Πᾶνε κιόλας 23 μέρες πού ἔγραψα στὸν Μόρα* κι ἀκόμα δέν πῆρα ἀπάντηση, ἂν δέν θεωρηθεῖ ἀπάντηση ἡ δημοσίευση τοῦ ἐχθρικοῦ μανιφέστου. Ἄν δέν εἶχαμε τὰ δικά σας γράμματα, τί θά μπορούσαμε νά σκεφτοῦμε γι' αὐτό;

Σᾶς στέλνω τὴν ἀπόφαση τῶν 30 τμημάτων τῆς Γενεύης, γιατί φοβᾶμαι πὼς δέν θά μπορέσετε νά τὴν βρῆτε. Σᾶς στέλνω ἐπίσης τὴν ἀπάντηση τῆς Ρωμανικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τοὺς μπακουλικούς¹⁷¹. Πιστεύω ἀκράδαντα ὅτι ἡ «*Emancipation*» θά ἐνημερώσει τοὺς ἀναγνώστες τῆς δημοσιεύοντος μετάφραση αὐτοῦ τοῦ θαυμάσιου κειμένου. Στό ἴδιο τεῦχος τῆς «*Égalité*» θά βρῆτε μερικά ἄλλα ἄρθρα, πού ἀναφέρονται σ' αὐτὴ τὴ διαμάχη καὶ στὴ συνέλευση τῶν 30 τμημάτων. Γιὰ τὴν ὥρα, ἀρκεῖ ἡ ἀπάν-

* — Στό Ἰσπανικὸ Ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο τῆς Διεθνούς. (Σημ. μετ.).

τηση τῶν τμημάτων τῆς Γενεύης. Ἐννοεῖται πὺς τὸ Γενικὸ Συμβούλιο πρέπει νὰ καταπιαστεῖ ἀμέσως μὲ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ καὶ θὰ ἀπαντήσῃ μὲ μιὰ ἐγκύκλιο¹⁷², πού θὰ ἐπεκτείνεται σ' ὅλα τὰ στάδια τῶν διαφωνιῶν ἀπὸ τότε πού πρωτοεμφανίστηκαν. Ἀντιλαμβάνεσθε ὅτι εἶναι μιὰ δουλειὰ μακρόχρονη καὶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ γιὰ ὀρισμένο καιρό. Πρὸς τὸ παρόν ἔχει σημασία νὰ ἐφιστήσουμε τὴν προσοχὴ τῶν Ἰσπανῶν στὰ ἑξῆς :

1. Ἀπὸ τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ φαίνεται ξεκαθάρα τί γυρεύουν αὐτοὶ οἱ κύριοι. Οἱ ἐπιθέσεις ἐνάντια στὴ συνδιάσκεψη ἦσαν ἀπλῶς τὸ πρόσχημα. Τώρα κάνουν ἐπίθεση ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων τῆς Βασιλείας¹⁷³, πού ἔχουν *ἰσχὺ νόμου* γιὰ τὴν Ἑνωσὴ καὶ πού τὸ Γενικὸ Συμβούλιο *εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ τὶς ἐφαρμόζει*. Πρόκειται γιὰ πράξη ἀπροκάλυπτης ἀνταρσίας καὶ εἶναι καλὸ τὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀπέβαλαν τὸ προσωπεῖο. Ὅμως,

2. ποιοῦ ἔργο εἶναι οἱ ἀποφάσεις τῆς Βασιλείας; Τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τοῦ Λονδίνου; Ὁχι, καθόλου. Τὶς ἀποφάσεις τίς πρότειναν οἱ *Βέλγοι* ἀντιπρόσωποι (μεταξὺ αὐτῶν ὁ μπακουνικός *Ρομπέν*!) καὶ τίς ὑποστήριξαν ἐνθερμα — ποιοί; — οἱ Μπακούνιν, Γκυγιώμ, Σβίτγκεμπελ κ.ἄ., δηλαδή οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἄνθρωποι, πού σήμερα καταπολεμοῦν αὐτές τίς ἀποφάσεις, διακηρύσσοντας ὅτι, ἐξαιτίας τοῦ αὐταρχικοῦ χαρακτήρα τους, διέφθειραν τὸ Γενικὸ Συμβούλιο. Ὡστόσο, αὐτὸ δὲν ἐμπόδισε τοὺς Γκυγιώμ καὶ Σβίτγκεμπελ νὰ προσυπογράψουν τὴν παραπάνω ἐγκύκλιο. Ἔχουμε ἐδῶ μάρτυρες, καί, ἂν οἱ Σεντινιὸν καὶ Φράγκα Πελισιέρ δὲν ἔχουν τυφλωθεῖ ἀπὸ αἰρετικὸ πνεῦμα, θὰ πρέπει νὰ τὸ θυμοῦνται (ἐφόσον συμμετεῖχαν στὴ συνεδρίαση αὐτὴ, πράγμα πού δὲν τὸ ξέρω ἀκριβῶς). Τότε ὅμως ἦταν διαφορετικὰ τὰ πράγματα : οἱ μπακουνικοὶ πίστευαν ὅτι εἶχαν ἐξασφαλίσει τὴν πλειοψηφία καὶ ὅτι τὸ Γενικὸ Συμβούλιο θὰ μεταφερθεῖ στὴ Γενεύη. Αὐτὸ δὲν συνέβηκε καὶ τότε ἀμέσως οἱ ἀποφάσεις ἐκεῖνες, πού ἂν τίς ἐφάρμοζε ἓνα Γενικὸ Συμβούλιο τῆς ἐπιλογῆς τῶν μπακουνικῶν θὰ θεωροῦνταν ὑπερεπαναστατικές, ἔγιναν ἀποφάσεις αὐταρχικὲς καὶ ἀστικές !

3. Ἡ σύγκλησις τῆς συνδιάσκεψης ἦταν ἀπόλυτα νόμιμη. Οἱ ἄνθρωποι τῆς Γιούρα, τοὺς ὁποίους ἐκπροσωποῦσε στὸ Συμ-

βούλιο ὁ Ρομπέν, πού μόνος του ζήτησε νά μήν τεθεῖ σ' αὐτή τή συνδιάσκεψη τό θέμα τῶν διαφωνιῶν, ἔπρεπε νά τό γνωρίζουν ἀπ' αὐτόν, ἐφόσον αὐτός ἦταν ὁ μόνιμος ἀντιπρόσωπός τους. Ὁ Γιούνγκ, γραμματέας γιά τήν Ἑλβετία, δέ μποροῦσε πιά νά συνεχίζει τήν ἐπίσημη ἀλληλογραφία μέ τήν ἐπιτροπή, ἡ ὁποία, περιφρονώντας ἀπροκάλυπτα τήν ἀπόφαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ἐξακολουθοῦσε νά σφετερίζεται τόν τίτλο τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδίας¹⁵⁴. Τό Γενικό Συμβούλιο πῆρε αὐτή τήν ἀπόφαση, βασισμένο στήν ἐξουσιοδότηση πού τοῦ ἔδινε ἡ ἀπόφαση ἀριθ. VIII γιά τά ὀργανωτικά ζητήματα τοῦ συνεδρίου τῆς Βασιλείας (νέα ἐκδοση τοῦ Καταστατικοῦ κτλ. — Ὁργανωτικός κανονισμός II, ἀρθρο 7¹⁷⁴). Ὅλα τά ἄλλα τμήματα ἐνημερώθηκαν ἐπίσημα καί μέ τόν κανονικό τρόπο.

Τώρα οἱ Ἰσπανοί φίλοι μας θά καταλάβουν ποιά κατάχρηση τοῦ ὅρου «αὐταρχικός» κάνουν οἱ κύριοι αὐτοί. Μόλις κάτι δέν ἀρέσει στούς μπακουνικούς, δηλώνουν : αὐτό εἶναι αὐταρχικό, καί νομίζουν πώς ἔτσι ἀπήγγειλαν μιᾶ αἰώνια καταδίκη. Ἄν ἦσαν ἐργάτες καί ὄχι ἄστοί, δημοσιογράφοι κτλ., ἡ ἄν μελετοῦσαν ἔστω καί λίγο τά οἰκονομικά προβλήματα καί τίς συνθήκες τῆς σύγχρονης βιομηχανίας, θά γνώριζαν ὅτι καμιᾶ συλλογική ἐνέργεια δέ θά ἦταν δυνατή δίχως νά ἐπιβληθεῖ σ' ἕναν ἀριθμό ἀνθρώπων μιᾶ ἀλλότρια βούληση, δηλαδή δίχως μιᾶ αὐταρχικότητα. Εἴτε πρόκειται γιά βούληση μιᾶς ἐκλογικῆς πλειοψηφίας ἢ μιᾶς διευθυντικῆς ἐπιτροπῆς ἢ ἐνός ἀτόμου, πάντα θά πρόκειται γιά βούληση πού ἐπιβάλλεται σέ ἀνθρώπους μέ διαφορετική γνώμη. Δίχως ὅμως αὐτή τήν ἐνιαία καί κατευθυντήρια βούληση, εἶναι ἀδύνατη ὁποιαδήποτε συλλογική ἐργασία. Δοκιμάστε νά βάλετε σέ λειτουργία ἕνα ὁποιοδήποτε μεγάλο ἐργοστάσιο τῆς Βαρκελώνης δίχως διεύθυνση, δηλαδή δίχως κάποια ἔγκυρη ἀρχή ! Ἡ νά διευθύνετε ἕναν σιδηρόδρομο, δίχως νά εἴστε βέβαιοι ὅτι ὁ κάθε μηχανοδηγός, θερμαστής κτλ. θά βρίσκεται στή θέση του τή στιγμή ἀκριβῶς πού χρειάζεται ! Θά ἤθελα νά ξέρω ἂν ὁ γενναῖος Μπακούνιν θά ἐμπιστευόταν τό σαρκίό του σέ κάποιο βαγόνι σιδηροδρόμου, τοῦ ὁποίου ὁ συρμός θά λειτουργοῦσε βασισμένος στίς ἀρχές πού διακηρύσσουν πώς κανένας δέν εἶναι ὑποχρεωμένος νά βρίσκεται στή θέση του, ἐφόσον δέν τοῦ ἀρέ-

σει νά πειθαρχεῖ στό κύρος τῶν κανονισμῶν, πού σέ κάθε κοινωνία εἶναι ὅπωςδῆποτε πιό αὐταρχικοί ἀπ' ὅ,τι ὁ Κανονισμός, τόν ὁποῖο ψήφισε τό συνέδριο τῆς Βασιλείας ! "Ὅλες αὐτές οἱ βαρύγδουπες οὐλτρα-ριζοσπαστικές καί ὑπερεπαναστατικές φράσεις συγκαλύπτουν ἀπλῶς πλήρη ἔλλειψη σκέψης καί πλήρη ἄγνοια τῶν συνθηκῶν μέσα στίς ὁποῖες κυλάει ἡ καθημερινή ζωή τῆς κοινωνίας. Δοκιμᾶστε νά καταργήσετε πάνω σ' ἓνα σκάφος «κάθε κύρος» καί μάλιστα «ἀναγνωρισμένο ἀπ' τοῦς ἰδίους» τοῦς ναύτες ! [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ὑπαντα, τόμ. 33, σελ. 364-366.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Κ. Τερτσάγκι στὸ Τουρίνο

Λονδίνο, 14 [15] Ἰανουαρίου 1872

[...] Στὸ μεταξύ, θὰ ἔχετε λάβει τὴν «Égalité» μὲ τὴν ἀπάντηση τῆς Ρωμανικῆς Ἐπιτροπῆς¹⁷⁵, πού ἐκπροσωπεῖ δεκαπλάσιους ἑλβετοὺς ἐργάτες ἀπ' ὅ,τι οἱ ἄνθρωποι τῆς Γιούρα. Ἀλλὰ ἀπ' τὴν ἴδια τὴν ἐγκύκλιο τῆς Γιούρα γίνεται ἤδη φανερὴ ἡ κακοπιστία τῶν συντακτῶν τῆς¹⁷⁰.

Στὴν ἀρχή, πᾶνε γιὰ καυγᾶ μαζί μας μὲ πρόσχημα τὴ Συνδιάσκεψη¹⁶² καὶ τώρα μᾶς κατηγοροῦν, διότι ἐμεῖς ἐφαρμόζουμε τίς ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου τῆς Βασιλείας¹⁷³, ἀποφάσεις πού εἴμαστε *ὕποχρεωμένοι* νὰ ἐκτελέσουμε. Ἀρνοῦνται τὸ κύρος τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, *ἀκόμα κι ἂν τὸ κύρος αὐτό εἶναι οἰκαιοθελῶς ἀναγνωρισμένο ἀπ' ὅλους*. Θὰ ἤθελα νὰ ξέρω πῶς, χωρὶς αὐτὸ τὸ κύρος (Autorität), (ὅπως τὸ ὀνομάζουν), θὰ μπορούσαν νὰ τὰ βγάλουν πέρα καὶ μὲ τὸν Τολαίν καὶ μὲ τὸν Ντυράν καὶ μὲ τὸν Νετσάγιεφ, πῶς, μὲ τὰ ὠραῖα λόγια περὶ αὐτονομίας τῶν Τμημάτων, ὅπως λέγεται στὴν ἐγκύκλιο, σκοπεύουν νὰ ἀποτρέψουν τὴ διείσδυση χαφιέδων καὶ προδοτῶν. Κανεὶς ἀσφαλῶς δέν ἀμφισβητεῖ τὴν αὐτονομία τῶν Τμημάτων, ὅμως δέν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξει Ὁμοσπονδία, χωρὶς νὰ ἐκχωρηθοῦν κάποιες ἐξουσιοδοτήσεις στὸ Ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο καὶ, σέ τελευταία ἀνάλυση, στὸ Γενικὸ Συμβούλιο.

Καὶ ξέρετε ποιοὶ ἦσαν οἱ συντάκτες καὶ οἱ ὑπέρμαχοι αὐτῶν τῶν *αὐταρχικῶν* ἀποφάσεων; Μήπως οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου; Σέ καμιά περίπτωση. Αὐτὰ τὰ αὐταρχικὰ μέτρα τὰ πρότειναν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Βελγίου, ἐνῶ οἱ Σβίτσ-

γκεμπελ, οί Γκυγιώμ καί οί Μπακούνιν ἦσαν οί οί πιδ ἔνθερμοι ὑποστηρικτές τους. *Νά πῶς ἔχουν τά πράγματα.*

Μοῦ φαίνεται ὅτι κάνουν μεγάλη κατάχρηση τῶν ὄρων «αὐταρχικότητα» καί συγκεντρωτισμός. Ἐγώ δέ γνωρίζω τίποτα τό αὐταρχικότερο ἀπό μιὰ ἐπανάσταση καί, μοῦ φαίνεται, ὅτι ὅταν ἓνας ἐπιβάλλει τή θέλησή του στούς ἄλλους μέ βόμβες καί σφαῖρες, ὅπως γίνεται σέ κάθε ἐπανάσταση, τότε συντελεῖται μιὰ πράξη αὐταρχικότητας. Ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψη συγκεντρωτισμοῦ καί αὐταρχικότητας στοίχισε τή ζωή τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ¹²². Μετά τή νίκη, κάντε ὅ,τι θέλετε τήν αὐταρχικότητα κτλ., ἀλλά γιά τόν ἀγῶνα πρέπει νά συσπειρωθοῦν ὅλες οἱ δυνάμεις καί νά πέσουν συγκεντρωμένες στό κεντρικό σημεῖο τῆς ἐπίθεσης. Κι ὅταν μοῦ κάνουν λόγο περί αὐταρχικότητας καί συγκεντρωτισμοῦ σάν γιά δύο πράγματα καταδικαστέα σ' ὅλες τίς περιπτώσεις, τότε μοῦ φαίνεται ὅτι αὐτοί πού τό λένε αὐτό ἢ δέν ξέρουν τί πάει νά πεῖ ἐπανάσταση ἢ εἶναι ἐπαναστάτες μόνο στά λόγια.

Ἄν θέλετε νά μάθετε τί ἔχουν κάνει στήν πράξη ὑπέρ τῆς Διεθοῦς οἱ συντάκτες τῆς ἐγκυκλίου, διαβάστε τόν ἴδιο τόν δικό τους ἐπίσημο ἀπολογισμό στό Συνέδριο γιά τήν κατάσταση τῆς Ὁμοσπονδίας τῆς Γιούρα («Révolution Sociale»¹⁷⁶ τῆς Γενεύης, 23 Νοεμβρίου 1871) καί θά δῆτε σέ ποιά κατάσταση διάλυσης καί ἀδυναμίας ἔριξαν τήν Ὁμοσπονδία, πού πρίν ἀπό ἓνα χρόνο ἦταν τόσο καλά ἐδραιωμένη¹⁷⁷. Ἴδού οἱ ἄνθρωποι, πού θέλουν νά ἀναμορφώσουν τή Διεθνή !

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 33, σελ. 374-375.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Τέοντορ Κούνο στὸ Μιλάνο

Λονδίνο, 24 Ἰανουαρίου 1872

[...] Ὁ [Γιόχαν Φίλιπ] Μπέκερ γράφει ὅτι θὰ σᾶς ἐκθέσει τίς μηχανορραφίες τοῦ Μπακούνιν, ἀλλὰ δέ βασίζομαι σ' αὐτό καί σᾶς ἀναφέρω συνοπτικά τὰ πιά ἀπαραίτητα.

Ὁ Μπακούνιν, πού ὥς τὸ 1868 σκευωροῦσε κατὰ τῆς Διεθνούς, προσχώρησε μετὰ, ὅταν ἀπέτυχε στὸ Συνέδριο Εἰρήνης τῆς Βέρνης, στὴ Διεθνή κι ἄρχισε ἀμέσως νά συνωμοτεῖ *μέσα στους κόλπους της* κατὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου¹⁷⁸. Ὁ Μπακούνιν ἔχει μιὰ ιδιόρρυθμη θεωρία, ἓνα κράμα προυντονισμοῦ καί κομμουνισμοῦ, ὅπου βασικό γι' αὐτόν εἶναι ὅτι δέν θεωρεῖ τὸ κεφάλαιο, δηλαδή τὴν ταξικὴ ἀντίθεση μεταξὺ κεφαλαιοκρατῶν καί ἐργατῶν, τὴν ὁποία γεννάει ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξη, ὥς τὸ κυριότερο κακὸ πού πρέπει νά ἐκλείψει, ἀλλὰ τὸ *κράτος*. Ἐνῶ ἡ μεγάλη μάζα τῶν σοσιαλδημοκρατῶν ἐργατῶν συμερίζεται τὴ γνώμη μας ὅτι ἡ κρατικὴ ἐξουσία δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά ἡ ὀργάνωση πού δημιούργησαν γιὰ τὸν ἑαυτό τους οἱ κυρίαρχες τάξεις — γαιοκτήμονες καί κεφαλαιοκράτες — προκειμένου νά προστατεύσουν τὰ κοινωνικά τους προνόμια, ὁ Μπακούνιν ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ *κράτος* δημιούργησε τὸ κεφάλαιο, ὅτι ὁ κεφαλαιοκράτης εἶναι κάτοχος τοῦ κεφαλαίου μόνον *ἐλέω κράτους*. Συνεπῶς, μιὰ καί τὸ κράτος εἶναι τὸ μεγαλύτερο κακὸ, θὰ πρέπει πρὶν ἂπ' ὅλα νά καταργήσουμε τὸ κράτος καί τότε τὸ κεφάλαιο μόνο του θὰ πάει στὸ διάβολο. Ἐμεῖς ἀντίθετα, λέμε: Καταργεῖστε τὸ κεφάλαιο, τὴν ἰδιοποίηση ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπὸ τοὺς λίγους, καί τότε τὸ κράτος θὰ καταρρεύσει μόνο

του. Ἡ διαφορά εἶναι οὐσιαστική ; Ἡ κατάργηση τοῦ κράτους, χωρίς νά προηγηθεῖ κοινωνική ἀνατροπή, ἀποτελεῖ παραλογισμό. Ἡ κατάργηση ὅμως τοῦ κεφαλαίου *εἶναι* ἀκριβῶς ἡ κοινωνική ἀνατροπή πού ἐμπεριέχει τήν ἀναμόρφωση τοῦ ὅλου τρόπου παραγωγῆς. Ἐπειδή ὅμως τό βασικό κακό γιά τόν Μπακούνιν εἶναι τό κράτος, δέν πρέπει νά γίνεται τίποτα πού θά μπορούσε νά κρατήσῃ στή ζωή τό κράτος, τό ὁποιοδήποτε δηλαδή κράτος, δημοκρατία, μοναρχία ἢ ὅ,τι ἄλλο. Ἀπό δῶ, λοιπόν, ἡ *πλήρης ἀποχή ἀπό κάθε πολιτική*. Τό νά κάνεις μιά πολιτική πράξη, ἰδίως ὅμως τό νά παίρνεις μέρος σέ ἐκλογές, θά ἦταν προδοσία τῶν ἀρχῶν. Πρέπει νά κάνουμε προπαγάνδα, νά σκυλοβρίζουμε τό κράτος, νά ὀργανωνόμαστε, καί ὅταν, κάποτε, θά βρεθοῦν μέ τό μέρος μας *ὅλοι* οἱ ἐργάτες, πάει νά πεῖ ἡ πλειοψηφία, τότε, ἀνατρέπονται ἐπιτέλους ὅλα τά ὄργανα τῆς ἐξουσίας, καταλύεται τό κράτος καί στή θέση του ἐγκαθίσταται ἡ ὀργάνωση τῆς Διεθνούς. Αὐτό τό μέγα κατόρθωμα, πού ἐγκαινιάζει ἕνα χιλιόχρονο βασίλειο, ἀποκαλεῖται *κοινωνική ἐκκαθάριση*¹²⁵.

Ὅλα αὐτά ἤχοῦν ὥς πολύ ριζοσπαστικά καί ἀπλᾶ, ὥστε μπορεῖ κανεῖς νά τά ἀποστηθίσῃ σέ πέντε λεφτά. Νά γιατί, ἡ μπακουνική αὐτή θεωρία βρῆκε γρήγορα ἀπήχηση, καί στήν Ἰταλία καί στήν Ἰσπανία, ἀνάμεσα σέ νεαρούς δικηγόρους, γαιτρούς καί ἄλλους δογματικούς. Τίς μάζες τῶν ἐργατῶν, ὅμως, ποτέ δέ θά τίς κάνεις νά πιστέψουν ὅτι οἱ κοινωνικές ὑποθέσεις τῆς χώρας τους δέν εἶναι ἐπίσης καί δικές τους ὑποθέσεις. Οἱ μάζες αὐτές εἶναι ἀπό τή φύση τους *πολιτικά δρῶσες* κι ἐκεῖνον πού πάει νά τίς πείσει νά παραιτηθοῦν ἀπ' τήν πολιτική στό τέλος τόν ἐγκαταλείπουν. Τό νά κάνει κανεῖς στούς ἐργάτες κύρυγμα ἀποχῆς ἀπ' τήν πολιτική ὑπό ὁποιεσδήποτε συνθήκες, εἶναι σά νά τούς σπρώχνει στήν ἀγκαλιά τῶν παπάδων ἢ τῶν ἀστῶν ρεπουμπλικάνων.

Ἐφόσον, λοιπόν, κατά τόν Μπακούνιν, ἡ Διεθνής δέν ἰδρύθηκε γιά πολιτικό ἀγῶνα, ἀλλά γιά νά μπορέσει μέ τήν κοινωνική ἐκκαθάριση νά ὑποκαταστήσῃ ἀμέσως τήν παλιά κρατική ὀργάνωση, πρέπει νά προσεγγίζει κατά τό δυνατόν τό μπακουνικό ἰδεῶδες τῆς μέλλουσας κοινωνίας. Πρίν ἀπ' ὅλα, στήν κοινωνία αὐτή δέν ὑπάρχει καμιά *ἐξουσία (Autorität)*, διότι ἐξουσία =

κράτος = απόλυτο κακό. (Πώς οί άνθρωποι θά κινούν ένα έργο-στάσιο, θά όδηγούν ένα τραίνο, θά κυβερνούν ένα καράβι χωρίς, σέ τελευταία ανάλυση, μιá ένιαία βούληση πού άποφασίζει, αυτό βέβαια δέ μάς τό λένε). Παύει επίσης νά υπάρχει καί τό κύρος τής πλειοψηφίας έναντι τής μειοψηφίας. Κάθε άτομο, κάθε κοινότητα είναι αυτόνομο. Άλλά πώς μπορεί νά υπάρξει κοινωνία έστω καί δύο μόνο ανθρώπων, χωρίς ό καθένας άπ' αυτούς νά έκχωρήσει ένα μέρος τής αυτόνομίας του, αυτό πάλι τό άποσιωπά ό Μπακούνιν.

Πρέπει, λοιπόν, καί ή Διεθνής νά οργανωθεί μέ βάση αυτό τό μοντέλο. Κάθε τμήμα είναι αυτόνομο καί μέσα σέ κάθε τμήμα είναι αυτόνομο τό κάθε άτομο. "Ας πών κατά διαβόλου οί *άποφάσεις τής Βασιλείας*¹⁷³, οί όποίες έκχωρούν στό Γενικό Συμβούλιο μιá όλέθρια έξουσία, πού έκφυλίζει καί τό ίδιο ! "Έστω κι αν ή έξουσία αυτή έκχωρήθηκε *οίκειοθελώς*, πρέπει νά πάψει νά υπάρχει, άκριβώς *διότι* είναι έξουσία !

Νά ποιά είναι, μέ λίγα λόγια, τά σπουδαιότερα σημεία όλης αυτής τής άγρυπνίας. Ποιοί, όμως, πήραν τήν πρωτοβουλία γιά τήν ψήφιση τών άποφάσεων τής Βασιλείας ; "Ε, λοιπόν, *ό ίδιος ό κ. Μπακούνιν* καί Σία !

"Όταν οί κύριοι αυτοί είδαν στό Συνέδριο τής Βασιλείας ότι δέ θά κατάφερναν νά πραγματοποιήσουν τό σχέδιο τους γιά μεταφορά τής έδρας του Γενικού Συμβουλίου στή Γενεύη, δηλαδή γιά νά τό πάρουν στά χέρια τους, άρχισαν νά ενεργοούν διαφορετικά. "Ίδρυσαν τή Συμμαχία τής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας¹⁵⁹, μιá διεθνή εταιρία *μέσα* στή μεγάλη Διεθνή, μέ τό έξής πρόσχημα, πού θά τό ξαναβρείτε τώρα στόν μπακουνικό Τύπο τής "Ιταλίας, λογουχάρη στόν «Proletario»¹⁷⁹, στήν «Gazzettino] Rosa»¹⁸⁰ : γιά τίς θερμόαιμες λατινογενείς φυλές χρειάζεται ένα πρόγραμμα πιό ρωμαλέο άπ' ό,τι γιά τούς ψυχρούς, βραδύκανστους Βόρειους. Αυτό τό θλιβερό σχέδιο ναυάγησε, διότι συνάντησε τήν αντίσταση του Γενικού Συμβουλίου, πού δέ μπορούσε φυσικά ν' άνεχθεί καμιá ιδιαίτερη *διεθνή* όργάνωση *μέσα* στή Διεθνή. Άπό τότε τό σχέδιο αυτό επανερχόταν διαρκώς μέ διάφορες παραλλαγές, σέ συνδυασμό μέ τήν προσπάθεια του Μπακούνιν καί τών όπαδών του νά ύποκαταστήσουν

τό πρόγραμμα της Διεθνούς μέ τό μπακουνικό πρόγραμμα. Ἐξάλλου, ἡ ἀντίδραση, ἀπ' τόν Ζύλ Φάβρ καί τόν Βίσμαρκ ὡς τόν Ματσίνι, ὅταν ἤθελε νά χτυπήσει τή Διεθνή, γαντζωνόταν πάντα ἀπ' τήν κούφια, καυχησιάρικη μπακουνική φρασεολογία. Ἀπό δῶ προέκυψε καί ἡ ἀνάγκη νά προβῶ στή δήλωση τῆς 5 Δεκεμβρίου¹⁸¹ ἐναντίον τῶν Ματσίνι καί Μπακούνιν, πού δημοσιεύτηκε καί στήν «Gazz[ettino] Rosa».

Ὁ πυρήνας τῶν μπακουνικῶν ἀπαρτίζεται ἀπό μερικές δεκάδες ἀνθρώπους τῆς Γιούρα, πού τούς ἀκολουθοῦν συνολικά ὄχι πάνω ἀπό 200 ἐργάτες. Ρόλο ἐμπροσθοφυλακῆς παίζουν νεαροί δικηγόροι, γιατροί καί δημοσιογράφοι στήν Ἰταλία, πού ἐμφανίζονται τώρα παντοῦ σάν ἐκπρόσωποι τῶν Ἰταλῶν ἐργατῶν, μερικοί ἐπίσης στή Βαρκελώνη καί στή Μαδρίτη καί πού καί ποῦ κανένας μεμονωμένος — σχεδόν ποτέ ἐργάτης — στή Λυών καί στίς Βρυξέλλες. Ἐδῶ ἔχουμε μόνο ἕναν γιά δεῖγμα, τόν Ρομπέν. Ἡ Συνδιάσκεψη¹⁶², πού, ὑπό τήν πίεση τῶν ἀναγκῶν, ἔγινε ἀντί Συνεδρίου, τό ὁποῖο ἦταν ἀδύνατο νά συγκληθεῖ, στάθηκε γι' αὐτούς τό πρόσχημα — κι ἐπειδή στήν Ἑλβετία ἡ πλειοψηφία τῶν γάλλων ἐμιγκρέδων¹²² πῆγε μαζί τους, διότι (οἱ προυντονικοί) βρῆκαν ἐκεῖ συγγενικές χορδές, καθὼς καί ἀπό προσωπικά κίνητρα, — κι ἄρχισαν τήν ἐκστρατεία. Φυσικά, μέσα στή Διεθνή βρίσκονται παντοῦ δυσανεστημένες μειοψηφίες καί παραγνωρισμένες μεγαλοφυίες καί μέ τό δίκιο τους ὑπολόγιζαν σ' αὐτές. Τώρα, οἱ μάχιμες δυνάμεις τους εἶναι οἱ ἑξῆς :

1. Ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν, ὁ Ναπολέων τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς.
2. Οἱ 200 τῆς Γιούρα καί οἱ 40-50 τοῦ γαλλικοῦ τμήματος (ἐμιγκρέδες στή Γενεύη).
3. Στίς Βρυξέλλες ὁ Χίνς, διευθυντής τῆς «Liberté»¹⁸², πού ὅμως *δέν* εἶναι *ἀνοιχτά* μαζί τους.
4. Ἐδῶ, τά ὑπολείμματα τῆς Section française de 1871¹⁸³, πού ποτέ δέν τήν εἶχαμε ἀναγνωρίσει καί πού ἔχει κιόλας διασπαστεῖ σέ 3 ἀλληλομαχόμενα μέρη. Ἐπειτα, 20 περίπου λασσαλικοί τῆς κατηγορίας τοῦ κ. φόν

Σβάιτσερ, πού είχαν εκδιωχθεί απ' τό γερμανικό τμήμα (διότι είχαν προτείνει μαζική *αποχώρηση απ' τή Διεθνή*) καί πού ως συνήγοροι τῆς ἄκρας συγκεντροποίησης καί τῆς αὐστηρῆς ὀργάνωσης ταιριάζουν μιά χαρά μέ τήν Ἑνωση τῶν ἀναρχικῶν καί αὐτονομιστῶν.

5. Στήν Ἰσπανία μερικοί ἐκπρόσωποι φίλοι καί ὁπαδοί τοῦ Μπακούνιν, πού ἔχουν ἐπηρεάσει πολύ, θεωρητικά τουλάχιστον, τούς ἐργάτες, ιδίως στή Βαρκελώνη. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, οἱ Ἰσπανοί δίνουν μεγάλη σημασία στήν ὀργάνωση καί ἡ ἔλλειψη ὀργάνωσης τῶν ἄλλων τούς κάνει ἐντύπωση. Σέ ποιό βαθμό μπορεῖ ὁ Μπακούνιν νά ὑπολογίζει σέ μιά ἐπιτυχία ἐκεῖ, θά φανεῖ μόνο στό ἰσπανικό συνέδριο τόν Ἀπρίλιο¹⁸⁴ κι ἐπειδὴ ἐκεῖ θά ὑπερέχουν οἱ ἐργάτες, δέν ἀνησυχῶ.

6. Τέλος, στήν Ἰταλία, απ' ὅ,τι ξέρω, τά τμήματα τοῦ Τουρίνου, τῆς Μπολόνια καί τοῦ Τζιρτζέντι ζήτησαν νά συγκληθεῖ τό Συνέδριο πρὶν ἀπό τήν τακτὴ προθεσμία του.

Ὁ μπακουνικός Τύπος ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχουν προσχωρήσει 20 ἰταλικά τμήματα. Ἐγὼ δέν τὰ ξέρω. Ὅπωςδήποτε ἡ καθοδήγηση βρίσκεται σχεδόν παντοῦ στὰ χέρια φίλων καί ὁπαδῶν τοῦ Μπακούνιν, πού ξεσηκώνουν μεγάλο θόρυβο. Ἄν, ὅμως, δοῦμε τά πράγματα ἀπό πιό κοντά, θά φανεῖ ὅτι δέν τούς ἀκολουθεῖ καί πολὺς κόσμος, γιατί στό κάτω-κάτω, ἡ μεγάλη μάζα τῶν ἰταλῶν ἐργατῶν εἶναι ἀκόμα ματσινική καί τέτοια θά παραμείνει, ὅσο θά ταυτίζονται ἐκεῖ τῇ Διεθνῇ μέ τήν ἀποχὴ απ' τήν πολιτική.

Ὅπωςδήποτε ὅμως ἔτσι ἔχουν τά πράγματα στήν Ἰταλία καί πρὸς τό παρόν τό λόγο στή Διεθνή τὸν ἔχουν ἐκεῖ οἱ μπακουνικοί. Τό Γενικό Συμβούλιο οὔτε κἀν διανοεῖται νά παραπονεθεῖ γι' αὐτό. Οἱ Ἰταλοὶ ἔχουν τό δικαίωμα νά κάνουν ὅσες κουταμάρες θέλουν καί τό Γενικό Συμβούλιο θ' ἀντιδρᾷ σ' αὐτό μόνο μέσω ἡρεμῶν συζητήσεων. Οἱ ἄνθρωποι δικαιοῦνται ἐπίσης νά τάσσονται ὑπὲρ τοῦ συνεδρίου στό πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων τῆς Γιούρα, μολονότι εἶναι πάντως πολὺ περίεργο ἀπὸ μέρους τμημάτων, πού μόλις τώρα προσχώρησαν καί δέ μποροῦν νά ξέρουν

τίποτα, νά παίρνουν ἀμέσως-ἀμέσως θέση πάνω σ' ἓνα τέτοιο ζήτημα, ιδίως πρὶν ἀκόμα ἀκούσουν καί τίς *δύο* πλευρές ! Στούς τουρινέζους εἶπα ἀπερίφραστα τή γνώμη μου πάνω στό θέμα αὐτό καί θά κάνω τό ἴδιο καί στά ἄλλα τμήματα, πού ἐκδηλώθηκαν μέ τόν ἴδιο τρόπο. Διότι, κάθε τέτοια δήλωση ὑποστήριξης τῶν αἰτημάτων πού περιέχονται στήν ἐγκύκλιο¹⁷⁰, ἀποτελεῖ ἔμμεση ἐπικρότηση τῶν χαλκευμένων κατηγοριῶν καί συκοφαντιῶν τῆς ἐγκυκλίου¹⁷² κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, τό ὁποῖο, ἐξάλλου, θά ἐκδώσει σύντομα μιᾶ δική του ἐγκύκλιο πάνω στό θέμα αὐτό. Ἄν, *ὥσότου δημοσιευθεῖ ἡ ἐγκύκλιος αὐτή*, μπορέσετε νά ἀποτρέψετε μιᾶ παρόμοια δήλωση τῶν μιλανέζων, θά ἔχετε ἐκπληρώσει ὅ,τι θά ἐπιθυμούσαμε.

Τό πιό ἀστεῖο εἶναι ὅτι οἱ ἴδιοι αὐτοί τουρινέζοι, πού συντάσσονται μέ τούς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα καί μᾶς κατακρίνουν ἐδῶ γιά αὐταρχικότητα, ζητοῦν τώρα ξαφνικά ἀπ' τό Γενικό Συμβούλιο νά ἐπέμβει αὐταρχικά ἐνάντια στήν ἀνταγωνιστική γι' αὐτούς Ἑργατική Ὁμοσπονδία τοῦ Τουρίνου καί μάλιστα μέ τρόπο πού ποτέ ὡς τώρα δέν τό ἔκανε, δηλαδή νά βγεῖ καί νά ἀφορίσει τόν Μπεγκέλλι τοῦ «Ficcanaso»¹⁸⁵, ὁ ὁποῖος οὔτε καν ἀνήκει στή Διεθνή κτλ. Κι ὅλα αὐτά, προτοῦ ἀκόμα ἀκούσουμε τί ἔχει νά πεῖ ἡ ἴδια ἡ Ἑργατική Ὁμοσπονδία πάνω στό ὅλο θέμα !

Τήν περασμένη Δευτέρα σᾶς ἔστειλα τή «Rén[olution] Sociale»¹⁷⁶ μαζί μέ τήν ἐγκύκλιο τῆς Γιούρα, ἓνα φύλλο τῆς «Égalité»¹⁸⁶ τῆς Γενεύης (δυστυχῶς δέν ἔχω ἄλλο ἀντίτυπο ἀπό κεῖνο πού δημοσιεύει τήν ἀπάντηση τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γενεύης¹⁷¹, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει εἰκοσαπλάσιους ἐργάτες ἀπ' τοὺς Γιουρανούς) κι ἓνα φύλλο τῆς «Volksstaat»¹²⁴, ὅπου θά δεῖτε τί σκέφτεται ὁ κόσμος στή Γερμανία γιά τήν ἱστορία αὐτή. Ἡ συνέλευση τῆς Σαξωνίας — 120 ἀντιπρόσωποι ἀπό 60 μέρη — τάχθηκε ὁμόφωνα ὑπέρ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου¹⁸⁷. Τό βελγικό συνέδριο (25-26 Δεκεμβρίου) ζητᾷ ἀναθεώρηση τοῦ Καταστατικοῦ, ἀλλά αὐτό νά γίνει στό *τακτικό* Συνέδριο (τό Σεπτέμβριο)¹⁸⁸. Ἀπό τή Γαλλία μᾶς ἔρχονται καθημερινά δηλώσεις ἐπιδοκιμασίας. Ἐδῶ στήν Ἀγγλία ὅλες αὐτές οἱ μηχανορραφίες δέ βρίσκουν φυσικά πρόσφορο ἔδαφος. Καί τό Γενικό Συμβούλιο δέ συγκαλεῖ βέβαια ἑκτακτο συνέδριο ἐπειδή ἔτσι τό

θέλουν μερικοί μηχανορράφοι και φαφλατάδες. Όσο οι κύριοι αυτοί παραμένουν σ' ένα πεδίο νομιμότητας, τό Γενικό Συμβούλιο τούς παρέχει ευχαρίστως ελευθερία κινήσεων. Αυτός ό συνασπισμός τών πιό έτερόκλητων στοιχείων θά διαλυθεϊ γρήγορα. Μόλις όμως κάνουν ότιδήποτε πού έρχεται σέ αντίθεση μέ τό Καταστατικό ή στρέφεται κατά τών αποφάσεων του Συνεδρίου, τό Γενικό Συμβούλιο θά κάνει τό χρέος του.

Αν αναλογιστεϊ κανείς σέ ποιά στιγμή — τώρα ακριβώς πού όλα τά σκυλιά έχουν ξαμολυθεϊ καταπάνω στή Διεθνή — οι άνθρωποι αυτοί οργανώνουν τή συνωμοσία τους, τότε δέ μπορεί νά μή περάσει απ' τό μυαλό του πώς οι κύριοι τής διεθνούς αστυνομίας έχουν βάλει τό χέρι τους στήν υπόθεση. Κι αυτό πράγματι συμβαίνει. Στο Μπεζιέ, οι μπακουνικοί τής Γενεύης έχουν σάν εκπρόσωπό τους τόν διευθυντή τής αστυνομίας!¹⁸⁹ Αυό εξέχοντες μπακουνικοί, ό Άλμπέρ Ρισάρ απ' τή Λυών και ό Λεμπλάν, ήσαν εδώ και δήλωσαν στόν εργάτη Σόλλ απ' τή Λυών στόν όποιο είχαν αποταθεϊ, ότι ό μόνος τρόπος γιά ν' ανατραπεϊ ό Θιέρσος είναι νά επανέλθει στό θρόνο ό Βοναπάρτης και ότι γι' αυτόν ακριβώς τό σκοπό πραγματοποιούν περιοδεία *μέ βοναπαρτικά λεφτά* γιά νά κάνουν *προπαγάνδα* ανάμεσα στους έμιγκρέδες *υπέρ τής βοναπαρτικής παλινόρθωσης*! Ίδου, τί ονομάζουν οι κύριοι αυτοί αποχή απ' τήν πολιτική! Στο Βερολίνο, ό επιδοτούμενος απ' τόν Βίσμαρκ «Νέος Σοσιαλδημοκράτης»¹⁹⁰ παίζει τόν ίδιο χαβᾶ. Ός ποιό βαθμό είναι ανακατεμένη στήν υπόθεση ή ρωσική αστυνομία είναι κάτι πού τό αφήνω ανοιχτό γιά τήν ώρα, αλλά ό Μπακούνιν ήταν χωμένος ως τά μπούνια στήν υπόθεση Νετσάγιεφ¹⁹¹ (βέβαια, τό διαψεύδει, αλλά έμεις εδώ έχουμε τά πρωτότυπα τών ρωσικών κειμένων κι έπειδή και ό Μάρξ και έγώ καταλαβαίνουμε τά Ρωσικά, δέ μπορεί νά μάς ρίξει *στάχτη* *στά μάτια*). Κι ό Νετσάγιεφ, είτε είναι agent provocateur* τών Ρώσων είτε όπωςδήποτε έδρασε ως τέτοιος. Πέρα απ' αυτό, ανάμεσα στους Ρώσους φίλους του Μπακούνιν υπάρχουν κάθε λογής *υποπτα άτομα* [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα, τόμ. 33, σελ. 388-392.

* — Πράκτορας - προβοκάτορας.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Λουί Φρανσουά Πιό στήν Κοπεγχάγη

Λονδίνο, 7 Μαρτίου 1872

[...] Θά ἔχετε ἴσως ἀκούσει στή Γενεύη καί στή Λειψία γιὰ τὴν ἀπόπειρα μερικῶν διασπαστῶν, πού κατευθύνονται ἀπ' τὸν Μπακούνιν, νά παραπέμψουν σέ δίκη τὸ Γενικό Συμβούλιο μπροστά σ' ἓνα ἔκτακτο συνέδριο. Ἡ οὐσία τοῦ θέματος εἶναι ἡ στάση τῆς Διεθνοῦς πᾶνω στό θέμα περί πολιτικῆς. Οἱ κύριοι αὐτοὶ ζητοῦν *πλήρη ἀποχή ἀπὸ κάθε πολιτική δράση, ἰδίως ἀπὸ κάθε λογῆς ἐκλογές*, ἐνῶ ἡ Διεθνῆς εὐθύς ἐξαρχῆς εἶχε ἀναγράψει στή σημαία της τὸ σύνθημα νά κατακτήσει ἡ ἐργατικὴ τάξη τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ὡς μέσο γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση καί τὸ Γενικό Συμβούλιο τὴ θέση αὐτὴ ὑπεράσπιζε. Ἡ ἀπόφαση ἀριθ. IX τῆς Συνδιάσκεψης* προκάλεσε τὸ ξέσπασμα αὐτῆς τῆς διαπάλης¹⁶². Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἀποφάσεις τῆς Συνδιάσκεψης πᾶνω σέ θέματα ἀρχῆς δέν ἔχουν δεσμευτικὴ ἰσχὺ προτοῦ γίνουν ἀποδεκτές ἀπ' τίς Ὁμοσπονδίες, ἔχει σημασία νά ἔχουμε ἀπόφαση τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου τῆς Δανίας, πού νά ἀποδέχεται τὴν παραπάνω ἀπόφαση. Γιὰ τὴν οὐσία τοῦ θέματος δέν κάνω λόγο, διότι αὐτὸ θά ἦταν προσβολή γιὰ ἓναν λαό τόσο ἀναπτυγμένο πολιτικά, ὅπως εἶναι οἱ Δανοί.

Ἀλλωστε, δηλώσεις ἀποδοχῆς τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνδιάσκεψης ἔχουν ἤδη φτάσει ἀπ' τὰ περισσότερα (τμήματα) καί συγκεκριμένα τῆς Ζυρίχης, τῆς ρωμανικῆς Ἑλβετίας, τῆς Γερ-

* — Βλέπε σέ τούτη τὴ Συλλογή, σελ. 267-268 (Σημ. μετ.).

μανίας, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ὀλλανδίας καί τῆς Ἀμερικῆς. Στήν Ἰσπανία θά πάρει ἀπόφαση τό συνέδριο, πού θά συγκληθεῖ τόν Ἀπρίλιο¹⁸⁴. Στήν Ἰταλία ὅλα εἶναι ἀκόμα ἄνω-κάτω. Οἱ Βέλγοι ὥς τώρα σιωποῦν. Στή Γαλλία τίς ἀποφάσεις τίς ἀποδέχτηκαν ὅλα τά τοπικά τμήματα. Ἐκεῖ ἡ δημιουργία Ὁμοσπονδίας εἶναι ἀδύνατη.

Ἐξάλλου, ἡ προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων τῆς Γιούρα νά ἐπιταχύνουν τή σύγκληση ἑνός ἐκτάκτου συνεδρίου¹⁷⁰ ἀπέτυχε παταγωδῶς καί οἱ ἴδιοι τήν *ἐγκατέλειψαν*, ἐκδίδοντας μιά λιθογραφημένη ἐγκύκλιο (στίς 3 Μαρτίου). Πῆγαν μαζί τους : στήν Ἰσπανία ἓνα τμήμα (Πάλμα, Μαγιόρκα), στήν Ἰταλία ἓνα (Τουρίνο, πού τώρα ἔχει μεταστραφεῖ) καί διάφορα ψευδοτμήματα, πού οὔτε καν δοκίμασαν νά μποῦν στή Διεθνή, οὔτε πλήρωναν συνδρομές (Πίζα, Μπολόνια κτλ.), στό Λονδίνο τό λεγόμενο Γαλλικό Τμήμα τοῦ 1871, τό ὁποῖο ὅμως ποτέ δέν εἶχε γίνει δεκτό στή Διεθνή, διότι εἶχε τό ἰδιαίτερο καταστατικό του, πού ἦταν ἀσυμβίβαστο μέ τό Γενικό Καταστατικό, καί ἀπό τότε εἶναι διασπασμένο σέ τέσσερα κομμάτια¹⁸³.

Αὐτοί εἶναι ὅλοι κι ὅλοι. Στό μεταξύ, τό Γενικό Συμβούλιο ἔχει ἐπεξεργαστεῖ μιάν ἀπάντηση ἐναντίον αὐτῶν τῶν σκευωριῶν¹⁷², ἡ ὁποία εἶναι στό πιεστήριο καί θά σᾶς τήν στείλω μόλις θά εἶναι ἔτοιμη. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, ᾠπαντα, τόμ. 33, σελ. 415-416.

Κ. ΜΑΡΞ

[Λόγος για τό Συνέδριο τῆς Χάγης]¹⁹²

(8 Σεπτεμβρίου 1872)

[«*La Liberté*» ἀριθ. 37 τῆς 15 Σεπτεμβρίου 1872]

Κατά τόν 18ο αἰώνα οἱ βασιλιάδες καί οἱ ἰσχυροί τῆς γῆς εἶχαν τή συνήθεια νά συναντιοῦνται στή Χάγη γιά νά συζητοῦν τά συμφέροντα τῶν δυναστειῶν τους.

Σ' αὐτό ἀκριβῶς τό μέρος, παρ' ὅλες τίς φοβέρες, ἀποφασίσαμε νά συγκαλέσουμε τό συνέδριο τῶν ἐργατῶν. Μέσα στό περιβάλλον τοῦ πιό ἀντιδραστικοῦ πληθυσμοῦ θελήσαμε νά τονίσουμε τή ζωντάνια, τήν ἐξάπλωση καί τίς μελλοντικές προσδοκίες τῆς μεγάλης μας Ἐνωσης.

Μόλις ἔγινε γνωστή ἡ ἀπόφασή μας, ἄρχισαν νά διαδίδουν ὅτι δῆθεν στείλαμε ἀπεσταλμένους γιά νά προλειάνουν τό ἔδαφος. Μάλιστα, δέν τό ἀρνιόμαστε ὅτι ἔχουμε παντοῦ τέτοιους ἀπεσταλμένους, πού, ὥστόσο, τίς πιό πολλές φορές μᾶς εἶναι ἄγνωστοι. Ἀπεσταλμένοι μας στή Χάγη ἦταν οἱ ἐργάτες, πού ἡ δουλειά τους εἶναι τόσο βαριά, ὅπως εἶναι καί στό Ἀμστερνταμ, ὅπως καί παντοῦ ὅπου ὁ ἐργάτης μοχθεῖ 16 ὥρες τήν ἡμέρα. Νά ποιοί εἶναι οἱ ἀπεσταλμένοι μας, δέν ἔχουμε ἄλλους. Καί σέ ὅλες τίς χῶρες, ὅπου κι ἂν ἐμφανισθοῦμε, εἶναι πάντα ἔτοιμοι νά μᾶς δεχθοῦν σάν φίλους, ἐπειδή πολύ γρήγορα καταλαβαίνουν ὅτι σκοπός μας εἶναι ἡ βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τους.

Τό συνέδριο τῆς Χάγης ἐκπλήρωσε μέ ἐπιτυχία τρία σπουδαῖα καθήκοντα :

Διακήρυξε τήν ανάγκη γιά τήν ἐργατική τάξη νά κάνει στό πολιτικό πεδίο, ὅπως καί στό κοινωνικό, τόν ἴδιο ἀγώνα ἐνάντια στήν παλιά, καταρρέουσα κοινωνία. Καί μπορούμε νά ἐκφράσουμε τή χαρά μας γιά τό ὅτι αὐτή ἡ ἀπόφαση τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου ἔχει ἐνσωματωθεῖ τώρα στό Καταστατικό μας.

Διαμορφώθηκε μέσα στούς κόλπους μας μιά ομάδα πού κήρυξε τήν ἀποχή τῶν ἐργατῶν ἀπ' τήν πολιτική δράση. Ἐμεῖς θεωρήσαμε χρέος μας νά δηλώσουμε πόσο ἐπικίνδυνες καί ὀλέθριες γιά τήν ὑπόθεσή μας εἶναι οἱ θέσεις αὐτές. Ὁ ἐργάτης ὀφείλει μιά μέρα νά πάρει στά χέρια του τήν πολιτική ἐξουσία γιά νά οἰκοδομήσει μιά νέα ὀργάνωση τῆς ἐργασίας. Ὅφείλει νά ἀνατρέψει τήν παλιά πολιτική, πού στηρίζει τούς παρωχημένους θεσμούς, ἐφόσον δέν θέλει, ὅπως οἱ πρῶτοι χριστιανοί πού περιφρονοῦσαν καί ἀπέρριπταν τήν πολιτική, νά χάσει γιά πάντα τή βασιλεία του ἐπὶ τῆς Γῆς.

Ἀλλά ἐμεῖς δέν ὑποστηρίξαμε ποτέ πῶς ἡ ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ πρέπει νά γίνει μέ τά ἴδια μέσα σ' ὅλα τά μέρη.

Γνωρίζουμε ὅτι πρέπει νά παίρνονται ὑπόψη οἱ θεσμοί, τὰ ἥθη καί οἱ παραδόσεις τῶν διαφόρων χωρῶν. Καί δέν ἀρνιόμαστε πῶς ὑπάρχουν χῶρες, ὅπως ἡ Ἀμερική, ἡ Ἀγγλία καί, ἂν γινώριζα καλύτερα τούς θεσμούς σας, ἴσως θά πρόσθετα σ' αὐτές καί τήν Ὀλλανδία, ὅπου οἱ ἐργάτες μποροῦν νά ἐπιτύχουν τό σκοπό τους μέ εἰρηνικά μέσα. Ἀλλά κι ἂν αὐτό εἶναι σωστό, ὀφείλουμε πάντως νά παραδεχτοῦμε ὅτι στίς περισσότερες χῶρες τῆς ἡπείρου μοχλός τῆς ἐπανάστασής μας ὀφείλει νά εἶναι ἡ βία. Ἀκριβῶς στή βία θά χρειαστεῖ νά προσφύγει κανεῖς κάποια μέρα, ὥστε νά ἐγκαθιδρύσει ὀριστικά τήν κυριαρχία τῆς ἐργασίας.*

Τό συνέδριο τῆς Χάγης παραχώρησε νέες καί εὐρύτερες ἐξουσιοδοτήσεις στό Γενικό Συμβούλιο. Πράγματι, τή στιγμή πού συγκεντρώνονται οἱ ἐστεμμένοι στό Βερολίνο καί στή σύναξη αὐτή τῶν ἰσχυρότερων ἐκπροσώπων τῆς φεουδαρχίας καί τῆς παρωχημένης ἐποχῆς ἐτοιμάζονται νέα καί σκληρότερα κα-

* — Στήν ἐφημερίδα «Volksstaat», ἀντί γιά τήν τελευταία αὐτή παράγραφο, ὑπάρχει ἡ φράση : «Ὡστόσο, τὰ πράγματα δέν ἔχουν ἔτσι ἀκριβῶς γιά ὅλες τίς χῶρες». (Σημ. τῆς σύνταξη τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως).

τασταλτικά μέτρα έναντίον μας, τή στιγμή πού ὀργανώνονται διώξεις, τό συνέδριο τῆς Χάγης ἔκρινε εὐλογο καί ἀναγκαῖο νά ἐνισχύσει τίς ἐξουσιοδοτήσεις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου του καί μπροστά στούς ἐπερχόμενους ἀγῶνες νά συγκεντροποιήσῃ τίς δραστηριότητες, πού σκόρπιες θά ἦταν ἄκαρπες. Ἄλλωστε, ποιόν ἄλλον ἐκτός ἀπ' τοὺς ἐχθροὺς μας μποροῦν νά βάλουν σέ ἀνησυχία οἱ ἐξουσιοδοτήσεις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ; Μήπως διαθέτει κάποιο γραφειοκρατικό μηχανισμό ἢ κάποια ἐνοπλη ἀστυνομία ὥστε νά ἔχει μιὰ ἀναγκαστική πειθαρχία ; Μήπως ἡ ἐπιβολή του δέν εἶναι ἀπλῶς καί μόνο ἠθική ; Καί μήπως δέν γνωστοποιεῖ στίς Ὀμοσπονδίες τίς ἀποφάσεις του, πού ἡ ἐκτέλεσή τους ἐναπόκειται πάλι σ' αὐτές ; Μέ τοὺς ἴδιους ὁρους, χωρίς στρατό, χωρίς ἀστυνομία, χωρίς ἀξιωματούχους, οἱ ἐστεμμένοι, πού θά ἐπιχειροῦσαν νά οἰκοδομήσουν τήν ἐξουσία τους ἀποκλειστικά καί μόνο πάνω στήν ἠθική ἐπιρροή καί ἐπιβολή, θά ἀποδείχονταν ἕνα ἀδύναμο ἐμπόδιο στήν πορεία τῆς ἐπανάστασης.

Καί, τέλος, τό συνέδριο τῆς Χάγης μετέφερε τήν ἔδρα τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου στή Νέα Ὑόρκη. Πολλοί, ἀκόμα καί φίλοι μας, παραξενεύτηκαν, φαίνεται, ἀπ' τήν ἀπόφαση αὐτή. Προφανῶς, λησμονοῦν ὅτι ἡ Ἀμερική γίνεται ὁ κατ' ἐξοχὴν κόσμος τῶν ἐργατῶν, ὅτι κάθε χρόνο σ' αὐτή τή δεύτερη ἡπειρο μεταναστεύουν μισό ἑκατομμύριο ἄνθρωποι καί ὅτι στό ἔδαφος αὐτό, ὅπου ἐπικρατέστερο στοιχεῖο εἶναι οἱ ἐργάτες, ἡ Διεθνὴς πρέπει νά ἀπλώσῃ βαθιές ρίζες. Πέρα ἀπ' αὐτό, ἡ ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου δίνει στό Γενικό Συμβούλιο τό δικαίωμα νά προσλαμβάνει ὡς νέα μέλη του ἀνθρώπους πού θεωρεῖ ἀπαραίτητους καί χρήσιμους γιά τήν κοινή ὑπόθεση. Βασιζόμεστε στή φρόνησή του καί προσδοκοῦμε ὅτι θά ἐπιτύχει νά ἐπιλέξῃ ἀνθρώπους, πού θά στέκονται στό ὕψος τῶν καθηκόντων τους καί θά μπορέσουν νά κρατήσουν ψηλά τό λάβαρο τῆς Ἑνωσῆς μας στήν Εὐρώπη.

Πολίτες, ἔχουμε στό νοῦ μας μιὰ θεμελιώδη ἀρχή τῆς Διεθνούς : τήν ἀλληλεγγύη. Θά ἐπιτύχουμε τό μεγάλο σκοπὸ μας, ἂν θεμελιώσουμε γερά ἀνάμεσα σ' ὅλους τοὺς ἐργάτες ὅλων τῶν χωρῶν αὐτὴ τή ζωογόνα ἀρχή. Ἡ ἐπανάσταση πρέπει νά ἔχει

άλληλεγγύη, αυτό μᾶς διδάσκει ἡ μεγάλη ἐμπειρία τῆς Κομμουνιστοῦ Παρισιοῦ, πού ἔπενε, διότι* σ' ὅλα τὰ βασικά κέντρα, στοῦ Βερολίνου, στῆ Μαδρίτη καί ἄλλα, δέν ξέσπενε ταυτόχρονα ἓνα μεγάλο ἐπαναστατικό κίνημα, ἀντίστοιχο πρὸς τὸ ὑψηλό ἀγωνιστικό ἐπίπεδο τοῦ προλεταριάτου τοῦ Παρισιοῦ.

Ὅσο γιὰ μένα, θά συνεχίσω τὸ ἔργο μου καί θά ἐργαστῶ ἀκούραστα γιὰ νά δημιουργηθεῖ αὐτή ἡ τόσο ζωτική γιὰ τὸ μέλλον ἀλληλεγγύη ὅλων τῶν ἐργατῶν. Ὅχι, ἐγὼ δέν ἀποχωρῶ ἀπ' τῆ Διεθνή καί τὸ ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς μου, ὅπως καί ἡ προηγούμενη δραστηριότητά μου, θά ἀφιερωθεῖ στοῦ θρίαμβου τῶν κοινω-νικῶν ἰδεῶν, πού, ὅπως πιστεύουμε ἀκράδαντα, θά ὁδηγήσουν, ἀργά ἢ γρήγορα, στὴν ἐπικράτηση τοῦ προλεταριάτου σ' ὅλο τὸν κόσμο.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ὑπαντα, τόμ. 18, σελ. 159-161.

* — Στὴν ἐφημερίδα «Volksstaat» ἡ φράση συνεχίζεται ὡς ἐξῆς : «δέν ἐκδηλώθηκε ἡ ἀλληλεγγύη τῶν ἐργατῶν τῶν ἄλλων χωρῶν». (Σημ. τῆς σύντ. τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως).

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Περί τοῦ κύρους (1872/1873)*¹⁹³

Τόν τελευταῖο καιρό μερικοί σοσιαλιστές ἄρχισαν μιὰ πραγματική σταυροφορία ἐνάντια σ' αὐτό πού τό ὀνομάζουμε *ἀρχή τοῦ κύρους*. Φτάνει νά τοὺς ποῦν ὅτι τούτη ἡ ἐκείνη ἡ πράξη ἀποτελεῖ μιὰ πράξη *κύρους*, γιά νά τήν καταδικάσουν. Γίνεται τόση κατάχρηση αὐτοῦ τοῦ ἀπλουστευτικοῦ τρόπου, ὥστε χρειάζεται νά ἐξετάσουμε τό θέμα κάπως πιό διεξοδικά. Κύρος, μέ τήν ἐννοια πού δίνουμε ἐδῶ, θά πεῖ ἐπιβολή μιᾶς ξένης βούλησης πάνω στή δική μας. Τό κύρος προϋποθέτει τήν ὑπακοή τῆς ἄλλης πλευρᾶς. Ἐπειδή, ὅμως, καί οἱ δύο αὐτές ἐκφράσεις χτυποῦν ἄσχημα στ' αὐτί καί ἡ σχέση πού ἐκφράζουν εἶναι ἐνοχλητική γιά τήν πλευρά πού ὑπακούει, μπαίνει τό ἐρώτημα μήπως ὑπάρχει κανένα ἄλλο μέσο γιά νά ὑπερπηδήσουμε αὐτή τή σχέση, μήπως θά μπορούσαμε — μέσα στίς ὑπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες — νά δημιουργήσουμε μιάν ἄλλη κοινωνική κατάσταση, ὅπου αὐτό τό κύρος δέ θά ἔχει πιά κανένα λόγο ὑπαρξῆς καί συνεπῶς θά πρέπει νά ἐκλείψει. Ἐξετάζοντας τίς οἰκονομικές — βιομηχανικές καί ἀγροτικές — σχέσεις, πού ἀποτελοῦν τή βάση τῆς σημερινῆς ἀστικῆς κοινωνίας, διαπιστώνουμε ὅτι ἔχουν τήν τάση νά ὑποκαθιστοῦν ὅλο καί πιό πολύ τή μεμονωμένη μέ τή συνδυασμένη δράση τῶν ἀτόμων. Στή θέση τῶν μικρῶν ἐργαστηρίων, πού ἀνῆκαν σέ μεμονωμένους παραγωγούς, ἐμφανίστηκε ἡ σύγχρονη βιομηχανία, μέ τά μεγάλα ἐργοστάσια

* — Ἡ λέξη κύρος ἀποτελεῖ ἀπόδοση ἀπ' τά Γερμανικά (καί μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀπό ἄλλες γλώσσες) τῆς λέξης *Autorität*. Ἡ ἴδια λέξη, ἀνάλογα μέ τά συμφραζόμενα, μπορεῖ νά σημαίνει αὐθεντία, ἐξουσία, ἀρχή, αὐταρχία, ἐπιβολή, ἐγκυρότητα (Σημ. μετ.).

καί ἐργαστήρια, ὅπου ἑκατοντάδες ἐργάτες χειρίζονται πολὺ-
πλοκες ἀτμοκίνητες μηχανές. Οἱ ἄμαξες καί τὰ καρότσια τῶν
μεγάλων δημόσιων δρόμων ἐκτοπίζονται ἀπ' τοὺς σιδηροδρομι-
κοὺς συρμούς, ὅπως καί οἱ κωπήλατες βάρκες καί τὰ ἱστιοφόρα
ἀντικαταστάθηκαν ἀπ' τὰ ἀτμόπλοια. Ἀκόμα καί στήν ἀγροτική
οἰκονομία ἀρχίζουν νά ἐπικρατοῦν ὅλο καί πιά πολὺ ἡ μηχανή
καί ὁ ἀτμός, πού ἀργά ἀλλά σταθερά ὑποκαθιστοῦν τοὺς μικρο-
ἰδιοκτῆτες μέ τοὺς μεγαλοκεφαλαιούχους, πού καλλιεργοῦν με-
γάλες ἐκτάσεις γῆς μέ τή βοήθεια μισθωτῶν ἐργατῶν. Τή θέση
τῆς αὐτοτελοῦς δραστηριότητος τῶν μεμονωμένων ἀτόμων τήν
παίρνουν παντοῦ ἡ συνδυασμένη δραστηριότητα, οἱ λειτουργίες
περίπλοκων ἀλληλοεξαρτήσεων. Ἀλλά συνδυασμένη δράση
σημαίνει ὀργάνωση. Μπορεῖ ὅμως νά ὑπάρξει ὀργάνωση χωρίς
κύρος ;

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι μιά κοινωνική ἐπανάσταση ἐκθρόνισε
τοὺς κεφαλαιοκράτες, στῶν ὁποίων τό κύρος ὑποιάσσεται σή-
μερα ἡ παραγωγή καί ἡ κυκλοφορία τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ἄς
ὑποθέσουμε ἀκόμα, δεχόμενοι ἀπόλυτα τή θέση τῶν πολέμιων
τοῦ κύρους, ὅτι ἡ γῆ καί τὰ ἐργαλεῖα δουλειᾶς ἔγιναν συλλογική
ἰδιοκτησία τῶν ἐργατῶν πού τὰ χρησιμοποιοῦν. Θά πάψει νά
ὑπάρχει τότε τό κύρος ἢ ἀπλῶς θά ἔχει ἀλλάξει μορφή ; Ἄς τό
ἐξετάσουμε.

Ἄς πάρουμε γιά παράδειγμα ἓνα κλωστήριο βαμβακιῶ.
Τό βαμβάκι πρέπει νά περάσει τουλάχιστον ἀπό ἕξι διαδοχικές
ἐπεξεργασίες προτοῦ πάρει τή μορφή νήματος. Οἱ ἐπεξεργασίες
αὐτές γίνονται, στό μεγαλύτερο μέρος τους, σέ διαφορετικές αἰ-
θουσες. Πέρα ἀπ' αὐτό, γιά νά λειτουργοῦν τὰ μηχανήματα, χρειά-
ζεται μηχανικός πού νά ἐπιβλέπει τήν ἀτμοκίνητη μηχανή, χρειά-
ζονται μηχανοτεχνίτες γιά τρέχουσες ἐπιδιορθώσεις καί πολλοί
ἀνειδίκευτοι ἐργάτες γιά μεταφορά τῶν προϊόντων ἀπό μιά αἰ-
θουσα στήν ἄλλη κτλ. Ὅλοι αὐτοί οἱ ἐργάτες, — ἄντρες, γυναῖ-
κες καί παιδιά, — εἶναι ὑποχρεωμένοι ν' ἀρχίζουν καί νά τελειώ-
νουν τή δουλειά τους σέ μιά ὀρισμένη ὥρα, πού τήν καθορίζει τό
κύρος τοῦ ἀτμοῦ, ὁ ὁποῖος δέν πολυσκοτίζεται γιά τήν αὐτονο-
μία τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Χρειάζεται, λοιπόν, πρῶτα νά
συμφωνήσουν οἱ ἐργάτες γιά τίς ὥρες ἐργασίας κι ἀφοῦ ὀριστοῦν

αυτές οι ώρες, τότε νά είναι υποχρεωτικές για όλους χωρίς εξαίρεση. Ἀκόμα, σέ κάθε τμήμα καί σέ κάθε στιγμή προκύπτουν μικροζητήματα, πού ἀφοροῦν τόν τρόπο παραγωγῆς, τή διανομή ὑλικού κτλ., ζητήματα πού πρέπει νά λυθοῦν ἐπιτόπου γιά νά μή σταματήσει ἀμέσως ὅλη ἡ παραγωγή. Ὅπως κι ἂν ἐπιλυθοῦν τά ζητήματα αὐτά, μέ ἀπόφαση κάποιου ἐντεταλμένου πού ἔχει τοποθετηθεῖ ἐπικεφαλῆς κάθε τομέα δουλειᾶς ἢ, ὅπου αὐτό εἶναι ἐφικτό, μέ ἀπόφαση τῆς πλειοψηφίας, ἡ βούληση τῶν μεμονωμένων ἀτόμων ὀφείλει πάντα νά ὑποτάσσεται κι αὐτό σημαίνει ὅτι τά ζητήματα θά λυθοῦν μέ τήν ἐπιβολή. Ὁ αὐτόματος μηχανισμός ἐνός μεγάλου ἐργοστασίου ἀποδείχεται πολύ πιό δεσποτικός ἀπ' ὅ,τι ἦσαν ἄλλοτε οἱ μικροί κεφαλαιοκράτες, στούς ὁποίους δούλευαν οἱ ἐργάτες. Τουλάχιστον γιά τίς ὥρες ἐργασίας, μποροῦμε νά γράψουμε πάνω ἀπ' τήν πύλη αὐτῶν τῶν ἐργοστασίων: *Lasciate ogni autonomia, voi che entrate!**¹⁹⁴ Ἄν ὁ ἄνθρωπος, μέ τή βοήθεια τῆς ἐπιστήμης καί τοῦ ἐφευρετικοῦ δαιμόνιου, ὑπέταξε τίς δυνάμεις τῆς φύσης, τόν ἐκδικοῦνται κι αὐτές, ὑποτάσσοντας καί τόν ἴδιο, στό βαθμό πού τίς θέτει στήν ὑπηρεσία του, σ' ἓναν ἀληθινό δεσποτισμό, ἀνεξάρτητο ἀπό ὅποιαδήποτε κοινωνική ὀργάνωση. Τό νά θέλουμε νά καταργήσουμε τό κύρος στή μεγάλη βιομηχανία εἶναι σά νά θέλουμε νά καταργήσουμε τήν ἴδια τή βιομηχανία, σά νά θέλουμε νά καταστρέψουμε τόν ἀτμοκίνητο ἀργαλειό καί νά ἐπανέλθουμε στό ροδάνι.

Ἄς πάρουμε, σάν ἄλλο παράδειγμα, ἓνα σιδηρόδρομο. Κι ἐδῶ ἐπίσης εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαία ἡ συνεργασία πολλῶν ἀνθρώπων. Αὕτῃ ἡ συνεργασία πρέπει νά γίνεται σέ ἀπόλυτα καθορισμένες ὥρες, γιατί ἄλλιῶς θά γίνουν δυστυχήματα. Κι ἐδῶ πρῶτος ὅρος λειτουργίας εἶναι μιᾶ ἐπικρατοῦσα βούληση, πού λύνει κάθε παρεπόμενο ζήτημα, ἄσχετα ἂν τή βούληση αὕτῃ τήν ἐκφράζει ἓνας ἀντιπρόσωπος ἢ μιᾶ ἐπιτροπή, ἐπιφορτισμένη μέ τήν ἐκτέλεση τῶν ἀποφάσεων τῆς πλειοψηφίας τῶν ἐνδιαφερόμενων προσώπων. Καί στή μιᾶ καί στήν ἄλλη περίπτωση, ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἓνα σαφῶς ἐκφρασμένο θέμα κύρους.

* — Ἐσεῖς πού μπαίνετε μέσα, παρατήστε κάθε αὐτονομία.

Ἐπιπρόσθετα : τί θά συνέβαινε, στό πρῶτο κιόλας ξεκίνημα τραίνου, ἂν ἔπαυε νά ὑπάρχει τό κύρος τῶν σιδηροδρομικῶν ἔναντι τῶν κυρίων ἐπιβατῶν ;

Μά ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ κύρους, καί μάλιστα στήν πιό ἐξουσιαστική μορφή του, φαίνεται πιό παραστατικά σ' ἓνα καράβι πού πλέει στήν ἀνοιχτή θάλασσα. Ἐδῶ, σέ περίπτωση κινδύνου, ἡ ζωή ὅλων ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἄμεση καί πλήρη ὑπακοή ὅλων στή βούληση ἑνός καί μόνο προσώπου.

Ὅταν παραθέτω τέτοια ἐπιχειρήματα στούς πιό σφοδρούς πολέμιους τοῦ κύρους, αὐτοί μποροῦν νά δώσουν μόνο τήν ἐξῆς ἀπάντηση : «Ναί, αὐτό εἶναι ἀλήθεια, ἀλλά ἐδῶ δέν πρόκειται περί τοῦ κύρους μέ τό ὁποῖο περιβάλλουμε τούς ἀντιπροσώπους μας, ἀλλά γιά μιά ρητή ἐντολή !». Οἱ κύριοι αὐτοί νομίζουν ὅτι τό ζήτημα ἀλλάζει, ἐπειδή τοῦ ἀλλάζουν τό ὄνομα. Ἔτσι οἱ ἐμβριθεῖς μελετητές κοροϊδεύουν τόν κόσμο.

Ὅπως εἶδαμε, ἀπό τή μιά μεριά, ἓνα ὀρισμένο κύρος, ἄσχετα ἀπ' τό πῶς παραχωρήθηκε, κι ἀπ' τήν ἄλλη, μιά ἀντίστοιχη ὑπακοή, ἄσχετη ἀπό ὁποιαδήποτε κοινωνική ὀργάνωση, εἶναι γιά μᾶς πράγματα ὑποχρεωτικά μέσα στίς ὑλικές συνθῆκες στίς ὁποῖες συντελεῖται ἡ παραγωγή καί κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων.

Εἶδαμε, παράλληλα, ὅτι οἱ ὑλικοὶ ὅροι παραγωγῆς καί κυκλοφορίας, μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανίας καί τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς οἰκονομίας, γίνονται ἀναγκαστικά πιό περὶπλοκοι κι ἔχουν τήν τάση νά διευρύνουν ὅλο καί περισσότερο τό πεδίο αὐτοῦ τοῦ κύρους. Εἶναι ἐπομένως παράλογο νά θεωροῦμε τήν ἀρχή τοῦ κύρους ὡς μιά ἀπόλυτα κακή ἀρχή καί τήν ἀρχή τῆς αὐτονομίας ὡς μιά ἀπόλυτα καλή ἀρχή. Τό κύρος καί ἡ αὐτονομία εἶναι πράγματα σχετικά καί τό πεδίο ἐφαρμογῆς τους ἀλλάζει ἀνάλογα μέ τίς διαφορές φάσεις τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Ἄν οἱ θιασῶτες τῆς αὐτονομίας ἤθελαν ἀπλῶς νά ποῦν ὅτι ἡ κοινωνική ὀργάνωση τοῦ μέλλοντος θά περιορίσει τό κύρος μέσα στά πλαίσια πού τό καθιστοῦν ἀπαραίτητο οἱ ὅροι τῆς παραγωγῆς, τότε θά μπορούσαμε νά συννενοηθοῦμε. Ἀλλά ἀγνοοῦν τά γεγονότα πού καθιστοῦν ἀναγκαῖο τό κύρος καί ἀντιμάχονται μέ πάθος τήν ἴδια τή λέξη.

Γιά ποιό λόγο οί πολέμιοι τοῦ κύρους δέν περιορίζονται στό νά ἀσκοῦν τήν πολεμική τους ἐνάντια στό πολιτικό κύρος, ἐνάντια στό κράτος; Ὅλοι οί σοσιαλιστές συμφωνοῦν στό ὅτι τό πολιτικό κράτος καί μαζί του καί τό πολιτικό κύρος θά ἐξαφανιστοῦν, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μελλοντικῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης, δηλαδή οί δημόσιες λειτουργίες θά χάσουν τόν πολιτικό τους χαρακτήρα καί θά μετατραποῦν σέ ἀπλές διοικητικές λειτουργίες, πού θά προστατεύουν τά ἀληθινά κοινωνικά συμφέροντα. Ἀλλά οί πολέμιοι τοῦ κύρους ἀπαιτοῦν νά καταργηθεῖ μονομιᾶς τό αὐταρχικό πολιτικό κράτος πρὶν ἀκόμα ἐκλείψουν οί κοινωνικοί ὅροι πού προκάλεσαν τή γέννησή του. Ἀπαιτοῦν ἡ πρώτη πράξη τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης νά εἶναι ἡ κατάργηση τοῦ κύρους. Εἶδαν ποτέ τους ἐπανάσταση αὐτοί οί κύριοι; Μιά ἐπανάσταση εἶναι ἀσφαλῶς τό πιό αὐταρχικό πράγμα πού μπορεῖ νά ὑπάρξει. Εἶναι μία πράξη, ὅπου ἓνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἐπιβάλλει τή βούλησή του στό ἄλλο μέ τά ὅπλα, τίς λόγχες καί τά κανόνια, δηλαδή μέ τά πιό αὐταρχικά μέσα. Κι ἂν ἡ πλευρά πού ἐπικράτησε δέ θέλει νά χάσει τούς καρπούς τῶν ἀγώνων της, ὀφείλει νά ἐδραιώσει τήν ἐπικράτησή της μέ τόν φόβο πού ἐμπνέουν τά ὅπλα της στήν ἀντίδραση. Θά κρατοῦσε ποτέ ἡ Παρισινή Κομμούνα¹²², ἔστω καί μία μέρα, ἂν δέν εἶχε χρησιμοποιήσει ἐνάντια στήν ἀστική τάξη αὐτό τό κύρος τοῦ ὀπλισμένου λαοῦ; Δέ θά ἔπρεπε, ἀντίθετα, νά τήν μεμφοῦμε γιά τό ὅτι τό χρησιμοποίησε πολύ λίγο; Συνεπῶς, ἓνα ἀπ' τά δύο : ἢ δέν ξέρουν τί λένε οί πολέμιοι τοῦ κύρους κι ἔτσι προκαλοῦν τή σύγχυση, ἢ ξέρουν, καί τότε προδίδουν τό προλεταριακό κίνημα. Καί στή μιὰ καί στήν ἄλλη περίπτωση, ἐξυπηρετοῦν μόνο τήν ἀντίδραση.

Γράφτηκε μεταξύ Ὀκτωβρίου 1872 καί Μαρτίου 1873.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἀπαντα, τόμ. 18, σελ. 305-308.

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ
ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΝΩΣΗ ΕΡΓΑΤΩΝ

**Ἔκδοση καί ντοκουμέντα, πού δημοσιεύθηκαν μέ ἀπόφαση
τοῦ Συνεδρίου τῆς Διεθνοῦς στή Χάγη¹⁹⁵**

Γράφτηκε ἀπό τόν Κ. Μάρξ
καί τόν Φ. Ἐνγκελς, μέ τή συ-
νεργασία τοῦ Π. Λαφάργκ. στήν
περίοδο Ἀπριλίου-Ἰουλίου 1873.

Τυπώθηκε σέ φυλλάδιο στό
Λονδίνο καί στό Ἀμβούργο τόν
Αὐγουστο τοῦ 1873.

L'ALLIANCE
DE LA
DÉMOCRATIE SOCIALISTE
ET
L'ASSOCIATION INTERNATIONALE
DES TRAVAILLEURS.

RAPPORT ET DOCUMENTS PUBLIÉS PAR ORDRE DU
CONGRÈS INTERNATIONAL DE LA HAYE.

LONDRES :
A. DARSON, SUCCESSEUR DE FOUCAULT,
46B, RATHBONE PLACE, OXFORD ST.

HAMBOURG :
EN VENTE CHEZ OTTO MEISSNER.

1873.

ΦΩΤΟΤΥΠΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΣΕΛΙΔΟΥ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΟΥ Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ
«Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ Η
ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΝΩΣΗ ΕΡΓΑΤΩΝ».

I

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Διεθνὴς Ἑνωσιὶς Ἑργατῶν, θέτοντας ὡς στόχο της νὰ συνενώσῃ σ' ἓνα ἐνιαῖο σύνολο τίς σκόρπιες δυνάμεις τοῦ παγκόσμιου προλεταριάτου καί νὰ γίνῃ, ἔτσι, ὁ ζωντανός ἐκφραστής τῶν κοινῶν συμφερόντων πού συνδέουν τοὺς ἐργάτες, ἦταν ὁπωσδήποτε ὑποχρεωμένη ν' ἀφήσῃ ἐλεύθερη τὴν εἴσοδο τῶν σοσιαλιστῶν ὅλων τῶν ἀποχρώσεων. Οἱ ἰδρυτές της καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων τοῦ Παλιοῦ καί τοῦ Νέου κόσμου, πού ἐπικύρωσαν σέ διεθνῇ συνέδρια τὸ Γενικὸ Καταστατικὸ τῆς Ἑνώσεως, δέν εἶχαν λάβῃ ὑπόψη πῶς ἡ ἴδια ἡ εὐρύτητα τοῦ προγράμματός της θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ εἰσχωρήσουν σ' αὐτὴν στοιχεῖα ταξικά ἐκφυλισμένα* καί νὰ δημιουργήσουν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἑνώσεως μυστικὲς ὀργανώσεις, πού δὲ θὰ στρέφονται ἐνάντια στὴν ἀστική τάξη καί στὶς ὑπάρχουσες κυβερνήσεις, ἀλλὰ ἐνάντια στὴν ἴδια τὴ Διεθνή. Αὐτὸ συνέβηκε μὲ τὴ *Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας*¹⁵⁹.

Στὸ συνέδριο τῆς Χάγης¹⁹² τὸ Γενικὸ Συμβούλιο ζήτησε νὰ γίνῃ μιὰ ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὴ μυστικὴ αὐτὴ ὀργάνωση. Τό

* Deklassierte, Déclassés (ταξικά ἐκφυλισμένοι) ὀνομάζονται (ἡ λέξη προέρχεται ἀπ' τὰ Γαλλικά) ἄνθρωποι προερχόμενοι ἀπὸ τίς κυρίαρχες τάξεις, οἱ ὁποῖοι ξέπεσαν ἀπὸ τὴν τάξη τους ἢ ξέκοψαν ἀπ' αὐτή, δίχως ὅμως νὰ γίνουν καί προλετάριοι ἢ νὰ ἀνήκουν στὸ προλεταριάτο. Τέτοιοι εἶναι οἱ διάφοροι κομπιναδόροι (Industrieritter), οἱ ἐπαγγελματίες χαρτοπαίκτες, οἱ λογιῆς-λογίῆς σαλτιμπάγκοι (Pickelhäfige), πολλοὶ καλαμαράδες ἢ ἐξ ἐπαγγέλματος πολιτικάντηδες. Τὸ προλεταριάτο ἔχει κι αὐτὸ τοὺς δικούς του ταξικά ἐκφυλισμένους : εἶναι αὐτοὶ πού ἀποτελοῦν τὸ λοῦμπεν προλεταριάτο. [Σημ. τοῦ Ἑνγκελς στὴ γερμανικὴ ἔκδοση].

συνέδριο ανέθεσε αυτή την έρευνα σέ μιά πενταμελή έπιτροπή (στους πολίτες Κούνο, Λυκαίν, Σπλενγκάρ, Βισάρ καί Βάλτερ : ό τελευταίος βγήκε άπ' την έπιτροπή), πού υπέβαλε την έκθεσή της στή συνδιάσκεψη τής 7 Σεπτεμβρίου. Τό συνέδριο αποφάσισε :

1. Νά διαγράψει από τή Διεθνή τόν Μιχαήλ Μπακούνιν ως ίδρυτή τής Συμμαχίας, καθώς καί για προσωπικό παράπτωμα¹⁹⁶.
2. Νά διαγράψει τόν Τζέημς Γκυγιώμ ως μέλος τής Συμμαχίας.
3. Νά δώσει στή δημοσιότητα τά ντοκουμέντα πού άφορουν τή Συμμαχία.

Έπειδή ή έπιτροπή έρευνας τής δραστηριότητας τής Συμμαχίας δέν είχε τή δυνατότητα νά δώσει στή δημοσιότητα τά ντοκουμέντα πάνω στά όποια στήριζε την έκθεσή της, εφόσον τά μέλη της έλλειπαν σέ διάφορες χώρες, ό πολίτης *Βισάρ*, τό μόνο μέλος τής έπιτροπής πού διαμένει στό Λονδίνο, τά παρέδωσε στή συντακτική έπιτροπή¹⁹⁷, ή όποία καί τά αναδημοσιεύει τώρα μέ δική της ευθύνη στην έκθεση πού ακολουθεί.

Ό φάκελλος περί Συμμαχίας ήταν τόσο όγκώδης, ώστε ή έπιτροπή, πού συνεδρίαζε κατά τή διάρκεια του συνεδρίου, μόλις πρόλαβε νά λάβει γνώση των σπουδαιότερων ντοκουμέντων, πού ήταν άπαραίτητα για νά συναχθεί κάποιο πρακτικό συμπέρασμα. Έτσι, ή έπιτροπή δέ μπόρεσε νά μελετήσει τό μεγαλύτερο μέρος των ρωσικών κειμένων. Καί ή έκθεση τής έπιτροπής προς τό συνέδριο, πού καλύπτει μόνο ένα μέρος του προβλήματος, δέ μπορεί πιά σήμερα νά θεωρηθεί έπαρκής. Για νά μπορέσει ό άναγνώστης νά καταλάβει τό νόημα καί τή σημασία αυτών των ντοκουμένων, βρεθήκαμε στην ανάγκη νά εκθέσουμε την όλη ιστορία τής Συμμαχίας.

Τά ντοκουμέντα πού δίνουμε στή δημοσιότητα αναφέρονται σέ διάφορες κατηγορίες. Μερικά άπ' αυτά έχουν ήδη δημοσιευθεί αυτοτελώς, κυρίως στά Γαλλικά. Άλλά για νά συλλάβει κανείς σωστά τό πνεύμα τής Συμμαχίας, πρέπει νά τά αντιπαραβάλει μέ άλλα, διότι μέ μιά τέτοια αντιπαραβολή θά τά δει κάτω από νέο φως. Στά ντοκουμέντα αυτά περιλαμβάνεται τό πρόγραμ-

μα τῆς ἐπίσημης Συμμαχίας. Ἔλλα εἶναι ντοκουμέντα τῆς Διεθνούς καί δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά. Ἐνα ἄλλο μέρος εἶναι ντοκουμέντα τοῦ ἰσπανικοῦ τμήματος τῆς μυστικῆς Συμμαχίας, πού τήν ὑπαρξή του τήν ἀποκάλυψαν δημοσία ὀρισμένα μέλη τῆς Συμμαχίας τήν Ἀνοιξη τοῦ 1871. Ὅποιος παρακολούθησε τό ἰσπανικό κίνημα ἐκείνης τῆς περιόδου, θά βρεῖ ἀπλῶς σ' αὐτά πιά ἀναλυτικά στοιχεῖα γιά γεγονότα πού, λίγο ἢ πολύ, ἔγιναν κιόλας γνωστά στόν πολύ κόσμο. Ἡ σημασία αὐτῶν τῶν ντοκουμέντων δέ βρίσκεται στό ὅτι δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά, ἀλλά στό ὅτι γιά πρώτη φορά γίνεται μιά τέτοια ἀντιπαράβολή τους, ὥστε νά ἀποκαλύπτεται ἡ κοινή μυστική δραστηριότητα πού προκαθόρισε τήν ἐμφάνισή τους καί ἰδίως στό ὅτι τά ἀντιπαράβαλλουμε μέ δύο κατηγορίες ντοκουμένων πού ἀκολουθοῦν. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖται ἀπό ντοκουμέντα, πού δημοσιεύθηκαν στή Ρωσική καί πού ἀποκαλύπτουν τό ἀληθινό πρόγραμμα καί τή μέθοδο δράσης τῆς Συμμαχίας. Τά ντοκουμέντα αὐτά, γραμμένα στή Ρωσική, πού τά ἔκανε δυσπρόσιτα, παρέμεναν ἔως τώρα ἄγνωστα στή Δύση, πράγμα πού ἐπέτρεπε στούς συντάκτες τους νά ἀφήνουν ἀσύδοτη τή φαντασία καί τή γλώσσα τους. Ἡ πίστή τους μετάφραση, τήν ὁποία παραθέτουμε, θά ἐπιτρέψει στόν ἀναγνώστη νά ἀξιολογήσει τήν πνευματική, ἠθική, πολιτική καί πολιτικο-οικονομική στάθμη τῶν ἀρχηγῶν τῆς Συμμαχίας.

Ἡ δεύτερη κατηγορία ἀναφέρεται σέ ἕνα μόνο ντοκουμέντο : στούς μυστικούς κανονισμούς τῆς Συμμαχίας. Εἶναι τό μόνο, λίγο-πολύ ἐκτεταμένο, ντοκουμέντο, πού πρωτοδημοσιεύεται στήν ἐκθεση αὐτή. Θά τεθεῖ ἴσως τό ἐρώτημα : Ἐπιτρέπεται σέ ἐπαναστάτες νά φέρνουν στή δημοσιότητα ντοκουμέντα ἐνός μυστικοῦ Συνδέσμου, πού προγραμματίζει μιά συνωμοτική δραστηριότητα ; Πρῶτα-πρῶτα σημειώνουμε πῶς αὐτοί οἱ μυστικοί Κανονισμοί ἀναφέρονται ρητά στόν κατάλογο τῶν ντοκουμένων, πού τή δημοσίευσή τους ζήτησε στό συνέδριο τῆς Χάγης ἡ ἐπιτροπή ἔρευνας τοῦ θέματος τῆς Συμμαχίας καί πῶς κανένας ἀπ' τούς ἀντιπροσώπους, ἀκόμα καί ἐκεῖνος πού ἐκπροσωποῦσε τή μειοψηφία στήν ἐπιτροπή, δέν ψήφισε κατά. Ἐτσι, ἡ δημοσίευση αὐτῶν τῶν ντοκουμένων εἶχε ζητηθεῖ κατηγορη-

ματικά ἀπ' τό συνέδριο, τοῦ ὁποίου τίς ἐντολές εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐκτελέσουμε. Τώρα ἐπὶ τῆς οὐσίας πρέπει νά ποῦμε τά ἑξῆς :

Ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιὰ ἐταιρία, πού, κάτω ἀπ' τή μάσκα τοῦ πιό ἀκραίου ἀναρχισμοῦ, δέ στρέφει τά χτυπήματά της ἐνάντια στίς ὑπάρχουσες κυβερνήσεις, ἀλλά ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες ἐκείνους πού δέν ἀποδέχονται τά δόγματά της καί τήν ἀρχηγία της. Βασισμένοι στή μειοψηφία κάποιου ἀστικοῦ συνεδρίου, ἡ ἐταιρία αὐτή τρυπώνει στίς γραμμές τῆς διεθνoῦς ὁργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἐπιχειρεῖ στήν ἀρχή νά ἀρπάξει τήν ἡγεσία της καί, ὅταν αὐτό τό σχέδιο ναυαγεῖ, ἐπιδιώκει τήν ἀποδιοργάνωσή της. Αὐτή ἡ ἐταιρία ἐπιχειρεῖ ἀδιάντροπα νά ὑποκαταστήσει μέ τό σεκταριστικό της πρόγραμμα καί τίς στενόμενες ιδέες της τό εὐρύ πρόγραμμα καί τούς μεγάλους σκοπούς τῆς Ἑνωσῆς μας : ὁργανώνει μέσα στούς κόλπους τῶν ἐπίσημων τμημάτων τῆς Διεθνoῦς τά δικά της μυστικά ὑποτιμήματα, πού, ὑπακούοντας σέ δικές της ἐνιαῖες ὁδηγίες, καταφέρνουν συχνά, ἐνεργώντας ἐσκεμμένα, νά παίρνουν στά χέρια τους τμήματα τῆς Διεθνoῦς. Ἀπό τίς στήλες τῶν ἐντύπων της ἐπιτίθεται ἀπροκάλυπτα ἐνάντια σ' ὅλους ἐκείνους, πού ἀρنيοῦνται νά ὑποταχθοῦν στίς θελήσεις της. Καί, ὅπως ἡ ἴδια ὁμολογεῖ, ὑποδαυλίζει ἀνοιχτά τόν πόλεμο μέσα στίς γραμμές μας. Γιά νά ἐπιτύχει τούς σκοπούς της, ἡ ἐταιρία αὐτή δέ διστάζει νά χρησιμοποιήσει κάθε μέσο καί κάθε δολιότητα. Τό ψέμμα, ἡ συκοφαντία, οἱ ἐκφοβισμοί, οἱ τραμπουκισμοί, εἶναι χαρακτηριστικά της γνωρίσματα. Τέλος, στή Ρωσία ἡ ἐταιρία αὐτή ἀντιποιεῖται κατάφορα τόν τίτλο τῆς Διεθνoῦς καί, καλυπτόμενη πίσω ἀπό τήν ἐπωνυμία τῆς Διεθνoῦς, διαπράττει ποινικά ἀδικήματα, ἀπάτες, μιὰ δολοφονία, ἐνῶ γιά ὅλα αὐτά ὁ κυβερνητικός καί ὁ ἀστικός Τύπος ἐπιρρίπτει τήν εὐθύνη στήν Ἑνωσῆ μας. Καί ἔπρεπε ἡ Διεθνῆς νά ἀποσιωπᾷ αὐτά τά γεγονότα, ἐπειδή αὐτή ἡ ἐταιρία, ὑπόλογη γιά ὅλα τοῦτα, εἶναι μυστική! Ἡ Διεθνῆς ἔχει στά χέρια της τούς Κανονισμούς αὐτῆς τῆς ἐταιρίας, θανάσιμου ἐχθροῦ της, Κανονισμούς μέ τούς ὁποίους αὐτοαναγορεύεται ἐπίσημα νέο τάγμα Ἰησουϊτῶν καί διακηρύσσει ὅτι ἔχει δικαίωμα καί χρέος νά κάνει χρήση ὅλων τῶν ἰησουϊτικῶν μεθόδων, Κανονι-

σμούς, πού ἐξηγοῦν ἅμεσα ὅλες τίς ἐχθρικές ἐνέργειες τῆς ἐταιρίας αὐτῆς ἐνάντια στή Διεθνή. Ἀλλά ἡ Διεθνὴς δέν πρέπει νά κάνει χρήση αὐτῶν τῶν ντοκουμέντων, διότι αὐτό, λέει, θά σήμαινε κατάδοση μιᾶς μυστικῆς ἐταιρίας !

Ἐνάντια σ' ὅλες αὐτές τίς ραδιουργίες ὑπάρχει ἓνα καί μόνο μέσο, πού ἔχει, ὥστόσο, ἀκαταμάχητη δύναμη : ἡ πλήρης δημοσιότητα. Ἡ ἀποκάλυψη τῶν ραδιουργιῶν αὐτῶν σέ ὅλη τους τήν ἔκταση σημαίνει τήν πλήρη ἀποδυνάμωσή τους. Ἡ συγκάλυψή τους μέ τή σιωπή μας θά ἦταν ἀπό τήν πλευρά μας ὄχι μόνο ἀφέλεια, τήν ὁποία θά χλεύαζαν πρῶτοι οἱ ἡγέτες τῆς Συμμαχίας, ἀλλά καί δειλία. Κι ἀκόμα, θά ἦταν μιᾶ πράξη προδοσίας ἐναντι τῶν Ἰσπανῶν-μελῶν τῆς Διεθνοῦς, πού, ὡς μέλη τῆς μυστικῆς Συμμαχίας, δέ δίστασαν νά ἀποκαλύψουν τήν ὑπαρξή αὐτῆς τῆς ἐταιρίας καί τή μέθοδο δράσης της, μόλις πῆρε ἀπροκάλυπτα ἐχθρική στάση ἀπέναντι στή Διεθνή. Ἐπιπλέον, ὅλα ὅσα διαλαμβάνονται στούς μυστικούς Κανονισμούς περιέχονται ἤδη, καί μάλιστα πιό καθαρά διατυπωμένα, στά Ρωσικά ντοκουμέντα, πού ἐξέδωσαν οἱ ἴδιοι οἱ Μπακούνιν καί Νετσάγιεφ. Οἱ Κανονισμοί ἀποτελοῦν ἀπλῶς τήν ἐπιβεβαίωσή τους.

Ἄς φωνασκοῦν οἱ ἡγέτες τῆς Συμμαχίας περί προδοσίας. Ἐμεῖς τούς παραδίδουμε στήν περιφρόνηση τῶν ἐργατῶν καί στήν εὐνοια τῶν κυβερνήσεων, στίς ὁποῖες πρόσφεραν ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες, ἀποδιοργανώνοντας τό ἐργατικό κίνημα. Ἡ ἐφημερίδα τῆς Ζυρίχης «Tagwacht» εἶχε ἀπόλυτο δίκιο ὅταν, ἀπαντώντας στόν Μπακούνιν, ἔλεγε :

«Ἄν δέν εἴσθε πληρωμένος πράκτορας, τότε, ὅπως καί νάχει, ἓνα εἶναι φανερό : κανένας πληρωμένος πράκτορας δέ θά μπορούσε νά προξενήσει μεγαλύτερη ζημιά ἀπ' ὅ,τι προξενήσατε ἐσεῖς»¹⁹⁸.

II

Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ

Ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας¹⁵⁹ ἔχει καθάρᾳ ἀστική προέλευση. Δέν βγῆκε μέσα ἀπὸ τὴ Διεθνή. Εἶναι μιὰ παραφυάδα τοῦ Συνδέσμου εἰρήνης καὶ ἐλευθερίας¹⁹⁹, ἐνὸς θνησιγενοῦς ὁμίλου τῶν ἀστῶν ρεπουμπλικάνων. Ἡ Διεθνὴς εἶχε κιόλας ἀπλώσει βαθιά τίς ρίζες της, ὅταν μπῆκε στὸ μυαλὸ τοῦ Μιχαήλ Μπακούνιν ἡ ἰδέα νὰ παραστήσει τὸν ἀπελευθερωτὴ τοῦ προλεταριάτου. Ἡ Διεθνὴς τοῦ παρεῖχε ἀπλῶς τὸ πεδίο δράσης, ποὺ ὑπάρχει γενικά γιὰ ὅλα τὰ μέλη της. Γιὰ νὰ ἀναδειχθεῖ στὴ Διεθνή, θὰ χρειαζόταν στήν ἀρχὴ νὰ κατακτήσει μὲ τὸ σπαθί του μιὰ θέση, δουλεύοντας μὲ ἐπιμονή καὶ αὐταπάρνηση. Ἐκρίνε ὅμως ὅτι δίπλα στοὺς ἀστoύς τοῦ Συνδέσμου θὰ ἔχει καλύτερες προοπτικὲς καὶ πιὸ εὐκόλο δρόμο.

Ἔτσι, τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1867 κατάφερε νὰ ἐκλεγεῖ μέλος τῆς μόνιμης ἐπιτροπῆς τοῦ Συνδέσμου εἰρήνης καὶ πῆρε στὰ σοβαρά τὸ ρόλο του. Μπορεῖ μάλιστα νὰ πεῖ κανεῖς πῶς, μαζί μὲ τὸν Μπαρνί, βουλευτὴ τώρα στὶς Βερσαλλίες, ἦταν ἡ ψυχὴ αὐτῆς τῆς ἐπιτροπῆς. Διεκδικώντας τὸ ρόλο θεωρητικοῦ τοῦ Συνδέσμου, ὁ Μπακούνιν ἐτοιμάστηκε νὰ ἐκδώσει ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Συνδέσμου μιὰ ἐργασία μὲ τὸν τίτλο «Φεντεραλισμός, σοσιαλισμός καὶ ἀντιθεολογισμός»^{*200}. Σύντομα, ὅμως, πείσθηκε πῶς ὁ Σύνδεσμος παραμένει ἓνα ἀσήμαντο σωματεῖο καὶ πῶς οἱ φιλελεύθεροι ποὺ ἀνῆκαν σ' αὐτόν βλέπουν τὰ συνέδριά του

* Ἡ ἐκτύπωση αὐτῆς τῆς Βίβλου τῶν *ισμῶν* σταμάτησε στὸ τρίτο φύλλο, διότι δέν ὑπῆρχαν ἄλλα χειρόγραφα.

άπλως σάν ένα μέσο γιά νά συνδυάζουν ταξίδια αναψυχῆς μέ πομπώδη λογίδια, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ Διεθνὴς ἀναπτύσσεται ἀπό μέρα σέ μέρα. Ἄρχισε τότε νά σκέφτεται πῶς νά μπολιάσει τό Σύνδεσμο στή Διεθνή. Γιά νά πραγματοποιήσῃ τό σχέδιό του, ὁ Μπακούνιν κατὰφερε, μέ πρόταση τοῦ Ἑλπίντιν, νά γίνῃ τόν Ἰούλιο τοῦ 1868 μέλος τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τῆς Γενεῆς [τῆς Διεθνούς]. Ἐξάλλου, ἐκμαίευσε ἀπό τήν ἐπιτροπή τοῦ Συνδέσμου μιά ἀπόφαση νά προταθεῖ στό συνέδριο τῆς Διεθνούς στίς Βρυξέλλες^{*199} ἡ σύναψη μιᾶς ἐπιθετικῆς καί ἀμυντικῆς συμμαχίας μεταξὺ τῶν δύο κοινοτήτων. Γιά νά ἐπιτύχει μάλιστα νά ἐπικυρωθεῖ ἀπό τό συνέδριο τοῦ Συνδέσμου αὐτή ἡ φλογερή πρόταση, ὁ Μπακούνιν ἔγραψε μιά ἀπόρρητη ἐγκύκλιο²⁰¹ καί κατόπιν ἔπεισε τήν ἐπιτροπή νά τήν υἱοθετήσῃ καί νά τήν διανείμῃ στοὺς «κυρίους» τοῦ Συνδέσμου. Στήν ἐγκύκλιο ὁμολογεῖ ἀπερίφραστα ὅτι ὁ Σύνδεσμος, πού ὥς τώρα ἦταν μιά θλιβερή φάρσα, θά μπορέσῃ νά ἀποκτήσῃ κάποια σημασία μόνο ἂν στή συμμαχία τῶν καταπιεστῶν ἀντιτάξῃ

«τῇ συμμαχία τῶν λαῶν, τῇ συμμαχία τῶν ἐργατῶν ... μπορούμε νά γίνουμε κάτι μόνο στήν περίπτωση, πού θά θελήσουμε νά γίνουμε εἰλικρινεῖς καί πραγματικοί ἐκπρόσωποι τῶν ἑκατομμυρίων ἐργατῶν».

Ἡ θεία ἀποστολή τοῦ ἱεροῦ Συνδέσμου θά ἦταν νά προσφέρει τήν ἐργατική τάξη σπονδή στό ἀπρόσκλητο ἀστικό Κοινοβούλιο, στό ὁποῖο θά ἐμπιστευόταν τῇ φροντίδα γιά τήν πολιτική της καθοδήγηση.

«Γιά νά ἀποβεῖ ὁ Σύνδεσμός μας μιά δύναμη ὠφέλιμη καί πραγματική» — λέει στό τέλος ἡ ἐγκύκλιος, — «ὀφείλει νά γίνῃ *καθαρά πολιτική ἐκφραση* τῶν μεγάλων πολιτικῶν καί κοινωνικῶν συμφερόντων καί ἀρχῶν, πού τώρα ἀναπτύσσονται τόσο νικηφόρα καί διαδίδονται ἀπό τή μεγάλη Διεθνή Ἐνωση Ἐργατῶν τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς».

Τό συνέδριο τῶν Βρυξελῶν βρῆκε τό θάρρος νά ἀπορρίψῃ τήν πρόταση τοῦ Συνδέσμου. Μεγάλη ἦταν ἡ ἀγανάκτηση καί ἡ ὀργή τοῦ Μπακούνιν. Ἀπ' τή μιά μεριά, ἡ Διεθνὴς ξέφευγε ἀπ' τήν κηδεμονία του. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, ὁ πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου, καθηγητῆς Γκούσταβ Φόγκτ, τοῦ τὰ ἔψελνε ἀπ' τήν καλή.

* — τρίτο γενικό συνέδριο τῆς Διεθνούς Ἐνωσης Ἐργατῶν (Σημ. μετ.).

«Εἴτε δὲν ἦσουν βέβαιος», — ἔγραφε στὸν Μπακούνιν, — «γιά τὴν ἐπιτυχία τῆς πρόσκλησής μας, ὅποτε ἐξέθεσες τὸν Σύνδεσμό μας, εἴτε ἤξερες ποιά ἐκπληξη μᾶς ἐτοίμαζαν οἱ φίλοι σου ἀπ' τὴ Διεθνῆ, ὅποτε μᾶς ἐξάπατησες κατὰ τρόπο ἐπαίσχυντο. Σέ ρωτάω, τί θά ποῦμε στὸ συνέδριό μας...».

Ὁ Μπακούνιν ἀπάντησε μὲ ἓνα γράμμα, πού τὸ ἔδινε νά τὸ διαβάσει ὅποιος τὸ ἐπιθυμοῦσε.

«Δὲν μποροῦσα νά προβλέψω», — ἔγραφε — «ὅτι τὸ συνέδριο τῆς Διεθνoῦς θά μᾶς ἔδινε μιά τόσο χονδροειδῆ καὶ ἐσκεμμένα προσβλητικὴ ἀπάντηση, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ προκάλεσαν οἱ ραδιουργίες μιᾶς κλίκας Γερμανῶν, πού μισοῦν τοὺς Ρώσους» (προφορικὰ διευκρίνιζε στοὺς ἀκροατές του ὅτι γινόνταν λόγος γιὰ τὴν «κλίκαν» τοῦ Μάρξ). «Μέ ρωτᾷς τί θά κάνουμε ; Θά λάβω τὴν τιμὴ νά ἀπαντήσω σ' αὐτὴν τὴν χονδροειδῆ προσβολή ἐξ ὀνόματος τῆς ἐπιτροπῆς ἀπὸ τὸ βῆμα τοῦ συνεδρίου μας».

Ἀντὶ νά τηρήσει τὴν ὑπόσχεσή του, ὁ Μπακούνιν ἄλλαξε ἀμφίεση. Στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου στὴ Βέρνη πρότεινε ἓνα πρόγραμμα κάποιου φανταστικοῦ σοσιαλισμοῦ, στὸ ὁποῖο ζητοῦσε τὴν ἐξίσωση τάξεων καὶ ἀτόμων, θέλοντας νά ὑπερακοντίσει τίς κυρίες τοῦ Συνδέσμου, πού, πρὸς τὸ παρόν, ζητοῦσαν ἀπλῶς τὴν ἐξίσωση τῶν φύλων. Ἡττημένος καὶ πάλι, ἐγκατέλειψε τὸ συνέδριο καὶ ἀκολουθοῦμενος ἀπὸ μιά μηδαμινὴ μειοψηφία πῆγε στὴ Γενεύη*.

Ἡ συμμαχία μεταξὺ ἀστῶν καὶ ἐργατῶν, ὅπως τὴν φανταζόταν ὁ Μπακούνιν, δὲν ἔπρεπε νά περιοριστεῖ στὸ νά εἶναι μιά ἐπίσημη συμμαχία. Στούς μυστικούς Κανονισμούς τῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας (βλ. «Ντοκουμέντα» ἀριθ. 1)²⁰³ ὑπάρχουν ἐνδείξεις πὼς ὁ Μπακούνιν μέσα στοὺς κόλπους τοῦ Συνδέσμου εἶχε ἤδη θέσει τίς βάσεις τῆς μυστικῆς ἐταιρίας, ἢ ὅποια θά ἔπρεπε νά τὸν κατευθύνει. Ὅχι μόνο οἱ ὀνομασίες τῶν καθοδηγητικῶν ὀργάνων συμπίπτουν μὲ τίς ὀνομασίες τῶν ὀργάνων τοῦ Συνδέσμου (Μόνιμη Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, Κεντρικό

* Μεταξὺ αὐτῶν πού ἀποσχίσθηκαν συναντοῦμε τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀλμπέρ Ρισάρ ἀπὸ τὴ Λυών, σήμερα πράκτορα τῆς βοναπαρτικῆς ἀστυνομίας, τοῦ Γκαμπούτσι, δικηγόρου ἀπ' τὴ Νεάπολη (βλ. τὸ κεφάλαιο περὶ Ἰταλίας)²⁰², τοῦ Ζουκόφσκι, πού ἔγινε ἀργότερα γραμματέας τῆς ἐπίσημης Συμμαχίας, καὶ κάποιου Μπύτνερ, καλαϊτζὴ ἀπ' τὴ Γενεύη, πού σήμερα ἀνήκει σὲ ὑπεραντιδραστικὸ κόμμα.

Γραφείο, Ἐθνικές Ἐπιτροπές), ἀλλά καί, ὅπως ἀναφέρεται στούς μυστικούς Κανονισμούς, «ἡ πλειοψηφία τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν τῆς Συμμαχίας» ἀποτελεῖται ἀπό «πρώην συνέδρους τοῦ συνεδρίου τῆς Βέρνης». Γιά νά ἐπιβάλλει τήν ἀναγνώρισή του ὡς ἡγέτη τῆς Διεθοῦς, χρειαζόταν νά παρουσιαστεῖ σάν ἡγέτης ἑνός ἄλλου στρατοῦ, ἀπόλυτα ἀφοσιωμένου στό πρόσωπό του, ἑνός στρατοῦ πού θά ἔπρεπε νά τόν κατοχυρώνει ἡ μυστική ὀργάνωση. Προετοιμάζοντας τήν ἐπίσημη συγχώνευση τῆς ἐταιρίας του μέ τή Διεθνή, ὁ Μπακούνιν λογάριαζε νά ἐπεκτείνει τή διακλάδωση αὐτῆς τῆς ἐταιρίας σ' ὅλα τά τμήματα καί νά πάρει ἔτσι στά χέρια του τήν ἀπόλυτη καθοδήγησή τους. Γι' αὐτό τό σκοπό ἱδρύσε στή Γενεύη τήν (ἐπίσημη) Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Φαινομενικά ἐπρόκειτο γιά μιὰ ἐπίσημη ἐταιρία, ἡ ὁποία, ἂν καί ἦταν ὁλότελα ἐνσωματωμένη στή Διεθνή, ἔπρεπε, παράλληλα, νά ἔχει μιὰ δική της ξεχωριστή διεθνή ὀργάνωση, κεντρική ἐπιτροπή, ἐθνικά γραφεῖα καί τμήματα, ἀνεξάρτητα ἀπ' τήν Ἐνωσή μας. Παράλληλα μέ τό δικό μας ἐτήσιο συνέδριο, ἡ Συμμαχία ἔπρεπε νά συγκαλεῖ τό δικό της ἐπίσημο συνέδριο. Πίσω, ὅμως, ὅπ' αὐτή τήν ἐπίσημη Συμμαχία κρυβόταν μιὰ ἄλλη Συμμαχία, πού κι αὐτή βρισκόταν ὑπό τήν ἡγεσία τῆς ἀκόμα πιό μυστικῆς Συμμαχίας τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν, τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ δικτάτορα Μπακούνιν.

Τό μυστικό Καταστατικό τῆς «Ὁργάνωσης τῆς Συμμαχίας τῶν Διεθνῶν Ἀδελφῶν» ἀναφέρει ὅτι σ' αὐτήν τήν Συμμαχία ὑπάρχουν «τρεῖς βαθμοί»: *I. Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί. II. Οἱ ἐθνικοὶ ἀδελφοί. III. Ἡ μισοπαράνομη καί μισοἐπίσημη ὀργάνωση τῆς Διεθοῦς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας.*

I. Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί, πού ὁ ἀριθμός τους συμποσοῦται σέ μιὰ «ἐκατοντάδα», ἀποτελοῦν τήν ἱερά σύνοδο τῶν καρδιναλίων. Ὑπάρχουν στήν κεντρική ἐπιτροπή καί σέ ἐθνικές ἐπιτροπές, συγκροτημένες σέ ἐκτελεστικά γραφεῖα καί ἐποπτικές ἐπιτροπές. Οἱ ἴδιες αὐτές ἐπιτροπές λογοδοτοῦν στή «Συντακτική» ἢ σέ γενική συνέλευση, πού ἀπαρτίζεται τουλάχιστον ἀπό τά δύο τρίτα τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν. Αὐτοί οἱ συμμαχίτες ἀδελφοί

«δέν ἔχουν ἄλλη πατρίδα ἐκτός ἀπό τήν παγκόσμια ἐπανάσταση, ἄλλους ξένους καί ἄλλους ἐχθρούς ἐκτός ἀπό τήν ἀντίδραση. Ἀπορρίπτουν κάθε

πολιτική συμφιλίωσις καὶ ὑποχωρήσεων καὶ θεωροῦν ἀντιδραστικὸν κάθε πολιτικὸν κίνημα, πού δὲν στοχεύει ἄμεσα καὶ κατευθεὶαν στό θρίαμβον τῶν ἀρχῶν τους».

Ἄλλὰ μιά καὶ ἡ παράγραφος αὐτὴ ἀναβάλλει τὴν πολιτικὴν δράση τῆς «ἐκατονταρχίας» ὥς τίς Ἑλληνικὲς Καλλένδες καὶ μιά πού αὐτοὶ οἱ ἀσυμβίβαστοι δέ σκοπεύουν νὰ παραιτηθοῦν ἀπ' τὰ πλεονεκτήματα πού προσφέρουν οἱ ἐπίσημες θέσεις, ἡ παράγραφος 8 λέει :

«Κανένας ἀδελφός δέ μπορεῖ νὰ καταλάβει ἐπίσημη θέση δίχως τὴ συγκατάθεση τῆς ἐπιτροπῆς στὴν ὁποία ἀνήκει».

Ὅταν θὰ φθάσουμε στό κεφάλαιο γιὰ τὴν Ἰσπανία καὶ τὴν Ἰταλία, θὰ δοῦμε πῶς οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Συμμαχίας ἔσπευσαν νὰ ἐφαρμόσουν στὴν πράξη αὐτὴ τὴν παράγραφο. Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί

«εἶναι ἀδελφοί... ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς πρέπει νὰ εἶναι ἱερός γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους, πῶς ἱερός καὶ ἀπὸ πραγματικὸ ἀδελφός. Ὁ κάθε ἀδελφός πρέπει νὰ βοηθῆται καὶ νὰ προστατεύεται ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους μέσα στὰ ὅρια τοῦ ἐφικτοῦ».

Ἡ ὑπόθεση Νετσάγιεφ θὰ μᾶς δείξει τί σημαίνει αὐτό τό μυστηριώδες ὅριο τοῦ ἐφικτοῦ.

«Ὅλοι οἱ διεθνεῖς ἀδελφοὶ γνωρίζονται μεταξύ τους. Ἀνάμεσά τους δὲν πρέπει ποτέ νὰ ὑπάρχουν πολιτικὰ μυστικά. Κανένας τους δέ μπορεῖ νὰ μετέχει σὲ ὅποιονδήποτε μυστικὸν σύνδεσμον δίχως τὴ ρητὴ συγκατάθεση τῆς ἐπιτροπῆς του καὶ, ἐφόσον εἶναι ἀνάγκη καὶ τό ζητήσῃ αὐτὴ ἡ τελευταία, δίχως τὴ συγκατάθεση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Καὶ μπορεῖ νὰ μετασχεῖ σ' ἓνα τέτοιο μυστικὸν σύνδεσμον, μόνο ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἀποκαλύπτει στίς ἐπιτροπὲς ὅλα τὰ μυστικά, πού μποροῦν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα νὰ τίς ἐνδιαφέρουν».

Οἱ Πιερρί καὶ οἱ Στίμπερ χρησιμοποιοῦν σάν χαφιέδες μόνον εὐτελεῖ καὶ διεφθαρμένα ἄτομα. Ἡ Συμμαχία, ὅμως, στέλνοντας τοὺς ψευτοαδελφοὺς στοὺς μυστικούς συνδέσμους γιὰ νὰ προδίδουν τὰ μυστικά τους, ἀναθέτει ρόλον χαφιέδων στοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, σύμφωνα μέ τό δικό της σχέδιον, θὰ ἔπρεπε νὰ τεθοῦν ἐπικεφαλῇ τῆς «Παγκόσμιας ἐπανάστασης». Ἀλλωστε, ὁ ἐπαναστάτης-παλιάτσος διαπράττει τὴν ἀτιμία παίζοντας παντομίμα.

«Διεθνής αδελφός μπορεί νά γίνει μόνον εκείνος, πού αποδέχεται ειλικρινά όλο τό πρόγραμμα, μέ όλες τίς θεωρητικές καί πρακτικές συνέπειες πού απορρέουν απ' αὐτό, εκείνος, τοῦ ὁποίου ὁ νοῦς, ἡ ἐνεργητικότητα, ἡ ἐντιμότητα» (!) «καί ἡ ἐγκράτεια συνδυάζονται μέ τό ἐπαναστατικό πάθος, ἐκεῖνος, πού ἔχει τό διάβολο μέσα του».

II. Οἱ ἐθνικοὶ ἀδελφοί, μέ βάση τό ἴδιο διάγραμμα τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν, εἶναι ὀργανωμένοι κατά χώρα σέ ἐθνική ἐταιρία, ἀλλά σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει οὔτε κἂν νά ὑποπεύονται τήν ὑπαρξη τῆς διεθνοῦς ὀργάνωσης.

III. Ἡ μυστική Διεθνής Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, πού στρατολογεῖ μέλη ἀπό παντοῦ, διαθέτει ἓνα νομοθετικό ὄργανο στό πρόσωπο τῆς *μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς*, ἡ ὁποία, στήν πλήρη σύνθεσή της, ὀνομάζεται γενική μυστική συνέλευση τῆς Συμμαχίας. Ἡ συνέλευση αὐτή συνέρχεται μιά φορά τό χρόνο κατά τή διάρκεια τοῦ συνεδρίου τῆς Διεθνοῦς καί συγκαλεῖται σέ ἑκτακτες περιπτώσεις ἀπό τό Κεντρικό Γραφεῖο εἴτε ἀπό τό Κεντρικό Τμήμα τῆς Γενεύης.

Τό *Κεντρικό Τμήμα τῆς Γενεύης* ἀποτελεῖ «μόνιμη ἀντιπροσωπευτική τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καί «ἐκτελεστικό συμβούλιο τῆς Συμμαχίας». Ὑποδιαιρεῖται σέ *Κεντρικό Γραφεῖο* καί σέ *Ἐποπτική Ἐπιτροπή*. Τό Κεντρικό Γραφεῖο, ἀποτελούμενο ἀπό 3-7 μέλη, εἶναι ἡ πραγματική ἐκτελεστική ἐξουσία τῆς Συμμαχίας :

«Παίρνει ἐντολές ἀπό τό Κεντρικό Τμήμα τῆς Γενεύης καί στέλνει τίς ἀνακοινώσεις του, *γιά νά μὴν ποῦμε τίς ἀπόρρητες διαταγές του*, σ' όλες τίς ἐθνικές ἐπιτροπές, ἀπ' τίς ὁποῖες παίρνει ἀπόρρητες ἐκθέσεις τουλάχιστον μιά φορά τό μήνα».

Αὐτό τό Κεντρικό Γραφεῖο τά καταφέρνει νά εἶναι διςυπόστατο, δηλαδή καί μυστικό καί ἐπίσημο, γιατί ὡς μέρος

«τοῦ μυστικοῦ κεντρικοῦ τμήματος, τό Γραφεῖο εἶναι παράνομη ὀργάνωση... ὡς μέρος τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας τῆς ἐπίσημης Συμμαχίας, εἶναι ἐπίσημη ὀργάνωση».

Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι ὁ Μπακούνιν εἶχε σκαρώσει ὅλη αὐτή τή μυστική καί ἐπίσημη καθοδήγηση τῆς «προσφιλοῦς Συμμαχίας» του προτοῦ ἀκόμα κάνει τήν ἐμφάνισή της καί ὅτι τά μέλη, πού μετεῖχαν ἀργότερα στίς κάθε λογῆς ἐκλογικές δια-

δικασίες, ήταν σκέτα ανδρείκελα της φάρσας που αυτός έπαιζε. Άλλωστε, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, ο Μπακούνιν δέ δίσταζε καθόλου να τό διαλαλεί. Τό Κεντρικό Τμήμα της Γενεύης, που είχε καθήκον να δίνει εντολές στό Κεντρικό Γραφείο, ήταν άπλως ένας σκηνικός διάκοσμος, έφόσον οί αποφάσεις του, έστω καί αν είχαν ληφθεῖ κατά πλειοψηφία, δέσμευαν τό Γραφείο μόνο στήν περίπτωση, που

«ή πλειοψηφία τών μελών του Γραφείου δέν ήθελε να τίς προσβάλει στή γενική συνέλευση, τήν όποία όφείλει να συγκαλέσει υποχρεωτικά μέσα σέ τρεῖς έβδομάδες. Ἡ γενική συνέλευση, που συγκαλείται μ' αυτόν τόν τρόπο, δικαιούται να αποφασίσει έφόσον απαρτίζεται από τά δύο τρίτα του συνόλου τών μελών της».

Καθώς βλέπουμε, τό Κεντρικό Γραφείο περιέβαλε τόν εαυτό του μέ όλες τίς συνταγματικές έγγυήσεις που σιγουρεύουν τήν ανεξαρτησία του.

Θά μπορούσε να πιστέψει κάποιος άφελής πώς αυτό τό αυτοκέφαλο κεντρικό γραφείο είχε, τουλάχιστιον, εκλεγεί έλευθερα από τό Κεντρικό Τμήμα της Γενεύης. Τίποτα άπ' όλα αυτά : τό προσωρινό Κεντρικό Γραφείο

«τό εκπροσωπεί ή ομάδα πρωτοβουλίας της Γενεύης ως Γραφείο προσωρινά εκλεγμένο άπ' όλα τά ιδρυτικά μέλη της Συμμαχίας, τά περισσότερα άπ' τά όποια, πρώην σύνεδροι του συνεδρίου της Βέρνης, έφυγαν για τίς χώρες τους» (μέ εξαίρεση τόν Μπακούνιν), «*ματαβιβάζοντας τά πληρεξούσιά τους στόν πολίτη Μπακούνιν*».

Έτσι, ιδρυτικά μέλη της Συμμαχίας είναι όλοι κι όλοι μερικοί άστοί, που είχαν άποσχισθεῖ άπ' τόν Σύνδεσμο ειρήνης.

Ωστε, ή μόνιμη Κεντρική Έπιτροπή, που σφετερίστηκε τή συντακτική καί νομοθετική έξουσία όλης της Συμμαχίας, είναι αυτοδιορισμένη. Ἡ μόνιμη εκτελεστική αντιπροσωπεία αυτής της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής, τό Κεντρικό Τμήμα της Γενεύης, είναι αυτοδιορισμένο καί όχι εκλεγμένο από τήν επιτροπή αυτή. Τό κεντρικό εκτελεστικό Γραφείο αυτού του κεντρικού τμήματος της Γενεύης, αντί να εκλεγεί από τό τμήμα, επιβλήθηκε σ' αυτό από μιá ομάδα ανθρώπων, που όλοι τους «μεταβίβασαν τά πληρεξούσιά τους στόν πολίτη Μπ.».

“Ωστε, λοιπόν, ὁ βασικός ἄξονας τῆς Συμμαχίας εἶναι «ὁ πολίτης Μπ.». Καί προκειμένου νά διαφυλάξει γιά τόν ἑαυτό του αὐτόν τόν κεντρικό ρόλο, στό μυστικό Καταστατικό τῆς Συμμαχίας ἀναφέρονται κατά λέξη τά ἑξῆς :

«Ἡ ἐξωτερική μορφή διακυβέρνησής της θά ἀντιστοιχεῖ πρὸς τήν Προεδρία μιᾶς ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας»,

μιὰ Προεδρία, πού πρὶν ἀκόμα συσταθεῖ εἶχε μόνιμο Πρόεδρο τόν «πολίτη Μπ.».

Κι ἐπειδὴ ἡ Συμμαχία εἶναι μιὰ διεθνὴς ἐταιρία, θά ὑπάρχει σέ κάθε χώρα μιὰ ἐθνική ἐπιτροπή, πού θά ἀπαρτίζεται

«ἀπ’ ὅλα τά ὁμοεθνῆ μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς».

Ἄρκοῦν τρία μέλη γιά νά σχηματισθεῖ μιὰ ἐθνική ἐπιτροπή. Καί γιά νά ὑπάρχει σιγουριά πὼς θά τηρεῖται αὐστηρά ἡ ἱεραρχική σχέση,

«οἱ ἐθνικὲς ἐπιτροπὲς θά χρησιμεύουν ὡς οἱ μόνοι ἐνδιάμεσοι ἀνάμεσα στό Κεντρικό Γραφεῖο καί ὅλες τίς τοπικὲς ὁμάδες τῆς χώρας τους».

Οἱ ἐθνικὲς ἐπιτροπὲς

«ὀφείλουν νά ἐξασφαλίσουν τήν ὀργάνωση τῆς Συμμαχίας στὶς χώρες τους κατά τέτοιο τρόπο, ὥστε τά μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς νά κυριαρχοῦν πάντα σ’ αὐτήν καί νά τήν ἐκπροσωποῦν στά συνέδρια».

Ἰδού τί πάει νά πεῖ στή γλώσσα τῶν συμμαχιτῶν ὀργανωτική οἰκοδόμηση ἀπ’ τά κάτω πρὸς τά πάνω. Οἱ τοπικὲς ὁμάδες δέν ἔχουν ἄλλα δικαιώματα, ἔξω ἀπ’ τό δικαίωμα νά στέλνουν στὶς ἐθνικὲς ἐπιτροπὲς τά προγράμματα καί τά καταστατικά τους προκειμένου νά λάβουν

«τὴν ἐπικύρωση τοῦ Κεντρικοῦ Γραφείου, δίχως τὴν ὁποία οἱ τοπικὲς ὁμάδες δέ μποροῦν νά ἀνήκουν στὴ Συμμαχία».

Ὅταν πιά αὐτὴ ἡ δεσποτική καί ἱεραρχικά συγκροτημένη μυστική ὀργάνωση ἐγινε δεκτὴ στὴ Διεθνή, δέν τῆς ἔμενε ἄλλο παρά νά τήν ἀποδιοργανώσει. Γιά νά τό ἐπιτύχει αὐτό, θά ἦταν ἀρκετό νά κάνει τά τμήματά της ἀναρχικά καί αὐτόνομα καί νά μεταβάλλει τά κεντρικά της ὄργανα σέ ἀπλᾶ γραμματοκιβώτια,

σέ «γραφεία ἀλληλογραφίας καί στατιστικῆς», ὅπως καί πράγματι τό ἐπιχείρησε ἀργότερα.

Ἡ λίστα τῶν ἐπαναστατικῶν περγαμηνῶν τοῦ μόνιμου «πολίτη Μπ.» δέν ἦταν καί τόσο λαμπρή, ὥστε νά μπορεῖ νά υπολογίζει ὅτι θά διαιωνίζεται στή μυστική καί πολύ λιγότερο στήν ἐπίσημη Συμμαχία ἢ μόνιμη δικτατορία, πού ὁ ἴδιος εἶχε ἐπιβάλει. Ἐπρεπε, λοιπόν, νά τήν συγκαλύψει μέ δημοκρατικοφανῆ τεχνάσματα. Γιά τοῦτο τό λόγο στούς μυστικούς Κανονισμούς ὑπάρχει ἡ πρόβλεψη πῶς τό προσωρινό Κεντρικό Γραφεῖο (διαβάστε : ὁ μόνιμος πολίτης) θά λειτουργήσῃ ἴσαμε τήν πρώτη ἐπίσημη γενικά συνέλευση τῆς Συμμαχίας, ἡ ὁποία καί θά ὀρίσει τά μέλη τοῦ νέου μόνιμου Κεντρικοῦ Γραφείου. Ἀλλά

«ἐπειδὴ εἶναι ἐντελῶς ἀπαραίτητο ν' ἀπαρτίζεται πάντα τό Κεντρικό Γραφεῖο ἀπό μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, αὐτή ἡ τελευταία ὀφείλει νά ἐξασφαλίζει διαμέσου τῶν ἐθνικῶν ἐπιτροπῶν τῆς τέτοια ὀργάνωση ὅλων τῶν τοπικῶν ομάδων καί τέτοια καθοδήγησή τους, ὥστε *νά στείλουν ἀντιπροσώπους* στή συνέλευση αὐτή *μόνο μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς* ἢ, ἐφόσον δέν ὑπάρχουν τέτοια μέλη, ἀνθρώπους *ἀπόλυτα ἀφοσιωμένους στήν ἡγεσία* τῶν ἐθνικῶν ἐπιτροπῶν τους, προκειμένου ἡ μόνιμη Κεντρική Ἐπιτροπή *νά κρατάει πάντα στά χέρια τῆς* ὅλη τήν ὀργάνωση τῆς Συμμαχίας».

Οἱ ὁδηγίες αὐτές δέν προέρχονται ἀπό βοναπαρτικό ὑπουργό ἢ νομάρχη στίς παραμονές ἐκλογῶν, ἀλλά ἀπό ἄνθρωπο πού ἀποτελεῖ προσωποποίηση τοῦ ἀντιαυταρχισμοῦ, ἀπό ἕναν ποῦρο ἀναρχικό, ἕναν ἀπόστολο τῆς ὀργάνωσης ἀπ' τά κάτω πρὸς τά πάνω, ἕναν Bayard τῆς αὐτονομίας τῶν τμημάτων καί τῆς ἐλεύθερης ὁμοσπονδιοποίησης τῶν αὐτόνομων ομάδων, ἀπό τόν Ἅγιο-Μιχαήλ Μπακούνιν, μέ σκοπὸ τή διατήρηση τῆς μονιμότητάς του.

Ἐξετάσαμε τή μυστική ὀργάνωση, πού εἶχε προορισμὸ νά διαιωνίσει τή δικτατορία τοῦ «πολίτη Μπ.». Ἄς δοῦμε τώρα τό πρόγραμμά της.

«Ἡ συνένωση τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν ἀποβλέπει σέ μιά γενική καί συνάμα κοινωνική, φιλοσοφική, οἰκονομική καί πολιτική ἐπανάσταση, ὥστε ἀπὸ τῆ σημερινῆ κατάσταση πραγμάτων, πού βασίζεται στήν ἰδιοκτησία, στήν ἐκμετάλλευση, στήν ἀρχή τοῦ αὐταρχισμοῦ — θρησκευτικοῦ, μεταφυσικοῦ καί ἀστικοδογματικοῦ ἢ ἀκόμα γιακωβίνικου-ἐπαναστατικοῦ —

νά μή μείνει πέτρα επί πέτρας, ἀρχικά σ' ὅλη τήν Εὐρώπη καί κατόπιν στόν ὑπόλοιπο κόσμο. Μέ τό κάλεσμα: εἰρήνη στους ἐργαζόμενους, λευτεριά σ' ὅλους τούς καταπιεζόμενους, θάνατος στους καταπιεστές, τούς ἐκμεταλλευτές καί τούς κάθε λογῆς προστάτες, θέλουμε νά γκρεμίσουμε ὅλα τά κράτη κι ὅλες τίς ἐκκλησίες, μαζί μέ ὅλους τούς θεσμούς καί τούς νόμους τους, θρησκευτικούς, πολιτικούς, νομικούς, δημοσιονομικούς, ἀστυνομικούς, πανεπιστημιακούς, οἰκονομικούς καί κοινωνικούς, ὥστε τά ἑκατομμύρια τῶν ἐξαπατημένων, ὑποδουλωμένων, βασανισμένων, ἐκμεταλλευόμενων ἀνθρώπων ὑπάρξουν νά ἀναπνεύσουν, ἐπιτέλουν, ἀπόλυτα ἐλεύθερα, λυτρωμένα ἀπ' ὅλους τούς ἐπίσημους καί ἀνεπίσημους, συλλογικούς καί ἀτομικούς ποδηγέτες καί εὐεργέτες».

Νά τί θά πεῖ *ἐπαναστατικός ἐπαναστατισμός!* Ὁ πρῶτος ὁρος γιά νά ἐπιτευχθεῖ αὐτός ὁ ἐκπληκτικός στόχος συνίσταται ὄχι στό νά ἀγωνίζεσαι ἐνάντια στά ὑπάρχοντα κράτη καί τίς κυβερνήσεις μέ τά συνηθισμένα μέσα τῶν ἀπλῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλά, ἀντίθετα, νά ρίχνεσαι μέ ἡχηρές καί ἡθοπλαστικές φράσεις ἐνάντια

«στό θεσμό τοῦ κράτους, καθὼς καί ἐνάντια στό φυσικό του ἐπακόλουθο, πού ταυτόχρονα εἶναι καί θεμέλιό του, τήν ἀτομική ἰδιοκτησία».

Συνεπῶς, δέν πρόκειται γιά τήν ἀνατροπή τοῦ βοναπαρτικοῦ, τοῦ πρωσικοῦ ἢ τοῦ ρωσικοῦ κράτους, ἀλλά ἑνός κράτους ἀφηρημένου, τοῦ κράτους ὡς κράτους, ἑνός κράτους πού δέν ὑπάρχει πουθενά. Ἐνῶ, ὅμως, οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί, στόν ἀδυσώπητο ἀγώνα τους ἐνάντια σ' αὐτό τό νεφελῶδες κράτος, καταφέρνουν νά ἀποφεύγουν τήν ἀστυνομική μαγγούρα, τίς φυλακές καί τά βόλια, πού χρησιμοποιοῦν τά ὑπαρκτά κράτη ἐνάντια στους ἀπλούς ἐπαναστάτες, βλέπουμε, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅτι ἐπιφυλάσσουν στόν ἑαυτό τους τό δικαίωμα, πού ὑπόκειται ἀπλῶς στήν ἐγκριση τοῦ Πάπα, νά κάνουν χρήση ὅλων τῶν προνομίων πού παρέχουν αὐτά τά ὑπαρκτά ἀστικά κράτη. Τά παραδείγματα τοῦ Φανέλλι, ἱταλοῦ βουλευτῆ, τοῦ Σοριάνο, ὑπάλληλου τῆς κυβέρνησης τοῦ Ἀμαντέου τῆς Σαβοΐας καί, ἴσως, τῶν Ἀλμπέρ Ρισάρ καί Γκασπάρ Μπλάν, πρακτόρων τῆς βοναπαρτικῆς ἀστυνομίας, δείχνουν σέ ποιοῦ βαθμοῦ στό ζήτημα αὐτό ὁ Πάπας εἶναι συνεννοήσιμος... Νά γιατί, τήν ἀστυνομία δέν τήν ἀνησυχεῖ διόλου «ἡ Συμμαχία» ἢ, γιά νά μιλήσουμε καθαρά, «ἡ

συνωμοσία» τοῦ πολίτη Μπ. ἐναντίον τῆς ἀφηρημένης ἔννοιας τοῦ κράτους.

Συνεπῶς, ἡ πρώτη πράξη τῆς ἐπανάστασης πρέπει νά εἶναι ἕνα διάταγμα γιά τήν κατάργηση τοῦ κράτους, ὅπως τό ἔκανε κιόλας ὁ Μπακούνιν στίς 28 Σεπτεμβρίου στή Λυών, μ' ὅλο πού ἡ τέτοια κατάργηση τοῦ κράτους εἶναι ἀναγκαστικά μιᾶ πράξη αὐταρχική. "Ὅταν αὐτός λέει κράτος, ἐννοεῖ κάθε πολιτική ἐξουσία, ἐπαναστατική ἢ ἀντιδραστική,

«διότι γιά μᾶς δέν ἔχει σημασία ἂν ἡ ἐξουσία αὐτή λέγεται Ἐκκλησία, Μοναρχία, συνταγματική Πολιτεία, ἀστική δημοκρατία ἢ ἀκόμα καί ἐπαναστατική δικτατορία. Ὅλα αὐτά ἡμεῖς τά μισοῦμε καί τά ἀπορρίπτουμε ἐξίσου ὡς ἀναπόφευκτη πηγὴ ἐκμετάλλευσης καί δεσποτισμοῦ».

Ὁ Μπακούνιν δηλώνει ὅτι ὅλοι οἱ ἐπαναστάτες, πού τήν ἐπαύριο τῆς ἐπανάστασης θέλουν «νά οἰκοδομήσουν τό ἐπαναστατικό κράτος», εἶναι πολύ πιό ἐπικίνδυνοι ἀπ' ὅλα τά ὑπάρχοντα κράτη καί ὅτι

«ἡμεῖς, οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί, εἴμαστε οἱ φυσικοὶ ἐχθροὶ αὐτῶν τῶν ἐπαναστατῶν»,

διότι πρῶτιστο χρέος τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν εἶναι ἡ ἀποδιοργάνωση τῆς ἐπανάστασης.

Σ' αὐτούς τοὺς φαντασμούς γιά ἄμεση ἰκατάργηση τοῦ κράτους καί ἐγκαθίδρυση τῆς ἀναρχίας ἔδωσε ἤδη ἀπάντηση ἡ ἐμπιστευτική ἐγκύκλιος τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου «Οἱ δῆθεν διασπάσεις στή Διεθνή», Μάρτιος 1872, σελ. 37 : «Ἡ ἀναρχία, νά ποιό εἶναι τό φαβορί στό ὁποῖο ποντάρει ὁ δάσκαλός τους Μπακούνιν, πού ἀπό τά σοσιαλιστικά συστήματα δανείσθηκε μόνο τίς ἐτικέττες. Ὅλοι οἱ σοσιαλιστές δίνουν στόν ὄρο ἀναρχία τήν ἐξῆς ἔννοια : μετά τήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος — πού εἶναι ἡ κατάργηση τῶν τάξεων, — ἡ κρατική ἐξουσία, ἡ ὁποία ὑπάρχει γιά νά κρατᾷ τήν τεράστια πλειοψηφία τῆς κοινωνίας, πού ἀποτελεῖται ἀπό παραγωγούς, κάτω ἀπ' τό ζυγό μιᾶς ἀσήμαντης ἐκμεταλλευτικῆς μειοψηφίας, ἐξαφανίζεται καί οἱ κυβερνητικὲς λειτουργίες μετατρέπονται σέ ἀπλές διοικητικὲς λειτουργίες. Ἡ Συμμαχία θέτει τό πρόβλημα ἀνάποδα. Διακηρύσσει ὅτι ἡ ἀναρχία μέσα στίς γραμμές τῶν

προλετάρειων είναι τό καλύτερο μέσο γιά νά συντριβεῖ ἡ ἰσχυρή συγκέντρωση τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν δυνάμεων πού διαθέτουν οἱ ἐκμεταλλευτές. Προβάλλοντας αὐτό τό πρόσχημα, ἡ Συμμαχία ζητάει ἀπό τή Διεθνή νά ἀντικαταστήσει τήν ὀργάνωσή της μέ τήν ἀναρχία, τή στιγμή πού ὁ παλιός κόσμος πάει νά τήν τσακίσει».

Ἄς δοῦμε, ὅμως, σέ ποιὰ συμπεράσματα ὀδηγεῖ τό ἀναρχικό εὐαγγέλιο. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό κράτος ἔχει καταργηθεῖ μ' ἓνα διάταγμα. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 6, ἡ πράξη αὐτή θά ἔχει τίς ἀκόλουθες συνέπειες : χρεοκοπία τοῦ Δημοσίου, διακοπή τῆς μεσολάβησης τοῦ κράτους γιά τήν εἰσπραξη τῶν ιδιωτικῶν χρεῶν, σταμάτημα κάθε καταβολῆς φόρων καί δασμῶν, διάλυση τοῦ στρατοῦ, τῶν δικαστηρίων, τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν, τῆς ἀστυνομίας καί τῆς Ἐκκλησίας (!), κατάργηση τῆς ἐπίσημης Δικαιοσύνης, πράγμα πού συνεπάγεται ἄουτο ντά φέ* ὅλων τῶν τίτλων κυριότητος καί ὅλων τῶν δικαστικῶν καί ἀστικῶν κουρελόχαρτων, δήμευση ὅλων τῶν παραγωγικῶν κεφαλαίων καί ἐργαλείων ἐργασίας πρὸς ὄφελος τῶν ἐργατικῶν ἐνώσεων καί συνένωση αὐτῶν τῶν ἐνώσεων, πού «θά ἀποτελοῦν τήν κομμούνα». Αὐτή ἡ κομμούνα θά ἐφοδιάζει τά ἄτομα, πού δέν θά ἔχουν βέβαια ἰδιοκτησία, μέ τά ἀπαραίτητα, παρέχοντάς τους τό ἐλεύθερο νά κερδίζουν περισσότερα μέ τή δουλειά τους.

Τά γεγονότα τῆς Λυὼν ἀπέδειξαν ὅτι ἓνα σκέτο διάταγμα γιά κατάργηση τοῦ κράτους δέν εἶναι διόλου ἄρκετό γιά νά ἐκπληρωθοῦν ὅλες αὐτές οἱ θαυμάσιες ἐπαγγελίες. Ἀπεναντίας, δύο λόχοι τῆς ἀστικῆς ἐθνοφρουρᾶς ἀποδείχθηκαν ἄρκετοί γιά νά διαλύσουν αὐτή τήν ὑπέροχη ὀπτασία καί νά ἀναγκάσουν τόν Μπακούνιν μέ τό θαυματουργό διάταγμα στήν τσέπη νά τό βάλει στά πόδια γιά τή Γενεύη. Φυσικά, δέ θεώρησε τοῦς ὀπαδούς του τόσο ἡλίθιους, ὥστε νά μήν πάρει ὑπόψη του τήν ἀνάγκη νά τοῦς παρουσιάσει ἓνα κάποιο σχέδιο, πού θά ἐξασφάλιζε τήν πρακτική ἐφαρμογή αὐτοῦ τοῦ διατάγματος. Ἰδοῦ αὐτό τό σχέδιο :

* — ἄουτο ντά φέ (ἀπό τό ἰσπανικό *auto de fe* = πράξη πίστεως). Ὑποδηλώνει κάθε πράξη, πού ἔχει σκοπό τήν καταστροφή μέ τή φωτιά (Σημ. μετ.).

«Γιά τήν ὀργάνωση τῆς κομμούνας : μιὰ ὁμοσπονδία ὁδοφραγμάτων, πού θά λειτουργοῦν μόνιμα καί σύσταση συμβουλίου τῆς ἐπαναστατικῆς κομμούνας μέ τή συμμετοχή ἐνός ἢ δυό ἀντιπροσώπων ἀπό κάθε ὁδόφραγμα, ἐνός ἀπό κάθε δρόμο ἢ συνοικία. Οἱ ἀντιπρόσωποι, ἐφοδιασμένοι μέ ἔκτακτα πληρεξούσια, ἔχουν πλήρη εὐθύνη καί εἶναι σέ κάθε στιγμή ἀνακλητοί» (περίεργα αὐτά τὰ ὁδοφράγματα τῆς Συμμαχίας, ὅπου, ἀντί νά γίνεται ἀγώνας, συντάσσονται ἐντολές). «Ἐτσι ὀργανωμένο τό *Συμβούλιο τῆς κομμούνας* θά μπορεῖ νά ἐκλέγει ἀπό τοὺς κόλπους του Ἐκτελεστικές Ἐπιτροπές, εἰδικές γιά κάθε κλάδο ἐπαναστατικῆς διοίκησης τῆς κομμούνας».

Τότε, ἡ Πρωτεύουσα πού ξεσηκώθηκε καί ὀργανώθηκε μέ τέτοιο τρόπο σέ κομμούνα, ἀναγγέλει στίς ἄλλες κομμουνες τῆς χώρας πὼς παραιτεῖται ἀπό κάθε ἀξίωση νά τίς διοικεῖ. Τίς καλεῖ νά ἀναδιοργανωθοῦν ἐπαναστατικά καί ὕστερα νά στείλουν σέ προκαθορισμένο τόπο συνάντησης τοὺς ἀντιπροσώπους τους, ὑπεύθυνους, ἀνακλητοὺς καί μέ ἔκτακτα πληρεξούσια, ὥστε οἱ ἐνώσεις, οἱ κομμουνες καί οἱ ἐπαρχίες πού ἐξεγέρθηκαν νά σχηματίσουν μιάν ὁμοσπονδία καί νά ὀργανώσουν τήν ἐπαναστατική *δύναμη*, πού θά εἶναι ἱκανή νά ἐπιτύχει τή νίκη ἐνάντια στήν ἀντίδραση. Αὐτή ἡ ὀργάνωση δέν περιορίζεται στίς κομμουνες τῆς χώρας πού ἐξεγέρθηκε. Μποροῦν νά προσχωρήσουν σ' αὐτήν καί ἄλλες ἐπαρχίες ἢ χῶρες, ἐνῶ

«οἱ ἐπαρχίες, οἱ κομμουνες, οἱ ἐνώσεις, τὰ άτομα, πού θά πᾶνε μέ τό μέρος τῆς ἀντίδρασης, *δέ θά γίνουν δεκτά σ' αὐτήν*».

Ἐτσι, ἡ κατάργηση τῶν συνόρων συμβαδίζει μέ τήν πιό μεγάλου ψυχῆς ἀνεκτικότητα πρὸς τίς ἀντιδραστικές ἐπαρχίες, πού δέν θά ἀργήσουν νά ξαναρχίσουν τόν ἐμφύλιο πόλεμο.

Συνεπῶς, σ' αὐτή τήν ἀναρχική ὀργάνωση τῶν ρητορικῶν ὁδοφραγμάτων ἔχουμε πρῶτα τό συμβούλιο τῆς κομμούνας, ἔπειτα τίς ἐκτελεστικές ἐπιτροπές, οἱ ὁποῖες, προκειμένου νά ἐκτελέσουν ὁποιοδήποτε ἔργο, πρέπει ὅπωςδήποτε νά ἔχουν περιβληθεῖ μέ κάποιες ἐξουσίες καί νά στηρίζονται στή δύναμη τοῦ κοινωνικοῦ καταναγκασμοῦ. Ἐχουμε ὕστερα ἓνα ὁλόκληρο ὁμοσπονδιακό *κοινοβούλιο*, πού κύριο μέλημά του πρέπει νά εἶναι ἡ ὀργάνωση αὐτῆς τῆς *δύναμης κοινωνικοῦ καταναγκασμοῦ*. Αὐτό τό κοινοβούλιο, ὅπως καί τό Συμβούλιο τῆς κομμούνας, ὀφείλει νά μεταβιβάζει τήν *ἐκτελεστική ἐξουσία* σέ μιὰ ἢ σέ

περισσότερες *ἐπιτροπές*, οί όποίες, μέ βάση τό γεγονόςό αυτό, παίρνουν έναν χαρακτήρα αὐταρχικό, πού μέσα στήν πορεία τοῦ ἀγώνα όφείλει νά ἐνισχύεται όλο καί πιό πολύ. Ἔτσι ἐπαναφέρονται βαθμιαία όλα τά στοιχεῖα τοῦ «αὐταρχικοῦ κράτους». Καί δέν ἔχει τόση σημασία τό ὅτι αὐτός ὁ μηχανισμός ὀνομάζεται («ἐπαναστατική κομμούνα, ὀργανωμένη ἀπ' τά κάτω πρὸς τά πάνω»). Ἡ ὀνομασία δέν ἀλλάζει τήν οὐσία. Ὁργάνωση ἀπ' τά κάτω πρὸς τά πάνω ὑπάρχει σέ κάθε ἀστική δημοκρατία καί ἀντιπρόσωποι μέ ἔκτακτα πληρεξούσια ἦταν ἤδη γνωστοί στόν μεσαίωνα. Ἄλλωστε, αὐτό τό ὁμολογεῖ καί ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν, ὅταν (στό ἄρθρο 8) ὀνομάζει τήν ὀργάνωσή του «νέο ἐπαναστατικό κράτος».

Ὅσο γιά τήν πρακτική ἀξία αὐτοῦ τοῦ σχεδίου ἐπανάστασης, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο, ἀντί νά μάχονται συζητοῦν, δέν ἀξίζει οὔτε λόγος νά γίνεται.

Καί τώρα θά ἀποκαλύψουμε τό μυστικό πού κρύβουν όλα αὐτά τά μαγικά κουτιά τῆς Συμμαχίας μέ τόν διπλό καί τριπλό πάτο. Γιά νά ἐκτελεσθεῖ τό ὀρθόδοξο πρόγραμμα καί γιά νά βαδίσει ἡ ἀναρχία στό σωστό δρόμο,

«πρέπει, μέσα στή λαϊκή ἀναρχία, πού ἀποτελεῖ τήν ἴδια τή ζωή καί όλο τό δυναμισμό τῆς ἐπανάστασης, ἡ ἐνότητα τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης καί δράσης *νά βρεῖ τήν ἐνσάρκωσή της σέ κάποιο ὄργανο*. Αὐτό τό ὄργανο πρέπει νά εἶναι ἡ *μυστική καί παγκόσια ἐνωση τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν*».

«Αὐτή ἡ ἐνωση ἐκπορεύεται ἀπ' τήν πεποίθηση ὅτι ποτέ οἱ ἐπαναστάσεις δέν πραγματοποιοῦνται οὔτε ἀπό προσωπικότητες, οὔτε ἀπό μυστικούς Συνδέσμους. Πραγματοποιοῦνται σάν ἀπό μόνες τους, προκαλούμενες ἀπό τή δύναμη τῶν πραγμάτων, ἀπό τήν πορεία τῶν γεγονότων καί τῶν περιστάσεων. Προετοιμάζονται μακροχρόνια βαθιά μέσα στήν ἐνστικτώδη συνείδηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν καί κατόπιν ξεσποῦν... Ὅ,τι μπορεῖ νά κάνει ἓνας μυστικός Σύνδεσμος καλά ὀργανωμένος, εἶναι, πρῶτα ἀπ' όλα, νά ὑποβοηθήσει τή γέννηση τῆς ἐπανάστασης, διαδίδοντας στίς μάζες ιδέες, πού νά ἀνταποκρίνονται στά ἐνστικτα τῶν μαζῶν καί νά ὀργανώσει ὄχι τό στρατό τῆς ἐπανάστασης — στρατός πρέπει νά εἶναι πάντα ὁ λαός» (κρέας γιά τά κανόνια), — «ἀλλά τό *ἐπαναστατικό ἐπιτελεῖο*, πού θά τό ἀποτελοῦν ἄνθρωποι ἀφοσιωμένοι, δραστήριοι, ἔξυπνοι καί, τό κυριότερο, εἰλικρινεῖς, — καί ὄχι ιδιοτελεῖς καί ματαιόδοξοι, — φίλοι τοῦ λαοῦ, ἱκανοί νά γίνουν οἱ μεσάζοντες μεταξὺ τῆς ἐπαναστατικῆς ιδέας» (καί μονοπωλητές της) «καί τῶν λαϊκῶν ἐνστίκτων».

«Ὁ ἀριθμός αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων δέν πρέπει, συνεπῶς, νά εἶναι πολύ μεγάλος. Γιά τή διεθνή ὀργάνωση σ' ὅλη τήν Εὐρώπη εἶναι ἀρκετή μιά ἑκατοντάδα ἐπαναστατῶν μέ γερή καί σοβαρή συσπείρωση. Δυό-τρéis ἑκατοντάδες ἐπαναστατῶν φτάνουν γιά τήν ὀργάνωση καί τῆς πιό μεγάλης χώρας».

“Ὅλα, λοιπόν, ἀλλάζουν. Ἡ ἀναρχία, «ἡ ἀποδέσμευση τῆς λαϊκῆς ζωῆς», «τά ἄγρια πάθη» κτλ. δέν εἶναι πιά ἀρκετά. Γιά νά διασφαλισθεῖ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπανάστασης, χρειάζεται νά ὑπάρχει ἐνότητα σκέψης καί δράσης. Τά μέλη τῆς Διεθνοῦς πασχίζουν νά δημιουργήσουν αὐτή τήν ἐνότητα μέ τήν προπαγάνδα, τή συζήτηση καί τήν ἀνοιχτή ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου, ἐνῶ ὁ Μπακούνιν χρειάζεται μόνο μιά μυστική ὀργάνωση ἑκατό ἀνθρώπων, προνομιούχων ἐκπροσώπων τῆς ἐπαναστατικῆς ιδέας, ἕνα αὐτοδιορισμένο γενικό ἐπιτελεῖο πού βρίσκεται στήν ἐφεδρεία καί ὑπό τίς διαταγές τοῦ μόνιμου «πολίτη Μπ.». Ἐνότητα σκέψης καί δράσης δέν σημαίνει τίποτα ἄλλο παρά δογματισμό καί τυφλή ὑποταγή. *Perinde ac cadaver**²⁰⁴. Ἐχουμε νά κάνουμε μ' ἕνα πραγματικό Τάγμα ἰησουϊτῶν.

Τό νά λέει κανείς ὅτι οἱ ἑκατό διεθνεῖς ἀδελφοί πρέπει «νά γίνουν μεσάζοντες μεταξύ τῆς ἐπαναστατικῆς ιδέας καί τῶν λαϊκῶν ἐνστίκτων» εἶναι σάν νά ἀνοίγει μιάν ἄβυσσο ἀνάμεσα στήν ἐπαναστατική ιδέα τῆς Συμμαχίας καί στίς μάζες τῶν προλεταρίων, εἶναι σάν νά ὁμολογεῖ τήν ἀδυναμία του νά στρατολογήσει αὐτούς τούς ἑκατό φρουρούς κάπου ἄλλοῦ, ἐκτός ἀπό τίς προνομιούχες τάξεις.

* — Σάν ἕνα πτώμα.

III

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΒΕΤΙΑ

Ἡ Συμμαχία μοιάζει μέ τόν Φάλσταφ, πού «βρίσκει πώς ἡ νηφαλιότητα καί ἡ περίσκεψη εἶναι τό καλύτερο δείγμα γενναιότητας». Γι' αὐτό τό λόγο «ὁ διάβολος πού ἔχουν μέσα τους» δέν ἐμποδίζει διόλου τοὺς διεθνεῖς ἀδελφούς νά ὑποκλίνονται μέ ταπεινοφροσύνη μπροστά στήν ἐξουσία τῶν ὑπαρχόντων κρατῶν, δίχως συνάμα νά παύουν νά διαμαρτύρονται ἔντονα κατά τοῦ θεσμοῦ τοῦ ἀφηρημένου κράτους. Ὡστόσο, αὐτός ὁ «διάβολος» στρέφει τὰ χτυπήματά του ἀποκλειστικά κατά τῆς Διεθνοῦς. Στήν ἀρχή ἤθελαν νά κυριαρχήσουν στή Διεθνή καί, ὅταν δέν τό κατάφεραν, ἀποπειράθηκαν νά τήν ἀποδιοργανώσουν. Θά ἐκθέσουμε τώρα ποιά δουλειά ἔκαναν στίς διάφορες χῶρες.

Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί δέν ἦσαν τίποτα ἄλλο, παρά ἓνα γενικό ἐπιτελεῖο στήν ἐφεδρεία. Τοὺς ἔλλειπε ὁ στρατός. Νόμισαν πῶς ἡ Διεθνῆς δημιουργήθηκε ἀκριβῶς γι' αὐτό τό σκοπό. Γιά νά μπορέσουν νά ἀναλάβουν τή διοίκηση αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ, ἔπρεπε νά μπάσουν στή Διεθνή τήν *ἐπίσημη Συμμαχία*. Φοβούμενοι ὅτι θά ἦταν ὑποτιμητικό γιά τή Συμμαχία, ἂν ἀπευθύνουν τήν αἴτηση γιά τήν εἰσδοχή τους στό Γενικό Συδβούλιο, τοῦ ὁποίου ἔτσι θά ἀναγνώριζαν τίς ἀρμοδιότητες, ἀπηύθυναν, μάταια, κάμποσες φορές τό ἴδιο αἴτημα στά ὁμοσπονδιακά συμβούλια τοῦ Βελγίου καί τοῦ Παρισιοῦ. Αὐτές οἱ ἀλλεπάλληλες ἀπορριπτικές ἀπαντήσεις ἀνάγκασαν τή Συμμαχία νά ἀπευθύνει στό Γενικό Συμβούλιο, στίς 15 Δεκεμβρίου 1868, τήν αἴτησή της γιά εἰσδοχή. Ἡ Συμμαχία ἔστειλε τό Καταστατικό καί τό πρόγραμμά της, ὅπου διακηρυσσόταν ἀπερίφραστα ὁ στόχος της («Ντοκουμέν-

τα», ἀριθ. 2*). Δηλώνοντας τήν «πλήρη προσχώρησή της στή Διεθνή», ἡ Συμμαχία εἶχε ταυτόχρονα τήν ἀξίωση νά ἀποτελεῖ μιὰ δεύτερη διεθνή ὀργάνωση στό ἐσωτερικό τῆς Διεθνοῦς. Δίπλα στό Γενικό Συμβούλιο τῆς Διεθνοῦς, πού ἐκλέγεται ἀπό συνέδρια, ἔπρεπε νά ὑπάρχει ἡ αὐτοδιορισμένη Κεντρική Ἐπιτροπή τῆς Συμμαχίας, πού εἶχε τήν ἔδρα της στή Γενεύη. Δίπλα στίς τοπικές ομάδες τῆς Διεθνοῦς, νά ὑπάρχουν οἱ τοπικές ομάδες τῆς Συμμαχίας, οἱ ὁποῖες, διαμέσου τῶν ἐθνικῶν τους Γραφείων, πού λειτουργοῦν πέρα ἀπό τά ἐθνικά Γραφεῖα τῆς Διεθνοῦς, «*θά ἀπευθύνον»* στό *Κεντρικό Γραφεῖο τῆς Συμμαχίας αἴτηση γιά εἰσδοχή τους στή Διεθνή Ἐνωση Ἑργατῶν*». Ἔτσι, τό Κεντρικό Γραφεῖο τῆς Συμμαχίας σφετεριζόταν τό δικαίωμα εἰσδοχῆς στή Διεθνή. Δίπλα στά συνέδρια τῆς Διεθνοῦς ἔπρεπε νά γίνονται τά συνέδρια τῆς Συμμαχίας, μιὰ καί «ἡ ἀντιπροσωπεῖα τῆς Συμμαχίας στά ἐτήσια συνέδρια τῶν ἐργατῶν» εἶχε τήν ἀξίωση νά πραγματοποιεῖ «τίς δικές της ἐπίσημες συνεδριάσεις σέ ἰδιαίτερο χῶρο».

Στίς 22 Δεκεμβρίου, τό Γενικό Συμβούλιο (σέ ἐπιστολή, πού δημοσιεύτηκε στήν ἐγκύκλιό του «*Οἱ δῆθεν διασπάσεις στή Διεθνή*», σελ. 7) τόνιζε ὅτι οἱ ἀξιώσεις αὐτές βρίσκονται σέ κατὰ φῶρη ἀντίθεση μέ τό Καταστατικό τῆς Διεθνοῦς καί ἀπέρριπτε κατηγορηματικά τήν αἴτηση εἰσδοχῆς τῆς Συμμαχίας. Λίγους μήνες ἀργότερα, ἡ Συμμαχία ἀπευθύνθηκε καί πάλι στό Γενικό Συμβούλιο, θέτοντάς του τό ἐρώτημα ἂν ἀποδέχεται ἢ ὄχι τίς ἀρχές τῆς Συμμαχίας. Στήν περίπτωση πού ἡ ἀπάντηση θά ἦταν καταφατική, ἡ Συμμαχία δήλωνε ὅτι εἶναι ἔτοιμη νά αὐτοδιαλυθεῖ καί τά τμήματά της νά γίνουν ἀπλά τμήματα τῆς Διεθνοῦς. Τό Γενικό Συμβούλιο στίς 9 Μαρτίου 1869 (Βλ. «*Οἱ δῆθεν διασπάσεις στή Διεθνή*», σελ. 8) ἀπάντησε ὅτι τό νά ἐκφέρει κρίση περί τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας τοῦ προγράμματος τῆς Συμμαχίας θά σήμαινε ὑπέρβαση τῶν ὁρίων τῶν λειτουργιῶν του καί ὅτι ἂν, ἀντί γιά «ἐξίσωση τῶν τάξεων», τεθεῖ «κατάργηση τῶν τάξεων», αὐτό δέν θά ἀποτελοῦσε ἐμπόδιο γιά τή μετατροπή τῶν τμημάτων τῆς Συμμαχίας σέ τμήματα τῆς Διεθνοῦς. Τό Γενικό Συμβούλιο πρόσθετε : «Ἄν λυθεῖ ὀριστικά τό πρόβλημα

* — Βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 466-468 (Σημ. μετ.).

τῆς διάλυσης τῆς Συμμαχίας καί τῆς ἔνταξης τῶν τμημάτων της στή Διεθνή, τότε, σύμφωνα μέ τόν Κανονισμό μας, εἶναι ἀπαραίτητο νά γνωστοποιηθεῖ στό Συμβούλιο ὁ τόπος καί ἡ ἀριθμητική δύναμη τοῦ κάθε νέου τμήματος».

Στίς 22 Ἰουνίου 1869, τό τμήμα Γενεῦς τῆς Συμμαχίας ἀνακοίνωσε στό Γενικό Συμβούλιο ὡς γεγονός τετελεσμένο τή διάλυση τῆς Διεθνούς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, σ' ὅλα τά τμήματα τῆς ὁποίας δῆθεν προτάθηκε «νά μετατραποῦν σέ τμήματα τῆς Διεθνούς». Ὑστερα ἀπό μιά τέτοια κατηγορηματική δήλωση, τό Γενικό Συμβούλιο, πού ἔπese σέ πλάνη ἀπό κάποια ὀνόματα πού προσυπέγραφαν τό πρόγραμμα καί ἔδιναν τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ Συμμαχία ἀναγνωρίστηκε ἀπό τή Ρωμανική Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή*, ἔκανε δεκτή τή Συμμαχία. Πρέπει νά ποῦμε πῶς κανένας ἀπό τοὺς ὁρους πού εἶχαν τεθεῖ δέν τηρήθηκε ποτέ. Ἀντίθετα, ἀκριβῶς ἀπό τή στιγμή ἐκείνη ἡ μυστική ὀργάνωση, πού κρυβόταν πίσω ἀπό τήν ἐπίσημη Συμμαχία, ἄρχισε νά μπαίνει σέ πλήρη κίνηση. Πίσω ἀπό τό τμήμα τῆς Διεθνούς στή Γενεῦ, κρυβόταν τό Κεντρικό Γραφεῖο τῆς μυστικῆς Συμμαχίας. Πίσω ἀπό τά τμήματα τῆς Διεθνούς στή Νεάπολη, στή Βαρκελώνη, στή Λυών, στή Γιούρα, κρύβονταν τά μυστικά τμήματα τῆς Συμμαχίας. Βασιζόμενος σ' αὐτή τή μασονική ὀργάνωση, πού δέν τήν ὑποπεύονταν οὔτε τά ἀπλά μέλη τῆς Διεθνούς, οὔτε τά καθοδηγητικά της κέντρα, ὁ Μπακούνιν λογάριζε ὅτι θά πετύχει στό συνέδριο τῆς Βασιλείας, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1869, νά πάρει στά χέρια του τήν ἡγεσία τῆς Διεθνούς. Στό συνέδριο αὐτό ἡ μυστική Συμμαχία, χρησιμοποιώντας ἀνέντιμα μέσα, ἐκπροσωπήθηκε ἀπό δέκα τουλάχιστον ἀντιπροσώπους, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν ὁ διαβόητος Ἀλμπέρ Ρισάρ καί ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν. Ἡ ἀντιπροσωπεία κουβάλησε μαζί της ἓνα σωρό ἀσυμπλήρωτα πληρεξούσια, πού δέ μπόρεσε νά τά χρησιμοποιήσῃ, διότι δέν εἶχε σίγουρους ἀνθρώπους, μολονότι τά εἶχε προσφέρει σέ μέλη τῆς Διεθνούς ἀπό τή Βασιλεία. Ὡστόσο, ὁ ἀριθμός τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συμμαχίας ἀποδείχθηκε μικρός ἀκόμα καί

* — Πρόκειται γιά Ἐπιτροπή, στήν ὁποία μετεῖχαν ἀντιπρόσωποι ἀπό τίς ρωμανικές χώρες, δηλαδή χώρες πού οἱ λαοί τους μιλοῦν γλώσσες μέ κοινή καταγωγή τήν ἀρχαία ρωμαϊκή κουλτούρα (Γάλλοι, Ἴταλοί, Ἰσπανοί κλπ.). (Σημ. μετ.).

για να υποχρεώσει το συνέδριο να επικυρώσει την κατάργηση του κληρονομικού δικαιώματος. — παλιά μονομανία του Σαίν-Σιμόν, — πού ο Μπακούνιν ήθελε να τη μετατρέψει σε πρακτική άφετηρία του σοσιαλισμού²⁰⁵. Ἀκόμα λιγότερη ἐπιτυχία εἶχε ἡ ἀπόπειρα να ἐπιβληθεῖ στό συνέδριο ἡ μεταφορά τῆς ἔδρας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἀπ' τό Λονδίνο στή Γενεύη, πράγμα πού ὀνειρευόταν ὁ Μπακούνιν.

Στή Γενεύη γινόταν τότε ἕνας ἀνοιχτός πόλεμος ἀνάμεσα στή Ρωμανική Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή, πού τήν ὑποστήριζαν ὅλα σχεδόν τά μέλη τῆς Διεθνούς τοῦ τμήματος Γενεύης, καί τή Συμμαχία. Σύμμαχοι τῆς τελευταίας σ' αὐτόν τόν πόλεμο ἦταν ἡ ἐκδιδόμενη στό Λόκλ ἐφημερίδα «Progrès», μέ διευθυντή τόν Τζέιμς Γκυγιώμ καί ἡ ἐφημερίδα τῆς Γενεύης «Égalité», πού ἦταν τό ἐπίσημο ὄργανο τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδιακῆς Ἐπιτροπῆς, ἀλλά τήν πλειοψηφία τῶν συντακτῶν της τήν ἀποτελοῦσαν συμμαχίτες, πού μέ κάθε εὐκαιρία ἔκαναν ἐπιθέσεις ἐναντίον τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδιακῆς Ἐπιτροπῆς. Μή χάνοντας ἀπ' τά μάτια της τό βασικό στόχο — τή μεταφορά τῆς ἔδρας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου στή Γενεύη — ἡ σύνταξη τῆς «Égalité» ἄρχισε μιὰ ἐκστρατεία κατά τοῦ ὑπάρχοντος Γενικοῦ Συμβουλίου καί καλοῦσε τήν ἐφημερίδα «Travail» τοῦ Παρισιοῦ να τήν ὑποστηρίξει. Τό Γενικό Συμβούλιο σέ ἐγκύκλιό του, τήν 1 Ἰανουαρίου 1870, δήλωσε πώς δέν κρίνει σκόπιμο να ἀρχίσει πολεμική κατά τῶν ἐφημερίδων²⁰⁶. Στό μεταξύ, ἡ Ρωμανική Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή ἀπομάκρυνε ἀπό τή σύνταξη τῆς «Égalité» τοὺς ἀνθρώπους τῆς Συμμαχίας.

Ἐκείνη τήν ἐποχή ἡ αἵρεση αὐτή δέν εἶχε ἀκόμα ἀποβάλλει τό προσωπεῖο τοῦ ἀντιαυταρχισμοῦ. Λογαριάζοντας ὅτι θά ἐπιτύχει να κυριαρχήσει στό Γενικό Συμβούλιο, αὐτή ἡ ἴδια ζήτησε στό συνέδριο τῆς Βασιλείας καί ὑπέβαλε προσχέδια ἀποφάσεων πάνω στά ὀργανωτικά θέματα, πού πρόβλεπαν να ἐκχωρηθοῦν στό Γενικό Συμβούλιο οἱ «αὐταρχικές ἐξουσίες», τίς ὁποῖες τόσο λυσσαλέα εἶχε καταπολεμήσει πρίν ἀπό δύο χρόνια. Τίποτα δέν εἰκονογραφεῖ καλύτερα τίς τότε ἀπόψεις της γιά τόν αὐταρχικό ρόλο τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ὅσο ἡ ἀκόλουθη περικοπή ἀπό τήν ἐφημερίδα τοῦ Λόκλ «Progrès» (4 Δεκεμβρίου 1869), πού

διηύθυνε ο Τζέιμς Γκυγιώμ, σχετικά με τη διαμάχη ανάμεσα στον «Social-Demokrat»²⁰⁷ και το «Volksstaat»¹²⁴.

«Νομίζουμε ότι το Γενικό Συμβούλιο της Ένωσής μας έχει χρέος να επέμβει και να αρχίσει να εξετάζει τι συμβαίνει στη Γερμανία, να πάρει απόφαση αναφορικά με τη διένεξη μεταξύ των Σβάιτσερ και Λίμπκνεχτ, θέτοντας έτσι τέρμα σ' αυτή την άβεβαιότητα που μās έκανε να νιώσουμε αυτή ή παράξενη κατάσταση».

Μπορεί κανείς να πιστέψει ότι πρόκειται για τον ίδιο εκείνο Γκυγιώμ, που στις 12 Νοεμβρίου 1871, στην έγκυκλιο του Σονβιγιέ κατέκρινε το άλλοτε μειωμένης αυταρχικότητας Γενικό Συμβούλιο πώς «πάει να εισαγάγει στη Διεθνή την αρχή της αυταρχικότητας» ;

Οί εφημερίδες της Συμμαχίας, μόλις άρχισαν να εκδίδονται, όχι μόνο προπαγάνδιζαν το ιδιαίτερο πρόγραμμά της, πράγμα που κανένας δέ θά μπορούσε να τό καταλογίσει σέ βάρος τους, αλλά και δημιουργούσαν και τροφοδοτούσαν διαρκώς μιά έσκεμμένη σύγχυση ανάμεσα στό πρόγραμμα της Συμμαχίας και στό πρόγραμμα της Διεθνούς. Αυτό επαναλαμβανόταν παντού όπου ή Συμμαχία διέθετε οποιαδήποτε εφημερίδα ή συνεργαζόταν μαζί της στην Ίσπανία, στην Έλβετία, στην Ίταλία. Άλλά τό σύστημα αυτό τελειοποιήθηκε στις ρωσικές εκδόσεις της Συμμαχίας.

Ή αίρεση έδωσε τό μεγάλο της χτύπημα στό συνέδριο της Ρωμανικής Όμοσπονδίας στό Λά Σώ-ντέ-Φόν (4 Άπριλίου 1870). Τό θέμα ήταν να αναγκαστούν τά τμήματα της Γενεύης να αναγνωρίσουν την έπίσημη Συμμαχία της Γενεύης ως μέρος της Όμοσπονδίας και να μεταφερθεί ή όμοσπονδιακή έπιτροπή και τό όργανό της σέ ένα μέρος, που λεγόταν Γιούρα, όπου άφεντικό θά ήταν ή μυστική Συμμαχία.

Κατά την έναρξη του συνεδρίου δυό αντιπρόσωποι του «τμήματος Συμμαχία» ζήτησαν να γίνουν δεκτοί στό συνέδριο. Οί αντιπρόσωποι της Γενεύης πρότειναν να εξεταστεί αυτό τό θέμα στό τέλος του συνεδρίου και να προταχθεί τό σπουδαιότερο θέμα, ή συζήτηση του προγράμματος. Δήλωσαν πώς είναι έξουσιοδοτημένοι να εγκαταλείψουν μάλλον τό συνέδριο, παρά να δεχθούν την είσοδή του στό τμήματος,

«λόγω τῶν ραδιουργιῶν καί τῶν ἀρχομανῶν τάσεων τῶν ἀνθρώπων τῆς Συμμαχίας καί πῶς ψῆφος ὑπέρ τῆς εἰσδοχῆς τῆς Συμμαχίας σημαίνει ψῆφο ὑπέρ τῆς διόσπασης τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδίας».

Ἡ Συμμαχία ὅμως δέν ἤθελε νά χάσει μιά τέτοια εὐκαιρία. Ἡ γειτνίαση πού εἶχε μέ τά μικρά τμήματα γύρω στή Γιούρα τῆς ἔδωσε τή δυνατότητα νά ἐπιτύχει μιά μηδαμινή πλασματική πλειοψηφία, ἐπειδή ἡ Γενεύη καί τά μεγάλα κέντρα τῆς Διεθνοῦς ἀντιπροσωπεύονταν πολύ ἀδύνατα. Μέ ἐπιμονή τῶν Γκυγιώμ καί Σβίτςγκεμπελ, τό τμήμα ἔγινε δεκτό μέ ἀμφισβητούμενη πλειοψηφία μιᾶς ἢ δύο ψήφων. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γενεύης πῆραν ἐντολή ἀπ' ὅλα τά τμήματα, μέ τά ὅποια ἐπικοινωνήσαν ἀμέσως τηλεγραφικά, νά ἐγκαταλείψουν τό συνέδριο. Καί ἐπειδή τά μέλη τῆς Διεθνοῦς στό Λά Σώ-ντέ-Φόν ὑποστήριζαν τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Γενεύης, οἱ συμμαχίτες ἀναγκάστηκαν νά ἐγκαταλείψουν τό κτίριο τοῦ συνεδρίου, πού ἀνῆκε στά τοπικά τμήματα. Παρά τό ὅτι, σύμφωνα μέ τά γραφόμενα τοῦ ἴδιου τοῦ δικοῦ τους ὀργάνου (βλ. «Solidarité» τῆς 7 Μαΐου 1870), ἐκπροσωποῦσαν μόνο δεκαπέντε τμήματα, ἐνῶ μόνο στή Γενεύη ὑπῆρχαν τριάντα, σφετερίστηκαν τόν τίτλο ρωμανικό συνέδριο, ὄρισαν νέα ὁμοσπονδιακή ἐπιτροπή γιά τή ρωμανική Ἑλβετία, ὅπου ἔλαμπαν μέ τήν παρουσία τους οἱ Σεβαλλέ καί Κονιόν* καί ἀνακήρυξαν τήν ἐφημερίδα τοῦ Γκυγιώμ «Solidarité» ὄργανο τῆς ρωμανικῆς Ὁμοσπονδίας. Αὐτός ὁ νεαρός δασκαλάκος, ὁ Γκυγιώμ, εἶχε ἀναλάβει τήν εἰδική ἀποστολή νά συκοφαντεῖ τοὺς «ἐργάτες τῆς φάμπρικας»²⁰⁸ στή Γενεύη — αὐτοὺς τοὺς «μισητούς μπουρζουάδες», — νά κάνει πόλεμο κατά τῆς «Égalité», ὀργάνου τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδίας καί νά κηρύσσει τήν πλήρη ἀποχή ἀπὸ τήν πολιτική. Συγγραφεῖς τῶν σπουδαιότερων ἄρθρων πάνω σ' αὐτό τό θέμα ἦσαν ὁ Μπαστελικά στή Μασσαλία καί οἱ δυό στυλοβάτες τῆς Συμμαχίας στή Λυών, ὁ Ἀλμπέρ Ρισάρ καί ὁ Γκασπάρ Μπλάν.

* Δυό μῆνες ἀργότερα τό ὄργανο τῆς ἴδιας ἐπιτροπῆς («Solidarité» τῆς 9 Ἰουλίου) ἀποκαλοῦσε καί τά δυό αὐτά ὑποκείμενα *κλέφτες*. Πράγματι, ἔδωσαν δεῖγμα τοῦ ἀναρχικοῦ ἐπαναστατισμοῦ τους, ληστεύοντας τή συνεταιριστική ἐνωση ραπτῶν τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν.

Ἐξάλλου, ἡ περιστασιακὴ καὶ πλασματικὴ πλειοψηφία τοῦ συνεδρίου στό Λά Σώ-ντέ-Φόν παραβίασε κατάφωρα τὸ Καταστατικό τῆς Ρωμανικῆς Ὁμοσπονδίας, τῆς ὁποίας διεκδικοῦσε τὴν ἐκπροσώπηση. Καί πρέπει ἐδῶ νά τονιστεῖ ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Συμμαχίας συμμετεῖχαν σέ μεγάλο βαθμὸ στὴν κατάρτιση αὐτοῦ τοῦ Καταστατικοῦ²⁰⁹. Σύμφωνα μέ τὰ ἄρθρα 53 καὶ 55, κάθε σπουδαία ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου, γιὰ νά ἀποκτήσει ἰσχύ νόμου, ἔπρεπε νά ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τῶν τμημάτων πού ἀνήκουν στὴν Ὁμοσπονδία. Ὡστόσο, τὰ Τμήματα τῆς Γενεύης καὶ τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν, πού εἶχαν ταχθεῖ κατὰ τῆς Συμμαχίας, ἀποτελοῦσαν μόνον τοὺς *πάνω* ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν τμημάτων. Σέ δύο μεγάλες γενικὲς συνελεύσεις τὰ μέλη τῆς Διεθνoῦς τῆς Γενεύης, παρά τὴν ἀντίδραση τοῦ Μπακούνιν καὶ τῶν φίλων του, ἐνέκριναν σχεδόν ὁμόφωνα τὴ στάση τῶν ἀντιπροσώπων τους, οἱ ὁποῖοι, καταχειροκροτοῦμενοι ἀπ' ὅλους, κάλεσαν τὴ Συμμαχία νά μὴ φυτρώνει ἐκεῖ πού δέν τὴν σπέρνουν καὶ νά μὴ διεκδικεῖ τὴν εἴσοδό της στὴ Ρωμανικὴ Ὁμοσπονδία. Μέ τὸν ὅρο αὐτὸ θά μπορούσε νά ὑπάρξει συμφιλίωση. Ἀργότερα, μερικὰ μέλη τῆς Συμμαχίας, πού δέν εἶχαν αὐταπάτες, πρότειναν τὴ διάλυσή της, ἀλλὰ ὁ Μπακούνιν καὶ οἱ ὑποτακτικοὶ του ἀντιτάχθηκαν σ' αὐτὸ μ' ὅλες τίς δυνάμεις τους. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ Συμμαχία ἐξακολουθοῦσε ἐπίμονα νά θέλει νά μπεῖ στὴ Ρωμανικὴ Ὁμοσπονδία. Αὐτὸ ἀνάγκασε τότε τὴ Ρωμανικὴ Ὁμοσπονδία νά πάρει ἀπόφαση νά διαγράψει ἀπὸ τίς τάξεις της τὸν Μπακούνιν καὶ τοὺς ἄλλους πρωτεργάτες.

Ἔτσι στὴ Ρωμανικὴ Ἑλβετία βρέθηκαν δύο ὁμοσπονδιακὲς ἐπιτροπές, ἡ μιά στὴ Γενεύη, ἡ ἄλλη στό Λά Σώ-ντέ-Φόν. Ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν τμημάτων ἔμεινε πιστὴ στὴν πρώτη, ἐνῶ τὴ δεύτερη τὴν ἀκολουθοῦσαν μόνον δεκαπέντε τμήματα, πολλὰ ἀπ' τὰ ὁποῖα, ὅπως θά δοῦμε στὴ συνέχεια, ἔπαψαν νά ὑπάρχουν τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο.

Δέν πρόλαβε καλά-καλά νά τελειώσει τὸ ρωμανικὸ συνέδριο, καὶ ἡ νέα ἐπιτροπὴ στό Λά Σώ-ντέ-Φόν ἀξίωσε τὴν παρέμβαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ἀπευθύνοντάς του ἐπιστολή, πού τὴν ὑπέγραψε ὡς γραμματέας ὁ Φ. Ρομπέρ καὶ ὡς πρόεδρος ὁ Ἀνρὺ Σεβαλλέ (βλ. ὑποσημείωση στὴν προηγούμενη σελίδα). Ἀ-

φοῦ ἐξέτασε τὰ κείμενα πού υπέβαλαν καί οἱ δύο πλευρές, τό Γενικό Συμβούλιο ἀποφάσισε στίς 28 Ἰουνίου 1870 νά διατηρήσει τίς προηγούμενες λειτουργίες της ἡ ἐπιτροπή τῆς Γενεύης καί πρότεινε στή νέα ὁμοσπονδιακή ἐπιτροπή τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν νά πάρει μιᾶ ὁποιαδήποτε τοπική ὀνομασία²¹⁰. Ἡ ἐπιτροπή τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν, βλέποντας νά δαψεύδονται οἱ ἐλπίδες της μέ τήν ἀπόφαση αὐτή, ἄρχισε νά διαμαρτύρεται γιά αὐταρχικότητα τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, λησιμονώντας ὅτι πρώτη αὐτή εἶχε ζητήσῃ τήν παρέμβασή του. Ἡ ἀναταραχή, στήν ὁποία ἔριξε τήν ἐλβετική ὁμοσπονδία αὐτή ἡ ἐπιτροπή, μέ τήν ἐπίμονη ἐπιδίωξή της νά ὑφαρπάξῃ τόν τίτλο «Ρωμανική Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή», ἀνάγκασε τό Γενικό Συμβούλιο νά διακόψῃ κάθε ἐπίσημη σχέση μαζί της.

Στίς 4 Σεπτεμβρίου 1870, στό Παρίσι ἀνακηρύχθηκε ἡ Δημοκρατία. Ἡ Συμμαχία ἔκρινε ὅτι ἦρθε ἡ ὥρα «νά ξαμολύσῃ τήν ἐπαναστατική Λερναία Ὑδρα στήν Ἑλβετία» (στύλ Γκυγιώμ). Ἡ «Solidarité» ἐξέδωσε ἕνα Μανιφέστο γιά συγκρότηση σωμάτων ἐλβετῶν ἐθελοντῶν ἐναντίον τῶν Πρώσων. Αὐτό τό Μανιφέστο, ἂν πιστέψουμε τόν παιδαγωγό Γκυγιώμ, μολονότι δέν ἦταν «διόλου ἀνώνυμο», πάντως «δέν ἦταν καί ἐνυπόγραφο». Δυστυχῶς, ὅλος αὐτός ὁ πολεμοχαρής κουρνιαχτός τῆς Συμμαχίας διαλύθηκε, μόλις κατασχέθηκαν ἡ ἐφημερίδα καί τό Μανιφέστο. «Ἐγώ ὅμως», — ἀναφώνησε ὁ ἀσυγκράτητος Γκυγιώμ, φλεγόμενος ἀπ' τήν ἐπιθυμία «νά διακινδυνεύσῃ τό τομάρι του», — «ἐγώ παρέμεινα στό πόστο μου... στό τυπογραφεῖο τῆς ἐφημερίδας» («Bulletin Jurassien», 15 Ἰουνίου 1872).

Ξέσπασε τό ἐπαναστατικό κίνημα στή Λυών. Ὁ Μπακούνιν ἔσπευσε νά βοηθήσῃ τόν ἀνθυπολοχαγό του Ἀλμπέρ Ρισάρ καί τοὺς ὑπαξιωματικούς του Μπαστελικά καί Γκασπάρ Μπλάν. Στίς 28 Σεπτεμβρίου, τήν ἡμέρα πού ἔφθασε ἐκεῖ, ὁ λαός εἶχε καταλάβῃ τό Δημαρχεῖο. Ὁ Μπακούνιν ἐγκαταστάθηκε σ' αὐτό. Ἰδού, λοιπόν, ἔφτασε ἡ κρίσιμη στιγμή πού τήν περίμεναν τόσα χρόνια, ἡ στιγμή πού ὁ Μπακούνιν ἀπέκτησε τή δυνατότητα νά ἐκτελέσῃ τήν πρῶτη ἐπαναστατική πράξη πού εἶδε ποτέ ὁ κόσμος : ἐξέδωσε τό διάταγμα γιά τήν *κατάργηση τοῦ Κράτους*. Τό Κράτος, ὅμως, μέ τή μορφή δύο λόχων τῆς ἀστικῆς ἐθνοφρουρᾶς,

μπήκε από μία πύλη, πού την είχαν αφήσει αφρούρητη, έκκένωσε την αίθουσα και ανάγκασε τόν Μπακούνιν νά τά μαζέψει γρήγορα-γρήγορα και νά φύγει γιά τή Γενεύη.

Τήν ίδια στιγμή ακριβώς, πού ό πολέμαρχος Γκυγιώμ προάσπιζε «στό πόστο του» τή Σεπτεμβριανή Δημοκρατία, ό έμπιστός του Άχάτ Ρομπέν τό έσκασε από τή Δημοκρατία αὐτή και ζήτησε καταφύγιο στό Λονδίνο. Τό Γενικό Συμβούλιο, μονολότι γνώριζε ότι ό Ρομπέν είναι ένας από τούς πιό φανατικούς οπαδούς τής Συμμαχίας και, επιπλέον, ό αὐτουργός τών δημοσιογραφικών επιθέσεων κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου από τίς στήλες τής εφημερίδας «Égalité», και παρά τίς πληροφορίες τών τμημάτων τής Βρέστης γιά τήν όχι και τόσο γενναία στάση του, τόν δέχτηκε στίς γραμμές του, επειδή έλλειπαν Γάλλοι-μέλη τοῦ Συμβουλίου. Από τή στιγμή εκείνη ό Ρομπέν εκτελοῦσε ανελλιπώς στό Συμβούλιο χρέη ήμιεπίσημου απεσταλμένου τής επιτροπής τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν. Στίς 14 Μαρτίου 1871 ό Ρομπέν πρότεινε νά συγκληθεῖ κλειστή συνδιάσκεψη τής Διεθνούς γιά τήν επίλυση τής έλβετικής διαφοράς. Τό Συμβούλιο, προβλέποντας ότι στό Παρίσι ώριμάζουν μεγάλα γεγονότα, απέρριψε κατηγορηματικά αὐτή τήν πρόταση. Ό Ρομπέν επανήλθε επανειλημμένα στό ίδιο ζήτημα και μάλιστα πρότεινε στό Συμβούλιο νά πάρει όριστική απόφαση πάνω στή διαφορά αὐτή. Στίς 25 Ίουλίου τό Γενικό Συμβούλιο πήρε απόφαση νά συμπεριλάβει αὐτό τό ζήτημα στόν κατάλογο τών θεμάτων πάνω στά όποία θά αποφάσιζε ή συνδιάσκεψη πού είχε συγκληθεῖ γιά τό Σεπτέμβριο τοῦ 1871.

Στίς 10 Αὐγούστου, ή Συμμαχία, πού δέν ήθελε διόλου νά ξεετασθοῦν οί σκευωρίες της στή συνδιάσκεψη, ανήγγειλε τήν αὐτοδιάλυσή της από τίς 6 τοῦ ίδιου μήνα. Σύντομα όμως, μέ τήν επικουρία μερικῶν γάλλων έμιγκρέδων, έκανε πάλι τήν εμφάνισή της μέ άλλες όνομασίες, όπως γιά παράδειγμα : τμήμα αθεϊστῶν-σοσιαλιστῶν και τμήμα προπαγάνδας και επαναστατικής σοσιαλιστικής δράσης. Βασιζόμενο στήν απόφαση τοῦ V συνεδρίου τής Βασιλείας²¹¹, τό Γενικό Συμβούλιο, σέ πλήρη συμφωνία μέ τήν Ρωμανική Όμοσπονδιακή Έπιτροπή, αρνήθηκε νά αναγνωρίσει αὐτά τά τμήματα, πού ήσαν νέες έστίες μηχανορραφιδών.

Ή συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου (Σεπτέμβριος 1871) επικύ-

ρωσε τήν απόφαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς 28 Ἰουνίου 1870 σχετικά μέ τούς διασπαστές τῆς Γιούρα.

Ἐπειδὴ ἡ «Solidarité» ἔπαψε νά ἐκδίδεται, ἄλλοι ὁπαδοί τῆς Συμμαχίας ἱδρυσαν τήν ἐφημερίδα «Révolution Sociale», ὅπου ἔγραφε ἡ κυρία Ἀντρέ Λεό, ἡ ὁποία στό συνέδριο τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης στή Λωζάνη, τότε ἀκριβῶς πού ὁ Φερρέ, κλεισμένος στή φυλακή, περίμενε τή μεταγωγή του στό Σάτορυ, εἶχε δηλώσει ὅτι

«Ὁ Ραούλ Ριγκώ καί ὁ Φερρέ ἦσαν οἱ δύο σκοτεινές μορφές τῆς Κομμούνας, πού πρὶν ἀπ' αὐτό» (τήν ἐκτέλεση τῶν ὁμήρων) «ἀπαιτοῦσαν συνεχῶς, — πράγματι, χωρίς ἐπιτυχία, — τή λήψη αἱματηρῶν μέτρων».

Ἀπό τό πρῶτο κιόλας φύλλο τῆς, ἡ ἐφημερίδα ἔσπευσε νά εὐθυγραμμισθεῖ μέ τό «Figaro», «Gaulois», «Paris-Journal» καί τά ἄλλα ρυπαρόφυλλα, ἀναδημοσιεύοντας τίς πρόστυχες ἐπιθέσεις τους κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Βρῆκε κατάλληλη τή στιγμή γιά νά ἀνάψει ἀκόμα καί μέσα στή Διεθνή τή φωτιά τῆς ἐθνικῆς ἔχθρας. Σύμφωνα μέ τά γραφόμενά της, τό Γενικό Συμβούλιο ἦταν μιά γερμανική ἐπιτροπή καί τή διευθύνει ἄνθρωπος βισμαρκικῆς νοοτροπίας.

Μέ τίς τρεῖς ἀποφάσεις της : γιά τήν ἐλβετική διένεξη, γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης καί γιά τή δημόσια ἀποκήρυξη τοῦ Νετσάγιεφ, ἡ συνδιάσκεψη ἐπληξε τή Συμμαχία στήν ἴδια τήν καρδιά της²¹². Ἡ πρώτη ἀπό τίς ἀποφάσεις αὐτές ἦταν μιά ἄμεση μομφή κατά τῆς ψευτορωμανικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν καί ἐπικύρωνε τίς ἐνέργειες τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Ἐκανε σύσταση στά τμήματα τῆς Γιούρα νά προσχωρήσουν στή Ρωμανική Ὁμοσπονδία καί, ἂν δέν μποροῦσε νά γίνει μιά τέτοια προσχώρηση, ἡ συνδιάσκεψη πρότεινε στά τμήματα τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν νά πάρουν τήν ἐπωνυμία Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα. Ἡ συνδιάσκεψη δήλωσε ὅτι, ἂν ἡ ἐπιτροπή τους συνεχίσει τόν πόλεμο ἐφημερίδων μπροστά στήν ἀστική κοινή γνώμη, τότε οἱ ἐφημερίδες αὐτές θά ἀποκηρυχθοῦν ἀπ' τό Γενικό Συμβούλιο. — Ἡ δεύτερη ἀπόφαση, γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἔθετε ὀριστικά τέρμα στή σύγχυση πού ἤθελε νά δημιουργήσει μέσα στή Διεθνή ὁ Μπακούνιν, εἰσάγοντας στό

πρόγραμμα της τό δόγμα περί απόλυτης αποχής από την πολιτική. — Ἡ τρίτη απόφαση, σχετικά μέ τόν Νετσάγιεφ, ἦταν μιᾷ ἅμεση ἀπειλή γιά τόν Μπακούνιν. Θά δοῦμε πιό πέρα, ὅταν θά μιλήσουμε γιά τή Ρωσία, πόσο ἐνδιαφερόταν προσωπικά ὁ Μπακούνιν νά μή μαθευτοῦν στή Δυτική Εὐρώπη οἱ βρωμοδουλειές τῆς Συμμαχίας.

Ἡ Συμμαχία δικαιολογημένα τά εἶδε ὅλα αὐτά σάν κήρυξη πολέμου καί ἄρχισε ἀμέσως πολεμική ἐκστρατεία. Τά τμήματα τῆς Γιούρα, πού ὑποστήριξαν τήν ψευτορωμανική ἐπιτροπή, στίς 12 Νοεμβρίου 1871 ἔκαναν συνέδριο στό Σονβιγιέ. Συμμετείχαν σ' αὐτό δεκαέξι ἀντιπρόσωποι, πού δῆθεν ἐκπροσωποῦσαν ἑννέα τμήματα. Σύμφωνα μέ ἐκθεση τῆς ὁμοσπονδιακῆς ἐπιτροπῆς, τό τμήμα τοῦ Κουρτελαρύ, πού τό ἐκπροσωποῦσαν δύο ἀντιπρόσωποι, «εἶχε διακόψει τή δράση του». Τό κεντρικό τμήμα τοῦ Λόκλ «στό τέλος εἶχε διαλυθεῖ», ἐκ τῶν ὑστέρων ὅμως ἐπανασυστάθηκε προσωρινά γιά νά στείλει δύο ἀντιπροσώπους στό συνέδριο τῶν δεκαέξι. Τό τμήμα τῶν λιθογράφων καί χαρακτῶν τοῦ Κουρτελαρύ (δύο ἀντιπρόσωποι) «εἶχε συγκροτηθεῖ ὡς ἐπαγγελματική ἔνωση», πού *δέν ἀνῆκε* στή Διεθνή. Τό τμήμα προπαγάνδας τοῦ Λά Σώ-ντέ-Φόν (ἕνας ἀντιπροσωπος) «βρίσκεται σέ κρίσιμη κατάσταση καί ἡ θέση του ὄχι μόνο δέν βελτιώνεται, ἀλλά μάλλον ἐπιδεινώνεται». Τό κεντρικό τμήμα τοῦ Νοῖσατέλ (δύο ἀντιπρόσωποι, μεταξύ αὐτῶν ὁ Γκυγιώμ) «πάσχει ἄσχημα καί, δίχως τήν αὐτοθυσία ὀρισμένων μελῶν του, ἡ ἐξαφάνισή του θά ἦταν ἀναπόφευκτη». Δύο κύκλοι μελέτης τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος στό Σονβιγιέ καί στό Σαίντ-Ίμιέ (τέσσερις ἀντιπρόσωποι) τῆς περιοχῆς Κουρτελαρύ εἶχαν συσταθεῖ μετά τή διάλυση τοῦ κεντρικοῦ τμήματος τοῦ Κουρτελαρύ. Ἔτσι, μερικά μέλη αὐτῆς τῆς περιοχῆς ἐκπροσωπήθηκαν ἀπό τρεῖς φορές μέ ἕξι ἀντιπροσώπους ! Τό τμήμα τοῦ Μουτιέ (ἕνας ἀντιπρόσωπος) ἀποτελεῖται, ὅπως φαίνεται, μόνο ἀπ' τήν ἐπιτροπή του. Συνεπῶς, ἀπό τούς δεκαέξι ἀντιπροσώπους, οἱ δεκατέσσερις ἐκπροσωποῦσαν νεκρά ἢ ἐτοιμοθάνατα τμήματα. Γιά νά ἀντιληφθοῦμε, ὅμως, σέ ποιό ξεχαρβάλωμα ὁδήγησε αὐτή τήν ὁμοσπονδία τό κήρυγμα τῆς ἀναρχίας, πρέπει νά συνεχίσουμε λίγο τήν ἀνάγνωση αὐτῆς τῆς ἐκθεσης. Ἀπό τά εἴκοσι δύο τμήματα, μόνο τά

έννεα εκπροσωπήθηκαν στο συνέδριο. Έπτά τμήματα δέν ανταποκρίθηκαν ποτέ σε καμιά από τις ανακοινώσεις της επιτροπής και τέσσερα τμήματα κηρύχθηκαν σε αφάνεια. Ίδού μία όμοσπονδία, πού έταξε ως αποστολή της νά έκθεμελιώσει τήν οργάνωση της Διεθνούς !

Ώστόσο, τό συνέδριο τοῦ Σονβιγιέ άρχισε στο πνεῦμα τῶν αποφάσεων τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου, ή όποία εἶχε προτείνει στίς οργανώσεις πού τό συγκάλεσαν νά πάρουν τήν έπωνυμία Όμοσπονδία τῆς Γιούρα. Ταυτόχρονα, όμως, γιά νά αποδείξει τόν άναρχισμό του, τό συνέδριο κατάγγειλε γιά άνυπακοή ὅλη τή Ρωμανική Όμοσπονδία. (Ή τελευταία έδωσε στους άνθρώπους τῆς Γιούρα κάθε αὐτονομία, διώχνοντάς τους άπ' ὅλα τά τμήματα). Άμέσως μετά, τό συνέδριο έξέδωσε μία βαρύγδουπη έγκύκλιο, πού άποσκοποῦσε βασικά νά θέσει υπό άμφισβήτηση τή νομιμότητα τῆς συνδιάσκεψης καί νά τήν προσβάλει σ' ἕνα γενικό συνέδριο, τοῦ όποίου ζητοῦσε τήν άμεση σύγκληση.

Ή έγκύκλιος κατηγορεῖ τή Διεθνή πώς πρόδωσε τό πνεῦμα της, τό όποιο συνίσταται άκριβῶς «σέ μία μεγαλειώδη διαμαρτυρία κατά τῆς αὐταρχικότητας». Πρίν άπ' τό συνέδριο τῶν Βρυξελλῶν τά πάντα πηγαιναν θαυμάσια στόν πίο θαυμάσιο δυνατό κόσμο, αλλά στή Βασιλεία οἱ άντιπρόσωποι έχασαν τά λογικά τους καί, κυριευμένοι άπό «τυφλή πίστη», «παραβίασαν τό πνεῦμα καί τό γράμμα τοῦ Γενικοῦ Καταστατικοῦ», ὅπου μέ τόση σαφήνεια διακηρύσσεται ή αὐτονομία κάθε τμήματος καί κάθε ομάδας τμήματος. Άρα, ή Διεθνής άνέγραψε στή σημαία της τόν αὐταρχισμό, ένῶ ή Όμοσπονδία τῆς Γιούρα, αὐτό τό άνδρείκελο τῆς Συμμαχίας, άνέγραψε τήν αὐτονομία τῶν τμημάτων. Εἶδαμε ήδη μέ ποιό τρόπο ή Συμμαχία σκοπεύει νά υλοποιήσει αὐτή τήν αὐτονομία.

Άλλά οἱ άμαρτίες τοῦ συνεδρίου τῆς Βασιλείας άχριοῦν μπροστά στίς άμαρτίες τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου, πού οἱ αποφάσεις της

«τείνουν νά μετατρέψουν τή Διεθνή άπό έλεύθερη όμοσπονδία αὐτόνομων τμημάτων σέ μία ιεραρχικά διαρθρωμένη καί αὐταρχική οργάνωση πειθαρχικῶν τμημάτων, πού βρίσκεται ὁλότελα στά χέρια τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου,

τό όποιο μπορεί κατά τήν κρίση του νά άρνηθεί τήν είσοδή τμημάτων ή νά άναστείλει τή δράση τους».

Προφανώς οί συμμαχίτες συντάκτες αὐτῆς τῆς ἐγκυκλίου λησμόνησαν ὅτι τό μυστικό Καταστατικό τους ἔχει συνταχθεῖ ἀκριβῶς μέ σκοπό νά ἐδραιώσει μιᾶ «ιεραρχική καί αὐταρχική ὀργάνωση», διευθυνόμενη ἀπό τή φυσιογνωμία τοῦ μόνιμου «πολίτη Μπ.» καί κάνει ὑποδείξεις πῶς νά «πειθαρχοῦνται» τά τμήματα καί πῶς νά τά ἔχει ὄχι ἀπλῶς «στό χέρι», ἀλλά νά ἔχει «τό ἀπάνω χέρι» ὁ ἴδιος αὐτός «πολίτης».

Ἄν οἱ ἁμαρτίες τῆς συνδιάσκεψης εἶναι ἤδη ἁμαρτίες θανάσιμες, τότε τό ἄκρον ἄωτον τῶν ἁμαρτιῶν, τό ἁμάρτημα κατά τοῦ ἁγίου πνεύματος τό διέπραξε τό Γενικό Συμβούλιο. Ὑπάρχουν σ' αὐτό «μερικά πρόσωπα», πού θεωροῦν

«τήν ἐντολή τους» (ὡς μελῶν τοῦ Συμβουλίου) «σάν προσωπική τους περιουσία καί τό Λονδίνο τό βλέπουν ὡς ἀναντικατάστατη πρωτεύουσα τῆς Ἐνωσῆς μας... Μερικοί ἄνθρωποι ἔφθασαν στό σημείο ... νά θελήσουν νά ἐπιβληθεῖ στή Διεθνή τό δικό τους ἰδιαίτερο πρόγραμμα, τό δικό τους δόγμα. ὡς ἐπίσημη θεωρία, πού μόνον αὐτή δικαιοῦται νά πολιτογραφηθεῖ στήν Ἐνωση... ἔτσι, σιγά-σιγά διαμορφώθηκε μιᾶ ὀρθοδοξία, μέ κέντρο τό Λονδίνο καί ἐκπροσώπους τά μέλη τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου».

Κοντολογίς, αὐτοί θά ἤθελαν διαμέσου τοῦ «συγκεντρωτισμοῦ καί τῆς δικτατορίας» νά ἐξασφαλίσουν τήν ἐνότητα τῆς Διεθνούς. — Στήν ἴδια αὐτή ἐγκύκλιο ἡ Συμμαχία ἀπαιτεῖ «νά διασφαλισθεῖ ἡ ὑπεροχή τοῦ ἰδιαίτερου προγράμματός της μέσα στή Διεθνή», ὀνομάζοντάς το «μεγαλειώδη διαμαρτυρία κατά τοῦ αὐταρχισμοῦ» καί διακηρύσσοντας ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐργατῶν μέ τίς προσπάθειες τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν πρέπει νά γίνει «χωρίς ὅποιαδήποτε αὐταρχική καθοδήγηση, ἔστω καί μιᾶ καθοδήγηση πού ἔχει ἐκλεγεί καί ἐπικυρωθεῖ ἀπ' τοὺς ἐργάτες». Θά δοῦμε ὅτι παντοῦ ὅπου ἡ Συμμαχία εἶχε ἐπιρροή, ἔκανε ἀκριβῶς αὐτό γιά τό ὅποιο κατηγοροῦσε ψευδῶς τό Γενικό Συμβούλιο, δηλαδή ἐπιχειροῦσε νά ἐπιβάλλει τό δικό της ἀνόητο ὁμοίωμα θεωρίας ὡς «ἐπίσημη θεωρία, πού μόνον αὐτή δικαιοῦται νά πολιτογραφηθεῖ στήν «Ἐνωση»*. — Ὅλα αὐτά ἀφοροῦν μόνον

* Ὁ Ματσίνι, γιά παράδειγμα, ἐπέρριψε σ' ὅλη τή Διεθνή τήν εὐθύνη γιά τίς ἀνόητες ἐπινοήσεις τοῦ Πάπα Μπακούιν. Τό Γενικό Συμβούλιο ἔ-

στή δημόσια, επίσημη δράση της Συμμαχίας. Όσο για τή μυστική δράση της, τότε «τό πνεῦμα καί τό γράμμα» τῶν μυστικῶν Καταστατικῶν της μάς ἔδειξαν ἤδη σέ ποιοῦ βαθμοῦ «ή ὀρθοδοξία», «τό ιδιαίτερο δόγμα», «ὁ συγκεντρωτισμός» καί «ή δικτατορία» κυριαρχοῦν σ' αὐτήν τήν «ἐλεύθερη ὁμοσπονδία αὐτόνομων ὁμάδων». Ἀντιλαμβανόμαστε πολύ καλά γιά ποιοῦ λόγο θά ἤθελε ἡ Συμμαχία νά ἐμποδίσαι τήν ἐργατική τάξη νά δημιουργήσαι τή δική της γενική καθοδήγηση, μιά πού ἡ μακροπρόθεσμη φρόντιση κινῶν γι' αὐτό, ἰδρύοντας μιά δική της Συμμαχία ὡς γενικό ἐπιτελεῖο τῆς ἐπανάστασης.

Τό Γενικό Συμβούλιο ὅχι μόνο δέν σκόπευε νά ἐπιβάλλαι στή Διεθνή μιά ὁποιαδήποτε ὀρθοδοξία, ἀλλά, ἀντίθετα, πρότεινε στή συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου νά μετονομαστοῦν οἱ σεκταριστικές ἐπωνυμίες μερικῶν τμημάτων καί μάλιστα ἡ πρόταση αὕτη ἔγινε ὁμόφωνα δεκτή*.

νίωσε ὑποχρεωμένο νά δηλώσαι δημοσίᾳ διαμέσου τῶν ἰταλικῶν ἐφημερίδων ὅτι «ἀντιτάχθηκε πάντα στίς ἐπανελημμένες ἀπόπειρες νά ὑποκατασταθεῖ τό εὐρύ, κατανοητό πρόγραμμα τῆς Διεθνούς (πού ἀνοίξε τό δρόμο γιά νά ἐνταχθοῦν στίς γραμμές της καί οἱ ὁπαδοί τοῦ Μπακούνιν) ἀπό τό στενό καί σεκταριστικό πρόγραμμα τοῦ Μπακούνιν, πού ἡ υἱοθέτησή του θά συνεπαγόταν ἀμέσως τή διαγραφή τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τῶν μελῶν τῆς Διεθνούς»²¹³. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Ζύλ Φάβρ, ἡ ἐκθεση τοῦ βουλευτῆ τῆς τσιφλικάδικης Βουλῆς Τσακάζε ἀναφορικά μέ τήν Ἑνωσὴ μας, οἱ ἀντιδραστικοὶ λόγοι κατὰ τή συζήτηση πού ἔγινε γιά τή Διεθνή στήν ἰσπανική Βουλὴ (Cortes)²¹⁴, ἀλλά καί ὅλες οἱ δημόσιες ἐπιθέσεις κατὰ τῆς Διεθνούς βρῖθουν ἀπό παραπομπές σέ ὑπερναρχικὲς φράσεις, προερχόμενες ἀπ' τό μακροπρόθεσμο στρατόπεδο.

* Δεύτερη ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης, παρ. 2: «Ὅλα τὰ τοπικά διαμερίσματα, τμήματα, ὁμάδες καί οἱ ἐπιτροπές τους ἀπὸ δῶ καί μπρὸς ὀνομάζονται καί συγκροτοῦνται ἀποκλειστικά ὡς διαμερίσματα, τμήματα, ὁμάδες καί ἐπιτροπές τῆς Διεθνούς Ἑνώσεως Ἑργατῶν μέ τήν προσθήκη τῆς ὀνομασίας τοῦ ἀντίστοιχου τόπου». Παρ. 3: «Ἀπαγορεύεται, λοιπόν, ἀπὸ δῶ καί μπρὸς σ' ὅλα τὰ διαμερίσματα, τμήματα καί ὁμάδες νά παίρνουν διάφορες σεκταριστικές ἐπωνυμίες, ὅπως, γιά παράδειγμα, ποζιτιβιστές, μουτουαλιστές, κολλεκτιβιστές, κομμουνιστές καί τὰ παρόμοια ἢ νά δημιουργοῦν χωριστικὲς ὁργανώσεις μέ τήν ἐπωνυμία “τμήμα προπαγάνδας” κλπ., πού διεκδικοῦν τήν ἐκπλήρωση ἰδιαίτερων καθηκόντων, διαφορετικῶν ἀπὸ τοὺς γενικοὺς σκοποὺς τῆς Διεθνούς».

Νά τί ἔγραφε τό Γενικό Συμβούλιο γιά τίς σέκτες* στήν ἀπόρρητη ἐγκύκλιό του («Οἱ δῆθεν διασπάσεις», σελ. 24):

«Ἡ πρώτη φάση τοῦ ἀγώνα τοῦ προλεταριάτου κατά τῆς ἀστικής τάξης ἔχει χαρακτήρα σεκταριστικοῦ κινήματος. Αὐτό ἔχει τή δικαίωσή του στήν περίοδο πού τό προλεταριάτο δέν εἶναι ἀρκετά ἀναπτυγμένο γιά νά δράσει ὡς τάξη. Μερικοί στο-χαστές, κάνοντας κριτική στίς κοινωνικές ἀντιθέσεις, προτείνουν φανταστικές λύσεις αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, ἐνῶ στή μάζα τῶν ἐργατῶν δέν ἀπομένει παρά νά τίς ἐνστερνίζεται, νά τίς προ-παγανδίζει καί νά τίς ἐφαρμόζει. Οἱ σέκτες, πού ἱδρύονται ἀπό τέτοιους πρωτεργάτες, εἶναι ἀπό τήν ἴδια τή φύση τους φορεῖς τῆς ἀποχῆς: ἀρνοῦνται κάθε ρεαλιστική δράση, τήν πολιτική, τίς ἀπεργίες, τίς ἐπαγγελματικές ἐνώσεις, μέ μιά λέξη, τήν κάθε συλλογική κίνηση. Τό προλεταριάτο στή μεγάλη μάζα του πα-ραμένει ἀδιάφορο ἢ καί ἐχθρικό πρὸς τήν προπαγάνδα τους. Οἱ ἐργάτες τοῦ Παρισιοῦ καί τῆς Λυὼν δέν ἤθελαν νά ξέρουν τοὺς σαιν-σιμονικούς, τοὺς φουριερικούς, τοὺς ἱκάριους, ὅπως καί οἱ ἄγγλοι χαρτιστές καί τρεϊντ-γιουνιονιστές δέν ἀναγνώριζαν τοὺς δουενικούς. Οἱ σέκτες, πού ὅταν πρωτοεμφανίστηκαν χρησίμευ-σαν ὡς μοχλοὶ τῆς κίνησης, μετατρέπονται σέ τροχοπέδη, μόλις αὐτή ἡ κίνηση τίς ξεπερνάει. Τότε γίνονται ἀντιδραστικές. Μαρτυρία γι' αὐτό ἀποτελοῦν οἱ σέκτες στή Γαλλία καί στήν Ἀγγλία καί τόν τελευταῖο καιρό οἱ λασσαλικοί στή Γερμανία, πού χρόνια ὁλόκληρα στέκονταν ἐμπόδιο γιά τήν ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου καί κατέληξαν νά γίνουν ἓνα ἀπλό ὄργανο τῆς ἀστυνομίας. Μέ λίγα λόγια, πρόκειται γιά τήν παιδική ἡλικία τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος, ὅπως ἡ ἀστρολογία καί ἡ ἀλχη-μεία ἦταν ἡ παιδική ἡλικία τῆς ἐπιστήμης. Προτοῦ γίνει κατορ-θωτό νά ἱδρυθεῖ ἡ Διεθνής, τό προλεταριάτο ὀφείλει νά ξεπεράσει αὐτό τό στάδιο.

Σέ ἀντίθεση μέ τίς σεκταριστικές ὁργανώσεις, μέ τίς φαν-τασιώσεις καί τοὺς ἀνταγωνισμούς τους, ἡ Διεθνής εἶναι ἡ γνή-

* Ἡ λέξη σέκτα (sekte) ἔχει λατινική καταγωγή. Ἀργότερα πῆρε τήν ἔννοια τῆς αἵρεσης, δηλαδή μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητος ἀνθρώπων πού ἔχουν ἀποσχισθεῖ ἀπό τήν ἐπίσημη θρησκεία. Καί μεταφορικά σημαίνει κάθε ομάδα ἀνθρώπων, ἀποκομμένων ἀπό τοὺς ἄλλους καί τό περιβάλλον τους (Σημ. μετ.).

σια καί αγωνιστική ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου ὅλων τῶν χωρῶν, ἐνωμένου στόν κοινό ἀγῶνα ἐναντίον τῶν καπιταλιστῶν καί τῶν γαιοκτημόνων, ἐναντίον τῆς κρατικά διαρθρωμένης ταξικῆς κυριαρχίας τους. Γι' αὐτό στό Καταστατικό τῆς Διεθνοῦς γίνεται λόγος μόνο γιά *ἐργατικούς* συνδέσμους, πού ἐπιδιώκουν τόν ἴδιο σκοπό καί ἀποδέχονται ἓνα καί μόνο πρόγραμμα, τό ὁποῖο ἀπλῶς χαράζει τίς βασικές κατευθύνσεις τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος, ἐνῶ ἡ θεωρητική ἐπεξεργασία τους γίνεται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν ἀναγκῶν τοῦ πρακτικοῦ ἀγῶνα καί ὕστερα ἀπό ἀνταλλαγή γνώμων στά τμήματα, στά ὄργανά τους καί στά συνέδρια, ὅπου ἐπιτρέπονται ὅλες, χωρίς διάκριση ἀποχρώσεων, οἱ σοσιαλιστικές ἀπόψεις».

Ἡ Συμμαχία δέν ἤθελε νά εἶναι ἡ Διεθνῆς μιᾶ ἀγωνιστική ὀργάνωση. Στήν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ προβαλόταν ἡ ἀπαίτηση ἡ Διεθνῆς νά εἶναι τό πρόπλασμα τῆς μέλλουσας κοινωνίας·

«γιά τοῦτο ἐπιδίωξή μας πρέπει νά εἶναι νά φέρνουμε αὐτή τήν ὀργάνωση ὅσο εἶναι δυνατό πιό κοντά πρὸς τό ἰδανικό μας ... Ἡ Διεθνῆς, τό ἔμβρυο τῆς μέλλουσας ἀνθρώπινης κοινωνίας, πρέπει ἀπό τώρα κιόλας νά γίνει ἡ ἀπεικόνιση τῶν ἀρχῶν μας τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ὁμοσπονδίας καί νά ἀπορρίψει κάθε ἀρχή, πού ὁδηγεῖ στόν αὐταρχισμό, στή δικτατορία».

Ἄν ἡ Ὅμοσπονδία τῆς Γιούρα κατάφερνε νά πραγματοποιήσει τό σχέδιό της καί νά μετατρέψει τή Διεθνή σέ πιστή ἀπεικόνιση μιᾶς μὴ ὑπαρκτῆς ὡς τώρα κοινωνίας, ἂν κατάφερνε νά τῆς ἀφαιρέσει κάθε δυνατότητα συμφωνημένων ἐνεργειῶν, μέ κρυφό σκοπό νά τήν ὑποτάξει «στήν ἐξουσία καί τή δικτατορία» τῆς Συμμαχίας καί τοῦ νόμιμου δικτάτορά της «πολίτη Μπ.», τότε θά ἱκανοποιοῦνταν ἔτσι ὅλες οἱ προσδοκίες τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀστυνομίας, πού δέ θά ἤθελε τίποτα παραπάνω ἀπ' τό νά βγεῖ ἀπ' τή μέση ἡ Διεθνῆς.

Οἱ κύριοι τῆς Συμμαχίας, γιά νά ἀποδείξουν στούς πρώην συναδέλφους τους τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί τῶν ἀστῶν ριζοσπαστῶν ὅτι ἡ ἐκστρατεία πού ἄρχισαν στρέφεται ἐνάντια στή Διεθνή καί ὄχι ἐνάντια στήν ἀστική τάξη, ἔστειλαν τήν ἐγκύκλιό τους σ' ὅλες τίς ἐφημερίδες τῶν ριζοσπαστῶν. Ἡ «République française» τοῦ κ. Γαμβέττα, παρωτρύνοντας ἐνθερμα τοὺς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα καί κάνοντας ἐπιθέσεις στή συνδιάσκεψη

του Λονδίνου, έσπευσε νά αναγνωρίσει τίς υπηρεσίες του²¹⁵. Τό «Bulletin Jurassien», πού χάρηκε γι' αὐτή τήν υποστήριξη ἀπό τή μεριά τοῦ ἀστικοῦ Τύπου, ἀναδημοσίευσε in extenso* τό ἄρθρο τῆς «République française», ἀποδείχνοντας ἔτσι ὅτι ἡ πιό ἐγκάρδια συμφωνία συνδέει τοὺς ὑπερεπαναστάτες τῆς Συμμαχίας μέ τοὺς διάφορους Γαμβέττα τῶν Βερσαλλιῶν. Γιά νά μεταδοθεῖ ὅσο μπορεῖ εὐρύτερα ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη ἡ ἡαρμόσυνη εἰδηση μιᾶς διάσπασης πού κυοφορεῖται στή Διεθνή, τήν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ τήν πούλοῦσαν στίς ὑπαίθριες λαϊκές ἀγορές πολλῶν γαλλικῶν πόλεων, ἰδίως στό Μονπελλιέ. Ὅπως εἶναι γνωστό, στή Γαλλία γιά νά πούληθοῦν ἔντυπα στοὺς δρόμους χρειάζεται ἀδεια τῆς ἀστυνομίας**.

Ἡ ἐγκύκλιος αὐτή στέλνονταν κατά δέματα παντοῦ ὅπου ἡ Συμμαχία λογάριζε νά στρατολογήσει φίλους καί ἀνθρώπους δυσαρεστημένους ἀπ' τό Γενικό Συμβούλιο. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν περίπου μηδέν. Οἱ ἰσπανοί συμμαχίτες ἀντιτάχθηκαν στή σύγκληση τοῦ συνεδρίου, πού ζητοῦσε ἡ ἐγκύκλιος, καί μάλιστα τόλμησαν νά ἐπιτιμήσουν τόν πάπα²¹⁷. Στήν Ἰταλία μόνο ἓνα ἄτομο, ὁ Τερτσάγκι ἦταν, γιά λίγο διάστημα, ὑπέρ τοῦ συνεδρίου. Στό Βέλγιο, ὅπου δέν ὑπῆρχαν γνωστά ὀνόματα τῆς Συμμαχίας, ἀλλά τό κίνημα τῆς Διεθνούς εἶχε μπλεχτεῖ στίς ἀστικές φλυαρίες γιά πολιτική ἀποχή, γιά αὐτονομία, ἐλευθερία, ὁμοσπονδία, ἀποκέντρωση καί εἶχε βαλτώσει μέσα σέ στενές τοπικιστικές ὑποθέσεις, ἡ ἐγκύκλιος εἶχε κάποια ἀπήχηση. Ἄν καί τό Βελγικό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο ἀπέφυγε νά συνταχθεῖ μέ τό αἶτημα νά συγκληθεῖ ἑκτακτο γενικό συνέδριο, — πράγμα πού θά ἦταν παραλογισμός, μιά καί τό Βέλγιο εἶχε ἐκπροσωπηθεῖ στή συνδιάσκεψη μέ ἕξι ἀντιπροσώπους, — παρ' ὅλα αὐτά, κατάρτισε ἓνα σχέδιο γενικοῦ Καταστατικοῦ, πού πρόβλεπε, ἀπλούστατα, τήν κατάργηση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Ὅταν ἡ πρόταση αὐτή συζητήθηκε στό βελγικό συνέδριο, ἓνας ἀντιπρόσωπος ἀπ' τό Λόντλενσαρ παρατήρησε ὅτι τό καλύτερο κρι-

* — αὐτούσιο.

** Δίκη τῆς Τουλούζης²¹⁶. Βλ. «La Réforme» (τῆς Τουλούζης) τῆς 18 Μαρτίου 1873.

τῆριο γιά τοὺς ἐργάτες εἶναι τὰ κέφια τῶν ἀφεντικῶν τους. Καί μόνο ἡ ἀγαλλίαση πού ἐνίωσαν τὰ ἀφεντικά ἀπ' τήν ἰδέα τῆς κατάργησης τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, φτάνει γιά νά βεβαιώσει κανεῖς ὅτι δέ θά μποροῦσε

«νά διαπραχθεῖ μεγαλύτερο σφάλμα, ἀπ' τό νά ἐξαγγελθεῖ μιά τέτοια κατάργηση».

Γιά τό λόγο αὐτό ἡ πρόταση ἀπορρίφθηκε. Στήν Ἑλβετία ἡ Ρωμανική Ὁμοσπονδία διαμαρτυρήθηκε ἔντονα κατά τῆς ἐγκυκλίου²¹⁸ καί σ' ὅλες τίς ἄλλες χῶρες ἔγινε δεκτὴ ἀπλῶς μέ περιφρονητικὴ σιωπή.

Τό Γενικό Συμβούλιο ἔδωσε ἀπάντηση στήν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ καί στίς συνεχιζόμενες σκευωρίες τῆς Συμμαχίας μέ τήν ἐμπιστευτικὴ ἐγκύκλιο «Οἱ δῆθεν διασπάσεις στή Διεθνή», τῆς 5 Μαρτίου 1872. Μιά συνοπτικὴ ἔκθεση σημαντικοῦ μέρους αὐτῆς τῆς ἐγκυκλίου παραθέσαμε προηγούμενα. Τό συνέδριο τῆς Χάγης ἔθεσε ὅπως ἔπρεπε τέρμα σ' αὐτές τίς μηχανορραφίες καί σ' αὐτοὺς τοὺς μηχανορράφους.

Ἀσφαλῶς, οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, πού ὅσο πιό πολύ θορυβοῦσαν, τόσο πιό μικροὶ ἦσαν οἱ ἴδιοι, εἶχαν μιά ἀναμφισβήτητη ἐπιτυχία. Ὅλος ὁ Τύπος τῶν φιλελεύθερων καί τῆς ἀστυνομίας στάθηκε ἀπροκάλυπτα στό πλευρό τους. Οἱ προσωπικὲς ὕβρεις ἐναντίον μελῶν τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, οἱ ἀνήμερες ἐπιθέσεις τους ἐνάντια στή Διεθνή βρῆκαν ὑποστήριξη ἀπὸ τοὺς δῆθεν μεταρρυθμιστές σ' ὅλες τίς χῶρες. Στήν Ἀγγλία τοὺς ὑποστήριξαν οἱ ἀστοὶ ρεπουμπλικάνοι, τῶν ὁποίων τίς σκευωρίες χάλασε τό Γενικό Συμβούλιο. Στήν Ἰταλία τοὺς ὑποστήριξαν οἱ δογματικοὶ ἐλευθεροστοχαστές, πού πρότειναν νά ἰδρυθεῖ ὑπὸ τῇ σημαίᾳ τοῦ Στεφανόνι ἓνας «οἰκουμενικός σύλλογος τῶν ρασιοναλιστῶν» μέ ἔδρα ἀπαραίτητα τῇ Ρώμῃ, μιά ὀργάνωση «αὐταρχικὴ» καί «ἱεραρχικὴ», ἓνα μοναστήρι γιά ἄθεους μοναχοὺς καί μοναχές κτλ., μιά ὀργάνωση, πού τό Καταστατικὸ της προβλέπει νά τοποθετεῖται στήν αἴθουσα τῶν συνεδριάσεων ἡ μαρμάρινη προτομὴ τοῦ κάθε ἀστοῦ, πού θά θυσίαζε δέκα χιλιάδες φράγκα. Τέλος, στή Γερμανία βρῆκαν τὴ συμπαράσταση τῶν βισμαρκικῶν σοσιαλιστῶν, οἱ ὁποῖοι, ἐκτός τοῦ ὅτι ἐκδίδουν

τήν αστυνομική εφημερίδα «Neuer Social-Demokrat», παίζουν ρόλο «λευκοχιτώνων»²¹⁹ της πρωσο-γερμανικής αυτοκρατορίας.

Μόλις ή «Révolution Sociale» σταμάτησε την έκδοσή της, ή Συμμαχία έκανε επίσημο δημοσιογραφικό της όργανο τό «Bulletin Jurassien», πού, μέ τό πρόσχημα τής προστασίας τών αυτόνομων τμημάτων άπ' τόν αυταρχισμό τοϋ Γενικοϋ Συμβουλίου καί άπό τούς σφετερισμούς τής συνδιάσκεψης τοϋ Λονδίνου, άγωνιζόταν νά άποδιοργανώσει τή Διεθνή. Στο φύλλο του τής 20 Μαρτίου 1872, τό «Bulletin» όμολογοϋσε άπερίφραστα ότι

«όταν λέει Διεθνή δέν έννοεί τή μιά ή τήν άλλη όργάνωση, πού άγκαλιάζει σήμερα ένα μέρος τοϋ προλεταριάτου. Ή όργάνωση είναι μιά ύπόθεση δευτερεύουσα καί εφήμερη... Διεθνής είναι, μέ μιά γενικότερη έννοια, τό αίσθημα άλληλεγγύης τών εκμεταλλευομένων, πού κυριαρχεί στό σημερινό κοσμο».

Ή Διεθνής, ύποβαμισμένη σέ ένα άπλό «αίσθημα άλληλεγγύης», θά ήταν κάτι πολύ πιό πλατωνικό άπ' ό,τι ή χριστιανική άγάπη. Για νά δείξουμε σέ πόσο έντιμα μέσα καταφεύγει τό «Bulletin», θά παραθέσουμε μιά περικοπή έπιστολής τοϋ Τοκαζέβιτς, άρχισυντάκτη τής πολωνικής εφημερίδας «Wolnosc» στη Ζυρίχη :

«Στό τεϋχος 13 τοϋ «Bulletin Jurassien» δημοσιεύθηκε *ένα πρόγραμμα τοϋ πολωνικοϋ σοσιαλιστικοϋ Συνδέσμου στη Ζυρίχη*, πού σέ μερικές μέρες θ' άρχίσει τήν έκδοση τής εφημερίδας του «Wolnosc». Σας έξουσιοδοτούμε νά ανακοινώσετε στό Γενικό Συμβούλιο τής Διεθνούς μέσα σέ τρείς μέρες άπό τή λήψη αϋτης τής έπιστολής πώς τό πρόγραμμα αϋτό είναι *πλαστό*»²²⁰.

Στό «Bulletin» τής 15 Ίουνίου δημοσιεύονται άπαντήσεις μελών τής Συμμαχίας (Μπακούνιν, Μαλόν, Κλάρις, Γκυγιώμ, κ.ά.) στην έμπιστευτική έγκύκλιο τοϋ Γενικοϋ Συμβουλίου. Αϋτές οί άπαντήσεις δέν άπαντοϋν σέ καμιά άπ' τίς κατηγορίες πού διατύπωσε τό Γενικό Συμβούλιο κατά τής Συμμαχίας καί τών άρχηγών της. Ό Πάπας, μήν έχοντας επιχειρήματα, άποφάσισε νά τερματίσει τή συζήτηση, χαρακτηρίζοντας τήν έγκύκλιο «λεκάνη μέ βρωμόνερα».

«Άλλωστε», — δήλωσε, — «επεφύλασσα πάντα στόν έαυτό μου τό δικαίωμα νά προσαγάγω όλους τούς συκοφάντες σέ δικαστήριο τιμής, τή σύ-

σταση τοῦ ὁποίου τό τακτικό συνέδριο, ἀναμφίβολα, δέ θά μοῦ ἀρνηθεῖ. Καί μιά πού αὐτό τό δικαστήριο θά **μ ο ὗ** παράσχει ὅλες τίς ἐγγυήσεις μιᾶς ἀμερόληπτης καί σοβαρῆς κρίσης, θά μπορέσω νά καταθέσω σ' αὐτό μέ ὅλες τίς ἀναγκαῖες λεπτομέρειες ὅλα τά περιστατικά τόσο πολιτικοῦ, ὅσο καί προσωπικοῦ χαρακτήρα, δίχως νά φοβᾶμαι τίς ἐνοχλήσεις καί τοὺς κινδύνους, πού συνεπάγεται μιά ἀδιάκριτη δημοσιότητα».

Τελικά, βέβαια, ὁ πολίτης Μπ., ὅπως συνήθως, δέ λυπήθηκε τή ζωή του : ἀπλούστατα δέν ἐμφανίστηκε στή Χάγη.

Πλησίαζε τό συνέδριο καί ἡ Συμμαχία γνώριζε ὅτι προτοῦ ἀρχίσει τό συνέδριο ἔπρεπε νά δοθεῖ στή δημοσιότητα ἡ ἐκθεση γιά τήν ὑπόθεση Νετσάγιεφ, τήν ὁποία ἡ συνδιάσκεψη εἶχε ἀναθέσει στόν πολίτη Οὔτιν. Εἶχε πολύ μεγάλη σημασία γιά τή Συμμαχία νά μήν δημοσιευθεῖ αὐτή ἡ ἐκθεση πρίν ἀπ' τό συνέδριο, ὥστε νά μήν μπορέσουν οἱ ἀντιπρόσωποι νά ἔχουν μιά πλήρη εἰκόνα γιά τήν ὑπόθεση αὐτή. Ὁ πολίτης Οὔτιν πῆγε στή Ζυρίχη γιά νά ἐκπληρώσει τό καθῆκον του. Μόλις ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ, ἔπρεπε θύμα μιᾶς δολοφονικῆς ἀπόπειρας, τήν ὁποία ἐμεῖς καταλογίζουμε ἀνεπιφύλακτα στή Συμμαχία. Στή Ζυρίχη ὁ Οὔτιν δέν εἶχε ἄλλους ἐχθρούς ἐκτός ἀπό μερικούς σλάβους, συμμαχίτες, πού ἦταν «τοῦ χεριοῦ» τοῦ Μπακούνιν. Ἄλλωστε μιά ἀπό τίς μορφές πάλης, πού ἀναγνωρίζει καί ἐφαρμόζει αὐτή ἡ ἐταιρία, εἶναι τό νά ὀργανώνει ἐνέδρες καί δολοφονίες. Θά δοῦμε καί ἄλλα παρόμοια παραδείγματα στήν Ἰσπανία καί στή Ρωσία. Ὁκτώ ἄτομα, πού μιλοῦσαν κάποια σλαβική γλώσσα, παραμόνεψαν τόν Οὔτιν σέ ἐρημικό μέρος κοντά σέ μιά διώρυγα. Ὅταν πλησίασε πρὸς αὐτούς, τοῦ ἐπετέθηκαν πισώπλατα, τόν χτύπησαν μέ κοτρῶνες στό κεφάλι, τόν τραυμάτισαν ἐπικίνδυνα στά μάτια καί μετὰ τόν ξυλοδαρμό θά τόν ἀποτέλειωναν καί θά τόν ἔριχναν στή διώρυγα, ἂν δέν προλάβαιναν τέσσερις γερμανοί φοιτητές. Μόλις τοὺς εἶδαν, οἱ δολοφόνοι τόβαλαν στά πόδια. Αὐτή ἡ δολοφονική ἀπόπειρα δέν ἐμπόδισε τόν πολίτη Οὔτιν νά ἀποτελειώσῃ τήν ἐργασία του καί νά τήν στείλῃ στό συνέδριο.

IV

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ

Μετά τό συνέδριο τοῦ *Συνδέσμου Ειρήνης*, πού ἔγινε τό Σεπτέμβριο τοῦ 1868 στή Βέρνη, ἕνας ἀπό τοὺς ἰδρυτές τῆς Συμμαχίας καί μέλος τῆς ἰταλικῆς Βουλῆς, ὁ Φανέλλι, πῆγε στή Μαδρίτη. Ὁ Μπακούνιν τόν ἐφοδίασε μέ συστατικές ἐπιστολές πρὸς τόν βουλευτή τῶν Cortes Γκαρίντο, ὁ ὁποῖος τόν ἔφερε σέ ἐπαφή μέ ἀστικούς καθὼς καί ἐργατικούς ρεπουμπλικάνικους κύκλους. Σέ λίγο καιρό, τό Νοέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου, στκλθθηκαν ἀπ' τῆ Γενεῦη βιβλιάρια μελῶν τῆς Συμμαχίας γιά τόν Μοράγο, τόν Κόρντοβα υ Λοπέζ (ρεπουμπλικάνο, ἐπίδοξο βουλευτή καί ἀρχισυντάκτη τῆς ἀστικῆς ἐφημερίδας «Combate»²²¹), καθὼς καί γιά τόν Ρουμπάου Ντοναντέου (ἀποτυχημένο ὑποψήφιο βουλευτή τῆς Βαρκελώνης, ἰδρυτὴ κάποιου ψευτοσοσιαλιστικοῦ κόμματος). Ἡ εἶδηση τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν τῶν ταυτοτήτων ἔφερε μιὰ ἀποδιοργάνωση στό νεοσύστατο τμήμα τῆς Διεθνοῦς στή Μαδρίτη. Ὁ πρόεδρος του, ὁ Χάλβο, ἀποχώρησε, μὴν ἐπιθυμῶντας νά ἀνήκει σέ μιὰ Ἑνωση, πού ἀνέχεται μέσα στίς γραμμές της μιὰ μυστική ἐταιρία, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀστοὺς καί ὑπακούει σέ δική της ἡγεσία.

Ἦδη στό συνέδριο τῆς Βασιλείας οἱ ἰσπανικὲς ὁργανώσεις τῆς Διεθνοῦς εἶχαν ἐκπροσωπηθεῖ ἀπὸ δύο μέλη τῆς Συμμαχίας : τόν Φάργκα Πελλισέρ καί τόν Σεντινιόν. Ὁ δεῦτερος εἶναι περασμένος στὸν ἐπίσημο κατάλογο τῶν ἀντιπροσώπων ὡς «ἀντιπρόσωπος τῆς Συμμαχίας». Μετά τό συνέδριο τῶν ἰσπανικῶν ὁργανώσεων στή Βαρκελώνη (τόν Ἰούλιο τοῦ 1870), ἡ Συμμαχία δημιούργησε βάσεις στήν Πάλμα, Βαλένθια, Μαλάγα καί στό

Κάδιξ. Τό 1871 ιδρύθηκαν τμήματα στή Σεβίλλη καί τήν Κόρδοβα. Στίς ἀρχές τοῦ 1871 οἱ Μοράγο καί Βίλιας, ἀντιπρόσωποι τῆς Συμμαχίας ἀπό τή Βαρκελώνη, πρότειναν στά μέλη τοῦ Ὅμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου (Φραντσίσκο Μόρα, Ἄνχελ Μόρα, Ἀνσέλμο Λορέντσο, Μπόρρελ κ.ἄ.) ... νά ιδρύσουν τμήμα τῆς Συμμαχίας στή Μαδρίτη. Αὐτοί ὅμως ἀντιτάχθηκαν σ' αὐτό, λέγοντας ὅτι ἂν ἡ Συμμαχία λειτουργεῖ σάν μυστική ἐταιρία εἶναι ἐπικίνδυνη, ἂν πάλι λειτουργεῖ ἐπίσημα εἶναι ἀνώφελη. Καί μόνο τό ἄκουσμα τοῦ ὀνόματός της στάθηκε ἄρκετό ὥστε, γιά δεύτερη φορά, νά ριχτεῖ ὁ σπόρος τῆς διχόνοιας μέσα στό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο. Ὁ Μπόρρελ μάλιστα εἶπε τοῦτα τά προφητικά :

«Ἀπό δῶ καί πέρα χάθηκε κάθε ἐμπιστοσύνη μεταξύ μας».

Ὅταν ὅμως οἱ κυβερνητικές διώξεις ἀνάγκασαν τά μέλη τοῦ Ὅμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου νά ἐκπατρισθοῦν στήν Πορτογαλία, ὁ Μοράγο κατάφερε νά τοὺς πείσει ὅτι εἶναι χρήσιμη αὐτῇ ἡ μυστική ἐταιρία καί μέ πρωτοβουλία τους ιδρύθηκε τμήμα τῆς Συμμαχίας στή Μαδρίτη. Στή Λισαβόνα ὁ Μοράγο παρέσυρε στή Συμμαχία μερικούς Πορτογάλους, μέλη τῆς Διεθοῦς. Ὡστόσο, κρίνοντας ὅτι αὐτοί οἱ πρωτάρηδες δέν τοῦ δίνουν ἄρκετές ἐγγυήσεις, σχημάτισε, δίχως νά τό ξέρουν, μιά ἄλλη συμμαχίτικη ομάδα μέ τά χειρότερα ἀστικά καί ἐργατικά στοιχεῖα, στρατολογημένα ἀπό τίς τάξεις τῶν μασόνων. Αὐτή ἡ νέα ομάδα, στήν ὁποία ἀνῆκε ὁ πρῶην καθολικός ἱερέας Μπονάνσα, ἐπιχείρησε νά ὀργανώσει τή Διεθνή ὑπό μορφή δεκαμελῶν τμημάτων. Αὐτά τά τμήματα ἔπρεπε ὑπό τήν ἡγεσία της νά ἐξυπηρετήσουν τά σχέδια τοῦ κόμη ντέ Πενισέ καί ὁ πολιτικός αὐτός μηχανορράφος κατάφερε νά τά παρασύρει σέ ἓνα παρακινδυνευμένο ἐγχεῖρημα, πού μοναδικό σκοπό εἶχε νά τόν φέρεי στήν ἐξουσία. Ἐξαιτίας τῶν μηχανορραφιῶν τῆς Συμμαχίας στήν Πορτογαλία καί στήν Ἰσπανία, οἱ Πορτογάλοι μέλη τῆς Διεθοῦς ἀποχώρησαν ἀπ' αὐτή τή μυστική ἐταιρία καί στό συνέδριο τῆς Χάγης ζήτησαν γιά τό συμφέρον τῆς γενικῆς ὑπόθεσης τή διαγραφή της ἀπ' τή Διεθνή.

Στή συνδικσκεψη τῶν ἰσπανικῶν τμημάτων τῆς Διεθοῦς στή Βαλένθια (τό Σεπτέμβριο τοῦ 1871) οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς

Συμμαχίας, πού όπως πάντα ήσαν και αντιπρόσωποι της Διεθνούς, διαμόρφωσαν όριστικά την οργάνωση της μυστικής εταιρίας τους στην Ίβηρική χερσόνησο. Ή πλειοψηφία τους, νομίζοντας ότι τό πρόγραμμα της Συμμαχίας ταυτίζεται με τό πρόγραμμα της Διεθνούς, ότι αυτή ή μυστική οργάνωση υπάρχει παντού, ότι ή ένταξη σ' αυτήν είναι ένα είδος καθήκοντος και ότι ή Συμμαχία επιδιώκει την παραπέρα ανάπτυξη της Διεθνούς και όχι την άαθυπόταξή της σ' αυτήν, έκρινε ότι πρέπει όλα τά μέλη του Όμοσπονδιακού Συμβουλίου νά είναι άφοσιωμένα σ' αυτήν. Ό Μοράγο, πού δέν τολμούσε ως τότε νά επιστρέψει στην Ίσπανία, μόλις τό έμαθε αυτό, κατέφθασε έσπευσμένα στη Μαδρίτη και κατηγόρησε τόν Μόρα ότι «θέλει νά υποτάξει τή Συμμαχία στη Διεθνή», πράγμα πού αντιβαίνει στους σκοπούς της Συμμαχίας. Για νά προσδώσει βαρύτητα σ' αυτή την άποψη, τόν Ίανουάριο του επόμενου χρόνου έδωσε στον Μέσα νά διαβάσει ένα γράμμα του Μπακούνιν, στό οποίο αυτός ανέπτυσε ένα μακιαβελλικό σχέδιο κυριαρχίας πάνω στην εργατική τάξη. Τό σχέδιο αυτό ήταν τό εξής :

«Ή Συμμαχία φαινομενικά πρέπει νά βρίσκεται στους κόλπους της Διεθνούς, στην πραγματικότητα όμως νά στέκεται κάπως παράμερα άπ' αυτήν, ώστε νά την έποπτεύει καλύτερα και νά την κατευθύνει. Για τους λόγους αυτούς, τά μέλη πού ανήκουν σέ συμβούλια και σέ επιτροπές τμημάτων της Διεθνούς, πρέπει στά τμήματα της Συμμαχίας νά αποτελούν πάντα μειοψηφία». (Δήλωση του Χοσέ Μέσα, της 1 Σεπτεμβρίου 1872, προς τό συνέδριο της Χάγης²²²).

Σέ μιá συνέλευση της Συμμαχίας ό Μοράγο κατηγόρησε τόν Μέσα ότι αυτός πρόδωσε την εταιρία του Μπακούνιν, προσηλυτίζοντας σ' αυτήν όλα τά μέλη του Όμοσπονδιακού Συμβουλίου, πράγμα πού τους έδινε την πλειοψηφία στα τμήματα της Συμμαχίας και στην πράξη εγκαθιστούσε μιá υπεροχή της Διεθνούς άπέναντι στη Συμμαχία. Άκριβώς για νά άποτραπεί μιá τέτοια υπεροχή, οι μυστικές οδηγίες προβλέπουν νά μπαίνουν στα συμβούλια ή στίς επιτροπές της Διεθνούς μόνο ένα ή δυό μέλη της Συμμαχίας και νά τά κατευθύνουν με βάση τίς υποδείξεις και την υποστήριξη των δικών της τμημάτων, στα όποια θά γινόταν ή προεργασία για όλες τίς αποφάσεις πού έπρεπε νά

υίοθετήσει ή Διεθνής. Ἀπό τή στιγμή εκείνη ό Μοράγο κήρυξε τόν πόλεμο στό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο καί, ὅπως ἔκανε καί στην Πορτογαλία, ίδρυσε νέο τμήμα τῆς Συμμαχίας, πού παρέμενε ἄγνωστο σέ κείνους πού δέν τούς θεωροῦσε σίγουρους. Τά ἀφοσιωμένα μέλη τῆς Συμμαχίας στά διάφορα μέρη τῆς Ἰσπανίας τόν ὑποστήριξαν καί ἄρχισαν νά κατηγοροῦν τό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο πώς περιφρονεῖ τίς ὑποχρεώσεις του ἀπέναντι στή Συμμαχία. Μαρτυρία γι' αὐτό ἀποτελεῖ ή ἐγκύκλιος τοῦ τμήματος τῆς Συμμαχίας στή Βαλένθια (30 Ἰανουαρίου 1872), πού ὑπογράφεται ἀπό τόν Ντάμον (συμμαχίτικο ψευδώνυμο τοῦ Μοντόρο)²²³.

Ὅταν ἔλαβε τήν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ, ή ἰσπανική Συμμαχία δέ στάθηκε διόλου στό πλευρό τῆς Γιούρα. Ἀκόμα καί τό πατροπαράδοτο τμήμα τῆς Βαρκελώνης, σέ ἐπίσημη ἐπιστολή του τῆς 14 Νοεμβρίου 1871, ἀντέδρασε πολύ ἔντονα καί μέ τόν πιό αἰρετικό τρόπο γιά τόν Πάπα Μιχαήλ, πού τόν ὑποπτευόταν γιά προσωπική ἀντιζηλία μέ τόν Κάρλ Μάρξ*.

* Ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, πού ἔστειλε ό Ἀλερίνι «ἐξ ὀνόματος τῆς ομάδας τῆς Βαρκελώνης» τῆς Συμμαχίας «στόν ἀγαπητό μου Μπατελικά καί τούς ἀγαπητούς φίλους», μοιράστηκαν σ' ὅλα τά ἰσπανικά τμήματα τῆς Συμμαχίας. Παραθέτουμε ἐδῶ μερικά ἀποσπάσματα ἀπό τήν ἐπιστολή :

«Τό σημερινό Γενικό Συμβούλιο θά ἐπιβιώσει μόνο ὡς τό συνέδριο τόν ἐρχόμενο χρόνο καί ή ὀλέθρια δραστηριότητά του μπορεῖ νά εἶναι μόνο προσωρινή... Ἀντίθετα, μιá ἀνοιχτή ρήξη θά ἦταν γιά τήν ὑπόθεσή μας ἓνα τέτοιο πλῆγμα, ἀπ' τό ὁποῖο δύσκολα θά μποροῦσε νά συνέλθει, ἂν τελικά τό ἄντεχε. Γι' αὐτό δέν μποροῦμε σέ καμιά περίπτωση νά ἐγκρίνουμε *τίς χωριστικές τάσεις σας*... Μερικοί ἀπό μάς διερωτήθηκαν : μήπως σ' ὅλα αὐτά ή μαζί μ' ὅλα αὐτά, δίπλα στά θέματα ἀρχῶν, ὑπάρχουν καί *προσωπικά θέματα, λογονχάρη, ἀντιζηλίες ἀνάμεσα στό φίλο μας Μιχαήλ καί τόν Κάρλ Μάρξ, ἀνάμεσα στά μέλη τῆς παλιᾶς Σ. καί τό Γενικό Συμβούλιο*... Διαβάσαμε μέ λύπη μας στήν «*Révolution Sociale*» τίς ἐπιθέσεις κατá τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου καί τοῦ Κάρλ Μάρξ... Ὅταν θά μάθουμε τή γνώμη τῶν φίλων μας στή χερσόννησο, πού *ἀσκοῦν ἐπιρροή* στά *τοπικά συμβούλια*, μπορεῖ αὐτή ή γνώμη νά ἀλλάξει τή θέση μας πρὸς τό μέρος τῆς γενικῆς ἀπόφασης, μέ τήν ὁποία θά συμμορφωθοῦμε σ' ὅλα τά σημεία της κτλ., κτλ.».

αλιά Σ. εἶναι ή ἐπίσημη Συμμαχία, πού τήν ἐξουδετέρωσε στή γέννησή της τό Γενικό Συμβούλιο. Τό ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς, ἀπ' ὅπου πήραμε τό ἀπόσπασμα αὐτό, τό ἔγραψε μέ τό χέρι του ό Ἀλερίνι.

Τό 'Ομοσπονδιακό Συμβούλιο συντάχτηκε μέ τήν ἐπιστολή αὐτή, πράγμα πού δείχνει πόσο ἀδύνατη ἦταν τότε ἡ ἐπιρροή τοῦ ἐλβετικοῦ κέντρου στήν Ἰσπανία. Ἀλλά πολύ σύντομα φάνηκε πώς ἡ ἐλεημοσύνη χτύπησε τήν πόρτα πέτρινης καρδιάς. Στή συνδιάσκεψη τῆς 'Ομοσπονδίας τῆς Διεθνoῦς τῆς Μαδρίτης (7 Ἰανουαρίου 1872), ὅπου συζητήθηκε ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Σονβιγιέ, ἡ νέα ομάδα, πού καθοδηγοῦσε ὁ Μοράγο, παρεμπόδισε τή γνωστοποίηση τῆς ἀπαντητικῆς ἐγκυκλίου τῆς Ρωμανικῆς Ἐπιτροπῆς καί ματαίωσε τή συζήτηση. Στίς 24 Φεβρουαρίου ὁ Ραφάρ (συμμαχίτικο ψευδώνυμο τοῦ Ραφέλ Φάργκα) ἔγραφε στό τμήμα Μαδρίτης τῆς Συμμαχίας :

«Πρέπει νά ἐξουδετερωθοῦν ἡ ἀντιδραστική ἐπιρροή καί οἱ αὐταρχικές τάσεις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου».

Ὡς τότε μόνο στήν Πάλμα τῆς Μαγιόρκα εἶχε πετύχει ἡ Συμμαχία μιᾷ δημόσια ὑποστήριξη μελῶν τῆς Διεθνoῦς πρὸς τήν ἐγκύκλιο τῆς Γιούρα. Ἔτσι ἡ ἐκκλησιαστική πειθαρχία ἄρχισε νά κάμπτει τίς τελευταῖες ἀπόπειρες ἐναντίωσης στήν ἀναγνώριση τοῦ ἀλάθητου τοῦ Πάπα.

Ἀντιμετωπίζοντας αὐτήν τήν ὑπονομευτική δραστηριότητα, τό ἰσπανικό 'Ομοσπονδιακό Συμβούλιο κατέλαβε πώς πρέπει νά ἀπαλλαγεῖ γρήγορα ἀπό τή Συμμαχία. Οἱ κυβερνητικές διώξεις τοῦ ἔδιναν τήν ἀφορμή. Τό Συμβούλιο πρότεινε νά σχηματιστοῦν, σέ περίπτωση ἀπαγόρευσης τῆς Διεθνoῦς, μυστικές ομάδες «ὑπερασπιστῶν τῆς Διεθνoῦς», στίς ὁποῖες ἔπρεπε νά ἐνσωματωθοῦν ὅπωςδῆποτε τά τμήματα τῆς Συμμαχίας. Ἡ ἐνσωμάτωση μεγάλου ἀριθμοῦ μελῶν θά ὀδηγοῦσε ἀναπόφευκτα στήν ἀλλοίωση τοῦ χαρακτήρα αὐτῶν τῶν τμημάτων καί θά ἐξαφανίζονταν ὀριστικά, μαζί μέ τίς ομάδες, μόλις θά σταματοῦσαν οἱ διώξεις. Ἡ Συμμαχία, ὅμως, μαντεύοντας τόν ἀπώτερο σκοπό αὐτοῦ τοῦ σχεδίου, τό χαντάκωσε, ἂν καί ἡ ἔλλειψη μιᾶς τέτοιας ὁργάνωσης δημιουργοῦσε ἀπειλή γιά τήν ὑπαρξή τῆς Διεθνoῦς στήν Ἰσπανία, ἂν ἡ κυβέρνησις πραγματοποιοῦσε τίς ἀπειλές της. Ἡ Συμμαχία γιά ἀντίβαρο σ' αὐτό πρότεινε τά ἑξῆς :

«Θά ἦταν σκόπιμο, στήν περίπτωση πού θά μᾶς ἔθεταν ἐκτός νόμου,

νά πάρει ή Διεθνής μιά τέτοια εξωτερική εμφάνιση, πού *θά μπορούσε νά είναι άνεκτή από τήν κυβέρνηση*. Καί τά τοπικά συμβούλια θά πρέπει νά γίνουν τά μυστικά κέντρα, τά όποια, κάτω από τήν επιρροή τής Συμμαχίας, θά έδιναν στά τμήματα απόλυτα επαναστατική κατεύθυνση». (Έγκύκλιος τοῦ τμήματος Σεβίλλης τής Συμμαχίας στίς 25 Ὀκτωβρίου 1871²²⁴).

Δειλή στήν πράξη, γενναία στά λόγια, τέτοια εἶναι ή Συμμαχία στήν Ἰσπανία, ὅπως καί παντοῦ.

Ἡ απόφαση τής συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου γιά τήν πολιτική τής ἐργατικῆς τάξης ἀνάγκασε τή Συμμαχία νά ταχθεῖ ἀπροκάλυπτα κατά τής Διεθνούς καί ἔδωσε στό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο τήν εὐκαιρία νά διαπιστώσει ὅτι βρίσκεται σέ πλήρη ὁμοφωνία μέ τήν τεράστια πλειοψηφία τῶν μελῶν τής Διεθνούς. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ή απόφαση τοῦ γέννησε τή σκέψη νά δημιουργηθεῖ στήν Ἰσπανία ἕνα πλατύ ἐργατικό κόμμα. Γιά νά ἐπιτευχθεῖ αὐτός ὁ στόχος ἔπρεπε πρῶτα-πρῶτα ν' ἀποσπάσει ὁλότελα τήν ἐργατική τάξη ἀπ' ὅλα τά ἀστικά κόμματα, ἰδιαίτερα ἀπ' τό ρεπουμπλικανικό κόμμα, πού εἶχε στρατολογήσει μέσα ἀπό τοὺς ἐργάτες τόν βασικό ὄγκο τῶν ἐκλογέων καί τῶν ὁπαδῶν του. Τό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο εἶχε συστήσει ἀποχή ἀπό κάθε ἐκλογή βουλευτῶν, εἴτε μοναρχικῶν εἴτε ρεπουμπλικάνων. Γιά νά διαλύσουν τίς αὐταπάτες, πού καλλιιεργοῦσε στό λαό ή ψευτοσοσιαλιστική φρασεολογία τῶν ρεπουμπλικάνων, οἱ συντάκτες τής «Emancipation», πού ἦταν συνάμα καί μέλη τοῦ Ὅμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου, ἔστειλαν μιά ἐπιστολή στοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ συνεδρίου τοῦ Ρεπουμπλικανικοῦ-φεντεραλιστικοῦ κόμματος, πού εἶχε συγκληθεῖ στή Μαδρίτη, στήν ὁποία τοὺς ζητοῦσαν νά λάβουν πρακτικά μέτρα καί τοὺς πρότειναν νά πάρουν θέση πάνω στό πρόγραμμα τής Διεθνούς²²⁵. Αὐτό σήμαινε ὅτι δινόταν ἕνα φοβερό χτύπημα στό ρεπουμπλικανικό κόμμα. Ἡ Συμμαχία ἔσπευσε νά ἀποδυναμώσει αὐτό τό χτύπημα, διότι αὐτή, ἀντίθετα, ἦταν συνδεδεμένη μέ τοὺς ρεπουμπλικάνους²²⁶. Στή Μαδρίτη ἱδρυσε τήν ἐφημερίδα «El Condenado»²²⁷, πού πρόβαλλε σάν πρόγραμμα τίς τρεῖς βασικές ἀρετές τής Συμμαχίας : Ἀθεϊσμός, Ἀναρχία, Κολλεκτιβισμός, ἀλλά, ταυτόχρονα, συλλιστοῦσε στοὺς ἐργάτες νά μήν ἐπιδιώκουν τή μείωση τῶν ὥρων ἐργασίας. Μαζί μέ τόν «ἀδελφό» Μοράγο, στήν

έφημερίδα άρθρογραφοῦσε καί ὁ Ἑστεβάνες, ἓνας ἀπό τήν τριμελή διοικοῦσα ἐπιτροπή τοῦ Ρεπουμπλικανικοῦ κόμματος, μόλις πρόσφατα κυβερνήτης τῆς Μαδρίτης καί ὑπουργός τῶν Στρατιωτικῶν. Στή Μαλάγα ὁ Πινό, μέλος τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου τῆς ψευτο-Διεθνoῦς, στή Μαδρίτη ὁ Φελίπε Μαρτίν, σήμερα πλασιέ τῆς Συμμαχίας, ὑπηρετοῦσαν τό Ρεπουμπλικανικό κόμμα σάν κράχτες στούς προεκλογικούς ἀγῶνες. Καί γιά νά ἔχει καί τόν δικό της Φανέλλι στά ἰσπανικά Κορτές, ἡ Συμμαχία ἀποφάσισε νά θέσει ὑποψηφιότητα ὁ Μοράγο.

Ἡ Συμμαχία δέ μπορούσε νά συγχωρήσει στό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο δυό πράγματα : 1) ὅτι δέν πῆρε θέση στό θέμα τῆς Γιούρα. 2) ὅτι ἀποπειράθηκε νά θίξει τό ἀπαραβίαστό της. Μετά τή θέση πού πῆρε τό Συμβούλιο ἀπέναντι στό Ρεπουμπλικανικό κόμμα, θέση πού χαλοῦσε ὅλα τά σχέδια τῆς Συμμαχίας, ἡ τελευταία ἀποφάσισε νά τό τιμωρήσει. Ἡ ἐπιστολή πρός τό ρεπουμπλικανικό συνέδριο ἔγινε δεκτὴ ἀπ' τή Συμμαχία σάν κήρυξη πολέμου. Ἡ «La Igualdad»²²⁸, τό ἐγκυρότερο ὄργανο τοῦ ρεπουμπλικανικοῦ κόμματος, ἔκανε λυσσαλέες ἐπιθέσεις κατά τῶν συντακτῶν τῆς «Emancipation», κατηγορώντας τους ὅτι ἔχουν πωληθεῖ στόν Σαγκάστα. Ἡ ἔφημερίδα «Condendo», μέ τήν ἐπίμονη σιωπὴ της, σιγοντάριζε αὐτὴν τὴν πρόστυχη κατηγορία. Ἡ Συμμαχία ἔκανε καί κάτι παραπάνω γιά τό Ρεπουμπλικανικό κόμμα. Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπιστολή αὐτή, κατὰφερε νά διαγράψει ἀπὸ τὴν Ὁμοσπονδία τῆς Διεθνoῦς στή Μαδρίτη, ὅπου ἡ Συμμαχία εἶχε τὴν ὑπεροχή, τοὺς συντάκτες τῆς «Emancipation».

Παρά τίς κυβερνητικὲς διώξεις, τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο, μέ τὴ δραστηριότητά του στό ἐξάμηνο πού μεσολάβησε ἀπ' τὴ συνδιάσκεψη τῆς Βαλένθια, αὗξησε τὸν ἀριθμὸ τῶν τοπικῶν ὁμοσπονδιῶν ἀπὸ 13 σὲ 70. Σὲ ἄλλα 100 μέρη προετοίμαζε τὴν ἱδρυση νέων ὁμοσπονδιῶν, ὀργάνωσε ὀκτὼ ἐργατικά σωματεῖα σὲ ἐθνικὴ κλίμακα. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, μέ τὴν ὑποστήριξή του ἱδρύθηκε μιὰ μεγάλη ἔνωση τῶν ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν τῆς Καταλωνίας. Αὐτὲς οἱ ἐπιτυχίες ἔδωσαν τέτοιο ἠθικὸ κύρος στὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου, ὥστε ὁ Μπακούνιν ἔνοιωσε τὴν ἀνάγκη νά τὰ ἐπαναφέρει στό δρόμο τῆς ἀλήθειας, στέλνοντας στίς 5 Ἀπρι-

λίου 1872 μιά μακροσκελή πατρική παραίνεση στο όνομα του Μόρα, γενικού γραμματέα του Συμβουλίου (βλ. «Ντοκουμέντα», αριθ. 3*). Τό συνδέριο στη Σαραγόσσα (4-11 'Απριλίου 1872), παρ' όλες τις προσπάθειες της Συμμαχίας, πού είχε σ' αυτό τουλάχιστον δώδεκα αντιπροσώπους, ακύρωσε τή διαγραφή και επανέφερε δυό απ' τούς διαγραφέντες στο νέο 'Ομοσπονδιακό Συμβούλιο, μολονότι οί ίδιοι είχαν αρνηθεί επανειλημμένα να αποδεχθούν τήν υπόδειξη τών υποψηφιοτήτων τους.

Ενῶ συνεχιζόταν τό συνέδριο στη Σαραγόσσα, γίνονταν, ὅπως πάντα, μυστικές συναθροίσεις της Συμμαχίας. Τά μέλη του 'Ομοσπονδιακού Συμβουλίου ἔκαναν ἐκεῖ τήν πρόταση νά διαλυθεῖ ἡ Συμμαχία. Για νά μήν απορριφθεῖ αὐτή ἡ πρόταση, τήν προσέπερασαν ἔντεχνα. Δυό μῆνες ἀργότερα, στίς 2 'Ιουνίου, οί ίδιοι αὐτοί πολῖτες, ὡς ἡγέτες της Συμμαχίας στήν Ἰσπανία καί ἐξ ὀνόματος του τμήματός της στη Μαδρίτη, ἔστειλαν πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα τμήματα μιά ἐγκύκλιο, στήν ὁποία ἐπαναλάμβαναν τήν πρότασή τους, θεμελιώνοντάς της ὡς ἑξῆς :

«Ἡ Συμμαχία ξέφυγε ἀπ' τό δρόμο, πού, κατὰ τή γνώμη μας, ἔπρεπε νά ἀκολουθήσει στή χώρα μας. Διαστρέβλωσε τήν ἰδέα πού τήν ἔφερε στή ζωὴ καί ἀντὶ νά γίνει συστατικό μέρος της μεγάλης Ἑνωσῆς μας, δραστήριο στοιχεῖο, πού προωθεῖ τίς διάφορες ὁργανώσεις της Διεθνούς, βοηθώντας καί διευκολύνοντας τήν ἀνάπτυξή τους, ἡ Συμμαχία ἀποσπάστηκε ἐντελῶς ἀπ' τό ὑπόλοιπο μέρος της Ἑνωσῆς καί μετατράπηκε σέ μιά ξεχωριστή ὁργάνωση ἀπ' αὐτή, σέ ἓνα εἶδος ἀνώτερη ὁργάνωση, πού τείνει νά τήν καθυποτάξει. Ἐτσι ἔσπειρε τή δυσπιστία, τή διχόνοια καί τή διάσπαση στίς γραμμές μας... Στή Σαραγόσσα, ἀντὶ νά κάνει προτάσεις καί νά συμβάλει στήν ἐπίλυση τών προβλημάτων, ἡ Συμμαχία, ἀντίθετα, ἔβαζε μόνο ἐμπόδια στό σπουδαῖο ἔργο του συνεδρίου».

Ἀπ' ὅλα τὰ τμήματα της Συμμαχίας στήν Ἰσπανία μόνο τό τμήμα του Κάδιξ ἀνταποκρίθηκε στήν ἐγκύκλιο αὐτή, ἀνακοινώνοντας τή διάλυσή του. Ἀμέσως, τήν ἄλλη μέρα, ἡ Συμμαχία κατάφερε πάλι νά διαγράψει ἀπὸ τήν Ὅμοσπονδία της Διεθνούς στη Μαδρίτη τὰ πρόσωπα πού εἶχαν ὑπογράψει τήν ἐγκύκλιο της 2 'Ιουνίου. Βρῆκε ἀφορμὴ τό ἄρθρο της «Emancipation» της 1 'Ιουνίου, πού ζητοῦσε νά γίνει ἔρευνα

* — Βλέπε σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 468-470. (Σημ. μετ.).

«γιά τό πόθεν ἔσχες τῶν ὑπουργῶν, στρατηγῶν, διοικητικῶν ἀξιωματοῦχων, προϊσταμένων ὑπηρεσιῶν, δημάρχων κτλ.... καθῶς καί ὅλων τῶν πολιτικῶν παραγόντων, πού, δίχως νά κατέχουν κρατικές θέσεις, ζοῦσαν στή σκιά τῶν κυβερνήσεων, ὑποστηρίζοντάς τες στά Cortes καί συγκαλύπτοντας τίς ἀνομίες τους, παριστάνοντας δῆθεν τήν ἀντιπολίτευση... Ἡ δήμευση τῆς περιουσίας αὐτῶν τῶν ἀτόμων πρέπει νά εἶναι τό πρῶτο μέτρο, πού θά ληφθεῖ τήν ἐπαύριο τῆς ἐπανάστασης»²²⁹.

Ἡ Συμμαχία, πού εἶδε τό ἄρθρο αὐτό σάν μιά ἄμεση ἐπίθεση ἐναντίον τῶν φίλων της τοῦ Ρεπουμπλικανικοῦ κόμματος, κατηγόρησε τούς συντάκτες τῆς «Emancipation» ὅτι προδίδουν τήν ὑπόθεση τοῦ προλεταριάτου, διότι μέ τό νά ζητοῦν δήμευση τῆς περιουσίας αὐτῶν πού διασπαθίζουν τά κρατικά ἀγαθά εἶναι σάν νά ἀναγνωρίζουν τήν ἀτομική ιδιοκτησία. Δέ μπορεί νά ὑπάρξει καλύτερη ἀπόδειξη τῆς ἀντιδραστικότητας πού κρύβεται πίσω ἀπό τήν ἐπαναστατική ἀγυρτεία τῆς Συμμαχίας καί πού θέλει νά τή μεταφυτεύσει στήν ἐργατική τάξη. Καί δέν μπορεί νά ὑπάρξει καλύτερη μαρτυρία τῆς δολιότητος τῶν συμμαχιῶν ἀπ' τό νά διαγράφουν σάν ὑποστηρικτές τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας τούς ἴδιους ἐκείνους ἀνθρώπους, πού τούς ἀναθεματίζουν γιά τίς κομμουνιστικές ιδέες τους.

Αὐτή ἡ νέα διαγραφή ἀποτελοῦσε παραβίαση τοῦ ἰσχύοντος Καταστατικοῦ, πού πρόβλεπε τή σύσταση δικαστηρίου τιμῆς, ὅπου ὁ κατηγορούμενος μπορεί νά προτείνει δύο δικούς του ἐνόρκους, ἀπό τούς ἐπτά καί νά προσβάλλει τήν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου στή γενική συνέλευση τοῦ τμήματος. Ἀντί γι' αὐτό, ἡ Συμμαχία, μή θέλοντας νά ἐνοχληθεῖ ἡ αὐτονομία της, διέταξε τή διαγραφή μέσα στήν ἴδια τή συνέλευση ὅπου διατύπωσε τήν κατηγορία. Ἀπό τά 130 μέλη πού εἶχε τό τμήμα, παρόντα ἦταν μόνο 15 ἀλληλλοσυγκρουόμενα ἄτομα. Οἱ διαγραφέντες ἔκαναν ἔφεση στό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο.

Τό Συμβούλιο αὐτό, ὕστερα ἀπό μηχανορραφίες τῆς Συμμαχίας, εἶχε μεταφερθεῖ στή Βαλένθια. — Ἀπό τά δύο μέλη τοῦ προηγουμένου Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου, πού ἐπανεκλέχθηκαν στό συνέδριο τῆς Σαραγόσσα, ὁ Μόρα δέν ἀποδέχθηκε τήν ἐκλογή του καί ὁ Λορέντσο ὑπέβαλε σχεδόν ἀμέσως τήν παραίτησή του. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη, τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο εἶχε παραδοθεῖ ψυχῇ τε καί σώματι στή Συμμαχία. Ἔτσι, ἀπάν-

τησε στήν ἔφεση τῶν διαγραφέντων δηλώνοντας ἀναρμοδιότητα, ἄν καί τό ἄρθρο 7 τοῦ Καταστατικοῦ τῆς ἰσπανικῆς ὁμοσπονδίας τοῦ ἀνέθετε τό καθήκον νά διαγράφει προσωρινά κάθε τοπική ὁμοσπονδία πού παραβιάζει τό Καταστατικό, παρέχοντάς της τό δικαίωμα νά προσβάλει τήν ἀπόφαση αὐτή στό ἐπόμενο συνέδριο. Ὑστερα ἀπ' αὐτό, οἱ διαγραφέντες σχημάτισαν μιᾷ «Νέα Ὅμοσπονδία» καί ζήτησαν ἀπ' τό Συμβούλιο νά τήν ἀναγνώρισει. Τό Συμβούλιο, ὅμως, μέ τό ἐπιχείρημα τῆς αὐτονομίας τῶν τμημάτων, ἀπέρριψε κατηγορηματικά τό αἶτημα αὐτό. Τότε ἡ νέα ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης ἀποτάθηκε στό Γενικό Συμβούλιο, πού ἔκανε δεκτή τήν εἰσδοχή της μέ βάση τό τμήμα II, ἄρθρο 7 καί IV, ἄρθρο 4 τοῦ Ὁργανωτικοῦ Κανονισμοῦ²³⁰. Τό γενικό συνέδριο τῆς Χάγης ἐπικύρωσε αὐτή τήν ἀπόφαση καί ἀναγνώρισε *ὁμόφωνα* ὡς ἔγκυρο τό πληρεξούσιο τοῦ ἀντιπροσώπου* τῆς Νέας Ὅμοσπονδίας τῆς Μαδρίτης.

Ἡ Συμμαχία κατάλαβε ὅλη τή σημασία αὐτοῦ τοῦ πρώτου κινήματος διαμαρτυρίας. Κατάλαβε ὅτι ἄν δέν τό καταπνίξει στή γέννησή του, τότε ἡ Διεθνῆς στήν Ἰσπανία, πού ὡς τότε ἦταν τόσο ὑπάκουη, θά ξεφύγει ἀπό τά χέρια της. Ἔθεσε σέ κίνηση ὅλα τά μέσα της, θεμιτά καί ἀθέμιτα. Ἀρχισε μέ τή συκοφαντία. Τά ὀνόματα τῶν διαγραφέντων (Ἄνχελ καί Φρανσίσκο Μόρα, Χοσέ Μέσα, Βίκτωρ Πάχες, Ἰγγλέσιας, Σάενς, Καλλιέχα, Πάουλυ καί Λαφάργκ), συνοδευόμενα μέ τό ἐπίθετο προδότες, τά τύπωνε στίς ἐφημερίδες καί τά ἀναρτοῦσε στά γραφεῖα τῶν τμημάτων. Ὁ Μόρα, πού εἶχε παρατήσει τή δουλειά του γιά νά ἐκτελεῖ τά χρέη τοῦ γενικοῦ γραμματέα καί ἐπὶ πολλούς μῆνες ἔπαιρνε βοήθεια ἀπ' τόν ἀδελφό του, διότι δέν εἶχε τά ἀπαραίτητα μέσα γιά νά ζήσει, κατηγορήθηκε ὅτι δῆθεν ζοῦσε σέ βάρος τῆς Διεθνούς. Γιά τόν Μέσα, πού γιά νά κερδίσει τό ψωμί του ἐργαζόταν σ' ἓνα περιοδικό μόδας καί κάποτε μετέφρασε κάποιο ἄρθρο γιά ἓνα εἰκονογραφημένο περιοδικό, ἔλεγαν ὅτι πουλήθηκε στή μπουρζουαζία. Γιά θανάσιμο ἁμάρτημα κατηγορήσαν τόν Λαφάργκ διότι, λέει, παραθέτοντας ἓνα λουκούλλειο γεῦμα, ὑπέβαλε σέ δοκιμασία Ἀγίου Ἀντωνίου τήν ἀδύνατη

* — τοῦ Πῶλ Λαφάργκ (Σημ. μετ.).

σάρκα τοῦ Μαρτινέζ καί τοῦ Μοντόρο, δύο μελῶν τοῦ νέου συμμαχίτικου Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου, λές κι ἡ συνείδησή τους κατοικοῦσε στό στομάχι. Ἐδῶ κάνουμε λόγο μόνο γιά τή δημοσία συκοφαντία, πού ἐμφανιζόταν στόν Τύπο. Ὄταν αὐτά τά μέτρα δέν ἔφεραν τό ἐπιθυμητό ἀποτέλεσμα, τότε πέρασαν στόν ἐκφοβισμό. Στή Βαλένθια παρέσυραν τόν Μόρα σέ μιᾷ ἐνέδρα, πού εἶχαν στήσει μέλη τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου καί τόν περίμεναν ἐκεῖ μέ τίς μαγγοῦρες. Τόν γλύτωσαν μέλη τῆς τοπικῆς ὁμοσπονδίας, πού γνώριζαν τίς μεθόδους αὐτῶν τῶν κυρίων καί πού βεβαιώνουν πῶς ὁ Λορέντσο, ὑπό τήν ἐπήρεια τέτοιων συνταρακτικῶν ἐπιχειρημάτων, ὑπέβαλε τήν παραίτησή του. Μετά ἀπό λίγο, μιᾷ παρόμοια δολοφονική ἀπόπειρα ἐγινε στή Μαδρίτη ἐναντίον τοῦ Ἰγγλέσιας. Ἡ συμμαχίτικη σύνοδος τῶν ἐπισκόπων, συμπεριλαμβάνοντας τήν ἐφημερίδα «Emancipación» στόν index*, τῆς ἐπέβαλε ποινή ἀφορισμοῦ μπροστά σ' ὅλους τοὺς πιστούς. Στό Κάδιξ, γιά νά ἐμφυσήσῃ τό ἀπολυτρωτικό δέος στίς ψυχές τῶν ἁμαρτωλῶν, διακήρυξε πῶς ὁποῖος πουλάει τήν «Emancipation» θά διωχθεῖ ἀπ' τήν Διεθνή σάν προδότης. Ἡ συμμαχίτικη ἀναρχία βρίσκει δικαίωση στήν πρακτική τῶν ἱεροεξεταστῶν.

Ἡ Συμμαχία, κατά τή συνήθειά της, ἐπιδίωξε ὅλη ἡ ἀντιπροσωπεΐα τῶν ἰσπανικῶν ὀργανώσεων τῆς Διεθνοῦς στό συνέδριο τῆς Χάγης νά ἀποτελεῖται ἀπό μέλη τῆς Συμμαχίας. Γιά τό σκοπό αὐτό τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο ἔστειλε στά τμήματα μιᾷ ἐμπιστευτικῆ ἐγκύκλιο, πού τήν ἀπέκρυβε προσεκτικά ἀπό τή Νέα Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης. Στήν ἐγκύκλιο αὐτή γινόταν ἡ πρόταση νά σταλεῖ στό συνέδριο μιᾷ γενική ἀντιπροσωπεΐα, ἐκλεγμένη ἀπ' ὅλα τά μέλη τῆς Διεθνοῦς, καί νά διενεργηθεῖ ἔρανος μέ εἰσφορά 25 σεντίμια κατά ἄτομο γιά τήν κάλυψη τῶν ἐξόδων. Ἐπειδή οἱ τοπικές ὁμοσπονδίες δέν εἶχαν τόν καιρό νά συννενοηθοῦν μεταξύ τους σχετικά μέ τίς ὑποψηφιότητες, ἦταν φανερό, ὅπως καί ἀποδείχθηκε πράγματι, ὅτι θά ἐκλέγονταν οἱ ἐπίσημοι ὑποψήφιοι τῆς Συμμαχίας, πού θά τοὺς ἔστελναν στό

* — Κατάλογος βιβλίων πού ἀπαγόρευε τήν ἀνάγνωσή τους ἡ Ρωμαιο-καθολικὴ Ἐκκλησία (Σημ. μετ.).

συνέδριο ως αντιπροσώπους της Διεθνούς. Παρ' όλα αυτά, η εγκύκλιος αυτή έπεσε στά χέρια της Νέας Όμοσπονδίας της Μαδρίτης καί διαβιβάστηκε στό Γενικό Συμβούλιο, τό όποιο, γνωρίζοντας ότι τό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο είναι ύποταγμένο στη Συμμαχία, αποφάσισε ότι ήρθε ή στιγμή νά δράσει καί έστειλε στό Όσπανικό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο μιά έπιστολή, στην όποία έλεγε :

«Πολίτες ! Έχουμε στά χέρια μας αποδείξεις ότι μέσα στους κόλπους της Διεθνούς, καί ειδικότερα στην Όσπανία, ύπάρχει μιά μυστική έταιρία, πού αὐτοτιτλοφορεΐται Συμμαχία της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Αὐτή ή έταιρία, πού τό κέντρο της βρίσκεται στην Έλβετία, θεωρεΐ ειδική αποστολή της νά κατευθύνει τή μεγάλη Ένωσή μας σύμφωνα μέ τίς δικές της ξεχωριστές τάσεις καί νά τήν όδηγήσει πρός σκοπούς έντελώς άγνωστους στην τεράστια πλειοψηφία τών μελών της Διεθνούς. Γνωρίζουμε επίσης από τήν «Razon» της Σεβίλλης ότι τρία τουλάχιστον μέλη του Συμβουλίου σας ανήκουν στη Συμμαχία...

»Αν ή όργάνωση καί ό χαρακτήρας αὐτής της έταιρίας, τότε πού ήταν ακόμα επίσηςμη, έρχόταν σέ αντίθεση μέ τό πνεύμα καί τό γράμμα του Καταστατικού μας, τώρα ή μυστική της ύπαρξη μέσα στους κόλπους της Διεθνούς, παρά τή δέσμευση πού άνέλαβε, ίσοδυναμεΐ μέ άμεση προδοσία της Ένωσής μας. Ό Διεθνής γνωρίζει μόνο μιά κατηγορία μελών, μέ ίσα δικαιώματα καί ύποχρεώσεις για όλους. Ό Συμμαχία όμως χωρίζει τά μέλη σέ δυό κατηγορίες, στους μεμνημένους καί στους άμύητους καί μάλιστα οΐ δεύτεροι είναι καταδικασμένοι νά καθοδηγοΰνται άπ' τούς πρώτους, μέ τή βοήθεια μιᾶς όργάνωσης, πού δέν γνωρίζουν τήν ύπαρξή της. Ό Διεθνής απαιτεΐ άπ' τά μέλη της νά αναγνωρίζουν ως κανόνα συμπεριφορᾶς τους *τήν αλήθεια, τή δικαιοσύνη καί τό ήθος*. Ό Συμμαχία αναγκάζει τούς όπαδούς της νά κρύβουν άπό τά άμύητα μέλη της Διεθνούς τήν ύπαρξη της μυστικής όργάνωσης, καθώς καί τά κίνητρα καί τόν ίδιο τό σκοπό τών λόγων καί τών έργων της».

Τό Γενικό Συμβούλιο τούς ζήτησε επίσης όρισμένα πληροφοριακά στοιχεία για τή Συμμαχία, τά όποια σκοπεΐ νά ύποβάλει στό συνέδριο της Χάγης, καθώς καί εξηγήσεις για τό πώς

συμβιβάζουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στη Διεθνή με τό νά υπάρχουν στη σύνθεση του Όμοσπονδιακού Συμβουλίου τρία τουλάχιστον σεσημασμένα μέλη της Συμμαχίας.

Τό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο απάντησε με μιά επιστολή όλο ύπεκφυγές, στην όποία, ώστόσο, παραδεχόταν την ύπαρξη της Συμμαχίας.

Καί έπειδή οί μηχανορραφίες, για τις όποιες μιλήσαμε, αποδείχτηκαν ανεπαρκείς για νά εξασφαλισθεί ή έπιτυχία στίς εκλογές, ή Συμμαχία προχώρησε στην απόφαση νά θέσει από τις στήλες των έφημερίδων της έπίσημη υποψηφιότητα των Φάργκα, Άλερίνι, Σοριάνο, Μαρσελάου, Μεντές, Μοράγο. Άποτέλεσμα της ψηφοφορίας ήταν νά πάρουν ό Μαρσελάου 3.568 ψήφους, ό Μοράγο 3.442, ό Μεντές 2.850, ό Σοριάνο 2.751. Άπό τούς άλλους υποψήφιους ό Λοστάου πήρε 2.430 ψήφους σέ τέσσερις καταλωνικές πόλεις, πού, όπως φαίνεται, δέν ήσαν άκόμα άρκετά πειθαρχημένες, ό Φοϋστερ 1.053 ψήφους στη Σάνς της Καταλωνίας. Κανένas άπ' τούς άλλους υποψήφιους δέν συγκέντρωσε πάνω άπό 250 ψήφους. Για νά σιγουρευτεί ή εκλογή των Φάργκα και Άλερίνι, τό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο παραχώρησε στην πόλη της Βαρκελώνης, όπου κυριαρχούσε ή Συμμαχία, τό προνόμιο νά εκλέξει άπευθείας τούς αντιπροσώπους της, πού ήσαν, φυσικά, ό Άλερίνι και ό Φάργκα. — Ή ίδια έπίσημη έγκύκλιος διαπιστώνει ότι οί τέσσερις καταλωνικές πόλεις, πού άνέδειξαν τούς Λοστάου και Φοϋστερ και άπέριψαν έτσι τούς έπίσημους υποψήφιους της Συμμαχίας, κατέβαλαν 2.654 ρεάλια (663 Φράγκα και 50 σαντίμια) για την κάλυψη των έξόδων της αντιπροσωπείας, ένώ οί άλλες πόλεις της Ίσπανίας, όπου ή Συμμαχία κατάφερε νά βγάλει τούς δικούς της υποψήφιους, έπειδή οί εργάτες δέν είχαν συνηθίσει νά διαχειρίζονται οί ίδιοι τις υποθέσεις τους, πρόσφεραν όλα κι όλα 2.799 ρεάλια (699 φράγκα και 75 σαντίμια). Ή Νέα Όμοσπονδία της Μαδρίτης είχε κάθε λόγο νά υποστηρίξει ότι οί αντιπρόσωποι της Συμμαχίας στάλθηκαν στη Χάγη με λεφτά των μελών της Διεθνούς. Πέρα άπ' όλα αυτά, τό συμμαχίτικο Όμοσπονδιακό Συμβούλιο δέν κατέβαλε όλο τό ποσό των συνδρομών των μελών πού έπρεπε νά φέρει στό Γενικό Συμβούλιο.

“Όλα αυτά δέν ἦσαν ἀρκετά γιά τή Συμμαχία. Ἦθελε οἱ ἀντιπρόσωποι της νά εἶναι ἐφοδιασμένοι μέ συμμαχίτικο εἰδικό πληρεξούσιο. Νά, λοιπόν, πῶς τό ἐξοικονόμησε. Στήν ἐγκύκλιο τῆς 7 Ἰουλίου τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο ζήτησε καί πήρε τήν ἄδεια νά ἐνσωματώσει σέ ἕνα γενικό πληρεξούσιο ὅλα τά εἰδικά πληρεξούσια πού ἔδιναν οἱ τοπικές ὁμοσπονδίες. Αὐτή ἡ λαθροχειρία, χειρότερη κι ἀπό τό βοναπαρτικό δημοψήφισμα²³¹, ἔδωσε τή δυνατότητα στή Συμμαχία νά συντάξει γιά τήν ἀντιπροσωπεία της ἕνα πληρεξούσιο, πού σκόπευε νά τό ἐπιβάλλει στό συνέδριο, ἀπαγορεύοντας στούς ἀντιπροσώπους της νά μετάσχουν στήν ψηφοφορία, ἂν δέν ἄλλαζε ἀμέσως ὁ τρόπος ψηφοφορίας, πού πρόβλεπε ὁ Ὀργανωτικός Κανονισμός τῆς Διεθνούς. Ἦταν μιὰ καθαρή ταχυδακτυλουργία, πού ἀποδείχνεται ἀπ’ τό γεγονός ὅτι στό συνέδριο τοῦ Σαίντ-Ιμιέ οἱ ἰσπανοὶ ἀντιπρόσωποι, παρά τό πληρεξούσιό τους, συμμετεῖχαν στίς ψηφοφορίες κατὰ ὁμοσπονδίες, ἕναν τρόπο ψηφοφορίας, πού τόσο ἐγκωμίαζε ὁ Καστελάρ καί ἐφάρμοζε ὁ Σύνδεσμος Εἰρήνης*.

* Ὁ Σεντινιόν, γιαντρός στή Βαρκελώνη, προσωπικός φίλος τοῦ Μπακούνιν καί ἕνας ἀπ’ τοὺς ἰδρυτές τῆς Συμμαχίας στήν Ἰσπανία, πολύ πρὶν ἀπ’ τό συνέδριο τῆς Χάγης συμβούλευε τά μέλη τῆς Διεθνούς νά μὴν καταβάλουν τίς συνδρομές τους στό Γενικό Συμβούλιο, διότι τίς ξοδεύει γιά τήν ἀγορά ὀπλων. Ἐπιχείρησε νά παρεμποδίσει τή Διεθνή στήν Ἰσπανία νά υπερασπισθεῖ τήν ὑπόθεση τῆς ἡττημένης Κομμούνας. Κρατούμενος στή φυλακή γιά παράβαση τοῦ νόμου περί Τύπου, ὁ Σεντινιόν ἐξέδωσε μανιφέστο στό ὁποῖο ἀποκήρυξε εὐθαρσῶς τή διωκόμενη τότε Διεθνή. Γι’ αὐτό τό λόγο ὅλοι οἱ ἐργάτες τῆς Βαρκελώνης τοῦ γύρισαν τίς πλάτες, ἀλλά αὐτός δέν ἔπαψε νά παραμένει ἕνας ἀπ’ τοὺς μυστικούς ἀρχηγούς τῆς Συμμαχίας. Αὐτό φαίνεται ἀπ’ τό ὅτι στίς 14 Αὐγούστου 1871, τρεῖς μῆνες μετά τήν πτώση τῆς Κομμούνας, ὁ Μοντόρο, μέλος τῆς Συμμαχίας, σέ ἐπιστολή του πρὸς ἕνα μέλος τῆς Συμμαχίας ἀναφέρει τόν Σεντινιόν ὡς ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά τοῦ δώσει συστάσεις καί νά βεβαιώσει ὅτι ἀνήκει στή Συμμαχία.

Ὁ Βίνιας, φοιτητής ἱατρικῆς, τόν ὁποῖο ὁ Σεντινιόν, σέ ἐπιστολή του στίς 26 Ἰανουαρίου 1872, συνιστοῦσε στόν Λίμπκενχιτ σάν «ψυχὴ τῆς Διεθνούς στή Βαρκελώνη», ἀποχώρησε ἀπὸ τή Διεθνή στήν περίοδο τῆς δίωξής της γιά νά μὴν ἐπιβαρύνει τήν οἰκογένειά του, μολονότι ἡ ἀστυνομία οὔτε κἀν ἐνδιαφέρθηκε νά τόν στείλει στή φυλακή.

Ὁ Φάργκα Πελισέρ, ἕνας ἀπ’ τοὺς ἀρχηγούς τῆς Συμμαχίας, στήν ἴδια ἐπιστολή τοῦ Σεντινιόν, κατηγορεῖται πῶς στήν περίοδο τῶν διώξεων τῶ-

σκασε, βάζοντας άλλους νά λογοδοτήσουν στό δικαστήριο γιά τά ἄρθρα του. Ἡ παλικαριά τῶν λαγῶν τῆς Συμμαχίας, παντοῦ καί πάντα ὑπερασπίζεται εὐθαρσῶς τήν ἀντιανταρχική αὐτονομία της. Ἡ διαμαρτυρία τους κατά τῆς ἀνταρχικῆς ἐξουσίας τοῦ ἀστικοῦ κράτους ἐκφράζεται μέ τό νά τρέπονται σέ φυγή.

Ὁ Σοριάνο, ἄλλος ἀρχηγός, καθηγητής ...ἀπόκρυφων ἐπιστημῶν, ἀποχώρησε ἀπ' τή Διεθνή στό ἀποκορύφωμα τῶν διώξεων. Στό συνέδριο στή Σαραγόσσα εἶχε τή θλιβερή γενναιοφροσύνη νά ἀντιταχθεῖ στή δημόσια διεξαγωγή τῶν συνεδριάσεων, πού εἶχαν ζητήσει ὁ Λαφάργκ καί ἄλλοι ἀντιπρόσωποι, ἐπειδή θεωροῦσε ἀπερισκεψία τό νά προκληθεῖ ἡ ὀργή τῶν ἀρχῶν. Πρόσφατα, ἐπὶ Ἀμαντέο, ὁ Σοριάνο κατέλαβε κυβερνητική θέση.

Ὁ Μοράγο, μαγαζάτορας καί ταβερνόβιος, διατηρεῖ τήν αὐτονομία του ὡς παίκτης ἐξ ἐπαγγέλματος σέ βάρος τῆς δουλειᾶς τῆς γυναίκας του καί τῶν μαθητευομένων του. Ὄταν τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο ἐκπατρίσθηκε στή Λισαβόνα, ὁ Μοράγο λιποτάχτησε ἀπό τή θέση τοῦ μέλους τοῦ Συμβουλίου καί πρότεινε νά πεταχτοῦν στή θάλασσα τά χαρτιά τῆς Διεθνούς. Ὄταν ὁ Σαγκάστα κήρυξε ἐκτός νόμου τή Διεθνή, ὁ Μοράγο ἐγκατέλειψε καί πάλι τή θέση πού εἶχε ὡς μέλος τοῦ τοπικοῦ συμβουλίου τῆς Μαδρίτης καί ἀπέφυγε τή φουρτούνα, καταφεύγοντας στό λιμάνι τῆς Συμμαχίας. Ἐλλείψει Χριστοῦ, ἡ Συμμαχία βρίθει Ἀγίων Πέτρων.

Ὁ Κλεμέντε Μποβέ, πρόεδρος τῆς Ἑνώσης Βιομηχανικῶν Ἑργατῶν τῆς Καταλωνίας (las tres clases de vapor²³²) ἀντικαταστάθηκε καί διώχθηκε ἀπ' τή θέση του γιά ὑπερβολικά αὐτόνομη διαχείριση τοῦ ταμείου.

Ὁ Λιονύσιο Γκαρθία Φράιλε, τόν ὁποῖο τό ὄργανο τῆς Συμμαχίας «Federación» στό φύλλο τῆς 28 Ἰουλίου 1872, ὅπου δημοσιευόταν μιά μακροσκελὴς ἐπιστολή του, μέ ἐπιθέσεις κατά τῆς Νέας Ὁμοσπονδίας τῆς Μαδρίτης, τόν ἀποκαλεῖ «ἀγαπητό μας συνάδελφο», ὑπηρετοῦσε στήν ἀστυνομία στό Σάν Σεμπάστιαν καί καταχράστηκε τό ταμεῖο τοῦ τμήματος τῆς Διεθνούς.

V

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Στήν Ίταλία ή Συμμαχία ύπῆρχε πρίν από τή Διεθνή. Ὁ Πάπας Μιχαήλ διέμενε ἐδῶ καί εἶχε συνάψει πολλές σχέσεις μέσα στούς κύκλους τῆς ἀστικῆς ριζοσπαστικῆς νεολαίας. Τό πρῶτο τμήμα τῆς Διεθνοῦς στήν Ίταλία — τό τμήμα στή Νεάπολη, — από τήν ἴδια τήν ἰδρυσὴ του βρισκόταν κάτω από τήν καθοδήγηση αὐτῶν τῶν ἀστικῶν καί συμμαχίτικων στοιχείων. Ἐνας από τοὺς ἰδρυτές τῆς Συμμαχίας, ὁ δικηγόρος Γκαμπούτσι*, ἀνέβασε στήν προεδρία τοῦ τμήματος τόν δικό του «ἐργάτη-ὑπόδειγμα», τόν Καπορούσσο. Στό συνέδριο τῆς Βασιλείας ὁ Μπακούνιν ἀντιπροσώπευε χέρι-χέρι μέ τόν ἐμπιστό του Καπορούσσο τά μέλη τῆς Διεθνοῦς τῆς Νεάπολης, ἐνῶ ὁ Ἀντονέλλι τῆς Συμμαχίας, ὁ Φανέλλι**, ἀντιπρόσωπος τῶν ἐργατικῶν συν-

* «Ἐνας ἀπ' τοὺς πῶ φλογεροὺς ὑποστηρικτές τοῦ Καπορούσο ἦταν ὁ δικηγόρος Κάρλο Γκαμπούτσι, πού θεωροῦσε ὅτι στό πρόσωπό του βρῆκε ἕναν ὑποδειγματικό πρόεδρο τμήματος τῆς Διεθνοῦς. Ὁ Γκαμπούτσι τοῦ ἔδωσε τὰ ἀπαραίτητα μέσα γιὰ νά πάει στό συνέδριο τῆς Βασιλείας. Καί ὅταν στή γενική συνέλευση τοῦ τμήματος ἀρθῆκε ἀπόφαση νά διαγραφεῖ ὁ Καπορούσσο, ὁ Γκαμπούτσι ἀντιτάχθηκε κατηγορηματικά στό νά δημοσιευθεῖ τό γεγονός αὐτό στό «Δελτίο» καί ἔπεισε τοὺς φίλους του νά μὴν ἐπιμένουν στήν κοινολόγηση ἐνός ἄλλου ἐπίσης ἐπαίσχυντου γεγονότος: τὴν ἰδιοποίηση 300 φράγκων». (Ἐπιστολὴ τοῦ Καφιέρο τῆς 12 Ἰουλίου 1871)²³³.

** Ὁ Φανέλλι ἀπὸ καιρὸ τώρα εἶναι μέλος τῆς ἰταλικῆς Βουλῆς. Ὁταν ρωτήθηκε γιὰ τό θέμα αὐτό, ὁ Γκαμπούτσι δήλωσε ὅτι εἶναι παραπολύ ὥραϊο τό νά εἶσαι βουλευτής. Αὐτό μᾶς παρέχει ἀσυλία ἐναντι τῆς ἀστυνομίας καί μᾶς ἐπιτρέπει νά ταξιδεύουμε δωρεάν μέ τό τραῖνο σ' ὅλη τὴν Ίταλία. Ἡ Συμμαχία ἀπαγορεύει στοὺς ἐργάτες νά προβαίνουν σέ ὅποιαδήποτε πολιτικὴ ἐνέργεια, γιατί τό νά διεκδικεῖς ἀπ' τό ὅποιοδήποτε κράτος μείωση

δέσμων, πού ήταν οργανωμένοι έξω απ' τή Διεθνή, ξμεινε στά μισά τοῦ δρόμου ἐπειδὴ ἀρρώστησε.

Ὁ συγχρωτισμός μέ τόν πανιερώτατο πατέρα ζάλισε τά μυαλά τοῦ γενναίου μας Καποροῦσσο. Ἐπιστρέφοντας στή Νεάπολη, τοποθέτησε τόν ἑαυτό του πάνω απ' ὅλους τούς ἄλλους συμμαχίτες. Σιό τιμῆμα παρίστανε τό ἀφεντικό.

«Τό ταξίδι στή Βασιλεία ἄλλαξε ἐντελῶς τόν Καποροῦσσο... Γύρισε απ' τό συνέδριο μέ παράξενες ιδέες καί ἀπαιτήσεις, πού ἔρχονταν σέ χτυπητή ἀντίθεση μέ τίς ἀρχές τοῦ συνδέσμου μας. Στήν ἀρχή μέ μισόλογα καί κατόπιν ἀνοιχτά, σέ ἔντονο ὕφος μιλοῦσε συνεχῶς γιά ἐξουσιοδοτήσεις, πού δέν εἶχε καί δέν μποροῦσε νά ἔχει. Ἰσχυριζόταν ὅτι τό Γενικό Συμβούλιο μόνο σ' αὐτόν ἔχει ἐμπιστοσύνη καί ὅτι, ἂν τό τμήμα δέν ὑπακούσει σ' αὐτόν, εἶναι ἐξουσιοδοτημένος νά τό διαλύσει καί νά τό ἐπανασυστήσῃ». (Ἐπίσημη ἔκθεση τοῦ τμήματος Νεάπολης πρὸς τό Γενικό Συμβούλιο τόν Ἰούλιο 1871, συνταγμένη καί ὑπογραμμένη απ' τόν συμμαχίτη δικηγόρο Καρμέλο Παλλαντίνο).

Οἱ ἐξουσιοδοτήσεις τοῦ Καποροῦσσο ξεκινοῦσαν, προφανῶς, απ' τήν Κεντρική Ἐπιτροπή τῆς Συμμαχίας, διότι ἡ Διεθνή δέν ἔδινε ποτέ τέτοιες ἐξουσιοδοτήσεις. Ὁ γενναῖος Καποροῦσσο, πού εἶδε τή Διεθνή μόνοι σάν πηγὴ προσωπικοῦ ὀφέλους, διόρισε τό γαμπρό του, πρῶην ἱησουῖτη καί πρῶην παπᾶ,

«καθηγητὴ τῆς Διεθνούς καί ὑποχρέωνε τούς ἄμοιρους ἐργάτες νά ἀκούν τά φληναφήματά του περὶ σεβασμοῦ τῆς ιδιοκτησίας καί τίς ἄλλες ἀνοησίες τῆς ἀστικής πολιτικῆς οἰκονομίας» (ἐπιστολὴ τοῦ Καφιέρο)*.

τῶν ὥρῶν ἐργασίας τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν θά σήμαινε ὅτι ἀναγνωρίζεις τό κράτος καί ὑποκλίνεσαι μπροστά στήν πηγὴ τοῦ κακοῦ. Ἀλλά οἱ ἀστοί ἀρχηγοὶ τῆς Συμμαχίας παίρνουν ἄφεση ἁμαρτιῶν απ' τόν Πάπα, πού τούς ἐπιτρέπει νά στρογγυλοκάθονται στό Κοινοβούλιο καί νά ἀπολαμβάνουν τά προνόμια πού τούς παρέχουν τά ἀστικά κράτη. Ἡ ἀθείστικὴ καί ἀναρχικὴ δραστηριότητα τοῦ Φανέλλι περιορίστηκε ὥς τώρα σέ ἓναν πομπώδη ἐγκωμιασμό τοῦ αὐταρχισμοῦ τοῦ Ματσίνι, πού ἐμβλημα τοῦ ἔχει τό «Dio e Popolo». («Θεός καί Λαός»).

* Βρίσκοντας ἀντίσταση στή Νεάπολη, ὁ Καποροῦσσο δυό χρόνια ἀργότερα εἶχε τήν ἀναίδεια νά θέλει νά ἐπαναφέρει τό ἴδιο θέμα στό Γενικό Συμβούλιο, σερβίροντάς το ὥς ἐξῆς: «Πολίτη, Πρόεδρε τῆς Διεθνούς! Τό μέγα πρόβλημα τῆς ἐργασίας καί τοῦ κεφαλαίου, πού συζητήθηκε στό ἐργατικὸ συνέδριο στή Βασιλεία καί πού ἀπασχολεῖ τώρα τή σκέψη ὅλων

“Υστερα ἀπ’ αὐτό, ὁ Καποροῦσσο πούληθηκε στοὺς καπιταλιστές, πού τοὺς ἀνησυχοῦσαν οἱ ἐπιτυχίες τῆς Διεθνoῦς στὴ Νεάπολη. Μὲ ἐντολὴ τοὺς παρέσυρε τοὺς γουναράδες τῆς Νεάπολης σὲ μιὰ ἀπεγνωσμένη ἀπεργία. Κλεισμένος στὴ φυλακὴ, μαζί μὲ ἄλλα τρία μέλη τοῦ τμήματος, ἰδιοποιήθηκε τὰ 300 φράγκα, πού εἶχε στείλει τὸ τμήμα γιὰ τὴ συντήρηση τῶν τεσσάρων φυλακισμένων. Αὐτοὶ οἱ ἐνδοξοὶ ἄθλοι, τὸν ὁδήγησαν στὴ διαγραφὴ ἀπ’ τὸ τμήμα, τὸ ὁποῖο ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει, ὥσπου διαλύθηκε μὲ τὴ βία (20 Αὐγούστου 1871). Ἡ Συμμαχία, ὅμως, πού ξεγλύστρησε ἀπὸ τίς διώξεις τῆς ἀστυνομίας, τὸ ἐκμεταλλεύθηκε αὐτὸ γιὰ νὰ ὑποκαταστήσει τὴ Διεθνὴ. Στέλνοντας μιὰ ἐπίσημη ἔκθεση, πού περικοπὲς τῆς παραθέσαμε παραπάνω, ὁ Καρμέλο Παλλαντίνο στὶς 13 Νοεμβρίου 1871 διαμαρτυρόταν γιὰ τὴ συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου μὲ τίς ἴδιες ἐκφράσεις καὶ μὲ τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα, πού βρίσκουμε στὴν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ μὲ ἡμερομηνία τῆς προηγούμενης ἡμέρας.

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1871 ἰδρύθηκε στὸ Μιλάνο ἓνα τμήμα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐτερόκλητα στοιχεῖα²³⁵. Μαζί μὲ ἐργάτες, κυρίως μηχανοτεχνίτες, πού στρατολόγησε ὁ Κούννο, ὑπῆρχαν στὸ τμήμα φοιτητές, δημοσιογράφοι μικρῶν ἐφημερίδων, μικροῦπάλληλοι, πού βρίσκονταν ὁλότελα κάτω ἀπ’ τὴν ἐπιρροή τῆς Συμμαχίας. Τὸν Κούννο, ἐξαιτίας τῆς γερμανικῆς καταγωγῆς του, δέν τὸν εἶχαν μπάσει στὰ ἄδυτα τῆς Συμμαχίας. Ὡστόσο, εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ πεισθεῖ μετὰ τὸ προσκύνημα στὸ Λοκάρνο, σ’ αὐτὴ τὴ Ρώμη τῶν συμμαχιτῶν, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀστικὴ νεολαία ἦταν ὀργανωμένη ὡς τμήμα κάποιας μυστικῆς ἐταιρίας. Σὲ λίγο ἡ ἀστυνομία συνέλαβε τὸν Κούννο καὶ τὸν ἐκτόπισε (Φεβρουάριος 1872). Χάρη σ’ αὐτὴν τὴν οὐρανόπεμπτη βοήθεια, ἡ Συμμαχία

τῶν τάξεων, σήμερα εἶναι λυμένο. Ὁ ἄνθρωπος, πού ἀφιέρωσε τὸν ἑαυτό του στὴ μελέτη τοῦ περίπλοκου προβλήματος τοῦ κοινωνικοῦ θέματος, εἶναι ὁ γαμπρός μου, ὁ σύζυγος τῆς κόρης μου. Μελετώντας τίς ἀποφάσεις τοῦ παραπάνω συνεδρίου καὶ ἐπικουρούμενος ἀπ’ τὴν ἐπιστήμη, ἀνακάλυψε τὸ νῆμα τοῦ περιπεπλεγμένου κόμβου, πράγμα πού παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ πλήρης ἰσορροπία ἀνάμεσα στὴν ἐργατικὴ οἰκογένεια καὶ τὴν ἀστικὴ τάξη, σύμφωνα μὲ τὰ δίκαια τῆς κάθε μιᾶς» κτλ. (ὑπογράφει ὁ Στέφανο Καποροῦσσο)²³⁴.

απέκτησε ἐλευθερία κινήσεων καί σιγά σιγά καθυπόταξε τό τμήμα τῆς Διεθνούς στό Μιλάνο.

Στίς 8 Ὀκτωβρίου 1871 ἰδρύθηκε ἡ Ἑργατική Ὁμοσπονδία στό Τουρίνο²³⁶. Ὑπέβαλε αἴτηση στό Γενικό Συμβούλιο γιά τήν εἰσδοχή τῆς στή Διεθνή. Ὁ γραμματέας τῆς, Κάρλο Τερτσάγκι, ἔγραφε σέ μιά ἐπιστολή του : «*Attendiamo i vostri ordini*» — ἀναμένουμε τίς διαταγές σας. Γιά νά ἐπιβεβαιωθεῖ ὅτι ἡ Διεθνὴς στήν Ἰταλία ἀπό τά πρῶτα βήματά τῆς ἔπρεπε νά περάσει μέσα ἀπό τοὺς γραφειοκρατικούς θεσμούς τῆς Συμμαχίας, ὁ Τερτσάγκι γνωστοποιοῦσε πῶς

«τό Συμβούλιο θά λάβει διαμέσου τοῦ Μπακούνιν μιά ἐπιστολή τῆς Ἑργατικῆς Ἐνώσεως στή Ραβέννα, πού δηλώνει ὅτι ἀποτελεῖ τμήμα τῆς Διεθνούς».

Στίς 4 Δεκεμβρίου, ὁ Κάρλο Τερτσάγκι ἀνακοίνωσε στό Γενικό Συμβούλιο ὅτι ἡ Ἑργατικὴ Ὁμοσπονδία διασπάστηκε, διότι ἡ πλειοψηφία τῆς ἀποδείχθηκε ματσινική καί ὅτι ἡ μειοψηφία σχημάτισε ἕνα τμήμα μέ τήν ἐπωνυμία Χειραφέτηση τοῦ Προλεταριάτου. Ὁ Τερτσάγκι ἐπωφελήθηκε τῆς εὐκαιρίας, νά ζητήσει ἀπ' τό Συμβούλιο χρήματα γιά τήν ἐφημερίδα του «*Il Proletario*». Δέν ἀνῆκε στά καθήκοντα τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἡ χρηματοδότηση τοῦ Τύπου. Στό Λονδίνο, ὅμως, ὑπῆρχε μιά ἐπιτροπή, πού ἀσχολοῦνταν μέ ἐράνους γιά παροχή βοήθειας στόν Τύπο τῆς Διεθνούς. Ἡ ἐπιτροπή ἐτοιμαζόταν ἤδη νά στείλει μιά ἐπιχορήγηση 150 φράγκων, ὅταν ἡ «*Gazzettino Rosa*» ἀνήγγειλε πῶς τό τμήμα τοῦ Τουρίνου προσχώρησε ἀνοιχτά στοὺς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα καί ἀποφάσισε νά στείλει ἀντιπρόσωπο στό παγκόσμιο συνέδριο, πού συγκαλοῦσε ἡ Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα. Δυό μῆνες ἀργότερα ὁ Τερτσάγκι καυχιόταν μπροστά στόν Ρέτζις ὅτι αὐτός ἐκμαίευσε αὐτή τήν ἀπόφαση, ὥστε ἀπό προσωπικές ὁδηγίες πού τοῦ ἔδωσε στό Λοκάρνο ὁ Μπακούνιν. Μετά ἀπό μιά τέτοια ἐχθρική στάση πρὸς τὴ Διεθνή, ἡ ἐπιτροπή δέν ἔστειλε χρήματα.

Μολονότι ὁ Τερτσάγκι ἦταν τό δεξιὸ χέρι τῆς Συμμαχίας στό Τουρίνο, ὁ πραγματικός ἑξάρχος τοῦ Πάπα ἐκεῖ ἦταν κάποιος Γιακόμπι, πού ἐμφανιζόταν σάν πολωνὸς γιατρός. Γιά νά φανεῖ πόσο μίσος ἔτρεφε γιά τὸν δῆθεν παγγερμανισμό τοῦ Γενικοῦ

Συμβουλίου, ο συμμαχίτης αυτός δόκτωρ, τό κατηγορούσε γιά

«όλιγορία καί άπραξία κατά τή διάρκεια τοῦ γαλλοπρωσικοῦ πολέμου. Τό Συμβούλιο εὐθύνεται γιά τό χαμό τῆς Κομμούνας, ἐπειδή δέν κατάφερε νά χρησιμοποιήσῃ τήν τεράστια δύναμή του γιά νά ὑποστηρίξῃ τό κίνημα στό Παρίσι. Καί εἶναι ἐξόφθαλμες οἱ γερμανόφιλες τάσεις του, ἄν θυμηθοῦμε πώς μπροστά στά τείχη τοῦ Παρισιοῦ, στό γερμανικό στρατό, βρίσκονταν 40.000 μέλη τῆς Διεθνoῦς (!), ἐνώ τό Γενικό Συμβούλιο δέ μπόρεσε ἢ δέν θέλησε νά χρησιμοποιήσῃ τήν ἐπιρροή του ὥστε νά παρεμποδίσει τή συνέχιση τοῦ πολέμου» (-!! ἀναφορά τοῦ Ρέτζις πρὸς τό Γενικό Συμβούλιο τήν 1 Μαρτίου 1872²³⁷).

Συγχέοντας τό Γενικό Συμβούλιο μέ τήν ἐπιτροπή βοήθειας πρὸς τόν Τύπο, κατηγόρησε τό Συμβούλιο ὅτι, ἀρνούμενο νά δώσει 150 φράγκα στόν συμμαχίτη Τερτσάγκι, «ἀκολουθεῖ τή θεωρία τῶν κυβερνήσεων πού πουλοῦν καί ἀγοράζουν». Καί γιά νά ἀποδειχθεῖ ὅτι αὐτή ἡ καταγγελία προέρχεται ἀπό τά βάθη τῆς ψυχῆς τῆς Συμμαχίας, θεώρησε χρέος του νά τήν ἐπαναλάβει ὁ Γκυγιώμ στό συνέδριο τῆς Χάγης.

Κι ἐνῶ στήν ἐφημερίδα του ὁ Τερτσάγκι στά φανερά ἔκρουε τά ἀντιαυταρχικά τύμπανα τῆς Συμμαχίας, στά κρυφά ἔστειλε ἐπιστολή στό Γενικό Συμβούλιο, ζητώντας του νά ἀρνηθεῖ κατά αὐταρχικό τρόπο τίς συνδρομές τῆς *Ἑργατικῆς Ὁμοσπονδίας* τοῦ Τουρίνου καί νά διαγράψῃ μέ ὅλους τοὺς τύπους τόν δημοσιογράφο Μπεγκέλλι, πού δέν ἦταν κάν μέλος τῆς Διεθνoῦς. Ὁ ἴδιος αὐτός Τερτσάγκι, «φιλαράκος (amicone) τοῦ διευθυντῆ τῆς ἀστυνομίας τοῦ Τουρίνου, πού κατά τίς συναντήσεις τους τοῦ πρόσφερε βερμούτ» (ἐπίσημη ἔκθεση τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου τοῦ Τουρίνου τῆς 5 Ἀπριλίου 1872), κατέδωσε σέ ἀνοιχτή συνέλευση τήν παρουσία τοῦ ἐξόριστου Ρέτζις, πού τόν εἶχε στείλῃ στό Τουρίνο τό Γενικό Συμβούλιο. Ἐχοντας τέτοιες ἐνδείξεις, ἡ ἀστυνομία τέθηκε ἀμέσως ἐπὶ τά ἴχνη τοῦ Ρέτζις, πού κατάφερε νά περάσῃ τά σύνορα μόνο χάρις στή βοήθεια τοῦ τμήματος.

Ὁ Τερτσάγκι τερμάτισε τή συμμαχίτικη ἀποστολή του στό Τουρίνο μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο. Ὅταν τόν ἔθεσαν μπροστά σέ βαρεῖές κατηγορίες, «ἀπέιλησε ὅτι θά κάψῃ τά βιβλία τοῦ τμήματος, ἄν δέν τόν ἐπανεκλέξουν γραμματέα καί ἄν τό τμήμα δέν

πειθαρχήσει σ' αὐτόν καί δέν ἀναγνώρισει τό κύρος του ἢ ἂν τοῦ ἀπαγγεῖλει μομφή. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἀπειλοῦσε πῶς γιά νά ἐκδικηθεῖ, θά πάει νά γίνει πράκτορας τῆς ἀστυνομίας (questurino)». (Ἐκθεση τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου τοῦ Τουρίνου μέ τήν παραπάνω ἡμερομηνία). Ὁ Τερτσάγκι εἶχε κά-θε λόγο νά ἐπιχειρεῖ νά ἐμφοβίσει τό τμήμα. Σάν Ταμίας καί γραμματέας εἶχε προβεῖ σέ σημαντικότητες συμμαχίτικες ἀφαιμά-ξεις τοῦ ταμείου. Παρά τή ρητή ἀπαγόρευση τοῦ Συμβουλίου, ἔκοψε γιά τόν ἑαυτό του μισθό 90 φράγκων. Καταχώρισε στά λογιστικά βιβλία πληρωμές ποσῶν, πού δέν εἶχαν καταβληθεῖ, ἀλλά εἶχαν κάνει φτερά ἀπ' τό ταμεῖο. Ὁ ἰσολογισμός, συνταγ-μένος ἀπ' τόν ἴδιο, παρουσίαζε ἕνα ταμειακό ἔλλειμμα 56 φράγ-κων, πού δέν βρέθηκαν καί πού ἀρνήθηκε νά τά βάλει στή θέση τους, ὅπως ἀρνήθηκε νά καταβάλει καί τά 200 μάρκα ἀπό συν-δρομές μελῶν πού εἶχε στείλει τό Γενικό Συμβούλιο. Ἡ γενική συνέλευση ὁμόφωνα τόν ἐκδίωξε (scacciò) (ἐκθεση πού ἀναφέ-ρεται παραπάνω). Ἡ Συμμαχία, εὐλοβούμενη πάντα τήν αὐτο-νομία τῶν τμημάτων, ἐπικύρωσε αὐτή τή διαγραφή, πετυχαί-νοντας ἀμέσως νά ἐκλεγεῖ ὁ Τερτσάγκι ἐπίτιμο μέλος τοῦ τμή-ματος στή συνδιάσκεψη στό Ρίμινι.

Ὑστερα ἀπό λίγες μέρες, μέ ἐπιστολή του τῆς 10 Μαρτίου, ὁ Τερτσάγκι ἐξηγεῖ στό Γενικό Συμβούλιο τή διαγραφή του ὡς ἐξῆς : παραιτήθηκε ἀπό μέλος καί ἀπό τή θέση γραμματέα αὐτοῦ τοῦ τμήματος τῶν παλιανθρώπων καί χαφιέδων (canaglia et mardoccheria), διότι τό «ἀπαρτίζουν κυβερνητικοί πράκτορες καί ματσινικοί» καί διότι ἐπιχείρησαν νά τοῦ ἀπαγγεῖλουν μομ-φή, «ξέρετε γιατί ; — διότι ἐγώ κήρυττα τόν πόλεμο ἐναντίον τοῦ κεφαλαίου !» (Πόλεμο ἐνάντια στό ταμεῖο τοῦ τμήματος). Μέ τήν ἐπιστολή αὐτή ἤθελε νά ἀποδείξει ὅτι τό Γενικό Συμβού-λιο παραπλανήθηκε κατά περίεργο τρόπο στήν ἐκτίμηση τοῦ γενναίου Τερτσάγκι, πού τίποτα ἄλλο δέν ἐπιθυμοῦσε ἀπ' τό νά γίνει ταπεινός δοῦλος του. Μήπως ἄραγε «δέν διακήρυσσε πάντα ὅτι γιά νά εἶσαι μέλος τῆς Διεθνοῦς πρέπει νά πληρώνεις τή συν-δρομή σου πρός τό Γενικό Συμβούλιο», — παρά τίς ἀπόρρητες διαταγές τῆς Συμμαχίας.

«Ἄν προσχωρήσαμε στό συνέδριο τῆς Γιούρα, αὐτό δέν τό κάναμε

για να σας κηρύξουμε τον πόλεμο, αγαπητοί φίλοι, απλώς ακολουθήσαμε τό ρεύμα. Πασχίσαμε να φέρουμε την ειρήνευση και να επιλυθεί ή διαφορά. Όσο για τή συγκέντρωση των τμημάτων, δίχως να χάνουν, βέβαια, τήν κάποια αυτόνομία τους, τή βρίσκω εξαιρετικά ωφέλιμη». — «Έλπίζω πως τό μεγάλο Συμβούλιο θά άρνηθεί τήν είσδοχή τής ματσινικής Έργατικής Όμοσπονδίας. Νά είστε βέβαιοι ότι κανένας δέν θά τολμήσει νά σας κατηγορήσει για άυταρχισμό. Άναλαμβάνω όλη τήν εθύνη γι' αυτό... Θά ήθελα, άν είναι δυνατόν, μιά διεξοδική βιογραφία του Κάρλ Μάρξ. Στήν Ιταλία δέν έχουμε μιά αυθεντική του βιογραφία και θά ήθελα νά τύχω πρώτος αυτής τής τιμής».

Τί νά σημαίνει, άραγε, όλη αυτή ή δουλοπρέπεια ;

«Όχι για μένα, αλλά για τήν υπόθεση, για νά μή παραχωρήσω τή θέση μου στους πολυάριθμους έχθρους μου, για νά τους άποδείξω ότι ή Διεθνής είναι συσπειρωμένη, σας θερμοπαρακαλώ, άν δέν είναι ήδη άργά, νά μου στείλετε τήν επιχορήγηση των 150 φράγκων, πού μου ένέκρινε τό μεγάλο Συμβούλιο».

Βέβαιος για τήν άτιμωρησία του, ό Τερτσάγκι διέπραξε, όπως φαίνεται, νέες άπάτες στη Φλωρεντία και επιβάρυνε τόσο πολύ τή θέση του, ώστε ακόμα και τό Fascio Operaio* αναγκάστηκε νά τόν εγκαταλείψει. Άς ελπίσουμε ότι ή Έπιτροπή τής Γιούρα θά μπορέσει νά εκτιμήσει καλύτερα τίς υπηρεσίες του.

Άν στό πρόσωπο του Τερτσάγκι ή Συμμαχία βρήκε τόν γνήσιο εκπρόσωπό της, τότε τό πιό κατάλληλο γι' αυτήν πεδίο τό βρήκε στήν περιοχή τής Ρομάνια. Η Συμμαχία ίδρυσε εκεί μιά δική της ομάδα τμημάτων, πού εμφανίζονταν ως τμήματα τής Διεθνούς. Ό πρώτος κανόνας τους ήταν : νά μή τηρούν τό Γενικό Καταστατικό, νά μή γνωστοποιούν τήν ίδρυσή τους, νά μήν πληρώνουν συνδρομές στό Γενικό Συμβούλιο. Ήταν άληθινά αυτόνομα τμήματα. Πήραν τήν έπωνυμία «Έργατική Ένωση» και χρησίμευαν ως συνδετικά κέντρα διαφόρων εργατικών σωματείων. Στο έρώτημα :

«Πρέπει για λόγους γενικών συμφερόντων και για τή διασφάλιση τής πλήρους αυτόνομίας τής «Έργατικής Ένωσης» (Fascio Operaio) νά τήν υπαγάγουμε στήν καθοδήγηση του λονδρέζικου Γενικού Συμβουλίου ή τής Έπιτροπής τής Γιούρα ή πάλι πρέπει νά διαφυλάξουμε τήν πλήρη ανεξαρτησία, διατηρώντας σχέσεις και μέ τίς δύο έπιτροπές ;»

* — Έργατική Ένωση.

τό πρώτο συνέδριό τους, πού συνήλθε στή Μπολόνια στίς 17 Μαρτίου 1872, απάντησε μέ τήν ακόλουθη απόφαση :

«Τό συνέδριο θεωρεῖ τό Γενικό Συμβούλιο στό Λονδίνο καί τήν Ἐπιτροπή στή Γιούρα μόνο ὡς ἀπλά γραφεῖα ἀλληλογραφίας καί στατιστικῆς. Ἀναθέτει στήν τοπική ἐκπροσώπησή του στή Μπολόνια ναρθεῖ σ' ἐπαφή καί μέ τούς δύο καί νά ἀνακοινώσει τό ἀποτέλεσμα στά τμήματα».

Ἡ «Ἑργατική Ἐνωση» διέπραξε μιά πολύ μεγάλη ἀπερισκεψία, ἀποκαλύπτοντας στούς ἀμύητους τή μυστηριώδη ὑπαρξη τοῦ κρυφοῦ κέντρου τῆς Συμμαχίας. Ἡ Ἐπιτροπή τῆς Γιούρα βρέθηκε ἀναγκασμένη νά ἀρνηθεῖ τή μυστική της δραστηριότητα. — Ὅσο γιά τό Γενικό Συμβούλιο, ἡ ἐκπροσώπηση τῆς Μπολόνια ποτέ δέν τοῦ εἶχε δώσει σημεῖα ζωῆς.

Μόλις ἡ Συμμαχία πληροφορήθηκε τή σύγκληση τοῦ συνεδρίου στή Χάγη, προώθησε στό προσκήνιο τήν «Ἑργατική Ἐνωση» της, πού στό ὄνομα τῆς αὐτόνομης αὐταρχικότητάς της ἡ τῆς αὐταρχικῆς αὐτονομίας της αὐτοτιτλοφορήθηκε Ἰταλική Ὁμοσπονδία καί συγκάλεσε στίς 5 Αὐγούστου συνδιάσκεψη στό Ρίμινι. Ἀπό τά 21 τμήματα, πού ἀντιπροσωπεύτηκαν στό Ρίμινι, μόνο ἓνα τμήμα, τῆς Νεάπολης, ἀνῆκε κάποτε στή Διεθνή, ἐνῶ κανένα ἀπό τά πράγματι ἐνεργά τμήματα τῆς Διεθνούς, ἀκόμα καί τό τμήμα τοῦ Μιλάνου, δέν ἀντιπροσωπεύθηκε ἐκεῖ. Ἡ συνδιάσκεψη αὐτή ἀποκάλυψε τό σχέδιο ἐκστρατείας τῆς Συμμαχίας μέ τήν ακόλουθη απόφαση :

«Παίρνοντας ὑπόψη ὅτι ἡ συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου (Σεπτέμβριος 1871) μέ τήν ὑπ' ἀριθ. IX ἀπόφασή της ἐπεχείρησε νά ἐπιβάλει σ' ὅλη τή Διεθνή Ἐνωση Ἑργατῶν ἓνα αὐταρχικό δόγμα, πού ἀποτελεῖ δόγμα τοῦ *γερμανικοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος*,

ὅτι τό Γενικό Συμβούλιο εἶναι ὁ ἐμπνευστής καί ὑπερασπιστής αὐτῆς τῆς προσπάθειας,

ὅτι τό δόγμα τῶν *αὐταρχικῶν κομμουνιστῶν* ἀποτελεῖ ἄρνηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ αἰσθήματος τοῦ ἰταλικοῦ προλαταριάτου,

ὅτι τό Γενικό Συμβούλιο χρησιμοποίησε τά πιό ἀνέντιμα μέσα, ὅπως συκοφαντία καί ἀπάτη, μέ μοναδικό σκοπό νά ἐπιβάλει σ' ὅλη τή Διεθνή Ἐνωση τό δικό του ἰδιαίτερο *αὐταρχικό-κομμουνιστικό* δόγμα,

ὅτι τό Γενικό Συμβούλιο ὁδήγησε στά ἄκρα τήν ἀναξιοπρεπή συμπεριφορά του, μέ τήν ἐμπιστευτική του ἐγκύκλιο πού ἐξέδωσε στό Λονδίνο στίς 5 Μαρτίου 1872, ὅπου, συνεχίζοντας τή συκοφαντία καί τήν ἀπάτη, ἀποκα-

λύπτει όλη τή δίψα του γιά έξουσία, ιδιαίτερα στά έξής δύο αξιομνημόνευτα μέρη :

“Θά ήταν δύσκολο νά εκτελεστούν αποφάσεις, δίχως «ήθικό» κύρος, όταν λείπει κάποιο άλλο οικειοθελώς αναγνωρισμένο κύρος” (Έμπιστευτική έγκύκλιος, σελ. 27).

“Τό Γενικό Συμβούλιο σκοπεύει νά ζητήσει από τό τακτικό συνέδριο νά εξεταστεί ή δραστηριότητα αυτής τής μυστικής οργάνωσης και των έμπνευστών της σέ μερικές χώρες, γιά παράδειγμα, στην ‘Ισπανία” (σελ. 31),

ότι τό αντιδραστικό πνεύμα του Γενικού Συμβουλίου ξεσήκωσε τήν επαναστατική αγανάκτηση των Βέλγων, Γάλλων, ‘Ισπανών, Σλάβων, ‘Ιταλών και μερίδας ‘Ελβετών και προκάλεσε τήν πρόταση νά καταργηθεί τό Συμβούλιο και νά αναθεωρηθεί τό Γενικό Καταστατικό,

ότι τό Γενικό Συμβούλιο δέν συγκάλεσε τυχαία τό γενικό συνέδριο στή Χάγη, σ’ ένα μέρος απομακρυσμένο απ’ αυτές τīs επαναστατικές χώρες, μέ βάση όλα αυτά,

ή συνδιάσκεψη διακηρύσσει επίσημα μπροστά στους εργάτες όλου του κόσμου ότι από τή στιγμή αυτή ή Ιταλική όμοσπονδία τής Διεθνούς Ένωσης Έργατών διακόπτει κάθε άλληλεγγύη μέ τό Γενικό Συμβούλιο του Λονδίνου, επιβεβαιώνοντας ταυτόχρονα τήν οικονομική άλληλεγγύη της μέ όλους τους εργάτες και προτείνοντας σ’ όλα τά τμήματα, πού δέν ασπάζονται τīs αυταρχικές αρχές του Γενικού Συμβουλίου, νά στείλουν στίς 2 Σεπτεμβρίου 1872 τους αντιπροσώπους τους όχι στή Χάγη, αλλά στό Νοϊσατέλ (Έλβετία), ώστε ν’ αρχίσει τήν ίδια μέρα τīs εργασίες του τό γενικό αντιαυταρχικό συνέδριο.

Ρίμινι, 6 Αυγούστου 1872

Γιά τή συνδιάσκεψη

Κάρλο Καφιέρο, πρόεδρος, ‘Αντρέα Κόστα, γραμματέας.

‘Η απόπειρα νά υποκαταστήσει ή «Έργατική Ένωση» τό Γενικό Συμβούλιο σημείωσε πλήρη άποτυχία. ‘Ακόμα και τό ‘Ισπανικό Όμοσπονδιακό Συμβούλιο, ένα άπλό υποκατάστημα τής Συμμαχίας, δέν τόλμησε νά βάλει σέ ψηφοφορία μπροστά στους ‘Ισπανούς μέλη τής Διεθνούς τήν άπόφαση του Ρίμινι. Τότε, ή Συμμαχία, γιά νά επανορθώσει τό σφάλμα της, δίχως όμως και νά παραιτείται από τή σύγκληση του αντιαυταρχικού συνεδρίου της στό Σαίντ-Ιμιέ, ξεκίνησε και γιά τό συνέδριο τής Χάγης.

‘Η ‘Ιταλία έγινε Γή τής Έπαγγελίας τής Συμμαχίας μόνο και μόνο διότι είχε κάποια ιδιαίτερη εύλόγηση. ‘Ο Πάπας Μιχαήλ μās αποκαλύπτει αυτό τό μυστικό σέ έπιστολή του προς τον Μόρα («Ντοκουμέντα», άριθ. 3) :

«Στήν Ίταλία υπάρχει κάτι που λείπει απ' τις άλλες χώρες : μιά φλογερή, δραστήρια νεολαία, *απόλυτα ξεστρατισμένη, δίχως καριέρα, δίχως διέξοδο (tout-à-fait déplacée, sans carrière, sans issue)*, μιά νεολαία, πού, παρά τήν άστική καταγωγή της, ήθικά και πνευματικά δέν έχει φθαρεί σέ τέτοιο βαθμό, όπως ή άστική νεολαία τών άλλων χωρών. Τώρα ρίχνεται άπεγνωσμένα (*à tête perdue*) στόν επαναστατικό σοσιαλισμό, άποδεχόμενη *όλο τό πρόγραμμα μας*, τό πρόγραμμα τής Συμμαχίας. 'Ο Ματσίνι, ό μεγαλοφυής (*sic*) και πανίσχυρος αντίπαλός μας, πέθανε, τό ματσινικό κόμμα άποδιοργανώθηκε έντελώς και ό Γαριβάλδης δέχεται όλο και πιό πολύ τήν επιρροή αυτής τής νεολαίας, πού φέρει τό όνομά του, αλλά βαδίζει, ή καλύτερα τρέχει, πολύ πιό μακριά απ' αυτόν»*.

Έχει δίκιο ό άγιος Πατήρ. Στήν Ίταλία ή Συμμαχία δέν είναι «εργατική ένωση», αλλά ένας συρφετός ταξικά έκφυλισμένων στοιχείων. Όλα αυτά τά δήθεν τμήματα τής Διεθνούς στήν Ίταλία τά κατευθύνουν δικηγόροι χωρίς πελατεία, γιατροί χωρίς άσθενείς και χωρίς γνώσεις, φοιτητές απ' τις αΐθουσες μπιλλιάρδων, παραγγελιοδόχοι και άλλοι έμποροϋπάλληλοι και κυρίως έφημεριδογράφοι μικρών έντύπων όχι τόσο ευυπόληπτων. 'Η Ίταλία είναι ή μόνη χώρα όπου ό Τύπος τής Διεθνούς, ή αυτός πού έτσι θέλει νά όνομάζεται, πήρε ένα χαρακτήρα σάν τήν έφημερίδα «Figaro». Καί μόνο τόν γραφικό χαρακτήρα τών γραμματέων αυτών τών δήθεν τμημάτων νά δεί κανείς, πείθεται ότι πρόκειται είτε γιά υπάλληλο γραφείου, είτε γιά επαγγελματία καλαμαρά. Καταλαμβάνοντας έτσι όλες τις έπίσημες θέσεις τών τμημάτων, ή Συμμαχία κατάφερε νά αναγκάσει τούς Ιταλούς εργάτες, κάθε φορά πού ήθελαν νά επικοινωνήσουν μεταξύ τους ή μέ άλλα συμβούλια τής Διεθνούς, νά προσφεύγουν στίς υπηρεσίες τών ταξικά έκφυλισμένων μελών τής Συμμαχίας, πού βρήκαν στή Διεθνή και «καριέρα» και «διέξοδο».

* Νά τί λέει γι' αυτό ό ίδιος ό Γαριβάλδης : «'Αγαπητέ μου Κρέστο, σῶς ευχαριστῶ εγκάρδια γιά τό «Anvenire Sociale», πού μοῦ στείλατε και πού θά τό διαβάσω μέ ενδιαφέρον. Θέλετε νά κάνετε άγώνα από τις στήλες τής έφημερίδας σας ενάντια στό ψέμμα και τήν υποδούλωση. Είναι ένα θαυμάσιο Πρόγραμμα. Νομίζω, ωστόσο, ότι ό άγώνας κατά τής άρχῆς τοῦ κύρους είναι ένα από τά λάθη τής Διεθνούς, πού εμποδίζει τις επιτυχίες της. 'Η Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ έπese, διότι στό Παρίσι δέν υπήρχε καμιά αυθεντική έξουσία, παρά μόνο άναρχία. 'Η 'Ισπανία και ή Γαλλία υποφέρουν απ' τό ίδιο κακό. Εὔχομαι επιτυχία στό «Anverine» και παραμένω δικός σας Γκ. Γαριβάλδης».

VI

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ

Τά μέλη τῆς Συμμαχίας ἐδῶ ἦταν ὀλιγάριθμα, ἀλλά πολύ δραστήρια. Στὴ Λυών καθοδηγοῦσαν τὴ Συμμαχία οἱ Ἀλμπέρ Ρισάρ καὶ Γκασπάρ Μπλάν, στὴ Μασσαλία ὁ Μπαστελικά. Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἦσαν δραστήριοι συνεργάτες τῶν ἐφημερίδων πού ἐξέδιδε ὁ Γκυγιώμ. Ἀκριβῶς χάρις σ' αὐτούς, ἡ Συμμαχία κατάφερε τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1870 νὰ ἀποδιοργανώσῃ τὸ κίνημα τῆς Λυών. Γι' αὐτούς τοῦτο τὸ κίνημα δέν εἶχε ἄλλη σημασία ἀπ' τὸ νὰ δώσῃ τὴν εὐκαιρία στὸν Μπακούνιν νὰ ἐκδώσῃ τὸ περίωνυμο διάταγμά του γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ κράτους. — Ἡ δραστηριότητα τῆς Συμμαχίας μετὰ τὴν ἥττα τῆς ἐξέγερσης τῆς Λυών χαρακτηρίζεται θαυμάσια ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη περικοπὴ μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Μπαστελικά (Μασσαλία, 13 Δεκεμβρίου 1870):

«Εἶναι τεράστια ἡ πραγματικὴ μας δύναμη μέσα στοὺς ἐργάτες. Τό τμήμα ὅμως δέν ἀνασυγκροτήθηκε ἀκόμα μετὰ τίς τελευταῖες διώξεις. Δέν ἀποφασίζουμε νὰ τὸ κάνουμε αὐτό, διότι φοβόμαστε νὰ μὴ διαβρωθοῦν οἱ ἀνθρώποι λόγῳ ἀπουσίας πρωτεργατῶν (*initiateurs*). Ἀναμένουμε στὴν ἐφεδρεία».

Τό ὅτι ὁ Μπαστελικά κατέτασσε τὸν ἑαυτό του σ' ἓνα σύνταγμα ἐκστρατείας καὶ σέ κάθε στιγμή μποροῦσε νὰ ἀναχωρήσῃ ἀπ' τὴ Μασσαλία, τοῦ χρησίμευε ὡς ἱκανὴ δικαιολογία ὥστε νὰ μὴν ἐπιτρέπῃ τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ τμήματος τῆς Διεθνoῦς: τόσο ἀπαραίτητη γιὰ τὴν αὐτονομία του θεωροῦσε τὴν παρουσία τῶν πρωτεργατῶν τῆς Συμμαχίας. — Τό πιό ἐκδηλο ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητος τῆς Συμμαχίας ἦταν νὰ δυσ-

φημιστεί στά μάτια τών ἐργατῶν τῆς Λυών καί τῆς Μασσαλλίας ἐκεῖνη ἡ Διεθνής, πού παντοῦ καί πάντα δῆθεν ἐκπροσωποῦσε ὁ Μπαστελικά.

Εἶναι γνωστό ποῦ κατέληξαν ὁ Ρισάρ καί ὁ Μπλάν. Τό φθινόπωρο τοῦ 1870 ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους στό Λονδίνο καί ἐπιχείρησαν νά στρατολογήσουν μεταξύ τών γάλλων ἐμικρέδων συνενόχους γιά τή βοναπαρτική παλινόρθωση. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1872 κυκλοφόρησαν ἓνα φυλλάδιο : «*L' Empire et la France nouvelle. Appel du peuple et de la jeunesse à la conscience française, par Albert Richard et Gaspard Blanc, Bruxelles, 1872*» (Ἄλμπέρ Ρισάρ καί Γκασπάρ Μπλάν : «*Ἡ Αὐτοκρατορία καί ἡ νέα Γαλλία. Κάλεσμα τοῦ λαοῦ καί τῆς νεολαίας πρὸς τή γαλλική συνείδηση*». Βρυξέλλες, 1872²³⁸).

Μέ τή γνωστή ταπεινοφροσύνη τών ἀγυρτῶν τῆς Συμμαχίας διακηρύσσουν :

«Ἐμεῖς, πού ὀργανώσαμε τή μεγάλη στρατιά τοῦ γαλλικοῦ προλεταριάτου, ἐμεῖς, οἱ πιό ἐγκυροὶ ἡγέτες τῆς Διεθνοῦς στή Γαλλία... ἐμεῖς, εὐτυχῶς, δέν τουφεκισθήκαμε καί εἴμαστε παρόντες ὥστε νά ὑψώσουμε μπροστά σ' αὐτοὺς (τούς ματαιόδοξους κοινοβουλευτικούς ρήτορες, χορτάτους ρεπουμπλικάνους, δῆθεν δημοκράτες κάθε λογῆς) τό λάβαρο, πού κάτω ἀπ' τή σκιά του ἀγωνιζόμαστε καί, ἀψηφόντας τίς συκοφαντίες, τίς ἀπειλές καί τίς παντοειδεῖς ἐπιθέσεις πού μᾶς ἀναμένουν, στέλνουμε στήν ἐκθαμβη Εὐρώπη μιὰ ἱαχή, πού βγαίνει ἀπ' τὰ βάθη τῆς συνείδησής μας, μιὰ ἱαχή πού σύντομα θά βρεῖ ἀπήχηση στίς καρδιές ὅλων τών Γάλλων: "VIVE L' EMPEREUR !" (Ζήτω ὁ Αὐτοκράτορας !)

Δέν θά ἐξετάσουμε ἂν πράγματι αὐτά τά δυό μέλη τῆς Συμμαχίας, πού ἔγιναν θιασῶτες τῆς αὐτοκρατορίας μετά ἀπό τήν «φυσιολογική ἀνέλιξη τών ἰδεῶν τους», εἶναι ἀπλῶς «παλιάνθρωποι», ὅπως τούς ἀποκάλεσε στή Χάγη ὁ ἄλλοτε φίλος τους Γκυγιώμ, ἢ ἂν πῆραν εἰδική ἐντολή ἀπ' τόν Πάπα τῆς Συμμαχίας νά καταταγοῦν στίς τάξεις τών πρακτόρων τοῦ Βοναπάρτη. Τά ντοκουμέντα τῆς ρωσικῆς Συμμαχίας, πού, σέ συνδυασμό μέ τό μυστικό Καταστατικό, ἀποκαλύπτουν τά ἄδυστα τών ἀδύτων αὐτῆς τῆς μυστικῆς ἐταιρίας καί πού ὀρισμένα ἀποσπάσματά τους θά παραθέσουμε παρακάτω, λένε ἀνοιχτά ὅτι οἱ διεθνεῖς ἀδελφοὶ ὀφείλουν νά διεισδύουν παντοῦ καί μποροῦν μάλιστα νά πάρουν ἐντολή νά μποῦν στήν ὑπηρεσία τῆς ἀστυνομίας. Ἀλλωστε, τά

προσκυνήματα τῶν δυό ἀδελφῶν μπροστά στὸν δικό τους χριστιανό Αὐτοκράτορα δέν ὑπερβαίνουν τὰ προσκυνήματα τοῦ Μπακούνιν μπροστά στὸν δικό του χριστιανό Τσάρο.

Στὶς πόλεις τῆς Γαλλίας, ὅπου δέν εἶχαν εἰσχωρήσει μέλη τῆς Συμμαχίας, ἡ Διεθνῆς, ἀπ' τὴν πτώση τῆς Κομμούνας καὶ μετὰ, ἀναπτύχθηκε γρήγορα. Στὸ συνέδριο τῆς Χάγης ὁ γραμματέας γιὰ τὴ Γαλλία* ἦταν σὲ θέση νὰ ἀνακοινώσῃ ὅτι ἡ Διεθνῆς ἔχει δικές της ὁργανώσεις σὲ πάνω ἀπὸ δεκατρία διαμερίσματα. Οἱ δυό βασικοὶ ἀνταποκριτὲς τῆς Συμμαχίας γιὰ τὴ Γαλλία, ὁ Μπενουά Μαλόν καὶ ὁ Ζύλ Γκέντ (ἡ ὑπογραφή τοῦ δευτέρου ὑπάρχει στὴν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ), ὅταν ἔμαθαν αὐτὴ τὴ γρήγορη ἀνάπτυξη τῆς Ἑνωσῆς μας, προσπάθησαν νὰ τὴν ἀποδιοργανώσουν πρὸς ὄφελος τῆς Συμμαχίας. Ἐπειδὴ οἱ ἐπιστολές τους δέν ἔφεραν τὸ ποθοῦμενο ἀποτέλεσμα, ἔστειλαν μυστικούς πράκτορες καὶ ἀνάμεσά τους κάποιο Ρῶσο ὀνόματι Μέτσνικωφ. Ἀλλὰ οἱ ἀπόπειρές τους δέν κατέληξαν σὲ τίποτα. Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, ποὺ κατηγοροῦσαν μὲ θράσος τὸ Γενικὸ Συμβούλιο ὅτι ἐμποδίζει τοὺς ἐργάτες

«νά ὁργανωθοῦν σὲ κάθε χώρα ἐλεύθερα, αὐθόρμητα, σύμφωνα μὲ τὸ δικό τους πνεῦμα καὶ τίς δικές τους συνήθειες» (ἐπιστολὴ Γκέντ τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1872)²³⁹,

ἔλεγαν στοὺς ἐργάτες — μόλις αὐτοὶ ἄρχισαν νὰ ὁργανώνονται ἐλεύθερα, αὐθόρμητα κτλ., ἀλλὰ σὲ πλήρη ἁρμονία μὲ τὸ Γενικὸ Συμβούλιο, — ὅτι οἱ ἐγκάθετοι στὸ Συμβούλιο Γερμανοὶ τοὺς καταπιέζουν καὶ ὅτι χωρὶς αὐτοὺς ἡ ὀρθόδοξη ἀντιαυταρχικὴ ἐκκλησία δέν ἔχει σωτηρία. Οἱ γάλλοι ἐργάτες, ποὺ ἔνιωθαν πάνω τους μόνο τὸ ζυγὸ τῶν Βερσαλλιέρων, ἔστειλαν τίς ἐπιστολές αὐτές στὸ Γενικὸ Συμβούλιο, θέτοντας τὸ ἐρώτημα τί σημαίνουν ὅλα αὐτά.

Αὐτὴ ἡ δραστηριότητα τῆς Συμμαχίας στὴ Γαλλία ἀποδείχνει κατὰ τὸν καλῦτερο τρόπο ὅτι, μόλις ἡ Συμμαχία ἔχασε τὴν ἐλπίδα νὰ καθυποτάξῃ τὴ Διεθνῆ, ἄρχισε νὰ ἀγωνίζεται ἐναντίον της. Κάθε τμῆμα, ποὺ δέν ὑποτασσόταν στὴν καθοδήγησή της,

* — Αὐγουστος Σεραϊγιέ. (Σημ. μετ.).

τό έβλεπε σάν έχθρό καί μάλιστα έχθρό πιό μεγάλο άπ' ό,τι τήν άστική τάξη. *“Οποιος δέν είναι μαζί μας, είναι έναντίον μας,* — αυτός είναι ό κανόνας, τόν όποίο ή Συμμαχία διακηρύσσει άπροσχημάτιστα στά ρωσικά μανιφέστα της. Οί επιτυχίες τοϋ γενικοϋ κινήματος είναι γι' αυτήν δυστύχημα, εφόσον τό κίνημα αυτό δέν κύπτει πειθήνια τόν αϋχένα στό σεκταριστικό ζυγό της. Καί τή στιγμή άκριβώς, πού ή γαλλική εργατική τάξη χρειαζόταν πρῶτ' άπ' όλα νά οργανωθεί μέ κάθε τρόπο, ή Συμμαχία έσπευσε νά βοηθήσει τό Θιέρσο καί τή Βουλή τών τσιφλικάδων, κηρύσσοντας τόν πόλεμο κατά τής Διεθνοϋς.

Άς δοϋμε τώρα ποιοί ήσαν οί πράκτορες τής Συμμαχίας στήν έκστρατεία της υπέρ τών Βερσαλλιέρων.

Στό Μονπελλιέ έμπιστος τοϋ κ. Γκέντ ήταν κάποιος Πώλ Μπρούς*, φοιτητής τής ιατρικής, πού επιχειροϋσε νά κάνει συμμαχίτικη προπαγάνδα σ' όλο τό νομό Έρώ, όπου ό Γκέντ εξέδιδε πρίν τήν εφημερίδα «Les Droits de l'Homme»²⁴⁰. Λίγο πρίν άπ' τό συνέδριο τής Χάγης, όταν τά μέλη τής Διεθνοϋς στή νότια Γαλλία συνεννοήθηκαν νά κάνουν έρανο γιά νά στείλουν έναν κοινό άντιπρόσωπο στό συνέδριο, ό Μπρούς επιχείρησε νά πείσει τό τμήμα τοϋ Μονπελλιέ νά μή συνεισφέρει τό μερίδιό του καί νά μή πάρει θέση ώσότου τό συνέδριο επιλύσει τά επίμαχα προβλήματα. Η Έπιτροπή τής νότιας Γαλλίας — τμήμα τοϋ Μονπελλιέ, αποφάσισε νά ζητήσει άπ' τό συνέδριο τή διαγραφή τοϋ Μπρούς άπ' τή Διεθνή, διότι «ενήργησε άνέντιμα, προκαλώντας διάσπαση στό τμήμα». Ό φίλος του ό Γκέντ στιγμάτισε αϋτήν τήν αυταρχική άπόπειρα έναντίον τοϋ Μπρούς σέ ανταπόκριση πού έστειλε τόν Όκτώβριο άπ' τή Ρώμη στήν βελγική «Liberté»²⁴¹ καί άνέφερε ως υποκινητή τόν Καλάς άπ' τό Μονπελλιέ, ενώ τόν Μπρούς τόν άνέφερε μόνο μέ τά αρχικά του. Η άστυνομία, εκμεταλλευόμενη τήν κατάδοση αϋτή, μπήκε στά ίχνη τοϋ Καλάς καί άμέσως μετά άπ' αϋτό έπιασε στό ταχυδρομείο μιá επιστολή

* Τώρα μέ τόν Άλερίνι, διευθυντή τής «Solidarité révolutionnaire» στή Βαρκελώνη**

** — στή γαλλική έκδοση λείπει αϋτή ή σημείωση τών συγγραφέων (Σημ. τής γερμ. έκδοσης τών Άπάντων).

τοῦ Σεραϊγιέ πρὸς τὸν Καλάς, στήν ὁποία γινόταν πολὺς λόγος γιὰ τὸν Νταντραίγκ ἀπ' τὴν Τουλούζη. Στὶς 24 Δεκεμβρίου ὁ Νταντραίγκ πιάστηκε.

Οἱ πῖο δραστήριοι συνεργάτες τῆς Συμμαχίας στήν Ναρμπόν ἦταν : Ὁ Γκοντρές, ξεσκεπασμένος σάν καταδότης τῆς ἀστυνομίας. Ὁ Μπακάβ, πού ἐκτελοῦσε στή Ναρμπόν καί στό Περπινιάν χρέη πράκτορα τῆς ἀστυνομίας. Ὁ ντέ Σαίν-Μαρτέν, δικηγόρος καί ἀνταποκριτὴς τοῦ Μαλόν. Ὁ κ. ντέ Σαίν-Μαρτέν τὸ 1866 ἐνεργοῦσε γιὰ κάποια θεσοῦλα στό ὑπουργεῖο Αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς καί Καλῶν Τεχνῶν. Ὅταν τὸ 1869 καταδικάστηκε σέ πρόστιμο 800 φράγκων γιὰ παράβαση τοῦ νόμου περὶ Τύπου, οἱ ρεπουμπλικάνοι ἔκαναν χρηματικό ἔρανο γιὰ νά τοῦ πληρώσουν τὸ πρόστιμο. Ἀλλὰ ὁ Σαίν-Μαρτέν, ἀντὶ νά χρησιμοποιοῦσε αὐτὰ τὰ χρήματα γιὰ νά καταβάλει τὸ πρόστιμο, τὰ ξόδεψε σέ μιὰ ἐκδρομὸν στό Παρίσι σέ βάρος τῶν ἐργατῶν, πού, γιὰ νά ἀποφύγουν τὸ σκάνδαλο, ἀναγκάστηκαν νά ξανακάνουν ἔρανο. Μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ Μαΐου 1871, ὁ ἴδιος αὐτὸς Σαίν-Μαρτέν ἐκλιπαροῦσε ἀπὸ τὴν κυβέρνησι τῶν Βερσαλλιῶν μιὰ θέση ἀναπληρωτῆ Νομάρχου.

Ἰδού καί ἕτερος πράκτορας τῆς Συμμαχίας : Τὸ Νοέμβριον τοῦ 1871 ὁ Καλάς ἔγραφε στὸν Σεραϊγιέ :

«Μπορεῖτε νά ὑπολογίζετε στήν ἀπόλυτη ἀφοσίωσιν τοῦ πολίτη Ἀμπέλ Μπουσκέ πρὸς τὴν κοινωνικὴ ὑπόθεσιν, εἶναι... πρόεδρος τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπιτροπῆς στό Μπεζιέ».

Δυὸ μέρες ἀργότερα, στίς 13 Νοεμβρίου, ὁ Σεραϊγιέ ἔλαβε τὴν ἀκόλουθον δῆλωσιν :

«Ἀφοῦ πεισθήκαμε ... ὅτι ὁ κοινὸς μας φίλος, πολίτης Καλάς, ἐξαπατήθηκε στήν ἐμπιστοσύνην του πρὸς τὸν κ. Μπουσκέ, πρόεδρον τῆς ἐκλογικῆς ἐπιτροπῆς στό Μπεζιέ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐντελὼς ἀνάξιος αὐτῆς τῆς ἐμπιστοσύνης, ἐφόσον εἶναι γραμματέας τοῦ ἀστυνομικοῦ διευθυντῆ τοῦ Μπεζιέ... σέ συμφωνίαν μὲ τὸν πολίτη Καλάς, πού ἀναγνώρισε τὸ λάθος του, παρακαλοῦμε τὸν πολίτη Σεραϊγιέ νά θεωρήσῃ ὡς μὴ ὑπάρχουσα τὴν τελευταία ἐπιστολὴν πού τοῦ ἔστειλε πρόσφατα ὁ πολίτης Καλάς, καί, πέρα ἀπ' αὐτό, τὸν παρακαλοῦμε, ἂν εἶναι δυνατόν, νά ἐπιδιώξῃ τὴ διαγραφὴν τοῦ κ. Μπουσκέ ἀπ' τὴ Διεθνή. Μὲ ἐντολὴν τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τοῦ Μπεζιέ καί Παζενάς» (ἀκολουθοῦν ὑπογραφές).

Βασιζόμενος σ' αὐτή τή δήλωση, ὁ Σεραϊγιέ ξεσκέπασε ἀπό τήν ἐφημερίδα «Emancipation» τῆς Τουλούζης (19 Δεκεμβρίου 1871) αὐτόν τόν κ. Μπουσκέ ὡς πράκτορα τῆς ἀστυνομίας. — Σέ μιᾶ ἐπιστολή, μέ τήν ἔνδειξη «Ναρμπόν, 24 Ἰουλίου 1872», λέγεται ὅτι ὁ κ. Μπουσκέ

«συνδυάζει τά χρέη ἀρχιφύλακα τῆς ἀστυνομίας μέ τό καθῆκον πληροφοριοδότη τῶν διασπαστῶν τῆς Γενεύης».

Εἶναι πολύ φυσικό, λοιπόν, ὅτι τό «Bulletin Jurassien» ἀνέλαβε στίς 10 Νοεμβρίου 1872 τήν υπεράσπισή του²⁴².

VII

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΧΑΓΗΣ

Όπως είναι γνωστό, στην τελευταία συνεδρίαση του συνεδρίου της Χάγης δεκατέσσερις αντιπρόσωποι της μειοψηφίας έκαναν μία δήλωση διαμαρτυρίας για τις αποφάσεις που πάρθηκαν. Τη μειοψηφία αυτή την αποτελούσαν οι έξι αντιπρόσωποι : τέσσερις Ισπανοί, πέντε Βέλγοι, δύο από τη Γιούρα, δύο Ολλανδοί και ένας Αμερικανός.

Αφού συνεννοήθηκαν στίς Βρυξέλλες με τους Βέλγους για τό που θά στηρίξουν μία συνδυασμένη επίθεση έναντιον του νέου Γενικοῦ Συμβουλίου, οί Γιουρίτες καί οί Ισπανοί ἔφυγαν γιά τό Σαίντ-Ίμιέ της Ἑλβετίας, στό ἀντιανταρχικό συνέδριο, πού εἶχε συγκαλέσει ἡ Συμμαχία μέ τή βοήθεια τῶν ὑποτακτικῶν της ἀπ' τό Ρίμινι.

Πρίν ἀπ' αὐτό τό συνέδριο, εἶχε συγκληθεῖ συνέδριο τῆς Ὁμοσπονδίας τῆς Γιούρα, τό ὁποῖο ἀπέρριψε τίς ἀποφάσεις τῆς Χάγης καί εἰδικότερα τήν ἀπόφαση γιά τή διαγραφή τῶν Μπακούνιν καί Γκυγιώμ. Γιά τό λόγο αὐτό τό Γενικό Συμβούλιο διέγραψε προσωρινά τήν Ὁμοσπονδία.

Στό ἀντιανταρχικό συνέδριο ἡ σύναξη τῆς Συμμαχίας ἦταν πλήρης. Ἐκτός ἀπ' τοὺς Ισπανοὺς καί τοὺς Γιουρίτες, συμμετεῖχαν ἕξι ἀντιπρόσωποι πού ἐκπροσωποῦσαν τήν Ἱταλία, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Κόστα, ὁ Καφιέρο, ὁ Φανέλλι καί ὁ ἴδιος ὁ Μπακούνιν. Δυό ἀντιπρόσωποι παρίσταναν τοὺς ἐκπροσώπους «ἀρκετῶν γαλλικῶν τμημάτων» καί ἄλλος ἓνας τόν ἐκπρόσωπο δύο ἀμερικανικῶν τμημάτων. Συνολικά ἦταν δεκαπέντε μέλη τῆς Συμμαχίας. Αὐτό τό συνέδριο πρόσφερε, ἐπιτέλους, στόν Μπακούνιν

«ὅλες τίς ἐγγυήσεις μιᾶς ἀμερόληπτης καί σοβαρῆς κρίσης». Σ' αὐτό βασίλευε, βέβαια, πλήρης ὁμοφωνία. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, ἀπ' τοὺς ὁποίους οἱ μισοὶ καί πάνω δέν ἀνῆκαν στή Διεθνή, αὐτοανακηρύχτηκαν ἀνώτατο δικαστήριο, ἀρμόδιο νά ἐκδόσει τελεσίδικη καταδικαστική ἀπόφαση κατά τῶν ἐνεργειῶν τοῦ γενικοῦ συνεδρίου τῆς Ἑνωσῆς μας. Διακήρυξαν ὅτι ἀπορρίπτουν κατηγορηματικά ὅλες τίς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης καί δέν ἀναγνωρίζουν οὔτε στό ἐλάχιστο τίς ἀρμοδιότητες τοῦ νεοεκλεγμένου Γενικοῦ Συμβουλίου. Τέλος, ὑπέγραψαν ἐξ ὀνόματος τῶν ὁμοσπονδιῶν τους, χωρίς νά ἔχουν γι' αὐτό καμιά ἐξουσιοδότηση, μιᾶ ἐπιθετική καί ἀμυντική συμμαχία — «Συνθήκη Φιλίας, Ἀλληλεγγύης καί Ἀλληλοπροστασίας»²⁴³ — ἐναντίον τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου καί ὅλων ἐκείνων πού ἀναγνωρίζουν τίς ἀποφάσεις τῆς Χάγης. Ἔδωσαν τόν ὅρισμό τοῦ ἀναχωρητικοῦ ἀναρχισμοῦ τους μέ τήν ἀκόλουθη ἀπόφαση, πού ἀποτελεῖ ἄμεση καταδίκη τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ :

«Τό συνέδριο δηλώνει, 1) ὅτι τό πρῶτο καθῆκον τοῦ προλεταριάτου εἶναι τό γκρέμισμα κάθε πολιτικῆς ἐξουσίας. 2) ὅτι *κάθε ὁργάνωση πολιτικῆς ἐξουσίας, δῆθεν προσωρινή καί ἐπαναστατική, καί μέ σκοπό νά πραγματοποιήσει αὐτό τό γκρέμισμα, θά ἦταν ἀπλῶς μιᾶ νέα ἀπάτη καί θά ἦταν τό ἴδιο ἐπικίνδυνο γιά τό προλεταριάτο, ὅπως καί ὅλες οἱ ὑπάρχουσες σήμερα κυβερνήσεις*».

Στό τέλος ἀποφασίστηκε νά κληθοῦν οἱ ἄλλες αὐτονομιστικές ὁμοσπονδίες νά προσχωρήσουν στή νέα *Συνθήκη* καί νά συγκαληθεῖ μέσα σέ ἕξι μῆνες ἕνα δεύτερο ἀντιαυταρχικό συνέδριο.

Διακηρύχθηκε ἐπίσημα ἡ διάσπαση τῆς Διεθνοῦς. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη ἡ Ἐπιτροπή τῆς Γιούρα ἀνέλαβε ἐπίσημα τή διαχείριση τῶν ὑποθέσεων τῶν διασπαστῶν. Τό μέρος ἐκεῖνο τῆς Διεθνοῦς πού τοὺς ἀκολούθησε, δέν ἦταν τίποτα ἄλλο, παρά ἡ προηγούμενη ἐπίσημη Συμμαχία, πού ἐπανασυστήθηκε καί χρησίμευσε ὡς κάλυμμα καί ὄργανο τῆς Μυστικῆς Συμμαχίας.

Ὅταν ἐπέστρεφαν στήν Ἰσπανία οἱ τέσσερις γιοί τοῦ Αἰμωνα²⁴⁴ τῆς ἰσπανικῆς Συμμαχίας δημοσίευσαν ἕνα συκοφαντικό μανιφέστο κατά τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης καί μεγαλυνάρια ὑπέρ τοῦ συνεδρίου τοῦ Σαίντ-Ἰμιέ. Τό ὁμοσπονδιακό συμβόλιο ὑποστήριξε αὐτό τό λιβελλογράφημα καί μέ ἐντολή τοῦ ἐλ-

βετικοῦ κέντρου συγκάλεσε στήν Κόρδοβα στίς 25 Δεκεμβρίου 1872 τό ἰσπανικό συνέδριο, πού κανονικά θά ἔπρεπε νά συγκληθεῖ τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1873. Ἀπό τήν πλευρά του, τό ἐλβετικό κέντρο ἔσπευσε νά δηλώσει μπροστά σέ ὅλους τήν ὑποτακτική θέση τοῦ ἰσπανικοῦ συμβουλίου ἀπέναντί του : Ἡ Ἐπιτροπή τῆς Γιούρα, παρακάμπτοντας τό ἰσπανικό συμβούλιο, ἀπέστειλε σ' ὅλες τίς τοπικές ὁμοσπονδίες τῆς Ἰσπανίας τίς ἀποφάσεις τοῦ Σαίντ-Ίμιέ.

Στό συνέδριο τῆς Κόρδοβα ἀπό τίς 101 ὁμοσπονδίες (ἐπίσημος ἀριθμός πού παραθέτει τό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο) ἐκπροσωπήθηκαν μόνο 36. Συνεπῶς, αὐτό τό συνέδριο ἦταν τό πιό γνήσιο συνέδριο μειοψηφίας. Νεοπαγεῖς ὁμοσπονδίες ἐκπροσωπήθηκαν μέ πλῆθος ἀντιπροσώπων. Ἀπό τήν Ἀλκόν ὑπῆρχαν ἕξι ἀντιπρόσωποι, ἀλλά ἡ ὁμοσπονδία αὐτή ποτέ προηγούμενα δέν εἶχε ἐκπροσωπηθεῖ σέ ἰσπανικό συνέδριο. Οὔτε καί κατά τήν ἐποχή τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης εἶχε ἀκόμα συσταθεῖ, ἐφόσον δέν εἶχε δώσει στήν ἰσπανική ἀντιπροσωπεῖα οὔτε μία ψήφο, οὔτε ἓνα σεντίμι. Σημαντικές καί δραστήριες Ὅμοσπονδίες, ὅπως ἡ Γκραθία (500 μέλη), ἡ Μπανταλόνα (500 μέλη), ἡ Σαμπαντέλ (125), ἡ Κάνς (1061), ἔλαμψαν μέ τήν ἀπουσία τους. Στόν κατάλογο τῶν σαράντα ὀκτώ ἀντιπροσώπων βρίσκουμε τά ὀνόματα δεκατεσσάρων σεσημασμένων μελῶν τῆς Συμμαχίας. Δέκα ἀπ' αὐτούς ἐκπροσωποῦσαν Ὅμοσπονδίες, τῶν ὁποίων δέν ἦσαν μέλη καί, πιθανόν, οὔτε ἦσαν γνωστοί. Σίγουρη γιά τήν προκατατασκειασμένη πλειοψηφία της, ἡ Συμμαχία ἄφησε ἐκεῖ νά ἐκδηλωθοῦν ἐλεύθερα ὅλα τά πάθη της. Τό Καταστατικό τῆς Ἰσπανικῆς Ὅμοσπονδίας, πού εἶχε καταρτισθεῖ στή Βαλένθια καί εἶχε ἐπικυρωθεῖ στή Σαραγόσσα, ἀπορρίφθηκε, ἡ Ἰσπανική Ὅμοσπονδία ἀποκεφαλίστηκε καί τό ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο της ἀντικαταστάθηκε ἀπό μιᾶ ἀπλή ἐπιτροπή ἀλληλογραφίας καί στατιστικῆς, ἀπ' τήν ὁποία ἀφαίρεσαν ἀκόμα καί τό καθῆκον νά στέλνει στό Γενικό Συμβούλιο τίς εἰσφορές τῶν ἰσπανικῶν ὀργανώσεων. Μέ λίγα λόγια, διέκοψαν τίς σχέσεις μέ τή Διεθνή, ἀπορρίπτοντας τίς ἀποφάσεις τῆς Χάγης καί προσχωρώντας στή συνθήκη τοῦ Σαίντ-Ίμιέ. Ὁ ἀναρχισμός ἔφθασε στό σημεῖο νά ἀποκρούει ἐκ προοιμίου τό τακτικό γενικό συνέδριο καί νά τό

ἀντικαθιστᾷ μέ νέο ἀντιαυταρχικό συνέδριο,

«στήν περίπτωσι ποῦ τό πρῶτο δέν ἀποκαταστήσει τήν ἀξιοπρέπεια καί τήν ἀνεξαρτησία τῆς Διεθνούς, ἀρνούμενο νά ἀναγνωρίσει τό συνέδριο τῆς Χάγης».

Στή Χάγη, ἡ Συμμαχία ἤθελε, διαμέσου τοῦ εἰδικοῦ πληρεξουσίου τῶν Ἰσπανῶν, νά ἐπιβάλει τό δικό της τρόπο ψηφοφορίας, ποῦ τή στιγμή ἐκείνη τή βόλεψε. Στήν Κόρδοβα, ὅμως, προεξοφλεῖ, ἐννιά μῆνες πρίν, ποιές ἀποφάσεις πρέπει νά λάβει τό τακτικό γενικό συνέδριο. Πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι στό θέμα αὐτονομία τμημάτων καί ὁμοσπονδιῶν τά πράγματα ἐφθασαν στό ἀποκορύφωμά τους.

Τό συνέδριο τῆς Χάγης, διώχνοντας τή Συμμαχία καί τούς ἀρχηγούς της ἀπ' τή Διεθνή, ἔδωσε νέα δύναμη στό ἀντισυμμαχικό κίνημα στήν Ἰσπανία. Τήν ἐκστρατεία, ποῦ εἶχε ἀρχίσει ἡ Νέα Ὅμοσπονδία τῆς Μαδρίτης, τήν ὑποστήριξαν οἱ ὁμοσπονδίες τῆς Σαραγόσσα, Βιτόρια, Ἀλκάλια ντέ Χενάρες, Γκραθία, Λέριδα, Ντένια, Πόντ ντέ Βιλουμάρ, Τολέδο, Βαλένθια, ἡ νέα Ὅμοσπονδία τοῦ Κάδιξ κ.ἄ. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Ὅμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου γιά τή σύγκληση τοῦ νέου συνεδρίου στήν Κόρδοβα ζητοῦσε ἀπ' τό συνέδριο νά ἀναλάβει ρόλο κριτῆ τῶν ἀποφάσεων τοῦ γενικοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης. Αὐτό ἀποτελοῦσε κατάφωρη παραβίαση ὄχι μόνο τοῦ γενικοῦ Καταστατικοῦ, ἀλλά καί τοῦ τοπικοῦ ἰσπανικοῦ Καταστατικοῦ, ποῦ στό ἄρθρο 13 ἀναφέρει :

«Τό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο θά ἐφαρμόζει καί θά παρακινεῖ καί τούς ἄλλους νά ἐφαρμόζουν τίς ἀποφάσεις τῶν ἐθνικῶν καί τῶν διεθνῶν συνεδρίων».

Ἡ Νέα Ὅμοσπονδία τῆς Μαδρίτης ἀπάντησε μέ μιᾶ ἐγκύκλιο ἀπευθυνόμενη στίς ἄλλες τοπικές ὁμοσπονδίες, στήν ὁποία δήλωνε πώς τό Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο μέ τή στάση του ἔθεσε τόν ἑαυτό του ἔξω ἀπ' τή Διεθνή καί ζητοῦσε ἀπό τίς ὁμοσπονδίες νά τό ἀντικαταστήσουν μέ ἓνα νέο προσωρινό Συμβούλιο, ποῦ θά ἀναλάβει τή δέσμευση νά τηρεῖ αὐστηρά τό Καταστατικό καί νά μήν δέχεται παθητικά τίς ἐντολές τῆς Συμμαχίας. Ἡ πρόταση αὕτη ἔγινε δεκτή. Ὅρίστηκε νέο Ὅμοσπονδιακό Συμβούλιο μέ

ἔδρα τῇ Βαλένθια. Στὴν πρώτη ἐγκύκλιό του (2 Φεβρουαρίου 1873) ἀνακηρύσσεται «πιστός θεματοφύλακας τοῦ Καταστατικοῦ τῆς Διεθνoῦς, πού καταρτίστηκε καί ἐπικυρώθηκε ἀπὸ διεθνῇ καί ἐθνικά συνέδρια» καί διαμαρτύρεται ἔντονα ἐναντίον ἐκείνων πού θέλουν νά σπεύρουν «τὴν ἀναρχία στίς τάξεις τῆς Διεθνoῦς, τὴν ἀναρχία πρὶν ἀπ' τὴν ἐπανάσταση, τὸν ἀφοπλισμὸ πρὶν ἀπ' τὴ νίκη ! Τί ἀγαλλίαση γιὰ τὴν ἀστική τάξη !»²⁴⁵.

Ταυτόχρονα μέ τοὺς Ἰσπανοὺς συγκάλεσαν τὸ συνέδριό τους οἱ Βέλγοι καί ἀπέριψαν ἐπίσης τίς ἀποφάσεις τῆς Χάγης. Τό Γενικό Συμβούλιο τοὺς ἀπάντησε, ὅπως καί σιτοὺς ἰσπανοὺς διασπαστές, μέ τὴν ἀπόφαση τῆς 26 Ἰανουαρίου 1873, στὴν ὁποία δήλωνε ὅτι «ὅλοι οἱ σύνδεσμοι καί τὰ ἄτομα, πού ἀρνοῦνται νά ἀναγνώρισουν τίς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου ἢ ἀποφεύγουν συνειδητά νά ἐκτελέσουν τίς ὑποχρεώσεις πού ἀπορρέουν ἀπ' τὸ Γενικό Καταστατικό καί τὸν Κανονισμό, θέτουν ἔτσι τὸν ἑαυτὸ τους ἔξω ἀπὸ τίς τάξεις τῆς Διεθνoῦς Ἑνώσης Ἑργατῶν καί δέν εἶναι πιά μέλη της». Στίς 30 Μαΐου συμπλήρωσε αὐτὴ τὴ δήλωση μέ τὴν ἀκόλουθη ἀπόφαση :

«Παίρνοντας ὑπόψη ὅτι τὸ συνέδριο τῆς Βελγικῆς Ὁμοσπονδίας, πού συνήλθε στίς 25 καί 26 Δεκεμβρίου 1872 στίς Βρυξέλλες, ἀποφάσισε νά θεωρήσει ὡς μὴ ἰσχύουσες τίς ἀποφάσεις τοῦ πέμπτου γενικοῦ συνεδρίου,

ὅτι τὸ συνέδριο μιᾶς μερίδας τῆς Ἰσπανικῆς Ὁμοσπονδίας, πού συνήλθε στὴν Κόρδοβα ἀπὸ τίς 25 Δεκεμβρίου 1872 ὡς τίς 2 Ἰανουαρίου 1873, ἀποφάσισε νά μὴν ἀναγνώρισει τίς ἀποφάσεις τοῦ πέμπτου γενικοῦ συνεδρίου καί νά ἀποδεχτεῖ ἀποφάσεις μιᾶς συνέλευσης ἐχθρικῆς πρὸς τὴ Διεθνή,

ὅτι ἡ συνέλευση, πού συνήλθε στὸ Λονδίνο στίς 26 Ἰανουαρίου 1873 ἀποφάσισε νά ἀπορρίψει τίς ἀποφάσεις τοῦ πέμπτου γενικοῦ συνεδρίου,

τό Γενικό Συμβούλιο τῆς Διεθνoῦς Ἑνώσης Ἑργατῶν, μέ βάση τὸ Καταστατικό καί τὸν Ὁργανωτικό Κανονισμό καί σέ ἀντιστοιχία μέ τὴν ἀπόφασή του τῆς 26 Ἰανουαρίου 1873, δηλώνει :

Ὅλες οἱ ἐθνικὲς ἢ τοπικὲς ὁμοσπονδίες, τμήματα καί μεμονωμένα ἄτομα, πού συμμετεῖχαν στὰ προαναφερθέντα συνέ-

δρια καί συνελεύσεις στίς Βρυξέλλες, στήν Κόρδοβα καί στό Λονδίνο ἢ πού ἀναγνώρισαν τίς ἀποφάσεις τους, *ἔθεσαν ἔτσι τόν ἑαυτό τους ἔξω ἀπό τίς τάξεις τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν καί δέν εἶναι πιά μέλη της*».

Ταυτόχρονα τό Γενικό Συμβούλιο δήλωσε πάλι ὅτι δέν ὑπάρχει καμιά ἰταλική ἐθνική ὁμοσπονδία τῆς Διεθνοῦς, ἐφόσον καμιά ἀπ' τίς ὀργανώσεις πού σφετερίστηκε αὐτό τό ὄνομα δέν ἐκπλήρωνε ποτέ κανέναν ἀπ' τοὺς ὅρους εἰσδοχῆς καί προσχώρησης στή Διεθνή, ὅπως προβλέπονται στό Καταστατικό καί στόν Ὅργανωτικό Κανονισμό. Ὡστόσο, σέ διάφορα μέρη τῆς Ἰταλίας ὑπάρχουν τμήματα, πού ἐκτελοῦν τίς ὑποχρεώσεις τους ἀπέναντι στό Γενικό Συμβούλιο καί διατηροῦν ἐπαφή μαζί του.

Ἀπό τήν πλευρά τους, οἱ ἄνθρωποι τῆς Γιούρα συγκάλεσαν στίς 27-28 Ἀπριλίου νέο συνέδριο στό Νοῖσατέλ. Σ' αὐτό συμμετεῖχαν δεκαεννιά ἀντιπρόσωποι ἀπό δέκα ἑλβετικά τμήματα καί ἀπό ἓνα δῆθεν τμήμα τοῦ Ἑλζάζ. Δυό ἑλβετικά τμήματα καί ἓνα γαλλικό δέν ἔστειλαν ἀντιπροσώπους. Ἔτσι, ἡ Ὅμοσπονδία τῆς Γιούρα ἀριθμοῦσε στήν Ἑλβετία δώδεκα τμήματα. Ἀλλά ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Μουτιέ δήλωσε ὅτι εἶναι παρὼν μόνο καί μόνο γιά νά ὑποστηρίξει τή συμφιλίωση μέ τή Διεθνή καί ὅτι ἔχει εἰδική ἐξουσιοδότηση νά μή λάβει μέρος στίς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου. Πράγματι, τό τμήμα τοῦ Μουτιέ ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ συνεδρίου τοῦ Σαίντ-Ἰμιέ εἶχε ἀποχωρήσει ἀπ' τήν Ὅμοσπονδία τῆς Γιούρα. Μένουν *έντεκα* τμήματα. Τό γεγονός ὅτι ὁ ἀπολογισμός τῆς ἐπιτροπῆς ἀποφεύγει ἐπιμελῶς νά δώσει ὅποιαδῆποτε στοιχεῖα γιά τήν ἐσωτερική κατάσταση καί γιά τήν ἀριθμητική δύναμη αὐτῶν τῶν τμημάτων, μᾶς δίνει τό δικαίωμα νά ὑποθέσουμε ὅτι δέν παρουσιάζουν μεγαλύτερη δραστηριότητα ἀπ' ὅ,τι τήν ἐποχή τοῦ συνεδρίου στό Σονβιγιέ. Γι' αὐτό καί ὁ ἀπολογισμός θέτει σέ παράταξη μάχης τίς ἐξωτερικές δυνάμεις τῶν Γιουριτῶν, δηλαδή τοὺς συμμάχους πού ἀπέκτησε ἡ Συμμαχία μετά τό συνέδριο τῆς Χάγης. Αὐτό, κατά τά λεγόμενα τοῦ ἀπολογισμοῦ, σημαίνει ὅλες σχεδόν τίς Ὅμοσπονδίες τῆς Διεθνοῦς :

«Ἡ Ἰταλία» — ἀλλά δέν εἶδαμε νά ὑπάρχει καμιά ἰταλική Ὅμοσπονδία.

«Ἡ Ἰσπανία» — μολονότι ἡ πλειοψηφία τῶν ἰσπανῶν-μελῶν τῆς Διεθνοῦς πέρασε στό στρατόπεδο τῶν διασπαστῶν, εἶδαμε παραπάνω ὅτι, παρ' ὅλα αὐτά, ἡ Ἰσπανική Ὁμοσπονδία ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί νά διατηρεῖ κανονική ἐπαφή μέ τό Γενικό Συμβούλιο.

«Ἡ Γαλλία, δηλαδή ὅ,τι εἶναι σοβαρά ὁργανωμένο», — πού θά πεῖ «τό γαλλικό τμήμα», πού ζήτησε συγγνώμη ἀπ' τό συνέδριο τοῦ Νοῖσατέλ διότι δέν ἔστειλε τόν ἀντιπρόσωπό του. Δέν σκοπεύουμε διόλου νά ἀποκαλύψουμε στούς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα τί ἀκόμα διατηρήθηκε «σοβαρά ὁργανωμένο» στή Γαλλία παρά τίς πρόσφατες διώξεις, πού ἔδειξαν ἀρκετά καθαρά πού βρίσκεται ἡ σοβαρή ὁργάνωση τήν ὁποία, ὅπως πάντα, ἀπέφυγαν ἐπιμελῶς τά ὑπάρχοντα λιγοστά μέλη τῆς Συμμαχίας στή Γαλλία.

«Ὁλο τό Βέλγιο» — πού ξεγελάστηκε ἀπ' τή Συμμαχία, τῆς ὁποίας τίς ἀρχές διόλου δέν ἀσπάζεται.

«Ἡ Ὀλλανδία, ἐκτός ἀπό ἓνα τμήμα», — στήν πραγματικότητα καί τά δύο Ὀλλανδικά τμήματα προσχώρησαν ὄχι στή Συνθήκη τοῦ Σαίντ-Ίμέ, ἀλλά στήν «ἀντισεπαρατιστική» διακήρυξη τῆς μειοψηφίας τῆς Χάγης.

«Ἡ Ἀγγλία, μέ ἐξαίρεση μερικούς διασπαστές!» — «Διασπαστές» εἶναι ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν ἀγγλικῶν τμημάτων τῆς Διεθνοῦς, πού συγκάλεσαν τήν 1 καί 2 Ἰουνίου τό συνέδριό τους στό Μάντσεστερ, στό ὁποῖο μετεῖχαν εἴκοσι ἑξι ἀντιπρόσωποι πού ἐκπροσωποῦσαν εἴκοσι τρία τμήματα²⁴⁶, ἐνῶ ἡ «Ἀγγλία» τῶν ἀνθρώπων τῆς Γιούρα δέν ἔχει οὔτε τμήματα, οὔτε Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο καί, φυσικά, δέν ἔκανε οὔτε συνέδριο.

«Ἡ Ἀμερική, μέ ἐξαίρεση μερικούς διασπαστές!» — Ἡ Ἀμερικανική Ὁμοσπονδία τῆς Διεθνοῦς ὑπάρχει καί λειτουργεῖ κανονικά σέ πλήρη συμφωνία μέ τό Γενικό Συμβούλιο. Ἐχει τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιό της καί τά συνέδριά της. «Ἡ Ἀμερική» τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γιούρα εἶναι οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι ἀστοί, πού κερδοσκοποῦν μέ τόν ἐλεύθερο ἔρωτα, τά τραπεζογραμμάτια, τά κοινωνικά ἀξιώματα καί τίς ἐξαγορές, τούς ὁποίους στό συνέδριο τῆς Χάγης ἐκπροσώπησε ὁ κ. Οὐέστ, ὥστε δέν τόλμησαν νά τόν ὑποστηρίξουν οὔτε νά τόν ψηφίσουν ἀκόμα καί οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γιούρα.

«Οἱ Σλάβοι», — δηλαδή «τό Σλαβικό τμήμα στή Ζυρίχη», πού, ὅπως πάντα, διεκδικεῖ τήν ἐκπροσώπηση ἑνός ὁλόκληρου ἔθνους. Τά μέλη τῆς Διεθνούς, Πολωνοί, Ρῶσοι, Σλάβοι, πού διαβιοῦν στήν Αὐστρία καί τήν Οὐγγαρία, ὅλοι δεδηλωμένοι ἀντίπαλοι τῶν διασπαστῶν, δέν μπαίνουν διόλου στό λογαριασμό.

Νά, λοιπόν, τί ἐκπροσωποῦν οἱ σύμμαχοι τῆς Συμμαχίας. Ἄν τά ἔντεκα τμήματα τῆς Γιούρα εἶναι τόσο ὑπαρκτά, ὅσο καί ἡ πλειοψηφία αὐτῶν τῶν συμμάχων, τότε ἡ ἐπιτροπή τους ἔχει κάθε λόγο νά ἀποσιωπᾷ τήν ὑπαρξή τους.

Σ' αὐτήν τήν παράταξη μάχης τῆς Συμμαχίας εἶναι χτυπητή ἡ ἀπουσία τῆς Ἑλβετίας. Καί ὑπῆρχαν σοβαροί λόγοι γι' αὐτό. Ἐνα μήνα ἀργότερα, τήν 1-2 Ἰουνίου, συνήλθε στό Ὁλτεν πανελβετικό ἐργατικό συνέδριο γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἀντίστασης ἐνάντια στό κεφάλαιο καί τῶν ἀπεργιῶν²⁴⁷. Πέντε ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους τῆς Γιούρα κήρυξαν στό συνέδριο τό εὐαγγέλιο τῆς ἀπόλυτης αὐτονομίας τῶν τμημάτων καί ἀνάλωσαν πάνω ἀπ' τό μισό χρόνο τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου. Στό τέλος πάντως ἔπρεπε νά γίνει ψηφοφορία. Ἀποτέλεσμα : Ἀπό τοὺς 80 ἀντιπροσώπους, οἱ 75 καταψήφισαν τοὺς 5 Γιουρίτες, πού δέν τοὺς ἔμενε νά κάνουν τίποτ' ἄλλο, παρά νά ἐγκαταλείψουν τήν αἴθουσα.

Στό μεταξύ, ἡ Συμμαχία στίς μυστικές συναθροίσεις της δέ συμμερίζεται, ὅπως φαίνεται, τίς αὐταπάτες πού θά ἤθελε νά καλλιεργήσει στήν κοινή γνώμη σχετικά μέ τήν πραγματική της δύναμη. Στό ἴδιο τό συνέδριο στό Νοϊσατέλ ἐπιδίωξε νά ψηφισθεῖ ἡ ἀκόλουθη ἀπόφαση :

«Παίρνοντας ὑπόψη ὅτι, σύμφωνα μέ τό δικαίωμα πού παρέχει τό Γενικό Καταστατικό, τό γενικό συνέδριο τῆς Διεθνούς συνέρχεται μιά φορά τό χρόνο δίχως νά συγκληθεῖ εἰδικά ἀπ' τό Γενικό Συμβούλιο, ἡ Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα προτείνει σ' ὅλες τίς Ὁμοσπονδίες τῆς Διεθνούς νά προσέλθουν σέ γενικό συνέδριο τῇ Δευτέρα, 1 Σεπτεμβρίου, σέ μιά ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλβετίας».

Καί γιά νά μήν ἐπαναλάβει αὐτό τό συνέδριο «τά ὀλέθρια σφάλματα τῆς Χάγης», οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Συμμαχίας καί οἱ σύμμαχοί τους συνέρχονται στίς 28 Αὐγούστου σέ ἀντιαυταρχικό συνέδριο. Ἀπό τή συζήτηση πάνω στήν πρόταση αὐτή

«συνάγεται ὅτι θά θεωρήσουμε ὡς γενικό συνέδριο τῆς Διεθνoῦς μόνο τό συνέδριο ἐκεῖνο, πού θά συγκληθεῖ ἄμεσα ἀπ' τίς ἴδιες τίς ὁμοσπονδίες καί ὄχι τό συνέδριο, πού, ἐνδεχομένως, θά προσπαθήσει νά συγκαλέσει τό δῆθεν Γενικό Συμβούλιο τῆς Νέας Ὑόρκης».

Συνεπῶς, ἡ διάσπαση ὁδηγήθηκε στίς ἔσχατες συνέπειές της. Τά μέλη τῆς Διεθνoῦς θά ἐτοιμαστοῦν γιά τό συνέδριο αὐτό, πού, μέ ἐντολή τοῦ προηγούμενου συνεδρίου, θά συγκληθεῖ ἀπ' τό Γενικό Συμβούλιο σέ μία ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἑλβετίας κατά τήν κρίση του. Οἱ συμμαχίτες, ὅμως, μέ ὅλη τή συνοδεία τῶν ἀνθρώπων πού ἐξαπάτησαν, ἐτοιμάζονται γιά συνέδριο, πού, ἐπειδή εἶναι αὐτόνομοι, τό συγκαλοῦν μόνοι τους. Τούς εὐχόμαστε καλό ταξίδι.

VIII

Η ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ

1. Η ΔΙΚΗ ΝΕΤΣΑΓΙΕΦ

Πληροφορηθήκαμε για τή δράση τῆς Συμμαχίας στή Ρωσία ἀπό τήν πολιτική δίκη, γνωστή ὡς ὑπόθεση Νετσάγιεφ, πού ἔγινε τόν Ἰούλιο τοῦ 1871 στό δικαστήριο τῆς Πετρούπολης. Γιά πρώτη φορά στή Ρωσία μιὰ πολιτική δίκη ἔγινε μπροστά σέ ὀρκωτό δικαστήριο καί δημόσια. Ὅλοι οἱ δικαζόμενοι, πάνω ἀπό ὀγδόντα ἄτομα, ἄνδρες καί γυναῖκες, ἀνῆκαν, ἐκτός ἀπό λίγες ἐξαιρέσεις, στή σπουδάζουσα νεολαία. Εἶχαν μείνει προφυλακισμένοι ἀπό τό Νοέμβριο τοῦ 1869 ὡς τόν Ἰούλιο τοῦ 1871 στά μπουντρούμια τοῦ φρουρίου τοῦ Πετροπαβλόφσκ, μέ ἀποτέλεσμα δυό ἀπ' αὐτούς νά πεθάνουν καί μερικοί ἄλλοι νά παραφρονήσουν. Βγήκαν ἀπό τά μπουντρούμια ἀπλῶς γιά νά ἀκούσουν τήν ἀπόφαση, πού τούς καταδίκασε σέ καταναγκαστικά ἔργα στά ὀρυχεῖα τῆς Σιβηρίας, σέ εἰρκτή καί σέ φυλάκιση δεκαπέντε, δώδεκα, δέκα, ἑφτά καί δύο χρόνων. Ἀλλά καί ἐκείνους πού κηρύχθηκαν ἄθῳοι ἀπ' τό δικαστήριο τούς περίμενε «διοικητική» ἐκτόπιση.

Τό ἔγκλημά τους ἦταν πῶς ἀνῆκαν σέ μιὰ μυστική ἐταιρία, ἡ ὁποία εἶχε σφετερισθεῖ τό ὄνομα τῆς Διεθνούς Ἐνώσεως Ἐργατῶν καί στήν ὁποία στρατολογήθηκαν ἀπό ἀπεσταλμένο τῆς διεθνούς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, πού διέθετε πληρεξούσια δῆθεν μέ τή σφραγίδα τῆς Διεθνούς. Αὐτός ὁ ἀπεσταλμένος τούς ἔβαλε νά διαπράξουν μιὰ σειρά ἀπάτες καί ἀνάγκασε μερικούς ἀπ' αὐτούς νά γίνουν συνεργοί του στή διάπραξη μιᾶς δολοφονίας. Αὐτή ἡ δολοφονία ἦταν πού ὁδήγησε τήν ἀστυνομία στά

ἔχνη τῆς μυστικῆς ἐταιρίας, ἀλλά, ὅπως συμβαίνει συνήθως, ὁ ἴδιος ὁ ἀπεσταλμένος εἶχε ἤδη ἐξαφανιστεῖ. Σ' ὅλη αὐτή τήν ὑπόθεση ὁ ρόλος τοῦ ἀπεσταλμένου ἦταν πολύ ὑποπτος. Ὁ ἀπεσταλμένος αὐτός ἦταν ὁ Νετσάγιεφ, πού εἶχε στά χέρια του ἕνα πληρεξούσιο μέ τό ἐξῆς περιεχόμενο :

«Ὁ κάτοχος τοῦ παρόντος εἶναι ἐξουσιοδοτημένος ἐκπρόσωπος τοῦ ρωσικοῦ τμήματος τῆς Παγκόσμιας Ἐπαναστατικῆς Συμμαχίας. - Ἀριθ. 2771».

Στό πληρεξούσιο αὐτό ὑπάρχουν : 1) σφραγίδα στή Γαλλική : «Εὐρωπαϊκή Ἐπαναστατική Συμμαχία, Γενική Ἐπιτροπή. 2) ἡμερομηνία 12 Μαΐου 1869. 3) ὑπογραφή : *Μιχαήλ Μπακού-γιν**.

* * *

Τό 1861, ἀπαντώντας στά φορολογικά μέτρα, πού ἀποσκοποῦσαν στό νά μή μποροῦν οἱ ἄποροι νέοι νά πλησιάσουν στήν ἀνώτερη ἐκπαίδευση, καί στά δικαστικά μέτρα, πού ἀπέβλεπαν στό νά τοὺς ὑποτάξουν στήν ἀστυνομική αὐθαιρεσία, οἱ φοιτητές ἐξέφρασαν ἔντονη καί ὁμόφωνη διαμαρτυρία, πού ἀπό τίς συνελεύσεις τήν κατέβασαν στοὺς δρόμους καί τή μετέτρεψαν σέ ἐντυπωσιακές διαδηλώσεις. Ὑστερα ἀπ' αὐτό, οἱ ἀρχές ἐκλείσαν γιά λίγο καιρό τό Πανεπιστήμιο τῆς Πετρούπολης κι ἔστειλαν τοὺς φοιτητές στή φυλακή ἢ στήν ἐξορία. Ἡ τέτοια στάση τῆς κυβέρνησης ὥθοῦσε τή νεολαία πρὸς μυστικές ἐταιρίες, πράγμα πού σήμαινε ὅτι σημαντικός ἀριθμός ἀπ' τὰ μέλη τους κατέληγε στή φυλακή, στήν ἐκτόπιση ἢ στήν ἐξορία τῆς Σιβηρίας. Ἄλλοι, γιά νά ἐξασφαλίσουν στοὺς ἄπορους φοιτητές τὰ μέσα νά συνεχίσουν τίς σπουδές τους, ἱδρύαν ταμεῖα ἀλληλοβοήθειας. Οἱ σοβαρότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἀποφάσισαν νά μή δίνουν πιά στήν κυβέρνηση καμιά ἀφορμή γιά τήν ἀπαγόρευση αὐτῶν τῶν ταμείων, πού ἡ λειτουργία τους ἔδινε τή δυνατότητα νά γίνονται μικρές συνελεύσεις γιά τή διεκπεραίωση τρεχόντων θεμάτων. Αὐτές οἱ συνελεύσεις γιά τρέχοντα θέματα ἔδιναν ταυτό-

* «Ἐφημερίδα τῆς Πετρούπολης»²⁴⁸, φύλλα 180, 181, 187 κλπ. τοῦ 1871.

χρονα τή δυνατότητα νά συζητοῦνται πολιτικά καί κοινωνικά ζητήματα. Ἡ ρωσική σπουδάζουσα νεολαία, πού στό μεγαλύ-τερο μέρος της τήν ἀποτελοῦσαν παιδιά ἀγροτῶν καί ἄλλων φτωχῶν ἀνθρώπων, εἶχε διαποτισθεῖ σέ τέτοιο βαθμό ἀπ' τῆς σοσιαλιστικές ιδέες, ὥστε ὄνειρευόταν κιόλας τήν ἄμεση ὑλο-ποίησή τους. Ἰδεολογικός ἐμπνευστής αὐτοῦ τοῦ κινήματος ἦταν ὁ Τσερνισέφσκι, πού σήμερα βρίσκεται στή Σιβηρία²⁴⁹. Μέσα σ' αὐτή τήν κατάσταση ἔκανε τήν ἐμφάνισή του ὁ Νετσάγιεφ, πού, ἐκμεταλλευόμενος τό κύρος τῆς Διεθνούς καί τόν ἐνθου-σιασμό αὐτῆς τῆς νεολαίας, ἐπιχείρησε νά πείσει τοὺς φοιτητές ὅτι δέν εἶναι καιρός νά ἀσχολοῦνται μέ τέτοια μικροπράγματα, τή στιγμή πού ὑπάρχει μέσα στή Διεθνή μιά τεράστια μυστική ἐταιρία, πού ἀνάβει τή φωτιά τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης καί εἶναι ἔτοιμη γιά ἄμεσες ἐνέργειες στή Ρωσία. Ὁ Νετσάγιεφ κα-φερε νά ἐξαπατήσει μερικούς νέους ἀνθρώπους καί νά τοὺς πα-ρασύρει σέ ἐγκλήματα τοῦ κοινῶν ποινικοῦ δικαίου, πού ἔδω-σαν τήν εὐκαιρία στήν ἀστυνομία νά τσακίσει αὐτό τό κίνημα τῶν σπουδαστῶν, τόσο ἐπικίνδυνο γιά τήν ἐπίσημη Ρωσία.

Τό Μάρτιο τοῦ 1869 ἔφτασε στή Γενεύη ἓνας νεαρός Ρῶ-σος, πού προσπάθησε νά ἀποκτήσει τήν ἐμπιστοσύνη ὅλων τῶν ρώσων ἐμιγκρέδων, παριστάνοντας τόν ἀντιπρόσωπο τῶν φοιτη-τῶν τῆς Πετρούπολης. Ἐμφανιζόταν μέ διάφορα ὀνόματα. Με-ρικοί ἐμιγκρέδες γνώριζαν ἀπό ἀξιόπιστες πηγές πῶς ἀπό τήν Πετρούπολη δέν εἶχε σταλεῖ κανένας ἀντιπρόσωπος. Ἄλλοι, ὕστερα ἀπό συζήτηση μέ τόν δῆθεν ἀντιπρόσωπο, τόν πέρασαν γιά χαφιέ. Στό τέλος, εἶπε τό πραγματικό του ὄνομα : Νετσάγιεφ. Ἐλεγε ὅτι εἶχε ἀποδράσει ἀπ' τό φρούριο τῆς Πετρούπολης, ὅπου ἦταν ἐγκλειστος σάν πρωτεργάτης τῶν ταραχῶν πού ξέ-σπασαν τόν Ἰανουάριο τοῦ 1869 στά ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα τῆς πρωτεύουσας. Μερικοί ἐμιγκρέδες, πού εἶχαν μείνει γιά καιρό ἐγκλειστοί σ' αὐτό τό φρούριο, γνώριζαν ἀπό προσωπική ἐμ-πειρία ὅτι ἀπό κεῖ εἶναι ἀδύνατο νά ξεφύγει κανείς. Γι' αὐτό κα-τάλαβαν ὅτι ἔδῳ ὁ Νετσάγιεφ λέει ψέμματα. Ἐξάλλου, ἐπειδή στίς ἐφημερίδες καί τά γράμματα πού ἔπαιρναν μνημονεύονταν τά ὀνόματα τῶν διωκόμενων φοιτητῶν καί πούθενά δέν γινόταν λόγος περί Νετσάγιεφ, θεώρησαν ὅτι τά ὅσα ἀραδιάζει γιά τή

δῆθεν ἐπαναστατική δράση του εἶναι παραμύθια. Ὁ Μπακούνιν, ὅμως, ἐπαιρνε φανερά τὸ μέρος τοῦ Νετσάγιεφ. Διαλαλοῦσε παντοῦ πὼς ὁ Νετσάγιεφ εἶναι «ἐκτακτος ἀπεσταλμένος τῆς μεγάλης μυστικῆς ὀργάνωσης πού ὑπάρχει καί δρᾷ στή Ρωσία». Τότε ἄρχισαν νά παρακαλοῦν τὸν Μπακούνιν νά μὴν ἐμπιστευε-ται σ' αὐτόν τὸν ἄνθρωπο ὀνόματα γνωστῶν τους, πού θά μπο-ροῦσε νά τοὺς ἐκθέσει. Ὁ Μπακούνιν διαβεβαίωσε : Τὰ κείμενα τῆς δίκης θά ἀποδείξουν ὅτι κράτησε τὸ λόγο του.

Σέ μιὰ συζήτηση πού εἶχε ὁ Νετσάγιεφ μέ ἕναν ἐμιγκρέ, ἀναγκάστηκε νά ὁμολογήσει ὅτι δέν τὸν ἔστειλε ἀντιπρόσωπο καμία μυστική ὀργάνωση, ἀλλά, ὅπως εἶπε, ἔχει συντρόφους καί γνωστοὺς, τοὺς ὁποίους σκοπεύει νά ὀργανώσει. Πρόσθεσε πὼς πρέπει νά βάλει στὸ χέρι τοὺς παλιούς ἐμιγκρέδες, ὥστε νά ἀξιο-ποιηθεῖ τὸ κύρος τους γιὰ νά ἐπηρεασθεῖ ἡ νεολαία καί νά χρη-σιμοποιηθοῦν τὰ τυπογραφεῖα καί τὰ χρήματά τους. Σέ λίγο καιρὸ ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους οἱ «Λόγοι» τοῦ Νετσάγιεφ καί τοῦ Μπακούνιν πρὸς τοὺς φοιτητές²⁵⁰. Σ' αὐτοὺς τοὺς «λό-γους» ὁ Νετσάγιεφ ἐπαναλαμβάνει τὸ παραμῦθι γιὰ τὴν ἀπόδρα-σή του καί καλεῖ τὴ νεολαία νά ἄφοσιωθεῖ στὸν ἐπαναστατικό ἀγώνα. Ὁ Μπακούνιν διαβλέπει στή φοιτητικὴ ἀναταραχὴ ἕνα «ἀντικρατικὸ παντοδύναμο καταλυτικὸ πνεῦμα... ριζωμένο στὰ κατὰβatha τῆς λαϊκῆς ζωῆς»*. Ἀπευθύνει παραινέσεις πρὸς τοὺς «νεαροὺς ἀδελφούς μέ τίς ἐπαναστατικές τάσεις..., γιατί πλη-σιάζει τὸ τέλος αὐτῆς τῆς αἰσχρῆς αὐτοκρατορίας πασῶν τῶν Ρωσιῶν !» Ὁ ἀναρχισμὸς του γίνεται πρόσχημα γιὰ νά λακτίσει γαῖδουρινά τοὺς Πολωνοὺς, κατηγορώντας τους ὅτι δουλεύουν

«μόνο γιὰ τὴν ἀνασύσταση τοῦ ἱστορικοῦ κράτους τους» (!). — «Αὐτοί, συνεπῶς, ὀνειρεύονται μιὰ νέα ὑποδούλωση τοῦ λαοῦ τους» καί, ἂν τὸ ἐπι-τύχουν αὐτό, τότε «θὰ γίνουν τόσο ἐχθροὶ δικοί μας, ὅσο καί καταπιεστές τοῦ δικοῦ τους λαοῦ. Θ' ἀρχίζαμε πόλεμο ἐναντίον τους, στὸ ὄνομα τῆς κοινω-νικῆς ἐπανάστασης καί τῆς παλλαϊκῆς ἐλευθερίας» .

Ὡστε, ὁ Μπακούνιν συμφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τὸν Τσάρο ὅτι

* Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι αὐτοὶ οἱ «Λόγοι» δημοσιεύτηκαν ὅταν ἀκρι-βῶς γίνονταν οἱ διώξεις καί οἱ καταδίκες, ὅταν ἡ νεολαία ἔκανε ὅ,τι μπορού-σε γιὰ νά μειώσει τὴν ἐπιφάνεια τοῦ κινήματός της, πού ἡ διόγκωσή του ἦταν πολὺ βολικὴ γιὰ τὴν ἀστυνομία.

πρέπει μέ κάθε τρόπο νά ἐμποδιστοῦν οἱ Πολωνοί στό νά ρυθμίσουν τά τοῦ οἴκου τους κατά τήν κρίση τους. Σ' ὅλες τίς πολωνικές ἐξεγέρσεις ὁ ἐπίσημος ρωσικός Τύπος κατηγοροῦσε πάντα τοὺς ἐξεγερμένους Πολωνούς πῶς εἶναι «καταπιεστές τοῦ λαοῦ τους». Τί συγκινητική σύμπνοια ἀνάμεσα στά ὄργανα τοῦ τρίτου Γραφείου* καί τόν ἀρχιαναρχικό ἀπ' τό Λοκάρνο !

Ἡ κατάσταση στήν ὁποία βρίσκεται τώρα ὁ ρωσικός λαός, συνεχίζει ὁ Μπακούνιν, μοιάζει μέ τήν κατάσταση ἐκεῖνη πού τόν ἀνάγκασε νά ξεσηκωθεῖ ἐπὶ Τσάρου Ἀλεξίου, πατέρα τοῦ Μεγάλου Πέτρου. Τότε ἐπικεφαλῆς τοῦ λαοῦ βρέθηκε ἓνας λήσταρχος κοζάκος, ὁ Στένκα Ράζιν καί τοῦ ἔδειξε «τό δρόμο» γιά «τῇ λευτεριά». Γιά νά ξεσηκωθεῖ σήμερα ὁ λαός περιμένει μόνο ἓναν νέο Στένκα Ράζιν. Ἀλλά τούτη τή φορά θά τόν

«ἀντικαταστήσει ἡ λεγεῶνα μιᾶς νεολαίας ἔξω ἀπό κοινωνικά στρώματα, πού ζεῖ κιόλας τῇ λαϊκῇ ζωῇ... Τούτη τή φορά ὁ Στένκα Ράζιν δέν εἶναι ἓνας μόνος, ἀλλά συλλογικός» (!) «καί ἔτσι ἡ νεολαία κρατάει στοὺς ὤμους της ἓναν ἀκατανίκητο ἥρωα. Τέτοιος ἥρωας εἶναι αὐτή ἡ θαυμάσια νεολαία, πού πάνω της φτερουγίζει κιόλας τό πνεῦμα του».

Γιά νά παίξει μέ ἐπιτυχία τό ρόλο ἑνός τέτοιου συλλογικοῦ Στένκα Ράζιν, ἡ νεολαία πρέπει νά προετοιμάζεται διαμέσου τῆς ἀπαιδευσίας :

«Ἀπορρίψτε, λοιπόν, τό γρηγορότερο αὐτόν τόν καταδικασμένο σέ χαμό κόσμο. Ἀπορρίψτε αὐτά τά Πανεπιστήμια, τά Διδασκαλεῖα καί τά Σχολεῖα... μπεῖτε στό λαό», γιά νά γίνετε «ἡ μαμμή τῆς αὐτοαπολύτρωσης τοῦ λαοῦ, ὁ συμπυκνωτής τῶν λαϊκῶν δυνάμεων καί προσπαθειῶν. Μήν ἀσχολεῖστε τώρα μέ τήν ἐπιστήμη, πού στό ὄνομά της θά ἤθελαν νά σᾶς δεσμεύσουν καί νά σᾶς ἀποδυναμώσουν... Αὐτή εἶναι ἡ πεποίθηση τῶν καλύτερων ἀνθρώπων στή Δύση... Ὁ ἐργατικός κόσμος στήν Εὐρώπη καί στήν Ἀμερική σᾶς ἀπευθύνει κάλεσμα ἀδελφικῆς συμμαχίας».

Ἡ Συμμαχία, στό μυστικό Καταστατικό της γιά τά μέλη τρίτου βαθμοῦ, ἀναφέρει ὅτι «οἱ ἀρχές αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης... θά ἐκτεθοῦν σαφέστερα στό πρόγραμμα τῆς ρωσικῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας». Παρακολουθοῦμε τώρα τό πῶς ἀρχίζει νά ἐκπληρώνεται αὐτή ἡ ὑπόσχεση. Ἐκτός ἀπό τή συνηθισμένη

* Τό τρίτο Γραφεῖο τῆς καγκελαρίας τοῦ Τσάρου ἦταν ἡ γενική διεύθυνση τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας στή Ρωσία.

ἀναρχική φρασεολογία καί τό σωβινιστικό μίσος πρὸς τοὺς Πολωνούς, πού ποτέ δέν καταφέρνει νά κρύψει ὁ πολίτης Μπ., γιὰ πρώτη φορά ἐδῶ ἀναγορεύει ἕναν ρῶσο ληστή ὡς πρότυπο ἀληθινοῦ ἐπαναστάτη καί κάνει στή ρωσική νεολαία κήρυγμα ἀπαιδευσίας μέ τό πρόσχημα πὼς ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά μιὰ ἐπίσημη ἐπιστήμη (μπορεῖ νά διανοηθεῖ κανεὶς ἐπίσημα μαθηματικά, ἐπίσημη φυσικὴ ἢ χημεία ;), καί ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τῶν καλύτερων ἀνθρώπων στή Δύση. Καί στὸ τέλος τοῦ φυλλαδίου του ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ Διεθνὴς, μέ μεσολαβητὴ τὸν ἴδιο, προτείνει συμμαχία σ' αὐτὴ τὴ νεολαία, στήν ὁποία ἀπαγορεύει ἀκόμα καί τίς *γραφεὲς* τῶν ἡμιμαθῶν ἀδελφῶν²⁵¹.

Αὐτός ὁ «Λόγος» τοῦ Εὐαγγελίου ἔπαιξε μεγάλο ρόλο στή συνωμοσία τοῦ Νετσάγιεφ. Τὸν ἐκφωνοῦσαν τελετουργικά σὲ κάθε νεοφώτιστο πρὶν ἀπ' τὴ χειροτονία του.

Ταυτόχρονα μ' αὐτό τό «Λόγο» (1869) κυκλοφόρησαν οἱ ἐξῆς ρωσικὲς ἐκδόσεις : 1) «Ἡ τοποθέτηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ζητήματος». 2) «Οἱ ἄρχές τῆς ἐπανάστασης». 3) «Ἐκδόσεις τοῦ Συλλόγου “Λαϊκῆς Τιμωρίας”» («Narodnaja rasprava») ἀριθ. 1, Καλοκαίρι 1869, Μόσχα²⁵². — “Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα τυπώονταν στή Γενεύη. Αὐτό εἶναι φανερό ἀπ' τό ὅτι ἦταν τυπωμένα μέ τὰ ἴδια τυπογραφικά στοιχεῖα τῶν ἄλλων ρωσικῶν ἐκδόσεων στή Γενεύη, πράγμα, ἄλλωστε, πασίγνωστο σ' ὅλους τοὺς ρώσους τῆς προσφυγιάς. Αὐτό ὅμως δέν ἐμπόδιζε τό νά μπαίνει στήν πρώτη σελίδα ἡ ἐνδειξη «Τυπωμένο στή Ρωσία», ὥστε νά δίνει τὴν ἐντύπωση στοὺς ρώσους φοιτητὲς πὼς ἡ μυστικὴ ἐταιρία ἔχει μεγάλες δυνατότητες νά δρᾷ στήν ἴδια τὴ Ρωσία.

«Ἡ τοποθέτηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ζητήματος» προδίδει ἀμέσως τοὺς συγγραφεῖς της. Πρόκειται γιὰ τίς ἴδιες φράσεις, τίς ἴδιες ἐκφράσεις, πού χρησιμοποίησαν ὁ Μπακούνιν καί ὁ Νετσάγιεφ στοὺς «Λόγους» τους :

«Πρέπει νά συντρίψουμε ὄχι μόνο τό κράτος, ἀλλὰ καί τοὺς κρατικο-λάτρεις-ἐπαναστάτες τοῦ γραφείου. Ἐμεῖς εἴμαστε, πράγματι, ὑπὲρ τοῦ λαοῦ».

Γεμᾶτος ἀπὸ τὴν ἀναρχικὴ του ἀφομοιωτικὴ δεξιότητα, ὁ Μπακούνιν βάζει τὸν ἑαυτό του στή θέση τῆς σπουδάζουσας νεολαίας :

«Ἡ ἴδια ἡ κυβέρνησις μᾶς δείχνει τὸ δρόμο, πού *ἐμεῖς* πρέπει νά ἀκολουθήσουμε γιὰ νά ἐπιτύχουμε τὸ *δικό μας*, δηλαδή τὸ λαϊκὸ στόχο. Ἡ κυβέρνησις μᾶς διώχνει ἀπ' τὰ Πανεπιστήμια, τὰ Διδασκαλεῖα, τὰ Σχολεῖα. Τὴν εὐχαριστοῦμε διότι μᾶς ἔθεσε σ' ἓνα τόσο ἔνδοξο καὶ ἀνυποχώρητο πεδίο μάχης. Τώρα ἔχουμε ἔδαφος κάτω ἀπ' τὰ πόδια μας, μπορούμε νά δράσουμε. Καὶ πῶς πρέπει ν' ἀρχίσουμε; Νά διδάξουμε τὸ λαό; Θά ἦταν ἀνοησία. Ὁ λαὸς γνωρίζει μόνος του καὶ καλύτερα ἀπὸ μᾶς τί τοῦ χρειάζεται» —

συγκρίνετε τὸ μυστικὸ Καταστατικὸ, πού προβλέπει γιὰ τίς μάζες τὰ «λαϊκὰ ἔνστικτα» καὶ γιὰ τοὺς μεμνημένους τὴν «επαναστατικὴν ἰδέαν».

«Ἐμεῖς πρέπει ὅχι νά διδάξουμε, ἀλλὰ νά ξεσηκώσουμε τὸ λαόν». Ἰσαμε τώρα «ξεσηκωνόνταν πάντα χωρὶς ἀποτέλεσμα, ἐπειδὴ ξεσηκωνόνταν σκόρπιος ἐδῶ κι ἐκεῖ... Ἐμεῖς μπορούμε νά τοῦ δώσουμε πολὺ σπουδαία βοήθεια: μπορούμε νά τοῦ δώσουμε αὐτὸ πού τοῦ ἔλλειπε ἴσαμε τώρα — καὶ ἡ ἔλλειψη αὐτὴ ἦταν ἡ κύρια αἰτία γιὰ τίς ἡττες του, — νά τοῦ δώσουμε τὴν ἐνότητα τοῦ γενικοῦ κινήματος διαμέσου τῆς συσπείρωσης τῶν ἰδίων τῶν δικῶν του δυνάμεων».

Ὅπως βλέπουμε, τὸ δόγμα τῆς Συμμαχίας, — ἀναρχία ἀπ' τὰ κάτω καὶ πειθαρχία ἀπ' τὰ πάνω, — προβάλλει ἐδῶ σ' ὅλην τὴ μεγαλοπρέπεια. Στὴν ἀρχή, διαμέσου μιᾶς ἀνταρσίας, «νά ἐξαπολυθοῦν τὰ ὅσα τώρα ὀνομάζονται ἄγρια πάθη», εἶναι, ὅμως, «ἀναγκαῖο, μέσα ἀπὸ τὴ λαϊκὴ ἀναρχία, πού ἀποτελεῖ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ καὶ ὅλη τὴ δραστηριότητα τῆς ἐπανάστασης, νά ὑπάρξει ἓνα ὄργανο, πού θά ἐκφράζει τὴν ἐνότητα ἐπαναστατικῆς σκέψης καὶ δράσης». Τέτοιο ὄργανο πρέπει νά εἶναι τὸ ρωσικὸ τμῆμα τῆς παγκόσμιας Συμμαχίας, ἡ Ἑταιρία Λαϊκῆς Τιμωρίας.

Ἀλλὰ τοῦ Μπακούνιν δὲν τοῦ φτάνει μόνον ἡ νεολαία. Καλεῖ ὑπὸ τὴ σημαία τοῦ ρωσικοῦ τμήματος τῆς Συμμαχίας του ὅλους τοὺς ληστές.

«Ἡ ληστεία εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἐντιμες μορφές τῆς ρωσικῆς λαϊκῆς ζωῆς. Ληστής εἶναι ὁ ἥρωας, ὁ δικαιομάχος, ὁ ἐκδικητὴς τοῦ λαοῦ, ὁ ἀνειρήνευτος πολέμιος τοῦ κράτους καὶ κάθε κοινωνικῆς καὶ ἀστικῆς δομῆς πού ἱδρυσεν τὸ κράτος, ὁ μαχητὴς γιὰ ζωὴ καὶ γιὰ θάνατο ἐνάντια στὸν πολιτισμὸ τῶν ἀξιωματοῦχων, τῶν αὐλικῶν, τῶν γραφειοκρατῶν καὶ τῶν παπάδων... Ὅποιος δὲν καταλαβαίνει τί θά πεῖ ληστεία, δὲν θά καταλάβει τίποτα ἀπ' τὴ ρωσικὴ λαϊκὴ ἱστορία. Ὅποιος δὲν αἰσθάνεται συμπάθεια γι' αὐτήν, δέ μπο-

ρεῖ νά νιώσει συμπάθεια γιά τή ρωσική λαϊκή ζωή καί ἡ καρδιά του δέν πάλλεται γιά τά προαίωνια καί ἀπέραντα βάσανα τοῦ λαοῦ. Αὐτός ἀνήκει στό στρατόπεδο τῶν ἐχθρῶν, στό στρατόπεδο τῶν ὁπαδῶν τοῦ κράτους... Μόνο στή ληστεία ἐκδηλώνεται ἡ ζωτικότητα, τό πάθος καί ἡ δύναμη τοῦ λαοῦ... Ὁ ληστής στή Ρωσία εἶναι ὁ γνήσιος καί ὁ μόνος ἐπαναστάτης, ἕνας ἐπαναστάτης χωρίς μεγαλοστομίες, χωρίς ρητορεῖες τῶν βιβλίων, ἕνας ἐπαναστάτης ἀνειρήνευτος, ἀκατάβλητος, ἀσυγκράτητος στήν πράξη, ἕνας λαϊκο-κοινωνικός ἐπαναστάτης καί ὄχι πολιτικός, οὔτε ταξικός... Οἱ ληστές, πού μένουν στά δάση, στίς πόλεις, στά χωριά, σκορπισμένοι σ' ὅλη τή Ρωσία καί οἱ ληστές πού βρίσκονται ἐγκλειστοί στά ἀμέτρητα κάτεργα τῆς αὐτοκρατορίας, ἀποτελοῦν ἕναν κόσμο ἀδιαίρετο, σφιχτοδεμένο, τόν κόσμο τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης. Σ' αὐτόν καί μόνο σ' αὐτόν ἐπιβεῖ ἀκόμα ἡ παλιά γνήσια ἐπαναστατική συνωμοτικότητα. Ὅποιος στή Ρωσία θέλει μιά γνήσια συνωμοτικότητα, ὅποιος θέλει λαϊκή ἐπανάσταση, πρέπει νά πάει σ' αὐτόν τόν κόσμο... Ἀκολουθώντας τό δρόμο πού μᾶς δείχνει τώρα ἡ κυβέρνηση, διώχνοντάς μας ἀπ' τά διδασκαλεῖα, τά πανεπιστήμια καί τά σχολεῖα, ριχνόμαστε ὅλοι μαζί, ἀδέρφια, μέσα στό λαό, στό λαϊκό κίνημα, στόν ξεσηκωμό τῶν ληστῶν καί τῶν ἀγροτῶν καί, διατηρώντας πιστή καί σταθερή φιλία ἀνάμεσά μας, συσπειρώνουμε σέ μιά ἐνιαία μάζα ὅλα τά σκόρπια ξεσπάσματα τῶν μουζίκων» (τῶν ἀγροτῶν), «τά μετατρέπουμε σέ λαϊκή ἐπανάσταση, προμελετημένη, ἀλλά ἀμείλικτη»*.

Στό δεύτερο φυλλάδιο, «Οἱ ἀρχές τῆς ἐπανάστασης», βρίσκουμε πιό ἀναλυτικά διατυπωμένη τήν ἐντολή πού δίνεται στά μυστικά Καταστατικά «νά μή μείνει... λίθος ἐπὶ λίθου». Πρέπει νά γκρεμιστοῦν τά πάντα, ὥστε νά ἐπιτευχθεῖ «ἡ πλήρης ἀμορφοποίηση», γιατί ἂν διατηρηθεῖ ἔστω «καί μιά παλιά μορφή», τότε θά γίνει «τό ἔμβρυο», ἀπ' τό ὁποῖο θά ἀναβιώσουν ὅλες οἱ ἄλλες παλιές κοινωνικές μορφές. Τό φυλλάδιο κατηγορεῖ γιά ἐξαπά-

* Γιά νά παραπλανήσει τοὺς ἀναγνώστες του, ὁ Μπακούνιν βάζει στό ἴδιο τσουβάλι τοὺς ἡγέτες τῶν λαϊκῶν ἐξεγέρσεων τοῦ 17ου καί 18ου αἰώνα μέ τοὺς σύγχρονους ρώσους ληστές καί κλέφτες. Ὅσο γιά τοὺς τελευταίους, ἡ ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου τοῦ Φλερόφσκι «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στή Ρωσία»²⁵³ θά διέλυε τίς ψευδαισθήσεις καί τῶν πιό ρωμαντικῶν ὑπάρξεων γι' αὐτοὺς τοὺς φουκαράδες, μέ τοὺς ὁποῖους ὁ Μπακούνιν σκοπεύει νά σχηματίσει τήν ἱερή φάλαγγα τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης. Ἡ μόνη μορφή ληστείας, ἂν ἐξαιρέσουμε, φυσικά, τή ληστεία τῶν κυρίαρχων κύκλων, πού ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει σέ πλατιά κλίμακα στή Ρωσία, εἶναι ἡ ἀλογοκλοπή, τήν ὁποία ἔθεσαν οἱ καπιταλιστές πάνω σέ ἐμπορική βάση, ἐνῶ «οἱ χωρίς μεγαλοστομίες ἐπαναστάτες» εἶναι στά χέρια τοὺς ἀπλῶς ὀργανα καί θύματα.

τηση του λαού τους πολιτικούς επαναστάτες, που δέν παίρνουν στά σοβαρά αυτή τήν άμορφοποίηση. Τους κατηγορεῖ ότι ἔστησαν

ανέες κρεμάλες καί λαιμητόμους, που πάνω τους θανάτωσαν επιζήσαντες αδελφούς επαναστάτες... Ἔτσι οἱ λαοί δέν εἶδαν ακόμα καμιά ἀληθινή επανάσταση. Για τήν ἀληθινή επανάσταση δέ χρειάζονται προσωπικότητες που στέκονται επικεφαλῆς του πλήθους καί τό διατάζουν, ἀλλά ἄνθρωποι, κρυμμένοι ἀπαρατήρητα μέσα στό ἴδιο τό πλήθος, νά συνδέουν ἀπαρατήρητα τόν ἕνα μέ τόν ἄλλο καί ἔτσι ἀπαρατήρητα νά δώσουν στό κίνημα μιά καί μόνο κατεύθυνση καί πνοή, ἕναν καί μόνο χαρακτήρα. Μόνο ἕνα τέτοιο νόημα ἔχει ἡ μυστική ὀργανωτική προπαρασκευή καί μόνο κατά τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα».

Ἔτσι ἀποκαλύπτεται στό ρωσικό κοινό καί στή ρωσική ἀστυνομία ἡ ὕπαρξη τῶν «διεθνῶν ἀδελφῶν», που τόσο ἐπιμελῶς συγκαλύπτεται στή Δύση. Κατόπιν, τό φυλλάδιο κηρύσσει τίς συστηματικές δολοφονίες καί διακηρύσσει ὅτι γιά τους ἀνθρώπους που κάνουν τήν πρακτική δουλειά τῆς επανάστασης οἱ καθελογῆς συλλογισμοί γιά τό μέλλον εἶναι

«ἐγκληματικοί, διότι ἐμποδίζουν τό *ξεκαθαρισμένο γκρέμισμα* καί καθυστεροῦν τήν πορεία ἑναρξης τῆς επανάστασης. Ἔχουμε ἐμπιστοσύνη μόνο σέ κείνους που ἐκδηλώνουν ἔμπρακτα τήν ἀφοσίωσή τους στήν ὑπόθεση τῆς επανάστασης, δίχως νά φοβοῦνται οὔτε τά βασανιστήρια, οὔτε τίς φυλακές, διότι ἀπορρίπτουμε ὅλα τά λόγια που δέν συνοδεύονται πάραυτα ἀπό ἔργα. Δέν μᾶς χρειάζεται πιά ἡ ἄσκοπη προπαγάνδα, που δέν συναρτᾶται μέ συγκεκριμένο χρόνο καί τόπο γιά τήν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν τῆς επανάστασης. Ἀντίθετα, μᾶς ἐμποδίζει καί θά ἀντιταχθοῦμε σ' αὐτήν μ' ὅλες τίς δυνάμεις μας... Ὅλους τους πολυλογάδες, που δέν θά θελήσουν νά τό καταλάβουν αὐτό, θά τους ἀναγκάσουμε νά σιωπήσουν μέ τή βία».

Αὐτές οἱ ἀπειλές στρέφονταν κατά τῶν ρώσων ἐμιγκρέδων, που δέν ἔσκυβαν τό κεφάλι μπροστά στό παπικό ἀλάθητο του Μπακούνιν καί που τους ἀποκαλοῦσε δογματικούς.

«Διακόπτουμε τίς σχέσεις μέ ὅλους τους πολιτικούς ἐμιγκρέδες, που δέν θά θελήσουν νά ἐπιστρέψουν στήν πατρίδα γιά νά μποῦν στίς γραμμές μας καί ὅσο οἱ γραμμές αὐτές εἶναι ἀκόμα μυστικές, διακόπτουμε τίς σχέσεις μέ ὅλους ἐκείνους, που δέν θά συντελέσουν στό νά ἐμφανισθοῦν ἐπίσημα στό προσκήνιο τῆς ρωσικῆς ζωῆς. *Κάνουμε ἐξαίρεση γιά τους ἐμιγκρέδες ἐκείνους που ἤδη δήλωσαν μόνοι τους ὅτι εἶναι στελέχη τῆς εὐρωπαϊκῆς επανάστασης.* Δέν πρόκειται νά προβοῦμε σέ ἄλλες επαναλήψεις καί προσκλή-

σεις... Ὅποιος ἔχει μάτια καὶ αὐτιά, θά δεῖ καί θά ἀκούσει τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἔργων κι ἂν δέν προσχωρήσει σέ μᾶς, δέν θά φταίμε ἐμεῖς γιὰ τό χαμό του, ὅπως δέν θά εἶναι δικό μας τό φταιξιμο, ἂν ὅλοι ἐκεῖνοι πού κρύβονται στό παρασκήνιο ἐξοντωθοῦν ἀμείλικτα, ἐν ψυχρῷ, μαζί μέ τό παρασκήνιο πού τοὺς καλύπτει».

Ἐδῶ ὁ Μπακούνιν εἶναι ἀπόλυτα εὐτρωτος. Ἐνῶ ἀπό τοὺς ἐμικρέδες ζητάει ἐπὶ ἀπειλῇ θανάτου νά ἐπιστρέψουν στή Ρωσία ὡς πράκτορες τῆς μυστικῆς ἐταιρίας του — ἀκολουθεῖ ἐδῶ τό πρότυπο τῶν ρώσων χαφιέδων τῆς ἀστυνομίας, πού τοὺς πρόσφεραν διαβατήριο καί λεφτά γιὰ νά πᾶνε ἐκεῖ γιὰ σκοτεινοὺς σκοποὺς — δίνει ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτό του τό παπικό συχωροχάρτι νά παραμένει μέ τὴν ἡσυχία του στήν Ἑλβετία σάν «στέλεχος τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασης» καί νά ἀσχολεῖται ἐκεῖ μέ τὴ συγγραφὴ μανιφέστων, τὰ ὁποῖα ἐνοχοποιοῦν τοὺς δύσμοιρους φοιτητές, πού ἡ ἀστυνομία κρατάει στίς φυλακές της.

«Μὴν ἀναγνωρίζοντας καμιά ἄλλη δραστηριότητα, ἐκτός ἀπ' τό ἔργο τοῦ ἐξολοθρεμοῦ, συμφωνοῦμε πὼς οἱ μορφές, μέ τίς ὁποῖες πρέπει νά ἐκδηλωθεῖ αὐτή ἡ δράση, μπορεῖ νά ἔχουν μεγάλη ποικιλία. Δηλητήριο, μαχαῖρι, θηλειὰ καί τὰ παρόμοια. Ἡ ἐπανάσταση ἀγιάζει τὰ πάντα. Λοιπόν, τό πεῖδιο εἶναι ἀνοιχτό !.. Ὅλα τὰ ὑγιῆ καί φρέσκα μυαλά, ἄς καταπιαστοῦν ἀμέσως μέ τό ἱερό ἔργο νά ἐξολοθρέψουν τό κακό, νά καθαρίσουν καί νά καταυγάσουν τὴ ρωσικὴ γῆ διὰ πυρός καί σιδήρου, ἐνωμένοι ἀδελφικά μέ κείνους πού θά κάνουν τό ἴδιο σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη».

Προσθέτουμε ἐδῶ ὅτι στήν ἐμπνευσμένη αὐτὴ προκήρυξη τὸν ἀπαραίτητο ληστή τὸν ἐνσαρκώνει ὁ μελοδραματικὸς ρόλος τοῦ Karl Moor (ἀπὸ τοὺς «Ληστές» τοῦ Σίλλερ) καί ὅτι τό δεῦτερο τεῦχος τῆς «Λαϊκῆς Τιμωρίας»²⁵⁴, παραθέτοντας περικοπές ἀπ' αὐτό τό φυλλάδιο, τό ὀνομάζει εὐθέως «*προκήρυξη τοῦ Μπακούνιν*».

Τό πρῶτο τεῦχος τοῦ φυλλαδίου («Ἐκδόσεις τοῦ Συλλόγου “Narodnaja Rasprava”»*) ἀρχίζει μέ τὴ διακήρυξη πὼς ὁ γενικός ξεσηκωμὸς τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ πλησιάζει καί εἶναι ἀναπόφευκτος.

* Ὁ Μπακούνιν καί ὁ Νετσάγιεφ μεταφράζουν πάντα αὐτὴ τὴν ἔκφραση ὡς «justice populaire» («λαϊκὴ δικαιοσύνη»), ἀλλὰ ἡ ρωσικὴ λέξη «rasprava» δέν σημαίνει δικαιοσύνη, σημαίνει δίκη ἢ μᾶλλον ἐκδίκηση, τιμωρία.

«Εμείς, δηλαδή τό κομμάτι τῆς λαϊκῆς νεολαίας, πού, ἔτσι ἢ ἄλλιως, κατάφερε νά ἔχει κάποια εξέλιξη, πρέπει νά ἀνοίξουμε τό δρόμο τοῦ ξεσηκωμοῦ, δηλαδή νά παραμερίσουμε κάθε τι πού ἐμποδίζει τό δρόμο του καί νά προετοιμάσουμε ὅλους τούς εὐνοϊκοὺς ὁρους... Κι ἐπειδὴ ὁ ξεσηκωμός πλησιάζει καί εἶναι ἀναπόφευκτος, θεωροῦμε ἀναγκαῖο νά συνενώσουμε σέ μιά ἀδιάρρηκτη δέσμη ὅλες τίς σκόρπιες ἐπαναστατικές προσπάθειες στή Ρωσία. Γιά τοῦτο ἀποφασίσαμε ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐπαναστατικοῦ κέντρου νά ἐκδίδουμε φυλλάδια, ἀπ' τὰ ὁποῖα καθένας ἀπ' τούς ὁμοϊδεάτες μας, πού εἶναι διασκορπισμένοι στίς διάφορες γωνιές τῆς Ρωσίας, καθένας ἀπό τὰ στελέχη τῆς ἱερῆς ὑπόθεσης τῆς Ἐπανάστασης, ἔστω καί ἄγνωστος σέ μάς, θά μπορεῖ πάντα νά βλέπει τί θέλουμε καί πού βαδίζουμε».

Παρακάτω διακηρύσσεται :

«Γιά μάς ἡ σκέψη ἔχει ἀξία μόνο ἐφόσον μπορεῖ νά ὑπηρετήσῃ τή μεγάλη ὑπόθεση τῆς ριζικῆς καί γενικῆς καταστροφῆς. Ἕνας ἐπαναστάτης, πού σπουδάζει τήν ἐπανάσταση ἀπ' τὰ βιβλία, θά παραμένει πάντα ἕνας χασομέρης ἐπαναστάτης... Χάσαμε κάθε ἐμπιστοσύνη στά λόγια. Γιά μάς τὰ λόγια ἔχουν ἀξία μόνον ὅταν ἀκολουθοῦνται ἀράματα ἀπό ἔργα. Ἀλλά δέν εἶναι ἔργα, ὅλα ὅσα λέγονται ἔργα. Γιά παράδειγμα, μιά ἐγκρατής καί πολύ προφυλαγμένη ὀργάνωση μυστικῶν συνδέσμων, δίχως καμιά πρακτική ἐκδήλωση πρὸς τὰ ἔξω, δέν μάς φαίνεται κάτι παραπάνω ἀπὸ ἕνα γελοῖο καί ἀποκρουστικό παιδικό ἄθλημα. Καί ὅταν λέμε πρακτικές ἐκδηλώσεις ἐννοοῦμε μόνο ἐνέργειες πού σίγουρα καταστρέφουν κάτι : πρόσωπο, πράγμα, σχέση, πού μπαίνει ἐμπόδιο στή λαϊκὴ ἀπελευθέρωση... Δίχως φιλοτομαρισμούς καί δισταγμούς μπροστά σέ ὁποιοσδήποτε κινδύνους, σέ ὁποιεσδήποτε ἀπειλές καί δυσκολίες κτλ., ὀφείλουμε, μέ μιά σειρά θαρραλέες καί μάλιστα ριψοκίνδυνες ἀπόπειρες, νά εἰσβάλουμε στή ζωὴ τοῦ λαοῦ καί, ἐμπνέοντας στό λαό ἐμπιστοσύνη σέ μάς καί στόν ἑαυτό του, αὐτοπεποιθήση στίς δυνάμεις του, νά τόν οἰστρηλατήσουμε, νά τόν συσπειρώσουμε καί νά τόν ὀδηγήσουμε στό θρίαμβο τῆς ἴδιας τῆς δικῆς του ὑπόθεσης».

Ξαφνικά ὅμως οἱ ἐπαναστατικές φράσεις τῆς «Τιμωρίας» μετατρέπονται σέ ἐπιθέσεις κατὰ τῆς «Λαϊκῆς ὑπόθεσης», ἐνός ρωσικοῦ περιοδικοῦ πού ἐκδίδεται στή Γενεύη καί ὑπερασπίζεται τό πρόγραμμα καί τήν ὀργάνωση τῆς Διεθνοῦς²⁵⁵. Ἡ συμμαχίτικη προπαγάνδα τοῦ Μπακούνιν στή Ρωσία, πού γινόταν στό ὄνομα τῆς Διεθνοῦς, εἶχε, ὅπως φαίνεται, πολύ μεγάλη ἀνάγκη νά ἐπιβάλῃ τή σιωπὴ στό περιοδικό πού ξεσκέπαζε τήν ἀπάτη του.

«Ἄν τό περιοδικό αὐτό συνεχίσει τόν ἴδιο δρόμο, δέν θά παραλείψουμε νά τοῦ δηλώσουμε καί νά τοῦ ἐκδηλώσουμε τή στάση μας... Εἴμαστε βέβαιοι

ὅτι ὅλοι οἱ ἀληθινοὶ ἄνδρες θά ἐγκαταλείψουν τώρα κάθε θεωρία καί πολύ περισσότερο κάθε δογματοποίηση. Καί τήν κυκλοφορία ἐντύπων, ἔστω καί καλοπροαίρετων, πού ἔρχονται ὁμως σέ ἄμεση ἀντιπαράθεση μέ τή σημαία μας, *μποροῦμε νά τήν ἐμποδίσουμε μέ διάφορους πρακτικούς τρόπους, πού ἔχουμε στή διάθεσή μας*».

Μετά τίς ἀπειλές αὐτές ἐναντίον τοῦ ἐπίφοβου ἀνταγωνιστή της, ἡ «Λαϊκή τιμωρία» συνεχίζει :

«Μεταξύ τῶν φυλλαδίων, πού κυκλοφόρησαν πρόσφατα στό ἐξωτερικό, συνιστοῦμε σχεδόν ἀνεπιφύλακτα τό κάλεσμα τοῦ Μπακούνιν πρὸς τήν μή ταξική (déclassée) μαθητιῶσα νεολαία... Ὁ Μπακούνιν ἔχει δίκιο, προτρέποντάς σας νά παρατήσετε τά διδασκαλεῖα, τά πανεπιστήμια καί τά σχολεῖα καί νά πᾶτε στό λαό».

Ὅπως εἶναι φανερό, ὁ Μπακούνιν δέ χάνει ποτέ τήν εὐκαιρία νά αὐτολιβανίζεται.

Τό δεύτερο ἄρθρο τιτλοφορεῖται : «Μιά ματιά στήν παλιά καί στήν τωρινή ἐρμηνεία τῆς ἔννοιας *ἔργου*». Εἶδαμε προηγουμένα πῶς ἀπειλοῦσαν ὁ Μπακούνιν καί ὁ Νετσάγιεφ τό ἐκδιδόμενο στό ἐξωτερικό ρωσικό ὄργανο τῆς Διεθνοῦς. Σ' αὐτό τό ἄρθρο, ὅπως θά δοῦμε, ρίχνονται κατά τοῦ Τσερνισέφσκι, τοῦ ἀνθρώπου πού ἔκανε τά πιό πολλά στή Ρωσία γιά νά προσχωρήσει στό σοσιαλιστικό κίνημα ἡ σπουδάζουσα νεολαία, τῆς ὁποίας παριστάνουν τόν ἐκπρόσωπο.

«Φυσικά, οἱ μουζικοί ποτέ δέν κάθησαν νά ἐπινοήσουν μορφές γιά τή μέλλουσα κοινωνική τάξη. Ὡστόσο, παραμερίζοντας κάθε ἐμπόδιο (δηλαδή μετά τήν παντοκαταλύτρα ἐπανάσταση, πού εἶναι ἡ πρώτη καί γι' αὐτό ἡ πιό σπουδαία δουλειά γιά μᾶς), θά καταφέρουν νά ρυθμίσουν τή ζωή τους πολύ πιό μελετημένα καί καλύτερα ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ κανεὶς νά περιμένει ἀπ' ὅλες τίς θεωρίες καί τά σχέδια τῶν δογματοποιημένων σοσιαλιστῶν, πού γίνονται φόρτωμα στό λαό σάν δάσκαλοί του καί τό κυριότερο σάν διευθυντές του. Ἡ καθαρὴ ματιά τοῦ λαοῦ, δίχως τά ματογυῶλια τοῦ πολιτισμοῦ, βλέπει ξεκάθαρα τίς προθέσεις αὐτῶν τῶν ἀπρόσκλητων δασκάλων νά ἐπιφυλάξουν στὸν ἑαυτό τους καί στοὺς ὁμοίους τους μιά *ζεστή θεσοῦλα* ὑπὸ τῇ στέγῃ τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης κτλ. Ὁ λαός δέν ἔχει νά κερδίσει τίποτα, ἔστω κι ἂν οἱ προθέσεις αὐτές εἶναι καλοπροαίρετες, ἀφελεῖς — συστατικό στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου πού τὸν διαβρώνει ὁ σύγχρονος πολιτισμός. Στήν κοινωνία τῶν κοζάκων, πού ὀργάνωσε ὁ Βασίλι Οὐς στό Ἀστραχάν, ὅταν ἔφυγε ἀπὸ κεῖ ὁ Στένκα Ράζιν, ὁ ἰδανικός σκοπὸς τῆς κοινωνικῆς ἰσότητος ἐκπληρωνόταν πολύ καλύτερα, ἀπ' ὅ,τι στά κοινόβια τοῦ Φουριέ, στά ἰδρύματα τοῦ

Καμπέ, τοῦ Λουί Μπλάν καί τῶν ἄλλων πάνσοφων» (!) «σοσιαλιστῶν, καλύτερα ἀπ' ὅ,τι στούς συνδέσμους τοῦ Τσερνισέφσκι».

Ἄκολουθεῖ μιὰ δλόκληρη σελίδα μέ βρισιές κατά τοῦ Τσερνισέφσκι καί τῶν συντρόφων του.

Τή ζεστή θεσοῦλα, πού ἐπιφύλασσε γιά τόν ἑαυτό του ὁ Τσερνισέφσκι, τοῦ τήν εἶχε παραχωρήσει ἡ ρωσική κυβέρνησις στό κάτεργο τῆς Σιβηρίας, ἐνῶ ὁ Μπακούνιν, προφυλαγμένος ἀπό ἕναν τέτοιο κίνδυνο σάν στέλεχος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπανάστασις, περιοριζόταν στό νά κάνει ἐμφανίσεις στό ἐξωτερικό. Καί τή στιγμή ἀκριβῶς πού ἡ κυβέρνησις ἀπαγόρευε αὐστηρά νά γίνεται ἀκόμα καί μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ Τσερνισέφσκι στόν Τύπο, οἱ κ.κ. Μπακούνιν καί Νετσάγιεφ ἔκαναν ἐπιθέσεις ἐναντίον του.

Οἱ «ἀμορφοποίητοι» ἐπαναστάτες μας συνεχίζουν :

«Ἀναλαμβάνουμε νά γκρεμίσουμε αὐτό τό σαπισμένο κοινωνικό οἶκο-δόμημα... Προερχόμαστε ἀπ' τό λαό, μέ τό κορμί καταξεσκισμένο ἀπ' τά δόντια τοῦ σημερινοῦ συστήματος, μᾶς ἐμπνέει τό μίσος γιά καθετί πού δέν εἶναι λαϊκό, δέν ξέρουμε τί θά πεῖ ἠθικό χρέος καί σεβασμός πρὸς τόν κόσμον ἐκεῖνο, τόν ὅποιο μισοῦμε κι ἀπ' τόν ὅποιο δέν περιμένουμε παρά κακό. Ἔχουμε ἕνα καί μόνο ἀναλλοίωτον ἀρνητικό σχέδιο : τήν ἀμείλικτη καταστροφή. Ἀρνιόμαστε κατηγορηματικά νά ἐπεξεργαστοῦμε τούς ὁρους μιᾶς μέλλουσας ζωῆς, διότι τό θεωροῦμε ἀσυμβίβαστο πρὸς τή δράση μας. Καί γι' αὐτό θεωροῦμε πῶς εἶναι ἄγονη κάθε πνευματική ἐργασία καθαρὰ θεωρητική... Ἀναλαμβάνουμε τήν ἀποκλειστική εὐθύνη νά γκρεμίσουμε τήν ὑπάρχουσα κοινωνική τάξη».

Οἱ δύο αὐτοί ἐρασιτέχνες τῶν ἐμφανίσεων ἀπ' τό ἐξωτερικό ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ δολοφονική ἀπόπειρα κατά τοῦ τσάρου τό 1866 συνδεόταν μέ «μιὰ σειρά ἐνέργειες καταστροφῆς» τῆς μυστικῆς ἐταιρίας τους :

«Ὁ Καρακόζωφ ἦταν αὐτός, πού στίς 4 Ἀπριλίου 1866 ἔκανε τήν ἀπαρχή τοῦ ἱεροῦ ἔργου μας. Ἀπό τήν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ νεολαία ἀρχίζει νά ἀποκτᾷ συνείδηση τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων της... Τό παράδειγμα, ἡ πράξι ! Καμιά προπαγάνδα δέν μπορεῖ νά ἔχει τόση σπουδαιότητα».

Παραθέτουν ὕστερα ἕναν μακροσκελῆ κατάλογο «καθαρμάτων», πού καταδικάζονται ἀπ' τήν ἐπιτροπή σέ ἄμεσο θάνατο. «Θά κόψουμε τή γλώσσα» σέ πολλούς...» ἀλλά

«δὲ θά θίξουμε τόν τσάρο... Θά τόν ἀφήσουμε νά ζήσει ὥσπου νάρθει ἡ μέρα τῆς δίκης του ἀπ' τὸ λαό, ἀπ' τοὺς μουζίκους. Τὸ δικαίωμα αὐτό ἀνήκει σ' ὅλο τὸ λαό... Ὡς ζεῖ ὁ δῆμιός μας ὡς τὴν ὥρα, ὡς τὴ στιγμή πού θά ξεσπάσει ἡ λαϊκὴ θύελλα...».

Κανένας δὲ θά τολμήσει νά ἀμφισβητήσει πὼς αὐτά τὰ ρωσικὰ λιβελογραφήματα, τὰ μυστικά καταστατικά καὶ ὅλα ὅσα δημοσίευσε ὁ Μπακούνιν ἀπ' τὸ 1869 στὰ Γαλλικά, προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια πηγή. Ἀντίθετα, καὶ οἱ τρεῖς αὐτές κατηγορίες κειμένων ἀλληλοσυμπληρώνονται. Κατὰ ἓνα τρόπο ἀντιστοιχοῦν στοὺς τρεῖς βαθμοὺς μύησης τῆς διαβόητης παντοκαταλύτρας μυστικῆς ἐταιρίας. Τὰ γαλλόγλωσσα φυλλάδια τοῦ πολίτη Μπ. γράφτηκαν γιὰ τὰ ἀπλὰ μέλη τῆς Συμμαχίας καὶ παίρνουν ὑπόψη τίς προκαταλήψεις τους. Σ' αὐτοὺς μιλοῦν μόνο περὶ καθαρῆς ἀναρχίας, περὶ ἀντιαυταρχισμοῦ, περὶ ἐλεύθερης ὁμοσπονδίας αὐτόνομων ομάδων καὶ ἄλλων παρόμοιων ἀνώδυνων πραγμάτων. Ὅλα αὐτά εἶναι σκέτα φληναφήματα. Τὰ μυστικά Καταστατικά προορίζονται γιὰ τοὺς διεθνεῖς ἀδελφούς τῆς Δύσης. Ἡ ἀναρχία μετατρέπεται ἐδῶ σὲ «πλήρη ἐξαπόλυση τῆς λαϊκῆς ζωῆς... τῶν ἄγριων παθῶν», ἀλλὰ στὰ ἐνδότερα αὐτῆς τῆς ἀναρχίας ὑπάρχει ἓνα μυστικὸ κατευθυντήριο στοιχεῖο : οἱ ἴδιοι οἱ ἀδελφοί. Γίνονται ἀπλῶς κάποιοι ἀσαφεῖς ὑπαινιγμοὶ περὶ συμμαχίτικης ἠθικῆς, τύπου Λογιόλα. Τὰ περὶ ἀνάγκης νά μὴ μείνει λίθος ἐπὶ λίθου μνημονονεύεται ἀκροθιγῶς, μιά καὶ οἱ δυτικοευρωπαῖοι εἶναι ζυμωμένοι μέ στενόμυαλες προκαταλήψεις καὶ χρειάζονται μιά πιό προσεκτικὴ προσέγγιση. Τοὺς λένε πὼς ἡ ἀλήθεια, πολὺ ἐκτυφλωτικὴ γιὰ τὰ μάτια τῶν μὴ ἐξοικειωμένων στὸν ἀληθινὸ ἀναρχισμό, θά ἀποκαλυφθεῖ σ' ὅλη τῆς τὴν ἔκταση στὸ πρόγραμμα τοῦ ρωσικοῦ τμήματος. Μόνο μέ τοὺς γεννημένους ἀναρχικοὺς, μέ τὸν ἐκλεκτὸ λαό, μέ τὴ νεολαία τοῦ τῆς ἁγίας Ρωσίας ὁ προφήτης ἀποφασίζει νά μιλήσει ἀνοιχτά. Ἐδῶ πιά ἡ ἀναρχία μετατρέπεται σὲ γενικὴ κατάλυση τῶν πάντων, σὲ μιὰ σειρὰ δολοφονίες, στὴν ἀρχὴ ἀτομικὲς καὶ μετὰ μαζικὲς. Μοναδικὸς κανόνας συμπεριφορᾶς εἶναι ἡ ἐξύμνηση τῆς ἠθικῆς τῶν ἰησουϊτῶν. Πρότυπο τοῦ ἐπαναστάτη εἶναι ὁ ληστής. Ἐδῶ ἡ σκέψη καὶ ἡ ἐπιστῆμη ἀπαγορεύονται κατηγορηματικὰ στὴ νεολαία ὡς εἰρηνικὲς ἐνασχολήσεις, ἱκανὲς νά τῆς ἐνσταλά-

ξουν ἀμφιβολίες γιά τήν παντοκαταλύτρα ὀρθοδοξία. Κι ὅσοι τολμήσουν νά ἐναντιωθοῦν στή θεωρητική αἵρεση ἢ διανοηθοῦν νά προβοῦν σέ συνηθισμένη κριτική τοῦ δόγματος τῆς γενικῆς ἀμορφοποίησης, ἀπειλοῦνται μέ ἱερή ἐξέταση. Μπροστά στή ρωσική νεολαία ὁ πάπας δέν αἰσθάνεται καμιά ἀνάγκη αὐτοπεριορισμοῦ, οὔτε στό περιεχόμενο οὔτε στή μορφή. Ἀφήνει ἀσύδοτη τή γλώσσα του. Ἡ ἀπόλυτη ἔλλειψη ἰδεῶν ἐκφράζεται μέ τέτοια στομφώδη ἀσυναρτησία, πού εἶναι ἀδύνατο νά ἀποδοθεῖ στά Γαλλικά, χωρίς νά χάσει σέ γελοιότητα. Ἀκόμα καί ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιεῖ δέν εἶναι ρωσική, ἀλλά τατάρικη, ὅπως εἶπε ἓνας Ρῶσος. Αὐτά τά ἀνόητα ἀνθρωπάρια, χρησιμοποιώντας φράσεις φοβερές καί τρομερές, κορδώνονται γιά νά φανοῦν στά ἴδια τους τά μάτια γίγαντες ἐπαναστάτες. Εἶναι τό παλιό παραμῦθι μέ τό βάτραχο καί τό βόδι.

Τί φοβεροί ἐπαναστάτες ! Θέλουν νά καταστρέψουν καί νά ἀμορφοποιήσουν τά πάντα, «κυριολεκτικά τά πάντα». Καταρτίζουν καταλόγους προγραφῶν καί ἀπέναντι στά θύματα τους τραβοῦν τό μαχαῖρι, τό δηλητήριο, τίς θηλειές καί τίς σφαῖρες τῶν περιστρόφων τους. Σκοπεύουν μάλιστα «νά κόψουν τή γλώσσα» μερικῶν, ἀλλά ὑποκλίνονται μπροστά στό μεγαλεῖο τοῦ τσάρου. Καί πράγματι, ὁ τσάρος, οἱ ἀξιωματοῦχοι, οἱ αὐλικοί, ἡ ἀστική τάξη μποροῦν νά κοιμοῦνται ἤσυχοι. Ἡ Συμμαχία δέν κάνει πόλεμο ἐνάντια στά ὑπάρχοντα κράτη, ἀλλά ἐνάντια στούς ἐπαναστάτες, πού δέ θέλουν νά καταντήσουν κομπάρσοι αὐτῆς τῆς ἱλαροτραγωδίας. Εἰρήνη στά παλάτια, πόλεμο στίς καλύβες ! Συκοφάντησαν τόν Τσερνισέφκι. Προειδοποίησαν τοὺς συντάκτες τῆς «Λαϊκῆς ὑπόθεσης» ὅτι θά τοὺς ἀναγκάσουν νά σιωπήσουν «μέ διάφορους πρακτικούς τρόπους πού ἔχουν στή διάθεσή τους». Ἡ Συμμαχία ἀπειλεῖ μέ θάνατο ὅλους τοὺς ἐπαναστάτες πού δέν εἶναι μαζί της. Αὐτό εἶναι τό μόνο μέρος τοῦ προγράμματος γενικῆς καταστροφῆς, πού ἄρχισαν νά ἐκτελοῦν. Θά ἀφηγηθοῦμε τώρα τό πρῶτο τους κατόρθωμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

* * *

Ἀπό τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1869 οἱ Μπακούνιν καί Νετσάγιεφ

ἄρχισαν νά προετοιμάζουν τό ἔδαφος γιά ἐπανάσταση στή Ρωσία. Ἀπό τή Γενεύη ἔστελναν ἐπιστολές, ἐκκλήσεις καί τηλεγραφήματα στήν Πετρούπολη, στό Κίεβο καί σέ ἄλλες πόλεις. Ὡστόσο, γνώριζαν ὅτι δέν μπορούσαν νά φτάσουν στή Ρωσία ἐπιστολές, ἐκκλήσεις καί ἰδίως τηλεγραφήματα, δίχως νά τό μάθει τό «III Γραφεῖο» (ή μυστική ἀστυνομία). Ὅλα αὐτά μπορούσαν νά ἔχουν ἓνα καί μόνο σκοπό: νά ἐκθέσουν ἀνθρώπους. Αὐτές οἱ ἀνέντιμες μέθοδοι, ἀνθρώπων πού δέν ριψοκινδύνευαν τίποτα στήν καλοστεκούμενη Γενεύη, ὁδήγησαν σέ πολυάριθμες συλλήψεις στή Ρωσία. Τούς εἶχαν μάλιστα προειδοποιήσει ὅτι δημιουργοῦν κινδύνους. Ἔχουμε ἀποδείξεις πώς γνωστοποίησαν στόν Μπακούνιν τήν ἀκόλουθη περικοπή μιᾶς ἐπιστολῆς ἀπ' τή Ρωσία.

«Γιά ὄνομα τοῦ Θεοῦ, πέστε στόν Μπακούνιν νά πάψει, ἂν ἔχει ἔστω καί κάτι ἱερό μέσα του γιά τήν ἐπανάσταση, νά στέλνει τίς ἐξωφρενικές προκηρύξεις του, πού ὁδηγοῦν σέ ἔρευνες σέ πολλές πόλεις, σέ συλλήψεις καί παραλύουν κάθε σοβαρή δουλειά».

Ὁ Μπακούνιν ἀπάντησε ὅτι ὅλα αὐτά εἶναι μῦθος καί ὅτι ὁ Νετσάγιεφ ἔφυγε γιά τήν Ἀμερική. Ἀλλά, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ὁ ἀπόρρητος κώδικας τῶν νόμων τοῦ Μπακούνιν προβλέπει («νά ἐκθέτονται ὅσο πάει... οἱ φιλόσοφοι καί οἱ φιλελεύθεροι διαφόρων ἀποχρώσεων... μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά μή μποροῦν νά κάνουν πίσω καί τότε νά χρησιμοποιοῦνται»). («Ἐπαναστατική Κατήχηση», § 19).

Νά μιᾶ ἀπόδειξη. Στίς 7 Ἀπριλίου 1869, ὁ Νετσάγιεφ γράφει στήν Κα Τομίλοβα, σύζυγο συνταγματάρχη, ὁ ὁποῖος ἀργότερα πέθανε ἀπ' τόν καημό γιά τή σύλληψη τῆς γυναίκας του, ὅτι «στή Γενεύη πνίγονται στίς δουλειές» καί τήν προτρέπει νά στείλει ἐκεῖ ἓναν σίγουρο ἄνθρωπο γιά νά μιλήσει μαζί του. «Ἡ ὑπόθεση, γιά τήν ὁποία πρέπει νά κουβεντιάσουμε, δέν ἀφορᾷ μόνο τό δικό μας ἐμπόριο, ἀλλά καί τό πανευρωπαϊκό. Ἐδῶ τό πράγμα βράζει. Μαγειρεύεται μιᾶ τέτοια σοῦπα, πού δέ θά μπορέσει οὔτε ὅλη ἡ Εὐρώπη νά τήν ἀποτελειώσει. Βιαστήτε, λοιπόν». Ἀκολουθεῖ σύσταση τῆς Γενεύης. Αὐτή ἡ ἐπιστολή δέν ἔφτασε στόν παραλήπτη. Τήν ἔπιασε στό ταχυδρομεῖο ἡ μυστική ἀστυνομία, μέ ἐπακόλουθο τή σύλληψη τῆς Κας Τομίλοβα, πού

πρωτοεΐδε την επιστολή μόνο κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων («Έφημερίδα της Πετρούπολης», αρ. φύλ. 187, 1871)*.

Ίδου ένα ακόμα περιστατικό, που δείχνει πόση περίσκεψη έδειξε ο Μπακούνιν στην οργάνωση της συνωμοσίας. Ένας φοιτητής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας του Κιέβου, ο Μαβρίτσκι, παρέλαβε τρεις προκηρύξεις που είχαν σταλεί στο όνομά του από τη Γενεύη. Τρεις παρέδωσε άμέσως στις αρχές, που έσπευσαν να στείλουν στη Γενεύη έναν έμπιστο άνθρωπο, δηλαδή έναν πράκτορα. Οί Μπακούνιν και Νετσάγιεφ ήρθαν σε επικοινωνία με τον άπεσταλμένον αυτόν της Ν. Ρωσίας, τον έφοδιάσαν με προκηρύξεις, με συστάσεις προσώπων, που, όπως έλεγε ο Νετσάγιεφ, ήταν γνωστά του απ' τη Ρωσία, και του έδωσαν ένα γράμμα, που μπορούσε να θεωρηθεί μόνο σαν έμπιστευτική και συστατική επιστολή («Έφημερίδα της Αγ. Πετρούπολης», αρ. φύλ. 187).

Στις 3 Σεπτεμβρίου (15 Σεπτεμβρίου με το νέο Έημερολόγιο) 1869 ο Νετσάγιεφ παρουσιάσθηκε στη Μόσχα, στον Ούσπένσκι, έναν νέο που τον γνώριζε προτού φύγει για τό έξωτερικό, σαν άπεσταλμένος της παγκόσμιας επαναστατικής έπιτροπής στη Γενεύη και του έδειξε τό πληρεξούσιο για τό όποιο έγινε λόγος παραπάνω. Του άνακοίνωσε ότι θά φθάσουν στη Μόσχα άπεσταλμένοι της ίδιας ευρωπαϊκής έπιτροπής, έφοδιασμένοι με τά ίδια πληρεξούσια και, σε ό,τι τον άφορᾶ, του έχει άνατεθεί προσωπικά «νά οργανώσει μιά μυστική εταιρία μέσα στη σπουδάζουσα νεολαία... για νά προκαλέσει στη Ρωσία τή λαϊκή εξέγερση». Μέ σύσταση του Ούσπένσκι, ο Νετσάγιεφ, άναζητώντας σίγουρο καταφύγιο, πήγε στην Ακαδημία Αγροτικής Οικονομίας, που βρισκόταν έξω απ' τήν πόλη, και εκεί συνδέθηκε με τον Ίβάνωφ, έναν φοιτητή απ' τούς πιο γνωστούς για τήν άφοσίωσή του στά συμφέροντα της νεολαίας και του λαού. Από τή στιγμή εκείνη ή Ακαδημία άγροτικής οικονομίας έγινε τό κέν-

* Όλα τά περιστατικά που παραθέτουμε και που άναφέρονται στη συνωμοσία Νετσάγιεφ, έχουν παρθεί από τά ρεπορτάζ της δίκης, που δημοσιεύτηκαν στην «Έφημερίδα της Αγ. Πετρούπολης». Θά άναφέρουμε τά φύλλα της έφημερίδας απ' όπου έχουν παρθεί.

τρο τῆς δραστηριότητας τοῦ Νετσάγιεφ. Στὴν ἀρχὴ παρουσιάστηκε μὲ ψευδώνυμο καὶ ἔλεγε πὼς περιόδευσε σ' ὅλη τὴ Ρωσία, πὼς ὁ λαὸς εἶναι παντοῦ ἑτοιμος νὰ ξεσηκωθεί καὶ θὰ εἶχε ξεσηκωθεί πρὸ πολλοῦ, ἂν οἱ ἐπαναστάτες δέν τὸν συμβούλευαν νὰ κάνει ὑπομονὴ ὥσπου νὰ ὁλοκληρώσουν μιὰ πλατιά καὶ ἰσχυρὴ ὀργάνωση, πού θὰ συνδέσει σέ ἓνα ἐνιαῖο σύνολο ὅλες τὶς ἐπαναστατικὲς δυνάμεις τῆς Ρωσίας. Ὁ Νετσάγιεφ πίεζε τὸν Ἰβάνωφ καὶ ἄλλους φοιτητὲς νὰ προσχωρήσουν σ' αὐτὴν τὴν μυστικὴ ἐταιρία, πού ἔχει ἐπικεφαλῆς μιὰ πανίσχυρη ἐπιτροπὴ, ἐξ ὀνόματος τῆς ὁποίας γίνονται τὰ πάντα, ἀλλὰ ἡ σύνθεσή της καὶ ἡ ἔδρα της πρέπει νὰ παραμένουν ἄγνωστες στὰ μέλη τῆς ἐταιρίας. Αὐτὴ ἡ ἐπιτροπὴ κι αὐτὴ ἡ ὀργάνωση ἀποτελοῦσαν τὸ *ρωσικὸ τμήμα τῆς Παγκόσμιας Ἐνωσης, τῆς ἐπαναστατικῆς Συμμαχίας, τῆς Διεθνoῦς Ἐνωσης Ἐργατῶν*!*

Ὁ Νετσάγιεφ ἄρχισε νὰ μοιράζει στοὺς φοιτητὲς τοὺς «Λόγους» πού προαναφέραμε μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς ἀποδείξει πὼς ὁ Μπακούνιν, ὁ ξακουστός ἐπαναστάτης τοῦ 1848, πού ἀπέδρασε ἀπ' τὴ Σιβηρία, παίζει μεγάλο ρόλο στὴν Εὐρώπη, πὼς εἶναι ὁ βασικὸς πληρεξούσιος τῶν ἐργατῶν, πὼς αὐτός ὑπογράφει τὰ πληρεξούσια τῆς γενικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Παγκόσμιας Ἐνωσης καὶ πὼς ὁ ἥρωας αὐτός τοὺς συμβουλεύει νὰ παρατήσουν τὶς σπουδὲς κτλ. Γιὰ νὰ τοὺς δώσει ἓνα λαμπρὸ παράδειγμα ἀφοσίωσης μέχρι θανάτου, διάβαζε ἓνα ποίημα τοῦ Ὁγκαριώφ (πού ἦταν φίλος τοῦ Μπακούνιν καὶ συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ «Κολοκόλ» πού ἐξέδιδε ὁ Χέρτσεν), μὲ τὸν τίτλο «*Ὁ φοιτητὴς*», ἀφιερωμένο «στὸν νεαρὸ φίλο Νετσάγιεφ»²⁵⁶. Ὁ Νετσάγιεφ ἀπεικο-

* Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴ ρωσικὴ γλῶσσα οἱ λέξεις : σύνδεσμος, ἔνωση, συμμαχία (obschtschestvo, sojuz, tovarischtschestvo) εἶναι λίγο ἢ πολὺ συνώνυμες καὶ συχνὰ χρησιμοποιοῦνται χωρὶς διάκριση. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ λέξις Διεθνῆς στὶς περισσότερες περιπτώσεις μεταφράζεται μὲ τὴ λέξις «παγκόσμια» («vsemirnyi»). Γι' αὐτὸ στὰ ρωσικὰ ἔντυπα οἱ λέξεις «Διεθνῆς Ἐνωση» συχνὰ μεταφράζονται μὲ λέξεις, πού στὰ Γαλλικὰ θὰ μπορούσαν ἀντίστροφα νὰ ἀποδοθοῦν μὲ τὶς λέξεις «Παγκόσμια Συμμαχία». Ἐκμεταλλεζόμενοι αὐτὸ τὸ μπερδεμα τῶν ὄρων, οἱ Μπακούνιν καὶ Νετσάγιεφ κατάφεραν νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν ἐπωνυμία τῆς Ἐνωσῆς μας καὶ νὰ χαντακώσουν περίπου ἑκατὸ νέους ἀνθρώπους.

νίζεται σ' αὐτούς τούς στίχους ὡς ἰδανικός φοιτητής, «ἀκατάβλητος ἀγωνιστής ἀπ' τὰ παιδικά του χρόνια». Στούς στίχους τοῦ Ὅγκαριῶφ περιγράφονται τὰ βάσανα πού ὑπέφερε ὁ Νετσάγιεφ ἀπ' τὰ νεανικά του χρόνια γιά χάρη τοῦ ζωντανοῦ ἔργου τῆς ἐπιστήμης, τὸ πῶς γιγαντώθηκε ἡ ἀφοσίωσή του στό λαό, πῶς κυνηγημένος ἀπ' τὸ τσαρικό ἐκδικητικό μίσος καί τὸ φόβο τῶν βογυάρων αὐτοκαταδικάστηκε σέ μιά νομαδική ζωή (skitanie), πῶς ἄρχισε τὴν περιπλάνησή του γιά νά μεταφέρει στούς ἀγρότες σ' ἀνατολή καί δύση τὸ κάλεσμα : ἐτοιμαστήτε, ὀρθώστε τὸ ἀνάστημά σας κτλ. κτλ. Πῶς τερμάτισε τὸ βίο του στό κάτεργο τῆς παγερῆς Σιβηρίας καί πῶς αὐτός, ὁ πάντα ἀνυποχώρητος, ἔμεινε πιστός στὸν ἀγῶνα καί ὡς τὴν τελευταία πνοή του ἐπαναλάμβανε : Ἄς διαφεντέψει ὅλος ὁ λαός τῇ γῇ καί τῇ λευτεριά του ! — Αὐτὸ τὸ συμμαχίτικο στιχοῦργημα εἶχε τυπωθεῖ τὴν Ἄνοιξη τοῦ 1869, τὴν ἐποχὴ πού ὁ Νετσάγιεφ διασκεδάζε στὴ Γενεῦη. Τό ἔστειλναν σέ δέματα μαζί μέ ἄλλες προκηρύξεις στὴ Ρωσία. Φαίνεται πῶς καί μόνο ἡ ἀντιγραφή αὐτοῦ τοῦ στιχοῦργήματος εἶχε τὴν ιδιότητα νά ἐμπνέει στούς νεοφώτιστους ἓνα αἶσθημα αὐτοθυσίας, ἐπειδὴ ὁ Νετσάγιεφ, μέ ἐντολή τῆς ἐπιτροπῆς ὑποχρέωνε τὸ κάθε νεοσύλλεκτο μέλος τῆς ἐταιρίας νά τὸ ἀντιγράψει καί νά τὸ διαδίδει (καταθέσεις πολλῶν κατηγορουμένων).

Ἡ μουσική, φαίνεται, ἦταν τὸ μόνο πράγμα πού ἔμελλε νά γλυτώσει ἀπ' τὴν ἀμορφοποίηση, στήν ὁποία καταδίκασε ὅλες τίς τέχνες καί τὴν ἐπιστήμη τὸ διάταγμα τῆς γενικῆς καταστροφῆς. Ὁ Νετσάγιεφ ζητοῦσε, ἐξ ὀνόματος τῆς ἐπιτροπῆς, νά ἐνισχυθεῖ ἡ προπαγάνδα διαμέσου τῆς *ἐπαναστατικῆς μουσικῆς* καί πᾶσχιζε μέ κάθε τρόπο νά βρεῖ μιά μελωδία γι' αὐτὸ τὸ ποιητικό ἀριστούργημα, ὥστε νά τὸ τραγουδάει ἡ νεολαία («Ἐφημερίδα τῆς Ἁγ. Πετρούπολης», ἀρ. φύλ. 190).

Ὁ μυστικοπαθὴς θρύλος γιά τὸ θάνατό του δέν τὸν ἐμπόδιζε νά ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ πῶς ὁ Νετσάγιεφ εἶναι, ἴσως, ἀκόμα στὴ ζωή καί μάλιστα νά διαδίδει ἐμπιστευτικά ὅτι ὁ Νετσάγιεφ βρίσκεται στὰ Οὐράλια ὅπου κάνει τὸν ἐργάτη καί ὀργανώνει ἐκεῖ ἐργατικές ἐνώσεις («Ἐφημερίδα τῆς Ἁγ. Πετρούπολης» ἀρ. φύλ. 202). Αὐτὸ τὸ μυστικὸ τὸ ἀποκάλυπτε κυρίως σέ κείνους,

πού «ποτέ δέν πρόκειται νά κάνουν τίποτα τῆς προκοπῆς», δηλαδή σέ κείνους πού ἀπέβλεπαν στή δημιουργία ἐργατικῶν ἐνώσεων καί ἤθελε νά τοὺς ἐμφυσήσῃ ἕνα αἶσθημα θαυμασμοῦ γι' αὐτόν τόν θρυλικό ἥρωα. Καί ὅταν οἱ θρύλοι γιά τή δῆθεν ἀποδρασή του ἀπό τό φρούριο τοῦ Πετροπαβλόφσκ καί γιά τόν ποιητικό του θάνατο στή Σιβηρία εἶχαν προετοιμάσει ἀρκετά τά πνεύματα καί, κατά τοὺς ὑπολογισμούς του, ἡ κατήχηση εἶχε σφηνωθεῖ γερά στά κεφάλια τῶν μεμνημένων, πραγματοποιοῖσε, ἐπιτέλους, τήν εὐαγγελική του ἀνάσταση ἐκ νεκρῶν καί δήλωσε πῶς ὁ Νετσάγιεφ ἦταν καί εἶναι «ὁ ἴδιος», αὐτοπροσώπως ! Τώρα, ὅμως, ὅπως κατέθεσαν οἱ μάρτυρες καί κατηγορούμενοι φοιτητές τῆς Πετρούπολης, δέν ἦταν πιά ὁ παλιός Νετσάγιεφ, ὁ ἀποδιωγμένος καί περιφρονημένος. Τώρα ἦταν ὁ ἐξουσιοδοτημένος ἐκπρόσωπος τῆς Παγκόσμιας Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς. Ὁ Μπακούνιν ἐποίησε τό θαῦμα τῆς μεταμόρφωσής του. Ὁ Νετσάγιεφ ἐκπλήρωνε ὅλους τοὺς ὅρους τῶν Καταστατικῶν τῆς ὀργάνωσης, πού αὐτός προπαγάνδιζε. «Εἶχε διακριθεῖ γιά πράξεις, πού γνώριζε καί ἐκτιμοῦσε ἡ ἐπιτροπή». Στίς Βρυξέλλες ὀργάνωσε καί καθοδήγησε μιά μεγάλη ἀπεργία μελῶν τῆς Διεθνοῦς. Ἡ βελγική ἐπιτροπή τόν ἔστειλε σάν ἀντιπρόσωπό της στήν ὀργάνωση τῆς Διεθνοῦς στή Γενεύη, ὅπου συναντήθηκε μέ τόν Μπακούνιν. Κι ἐπειδή, σύμφωνα μέ τά λόγια του, «δέν τοῦ ἄρέσει νά ἀναπαύεται στίς δάφνες», ἐπέστρεψε στή Ρωσία γιά νά ἀρχίσει «τήν ἐπαναστατική δράση». Βεβαίως ἐπίσης ὅτι ἔφτασε μαζί του στή Ρωσία ὁλόκληρο ἐπιτελεῖο, πού τό ἀποτελοῦν δεκαῆξι ρῶσοι ἐμιγκρέδες*.

Ὁ Οὐσπένσκι, ὁ Ἰβάνωφ κι ἄλλοι τέσσερις ἢ ἕξι νεαροί ἦσαν, ὅπως φαίνεται, οἱ μόνοι ἄνθρωποι στή Μόσχα πού ἐξαπατήθηκαν ἀπ' ὅλες αὐτές τίς ταχυδακτυλουργίες. Τέσσερις ἀπό τοὺς μεμνημένους αὐτοὺς πῆραν ἐντολή νά στρατολογήσουν ἄλλους ὁπαδούς καί νά ἰδρύνουν κύκλους ἢ μικρά τμήματα. Τό ὀργανωτικό σχέδιο ὑπάρχει μέσα στή δικογραφία. Εἶναι σχέδιο ὁλόϊδιο μέ τό σχέδιο τῆς μυστικῆς Συμμαχίας. «Οἱ γενικοί ὁρ-

* Κανένας ἀπό τοὺς ρώσους ἐμιγκρέδες δέν ἐπέστρεψε στή Ρωσία, ἀλλά καί σ' ὅλη τήν Εὐρώπη δέ θά βρεθοῦν δεκαῆξι ρῶσοι πολιτικοί ἐμιγκρέδες.

γανωτικοί κανόνες» διαβάστηκαν στή συνεδρίαση τοῦ δικαστηρίου καί κανένας ἀπό τοὺς κύριους μεμνημένους δέν ἀρνήθηκε τή γνησιότητά τους. Ἀλλωστε, ἀναγνωρίστηκε ἡ γνησιότητα τῶν ἀκόλουθων παραγράφων ἀπὸ τὸ 2ο τεῦχος τῆς «Λαϊκῆς τιμωρίας» τῶν Μπακούνιν καί Νετσάγιεφ :

«Ἡ ὀργάνωση ἔχει ὡς βάση τὴν ἐμπιστοσύνη πρὸς τὰ πρόσωπα. Κανένα μέλος δέ γνωρίζει σέ ποιά βαθμίδα ἀνήκει, δηλαδή πόσο εἶναι κοντά ἢ μακριά ἀπ' τὸ κέντρο. — *Ἡ ὑπακοή στίς ἐντολές τῆς ἐπιτροπῆς ὀφείλει νά εἶναι ἀπόλυτη.* — Ἀπάρνηση κάθε περιουσίας, πού παραδίδεται στή διαχείριση τῆς ἐπιτροπῆς. — Τὸ κάθε μέλος, πού ἔφερε ἕναν ὀρισμένο ἀριθμὸ προσηλῦτων στήν ὑπόθεσή μας, πού ἔδειξε ἔμπρακτα τίς δυνάμεις καί τίς ἱκανότητές του, λαμβάνει γνώση αὐτοῦ τοῦ κανονισμοῦ καί ἀργότερα λίγο-πολύ τοῦ Καταστατικοῦ τῆς ἐταιρίας. Τὸ μέτρο τῶν δυνάμεων καί τῶν ἱκανότητων του τὸ καθορίζει ἡ ἐπιτροπή».

Γιὰ νά ἐξαπατήσει τὰ μέλη τῆς Μόσχας, ὁ Νετσάγιεφ τοὺς ἔλεγε ὅτι στήν Ἀγ. Πετρούπολη ὑπάρχει ἤδη μιὰ πλατιά ὀργάνωση, ἐνῶ στήν πραγματικότητα δέν ὑπῆρχε ἐκεῖ οὔτε ἕνας κύκλος, οὔτε ἕνα τμήμα. Κάποτε ξεχάστηκε γιὰ μιὰ στιγμή καί ἀναφώνησε μπροστά σέ κάποιον ἀπ' τοὺς μεμνημένους : «Στὴν Πετρούπολη μέ πρόδωσαν, ὅπως οἱ γυναῖκες, καί μέ πούλησαν, ὅπως τοὺς σκλάβους». Ἀντίθετα, στήν Πετρούπολη ἔλεγε πῶς στή Μόσχα ἡ ὀργάνωση ἀναπτύσσεται ἐκπληκτικά.

Κι ἐπειδὴ στή Μόσχα ἐκδήλωσαν τὴν ἐπιθυμία νά δοῦν κάποιον ἀπ' τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ὁ Νετσάγιεφ προσκάλεσε ἕναν νεαρὸ ἀξιωματικὸ ἀπ' τὴν Πετρούπολη, πού ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸ φοιτητικὸ κίνημα, νά πάει μαζί του στή Μόσχα γιὰ νά δεῖ αὐτοὺς τοὺς κύκλους. Ὁ νεαρὸς συμφώνησε καί κατὰ τὴ διαδρομὴ ὁ Νετσάγιεφ τοῦ ἀπένειμε τὸ ἀξίωμα τοῦ «*ἐκτακτοῦ πληρεξουσίου τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως στή Γενεύη*».

«Δέν θά μπορέσετε», — τοῦ εἶπε, — «νά γίνετε δεκτὸς στίς συνελεύσεις μας, δίχως νά εἴστε μέλος. Πάρτε, λοιπόν, αὐτὸ τὸ πληρεξούσιο, πού πιστοποιεῖ ὅτι εἴστε μέλος τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως. Μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴ θά Σᾶς ἐπιτρέψουν τὴν εἴσοδο».

Τὸ πληρεξούσιο εἶχε σφραγίδα στά Γαλλικά καί ἔγραφε : «Ὁ κάτοχος τοῦ παρόντος εἶναι ἐξουσιοδοτημένο πρόσωπο τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως». Σύμφωνα μέ τίς καταθέσεις τῶν ἄλλων κατη-

γορουμένων, ὁ Νετσάγιεφ τοὺς διαβεβαίωνε ὅτι αὐτός ὁ ἄγνωστος «εἶναι πράγματι ἐξουσιοδοτημένο πρόσωπο τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς στή Γενεύη» («Ἐφημερίδα τῆς Ἁγ. Πετρούπολης», ἀρ. φύλ. 225 καὶ 226).

Ὁ Ντολγκώφ, ἓνας φίλος τοῦ Ἰβάνωφ, καταθέτει ὅτι «ὁ Νετσάγιεφ, ὅταν ἔλεγε ὅτι ἡ μυστικὴ ἐταιρία εἶχε σκοπό, σέ περὶ πτωση πού θά ἐκδηλωθεῖ λαϊκὴ κατακραυγὴ, νά τὴν ὑποστηρίξει καὶ νά τὴν κατευθύνει, ὥστε νά προκύψουν ἀγαθὰ ἀποτελέσματα, ἔκανε μνεῖα τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως καὶ ἀνέφερε ὅτι τῇ σύνδεσῃ μ' αὐτὴν τὴν ἔχει ὁ Μπακούνιν» (ἀρ. φύλ. 198). — Ὁ Ρίπμαν βεβαιώνει ὅτι ὁ Νετσάγιεφ, «γιά νά ἀποσπάσει τὴ σκέψη τοῦ ἀπ' τὴν ἰδέα τῶν ἀγροτικῶν συνεταιρισμῶν, τοῦ ἔλεγε πὼς ὑπάρχει στὸ ἐξωτερικὸ ἡ Διεθνὴς Ἑνωσὴ Ἑργατῶν. Γιά νά πραγματοποιηθοῦν οἱ σκοποὶ τοὺς ὁποῖους θέτει, εἶναι ἀρκετὸ νά προσχωρήσει κανεὶς σ' αὐτὴ τὴν ἐταιρία, πού τμῆμα τῆς ὑπάρχει στή Μόσχα» (ἀρ. φύλ. 198). Ἀπὸ ἄλλες καταθέσεις συνάγεται πὼς ὁ Νετσάγιεφ παρουσίαζε τὴ Διεθνὴ σάν μυστικὴ ἐταιρία, ἐνῶ τὴ δική του ἐταιρία σάν τμῆμα τῆς Διεθνοῦς. Βεβαίως ἐπίσης τοὺς μεμνημένους ὅτι τὸ τμῆμα τοὺς στή Μόσχα θά προχωρήσει, ὅπως καὶ ἡ Διεθνὴς, σέ ἐκτεταμένες ἀπεργίες καὶ σέ ἴδρυση σωματείων. Ὅταν ὁ κατηγορούμενος Ρίπμαν τοῦ ζήτησε τὸ πρόγραμμα τῆς ἐταιρίας, ὁ Νετσάγιεφ τοῦ διάβασε μερικές περικοπές ἀπὸ κάποιο γαλλικὸ φυλλάδιο, ὅπου γινόταν λόγος γιά τοὺς σκοποὺς τῆς ἐταιρίας. Ὁ κατηγορούμενος νόμισε ὅτι αὐτὸ τὸ φυλλάδιο εἶναι τὸ πρόγραμμα τῆς Διεθνοῦς καὶ πρόσθεσε : «Ἐπειδὴ γιά τὴν ἔνωσιν αὐτὴ γράφονταν πολλὰ στὸν Τύπο, δὲν εἶδα κάτι τὸ ἐγκληματικὸ στίς προτάσεις τοῦ Νετσάγιεφ». Ἐνας ἀπὸ τοὺς κύριους κατηγορούμενους, ὁ Κουζνετσώφ, εἶπε ὅτι ὁ Νετσάγιεφ τοῦ διάβασε τὸ πρόγραμμα τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως (ἀρ. φύλ. 181). Ὁ ἀδελφός του κατέθεσε ὅτι «εἶδε νά μεταφράζουν στὸν ἀδελφὸ του κάποιο φυλλάδιο ἀπ' τὰ Γαλλικά, πού θά ἔπρεπε νά εἶναι τὸ πρόγραμμα ἢ τὸ καταστατικὸ κάποιας ἐταιρίας» (ἀρ. φύλ. 202). — Ὁ κατηγορούμενος Κλίμιν εἶπε πὼς τοῦ διάβασαν «τὸ πρόγραμμα τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως, μὲ ὑστερόγραφο τοῦ Μπακούνιν, ἓνα πρόγραμμα, ἀπ' ὅ,τι θυμᾶμαι, διατυπωμένο σέ πολὺ γενικές γραμμές, δίχως νά γίνεται λόγος γιά τὰ μέσα ἐπίτευξης τοῦ

σκοποῦ, ἀλλά γιά μιὰ γενική ισοότητα» (ἀρ. φύλ. 199). Ὁ κατηγορούμενος Γκαβρίσεφ διασαφήνισε ὅτι «ἡ γαλλική προκήρυξη περιεῖχε, ἀπ' ὅσο μποροῦσε κανεῖς νά καταλάβει, μιὰ ἐκθεση τῶν ἀπόψεων ἐκπροσώπων τοῦ σοσιαλισμοῦ, πού εἶχαν κάνει ἕνα συνέδριο στή Γενεύη». Τέλος, οἱ καταθέσεις τοῦ κατηγορούμενου Σφιιάτσκι μᾶς δίνουν μιὰ πλήρη ἐξήγηση γιά τό τί ἦταν αὐτό τό μυστηριώδες γαλλικό φυλλάδιο : Κατά τήν ἔρευνα πού ἐγινε, τοῦ βρῆκαν ἕνα φυλλάδιο, τυπωμένο στή Γαλλική, μέ τίτλο : «*Τό πρόγραμμα τῆς Διεθνούς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας*». «Στίς ἐφημερίδες γράφονταν πολλά γιά τή διεθνή Ἑταιρία», — εἶπε ὁ Σφιιάτσκι, — «κι ἐγώ ἐνδιαφέρθηκα νά μάθω τό πρόγραμμά της γιά καθαρά θεωρητικούς λόγους» («Ἐφημερίδα τῆς Ἀγ. Πετρούπολης», ἀρ. φύλ. 230). Αὐτές οἱ καταθέσεις ἀποδείχνουν ὅτι τό μυστικό πρόγραμμα τῆς Συμμαχίας μοιραζόταν σέ χειρόγραφα ὡς πρόγραμμα τῆς Διεθνούς. Οἱ καταθέσεις τοῦ βασικοῦ κατηγορούμενου Οὐσπένσκι ἀποδείχνουν ὅτι ἡ Παγκόσμια Ἐπαναστατική Ἐπιτροπή, πού ἀπεσταλμένος της ἔλεγε πῶς εἶναι ὁ Νετσάγιεφ, καί τό Κεντρικό Γραφεῖο τῆς Συμμαχίας (ὁ πολίτης Μπ.) ἦταν ἕνα καί τό αὐτό. Ὁ Οὐσπένσκι εἶπε ὅτι συγκέντρωνε ὅλα τά πρακτικά τῶν συνεδριάσεων τοῦ κύκλου «γιά νά στείλει ἀναφορά στόν Μπακούνιν στή Γενεύη». Ὁ Πρυζώφ, ἕνας ἀπό τοὺς κύριους κατηγορούμενους, δήλωσε πῶς ὁ Νετσάγιεφ τόν διέταξε νά πάει στή Γενεύη καί νά παραδώσει τήν ἀναφορά στόν Μπακούνιν.

Γιά λόγους οἰκονομίας χώρου δέν μνημονεύουμε ἐδῶ ὅλα τά ψέμματα, τίς ἀνοησίες, τίς ἀπάτες καί τοὺς ἐκβιασμούς τοῦ πράκτορα τοῦ Μπακούνιν, πού ἀποκαλύφθηκαν κατά τή δίκη. Σημειώνουμε μόνο τά πιό χαρακτηριστικά περιστατικά.

Τά πάντα ἦσαν ἀπόρρητα σ' αὐτή τήν ὀργάνωση. Ὁ Ντολγκώφ ἀφηγεῖται πῶς «προτοῦ προσχωρήσει στήν ἑταιρία, ἤθελε νά μάθει ποιά εἶναι ἡ ὀργάνωση καί τά μέσα αὐτῆς τῆς ἑταιρίας. Ὁ Νετσάγιεφ εἶπε ὅτι αὐτό εἶναι μυστικό, πού ὅμως θά τοῦ τό ἀποκαλύψει ἀργότερα». («Ἐφημερίδα τῆς Ἀγ. Πετρούπολης», ἀρ. φύλ. 198). — Ὅταν τά μέλη τῆς ἑταιρίας ἔθεταν ἐρωτήματα, ὁ Νετσάγιεφ τοὺς βούλωνε τό στόμα, λέγοντας πῶς, σύμφωνα μέ τό καταστατικό, δέν ἔχει κανένας δικαίωμα νά ξέρει τίποτα,

ἐφόσον δὲν ἔχει διακριθεῖ μέ μιὰ οποιαδήποτε πράξη (ἄρ. φύλ. 199). — «Μόλις συμφωνήσαμε νά γίνουμε μέλη τῆς ἐταιρίας», — λέει ἓνας ἀπ' τοὺς κατηγορούμενους, — «ὁ Νετσάγιεφ ἄρχισε νά μᾶς φοβερίζει μέ τήν ἐξουσία καί τή δύναμη τῆς ἐπιτροπῆς, πού, καθώς ἔλεγε, ὑπάρχει καί μᾶς κατευθύνει. Ἔλεγε ὅτι ἡ ἐπιτροπή διαθέτει ἀστυνομία δική της, ὅτι ἂν κανένας παραβεῖ τό λόγο του καί ἐνεργήσῃ παρά τίς διαταγές ἐκείνων πού *προϊστανται* τοῦ κύκλου μας, ἡ ἐπιτροπή θά τόν τιμωρήσῃ γι' αὐτό». Ὁ κατηγορούμενος ὁμολόγησε «ὅτι, ἀντιλαμβανόμενος τίς κατεργαριές τοῦ Νετσάγιεφ, τοῦ γνωστοποίησε τήν πρόθεσή του νά ἀποσυρθεῖ ἐντελῶς ἀπ' αὐτή τήν ὑπόθεση καί νά πάει στόν Καύκασο γιά νά φροντίσῃ τήν ὑγεία του. Ὁ Νετσάγιεφ τοῦ δήλωσε πῶς αὐτό δὲν μπορεῖ νά γίνῃ καί ὅτι ἡ ἐπιτροπή μπορεῖ νά τόν τιμωρήσῃ μέ θάνατο, ἂν τολμήσῃ νά ἐγκαταλείψῃ τήν ἐταιρία. Ταυτόχρονα, τοῦ ἔδωσε ἐντολή νά πάει σέ μιὰ συγκέντρωση, νά μιλήσῃ ἐκεῖ γιά τή μυστική ἐταιρία, ὥστε νά στρατολογήσῃ νέους ὁπαδούς καί νά διαβάσῃ τό ποίημα γιά τό θάνατο τοῦ Νετσάγιεφ. Ὅταν ὁ κατηγορούμενος ἀρνήθηκε νά ὑπακούσῃ, ὁ Νετσάγιεφ ἄρχισε νά τόν ἀπειλεῖ, λέγοντας : Δέν εἶναι δική σας δουλειά ἡ συζήτηση. Ὅφειλετε νά ἐκτελεῖτε χωρίς ἀντίρρηση τίς ἐντολές τῆς ἐπιτροπῆς» (ἄρ. φύλ. 198). — Ἄν αὐτό ἦταν μιὰ μεμονωμένη περίπτωση, θά μπορούσε κανεῖς νά ἀμφιβάλῃ γι' αὐτήν. Ἀλλά πολλοὶ κατηγορούμενοι, πού σέ καμιὰ περίπτωση δέ μπορούσε νά εἶναι προσυνηνομένοι, λένε ἀκριβῶς τά ἴδια. — Ἄλλος κατηγορούμενος δήλωσε ὅτι τά μέλη τοῦ κύκλου, ἀντιλαμβανόμενα ὅτι ἐξαπατοῦνται, ἤθελαν νά ἀποχωρήσουν ἀπ' τήν ἐταιρία, ἀλλά δὲν ἀποφάσιζαν νά τό κάνουν, φοβούμενα τήν ἐκδίκηση τῆς ἐπιτροπῆς (ἄρ. φύλ. 198).

Ἕνας μάρτυρας, καταθέτοντας γιά ἓναν ἀπ' τοὺς κατηγορούμενους, φίλο του, εἶπε : ὁ κατηγορούμενος Φλορίνσκι δὲν ἤξερε πῶς νά ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τόν Νετσάγιεφ, πού δὲν τόν ἄφηνε νά δουλέψῃ. Ὁ μάρτυρας τόν συμβούλευσε νά φύγῃ ἀπ' τή Μόσχα καί νά πάει στήν Πετρούπολη, ἀλλά ὁ Φλορίνσκι τοῦ ἀπάντησε ὅτι ὁ Νετσάγιεφ θά ψάξῃ νά τόν βρεῖ καί στήν Πετρούπολη, ὅπως τόν βρῆκε στή Μόσχα. Ὁ Νετσάγιεφ ἐκβίαζε συνειδήσεις πολλῶν νέων, ἐκφοβίζοντάς τους καί ὁ Φλορίνσκι, ὅπως φαίνεται,

φοβόταν κατάδοση από τή μεριά τοῦ Νετσάγιεφ. «Ἐλεγαν, τό ἄκουσα μέ τ' αὐτιά μου», — καταθέτει ὁ Λιχούτιν, — «ὅτι ὁ Νετσάγιεφ στέλνει ἀπ' τό ἐξωτερικό σέ γνωστούς του διάφορες ἐπιστολές ἔντονου περιεχομένου, θέλοντας ἔτσι νά ἐκθέσει αὐτά τὰ πρόσωπα, ὥστε νά συλληφθοῦν. Αὐτός ὁ τρόπος ἐνέργειας ἦταν ἓνα ἀπ' τὰ γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα του» (ἀρ. φύλ. 186). Ὁ Γενισέρλωφ δήλωσε μάλιστα ὅτι εἶχε ἀρχίζει νά βλέπει τό Νετσάγιεφ σάν κυβερνητικό πράκτορα.

Σέ συνεδρίαση ἑνός στενοῦ κύκλου, ἓνας ἀπό τὰ μέλη του, ὁ Κλίμιν, ἀπαντώντας σέ κάποιον ἄγνωστο, πού μετεῖχε στόν κύκλο ὡς ἀπεσταλμένος τῆς ἐπιτροπῆς καί εἶχε ἐκφράσει τή δυσανεξία του γιά τή δραστηριότητα τοῦ κύκλου, εἶπε ὅτι «καί αὐτοί εἶναι ἐπίσης δυσανεκτοί. Στούς νεοστρατολογημένους στόν κύκλο ἔλεγαν ὅτι τό κάθε τμήμα μπορεῖ νά δρᾷ λίγο-πολύ αὐτόνομα, δίχως νά ἀπαιτεῖται τυφλή ὑποταγή τῶν μελῶν. Ἀργότερα, ὅμως, ἄρχισαν νά συμπεριφέρονται διαφορετικά καί ἡ ἐπιτροπή τοὺς ὑποβίβασε σέ ἐπίπεδο σκλάβων» (199). — Ὁ Νετσάγιεφ ἐξέδιδε τίς διαταγές του πάνω σέ χαρτιά πού εἶχαν τήν ἑνδειξη : «Ρωσικό Τμήμα τῆς Παγκόσμιας Ἐπαναστατικῆς Συμμαχίας. Ἐπίσημο ἔντυπο» καί τίς διατύπωνε ὡς ἑξῆς : «Ἡ ἐπιτροπή σᾶς διατάσσει νά προβεῖτε...», νά ἐκτελέσετε αὐτό κι αὐτό, νά μεταβεῖτε ἐκεῖ καί ἐκεῖ κτλ.

Ἐνας νεαρός ἀξιωματικός, ἀπογοητευμένος, ἀποφάσισε νά ἐγκαταλείψει τήν ἐταιρία. Ὁ Νετσάγιεφ ἔδειξε ὅτι δίνει τή συγκατάθεσή του, ζήτησε ὅμως ἀντάλλαγμα. Τοῦ ζήτησε μιά συναλλαγματική 6.000 ρουβλιῶν (περίπου 20 χιλιάδων φράγκων) μέ τήν ὑπογραφή τοῦ Κολατσέφσκι. Ὁ Κολατσέφσκι, τό 1866, μετά τήν ἀπόπειρα τοῦ Καρακόζωφ, μαζί μέ δύο ἀδελφές του ἔμεινε πολύ καιρό στή φυλακή. Τήν ἐποχή στήν ὁποία ἀναφέρεται ἡ περίπτωση πού ἐκθέτουμε, μιά ἀπό τίς ἀδελφές βρισκόταν καί πάλι στή φυλακή γιά πολιτικούς λόγους. Ὅλη ἡ οἰκογένεια ζοῦσε κάτω ἀπό αὐστηρή ἀστυνομική ἐπιτήρηση καί ὁ Κολατσέφσκι μποροῦσε νά περιμένει ἀπό στιγμή σέ στιγμή τή σύλληψή του. Αὐτήν τήν κατάσταση ἐκμεταλλεύθηκε ὁ Νετσάγιεφ. Μέ δική του ἐντολή, ὁ νεαρός ἀξιωματικός πού προαναφέραμε κάλεσε μέ κάποια πρόφαση τόν Κολατσέφσκι στό σπίτι του,

έπιασε συζήτηση μαζί του και του έδωσε προκηρύξεις, πού αυτός τίς πήρε από περιέργεια. Δέν πρόλαβε ό Κολατσέφσκι νά βγεΐ στό δρόμο, τόν πλησίασε άμέσως κάποιος άξιωματικός και τόν διέταξε νά τόν άκολουθήσει, λέγοντας ότι είναι άξιωματικός του ΙΙΙ Γραφείου (τής μυστικής άστυνομίας) και ότι ξέρει πώς ό Κολατσέφσκι έχει άπάνω του άνατρεπτικές προκηρύξεις. Πρέπει νά σημειωθεί ότι και μόνο ή κατοχή τέτοιων προκηρύξεων ήταν υπεραρκετή για νά κρατήσουν έναν άνθρωπο χρόνια προφυλακισμένο και νά τόν στείλουν στά κάτεργα, αν μάλιστα είχε ήδη τήν άτυχία νά βρεθεί μπλεγμένος σέ κάποια πολιτική υπόθεση. Ό δΐθεν πράκτορας του ΙΙΙ Γραφείου βάζει τόν Κολατσέφσκι σέ μιá άμαξα και εκεί του προτείνει νά εξαγοράσει τήν έλευθερία του, υπογράφοντας άμέσως μιá συναλλαγματική 6.000 ρουβλιών. Μπροστά στό δίλημμα νά άποδεχθεί τήν πρόταση ή νά τόν στείλουν στη Σιβηρία, ό Κολατσέφσκι υπέγραψε τή συναλλαγματική. Τήν άλλη μέρα, ένας άλλος νεαρός, ό Νεγκρέσκουλ, μόλις έμαθε αυτή τήν ιστορία, υποπεύθηκε ότι έδω είναι άνακατεμένος ό Νετσάγιεφ, πήγε άμέσως στον δΐθεν πράκτορα του ΙΙΙ Γραφείου και του ζήτησε εξηγήσεις γι' αυτή τή νέα σκευωρία. Ό τελευταίος άρνήθηκε τά πάντα. Τή συναλλαγματική τήν έκρυσαν, αλλά τήν βρήκαν άργότερα κατά τίς έρευνες. Ή άνακάλυψη τής συνωμοσίας και ή φυγή του Νετσάγιεφ τόν έμπόδισαν νά πάρει τά χρήματα. Ό Νεγκρέσκουλ γνώριζε από καιρό τό Νετσάγιεφ. Στη Γενεύη είχε πέσει θύμα μιās άλλης άπάτης του. Ύστερα προσπάθησε νά τόν στρατολογήσει ό Μπακούνιν. Άργότερα του απέσπασαν 100 ρούβλια (άρ. φύλ. 230). Στο τέλος, βρέθηκε εκτεθειμένος πάλι εξαιτίας του Νετσάγιεφ, μολονότι δέν μπορούσε νά τόν άνεχθεί και τόν θεωρούσε ικανό για κάθε παλιανθρωπιά. Τόν συνέλαβαν και πέθανε στη φυλακή.

Όπως είδαμε, ό Ίβάνωφ ήταν ένας άπ' τους πρώτους πού είχε στρατολογήσει ό Νετσάγιεφ. Ήταν ένας άπό τους πιό άγαπητούς και μέ έπιρροή σπουδαστές τής Άκαδημίας Άγροτικής Οικονομίας τής Μόσχας. Είχε άφοσιωθεί στη βελτίωση τής θέσης των συντρόφων του και άσχολούνταν μέ τό νά οργανώνει ταμεία άλληλοβοήθειας και καντίνες, στίς όποιες οί άποροι σπουδαστές σιτίζονταν δωρεάν και τίς χρησιμοποιούσαν σαν χώρους

κατάλληλους για συγκεντρώσεις, όπου συζητούσαν κοινωνικά θέματα. Όλο τον ελεύθερο χρόνο του τον αφιέρωνε στο να κάνει μαθήματα στα παιδιά των αγροτών, που ζούσαν εκεί γύρω στην Ἀκαδημία. Οί σύντροφοί του βεβαιώνουν ότι ήταν πάντα αφοσιωμένος στη δουλειά του, προσφέροντας και τό τελευταίο γρόσι του και μένοντας συχνά χωρίς ένα πιάτο ζεστό φαγητό.

Ὁ Ἰβάνωφ εἶχε μείνει κατάπληκτος ἀπ' τὴν ἀνοησία τῶν βίαιων προκηρύξεων τοῦ Νετσάγιεφ καὶ τοῦ Μπακούνιν. Δέν μποροῦσε νὰ ἐννοήσῃ, γιατί ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ ἔδινε ἐντολὴ νὰ μοιράζῃ τοὺς «Λόγους», «Τό τραγούδι γιὰ τό θάνατο» τοῦ Ὁγκαριώφ, «Τὴ λαϊκὴ τιμωρία» καί, τέλος, τὴν καθαρά ἀριστοκρατικὴ προκήρυξη τοῦ Μπακούνιν «Κάλεσμα στὴ ρωσικὴ ἀριστοκρατία»*. Ἀρχισε νὰ χάνει τὴν ὑπομονή του καὶ νὰ διερωτᾶται ποῦ βρίσκεται αὐτὴ ἡ ἐπιτροπὴ, τί κάνει, πῶς μπορεῖ νὰ συμφωνεῖ σὲ ὅλα μὲ τὸν Νετσάγιεφ καὶ νὰ κατακρίνει τὰ ἄλλα μέλη.

* Ἰδοὺ μερικὲς περικοπὲς ἀπ' τὴν ἐντυπὴ προκήρυξη τοῦ Μπακούνιν «Κάλεσμα στὴ ρωσικὴ ἀριστοκρατία»: «Ποιὰ προνόμια ἀποκτήσαμε γιὰ τό ὅτι σ' ὅλο τό ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα ὑπῆρξαμε τό στήριγμα τοῦ ἐπανεπιλημμένα κλονιζόμενου συθέμελα θρόνου; Γιὰ τό ὅτι στὰ 1848, ὅταν εἶχαν ξεσπάσει οἱ ἄγριες θύελλες τοῦ λαϊκοῦ παραλογισμοῦ στὴν Εὐρώπη, ἐμεῖς, μὲ τὰ γενναῖα κατορθώματά μας, διασώσαμε τό ρωσικὸ κράτος ἀπ' τὴν πλημμυρίδα τῶν κοινωνικῶν οὐτοπιῶν;... Τί κέρδος εἶχαμε πού γλυτώσαμε τό κράτος ἀπ' τό διαμελισμὸ καὶ σβήσαμε στὴν Πολωνία τὴν πυρκαγιά, πού ἀπειλοῦσε νὰ ἀγκαλιάσῃ ὅλη τὴ Ρωσία; Τί ἀφελήθηκαμε πού, δίχως νὰ λυπηθοῦμε δυνάμεις, μὲ ἀπαράμιλλη τόλμη ἐργαζόμεστε ὡς τὴ στιγμὴ αὐτὴ γιὰ τό ξερίζωμα τῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων στὴ Ρωσία; — Δέν ἀναδείχθηκε μήπως ἀπ' τοὺς κόλπους μας ὁ θαρραλέος ἄνδρας Μιχαήλ Μουραβιόφ, τὸν ὁποῖο ἀκόμα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος Β', παρὰ τὴν ἀμβλύνοιά του, τὸν ἀποκάλεσε σωτήρα τῆς πατρίδας; — Ποιὰ ἦταν ἡ ἀνταμοιβή μας γιὰ ὅλα αὐτά; Γιὰ ὅλες αὐτὲς τίς ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες μας, χάσαμε ὅλα ὅσα εἶχαμε... Τό κάλεσμα μας σήμερα εἶναι μιὰ διακήρυξη τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τῶν *ρῶσων εὐγενῶν*, πού ἀπὸ καιρὸ εἶναι ἤδη *ἔτοιμοι καὶ ὀργανωμένοι*... Νιώθουμε στὴ δεξιὰ μας τὴ δυνάμει μας καὶ ρίχνουμε τολμηρὰ τό γάντι κατὰμουτρα στὸ δεσπότη, τὸν γερμανὸ μικροπρίγκηπα Ἀλέξανδρο Β' Σάλτικωφ-Ρωμανώφ καὶ τὸν προκαλοῦσε σὲ μιὰ ἱπποτικὴ μονομαχία, πού θ' ἀρχίσει τό *ἔτος 1870*, ἀνάμεσα στοὺς ἀπόγονους τοῦ Ρούρικ καὶ τό κόμμα τῆς ἀνεξάρτητης ρωσικῆς ἀριστοκρατίας».

«Ὁ θαρραλέος ἄνδρας Μουραβιόφ» δέν εἶναι ἄλλος ἀπ' τὸν δῆμιο τῆς Πολωνίας.

Ἐκδήλωσε τὴν ἐπιθυμία νὰ δεῖ κάποιον ἀπ' τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Αὐτό εἶχε δικαίωμα νὰ τὸ κάνει, διότι ὁ ἴδιος ὁ Νετσάγιεφ τὸν εἶχε προβιβάσει σὲ μιά τάξη, πού ἀντιστοιχοῦσε μέ τὸ βαθμὸ μέλους τῆς ἐθνικῆς ἐπιτροπῆς τῆς μυστικῆς Συμμαχίας. Εἶναι τότε πού μπερδεύτηκε ὁ Νετσάγιεφ καί, γιὰ νὰ βγεῖ ἀπ' τὴ δυσκολία, ἔπαιξε τὴν κωμωδία τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Διεθνοῦς ἀπ' τὴ Γενεύη, πού περιγράψαμε προηγούμενα.

Κάποτε ὁ Νετσάγιεφ διέταξε νὰ δοθοῦν στὴν ἐπιτροπὴ χρήματα, πού προορίζονταν γιὰ τὸ φοιτητικὸ ταμεῖο ἀλληλοβοήθειας. Ὁ Ἰβάνωφ διαμαρτυρήθηκε καί ἔγινε καυγᾶς μεταξύ τους. Ἄλλοι σύντροφοι προσπάθησαν νὰ πείσουν τὸν Ἰβάνωφ νὰ πειθαρχήσει στὶς ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς, ἐφόσον εἶχαν ἀποδεχθεῖ τὸ καταστατικὸ, πού τοὺς ὑποχρέωνε νὰ ὑπακούουν. Ὁ Ἰβάνωφ ὑποχώρησε μπροστὰ στὴν ἐπιμονή τους καί πειθάρχησε ἀπρόθυμα. Ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη, ὁ Νετσάγιεφ ἄρχισε νὰ δουλεύει στὸ μυαλό του ἓνα σχέδιο γιὰ τὸ πῶς θὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπ' αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο, τὸν ὁποῖο, ὅπως φαίνεται, θεωροῦσε δογματικὸ ἐπαναστάτη πού ἔπρεπε νὰ φύγει ἀπ' αὐτὸν τὸν κόσμο. Ἀρχισε νὰ κάνει μέ τὸν Οὐσπένσκι θεωρητικὲς συζητήσεις γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ τιμωροῦνται καί νὰ ἐξοντώνονται τὰ μὴ πιστὰ μέλη, πού μέ τὴν ἀπειθαρχία τους μποροῦν νὰ ἐκθέσουν καί νὰ χαντακώσουν ὅλη τὴν τεράστια μυστικὴ ὀργάνωση.

Ὁ Νετσάγιεφ διαχειριζόταν τίς ὑποθέσεις τῆς μυστικῆς ἐταιρίας μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἦταν φυσικὸ νὰ προκαλεῖ ὑπόνοιες γιὰ τὴ σοβαρότητα τῆς ὅλης ὀργάνωσης. Τὰ τμήματα εἶχαν τὴν ὑποχρέωση νὰ συνέρχονται τακτικὰ γιὰ νὰ ἐξετάζουν τοὺς καταλόγους ὅλων τῶν φοιτητῶν τῆς Ἀκαδημίας καί νὰ σημειώνουν τὰ ὀνόματα ἐκείνων πού θὰ ἔπρεπε νὰ στρατολογηθοῦν, καθὼς καί γιὰ νὰ ἀναζητοῦνται τρόποι ἐξεύρεσης χρημάτων. Ἐνας ἀπὸ τοὺς τρόπους αὐτοὺς ἦταν οἱ κατάλογοι εἰσφορῶν ὑπὲρ τῶν «ἀναξιοπαθούντων φοιτητῶν», δηλαδή ἐκείνων πού βρίσκονταν σὲ διοικητικὴ ἐκτόπιση. Τὰ χρήματα πού συγκεντρώνονταν πῆγαιναν κατευθείαν στὴν τσέπη τῆς ἐπιτροπῆς Νετσάγιεφ. Ζητοῦσαν ἀπὸ τὰ τμήματα νὰ βροῦν διάφορες ἐνδυμασίες, πού τίς φύλαξαν σὲ σίγουρο μέρος καί χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τίς μεταμφιέσεις τοῦ Νετσάγιεφ κατὰ τὴ φυγὴ του. Ἀλλὰ ἡ κύρια ἀπα-

σχόληση ήταν νά αντιγράφονται «Τό τραγούδι για τό θάνατο» καί οί προκηρύξεις πού προαναφέραμε. Οί συγωμότες έπρεπε νά καταγράφουν μέ τή μεγαλύτερη ακρίβεια όλα όσα λέγονταν στίς συνελεύσεις τους καί ό Νετσάγιεφ τούς απειλοϋσε μέ τήν έπιτροπή, πού είχε παντοϋ τούς πληροφοριοδότες της, ώστε νά μήν τολμοϋν νά κρύβουν τό παραμικρό. Ό καθένας ήταν υποχρεωμένος νά φέρνει στόν κύκλο γραπτή αναφορά για όλα όσα έκανε στό χρονικό διάστημα μεταξύ των συνελεύσεων. Στίς αναφορές αϋτές έπρεπε νά στηριχθεί ό απολογισμός, πού επρόκειτο νά σταλεί στόν Μπακούιν.

Όλες αϋτές οί παιδαριώδεις καί ιεροξεταστικές μέθοδοι έκαναν τόν Ίβάνωφ νά αμφιβάλει για τήν ίδια τήν ύπαρξη αϋτής τής έπιτροπής καί για τή διαβόητη δύναμη αϋτής τής οργάνωσης. Άρχισε νά μαντεύει ότι όλα αϋτά δέν είναι παρά μία έξωφρενική εκμετάλλευση των ανθρώπων καί μία πολύ μεγάλη απάτη καί είπε στους στενότερους φίλους του ότι, αν ή δουλειά δέν προχωρήσει καί περιοριστεί σ' όλες αϋτές τίς άνοησίες, αϋτός θά ξεκόψει απ' τόν Νετσάγιεφ καί θά δημιουργήσει μόνος του μία σοβαρή οργάνωση.

Τότε ό Νετσάγιεφ αποφάσισε νά καταφύγει σ' ένα αποφασιστικό μέτρο. Έδωσε έντολή νά τοιχοκολλήσουν τίς προκηρύξεις του στίς φοιτητικές καντίνες. Ό Ίβάνωφ κατάλαβε ότι ή τοιχοκόλληση των προκηρύξεων θά είχε ως συνέπεια νά κλείσουν τίς καντίνες, νά απαγορεύσουν τίς συγκεντρώσεις καί νά διώξουν τούς καλύτερους φοιτητές. Για τό λόγο αϋτό αντιτάχθηκε (στήν πράξη αϋτό έγινε : εκλείσαν τή φοιτητική καντίνα καί όσους ήταν υπεύθυνοι για τή λειτουργία της τούς έστειλαν έξορία). Πάνω στό θέμα αϋτό έγινε μία λογομαχία, όπου ό Νετσάγιεφ επανέλαβε τή στερεότυπη φράση του : «αϋτή είναι ή έντολή τής έπιτροπής !».

Ό Ίβάνωφ έπescε σέ μεγάλη απόγνωση. Στίς 20 Νοεμβρίου 1869 παρουσιάστηκε σ' ένα από τά μέλη τοϋ τμήματος, τόν Πρυζώφ, καί τοϋ δήλωσε ότι αποχωρεί απ' τήν εταιρία. Ό Πρυζώφ τό μεταδίδει αϋτό στόν Οϋσπένσκι κι αϋτός μέ τή σειρά του σπεϋδει νά τό ανακοινώσει στόν Νετσάγιεφ. Μέσα σέ λίγες ώρες συγκεντρώνονται καί οί τρεῖς στοϋ Κουζνετσώφ, όπου διέμενε

καί ὁ Νικολάγιεφ. Ἐκεῖ ὁ Νετσάγιεφ δήλωσε πὼς πρέπει νά τιμωρηθεῖ ὁ Ἰβάνωφ, ποῦ ὀρθωσε τὸ ἀνάστημά του ἐναντίον τῶν διαταγῶν τῆς ἐπιτροπῆς καί πὼς πρέπει νά ἐξουδετερωθεῖ γιὰ νά πάψει νάχει τὴ δυνατότητα νά κάνει κι ἄλλη ζημιὰ. Κι ἐπειδὴ ὁ Κουζνετσώφ, στενός φίλος τοῦ Ἰβάνωφ, δέν κατάλαβε, φαίνεται, ποῦ τὸ πάει ὁ Νετσάγιεφ, ὁ τελευταῖος δήλωσε ὅτι πρέπει νά σκοτώσουν τὸν Ἰβάνωφ. Ὁ Πρυζώφ, στρεφόμενος πρὸς τὸν Κουζνετσώφ, ἀναφώνησε : Τρελλάθηκε ὁ Νετσάγιεφ, θέλει νά σκοτώσει τὸν Ἰβάνωφ, πρέπει νά τὸ ἐμποδίσουμε αὐτό. Ὁ Νετσάγιεφ ἔθεσε τέρμα στίς ταλαντεύσεις τους μέ τὴ συνηθισμένη του φράση : «Θέλετε κι ἐσεῖς νά ὀρθώσετε τὸ ἀνάστημά σας ἐναντίον τῶν διαταγῶν τῆς ἐπιτροπῆς ; Ἄν δέν γίνεται νά τὸν σκοτώσουμε ἀλλιῶς, τότε ἐμεῖς μέ τὸν Νικολάγιεφ θά πῶμε ἀπόψε τὴ νύχτα στό δωμάτιό του καί θά τὸν πνίξουμε ἐκεῖ». Κατόπιν πρότεινε νά παρασύρουν τὸν Ἰβάνωφ σέ μιὰ σπηλιά, ποῦ βρισκόταν στό πάρκο τῆς Ἀκαδημίας, δῆθεν γιὰ νά ξεθάψουν κάποιο τυπογραφεῖο κρυμμένο ἐκεῖ ἀπὸ παλιά, καί νά τὸν σκοτώσουν.

Ἔτσι, ἀκόμα καί στήν κρίσιμη ἐκείνη στιγμή ὁ Νετσάγιεφ ὁμολογοῦσε ὁ ἴδιος τὴν ἀφοσίωση τοῦ Ἰβάνωφ. Ἦταν σίγουρος πὼς, παρά τὴν ἀποχώρησή του ἀπ' τὴν ἐταιρία, ὁ Ἰβάνωφ θά πῆγαινε νά τοὺς βοηθήσει νά βγάλουν τὸ τυπογραφεῖο καί πὼς δέν εἶναι ἱκανός νά τὸν καταδώσει, διότι, ἂν ἤθελε νά τὸ κάνει, θά τὸ ἔκανε προτοῦ ἀποχωρήσει ἀπ' τὴν ἐταιρία ἢ ἀμέσως μετὰ. Ἄν ὁ Ἰβάνωφ ἤθελε νά καταδώσει τὸν Νετσάγιεφ στήν ἀστυνομία, τοῦ δινόταν τώρα ἡ εὐκαιρία νά τὸν συλλάβουν στὸν τόπο τοῦ ἐγκλήματος. Ἀλλὰ συνέβηκε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο : Ὁ Ἰβάνωφ ἦταν εὐτυχής, διότι θά εἶχε, ἐπιτέλους, μιὰ θετική ἀπόδειξη πὼς ἡ ὀργάνωση αὐτὴ εἶναι ὑπαρκτή, θά εἶχε ἓνα ἀπτόδειγμα πὼς διαθέτει κάτι παραγωγικό, ἔστω καί τυπογραφικά στοιχεῖα. Ξεχνώντας ὅλες τίς ἀπειλές τοῦ Νετσάγιεφ ἐναντίον τῶν ἀποστατῶν, βιάστηκε νά παρατήρει τὸ τσάι ποῦ ἔπινε μ' ἓναν φίλο του στὸν ὁποῖο πῆγε νά τὸν βρεῖ ὁ Νικολάγιεφ μέ ἐντολὴ τοῦ Νετσάγιεφ, καί ἀκολούθησε τὸ κάλεσμά του.

Μέσα στό σκοτάδι τῆς νύχτας, ἐντελῶς ἀνύποπτος, ὁ Ἰβάνωφ πλησιάζει στὴ σπηλιά. Ξαφνικά, ἀκούγεται μιὰ κραυγὴ. Κάποιος ρίχνεται πάνω του πρὸς πλάτα. Ἀρχισε μιὰ φοβερὴ πά-

λη. Ἀκούγεται μόνο τό μουγγρητό τοῦ Νετσάγιεφ καί τό βογγητό τοῦ θύματός του, πού τό ἐπνιγε μέ τά χέρια του. Ἀκούστηκε μετά ἕνας πυροβολισμός κι ὁ Ἰβάνωφ ἔπεσε νεκρός. Ἡ σφαῖρα ἀπ' τό περίστροφο τοῦ Νετσάγιεφ τοῦ διαπέρασε τό κρανίο. «Γρήγορα σκοινί, πέτρες», φωνάζει ὁ Νετσάγιεφ, ψάχνοντας τίς τσέπες τοῦ νεκροῦ γιά νά πάρει τά χαρτιά καί τά χρήματά του. Μετά τόν πέταξαν σέ μιά δεξαμενή.

Ἐπιστρέφοντας στό σπίτι τοῦ Κουζνετσώφ, οἱ δολοφόνοι φρόντισαν νά ἐξαφανίσουν τά ἴχνη τοῦ ἐγκλήματός τους. Ἐκάρψαν τό ματωμένο πουκάμισο τοῦ Νετσάγιεφ. Οἱ συναυτουργοί τοῦ ἐγκλήματος ἦσαν σκυθρωποί καί συντριμμένοι. Ξάφνου ἀκούγεται δεύτερος πυροβολισμός καί ἡ σφαῖρα πέρασε ξυστά ἀπ' τό αὐτί τοῦ Πρυζώφ. Ὁ Νετσάγιεφ ζήτησε συγγνώμη, λέγοντας πώς «ἤθελε νά ἐξηγήσει στόν Νικολάγιεφ τό χειρισμό τοῦ περιστρόφου». Οἱ μάρτυρες καταθέτουν ὁμόφωνα ὅτι αὐτό ἦταν μιά νέα ἀπόπειρα δολοφονίας. Ὁ Νετσάγιεφ ἤθελε νά σκοτώσει τόν Πρυζώφ, διότι τό πρῶι εἶχε τολμήσει νά φέρει ἀντίρρηση στή δολοφονία τοῦ Ἰβάνωφ.

Ἀμέσως μετά ἀπ' αὐτά, ὁ Νετσάγιεφ σπεύδει νά ἐγκαταλείψει τή Μόσχα καί πάει μαζί μέ τόν Κουζνετσώφ στήν Πετρούπολη, ἀναθέτοντας τή δουλειά τῆς Μόσχας στόν Οὐσπένσκι. Στήν Πετρούπολη κάνει πώς ἐξακολουθεῖ νά ἀσχολεῖται μέ τήν ὀργάνωσή του. Ἀλλά ὁ Κουζνετσώφ, πρὸς μεγάλη του ἐκπληξη, πῆρε εἶδηση πώς ἐδῶ πολύ λιγότερο ἀπ' ὅ,τι στή Μόσχα μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά ὀργάνωση. Τόλμησε τότε νά θέσει στό Νετσάγιεφ τό ἐρώτημα : «Ποῦ εἶναι λοιπόν ἡ ἐπιτροπή ; Μήπως ἐσύ εἶσαι ἡ ἐπιτροπή ;» — Ὁ Νετσάγιεφ ἐξακολουθεῖ νά τό ἀρνεῖται καί διαβεβαιώνει τόν Κουζνετσώφ ὅτι ἡ ἐπιτροπή ὑπάρχει. Ὁ Νετσάγιεφ ἐπιστρέφει στή Μόσχα καί ὁμολογεῖ στόν Νικολάγιεφ ὅτι, ἐφόσον ἔχει συλληφθεῖ ὁ Οὐσπένσκι, θά συλληφθοῦν κι ὅλοι οἱ ἄλλοι καί γι' αὐτό «δέν ξέρει τί νά κάνει». Τότε ὁ Νικολάγιεφ, ὁ πιό ἀφοσιωμένος ὁπαδός του, ἀποφάσισε νά τόν ρωτήσῃ ἂν πράγματι ὑπάρχει αὐτή ἡ διαβόητη ἐπιτροπή ἢ ἀπαρτίζεται μόνο ἀπό τόν ἴδιο. — «Μή δίνοντας καταφατική ἀπάντηση στό ἐρώτημά μου, μοῦ εἶπε ὅτι ὅλα τά μέσα εἶναι ἐπιτρεπτά, προκειμένου νά στρατολογήσουμε ἀνθρώπους σέ μιά τέτοια ὑπό-

θεση, ότι ο κανόνας αυτός ισχύει και στο εξωτερικό, ότι *τόν τη-
ρεϊ ό Μπακούνιν*, καθώς και άλλοι και ότι, εφόσον τέτοιοι αν-
θρωποι τηρούν αυτόν τον κανόνα, είναι ευνόητο πώς και αυτός,
ο Νετσάγιεφ, μπορεί να ενεργήσει με τον ίδιο τρόπο» (άρ. φύλ.
181). Κατόπιν έδωσε έντολή στον Νικολάγιεφ να πάει μαζί με
τόν Πρυζώφ στην Τούλα και να παρακαλέσει εκεί την Κα Άλε-
ξανδρόφσκαγια να τον συνοδεύσει στη Γενεύη, διότι του ήταν
απόλυτα αναγκαίο.

Η Κα Άλεξανδρόφσκαγια ήταν πολύ έκτεθειμένη στην πε-
ρίοδο των ταραχών του 1861-1862. Κάθισε μάλιστα και στη φυ-
λακή, όπου ή στάση της δεν ήταν και τόσο σωστή. Σέ μία κρίση
είλικρίνειας έγραψε μία εξομολόγηση προς τους δικαστές της
και ή εξομολόγηση αυτή ένοχοποίησε πολλούς ανθρώπους.
"Υστερα απ' όλες αυτές τίς υποθέσεις, πήγε και έμεινε σέ μία
έπαρχιακή πόλη, όπου ζούσε υπό άστυνομική επιτήρηση. Έ-
πειδή φοβόταν πώς δεν θά της εκδόσουν διαβατήριο, ο Νετσά-
γιεφ προμηθεύτηκε με κάποιο τρόπο ένα διαβατήριο γι' αυτήν.
Είναι άξιο άπορίας γιά ποιό λόγο ο Νετσάγιεφ χρειάστηκε έναν
συνεπιβάτη, του όποιου και μόνο ή παρουσία θά ήταν άρκετή γιά
να προκαλέσει τή σύλληψη του στά σύνορα ; Μολαταύτα, ο Νε-
τσάγιεφ, συνοδευόμενος από την Κα Άλεξανδρόφσκαγια, έφθασε
αίσιώς στη Γενεύη και, ένω τους άμοιρους ανθρώπους πού εξα-
πάτησε τους έριχναν στη φυλακή, αυτός μαζί με τον Μπακού-
νιν καταπιάστηκε με την σύνταξη του δεύτερου τεύχους της «Λαϊ-
κής Τιμωρίας». Ό Μπακούνιν, άπέραντα υπερήφανος διότι ή
«Journal de Genève»²⁵⁷ γράφει γιά τή συνωμοσία Νετσάγιεφ και
του άποδίδει (του Μπακούνιν) καθοδηγητικό ρόλο σ' αυτήν, ξέ-
χασε πώς ή «Λαϊκή Τιμωρία» του τυπώνεται δñθεν στη Μόσχα
και άναδημοσίευσε σ' αυτήν μία όλόκληρη σελίδα απ' τό άρθρο
της «Journal de Genève», γραμμένο στά Γαλλικά. Μόλις έτοι-
μάστηκε τό περιοδικό, άνέθεσαν στην Κα Άλεξανδρόφσκαγια
να τό μεταφέρει μαζί με άλλες προκηρύξεις στη Ρωσία. Στά σύ-
νορα, ένας πράκτορας του ΙΙΙ Γραφείου, πού είχε στήσει καρτέρι
στην Κα Άλεξανδρόφσκαγια, της πήρε τό πακέτο. Μετά τή σύλ-
ληψη της, παρέδωσε στον πράκτορα έναν κατάλογο όνομάτων,
πού μόνο ο Μπακούνιν μπορούσε να τά γνωρίζει. Ένας από τους

κατηγορούμενους στην υπόθεση Νετσάγιεφ, αλλά και από τούς πιο κοντινούς του ανθρώπους, παραδέχτηκε στο δικαστήριο ότι «θεωρούσε προηγούμενα τόν Μπακούνιν έντιμο άνθρωπο και δέν καταλαβαίνει πώς αυτός, μαζί μέ τούς άλλους, μπόρεσε τόσο ύπουλα νά έκθέσει αυτή τή γυναίκα στον κίνδυνο τής σύλληψης».

Μολονότι ό Μπακούνιν απάλλασσε τόν εαυτό του από τήν ύποχρέωση νά πάει στη Ρωσία γιά νά ήγηθεϊ αυτοπροσώπως στη μεγάλη επανάσταση, τής όποιás τήν αναπότρεπτη έκρηξη πρόβλεπε, στην Εύρώπη ένεργοϋσε σάν νά έχει «τό διάβολο μέσα του». Ή «Progrès» τοϋ Λόκλ, τό έλβετικό όργανο τής Συμμαχίας, δημοσίευε έκτενη αποσπάσματα από τή «Λαϊκή Τιμωρία». Ό Γκυγιώμ έγκωμίαζε από τίς στήλες της τίς έκπληκτικές επιτυχίες τών μεγάλων ρώσων επαναστατών και διακήρυσσε ότι τό πρόγραμμα του περί αποχής από κάθε πολιτική ταυτίζεται μέ τό δικό τους πρόγραμμα*. Στο συνέδριο τοϋ Λά Σώ-ντέ-Φόν ό Οϋτιν επιχείρησε νά ξεσκεπάσει τά δόλια τεχνάσματα τοϋ Νετσάγιεφ, αλλά ό Γκυγιώμ τόν διέκοψε, λέγοντας ότι τό νά γίνεται λόγος γι' αυτούς τούς ανθρώπους ίσοδυναμεί μέ κατάδοση. Όσο γιά τόν Μπακούνιν, έγραφε στην «Marseillaise» ότι τάχα ό ίδιος μόλις επέστρεψε «από μεγάλο ταξίδι σε μακρινές χώρες, όπου δέν φτάνει ό ελεύθερος Τύπος»²⁵⁹. Ήθελε έτσι νά δημιουργήσει τήν εντύπωση ότι δήθεν στη Ρωσία τά πράγματα παίρνουν τέτοια επαναστατική στροφή, ώστε ό ίδιος θεώρησε απαραίτητη τήν εκεί παρουσία του.

Φτάνουμε τώρα στη λύση τής ιλαροτραγωδίας τής ρωσικής Συμμαχίας. Τό 1859 ό Χέρτσεν πήρε από κληροδότημα ενός νεαροϋ ρώσου 25.000 φράγκα, μέ σκοπό νά διατεθοϋν γιά νά γίνει επαναστατική προπαγάνδα στη Ρωσία²⁶⁰. Ό Χέρτσεν, πού δέν ήθελε νά δώσει σε κανέναν αυτό τό ποσό, εξαπατήθηκε, παρ' όλα αυτά, απ' τόν Μπακούνιν, πού κατάφερε νά τοϋ πάρει τά λε-

* Τό 1868, δηλαδή οϋτε δυό χρόνια πριν απ' τό συνέδριο τοϋ Λά Σώ-ντέ-Φόν, όπου οί συμμαχίτες πέτυχαν νά αναγνωριστεί τό δόγμα τους περί αποχής απ' τήν πολιτική, κακίζοντας από τίς στήλες τής «Democratie»²⁵⁸ τοϋ Σασέν τήν αποχή απ' τήν πολιτική τών γάλλων εργατών, ό Μπακούνιν έγραφε : «Ή αποχή απ' τήν πολιτική είναι μιά άνοησία, πού έφευρέθηκε από άπατεώνες, γιά νά παραπλανοϋνται οί ήλίθιοι».

φτά, διαβεβαιώνοντάς τον ότι ο Νετσάγιεφ είναι εκπρόσωπος μιᾶς πλατιάς καί ισχυρῆς μυστικῆς ὀργάνωσης. Γιά τοῦτο καί ὁ Νετσάγιεφ θεώρησε πώς εἶχε τό δικαίωμα νά ζητήσῃ τό μερίδιό του. Καί οἱ δύο αὐτοί διεθνεῖς ἀδελφοί, πού δέ στάθηκε ἱκανή νά τούς χωρίσῃ ἡ δολοφονία τοῦ Ἰβάνωφ, ἔστησαν κανυᾶ γιά τὰ λεφτά. Ὁ Μπακούνιν ἀρνήθηκε νά τὰ παραδώσῃ. Ὁ Νετσάγιεφ ἐγκατέλειψε τή Γενεύη καί τήν Ἀνοιξη τοῦ 1870 ἐξέδωσε στό Λονδίνο μιᾶ ρωσική ἐφημερίδα, τήν «Κοινότητα» («Obschtschina») ²⁶¹, ὅπου ζητοῦσε ἀνοιχτά ἀπ' τόν Μπακούνιν νά τοῦ δώσῃ τό ὑπόλοιπο τῆς χορηγίας, πού εἶχε πάρῃ ἀπ' τόν μακαρίτη Χέρτσεν. Ἰδού ἡ ἐπιβεβαίωση τοῦ ὅτι οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί «ποτέ δέν στρέφονται ὁ ἓνας κατά τοῦ ἄλλου καί δέν ἀποκαλύπτουν δημοσία τίς διαφορές τους».

* * *

Τό κύριο ἄρθρο τοῦ δεύτερου τεύχους τῆς «Λαϊκῆς τιμωρίας» περιέχει ἄλλο ἓνα ἐπιτάφιο ᾄσμα ποιητικῆς πεζογραφίας γιά τόν ἀείποτε νεκρό καί ἀείποτε ζωντανό ἥρωα Νετσάγιεφ. Τούτῃ τῇ φορά τόν ἐπνίξαν οἱ χωροφύλακες, πού τόν μετέφεραν στή Σιβηρία. Τόν εἶχαν πιάσει στό Ταμπόφ, μεταμφιεσμένο μέ ροῦχα ἐργατικά, μέσα σ' ἓνα καπηλειό. Ἡ σύλληψη αὐτή ἔφερε μεγάλη ἀναταραχή στούς κυβερνητικούς κύκλους. Δέν εἶχαν ἄλλη συζήτηση παρά γιά «τόν μεταμφιεσμένο Νετσάγιεφ... γιά καταδόσεις... γιά μυστικές ἐταιρίες... γιά μπακουνικούς... γιά ἐπανάσταση». Γιά τό θάνατο τοῦ Νετσάγιεφ ὁ κυβερνήτης τοῦ Πέρμ ἔστειλε τηλεγράφημα στήν Πετρούπολη. Αὐτό τό τηλεγράφημα παρατίθεται αὐτούσιο. Ἄλλο τηλεγράφημα, πού ἐπίσης παρατίθεται αὐτούσιο, ἔστειλαν στό III Γραφεῖο καί ἡ «Λαϊκή τιμωρία» γνωρίζει ὅτι «παίρνοντας ἓνα τέτοιο τηλεγράφημα, ὁ ἀρχηγός τῶν χωροφυλάκων πετάχτηκε ἀπ' τήν καρέκλα του κι ὅλη τή νύχτα ἓνα μοχθηρό χαμόγελο εἶχε ἀπλωθεῖ στό πρόσωπό του». Ἔτσι ὁ Νετσάγιεφ πέθανε γιά δεύτερη φορά.

Τό ἄρθρο ὁμολογεῖ τή δολοφονία τοῦ Ἰβάνωφ. Ἡ δολοφονία χαρακτηρίζεται σάν

«ἐκδίκηση τῆς ἐταιρίας πρὸς ἓνα μέλος της, διότι ἀθέτησε τό χρέος του.

Ἡ ἀμείλικτη λογική τῶν γνήσιων ἐργατῶν τῆς ὑπόθεσης δέν πρέπει νά δι-
στάζει μπροστά σέ καμιά πράξη, πού ὁδηγεῖ στήν ἐπιτυχία τῆς ὑπόθεσης καί
πολύ περισσότερο μπροστά σέ πράξεις, ἱκανές νά σώσουν τήν ὑπόθεση καί
νά ἀποτρέψουν τό χαντάκωμά της».

Ἡ σύλληψη ὀγδόντα νέων ἀνθρώπων γιά τόν Μπακούνιν
σημαίνει «ἐπιτυχία τῆς ὑπόθεσης».

Τό δεύτερο ἄρθρο, πού τιτλοφορεῖται «Ὅποιος δέν εἶναι
μαζί μας, εἶναι ἐναντίον μας», ἀποτελεῖ μιᾶ ἀπολογία τῆς πο-
λιτικῆς δολοφονίας. Ὅλους τοὺς ἐπαναστάτες, πού δέν ἀνή-
κουν στή Συμμαχία, τοὺς περιμένει ἡ τύχη τοῦ Ἰβάνωφ, δίχως
νά γίνεται μνεία τοῦ ὀνόματός του :

«Ἐφτασε ἡ ἀποφασιστική στιγμή... τά δύο ἐχθρικά στρατόπεδα ἄρχισαν
ἤδη τίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις... δέ μπορεῖ πιά νά παραμένει κανεῖς οὐδέ-
τερος : εἶναι τώρα ἀδύνατο νά παραμένει κανεῖς στή χρυσή μετριοτήτα. Αὐτό
σημαίνει ὅτι στέκεται ἀνάμεσα σέ δύο ἐχθρικές δυνάμεις, πού ἀνταλλάσσουν
πυρά μεταξύ τους. Αὐτό σημαίνει ὅτι πάει χαμένος, ὅτι θά πέσει ἀπό τά βό-
λια καί τοῦ ἐνός καί τοῦ ἄλλου, δίχως νά μπορεῖ κάπως ν' ἀντιδράσει. Αὐτό
σημαίνει : νά δοκιμάσει πάνω στό πετσί του τό κνούτο καί τά βασανιστήρια
τοῦ III Γραφείου ἢ νά πέσει ἀπό τίς σφαῖρες τῶν περιστρώφων μας».

Ἀκολουθεῖ ὕστερα μιᾶ ἐκφραση εὐγνωμοσύνης, εἰρωνική,
φαίνεται, πρὸς τή ρωσική κυβέρνηση γιά «τῇ συνδρομῇ της στήν
ἀνάπτυξη καί ἐπιτάχυνση τῆς ὑπόθεσής μας, πού πλησιάζει ὀρ-
μητικά πρὸς τό πολυπόθητο τέλος». Τῇ στιγμή πού οἱ δύο ἥρωες
εὐγνωμονοῦσαν τήν κυβέρνηση διότι ἐπισπεύδει τό «πολυπό-
θητο τέλος», ὅλα τά μέλη αὐτῆς τῆς λεγόμενης μυστικῆς ὀργά-
νωσης εἶχαν συλληφθεῖ. — Κατόπιν ἀκούγεται ἓνα νέο κάλεσμα.
Δέχονται «μέ ἀνοιχτές ἀγκάλες ὅλες τίς τίμιες, φρέσκες δυνά-
μεις», προειδοποιώντας τες ὅτι, ἔτσι καί πέσουν σ' αὐτές τίς ἀ-
γκάλες, ὀφείλουν νά ὑποτάσσονται σ' ὅ,τι ζητήσῃ ἡ ἐταιρία.
«Κάθε ἀποσκίρτηση ἀπ' τήν ἐταιρία, κάθε ὑποχώρηση, πού γίνε-
ται συνειδητά ἀπό ἔλλειψη πίστεως στήν ἀλήθεια καί στό δίκιο
τῶν γνωστῶν ἀρχῶν, ὁδηγεῖ στή διαγραφή ἀπ' τόν κατάλογο
τῶν ζωντανῶν». Ὑστερα οἱ δύο ἥρωές μας χλευάζουν τοὺς συλ-
ληφθέντες : εἶναι, λέει, ἀπλῶς μερικοὶ καλοκάγαθοι φιλελεύθεροι,
ἐνῶ τά πραγματικά ὀργανωμένα μέλη ἡ ἐταιρία τά προφυλάσσει
καί δέν θά ἐπιτρέψῃ νά τά συλλάβουν.

Τό τρίτο ἄρθρο ἔχει τίτλο «Οἱ θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ μελ-

λοντικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος»). Αὐτό τό ἄρθρο δείχνει ὅτι, ἂν τιμωροῦν σάν ἐγκληματίες τοὺς ἀπλοὺς θνητοὺς ἔστω καί γιά μιὰ μόνο σκέψη τους γιά τή μελλοντική ὀργάνωση τῆς κοινωνίας, αὐτό γίνεται διότι οἱ ἀρχηγοί τά ἔχουν κανονίσει ὅλα ἐκ τῶν προτέρων.

«Ἡ διέξοδος ἀπ' τήν ὑπάρχουσα κοινωνική τάξη καί ἡ ἀνανέωση τῆς ζωῆς πάνω σέ νέες ἀρχές μπορεῖ νά συντελεστεῖ μόνο μέ τή συγκέντρωση ὅλων τῶν μέσων κοινωνικῆς ὑπαρξῆς στά χέρια τῆς ἐπιτροπῆς καί μέ τήν κήρυξη τῆς χειρονακτικῆς ἐργασίας ὡς ὑποχρεωτικῆς γιά ὅλους.

Ἡ ἐπιτροπή, ἀμέσως μόλις γίνει ἡ ἀνατροπή τῶν σημερινῶν θεσμῶν, θά ἀνακηρύξει τά πάντα κοινωνική ιδιοκτησία καί θά προτείνει τήν ἴδρυση ἐργατικῶν συνεταιρισμῶν (Artels) καί ταυτόχρονα θά ἐκδώσει στατιστικούς πίνακες, πού θά καταρτίζονται ἀπό ἐμπειρογνώμονες καί θά δείχνουν ποιοί βιομηχανικοί κλάδοι εἶναι πιό ἀναγκαῖοι στό δεδομένο μέρος καί ποιές περυστάσεις μπορεῖ νά δυσκολέψουν τοῦτο ἡ ἐκεῖνο τό ἐπίπεδο ἀπασχόλησης.

Μέσα σέ ὀρισμένες μέρες, πού προβλέπονται γιά τήν ἀνατροπή καί γιά τήν ἀναπόφευκτη ἀναμπουμπούλα πού θά ἐπακολουθήσει, τό κάθε ἄτομο ὀφείλει νά ἐνταχθεῖ, μέ δική του ἐπιλογή, στό ἓνα ἢ στό ἄλλο ἐργατικό ἀρτέλ... Ὅσοι μείνουν παράμερα καί δέν ἐνταχθοῦν σέ ἐργατική ὁμάδα δίχως νά ἐπικαλεστοῦν βάσιμους λόγους, δέν ἔχουν δικαίωμα εἰσόδου στά κοινά ἐστιατόρια, στά ὑπνωτήρια, στά κάθε λογῆς οἰκήματα, πού προορίζονται γιά τήν ἱκανοποίηση διαφόρων ἀναγκῶν τῶν ἐργατῶν-ἀδελφῶν ἢ γιά τήν ἐναποθήκευση ἐτοιμῆς παραγωγῆς καί πρώτων ὑλῶν, τροφίμων καί ἐργαλείων γιά ὅλα τά μέλη τῆς ἐργατικῆς κοινωνίας πού ἐγκαθιδρύθηκε. Μέ λίγα λόγια, ὅποιος δέν ἐνταχθεῖ δίχως νά ἔχει βάσιμους λόγους σ' ἓνα ἀρτέλ, θά στερηθεῖ τά μέσα διαβίωσης. Θά εἶναι κλειστοί γι' αὐτόν ὅλοι οἱ δρόμοι, ὅλα τά μέσα ἐπικοινωνίας καί θά τοῦ μένει μόνο μιὰ διέξοδος : ἡ δουλειά, ἡ θάνατος».

Τό κάθε ἀρτέλ ἐκλέγει τόν ἐκτιμητή του (otzienschtschik), πού ρυθμίζει τήν πορεία τῆς ἐργασίας, τηρεῖ τά βιβλία ὅπου καταγράφεται ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση, καθώς καί ἡ παραγωγικότητα τοῦ κάθε ἐργάτη καί πού χρησιμεύει ὡς συνδετικός κρίκος ἀνάμεσα στό ἀρτέλ καί τό κοινό τοπικό γραφεῖο. Τό γραφεῖο, πού ἀπαρτίζεται ἀπό αἰρετά μέλη ὅλων τῶν τοπικῶν ἀρτέλ, προβαίνει σέ ἀνταλλαγές μεταξὺ τῶν ἀρτέλ, διευθύνει ὅλα τά κοινωνικά ἰδρύματα (ὑπνωτήρια, ἐστιατόρια, σχολεῖα, νοσοκομεῖα) καί κατευθύνει ὅλες τίς κοινωνικές δραστηριότητες :

«Όλες οι κοινές δραστηριότητες διευθύνονται απ' τα γραφεία, ενώ όλες οι ατομικές, όπου απαιτείται ιδιαίτερη επιδεξιότητα και πείρα, εκτελούνται απ' τό κάθε αρτέλ ξεχωριστά».

Στή συνέχεια παρατίθεται ένας διεξοδικός κανονισμός αγωγής, εργάσιμου χρόνου, διατροφής των παιδιών, απαλλαγής των έφευρετών απ' τήν εργασία κτλ.

«Μέ τήν πλήρη δημοσιότητα, μέ τήν πλήρη γνώση τής δραστηριότητας του καθενός, θά εξαφανιστεί μιά γιά πάντα κάθε φιλοδοξία, όπως τήν εννοούν σήμερα, και κάθε ψέμμα... τότε επιδίωξη του καθενός θά είναι νά παράγει γιά τήν κοινωνία όσο τό δυνατό περισσότερα και νά καταναλώνει όσο τό δυνατό λιγότερα. Κάθε υπερηφάνεια και κάθε φιλοδοξία των αιδριανών εργατών θά βρίσκεται στή συνειδητοποίηση τής ωφελιμότητάς τους γιά τήν κοινωνία».

Λαμπρό δείγμα κομμουνισμού του στραώνα ! Βρίσκουμε εδώ τά πάντα : κοινά ύπνωτήρια, κοινά έστιατόρια, εκτιμητές και γραφεία, που κανονίζουν τήν αγωγή, τήν παραγωγή, τήν κατανάλωση, μέ μιά λέξη τό σύνολο τής κοινωνικής δραστηριότητας και επικεφαλής όλων, σάν ύπατος καθοδηγητής, ή ανώνυμη και άγνωστη «*επιτροπή μας*». Νά τί θά πεί άνόθευτος «*άντιανταρχισμός!*

Γιά νά δοθεί σ' αυτό τό άνόητο σχέδιο πρακτικής οργάνωσης ή επίφαση κάποιου θεωρητικού ύπόβαθρου, κόλλησαν άκριβώς κάτω απ' τόν τίτλο του άρθρου μιά μικρή παρατήρηση :

«Όσοι επιθυμούν διεξοδική θεωρητική ανάπτυξη των βασικών μας θέσεων, θά τή βρουν στο έκδομένο από έμās έργο : «*Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*»».

Πράγματι, σέ κάθε τεύχος του «Κολοκόλ» του 1870²⁶² δίπλα στήν άγγελία γιά τό προσκλητήριο του Μπακούνιν «Πρός τους άξιωματικούς του ρωσικού στρατού» και γιά τά δυό τεύχη τής «Λαϊκής Τιμωρίας», υπήρχε και ή άγγελία γιά τή ρωσική μετάφραση του Μανιφέστου του (γερμανικού) Κομμουνιστικού Κόμματος του 1847 (τιμή 1 φράγκο). Έκμεταλλευόμενος αυτό τό Μανιφέστο στή Ρωσία προκειμένου νά έμπνεύσει έμπιστοσύνη στις ταταρικές φαντασιώσεις του, ό Μπακούνιν, ταυτόχρονα, διαμέσου τής Συμμαχίας στις χώρες τής Δύσης, χαρακτήριζε τό

ἴδιο αὐτό Μανιφέστο ἔργο ἀρχαιρετικό, πού κηρύσσει τήν ὀλέθρια διδασκαλία τοῦ γερμανικοῦ αὐταρχικοῦ κομμουνισμοῦ (βλ. ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Ρίμινι, λόγο τοῦ Γκυγιώμ στή Χάγη, «Bulletin Jurassien» ἀρ. 10-11, «Federacion» τῆς Βαρκελώνης κλπ.).

Τώρα, πού ὁ καθένας ξέρεي ποιό ρόλο προορίζεται νά παίξει «ἡ ἐπιτροπή μας», θά τοῦ εἶναι εὐεξήγητο αὐτό τό ἀνταγωνιστικό μίσος πρὸς τό κράτος καί πρὸς κάθε συγκέντρωση δυνάμεων τῶν ἐργατῶν. Στήν πραγματικότητα, ὅσο ἡ ἐργατική τάξη θά ἔχει τά ἀντιπροσωπευτικά της ὄργανα, οἱ κ.κ. Μπακούνιν καί Νετσάγιεφ, πού ἀλωνίζουν μέ τό προσωπεῖο τῆς «ἐπιτροπῆς μας», δέν θά καταφέρουν νά γίνουν ιδιοκτῆτες τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου καί δέ θά μπορέσουν νά δρέψουν τοὺς καρπούς τῆς γενναιόψυχης ἐκείνης φιλοδοξίας, πού τόσο ἀδημονοῦν νά ἐμπνεύσουν στοὺς ἄλλους : νά δουλεύεις πολὺ γιά νά καταναλώ-νεις λίγο !

2. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΚΑΤΗΧΗΣΗ

Ὁ Νετσάγιεφ ἔκρυβε μέ μεγάλη ἐπιμέλεια ἓνα μικρό κρυπτογραφικό βιβλιαράκι, πού ὀνομαζόταν «Ἡ ἐπαναστατική κατήχηση»²⁶³. Ἰσχυριζόταν ὅτι τό νά ἔχει κανεῖς αὐτό τό βιβλιαράκι ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο προνόμιο γιά κάθε ἀπεσταλμένο ἢ πράκτορα τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως. Ὅλες οἱ καταθέσεις στό δικαστήριο καί οἱ ἀδιάσειστες ἀποδείξεις πού παρουσίασαν οἱ συνήγοροι μαρτυροῦν πῶς αὐτή τήν κατάχρηση τήν ἔγραψε ὁ Μπακούνιν, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε δέν τόλμησε ποτέ νά ἀρνηθεῖ τήν πατρότητά της. Ἐξάλλου, ἡ μορφή καί τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ἔργου δείχνουν ὀλοφάνερα ὅτι προέρχεται ἀπ' τήν ἴδια πηγή ἀπ' ὅπου προέρχονται καί τά μυστικά καταστατικά, οἱ «Λόγοι», οἱ προκηρύξεις καί ἡ «Λαϊκή τιμωρία», γιά τά ὅποια ἔχουμε ἤδη μιλήσει. Αὐτό εἶναι ἀπλῶς τό συμπλήρωμά τους. Αὐτοί οἱ παντοκταλυτές ἀναρχικοί, πού θέλουν νά ἀμορφοποιήσουν τά πάντα, γιά νά ἐγκαθιδρύνουν τήν ἀναρχία, στό ἠθικό πεδίο φθάνουν στό ἀποκορύφωμα τῆς ἀστικῆς ἀνηθικότητος. Οἱ ἀναγνώστες μπόρεσαν ἤδη ἀπό μερικά μικρά δείγματα νά βγάλουν κρίση γιά τή

συμμαχίτικη ήθικη, πού τά δόγματά της, καθαρά χριστιανικής καταγωγής, τά είχαν επεξεργαστεί στην έντέλεια οί διάφοροι Έσκομπάρ του 17ου αιώνα²⁶⁴. Η Συμμαχία άπλώς διογκώνει μέχρι παραλογισμού τό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ήθικῆς καί αντί τῆς Ἱερᾶς Καθολικῆς, Ἀποστολικῆς, Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἰησουϊτῶν, θέτει τήν ἀρχιαναρχική καί παντοκαταλύτρα «ιερή ἐπαναστατική υπόθεση». Η ἐπαναστατική κατήχηση εἶναι ὁ ἐπίσημος κώδικας αὐτῆς τῆς ήθικῆς, πού αὐτή τή φορά ἐκτίθεται συστηματικά καί μέ ἀπόλυτη εἰλικρίνεια. Τήν παραθέτουμε αὐτούσια, ὅπως ἀκριβῶς διαβάστηκε στή συνεδρίαση τοῦ δικαστηρίου στίς 8 Ἰουλίου 1871.

«Οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ ἐπαναστάτη ἀπέναντι στόν ἑαυτόν του

§ 1. Ὁ ἐπαναστάτης εἶναι ἓνας ἄνθρωπος καταδικασμένος. Δέν ἔχει προσωπικά συμφέροντα, ὑποθέσεις, αἰσθήματα, συμπάθειες, περιουσία, οὔτε καν ἓνα ὄνομα. Γι' αὐτόν ὅλα ὑποτάσσονται σέ ἓνα καί μόνο συμφέρον, σέ μιᾶ σκέψη, σέ ἓνα πάθος — στήν ἐπανάσταση.

§ 2. Στά βάθη τῆς ὑπαρξῆς του, ὄχι μόνο στά λόγια, ἀλλά στήν πράξη διέκοψε κάθε σχέση μέ τήν ἀστική κατάσταση πραγμάτων καί μέ ὅλον τόν πολιτισμένο κόσμο, μέ ὅλους τοὺς νόμους, μέ ὅλους τοὺς τύπους τῆς εὐπρέπειας, τίς καθιερωμένες συμβάσεις καί τήν ήθική αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Αὐτός ὁ κόσμος εἶναι ἀμείλικτος ἐχθρός του κι ἂν ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ σ' αὐτόν, τό κάνει μόνο γιά νά τόν καταλύσει πιό σίγουρα.

§ 3. Ὁ ἐπαναστάτης περιφρονεῖ κάθε δογματοποίηση καί ἀρνεῖται τήν ἐπιστήμη τοῦ σημερινοῦ κόσμου, ἀφήνοντάς την στίς ἐπερχόμενες γενιές. Γνωρίζει μόνο μιᾶ ἐπιστήμη, τήν ἐπιστήμη τῆς καταστροφῆς. Γι' αὐτόν καί μόνο τό λόγο σπουδάζει μηχανική, φυσική, χημεία καί, ἴσως, ἱατρική. Γιά τόν ἴδιο λόγο σπουδάζει νύχτα καί μέρα τή ζωντανή ἐπιστήμη — τοὺς ἀνθρώπους, τό χαρακτήρα, τή θέση καί ὅλες τίς συνθήκες τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ συστήματος σ' ὅλα τά ἐνδεχόμενα πεδία. Ἕνας καί πάλι εἶναι ὁ σκοπός, τό πιό γρήγορο καί τό πιό σίγουρο γκρέμισμα αὐτοῦ τοῦ βρώμικου (pro-gany) κοινωνικοῦ συστήματος.

§ 4. Περιφρονεῖ τήν κοινή γνώμη. Περιφρονεῖ καί μισεῖ ὅλες τίς δοξασίες καί ἐκδηλώσεις τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς ήθικῆς. Ἡθικό γι' αὐτόν εἶναι καθετί, πού διευκολύνει τό θρίαμβο τῆς ἐπανάστασης. Ἀνήθικο καί ἐγκληματικό καθετί, πού τόν ἐμποδίζει.

§ 5. Ὁ ἐπαναστάτης εἶναι ἓνας ἄνθρωπος καταδικασμένος, (πού δέν ἀνήκει πιά στόν ἑαυτό του)*, ἀνελέητος γιά τό Κράτος καί γενικά γιά ὅλη

* — στή γαλλική ἐκδοση λείπει ἡ φράση πού εἶναι σέ παρένθεση (Σημ. τῆς γερ. ἐκδ.).

τήν πολιτισμένη ταξική κοινωνία. Δέν πρέπει νά περιμένει γιά τόν ἑαυτό του κανένα ἔλεος. Ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί στήν κοινωνία ὑπάρχει ἓνας κρυφός ἢ φανερός, ἀλλά ἀσταμάτητος καί ἀδυσώπητος πόλεμος ζωῆς ἢ θανάτου. Πρέπει νά ἐκγυμνάσει τόν ἑαυτό του γιά νά ἀντέχει σέ ὅλα τά μαρτύρια.

§ 6. Σκληρός πρὸς τόν ἑαυτό του, πρέπει νά εἶναι σκληρός καί γιά τούς ἄλλους. Ὅλα τὰ εὐγενῆ καί λεπτεπίλεπτα αἰσθήματα συγγένειας, φιλίας, ἀγάπης, εὐγνωμοσύνης πρέπει νά τὰ πνίξει μέσα του μέ τό ἓνα καί μοναδικό ψυχρό πάθος τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἔργου. Γι' αὐτόν ὑπάρχει μόνο μιά ἀπόλαυση, μιά παρηγοριά, μιά ἀνταμοιβή καί ἱκανοποίηση : ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπανάστασης. Νύχτα καί μέρα πρέπει νά τόν κατέχει μιά σκέψη, ἓνας σκοπός : ἡ ἀμείλικτη καταστροφή. Βαδίζοντας ψύχραιμος καί ἀκούραστος πρὸς τό σκοπό αὐτό, πρέπει νά εἶναι ἔτοιμος νά πεθάνει καί ὁ ἴδιος καί νά θανατώσει μέ τὰ ἴδια του τὰ χέρια τόν καθένα, πού θά σταθεῖ ἐμπόδιο στήν πραγματοποίησή του.

§ 7. Ἡ φύση τοῦ ἀληθινοῦ ἐπαναστάτη ἀποκλείει κάθε ρωμαντισμό, κάθε εὐαισθησία, ἐνθουσιασμό καί παραφορά. Ἀποκλείει ἀκόμα καί τό προσωπικό μίσος καί τήν ἐκδίκηση. Τό ἐπαναστατικό πάθος, πού τοῦ γίνεται καθημερινή καί ἀδιάκοπη συνήθεια, πρέπει νά συνδυάζεται μέ τόν ψυχρό ὑπολογισμό. Παντοῦ καί πάντα πρέπει νά στέκεται ὄχι ἐκεῖ, ὅπου τόν προτρέπουν οἱ προσωπικές κλίσεις του, ἀλλά ἐκεῖ ὅπου τοῦ ἐπιτάσσει τό γενικό συμφέρον τῆς ἐπανάστασης.

Οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ ἐπαναστάτη πρὸς τούς ἐπαναστάτες συντροφούς του

§ 8. Φίλος καί προσφιλὴς γιά τόν ἐπαναστάτη μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἐκεῖνος, πού ἀπέδειξε ἔμπρακτα ὅτι εἶναι κι αὐτός ἄνθρωπος τῆς ἐπανάστασης, ὅπως καί ὁ ἴδιος. Τό μέτρο τῆς φιλίας, τῆς ἀφοσίωσης καί τῶν ἄλλων ὑποχρεώσεων ἀπέναντι σ' ἓναν τέτοιο σύντροφο καθορίζεται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπ' τό βαθμό τῆς ὠφελιμότητός του στήν ὑπόθεση τοῦ πρακτικοῦ ἔργου τῆς παντοκαταλύτρας (vserasruschitelnoi) ἐπανάστασης.

§ 9. Εἶναι περιττό νά γίνει λόγος γιά τήν ἀλληλεγγύη τῶν ἐπαναστατῶν : σ' αὐτήν ἔγκειται ὅλη ἡ δύναμη τῆς ἐπαναστατικῆς ὑπόθεσης. Οἱ ἐπαναστάτες-σύντροφοι, πού στέκονται στό ἴδιο ἐπίπεδο ἐπαναστατικῆς ἀντίληψης καί πάθους, πρέπει, κατὰ τό δυνατόν, νά συζητοῦν ἀπό κοινού ὅλα τὰ μέγιστα προβλήματα καί νά τὰ ἐπιλύουν ὁμόφωνα. Γιά τήν ἐκτέλεση τοῦ σχεδίου πού ἀποφασίστηκε, ὁ καθένας πρέπει νά ὑπολογίζει, κατὰ τό δυνατόν, μόνο στόν ἑαυτό του. Ὅταν πρόκειται νά γίνουν καθαρὰ καταστρεπτικές ἐνέργειες, ὁ καθένας πρέπει νά ἐνεργεῖ μόνος του καί νά προσφεύγει γιά συμβουλή καί βοήθεια τῶν συντρόφων, μόνο ὅταν αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο γιά τήν ἐπιτυχία.

§ 10. Ὁ κάθε σύντροφος πρέπει νά χει στά χέρια του κάμποσους ἐπαναστάτες δεύτερης καί τρίτης κατηγορίας, δηλαδή ὄχι ἀπόλυτα μεμνημένους. Πρέπει νά τοὺς βλέπει σάν ἓνα μέρος τοῦ γενικοῦ ἐπαναστατικοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει τεθεῖ στή διάθεσή του. Πρέπει νά ξοδεύει μέ φειδῶ τό μερίδιό του

κεφαλαίου του, φροντίζοντας να άντλεί άπ' αυτό τό μεγαλύτερο όφελος. Τόν έαυτό του τόν βλέπει σάν κεφάλαιο καταδικασμένο να αναλωθεί για τό θρίαμμο τής επανάστασης, αλλά μόνο σάν ένα τέτοιο κεφάλαιο, πού αυτός μόνος του, δίχως τή συγκατάθεση όλης τής συντροφιάς τών άπόλυτα μεμνημένων, δέ μπορεί να διαθέσει.

§ 11. "Όταν ένας σύντροφος βρεθεί σέ κίνδυνο, ό επαναστάτης, προκειμένου να δώσει λύση στό πρόβλημα άν πρέπει να τόν σώσει ή όχι, δέν πρέπει να κρίνει μέ βάση τά όποιαδήποτε προσωπικά συναισθήματα, αλλά μόνο μέ βάση τό όφελος για τήν επαναστατική ύπόθεση. Για τούτο όφείλει να ζυγίσει τό όφελος, πού θά προσφέρει στό σύντροφο, άπ' τή μιá μεριά, καί, άπ' τήν άλλη, τήν άπώλεια τών επαναστατικών δυνάμεων πού θά απαιτηθοϋν για τήν άπελευθέρωσή του καί να αποφασίσει καταπαώς θά γύρει ή ζυγαριά.

Οί ύποχρεώσεις τοϋ επαναστάτη άπέναντι στην κοινωνία

§ 12. "Η άπόφαση για να γίνει δεκτό στην έταιρία ένα νέο μέλος, πού έδειξε ποιός είναι όχι μέ λόγια, αλλά μέ έργα, δέ μπορεί να παρθεί άλλιώς παρά όμόφωνα.

§ 13. "Ο επαναστάτης είσχωρεϊ στόν κόσμο τοϋ κράτους, στόν κόσμο τών τάξεων, στόν άποκαλούμενο πολιτισμένο κόσμο καί ζεί σ' αυτόν μόνο διότι πιστεύει στην πλήρη καί γρήγορη καταστροφή του. Δέν είναι επαναστάτης, όποιος αισθάνεται καί τήν παραμικρή λύπη γι' αυτόν τόν κόσμο. Δέν πρέπει να διστάζει μπροστά στό ξεκαθάρισμα καταστάσεων, στή συντριβή σχέσεων ή στην έξόντωση όποιοιδήποτε ανθρώπων, πού ανήκει σ' αυτόν τόν κόσμο. Πρέπει να αισθάνεται τό ίδιο μίσος για τούς πάντες καί τά πάντα. Τόσο τό χειρότερο γι' αυτόν, άν έχει σ' αυτόν τόν κόσμο συγγενικούς, φίλικούς καί συναισθηματικούς δεσμούς. Δέν είναι επαναστάτης, άν αυτοί οί δεσμοί μποροϋν να συγκρατήσουν τό χέρι του.

§ 14. "Έχοντας σκοπό τήν άνελέητη καταστροφή, ό επαναστάτης μπορεί καί συχνά μάλιστα αναγκάζεται να ζεί μέσα στην κοινωνία, δείχνοντας έντελώς διαφορετικός άπ' αυτό πού είναι στην πραγματικότητα. "Ο επαναστάτης πρέπει να διεισδύει παντού, σ' όλες τίς άνώτερες καί μεσαίες τάξεις, στό έμπορικό μαγαζί, στην εκκλησία, στό άριστοκρατικό παλάτι, στόν κόσμο τής γραφειοκρατίας, τοϋ στρατοϋ, τών λογοτεχνών, στό *III Γραφείο*» (μυστική άστυνομία) «άκόμα καί στά άνάκτορα τοϋ αυτοκράτορα.

§ 15. "Όλη αυτή ή βρώμικη κοινωνία πρέπει να χωριστεί σέ μερικές κατηγορίες : πρώτη είναι ή κατηγορία τών άμεσα καταδικασμένων σέ θάνατο. Οί σύντροφοι μποροϋν να καταρτίσουν έναν κατάλογο αυτών τών προγραμμένων, ακολουθώντας μιá σειρά άνάλογα μέ τό βαθμό πού μποροϋν να βλάψουν τήν επιτυχία τοϋ επαναστατικοϋ έργου, ώστε οί πρώτοι στόν κατάλογο να βγοϋν άπ' τή μέση νωρίτερα άπ' τούς δεϋτερους.

§ 16. Στην κατάρτιση τών καταλόγων αυτών καί στόν καθορισμό τής σειράς πού αναφέραμε, δέν πρέπει διόλου να μάς καθοδηγεί τό βάρος τοϋ εγκλήματος πού βαρύνει προσωπικά έναν άνθρωπο, ούτε άκόμα καί τό μίσος

πού έχει προκαλέσει στην εταιρία ή στο λαό. Αυτό το έγκλημα και αυτό το μίσος μπορούν να αποβούν κατά ένα μέρος ακόμα και χρήσιμα, συντελώντας στην υποκίνηση της λαϊκής εξέγερσης. Όφειλει να μάς καθοδηγεί το μέτρο της ωφέλειας που πρέπει να προκύψει για την επαναστατική υπόθεση απ' το θάνατο ενός συγκεκριμένου προσώπου. Στην πρώτη γραμμή, συνεπώς, πρέπει να εξοντώνονται άνθρωποι ιδιαίτερα επιζήμιοι για την εταναστατική οργάνωση ή άνθρωποι, που ο ξαφνικός και βίαιος θάνατός τους μπορεί να φέρει το μεγαλύτερο φόβο στην κυβέρνηση και να κλονίσει τη δύναμή της, με την απώλεια έξυπνων και δραστήριων στελεχών της.

§ 17. Η δεύτερη κατηγορία πρέπει να αποτελείται από ανθρώπους, που τους χαρίζεται προσωρινά (!) «ή ζωή» ώστε με τις θηριώδεις εγκληματικές πράξεις τους να σπρώξουν το λαό έως την αναπότρεπτη εξέγερση.

§ 18. Στην τρίτη κατηγορία ανήκουν ένα σωρό ύψηλά ιστάμενα κτήνη ή προσωπικότητες, που δεν διακρίνονται για το πολύ μυαλό ή την ενεργητικότητα τους, αλλά, από τη θέση που κατέχουν, διαθέτουν πλούτη, σχέσεις, επιρροή, δύναμη. Πρέπει να τους εκμεταλλευθούμε ολόπλευρα, με το να τους τυλίγουμε, να τους μπερδεύουμε και, αν είναι δυνατό, *μαθαίνοντας τις κρυφές βρωμοδουλειές τους*, να τους κάνουμε υποχείριούς μας. Η έξουσία που διαθέτουν, ή επιρροή, οι σχέσεις και η δύναμή τους γίνονται έτσι ανεξάντλητος θησαυρός και πολύτιμη βοήθεια για διάφορα έργα.

§ 19. Η τέταρτη κατηγορία απαρτίζεται από φιλόδοξους αξιωματούχους και φιλελεύθερους διαφόρων αποχρώσεων. Μ' αυτούς ή συνωμοσία μπορεί να γίνει με βάση το ίδιο το δικό τους πρόγραμμα: *κάνεις πώς τους ακολουθεί τυφλά, ταυτόχρονα, όμως τους βάζεις στο χέρι, μαθαίνεις τα μυστικά τους, τους εκθέτεις ανεπανόρθωτα*, ώστε να μην μπορούν πια να κάνουν πίσω και με αυτών το χέρι φέρνεις αναστάτωση στο κράτος.

§ 20. Πέμπτη κατηγορία είναι οι δογματικοί, οι συνωμότες, οι επαναστάτες, όλοι εκείνοι, που φλυαρούν στις όμιλγυρες και από τα έντυπα. Αυτούς πρέπει συνεχώς να τους σπρώχνουμε και τους τραβούμε μπροστά σε πρακτικές, παρακινδυνευμένες εκδηλώσεις, με επακόλουθο την εξαφάνιση των πολλών και την επαναστατική επεξεργασία των ολίγων.

§ 21. Έκτη και σπουδαία κατηγορία είναι οι γυναίκες, που πρέπει να τις χωρίσουμε σε τρεις βασικές τάξεις. Στην πρώτη τάξη ανήκουν οι επιπόλαιες, οι άνοητες, οι άψυχες γυναίκες, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στις περιπτώσεις που αναφέρονται στους άνδρες της τρίτης και τέταρτης κατηγορίας. Στη δεύτερη τάξη ανήκουν οι ένθερμες, οι άφοσιωμένες, οι ικανές γυναίκες, που όμως δεν είναι δικές μας, διότι δεν δουλεύτηκαν αρκετά, ώστε να φθάσουν σε μία αληθινά έμπρακτη και χωρίς πολλά λόγια επαναστατική αντίληψη. Αυτές πρέπει να τις χρησιμοποιούμε, όπως τους άνδρες της πέμπτης κατηγορίας. Τέλος, έρχονται οι γυναίκες που είναι ολότελα δικές μας, δηλαδή είναι απόλυτα μεμυημένες και έχουν έξ ολόκληρου ένστερνισθεί το πρόγραμμά μας. Όφείλουμε να τις βλέπουμε σαν τον πιο πολύτιμο θησαυρό μας. Δίχως τη βοήθειά τους δε μπορούμε να τα βγάλουμε πέρα.

Οἱ ὑποχρεώσεις τῆς ἔνωσης ἀπέναντι στοῦ λαοῦ.

§ 22. Ἡ ἔνωση δέν ἔχει ἄλλο σκοπό, ἔξω ἀπ' τήν πλήρη ἀπελευθέρωση καί εὐτυχία τοῦ λαοῦ, δηλαδή τοῦ κόσμου τῆς χειρωνακτικῆς δουλειᾶς (tschernoraboschii lioud). Πιστεύοντας, ὅμως, ὅτι αὐτή ἡ ἀπελευθέρωση καί αὐτή ἡ εὐτυχία μποροῦν νά ἐπιτευχθοῦν μόνο μέ τήν παντοκαταλύτρα λαϊκή ἐπανάσταση, ἡ ἔνωση θά συμβάλλει μέ ὅλα τά μέσα καί τίς δυνάμεις της στό νά ἀναπτύσσονται καί νά πληθαίνουν τά δεινά καί τά κακά, πού πρέπει, ἐπιτέλους, νά κάνουν τό λαό νά χάσει τήν ὑπομονή του καί νά τόν παρακινήσουν πρός μιᾶ ἀποφασιστική ἐξέγερση.

§ 23. Ὅταν ἡ ἔνωση μιλάει γιά λαϊκή ἐπανάσταση δέν ἐννοεῖ ἕνα κατευθυνόμενο κίνημα σύμφωνα μέ τό δυτικό κλασικό πρότυπο, ἕνα κίνημα, πού κόλωσε πάντα μπροστά στήν ιδιοκτησία καί τήν παραδοσιακή κοινωνική τάξη τοῦ λεγόμενου πολιτισμοῦ καί τῆς ἠθικῆς, πού περιοριζόταν ἴσαμε τώρα στό νά ἀνατρέπει μιᾶ πολιτική μορφή καί νά τήν ἀντικαθιστᾷ μέ μιάν ἄλλη καί πού πάσχιζε νά κατασκευάσει τό λεγόμενο ἐπαναστατικό κράτος. Σωτήρια γιά τό λαό μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἡ ἐπανάσταση ἐκείνη, πού ἐξαφανίζει ἀπ' τή ρίζα της κάθε κρατική δομή καί καταστρέφει κάθε παράδοση, σύστημα καί τάξη κρατικῆς μορφῆς στή Ρωσία.

§ 24. Συνεπῶς, ἡ ἔνωση δέ σκοπεύει νά ἐπιβάλλει στό λαό ὁποιαδήποτε ὀργάνωση ἀπ' τά πάνω. Ἡ μελλοντική ὀργάνωση θά προέλθει ἀναμφίβολα ἀπ' τό λαϊκό κίνημα καί τῇ ζωῇ. Αὐτό, ὅμως, εἶναι ἔργο τῶν ἐπερχόμενων γενιῶν. Ἔργο δικό μας εἶναι ἡ τρομερή, ὀλοκληρωτική, ἀνελέητη καί γενική καταστροφή.

§ 25. Γιά τοῦτο, πλησιάζοντας τό λαό, ὀφείλουμε πρῶτα ἀπ' ὅλα νά συνδεθοῦμε μέ ἐκεῖνα τά στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς ζωῆς, τά ὁποῖα, ἀπό τότε πού ἱδρύθηκε τό κράτος τῆς Μόσχας, δέν ἔπαψαν νά στρέφονται, ὄχι στά λόγια ἀλλά μέ ἔργα, ἐνάντια σέ καθετί πού ἄμεσα ἢ ἔμμεσα συνδεόταν μέ τό κράτος, ἐνάντια στήν τάξη τῶν εὐγενῶν, τῇ γραφειοκρατία, τοὺς παπάδες, τοὺς χονδρέμπορους καί τοὺς μικρέμπορους, ἐνάντια σ' ὅλους τοὺς ἐκμεταλλευτές τοῦ λαοῦ. Πρέπει νά ἐνωθοῦμε μέ τόν γενναῖο κόσμο τῶν ληιστῶν, πού εἶναι οἱ μόνοι γνήσιοι ἐπαναστάτες στή Ρωσία.

§ 26. Ἡ ἔνωση αὐτοῦ τοῦ κόσμου σέ μιᾶ ἀκαταμάχητη καί παντοκαταλύτρα δύναμη, νά ποιοῦ εἶναι τό καθῆκον μας, νά ποιά εἶναι ὅλη μας ἡ ὀργάνωση καί συνωμοσία».

Τό νά κάνει κανεῖς κριτική σ' ἕνα τέτοιο ἀριστούργημα θά σήμαινε νά τοῦ χαλάσει ὅλο τό γοῦστο. Θά σήμαινε ἐπίσης ὅτι παίρνει πολύ στά σοβαρά αὐτόν τόν ἀμορφοποιό παντοκαταλυτή, πού σκαρφίστηκε νά συνοψίσει σ' ἕνα καί τό αὐτό πρόσωπο τόν Ροῦντολφ φόν Γκέρολσταϊν, τόν Μοντεχρήστο, τόν Κάρλ Μόορ καί τόν Ρομπέρ Μακαίρ²⁶⁵. Θά περιοριστοῦμε ἀπλῶς νά διαπι-

στώσουμε, κάνοντας μιά αντιπαραβολή, τήν ταύτιση τοῦ πνεύματος, ἀλλά ἀκόμα καί τοῦ γράμματος τῆς κατήχησης, ἔξω ἀπό μερικές κραυγαλέες ὑπερβολές, μέ τά μυστικά καταστατικά καί τά ἄλλα ρωσικά ἔργα τῆς Συμμαχίας.

Οἱ τρεῖς βαθμοί μύησης τῶν μυστικῶν καταστατικῶν τῆς Συμμαχίας ἐπαναλαμβάνονται στήν § 10 τῆς κατήχησης, ὅπου γίνεται λόγος γιά «ἐπαναστάτες δεύτερης καί τρίτης κατηγορίας... ὄχι ἀπόλυτα μεμνημένους». — Τά καθήκοντα τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν, πού καθορίζονται στό ἄρθρο 6 τοῦ καταστατικοῦ τους, συμπίπτουν μέ τά καθήκοντα πού ἐκτίθενται στίς §§ 1 καί 13 τῆς κατήχησης. — Οἱ ὅροι, μέ τούς ὁποίους οἱ ἀδελφοί μποροῦν νά καταλαμβάνουν θέσεις κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων, «ἐκτίθενται μέ πιό μεγάλη πληρότητα» στήν § 14 τῆς κατήχησης, ὅπου τούς δίνεται νά καταλάβουν ὅτι μποροῦν νά ἐνταχθοῦν στήν ἀστυνομία, ἂν τούς δοθεῖ ἐντολή. — Ἡ συμβουλή, πού δίνεται στούς ἀδελφούς (καταστατικό, ἄρθρο 9), νά ἀλληλοσυσκέπτονται, ἐπαναλαμβάνεται στήν § 9 τῆς κατήχησης. — Στά ἄρθρα 2, 3, 6 τοῦ προγράμματος τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν ὁ χαρακτήρας τῆς ἐπανάστασης ἀπεικονίζεται μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὅπως καί στίς §§ 22 καί 23 τῆς κατήχησης. — Οἱ Ἰακωβίνοι, πού μνημονεύονται στό ἄρθρο 4 τοῦ προγράμματος, μετατρέπονται στήν § 20 τῆς κατήχησης σέ μιά παραλλαγή «ἀνθρώπων πέμπτης κατηγορίας», τούς ὁποίους καί τά δύο κείμενα καταδικάζουν σέ θάνατο. — Οἱ σκέψεις, πού διατυπώνονται στά ἄρθρα 5 καί 8 τοῦ προγράμματος γιά τήν πορεία μιᾶς γνήσιας ἀναρχικῆς ἐπανάστασης, εἶναι οἱ ἴδιες μέ ἐκεῖνες τῆς § 24 τῆς κατήχησης.

Ἡ καταδίκη τῆς ἐπιστήμης στήν § 3 τῆς κατήχησης ἐπαναλαμβάνεται σ' ὅλα τά ρωσικά κείμενα. Ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ ληστῆ σάν πρότυπο ἐπαναστάτη, πού μόλις σκιαγραφεῖται στούς «Λόγους», ὁμολογεῖται ἀπροκάλυπτα καί διακηρύσσεται σ' ὅλα τά ἄλλα ἔργα. Ἡ «πέμπτη κατηγορία», γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος στήν § 20 τῆς κατήχησης, στήν «Τοποθέτηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ προβλήματος» παίρνει τήν ὀνομασία «ἐπαναστάτες τοῦ γραφείου καί ἐπαναστάτες-θιασῶτες τοῦ κράτους». Ἐδῶ, ὅπως καί στίς §§ 25 καί 26 τῆς κατήχησης, διευκρινίζεται ὅτι πρώτη ὑποχρέωση τοῦ ἐπαναστάτη εἶναι νά γίνῃ ληστής. Στίς

«Ἀρχές τῆς ἐπανάστασης» καί στή «Λαϊκή τιμωρία» γίνεται μόνο ἡ ἀρχή τοῦ κηρύγματος τῆς καταστροφῆς τῶν πάντων, γιά τήν ὁποία δημιουργοῦν δέσμευση οἱ §§ 6, 8 καί 26 τῆς κατήχησης, καί τοῦ κηρύγματος συστηματικῶν φόνων, γιά τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος στίς §§ 13, 15, 16 καί 17.

3. ΤΟ ΠΡΟΣΚΛΗΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΥΣ ΤΟΥ ΡΩΣΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Ὡστόσο, ὁ Μπακούνιν θεωροῦσε σκόπιμο νά μήν ἀφήσει καμιᾶ ἀμφιβολία σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τή συμμετοχή του στή λεγόμενη συνωμοσία Νετσάγιεφ. Ἀπηύθυνε ἕνα προσκλήτήριο «Πρός τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ», μέ τήν ἔνδειξη «Γενεύη, Ἰανουάριος 1870» καί μέ τήν ὑπογραφή «Μιχαήλ Μπακούνιν». Ἡ ἀναγγελία τοῦ ὅτι τό προσκλήτήριο αὐτό, «Τιμή 1 φράγκο», εἶναι ἔργο τοῦ Μπακούνιν, ὑπῆρχε σ' ὅλα τά τεύχη τοῦ «Κολοκόλ» τοῦ 1870. Παραθέτουμε μερικές περικοπές ἀπ' αὐτό.

Ἀρχίζει μέ τή δήλωση, πού ἔκανε καί ὁ Νετσάγιεφ στή Ρωσία, ὅτι

«πλησιάζει ἡ στιγμή τῆς τελικῆς ἀναμέτρησης ἀνάμεσα στόν οἶκο τῶν Ρωμανώφ-Χόλσταϊν-Γκότορπ καί τόν ρωσικό λαό, ἀνάμεσα στόν ταταρικό-γερμανικό ζυγό καί τήν πλατιά σλαβική ἀπολύτρωση. Ἡ Ἄνοιξη χτυπάει τήν πόρτα μας καί στίς πρῶτες ἀνοιξιότητες μέρες ἀρχίζει ἡ μάχη... ἡ ἐπαναστική δύναμη εἶναι ἔτοιμη καί μέ μιᾶ τέτοια βαθιά κοί γενική δυσἀρέσκεια τοῦ λαοῦ, σάν κι αὐτή πού ὑπάρχει σήμερα σ' ὅλη τή Ρωσία, ἡ νίκη της εἶναι σίγουρη».

Ὁργάνωση γιά νά καθοδηγηθεῖ αὐτή ἡ ἀναπότρεπτη ἐπανάσταση ὑπάρχει, μιᾶ καί «ἡ μυστική ὀργάνωση εἶναι σάν ἕνα ἐπιτελεῖο τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ καί στρατός ὅλος ὁ λαός».

«Στό κάλεσμα “Πρός τοὺς νεαροὺς στή Ρωσία” ἔλεγα πῶς ὁ Στένκα Ράζιν, πού θά ὀδηγήσει τίς λαϊκές μάζες στήν μέλλουσα συντριβή τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορίας πού ἐπέρχεται ἀκάθεκτα, δέν θά εἶναι ἕνας μοναχικός ἥρωας, ἀλλά ἕνας Στένκα Ράζιν συλλογικός. Ἐπρεπε νά γίνει σαφές, γιά ὅποιον ἔχει λίγο μυαλό, ὅτι, ὅταν τόλεγα αὐτό, ἐννοοῦσα τή μυστική ὀργάνωση, πού σήμερα ὑπάρχει καί δρᾷ, πανίσχυρη μέ τήν πειθαρχία της, φοβερή μέ τήν ἀφοσίωση καί τήν αὐτοθυσία τῶν μελῶν της καί μέ τήν ἀπόλυτη ὑποτα-

γή του κάθε μέλους στίς εντολές και διαταγές της μοναδικής επιτροπής, πού γνωρίζει τους πάντες, αλλά κανείς δεν την γνωρίζει.

Τά μέλη αυτής της επιτροπής έχουν ολότελα απαρνηθεί την προσωπική τους ζωή. Αυτό είναι πού τους παρέχει τό δικαίωμα νά απαιτούν απ' όλα τά μέλη της οργάνωσης νά δείξουν την ίδια απόλυτη αὐταπάρνηση. Αυτόι σέ τέτοιο βαθμό απαρνήθηκαν γιά τόν ἑαυτό τους όλα ὅσα ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἀπληστίας ὄλων τῶν ματαιόδοξων, ἐγωπαθῶν καί ἀρχομανῶν ἀνθρώπων, ὥστε, ἀφοῦ παραιτήθηκαν μιά γιά πάντα ἀπό κάθε προσωπική ιδιοκτησία, ἐπίσημη ἢ δημόσια ἐξουσία καί δύναμη καί γενικά ἀπό κάθε κοινωνική τους καταξίωση, αὐτοκαταδικάστηκαν σέ παντοτινή ἀφάνεια, ἀφήνοντας στούς ἄλλους τή δόξα, τήν ἐξωτερική ἑκτινοβολία καί τήν αἴγλη τῶν ἔργων καί κρατῶντας γιά τόν ἑαυτό τους, ὄχι προσωπικά, ἀλλά συλλογικά, μόνο τήν οὐσία τῶν πραγμάτων.

Ὅπως οἱ ἡσυνίτες, ὄχι ὅμως μέ σκοπό τήν ὑποδούλωση, ἀλλά τήν ἀπολύτρωση τοῦ λαοῦ, ὁ καθένας απ' αὐτούς ἔχει ἀπαρνηθεῖ ἀκόμα καί τή δική του βούληση. Στήν ἐπιτροπή, ὅπως καί σ' ὅλη τήν οργάνωση, δέν εἶναι τό ἄτομο πού σκέφτεται, βουλευέται, ἐνεργεῖ, ἀλλά τό σύνολο. Μιά τέτοια ἀπάρνηση της προσωπικῆς ζωῆς, σκέψης καί βούλησης θά φανεῖ σέ πολλούς ἀδιανόητη ἢ καί ἐξοργιστική. Εἶναι πράγματι δύσκολη, ἀλλά συνάμα ἀπαραίτητη. Θά φανεῖ ιδιαίτερα δύσκολη γιά τοὺς ἀρχάριους καί τοὺς νεοσύλλεκτους στήν οργάνωση, γιά ἀνθρώπους πού δέν ἔξυσνήθισαν τήν κούφια καί μεγαλόστομη ἐπιδειξιμανία, γιά ἀνθρώπους, πού ὑπολήπτονται τήν τιμή, τήν προσωπική ἀξιοπρέπεια καί τό δίκιο καί γενικά αὐτοπαρηγοροῦνται μέ κάποιους ὀραματισμούς μιᾶς κατά φαντασία ἀνθρωπότητας, πίσω απ' τοὺς ὁποίους, στή δική μας ρωσική κοινωνία, προβάλλει ἡ ἀπόλυτη ὑποταγή τῶν πάντων καί τοῦ καθενός στίς συνθήκες της πύο ἀποκρουστικῆς καί χυδαίας πραγματικότητας. Θά φανεῖ δύσκολα γιά κείνους, πού ψάχνουν νά βροῦν στό ἔργο ψυχαγώγηση τοῦ ἐγωῖσμοῦ τους, πρόσχημα γιά μεγαλοστομίες, γιά κείνους πού δέν ἀγαποῦν τό ἴδιο τό ἔργο, ἀλλά τή θεατρική ἀπεικόνιση τοῦ δικοῦ τους προσώπου.

Τό κάθε νέο μέλος προσχωρεῖ στήν οργάνωσή μας ἐθελοντικά, ἔχοντας ἐπίγνωση τοῦ ὅτι, μιά καί προσχώρησε, ἀνήκει πιά σ' αὐτήν κι ὄχι στόν ἑαυτό του. *Ἡ εἴσοδος στήν οργάνωση εἶναι ἐλεύθερη, ἀλλά ἡ ἔξοδος εἶναι ἀδύνατη*, διότι κάθε ἐξερχόμενο μέλος θά ἔθετε ὅπωςδῆποτε σέ κίνδυνο τήν ἴδια τήν ὑπαρξη της οργάνωσης, πού δέν πρέπει νά ἐξαρτιέται απ' τήν ἐπιπολαιότητα, τίς ιδιοτροπίες εἴτε απ' τόν μεγάλο ἢ μικρό βαθμό μέτριοφροσύνης, ἐντιμότητας καί δύναμης ἐνός ἢ περισσότερων ἀτόμων... Καί διότι, προσχωρώντας σ' αὐτήν, ὁ καθένας ὀφείλει νά γνωρίζει ὅτι της προσφέρει τόν ἑαυτό του, μέ ὅσες δυνάμεις, μέσα καί γνώσεις διαθέτει, μέ ὅλη τή ζωή του καί μάλιστα *ἀνεπίστρεπτα*... Αὐτό εἶναι σαφές καί λέγεται ξεκάθαρα στό διακηρυγμένο πρόγραμμα της, πού εἶναι ὑποχρεωτικό τόσο γιά τά μέλη της ἐπιτροπῆς, ὅσο καί γιά ὅλα τά ἄλλα μέλη της, πού δέν ἀνήκουν στήν ἐπιτροπή... Ὅταν ἕνα μέλος ἔχει μέσα του αὐτό τό» (ἐπαναστατικό) «πάθος, τότε

δλα δσα θά τοῦ ζητήσῃ ἡ ὀργάνωση θά τοῦ εἶναι εὐκόλα. Εἶναι γνωστό ὅτι μπροστά στό πάθος δέν ὑπάρχει κανένα ἐμπόδιο. Τό πάθος δέν θεωρεῖ τίποτα ἀδύνατο καί ὅσο πιά ἀνυπέρβλητα φαίνονται τά ἐμπόδια, τόσο πιά πολύ ἐντείνεται ἡ θέληση, ἡ ἱκανότητα καί ἡ δύναμη πού τό πάθος ξυπνάει στόν ἄνθρωπο. "Ὅποιος διακατέχεται ἀπό αὐτό τό» (ἐπαναστατικό) «πάθος μένει ἀ- λώβητος ἀπ' τά μικρά προσωπικά πάθη, πού οὔτε κἀν τά θυσιάζει, διότι δέν ὑπάρχουν πιά μέσα του. "Ένα σοβαρό μέλος τῆς ἐταιρίας ἔχει σκοτωμένο μέσα του κάθε αἶσθημα περιέργειας καί τό καταπολεμᾷ ἀμείλικτα σ' ὅλους τοὺς ἄλλους. Μολονότι θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ἄξιο κάθε ἐμπιστοσύνης καί ἀ- κριβῶς ἐπειδὴ τὴν ἀξίζει καί εἶναι ἄνθρωπος σοβαρός, δέ ζητάει καί δέ θέ- λει νά μαθαίνει τίποτα ἄλλο, ἐκτός ἀπ' αὐτό πού τοῦ χρειάζεται γιὰ νά ἐκ- τελέσει καλύτερα τό ἔργο πού τοῦ ἀνέθεσαν. Μιλάει γιὰ τὴ δουλειά του μόνο μέ κείνον πού τοῦ ἔχουν ὑποδείξει καί λέει μόνο ἐκεῖνα πού τοῦ ἔχουν καθορίσει γιὰ τὴν κάθε περίπτωση. Γενικά, συμμορφώνεται αὐστηρά καί ἀ- πόλυτα σ' ὅλες τίς ἐντολές καί τίς ὁδηγίες πού δίνονται ἀπ' τά πάνω, δίχως νά ρωτᾷ καί δίχως κἀν νά ἐπιδιώκει νά μάθει σέ ποιοῦ βαθμοῦ ὀργάνωσης ἀνήκει ὁ ἴδιος. Εἶναι φυσικό νά ἐπιθυμῇ νά τοῦ ἀναθέτουν ὅσο τό δυνατό πιά πολλές δουλειές, ταυτόχρονα ὅμως ἀναμένει ὑπομονετικά τὴ στιγμή πού θά τοῦ ἐμπιστευθοῦν τὴν κάθε δουλειά.

Μιά τέτοια σιδερένια καί ἀπόλυτη πειθαρχία μπορεῖ νά ξαφνιάσει ἢ καί νά θίξει ἕναν πρωτόπειρο. Δέ θά ξαφνιάσει ὅμως καί δέ θά θίξει, ἀλλά, ἀντίθετα, θά χαροποιήσῃ καί θά καθισχύσῃ κάθε σοβαρό μέλος, κάθε πραγματικά ἐξυπνο καί δυνατό ἄνδρα, φθάνει μόνο νά λειτουργεῖ μέσα του ἐκεῖνο τό πάθος τῆς τέλει ἀφοσίωσης στό λαϊκό θρίαμβο γιὰ τό ὁποῖο μίλησα προηγουμένα. "Ένα σοβαρό μέλος θά καταλάβει ὅτι ἀκριβῶς μιά τέ- τοια πειθαρχία ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητη ἐγγύηση γιὰ τό σχετικὰ ἀπρόσω- πο τοῦ κάθε μέλους, πού εἶναι ὁρος sine qua non* τοῦ γενικοῦ θριάμβου. Θά καταλάβει ὅτι μόνο αὕτη ἡ πειθαρχία μπορεῖ νά διαμορφώσει μιά πραγμα- τική ὀργάνωση καί νά δημιουργήσῃ μιά συλλογική ἐπαναστατική δύναμη, ἡ ὁποία, στηριγμένη στήν αὐθόρμητη ἰσχύ τοῦ λαοῦ, θά εἶναι σέ θέση νά ἀνατρέψῃ καί νά καταστρέψῃ τὴν τεράστια δύναμη τῆς κρατικῆς ὀργάνω- σης.

"Ἰσως μερικοὶ ρωτήσουν : πῶς νά ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στὴ δικτατορικὴ καθοδήγηση μιᾶς ἄγνωστης σέ μᾶς ἐπιτροπῆς ; Ἀλλά ἡ ἐπιτροπὴ σᾶς εἶναι γνωστή : Πρῶτο, μέ τό πρόγραμμά της, πού εἶναι πολύ συγκεκριμένο καί σαφές, τό ἔχει διακηρύξει καί τό ἀναλύει ἀκόμα πιά διεξοδικά στόν καθένα πού προσχωρεῖ στήν ὀργάνωση. Δεύτερο, ἡ ἐπιτροπὴ σᾶς ἔδωσε τίς συστά- σεις της μέ τὴν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη πού τρέφουν πρὸς αὐτὴν πρόσωπα γνωστά σέ σᾶς καί σεβαστά ἀπὸ σᾶς, τὴν ἴδια ἐμπιστοσύνη πού σᾶς κάνει νά προσχωρήσετε σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ὀργάνωση καί ὄχι σέ κάποια ἄλλη. Ἡ ἐπιτροπὴ θά γίνεταί ἀκόμα πιά γνωστή στά πραγματικά μέλη τῆς ὀργά-

* — ἀπαραίτητος.

νωσης μέ τήν ἀκούραστη, ἀποφασιστική καί πανταχοῦ παροῦσα δράση της, σύμφωνη πάντα μέ τό πρόγραμμα καί τό σκοπό τῆς ὀργάνωσης. Καί ὅλοι ὑποτάσσονται πρόθυμα στήν αὐθεντία της, διότι πείθονται ὅλο καί πιά πολύ μέσα στήν ἴδια τήν πράξη, ἀπ' τή μιᾷ μεριά, γιά τήν πράγματι ἐκπληκτική της προνοητικότητα, τήν ἐπαγρύπνηση, τή λελογισμένη χρησιμοποίηση δυνάμεων καί τή σκοπιμότητα τῶν ἐντολῶν της καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, γιά τήν ἀναγκαιότητα καί τή σωτήρια ἐπίδραση μιᾶς τέτοιας πειθαρχίας.

Μπορεῖ νά μέ ρωτήσουν: ἐφόσον ἡ σύνθεση τῆς ἐπιτροπῆς παραμένει γιά ὅλους ἕνα μυστικό ἀνεξιχνίαστο, πῶς μπορέσατε νά συγκεντρώσετε γι' αὐτήν ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα καί νά πεισθεῖτε γιά τήν πραγματική της ἀξία ; — Στό ἐρώτημα αὐτό θά ἀπαντήσω ἀπερίφραστα. Δέν γνωρίζω κανένα μέλος τῆς ἐπιτροπῆς, οὔτε τόν ἀριθμό τῶν μελῶν της, οὔτε ἀκόμα τό ποῦ ἔχει τήν ἔδρα της. Γνωρίζω μόνο ὅτι δέν βρίσκεται στό ἐξωτερικό, ἀλλά στή Ρωσία, ὅπου καί εἶναι ἡ θέσις της, διότι μιᾷ ρωσική ἐπαναστατική ἐπιτροπῇ, πού ἐδρεῖ στό ἐξωτερικό, εἶναι μιᾷ ἀνοησία πού μποροῦσε νά γεννηθεῖ μόνο στά μυαλά ἀσυνάρτητων ἐγωϊστῶν καί ἡλίθιων λογάδων τῆς προσφυγιάς, πού κρύβουν τή ματαιόδοξη πολυπραγμοσύνη καί τή μοχθηρή ραδιουργία τῆς ἀπραξίας τους κάτω ἀπό τόν ἡχηρό τίτλο “Λαϊκή ὑπόθεση”*.

Μετά τήν ἀνακτορική συνωμοσία τῶν Δεκεμβριστῶν» (1825) «ἡ πρώτη-πρώτη προσπάθεια μιᾶς σοβαρῆς ὀργάνωσης ἔγινε ἀπ' τόν Ἰσούτιν καί τούς συντρόφους του. Ἡ σημερινή ὀργάνωση εἶναι ἡ πρώτη ὀργάνωση τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων σ' ὅλη τή Ρωσία, πού εἶχε πραγματική ἐπιτυχία. Χρησιμοποίησε ὅλες τίς καταβολές, ὅλες τίς ἐμπειρίες. Καμιά ἀντίδραση δέ θά τήν ὑποχρέωσει νά αὐτοδιαλυθεῖ. Θά ἐπιζήσει ὅλων τῶν κυβερνήσεων. Καί δέ θά σταματήσει τή δράση της ὡσότου τό πρόγραμμά της στό σύνολό του γίνῃ ἡ καθημερινότητα τῆς ρωσικῆς ζωῆς καί ὅλου τοῦ κόσμου.

Πρὶν ἀπό ἕνα χρόνο περίπου, ἡ ἐπιτροπή, θεωρώντας χρήσιμο νά μοῦ γνωστοποιήσει τήν ὑπαρξή της, μοῦ ἔστειλε τό πρόγραμμά της, μαζί μέ τό γενικό σχέδιο ἐπαναστατικῆς δράσης στή Ρωσία. Ἀφοῦ ἔμεινα σύμφωνος καί μέ τό ἕνα καί μέ τό ἄλλο καί πείσθηκα γιά τή σοβαρότητα τοῦ ἔργου, ὅπως καί τῶν ἀνθρώπων πού τό ἀνέλαβαν, ἔκανα αὐτό πού, ὅπως πιστεύω, πρέπει νά κάνει ὁ κάθε τίμιος ἐμικρὲς στό ἐξωτερικό : ὑποτάχθηκα ἀπόλυτα στήν ἐξουσία τῆς ἐπιτροπῆς, ὡς μοναδικοῦ ἐκπροσώπου καί καθοδηγητῆ τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἔργου στή Ρωσία. Ἀπευθυνόμενος τώρα σέ σᾶς, ἐκτελῶ ἀπλῶς ἐντολή τῆς ἴδιας τῆς ἐπιτροπῆς. Δέν μπορῶ νά σᾶς πῶ τίποτα παραπάνω. Θά προσθέσω μόνο μιᾷ λέξει πάνω σ' αὐτό. Ἐστω καί ἂν στὸν ἐπερχόμενο ἀγῶνα τό κόμμα τοῦ λαοῦ ὑποστεῖ μιᾷ νέᾳ ἥττα, — πράγμα, βέβαια, πού δέν τό φοβᾶται κανένας μας, διότι ὅλοι μας πιστεύουμε στὸν ἐπικείμενο

* Ὁ ἀναγνώστης θυμᾶται ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁ τίτλος τῆς ρωσικῆς ἐφημερίδας τῆς Διεθνούς, πού ἐξέδιδαν στή Γενεύη μερικοὶ νεαροὶ ρῶσοι, οἱ ὅποιοι γνώριζαν θαυμάσια τήν πραγματική ἀξία τῆς δῆθεν ἐπιτροπῆς καί τῆς ὀργάνωσης τοῦ Μπακούνιν.

θρίαμβο της λαϊκής υπόθεσης, — έστω και αν οι έλπίδες μας δεν πραγματοποιηθούν, πάλι τότε, και μέσα από την πιο καταστρεπτική συντριβή της λαϊκής εξέγερσης και μέσα απ' την πιο άγρια αντίδραση, ή οργάνωση θά παραμείνει σώα και άβλαβής...

Ή θεμελίωση του προγράμματος είναι ή πιο πλατιά, ή πιο ανθρωπιστική : απόλυτη ελευθερία και πλήρης ισότητα όλων των ανθρώπων, πάνω στη βάση της κοινωνικής ιδιοκτησίας και της εργασίας, που θά είναι υποχρεωτική για όλους, με εξαίρεση, βέβαια, εκείνους, που θά προτιμήσουν να πεθάνουν της πείνας, παρά να εργασθούν.

Αυτό είναι τώρα τό πρόγραμμα του κόσμου της χειρωνακτικής δουλειάς όλων των χωρών και τό πρόγραμμα αυτό ανταποκρίνεται στα προαιώνια αίτηματα και ένστικτα του λαού μας... Προβάλλοντας αυτό τό πρόγραμμα στα χαμηλά λαϊκά στρώματα, τά μέλη της οργάνωσής μας χαίρονται όταν διαπιστώνουν πόσο γρήγορα και μέ ποιά ευρύτητα τό κατανοούν και μέ πόση θέρμη τό έγκολπώνονται. Συνεπώς, τό πρόγραμμα είναι έτοιμο και είναι άμετάβλητο. "Όποιος είναι υπέρ αυτού, θά βαδίζει μαζί μας. "Όποιος είναι εναντίον μας, είναι φίλος όλων των αντιπάλων του λαού, χωροφύλακας του τσάρου, δήμιος του τσάρου, είναι έχθρός μας...

Σας είπα ότι ή οργάνωσή μας είναι γερά θεμελιωμένη και θέλω έδω να προσθέσω ότι έχει άπλώσει τόσο βαθιές ρίζες μέσα στό λαό, ώστε, και αν ακόμα υποστούμε τώρα μιά ήττα, ή αντίδραση θά είναι άνήμπορη να τη διαλύσει...

Οί υποτακτικές έφημερίδες και τά περιοδικά, που πειθαρχούν στίς εντολές του ΙΙΙ Γραφείου, πασχίζουν να πείσουν την κοινή γνώμη πως ή κυβέρνηση κατάφερε να εξαρθρώσει τή συνωμοσία στη γέννησή της. Δέν εξάρθρωσε τίποτα. Ή επιτροπή και ή οργάνωση παρέμειναν και παραμένουν άθικτες. Ή κυβέρνηση γρήγορα θά πεισθεί μόνη της γι' αυτό, διότι ή λαϊκή έκρηξη πλησιάζει. Είναι τόσο κοντά, ώστε ό καθένας πρέπει τώρα να αποφασίσει αν θέλει να γίνει φίλος μας, φίλος του λαού ή έχθρός μας και έχθρός του λαού. Για όλους τούς φίλους, σ' όποια κοινωνική κατηγορία και θέση και αν ανήκουν, οί γραμμές μας είναι ανοιχτές. Άλλά πως θά σ'ας βρούμε ; — θά ρωτήσετε. Ή οργάνωση, που σ'ας περιβάλλει παντού και άριθμεί κιόλας πολλά μέλη μεταξύ των συντρόφων σας, θά βρεϊ μόνη της εκείνον που θά την αναζητήσει μέ την ειλικρινή επιθυμία και τή σταθερή απόφαση να υπηρετήσει την υπόθεση του λαού. "Όποιος δέν είναι μέ μ'ας, είναι εναντίον μας. Διαλέξτε».

Σ' αυτό τό ένυπόγραφο φυλλάδιό του, ό Μπακούνιν κάνει πως δέν ξέρει που είναι ή έδρα και ποιά είναι ή σύνθεση της επιτροπής, που έξ όνόματός της μιλάει και έξ όνόματός της έδρασε ό Νετσάγιεφ στη Ρωσία. Μολαταύτα, τό μοναδικό ντοκουμέντο, που έδινε στον Νετσάγιεφ τό δικαίωμα να ενεργεί έξ όνόματος

τῆς ἐπιτροπῆς, τὸ εἶχε ὑπογράψει ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν καὶ ὁ μόνος ἄνθρωπος, πού ἔπαιρνε ἀναφορές γιὰ τὴ δουλειά τοῦ τμήματος, ἦταν πάλι ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν. Συνεπῶς, ὅταν ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν ὀρκίζεται ἀπόλυτη ὑπακοή στὴν ἐπιτροπή, ὀρκίζεται ὑποταγή στὸν ἴδιο τὸν Μιχαήλ Μπακούνιν.

Θεωροῦμε περιττό νὰ παραθέσουμε καὶ ἄλλα στοιχεῖα, πού ἀποδείχνουν τὴν πλήρη ταύτιση ὄχι μόνο τῶν κατευθύνσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκφράσεων αὐτοῦ τοῦ ἐνυπόγραφου κειμένου τοῦ Μπακούνιν μέ τὰ ἄλλα ἐνυπόγραφα ρωσικά κείμενα. Θέλουμε μόνο νὰ ἐπισημάνουμε πῶς ἐφαρμόζει ἐδῶ ὁ Μπακούνιν τὴν ἠθική τῆς κατήχησης. Στὴν ἀρχὴ κηρύσσει αὐτὴ τὴν ἠθική στοὺς ρώσους ἀξιωματικούς. Τούς λέει πῶς, ὁργανωμένοι σὰν ἱησουῖτες τῆς ἐπανάστασης, αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι μεμνημένοι ἐκτέλεσαν τὸ χρέος τους καί, ταυτόχρονα, κάλυψαν τὸ κενό πού ὑπῆρχε καὶ πῶς ἔναντι τῆς ἐπιτροπῆς ἀπαρνήθηκαν τὴ δική τους βούληση, πῶς δὲν ἔχουν βούληση μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι τὸ διαβόητο «πτῶμα» τῆς κοινωνίας τῶν ἱησουϊτῶν. Καί γιὰ νὰ μὴ τρομάξει τοὺς ἀξιωματικούς ἢ δολοφονία τοῦ Ἰβάνωφ, προσπαθεῖ νὰ τοὺς πείσει ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νὰ θανατώνεται ὁ καθένας, πού θὰ ἤθελε νὰ ἀποχωρήσει ἀπ' τὴ μυστικὴ ἐταιρία. Ὑστερα, ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια ἠθική καὶ ἀπέναντι στοὺς ἀναγνώστες του, ἐξαπατώνοντας τοὺς μέ τὴ μεγαλύτερη ἀσυνειδησία. Ὁ Μπακούνιν γνωρίζει ὅτι ἡ κυβέρνηση εἶχε συλλάβει ὄχι μόνο ὅλους τοὺς μεμνημένους στὴ Ρωσία, ἀλλὰ δέκα φορές πιο πολλοὺς ἀνθρώπους, πού τοὺς εἶχε ἐκθέσει ὁ Νετσάγιεφ, ἐπειδὴ ἀνῆκαν στὴ διαβόητη «πέμπτη κατηγορία» τῆς κατήχησης, ὅτι στὴ Ρωσία δὲν εἶχε πιά ἀπομείνει οὔτε σκιά ὁργάνωσης, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ καμιὰ ἐπιτροπὴ καὶ δὲν ὑπῆρξε ποτέ, ἂν ἐξαιρέσουμε τὸν Νετσάγιεφ, πού τὴ στιγμή ἐκείνη βρισκόταν μαζί του στὴ Γενεύη. Πέρα ἀπ' αὐτό, γνώριζε πῶς μέ τοῦτο τὸ φυλλάδιο δὲ θὰ στρατολογήσει κανέναν ὁπαδὸ στὴ Ρωσία, πῶς τὸ μόνο πού μπορεῖ νὰ πετύχει εἶναι νὰ δώσει στὴν κυβέρνηση πρόσχημα γιὰ νέες διώξεις. Καί παρ' ὅλα αὐτά, δηλώνει πῶς ἡ κυβέρνηση δὲν ἔπιασε κανέναν, πῶς ἡ ἐπιτροπὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει στὴ Ρωσία καὶ νὰ ἀναπτύσσει ἐκεῖ ἀκούραστη, ἀποφασιστικὴ, πανταχοῦ παρούσα δραστηριότητα, νὰ δείχνει ἐκπληκτικὴ πράγματι

προνοητικότητα, επαγρύπνηση, λελογισμένη χρησιμοποίηση δυνάμεων και καταπληκτική εύλυγισία (απόδειξη για όλα αυτά οι καταθέσεις στη δίκη), πώς ή μυστική του οργάνωση είναι ή μόνη σοβαρή οργάνωση, πού υπήρξε στη Ρωσία μετά τό 1825, πώς είναι σώα, πώς άπλωσε ρίζες στα λαϊκά στρώματα, πού εγκολπώνονται ένθερμα τό πρόγραμμά της, πώς ή οργάνωση περιβάλλει τούς άξιωματικούς, πώς επίκειται ή επανάσταση και πώς θά ξεσπάσει σέ μερικούς μήνες, τήν Άνοιξη τοῦ 1870. Ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν, πού δήλωσε ὅτι «ἀπαρνήθηκε τήν προσωπική του ζωή, θέληση καί βούληση» καί ὅτι στέκεται ὑπεράνω τῆς «κούφιας καί μεγαλόστομης ἐπιδειξιμανίας τῶν ἀνθρώπων πού ὑπολήπτονται τήν τιμή, τήν προσωπική ἀξιοπρέπεια καί τή δικαιοσύνη» ἀραδιάζει στούς Ρώσους αὐτά τά παραμύθια, ἐκδελώνει αὐτόν τόν φανφαρονισμό, μόνο καί μόνο γιά νά προσφέρει στόν ἑαυτό του τήν εὐχαρίστηση νά σταθεῖ μπροστά στόν καθρέφτη καί μπροστά στούς διεθνεῖς ψευτοαδελφούς «μέ τή θεατρική ἀπεικόνιση τοῦ προσώπου του».

Ὁ ἴδιος αὐτός ἄνθρωπος, πού τό 1870 κηρύσσει στούς Ρώσους τήν ἀπόλυτη ὑπακοή σέ διαταγές πού ἔρχονται ἀπ' τά πάνω, ἀπό μιά ἀνώνυμη καί ἄγνωστη ἐπιτροπή, πού δηλώνει ὅτι ή πειθαρχία τῶν ἱησουϊτῶν ἀποτελεῖ ὄρο *sine qua non* τῆς νίκης, ὅτι μόνο αὐτή μπορεῖ νά τά βγάλει πέρα μέ τήν τερατώδη συγκέντρωση — ὄχι τοῦ ρωσικοῦ κράτους, ἀλλά τοῦ κράτους γενικά, πού διακηρύσσει ἕναν πολύ πιό αὐταρχικό κομμουνισμό ἀπ' ὅ,τι εἶναι ὁ πιό πρωτόγονος κομμουνισμός, εἶναι ὁ ἴδιος αὐτός ἄνθρωπος, πού τό 1871 ὀργανώνει μέσα στούς κόλπους τῆς Διεθνοῦς κίνηση διάσπασης καί ἀποδιοργάνωσης μέ πρόσχημα τόν ἀγῶνα κατά τῆς αὐταρχικότητας καί τοῦ συγκεντρωτισμοῦ τῶν γερμανῶν κομμουνιστῶν, μέ πρόσχημα τή δημιουργία αὐτόνομων τμημάτων καί ἐλεύθερης ὁμοσπονδίας τῶν αὐτόνομων ὁμάδων καί τή μετατροπή τῆς Διεθνοῦς σ' αὐτό πού δῆθεν θά ἔπρεπε νά εἶναι : πρόπλασμα τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας. Ἄν ή μελλοντική κοινωνία εἶχε σάν πρότυπο τό ρωσικό τμήμα τῆς Συμμαχίας, τότε θά ὑπερακόντιζε κατά πολύ τήν Παραγούνη τῶν σεβάσμιων πατέρων ἱησουϊτῶν²⁶⁶, πού τόσο πολύ τούς ἔχει στήν καρδιά του ὁ Μπακούνιν.

IX

ΠΟΡΙΣΜΑ

Παρέχοντας πλήρη ἐλευθερία στά κινήματα καί στίς ἐπιδιιώξεις τῆς ἐργατικῆς τάξης τῶν διαφόρων χωρῶν, ἡ Διεθνῆς κατάφερε, ταυτόχρονα, νά συσπειρώσει τήν ἐργατική τάξη σ' ἓνα ἐνιαῖο σύνολο καί, γιά πρώτη φορά, νά κάνει αἰσθητή στίς ἄρχουσες τάξεις καί στίς κυβερνήσεις τους τή διεθνή δύναμη τοῦ προλεταριάτου. Οἱ ἄρχουσες τάξεις καί οἱ κυβερνήσεις τους ὁμολόγησαν τό γεγονός αὐτό μέ τό νά συγκεντρώνουν ὅλα τά πυρά τους κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ἐκτελεστικοῦ ὀργάνου ὅλης τῆς Ἑνωσῆς μας. Ἀπό τήν πτώση τῆς Κομμούνας καί ὕστερα, αὐτές οἱ ἐπιθέσεις δυναμώνουν ὅλο καί πιά πολύ. Αὐτήν ἀκριβῶς τή στ γμή διάλεξαν οἱ συμμαχίτες γιά νά κηρύξουν, ἀπό τήν πλευρά τους, ἀνοιχτό πόλεμο ἐναντίον τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ! Ἰσχυρίσθηκαν πώς ἡ ἐπιρροή τοῦ Συμβουλίου, αὐτό τό ἰσχυρό ὄπλο στά χέρια τῆς Διεθνοῦς, δέν εἶναι τίποτα ἄλλο, παρά ὄπλο πού στρέφεται κατά τῆς Διεθνοῦς. Ἡ ἐπιρροή αὐτή ἀποκτήθηκε τάχα ὄχι στόν ἀγώνα κατά τῶν ἐχθρῶν τοῦ προλεταριάτου, ἀλλά στόν ἀγώνα ἐνάντια στήν ἴδια τή Διεθνή. Διατείνονται ὅτι ἐπικράτησαν οἱ τάσεις ἀρχομανίας τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου σέ βάρος τῆς αὐτονομίας τῶν τμημάτων καί τῶν ἐθνικῶν ὁμοσπονδιῶν. Γιά νά σωθεῖ ἡ αὐτονομία δέν ἔμενε τίποτα ἄλλο, παρά νά ἀποκεφαλιστεῖ ἡ Διεθνῆς.

Πράγματι, οἱ παράγοντες τῆς Συμμαχίας γνώριζαν ὅτι ἂν δέν ἐκμεταλλευτοῦν αὐτή τήν ἀποφασιστική στιγμή, τότε ἡ ἑκατοντάδα τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν τοῦ Μπακούνιν θ' ἀναγκαστεῖ νά ἀποχαιρετίσει γιά πάντα τό ὄνειρο μιᾶς μυστικῆς καθοδήγησης

τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος. Οἱ βάνουσες ἐπιθέσεις τους βρῆκαν εὐνοϊκή ἀπήχηση στὸν ἀστυνομικό Τύπο ὅλων τῶν χωρῶν.

Οἱ ἡχηρές φράσεις περὶ αὐτονομίας καὶ ἐλεύθερης ὁμοσπονδίας καὶ γενικά τὸ πολεμικὸ τους σάλπισμα κατὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἦταν ἀπλῶς ἓνας ἐλιγμός, ποὺ κάλυπτε τὸν ἀληθινὸ τους σκοπὸ : νὰ ἀποδιοργανώσουν τὴ Διεθνή καὶ ἔτσι νὰ τὴν ὑποτάξουν στὴ μυστική, ἱεραρική καὶ ἀπολυταρχική διοίκηση τῆς Συμμαχίας.

Αὐτονομία τῶν τμημάτων, ἐλεύθερη ὁμοσπονδία τῶν αὐτόνομων ομάδων, ἀντιαυταρχισμός, ἀναρχία — νὰ ποιῆς εἶναι οἱ φράσεις ποὺ ταιριάζουν ἀπόλυτα σὲ μιὰ «ἐταιρία “κοινωνικά ἐκφυλισμένων”», δίχως καριέρα, δίχως διέξοδο» (sans carrière, sans issue), μιὰ ἐταιρία ποὺ συνωμοτεῖ μέσα στὴ Διεθνή μέ σκοπὸ νὰ τὴν καθυποτάξει σὲ μιὰ μυστική δικτατορία καὶ νὰ τῆς ἐπιβάλλει τὸ πρόγραμμα τοῦ κ. Μπακούνιν !

Αὐτὸ τὸ πρόγραμμα, ὅμα τοῦ ἀφαιρέσεις τίς μελοδραματικές κορῶνες, συνοψίζεται στὰ ἑξῆς :

1. "Ὅλες οἱ ἀθλιότητες, ποὺ συνοδεύουν ἀναπόφευκτα τὴ ζωὴ τῶν ἐκφυλισμένων γόνων τῶν ἀνώτερων κοινωνικῶν στρωμάτων, ἀνακηρύσσονται ὑπεραπαναστατικές ἀρετές.

2. Ἀναγορεύεται σὲ ἀρχὴ τὸ ἀναγκαστικὸ φαινόμενο τῆς διαφθορᾶς μιᾶς ἀσήμαντης μειοψηφίας προσεκτικὰ ἐπιλεγμένων ἐργατῶν. Τοὺς προσεταιρίζονται μέ τὸ νὰ τοὺς ξεκόβουν ἀπὸ τίς μάζες μέ μιὰ μυστηριώδη μύηση, νὰ τοὺς ἀναγκάζουν νὰ συμμετέχουν στίς σκευωρίες καὶ στίς ἀπάτες τῆς μυστικῆς ἡγεσίας καὶ νὰ τοὺς ὑποβάλουν τὴν ἰδέα ὅτι τὸ νὰ ἐξαπολύουν τὰ «ἄγρια πάθη» τους σημαίνει πὼς κλονίζουν συθέμελα τὴν παλιά κοινωνία.

3. Βασικοὶ τρόποι προπαγάνδας εἶναι τὸ νὰ παρασύρεται ἡ νεολαία μέ φανταστικές ἐπινοήσεις — τὰ μυθεύματα γιὰ τίς διαστάσεις καὶ τὴν ἰσχὺ τῆς μυστικῆς ἐταιρίας, οἱ προφητεῖες γιὰ τὸ ἀναπόφευκτο τῆς ἐπανάστασης ποὺ ἐτοιμάζουν κτλ. — καὶ νὰ ἐκτίθενται στὰ μάτια τῶν κυβερνήσεων οἱ πιὸ προοδευτικοὶ ἄνθρωποι τῶν εὐπορῶν τάξεων, ὥστε ἀργότερα νὰ τοὺς ἐκμεταλλεύονται χρηματικά.

4. Ὁ οἰκονομικὸς καὶ πολιτικὸς ἀγῶνας τῶν ἐργατῶν γιὰ

τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀντικαθίσταται ἀπό τίς παντοκαταλυτικές πράξεις τῶν παραβατῶν τοῦ ποινικοῦ νόμου, πού ἀποτελοῦν καί τήν ἐνσάρκωση τῆς ἐπανάστασης. Μέ λίγα λόγια, προτείνουν νά ἀφεθεῖ ἐλεύθερος ὁ ὑπόκοσμος, πού οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες τόν εἶχαν ἐξουδετερώσει στὸν καιρό «τῆς ἐπανάστασης κατὰ τὸ δυτικὸ κλασικὸ πρότυπο», καί ἔτσι νά τεθεῖ δωρεάν στή διάθεση τῶν ἀντιδραστικῶν μιὰ ξεσκολισμένη στήν ἐντέλεια συμμορία πρακτόρων-προβοκατόρων.

Δύσκολο νά πεῖ κανεῖς ποιό ἀπ' τὰ δύο ὑπερέχει στοὺς θεωρητικὸς ἀκροβατισμοὺς καί στὰ πρακτικὰ ἐγχειρήματα τῆς Συμμαχίας : ἡ γελοιότητα ἢ ἡ παλιανθρωπιά. Μολαταῦτα, ἡ Συμμαχία κατάφερε νά προκαλέσει μιὰ ἐσωτερικὴ διαπάλη μέσα στή Διεθνή, πού ἐπὶ δύο χρόνια δυσκόλεψε τίς ἐνέργειες τῆς Ἐνωσῆς μας καί τερματίστηκε μέ τήν ἀπόσχιση μερικῶν τμημάτων καί ὁμοσπονδιῶν. Γιά τοῦτο οἱ ἀποφάσεις πού ἔλαβε τὸ συνέδριο τῆς Χάγης ἐναντίον τῆς Συμμαχίας ἦσαν ἀπλῶς ἐκπλήρωση τοῦ χρέους του. Τό συνέδριο δέ μποροῦσε νά ἐπιτρέψει νά πέσει ἡ Διεθνὴς, αὐτὸ τὸ μεγάλο δημιούργημα τοῦ προλεταριάτου, στὸ δόκανο πού τῆς εἶχαν στήσει τὰ ἀποβράσματα τῶν ἐκμεταλλευτριῶν τάξεων. Ὅσο γιὰ κείνους, πού θέλουν νά ἀπογυμνώσουν τὸ Γενικὸ Συμβούλιο ἀπὸ τίς ἀρμοδιότητές του, δίχως τίς ὁποῖες ἡ Διεθνὴς θά μετατρεπόταν σέ μιὰ ἀκαθόριστη, ἀσύνδετη καί, γιὰ νά χρησιμοποιοῦμε τὴ γλῶσσα τῆς Συμμαχίας, «ἄμορφη» μάζα, δέ μποροῦμε νά τοὺς ἀντικρίσουμε ἀλλιῶς, παρά ὥς προδότες ἢ ὥς ἡλίθιους.

Λονδίνο, 21 Ἰουλίου 1873

Ἡ Ἐπιτροπὴ :

Ε. Ντυπόν, Φρ. Ἐνγκελς, Λέο Φράνκελ,

Α. Λέ Μουσού, Κάρλ Μάρξ, Αὔγ. Σερραϊγιέ

X

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ

1. Η ΜΕΤΟΙΚΕΣΙΑ* ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

Τό 1857 έστειλαν τόν Μπακούνιν στή Σιβηρία, ὅχι ὅμως σέ καταναγκαστικά ἔργα, ὅπως θά μποροῦσε νά ὑποθέσει κανεῖς, κρίνοντας ἀπ' τῖς ἀφηγήσεις του, ἀλλά ἀπλῶς σέ ἐκτόπιση. Κυβερνήτης τῆς Σιβηρίας ἦταν τότε ὁ κόμης Μουραβιόφ-΄Αμούρσκι, συγγενῆς τοῦ δήμιου τῆς Πολωνίας Μουραβιόφ καί συγγενῆς τοῦ Μπακούνιν. Χάρη σ' αὐτή τή συγγένεια καί στίς ὑπηρεσίες πού πρόσφερε στήν κυβέρνηση, ὁ Μπακούνιν εἶχε ἐκεῖ μιὰ ξεχωριστή θέση καί ἔχαιρε ἰδιαίτερης εὐνοίας.

Τήν ἐποχὴ ἐκείνη βρισκόταν στή Σιβηρία ὁ Πετρασέφσκι, ὁ ἀρχηγός καί ὀργανωτής τῆς συνωμοσίας τοῦ 1849²⁶⁷. Ὁ Μπακούνιν τηροῦσε σαφῶς ἐχθρική στάση ἀπέναντί του καί ἐπιχείρησε μέ κάθε τρόπο νά τοῦ κάνει κακό. Σάν συγγενῆς πού ἦταν τοῦ στρατηγοῦ-κυβερνήτη, δέν τοῦ ἦταν δύσκολο. Μ' αὐτό τό κυνηγητό κατὰ τοῦ Πετρασέφσκι, ὁ Μπακούνιν δημιούργησε καί ἄλλους λόγους γιά νά ἔχει τήν εὐνοια τῶν κρατούντων. Μιά σκοτεινὴ ὑπόθεση, πού ἔκανε πάταγο στή Σιβηρία καί στή Ρωσία, ἔθεσε τέρμα σ' αὐτή τή διαπάλη μεταξὺ τῶν δύο ἐκτοπισμένων. Ἡ καταγγελία τῆς συμπεριφορᾶς ἐνός μεγάλοσχημου ἀξιωματοῦχου, πού παρίστανε τό φιλελεύθερο, προκάλεσε θύελλα στό περιβάλλον τοῦ στρατηγοῦ-κυβερνήτη, πού τερματίστηκε μέ

* — Πρόκειται γιά χρησιμοποίηση τοῦ ἀραβικοῦ δρου Ἑγίρα (μετοικεσία), πού δηλώνει τὴν ἀπαρχὴ τοῦ Μουσουλμανικοῦ ἡμερολογίου (622 μ.Χ.) καί προῆλθε ἀπὸ τὸν ἐξαναγκασμὸ τοῦ Μωάμεθ νά καταφύγει (νά μετοικήσει) ἀπὸ τὴ Μέκκα στὴ Μεδίνα. (Σημ. μετ.).

μιά φονική μονομαχία. Όλη αυτή η υπόθεση ήταν τόσο πολύ μπλεγμένη με προσωπικές ραδιουργίες και απάτες, ώστε προκάλεσε σάλο σ' όλο τον πληθυσμό, που κατηγόρησε τους ανώτερους αξιωματούχους για φόνο εκ προμελέτης του θύματος της μονομαχίας, ενός νεαρού φίλου του Πετρασέφσκι. Ο σάλος ήταν τόσο μεγάλος, που η κυβέρνηση φοβήθηκε ένα λαϊκό ξέσπασμα. Ο Μπακούνιν πήρε τό μέρος των υψηλών αξιωματούχων καθώς και του Μουραβιόφ. Χρησιμοποίησε την επιρροή του για να επιτύχει να εκτοπισθεί ο Πετρασέφσκι σέ ακόμα πιό απομακρυσμένα μέρη και έγινε συνήγορος των διωκτών του σέ μία μακροσκελή επιστολή που έγραψε ως αυτόπτης μάρτυρας και έστειλε στον Χέρτσεν. Όταν ο Χέρτσεν δημοσίευσε την επιστολή αυτή στο «Κολοκόλ», αφαίρεσε όλες τίς επιθετικές αιχμές κατά του Πετρασέφσκι, αλλά γραμμένο μέ τό χέρι αντίγραφο αυτής της επιστολής, κατά την αποστολή της στην Πετρούπολη, διέρρευσε στην εκεί κοινή γνώμη.

Οί έμποροι της Σιβηρίας, γενικά πιό φιλελεύθεροι απ' τους συναδέλφους τους στή Ρωσία, ήθελαν νά ιδρύσουν πανεπιστήμιο στή Σιβηρία, που θά τους απάλλασσε απ' την ανάγκη νά στέλνουν τους γιούς τους στά μακρινά εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ρωσίας και νά δημιουργήσουν ένα πνευματικό κέντρο στην περιοχή τους. Χρειαζόταν γι' αυτό ή άδεια του αυτοκράτορα. Ο Μουραβιόφ, επηρεασμένος απ' τον Μπακούνιν και ακούγοντας τή συμβουλή του, αντιτάχθηκε σ' αυτό τό σχέδιο. Η αποστοφή του Μπακούνιν κατά της επιστήμης είναι παλιά υπόθεση. Τό περιστατικό αυτό είναι πασίγνωστο στή Σιβηρία. Ο Μπακούνιν, που επανειλημμένα οί Ρώσοι του έθεσαν σχετικά έρωτήματα, δέ μπόρεσε νά τό άρνηθεί και δικαιολόγησε τή στάση του, λέγοντας *«τι προετοιμάζοντας τήν απόδρασή του, έπιζητούσε νά έχει την εύνοια του συγγενή του κυβερνήτη»*.

Ο Μπακούνιν όχι μόνο έκανε ό ίδιος χρήση και κατάχρηση της εύνοιας των κρατούντων, αλλά επιδίωκε την εύνοια έναντι ελάχιστων ανταλλαγμάτων για λογαριασμό των διαφόρων καπιταλιστών, εργολάβων, εκμισθωτών. Οί προκηρύξεις του Μπακούνιν, που βρέθηκαν στά θύματα του Νετσάγιεφ και τίς δημοσίευσε ή κυβέρνηση τό 1869-1870, περιείχαν καταλόγους προ-

γραφῶν. Μεταξύ τῶν ἄλλων, πού ἦσαν περασμένοι στούς καταλόγους, βρισκόταν καί ὁ περιβόητος Κατκῶφ, ἀρχισυντάκτης τῆς «Ἐφημερίδας τῆς Μόσχας»²⁶⁸. Ὁ Κατκῶφ γιά ἀντεκδίκηση, δημοσίευσε στήν ἐφημερίδα του τοῦτο τό ἀποκαλυπτικό: ἔχει λέει στά χέρια του ἐπιστολές, πού τοῦ ἔστειλε ὁ Μπακούνιν ὅταν ἔφθασε στό Λονδίνο ἀπ' τή Σιβηρία, στίς ὁποῖες ὁ Μπακούνιν παρακαλεῖ τόν Κατκῶφ, σάν παλιός φίλος, νά τοῦ δώσει δανεικά μερικές χιλιάδες ρούβλια. Ὁ Μπακούνιν ὁμολογεῖ ὅτι κατά τήν παραμονή του στή Σιβηρία ἔπαιρνε κάθε χρόνο ἓνα ὀρισμένο ποσό χρημάτων ἀπό κάποιον ἐκμισθωτή ἐργοστασίου παραγωγῆς βότκας, ὁ ὁποῖος τόν πλήρωνε γιά νά ἐξασφαλίζει, μέ τή μεσολάβησή του, τήν εὐνοια τοῦ κυβερνήτη.

Αὐτή τήν ἀνέντιμη ἀντιμισθία (πού ἔπαψε νά τήν παίρνει μετά τήν ἀπόδραση) τήν ἔχει βάρος στή συνείδησή του καί ἤθελε νά ἐπιστρέψει στόν ἐκμισθωτή τά χρήματα πού πῆρε. Γιά νά ἐκτελέσει αὐτή τήν καλή πράξη ζήτησε τήν ἐπιχορήγηση αὐτή ἀπ' τόν φίλο του Κατκῶφ. Ὁ Κατκῶφ τήν ἀρνήθηκε.

Ὅταν ὁ Μπακούνιν ἀπηύθυνε αὐτή τήν παράκληση στόν παλιό του φίλο Κατκῶφ, ὁ τελευταῖος εἶχε πάρει κιόλας ἀπό καιρό τά γαλόνια του στήν ὑπηρεσία τοῦ III Γραφείου, προσφέροντας τήν ἐφημερίδα του γιά χαφιεδισμούς σέ βάρος τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν, ἰδιαίτερα τοῦ Τσερνισέφσκι, καθώς καί σέ βάρος τῆς πολωνικῆς ἐπανάστασης. Ἔτσι τό 1862 ὁ Μπακούνιν ζήτησε χρήματα ἀπό ἓναν ἄνθρωπο, γιά τόν ὁποῖο γνῶριζε ὅτι εἶναι καταδότης καί πωλημένος καλαμαράς, πού πληρωνόταν ἀπ' τή ρωσική κυβέρνηση. Ὁ Μπακούνιν δέν τόλμησε ποτέ νά ἀνασκευάσει αὐτή τή βαριά κατηγορία.

Διαθέτοντας χρήματα, μέ τόν τρόπο πού ἀναφέραμε καί μέ τήν ὑψηλή προστασία τοῦ κυβερνήτη, ἦταν πολύ εὐκολο νά πραγματοποιήσει ὁ Μπακούνιν τήν ἀπόδρασή του. Ὅχι μόνο πῆρε διαβατήριο στό ὄνομά του γιά νά ταξιδεύει στή Σιβηρία, ἀλλά καί τοῦ ἀνατέθηκε ἐπίσημα νά κάνει ἐπιθεώρηση τῆς περιοχῆς ἕως τά ἀνατολικά της σύνορα. Φθάνοντας στό λιμάνι τοῦ Νικολαέφσκι δέ δυσκολεύτηκε νά διαπεραιωθεῖ στήν Ἰαπωνία, ἀπ' ὅπου μπόρεσε ἡσυχά-ἡσυχά νά μπεῖ στό καράβι πού πήγαινε στήν Ἀμερική καί στά τέλη τοῦ 1861 νά φθάσει στό Λονδίνο.

Ἔτσι συντελέστηκε ἡ θαυμαστή μετοικεσία αὐτοῦ τοῦ νέου Μωάμεθ.

2. ΤΟ ΠΑΝΣΛΑΒΙΣΤΙΚΟ ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

Στίς 3 Μαρτίου 1861 ὁ Ἀλέξανδρος Β', ὑπὸ τὰ ἐνθουσιώδη χειροκροτήματα ὅλης τῆς φιλελεύθερης Εὐρώπης, κατάργησε τὴ δουλοπαροικία. Οἱ προσπάθειες τοῦ Τσερνισέφσκι καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος νὰ ἐπιτύχουν τὴ διατήρηση τῶν κοινοτικῶν γαιῶν ἔφεραν κάποιο ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ μὲ τόσο ἀνεπαρκῆ μορφή, ὥστε, πρὶν ἀκόμα δημοσιευθεῖ τὸ διάταγμα γιὰ τὴν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας, ὁ Τσερνισέφσκι διαπίστωνε μὲ θλίψη :

«Ἄν ἤξερα ὅτι τὸ πρόβλημα ποὺ ἔθεσα θὰ εὑρίσκε μιά τέτοια λύση, θὰ προτιμοῦσα νὰ ὑποστῶ ἥττα, παρὰ μιά τέτοια νίκη. Θὰ προτιμοῦσα νὰ ἐνεργοῦσαν ὅπως αὐτοὶ σχεδίαζαν, δίχως νὰ πάρουν καθόλου ὑπόψη τους τὰ αἰτήματά μας».

Καὶ πράγματι, τὸ διάταγμα γιὰ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας δέν ἦταν παρὰ ἓνα ἀπατηλὸ κατασκευάσμα. Σημαντικὸ μέρος τῶν χωραφιῶν τὸ πῆραν ἀπ' τὰ χέρια τῶν πραγματικῶν καλλιεργητῶν τους καὶ εἰσήγαγαν τὸ σύστημα ἐξαγορᾶς τῶν γαιῶν ἀπ' τοὺς ἀγρότες. Αὐτὴ ἡ πράξη τῆς τσαρικῆς δολιότητος χρησίμευσε στὸν Τσερνισέφσκι καὶ στὸ κόμμα του ὡς νέο καὶ ἀδιάψευστο ἐπιχείρημα ἐνάντια στίς αὐτοκρατορικές μεταρρυθμίσεις. Οἱ φιλελεύθεροι, ποὺ μπῆκαν κάτω ἀπ' τὴ σημαία τοῦ Χέρτσεν, φώναζαν μὲ ὅλη τὴ δύναμη τῶν πνευμόνων τους : «Γαλιλαΐε, ἐνίκησες !». Γαλιλαῖο ὀνόμαζαν τὸν Ἀλέξανδρο τὸν Β'. — Ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη τὸ φιλελεύθερο κόμμα, μὲ κύριο ὄργανό του τὸ «Κολοκόλ» τοῦ Χέρτσεν, δέν ἔπαψε νὰ ἐξυμνεῖ τὸν τσάρο-ἀπελευθερωτὴ καί, γιὰ νὰ ἀποσπάσει τὴν προσοχὴ τῆς κοινῆς γνώμης ἀπ' τίς καταγγελίες καὶ τίς διαμαρτυρίες ποὺ προκαλοῦσε αὐτὴ ἡ ἀντιλαϊκὴ πράξη, καλοῦσε τὸν τσάρο νὰ συνεχίσει τὸ ἀπελευθερωτικὸ τοῦ ἔργο καὶ ν' ἀρχίσει σταυροφορία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν καταπιεζόμενων σλαβικῶν λαῶν, γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν ἰδεῶν τοῦ πανσλαβισμοῦ.

Τό καλοκαίρι τοῦ 1861 ὁ Τσερνισέφσκι ξεσκέπασε ἀπὸ τό περιοδικό «Ὁ σύγχρονος» (*«Sovremennik»*)²⁶⁹ τίς σκευωρίες τῶν πανσλαβιστῶν καί εἶπε στούς σλαβικούς λαούς τήν ἀλήθεια γιά τήν κατάσταση πραγμάτων στή Ρωσία καί γιά τόν ἰδιοτελεῖ σκοταδισμό τῶν ψευτοφίλων τους πανσλαβιστῶν. Τότε ἀκριβῶς ὁ Μπακούνιν, πού εἶχε γυρίσει ἀπ' τή Σιβηρία, διάλεξε τή στιγμή γιά νά κάνει τήν ἐμφάνισή του. Ἐγράψε τό πρῶτο μέρος ἐνός μακρόσυρτου μανιφέστου, πού κυκλοφόρησε σάν παράρτημα στό τεῦχος τοῦ «Κολοκόλ» τῆς 15 Φεβρουαρίου 1862, μέ τίτλο «Πρός τοὺς Ρώσους, τοὺς Πολωνούς καί ὅλους τοὺς σλάβους φίλους». Δεύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ μανιφέστου δέν εἶδε ποτέ τό φῶς τῆς δημοσιότητας.

Τό Μανιφέστο ἀρχίζει μέ τήν ἀκόλουθη διακήρυξη :

«Διατήρησα τή γενναιοφροσύνη τοῦ παντοδύναμου στοχασμοῦ καί μέ τήν καρδιά, τή θέληση καί τό πάθος μου ἔμεινα πιστός στοὺς φίλους, στή μεγάλη κοινή ὑπόθεση, στὸν ἑαυτό μου... Ἐμφανίζομαι τώρα σέ σᾶς, τοὺς παλιούς δοκιμασμένους φίλους καί σέ σᾶς, νεαροὶ φίλοι, πού ζῆτε μέ τήν ἴδια σκέψη, μέ τήν ἴδια θέληση πού ζοῦμε κι ἐμεῖς, καί σᾶς παρακαλῶ : δεχθῆτε με καί πάλι ἀνάμεσά σας, ὥστε νά μπορέσω ἀνάμεσα σέ σᾶς καί μαζί μέ σᾶς νά ἀφιερῶσω ὅλη τήν ὑπόλοιπη ζωή μου στὸν ἀγώνα γιά τή ρωσική ἐλευθερία, γιά τήν πολωνική ἐλευθερία καί γιά τήν ἐλευθερία καί ἀνεξαρτησία ὅλων τῶν Σλάβων».

Ὅταν ὁ Μπακούνιν ὑποβάλλει μέ τόση ταπεινοφροσύνη αὐτὴ τήν παράκληση πρὸς τοὺς παλιούς καί νέους φίλους, αὐτό τό κάνει διότι

«εἶναι δύσκολο νά πράττεις τό καθῆκον σου στά ξένα. Αὐτό τό δοκίμασα πολὺ καλά στά χρόνια τῶν ἐπαναστάσεων. Οὔτε στή Γαλλία, οὔτε στή Γερμανία δέ μπόρεσα ν' ἀποκτήσω ρίζες. Ἔτσι, διατηρώντας ὅλη τή φλογερὴ συμπάθεια τῶν παλιῶν χρόνων πρὸς τό προοδευτικὸ κίνημα ὅλων τῶν χωρῶν, καί γιά νά μὴν σπαταλίσω ἄδικα τό ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς μου, ὀφείλω νά περιορίσω ἀπὸ δῶ καί μπρὸς τήν κύρια δραστηριότητά μου στή Ρωσία, στήν Πολωνία, στοὺς Σλάβους. Αὐτοὶ οἱ τρεῖς χωρισμένοι κόσμοι εἶναι ἀξέχωριστοι στήν καρδιά καί τήν πίστη μου».

Τό 1862, πρὶν ἀπὸ ἔντεκα χρόνια, σέ ἡλικία 51 χρονῶν, ὁ μέγας ἀναρχικὸς Μπακούνιν ἔκανε κήρυγμα λατρείας πρὸς τό κράτος καί τόν πανσλαβιστικὸ πατριωτισμό.

«Ὁ μεγαλωρωσικός λαός ἴσαμε τώρα ζοῦσε, ἄς ποῦμε, ἐπιφανειακά τή ζωή τοῦ κράτους. Ὅσο κι ἂν ἡ κατάστασή του ἦταν ἀφόρητη καί εἶχε φθάσει στό ἔσχατο ὄριο τῆς φτώχειας καί τῆς δουλείας, παρ' ὅλα αὐτά, ἔτρεφε ἐκτίμηση γιά τήν ἐνότητα, τή δύναμη καί τό μεγαλεῖο τῆς Ρωσίας κι ἦταν ἐτοιμος νά κάνει γι' αὐτά κάθε θυσία. Ἐτσι μορφοποιήθηκε στή συνείδηση τοῦ μεγαλωρωσικοῦ λαοῦ ἡ ἐννοια τοῦ κράτους καί ὁ πατριωτισμός ὄχι στά λόγια, ἀλλά στήν πράξη. Ἐτσι μόνο αὐτός ἀπό τά ἄλλα σλαβικά φύλα παρέμεινε ἀκέραιος, κρατήθηκε μόνος του στήν Εὐρώπη κι ἔδωσε σ' ὅλους νά καταλάβουν ὅτι ἀποτελεῖ μιά δύναμη... Μή φοβᾶστε πῶς θά χάσει τή νόμιμη ἐπιρροή του καί τήν πολιτική δύναμη πού ἀπόχτησε μέ τόν ἀγῶνα, ἕναν ἀγῶνα τριῶν αἰῶνων μέ μιά ἀνταπάρνηση μεγαλομάρτυρα, γιά νά διατηρηθεῖ ἡ ἀκεραιότητα τοῦ κράτους του... Καί θά ξαποστείλουμε τούς Τατάρους μας στήν Ἀσία καί τούς Γερμανούς μας στή Γερμανία καί θά εἴμαστε ἕνας ἐλεύθερος, ἕνας καθαρά ρωσικός λαός...».

Γιά νά προσδώσει περισσότερο βάρος σ' αὐτήν τήν πανσλαβιστική προπαγάνδα, πού καταλήγει μέ τό αἶτημα μιᾶς σταυροφορίας ἐναντίον τῶν Τατάρων καί τῶν Γερμανῶν, ὁ Μπακούνιν παραπέμπει τόν ἀναγνώστη στόν αὐτοκράτορα Νικόλαο :

«Λένε μάλιστα πῶς ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας Νικόλαος, λίγο προτοῦ πεθάνει, προετοιμαζόμενος νά κηρύξει τόν πόλεμο κατά τῆς Αὐστρίας, ἤθελε νά καλέσει σέ γενική ἐξέγερση τούς αὐστριακούς καί τούρκους σλάβους, τούς Μαγνάρους καί τούς Ἰταλούς. Μόνος του προκάλεσε τόν πόλεμο τῆς Ἀνατολῆς ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του καί, γιά λόγους αὐτοάμυνας, ἤθελε νά μετατραπῇ ἀπό αὐτοκράτορας δεσποτικός σέ αὐτοκράτορα ἐπαναστάτη. Λένε ὅτι εἶχε κιόλας ὑπογράψει προκήρυξη πρὸς τούς Σλάβους καί ἐπίσης πρὸς τήν Πολωνία. Παρά τό μίσος πού ἔτρεφε γιά τήν Πολωνία, καταλάβαινε ὅτι δίχως αὐτήν εἶναι ἀδύνατη ἡ σλαβική ἐξέγερση... εἶχε ὑπερνικήσει τό μίσος του σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε ἦταν ἐτοιμος νά ἀναγνώρισει τήν ἀνεξάρτητη ὑπαρξή τῆς Πολωνίας, ἀλλά... μόνο ἐκεῖθεν τοῦ Βιστούλα».

Ὁ ἴδιος αὐτός ἄνθρωπος, πού ἀπό τό 1868 ὑποδύεται τό ρόλο τοῦ διεθνιστή, τό 1862 κήρυττε φυλετικό πόλεμο γιά τά συμφέροντα τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης. Ὁ Πανσλαβισμός εἶναι ἐφεύρημα τῆς κυβέρνησης τῆς Πετρούπολης καί δέν ἔχει ἄλλο σκοπό, παρά τήν επέκταση τῶν συνόρων τῆς Ρωσίας πρὸς Δυσμάς καί πρὸς Νότο. Κι ἐπειδὴ δέν ἀποφασίζουν νά ποῦν ἀνοιχτά στοὺς Σλάβους πού ζοῦν στήν Αὐστρία, στήν Πρωσία καί στήν Τουρκία τί τούς περιμένει ἂν ἐνσωματωθοῦν στή μεγάλη ρωσική αὐτοκρατορία, τούς ἐμφανίζουν τή Ρωσία σάν μιά δύνα-

μη, πού θά τούς ἀπελευθερώσει ἀπ' τόν ξενικό ζυγό καί θά τούς συνενώσει σέ μιά μεγάλη ἐλεύθερη ὁμοσπονδία. Ἔτσι ὁ πανσλαβισμός μπορεῖ νά πάρει διάφορες ἀποχρώσεις, ἀπ' τόν πανσλαβισμό τοῦ Νικολάου ἕως τόν πανσλαβισμό τοῦ Μπακούνιν. Ὅλοι τους, ὅμως, ἔχουν ἕναν καί μόνο σκοπό καί ὅλοι τους συνεννοοῦνται θαυμάσια μεταξύ τους, ὅπως ἀποδείχνεται ἀπ' τήν περικοπή πού παραθέσαμε μόλις παραπάνω. Τό Μανιφέστο, γιά τό ὅποιο θά μιλήσουμε ἀμέσως παρακάτω, δέν ἀφήνει καί τήν παραμικρή ἀμφιβολία πάνω στό θέμα αὐτό.

3. Ο ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ ΚΑΙ Ο ΤΣΑΡΟΣ

Εἶδαμε ὅτι στή Ρωσία εἶχε ξεσπάσει ἕνας πόλεμος γύρω ἀπό τό θέμα τῆς κατάργησης τῆς δουλοπαροικίας ἀνάμεσα στό φιλελεύθερο καί τό ἐπαναστατικό κόμμα. Γύρω ἀπ' τόν Τσερνισέφσκι, ἀρχηγό τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος, συγκεντρώθηκε μιά ὁλόκληρη φάλαγγα δημοσιολόγων, μιά πολυμελὲς ὁμάδα ἀξιωματικῶν καί ἡ σπουδάζουσα νεολαία. Τό φιλελεύθερο κόμμα τό ἐκπροσωποῦσαν ὁ Χέρτσεν, μερικοὶ πανσλαβιστές καί σημαντικός ἀριθμός μετριοπαθῶν μεταρρυθμιστῶν καί θαυμαστῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Β'. Ἡ κυβέρνησις ὑποστήριζε τό φιλελεύθερο κόμμα. Τό Μάρτιο τοῦ 1861 ἡ ρωσικὴ φοιτητικὴ νεολαία τάχθηκε ἐνεργά ὑπὲρ τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Πολωνίας. Τό φθινόπωρο τοῦ 1861 προσπάθησε νά προβάλει ἀντίσταση στό «πραξικόπημα». Ἡ συνέπεια ἦταν ὅτι, μέ διάφορα διοικητικά καί οικονομικά μέτρα, οἱ ἄποροι φοιτητές (πάνω ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ) στερήθηκαν τὴ δυνατότητα νά ἀποκτήσουν ἀνώτερη μόρφωση. Ἡ κυβέρνησις χαρακτήρισε τίς διαμαρτυρίες τους ἀνταρσία. Στὴν Πετρούπολη, στή Μόσχα, στό Καζάν ἑκατοντάδες νέους τούς ἔριξαν στίς φυλακές, τούς ἐδιώξαν ἀπ' τὰ πανεπιστήμια ἢ τούς διέγραψαν — ὕστερα ἀπὸ τρίμηνη φυλάκιση. Τό κρατικὸ συμβούλιο, ἐπειδὴ φοβόταν μήπως αὐτοὶ οἱ νέοι ἐνισχύσουν τὴ δυσἀρέσκεια τῶν ἀγροτῶν, ἀπαγόρευσε σέ πρῶην φοιτητές νά καταλάβουν ὅποιαδήποτε κοινωνικὴ θέση στό χωριό. Ἀλλὰ οἱ διώξεις δὲ σταμάτησαν ἐδῶ. Ἐκτοπίζουν καθηγητές, ὅπως τόν Παβλώφ. Ἀπαγορεύουν τίς δημόσιες δια-

λέξεις, πού ὀργάνωναν οἱ διαγραφέντες ἀπ' τὰ πανεπιστήμια φοιτητές. Ἐπιχειροῦν νέους διωγμούς μέ τά πιό ἀνόητα προσχήματα. Τό «Ταμεῖο ἀλληλοβοήθειας τῆς φοιτητικῆς νεολαίας», τοῦ ὁποῖου ἡ λειτουργία μόλις εἶχε ἐπιτραπεῖ, ξαφνικά ἀπαγορεύεται. Διακόπηκε ἡ ἔκδοση ἐφημερίδων. Ὅλα αὐτά ὁδήγησαν στό ἔπακρο τῆ δυσάρεσκεια καί τήν ἀγανάκτηση τοῦ ριζοσπαστικοῦ κόμματος καί τό ἀνάγκασαν νά καταφύγει στήν ἔκδοση παράνομων ἐντύπων. Ἐμφανίστηκε τότε ἕνα Μανιφέστο αὐτοῦ τοῦ κόμματος, μέ τίτλο «Ἡ νεαρή Ρωσία», πού τό συνόδευε ἕνα ἐπίγραμμα παρμένο ἀπ' τόν Ρόμπερτ Ὕουεν²⁷⁰. Τό Μανιφέστο αὐτό περιέγραφε μέ σαφήνεια καί ἀκρίβεια τήν ἐσωτερική κατάσταση τῆς χώρας, τήν κατάσταση τῶν κομμάτων καί τοῦ Τύπου καί, διακηρύσσοντας τόν κομμουνισμό, κατέληγε στό συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ κοινωνική ἐπανάσταση. Καλοῦσε ὅλους τούς σοβαροῦς ἀνθρώπους νά συσπειρωθοῦν γύρω ἀπ' τή ριζοσπαστική σημαία.

Δέν πρόλαβε καλά-καλά νά κυκλοφορήσει αὐτό τό Μανιφέστο, πού εἶχε ἐκτυπωθεῖ παράνομα, καί κατά μοιραία σύμπτωση (ἄν δέν εἶχε βάλει τό χέρι της ἡ ἀστυνομία) στήν Πετρούπολη ξέσπασαν πολλές πυρκαγιές. Ἡ κυβέρνηση καί ὁ ἀντιδραστικός Τύπος ἄδραξαν προθυμότατα αὐτή τήν εὐκαιρία γιά νά κατηγορήσουν τή νεολαία καί τό ριζοσπαστικό κόμμα ὡς ἐμπρηστές. Γέμισαν πάλι οἱ φυλακές καί βρέθηκε στούς δρόμους τῆς ἐξορίας ἕνα πλῆθος μαρτύρων. Ἐπιασαν τόν Τσερνισέφσκι καί τόν ἔριξαν στό φρούριο τῆς Πετρούπολης, ἀπ' ὅπου, ὕστερα ἀπό μαρτύρια δύο χρόνων, τόν ἔστειλαν γιά καταναγκαστικά ἔργα στή Σιβηρία.

Πρὶν ἀπό τήν καταστροφή αὐτή, ὁ Χέρτσεν καί ὁ Γκομέκα, — ὁ τελευταῖος συνέπραξε ἀργότερα στήν καταστολή τῆς Πολωνίας ὡς κυβερνήτης σέ ἕνα ἀπό τὰ πολωνικά κυβερνεῖα, — ἔκαναν λυσσαλέες ἐπιθέσεις, ὁ ἕνας ἀπ' τό Λονδίνο καί ὁ ἄλλος στή Ρωσία, ἐναντίον τοῦ ριζοσπαστικοῦ κόμματος καί κατασκευοφαντοῦσαν τόν Τσερνισέφσκι, λέγοντας ὅτι, ἔτσι ὅπως πάει, θά φτάσει, ἴσως, νά πάρει καί παράσημο. Ὁ Τσερνισέφσκι σέ ἕνα ἄρθρο πολύ συγκρατημένο κάλεσε τόν Χέρτσεν νά ἀναλογισθεῖ τίς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ νέου ρόλου πού ἐτοιμάζεται νά παίξει τό

«Κολοκόλ» παίρνοντας ανοιχτά έχθρική στάση απέναντι στο ρωσικό επαναστατικό κόμμα²⁷¹. Ο Χέρτσεν διακήρυξε πανηγυρικά ότι είναι διατεθειμένος, μπροστά σε κείνους που αυτός τους δνόμαζε διεθνή δημοκρατία, δηλαδή τους διάφορους Ματσίνι, Βίκτωρ Ούγκώ, Λεντρύ-Ρολλέν, Λουί Μπλάν κ.ά., να προβεί στην καθιερωμένη πρόποση υπέρ της μακροημερεύσεως του μεγάλου τσάρου-απελευθερωτή. "Ό,τι κι αν λένε οι διάφοροι επαναστάτες-Δανιήλ της Πετρούπολης, πρόσθετε ο Χέρτσεν, εγώ ξνα ξέρω, πώς, αντίθετα απ' αυτούς και παρά τις κραυγές τους, αυτή η πρόποση θά έχει ευνοϊκό αντίκτυπο στά Χειμερινά 'Ανάκτορα (τό ένδιαίτημα του τσάρου). 'Επαναστάτες-Δανιήλ ήταν ό Τσερνισέφσκι και οι φίλοι του.

Ο Μπακούνιν ξεπέρασε τον Χέρτσεν. Τή στιγμή ακριβώς που είχε συντριβεί όλότελα τό επαναστατικό κόμμα, που ό Τσερνισέφσκι ήταν στή φυλακή, ό Μπακούνιν, 51 χρονών τότε, εξέδωσε τό διαβόητο βιβλιαράκι του για τον αγρότη-τσάρο : «Ρωμανώφ, Πουγκατσώφ ή Πέστελ ; 'Η υπόθεση του λαού». Έργο του Μιχαήλ Μπακούνιν, 1862.

«Μερικοί ακόμα διερωτούνται αν θά υπάρξει ή δέν θά υπάρξει επανάσταση στή Ρωσία. 'Αλλά ή επανάσταση αυτή άρχισε μέ συνέπεια, βασιλεύει παντού, σ' όλα τά θέματα, στά μυαλά όλων. Συντελείται από τά ίδια τά χέρια της κυβέρνησης μέ πιό μεγάλη επιτυχία απ' τίς προσπάθειες των άφοσιωμένων όπαδών της επανάστασης. Δέ θά κοπάσει και δέ θά σταματήσει, ώστόσο φθάσει στήν αναγέννηση του ρωσικού κόσμου, ώστόσο προωθήσει και δημιουργήσει ένα νέο σλαβικό κόσμο.

Προφανώς, ή δυναστεία αυτοκαταλύεται. 'Αναζητεί σωτηρία στή συγκράτηση και όχι στήν παρακίνηση της άφυπνισμένης λαϊκής ζωής. "Αν την ένιωθε αυτή τή λαϊκή ζωή, θά μπορούσε ό τσαρικός οίκος νά φθάσει σε πρωτοείδωτα ύψη δύναμης και δόξας... Τί κρίμα ! Σπάνια δόθηκε στον τσαρικό οίκο ή ευκαιρία νά διαδραματίσει έναν τέτοιο μεγαλειώδη, έναν τέτοιο εύλογημένο ρόλο. 'Ο 'Αλέξανδρος ό Β' θά μπορούσε εύκολα νά γίνει ένα ίνδαλμα του λαού, ό πρώτος ρώσος τσάρος-αγρότης*, που ή ισχύς του δέ θά ήταν ό φόβος, αλλά ή αγάπη, ή έλευθερία, ή ευημερία του λαού του. Στηριγμένος σ' έναν τέτοιο λαό, θά μπορούσε νά γίνει ό σωτήρας και άρχηγός όλου του, σλαβικού κόσμου...

* Ο τίτλος του τσάρου-αγρότη (Zemsky Tzar), που άπονέμεται στον 'Αλέξανδρο Β', άποτελεί εύρημα του Μπακούνιν και του «Κολοκόλ».

Γιά νά γίνει αὐτό δέν χρειαζόταν παρά μόνο ἡ ρωμαλέα ρωσική καρδιά γενναιόδωρη στή γαλήνη καί στήν ἀλήθεια. Ὅλο τό ζωντανό ρωσικό καί σλαβικό παρόν τοῦ ἀπλώνει τά χέρια, πρόθυμο νά γίνει τό ὑποπόδιο τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου του».

Κατόπιν ὁ Μπακούνιν ζητάει νά καταστραφεῖ τό κράτος τοῦ Μεγάλου Πέτρου, τό *γερμανικό* κράτος, καί νά ἰδρυθεῖ ἡ «Νέα Ρωσία». Ἡ ἐκτέλεση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἀνατίθεται στόν Ἀλέξανδρο τόν Β΄.

«Τό ξεκίνημά του ἦταν θαυμάσιο. Ἐξήγγειλε τήν ἐλευθερία τοῦ λαοῦ, ἐλευθερία καί νέα ζωή ὕστερα ἀπό χιλιόχρονη δουλεία. Ὅπως φαίνεται, θέλησε νά δημιουργήσει τή Ρωσία τῶν ἀγροτῶν» (zemskoujou Roussiou), «διότι στό κράτος τοῦ Πέτρου ἦταν ἀδιανόητη ἡ ἐλευθερία τοῦ λαοῦ. Στίς 19 Φεβρουαρίου 1861, παρ' ὅλα τά σφάλματα, παρ' ὅλες τίς τερατώδεις ἀντιφάσεις τοῦ Διάταγματος γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Β΄ ἦταν ὁ πιό μέγας, ὁ πιό δημοφιλής, ὁ πιό ἰσχυρός τσάρος πού βασίλευσε ποτέ στή Ρωσία». — Ὅμως, «ἡ ἐλευθερία ἀντίκειται σ' ὅλα τά ἐνστικτα τοῦ Ἀλεξάνδρου Β΄», διότι εἶναι Γερμανός καί «ὁ Γερμανός δέν θά καταλάβει καί δέν θά ἀγαπήσει ποτέ τήν ἀγροτική Ρωσία... ὁ νοῦς του ἦταν πῶς νά ἐδραιώσει τό κρατικό οἰκοδόμημα τοῦ Πέτρου... ἀναλαμβάνοντας ἕνα ἔργο ὀλέθριο καί ἀπραγματοποίητο, χαντακώνει τόν ἑαυτό του καί τόν οἶκο του καί εἶναι ἐτοιμος νά ρίξει τή Ρωσία σέ μιά αἱματηρή ἐπανάσταση».

Ὅλες οἱ ἐναντιώσεις «στό διάταγμα γιά τήν ἀπελευθέρωση», ὅλες οἱ ἐκτελέσεις ἀγροτῶν, οἱ φοιτητικές ἀναταραχές, μέ μιά λέξη, ὅλη ἡ τρομοκρατία, κατά τή γνώμη τοῦ Μπακούνιν,

«ἐξηγοῦνται μέ τό ὅτι ἔλλειψε ἀπ' τόν τσάρο τό ρωσικό αἶσθημα, ἡ καρδιά πού θά χτυποῦσε γιά τό λαό καί κυριάρχησε ἡ ἀπερίσκεπτη ἐπιδίωξη νά συγκρατηθεῖ μέ κάθε θυσία τό κράτος τοῦ Πέτρου... Ἐνῶ αὐτός, καί μόνο αὐτός, μπορούσε νά πραγματοποιήσει τήν πιό μεγαλειώδη καί εὐεργετική ἐπανάσταση στή Ρωσία, χωρίς νά χυθεῖ οὔτε μιά σταγόνα αἷμα. Μπορεῖ νά τό κάνει ἀκόμα καί τώρα. Ἄν χάνουμε τίς ἐλπίδες μας γιά μιά εἰρηνική διέξοδο, αὐτό δέν τό κάνουμε διότι εἶναι ἀργά, ἀλλά διότι χάσαμε, ἐπιτέλους, τήν ἐλπίδα στήν ἱκανότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου Β΄ νά κατανοήσει τό μοναδικό δρόμο πού μπορεῖ νά σώσει τόν ἑαυτό του καί τή Ρωσία. Νά ἀνακοπεῖ τό κίνημα τοῦ λαοῦ, πού ξύπνησε ὕστερα ἀπό μιά χιλιόχρονη νάρκη, εἶναι ἀδύνατο. Ἄν ὅμως ὁ τσάρος σταθερά καί θαρραλέα τεθεῖ ἐπικεφαλῆς τοῦ ἴδιου τοῦ κινήματος, τότε θά ἦταν ἀπέραντη ἡ ἰσχὺς του γιά τό καλό καί πρὸς δόξα τῆς Ρωσίας».

Γιά νά γίνει αὐτό χρειάζοταν ἀπλῶς νά δώσει τή γῆ στούς ἀγρότες, ἐλευθερία καί self-government*.

«Μή φοβάστε, ἐπίσης, ὅτι μέ τήν self-government θά ἀποκοποῦν οἱ δεσμοί μεταξύ τῶν ἐπαρχιῶν, θά καταστραφεῖ ἡ ἐνότητα τῆς ρωσικῆς γῆς, διότι ἡ αὐτονομία τῶν ἐπαρχιῶν θά εἶναι μόνο διοικητική, σ' ὀρισμένα θέματα νομοθετική, νομική καί ὄχι πολιτική. Καί σέ καμιά ἄλλη χώρα, μέ ἐξαίρεση ἴσως τῆ Γαλλία, ὁ λαός δέν διαπνέεται ἀπό μιὰ τέτοια ἀντίληψη ἐνότητας, ἁρμονίας τοῦ πολιτεύματος, κρατικῆς ἀκεραιότητος καί ἐθνικοῦ μεγαλείου, ὅπως στή Ρωσία».

Τόν ἴδιο καιρό στή Ρωσία ζητοῦσαν νά συγκληθεῖ ἐθνοσυνέλευση. Ὅρισμένοι τή ζητοῦσαν γιά νά ὑπερνικηθοῦν οἱ οἰκονομικές δυσκολίες, ἄλλοι γιά νά τεθεῖ τέρμα στή μοναρχία. Ὁ Μπακούνιν τήν ἤθελε γιά νά διαδηλωθεῖ ἡ ἐνότητα τῆς Ρωσίας καί γιά νά ἐδραιωθεῖ ἡ ἐξουσία καί τό μεγαλεῖο τοῦ τσάρου.

«Ἡ ἐνότητα τῆς Ρωσίας, πού ἴσαμε σήμερα ἐκφραζόταν μόνο στό πρόσωπο τοῦ τσάρου, χρειάζεται τώρα μιὰ ἀκόμα ἀντιπροσώπευση : τήν ἐθνοσυνέλευση... Τό πρόβλημα δέν εἶναι ἂν θά ὑπάρξει ἡ ὄχι ἐπανάσταση, ἀλλά ἂν θά εἶναι εἰρηνική ἢ αἱματηρή. Θά εἶναι εἰρηνική καί εὐλογημένη, ἂν ὁ τσάρος, ἐπικεφαλῆς τοῦ λαϊκοῦ κινήματος, μαζί μέ τήν ἐθνοσυνέλευση, ὀναλάβει μιὰ πλατιά καί ριζική ἀναμόρφωση τῆς Ρωσίας στό πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας. Ἄν, ὅμως, ὁ τσάρος ἔχει στό νοῦ του νά ὑπαναχωρήσει ἡ νά περιοριστεῖ σέ ἡμίμετρα, ἡ ἐπανάσταση θά εἶναι φοβερή. Τότε ἡ ἐπανάσταση, ἐπειδὴ ὁ ξεσηκωμός θά εἶναι παλλαϊκός, θά πάρει ἕνα χαρακτήρα ἀνελέητης σφαγῆς... Ὁ Ἀλέξανδρος Β' μπορεῖ ἀκόμα νά σώσει τή Ρωσία ἀπ' τήν ὀριστική καταστροφή, ἀπ' τήν αἱματοχυσία».

Ἔτσι, τό 1862 ἡ ἐπανάσταση γιά τόν Μπακούνιν ἰσοδυναμοῦσε μέ ὀριστική καταστροφή τῆς Ρωσίας καί ἐκλιπαροῦσε τόν τσάρο νά προφυλάξει τή χώρα ἀπ' αὐτήν. Γιά πολλούς ρώσους ἐπαναστάτες ἡ σύγκληση τῆς ἐθνοσυνέλευσης θά ἰσοδυναμοῦσε μέ ἀνατροπή τῆς δυναστείας. Ὁ Μπακούνιν ὅμως τούς κόβει τήν ὄρεξη καί τούς πληροφορεῖ πῶς

«ἡ ἐθνοσυνέλευση θά εἶναι ἐναντίον τους καί ὑπέρ τοῦ τσάρου. Ἄν ὅμως ἡ ἐθνοσυνέλευση σταθεῖ ἐχθρική πρὸς τόν τσάρο ; Μπορεῖ αὐτό νά συμβεῖ ἀφοῦ ὁ λαός, πού θά στείλει σ' αὐτήν τούς ἀντιπροσώπους του, εἶχε ὡς τώ-

* — αὐτοδιοίκηση.

ρα απεριόριστη πίστη στον τσάρο και περίμενε τά πάντα απ' αυτόν ; 'Από πού, λοιπόν, θά προέλθει αυτή ή έχθρότητα ;... Δέν χωράει αμφιβολία ότι αν ό τσάρος συγκαλοῦσε τώρα» (τό Φεβρουάριο τοῦ 1862) «τήν ἐθνοσυνέλευση, θά ἐβλεπε γιά πρώτη φορά νά τόν περιστοιχίζουν ἄνθρωποι πραγματικά ἀφοσιωμένοι σ' αὐτόν. Ἄν συνεχισθεῖ ή ἀναρχία* μερικά χρόνια ἀκόμα, ή διάθεση τοῦ λαοῦ μπορεῖ νά μεταστραφεῖ. Στήν ἐποχή μας ό χρόνος τρέχει. Ὁ λαός τώρα εἶναι ὑπέρ τοῦ τσάρου καί ἐναντίον τῶν εὐγενῶν καί τῆς γραφειοκρατίας καί ὅλων τῶν γερμανοντυμένων» (δηλ. ἐκείνων πού εἶναι ντυμένοι εὐρωπαϊκά). «Ἐχθροί του εἶναι ὅλοι ὅσοι βρίσκονται σ' αὐτό τό στρατόπεδο τῆς ἐπίσημης Ρωσίας, ὅλοι ἐκτός ἀπ' τόν τσάρο. Ποιός λοιπόν θά τολμήσει νά τοῦ μιλήσει ἐναντίον τοῦ τσάρου ; Κι ἂν κανεῖς τολμοῦσε νά τό κάνει, θά τόν πίστευε μήπως ό λαός ; Δέν εἶναι μήπως ό τσάρος πού ἀπελευθέρωσε τούς ἀγρότες ἐνάντια στή θέληση τῶν εὐγενῶν, ἐνάντια στήν ἐπιθυμία ὅλων τῶν ἀξιωματούχων ;

» Ὁ ρωσικός λαός, διαμέσου τῶν ἀντιπροσώπων του, θά συναντηθεῖ γιά πρώτη φορά πρόσωπο μέ πρόσωπο μέ τόν τσάρο του. Εἶναι μιὰ ἀποφασιστική, μιὰ πολύ-πολύ κρίσιμη στιγμή ! Πῶς θά φανεῖ ό ἕνας στον ἄλλον ; Ἄπό τή συνάντηση αὐτή μπορεῖ νά ἐξαρτηθεῖ ὅλο τό μέλλον καί τοῦ τσάρου καί τῆς Ρωσίας. Ἡ ἐμπιστοσύνη καί ή ἀφοσίωση τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ λαοῦ πρὸς τόν τσάρο θά εἶναι ἀπεριόριστη. Ἄν στηριχθεῖ σ' αὐτές καί τίς ἀποδεχθεῖ μέ τήν ἴδια πίστη καί ἀγάπη, ό τσάρος θά μπορούσε νά στήσει τό θρόνο του τόσο ψηλά καί τόσο γερά, ὅσο ποτέ ἄλλοτε. Τί θά συμβεῖ, ὁμως, ἂν, ἀντί γιά ἕναν τσάρο-λυτρωτή, ἕναν τσάρο τοῦ λαοῦ, οἱ λαϊκοί ἀπεσταλμένοι βρεθοῦν μπροστά σ' ἕναν αὐτοκράτορα τῆς Πετρούπολης μέσα στήν πρωσική στολή του, ἕναν βαρύθυμο Γερμανό ; Τί θά συμβεῖ, ἂν, ἀντί γιά τήν προσδοκώμενη ἐλευθερία, ό τσάρος δέν δώσει τίποτα ἢ σχεδόν τίποτα στό λαό ;... Τότε, ἀλλοίμονο στον τσαρισμό ! Θά ἐπέλθει τό τέλος τουλάχιστον τῆς αὐτοκρατορίας τῶν γερμανῶν Χόλσταϊν-Γκόττορπ τῆς Πετρούπολης.

» Ἄν σέ κείνη τή μοιραία στιγμή, πού θά κριθεῖ ἕνα ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου, εἰρήνης ἢ αἵματος γιά ὅλη τή Ρωσία, παρουσιαστεῖ μπροστά στήν ἐθνοσυνέλευση ἕνας τσάρος λαϊκός, ἕνας τσάρος ἀγαθός καί δίκαιος, πού ἀγαπάει τή Ρωσία, πρόθυμος νά τήν οἰκοδομήσει κατά τό θέλημα τοῦ λαοῦ, τί δέν θά μπορούσε νά κάνει μ' ἕναν τέτοιο λαό ! Ποιός θά ἀποτολμοῦσε νά τοῦ ἐναντιωθεῖ ; Θά μπορούσε νά ἀποκατασταθεῖ ὡς ἐκ θαύματος καί ή εἰρήνη καί ή ἐμπιστοσύνη, καί χρήματα νά βρεθοῦν καί ὅλα νά τακτοποιηθοῦν γιά ὅλους ἀπλά, φυσιολογικά, ἥρεμα, ἀβίαστα. *Ποδηγητούμενη ἀπό ἕναν τέτοιο τσάρο*, ή ἐθνοσυνέλευση θά δημιουργοῦσε μιὰ νέα Ρωσία. Καμιά ὑστεροβουλία καί καμιά ἐχθρική δύναμη δέ θά μπορούσαν νά ἀντιστρατευθοῦν τήν ἐνωμένη ἰσχὺ τσάρου καί λαοῦ... Ὑπάρχει ἐλπίδα πῶς θά ἐπέλθει μιὰ τέτοια ἐνοποίηση ; Τό λέμε ἀνοιχτά, ὀχι».

* — ό Μπακούνιν χρησιμοποιεῖ τή λέξη «bezurjaditsa». (Σημ. μετ.).

“Ο,τι κι ἂν λέει, ὅμως, ὁ Μπακούνιν δέ χάνει τήν ἐλπίδα πῶς θά καταφέρει νά παρασύρει τόν τσάρο του καί μάλιστα, γιά νά τόν ἐπηρεάσει, τόν φοβερίζει μέ τήν ἐπαναστατική νεολαία, ἡ ὁποία, ἂν ὁ τσάρος ἀργοπορήσει, θά βρεῖ τρόπο νά ἐκτελέσει τό καθήκον της καί ν’ ἀνοίξει τό δρόμο της πρὸς τό λαό.

«Καί γιατί αὐτή ἡ νεολαία δέν εἶναι μαζί Σας, ἀλλά εἶναι ἐναντίον Σας ; Αὐτό εἶναι μεγάλο δυστύχημα γιά Σᾶς... τῆς χρειάζεται» (τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας) «πρῶτ’ ἀπ’ ὅλα ἐλευθερία καί ἀλήθεια. Γιατί, ὅμως, αὐτή ξεκόπηκε ἀπ’ τόν τσάρο, γιατί στράφηκε ἐναντίον ἐκείνου πού πρῶτος ἔδωσε τήν ἐλευθερία στό λαό ; Μήπως παρασύρθηκε ἀπό κάποια ἀφηρημένα ἐπαναστατικά ἰδανικά καί τήν ἡχηρή λέξη *Δημοκρατία*; Ἐνῆμερι αὐτό ἴσως νά συμβαίνει, ἀλλά αὐτό μόνο του εἶναι μιὰ πολύ ἐπιφανειακή καί δευτερεύουσα αἰτία. Ἡ πλειοψηφία τῆς πρωτοπόρας νεολαίας μας ἀντιλαμβάνεται πολύ καλά ὅτι τὰ ἀφηρημένα σχήματα τῆς Δύσης, συντηρητικά εἴτε ἀστικοφιλελεύθερα εἴτε ἀκόμα καί δημοκρατικά, εἶναι ἀνεφάρμοστα στό ρωσικό κί-νημα... Ὁ ρωσικός λαός δέν κινεῖται πάνω σέ ἀφηρημένες ἀρχές... τὰ δυτικά ἰδανικά τοῦ εἶναι ξένα καί θά ἀποβοῦν μάταιες ὅλες οἱ ἀπόπειρες συντηρητικῆς, φιλελεύθερης, ἀκόμα καί ἐπαναστατικῆς δογματοποίησης τῶν κατευθύνσεών του... αὐτός ἔχει τὰ δικά του ἰδανικά... Θά ἐμπλουτίσει τήν ἱστορία μέ νέες ἀρχές, θά δημιουργήσει ἕνα νέο πολιτισμό, *μιά νέα θρησκεία*, ἕνα νέο δίκαιο καί μιὰ νέα ζωή.

»Μπροστά σ’ αὐτήν τήν πελώρια, ἐπιβλητική καί μάλιστα φοβερή παρουσία τοῦ λαοῦ, δέ μπορεῖ νά ἀστείεῖται κανεῖς. Ἡ νεολαία θά πάψει νά παίζει τόν γελοῖο καί ἄχαρο ρόλο τοῦ βαρετοῦ δημοδιδάσκαλου. Καί τί θά ἀρχίσουμε νά διδάσκουμε στό λαό ; Ἄν ἐξαιρέσουμε τίς φυσικές καί μαθηματικές ἐπιστῆμες, ἡ τελευταία λέξη τῆς ἐπιστῆμης μας θά εἶναι ἡ ἄρνηση τῶν λεγόμενων ἀπαρασάλευτων ἀληθειῶν τῶν δυτικῶν διδασκαλιῶν, ἡ πλήρης ἄρνηση τῆς Δύσης».

Ὑστερα ὁ Μπακούνιν ἐπιτίθεται κατά τῶν ἰδρυτῶν τῆς «Νεαρῆς Ρωσίας», κατηγορώντας τους πῶς εἶναι δογματικοί- μένοι, πῶς θέλουν νά παριστάνουν τό δάσκαλο τοῦ λαοῦ, πῶς δυσφημίζουν τήν ὑπόθεση, πῶς παιδιαρίζουν, πῶς δέν καταλαβαίνουν τίποτα καί ἀντλοῦν τίς ἰδέες τους ἀπό μερικά δυτικά βιβλιαράκια πού διάβασαν. — Ἡ κυβέρνησις, πού τήν ἴδια ἐκείνη στιγμή εἶχε κλείσει αὐτούς τοὺς νέους στή φυλακή ὡς ἐμπρηστές, διατύπωνε ἐναντίον τους τίς ἴδιες ἀκριβῶς κατηγορίες. Καί γιά νά καθυστερήσει τόν τσάρο του, ὁ Μπακούνιν λέει ὅτι

«ὁ λαὸς δὲν εἶναι μὲ τὸ μέρος αὐτοῦ τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος... ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῆς νεολαίας μας ἀνήκει στὸ κόμμα τὸ λαϊκὸ, στὸ κόμμα ἐκεῖνο ποῦ ἔθεσε ὡς μοναδικὸ στόχο του τὸ θρίαμβο τῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης. Αὐτὸ τὸ κόμμα δὲν ἔχει προκαταλήψεις, οὔτε ὑπὲρ οὔτε κατὰ τοῦ τσάρου καὶ ἂν ὁ ἴδιος ὁ τσάρος, ἀρχίζοντας ἓνα μεγάλο ἔργο, δὲν προδώσει ἀργότερα τὸ λαό, τὸ κόμμα αὐτὸ δὲν θά τὸν ἐγκατέλειπε ποτέ. Καί τώρα δὲν εἶναι ἀκόμα ἀργά. Ἡ ἴδια αὐτὴ νεολαία θά τὸν ἀκολουθοῦσε, φτάνει μόνο νὰ βάδιζε ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς τοῦ λαοῦ. Δὲν θά τὴν συγκρατοῦσαν *κανενὸς εἵδους δυτικο-επαναστατικῆς προκαταλήψεως*. Εἶναι πιά καιρὸς οἱ Γερμανοὶ νὰ πᾶνε στὴ Γερμανία. Ἄν ὁ τσάρος καταλάβαινε ὅτι ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ὀφείλει νὰ εἶναι ὄχι ἡ κεφαλὴ ἑνὸς κατασταλτικοῦ συγκεντρωτικοῦ συστήματος, ἀλλὰ ἡ κεφαλὴ μιᾶς ἐλεύθερης ὁμοσπονδίας ἐλεύθερων λαῶν, τότε, βασιζόμενος σὲ μιὰ ἀρραγὴ καὶ ἀναγεννημένη δύναμη, σὲ συμμαχία μὲ τὴν Πολωνία καὶ τὴν Οὐκρανία, καταγγέλοντας ὅλες τίς μισητὲς γερμανικὲς συμμαχίες, ὑψώνοντας θαρρετὰ τὸ πανσλαβικὸ λάβαρο, θά γινόταν ὁ *λυτρωτὴς τοῦ σλαβικοῦ κόσμου!*

»Βέβαια, νὰ ξεκινᾷς ἓναν πόλεμο κατὰ τῶν Γερμανῶν εἶναι δουλειὰ καλὴ καὶ ἅγια καί, τὸ σπουδαιότερο, ἀναγκαῖα γιὰ τὴ σλαβικὴ ὑπόθεση. Ὅπως καὶ νάχει, εἶναι καλύτερα νὰ καταπνίγεις εὐχαρίστως Γερμανούς, παρά Πολωνούς. Ἀνάγκη καὶ ἱερό χρέος τοῦ ἀπελευθερωμένου ρωσικοῦ λαοῦ θά εἶναι νὰ ἐγερθεῖ γιὰ νὰ ἐλευθερώσει τοὺς Σλάβους ἀπ' τὸν τουρκικὸ καὶ τὸ γερμανικὸ ζυγόν».

Στὸ ἴδιο βιβλιαράκι ὁ Μπακούνιν καλεῖ τὸ ἐπαναστατικὸ κόμμα νὰ συσπειρωθεῖ κάτω ἀπ' τὴ σημαία τῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης. Ἰδοὺ μερικὰ προγραμματικὰ σημεῖα αὐτῆς τῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης ἀλα-τσαρικά :

«Ἄρθρο 1. Ἐμεῖς» (Μπακούνιν καὶ Σία) «θέλουμε τὴ λαϊκὴ αὐτοδιοίκηση σὲ κοινότητες, ἐπαρχίες, περιοχές καί, τέλος, σὲ κλίμακα ὅλης τῆς ἐπικράτειας, μὲ τσάρο ἢ χωρὶς τσάρο, τὸ ἴδιο μᾶς κάνει. Αὐτὸ θά τὸ ἀποφασίσαι ὁ λαός. — Ἄρθρο 2. ... Εἴμαστε ἔτοιμοι καὶ ὑποχρεωμένοι νὰ βοηθήσουμε τὴν Πολωνία, τὴ Λιθουανία, τὴν Οὐκρανία ἐναντίον κάθε βίας καὶ ἐναντίον ὅλων τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν καὶ ἰδιαίτερα ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. — Ἄρθρο 4. Μαζί μὲ τὴν Πολωνία, τὴ Λιθουανία, τὴν Οὐκρανία θέλουμε νὰ προσφέρουμε χέρι βοήθειας πρὸς τοὺς σλάβους ἀδελφούς μας, ποῦ στενάζουν κάτω ἀπ' τὸ ζυγὸ τοῦ Πρωσικοῦ βασιλείου, τῆς Αὐστριακῆς καὶ Τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, ἀναλαμβάνοντας τὴν ὑποχρέωση νὰ μὴ βάλουμε τὸ ξίφος στὸ θηκάρι του, ὅσο καὶ ἓνας μόνον Σλάβος παραμένει ὑπόδουλος τῶν Γερμανῶν, τῶν Τούρκων ἢ ὁποιουδήποτε ἄλλου».

Τὸ ἄρθρο 6 προβλέπει μιὰ συμμαχία μὲ τὴν Ἰταλία, τὴν Οὐγγαρία, τὴ Ρουμανία καὶ τὴν Ἑλλάδα. Πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ

τίς συμμαχίες πού επιζητούσε τότε ή ρωσική κυβέρνηση.

«Άρθρο 7. Θά επιδιώξουμε από κοινού μέ όλα τά σλαβικά φύλα νά πραγματοποιήσουμε τό προσφιλέσ σλαβικό όνειρο : τή δημιουργία μιᾶς μεγάλης καί ἐλεύθερης πανσλαβικῆς ὁμοσπονδίας... γιά νά ὑπάρξει μιᾶ ἐνιαία καί ἀδιαίρετη πανσλαβική δύναμη.

»Νά ποιό εἶναι τό μεγάλο πρόγραμμα τῆς σλαβικῆς ὑπόθεσης, νά ποιά εἶναι ή ἀμετάβλητη τελευταία λέξη τῆς ρωσικῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης. Σ' αὐτή τήν ὑπόθεση ἔχουμε ἀφιερώσει ὅλη μας τή ζωή.

»Καί τώρα : ποῦ πᾶμε, μέ ποιόν καί γιά ποιόν πᾶμε ; Ποῦ πᾶμε; Τό εἶπαμε. Μέ ποιόν ; Κι αὐτό τό εἶπαμε : ἐννοεῖται, μέ κανέναν ἄλλον, παρά μέ τό λαό. Ἄλλά γιά ποιόν ; Γιά τόν Ρωμανώφ, τόν Πουγκατσώφ ή θά πᾶμε, ἂν βρεθεῖ, γιά ἕναν νέο Πέστελ ;*

»Τό λέμε εὐλικρινά : ἐμεῖς θά προτιμούσαμε πῶς πολύ νά ἀκολουθήσουμε τόν Ρωμανώφ, ἐφόσον ὁ Ρωμανώφ θά μπορούσε καί θά ἤθελε νά μετατραπεῖ ἀπό αὐτοκράτορα τῆς Πετρούπολης σέ τσάρο-ἀγρότη. Καί θά μπαίναμε πρόθυμα κάτω ἀπ' τή σημαία του, διότι ὁ ρωσικός λαός τόν ἀναγνωρίζει ἀκόμα καί διότι ή δύναμή του εἶναι δημιουργημένη, ἑτοιμη νά δράσει καί θά μπορούσε νά γίνῃ ἀκατανίκητη, ἂν αὐτός τῆς ἔδινε ἀπλῶς τό λαϊκό βάφτισμα. Θά τόν ἀκολουθούσαμε ἐπίσης, διότι *μόνον* αὐτός μπορεί νά πραγματοποιήσει καί νά ὀλοκληρώσει τή μεγάλη εἰρηνική ἐπανάσταση, δίχως νά χυθεῖ οὔτε μιᾶ σταγόνα ρωσικοῦ ή σλαβικοῦ αἵματος. Οἱ αἱματηρές ἐπαναστάσεις ἐξαιτίας τῆς ἀνθρώπινης στενοκεφαλιάς γίνονται κάποτε ἀναγκαῖες, δέν παύουν, ὅμως, νά εἶναι ἕνα κακό, μέγα κακό καί τρανή συμφορά ὄχι μόνο γιά τά θύματά τους, ἀλλά καί γιά τήν καθαρότητα καί πληρότητα τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ γιά τόν ὁποῖο γίνονται. Τό εἶδαμε αὐτό στή Γαλλική ἐπανάσταση.

»Συνεπῶς, ή στάση μας ἀπέναντι στόν Ρωμανώφ εἶναι ξεκάθαρη. Ἐμεῖς δέν εἴμαστε *ἐχθροί* του, οὔτε ὅμως καί φίλοι του. Εἴμαστε φίλοι τῆς ρωσικῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης, φίλοι τῆς σλαβικῆς ὑπόθεσης. Ἄν ὁ τσάρος τεθεῖ ἐπικεφαλῆς τῆς, εἴμαστε μαζί του. Ἄν πάει ἐναντίον τῆς, θά μᾶς βρεῖ ἐχθρούς του. Γιά τοῦτο τό ὅλο πρόβλημα τίθεται ὡς ἑξῆς : Θέλει νά γίνῃ ὁ ρώσος τσάρος Ρωμανώφ, τσάρος τῶν ἀγροτῶν ή θέλει νά γίνῃ ὁ αὐτοκράτορας Χόλσταϊν-Γκόττορπ τῆς Πετρούπολης ; Θέλει νά ὑπηρετήσῃ τή Ρωσία, τοὺς Σλάβους ή τοὺς Γερμανούς ; Αὐτό τό πρόβλημα θά λυθεῖ σύντομα καί τότε θά ξέρομε τί νά πράξουμε».

* Ρωμανώφ εἶναι τό οἰκογενειακό ὄνομα τοῦ τσάρου. Ὁ Πουγκατσώφ ἦταν ὁ ἀρχηγός τῆς μεγάλης ἐξέγερσης τῶν κοζάκων ἐπὶ Αἰκατερίνης Β'. Ὁ Πέστελ ἦταν ὁ ἀρχηγός τῆς συνωμοσίας κατά τοῦ Νικολάου Α' στά 1825 πού τόν κρέμασαν.

Δυστυχῶς, ὁ τσάρος δέ θεώρησε ἀναγκαῖο νά συγκαλέσει τήν ἐθνοσυνέλευση, γιά τήν ὁποία ὁ Μπακούνιν, ὅπως φαίνεται ἀπ' τό βιβλιαράκι αὐτό, ἔθετε ἤδη τήν ὑποψηφιότητά του. Τό προεκλογικό μανιφέστο του καί οἱ γονυκλισίες μπροστά στόν Ρωμανώφ ἀποδείχθηκαν μάταιες. Ἡ ἀπλοϊκή εὐπιστία του διαψεύσθηκε κατά τρόπο ἀσυγχώρητο καί δέν βρῆκε ἄλλο νά κάνει, παρά νά ἐπιδοθεῖ ἀλόγιστα στήν παντοκαταλύτρα ἀναρχία.

Μετά ἀπ' αὐτά τά καμώματα τοῦ δασκάλου, πού ἔπεσε καί προσκίνησε τόν ἀγρότη-τσάρο του, οἱ μαθητές καί φίλοι του, Ἀλμπέρ Ρισάρ καί Γκασπάρ Μπλάν, εἶχαν κάθε λόγο νά ξελαρυγγίζονται : Ζήτω ὁ ἀγρότης-αὐτοκράτορας Ναπολέων ὁ Γ' !

XI

ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ

1. ΟΙ ΜΥΣΤΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ

Τό αντίτυπο τῶν κανονισμῶν αὐτῶν πού ἔχουμε στή διάθεσή μας, εἶναι ἐνμέρει γραμμένο ἰδιοχείρως ἀπ' τόν Μπακούνιν. Μοίραζε ἀντίτυπα τῶν κανονισμῶν ὄχι μόνο στούς μεμνημένους, ἀλλά καί σέ πολλά πρόσωπα, πού ἔλπιζε πώς θά τά δελεάσει μέ τήν ἀποκάλυψη τοῦ λαμπροῦ προγράμματός του. Ἡ ματαιοδοξία τοῦ συγγραφέα βγήκε πιά ἰσχυρή ἀπ' τή σπουδαιοφανή προσποίηση τοῦ θαυματοποιοῦ.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ

ΤΡΕΙΣ ΒΑΘΜΟΙ :

- I. *Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί.*
- II. *Οἱ ἐθνικοὶ ἀδελφοί.*
- III. *Ἡ μισοπαράνομη, μισοεπίσημη ὀργάνωση τῆς Διεθνoῦς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας.*

I. ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ

1. Οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί δέν ἔχουν ἄλλη πατρίδα ἐκτός ἀπό τήν παγκόσμια ἐπανάσταση, ἄλλους ξένους καί ἄλλους ἐχθρούς ἐκτός ἀπό τήν ἀντίδραση.
2. Ἀπορρίπτουν κάθε πολιτική συμφιλίωτισμοῦ καί ὑποχωρήσεων καί θεωροῦν ἀντιδραστικό κάθε πολιτικό κίνημα, πού δέν σιοχεύει ἄμεσα καί κατευθείαν στό θρίαμβο τῶν ἀρχῶν τους.
3. Εἶναι ἀδέλφια, δέν ἀντιτάσσεται ποτέ ὁ ἓνας ἄλλον, δέ λύνουν τίς διαφορές τους οὔτε δημοσία, οὔτε μπροστά στό δικαστήριο.

4. Ἡ μόνη Δικαιοσύνη γι' αὐτούς εἶναι τό διαιτητικό δικαστήριον, πού τό ἀποτελοῦν διεθνεῖς ἀδελφοί ἐπιλεγμένοι καί ἀπό τά δύο μέρη.

5. Διεθνῆς ἀδελφός μπορεῖ νά γίνει μόνο ἐκεῖνος, πού ἀποδέχεται εἰλικρινά ὅλο τό πρόγραμμα, μέ ὅλες τίς θεωρητικές καί πρακτικές συνέπειες πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτό, ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ὁ νοῦς, ἡ ἐνεργητικότητα, ἡ ἐντιμότητα καί ἡ ἐγκράτεια συνδυάζονται μέ τό *ἐπαναστατικό πάθος*, ἐκεῖνος πού ἔχει τό διάβολο μέσα του. Δέν ἐπιβάλλουμε οὔτε ὑποχρεώσεις, οὔτε θυσίες. Ὅποιος, ὅμως, διακατέχεται ἀπ' αὐτό τό πάθος, θά κάνει πολλά, ἔστω καί χωρίς νά ἔχει ἐπίγνωση τοῦ ὅτι προσφέρει θυσίες.

6. Γιά τόν ἀδελφό δέν πρέπει νά ὑπάρχουν πιό σοβαρές καί πιό ἱερές ὑποθέσεις, συμφέροντα ἢ ὑποχρεώσεις ἀπό τή θητεία στήν ἐπανάσταση καί στή μυστική μας ὀργάνωση, πού καλεῖται νά ὑπηρετήσῃ.

7. Ἐνας ἀδελφός δικαιούται πάντα ν' ἀρνηθεῖ τήν ἐκτέλεση μιᾶς ἐντολῆς πού τοῦ ἔδωσε ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή ἢ ἡ Ἐθνική Ἐπιτροπή του. Ὡστόσο, πολλές ἀλλεπάλληλες ἀρνήσεις του θά δείξουν πώς εἶναι ἄνθρωπος ἀσυνείδητος ἢ ὀκνηρός καί μπορεῖ ἡ Ἐθνική Ἐπιτροπή του νά τόν θέσῃ σέ διαθεσιμότητα, ἐνῶ μέ πρότασή της μπορεῖ ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή νά τόν διαγράψῃ, ὥσπου πάρῃ ὀριστική ἀπόφαση ἢ συντακτική συνέλευση.

8. Κανένας ἀδελφός δέ μπορεῖ νά καταλάβῃ ἐπίσημη θέση δίχως τή συγκατάθεση τῆς ἐπιτροπῆς στήν ὁποία ἀνήκει. — Κανένας ἀπ' τοὺς ἀδελφούς δέ μπορεῖ νά προβαίνει σέ δημόσιες πράξεις ἢ δηλώσεις, πού ἀντιβαίνουν ἢ ἔστω εἶναι ξένες πρὸς τήν τηρητέα γραμμή πού ἔχει καθορίσει ἡ ἐπιτροπή του καί δίχως προσυνεννόησιν μ' αὐτήν τήν τελευταία. Κάθε φορά, πού δύο ἢ περισσότεροι ἀδελφοί βρίσκονται μαζί, ὀφείλουν νά ἀλληλοσυσκέπτονται πάνω σ' ὅλα τά σημαντικά κοινωνικά θέματα.

9. Ὅλοι οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί γνωρίζονται μεταξύ τους. *Ἀνάμεσά τους δέν πρέπει ποτέ νά ὑπάρχουν πολιτικά μυστικά*. Κανένας τους δέ μπορεῖ νά μετέχει σέ ὁποιοδήποτε μυστικό σύνδεσμο δίχως τή ρητὴ συγκατάθεση τῆς ἐπιτροπῆς του καί, ἐφόσον εἶναι ἀνάγκη καί τό ζητήσῃ αὐτή ἡ τελευταία, δίχως τή συγκατάθεση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. — Καί μπορεῖ νά μετάσχῃ σ' ἕναν τέτοιο σύνδεσμο, μόνο ὑπὸ τόν ὅρο ὅτι θά ἀποκαλύπτει στίς ἐπιτροπές ὅλα τά μυστικά, πού μποροῦν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα νά τίς ἐνδιαφέρουν.

10. Ἡ ὀργάνωση τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν ὑποδιαιρεῖται ὡς ἑξῆς : Α. *Γενική Ἐπιτροπή* ἢ *συντακτικὴ συνέλευση*. Β. *Κεντρικὴ Ἐπιτροπή*. Γ. *Ἐθνικὲς Ἐπιτροπές*.

Α. Γενική Ἐπιτροπή

εἶναι ἡ συνέλευση τοῦ συνόλου ἢ τουλάχιστον τῶν δύο τρίτων τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν, πού συγκαλοῦνται εἴτε σέ τακτὲς προθεσμίες εἴτε σέ ἔκτακτη σύνοδο ἀπὸ τήν πλειοψηφία τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Εἶναι ἡ ἀνώτατη συντακτικὴ καί ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὅλης τῆς ὀργάνωσής μας καί μπορεῖ νά τροποποιήσῃ τό πρόγραμμα, τό καταστατικό καί τοὺς ὀργανωτικούς κανονισμούς της.

Β. Κεντρική Έπιτροπή

απαρτίζεται από : α) τό *Κεντρικό Γραφείο* καί β) τήν *Κεντρική Έποπτική Έπιτροπή*. Μέλη αὐτῆς τῆς τελευταίας εἶναι ὅλοι οἱ διεθνεῖς ἀδελφοί, πού, μή ὄντας μέλη τοῦ Γραφείου, θά βρίσκονται ἀρκετά κοντά, ὥστε νά μποροῦν νά κληθοῦν μέσα σέ δύο μέρες καί, φυσικά, ὅλοι οἱ ἀδελφοί, πού θά βρίσκονται περαστικοί στό δοσμένο μέρος. Κατά τά ἄλλα, σ' ὅλες τίς μεταξύ τους σχέσεις καθοδηγοῦνται ἀπό τό καταστατικό τῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας (βλ. ἄρθρα 2-4).

Γ. Ἐθνικές Έπιτροπές

Κάθε Ἐθνική Έπιτροπή ἀπαρτίζεται ἀπ' ὅλους τοὺς διεθνεῖς ἀδελφούς (ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐθνικότητά τους), πού θά εἶναι παρόντες ἢ κοντά στό κέντρο τῆς ἐθνικῆς ὀργάνωσης. Κάθε ἐθνική ἐπιτροπή ὑποδιαιρεῖται ἐπίσης σέ : α) *Ἐθνικό Έκτελεστικό Γραφείο* καί β) σέ *Ἐθνική Έποπτική Έπιτροπή*. Ἡ τελευταία πρέπει νά συμπεριλαμβάνει ὅλους τοὺς παρόντες διεθνεῖς ἀδελφούς, πού δέν εἶναι μέλη τοῦ Γραφείου. Οἱ μεταξύ τους σχέσεις εἶναι οἱ ἴδιες ὅπως καί στή Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας.

11. Γιά τήν εἰσδοχή ἐνός νέου ἀδελφοῦ ἀπαιτεῖται ἡ *ὁμόφωνη* ἀπόφαση τῶν παρόντων (ὄχι λιγότερο τῶν τριῶν) μελῶν τῆς Ἐθνικῆς Έπιτροπῆς καί ἡ *ἐπικύρωση* μέ πλειοψηφία δύο τρίτων τῆς *Κεντρικῆς Έπιτροπῆς*. Ἡ *Κεντρική Έπιτροπή* μπορεῖ μόνη της νά προσλάβει ἕνα νέο μέλος μέ ὁμόφωνη ἀπόφαση τοῦ συνόλου τῶν μελῶν της.

12. Κάθε Ἐθνική Έπιτροπή πρέπει νά συνέρχεται τό ἀργότερο μιά φορά τήν ἐβδομάδα γιά νά ἐλέγχει καί νά ἐνεργοποιεῖ τήν ὀργανωτική, προπαγανδιστική καί διαχειριστική δουλειά τοῦ Γραφείου της. — Ἡ Ἐθνική Έπιτροπή εἶναι ὁ φυσικός κριτής τῆς συμπεριφορᾶς κάθε μέλους της σ' ὅλα ὅσα ἀφοροῦν εἴτε τήν ἐπαναστατική του ἱκανότητα, εἴτε τίς σχέσεις του μέ τήν κοινωνία. Οἱ ἀποφάσεις της πρέπει νά ὑποβάλλονται πρὸς ἐπικύρωση στήν Κεντρική Έπιτροπή. Κατευθύνει τή δραστηριότητα καί τίς δημόσιες ἐκδηλώσεις ὅλων τῶν μελῶν της. Διαμέσου τοῦ Γραφείου της ἡ διαμέσου ἐνός ἀδελφοῦ πού αὐτή ἔχει ὀρίσει, διατηρεῖ τακτική ἀλληλογραφία μέ τό Κεντρικό Γραφείο, στό ὁποῖο ὀφείλει νά ἀναφέρεται τό ἀργότερο κάθε δύο βδομάδες.

13. Ἡ *Ἐθνική Έπιτροπή* ὀργανώνει τόν μυστικό *Σύνδεσμο* τῶν ἐθνικῶν ἀδελφῶν τῆς χώρας της.

II. ΟΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΑΔΕΛΦΟΙ

14. Οἱ ἐθνικοὶ ἀδελφοί πρέπει νά εἶναι ὀργανωμένοι σέ κάθε χώρα μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά μή μποροῦν ποτέ νά ξεφύγουν ἀπό τήν καθοδήγηση τῆς γενικῆς ὀργάνωσης τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν, ἰδιαίτερα ἀπό τήν καθοδήγηση τῆς *Γενικῆς Έπιτροπῆς* καί τῆς *Κεντρικῆς Έπιτροπῆς*. Τά προγράμ-

ματα και τά καταστατικά τους μπορούν να τεθούν όριστικά σέ ίσχύ μόνο μετά από τήν επικύρωση τής *Κεντρικής Έπιτροπής*.

15. 'Η κάθε 'Εθνική Έπιτροπή δικαιούται, άν τό κρίνει σκόπιμο, να καθιερώσει δυό κατηγορίες έθνικων αδελφών : α) τήν κατηγορία των έθνικων αδελφών, πού ή άλληλογνωριμία τους επεκτείνεται στά πλαίσια όλης τής χώρας και β) τήν κατηγορία των αδελφών, πού ή άλληλογνωριμία τους περιορίζεται στά πλαίσια μικρών ομάδων. — Οί έθνικοί αδελφοί δέν πρέπει σέ καμία περίπτωση ούτε καν να υποπεύονται τήν ύπαρξη τής διεθνους οργάνωσης.

16. Σ' όλα τά σημαντικά κέντρα τής χώρας θά οργανωθούν επαρχιακά κέντρα, πού θά απαρτίζονται ένόλω ή ένμέρει από διεθνείς αδελφούς ή από έθνικούς αδελφούς τής πρώτης κατηγορίας, μέ τό καθήκον να αναπτύσσουν όσο γίνεται σέ βάθος και σέ πλάτος τή μυστική οργάνωση και τήν προπαγάνδα των άρχων της, δίχως να περιορίζουν τή δράση τους στίς πόλεις, αλλά να φροντίζουν να τήν επεκτείνουν και στά χωριά και άνάμεσα στους άγρότες.

17. Οί έθνικές έπιτροπές πρέπει να ψάξουν να βρούν όσο τό δυνατό γρηγορότερα τά οικονομικά μέσα πού χρειάζονται όχι μόνο για τήν επιτυχή δραστηριότητα τής δικής τους οργάνωσης, αλλά και για τίς γενικές ανάγκες όλου του συνδέσμου. Γι' αυτό θά στέλνουν ένα μέρος — τό μισό ; — στό Κεντρικό Γραφείο.

18. Τά 'Εθνικά Γραφεία πρέπει να κινούνται πολύ δραστήρια και να θυμούνται ότι οί άρχές, τά προγράμματα, τά καταστατικά τότε μόνο έχουν κάποια αξία, όταν οί άνθρωποι πού πρέπει να τά υλοποιήσουν έχουν τό διάβολο μέσα τους.

Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. 'Η *μόνιμη Κεντρική Έπιτροπή* τής Συμμαχίας απαρτίζεται από όλα τά μέλη των *μόνιμων Έθνικων Έπιτροπών* και από τά μέλη του *Κεντρικού Τμήματος τής Γενεύης*.

Όλα αυτά τά μέλη, στήν πλήρη σύνθεσή τους, συγκροτούν τή *μυστική γενική συνέλευση* τής Συμμαχίας, πού είναι ή συντακτική και άνώτατη έξουσία τής Συμμαχίας και συνέρχεται τό άργότερο μιά φορά τό χρόνο ως συνέδριο εργασίας των αντιπροσώπων των διαφόρων έθνικων ομάδων τής Συμμαχίας. Γενική συνέλευση μπορεί επίσης να συγκαλέσει οποτεδήποτε τό Κεντρικό Γραφείο, καθώς και τό Κεντρικό Τμήμα τής Γενεύης.

2. Τό *Κεντρικό Τμήμα τής Γενεύης* αποτελεί τήν μόνιμη αντιπροσωπεία τής μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής. 'Απαρτίζεται άπ' τό σύνολο των μελών του *Κεντρικού Γραφείου* και άπ' τό σύνολο εκείνων των μελών τής *εποπτικής έπιτροπής*, πού κατά σειρά ύποχρεωτικής διαδοχής πρέπει να είναι πάντα και μέλη τής μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής. — Τό Κεντρικό Τμήμα

είναι τὸ ἀνώτατο ἐκτελεστικὸ Συμβούλιο τῆς Συμμαχίας στὰ πλαίσια τοῦ καταστατικοῦ καὶ τῶν κατευθυντήριων γραμμῶν, πού μποροῦν νά θεσπισθοῦν ἢ νά τροποποιηθοῦν μόνο ἀπὸ τὴ γενικὴ συνέλευση. Τὸ Κεντρικὸ Τμῆμα λύνει ὅλα τὰ πρακτικὰ προβλήματα (ὅχι ὅμως τὰ προβλήματα καταστατικοῦ ἢ γενικοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρα) μὲ ἀπλὴ πλειοψηφία. Οἱ ἀποφάσεις πού παίρνονται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο εἶναι δεσμευτικὲς γιὰ τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο, ἐφόσον ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τοῦ Γραφείου δέν ἐπιθυμεῖ νά τίς ἐφεσιβάλλει στὴ γενικὴ συνέλευση, τὴν ὁποία στὴν περίπτωσιν αὐτὴ εἶναι ὑποχρεωμένο νά συγκαλέσει μέσα σὲ τρεῖς ἐβδομάδες. — Ἡ γενικὴ συνέλευση πού συγκαλεῖται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο δικαιούται νά ἀποφασίσαι μόνον ἐφόσον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τοῦ συνόλου τῶν μελῶν της.

3. Τὸ *Κεντρικὸ Γραφεῖο* — ὄργανο ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας — ἀριθμεῖ 3 ὡς 5 ἢ καὶ 7 μέλη, πού πρέπει ὅπωςδὴποτε νά εἶναι ταυτόχρονα καὶ *μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς*. Ὡς τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο μέρη πού ἀπαρτίζουν τὸ μυστικὸ Κεντρικὸ Τμῆμα, τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο εἶναι μυστικὴ ὀργάνωση. Σάν τέτοια παίρνει ἐντολὲς ἀπὸ τὸ Κεντρικὸ Τμῆμα καὶ στέλνει τίς ἀνακοινώσεις του, γιὰ νά μὴν ποῦμε τίς μυστικὲς διαταγές του, σ' ὅλες τίς Ἐθνικὲς Ἐπιτροπές, ἀπ' τίς ὁποῖες παίρνει μυστικὲς ἀναφορές τὸ ἀργότερο μιὰ φερά τὸ μήνα. Ὡς *ἐκτελεστικὸ Διευθυντήριον τῆς ἐπίσημης Συμμαχίας*, εἶναι ἐπίσημη ὀργάνωση. Σάν τέτοια θά διατηρεῖ σχέσεις λίγο-πολύ μυστικὲς εἴτε ἐπίσημες, ἀνάλογα μὲ τὴ χώρα καὶ τίς περιστάσεις, μὲ ὅλα τὰ Ἐθνικὰ Γραφεῖα, ἀπ' τὰ ὁποῖα θά παίρνει ἐπίσης ἀναφορές κάθε μήνα. Ἡ ἐξωτερικὴ μορφή διακυβέρνησής της θά ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν Προεδρία μιᾶς ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας. Τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο, ὡς ἐκτελεστικὴ ἐξουσία τόσο τῆς μυστικῆς ὥς καὶ τῆς ἐπίσημης Συμμαχίας, ἐνεργοποιεῖ τὴ μυστικὴ καὶ ἐπίσημη προπαγάνδα τοῦ συνδέσμου καὶ συμβάλλει στὴν ἀνάπτυξή του σ' ὅλες τίς χώρες μὲ ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα. Διαχειρίζεται ἐκεῖνο τὸ μέρος τῶν οἰκονομικῶν μέσων, πού, σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο β) τοῦ ἐπίσημου καταστατικοῦ, τοῦ στέλνονται ἀπ' ὅλες τίς χώρες γιὰ τίς γενικὲς ἀνάγκες. Ἐκδίδει μιὰ ἐφημερίδα καὶ φυλλάδια καὶ στέλνει περιοδεύοντες πράκτορες του γιὰ τὴν ἰδρυση ὁμάδων τῆς Συμμαχίας ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχουν ἀκόμα. Γιὰ ὅλα τὰ μέτρα πού παίρνει πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Συμμαχίας ὀφείλει νά ὑποτάσσεται στίς ἀποφάσεις τῆς πλειοψηφίας τοῦ μυστικοῦ Κεντρικοῦ Τμήματος, στὸ ὁποῖο, ἄλλωστε, συμμετέχουν ὅλα τὰ μέλη του. Ὡς ὀργάνωση μυστικὴ καὶ ταυτόχρονα ἐπίσημη καὶ ἐφόσον ἀπαρτίζεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο θά εἶναι πάντα ὁ ἄμεσος ἐκπρόσωπος αὐτῆς τῆς ἐπιτροπῆς. Τὸ προσωρινὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο θά ἐκπροσωπεῖ τώρα ἡ ὁμάδα πρωτοβουλίας τῆς Γενεύης, ὡς Γραφεῖο προσωρινὰ ἐκλεγμένο ἀπὸ ὅλα τὰ ἰδρυτικὰ μέλη τῆς Συμμαχίας, τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ ὁποῖα, πρῶην συνέδρῳ τοῦ συνεδρίου τῆς Βέρνης, ἔφυγαν γιὰ τίς χώρες τους, μεταβιβάζοντας τὰ πληρεξουσία τους στὸν πολίτη. Μπ.* Τὸ

* — Μπακούνιν (Σημ. μετ.).

Γραφείο αυτό θα λειτουργήσει ως την πρώτη επίσημη γενική συνέλευση, ή όποια, σύμφωνα με το άρθρο 7 του επίσημου Καταστατικού, πρέπει να συγκληθεί ως παρακλάδι της Διεθνούς Ένωσης Έργατών στο προσεχές τακτικό συνέδριο. Είναι αυτονόητο ότι τα μέλη του νέου Κεντρικού Γραφείου θα όρισθουν από τη συνέλευση αυτή. Άλλά, επειδή είναι έντελώς απαραίτητο να άπαρτίζεται πάντα τό Κεντρικό Γραφείο μόνο από μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής, αυτή ή τελευταία όφείλει να έξασφαλίζει διαμέσου των Έθνικών Έπιτροπών της τέτοια όργάνωση όλων των τοπικών ομάδων καί τέτοια καθοδήγησή τους, ώστε να στείλουν αντιπροσώπους στη συνέλευση αυτή μόνο μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής ή, εφόσον δέν υπάρχουν τέτοια μέλη, ανθρώπους άπόλυτα άφοσιωμένους στην ήγεσία των Έθνικών Έπιτροπών τους, προκειμένου ή μόνιμη Κεντρική Έπιτροπή να κρατάει πάντα στά χέρια της όλη την όργάνωση της Συμμαχίας.

4. 'Η Έποπτική Έπιτροπή άσκει τόν έλεγχο όλης της δραστηριότητας του Κεντρικού Γραφείου. — Άπαρτίζεται άπ' τό σύνολο των μελών της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής, πού διαμένουν στό μέρος όπου έδρεύει τό μόνιμο Γραφείο ή εκεί γύρω, καθώς καί από όλα τά μέλη, πού βρίσκονται προσωρινά ή περαστικά στό ίδιο μέρος ή εκεί κοντά, εκτός άπ' τά μέλη πού άποτελούν τό Γραφείο. Άν τό ζητήσουν δύο μέλη της Έποπτικής Έπιτροπής, όφείλουν όλα τά μέλη της να συνέλθουν μέσα σε τρεις μέρες, ώστε, από κοινού με τά μέλη του Κεντρικού Γραφείου, να συγκροτηθεί *συνέλευση του Κεντρικού Τμήματος του άνώτατου εκτελεστικού Συμβουλίου*, του όποιου τά δικαιώματα καθορίζονται από τό άρθρο 2.

5. Οί Έθνικές Έπιτροπές άπαρτίζονται άπ' όλα τά όμοεθνή μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής. Όταν υπάρχουν τρία όμοεθνή μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής, τό Γραφείο ή, στην άνάγκη, τό Κεντρικό Τμήμα, τούς προτείνουν να σχηματίσουν την Έθνική Έπιτροπή της χώρας τους. 'Η κάθε Έθνική Έπιτροπή μπορεί να προσλάβει ένα νέο μέλος της Κεντρικής Έπιτροπής της χώρας της, με την προϋπόθεση όμως ότι ή άπόφαση θα παρθεί όμόφωνα από τό σύνολο των μελών της. Την πρόσληψη ενός νέου μέλους ή Έθνική Έπιτροπή όφείλει να τη γνωστοποιήσει άμέσως στό Κεντρικό Γραφείο, τό όποιο καταγράφει τό νέο μέλος καί έτσι του παρέχει όλα τά δικαιώματα μέλους της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής. — Τό Κεντρικό Τμήμα της Γενεύης είναι επίσης έξουσιοδοτημένο να προσλαμβάνει νέα μέλη ύστερα από όμόφωνη άπόφαση όλων των μελών του.

'Η κάθε Έθνική Έπιτροπή είναι έπιφορτισμένη με τό ειδικό καθήκον να ιδρύει καί να όργανώνει την έθνική ομάδα της Συμμαχίας — μυστική καί επίσημη — της χώρας της. 'Η έπιτροπή είναι ό άνώτατος καθοδηγητής καί άρχηγός αυτής της ομάδας διαμέσου του Έθνικού Γραφείου της, τό όποιο πρέπει να συγκροτήσει άποκλειστικά καί μόνο από μέλη της μόνιμης Κεντρικής Έπιτροπής. Οί Έθνικές Έπιτροπές σε σχέση με τά αντίστοιχα Γραφεία τους θα έχουν τίς ίδιες σχέσεις, δικαιώματα καί άρμοδιότητες πού έχει τό Κεντρικό Τμήμα σε σχέση με τό Κεντρικό Γραφείο. — Οί Έθνικές Έπιτρο-

πές, πού σχηματίζονται από τή συνένωση τών αντίστοιχων Γραφείων καί 'Εποπτικῶν 'Επιτροπῶν, δέν ἀναγνωρίζουν ἄλλη καθοδήγηση ἐκτός ἀπ' τό Κεντρικό Γραφεῖο καί θά χρησιμεύουν ὡς οἱ μόνοι ἐνδιάμεσοι ἀνάμεσα στό Κεντρικό Γραφεῖο καί ὅλες τίς τοπικές ὁμάδες τῆς χώρας τους, τόσο γιά τήν προπαγάνδα καί τή διαχείριση, ὅσο καί γιά τήν εἰσπραξη καί πληρωμή τών συνδρομῶν. Οἱ 'Εθνικές 'Επιτροπές, διαμέσου τών αντίστοιχων Γραφείων, ὀφείλουν νά ἐξασφαλίζουν τήν ὀργάνωση τῆς Συμμαχίας στίς χώρες τους κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε τά μέλη τῆς μόνιμης Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς νά ἐπικρατοῦν πάντα σ' αὐτήν καί νά τήν ἐκπροσωποῦν στά συνέδρια.

Στό βαθμό πού ὀργανώνονται οἱ τοπικές ὁμάδες ἀπό τά 'Εθνικά Γραφεῖα, τά τελευταῖα πρέπει νά ὑποβάλουν πρὸς ἐπικύρωση τό καταστατικό καί τό πρόγραμμά τους στό Κεντρικό Γραφεῖο, γιατί χωρίς νά γίνει αὐτό, δέ μποροῦν οἱ τοπικές ὁμάδες νά ἀνήκουν στή Διεθνή Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας.

ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ

1. 'Η Διεθνῆς Συμμαχία ἰδρύθηκε γιά νά ὑπηρετήσῃ τήν ὀργάνωση καί ἐπιτάχυνση τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης πάνω στή βάση τών ἀρχῶν πού διακηρύσσονται στό πρόγραμμά μας.

2. Σέ ἀντιστοιχία μέ τίς ἀρχές αὐτές, σκοπός τῆς ἐπανάστασης μπορεῖ νά εἶναι μόνο : α) 'Η κατάλυση κάθε κυριαρχίας καί ὅλων τών ἐξουσιῶν — θρησκευτικῶν, μοναρχικῶν, ἀριστοκρατικῶν καί ἀστικῶν — στήν Εὐρώπη. Συνεπῶς, ἡ κατάλυση ὅλων τών κρατῶν πού ὑπάρχουν τώρα, μέ ὅλους τοὺς πολιτικούς, νομικούς, γραφειοκρατικούς καί οἰκονομικούς θεσμούς τους. β) 'Η οἰκοδόμησις μιᾶς νέας κοινωνίας μέ μόνο θεμέλιο τήν ἐλεύθερα συνεταιρισμένη ἐργασία, πού ἔχει ἀφετηρία τή συλλογική ιδιοκτησία, τήν ἰσότητα καί τή δικαιοσύνη.

3. 'Η ἐπανάσταση, ὅπως τήν ἐννοοῦμε ἐμεῖς, ἥ, καλύτερα, ὅπως τήν προωθεῖ τώρα ἀναπόφευκτα ἡ δύναμις τών πραγμάτων, ἔχει οὐσιαστικά διεθνή ἢ οἰκουμενικό χαρακτήρα. 'Απέναντι στόν ἀπειλητικό συνασπισμό ὅλων τών προνομιοῦχων συμφερόντων καί ὅλων τών ἀντιδραστικῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, πού διαθέτουν ὅλα τά φοβερά μέσα πού τοὺς προσφέρει ἡ ἐπιδέξια ὀργάνωσή τους, ἀπέναντι στό βαθύ χάσμα, πού σήμερα βασιλεύει παντοῦ ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τοὺς ἐργάτες, καμιά ἐθνική ἐπανάσταση δέ θά μπορέσῃ νά ἐπιτύχῃ, ἂν δέν ἐπεκταθεῖ ἀμέσως σ' ὅλα τά ἄλλα ἔθνη. Δέ θά μπορέσῃ ὅμως ποτέ νά ὑπερπηδῇ τά σύνορα μιᾶς χώρας καί νά πάρῃ καθολικό χαρακτήρα, ἐφόσον δέν ἐμπεριέχει ὅλα τά στοιχεῖα αὐτῆς τῆς καθολικότητος, δηλαδή ἐφόσον δέ θά εἶναι μιᾶ ἐπανάσταση καθαρά σοσιαλιστική, πού θά καταλύσῃ τό κράτος καί θά οἰκοδομήσῃ τήν ἐλευθερία διαμέσου τῆς ἰσότητος καί τῆς δικαιοσύνης. Διότι ἀπό δῶ καί μπρός, τίποτα ἄλλο δέ θά μπορέσῃ νά συνενώσῃ, νά ἡλεκτρίσῃ, νά ἐξεγείρῃ τή μεγάλη, τή μοναδικά γνήσια δύναμι τοῦ αἰῶνα, δηλαδή τοὺς ἐργάτες, ἐκτός ἀπ' τό σύνθη-

μα τῆς ἀπόλυτης ἀπελευθέρωσης τῆς ἐργασίας πάνω στά ἐρείπια ὅλων τῶν θεσμῶν πού στηρίζαν τήν πατροπαράδοτη γαιοκτησία καί τό κεφάλαιο.

4. Ἐπειδή ἡ ἐπικείμενη ἐπανάσταση μπορεῖ νά εἶναι μόνο οἰκουμενική, ἡ Συμμαχία ἥ — γιά νά τό ποῦμε καθαρά — ἡ συνωμοσία, πού πρέπει νά τήν προετοιμάσει, νά τήν ὀργανώσει καί νά τήν ἐπιταχύνει, ὀφείλει ἐπίσης νά εἶναι οἰκουμενική.

5. Ἡ Συμμαχία θέτει ἕνα διττό σκοπό : α) Ἐπιδιώκει νά διαδόσει στίς λαϊκές μάζες ὅλων τῶν χωρῶν τίς ὀρθές ἀντιλήψεις γιά τήν πολιτική, γιά τήν κοινωνική οἰκονομία καί γιά ὅλα τά φιλοσοφικά ζητήματα. Θά κάνει δραστήρια προπαγάνδα μέ ἐφημερίδες, φυλλάδια καί βιβλία, καθώς καί μέ τήν ἴδρυση ἐπίσημων συλλόγων. β) Φροντίζει νά φέρει στίς γραμμές της κάθε λογῆς ἀνθρώπους : ἔξυπνους, δραστήριους, σταθερούς, καλοπροαίρετους, εἰλικρινά ἀφοσιωμένους στίς ἰδέες μας γιά νά δημιουργήσει σ' ὅλη τήν Εὐρώπη, καί ἂν εἶναι δυνατόν καί στήν Ἀμερική, ἕνα ἄορατο δίκτυο ἀφοσιωμένων ἐπαναστατῶν, πού θά γίνουν ἀκόμα πιά ἰσχυροί ἀκριβῶς χάρη σ' αὐτή τή Συμμαχία.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ

1. Οἱ ἀρχές τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς εἶναι ἴδιες μέ τίς ἀρχές καί τό πρόγραμμα τῆς Διεθνούς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Θά ἐκτεθοῦν σαφέστερα, στό μέρος πού ἀφορᾷ τό γυναικεῖο ζήτημα, τήν οἰκογένεια ἀπό θρησκευτική ἄποψη, τό δίκαιο καί τό κράτος, στό πρόγραμμα τῆς *ρωσικῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας*.

Τό Κεντρικό Γραφεῖο ἐπιφυλάσσεται νά προβεῖ σύντομα σέ μιά πιά ἐκτεταμένη θεωρητική καί πρακτική ἐκθεση αὐτῶν τῶν ἀρχῶν.

2. Ἡ συνένωση τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν ἀποβλέπει σέ μιά γενική καί συνάμα κοινωνική, φιλοσοφική, οἰκονομική καί πολιτική ἐπανάσταση, ὥστε ἀπό τή σημερινή κατάσταση πραγμάτων, πού βασίζεται στήν ἰδιοκτησία, στήν ἐκμετάλλευση, στήν ἀρχή τοῦ αὐταρχισμοῦ — θρησκευτικοῦ, μεταφυσικοῦ καί ἀστικο-δογματικοῦ ἤ ἀκόμα καί γιακωβίνικου-ἐπαναστατικοῦ — νά μή μείνει λίθος ἐπὶ λίθου, ἀρχικά σ' ὅλη τήν Εὐρώπη καί κατόπιν στόν ὑπόλοιπο κόσμο. Μέ τό κάλεσμα : εἰρήνη στούς ἐργαζόμενους, λευτεριά σ' ὅλους τούς καταπιεζόμενους, θάνατος στούς καταπιεστές, τούς ἐκμεταλλευτές καί τούς κάθε λογῆς προστάτες, θέλουμε νά γκρεμίσουμε ὅλα τά κράτη καί ὅλες τίς ἐκκλησίες, μαζί μέ ὅλους τούς θεσμούς καί τούς νόμους τους, θρησκευτικούς, πολιτικούς, νομικούς, δημοσιονομικούς, ἀστυνομικούς, πανεπιστημιακοὺς, οἰκονομικούς καί κοινωνικούς, ὥστε τά ἑκατομμύρια τῶν ἐξαπατημένων, ὑποδουλωμένων, βασανισμένων, ἐκμεταλλευόμενων ἀνθρώπων ὑπάρξουν νά ἀναπνεύσουν, ἐπιτέλουν, ἀπόλυτα ἐλεύθερα, λυτρωμένα ἀπ' ὅλους τούς ἐπίσημους καί ἀνεπίσημους, συλλογικούς καί ἀτομικούς ποδηγέτες καί εὐεργέτες.

3. Πεπεισμένοι ότι τό άτομικό καί κοινωνικό κακό ἔχει τή ρίζα του ὄχι τόσο στά μεμονωμένα πρόσωπα, ὅσο στήν ὀργάνωση τῶν πραγμάτων καί στίς κοινωνικές καταστάσεις, θά ἔχουμε ἀνθρωπιά, τόσο ἀπό αἴσθημα δικαιοσύνης ὅσο καί ἀπό λόγους ὑπολογισμοῦ καί θά γκρεμίσουμε ἀνελέητα αὐτές τίς καταστάσεις καί τά ἴδια τά πράγματα, ὥστε, δίχως καμιά ζημιά γιά τήν ἐπανάσταση, νά φεισθοῦμε τῶν ἀνθρώπων. Ἀρνιόμαστε τήν *ἐλευθερία βούλησης* καί τό δῆθεν τιμωρό δικαίωμα τῆς κοινωνίας. Αὐτή καθεαυτή ἡ δικαιοσύνη, μέ τήν πιό ἀνθρώπινη, μέ τήν πιό εὐρεία ἔννοια τοῦ ὅρου, εἶναι ἀπλῶς μιᾷ ἰδέα, θά λέγαμε, ἀρνητική καί μεταβατική. Θέτει κοινωνικά προβλήματα, ἀλλά δέν τά λύνει. Μᾶς δείχνει ἀπλῶς τόν μόνο ἐφικτό δρόμο ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου, πού θά πεῖ : ἐξανθρωπισμός τῆς κοινωνίας διαμέσου τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητος. Θετική λύση μπορεῖ νά δοθεῖ μόνο μέ τήν ὅλο καί πιό ἐκλογικευμένη ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Αὐτή εἶναι ἡ πολυπόθητη λύση, τό κοινό ἰδανικό μας... εἶναι ἡ ἐλευθερία, τό ἥθος, ἡ ἰκανότητα τοῦ σκέπτεσθαι καί ἡ εὐημερία τοῦ καθενός διαμέσου τῆς καθολικῆς ἀλληλεγγύης, ἡ ἀδερφοσύνη τῶν ἀνθρώπων.

Τό κάθε ἀνθρώπινο ὄν εἶναι ἀκούσιο προϊόν τοῦ φυσικοῦ καί κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, στό ὁποῖο γεννήθηκε, μεγάλωσε καί ἐξακολουθεῖ νά δέχεται τήν ἐπίδρασή του. Οἱ τρεῖς πρωταρχικές αἰτίες τοῦ κάθε ἀνθρώπινου ἀμοραλισμοῦ εἶναι : Ἡ ἀνισότητα, τόσο ἡ πολιτική, ὅσο καί ἡ οἰκονομική καί κοινωνική. Ἡ ἀμάθεια, πού εἶναι τό φυσικό της ἐπακόλουθο, καί ἡ *δουλεία*, ἡ ἀναγκαία συνέπειά τους.

Ἐπειδὴ ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας ἦταν παντοῦ καί πάντα ἡ μόνη αἰτία τῶν ἐγκλημάτων πού διέπρατταν οἱ ἄνθρωποι, τό νά τιμωροῦνται οἱ ἐγκληματίες ἀποτελεῖ ὑποκρισία καί ὀλοφάνερο παραλογισμό ἀπό τή μεριά τῆς κοινωνίας, διότι κάθε τιμωρία προϋποθέτει ἐνοχή, ἐνῶ οἱ ἐγκληματίες δέν εἶναι ἐνοχοί. Ἡ θεωρία τῆς ἐνοχῆς καί τῆς ποινῆς εἶναι γέννημα τῆς θεολογίας, δηλαδή ἑνας συνδυασμός παράλογου καί θρησκευτικῆς ὑποκρισίας. Τό μόνο δίκαιο, πού μπορεῖ νά ἀναγνωρίσει κανεῖς στήν κοινωνία, στή σύγχρονη μεταβατική μορφή της, εἶναι τό φυσικό δίκαιο νά *θανατώνει* τοὺς ἐγκληματίες, πού αὐτή ἡ ἴδια ἔφτιαξε γιά νά ὑπερασπίσει τά συμφέροντά της καί ὄχι τό δίκαιο νά τοὺς δικάζει καί νά τοὺς καταδικάζει. Αὐτό τό δίκαιο μάλιστα δέν εἶναι δίκαιο μέ τήν αὐστηρή ἔννοια τοῦ ὅρου. Εἶναι μᾶλλον ἕνα φυσικό γεγονός, λυπηρό ἀλλά ἀναπόφευκτο, ἕνα σύμπτωμα καί ἀποτέλεσμα τῆς ἀνημποριᾶς καί τοῦ παραλογοῦ τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Ὅσο λιγότερο ἡ κοινωνία καταφεύγει σ' αὐτό, τόσο θά βρίσκεται πλησιέστερα πρὸς τήν ἀληθινὴ τῆς ἀπελευθέρωσης. Ὅλοι οἱ ἐπαναστάτες, ὅλοι οἱ καταπιεζόμενοι, ὅλοι οἱ πάσχοντες — θύματα τῆς σημερινῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας, πού εἶναι φυσικό νά κοχλάζει μέσα τους τό μίσος καί ἡ ἐκδίκηση, ὀφείλουν νά θυμολογῶνται πῶς οἱ βασιλιάδες, οἱ καταπιεστές, οἱ κάθε λογῆς ἐκμεταλλεῖς εἶναι τό ἴδιο ἐνοχοί ὅπως καί οἱ ἐγκληματίες πού βγήκαν ἀπ' τή μάζα τοῦ λαοῦ. Αὐτοὶ εἶναι κακοῦργοι κι ὄχι ἐνοχοί, διότι καί αὐτοί, ὅπως καί οἱ συνηθισμένοι ἐγκληματίες, εἶναι ἀκούσιο προϊόν τῆς σύγχρονης ὀργάνωσης τῆς

κοινωνίας. Δέν θά εἶναι διόλου παράξενο, ἂν τήν πρώτη στιγμή ὁ ἐξεγερμένος λαός σκοτώσει πολλούς ἀπ' αὐτούς. Θά εἶναι ἕνα δυστύχημα, ἴσως, ἀναπόφευκτο, ἀλλά τόσο ἀσήμαντο, ὅπως οἱ καταστροφές πού προκαλεῖ μιά θύελλα.

Ἄλλά αὐτό τό φυσικό γεγονός δέ θά εἶναι οὔτε ἠθικό, οὔτε καί ὠφέλιμο. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ ἱστορία μᾶς δίνει ἕνα σωρό διδακτικά παραδείγματα : ἡ φρικτή γκιλλοτίνη τοῦ 1793, πού δέ μπορεῖ κανεῖς νά τήν κατηγορήσει γιά ἀδράνεια καί ὀλιγωρία, δέν κατάφερε νά ἐξοντώσει τήν τάξη τῶν εὐγενῶν στή Γαλλία. Ἡ ἀριστοκρατία, μολονότι δέν ἐξολοθρεύτηκε ὁλότελα, συγκλονίστηκε πάντως πολύ δυνατά, ὅχι ἀπό τήν γκιλλοτίνη, ἀλλά ἀπό τή δήμευση καί τή διανομή τῶν γαιῶν τῶν εὐγενῶν. Καί γενικά μποροῦμε νά ποῦμε πῶς οἱ πολιτικές σφαγές δέν ἔφεραν ποτέ θανατηφόρο πλῆγμα στά κόμματα. Ἀποδείχθηκαν ἐντελῶς ἀνήμερες ἔναντι τῶν προνομιούχων τάξεων, διότι ἡ δύναμη ριζώνει ὅχι τόσο στά ἄτομα, ὅσο στή θέση στήν ὁποία ἀνέβασε τούς προνομιούχους ἀνθρώπους ἡ φορά τῶν πραγμάτων, ριζώνει, δηλαδή, *στό θεσμό τοῦ κράτους* καί στό φυσικό του ἐπακόλουθο, πού εἶναι, συνάμα, καί ὑπόβαθρό του, *στήν ἀτομική ιδιοκτησία*.

Συνεπῶς, γιά νά συντελεσθεῖ μιά ριζική ἐπανάσταση πρέπει ἡ ἐπίθεση νά στραφεῖ στίς καταστάσεις καί στά πράγματα, νά καταλυθεῖ ἡ ιδιοκτησία καί τό κράτος. Τότε δέ θά χρειαστεῖ νά ἐξοντώσει κανεῖς τούς ἀνθρώπους καί νά αὐτοκαταδικαστεῖ σέ μιά σίγουρη καί ἀναπότρεπτη ἀντίδραση, πού πάντα ὀδήγησε καί πάντα θά ὀδηγεῖ τήν κάθε κοινωνία ἀπλῶς στήν ἐξόντωση ἀνθρώπων.

Ἄλλά γιά νά ἔχεις τό δικαίωμα νά δείχνεις ἀνθρωπιά πρὸς τούς ἀνθρώπους, πρέπει νά εἶσαι ἀνελέητος ἀπέναντι στίς καταστάσεις καί τά πράγματα. Πρέπει νά καταλυθοῦν τά πάντα, καί ἰδιαίτερα καί πρὶν ἀπ' ὅλα ἡ ιδιοκτησία καί τό ἀναπόφευκτο ἐπακόλουθό της, τό *κράτος*. Αὐτό εἶναι ὅλο τό μυστικό τῆς ἐπανάστασης.

Δέν πρέπει ν' ἀπορεῖ κανεῖς γιατί οἱ γιακωβίνοι καί οἱ μπλανκιστές, πού ἔγιναν σοσιαλιστές μᾶλλον ἀπό ἀνάγκη παρά ἀπό πεποίθηση καί πού εἶδαν τό σοσιαλισμό σάν μέσο καί ὅχι σάν σκοπό τῆς ἐπανάστασης, διότι αὐτοί θέλουν δικτατορία, δηλαδή συγκεντροποίηση τοῦ κράτους καί τό κράτος τούς ὀδηγεῖ, μέ τή δύναμη ἀναπότρεπτης καί λογικῆς ἀναγκαιότητας, στήν ἀποκατάσταση τῆς ιδιοκτησίας, ἦταν πολύ φυσικό, λέμε ἐμεῖς, ἐπειδὴ δέν θέλησαν μιά ριζική ἐπανάσταση ἐναντία στά πράγματα, νά σχεδιάσουν μιά αἱματηρή ἐπανάσταση ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλά αὐτή ἡ αἱματηρή ἐπανάσταση, βασισμένη στή δομή ἑνός ἔντονα συγκεντροποιημένου ἐπαναστατικοῦ κράτους, ὀδήγησε ἀναπόφευκτα, ὅπως θά τό ἀποδείξουμε στή συνέχεια πῶς διεξοδικά, στήν ἐμφάνιση μιᾶς στρατιωτικῆς δικτατορίας, σ' ἕνα νέο ἐξουσιαστή. Συνεπῶς, νίκη τῶν γιακωβίνων καί τῶν μπλανκιστῶν θά σήμαινε θάνατο τῆς ἐπανάστασης.

4. Εἴμαστε φυσικοὶ ἐχθροὶ τῶν ἐπαναστατῶν ἐκείνων — ἐπίδοξων δικτατόρων, νομοθετῶν καί κηδεμόνων τῆς ἐπανάστασης, — οἱ ὅποιοι, πρὶν

ἀκόμα καταλυθοῦν τὰ σύγχρονα μοναρχικά, ἀριστοκρατικά καί ἀστικά κράτη, ὀνειρεύονται κιόλας τή δημιουργία νέων ἐπαναστατικῶν κρατῶν, τὸ ἴδιο συγκεντρωτικῶν καί ἀκόμα πιό δεσποτικῶν ἀπ' ὅ,τι τὰ ὑπάρχοντα σήμερα κράτη, οἱ ὅποιοι συνήθισαν τόσο στήν τάξη πού δημιουργεῖ ἐκ τῶν ἄνω ἢ κάποια αὐθεντία καί τόσο φοβοῦνται αὐτό πού τούς φαίνεται ἀταξία, ἐνῶ στήν πράξη εἶναι ἡ ἄμεση καί φυσική ἐκδήλωση τῆς λαϊκῆς ζωῆς, ὥστε, πρίν ἀκόμα ἡ ἐπανάσταση ἐπιφέρει αὐτήν τήν ἔξοχη καί σωτήρια ἀταξία, ὀνειρεύονται κιόλας τήν ὀλοκλήρωσή της καί τή χαλινάγωγέ της μέ ἐνέργειες μιᾶς ὁποιασδήποτε ἐξουσίας, ὅποτε ἀπ' τήν ἐπανάσταση δέν θά μείνει παρά μόνο τὸ ὄνομα, ἐνῶ στήν πράξη θά ἀποδειχθεῖ ἀπλῶς μιὰ νέα ἀντίδραση, διότι θά καταδικάσει καί πάλι τίς λαϊκές μάζες, πού θά διακυβεῖνται μέ διατάγματα, στήν ὑποταγή, στή στασιμότητα, στὸ θάνατο, δηλαδή στή δουλεία καί στήν ἐκμετάλλευση ἀπὸ τή μεριά μιᾶς νέας ψευτοεπαναστατικῆς ἀριστοκρατίας.

5. Ὅταν λέμε ἐπανάσταση, ἐννοοῦμε τήν ἐξαπόλυση ὅλων αὐτῶν, πού σήμερα τὰ ὀνομάζουν ἄγρια πάθη καί τὸ γκρέμισμα ὅλων ἐκείνων, πού στήν ἴδια γλώσσα ὀνομάζονται «κοινωνική τάξη».

Δὲν φοβόμαστε ἀλλὰ ἐπιζητοῦμε τήν ἀναρχία, βέβαιον πὼς ἀπὸ τήν ἀναρχία αὐτή, δηλαδή ἀπ' ὅλο τὸ ξεφανέρωμα τῆς ἀπελευθερωμένης λαϊκῆς ζωῆς, πρέπει νά γεννηθοῦν ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότητα, ἡ δικαιοσύνη, ἡ νέα τάξη καί ἡ ἴδια ἡ δύναμη τῆς ἐπανάστασης ἀπέναντι στήν ἀντίδραση. Αὐτὴ ἡ νέα ζωή — ἡ λαϊκὴ ἐπανάσταση — ἀσφαλῶς δέν θά ἀργήσει νά ὀργανωθεῖ, θά δημιουργήσει ὅμως τὴ δική της ἐπαναστατικὴ ὀργάνωση ἀπ' τὰ κάτω πρὸς τὰ πάνω καί ἀπ' τὴν περιφέρεια πρὸς τὸ κέντρο, — πράγμα πού εἶναι σύμφωνο μέ τίς ἀρχές τῆς ἐλευθερίας, καί ὄχι ἀπ' τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρεια κατὰ τὰ πρότυπα τῆς κάθε ἐξουσιαστικῆς ἀρχῆς, — διότι γιὰ μᾶς δέν ἔχει σημασία ἂν ἡ ἐξουσία αὐτὴ λέγεται Ἑκκλησία, Μοναρχία, συνταγματικὴ Πολιτεία, ἀστικὴ δημοκρατία ἢ ἀκόμα καί ἐπαναστατικὴ δικτατορία. Ὅλα αὐτὰ ἐμεῖς τὰ μισοῦμε καί τὰ ἀπορρίπτουμε ἐξίσου ὡς ἀναπόφευκτες πηγές ἐκμετάλλευσης καί δεσποτισμοῦ.

6. Ἡ ἐπανάσταση, ὅπως ἐμεῖς τὴν ἐννοοῦμε, θά πρέπει ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα κιόλας νά καταστρέψει ριζικὰ καί ὀλοκληρωτικὰ τὸ κράτος καί ὅλους τούς κρατικούς θεσμούς. Φυσικὴ καί ἀναγκαία συνέπεια αὐτῆς τῆς καταστροφῆς θά εἶναι : α) ἡ χρεοκοπία τοῦ κράτους· β) ἡ διακοπὴ τῆς μεσολάβησης τοῦ κράτους γιὰ τὴν εἰσπραξὴ τῶν ιδιωτικῶν χρεῶν, μέ τὴν παραχώρηση στὸν κάθε ὀφειλέτη τοῦ δικαιώματος νά πληρώσει ἐφόσον, θέλει, τὰ χρέη του· γ) τὸ σταμάτημα κάθε καταβολῆς φόρων καί δασμῶν, ἄμεσων καί ἔμμεσων· δ) ἡ διάλυση τοῦ στρατοῦ, τῶν δικαστηρίων, τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν τῆς ἀστυνομίας καί τῆς Ἑκκλησίας· ε) ἡ κατάργηση τῆς ἐπίσημης Δικαιοσύνης, ἡ ἀκύρωση ὅλων ἐκείνων, πού νομικά ἀποκαλοῦνται δίκαιο ἢ συνδέονται μέ ἄσκηση παρόμοιων δικαιωμάτων. Συνεπῶς, ἀκύρωση καί αὐτο ντὰ φέ (κάπι-μο) ὅλων τῶν τίτλων κυριότητος, κληρονομητηρίων, πωλητηρίων, δωρεῶν, ὅλων τῶν δικογραφιῶν, μέ μιὰ λέξη ὅλων τῶν δικαστικῶν καί ἀστικῶν κου-

ρελόχαρτων. Παντοῦ καί στά πάντα ἐπαναστατική δράση ἐναντι τοῦ δικαίου πού δημιουργήσε καί κατοχύρωσε τό κράτος· στ) ἡ δήμευση ὅλων τῶν παραγωγικῶν κεφαλαίων καί ἐργαλείων ἐργασίας πρὸς ὄφελος τῶν ἐργατικῶν ἐνώσεων, οἱ ὁποῖες ὀφείλουν συλλογικά νά τά θέσουν σέ κίνηση· ζ) ἡ δήμευση ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καί κρατικῶν περιουσιῶν, καθὼς καί τῶν εὐγενῶν μετὰλλων πού ἀνήκουν σέ μεμονωμένα ἄτομα, πρὸς ὄφελος μιᾶς ὁμοσπονδιακῆς ἔνωσης ὅλων τῶν ἐργατικῶν συνδέσμων, μιᾶς συμμαχίας πού θά ἀποτελεῖ τήν κομμούνα. Ἐναντι τῶν δημευμένων περιουσιῶν, ἡ κομμούνα θά ἐφοδιάζει τά ἄτομα, πού βέβαια δέ θά ἔχουν ἰδιοκτησία, μέ τά ἀπαραίτητα, παρέχοντάς τους τό ἐλεύθερο νά κερδίζουν περισσότερα μέ τή δουλειά τους, ἢν τό θέλουν καί τό μποροῦν. — η) Γιά τήν ὀργάνωση τῆς κομμούνας : μιᾶ ὁμοσπονδία ὁδοφραγμάτων, πού θά λειτουργοῦν μόνιμα καί δημιουργία Συμβουλίου τῆς ἐπαναστατικῆς κομμούνας μέ τή συμμετοχή ἐνός ἢ δύο ἀντιπροσώπων ἀπό κάθε ὁδόφραγμα, ἐνός ἀπό κάθε δρόμο ἢ συνοικία. Οἱ ἀντιπρόσωποι, ἐφοδιασμένοι μέ ἔκτακτα πληρεξούσια, ἔχουν πλήρη εὐθύνη καί εἶναι σέ κάθε στιγμή ἀνακλητοί. Ἐτσι ὁργανωμένο τό Συμβούλιο τῆς κομμούνας θά μπορεῖ νά ἐκλέγει ἀπό τοὺς κόλπους του ἐκτελεστικές ἐπιτροπές, εἰδικές γιά κάθε κλάδο ἐπαναστατικῆς διοίκησης τῆς κομμούνας. θ) Ἡ πρωτεύουσα, πού ξεσηκώθηκε καί ὁργανώθηκε μέ τέτοιο τρόπο σέ κομμούνα, διακηρύσσει ὅτι, καταλύοντας τό αὐταρχικό καί πατερναλιστικό κράτος, πράγμα πού εἶχε δικαίωμα νά πράξει, ἐφόσον, ὅπως καί οἱ ἄλλες πόλεις, ἦταν ὑποδουλωμένη σ' αὐτό, παραιτεῖται ἀπ' αὐτό τό δικαίωμα ἢ, σωστότερα, ἀπό κάθε ἀξίωση νά διοικεῖ καί νά καταπιέζει τίς ἐπαρχίες. ι) Καλεῖ ὅλες τίς ἐπαρχίες, τίς κομμούνες καί τίς ἐνώσεις, ἀφήνοντας κάθε ἄλλη δουλειά νά ἀκολουθήσουν τό παράδειγμα τῆς πρωτεύουσας καί, ἀφοῦ ἀναδιοργανθοῦν ἐπαναστατικά, νά στείλουν ὕστερα σέ προκαθορισμένο τόπο συνάντησης τοὺς ἀντιπροσώπους τους, ἐφοδιασμένους πάλι μέ ἔκτακτα πληρεξούσια, ὑπεύθυνους καί ἀνακλητοὺς, ὥστε οἱ ἐνώσεις, οἱ κομμούνες, οἱ ἐπαρχίες, πού ἐξεγέρθηκαν στό ὄνομα τῶν ἰδίων ἀρχῶν, νά σχηματίσουν μιᾶ ὁμοσπονδία καί νά ὁργανώσουν μιᾶ ἐπαναστατική δύναμη ἱκανή νά ἐπιβάλλει τή νίκη ἐνάντια στήν ἀντίδραση. Ἀποστολή, ὅχι ἐπίσημων ἐπαναστατῶν κομισσαρίων μέ κάποια μπερτα ριγμένη στόν ὦμο, ἀλλά ἐπαναστατῶν προπαγανδιστῶν σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες καί τίς κομμούνες, ἰδιαίτερα στοὺς ἀγρότες, τοὺς ὁποίους δέν μποροῦν νά τοὺς ἐπαναστατικοποιήσουν οὔτε οἱ θεμελιώδεις ἀρχές, οὔτε τά διατάγματα ὁποιασδήποτε δικτατορίας, ἀλλά μόνο ἡ ἄμεση ἐπαναστατική δράση, δηλαδή τά ἐπακολουθήματα πού θά φέρει σ' ὅλες τίς κομμούνες ἡ πλήρης διακοπή τῆς ἐπίσημα θεσπισμένης ζωῆς τοῦ κράτους. Κατάργηση τοῦ ἐθνικοῦ κράτους ἀκόμα καί ὑπὸ τήν ἔννοια ὅτι ὁποιαδήποτε ξένη χώρα, ἐπαρχία, κομμούνα, ἔνωση ἢ ἀκόμα καί μεμονωμένη προσωπικότητα, πού ἐξεγέρθηκε στό ὄνομα τῶν ἰδίων ἀρχῶν, θά γίνεται δεκτὴ στήν ἐπαναστατικὴ ὁμοσπονδία, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τά ὑπάρχοντα σύνορα μεταξύ κρατῶν καί ἀπὸ τήν ἔνταξη σέ διαφορετικὰ πολιτικά ἢ ἐθνικά συστήματα, ἐνῶ οἱ ἐπαρχίες, οἱ κομμούνες, οἱ ἐνώσεις, τά

ἄτομα τῆς ἴδιας χώρας, πού θά πᾶνε μέ τό μέρος τῆς ἀντίδρασης, δέ θά γίνουν δεκτά σ' αὐτήν. Συνεπῶς, χάρι οὗτο ἴδιο τό γεγονός τῆς διάδοσης καί ὀργάνωσης τῆς ἐπανάστασης μέ σκοπό τήν ἀλληλοπροστασία τῶν ἐξεγερμένων χωρῶν, θά θριαμβεύσει ὁ καθολικός χαρακτήρας τῆς ἐπανάστασης, πού βασίζεται στήν κατάργηση τῶν συνόρων καί στήν κατάλυση τῶν κρατῶν.

7. Ἐξ ἀπὸ καί μπρός εἶναι ἀδύνατο νά νικήσει μιά πολιτική ἢ ἐθνική ἐπανάσταση, ἐφόσον ἡ πολιτική ἐπανάσταση δέν μετατρέπεται σέ ἐπανάσταση κοινωνική καί ἐφόσον ἡ ἐθνική ἐπανάσταση, ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ ριζοσπαστικοῦ-σοσιαλιστικοῦ χαρακτήρα της καί τῆς καταστροφῆς τοῦ κράτους, δέν μετατρέπεται σέ καθολική ἐπανάσταση.

8. Ἐφόσον ἡ ἐπανάσταση πρέπει νά γίνει παντοῦ ἀπ' τό λαό καί ἡ ἀνωτάτη ἡγεσία της πρέπει νά ἀνήκει μόνιμα στό λαό, πού θά εἶναι ὀργανωμένος σέ μιά ἐλεύθερη ὁμοσπονδία ἀγροτικῶν καί ἐργατικῶν ἐνώσεων, τό νέο καί ἐπαναστατικό κράτος, πού θά εἶναι ὀργανωμένο ἀπ' τά κάτω πρός τά πάνω διαμέσου τῶν ἐπαναστατικῶν ἀντιπροσωπειῶν καί θά ἀγκαλιάζει ὅλες τίς χώρες πού ἐξεγέρθηκαν στό ὄνομα τῶν ἰδίων ἀρχῶν, θά θέσει ὡς σκοπό του τή διεύθυνση τῶν κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν καί ὄχι τή διακυβέρνηση τῶν λαῶν. Θά δημιουργήσει μιά *νέα πατρίδα, τή Συμμαχία τῆς οἰκονομικῆς ἐπανάστασης* ἐναντία στή συμμαχία ὅλων τῶν ἀντιδραστικῶν δυνάμεων.

9. Αὐτή ἡ ὀργάνωση ἀποκλείει κάθε ἰδέα δικτατορίας καί πατερναλιστικῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας. Γιά νά δημιουργηθεῖ ὅμως αὐτή ἡ ἐπαναστατική συμμαχία καί γιά νά θριαμβεύσει ἡ ἐπανάσταση πάνω στήν ἀντίδραση πρέπει, μέσα στή λαϊκή ἀναρχία, πού ἀποτελεῖ τήν ἴδια τή ζωή καί ὅλο τό δυναμισμό τῆς ἐπανάστασης, *ἡ ἐνότητα τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης καί δράσης νά βρεῖ τήν ἐνσάρκωσή της σέ κάποιο ὄργανο*. Αὐτό τό ὄργανο πρέπει νά εἶναι ἡ *μυστική καί οἰκουμενική ἐνωση τῶν διεθνῶν ἀδελφῶν*.

10. Αὐτή ἡ ἐνωση ἐκπορεύεται ἀπ' τήν πεποίθηση ὅτι ποτέ οἱ ἐπαναστάσεις δέν πραγματοποιοῦνται οὔτε ἀπό προσωπικότητες, οὔτε ἀπό μυστικούς συνδέσμους. Πραγματοποιοῦνται σάν ἀπό μόνες τους, προκαλούμενες ἀπό τή δύναμη τῶν πραγμάτων, ἀπό τήν πορεία τῶν γεγονότων καί τῶν περιστάσεων. Προετοιμάζονται μακροχρόνια, βαθιά μέσα στήν ἐνστικτώδη συνείδηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν καί κατόπιν ξεσποῦν, συνήθως ἀπό φαινομενικά ἀσήμαντες ἀφορμές. Ὅ,τι μπορεῖ νά κάνει ἓνας μυστικός Σύνδεσμος καλά ὀργανωμένος, εἶναι, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, νά ὑποβοηθήσει τή γέννηση τῆς ἐπανάστασης, διαδίδοντας στίς μάζες ἰδέες, πού νά ἀνταποκρίνονται στά ἐνστικτα τῶν μαζῶν καί νά ὀργανώσει ὄχι τό στρατό τῆς ἐπανάστασης — στρατός πρέπει νά εἶναι πάντα ὁ λαός, — ἀλλά ἓνα εἶδος ἐπαναστατικοῦ ἐπιτελείου, πού θά τό ἀποτελοῦν ἄνθρωποι ἀφοσιωμένοι, δραστήριοι, ἔξυπνοι, καί τό κυριότερο, εἰλικρινεῖς, — καί ὄχι ἰδιοτελεῖς καί ματαιόδοξοι — φίλοι τοῦ λαοῦ, ἱκανοί νά γίνουν οἱ μεσάζοντες μεταξύ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας καί τῶν λαϊκῶν ἐνστικτῶν.

11. Ὁ ἀριθμός αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων δέν πρέπει, συνεπῶς, νά εἶναι πολὺ

μεγάλος. Για τή διεθνή ὀργάνωση σ' ὅλη τήν Εὐρώπη εἶναι ἀρκετή μιὰ ἑκατοντάδα ἐπαναστατῶν μέ γερή καί σοβαρή συσπείρωση. Δυό-τρεῖς ἑκατοντάδες ἐπαναστατῶν φτάνουν γιά τήν ὀργάνωση καί τῆς πιό μεγάλης χώρας.

2. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΗΜΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ

Ἡ σοσιαλιστική μειοψηφία τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας(!) ποῦ ἀποσχίσθηκε ἀπό τόν Σύνδεσμο αὐτόν μετὰ τήν ψήφο τῆς πλειοψηφίας τοῦ συνδεδερίου τῆς Βέρνης, ψήφο ποῦ ἀντιτάχθηκε ἀπροκάλυπτα στή βασική ἀρχή ὅλων τῶν ἐργατικῶν ἐνώσεων, δηλαδή τήν οἰκονομική καί κοινωνική ἰσότητα τῶν τάξεων καί τῶν ἀτόμων, προσχώρησε ἔτσι στίς ἀρχές ποῦ διακηρύχθηκαν στά ἐργατικά συνέδρια τῆς Γενεύης, τῆς Λωζάνης καί τῶν Βρυξελλῶν. Μερικά μέλη αὐτῆς τῆς μειοψηφίας, ποῦ ἀνήκαν σέ διάφορες ἐθνότητες, μᾶς πρότειναν νά ὀργανώσουμε μιὰ νέα Διεθνή Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, ἐνσωματωμένη στή μεγάλη Διεθνή Ἐνωση Ἑργατῶν, ἀλλά μέ ἰδιαίτερη δική της ἀποστολή τή μελέτη τῶν πολιτικῶν καί φιλοσοφικῶν προβλημάτων πάνω στή βάση τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς καθολικῆς καί πραγματικῆς ἰσότητος ὅλων τῶν ἀνθρώπων πάνω στή γῆ.

Πεπεισμένοι, ἀπό τήν πλευρά μας, γιά τήν ὠφελιμότητα ἐνός τέτοιου ξεκινήματος, ποῦ θά δώσει στούς εἰλικρινεῖς σοσιαλιστές δημοκράτες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς τό μέσο τῆς ἀλληλοκατανόησης καί ἐπαλήθευσης τῶν ἰδεῶν τους, ἔξω ἀπό τήν ὁποιαδήποτε ἐπίδραση τοῦ ἐπίπλαστου σοσιαλισμοῦ, τόν ὁποῖο ἡ ἀστική δημοκρατία κρίνει τώρα σκόπιμο νά προβάλει, θεωρήσαμε χρέος μας νά ἀναλάβουμε, μαζί μέ τούς φίλους αὐτοῦς, τήν πρωτοβουλία νά ἰδρύσουμε αὐτή τή νέα ὀργάνωση.

Ξεκινώντας ἀπ' τά παραπάνω, συγκροτηθήκαμε σέ Κεντρικό Τμήμα τῆς Διεθνοῦς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας καί δημοσιεύουμε τώρα τό Πρόγραμμα καί τό Καταστατικό της.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Ἡ Συμμαχία διακηρύσσει ὅτι εἶναι ἀθεϊστική. Ἀποσκοπεῖ στήν κατάργηση τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, στήν ἀντικατάσταση τῆς πίστεως μέ τήν ἐπιστήμη καί τῆς θείας δικαιοσύνης μέ τήν ἀνθρώπινη δικαιοσύνη.

2. Ἐπιδιώκει πρὶν ἀπ' ὅλα τήν πολιτική, οἰκονομική καί κοινωνική ἐξίσωση τῶν τάξεων καί τῶν ἀτόμων καί τῶν δύο φύλων, κάνοντας ἀρχή ἀπ' τήν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος, ὥστε στό μέλλον ἡ χρήση τῶν ἀγαθῶν ν' ἀντιστοιχεῖ στήν παραγωγική ἐργασία τοῦ καθενός καί, σύμφωνα μέ τήν πρόσφατη ἀπόφαση τοῦ ἐργατικοῦ συνεδρίου τῶν Βρυξελλῶν, ἡ γῆ, τά ἐργαλεῖα τῆς ἐργασίας καί γενικά κάθε κεφάλαιο, ἀφοῦ γίνουν συλλογική ἰδιοκτησία τῆς κοινωνίας στό σύνολό της, νά μποροῦν νά

χρησιμοποιηθούν μόνο από κείνους που εργάζονται, δηλαδή από τις αγροτικές και βιομηχανικές ενώσεις.

3. 'Επιδιώκει για όλα τα παιδιά και των δύο φύλων να έχουν από τη στιγμή που θα γεννηθούν ίσους όρους ανάπτυξης, που θα πεί διατροφή, διαπαιδαγώγηση και εκπαίδευσή τους σ' όλα τα επίπεδα της επιστήμης, της παραγωγής και της τέχνης, ξεκινώντας απ' την πεποίθηση ότι αυτή ή ισότητα, στην αρχή μόνο οικονομική και κοινωνική, θα οδηγήσει αργότερα σε μία όλο και πιο μεγάλη, καθολική, φυσική ισότητα των προσωπικοτήτων και στην εξάλειψη κάθε είδους τεχνητής ανισότητας, — ιστορικό παράγωγο της κοινωνικής οργάνωσης, — που είναι τόσο ψεύτικη όσο και άδικη.

4. Πολέμιος κάθε δεσποτισμού, που δέν αναγνωρίζει άλλες πολιτικές μορφές εκτός απ' τις δημοκρατικές*, και αποκρούοντας απόλυτα κάθε σχέση με την αντίδραση, ή Συμμαχία απορρίπτει επίσης κάθε πολιτική ενέργεια, που δέν σκοπεύει άμεσα και κατευθείαν στο θρίαμβο της υπόθεσης των εργατών ενάντια στο κεφάλαιο.

5. 'Αναγνωρίζει ότι όλα τα υπάρχοντα σήμερα πολιτικά και αυταρχικά κράτη, που όλο και πιο πολύ περιορίζουν τις λειτουργίες τους σε απλές διοικητικές λειτουργίες κοινωνικών υπηρεσιών στις χώρες τους, πρέπει να εξασφαιστούν με την καθολική ένωση των ελεύθερων ενώσεων, αγροτικών και εργατικών.

6. 'Εφόσον τό κοινωνικό πρόβλημα μπορεί να βρεί την οριστική και πραγματική επίλυσή του μόνο πάνω στη βάση της διεθνούς ή καθολικής αλληλεγγύης των εργατών όλων των χωρών, ή Συμμαχία απορρίπτει κάθε πολιτική, που βασίζεται στον δήθεν πατριωτισμό και στον ανταγωνισμό των εθνών.

7. 'Αποσκοπεί στην οικονομική συνένωση όλων των τοπικών ενώσεων πάνω στο βάθρο της ελευθερίας.

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ

1. 'Η Διεθνής Συμμαχία της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας συγκροτείται ως τμήμα της Διεθνούς Ένωσης 'Εργατών και αποδέχεται πλήρως τό Γενικό Καταστατικό της.

2. Τά ιδρυτικά μέλη της Συμμαχίας οργανώνουν προσωρινά στη Γενεύη Κεντρικό Γραφείο.

3. Τά ιδρυτικά μέλη, που ανήκουν στην ίδια χώρα, δημιουργούν τό 'Εθνικό Γραφείο της χώρας τους.

4. Τά 'Εθνικά Γραφεία έχουν καθήκον να ιδρύουν σ' όλα τα μέρη τοπικές ομάδες της Συμμαχίας της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας, οι οποίες, διαμέσου των 'Εθνικών Γραφείων τους, θα απευθύνονται στο Κεντρικό Γραφείο

* —'Η λέξη δημοκρατικές αποδίδει τον όρο *républicain*, που υπάρχει στο κείμενο (Σημ. μετ.).

τῆς Συμμαχίας προκειμένου νά ζητήσουν τήν εἰσδοχή τους στή Διεθνή Ἑνωσιή Ἑργατῶν.

5. Ὅλες οἱ τοπικές ομάδες συγκροτοῦν τά Γραφεῖα τους, ἀκολουθώντας τήν πρακτική πού ἔχουν υἱοθετήσει τά τοπικά τμήματα τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν.

6. Ὅλα τά μέλη τῆς Συμμαχίας ἔχουν τήν ὑποχρέωση νά πληρώνουν μηνιαία συνδρομή δέκα σεντίμια, ἀπ' τήν ὁποία τό μισό θά τό κρατοῦν οἱ ἐθνικές ομάδες γιά τίς ἀνάγκες τους καί τό ἄλλο μισό θά εἰσέρχεται στό ταμεῖο τοῦ Κεντρικοῦ Γραφείου γιά τίς δικές του γενικές ἀνάγκες.

Σέ χώρες ὅπου τό ποσό αὐτό θά θεωρηθεῖ πολύ ὑψηλό, τά Ἐθνικά Γραφεῖα, μέ σύμφωνη γνώμη τοῦ Κεντρικοῦ Γραφείου, μποροῦν νά τό μειώσουν.

7. Κατά τή διάρκεια τοῦ ἐτήσιου συνεδρίου τῆς ΔΕΕ ἡ ἀντιπροσωπεία τῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, ὡς τμήμα τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν, θά κάνει τίς δικές της ἐπίσημες συνεδριάσεις σέ ἰδιαίτερο χώρο.

3. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΦΡΑΝΣΙΣΚΟ ΜΟΡΑ ΣΤΗ ΜΑΔΡΙΤΗ

(Ἡ ἐπιστολή εἶναι γραμμένη στά Γαλλικά)

Λοκάρνο, 5 Ἀπριλίου 1872

Ἀγαπητέ *συμμαχίτη* καί σύντροφε! Οἱ φίλοι μας τῆς Βαρκελώνης μοῦ πρότειναν νά σᾶς γράψω καί τό κάνω μέ ἄκοντα πιό μεγάλη εὐχαρίστηση, διότι, ὅπως ἔμαθα, τόσο ἐγώ, ὅσο καί οἱ φίλοι μου *σύντροφοι συμμαχίτες* ἀπό τήν Ὁμοσπονδία τῆς Γιούρα, ἔγιναν ἀντικείμενο συκοφαντίας τόσο στήν Ἰσπανία, ὅσο καί σέ ἄλλες χώρες ἀπό τήν πλευρά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τοῦ Λονδίνου. Εἶναι πράγματι θλιβερό, πού σ' αὐτούς τοὺς καιροὺς τῆς φοβερῆς κρίσης, ὅταν κρίνεται γιά δεκαετίες ἡ τύχη τοῦ προλεταριάτου ὅλης τῆς Εὐρώπης καί ὅταν ὅλοι οἱ φίλοι τοῦ προλεταριάτου, τῆς ἀνθρωπότητας καί τῆς δικαιοσύνης θά ὀφείλαν νά συνενωθοῦν ἀδελφικά σ' ἓνα ἐνιαῖο μέτωπο κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ — τοῦ ὀργανωμένου σέ κράτος κόσμου τῶν προνομιούχων, — εἶναι πολύ θλιβερό, λέγω, τό ὅτι ἄνθρωποι, πού στό παρελθόν πρόσφεραν μεγάλες ὑπηρεσίες στή Διεθνή, σήμερα, κινούμενοι ἀπ' τό ἄγριο πάθος τῆς αὐταρχικότητας, ξεπέφτουν στό ἐπίπεδο ψευδολογιῶν καί σπέρνουν τή διάσπαση, ἀντί νά δημιουργοῦν παντοῦ τήν ἐλεύθερη ἔνωση, πού αὐτή καί μόνο μπορεῖ νά δημιουργήσει τή δύναμη.

Γιά νά σᾶς δώσω μιᾷ σωστή εἰκόνα τῶν ἐπιδιώξεών μας, φτάνει νά σᾶς πῶ μόνο ἓνα πράγμα. Πρόγραμμά μας εἶναι τό δικό σας πρόγραμμα, τό ἴδιο ἐκεῖνο πού διακηρύξατε στό περσινό σας συνέδριο καί, ἂν παραμείνετε πιστοί σ' αὐτό, σημαίνει πῶς ἐσεῖς εἴστε μαζί μας γιά τόν ἀπλούστατο λόγο ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε μαζί σας. Μισοῦμε τήν ἀρχή τῆς δικτατορίας, τοῦ κυβερνη-

τισμού (γκουβερναμενταλισμού) και της αυταρχικότητας, όπως τή μισεíte κι έσείς. Είμαστε βέβαιοι ότι κάθε πολιτική έξουσία αποτελεί αναπόφευκτη πηγή διαστροφής για κείνους πού τήν άσκούν και αίτιο ύποδούλωσης τών κυβερνωμένων. — Κράτος θά πεί κυριαρχία και ή ανθρώπινη φύση είναι φτιαγμένη κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ή κάθε κυριαρχία νά εκφράζεται μέ τήν έκμετάλλευση. Όντας πάντα και παντού, αδιάλλακτοι πολέμιοι τού κράτους σ' όλες τίς εκφάνσεις του, πολύ περισσότερο δέν θέλουμε νά συμφιλιωθούμε μ' αυτό μέσα στη Διεθνή. Θεωρούμε τή συνδιάσκηψη τού Λονδίνου και τήν άπόφαση πού έλαβε ως μιά ματαιόδοξη ραδιουργία και ένα πραξικόπημα και για τούτο διαμαρτυρηθήκαμε και θά διαμαρτυρηθούμε ως τό τέλος. Δέν αναφέρομαι σέ προσωπικά προβλήματα, πού, άλλοίμονο, θά πιάσουν πολύ μεγάλο χώρο στο προσεχές γενικό συνέδριο, αν συνέλθει, πράγμα για τό όποιο διατηρώ ισχυρές άμφιβολίες, διότι, αν τά πράγματα συνεχισθούν όπως πάνε σήμερα, δέν θά ύπάρξει σ' όλη τήν ευρωπαϊκή ήπειρο κανένα μέρος, όπου οί άντιπρόσωποι τού προλεταριάτου θά μπορούσαν νά συγκεντρωθούν για μιά ελεύθερη συζήτηση. Σήμερα τά βλέμματα όλων είναι στραμμένα στην 'Ισπανία, στην έκβαση τού συνεδρίου σας. Τί θά βγει άπ' αυτό; Θά λάβετε τήν επιστολή αυτή, αν τήν λάβετε, μετά τό συνέδριο. Θά σας βρεί άραγε ή επιστολή στο φούντωμα της επανάστασης ή της αντίδρασης; Όλοι οί φίλοι μας στην 'Ιταλία, στη Γαλλία, στην 'Ελβετία αναμένουν μέ μεγάλη άνησυχία τά νέα άπ' τή χώρα σας.

Γνωρίζετε άσφαλώς ότι τόν τελευταίο καιρό στην 'Ιταλία ή Διεθνής και ή *προσφυλής μας Συμμαχία* πήραν μεγάλη έκταση. Ό λαός τόσο στα χωριά όσο και στις πόλεις βρίσκεται σέ μιά τελείως επαναστατική, δηλαδή οικονομικά άπελπιστική κατάσταση και οί μάζες αρχίζουν νά οργανώνονται πολύ σοβαρά, τά συμφέροντά τους μετατρέπονται σέ ιδέες. — Έκείνο πού έλλειπε ως τώρα στην 'Ιταλία δέν ήταν τά ένστικτα, αλλά ή όργάνωση και οί ιδέες. Διαμορφώνονται και τό ένα και τό άλλο, έτσι πού ή 'Ιταλία, μετά τήν 'Ισπανία και μαζί μέ τήν 'Ισπανία είναι, ίσως, σήμερα ή πιό επαναστατική χώρα. Στην 'Ιταλία ύπάρχει κάτι πού λείπει άπ' τίς άλλες χώρες : μιά φλογερή, δραστήρια νεολαία, *άπόλυτα ξεστρατισμένη, δίχως καρριέρα, δίχως διέξοδο* (tout à fait déplacée, sans carrière, sans issue), μιά νεολαία, πού, παρά τήν άστική καταγωγή της, ήθικά και πνευματικά δέν έχει φθαρεί σέ τέτοιο βαθμό, όπως ή άστική νεολαία τών άλλων χωρών. Τώρα ρίχνεται άπεγνωσμένα (à tête perdue) στον επαναστατικό σοσιαλισμό, άποδεχόμενη *όλο τό πρόγραμμά μας*, τό πρόγραμμα της Συμμαχίας. Ό Ματσίνι, ό μεγαλοφυής και πανίσχυρος άντίπαλός μας, πέθανε, τό ματσινικό κόμμα άποδιοργανώθηκε έντελώς και ό Γαριβάλδης δέχεται όλο και πιό πολύ τήν επιρροή αυτής της νεολαίας, πού φέρει τό όνομά του, αλλά βαδίζει, ή καλύτερα τρέχει, πολύ πιό μακριά άπ' αυτόν. Έστειλα στους φίλους της Βαρκελώνης μιά διεύθυνση στην 'Ιταλία, σύντομα θά τούς στείλω και άλλες. Είναι καλό, είναι αναγκαίο τό ότι οί *συμμαχίτες* της 'Ισπανίας άποκαθιστούν άπευθείας έπαφή μέ εκείνους της 'Ιταλίας. Παίρνετε ιταλικές σοσιαλιστικές έφημερίδες; Σας συνι-

στοῦ ἰδιαίτερα τὴν «Eguaglianza» στοῦ Τζιρτζέντι τῆς Σικελίας, τὴν «Campana» τῆς Νεάπολης, τὴν «Fascio Operaio» τῆς Μπολόνια, τὴν «Il Gazzettino Rosa» καὶ εἰδικά τὸ «Il Martello» τοῦ Μιλάνου. Δυστυχῶς, τὸ τελευταῖο τὸ ἔχουν ἀπαγορεύσει καὶ ὅλους τοὺς συντάκτες τοὺς ἐκλείσαν στὴ φυλακὴ.

Στὴν Ἑλβετία σᾶς συνιστῶ δυὸ *συμμαχίτες* : τὸν Τζέημς Γκυγιώμ (Ἑλβετία, Neuchâtel, 5, Rue de la Place d'Armes) καὶ τὸν Ἄντεμαρ Σβίτσγκεμπελ χαράκτη (μέλος καὶ ἐντεταλμένος Γραμματέας τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ὁμοσπονδίας τῆς Γιούρα), Ἑλβετία, Γιούρα τῆς Βέρνης, Σονβιγιέ, κ. Ἄντεμαρ Σβίτσγκεμπελ, χαράκτη. (Ἔπεται ἡ σύσταση τοῦ Μπακούνιν).

Συμμαχία καὶ ἀδερφοσύνη

Μ. Μπακούνιν

Διαβιβάστε, παρακαλῶ, τὰ χαιρετίσματά μου στὸν ἀδελφὸ Μοράγο καὶ τὴν παράκληση νὰ μοῦ στέλνει τὴν ἐφημερίδα του.

Παίρνετε τὸ «Δελτίο» τῆς Ὁμοσπονδίας τῆς Γιούρα ;

Κάψτε, παρακαλῶ, τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ, διότι σ' αὐτὴν ἀναφέρονται ὀνόματα.

* * *

Τὸ συνέδριο τῆς Χάγης διέγραψε τὸν Μπακούνιν ἀπ' τὴ Διεθνή, ὅχι μόνον ὡς ἰδρυτὴ τῆς Συμμαχίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ προσωπικὸ παράπτωμα²⁷². Τὸ γνήσιο ντοκουμέντο, ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὸ παράπτωμα αὐτό, βρίσκεται στὰ χέρια μας, ἀλλὰ πολιτικοὶ λόγοι μᾶς ἀναγκάζουν νὰ ἀποφύγουμε τὴ δημοσίευσή του.

Τ Ε Λ Ο Σ

K. ΜΑΡΞ

Συνοπτική πραγματεία πάνω στο βιβλίο του Μπακούνιν «Κρατική οργάνωση και анаρχία»²⁷³

(*Απόσπασμα*)*

[...]Όσο οι άλλες τάξεις, ιδίως η καπιταλιστική τάξη, υπάρχουν ακόμα, όσο το προλεταριάτο κάνει αγώνα εναντίον τους (διότι μέ τον έρχομό του προλεταριάτου στην έξουσία δεν εξαφανίζονται κιόλας οι πολέμοί του, δεν εξαφανίζεται ή παλιά οργάνωση της κοινωνίας), πρέπει να παίρνει μέτρα *καταναγκασμού*, συνεπώς, μέτρα κυβερνητικά. Έφόσον τό ίδιο τό προλεταριάτο παραμένει ως τάξη και δεν εξαλείφθηκαν ακόμα οι οικονομικοί όροι πάνω στους οποίους βασίζεται ό ταξικός αγώνας και ή ύπαρξη τάξεων, αυτοί πρέπει να παραμεριστούν βίαια ή να αναμορφωθούν και ή διαδικασία της αναμόρφωσής τους πρέπει βίαια να επιταχυνθεί.

«Γιά παράδειγμα, «ό όχλος των αγροτών» (das gemeine Bauernvolk, der Bauernpöbel) πρός τον όποίο όπως είναι γνωστό, [δέν διάκεινται ευμενώς] οι μαρξιστές, επειδή βρίσκεται στο χαμηλότερο επίπεδο πολιτισμού, θά διοικείται, πιθανόν, απ' τό προλεταριάτο των πόλεων και των εργοστασίων».

Συνεπώς, εκεί όπου ό αγρότης υπάρχει σέ μαζική κλίμακα ως κάτοχος ατομικής ιδιοκτησίας, εκεί όπου αποτελεί μάλιστα μιά λίγο-πολύ σημαντική πλειοψηφία, όπως σ' όλες τίς ήπειρωτικές δυτικοευρωπαϊκές χώρες, εκεί όπου δέν εξαφανίστηκε και δέν αντικαταστάθηκε από τούς εργάτες γής, όπως στην Άγγλία,

* — Οι παράγραφοι πού δημοσιεύονται μέ μικρότερα γράμματα αποτελούν περικοπές του βιβλίου του Μπακούνιν (Σημ. μετ.).

ἐκεῖ θά συμβεῖ τό ἐξῆς : ἡ ὁ ἀγρότης θ' ἀρχίσει νά ἀντιδρᾷ καί θά ὀδηγήσει σέ ἀποτυχία κάθε ἐργατική ἐπανάσταση, ὅπως τό ἔκανε ὡς τώρα στή Γαλλία, ἢ πάλι τό προλεταριάτο (διότι ὁ ἀγρότης-ιδιοκτήτης δέν ἀνήκει στό προλεταριάτο. Καί ὅταν ἀκόμα ἡ κατάστασή του τόν κάνει ν' ἀνήκει σ' αὐτό, ὁ ἀγρότης νομίζει ὅτι δέν ἀνήκει σ' αὐτό) ὀφείλει ὡς κυβέρνηση νά πάρει μέτρα, μέ τά ὁποῖα θά βελτιωθεῖ ἄμεσα ἡ κατάσταση τοῦ ἀγρότη καί τά ὁποῖα, συνεπῶς, θά τόν προσελκύσουν μέ τό μέρος τῆς ἐπανάστασης· μέτρα πού ἀπ' τή φύση τους θά διευκολύνουν τή μετάβαση ἀπό τήν ἀτομική στή συλλογική ἰδιοκτησία τῆς γῆς, ὥστε ὁ ἀγρότης μέ οἰκονομικά μέσα νά φθάσει μόνος του σ' αὐτό τό σημεῖο. Δέν πρέπει ὅμως νά αἰφνιδιάζει κανεῖς τόν ἀγρότη κηρύσσοντας, λογουχάρη, τήν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος ἢ τήν κατάργηση τῆς ἰδιοκτησίας του. Τό τελευταῖο μπορεῖ νά γίνει μόνο στήν περίπτωση πού ὁ μισθωτής-καπιταλιστής ἔχει ἐκτοπίσει τόν ἀγρότη καί ὁ πραγματικός καλλιεργητής ἔγινε ἔτσι προλετάριος, μισθωτός ἐργάτης ὅπως καί ὁ ἐργάτης τῆς πόλης καί, συνεπῶς, ἔχει κατά τρόπο ἄμεσο κι ὄχι ἔμμεσο τά ἴδια μ' αὐτόν συμφέροντα. Ἀκόμα λιγότερο πρέπει νά ἐνισχύεται ὁ κατατεμαχισμός τῆς ἰδιοκτησίας, δηλαδή νά μεγάλωνουν τά ἀγροτεμάχια μέ μιᾶ ἀπλή μεταβίβαση τῶν μεγάλων κτημάτων στούς ἀγρότες, ὅπως προβλέπει ἡ ἐπαναστατική ἐκστρατεία τοῦ Μπακούνιν.

«Ἦ, ἂν δοῦμε τό πρόβλημα ἀπό τήν ἐθνική σκοπιά του, μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι οἱ γερμανοί-σλάβοι θά βρεθοῦν γιά τόν ἴδιο λόγο ἔναντι τοῦ νικηφόρου γερμανικοῦ προλεταριάτου στήν ἴδια κατάσταση δουλικῆς ὑποταγῆς στήν ὁποία βρίσκεται τό τελευταῖο ἔναντι τῆς δικῆς του ἀστικῆς τάξης» (σελ. 278).

Ἀνοησία μαθητάκου ! Μιά ριζική κοινωνική ἐπανάσταση συνδέεται μέ καθορισμένους ἱστορικούς ὁρους οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης. Οἱ ὁροι αὐτοί ἀποτελοῦν προϋπόθεσή της. Συνεπῶς, ἡ ἐπανάσταση αὐτή εἶναι δυνατή μόνον ἐκεῖ, ὅπου, μαζί μέ τή βιομηχανική παραγωγή, τό προλεταριάτο ἀποτελεῖ σημαντικό, τουλάχιστον, μέρος τῆς μάζας τοῦ λαοῦ. Καί γιά νά ἔχει ἔστω καί μερικές πιθανότητες νίκης, τό προλεταριάτο πρέπει νά εἶναι σέ θέ-

ση *mutatis mutandis** νά κάνει ἄμεσα γιά τούς ἀγρότες τόσα, ὅσα τουλάχιστον ἔκανε ἡ γαλλική ἀστική τάξη κατά τήν ἐπανάστασή της γιά τόν τοτινό γάλλο ἀγρότη. Ὡραία ἡ ἰδέα πώς ἡ κυριαρχία τῶν ἐργατῶν ἐμπεριέχει τήν ὑποδούλωση τῆς γεωργικῆς ἐργασίας! Ἐδῶ ἀκριβῶς, ὅμως, ἀποκαλύπτεται ἡ ἐνδόμυχη σκέψη τοῦ κ. Μπακούνιν. Δέν καταλαβαίνει τίποτα ἀπό κοινωνική ἐπανάσταση, γιά τήν ὁποία γνωρίζει μόνο πολιτικές φράσεις. Οἱ οἰκονομικοί ὅροι τῆς ἐπανάστασης δέν ὑπάρχουν γι' αὐτόν. Ἐπειδή ὅλες οἱ οἰκονομικές μορφές πού ὑπῆρξαν ὡς τώρα, ἀναπτυγμένες ἢ ὑπανάπτυκτες, ἐμπεριείχαν τήν ὑποδούλωση τοῦ ἐργάτη (ἔστω καί μέ τή μορφή τοῦ μισθοῦ τοῦ ἐργάτη, ἀγρότη κτλ.), ὁ Μπακούνιν θεωρεῖ ὅτι εἶναι δυνατή μιᾶ *ριζική ἐπανάσταση* ἀκόμα καί ὅταν ὑπάρχουν ὅλες αὐτές οἱ μορφές. Ἀλλά καί κάτι παραπάνω! Θέλει ἡ εὐρωπαϊκή κοινωνική ἐπανάσταση, πού στηρίζεται στήν οἰκονομική βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, νά γίνει στό ἐπίπεδο τῶν ρωσικῶν ἢ σλαβικῶν γεωργικῶν καί κτηνοτροφικῶν λαῶν καί νά μήν ὑπερβεῖ αὐτό τό ἐπίπεδο, μολονότι βλέπει πώς ἡ *ναυσιπλοΐα* δημιουργεῖ μιᾶ διαφορά μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν, ἀλλά πάλι μόνο ἡ *ναυσιπλοΐα*, διότι εἶναι μιᾶ διαφορά γνωστή σ' ὅλους τούς πολιτικούς! Ἡ *βούληση* καί ὄχι οἱ οἰκονομικοί ὅροι εἶναι τό ὑπόβαθρο τῆς κοινωνικῆς του ἐπανάστασης.

«Ἐφόσον ὑπάρχει κράτος (*gosudartsvo*), ὑπάρχει ὅπωςδήποτε κυριαρχία (*gospodstvo*), συνεπῶς καί <δουλεία> (*rabstvo*). Κυριαρχία χωρίς δουλεία καλυμμένη ἢ ἀπροκάλυπτη, εἶναι ἀδιανόητη. Νά γιατί εἴμαστε ἐχθροί τοῦ <κράτους>» (σελ. 278).

«Τί πάει νά πεῖ προλεταριάτο, <πού ἔχει ὀργανωθεί ὡς κυρίαρχη τάξη>»

Αὐτό θά πεῖ πώς τό προλεταριάτο, ἀντὶ νά ἀγωνίζεται σέ κάθε μεμονωμένη περίπτωση ἐναντίον τῶν οἰκονομικά προνομιούχων τάξεων, ἀπέκτησε ἀρκετή δύναμη καί ὀργάνωση, ὥστε στόν ἀγῶνα ἐναντίον τους νά μπορεῖ νά κάνει χρήση γενικῶν μέσων καταναγκασμοῦ. Ὡστόσο, τό προλεταριάτο μπορεῖ νά κάνει χρήση μόνο τῶν οἰκονομικῶν μέσων ἐκείνων, πού καταργοῦν

* — μεταβληθέντων τῶν μεταβλητέων, δηλαδή σύμφωνα μέ τίς ἀντίστοιχες ἀλλαγές (Σημ. μετ.).

τόν ίδιο τό δικό του χαρακτήρα ως μισθωτοῦ ἐργάτη, δηλαδή τό χαρακτήρα του ως τάξη. Γιά τοῦτο μέ τήν ὀλοκλήρωση τῆς νίκης του ἐξαφανίζεται καί ἡ κυριαρχία του, διότι [παύει νά ὑπάρχει] ὁ ταξικός χαρακτήρας του.

«Θά βρίσκεται μήπως ὅλο τό προλεταριάτο ἐπικεφαλῆς τῆς διοίκησης ;»

Μήπως, λογουχάρη, σ' ἓνα ἐπαγγελματικό σωματεῖο ἡ ἐκτελεστική ἐπιτροπή του ἀπαρτίζεται ἀπ' ὅλο τό σωματεῖο ; Μήπως στό ἐργοστάσιο θά ἐξαφανισθοῦν κάθε καταμερισμός ἐργασίας καί οἱ διάφορες λειτουργίες, πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτόν ; Μήπως στό σχῆμα τοῦ Μπακούνιν <«ἀπ' τά κάτω πρὸς τά πάνω»> θά εἶναι ὅλοι <«ἀπ' τά πάνω»> ; Τότε δέ θά ὑπάρχει κανένας <«ἀπ' τά κάτω»>. Μήπως ὅλα τά μέλη τῆς κοινότητας θά διευθύνουν ἐξί- σου τίς γενικές ὑποθέσεις τῆς «περιοχῆς» ; Τότε δέ θά ὑπάρχει καμιά διαφορά μεταξύ κοινότητας καί <«περιοχῆς»>.

«Τοὺς Γερμανοὺς τοὺς ὑπολογίζουν στά 40 ἑκατομμύρια. Μήπως ὅλα αὐτά τά 40 ἑκατομμύρια θά εἶναι μέλη τῆς κυβέρνησης ;»

Certainly !* Διότι ἡ ὑπόθεση ἀρχίζει ἀπ' τήν αὐτοδιοίκηση τῆς κοινότητας.

«Θά ἄρχει ὅλος ὁ λαός, δέν θά ὑπάρχουν ἀρχόμενοι».

Ὅταν ἓνας ἄνθρωπος κυβερνάει τόν ἑαυτό του, τότε, σύμφωνα μέ τήν ἀρχή αὐτή, δέν κυβερνάει τίποτ' ἄλλο. Διότι εἶναι μόνος του αὐτός καί κανένας ἄλλος.

«Τότε δέν θά ὑπάρχει κυβέρνηση, δέν θά ὑπάρχει κράτος. Ἄν ὅμως ὑπάρξει κράτος, τότε θά ὑπάρχουν ἀρχόμενοι καί δοῦλοι» (σελ. 279).

Αὐτό ἀπλῶς θά πεῖ : ὅταν ἐκλείψει ἡ ταξική κυριαρχία, δέν θά ὑπάρχει κράτος μέ τή σημερινή πολιτική ἔννοια τοῦ ὅρου...

«Αὐτό τό δίλημμα στή θεωρία τῶν μαρξιστῶν λύνεται ἀπλά. Ὅταν λένε διακυβέρνηση τοῦ λαοῦ, αὐτοῖ» (δηλ. ὁ Μπακούνιν) «ἐννοοῦν διακυβέρνηση τοῦ λαοῦ διαμέσου ὀλιγάριθμων ἐκπροσώπων, ἐκλεγμένων» (διαλεγμένων) «ἀπ' τό λαό».

Asine!** Αὐτά εἶναι δημοκρατικά κουροφέξαλα, πολιτική μωρολογία ! Οἱ ἐκλογές ἀποτελοῦν πολιτική μορφή ἀκόμα καί

* — Ἀσφαλῶς !

** — Γάιδαρε !

στήν πιό μικρή ρωσική κοινότητα καί συνεταιρισμό. Ὁ χαρακτηρισ τῶν ἐκλογῶν δέν ἐξαρτιέται ἀπ' τήν ὀνομασία τους, ἀλλά ἀπό τίς οἰκονομικές βάσεις, ἀπό τίς οἰκονομικές σχέσεις τῶν ἐκλογέων μεταξύ τους καί, ὅταν οἱ λειτουργίες αὐτές παύουν νά εἶναι πολιτικές, ἀπό τό ὅτι 1) δέν ὑπάρχουν πιά κυβερνητικές λειτουργίες, 2) ὁ καταμερισμός τῶν γενικῶν λειτουργιῶν ἀποκτᾷ παραγωγικό χαρακτήρα καί δέν συνεπάγεται κανενός εἵδους κυριαρχία, 3) οἱ ἐκλογές χάνουν ἐντελῶς τόν σημερινό πολιτικό χαρακτήρα τους.

«Τό καθολικό δικαίωμα ψήφου ὅλου τοῦ λαοῦ». —

αὐτό τό ὅλου τοῦ λαοῦ μέ τή σημερινή ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀποτελεῖ φαντασιοκοπία, —

«γιά τήν ἀνάδειξη τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους καί (τῶν κυβερνητῶν τοῦ κράτους), νά ποιά εἶναι ἡ τελευταία λέξη τῶν μαρξιστῶν, ἀκριβῶς ὅπως καί τῆς δημοκρατικῆς σχολῆς — εἶναι ἓνα ψέμμα, πού πίσω του κρύβεται ὁ δεσποτισμός τῆς *ἄρχουσας μειοψηφίας*, καί εἶναι ἀκόμα πιό ἐπικίνδυνο, διότι, ἐμφανίζεται σάν ἐκφραση δῆθεν τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας».

Μέ τή συλλογική ἰδιοκτησία παύει νά ὑπάρχει ἡ λεγόμενη λαϊκή ἐτυμηγορία, γιά νά παραχωρήσει τή θέση της στήν πραγματική θέληση τοῦ συνεταιρισμοῦ.

«Ἰδού τό ἀποτέλεσμα : διακυβέρνηση τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τῶν λαϊκῶν μαζῶν ἀπό μιὰ προνομιούχα μειοψηφία. Ἀλλά ἡ μειοψηφία αὐτή, λένε οἱ μαρξιστές,»

ποῦ τό λένε ;

«θά ἀποτελεῖται ἀπό ἐργάτες. Naί, πιθανόν ἀπό πρώην ἐργάτες, οἱ ὁποῖοι ὅμως, μόλις γίνουν ἐκπρόσωποι ἢ κυβερνήτες τοῦ λαοῦ, *θά πάγουν νά εἶναι ἐργάτες*» —

ὄχι λιγότερο ἀπ' ὅ,τι εἶναι σήμερα ἓνας ἐργοστασιάρχης, πού δέν παύει νά εἶναι καπιταλιστής, ἐπειδή ἔγινε μέλος τοῦ Δημοτικού Συμβουλίου —

«καί θ' ἀρχίσουν νά βλέπουν ὅλους τούς συνηθισμένους ἐργάτες ἀπό τήν περιωπή τοῦ (κράτους): δέ θά ἐκπροσωποῦν πιά τό λαό, ἀλλά τόν ἑαυτό τους καί τήν (ἀξίωσή) τους νά κυβερνοῦν τό λαό. Ὅποιος ἀμφιβάλει γι' αὐτό δέν γνωρίζει διόλου τήν ἀνθρώπινη φύση» (σελ. 279).

Ἄν ὁ κ. Μπακούνιν γνῶριζε τί πάει νά πεῖ ἔστω διαχειρι-

στής ενός έργατικοῦ συνεταιριστικοῦ ἐργοστασίου, τότε ὅλα τὰ παραμιλητά του περί κυριαρχίας θά πηγαιναν κατά διαβόλου. Θά ἔπρεπε νά διερωτηθεῖ: ποιά μορφή μποροῦν νά πάρουν οἱ διευθυντικές λειτουργίες πάνω στή βάση ενός τέτοιου ἐργατικοῦ κράτους, ἂν ἔτσι θέλει νά τό ὀνομάζει.

(Σελ. 279). «Ἀλλά αὐτοί οἱ ἐκλεκτοί θά εἶναι ὁλόψυχα πεπεισμένοι κι ἐπιπλέον σπουδαγμένοι σοσιαλιστές. Οἱ συνεχῶς χρησιμοποιούμενες στά ἔργα καί στούς λόγους τῶν λασσαλικῶν καί τῶν μαρξιστῶν λέξεις “σπουδαγμένος σοσιαλισμός”» —

δέ χρησιμοποιήθηκαν ποτέ —

«καί ἐπιστημονικός σοσιαλισμός» —

χρησιμοποιήθηκε μόνο σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τόν οὐτοπικό σοσιαλισμό, πού θέλησε νά ἐπιβάλει στό λαό νέους παραλογισμούς καί αὐταπάτες, ἀντὶ νά περιορίσει τό πεδίο τῆς γνώσης του στή μελέτη τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ (βλ. τό βιβλίο μου κατά τοῦ Προυντόν)⁶⁰,

«δείχνουν ἀπὸ μόνες τους ὅτι τό λεγόμενο λαϊκό κράτος δέν θά εἶναι τίποτ’ ἄλλο, παρά μιά δεσποτική διακυβέρνηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν ἀπὸ μιά νέα καί πολὺ ὀλιγάριθμη ἀριστοκρατία πραγματικῶν ἢ δῆθεν ἐπιστημόνων. Ὁ λαός δέν εἶναι σπουδαγμένος, συνεπῶς θά εἶναι ὁλότελα ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τίς φροντίδες τῆς διακυβέρνησης, θά βρεθεῖ ὁλόκληρος μέσα στό κοπάδι τῶν ἀρχομένων. Ὡραῖα ἀπελευθέρωση!» (σελ. 279-280).

«Οἱ μαρξιστές τὴ νιώθουν (!) αὐτὴν τὴν ἀντίφαση καί, — ἔχοντας ἐπίγνωση τοῦ ὅτι ἡ διακυβέρνηση τῶν σπουδαγμένων» (quelle rêverie !*), «ἢ πιὸ ἐπαχθῆς, προβληματικὴ καί κατάπτυστη στὸν κόσμο, θά εἶναι, παρ’ ὅλες τίς δημοκρατικές μορφές, μιά δικτατορία στὴν πράξη — βαυκαλίζονται μὲ τὴν ἰδέα πὼς ἡ δικτατορία αὐτὴ θά εἶναι προσωρινὴ καί σύντομη».

Non, mon cher !** Ἡ ταξικὴ κυριαρχία τῶν ἐργατῶν πάνω στά κοινωνικά στρώματα τοῦ παλίου κόσμου, πού θά ἐναντιώνονται, ὀφείλει νά διαρκέσει, ὥσότου ἐξαλειφθοῦν τὰ οἰκονομικά θεμέλια τῆς ὑπαρξης τῶν τάξεων. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 18, σελ. 630-636.

* — τί τερατολογία !

** — Ὅχι, ἀγαπητέ μου !

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Τό εργατικό κίνημα στη Γερμανία, στη Γαλλία, στις Ήνωμένες Πολιτείες και στη Ρωσία

(«La Plebe», ἀριθ. 3
22 Ἰανουαρίου 1978)

[...] Ἡ Ρωσία, πιστεύω, εἶναι ἡ χώρα ἐκείνη, πού στό προ-
σεχές μέλλον θά διαδραματίσει τόν πιό σημαντικό ρόλο. Ἡ κα-
τάσταση πού διαμορφώθηκε ἀπ' τή λεγόμενη ἀπελευθέρωση τῶν
δουλοπάροικων εἶχε γίνει ἀφόρητη ἤδη πρὶν ἀπ' τόν πόλεμο.
Ἡ μεγάλη αὐτή μεταρρύθμιση πραγματοποιήθηκε τόσο ἐπιδέ-
ξια, ὥστε, στό τέλος, ρήμαξε καί τοὺς εὐγενεῖς καί τοὺς χωρι-
κοὺς. [...]

Σ' αὐτή τήν κατάσταση πραγμάτων, ἄρχισε ὁ «ἱερός» πόλε-
μος κατὰ τῶν «Τούρκων» [...] ²⁷⁴

[...] Γενικά, ἔχουμε μπροστά μας ὅλα τὰ στοιχεῖα ἑνός ρω-
σικοῦ 1789, πού θά τό ἀκολουθήσει ἀναγκαστικά ἕνα 1793. Ὅ-
ποια κι ἂν εἶναι ἡ ἔκβαση τοῦ πολέμου, ἡ ρωσική ἐπανάσταση
ἔχει ὀριμάσει καί θά ξεσπάσει σύντομα, ἴσως μέσα σ' αὐτό τό
χρόνο. Παρά τίς προβλέψεις τοῦ Μπακούνιν, θ' ἀρχίσει ἀπ' τὰ
πάνω, μέσα ἀπ' τό Παλάτι, μέσα ἀπ' τοὺς κόλπους μιᾶς ξεπε-
σμένης καί δυσανεστημένης ἀριστοκρατίας. Ἔτσι καί ἀρχίσει,
ὅμως, θά συμπαρασύρει τοὺς χωρικοὺς καί τότε θά δεῖτε σκηνές,
πού μπροστά τους θά ὠχριοῦν οἱ σκηνές τοῦ 1793. Κι ἂν τὰ πράγ-
ματα τραβήξουν γιὰ μιὰ ἐπανάσταση στη Ρωσία, τότε θ' ἀλλάξει
ἡ ὄψη ὅλης τῆς Εὐρώπης. Ἡ παλιά Ρωσία ἦταν ἴσαμε σήμερα

μιά τεράστια στρατιωτική έφεδρεία τής ευρωπαϊκής αντίδρασης.
Ός τέτοια έφεδρεία έδρασε στά 1789, 1805, 1815, 1830 καί 1848.
Όταν κάποτε αὐτή ή στρατιωτική έφεδρεία θά εκλείψει, τότε θά
δοῦμε τί έχει νά γίνει !

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Άπαντα, τόμ. 19, σελ. 114-115.

**ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΑΝΑΡΧΙΚΩΝ
ΟΜΑΔΩΝ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ**

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἡ εξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό τήν οὐτοπία στήν ἐπιστήμη

[...] Ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς, μετατρέποντας ὅλο καί πιά πολύ τή μεγάλη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ σέ proletáριους, δημιουργεῖ τή δύναμη ἐκείνη, πού ἀναγκάζεται νά πραγματοποιήσει αὐτή τήν ἀνατροπή, ἄν δέ θέλει ν' ἀφανιστεῖ. Ὁ καπιταλισμός, ὥθώντας ὅλο καί πιά πολύ τά πράγματα πρὸς μιά μετατροπή τῶν μεγάλων κοινωνικοποιημένων μέσων παραγωγῆς σέ κρατική ιδιοκτησία, δείχνει μόνος του τό δρόμο γιά τήν πραγμάτωση τῆς ἀνατροπῆς. *Τό προλεταριάτο παίρνει τήν κρατική ἐξουσία καί μετατρέπει τά μέσα παραγωγῆς πρῶτα σέ κρατική ιδιοκτησία.* Ἔτσι, ὅμως, τό προλεταριάτο αὐτοκαταργεῖται, ἔτσι καταργεῖ ὅλες τίς ταξικές διαφορές καί ἀντιθέσεις καί μαζί τους καί τό κράτος ὡς κράτος. Ἰσαμε σήμερα, ἡ κοινωνία πού κινεῖται μέσα σέ ταξικές ἀντιθέσεις, χρειαζόταν τό κράτος, δηλαδή μιά ὀργάνωση, πού τήν εἶχε στά χέρια της ἡ κάθε ἐκμεταλλεύτρια τάξη γιά νά διατηρεῖ τοὺς ἐξωτερικούς της ὅρους παραγωγῆς, συνεπῶς γιά νά διατηρεῖ κυρίως τή βίαιη συγκράτηση τῆς ἐκμεταλλευόμενης τάξης μέσα στοὺς ὅρους καταπίεσης πού καθορίζονται ἀπ' τόν δοσμένο τρόπο παραγωγῆς (δουλεία, δουλοπαροικία ἢ φεουδαρχία, μισθωτή ἐργασία). Τό κράτος ἦταν ὁ ἐπίσημος ἐκπρόσωπος ὅλης τῆς κοινωνίας, ἡ ἐνοποίησή της σ' ἓνα ὁρατό σῶμα. Ἦταν ὅμως τέτοιο, μόνο ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦσε κράτος τῆς τάξης ἐκείνης, πού, γιά τήν ἐποχὴ της, ἐκπροσωποῦσε ὅλη τήν κοινωνία : στήν ἀρχαιότητα κράτος τῶν πολιτῶν-δουλοκτητῶν, στό μεσαίωνα τῶν εὐγενῶν-φεουδαρχῶν,

στήν εποχή μας κράτος τῆς ἀστικῆς τάξης. Ὄταν, τελικά, τό κράτος θά γίνει πράγματι ἐκπρόσωπος ὅλης τῆς κοινωνίας, τότε, ἀπό μόνο του θά ἀποβεῖ περιττό. Ἀπό τή στιγμή πού δέ θά ὑπάρχουν πιά κοινωνικές τάξεις, ὥστε νά χρειάζεται νά τίς κρατᾷ κανεῖς καταπιεσμένες, ἀπό τή στιγμή πού, μαζί μέ τήν ταξική κυριαρχία καί τόν ἀγώνα γιά τήν ἐπιβίωση, ὁ ὁποῖος ὀφείλεται στήν ἴσαμε τώρα ἀναρχία τῆς παραγωγῆς, θά βγοῦν ἀπ' τή μέση καί οἱ συγκρούσεις καί οἱ ἀκρότητες πού εἶναι ἀπόρροια αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα, ἀπό τή στιγμή ἐκεῖνη παύει νά ὑπάρχει τό ἀντικείμενο καταπίεσης, πράγμα πού καθιστοῦσε ἀναγκαῖα μιᾷ ἰδιαίτερη καταπιεστική δύναμη, τό κράτος. Ἡ πρώτη πράξη, μέ τήν ὁποία τό κράτος ἐμφανίζεται ὡς πραγματικός ἐκπρόσωπος ὅλης τῆς κοινωνίας, — ἡ ἀνάληψη τῆς εὐθύνης τῶν μέσων παραγωγῆς ἐν ὀνόματι τῆς κοινωνίας — εἶναι ταυτόχρονα καί ἡ τελευταία αὐθύπαρκτη πράξη πού ἀναλαμβάνει ὡς κράτος. Ἡ ἐπέμβαση μιᾶς κρατικῆς ἐξουσίας στίς κοινωνικές σχέσεις θά γίνεται περιττή στόν ἕναν τομέα μετά τόν ἄλλον καί τότε ἀπό μόνη της πέφτει σέ νάρκη. Τή διακυβέρνηση προσώπων τήν ἀντικαθιστᾷ ἡ διαχείριση πραγμάτων καί ἡ διεύθυνση παραγωγικῶν λειτουργιῶν. Τό κράτος δέν «καταργεῖται», ἀπονεκρῶνεται. Μ' αὐτό τό πνεῦμα πρέπει νά ἀξιολογηθεῖ ὁ ὅρος «ἐλεύθερο λαϊκό κράτος»²⁷⁵, τόσο ἀπ' τήν ἄποψη ὅτι ἀποτελεῖ ἕνα παροδικό προπαγανδιστικό προκάλυμμα, ὅσο κι ἀπ' τήν ἄποψη ὅτι εἶναι ἐπιστημονικά ἀτελής. Μ' αὐτό τό πνεῦμα πρέπει νά ἀξιολογήσουμε τήν ἀξίωση τῶν λεγόμενων ἀναρχικῶν νά καταργηθεῖ τό κράτος ἀπ' τή μιᾷ μέρα στήν ἄλλη.

Ἀπό τότε πού ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς ἔκανε τήν ἐμφάνισή του στό προσκήνιο τῆς ἱστορίας, μεμονωμένα πρόσωπα ἢ καί ὁλόκληρες αἱρέσεις πρόβαλαν, συχνά μέ τρόπο λίγο-πολύ συγκεχυμένο, ὡς ἰδεῶδες τοῦ μέλλοντος τή μεταβίβαση ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς στήν κυριότητα τῆς κοινωνίας. Ἀλλά αὐτό θά γίνει ἐφικτό, θά γίνει ἱστορικά ἀναγκαῖο μόνον ὅταν θά ὑπάρξουν οἱ πραγματικοί ὅροι γιά τήν ὑλοποίησή του. Ὅπως καί κάθε ἄλλη κοινωνική πρόοδος, ἡ μεταβίβαση αὐτή μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ὄχι ἀπλῶς μέ τήν ἐπίγνωση τοῦ ὅτι ἡ ὑπαρξή τάξεων ἀντιβαίνει στή δικαιοσύνη, στήν ἰσό-

τητα κλπ., όχι απλώς μέ την πρόθεση νά καταργηθοῦν οἱ τάξεις, ἀλλά μέ ὀρισμένους οἰκονομικούς ὅρους. Ὁ διαχωρισμός τῆς κοινωνίας σέ τάξη ἐκμεταλλευτική καί τάξη ἐκμεταλλευόμενη, σέ τάξη κυρίαρχη καί τάξη καταπιεζόμενη, ἦταν τό ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τοῦ προγενέστερου χαμηλοῦ βαθμοῦ ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς. Ὅσο τό σύνολο τοῦ κοινωνικοῦ ἔργου ἀποφέρει ἕνα ἔσοδο, πού μόλις ὑπερκαλύπτει τά ἐντελῶς ἀναγκαῖα γιά μιὰ μίζερη διαβίωση τοῦ συνόλου, ὅσο δηλαδή ἡ ἐργασία ἀπορροφᾷ ὅλον ἢ σχεδόν ὅλον τό χρόνο τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, τόσο ἡ κοινωνία αὐτή εἶναι ἀναγκαστικά χωρισμένη σέ τάξεις. Πλάι στή μεγάλη πλειοψηφία, πού εἶναι ταγμένη ἀποκλειστικά στή δουλειά, διαμορφώνεται μιὰ τάξη ἀπαλλαγμένη ἀπό ἄμεση παραγωγική ἐργασία, πού ἀσχολεῖται μέ τίς κοινές ὑποθέσεις τῆς κοινωνίας : διεύθυνση τῆς ἐργασίας, ὑποθέσεις τοῦ κράτους, Δικαιοσύνη, ἐπιστῆμες, τέχνες κλπ.

[...] *Προλεταριακή ἐπανάσταση*, λύση τῶν ἀντιφάσεων : τό προλεταριάτο παίρνει στά χέρια του τήν κρατική ἐξουσία καί μέ τή δύναμη αὐτῆς τῆς ἐξουσίας μετατρέπει σέ ἰδιοκτησία τοῦ δημοσίου τά κοινωνικά μέσα παραγωγῆς, πού ἔφυγαν ἀπ' τά χέρια τῆς ἀστικής τάξης. Μ' αὐτή τήν πράξη, ἀφαιρεῖ ἀπ' τά μέσα παραγωγῆς τήν ιδιότητα πού εἶχαν ὡς τώρα νά λειτουργοῦν ὡς κεφάλαιο καί ἀποδίδει πλήρη ἐλευθερία ἀνάπτυξης τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τους. Τότε πιά γίνεται δυνατό νά βασιζέται ἡ κοινωνική παραγωγή σ' ἕνα προεπεξεργασμένο σχέδιο. Ἡ ἐξέλιξη τῆς παραγωγῆς μετατρέπει σέ ἀναχρονισμό τήν παραπέρα ὕπαρξη διαφορετικῶν κοινωνικῶν τάξεων. Στό βαθμό πού θά ἐξαλείφεται ἡ ἀναρχία τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, θά πέφτει σέ νάρκη καί ἡ πολιτική ἐξουσία τοῦ κράτους. Τελικά, οἱ ἄνθρωποι γίνονται ἀφεντικά στή διάπλαση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τους καί, συνάμα, ἀφεντικά στή φύση, ἀφεντικά τοῦ ἑαυτοῦ τους, γίνονται ἐλεύθεροι.

Ἡ ἱστορική ἀποστολή τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου εἶναι νά ἐπιτελέσει αὐτή τήν κοσμοσωτήρια ἀπελευθερωτική πράξη. Χρέος τῆς θεωρητικῆς ἔκφρασης τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος, τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, εἶναι νά διερευνήσῃ τοὺς ἱστορικούς ὅρους καί, συνεπῶς, τήν ἴδια τή φύση αὐτῆς τῆς κοσμοσω-

τήριας ἀπελευθερωτικῆς πράξης κι ἔτσι νά κάνει τήν τάξη, πού
σήμερα καταπιέζεται καί προορίζεται γιά δράση, νά συνειδητο-
ποιήσει τούς ὅρους καί τή φύση τῆς δράσης της.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, ᾿Απαντα, τόμ. 19, σελ. 223-224.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Γιόχαν Φίλιπ Μπέκερ στὴ Γενεύη

Λονδίνο, 16 Δεκεμβρίου 1882

[...] Οἱ ἀναρχικοὶ αὐτοκτονοῦν κάθε χρόνο καὶ κάθε χρόνο ξαναγεννιοῦνται ἀπ' τῆ στάχτη τους. Κι αὐτό θά συνεχίζεται, ὥσότου, κάποτε στό τέλος, τὸν ἀναρχισμό θ' ἀρχίσουν νά τὸν διώκουν σιὰ σοβαρά. Εἶναι ἡ μοναδική σοσιαλιστική αἴρεση, πού μπορεῖ πράγματι νά ἐκμηδενιστεῖ μέ τίς διώξεις. Διότι ἡ ἀδιάκοπη ἀναγέννηση τοῦ ἀναρχισμοῦ στηρίζεται στό ὅτι πάντα βρίσκονται τυχάρπαστοι, πού κυνηγᾶνε τή φτηνή δημοτικότητα. Γιά τίς περιπτώσεις αὐτές ὁ ἀναρχισμός εἶναι ὅ,τι πρέπει. Νά ἐκτεθεῖ, ὅμως, σέ κινδύνους; Ὁχι, οὔτε λόγος νά γίνεται!

Γιά τοῦτο καί οἱ τωρινές διώξεις τῶν ἀναρχικῶν στὴ Γαλλία θά κάνουν ζημιὰ σ' αὐτὴ τὴ συμμορία, μόνο στήν περίπτωση πού οἱ διώξεις αὐτές δέ θά γίνονταν ἀπλῶς γιὰ τὰ μάτια, δέ θά εἶναι μιὰ πλεκτάνη τῆς ἀστυνομίας. Ἐκεῖνοι, ὅμως, πού ὅπως-δήποτε θά τὴν πληρώσουν εἶναι οἱ φουκαράδες οἱ ἀνθρακωρύχοι τοῦ Μονκό²⁷⁶. Ἀλλωστε, τοὺς ἀναρχικοὺς παλιάτσους τοὺς ἔχω τόσο συνηθίσει, ὥστε μοῦ φαίνεται ἐντελῶς φυσικό πλᾶι στό πραγματικό κίνημα νά κάνει τὴν ἐμφάνισή της καί ἡ γελοιογραφία αὐτῇ. Ἐπικίνδυνοι εἶναι οἱ ἀναρχικοὶ μόνο σέ τέτοιες χῶρες, ὅπως ἡ Αὐστρία κι ἡ Ἰσπανία, κι ἐκεῖ μόνο προσωρινά. Ἐπίσης καί ἡ Γιούρα, μέ τὰ ρολογάδικά της σκορπισμένα σέ πλῆθος σπιτιῶν, ἀποτελεῖ πρόσφορο ἔδαφος γι' αὐτὴ τὴν ἀρλούμπα, κι ἐδῶ τὰ πλήγματά σου θά εἶναι χρήσιμα. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἀπαντα, τόμ. 35, σελ. 411.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Στό θάνατο του Κ. Μάρξ

(12 Μαΐου 1883)

Ὁ θάνατος ενός μεγάλου ἄνδρα ἀποτελεῖ θαυμάσια εὐκαιρία γιά τούς πιά μικρούς ἀνθρώπους νά ἀντλοῦν πολιτικό, γραμματολογικό, μά καί σωστό κεφάλαιο. Θά ἀναφέρω ἐδῶ μερικά μόνο παραδείγματα, πού πρέπει νά γίνουν γνωστά. Γιά πολλά ἄλλα, πού ἀφοροῦν τήν ἰδιωτική ἀλληλογραφία, δέν ἀξίζει νά γινεταί λόγος.

Ὁ Φίλιπ βάν Πάτεν, γραμματέας τῆς Κεντρικῆς Ἑργατικῆς Ἐνώσεως τῆς Νέας Ὑόρκης²⁷⁷, μοῦ ἔγραφε (στίς 2 Ἀπριλίου, φέτος) τά ἑξῆς :

«Σέ σχέση μέ τήν πρόσφατη ἐκδήλωση πρὸς τιμὴ τῆς μνήμης τοῦ Κάρλ Μάρξ, ὅπου συγκεντρώθηκαν ἀπὸ κοινοῦ ὅλες οἱ ὁμάδες γιά νά διαδηλώσουν τό σεβασμό τους πρὸς τόν νεκρό στοχαστή, ὁ Γιόχαν Μόστ καί οἱ φίλοι του δήλωναν μπροστά σ' ὅλους ὅτι αὐτός, ὁ Μόστ, ὑπῆρξε προσωπικός φίλος τοῦ Μάρξ, ὅτι αὐτός ἐκλαίκευσε στή Γερμανία τό ἔργο του "Τό Κεφάλαιο" καί ὅτι ὁ Μάρξ ἐπικροτοῦσε τήν προπαγάνδα τοῦ Μόστ.

Τρέφουμε μεγάλη ἐκτίμηση στό τάλαντο καί στή δραστηριότητα τοῦ Μάρξ καί δέ μπορούμε νά πιστέψουμε ὅτι ὁ Μάρξ συμπαθοῦσε τόν ἀναρχικό, διαλυτικό τρόπο σκέψης καί δράσης τοῦ Μόστ. Γι' αὐτό θά ἤθελα νά ξέρω ποιὰ εἶναι ἡ γνώμη σας γιά τήν τοποθέτηση τοῦ Μάρξ ἀπέναντι στό πρόβλημα : Ἀναρχία καί Σοσιαλδημοκρατία. Ἡ ἄτοπη καί ἀνόητη φλυαρία τοῦ Μόστ ἔφερε κιόλας μεγάλη σύγχυση καί εἶναι γιά μᾶς πολύ δυσάρεστο ν' ἀκοῦμε ὅτι ἓνας ἄνθρωπος μέ τέτοιο κύρος, ὅπως ὁ Μάρξ, ἐπικροτοῦσε μιά παρόμοια τακτική».

Ἀπάντησα πάνω σ' αὐτό στίς 18 Ἀπριλίου, μέ τήν ἀκόλουθη ἐπιστολή, πού τήν παραθέτω ἐδῶ στά Γερμανικά :

«Ἡ ἀπάντησή μου στό ἐρώτημά σας τῆς 2 Ἀπριλίου σχετικὰ μέ τή θέση τοῦ Κάρλ Μάρξ ἀπέναντι στούς ἀναρχικούς

γενικά καί ἀπέναντι στόν Γιόχαν Μόστ ειδικότερα, θά εἶναι σύντομη καί σαφής.

»Ο Μάρξ κι ἐγώ ἀπ' τό 1845 εἴχαμε τή γνώμη ὅτι *ἐνα* ἀπό τά ὀριστικά ἐπακόλουθα τῆς ἐπερχόμενης προλεταριακῆς ἐπανάστασης θά εἶναι ἡ βαθμιαία ἀπονέκρωση τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης πού λέγεται *κράτος*. Κύριος σκοπός αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης ἦταν ἀνέκαθεν νά διασφαλίζει, μέ τήν ἐνοπλή βία, τήν οἰκονομική καταπίεση τῆς ἐργαζόμενης πλειοψηφίας ἀπό μιᾶ ἐντελῶς προνομιούχα μειοψηφία. Ὃταν ἐκλείψει αὐτή ἡ προνομιούχα μειοψηφία, θά ἐκλείψει καί ἡ ἀνάγκη ἐνοπλης καταπίεσης ἀπό τή μεριά τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ἀλλά ἀνέκαθεν, ἐπίσης, εἴχαμε τή γνώμη ὅτι γιά νά ἐπιτευχθοῦν αὐτός καί ἄλλοι πολύ πιό σπουδαῖοι στόχοι τῆς ἐπερχόμενης κοινωνικῆς ἐπανάστασης, ἡ ἐργατική τάξη πρέπει πρῶτα-πρῶτα νά κατακτήσει τήν ὀργανωμένη πολιτική ἐξουσία τοῦ κράτους καί μέ τή βοήθειά της νά καταστείλει τήν ἐναντίωση τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν καί νά ὀργανώσει ἐκ νέου τήν κοινωνία. Αὐτά ὅλα μπορεῖ κανεῖς νά τά διαβάσει ἤδη στό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» τοῦ 1848, στό τέλος τοῦ δευτέρου κεφαλαίου¹²⁷.

»Οἱ ἀναρχικοί θέτουν τό πρόβλημα μέ τό κεφάλι πρὸς τά κάτω. Διακηρύσσουν ὅτι ἡ προλεταριακή ἐπανάσταση πρέπει ν' ἀρχίσει ἀπό τήν κατάργηση τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης τοῦ κράτους. Ἀλλά ἡ μόνη ὀργάνωση, πού τό προλεταριάτο θά βρεῖ ἔτοιμη μετά τή νίκη του, εἶναι ἀκριβῶς τό κράτος. Βέβαια, τό κράτος αὐτό χρειάζεται πολύ σημαντικές μετατροπές, προτοῦ γίνει ἱκανό νά ἐκπληρώσει τίς νέες λειτουργίες του. Ἀλλά τό νά καταστρέψει κανεῖς τό κράτος σέ μιᾶ τέτοια στιγμή, θά σήμαινε νά καταστρέψει τό μοναδικό ὄργανο μέ τό ὁποῖο τό νικηφόρο προλεταριάτο μπορεῖ νά ἀξιοποιήσει τήν ἐξουσία, πού μόλις κατέκτησε, γιά νά καθυποτάξει τοὺς καπιταλιστές ἀντιπάλους του καί γιά νά ἐπιβάλει ἐκεῖνη τήν κοινωνική οἰκονομική ἐπανάσταση, δίχως τήν ὁποία κάθε νίκη θά πρέπει νά καταλήγει σέ νέα ἥττα καί σέ μαζική σφαγή τῶν ἐργατῶν, ὅπως ἔγινε μετά τήν Παρισινή Κομμούνα¹²².

»Χρειάζεται μήπως νά προβῶ σέ ρητή διαβεβαίωση πὼς ὁ Μάρξ ἀπό τήν πρώτη μέρα ἀντιτάχθηκε σ' αὐτήν τήν ἀναρχική

άνοησία, πού πήρε τή σημερινή μορφή της άπ' τόν Μπακού-
νιν; Αυτό τό επιβεβαιώνει ή όλη έσώτερη ιστορία τής Διε-
θνοϋς Ένωσης Έργατών. Μετά τό 1867 οί άναρχικοί προσπά-
θησαν μέ τά πιό άνέντιμα μέσα ν' άρπάξουν τήν ήγεσία τής Διε-
θνοϋς. Κύριο εμπόδιο στό δρόμο τους στάθηκε ό Μάρξ. Στο συ-
νέδριο τής Χάγης³⁰⁵, τό Σεπτέμβριο τοϋ 1872, ή πεντάχρονη δια-
πάλη κατέληξε στη διαγραφή τών άναρχικών άπ' τή Διεθνή. Καί
ό άνθρωπος πού συνέβαλε πιό πολύ άπ' όλους σ' αυτή τή δια-
γραφή ήταν ό Μάρξ. Ό παλιός μας φίλος *Φ.Α. Ζόργκε* άπ' τό
Χόμποκεν, πού ήταν παρών στό Συνέδριο ως αντιπρόσωπος,
μπορεί, άν θέλετε, νά σάς δώσει περισσότερες λεπτομέρειες.

»Καί τώρα γιά τόν Γιόχαν Μόστ.

»Όποιος ισχυρίζεται ότι τάχα ό Μόστ, από τότε πού έγινε
άναρχικός, είχε όποιαδήποτε σχέση μέ τόν Μάρξ ή έλαβε όποια-
δήποτε ύποστήριξη άπ' τόν Μάρξ, αυτός ή άυταπατάται ή εξα-
πατά ένσυνείδητα τούς άλλους. Μετά τήν έκδοση τοϋ πρώτου
φύλλου τής «Freiheit»²⁷⁸ τοϋ Λονδίνου, ό Μόστ επισκέφθηκε
μιά-δυό φορές τόν Μάρξ ή έμένα. Δέν είχαμε πάει εμείς σ' αυτόν
κι επίσης πευθενά και οϋδέποτε συναντηθήκαμε έστω και κατά
τύχη. Στο τέλος πάψαμε έντελώς νά είμαστε συνδρομητές στην
έφημερίδα του, διότι «πράγματι τίποτα άπολύτως» δέν ύπρχε
σ' αυτήν. Γιά τόν άναρχισμό και γιά τήν άναρχική τακτική του
τρέφαμε τήν ίδια περιφρόνηση, όπως και γιά κείνους πού τοϋ
τά είχαν διδάξει.

»Όταν άκόμα ήταν στη Γερμανία, ό Μόστ είχε δημοσιεύσει
μιά «έκλαϊκευμένη» παρουσίαση τοϋ «Κεφαλαίου» τοϋ Μάρξ²⁷⁹.
Παρακάλεσαν τόν Μάρξ νά θεωρήσει αυτήν τήν παρουσίαση γιά
μιά δεύτερη έκδοση. Τή δουλειά αυτή τήν έκανα εγώ μαζί μέ
τόν Μάρξ. Βεβαιωθήκαμε ότι, άν δέ θέλαμε νά ξαναγράψουμε
όλο αυτό τό πράγμα άπ' τήν άρχή ως τό τέλος, δέν έμενε τίποτα
καλύτερο άπ' τό νά άπαλείψουμε τίς πιό χοντρές άνοησίες τοϋ
Μόστ.

»Ό Μάρξ συγκατατέθηκε νά μπουν στό κείμενο οί διορθώ-
σεις του, αλλά μέ τόν άπαράβατο όρο τό όνομά του νά μή συν-
δεθεί ποτέ και κατά όποιοδήποτε τρόπο άκόμα και μέ τή βελτιω-
μένη έκδοση τής κακοτεχνίας τοϋ Γιόχαν Μόστ.

»Τήν επιστολή αυτή μπορείτε, αν θέλετε, νά τή δώσετε στη δημοσιότητα».

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Απαντα, τόμ. 19, σελ. 343-346.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Πρόλογος [στή δεύτερη έκδοση τοῦ βιβλίου «Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας»]

(10 Ἰανουαρίου 1877)

[...] Στήν ἐπανεκδοση αὐτή ἔκανα θεώρηση τοῦ κειμένου, μερικές προσθήκες, παρατηρήσεις καί ἐπανόρθωσα στό πρῶτο μέρος ἓνα μικρό οἰκονομικό λάθος, μιά καί ὁ ἀντίπαλός μου Δρ. Μύλμπεργκερ δέν τό ἀνακάλυψε¹¹⁹.

Κάνοντας τή θεώρηση αὐτή, συνειδητοποίησα πιά καλά ποιά τεράστια πρόοδο πραγματοποίησε τό διεθνές ἐργατικό κίνημα στά τελευταῖα δεκατέσσερα χρόνια. Τότε ἦταν ἀκόμα γεγονός ὅτι «ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια οἱ ἐργάτες τῶν ρωμανικῶν χωρῶν δέν εἶχαν ἄλλη πνευματική τροφή ἔξω ἀπ' τά ἔργα τοῦ Προυντόν»* καί ὅπως καί νάχει, ἔξω ἀπ' τήν ἀκόμα πιά μονόπλευρη ὄψη τοῦ προυντονισμοῦ ἀπ' τόν γενάρχη τοῦ «ἀναρχισμοῦ», τόν Μπακούνιν, πού θεωροῦσε τόν Προυντόν ὡς «δάσκαλο ὅλων ὡς μας» (notre maître à nous tous).

Ὅσο κι ἂν οἱ προυντονικοί στή Γαλλία δέν ἦσαν παρά μιά μικρή αἵρεση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, ἦσαν ὥστόσο οἱ μόνοι πού εἶχαν ἓνα σαφῶς διατυπωμένο πρόγραμμα καί μπόρεσαν στήν περίοδο τῆς Κομμούνας¹²² νά πάρουν στά χέρια τους τή διεύθυνση τῶν οἰκονομικῶν. Στό Βέλγιο ἡ ὑπεροχή τοῦ προυντονισμοῦ ἀνάμεσα στούς βαλλώνους ἐργάτες ἦταν ἀναμφισβήτητη, ἐνῶ στήν Ἰσπανία καί στήν Ἰταλία, μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, στό ἐργατικό κίνημα, ὅσοι δέν ἦσαν ἀναρχικοί, ἦσαν ὅπωςδήποτε προυντονικοί. Σήμερα ὅμως ; Στή Γαλλία οἱ ἐργάτες ἀπέριψαν

* — Βλ. σ.ε. τούτη τή Συλλογή, σελ. 226 (Σημ. μετ.).

έντελῶς τόν Προυντόν πού ἔχει ἀκόμα ὁπαδούς ἀνάμεσα στούς ριζοσπάστες ἀστούς καί μικροαστούς, οἱ ὅποιοι ὡς προυντονικοί αὐτοαποκαλοῦνται «σοσιαλιστές», ἀλλά τοὺς ἀντιμάχονται σφόδρα οἱ σοσιαλιστές ἐργάτες. Στό Βέλγιο, οἱ Φλαμανδοί ἐκτόπισαν τοὺς Βαλλώνους ἀπ' τήν ἡγεσία τοῦ κινήματος, ἀγνόησαν τόν προυντονισμό καί ἀνέβασαν παραπολύ τό κίνημα. Στήν Ἰσπανία καί στήν Ἰταλία ἡ ἀναρχική πλημμυρίδα τῆς δεκαετίας τοῦ '70 ὑποχώρησε καί συμπαρέσυρε τά ὑπολείμματα τοῦ προυντονισμοῦ. Κι ἐνῶ στήν Ἰταλία τό νέο κόμμα εἶναι ἀκόμα στό στάδιο πού ἀποσαφηνίζεται καί διαμορφώνεται, στήν Ἰσπανία ὁ μικρός πυρήνας, πού, ὅπως ἡ Nueva Federacion Madrileña (Νέα Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης)²⁸⁰, στάθηκε πιστός στό Γενικό Συμβούλιο τῆς Διεθνoῦς, ἐξελίχθηκε σ' ἓνα γερό κόμμα καί — ὅπως δείχνουν τά ἴδια τά δημοσιεύματα τοῦ ρεπουμπλικανικοῦ Τύπου, — ἀποδυναμώνει πολύ πιό ἀποτελεσματικά τήν ἐπιρροή τῶν ἀστῶν ρεπουμπλικάνων πάνω στοὺς ἐργάτες ἀπ' ὅ,τι μπόρεσαν ποτέ νά τό κάνουν αὐτοί οἱ θορυβῶδεις ἀναρχικοί πρόδρομοί του. Τή θέση τῶν λησμονημένων ἔργων τοῦ Προυντόν τήν πῆρε τώρα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες τῶν ρωμανικῶν χωρῶν «Τό Κεφάλαιο», τό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» καί μιὰ σειρά ἄλλα ἔργα τῆς μαρξικῆς σχολῆς καί τό κύριο σύνθημα τοῦ Μάρξ : Ἡ κατάκτηση ὅλων τῶν μέσων παραγωγῆς, ἐν ὀνόματι τῆς κοινωνίας, διά μέσου τοῦ προλεταριάτου, πού ἀνέβηκε καί πῆρε μόνο του τήν πολιτική ἐξουσία, ἀποτελεῖ σήμερα καί γιά τίς ρωμανικές χῶρες αἴτημα ὅλης τῆς ἐπαναστατικῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἄν, λοιπόν, ὁ προυντονισμός ἐκτοπίστηκε ὀριστικά ἀπό τοὺς ἐργάτες καί τῶν ρωμανικῶν χωρῶν, ἂν — ἀνταποκρινόμενος στόν πραγματικό προορισμό του — ὑπηρετεῖ μόνο τοὺς γάλλους, ἰσπανοὺς, ἰταλοὺς καί βέλγους ἀστούς ριζοσπάστες ὡς ἐκφραση τῶν ἀστικῶν καί μικροαστικῶν παθῶν τους, τότε γιά ποιό λόγο ἐπανερχόμαστε σήμερα σ' αὐτόν ; Γιά ποιό λόγο νά καταπολεμοῦμε πάλι ἓναν νεκρό ἀντίπαλο, ἐπανεκδίδοντας αὐτά τά ἄρθρα ;

Πρῶτο, διότι τά ἄρθρα αὐτά δέν περιορίζονται σέ μιὰ ἀπλῆ πολεμική ἐναντίον τοῦ Προυντόν καί τοῦ γερμανοῦ ἐκπροσώπου του. Στόν καταμερισμό τῆς δουλειᾶς πού κάναμε ὁ Μάρξ κι ἐγώ,

είχα αναλάβει να υποστηρίξω τις απόψεις μας στον περιοδικό Τύπο, δηλαδή κυρίως να αντιμάχομαι τις αντίπαλες απόψεις, ώστε να μένει καιρός στον Μάρξ να εργαστεί για το μεγάλο κύριο έργο του. Βρισκόμουν, λοιπόν, στην ανάγκη ή αντιπαράθεση των απόψεών μας προς τις άλλες απόψεις να παίρνει τις πιο πολλές φορές μορφή πολεμικής. Αυτό έγινε κι εδώ. Το πρώτο και το τρίτο μέρος περιλαμβάνουν όχι μόνο την κριτική της προυντονικής αντίληψης του ζητήματος, αλλά και την ανάπτυξη της δικής μας αντίληψης για το ζήτημα αυτό.

Δεύτερο, ο Πруντόν έχει διαδραματίσει τέτοιο σημαντικό ρόλο στην ιστορία του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος, ώστε δέ μπορεί έτσι απλώς να λησμονηθεί. Θεωρητικά απορριμμένος, πρακτικά αποβεβλημένος, διατηρεί το ιστορικό ενδιαφέρον του. Όποιος καταπιάνεται διεξοδικότερα με τον σύγχρονο σοσιαλισμό, οφείλει να γνωρίσει και τις «ξεπερασμένες απόψεις» του κινήματος. Η «Αθλιότητα της Φιλοσοφίας»⁶⁰ του Μάρξ είχε εκδοθεί πολλά χρόνια προτού ο Πрунτόν διατυπώσει τις προτάσεις του για το πώς θα γίνει πραγματικά η αναμόρφωση της κοινωνίας. Ο Μάρξ μπόρεσε εδώ να συλλάβει σε έμβρυώδη μορφή και να κριτικάρει μόνο την προυντονική Τράπεζα ανταλλαγών⁶⁹. Από την πλευρά αυτή, λοιπόν, το έργο του Μάρξ το συμπληρώνει αυτή εδώ η εργασία, δυστυχώς με αρκετές ατέλειες. Ο Μάρξ θα το έκανε αυτό πολύ πιο καλά και εύστοχα.

Τέλος, ο αστικός και μικροαστικός σοσιαλισμός έχει και ίσαμε σήμερα ισχυρή αντιπροσώπευση στη Γερμανία. Από τη μία μεριά, τον εκπροσωπούν μάλιστα οι από καθέδρας σοσιαλιστές²⁸¹ και οι λογής-λογής ευεργέτες, για τους οποίους παίζει ακόμα μεγάλο ρόλο ή επιθυμία τους να αποκτήσουν οι εργάτες ιδιόκτητη κατοικία και έναντι αυτών η εργασία μου διατηρεί πάντα την αξία της. Από την άλλη μεριά, μέσα στο ίδιο το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα και ως την κοινοβουλευτική του ομάδα ένας όρισμένος μικροαστικός σοσιαλισμός έχει την αντιπροσώπευσή του. Και ο μικροαστικός αυτός σοσιαλισμός βρίσκει την έκφρασή του στο γεγονός ότι ενώ αναγνωρίζουν ως αιτιολογημένες τις βασικές θεωρητικές απόψεις του σύγχρονου σοσιαλισμού και το αίτημα της μετατροπής όλων των μέσων παραγωγής

σέ κοινωνική ιδιοκτησία, παρ' όλα αυτά, δηλώνουν ότι αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί σέ άπώτερο χρόνο, πού πρακτικά δέν μπορεί να προσδιοριστεί. Έτσι, όμως, πρὸς τό παρόν περιορίζεται κανείς άπλῶς σέ ένα μπάλωμα τῆς κοινωνίας καί μάλιστα ανάλογα μέ τίς περιστάσεις μπορεί να έκδηλώνει συμπάθεια καί για τίς πιό αντιδραστικές προσπάθειες, ὅπως εἶναι ἡ λεγόμενη «άνύψωση τῆς ἐργαζομένης τάξεως». Τό ὅτι ὑπάρχει μιá τέτοια τάση εἶναι κάτι τό ἐντελῶς ἀναπόφευκτο στή Γερμανία, μιá κατ' ἐξοχήν χώρα μικροαστῶν καί σέ μιá ἐποχή πού ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξη ξεριζώνει βίαια καί μαζικά αὐτούς τοὺς παλαιόθεν ριζοβολημένους μικροαστοὺς. Ἀλλά ἡ τάση αὐτή εἶναι ἐντελῶς ἀκίνδυνη για τό κίνημα, ἄν παρθεῖ ὑπόψη τό ἐξαιρετικά ὑγιές αἰσθητήριο τῶν ἐργατῶν μας, πού ἀκριβῶς στά τελευταῖα ὀκτώ χρόνια πέρασαν ἀπό λαμπρή δοκιμασία στὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ νόμου για τοὺς σοσιαλιστές²⁸², κατὰ τῆς ἀστυνομίας καί τῶν δικαστῶν. Πρέπει ὅμως νά ἔχουμε σαφή ἐπίγνωση τοῦ ὅτι μιá τέτοια τάση ὑπάρχει. Κι ἄν ἡ τάση αὐτή πάρει ἀργότερα μιá μορφή πιό σταθερή καί διευκρινισθοῦν τά ὅριά της — πράγμα ἀναγκαῖο καί μάλιστα ἐκταῖο, — τότε, για νά διατυπώσει τό πρόγραμμά της, θά χρειαστεῖ ν' ἀνατρέξει στοὺς προδρόμους της καί στήν περίπτωση αὐτή θά εἶναι δύσκολο νά ἀγνοηθεῖ ὁ Προυντόν. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Ἀπαντα, τόμ. 21, σελ. 326-329.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Μάξ Χίλντεμπραντ στὸ Βερολίνο

Λονδίνο, 22 Ὀκτωβρίου 1889

Ἀπαντώντας στήν ἐπιστολή σας τῆς 19ης²⁸³, σᾶς πληροφοροῦ ὅτι γνώρισα τὸν Στίρνερ κατὰ τίς ἀρχές τοῦ 1842 στὸ Βερολίνο²⁸⁴, ὅταν συνδεόταν μέ τοὺς E. Meyen, Buhl, Ἐντγκαρ Μπάουερ καί ἀργότερα τὸν Μπροῦνο Μπάουερ κ.ἄ. Εἶναι σωστό ὅτι τὸ πραγματικό του ὄνομα ἦταν Σμίτ καί τήν προσωνομία Στίρνερ τή χρωστᾷ στὸ ἀσυνήθιστα ὑψηλὸ του μέτωπο. Στόν κύκλο αὐτό πιθανόν ἦταν νεόφερτος, γιατί δέν γνώριζε τὸν Μάρξ, ὁ ὁποῖος νομίζω εἶχε ἐγκαταλείψει τὸ Βερολίνο πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνονο περίπου²⁸⁵ καί οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ τοῦ εἶχαν μεγάλη ἐκτίμηση. Καθηγητὴς Γυμνασίου, νομίζω, δέν ἦταν τότε ἢ δέν ἦταν πιά. Ἐκτός ἀπ' τοὺς προαναφερθέντες, ἦσαν ἐπίσης ἐκεῖ ἓνας φόν Λάιτνερ, Αὐστριακός, ὁ Κ.Φ. Καίπεν, καθηγητὴς Γυμνασίου καί στενὸς φίλος τοῦ Μάρξ, ὁ συνάδελφός του Μούσσακ, ὁ βιβλιοπώλης Κορνέλιους (ὁ ὁποῖος φιγουράρει στὰ «Χρόνια τῆς φυλακῆς» τοῦ Φρίτς Ρόϋτερ)²⁸⁶, ὁ Μύγκε, ὁ Δρ. Κλάιν, δραματογράφος καί θεατρικὸς κριτικός, ἓνας Βάχενχουζεν, ὁ Δρ. Τσάμπελ, ὁ μετέπειτα διευθυντὴς τῆς «National-Zeitung»²⁸⁷, ὁ Ρούτενμπεργκ, πού ἔφυγε, ἄλλωστε, σύντομα στήν Κολωνία γιὰ νά συνεργαστεῖ στήν πρώτη «Rheinische Zeitung»²⁸⁸, κάποιος [Γιούλιους] Βαλντέκ (πού δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τὸν νομομαθὴ καί στρατοδίκη [Μπενεντίκτ Βαλντέκ]) καί ἄλλοι, πού τὰ ὀνοματὰ τους τώρα μοῦ διαφεύγουν. Ἦσαν, ἐδῶ πού τὰ λέμε, κάμποσες ὁμάδες, πού ἀπὸ καιρό σέ καιρό καί μέ δάφορες εὐκαιρίες συνα-

θροίζονταν καί ανακατεύονταν ή μιά μέ τήν ἄλλη. Οἱ Γιούνγκιτς, Σέλιγκ, Φάουχερ ἔκαναν τήν ἐμφάνισή τους ἤδη μετά τόν Νοέμβριο τοῦ 1842, ὅταν ἐγώ, μετά τή δωδεκάμηνη θητεία μου στό στρατό, εἶχα φύγει ἀπ' τό Βερολίνο. Γίνονταν συναντήσεις στοῦ Στέχελν*, τά βράδια σέ διάφορες βαυαρικές μπυραρίες τοῦ Φρίντριχστατ** κι ἄν ὑπῆρχαν λεφτά, τότε σ' ἕνα κρασοπουλειό στήν Πόστστρασσε, ὅπου ὁ Καίπεν ἦταν μόνιμος θαμώνας. Γνώριζα τόν Στίρνερ καλά, μιλούσαμε στόν ἐνικό, ἦταν ἄνθρωπος καλοσυνάτος κι ὄχι ἔτσι κακόβολος ὅπως αὐτοβιογραφεῖται στόν «*Μοναδικό*»²⁸⁹ του, ἀλλά μέ κάποια δόση σχολαστικότητας, πού τοῦ εἶχε μείνει ἀπ' τά χρόνια πού ἦταν καθηγητής. Κάναμε πολλές συζητήσεις γιά τή χεγκελιανή φιλοσοφία καί ὁ Στίρνερ εἶχε τότε ἀνακαλύψει ὅτι ἡ χεγκελιανή λογική βασίζεται σέ μιά ἐξαρχῆς ἐσφαλμένη θέση : τό *Εἶναι*, πού αὐτοαποκαλύπτεται ὡς *Οὐδέν* κι ἔτσι ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ τόν ἑαυτό του, δέ μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ τήν πρώτη ἀρχή. Πρώτη ἀρχή πρέπει νά γίνει κάτι, πού ἀπό μόνο του ἀποτελεῖ ἤδη μιά ἄμεση, δεδομένη ἀπό τή φύση ἐνότητα τοῦ Εἶναι καί τοῦ Οὐδέν, ἀπ' τήν ὁποία ἐξελίσσεται ὕστερα αὐτή ἡ ἀντίθεση. Κατά τήν ἄποψη τοῦ Στίρνερ, πρώτη ἀρχή εἶναι τό «Es» (*es schneit, es regnet*)***, κάτι τό ὁποῖο ὑπάρχει καί συνάμα εἶναι τό Οὐδέν. — Ἀργότερα πάντως ὁ Στίρνερ κατάλαβε, ὅπως φαίνεται, ὅτι ἀπ' αὐτό τό «Es», δέν βγαίνει πάλι τίποτα, ὅπως καί ἀπ' τό Εἶναι καί τό Οὐδέν.

Τόν τελευταῖο καιρό τῆς παραμονῆς μου στό Βερολίνο δέν συναντοῦσα τόσο συχνά τόν Στίρνερ. Πιθανόν, ἀπό τότε κιόλας νά εἶχε διαμορφωθεῖ μέσα του ἡ πορεία τῶν σκέψεων πού τόν ὁδήγησε ἀργότερα στό βασικό ἔργο του. Ὅταν ἐκδόθηκε τό βιβλίο του, οἱ δρόμοι μας εἶχαν ἤδη χωρίσει πολύ. Τά δύο χρόνια πού πέρασα στό Μάντσεστερ εἶχαν τήν ἐπίδρασή τους ἐπάνω μου²⁹⁰. Ὅταν ἀργότερα στίς Βρυξέλλες ὁ Μάρξ κι ἐγώ νιώσαμε τήν ἀνάγκη νά λογαριαστοῦμε μέ τοὺς ἐπίγονους τῆς χεγκελια-

* — Ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτη γνωστοῦ τότε καφεζαχαροπλαστείου τοῦ Βερολίνου (Σημ. μετ.).

** — Συνοικία τοῦ παλιοῦ Βερολίνου (Σημ. μετ.).

*** — Ἡ λέξη «es», πού στά Γερμανικά σημαίνει «αὐτό», εἶναι προσωπική ἀντωνυμία καί χρησιμοποιεῖται ὡς ὑποκείμενο, ὅταν τοῦτο εἶναι ἀκαθόριστο, ἀπρόσωπο : «Es schneit» = «χιονίζει», «es regnet» = «βρέχει» (Σημ. μετ.).

νής σχολής, καταπιαστήκαμε, μεταξύ άλλων, και μέ την κριτική του Στίρνερ¹. Ἡ κριτική αὐτή εἶναι τόσο ὀγκώδης, ὅσο καί τό κρινόμενο βιβλίο. Τό χειρόγραφο, πού δέν δημοσιεύθηκε ποτέ, βρίσκεται ἀκόμα σέ μένα, φτάνει μόνο νά μή τό ροκάνισαν οἱ ποντικοί.

Στό ξαναζωντάνεμα τοῦ Στίρνερ συνέτεινε ὁ Μπακούνιν. Ἦταν ἄλλωστε κι αὐτός τότε στό Βερολίνο καί στίς παραδόσεις Λογικῆς τοῦ Βέρντερ καθόταν, μαζί μέ ἄλλους τέσσερις-πέντε Ρώσους, σέ ἓνα ἔδρανο πύο μπροστά ἀπό μένα (1841-1842). Ἡ ἀνῶδυνη, ἡ καθαρά ἐτυμολογική ἀναρχία (δηλ. ὅταν ἀπουσιάζει ἡ κρατική ἐξουσία) τοῦ Προυντόν, δέν θά ὀδηγοῦσε ποτέ στά σημερινά δόγματα τοῦ ἀναρχισμοῦ, ἂν ὁ Μπακούνιν δέν τά εἶχε μπολιάσει μέ μιὰ γερή δόση στιρνεριανῆς «ἀνταρσίας»²⁹¹. Ἐπόμενο ἦταν νά γίνουν καί οἱ ἀναρχικοί ὀλότελα «μοναδικοί», τόσο μοναδικοί μάλιστα, ὥστε δέ βρίσκονται δυό ἀπό δαύτους πού νά ταιριάζουν ὁ ἓνας μέ τόν ἄλλον.

Τίποτα παραπάνω δέ γνωρίζω γιά τόν Στίρνερ. Δέν ξανάκουσα τίποτα γιά τήν κατοπινή τύχη του, ἐκτός ἀπ' αὐτό πού μοῦ εἶπε ὁ Μάρξ, πῶς πέθανε κυριολεκτικά ἀπ' τήν πείνα. Ποῦ τό εἶχε μάθει αὐτό ὁ Μάρξ δέν ξέρω. Τή γυναῖκα του [Marie Dühnhardt] τήν εἶχα δεῖ κάποτε ἐδῶ. Εἶχε συνδεθεῖ μέ τόν πρῶην ἀνθυπολοχαγό Τέχοφ — *ah que j'aime le militaire !** — κι ἔφυγε μαζί του, ἂν δέν ἀπατῶμαι, γιά τήν Αὐστραλία.

Ἄν ἀργότερα, μοῦ μείνει κάποτε καιρός, ἴσως νά κάνω ἓνα σκιαγράφημα μερικῶν πραγμάτων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, πού ἦταν τόσο ἐνδιαφέρουσα μέ τόν τρόπο της.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 37, σελ. 292-293.

• — *Αχ, τρελλαίνομαι γιά τό χακί

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

[Ἀπάντηση στή Σύνταξη τῆς «Sächsische Arbeiter - Zeitung»]

(10 Σεπτεμβρίου 1890)

Ἡ ἀπερχόμενη Συντακτική Ἐπιτροπή τῆς «Sächsische Arbeiter-Zeitung»²⁹², στό ἀποχαιρετιστήριο σημεῖωμά της (ἀρ. φύλ. 105 τῆς 31 Αὐγούστου 1890), λέει ὅτι ὁ μικροαστικός κοινοβουλευτικός σοσιαλισμός ἔχει στή Γερμανία τήν πλειοψηφία. Ἀλλά συχνά οἱ πλειοψηφίες μετατρέπονται πολύ γρήγορα σέ μειοψηφίες,

«... καί γι' αὐτό ἡ ἀπερχόμενη Συντακτική Ἐπιτροπή τῆς «Sächsische Arbeiter-Zeitung» ἐλπίζει, *μαζί μέ τόν Φρίντριχ Ἐνγκελς*, ὅτι ὅπως κάποτε ξεπεράστηκε ὁ ἀφελής κρατικός σοσιαλισμός τοῦ Λασσάλ, ἔτσι καί τώρα, χάρις στό ὑγιές αἰσθητήριο τῶν γερμανῶν ἐργατῶν, θά ξεπεραστεῖ σύντομα ἡ ἀνυπόμονη γιά ἐπιτυχίες κοινοβουλευτική τάση στή σημερινή σοσιαλδημοκρατία».

Αὐτή ἡ δήλωση τῆς ἀπερχόμενης Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς ἦταν γιά μένα μιᾶ μεγάλη ἐκπληξη. Ἴσως ὅμως καί γιά τήν ἴδια... Τό ὅτι ὁ μικροαστικός-κοινοβουλευτικός σοσιαλισμός ἔχει μέσα στό γερμανικό κόμμα τήν πλειοψηφία, αὐτό τό πληροφοροῦμαι τώρα γιά πρώτη φορά. Συνεπῶς, ἡ Συντακτική Ἐπιτροπή μπορεῖ ἂν θέλει νά «ἐλπίζει» καί στό μέλλον ὅ,τι καί ὅσο τῆς ἀρέσει, μόνο πού ἐγώ δέ σκοπεύω νά ἐλπίζω «μαζί» της.

Ἄν θά μποροῦσα νά τρέφω ἀκόμα κάποια ἀμφιβολία γιά τόν χαρακτήρα τῆς πρόσφατης ἀνταρσίας λογίων καί φοιτητῶν²⁹³ μέσα στό γερμανικό κόμμα μας, τότε ἡ ἀπύθμενη ἀναισχυντία μέ τήν ὁποία ἡ προσπάθεια αὐτή πάει νά μέ παρουσιάσει ἄλλη-

λέγγυο μέ τίς ραδιουργίες αὐτῶν τῶν κυρίων, ἔπρεπε νά ἔχει διαλύσει κάθε ἀμφιβολία. Ὡς μου ἡ σχέση μέ τήν ἀπερχόμενη Συντακτική Ἐπιτροπή ἦταν τό ὅτι ἐπί μερικές ἐβδομάδες, χωρίς νά τό ζητήσω, μοῦ ἔστελνε τό φύλλο της κι ἐγώ δέν θεώρησα ἀναγκαῖο νά τῆς πῶ τή γνώμη μου γιά τό περιεχόμενό του. Τώρα εἶμαι ὑποχρεωμένος νά τῆς τήν πῶ μιά καί καλή καί μάλιστα δημοσία.

Ἀπό θεωρητική σκοπιά, βρῆκα ἐκεῖ — κι αὐτό ἰσχύει γενικά γιά ὅλον τόν Τύπο τῆς «ἀντιπολίτευσης» — ἕναν ἀγνώριστα παραμορφωμένο «μαρξισμό», πού τόν διακρίνει: Πρῶτο, μιά ἀκαταληψία τῆς κοσμοθεωρίας, πού στό ὄνομά της γράφουν. Δεύτερο, μιά παχυλή ἄγνοια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, πού στάθηκαν καθοριστικά στή δεδομένη στιγμή. Τρίτο, μιά γοερή αὐτοπεποίθηση ἀπέραντης ὑπεροχῆς, πού εἶναι τόσο χαρακτηριστική γιά τόν γερμανό λόγο.

Ὁ Μάρξ τό εἶχε προβλέψει, ὅτι θά βρεθοῦν καί τέτοιοι μαθητές, ὅταν, στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1870, ἔλεγε γιά τόν «μαρξισμό» πού εἶχε πλατιά διάδοση ἀνάμεσα σέ ὀρισμένους Γάλλους: «Tout ce que je sais, c'est que moi, je ne suis pas marxiste» — «Ξέρω ἕνα πράγμα, ὅτι ἐγώ δέν εἶμαι “μαρξιστής”».

Ἀπό πρακτική σκοπιά, βρῆκα ἐκεῖ πλήρη περιφρόνηση πρὸς ὅλους τούς πραγματικούς ὅρους τῆς ἐσωκομματικῆς διαπάλης, μιάν ἀσυλλόγιστη, κατά φαντασία «ὑπερπήδηση τῶν ἐμποδίων». Ἴσως αὐτό νά περιποιεῖ τιμή στήν ἀκατάσχετη νεανική ὁρμή τῶν συντακτῶν, ἀλλά, ἂν μεταφερθοῦμε ἀπ' τό πεδίο τῆς φαντασίας στό πεδίο τῆς πραγματικότητας, αὐτό θά μπορούσε νά χαντακώσει ἀκόμα καί τό πιό ἰσχυρό κόμμα, μέ ἑκατομύρια μέλη, κάτω ἀπ' τούς δικαιολογημένους χλευασμούς ὅλου τοῦ κόσμου τῶν ἐχθρῶν του. Καί τό ὅτι εἶναι ἀνεπίτρεπτο, ἀκόμα καί γιά μιά μικρή αἵρεση, νά ἀσκεῖ μιά τέτοια πολιτική γυμνασιόπαιδων, οἱ κύριοι αὐτοί τό κατάλαβαν ἔκτοτε, μέ βάση τίς ἴδιες τίς ἐμπειρίες τους.

Ὅλα τά παράπονα, πού συγκεντρώνουν μῆνες ὀλόκληρους ἐνάντια στήν Κοινοβουλευτική Ὁμάδα καί τή Διοίκηση τοῦ κόμματος, δέν εἶναι, στήν καλύτερη περίπτωση, παρά πράγματα ἐντελῶς ἀσήμαντα. Ἀλλά, ἂν οἱ κύριοι αὐτοί ἀρέσκονται στό νά

δουλιίζουν τόν κώνωπα, τοῦτο δέν σημαίνει διόλου πώς οἱ γερμανοί ἐργάτες, ἐκφράζοντάς τους εὐγνωμοσύνη γι' αὐτό, πρέπει νά καταπίνουν τήν κάμηλο.

Θέρισαν, λοιπόν, ὅ,τι ἔσπειραν. Ἀφήνοντας κατά μέρος τό θέμα τῆς οὐσίας τῶν ζητημάτων πού εἶχαν τεθεῖ, ἄρχισαν τήν ὅλη ἐκστρατεία μέ τέτοιο παιδαριώδη τρόπο, μέ τέτοια ἀφελή μεγαλοποίηση τῆς σπουδαιότητάς τους καί τῆς κατάστασης πραγμάτων καί προσώπων μέσα στό κόμμα, ὥστε ἡ ἔκβασή της νά εἶναι εὐθύς ἐξαρχῆς προεξοφλημένη. Ὡς τό βάλουν βαθιά μέσα τους, αὐτοί οἱ κύριοι, τοῦτο τό δίδαγμα. Μερικοί ἀπ' αὐτούς εἶχαν γράψει πράγματα, πού δικαιολογοῦσαν κάποιες ἐλπίδες. Πολλοί ἀπ' αὐτούς θά μπορούσαν κάτι νά κάνουν, ἂν ἦσαν λιγότερο πεπεισμένοι γιά τό πόσο τέλειοι ἔγιναν σέ κάποια βαθμίδα τῆς ἀνάπτυξής τους. Ὡς τό καταλάβουν πιά, πώς ἡ «ἀκαδημαϊκή μόρφωσή» τους, πού προϋποθέτει κι ἕναν βαθύ κριτικό αὐτοέλεγχο, δέν τοὺς παρέχει κανένα ἀνώτερο δίπλωμα πού τοὺς δίνει δικαίωμα νά καταλάβουν κάποιο ἀντίστοιχο ἀξίωμα στό κόμμα, πώς στό κόμμα μας ὁ καθένας ὑπηρετεῖ μέ τό σπαθί του, πώς γιά τήν ἄνοδο σέ ὑπεύθυνες θέσεις τοῦ κόμματος δέν ἀρκοῦν τό φιλολογικό τάλαντο καί οἱ θεωρητικές γνώσεις, ἔστω κι ἂν ὑπάρχουν ἀποδειγμένα καί τά δύο, ἀλλά ἀπαιτεῖται ἐπίσης βαθιά γνώση τῶν ὅρων τῆς πάλης τοῦ κόμματος καί ἀφομοίωση τῶν μορφῶν της, δοκιμασμένη προσωπική ἐντιμότητα καί σταθερότητα χαρακτήρα καί, τέλος, ἐθελοντική ἔνταξη στίς γραμμές τῶν ἀγωνιστῶν. Κοντολογίς, ἄς καταλάβουν πιά πώς αὐτοί, οἱ ἄνθρωποι μέ «ἀκαδημαϊκή μόρφωση», γενικά καί στό σύνολό τους, ἔχουν νά διδαχθοῦν πολλά περισσότερα ἀπ' τοὺς ἐργάτες, ἀπ' ὅσα οἱ ἐργάτες ἀπ' αὐτούς.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 22, σελ. 68-70.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἀπάντηση στόν κ. Πάουλ Ἑρνστ

Ἕνας φίλος μου ἔστειλε τήν «Volksstimme»²⁹⁴ («Λαϊκή Φωνή») τοῦ Μαγδεμβούργου, τῆς 16 Σεπτεμβρίου. Σ' ἓνα ἄρθρο τῆς ἐφημερίδας, πού ὑπογράφεται ἀπ' τόν Πάουλ Ἑρνστ, βρίσκω τήν ἀκόλουθη περικοπή :

«Κι ἂν ὁ Ἑνγκελς χαρακτηρίζει τώρα τήν ἀντιπολίτευσή μας ὡς «φοιτητική ἀνταρσία»²⁹³, τότε τόν παρακαλῶ, πάντως, νά μᾶς πεῖ ποῦ ἐμεῖς διατυπώσαμε ἀπόψεις διαφορετικές ἀπ' τίς δικές του κι ἀπ' τίς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου τοῦ Μάρξ. Κι ἂν ἐγώ χαρακτηρίσω τήν κοινοβουλευτική μας σοσιαλισμοκρατία ἐνμέρει πολύ μικροαστική, τότε ὁ Ἑνγκελς δέ χρειάζεται παρά ἀπλῶς νά δεῖ τί ἔγραφε ὁ ἴδιος τό 1887 στόν πρόλογο τοῦ ἔργου του γιά “Τό ζήτημα τῆς κατοικίας”»*.

Ἡ ἐπαφή μου μέ γερμανούς συγγραφεῖς μέ πλούτισε ἀπό πολλά χρόνια τώρα μέ μιᾶ ἐμπειρία πολύ παράδοξη. Φαίνεται, πάντως, ὅτι ἡ ἐπαφή αὕτη πάει νά γίνει πιό τερπνή. Ὁφείλω, βλέπετε, νά πῶ στόν κ. Πάουλ Ἑρνστ ποῦ «ἐμεῖς» ἔχουμε διατυπώσει ἄλλες ἀπόψεις κλπ. Ὅσο γιά τό «ἐμᾶς», δηλαδή γιά τήν «ἀντιπολίτευση», πού πρόσφατα ἐμφανίστηκε τόσο πολυθόρυβα γιά νά ὑποχωρήσει τόσο ἄδοξα, καί πού ἐγώ τή χαρακτηρίσω ἀνταρσία λογίων καί φοιτητῶν, ἡ ἀπάντηση μπορεῖ νά εἶναι πολύ κοφτή : σχεδόν σέ κάθε ἄρθρο στό ὁποῖο ξεσποῦσε αὕτη ἡ ἀνταρσία.

Ὅσο γιά τόν ἴδιο τόν κ. Ἑρνστ, δέν αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη νά τοῦ πῶ ἀπολύτως τίποτα παραπάνω. Τοῦ τά εἶπα ἤδη πρὶν ἀπό τέσσερις μῆνες καί τώρα, θέλοντας καί μή, θά χρειαστεῖ νά

* — Βλ. σέ τούτη τῇ Συλλογῇ, σελ. 492 (Σημ. μετ.).

ἐνοχλήσω τούς ἀναγνώστες μ' αὐτήν τήν «ἐρνστ»-ική* ἀλληλο-γραφία μου.

Στίς 31 τοῦ περασμένου Μαΐου, ὁ κ. Ἔρνστ μοῦ ἔγραψε ἀπ' τὸ Γκέρμπερσντροφ ὅτι ὁ κ. Χέρμαν Μπάαρ τὸν κατηγορεῖ ἀπ' τὶς στήλες τῆς «Freie Bühne» πὼς ἐφαρμόζει ἐσφαλμένα τὴ μαρξική μέθοδο ἱστορικῆς ἔρευνας τοῦ σκανδιναβικοῦ γυναικείου κινήματος²⁹⁵ καί γι' αὐτό, ἂν εἶχα τὴν καλὴ διάθεση, ζητοῦσε :

«νά μοῦ πεῖτε μέ δυὸ λόγια, ἂν ἡ ἄποψή μου ἀνταποκρίνεται ἢ ὄχι στὴν ἄποψη τοῦ Μάρξ καί, ἐκτός αὐτοῦ, νά μοῦ ἐπιτραπῇ νά κάνω χρῆση τῆς ἐπιστολῆς σας στὴν πολεμικὴ κατὰ τοῦ Μπάαρ».

Τοῦ ἀπάντησα στίς 5 Ἰουνίου πὼς δέ μπορῶ νά ἀναμιχθῶ στὴ φιλονικία του μέ τόν κ. Μπάαρ, πὼς τὸ «σκανδιναβικὸ γυναικεῖο κίνημα» μοῦ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστο κι ὕστερα συνέχιζα :

«Ὅσο γιὰ τὴν προσπάθειά σας νά πραγματευθεῖτε τὸ θέμα ἀπ' τὴ σκοπιά τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας, τότε πρέπει, πρὶν ἀπ' ὅλα, νά πῶ ὅτι ἡ ὑλιστικὴ μέθοδος μετατρέπεται στὸ ἀντίθετό της, ἂν χρησιμοποιηθεῖ ὄχι ὡς ὁδηγὸς στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, ἀλλὰ ὡς ἕνα ἔτοιμο ἀχνάρι πάνω στὸ ὁποῖο κόβονται καί ράβονται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Κι ἂν ὁ κ. Μπάαρ σκοπεύει νά σᾶς συλλάβει νά διαπράττετε αὐτὸ τὸ λάθος, τότε, νομίζω, πὼς στὸ σημεῖο αὐτὸ θά ἔχει λίγο δίκιο.

»Ὅλο τὸ θέμα Νορβηγία καί ὅλα ὅσα διαδραματίζονται ἐκεῖ, τὰ ἀνάγετε σέ μιά καί μόνη κατηγορία — τὸν μικροαστισμό κι ὕστερα αὐτόν τόν νορβηγικὸ μικροαστισμὸ τὸν προσαρμόζετε σιγά-σιγά στὴν ἀντίληψή σας γιὰ τὸν *γερμανικὸ* μικροαστισμὸ. Ἐδῶ, ὅμως, καταμεσίς τοῦ δρόμου ὀρθώνονται ἐμπόδιο δυὸ περιστατικά.

»Πρῶτο : Ὅταν σ' ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη ἡ νίκη κατὰ τοῦ Ναπολέοντα ἀποδείχτηκε νίκη τῆς ἀντίδρασης κατὰ τῆς ἐπανάστασης καί μόνο στὴν κοιτίδα της, στὴ Γαλλία, ἡ ἐπανάσταση ἐνέπνεε ἀκόμα τέτοιο φόβο, ὥστε ἡ παλινорθωμένη νόμιμη μοναρχία βρέθηκε ἀναγκασμένη νά παραχωρήσει ἕνα ἀστικο-φι-

* — Ὁ Ἐνγκελς κάνει ἐδῶ λογοπαίγνιο μέ τὴ λέξη «ἐρνστ». Στὰ Γερμανικά ἡ λέξη σημαίνει «σοβαρός», ἀλλὰ συναντᾶται καί ὡς ἐπώνυμο. (Σημ. μετ.).

λελεύθερο Σύνταγμα, ή Νορβηγία βρήκε τότε την ευκαιρία να εισαγάγει ένα Σύνταγμα πολύ πιο δημοκρατικό απ' όλα τα ισχύοντα τότε στην Ευρώπη.

»Καί δεύτερο : Κατά τα τελευταία 20 χρόνια, ή Νορβηγία έζησε μιá τέτοια άνθηση τών Γραμμάτων, πού δέν μπορεί να την καυχηθεΐ στην περίοδο αυτή καμιά άλλη χώρα, εκτός της Ρωσίας. Μικροαστοί είτε όχι, οί άνθρωποι αυτοί δημιουργοΰν πάντως πολύ περισσότερα από τούς άλλους καί βάζουν τή σφραγίδα τους ακόμα καί στη λογοτεχνία άλλων χωρών καί όχι λιγότερο στη γερμανική.

»Κατά τήν άποψή μου, τά περιστατικά αυτά μās υποχρεώνουν να έρευνήσουμε κάπως περισσότερο τήν ιδιαιτερότητα τού νορβηγικού "μικροαστισμοΰ".

»Κι έδω, πιθανόν να διακρίνεται μιá πολύ οϋσιαστική διαφορά. Στη Γερμανία ο μικροαστισμός είναι άποτοκος μιās ήττημένης επανάστασης, επίπτωση μιās εξέλιξης πού ανακόπηκε καί πήγε πρós τά πίσω. Έξαιτίας τού Τριακονταετοΰς Πολέμου καί τής περιόδου πού τόν ακολούθησε, ο μικροαστισμός αυτός απέκτησε τά δικά του χαρακτηριστικά γνωρίσματα : άτολμία, στενός όρίζοντας, καχεξία καί άνικανότητα για όποιαδήποτε πρωτοβουλία, ενώ, στό μεταξύ, σχεδόν όλοι οί άλλοι μεγάλοι λαοί διένυαν ακριβώς τότε μιá περίοδο άκμής. Αυτά τά γνωρίσματα τού γερμανικού μικροαστισμοΰ διατηρήθηκαν καί άργότερα, όταν ο χείμαρρος τής ιστορικής εξέλιξης πλημμύρισε καί πάλι τή Γερμανία. Καί τά γνωρίσματα αυτά αποδείχθηκαν τόσο άνθεκτικά, ώστε αποτυπώθηκαν λίγο-πολύ σ' όλες τίς άλλες κοινωνικές τάξεις τής Γερμανίας, γεννώντας έναν ιδιαίτερο γερμανικό τύπο, ώσπου ή γερμανική εργατική τάξη μας έσπασε, επιτέλους, αυτά τά στενά πλαίσια. Οί γερμανοί εργάτες είναι κάποιοι κακότεροποι «πού δέν έχουν πατρίδα», ακριβώς μέ τήν έννοια ότι έχουν απαλλαγεΐ όλότελα απ' τή γερμανική μικροαστική στενοκεφαλία.

»Ο γερμανικός μικροαστισμός, λοιπόν, δέν άποτελεΐ διόλου κάποια κανονική φάση τής ιστορικής εξέλιξης, αλλά μιá παρατραηγμένη καρικατούρα, ένα ιδιότυπο δείγμα έκφυλισμοΰ, ακριβώς όπως ο Πολωνοεβραΐος είναι μιá καρικατούρα Έβραΐου.

Ὁ ἄγγλος, ὁ γάλλος κλπ. μικροαστός δέν βρίσκεται καθόλου στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τόν γερμανό.

»Ἀντίθετα, στή Νορβηγία ἡ μικρή ἀγροτιά κι ὁ μικροαστισμός, ἀνάμικτα μέ κάποια δόση μεσοαστισμοῦ — ὅπως περίπου στήν Ἀγγλία καί στή Γαλλία τοῦ 17ου αἰώνα — ἀποτελοῦν ἐδῶ καί πολλούς αἰῶνες μιά κανονική κατάσταση τῆς κοινωνίας. Ἐκεῖ οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά βίαιη ἐπάνοδο σέ παρωχημένες καταστάσεις ἐπειδὴ εἶχε ἡττηθεῖ κάποιο μεγάλο κίνημα ἢ ἐπειδὴ εἶχε μεσολαβήσει κάποιος Τριακονταετής Πόλεμος. Ἡ ἀπομόνωση καί οἱ φυσικές συνθήκες ἄφησαν τή χώρα ὑπανάπτυκτη, ἀλλά ἡ γενική της κατάσταση βρίσκεται σέ πλήρη ἀντιστοιχία μέ τούς ὅρους παραγωγῆς της καί γι' αὐτό εἶναι φυσιολογική. Ἐντελῶς πρόσφατα, ἄρχισαν ἐκεῖ νά ἐμφανίζονται σποραδικά τά ξμβρυα κάποιας βαριᾶς βιομηχανίας, ἀλλά γιά Χρηματιστήριο, αὐτόν τόν πανίσχυρο μοχλό συγκέντρωσης κεφαλαίου, δέν ὑπάρχουν περιθώρια. Στό σημεῖο αὐτό, ἡ πελώρια ἐπέκταση τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας ἀσκεῖ μιά ἐπίδραση συντηρητική. Διότι, ἐνῶ σ' ὅλες τίς ἄλλες χῶρες τό ἱστιοφόρο ἐκτοπίζεται ἀπ' τό ἀτμόπλοιο, ἡ Νορβηγία ἐπεκτείνει εὐρύτατα τά ποντοπόρα ἱστιοφόρα της καί διαθέτει, ἂν ὄχι τόν μεγαλύτερο στόλο τοῦ κόσμου, πάντως σίγουρα τόν δεύτερο σέ χωρητικότητα στόλο ἱστιοφόρων, πού βασικά ἀνήκει σέ μικροῦς καί μεσαίους πλοιοκτῆτες, ὅπως γινόταν, ἄς ποῦμε, στήν Ἀγγλία γύρω στό 1720. Παρ' ὅλα αὐτά καί χάρη σ' αὐτά, μέσα ἀπό μιά κατάσταση στασιμότητας, ἄρχισε κάτι νά κινεῖται καί ἡ κίνηση αὐτή βρῆκε τήν ἐκφρασή της στό πεδίο τῆς λογοτεχνίας.

»Ὁ νορβηγός ἀγρότης δέν ἔκανε ποτέ του δουλοπάροικος κι αὐτό δίνει στήν ὅλη ἐξέλιξη — ὅπως συνέβη καί στήν Καστίλλια, — μιά διάσταση ἐντελῶς διαφορετική. Ὁ νορβηγός ἀγρότης εἶναι γόνος ἐλεύθερου ἀγρότη καί γιά τό λόγο αὐτό εἶναι ἕνας *γνήσιος ἄνθρωπος* σέ σύγκριση μέ τόν παραφθαρμένο γερμανό μικροαστό. Κι ὅποιες κι ἂν εἶναι, λογουχάρη, οἱ ἐλλείψεις τῶν δραμάτων τοῦ Ίψεν, τά δράματα αὐτά ἀντανακλοῦν σέ μᾶς τόν περιτοιχισμένο, βέβαια, κόσμο τοῦ μεσοαστισμοῦ, ἀλλά ἕναν κόσμο ἐντελῶς διαφορετικό ἀπ' τόν γερμανικό, ἕναν κόσμο ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἀκόμα χαρακτήρα καί πρωτο-

βουλία καί δροῦν μέ αὐτοτέλεια, ἄν καί κάπου-κάπου μέ τόνους ξενόφερτους καί μᾶλλον παράδοξους. Τέτοια πράγματα προτιμῶ πρῶτα νά τά μελετῶ σέ βάθος καί ὕστερα νά ἐκφέρω κρίσεις γι' αὐτά».

Ἔτσι ἔδωσα ἐδῶ στόν κ. Ἔρνστ, μέ τρόπο βέβαια εὐγενικό, ἀλλά ὄχι λιγότερο σαφές καί συγκεκριμένο, τήν ἀπάντηση στό «ποῦ ;», δηλαδή στό ἄρθρο τῆς «Freie Bühne», πού μοῦ εἶχε στείλει ὁ ἴδιος. Ὄταν τοῦ ἐξηγῶ ὅτι χρησιμοποιεῖ τήν κοσμοθεωρία τοῦ Μάρξ σάν ἕνα ἔτοιμο ἀχνάρι πάνω στό ὁποῖο κόβονται καί ράβονται τά ἱστορικά γεγονότα, αὐτό δίνει ἄκριβῶς ἕνα παράδειγμα «ἐκδηλῆς ἀκαταληψίας» αὐτῆς τῆς κοσμοθεωρίας γιά τήν ὁποία κατηγοροῦσα τοὺς ἐλλόγιμους αὐτοὺς κυρίους*. Καί ἀποδείχνοντάς του, στή συνέχεια, μέ βάση τό παράδειγμα πού ἔφερε ὁ ἴδιος, τό παράδειγμα τῆς Νορβηγίας, ὅτι τό ἀχνάρι πού χρησιμοποιεῖ γι' αὐτή τή χώρα εἶναι μιᾷ σχηματοποιημένη, κατὰ τό γερμανικό πρότυπο, ἀντίληψη τοῦ μικροαστισμοῦ, πού ἀντίκειται πρὸς τά ἱστορικά γεγονότα, θεμελίωνα ἔτσι ἀπό τά πρίν καί σέ ὅ,τι ἀφοροῦσε τόν ἴδιο, τήν ἄλλη κατηγορία πού ἐπέρριπτα καί στοὺς κυρίους ἐκείνους γιά «παχυλή ἄγνοια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, πού στάθηκαν καθοριστικά στή δεδομένη στιγμή»*.

Κοιτάζτε, τώρα, μέ πόση ἐπίπλαστη σεμνοτυφία ὁ κ. Ἔρνστ παριστάνει τήν ἀθῶα χωριατοπούλα, πού ὁ πρῶτος τυχόν ξεπεσμένος λιμοκοντόρος τή διπλάρωσε στοὺς δρόμους τοῦ Βερολίνου σά νάταν καμιὰ «ἄπ' αὐτές». Μέ ὕφος ἀνθρώπου πού τοῦ ἔθιξαν τήν ἀρετή, ἐμφανίζεται μπροστά μου, τέσσερις μῆνες μετά τήν παραπάνω ἐπιστολή : Ὅφειλω, βλέπετε, νά τοῦ ἀναφέρω τό «ποῦ ;». Καθώς φαίνεται, ὁ κ. Ἔρνστ ζεῖ δύο φάσεις φιλολογικῶν παρορμήσεων. Στήν ἀρχή ἐκστρατεύει γεμάτος θάρρος καί αὐτοπεποίθηση, σάμπως, πίσω ἀπ' αὐτά νά ὑπάρχει πράγματι κάτι ἄλλο ἐκτός ἀπ' τό κενό. Κι ὕστερα, ὅταν οἱ ἄνθρωποι αὐτοαμύνονται, σπεύδει νά δηλώσει ὅτι δέν ἔχει νά πεῖ τίποτα καί διαμαρτύρεται πῶς χλευάζουν καί θίγουν τά ἀγνά του αἰσθήματα. Ὡς ἀρετή πού τήν ἔθιξαν, παρουσιάζεται στήν ἐπιστολή του

* — Βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 498 (Σημ. μετ.).

σέ μένα, όπου παραπονιέται ότι ο κ. Μπάαρ του «συμπεριφέρθηκε μέ άπίθανο θράσος»! 'Ως άγνότητα πού τήν πρόσβαλλαν, στήν απάντησή του σέ μένα, όπου μέ τόν πιο άθώο τρόπο ρωτάει «πού;», ένώ αυτό όφειλε νά τό ξέρει έδω καί τέσσερις μήνες. 'Ως ευγενική ψυχή πού τήν παρεξήγησαν, στήν «Volksstimme» του Μαγδεμβούργου, όπου πάλι ρωτάει «πού;» τόν γέρο απ' τή Βρέμη, ό όποιος μέ τό δίκιο του τόν κουρντίζει :

Κι όλο ρωτάει μέ καϋμό : πού ;
Κι όλο ρωτάει : πού ;

Μήπως θέλει ακόμα ό κ. 'Ερνστ νά μάθει «πού;»—'Ε, λοιπόν, στό άρθρο, άς πούμε τής «Volks-Tribüne» για τούς «Κινδύνους του μαρξισμού»²⁹⁶, στό όποιο επαναλαμβάνει άπερίφραστα τόν παράδοξο ισχυρισμό του μεταφυσικού Ντύρινγκ, ότι δηθεν κατά τόν Μάρξ ή ιστορία εξελίσσεται έντελώς αυτόματα, χωρίς τήν σύμπραξη των ανθρώπων (πού, ώστόσο, τή δημιουργούν) καί ότι δηθεν οί οικονομικές σχέσεις (πού, ώστόσο, είναι δημιούργημα των ανθρώπων!) παίζουν μέ τούς ανθρώπους σά νά είναι απλά πιόνια σκακιού. Έναν τέτοιο άνθρωπο, πού είναι ικανός νά βάζει στό ίδιο τσουβάλι τή διαστρέβλωση τής θεωρίας του Μάρξ, από έναν πολέμιο όπως ό Ντύρινγκ, καί τήν ίδια αυτή θεωρία, άς τόν γιατρέψει κάποιος άλλος, — έγώ παραιτούμαι απ' αυτό.

'Ας μου επιτραπεί νά μήν απαντήσω πιά σέ άλλα «πού;». 'Ο κ. 'Ερνστ είναι τόσο παραγωγικός, τά άρθρα βγαίνουν απ' τήν πέννα του τόσο γρήγορα, ώστε όπου καί νά γυρίσει κανείς σκοντάφτει πάνω τους. Κι εκεί πού νομίζεις πώς έφτασαν πιά στό τέλος τους, εμφανίζεται πάλι ό ίδιος, ως συντάκτης αυτού ή εκείνου του άνυπόφορου άρθρου. Τότε πιά δέν τόν άντέχεις άλλο καί εύχεται νά στερέψει για λίγο ό κ. 'Ερνστ.

Στή συνέχεια, ό κ. 'Ερνστ γράφει :

«Αν έγώ χαρακτηρίσα τήν κοινοβουλευτική μας δημοκρατία ένμέρει πολύ μικροαστική, τότε ό 'Ενγκελς δέ χρειάζεται» κλπ.

'Ενμέρει πολύ μικροαστική ; Στο άρθρο τής «Sächsische Arbeiter-Zeitung»²⁹², πού μέ υποχρέωσε νά απαντήσω, λέγεται πώς ό μικροαστικό-κοινοβουλευτικός σοσιαλισμός άποτελεϊ τώρα

τήν *πλειοψηφία* στή Γερμανία. Ἀλλά αὐτό, εἶπα ἐγώ, τό πληρο-φοροῦμαι γιά πρώτη φορά*. Τώρα ὁ κ. Ἔρνστ ἰσχυρίζεται ὅτι τάχα ἡ κοινοβουλευτική ομάδα εἶναι «ἐνμέρει πολύ μικροαστική». Νάτην πάλι ἡ παρεξηγημένη εὐγενική ψυχή, πού οἱ κακόπιστοι τῆς ἀποδίδουν ἕνα σωρό κακοήθειες. Ἀλλά ποιός ἀμφισβήτησε ποτέ ὅτι ὄχι μόνο μέσα στήν κοινοβουλευτική ομάδα, μά καί σ' ὁλόκληρο τό κόμμα ἐκπροσωπεῖται ἐπίσης καί ἡ μικροαστική τάση; Δεξιά καί ἀριστερή πτέρυγα ὑπάρχει σέ κάθε κόμμα. Τό ὅτι ἡ δεξιά πτέρυγα τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι μικροαστικοῦ χαρακτήρα, αὐτό εἶναι μέσα στή φύση τῶν πραγμάτων. Ἄν τό ὅλο πρόβλημα συνίσταται σ' αὐτό, τότε πρός τί ὅλος αὐτός ὁ θόρυβος; Αὐτή τήν παλιά ἱστορία τήν ἔχουμε χρόνια καί χρόνια, ἀλλά, ἀπ' τό σημεῖο αὐτό, ὡς τή μικροαστική πλειοψηφία στήν κοινοβουλευτική ομάδα καί, κατά μείζονα λόγο, στό κόμμα, ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση. Ἄν ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο ἀποτελοῦσε πράγματι ἀπειλή, τότε δέ θά περίμενε κανεῖς τίς προειδοποιήσεις αὐτῶν τῶν ἰδιόρρυθμων μπιστικῶν τύπου Eckart**. Γιά τήν ὥρα, ὁ αἰσιόδοξος, ὁ ἐνθουσιώδης²⁹⁷ ἀγώνας τῶν προλετάριων ἐνάντια στό νόμο γιά τοῦς σοσιαλιστές²⁸² καί ἡ γρήγορη οἰκονομική ἀνάπτυξη ἀφαιροῦν ἀπ' αὐτό τό μικροαστικό στοιχεῖο ὅλο καί περισσότερο ἔδαφος, ἀέρα καί φῶς, ἐνῶ τό προλεταριακό στοιχεῖο γίνεται ὁλοένα καί πιό ἰσχυρό.

Καταλήγοντας, μπορῶ ἀκόμα νά ἀποκαλύψω στόν κ. Πάουλ Ἔρνστ τοῦτο δῶ: Πολύ πιό ἐπικίνδυνη ἀπ' ὅ,τι μιά μικροαστική κοινοβουλευτική ομάδα, πού μπορεῖ κανεῖς νά τήν πετάξει στόν κάλαθο τῶν ἀχρήστων στίς ἐπόμενες ἐκλογές, εἶναι μιά κλίκα φαντασμένων λογίων καί φοιτητῶν, ἰδίως ὅταν αὐτοί δέν εἶναι σέ θέση ν' ἀντικρίσουν κατάματα τά πιό ἀπλά πράγματα καί δέν ἔχουν τήν ἱκανότητα, κρίνοντας τήν οἰκονομική καί πολιτική κατάσταση, νά ἀξιολογοῦν ἀμερόληπτα τό συσχετισμό τῶν πραγματικῶν γεγονότων καί τήν πραγματική ἐπιρροή τῶν ἀγωνιζόμενων δυνάμεων. Γιά τό λόγο αὐτό, θέλουν νά ἐπιβάλουν στό κόμμα μιάν ἐντελῶς ἀλλοπρόσαλλη τακτική, ὅπως ἀπροκά-

* — Βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ 497 (Σημ. μετ.).

** —Eckart (Ekkehart): ὁ πιστός, ὁ μπιστικός, μορφή τῶν γερμανικῶν λαϊκῶν θρύλων (Σημ. μετ.).

λυπτα τό διακηρύσσουν οί κ.κ. Βίλε καί Τάιστλερ καί σέ πιό ήπιο τόνο επίσης ό κ. Ήρνστ. Καί ή κλίκα αὐτή γίνεται ἀκόμα πιό ἐπικίνδυνη, όταν συνασπίζεται σέ ἓνα εἶδος ἐταιρίας ἀλληλοασφαλίσεων καί βάζει σέ κίνηση ὅλα τά μέσα τῆς ὀργανωμένης διαφήμισης γιά νά μπάσει τά μέλη της στίς πολυθρόνες ἀρχισυντακτῶν τῶν κομματικῶν ἐντύπων καί μέσον τοῦ κομματικοῦ Τύπου νά κατευθύνει τό κόμμα. Ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια ὁ νόμος κατά τῶν σοσιαλιστῶν μᾶς εἶχε ἀπαλλάξει ἀπ' αὐτόν τόν κίνδυνο, πού ἀπό τότε εἶχε ἀρχίσει νά διαφαίνεται. Τώρα, πού ὁ νόμος αὐτός κατέρρευσε, ὁ κίνδυνος εἶναι καί πάλι παρών. Ἄς εἶναι κι αὐτό γιά τόν κ. Πάουλ Ήρνστ μιά ἐξήγηση γιά ποιό λόγο σταυροκοπιέμαι καί μέ τά δυό μου χέρια μή τυχόν καί μέ ταυτίσουν μέ στοιχεῖα πού ἀνήκουν σέ μιά τέτοια κλίκα.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 22, σελ. 80-85.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Εἰσαγωγή [στό ἔργο τοῦ Κ. Μάρξ «Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία» (ἔκδοση τοῦ 1891)]*

(18 Μαρτίου 1891)

[...] Ἄν σήμερα, ὕστερα ἀπό 20 χρόνια, ρίξουμε πίσω μιά ματιά στή δράση καί στήν ἱστορική σημασία τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ τό 1871, θά δοῦμε ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά κάνουμε μερικές προσθήκες στήν περιγραφή πού γίνεται στόν «Ἐμφύλιο πόλεμο στή Γαλλία»¹²⁸.

Τά μέλη τῆς Κομμούνας ἦσαν χωρισμένα σέ μιά πλειοψηφία, τοὺς μπλανκιστές, πού ἐπικρατοῦσαν καί στήν Κεντρική Ἐπιτροπή τῆς Ἐθνοφυλακῆς, καί σέ μιά μειοψηφία: μέλη τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσεως Ἑργατῶν, πού ἦσαν κυρίως ὁπαδοί τῆς σοσιαλιστικῆς σχολῆς τοῦ Προυντόν. Οἱ μπλανκιστές, στή μεγάλη πλειοψηφία τους ἦσαν τήν ἐποχή ἐκείνη σοσιαλιστές μόνο ἀπό ἐπαναστατικό καί προλεταριακό ἔνστικτο. Μόνο λίγοι, διαμέσου τοῦ Βαγιάν, πού γνώριζε τόν γερμανικό ἐπιστημονικό σοσιαλισμό, εἶχαν ξεκαθαρίσει μέσα τους κάποιες ἀρχές. Καταλαβαίνει κανεῖς, λοιπόν, ὅτι στό οἰκονομικό πεδίο ἡ Κομμούνα παρέλειψε ἀρκετά πράγματα, πού, κατά τή σημερινή μας ἀντίληψη, θά ἔπρεπε νά εἶχε κάνει. Βέβαια, πιό δύσκολο ἀπ' ὅλα εἶναι νά κατανοήσῃ κανεῖς γιατί ἡ Κομμούνα στάθηκε εὐλαβικά μέ ἱερό δέος μπροστά στίς πύλες τῆς Τράπεζας τῆς Γαλλίας. Ἦταν κι αὐτό ἓνα σοβαρό πολιτικό σφάλμα. Ἡ Τράπεζα στά χέρια τῆς Κομμούνας θά ἦταν κάτι πού θά ἄξιζε περισσότερο ἀπό δέκα χιλιάδες ὁμήρους. Θά σήμαινε πίεση ὅλης τῆς

* -- Στήν ἐπανεκδοση τοῦ 1891. (Σημ. μετ.).

γαλλικής αστικής τάξης προς την κυβέρνηση των Βερσαλλιών να κλείσει ειρήνη με την Κομμούνα. Πιο αξιοθαύμαστα όμως είναι τα πολλά σωστά που έκανε ή Κομμούνα, μολονότι την αποτελούσαν μπλανκιστές και προυντονικοί. Φυσικά, για τα οικονομικά διατάγματα της Κομμούνας, για τις καλές και για τις κακές πλευρές τους, υπεύθυνοι ήσαν κυρίως οι προυντονικοί, όπως για τις πολιτικές της πράξεις και παραλείψεις υπεύθυνοι ήσαν οι μπλανκιστές. Και στίς δυο περιπτώσεις ή ειρωνία της ιστορίας θέλησε — όπως συνήθως, όταν έρχονται δογματικοί στην έξουσία, — να κάνουν και ο ένας και ο άλλος τό αντίθετο απ' ό,τι προδιέγραφε τό πιστεύω της σχολής τους.

Ο Προυντόν, ό σοσιαλιστής των μικροχωρικών και των χειροτεχνών, έτρεφε για τό συλλογικό έργο ένα μίσος συγκεκριμένο. Έλεγε γι' αυτό ότι έμπερικλείει πιο πολύ κακό παρά καλό, ότι απ' τή φύση του είναι στείρο, ακόμα και βλαβερό, διότι είναι σάν να δεσμεύει τήν έλευθερία του εργάτη, είναι ένα σκέτο δόγμα, μή παραγωγικό και όχληρό, που αντιβαίνει τόσο στην έλευθερία του εργάτη, όσο και στην έξοικονόμηση εργασίας και τά μειονεκτήματά του μεγαλώνουν πιο γρήγορα απ' τά πλεονεκτήματά του· απέναντί του ό συναγωνισμός, ό καταμερισμός της εργασίας, ή άτομική ιδιοκτησία συνιστούν οικονομικές δυνάμεις. Μόνο στίς εξαιρετικές περιπτώσεις — όπως τις λέει ό Προυντόν, — στή μεγάλη βιομηχανία και στίς μεγάλες επιχειρήσεις, λογουχάρη στους σιδηροδρόμους, έχει θέση τό συλλογικό έργο των εργατών. (Βλέπε : «*Idée générale de la révolution; 3ème étude*» «Γενική ιδέα της επανάστασης, σπουδή 3η»)⁸⁴.

Τό 1871, ακόμα και στό Παρίσι, αυτό τό κέντρο της χειροτεχνίας, ή μεγάλη βιομηχανία είχε τόσο πολύ πάψει ν' αποτελεϊ εξαίρεση, ώστε τό πιο σημαντικό διάταγμα της Κομμούνας θέσπιζε μιά όργάνωση της μεγάλης βιομηχανίας, ακόμα και της χειροτεχνίας, που έπρεπε να βασίζεται όχι μόνο στην όργάνωση των εργατών μέσα σε κάθε εργοστάσιο, αλλά και στή συνένωση όλων αυτών των συνεταιρισμών σε μιά μεγάλη ένωση, με λίγα λόγια σε μιά όργάνωση, που, όπως πολύ σωστά λέει ό Μάρξ στον «Έμφύλιο πόλεμο», θά έπρεπε τελικά να καταλήξει στον

κομμουνισμό, δηλαδή στό ακριβώς αντίθετο της προυντονικής διδασκαλίας²⁹⁸. Καί γι' αυτό ή Κομμούνα έγινε καί ο τάφος της προυντονικής σχολής του σοσιαλισμού. Σήμερα ή σχολή αυτή έχει εκλείψει από τους γαλλικούς εργατικούς κύκλους. Τώρα αναντίρρητα επικρατεί εκεί, όχι λιγότερο στους ποσιμπιλιστές²⁹⁹ απ' ό,τι στους «μαρξιστές», ή θεωρία του Μάρξ. Μόνο ανάμεσα στους «ριζοσπάστες» της αστικής τάξης υπάρχουν ακόμα προυντονικοί.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, "Απαντα, τόμ. 22, σελ. 195-197.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Πρόλογος στή Συλλογή «Τά άρθρα πάνω στά διεθνή θέματα από τήν έφημερίδα “Volksstaat” (1871-1875)»

Τό δεύτερο άρθρο «Οί μπακουνοικοί επί τό έργον»³⁰⁰, πού περιγράφει τή δράση τῶν αναρχικῶν κατά τήν Ἰουλιανή εξέγερση τοῦ 1873 στήν Ἰσπανία, εἶχε ἤδη ἐκδοθεῖ παλιότερα σέ ξεχωριστό φυλλάδιο. Μολονότι ὁ αναρχισμός, αὐτή ἡ γελοιογραφία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἔχει πιά ἀπό καιρό διαγράφει τήν κορυφαία καμπύλη τῆς διαδρομῆς του, ὥστόσο, οἱ κυβερνήσεις τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς ἐνδιαφέρονται τόσο πολύ νά τόν κρατήσουν στή ζωή καί ξοδεύουν τόσο πολύ χρήμα γιά τήν ὑποστήριξή του, ὥστε ἐμεῖς δέν μπορούμε νά μένουμε ἀπαθείς γιά τοὺς ἄθλους τῶν αναρχικῶν. Γι’ αὐτό καί ἀνατυπώνουμε ἐδῶ αὐτό τό άρθρο.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 22, σελ. 416.

Κ. ΜΑΡΞ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Γ. Φ. Μπέκερ στή Γενεύη

Λονδίνο, 2 Αὐγούστου 1870

[...] Τὴν ἐπιστολή τῶν Ρώσων φίλων στή Γενεύη τὴν ἔλαβα. Διαβίβασέ τους τίς εὐχαριστίες μου γι' αὐτό.

Πράγματι, θά ἦταν καλύτερα νά γράψουν μιὰ μπροσούρα γιὰ τὸν Μπακούνιν, ἀλλὰ αὐτό θά πρέπει νά γίνει *σύντομα*. Σέ μιὰ τέτοια περίπτωση δέ χρειάζεται νά μοῦ στείλουν κι ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τίς μηχανορραφίες τοῦ Μπακούνιν.

Μέ ρωτοῦν τί ἔκανε ὁ Μπακούνιν τό 1848. Ὅταν διέμενε στό Παρίσι, 1843-1848, παρίστανε τὸν ἀμετάπειστο ὁπαδὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὅταν ἄρχισε ἡ ἐπανάσταση, πῆγε στό Μπρέσλαου καί συνδέθηκε ἐκεῖ μέ τούς *ἀστούς δημοκράτες*, κάνοντας προπαγάνδα ἀνάμεσά τους ὑπὲρ τῆς ἐκλογῆς (στό Κοινοβούλιο τῆς Φρανκφούρτης) τοῦ *Ἀρνολντ Ροῦγκε*, λυσσαλέου τότε πολέμιου τῶν σοσιαλιστῶν καί τῶν κομμουνιστῶν. Ἀργότερα — 1848 — διοργάνωσε τό Πανσλαβιστικὸ Συνέδριο στήν Πράγα. Οἱ ἴδιοι οἱ πανσλαβιστές τὸν κατηγόρησαν γιὰ διπλοπροσωπεία. Ἀλλὰ αὐτό δέν τό πιστεύω. Ἄν πράγματι ἔκανε ἐκεῖ λάθη (ἀπ' τὴ σκοπιά τῶν φίλων του πανσλαβιστῶν), ἦσαν, κατὰ τὴ γνώμη μου, λάθη «ἀκούσια». Στίς ἀρχές τοῦ 1849 ὁ Μπακούνιν δημοσίευσε τό *μανιφέστο* του (λιβελογράφημα) — συναισθηματικὸς πανσλαβισμός! Τό μόνο ἐπαινετικὸ, ποῦ θά μπορούσε νά εἰπωθεῖ γιὰ τὴ δράση του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης, εἶναι ἡ συμμετοχή του στήν ἐξέγερση τῆς Δρέσδης, τὸν Μάϊο τοῦ 1849.

Πολύ σημαντικὴ, γιὰ νά τὸν χαρακτηρίσει κανεῖς, ἦταν ἡ δήλωση ποῦ εἶχε κάνει ἀμέσως μόλις ἐπέστρεψε ἀπ' τὴ Σιβηρία.

Γιά τό θέμα αὐτό υπάρχουν ἀρκετά στοιχεῖα στό «Κολοκόλ» καί στίς «Ρωσικές Ἐπιστολές» τοῦ Μπόρκχαϊμ, πού δημοσιεύθηκαν στό «Zukunft», τό ὁποῖο φαντάζομαι τό ἔχεις. Πές στούς Ρώσους φίλους, πώς τό πρόσωπο πού ἀποκαλύπτουν στήν ἐπιστολή τους δέν ἔδωσε ἀκόμα σημεῖα ζωῆς. [...]

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 33, σελ. 130.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Πῶλ Λαφάργκ στὸ Παρίσι

Λονδίνo, 2 Σεπτεμβρίου 1891

Νά, λοιπόν, πάλι κάτω ἀπ' τοὺς καθαγιασμένους καὶ ἱεροὺς θόλους τῆς μαντάμ Πελαγίας³⁰¹, «μέσα σέ τόπους κολασμένους... μέσα σέ ἄνθρωπους χαμένους»³⁰², ἐλπίζω, ὅμως, αὐτό νά μὴν κρατήσῃ πολὺ κι ἴσως, προτοῦ ἀκόμα ἐκπνεύσῃ ὁ «χρόνος» Σας, νά βάλουμε στή θέση Σας τὸν Constans*. Πάντως, εἶναι πολὺ κρίμα πού δέν μπορέσατε νά πᾶτε στίς Βρυξέλλες, προτοῦ ἀκόμα Σᾶς συλλάβουν. Αὐτό θά προξενοῦσε ἄριστες ἐντυπώσεις. Ἄλλὰ ὅπως καὶ νάχει εἶμαι παρ' ὅλα αὐτά πολὺ εὐχαριστημένος μέ τό Συνέδριο³⁰³. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἀποκαλύφθηκε ἡ πλήρης *χρεοκοπία* τῆς ἀντιπολίτευσης τῶν Μπρούς καὶ Χάιντμαν. Δόθηκε ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ ἀντιπολίτευση αὐτὴ λές καὶ δέν ὑπῆρξε ποτέ καὶ ὅτι τό συνέδριο τῶν ποσιμπλιστῶν³⁰⁴ τοῦ 1889 ἦταν ἀπλῶς μιὰ φαντασμαγορία. Θεός φυλάξοι, μπᾶς καὶ γίνουν «φίλοι» μας οἱ κύριοι αὐτοί, διότι τότε θά μᾶς γίνονταν πάλι φόρτωμα, ἐνῶ σάν ἀντίπαλοι, ὅπως καὶ στὸ παρελθόν, θά μᾶς ψυχαγωγοῦσαν.

Ἐπειτα, ὁ ἀποκλεισμός τῶν ἀναρχικῶν. Ἡ νέα Διεθνὴς ἄρχισε ἀπὸ κεῖ πού τέλειωσε ἡ παλιά. Αὐτό σημαίνει ὅτι, 19 χρόνια ἀργότερα, ἐπιβεβαιώνονται ὁλοκάθαρα οἱ ἀποφάσεις τῆς Χάγης³⁰⁵.

Τέλος, ὁ ἀποκλεισμός αὐτός ἄνοιξε διάπλατα τίς πύλες στὰ ἀγγλικά Τρέιντ Γιούνιον. Τό μέτρο αὐτό δείχνει πόσο σωστά εἶχε ἐκτιμηθεῖ ἡ κατάσταση. Καί οἱ ἀκριβολογημένες διατυπώ-

* — Constans, Jean-Antoine-Ernest (1833-1913). Γάλλος πολιτικός, μετριοπαθὴς ἀστικός ρεπουμπλικάνος· ὑπουργὸς Ἑσωτερικῶν (1880-1881 καὶ 1889-1891). (Σημ. μετ.).

σεις, πού συνέδεσαν τὰ Τρειντ-Γιούνιον μέ τήν *ταξική πάλη* καί τήν *ἐξάλειψη τῆς μισθωτῆς ἐργασίας*, ἀποδείχνουν ὅτι ἀπό τή δική μας πλευρά δέν ἔγινε καμιά παραχώρηση.

Ἔχουμε, λοιπόν, κάθε λόγο νά εἴμαστε ἱκανοποιημένοι. Τό ἐπεισόδιο μέ τόν Nieuwenhuis ἔδειξε ὅτι οἱ εὐρωπαῖοι ἐργάτες ξεπέρασαν ὀριστικά τήν ἐποχή τῶν ἡχηρῶν φράσεων κι ἔχουν συναίσθηση τῶν ἐθυνῶν πού ἐπωμίζονται : ἀποτελοῦν μιὰ τάξη συγκροτημένη σέ κόμμα *πάλης*, σέ κόμμα πού παίρνει ὑπόψη του τὰ *γεγονότα*. Καί τὰ γεγονότα λένε ὅτι ἡ ὑπόθεση παίρνει ὅλο καί περισσότερο ἐπαναστατική τροπή.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 38, σελ. 151.

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

Ἐπιστολή πρὸς τὸν Πάμπλο Ἰγκλέσιας στὴ Μαδρίτη

Λονδῖνο, 26 Μαρτίου 1894

[...] Ὅσο γιὰ τοὺς ἀναρχικοὺς, αὐτοὶ φαίνεται δὲν ἀπέχουν πολὺ ἀπ' τὴν αὐτοκτονία. Τούτῃ ἢ παθιασμένη πυρετώδης φούρια, τοῦτο τὸ πυροτέχνημα τῶν δολοφονιῶν ποὺ δὲν ἔχουν κανένα νόημα καί, ἂν τὸ καλοξετάσεις, εἶναι πληρωμένες καὶ μονταρισμένες ἀπ' τὴν ἀστυνομία, δέ μπορεῖ νὰ μὴν ἀνοίξει τὰ μάτια ἀκόμα καὶ τοῦ ἀστιμοῦ γιὰ τὸν ἀληθινὸ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς προπαγάνδας τῶν φρενοβλαβῶν καὶ βαλτῶν πρακτόρων. Ἀκόμα κι ἡ ἀστική τάξη τελικὰ θὰ κρίνει ὅτι εἶναι ἀνόητο νὰ πληρώνει τὴν ἀστυνομία — καὶ διαμέσου τῆς ἀστυνομίας τοὺς ἀναρχικοὺς — γιὰ νὰ τινάζουν στὸν ἀέρα αὐτοὺς τοὺς ἴδιους τοὺς ἀστούς οἱ ὅποιοι τοὺς πληρώνουν. Κι ἂν τώρα διακινδυνεύουμε κι ἐμεῖς νὰ δεινοπαθήσουμε ἀπ' τὴν ἀστική ἀντίδραση, τελικὰ θὰ βγοῦμε κερδισμένοι, διότι αὐτὴ τὴ φορά θὰ μπορέσουμε ν' ἀποδείξουμε σέ ὅλους ὅτι ἐμᾶς καὶ τοὺς ἀναρχικοὺς μᾶς χωρίζει ἄβυσσος.

Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἄπαντα, τόμ. 39, σελ. 223.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. ΑΡΘΡΟ ΤΗΣ «NEUE ZEIT» ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Μ. ΜΠΑ-
ΚΟΥΝΙΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΑΡΞ
2. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ ΜΑΡΞ-ΕΝΓΚΕΛΣ

Ένα άρθρο της «Neue Zeit» και μία επιστολή του Μπακούνιν προς τον Μάρξ*

Ἡ ἐπιστολή τοῦ Μπακούνιν πρὸς τὸν Μάρξ, ποὺ δημο-
διέεται ἐδῶ — ἡ μόνη ποῦ, ἀπ' ὅ,τι γνωρίζουμε, βρέθηκε στὰ
ἐναπομείναντα χειρόγραφα τοῦ Μάρξ, — νομίζουμε πὼς ἀξίζει
τὸν κόπο νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας. Εἶναι γραμμένη σέ
μιά ἐποχὴ ὅπου ὁ Μπακούνιν, παρὰ τίς διαβεβαιώσεις γιὰ τὰ φι-
λικὰ του αἰσθήματα, εἶχε ἤδη ἀρχίσει τὴν πάλη του ἐνάντια στὸ
Γενικὸ Συμβούλιο τῆς Διεθνοῦς. Ὁ Μπακούνιν μποροῦσε ἀκό-
μα τότε νὰ θολώνει τὰ νερά γύρω ἀπὸ τὴν ἀγεφύρωτη ἀντίθεση
ἀνάμεσα στὶς δικές του καὶ τίς μαρξικές ἀντιλήψεις, ὥστόσο
ἡ ἀντίθεση ἐκείνη ὑπῆρχε ἤδη ἀπὸ τότε. Τελικά, ὅμως, ἔβγαине
στήν ἐπιφάνεια ὅχι ὡς ἀντιπαράθεση γύρω ἀπὸ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο
τὸ θεωρητικὸ ζήτημα, ἀλλὰ σὰν μιά ἀντιπαράθεση γύρω ἀπὸ τὴν
ὀργάνωση. Στὴν ἀποδιοργάνωση τῆς Διεθνοῦς ἀποσκοποῦσε
τελικά ἡ δράση τοῦ Μπακούνιν μέσα σ' αὐτή, ὅπως στὴν ἀπο-
διοργάνωση γενικά ἀποσκοπεῖ ὁ κάθε ἀναρχισμός. Ἀλλά, γιὰ
καμιὰ ἄλλη τάξη ἢ ὀργάνωση δέν εἶναι τόσο σπουδαῖο ὄπλο,
ὅσο γιὰ τὸ προλεταριάτο. Τὸ προλεταριάτο γίνεται φόβος καὶ
τρόμος γιὰ τοὺς ἀντιπάλους του, ὅχι μὲ τὸν πλοῦτο, ὅπως ἡ ἀστι-
κὴ τάξη, ὅχι μὲ τὴ δύναμη τῶν ὀπλων, ὅπως ἡ μοναρχία καὶ ἡ
φεουδαρχικὴ ἀριστοκρατία, ἀλλὰ μὲ τὴν ὀργάνωση καὶ ἐνότη-
τά του, ποὺ τὴν ἀντιπαραθέτει στὴ διασπορά τῶν ἐχθρῶν του.
Συσπείρωση ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ προλεταριάτου σέ ἐνιαία
δράση, νὰ ποιό εἶναι τὸ μεγάλο καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρα-

* — Τὸ εἰσαγωγικὸ αὐτὸ σημεῖωμας ὅπως καὶ ἡ ἐπιστολή τοῦ Μπακούνιν ποὺ ἀ-
κολουθεῖ, ἀναδημοσιεύονται ἀπ' τὸ θεωρητικὸ ὄργανο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρα-
τίας «Die Neue Zeit» [«Νέοι Καιροί»] χρόνος 19, 1900-1901, τόμ. I, σελ. 4-8 (Σημ. μετ.).

τίας. Ἡ συσπείρωση αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη γιά τούς τωρινούς ἀγῶνες, ἀλλά καί γιά τή διάπλαση τοῦ μέλλοντος, διότι ἡ σοσιαλιστική κοινωνία διαφέρει ἀπό τήν ἀστική, ἀκριβῶς πάνω στό ὅτι, ἀντί γιά τήν ἀναρχία τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, θέτει τή σχεδιασμένη ὀργάνωση τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡθική προϋπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ δέν εἶναι νά κάνει τούς ἀνθρώπους ἄγγελους, ἀλλά νά ἀναπτύξει τίς ἱκανότητές τους γιά ὀργάνωση τῆς κοινωνίας.

Κάθε τελειοποίηση τῆς ὀργάνωσης τοῦ προλεταριάτου εἶναι κι ἓνα σοβαρό βῆμα πρὸς τή χειραφέτησή του, κάθε ἐμπόδιο στήν ὀργάνωσή του εἶναι ἓνα βῆμα πίσω. Ὅμως, ἐχθροί τοῦ προλεταριάτου, πολύ πιό ἐπικίνδunami ἀπὸ τούς ἀντιπάλους πού συντρίβουν μέ τή βία τήν ὀργάνωσή του, εἶναι ἐκεῖνοι οἱ φίλοι του πού, στό ὄνομα δηθεν τῶν δικῶν του συμφερόντων, θέλουν νά ἐξασθενίσουν τή συνοχή του. Ὡς τώρα, κανένα ἄλλο ρεύμα δέν τό ἔκανε αὐτό σέ τόσο μεγάλη ἔκταση, ὅσο τό μπακουνικό. Ἀπὸ δῶ καί ὁ ἀνειρήνευτος ἀγῶνας τῶν μαρξιστῶν ἐναντίον του.

Ὅταν ὁ Μπακούνιν ἔγραφε τήν ἐπιστολή πού ἀκολουθεῖ παρακάτω, οἱ προσπάθειές του νά διασπάσει τήν ἐνότητα τῆς «Διεθνοῦς» εἶχαν ἀκόμα ἓναν ἀνώδυνο χαρακτήρα. Ἦθελε νά μπάσει μέσα στή Διεθνή ἰδιαίτερες ὀργανώσεις, μέ σκοπούς μᾶλλον θολούς καί ἀσαφεῖς.

Ὁ «Σύνδεσμος γιά τήν Εἰρήνη καί τήν Ἐλευθερία» — ἓνας Σύνδεσμος στὸν ὁποῖο δέσποζαν ἀστοί ρεπουβλικάνοι καί πασιφιστές καί στό προεδρεῖο του φιγουράριζε ὁ Μπακούνιν —, ἀπηύθυνε, μέ δική του ὑποκίνηση, πρὸς τή Διεθνή μιὰ πρόταση συμμαχίας. Ὅμως, τό προεδρεῖο τῆς Διεθνοῦς στίς Βρυξέλλες (Σεπτέμβριος 1868) ἀπέρριψε ὁμόφωνα τήν πρόταση αὐτή. Λίγες μέρες ἀργότερα, ὁ Σύνδεσμος συγκάλεσε στή Βέρνη τό συνέδριό του, ὅπου ὁ Μπακούνιν ζήτησε, μεταξύ ἄλλων, νά ταχθεῖ ὁ Σύνδεσμος ὑπὲρ «τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἐξίσωσης τῶν τάξεων». Ἐπειδὴ, ὅμως, τό αἴτημά του μειοψήφισε, ἀποσκίρτησε ἀπὸ τὸν Σύνδεσμο γιά νά προσχωρήσει στή Διεθνή. Ὡστόσο, αὐτό προσπάθησε νά τό πετύχει ἰδρύοντας μιὰ ξεχωριστή ὀργάνωση πού ἔπρεπε νά εἶναι συστατικό τμῆμα τῆς Διεθνοῦς συνάμα ὅμως καί ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτήν.

Τὴν ἴδια μέρα πού γράφτηκε ἡ δημοσιευόμενη ἐδῶ ἐπιστολή, 22 Δεκεμβρίου 1868, τὸ Γενικὸ Συμβούλιο, μέ ἐγκύκλιό του, ἀρνιόταν νά ἀναγνωρίσει τὴν ἰδιαίτερη αὐτὴ ὀργάνωση, τὴ «Διεθνή Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας», ὡς συστατικό τμήμα τῆς Διεθνoῦς, ἐπειδὴ αὐτὸ θά ἦταν τὸ πιὸ σίγουρο μέσο γιὰ τὴν ἀποδιοργάνωσή της.

Ὅταν, μερικοὺς μῆνες ἀργότερα, ἡ «Συμμαχία» ρώτησε τὸ Γενικὸ Συμβούλιο ἂν ἐγκρίνει τὸ πρόγραμμά της, αὐτὸ ἀπάντησε (9 Μαρτίου 1869) πὼς ἡ Διεθνῆς δέχεται στοὺς κόλπους της κάθε ἐργατικὴ ὀργάνωση, πού θέτει ὡς στόχο της τὴν ἀπὸ κοινοῦ δράση, τὴν πρόοδο καὶ τὴ χειραφέτηση τοῦ προλεταριάτου ἀνεξάρτητα ἀπὸ θεωρητικὲς διαφορὲς της, πὼς δὲν ὑπάρχει κανένα κώλυμα στὸ νά μετατραποῦν τὰ ἰδιαίτερα τμήματα τῆς «Συμμαχίας» σὲ τμήματα τῆς Διεθνoῦς, μέ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ «Συμμαχία» αὐτοδιαλύεται καὶ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη λειτουργία της.

Φαινομενικά αὐτὸ ἐγινε, γι' αὐτὸ καὶ βρίσκουμε τὸν Μπακούνιν ὡς ἀντιπρόσωπο στὸ συνέδριο τῆς Διεθνoῦς στὴ Βασιλεία, τὸ 1869.

Αὐτὰ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἐπιστολῆς πού ἀκολουθεῖ.

Ἡ ἐπιστολή (μεταφρασμένη ἀπὸ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο καὶ συνοδευόμενη ἀπὸ μερικές δικές μας σημειώσεις) ἔχει ὡς ἐξῆς :

* * *

Γενεύη, 22 Δεκεμβρίου 1868
123 Monlbrilland

Παλιέ μου φίλε !

Ὁ Σερνὸ μοῦ ἀνακοίνωσε τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ἐπιστολῆς σου πού μέ ἀφορᾷ. Τὸν ρωτᾷς ἂν, ὅπως καὶ πρὶν, παραμένω φίλος σου. Ναί, περισσότερο ἀπὸ ποτὲ ἄλλοτε, ἀγαπητέ Μάρξ, γιατί τώρα, καλύτερα ἀπὸ ποτὲ ἄλλοτε, ἔφθασα νά καταλάβω πόσο δικιο ἔχεις ἀκολουθώντας, καὶ καλώντας ὅλους μας νά ἀκολουθήσουμε, τὴ λεωφόρο τῆς οἰκονομικῆς ἐπανάστασης καὶ ἐλεεινολογώντας ἐκείνους ἀπὸ μᾶς, πού περιπλανῶνται στὰ στενορύμια εἴτε τῶν ἐθνικῶν, εἴτε τῶν ἀποκλειστικὰ πολιτικῶν ἐγχει-

ρημάτων τους. Κάνω τώρα αυτό που έσύ ἄρχισες νά κάνεις ἐδῶ καί πάνω ἀπό εἴκοσι χρόνια. Ἄπ' τόν καιρό που ἔστειλα ἐπίσημα καί δημόσια τά χαιρετίσματά μου στούς μπουρζουάδες τοῦ Συνεδρίου τῆς Βέρνης³⁰⁶ δέ γνωρίζω πιά ἄλλη Ἑνωσι, ἄλλο περιβάλλον, παρά μόνο τόν κόσμο τῶν ἐργαζομένων. Πατρίδα μου ἀπό δῶ καί μπρός εἶναι ἡ «Διεθνής», τῆς ὁποίας εἶσαι ἀπό τούς κυριότερους ἰδρυτές. Βλέπεις, λοιπόν, ἀγαπητέ φίλε, ὅτι εἶμαι μαθητής σου — καί εἶμαι περήφανος γι' αὐτό. — Αὐτό ἀρκεῖ γιά νά σοῦ ἐξηγήσω τήν τοποθέτησή μου καί τά προσωπικά μου αἰσθήματα,

Ἄς ἔρθουμε, ὅμως, σ' ἓνα ἄλλο θέμα.

Στήν ἐπιστολή σου πρὸς τόν Σερνό λές πώς στή Βέρνη θέσαμε ἐσφαλμένα τό ζήτημα, μιλώντας γιά ἐξίσωση τῶν τάξεων καί τῶν ἀτόμων. — Αὐτή ἡ παρατήρηση εἶναι ἀπόλυτα ὀρθή σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς ἐκφράσεις, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή διατύπωση που χρησιμοποίησαμε, Ἀλλά αὐτή τή διατύπωση μᾶς τήν ἐπέβαλε, ἅς ποῦμε, ἡ βλακεία καί ἀπέραντη ἀμάθεια τοῦ μπουρζουάδικου ἀκροατηρίου μας³⁰⁷, Εἶχαν τήν κουταμάρα νά μᾶς ἀφήσουν ἐλεύθερο, ἀμαχητί, τό πεδίο τῆς ἰσότητος — καί ὁ θρίαμβός μας συνίσταται ἀκριβῶς στό ὅτι μπορέσαμε νά διαπιστώσουμε πώς ἀπέριπταν ὅλους τούς ὅρους μιᾶς πραγματικῆς καί σοβαρῆς ἰσότητος, Αὐτό εἶναι που τούς ἔκανε καί τούς κάνει ἀκόμα ἐξάλλους. — Κατά τ' ἄλλα, παραδέχομαι εὐχαρίστως ὅτι θάταν καλύτερα ἂν εἶχαμε ἐκφραστεῖ διαφορετικά, ἂν π.χ. εἶχαμε πεῖ: Ἡ ριζική ἐξάλειψη τῶν οἰκονομικῶν αἰτίων τῆς ὑπαρξῆς διαφορετικῶν τάξεων καί ἡ οἰκονομική, κοινωνική καί πολιτική ἐξίσωση τοῦ περιβάλλοντος καί τῶν ὄρων ὑπαρξῆς καί ἀνάπτυξης ὅλων τῶν ἀτόμων, δίχως διάκριση φύλου, ἔθνους καί φυλῆς³⁰⁸.

Σοῦ στέλνω μέ ταχυδρομικό δέμα ὅλους τούς λόγους που ἐκφώνησα στή Βέρνη, ἐκτός ἀπό ἓναν. Ὁ κύριος Χέρτσεν μᾶς ζήτησε τήν ἄδεια νά τόν ἀναδημοσιεύσει στόν τελευταῖο Μοϊκανό, δηλαδή στό τελευταῖο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ του, που ἔπαψε νά ἐκδίδεται ἀπό ἔλλειψη ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ³⁰⁹. Δέν εἶχα κανένα λόγο νά τοῦ τό ἄρνηθῶ. Ὡστόσο, σέ παρακαλῶ νά μέ πιστέψεις, πώς δέν ὑπάρχει καμιᾶ ἀπολύτως ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί σέ μένα. — Ἰδίως μετά τό 1848, ἔχουν δια-

κοπεῖ όλες οἱ πολιτικές καί τώρα κι αὐτές ἀκόμα οἱ προσωπικές σχέσεις ἀνάμεσά μας. Μοῦ εἶχε ζητήσει τήν ἄδεια νά τροποποιήσει στό δικό του πνεῦμα τόν λόγο πού ἐκφώνησα στή Βέρνη περί Ρωσίας, σάν ἀπάντηση στό λόγο τοῦ φίλου μου Μροζόφσκι, πού θά τόν βρεῖς στό «Κολοκόλ». Ὅπως ὅλοι οἱ φίλοι μου τῆς ρωσικῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας, τῆς ὁποίας ἐπίσης σοῦ στέλνω τό πρόγραμμα, πού εἶναι ἄλλωστε συνταγμένο ἀπό μένα, ἔθεσα κι ἐγώ ὡς πρῶτο ὄρο τῆς πραγματικῆς χειραφέτησης, δηλαδή οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καί πολιτικῆς τῶν ρωσικῶν καί μή ρωσικῶν λαῶν, πού εἶναι ἐγκλειστοί στή Ρωσική Αὐτοκρατορία, τῇ *ριζική* κατάλυση αὐτῆς τῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτό ἦταν πολύ βαρύ γιά τόν Χέρτσεν γι' αὐτό ἤρθαμε σέ ρήξη.

Σοῦ στέλνω ἐπίσης τό Πρόγραμμα τῆς Συμμαχίας πού ἰδρύσαμε μέ τόν Μπέκερ καί πολλούς φίλους, Ἰταλούς, Πολωνούς καί Γάλλους. Γιά τό θέμα αὐτό θά ἔχουμε πολλά νά ποῦμε. — Τήν ἐπόμενη φορά θά σοῦ στείλω ἀντίγραφο μιᾶς μακρᾶς ἐπιστολῆς, — σχεδόν μιά μπροσούρα — πού ἔγραψα πάνω στό θέμα αὐτό στόν φίλο Σεζάρ ντέ Πέπε.

Τώρα μερικά λόγια γιά τά ὅσα συμβαίνουν ἐδῶ.

Στή Βασιλεία γίνεται μιά ἀξιόλογη ἀπεργία,³¹⁰ πού θά ἔχει ἴσως ὡς ἀποτέλεσμα νά προσθέσει 5000 ἐπιπλέον μέλη στή Διεθνή. Ἡ Γενεὺ πάει θαυμάσια. Εἶχαμε μιά μεγάλη λαϊκή συνέλευση, πού ἀνέθεσε σέ μιά μόνιμη ἐπιτροπή νά βρίσκεται σέ ἐπαφή μέ τή Βασιλεία. Στήν ἐπιτροπή εἶμαι κι ἐγώ, καθώς καί ὁ Μπέκερ. Ἐδῶ, ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, βρῆκα πραγματικά θαυμάσιους ἀνθρώπους.

Δῶσε τούς χαιρετισμούς μου στόν Ἐνγκελς, ἄν δέν τόν ἔχουν πεθάνει γιά δεύτερη φορά — ὅπως ξέρεις, κάποτε τόν εἶχαν κιόλας ἐνταφιάσει — καί σέ παρακαλῶ νά δώσεις ἓνα ἀντίτυπο τῶν λόγων μου σ' αὐτόν, καθώς καί στούς κυρίους Ἐκκάριους καί Γιούνγκ.

Ἀφοσιωμένος σου

Μ. Μπακούνιν

Σέ παρακαλῶ, ἀνακάλεσέ με στή μνήμη τῆς κυρίας Μάρξ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τά αποσπάσματα πού ακολουθούν είναι παρμένα από τόν πρόλογο, τό πρώτο καί τό τρίτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου τῶν Μάρξ-Ἐνγκελς «Ἡ Γερμανική Ἰδεολογία. Κριτική τῆς νεότερης γερμανικῆς φιλοσοφίας στό πρόσωπο τῶν ἐκπροσώπων τῆς Φόουερμπαχ, Μπροῦνο Μπάουερ καί Στίρνερ καί τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλισμοῦ στό πρόσωπο τῶν διαφόρων προφητῶν του». Στό τρίτο κεφάλαιο, «ἽΟ ἅγιος Μάξ», πού ἀποτελεῖ καί τό ἐκτενέστερο κεφάλαιο (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ἐνγκελς, ὙΑπαντα, τόμ. 3, σελ. 101-438), ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ἀντιμάχονται τίς ἀντιλήψεις τοῦ νεοχεγκελιανοῦ Μάξ Στίρνερ. Ἡ πολεμική κατά τοῦ Στίρνερ, καθῶς καί ἡ κριτική τῶν ἀπόψεων τοῦ Μπάουερ στό κεφάλαιο «ἽΟ ἅγιος Μπροῦνο», — τό δεύτερο κεφάλαιο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας», — (βλ. στόν ἴδιο τόμο τῶν ὙΑπάντων, σελ. 81-100), συνδέεται μέ τά ἄρθρα πού δημοσιεύθηκαν στήν «Τρίμηνη Ἑπιθεώρηση» τοῦ Βίγκαντ, τόμ. 3, Λειψία. 1845. Ἡ «Τρίμηνη Ἑπιθεώρηση» τοῦ Βίγκαντ ἦταν ἓνα φιλοσοφικό περιοδικό τῶν νεοχεγκελιανῶν, πού τό ἐξέδιδε ὁ ὙΟττο Βίγκαντ στή Λειψία ἀπό τό 1841 ὥς τό 1845. Συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ ἦσαν ὁ Μπροῦνο Μπάουερ, ὁ Μάξ Στίρνερ καί ὁ Λούντβιχ Φόουερμπαχ. — ὙΟ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ἀποκαλοῦν τόν Μπάουερ καί τόν Στίρνερ ἅγιο Μπροῦνο καί ἅγιο Μάξ, θέλοντας ἔτσι νά ὑπογραμμίσουν εἰρωνικά ὅτι οἱ ἀπόψεις τους μοιάζουν μέ τίς ἀπόψεις συνοδικῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Στό τρίτο κεφάλαιο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς κάνουν πολεμική στό βιβλίο τοῦ Μάξ Στίρνερ «ἽΟ Μοναδικός καί ἡ ἽΙδιοκτησία του», Λειψία 1845, τό ὁποῖο, ἀμέσως μετά τήν ἐκδοσή του, ἐγινε ἀντικείμενο κριτικῶν συζητήσεων σέ διάφορα περιοδικά καί φυλλάδια. ὙΟ Στίρνερ ἀπάντησε στήν κριτική πού τοῦ ἔκαναν ὁ Σέλιγκα, ὁ Χές καί ὁ Φόουερμπαχ, μέ τό ἄρθρο του «Οἱ κριτικοί τοῦ Στίρνερ», πού δημοσιεύθηκε στήν «Τρίμηνη Ἑπιθεώρηση» τοῦ Βίγκαντ, τόμ. 3. ὙΟ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς χαρακτήρισαν τό ἄρθρο τοῦ Στίρνερ ὡς «ἀπολογητικό σχόλιο». ὙΟ Στίρνερ στό βιβλίο του ἀπορρίπτει ὅλα τά ρεύματα τῆς τοτινῆς προοδευτικῆς φιλοσοφικῆς καί κοινωνικῆς σκέψης, ἀπό τόν Φόουερμπαχ ὥς τόν κομμουνισμό καί μάλιστα ἀπό θέσεις ἐνός ἀκραίου ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ. ὙΟ Στίρνερ ἐπιχει-

ρεϊ τή φιλοσοφική δικαιολόγηση του έγωισμού, γίνεται συνήγορος μιᾶς παντοκαταλύτρας «άνταρσίας», κηρύσσει τήν ἄρνηση όλων τῶν «αὐταρχικῶν» θεσμῶν (κράτος, κρατικό σύστημα, κοινωνία κτλ.). Οἱ ἀναλύσεις του ὁδηγοῦν σέ μιᾶ θεωρητική θεμελίωση τοῦ μικροαστικοῦ ψευτοεπαναστατικοῦ ἀναρχισμοῦ, πού εἶχε ἤδη ἀρχίσει νά ἀναφαίνεται.

Jacques le bonhomme (Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης) — εἰρωνικός χαρακτηρισμός πού ἔδιναν οἱ γάλλοι εὐγενεῖς στούς χωρικούς. Ἐδῶ εἶναι ἕνα ἀπό τά παρατσούκλια πού ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς ἔδωσαν στόν Μάξ Στίρνερ. Τόν ὀνομάζουν ἀκόμα ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀπλοϊκός καί ὁ Ἰάκωβος ὁ ἐμβρυθής κτλ. Σέ μερικά μέρη τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» γίνονται παρομοιώσεις βασισμένες στόν «Δόν Κιχώτη» τοῦ Θερβάντες. Ὁ Στίρνερ παρομοιάζεται μέ τόν Σάντσο Πάντσα, τόν εὐσεβῆ καί πιστό ὑπῆρέτη τοῦ Δόν Κιχώτη. Ὁ Σέλιγκα ὅμως ἀφήνει ἐκθετο τόν Δόν Κιχώτη, ἔτσι ὥστε νά ἐμφανίζεται αὐτός ὡς εὐσεβῆς καί πιστός ὑπῆρέτης τοῦ Σάντσο Πάντσα. Κριτική τοῦ βιβλίου τοῦ Στίρνερ εἶχε κάνει ὁ Σέλιγκα στή «Βορειογερμανικά Τετράδια κριτικῆς, φιλολογίας καί συζήτησης» («*Nordeutsche Blätter für Kritik, Literatur und Unterhaltung*»), τεύχος IX, 1845. Ἀλλά σάν νεοχγκελιανός πού ἦταν, ὁ Σέλιγκα δέν κατόρθωσε νά κάνει μιᾶ συνεπῆ κριτική στίς ἀπόψεις τοῦ Στίρνερ. Στή «Γερμανική Ἰδεολογία» χρησιμοποιεῖται πού καί πού ὁ ὅρος Δόν Κιχώτης σάν γενικός χαρακτηρισμός γιά τοὺς νεοχγκελιανούς.—23, 496

2. Ὁ ὅρος «*Verkehr*» («ἐπικοινωνία») ἔχει στή «Γερμανική Ἰδεολογία» εὐρύτατο περιεχόμενο. Μέ τόν ὅρο αὐτό ἀποδίδεται ἡ ὑπάρχουσα ὕλική καί πνευματική ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σέ ἄτομα, ἀνάμεσα σέ κοινωνικές ομάδες καί ἀνάμεσα σέ διάφορες χῶρες. Σέ τοῦτο τό ἔργο, ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς δείχνουν πῶς ἡ ὕλική ἐπικοινωνία καί πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων μέσα στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς, ἀποτελεῖ τή βάση κάθε ἄλλης ἐπικοινωνίας.

Οἱ ὅροι «*Verkehrsform*», «*Verkehrsweise*» καί «*Verkehrsverhältnisse*» («μορφή ἐπικοινωνίας», «τρόπος ἐπικοινωνίας», «σχέσεις ἐπικοινωνίας»), πού χρησιμοποιοῦνται στή «Γερμανική Ἰδεολογία», ἀποτελέσαν τά στοιχεῖα τῆς ἔννοιας «*Produktionsverhältnisse*» («σχέσεις παραγωγῆς») πού διαμορφωνόταν τόν καιρό ἐκεῖνο στή θεωρία τοῦ Μάρξ.—28

3. Ὡπως ὁ Χέγκελ στή «Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» του, ἔτσι καί ὁ Στίρνερ περιγράφει παραστατικά τίς διάφορες βαθμίδες τῆς ἱστορίας, μιλάει γιά «παιδί», «ἐφηβο», «ἄνδρα» ἢ «νέγρο», «μογγόλο», «Καυκάσιο», ἢ γιά «ρεαλισμό καί ἰδεαλισμό», «ἀρνητική ἐνότητα ρεαλισμοῦ καί ἰδεαλισμοῦ». Ἡ τρίτη βαθμίδα τῆς ἱστορίας («ἄνδρας», «Καυκάσιος», «ἀρ-

νητική ένότητα ρεαλισμού και ιδεαλισμού») διαιρείται, σύμφωνα με τόν Στίρνερ, σε τρεις βαθμίδες : «Ἀρχαίους», «Σύγχρονους» και «Ἐγώ». Ἐνῶ οἱ «Ἀρχαῖοι» καί οἱ «Σύγχρονοι» ἀποτελοῦν τήν προῖστορία, στό «Ἐγώ» ἐπιφυλάσσεται τό μέλλον.—30

4. «*Οἰκονομία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*» — ἓνα μέρος τοῦ τρίτου κεφαλαίου τῆς «Γερμανικῆς Ἱδεολογίας» (βλέπε Ἔκδοσι, τόμ. 3, σελ. 113-119).—30
5. «*Ἡ παλαβομάρα*» — ἓνα μέρος τοῦ τρίτου κεφαλαίου τῆς «Γερμανικῆς Ἱδεολογίας» (βλ. Ἔκδοσι, τόμ. 3, σελ. 144-146).—32, 65
6. Γκέοργκ Βίλελμ Φρίντριχ Χέγκελ : «Πανεπιστημιακές παραδόσεις πάνω στήν φιλοσοφία τῆς ἱστορίας», ἐκδοτική ἐπιμέλεια Ἐντουαρντ Γκάνς. Βλ. : «Γκέοργκ Βίλελμ Χέγκελ, Ἔκδοσι». Πλήρης ἔκδοσι ἀπό ὀκτώ φίλων τοῦ ἀειμνήστου, τόμ. 9, Βερολίνο 1837.—34
7. *Γιρονδῖνοι (Girondins)* — μέλη τοῦ κόμματος τῆς βιομηχανικῆς καί ἐμπορικῆς ἀστικῆς τάξης πού ἐκλινε πρὸς ἓνα συμβιβασμό μέ τή μοναρχία. Ὀνομάστηκαν ἔτσι ἐπειδή οἱ ἐπικεφαλῆς βουλευτές του προέρχονταν ἀπό τό Διαμέρισμα Gironde.
Θερμιδοριανοί (Thermidorians) — μέλη τοῦ ἀντεπαναστατικοῦ μεγαλοαστικοῦ κόμματος πού ἀνέτρεψε τόν Ροβεσπιέρο στίς 9 Θερμιδὸρ τοῦ ἔτους 11 (27 Ἰουλίου 1794).—35
8. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ἀναφέρονται στά ἀκόλουθα ἔργα : René Levasseur (de la Sarthe), «Ἀπομνημονεύματα, τόμ. 1-4, Παρίσι 1829-1831. Pierre-Jean-Baptiste Nougaret, «Histoire des Prisons de Paris et des Départemens», τόμ. 1-4, Παρίσι 1797. Guillaume-Honoré Montgaillard, «Revue Chronologique de l'Histoire de France», Παρίσι 1820. Jeanne-Manon Roland de la Platière, «Appel à l'impartiale postérité», Παρίσι 1795. Jean-Baptiste Louvet de Couvray, «Ἀπομνημονεύματα», Παρίσι 1823. Claude-François Beaulieu, «Essais historiques sur les causes et les effets de la revolution de France», Παρίσι 1801-1803.
Deux Amis de la Liberté (Δύο φίλοι τῆς ἐλευθερίας) — Μέ τό ψευδώνυμο αὐτό ὁ Kerverseau καί ὁ Clavelin ἐξέδωσαν στό Παρίσι τό 1792 τό τετράτομο ἔργο «Histoire de la revolution de France».—35
9. Felix-Louis-Christophe, Montjoie, «Histoire de la conjuration de Maximilien Robespierre», Παρίσι 1795.—36
10. Ὁ Μάρξ παραθέτει σέ ἐλεύθερη ἀπόδοση περικοπές ἀπ' τό ἔργο τοῦ Σπινόζα «Ethics», Paris I, De Deo Propositio XXXVI, Appendix.—36

11. Ἡ περικοπή προέρχεται ἀπὸ ἓναν ἐκκλησιαστικό ψαλμό τοῦ Εὐαγγελίου.—36
12. *habits bleus* (κίτρινοι) — στρατιῶτες τοῦ ρεπουμπλικανικοῦ στρατοῦ, ποὺ πῆραν αὐτὴ τὴν ὀνομασία ἀπ' τὸ χρῶμα τῆς στολῆς τους. Μὲ μεταφορική ἔννοια εἶναι οἱ ρεπουμπλικάνοι σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς μοναρχικούς, ποὺ ὀνομάζονταν *blancs* (λευκοί).—37
13. *sansculottes* (ἀβράκωτοι) ὀνομάζονταν στὴν ἀρχὴ οἱ ἄστοι δημοκράτες ἐπειδὴ δὲν φοροῦσαν περισκελίδες (*culottes*) ὅπως οἱ ἀριστοκράτες, ἀλλὰ μακριὰ παντελόνια (*pantalons*). Ἀργότερα ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἴσχυε γιὰ τὰ πῖο ἐπαναστατικά τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ.—37
14. «Ὁ πολιτικός φιλελευθερισμός» — ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» (βλ. Ἔκδοσις, τόμ. 3, σελ. 176-186). — 38, 65
15. G. Browning, «The domestic and financial Condition of Great Britain; preceded by a brief sketch of uher Foreign policy; and the statistes and politics of France, Russia, Austria and Prussia», Λονδίνο 1834.—40
16. Carl Ludwig Michelet, «Geschichte der letzten Systeme der Philosophie in Deutschland von Kant bis Hegel» (Κάρλ Λούντβιχ Μισελέ : «Ἱστορία τῶν τελευταίων συστημάτων τῆς φιλοσοφίας στὴ Γερμανία ἀπ' τὸν Κάντ ὡς τὸν Χέγκελ»), τόμ. 1-2, Βερολίνο 1837.—40
17. *Jebildeten...* (σπουδαγμένοι), *Unjebildeten...* (ἀσποῦδαχοι), *Allerjebildetster Hegelianer...* (ὁ πῖο μορφωμένος χεγκελιανός, ὁ πανεπιστήμων), *Freiyeister* (ἐλεύθερα πνεύματα)— ἡ βερολινέζικη διάλεκτος εἶναι ἓνας ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴ σχέση τοῦ Στίνερ μὲ τὸ νεοχεγκελιανὸ κύκλο τῶν «Ἐλευθεροφρόνων». Ὁ κύκλος αὐτὸς τῶν βερολινέζων λογίων λειτουργοῦσε κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τῆς δεκαετίας τοῦ '40 τοῦ 19ου αἰῶνα. Τὸν πυρήνα του τὸν ἀποτελοῦσαν οἱ Μποῦνο Μπάουερ, Ἐντγκαρ Μπάουερ, Ἐντουαρντ Μέγιεν, Λούντβιχ Μποῦλ καὶ Μάξ Στίνερ. Ὁ Μάξ στίς ἐπιστολές του, ἤδη ἀπὸ τὸ 1842, εἶχε ἐπικρίνει ἔντονα τοὺς «ἐλευθερόφρονες» γιὰ τὴν ἀφηρημένη, τὴν ξεκομμένη ἀπ' τὴ συγκεκριμένη πολιτική, οἰκονομική καὶ κοινωνική πραγματικότητα κριτικὴ τους, γιὰ ἔλλειψη ἑνὸς θετικοῦ πολιτικοῦ προγράμματος καὶ γιὰ τὴν ἀπογοητευτικὴν τὴν φρασεολογία. Ἀρνήθηκε μάλιστα τὴ δημοσίευση ἀρθρῶν τους στὴν «Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου» (*Rheinische Zeitung*) τὴν ὁποία διηύθυνε (βλ. καὶ σημ. 288).—41
18. Karl Theodor Bayrhoffer, «Die Idee und Geschichte der Philosophie»

(Κάρλ Τέοντορ Μπάνχοφερ : «Ἡ ἰδέα καὶ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας»)
Μάρμπουργκ 1838.—41

19. Πρόκειται γιὰ τὴν «*Ποικίλη Στοά*» στὴν Ἀθήνα, ὅπου δίδασκε ὁ φιλόσοφος Ζήνων ὁ Κιτιεύς ἀπὸ τὴν Κύπρο (336-264 π.Χ.). Ἀπὸ τῆ Στοᾶ αὐτὴ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ζήνωνος ὀνομάστηκαν Στωϊκοί.—44
20. Πρόκειται γιὰ τὸν Χέγκελ, ὁ ὁποῖος τὴν ἐποχὴ τῆς δημιουργίας του στὸ Βερολίνο διέμενε στὴν ὁδὸ Am Kupfergraben.—44
21. Βλ. : August Heinrich von Fallersleben : «Nur in Deutschland» («Ἀουγκουστ Χάινριχ φὸν Φάλλερσλεμπεν : «Μόνο στὴ Γερμανία»).—45
22. «*L'Égalitaire. Journal de l'Organisation Sociale*» — Περιοδικὸ τοῦ Παρισιοῦ, ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1840 μὲ ἐκδότὴ τὸν Theodore Dezamy, ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ γαλλικοῦ ἐργατικοῦ κομμουνισμοῦ.—47
23. Wilhelm Weitling : «Garantien der Harmonie und Freiheit» (Βίλελμ Βάιτλινγκ : «Ἐγγυήσεις τῆς ἁρμονίας καὶ ἐλευθερίας»), Vivis 1842.—47
24. Τὸ περιοδικὸ «*Die Stimme des Volks*» («Ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ») ἀπ' τὸ ὁποῖο παραθέτουν περικοπές ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς δὲ μπόρεσε νὰ βρεθεῖ. Οἱ περικοπές ποὺ παρατίθενται παρουσιάζουν μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τὸ ἄρθρο ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ πέμπτο καὶ τελευταῖο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «*Blätter der Zukunft*» («Τετράδια τοῦ Μέλλοντος»), ποὺ ἐξέδιδαν τὸ 1845/1846 οἱ Χέρμαν Ἐβερμπεκ, Γκέρμαν Μώυρερ καὶ Κάρλ Γκρύν.—47, 60
25. Χαρτισμός — ἐπαναστατικὸ, ἀλλὰ ὄχι σοσιαλιστικὸ κίνημα τῶν ἀγγλων ἐργατῶν στὴν περίοδο τῶν δεκαετιῶν τοῦ '30-'50 τοῦ 19ου αἰώνα. Ὁ χαρτισμὸς ἀγωνιζόταν γιὰ τὴν ὑλοποίηση τῆς Λαϊκῆς Χάρτας, ποὺ τὰ αἰτήματά της ἀπέβλεπαν στὸν ἐκδημοκρατισμὸ τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος στὴν Ἀγγλία. Ὁ χαρτισμὸς ἔχανε βαθμιαία ἔδαφος παράλληλα μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἄνοδο καὶ τὸ ὅλο καὶ πιὸ ἰσχυρὰ ἀναπτυσσόμενο συνδικαλιστικὸ κίνημα στὸ δεῦτερο μισὸ τῆς δεκαετίας τοῦ '50 τοῦ 19ου αἰώνα.—49, 61, 172, 229
26. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, «Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse», Hrsg. von Eduard Gans. (Γκέοργκ Βίλελμ Φρίντριχ Χέγκελ : «Ἐπιτομὴ τῶν βασικῶν κατευθύνσεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ἢ τοῦ φυσικοῦ Δικαίου καὶ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης», Ἐπιμέλεια Ἐντουαρντ Γκάνς). Βλ. : «Γκέοργκ Βίλελμ Φρίντριχ Χέγκελ, «Ἀπαντα». Πλήρης ἐκδοσις ἀπὸ ὀμίλο φίλων τοῦ ἀειμνήστου, τόμ. 8, Βερολίνο 1833.— 49, 73

27. «*Ο συνεταιρισμός*» — ένα μέρος του τρίτου κεφαλαίου της «Γερμανικής Ίδεολογίας» (βλ. *Ἄπαντα*, τόμ. 3, σελ. 373-429. Σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 109-112).—50, 95
28. Πρόκειται γιά τόν II τόμο τῆς «Γερμανικῆς Ίδεολογίας» (βλ. *Ἄπαντα*, τόμ. 3, σελ. 439-530).—51
29. «*Deutsch-Französische Jahrbücher*» («Γερμανο-γαλλικὴ Ἐπετηρίδα») — ἐκδιδόταν στό Παρίσι ὑπὸ τῇ διεύθυνσιν τοῦ Κ. Μάρξ καὶ τοῦ Ἄρνολντ Ρούγκε στὴ γερμανικὴ γλῶσσα. Κυκλοφόρησε μόνο τὸ πρῶτο τεῦχος τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1844. Στὸ τεῦχος αὐτὸ δημοσιεύθηκαν τὰ ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ «Τὸ ἑβραϊκὸ ζήτημα» καὶ «Κριτικὴ τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου. Εἰσαγωγή», καθὼς καὶ τὰ ἔργα τοῦ Φ. Ἑνγκελς «Σκιαγραφήματα κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» καὶ «Ἡ κατάστασις τῆς Ἀγγλίας. Θωμᾶς Καρλάυλ. Παρελθόν καὶ παρόν» (βλ. Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἑνγκελς, *Ἄπαντα*, γερμ. ἐκδ., τόμ. 1, σελ. 347-377, 378-391, 499-524, 525-549). Τὰ ἔργα αὐτὰ σημειώνουν τὸ ὀριστικὸ πέρασμα τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἑνγκελς στὸν ὕλισμό καὶ τὸν κομμουνισμό. Ἡ κύρια αἰτία πού τὸ περιοδικὸ σταμάτησε νὰ ἐκδίδεται ἦταν οἱ διαφωνίαι τοῦ Μάρξ μέ τὸν ἀστό ριζοσπάστη Ρούγκε πάνω σέ ζητήματα ἀρχῶν.—51, 69
30. Βλ. Κ. Μάρξ : «Τὸ ἑβραϊκὸ ζήτημα» καὶ «Κριτικὴ τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου» καὶ Φ. Ἑνγκελς, «Σκιαγραφήματα κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», στὰ *Ἄπαντα*, τόμ. 1, σελ. 347-377, 378-391, 499-524.—51
31. «Die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefundenen Papieren. Wörtlicher Abdruck des Kommissionsberichtes an die H. Regierung des Standes Zürich» («Οἱ κομμουνιστὲς στὴν Ἑλβετία σύμφωνα μέ τὰ εὑρισκόμενα στὸν Βάιτλινγκ. Πλήρης ἀνατύπωσις τῆς ἐκθεσῆς τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ καντονίου τῆς Ζυρίχης»), Ζυρίχη 1843. Συντάκτης αὐτοῦ τοῦ ἀνυπόγραφου κειμένου ἦταν ὁ ἑλβετὸς νομομαθὴς καὶ ἀντιδραστικὸς πολιτικὸς Γιόχαν Γκάσπαρ Μπλοῦντςλιν.—52
32. Πρόκειται γιά τὸ βιβλίον τοῦ Λόρεντς φόν Στάιν : «Ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ κομμουνισμὸς τῆς σημερινῆς Γαλλίας. Μιά συμβολή στὴ σύγχρονη ἱστορίαν», Λειψία 1842.—52
33. John Watts, «The Facts and Fictions of political Economists : being a Review of the Principles of the Science, separating the true from the false», Manchester 1842.—54

34. Φρίντριχ Ένγκελς - Κάρλ Μάρξ : «Ή Άγια Οικογένεια». Στά Άπαντα, τόμ. 2, σελ. 87. Βλ. καί σελ. 55-56, 86-87, 204.—55
35. «La Fraternité, journal moral et politique» — Περιοδικό πού εκδιδόταν στό Παρίσι από τό Μάιο τοῦ 1841 ὡς τό Μάρτιο τοῦ 1843.—60
36. «Οἰκονομία τῆς Καινῆς Διαθήκης» — ἓνα μέρος ἀπό τό τρίτο κεφάλαιο τῆς «Γερμανικῆς Ίδεολογίας» (βλ. «Άπαντα, τόμ. 3, σελ. 222-224).—62
37. Γιόχαν Βόλφγκανγκ φόν Γκαίτε : «Φάουστ», πρῶτο μέρος. Λόγια τοῦ Μεφιστοφελῆ, στίχοι 1618-1619.—76
38. Γιόχαν Βόλφγκανγκ φόν Γκαίτε : «Φάουστ», πρῶτο μέρος. Λόγια τοῦ Μεφιστοφελῆ, στίχος 1010.—76
39. «Vossische Zeitung» — πρόκειται γιά μιά «ὑπό τοῦ Βασιλέως εὐνοουμένη ἐφημερίδα τοῦ Βερολίνου διά πολιτικές καί ἐπιστημονικές ὑποθέσεις». Ἡμερήσια ἐφημερίδα πού ἰδρύθηκε στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα. Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '40 τοῦ 19ου αἰῶνα ἦταν ἐνμέρει ἐκφραστῆς μετριοπαθῶν-φιλελεύθερων ἀπόψεων τῆς βερολινέζικης ἀστικής τάξης.—76
40. «Φαινομενολογία τοῦ Έγλωστῆ πού εἶναι σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἢ ἡ διδαχή τῆς δικαιολόγησης» — ἓνα μέρος τοῦ τρίτου κεφαλαίου τῆς «Γερμανικῆς Ίδεολογίας» (βλ. Άπαντα, τόμ. 3, σελ. 224-252. Σέ τούτη τή Συλλογή σελ. 62-71).—78
41. Χάινριχ Χάινε : «Εἰδύλλια τοῦ βουνοῦ». Τό ποίημα ἔχει τήν καταγωγή του ἀπό τό «Ταξίδι στό Χάρτζ».—78
42. *Habakuk* (Άββακούμ) — Τό βιβλίο τοῦ βιβλικοῦ προφήτη Άββακούμ, ἓνα κρᾶμα τῶν πιό ἐτερόκλητων δοξασιῶν, πού ἐκφράζει τήν πλήρη πνευματική ἀνημπορία καί ἀνικανότητα τοῦ συγγραφέα νά συλλάβει τήν πραγματικότητα πού μᾶς περιβάλλει.—80
43. *ager publicus* (δημόσιος ἀγρός) — Σύμφωνα μέ τό νόμο περί γῆς τῶν Δημάρχων τῆς Ρώμης Λικίνιου καί Σέξτιου, πού ἦταν καρπός τοῦ ἀγῶνα τῶν πληβείων καί πατρικίων, ὁ πολίτης τῆς Ρώμης δέν ἐπιτρεπόταν νά κατέχει περισσότερα ἀπό 500 jugera (περίπου 1,25 ἑκτάρια) κρατική

γῆς (ager publicus). Μετά τό 367 π.Χ., τό αἶτημα τῶν πληβείων γιά γῆ ἱκανοποιήθηκε μέ τίς ρωμαϊκές κατακτήσεις νέων ἐδαφῶν.—85

44. Ὑπαινιγμός γιά τό ὅτι ὁ Στίρνερ, τό καλοκαίρι τοῦ 1845, προσπάθησε νά ἐξασφαλίσει τά πρὸς τό ζεῖν, ἀνοίγοντας ἓνα γαλακτοπωλεῖο, ἐπειδὴ ἡ συγγραφικὴ του δραστηριότητα σημείωσε οἰκονομικὴ ἀποτυχία. Ὅσο γιά τό γάλα, βρέθηκαν προμηθευτές, ἀλλὰ καθόλου ἀγοραστές. Ἔτσι, τό κομμένο γάλα κατέληξε στὸν ὑπόνομο.—86
45. Ὁ *Code Napoléon* ἢ *Code Civil des Français* (Ναπολεόντειος Κώδικας ἢ Ἀστικὸς Κώδικας τῶν Γάλλων) ἦταν ἡ πρώτη σύγχρονη ἀστικὴ νομοθεσία, ποὺ βασιζόταν στὶς κατακτήσεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης.—89
46. *Πανδέκτες* — ἑλληνικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ σπουδαιότερου μέρους τοῦ ρωμαϊκοῦ Δικαίου (Λατινικά *Digesta* - Συναγωγή). Συναγωγή ρωμαϊκῶν νομικῶν κειμένων, ποὺ ἀντανάκλουσαν τά συμφέροντα τῶν δουλολητῶν. Οἱ Πανδέκτες δημοσιεύτηκαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.—90
47. *Λογική*, — πρόκειται γιά μιὰ περικοπὴ ἀπὸ τό μέρος «Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου ἢ ἡ λογικὴ τῆς καινούργιας σοφίας», τοῦ τρίτου κεφαλαίου τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας» (βλ. Ἄπαντα, τόμ. 3, σελ. 253-282).—92, 104, 117
48. Georg Kuhlmann, «Die neue Welt oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung», Genf 1945. (Γκέοργκ Κούλμαν : Ὁ Καινούργιος κόσμος ἢ τό βασίλειο τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς γῆς. Κήρυγμα», Γενεύη 1845).—97
49. «*Le nous-nous !*» («Ἄς ἐγερθοῦμε !») — ἀπὸ τό ἔμβλημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ βδομαδιατικοῦ περιοδικοῦ «*Révolutions de Paris*». Τό πληρὲς κείμενο τοῦ ἐμβλήματος εἶχε ὡς ἐξῆς : «Οἱ μεγάλοι μᾶς φαίνονται μεγάλοι μόνο γιατί ἐμεῖς εἴμαστε γονατιστοί. Ἄς ἐγερθοῦμε !» Τό περιοδικό αὐτὸ ἐκδιδόταν στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1789 ὡς τό Φεβρουάριο τοῦ 1794.—100
50. *Φαλανστήρια*. — Ἔτσι ὀνόμαζε ὁ Σάρλ Φουριέ τίς σοσιαλιστικὲς παροικίες ποὺ ὁραματιζόταν.—101, 214
51. Στὸ βιβλίο του «*Qu'est-ce que la propriété?*» («Τί εἶναι ἡ ἰδιοκτησία»), Παρίσι 1840, σελ. 335-339, ὁ Πιέρ Ζοζέφ Προυντόν ἐν ἐπιγνώσει του

δίνει μιάν άλλη έννοια στή λέξη «άναρχία», πού ως τότε χρησιμο-
ποιούνταν κυρίως ως συνώνυμο τῆς λέξης άταξία. Ἐπιδιώκει τήν άναρ-
χία ως ένα καθεστώς άπαλλαγμένο από κάθε κυριαρχία, άρνεῖται τήν
άναγκαιότητα τοῦ νά ὑπάρχει μιá κυβέρνηση.—101

52. Βλ. τό πρῶτο κεφάλαιο τῆς «Γερμανικῆς Ἰδεολογίας»: «Φόουερπαχ.
Ἐντιπαράθεση τῆς ὑλιστικῆς καί ἰδεαλιστικῆς θεωρίας». Ἄπαντα,
τόμ. 3, σελ. 17-80.—101
53. «*Hinkende Boten*» (ἡ «Hinkende Boten») («*Τά κακά μαντάτα*»). Τί-
τλος ἑνός λαϊκοῦ Καζαμία, πού κυκλοφόρησε γύρω στά 1590 ως ένθετο
στίς «Νέες Ἐφημερίδες». Οἱ ἔφημερίδες αὐτές δημοσίευαν εἰδήσεις μέ
μεγάλη βιάση, πού γι' αὐτό συχνά ἦταν ψευδεῖς. Ἀντίθετα, «Τά κακά
μαντάτα» ἔκαναν μιá περιεκτική άνασκόπηση τῶν γεγονότων τῆς χρο-
νιάς πού ἔδιναν μεγαλύτερη σημασία στό αὐθεντικό παρά στό ἐπικαι-
ρο. Συχνά ἡ άργοπορία τους ἔδινε λαβή γιά εἰρωνικά σχόλια. Γελοιο-
γραφίες δείχνουν ἕναν ἄνθρωπο χωλό (στά Γερμανικά hinkend θά πεί
χωλός), καθισμένο άνάστροφα πάνω σ' ένα γέρικο ἄλογο, ἐνῶ ὁ ταχυ-
δρόμος προσπερνáει, καλπάζοντας πάνω σ' ένα θερμάιμο ἄλογο.—106
54. Γιόχαν Βόλφγκανγκ φόν Γκαίτε: «Φάουστ». Πρῶτο μέρος. Λόγια τοῦ
Φάουστ, στίχοι 696/970.—120
55. *Barataria* — φανταστικό νησί, από τόν «Δόν Κιχώτη» τοῦ Θερβάντες,
ὅπου εἶχε τοποθετηθεῖ ως άρμოსτής ὁ Σάντσο Πάντσα.—122
56. Pierre-Joseph Proudhon, «*Système des contradictions économiques, ou
philosophie de la misère*», t. I-II, Paris 1846. Ἐξω από τή Γαλλία τόν
Προυντόν τόν θεωροῦσαν σπουδαῖο θεωρητικό τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐνῶ
δέν ἦταν παρά φιλόσοφος καί οἰκονομολόγος τοῦ μικροαστισμοῦ. Οἱ
ἀπόψεις του στάθηκαν σοβαρό ἐμπόδιο στή διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ ἐπι-
στημονικοῦ κομμουνισμοῦ ἀνάμεσα στούς ἐργάτες.—131, 147, 166,
206, 236
57. Γιά σαφέστερη κατανόηση σημαντικῶν ἐννοιῶν οἱ μεταφραστές παραθέ-
τουν μέσα σέ ἀγκύλες τόν γαλλικό ὅρο πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ.—131
58. Ἐπαναστάσεις τοῦ 1640 καί 1688 — Πρόκειται γιά τήν άστική ἐπανά-
σταση στήν Ἄγγλία από τό 1640 ως τό 1649 καί γιά τήν ἐκδίωξη τῆς
άγγλικῆς δυναστείας τῶν Στούαρτ μέ τό πραξικόπημα τοῦ 1688. Τό πρα-
ξικόπημα αὐτό, πού τό ἐξυμνεῖ ἡ άστική καί κυρίως ἡ άγγλική άστική
ἱστοριογραφία ως «*Glorious Revolution*» («Ἐνδοξη Ἐπανάσταση»),
δέν ἦταν παρά μιá συνωμοσία τοῦ άστικοῦ κοινοβουλίου, ἐρήμην τῶν

λαϊκῶν μαζῶν, ἀπ' τὴν ὁποία προήλθε τὸ 1689 ἡ ἀστική συνταγματική μοναρχία.—134

59. Μὲ τὸ νεολογισμό *Caca daurhin* (τὰ κακά τοῦ Δελφίνου), οἱ ἀντίπαλοι τῆς μοναρχίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἐννοοῦσαν τὸ μουσταρδί χρῶμα, ποὺ εἶχε λανσάρει στὴ μόδα τῆς ἐποχῆς ἡ Μαρία Ἀнтуανέτα, χρῶμα ποὺ εἶχαν οἱ φασκιές τοῦ νεογέννητου διαδόχου (Δελφίνου).—143
60. Τὸ ἔργο του «Ἡ ἀθλιότης τῆς φιλοσοφίας. Ἀπάντηση στὴ Φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητος τοῦ Προυντόν» (βλ. Ἄπαντα, τόμ. 4, σελ. 33-182) ὁ Μάρξ τόγραψε στὰ Γαλλικά. Κυκλοφόρησε τὸ 1847 στὸ Παρίσι καὶ τίς Βρυξέλλες μὲ τὸν τίτλο «Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon». Ἀντικρούοντας τίς ἀπόψεις ποὺ ἐξέθεσε ὁ Προυντόν στὸ βιβλίο του «Système des contradictions...» (βλ. σημ. 56), ὁ Μάρξ ἀνέπτυξε τὰ βασικά γνωρίσματα τοῦ ἱστοικοῦ ὕλισμου ὡς πρωταρχικῆς βάσης γιὰ τὴν κριτικὴ τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.—147, 206, 476. 492
61. *Γένεση* — Ἐννοεῖ τὸ πρῶτο βιβλίο τοῦ Μωυσῆ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη.—147
62. David Ricardo, «Des principes de l'économie politique et de l'impôt». Traduit de l'anglais par F.-S. Constancio,... avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say, 2. Ed., T. 1-2, Paris 1835.—151
63. Στὴ σελίδα τοῦ Ἑνγκελς ὑπάρχει στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀκόλουθη προσθήκη : dans les sociétés fondées sur les échanges individuels (στὶς κοινωνίες ποὺ βασίζονται στὶς ἀτομικὲς ἀνταλλαγές).—151
64. Jean-Charles-Léonard Simonde de Sismondi, «Études sur l'économie politique», T. 1-2, Bruxelles 1837-1838.—152
65. Pierre le Pésant de Boisguillebert : «Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs où l'on découvre la fausse idée qui règne dans le monde à l'égard de ces trois articles». Στόν : Eugène Daire, «Économistes financiers du XVIIIe siècle, Paris 1848.—154
66. Thomas Hopkins, «Economical Enquiries relative to the Laws which regulate Rent, Profit, Wages, and the Value of Money», London 1822 ; William Thompson, «An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth most conducive to Human Happiness», London 1824 ; Tho-

mas Rowe Edmonds, «Practical Moral and Political Economy ; or, the Government, Religion, and Institutions, most Conductive to Individual Happiness and to National Power», London 1828.—156

67. Οί στοιχειοθετημένες άραιά λέξεις του κειμένου άφορούν τίς ύπογραμμίσεις των συγγραφέων άπ' τούς όποιους δίνει περικοπές ό Μάρξ. Οί στοιχειοθετημένες μέ πλάγια γράμματα λέξεις είναι ύπογραμμίσεις του ίδιου του Μάρξ.—156, 170
68. *Δεκάωρο* — είναι ό νόμος για τή μείωση τής εργάσιμης ήμέρας σέ δέκα ώρες για τά παιδιά και τίς γυναίκες. Τόν ψήφισε τό άγγλικό Κοινοβούλιο στίς 8 Ιουνίου 1847. Ώστόσο, πολλοί εργοστασιάρχες δέν τήρησαν αυτό τό νόμο.—163
69. *Equitable Labour-Exchange-Bazaars*. (Παζάρια για τή δίκαιη άνταλλαγή των προϊόντων εργασίας). — Δημιουργήθηκαν τό 1832 άπό τούς εργατικούς συνεταιρισμούς μέ τήν άποφασιστική συμμετοχή του Ρόμπερτ Όουεν σέ πολλές πόλεις τής Άγγλίας. Σ' αυτά τά παζάρια τά προϊόντα εργασίας άνταλλάσσονταν μέ ένα χαρτονόμισμα εργασίας που είχε ως μονάδα μιá εργάσιμη ώρα. Ή ούτοπική αυτή προσπάθεια νά οργανωθεί, κάτω άπό συνθήκες καπιταλισμού, μιá άνταλλαγή έμπορευμάτων χωρίς χρήμα, ήταν καταδικασμένη νά άποτύχει σύντομα. — Στίς άρχές του 1849 ό Προυντόν άνοιξε στό προάστειο St. Denis του Παρισιού τή λεγόμενη Λαϊκή Τράπεζα. Ή Τράπεζα αυτή λειτουργούσε σύμφωνα μέ τά πρότυπα συναλλαγών των άγγλικών Τραπεζών, ήθελε όμως, πέρα άπ' αυτό, νά δίνει και άτοκα δάνεια. Αυτή ή Τράπεζα Άνταλλαγής, όφειλε, σύμφωνα μέ τόν Προυντόν, νά συντελέσει στήν ύλοποίηση τής συνεργασίας προλεταριάτου και άστικής τάξης.—165, 472
70. Μεταξύ 1735 και 1825 έγιναν στήν Άγγλία πολλές σημαντικές άνακαλύψεις στό πεδίο του έκμηχανισμού των άργαλειών, που είχαν μεγάλη σημασία για τήν άνάπτυξη του καπιταλισμού. Τό 1735 ό John Wyatt έφεύρε τήν κλωστική μηχανή. Τό 1764 ό Hargreaves έφεύρε τήν Spinning-Jenny, που τελειοποιήθηκε στά 1769-1771 άπό τόν Richard Arkwright (Throstle). Τό 1779 μπήκε σέ έφαρμογή ή χειροκίνητη κλωστική μηχανή του Samuel Crompton και στά 1825 ή Self-acting mule ή self-actor (αυτόματα κλωστική μηχανή) του Richard Robert.—168
71. Léon Faucher, «Les coalitions condamnées par les ouvriers anglais». Στο «Journal des économistes», Paris 1845, T. 2.—168
72. Στά 1838 οί εργοστασιάρχες Cobden και Bright ίδρυσαν στό Μάντσε-

στερ ένα σύνδεσμο ελεύθερου εμπορίου, τον Anti-Corn-Law League (Σύνδεσμος ενάντια στους νόμους για τα σιτηρά). Οί λεγόμενοι νόμοι για τα σιτηρά, που άποσκοπούσαν στον περιορισμό ή και την απαγόρευση της εισαγωγής σιτηρών, είχαν ψηφιστεί για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα των μεγάλων γαιοκτημόνων. Ο Σύνδεσμος αγωνιζόταν να καταργήσει τους νόμους για τα σιτηρά, με στόχο να χτυπήσει το μεροκάματο των εργατών και να εξασθενήσει τα οικονομικά και πολιτικά στηρίγματα της αριστοκρατίας της υπαίθρου.—168

73. Οί νόμοι που ίσχυαν τότε στη Γαλλία — ο λεγόμενος νόμος Le Chapelier του 1791, που είχε ψηφιστεί από τη Συντακτική Συνέλευση κατά τη διάρκεια της γαλλικής αστικής επανάστασης και ο Ποινικός Κώδικας, Code pénal, (βλ. σημ. 45) του 1810, που καταρτίστηκε στην περίοδο της ναπολεόντειας αυτοκρατορίας, απαγόρευαν, υπό την απειλή ποινών, να οργανώνονται οί εργάτες σε ενώσεις και να κηρύσσουν απεργίες. Μόλις τό 1884 καταργήθηκε στη Γαλλία η απαγόρευση των συνδικαλιστικών ενώσεων.—170

74. *National Association of United Trades* (Εθνική Ένωση των Ένωμένων Συνδικάτων) — τρέντ-γιουνιονιστική οργάνωση, που ιδρύθηκε στην Άγγλία τό 1845. Η δραστηριότητά της περιοριζόταν στον οικονομικό αγώνα για καλύτερους όρους πούλησης της εργατικής δύναμης και για βελτίωση της εργοστασιακής νομοθεσίας. Η Ένωση διατηρήθηκε ως τίς αρχές της δεκαετίας του 1860, αλλά ήδη από τό 1851 είχε πάψει να παίζει κάποιο μεγάλο ρόλο μέσα στό συνδικαλιστικό κίνημα.—172

75. Έδω ό Μάρξ — σε διάκριση από τά κατοπινά γραφτά του — δέν κάνει σαφή διάκριση των έννοιών «εργαλεία παραγωγής» και «παραγωγικές δυνάμεις».—174

76. Ο Ένγκελς υπαινίσσεται έδω τον Φέρντιναντ Λασσάλ και ειδικότερα τη διάλεξη που έδωσε στό σωματείο των χειροτεχνών του Βερολίνου, στις 12 Άπριλίου 1862, με θέμα «Η ιδιαίτερη συνάρτηση της σημερινής ιστορικής περιόδου με την ιδέα της θέσης του εργάτη». Η διάλεξη αυτή εκδόθηκε επανειλημμένα σε φυλλάδιο, με τον τίτλο «Τό Πρόγραμμα των εργατών».—174

77. George Sand, «Jean Ziska. Épicode de la guerre des Hussites». Εισαγωγή, Βρυξέλλες 1843.—175

78. Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ένγκελς : «Κριτικές δημοσιευμένες στη "Neue

Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue»— Τεύχος IV, 'Απρίλιος 1850. III. «Le socialisme et l'impôt», par Émile de Girardin, Paris 1850.

Ἡ «Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου. Πολιτικο-οικονομική Ἐπιθεώρηση» ἦταν περιοδική ἔκδοση, πού ἰδρύθηκε ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἐνγκελς τό Δεκέμβριο τοῦ 1850. Ἦταν τό ὄργανο τῆς ἑνώσεως τῶν Κομμουνιστῶν καί ἀποτελοῦσε συνέχεια τῆς «Νέας Ἐφημερίδας τοῦ Ρήνου», πού ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ἐξέδιδαν στήν Κολωνία κατά τή διάρκεια τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848-49. Ἐκδόθηκαν συνολικά ἑξι τεύχη τοῦ περιοδικοῦ, ἀπ' τά ὁποῖα τό τελευταῖο ἦταν διπλό, ἀριθ. 5-6.—177

79. Πρόκειται γιά ἓνα ξέσπασμα ἀπό τίς στήλες τοῦ Τύπου τοῦ ἀστικοῦ ἀτομικισμοῦ τῶν νεοεγκελιανῶν τοῦ Βερολίνου Ἐντουαρντ Μέγιεν, Γιούλιους Φάουχερ, Λούντβιχ Μπούλ καί Μάξ Στίρνερ. Ὅλοι τους ἀνῆκαν στόν κύκλο τῶν «Ἐλευθεροφρόνων» (βλ. σημ. 15), πού στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1850 εἶχαν συσπειρωθεῖ γύρω ἀπό τή βερολινέζικη ἔφημερίδα «Abend-Post» («Ἀπογευματινός Ταχυδρόμος»), —τό πρῶτο δημοσιογραφικό ὄργανο πού διέθεταν οἱ γερμανοὶ θιασῶτες τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου. Ἐνδεικτικό γνώρισμα τῶν πολιτικῶν τους ἀντιλήψεων ἦταν ἡ ἀπόρριψη τοῦ γενικοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος καί τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, καλῶς καί ὁ ἄκρατος ἀτομικισμός καί ἡ ἐξύμνηση τῆς ἀναρχίας γιά νά πραγματοποιεῖ μιὰ «ἀνώτερη δημοκρατία» καί μιὰ «ἐλεύθερη ἑνωση τῶν ἀνθρώπων». Ἡ ἀντιδημοκρατική καί ἀντεπαναστατική κατεύθυνση αὐτῆς τῆς ὁμάδας φάνηκε καί στό γεγονός ὅτι τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1850 ἀφαίρεσαν τόν ὑπότιτλο «Δημοκρατική ἔφημερίδα» ἀπό τό γενικό τίτλο τοῦ ὀργάνου τους. Ἡ «Abend-Post» ἀρχισε συστηματικές ἐπιθέσεις ἐνάντια στοὺς «ἀνθρώπους τοῦ νόμου μέσα στίς τάξεις τῆς δημοκρατίας», ἐνάντια στό σοσιαλισμό καί κομμουνισμό, καθὼς καί ἐνάντια στήν «τρομοκρατία τῆς ἐπανάστασης». Οἱ ἀριστερίστικες αὐτές φράσεις βρῆκαν αἰσθητὴ ἀπήχηση σ' ἓνα μέρος μικροαστῶν γερμανῶν ἐμιγκρέδων.—177

80. Ὁ Ἐνγκελς ἐννοεῖ προφανῶς τόν Κάρλ Γκρύν καί τόν Ἄρνολντ Ρούγκε, πού μετέφρασαν στὰ Γερμανικά καί προπαγάνδιζαν ἀπό τόν Τύπο μερικές ἐργασίες τοῦ Πрунтόν.—177

81. Ὃταν ὅλοι σχεδόν οἱ βουλευτές τῆς Δεξιᾶς καί οἱ βουλευτές τῆς Πρωσίας, μέ διαταγή τοῦ βασιλιᾶ τους στίς 14 Μαΐου 1849, ὑπέβαλαν τήν παραίτησή τους, ἡ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Φρανκφούρτης, μετὰ τή συνεδρίασή της στίς 18 Μαΐου 1848 στή Φρανκφούρτη τοῦ Μάιν, ἀναγκάστηκε νά μεταφέρει τήν ἔδρα της στή Στουτγάρδη, ὅπου, στίς 6 Ἰουνίου 1849, μαζί μέ ἄλλα 100 μέλη περίπου, ἔκανε τήν πρώτη της συνε-

δρίαση καί εξέλεξε από τούς κόλπους της μιά πενταμελῆ ἀντιβασιλεία.

Οἱ βουλευτές τοῦ Κοινοβουλίου τῆς Στουτγάρδης Λούντβιχ Ζίμον καί Κάρλ Φόγκτ (ὁ Φόγκτ ἦταν ἕνας ἀπὸ τὰ πέντε μέλη τῆς Ἀντιβασιλείας) μέ ἄρθρα τους, πού δημοσιεύτηκαν τὸ 1850 στὴ «Deutsche Monatschrift» («Μηνιαία Γερμανικὴ Ἐπιθεώρηση»), ἐξυμνοῦσαν τὴν ἀναρχία καί προπαγάνδιζαν τὴν κατάργηση κάθε εἵδους κρατικῆς ἐξουσίας.—177

82. Τὸ βιβλίο τοῦ Μάξ Στίρνερ «Ὁ Μοναδικὸς καί ἡ Ἰδιοκτησία του» ἀποτελεσε ἀντικείμενο ἐξουθενωτικῆς κριτικῆς ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἑγκελς στὸ ἔργο τους «Ἡ Γερμανικὴ Ἰδεολογία» (βλ. σὲ τούτῃ τὴ Συλλογὴ, σελ. 23-128).—178

83. Christoph Martin Wieland : «Oberon».—178

84. Τὸ ἔργο τοῦ Προυντόν «Idée générale de la révolution au XIX siècle. Choix d'études sur la pratique révolutionnaire et industrielle», Paris 1851, πλάι στὸ οἰκονομικὸ πρόγραμμα, τίς ἀντιλήψεις του γιὰ τὸ κράτος, γιὰ τὸ νόμο, γιὰ τὴν ἀναρχία κτλ., περιέχει καί ἀπόψεις του, οἱ ὁποῖες εἶχαν διαφανεῖ σὲ παλιότερα ἔργα του, ἐδῶ ὅμως ἀναπτύσσονται διεξοδικά. Ὁ Προυντόν ἀποδίδει σὲ κάθε μορφή κράτους ἀντεπαναστατικὸ χαρακτήρα. Κατὰ τὴν ἀπόφασί του, ὁ χαρακτήρας αὐτὸς δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ταξικὴ οὐσία τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀπαλλοτρίωση κάποιας μυστηριώδους «συλλογικῆς δύναμης» (force collective). Τὸ βιβλίο αὐτό, παράλληλα μέ τὸ «Les confessions d'un révolutionnaire», Paris 1849, εἶναι τὸ πιὸ διαφωτιστικὸ γιὰ τίς ἀναρχικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Προυντόν.

Τὸ ἔργο του «Idée générale...» κατέχει σπουδαία θέση στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἑγκελς ἀπὸ τὰ μέσα ὥς τὸ τέλος τοῦ 1851. (Βλ. Μάρξ πρὸς Ἑγκελς, 31 Ἰουλίου 1851. Ἑγκελς πρὸς Μάρξ, 1 Αὐγούστου 1851. Μάρξ πρὸς Ἑγκελς, 8 Αὐγούστου 1851. Ἑγκελς πρὸς Μάρξ, 10 Αὐγούστου 1851. Ἑγκελς πρὸς Μάρξ, 11 Αὐγούστου 1851. Μάρξ πρὸς Ἑγκελς, 14 Αὐγούστου 1851. Ἑγκελς πρὸς Μάρξ, 21 Αὐγούστου 1851. Μάρξ πρὸς Ἑγκελς, 15 Ὀκτωβρίου 1851. Ἑγκελς πρὸς Μάρξ, 27 Ὀκτωβρίου 1851. Μάρξ πρὸς Ἑγκελς, 24 Νοεμβρίου 1851. Ἑγκελς πρὸς Μάρξ, 27 Νοεμβρίου 1851. (Κ. Μάρξ - Φ. Ἑγκελς Ἑκτὸς, τόμ. 27, σελ. 291-313, 356-362, 367-372). Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία αὐτὴ προκύπτει ὅτι ὁ Μάρξ ἀπέδιδε μεγάλη σημασία στὸ νὰ ξεκαθαριστοῦν οἱ λογαριασμοὶ μέ τὸ βιβλίο τοῦ Προυντόν, τὸ ὁποῖο τὸ θεωροῦσε ὡς πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ κομμουνισμοῦ. Γι' αὐτὸ προσπάθησε νὰ ξαναεκδόσῃ στὰ Γερμανικά τὸ βιβλίο του «Misère de la philosophie» («Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας»), πού πίστευε πὼς παραμένει

ἐπίκαιρο. Ἀλλά αὐτό δέν ἐγινε κατορθωτό. Παράλληλα ὁ Μάρξ σχεδίαζε νά προβεῖ σέ ἕνα ἀνοιχτό ξεκαθάρισμα λογαριασμῶν μέ τό νέο βιβλίο τοῦ Προυντόν καί γι' αὐτό θέλησε νά χρησιμοποιήσει καί τίς κριτικές παρατηρήσεις τοῦ Ἑνγκελς. Ὁ Ἑνγκελς ἔγραψε τίς γνώμες του, πού δέν ἔφθασαν ὡς ἐμᾶς, ἀλλά ἀρνήθηκε νά παρουσιαστεῖ σάν συνεπώνυμος συγγραφέας. Στίς 27 Νοεμβρίου 1851 ἔγραφε στό Μάρξ : «Ὅσον ἀφορᾷ τά σχόλιά μου πάνω στό βιβλίο τοῦ Προυντόν, εἶναι ἐπουσιώδη γιά νά τά λάβει κανεῖς τόσο πολὺ ὑπόψη του. Θά συνέβαινε πάλι τό ἴδιο πού συνέβηκε μέ τήν «Κριτική κριτική» (ἐννοεῖ τό ἔργο «Ἡ Ἀγία Οἰκογένεια», *σημ. μετ.*), ὅπου ἐγώ ἔγραψα μόνο μερικά τυπογραφικά φύλλα, μιά καί γινόταν λόγος γιά μιά μπροσούρα, καί Σύ ἔγραψες ἕνα ὁλόκληρο βιβλίο 20 τυπογραφικῶν» (Κ. Μάρξ - Φ. Ἑνγκελς Ἀπαντα, τόμ. 27, σελ. 375). Ἀλλά τό πόσο ἐμπεριστατωμένα εἶχε ἀσχοληθεῖ ὁ Ἑνγκελς μέ τό βιβλίο τοῦ Προυντόν φαίνεται ἀπό τή συνοπτική πραγματεία του πάνω στό βιβλίο αὐτό. Ὁ Μάρξ, σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Γιόζεφ Βάιντεμαγιερ, ἐξαγγέλει σειρά ἄρθρων μέ τό γενικό τίτλο «Νεότερες ἀποκαλύψεις τοῦ σοσιαλισμοῦ ἢ «*Idée générale de la Revolution au XIX siècle*» par P.-J. Proudhon. Κριτική τοῦ Κ.Μ.» (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ἑνγκελς Ἀπαντα, τόμ. 27, σελ. 595). Ὡστόσο, τό σχέδιο αὐτό, πού εἶχε ἤδη ἀναγγελεῖ δημόσια, δέ μπόρεσε νά πραγματοποιηθεῖ, διότι τό περιοδικό «Ἡ ἐπανάσταση», περιοδικό πού ἐξέδιδε ὁ Βάιντεμαγιερ στή Νέα Ὑόρκη, εἶχε ἀναγκαστεῖ νά διακόψει τήν ἐκδόσή του.—182, 191, 192, 197, 201, 509

85. *Montagne* — Εἶναι ἡ ὀνομασία πού πήρε στά 1848-1851 μιά πολιτική ὁμάδα μικροαστῶν δημοκρατῶν καί ρεπουβλικάνων ὑπὸ τόν Ledru-Rollin. Ὁργανό της ἦταν ἡ παρισινὴ ἡμερήσια ἐφημερίδα «*La Réforme*».—182
86. Μέ παράκληση τοῦ Μάρξ ὁ Ἑνγκελς ἔγραψε γι' αὐτόν ἕνα κριτικό σχόλιο πάνω στό ἔργο τοῦ Προυντόν, πού τοῦ τό ἔστειλε στά τέλη Ὀκτωβρίου 1851.—197
87. R. Price, «*An Appeal to the Public, on the Subject of the National Debt*», London, 1772. (Ρ. Πράις. «Ἐκκλήση πρὸς τήν κοινὴ γνώμη γιά τό θέμα τοῦ ἐθνικοῦ χρέους». Λονδίνο, 1772).—198
88. «*Neue Preussische Zeitung*» («*Νέα Ἐφημερίδα τῆς Πρωσίας*») — ἡμερήσια ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στό Βερολίνο ἀπὸ τόν Ἰούνιο τοῦ 1848 ὡς ὄργανο τῆς ἀντεπαναστατικῆς παλατιανῆς καμαρίλας καί τῶν πρῶσων μεγαλοτσιφλικάδων. Γνωστή καί σάν «*Kreuz - Zeitung*» («Ἐφημερίδα τοῦ Σταυροῦ»).—202

89. *Ίστορική Σχολή* — αντιδραστική τάση στην επιστήμη της ιστορίας και του Δικαίου, που εμφανίστηκε στα τέλη του 18ου αιώνα στη Γερμανία.—202
90. Έννοει πιθανώς τη σειρά άρθρων του Μάρξ «Οί ταξικοί αγώνες στη Γαλλία 1848-1850» (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, *Άπαντα*, τόμ. 7, σελ. 9-107), που δημοσιεύτηκε στη «Νέα Έφημερίδα του Ρήνου. Πολιτικο-οικονομική Έπιθεώρηση» (βλ. σημ. 78), τεύχη 1, 2, 3, 5 και 6, Ίανουάριος - Μάρτιος και Μάιος - Οκτώβριος 1850.—202
91. Έννοει τό έργο του Κ. Μάρξ «Ή άθλιότητα της φιλοσοφίας» (βλ. σημ. 60).—202
92. Ο Μάρξ έγραψε αυτό τό άρθρο μέ άφορμή τό θάνατο του Προυντόν, ύστερα από παράκληση του Γιόχαν Μπαπτίστ φόν Σβάιτσερ, άρχισυντάκτη του «Social-Demokrat». Ή σύνταξη της έφημερίδας δημοσίευσε την έπιστολή μέ την έξής σημείωση : «Θεωρήσαμε ως πιό ένδε-δειγμένο νά δώσουμε αναλλοίωτη την έπιστολή».
- «Social-Demokrat»* — Όργανο της λασσαλικής Γενικής Γερμανικής Ένωσης Έργατών, που εκδιδόταν από τό Δεκέμβριο του 1864 ως τό 1871. Στην περίοδο 1864-1865 είχε διευθυντή τον Σβάιτσερ.—203
93. *«Langue universelle»* («Ήαγκόσμια γλώσσα») — Πρόκειται για την έργασία του Προυντόν «Éssai de grammaire générale» («Δοκίμιο γενικής Γραμματικής»), που έντάχθηκε στο βιβλίο : Nicolas-Sylvestre Bergier, *«Les éléments primitifs des langues»*. Besançon, 1837.—203
94. Ή πρώτη πραγματεία του Προυντόν πάνω στην ιδιοκτησία »Qu'est-ce que la propriété? Ou recherches sur la principe du droit et du gouvernement» εκδόθηκε στο Παρίσι τό 1840. Ο Μάρξ και ό Ένγκελς είχαν ήδη από τό 1842 εκφραστεί θετικά για την πραγματεία αυτή. Ο Προυντόν δημοσίευσε δύο ακόμα πραγματείες πάνω στην ιδιοκτησία : «Lettre à A. Blanqui», Paris 1841 και «Avertissement aux propriétaires, ou lettre à M. Victor Considerant, redacteur de «la Phalange», sur me défense de la propriété», Paris 1842, που δέν βρήκαν την ίδια ανταπόκριση όπως τό πρώτο βιβλίο του.—203
95. Πρόκειται για την έργασία του T.R. Malthus, «An essay on the principle of population, as it affects the future improvement of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers». London, 1798 (T.P. Μάλθους, «Ή έμπειρία απ' τό νόμο του πληθυσμού και ή επίδρασή της στην μέλλουσα τελειοποίηση της κοι-

- νωνίας. Μέ παρατηρήσεις για τις απόψεις του κ. Γκόντουϊν, του κ. Κοντορσέ και άλλων συγγραφέων». Λονδίνο, 1798.—204
96. Jean-Pierre Brissot de Warville, «Recherches philosophiques sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société». Στη «Bibliothèque philosophique du législateur, du politique, du jurisconsulte...», T. 4, Berlin-Paris-Lyon 1782.—205
97. Κ. Μάρξ: «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας», ᾠπαντα, τόμ. 4, σελ. 139.—207
98. Τίς λέξεις πού βρίσκονται μέσα σέ παρένθεση ὁ Μάρξ τίς πρόσθεσε σέ τοῦτο τό ἄρθρο-ἐπιστολή.—207
99. Κ. Μάρξ: «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας», ᾠπαντα, τόμ. 4, σελ. 143-144.—208
100. Ὁ Ἐτιέν Καμπέ, οὐτοπικός κομμουνιστής, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν οὐτοπιστικό χαρακτήρα τῶν ἀντιλήψεών του, ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στὴν πολιτική ἀφύπνιση τοῦ γαλλικοῦ προλεταριάτου στὶς δεκαετίες τοῦ '30 καὶ '40 τοῦ 19ου αἰῶνα. Μέ τίς ἐφημερίδες του «La Populaire» καὶ «Le Populaire de 1841», συνδύαζε τὴν προπαγάνδα τοῦ οὐτοπικοῦ κομμουνισμοῦ του μὲ τὴν κριτική τοῦ καθεστώτος τῆς ἰουλιανῆς μοναρχίας, συμβάλλοντας ἔτσι στὴ διάδοση δημοκρατικῶν ἰδεῶν. Στά βιβλία του, στὶς προκηρύξεις κ.ἄ. ὁ Καμπέ ἔκανε ὀξύτατη κριτική στὴν καπιταλιστική κοινωνία.—209
101. Charles Dunoyer, «De la liberté du travail ou simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s'exercent avec le plus de puissance», T. 1-3, Paris, 1845.—209
102. Μιλώντας στὴ συνεδρίαση τῆς Γαλλικῆς Ἐθνοσυνέλευσης, στὶς 31 Ἰουλίου 1848, ὁ Προυντόν, ἀφοῦ ἔκανε μερικές προτάσεις μικροαστικο-ουτοπικοῦ χαρακτήρα, καταδίκασε τίς πράξεις βίας καὶ ἀθαιρεσίας ἐναντίον αὐτῶν πού μετεῖχαν στὴν προλεταριακή ἐξέγερση τοῦ Παρισιοῦ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1848.—209
103. Adolphe Thiers, «De la propriété», Paris 1848.—209
104. «Gratuité du credit. Discussion entre M.Fr. Bastiat et M. Proudhon» Paris, 1850.—210

105. Έννοεῖ τό βιβλίο τοῦ Πιέρ Ζοζέφ Προυντόν »Théorie de l'impôt, question mise au concours par le conseil d'état du canton de Vaud en 1860», Paris 1861.—210
106. Στό βιβλίο του «La révolution sociale démontrée par le coup d'état du 2 decembre», Paris 1852 ὁ Προυντόν θεωροῦσε τόν Ναπολέοντα τόν Γ' ὡς ἄνθρωπο τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης, ὡς κληρονόμο τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848, ὡς ἐπαναστάτη δικτάτορα. Ἀργότερα, ἐγκατέλειψε αὐτή τήν ἄποψή του.—211
107. Pierr-Joseph Proudhon, «Si les traités de 1815 ont cessé d'exister? Actes du futur congrès», Paris 1863. Στό ἔργο του αὐτό ὁ Προυντόν ἀντιτάσσεται σφόδρα στήν ἀναθεώρηση τῶν ἀποφάσεων τοῦ συνεδρίου τῆς Βιέννης γιά τήν Πολωνία καί στήν ὑποστήριξη τοῦ πολωνικοῦ ἐθνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος ἀπό μέρος τῆς εὐρωπαϊκῆς δημοκρατίας. Μέ τόν τρόπο αὐτό δικαιολογοῦσε ταυτόχρονα τήν καταπιεστική πολιτική τοῦ ρωσικοῦ τσαρισμοῦ.—211
108. Simon-Nicolas-Henri Linguet, «Théorie des loix civiles, ou principes fondamentaux de la société», T. 1-2, Londres 1767.—211
109. Πρόκειται γιά μιά ἀπόφαση πού ἐκμαίευσαν ἀπό τό Γενικό Συμβούλιο, ἐκμεταλλεζόμενοι τήν ἀπουσία τοῦ Μάρξ καί ἄλλων, μερικοί ἄγγλοι ἀντιπρόσωποι, ἀπόφαση πού ἀναιροῦσε τήν ἀπάντηση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου σ' ἓνα συκοφαντικό ἄρθρο τοῦ Vésinier (γάλλου δημοσιολόγου, ἀντιβοναπαρτικοῦ, πού διαγράφηκε ἀπό τή Διεθνή), ὁ ὁποῖος ἰσχυρίστηκε στήν «Écho de Verviers», ὅτι δῆθεν ὁ ἰταλός πολιτικός Ματσίνι ἦταν ὁ συντάκτης τῶν ἰδρυτικῶν κειμένων τῆς Διεθνούς. Στίς 13 Μαρτίου 1866 ὁ Μάρξ καί οἱ ὁπαδοί του πέτυχαν νά ἀκυρωθεῖ ἡ ἀπόφαση ἐκείνη.—213
110. «The Times» — μεγάλη ἡμερήσια ἀγγλική συντηρητική ἐφημερίδα, πού ἰδρύθηκε στά 1785 καί ἀπό τό 1788 ἐκδίδεται μ' αὐτόν τόν τίτλο.—213, 236, 264
111. «Militär-Zeitung» («Στρατιωτική Ἐφημερίδα») — ἐννοεῖ τήν «Allgemeine Militär-Zeitung» («Γενική Στρατιωτική Ἐφημερίδα»), ὄργανο τοῦ Συνδέσμου γερμανῶν ἀξιωματικῶν καί στρατιωτικῶν ὑπαλλήλων, πού ἐκδιδόταν στό Ντάρμσταντ ἀπό τό 1826 ὡς τό 1902. Στή δεκαετία τοῦ 1860-1870 ἡ ἐφημερίδα αὐτή εἶχε δημοσιεύσει μερικά ἄρθρα τοῦ Ἐνγκελς.—213
112. Μεταξύ 19 Ἰουνίου καί 5 Ἰουλίου 1866, ὁ Ἐνγκελς ἔγραψε τή σειρά

των άρθρων του με τό γενικό τίτλο «Παρατηρήσεις γιά τόν πόλεμο στή Γερμανία» (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, "Απαντα, τόμ. 16, σελ. 167-189).—213

113. Οί συζητήσεις γιά τόν πρωσο-αύστριακό πόλεμο τοῦ 1866 ἔγιναν στό Κεντρικό Συμβούλιο στίς 19 καί 26 Ἰουνίου, καθώς καί στίς 17 Ἰουλίου 1866. Στή συνεδρίαση τῆς 26ης Ἰουνίου προτάθηκαν τρία προσχέδια ἀποφάσεων : τό πρῶτο ἦταν τῶν Konstantin Bobezynski καί Τζέημς Κάρτερ, τό δεύτερο τῶν Οὐίλιαμ Κρέμερ καί Ralph Dutton καί τό τρίτο τοῦ Πέτερ Φόξ. Στή συνεδρίαση τοῦ Συμβουλίου τῆς 17ης Ἰουλίου, ὁ Μάρξ, πρίν ἀπό τήν ψηφοφορία, ἔκανε κριτική σ' αὐτά τά προσχέδια ἀποφάσεων. Μετά ἀπ' αὐτό, τά δυό ἀποσύρθηκαν. Τό προσχέδιο πού πρότειναν οἱ Κρέμερ/Dutton καταδίκαιε ἀπό ἄποψη ἀρχῶν τούς κατακτητικούς πολέμους, ἀλλά δέν διατύπωνε ξεκάθαρα τό καθήκον τοῦ προλεταριάτου νά ὀργανωθεῖ στόν ἀγῶνα γιά τήν πολιτική καί κοινωνική του ἀπελευθέρωση. Τό προσχέδιο ἀπόφασης τοῦ Φόξ εἶχε τίς ἴδιες ἐλλείψεις καί, ἐκτός αὐτοῦ, δέν ἔλεγε τίποτα γιά τή στάση τοῦ προλεταριάτου στόν πόλεμο. Ἐπιφέροντας μερικές βελτιώσεις, τό Κεντρικό Συμβούλιο ψήφισε ὁμόφωνα τό προτεινόμενο ἀπό τούς Bobezynski/Κάρτερ προσχέδιο ἀπόφασης, πού τό κείμενό της ἔχει ὡς ἑξῆς : «Τό Κεντρικό Συμβούλιο τῆς Διεθνούς Ἐνώσης Ἑργατῶν θεωρεῖ ὅτι ἡ σύρραξη πού ξέσπασε στήν ἡπειρο ἀποτελεῖ σύρραξη μεταξὺ κυβερνήσεων καί συμβουλευεῖ τούς ἐργάτες νά μείνουν οὐδέτεροι καί νά συσπειρωθοῦν, ὥστε ἀπό τήν ἐνότητά τους αὐτή νά ἀντλήσουν τίς ἀπαραίτητες δυνάμεις γιά τήν πολιτική καί κοινωνική τους ἀπελευθέρωση».—214

114. Μουτουαλισμός (*Mutualisme*) εἶναι τό ὄνομα πού ἔδωσε ὁ Προυντόν στό ρεφορμιστικό του Πρόγραμμα. Μὲ διάφορες παραλλαγές, ὁ Προυντόν ἀναφέρεται σ' αὐτό τό πρόγραμμα σέ ὅλες του τίς ἐργασίες. Συστηματική ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ προγράμματος ἔκανε στή διατριβή του «De la capacité politique des classes ouvrières» («Περί τῆς πολιτικῆς δεξιότητος τῶν ἐργαζομένων τάξεων»), πού τήν ἔγραψε τό 1864 καί δημοσιεύθηκε τό 1868 στό Παρίσι, μετά τό θάνατό του. Τό πρόγραμμα τοῦ Προυντόν πρόβλεπε «τήν ἐκ βάθρων ἀνατροπή τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος» καί τήν ἐγκαθίδρυση τῆς «μουτουαλιστικῆς κοινωνίας». Θεμελιώδης ἰδέα τοῦ προγράμματός του ἦταν ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς Mutualité, δηλ. τῆς ἀμοιβαιότητος σέ ὅλες τίς οἰκονομικές καί κοινωνικές σχέσεις. Ὁ Προυντόν, πού δέν ἀναγνώριζε κανενός εἶδους συγκεντρωτισμό στή μέλλουσα κοινωνία καί ἐξιδανίκευε τόν αὐθόρμητο χαρακτήρα τῆς ἀπλῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, νόμιζε ὅτι οἱ κοινωνικές σχέσεις μποροῦν νά ρυθμιστοῦν ἀπλῶς καί μόνο σύμφωνα μέ τήν ἀρχή τῆς ἐθελούσιας ἀμοιβαιότητος (Mutualité). Κατά τόν Προυντόν θεσμοί

του μπουτουαλισμού είναι : ή άμοιβαία ασφάλιση, ή άμοιβαία πίστη, ή άμοιβαία βοήθεια, ή άμοιβαία εκπαίδευση καθώς και οι άμοιβαίες έγ-
 γυήσεις στο πεδίο της κατανάλωσης, της ανταλλαγής, της εργασίας, της ποιότητας και της σωστής τιμής των εμπορευμάτων. Τόν όρο Mutualité, Mutualisme, ο Προυντόν τόν δανείστηκε από την ιστορία της γαλλικής Ένωσης των Έργατών : οι μπουτουαλιστικές Ένώσεις των εργατών και χειροτεχνών ύπηρξαν στη δεκαετία του '30 του 19ου αιώνα μιá καθιερωμένη μορφή αυτόσυντήρησης των εργαζομένων κατά του κεφαλαίου. Κατά την έρμηνεία του Προυντόν, ο μπουτουαλισμός, μεταφερόμενος στη σφαίρα της πολιτικής, παίρνει τη μορφή του φεντεραλισμού. Οι όπαδοί του Προυντόν στο γαλλικό εργατικό κίνημα αυτοαποκαλούνταν στη δεκαετία του 1860-1870 μπουτουαλιστές. Όσο ά-
 νηκαν στην Α' Διεθνή, ως άριστεροί προουντονικοί, τό καταστατικό της του 1871 άπαγόρευε σ' αυτούς, καθώς και σ' όλα τά άλλα τμήματά της, νά παίρνουν τέτοιες όνομασίες αίρέσεων (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, "Απαντα, τόμ 17, σελ. 447).—214, 235, 278.

115. *Τό Συνέδριο της Γενεύης*, τό πρώτο συνέδριο της ΔΕΕ, πραγματοποιήθηκε στις 3-8 Σεπτεμβρίου 1866. Στο συνέδριο συμμετείχαν 60 αντι-
 πρόσωποι από την Άγγλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία και την Έλβετία. Οι σπουδαιότερες αποφάσεις του συνεδρίου βασίζονταν στις «όδηγίες προς τούς αντιπροσώπους του προσωρινού Κεντρικού Συμβουλίου πάνω σέ έπιμέρους ζητήματα», πού είχαν συντάξει οι Μάρξ και Ένγκελς, (βλ. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, "Απαντα, τόμ. 16, σελ. 190-199), και πού ή ανάγνωσή τους έγινε ως επίσημη έκθεση του Κεντρικού Συμβουλίου. Στις οδηγίες εκείνες, ο Μάρξ έδινε έναν καθαρό προσανατολισμό για τόν οικονομικό ταξικό άγώνα και υπογράμμιζε την ανάγκη νά συνδεθεί αυτός ο άγώνας μέ τόν πολιτικό άγώνα. Οι προουντονικοί σέ όλα τά θέματα της ήμερήσιας διάταξης αντιπαρέθεσαν ένα δικό τους πρόγραμμα, διατυπωμένο σέ ιδιαίτερο μνημόνιο. Όστόσο, έξι από τά έννιά σημεία των «Όδηγιών», πού είχε συντάξει ο Μάρξ, ψηφίστηκαν ως αποφάσεις του Συνεδρίου : Για τή διεθνή συνένωση των προσπαθειών στον άγώνα μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου μέ τή βοήθεια της Διεθνούς. Για τόν περιορισμό της εργάσιμης ήμέρας. Για την εργασία των έφηβων και των παιδιών. Για τή δουλειά στους συνεταιρισμούς, τις συνδικαλιστικές ενώσεις, σήμερα και στο μέλλον. Για τούς στρατούς. Τό Συνέδριο της Γενεύης ένέκρινε τό Καταστατικό, πού είχε έπεξεργασθεί ο Μάρξ, ψήφισε έναν οργανωτικό κανονισμό και εξέλεξε τό Γενικό Συμβούλιο (ως τότε Κεντρικό Συμβούλιο) μέ την ίδια σύνθεση. Τό Συνέδριο της Γενεύης αποτέλεσε την κατακλείδα της περιόδου συγκρότησης της Διεθνούς Ένωσης Έργατών ως μαζικής όργάνωσης του προλεταριάτου.—216

116. Τό *Συνέδριο τῶν ἐργατῶν τῆς Βαλτιμόρης*, 20-25 Αὐγούστου 1866, στό ὁποῖο μετεῖχαν ἀντιπρόσωποι 59 Συνδικαλιστικῶν Ἑνώσεων (Trade-Unions) καί πολλῶν ἄλλων ὀργανώσεων, πού ἀγωνίζονταν γιά τό ὄρωρο, συζήτησε μεταξύ ἄλλων καί τά ἀκόλουθα θέματα : τή διά νόμου καθιέρωση τοῦ ὄρωρου καί τή συνένωση ὅλων τῶν ἐργατῶν στά συνδικάτα. Τό συνέδριο ἀποφάσισε τήν ἱδρυση τῆς Ἑθνικῆς Ἑργατικῆς Ἐνώσεως (National Labor Union).—217
117. Πρόκειται γιά τό κίνημα γιά τήν ἐκλογική μεταρρύθμιση στήν Ἀγγλία, πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τή μεταρρύθμιση τοῦ 1867.—217
118. Φράση ἀπό τήν «Αἰνειάδα» τοῦ Βιργιλίου, βιβλ. II.—218
119. Ὁ Ἑνγκελς ἀντικρούει προπαντός τήν ἀποψη τοῦ Πрунτόν ὅτι ἐνα σπίτι, μιά καί χτίστηκε κάποτε, δημιουργεῖ στό διηνεκές τίτλο δικαίωματος γιά ὀρισμένη ἐτήσια πληρωμή καί κάνει κριτική στό ὅτι ὁ Πрунτόν δέν λέει τίποτα γιά τίς αἰτίες αὐτοῦ τοῦ γεγονότος.
Ἡ ἐργασία τοῦ Ἑνγκελς «Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας» ἀποτελεῖται ἀπό τρία μέρη. Καί τά τρία αὐτά μέρη γράφτηκαν ὑπό μορφή πολεμικῆς ἐναντίον τῶν ἀστικῶν καί μικροαστικῶν σχεδίων ἐπίλυσης τοῦ ζητήματος τῆς κατοικίας. Ὁ Ἑνγκελς ἀποκαλύπτει τήν οὐσία τοῦ μικροαστικοῦ ρεφορμισμού καί ἀποδείχνει ὅτι τό ζήτημα τῆς κατοικίας ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος καί μπορεῖ νά λυθεῖ ὀλοκληρωτικά μόνο μέ τήν κατάργηση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς. Ξεσκεπάζει ταυτόχρονα τόν ἀντιδραστικό ταξικό χαρακτήρα τοῦ πρῶσο-γερμανικοῦ κράτους καί διασαφηνίζει τίς οἰκονομικές θεωρίες πού ἀνέπτυξε ὁ Μάρξ.
Τό πρῶτο μέρος, μέ τόν τίτλο «Πῶς ὁ Πрунτόν λύνει τό ζήτημα τῆς κατοικίας», ἀποτελοῦσε ἄμεση ἀπάντηση σέ σειρά ἀνυπόγραφων ἄρθρων, πού εἶχαν δημοσιευθεῖ στό «Volksstaat» (βλ. σημ. 124) μέ τόν τίτλο «Τό ζήτημα τῆς κατοικίας». Τά ἄρθρα ἦταν ἀνατυπωμένα ἀπό τήν αὐστριακή ἐργατική ἐφημερίδα «Volkswille». Ἀργότερα ἐγινε γνωστό ὅτι συντάκτης αὐτῶν τῶν ἄρθρων ἦταν ὁ прουντονικός Δρ. τῆς ἱατρικῆς Α. Μύλμπεργκερ ἀπό τή Βυρτεμβέργη. Γύρω στίς 22 Μαΐου 1872, ὁ Ἑνγκελς εἶχε γράψει τό πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας, μέ τόν τίτλο «Πῶς ὁ Πрунτόν λύνει τό ζήτημα τῆς κατοικίας», πού δημοσιεύτηκε στό «Volkstaat» στά τέλη Ἰουνίου ἄρχές Ἰουλίου 1872. Τό δεύτερο μέρος, μέ τόν τίτλο «Πῶς ἡ ἀστική τάξη λύνει τό ζήτημα τῆς κατοικίας», δημοσιεύτηκε τήν πρωτοχρονιά τοῦ 1873, ἐνῶ τό τρίτο μέρος γράφτηκε ὡς ἀνταπάντηση στόν Μύλμπεργκερ. Δημοσιεύτηκε τό Φεβρουάριο τοῦ 1873 στό «Volkstaat», μέ τόν τίτλο «Συμπληρωματικές παρατηρήσεις γιά τόν Πрунτόν καί τό ζήτημα τῆς κατοικίας».

Μετά τή δημοσίευσή τους στό *Volksstaat*», τά τρία μέρη τῆς ἐργασίας τοῦ Ἑνγκελς ἐκδόθηκαν σέ ξεχωριστά τεῦχη ἀπό τίς ἐκδόσεις τοῦ «*Volksstaat*» στή Λειψία. Ἡ ἐργασία ἐκδόθηκε τό 1887 σέ δεύτερη θεωρημένη ἐκδοση, μέ τόν τίτλο «Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας», ἀπό τίς ἐκδόσεις Hottingen τῆς Ζυρίχης. Στή δεύτερη αὐτή ἐκδοση ὑπάρχουν μερικές ἀλλαγές καί προσθήκες τοῦ Ἑνγκελς.—218, 490

120. Κάρλ Μάρξ : «Τό Κεφάλαιο», τόμος πρῶτος. (Κ. Μάρξ - Φ. Ἑνγκελς, Ἄπαντα, τόμ. 23, σελ. 99-100.)—218

121. Φρίντριχ Ἑνγκελς : «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργαζομένης τάξης στήν Ἀγγλία, ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων καί αὐθεντικῶν πηγῶν», Λειψία 1845, Κ. Μάρξ - Φ. Ἑνγκελς, Ἄπαντα, τόμ. 2, σελ. 225-506.—220

122. *Ἐξέγερση τοῦ Ἰούνη* — Ἡ ἐξέγερση τῶν ἐργατῶν τοῦ Παρισιοῦ στίς 24-26 Ἰουνίου 1848, πού καταπνίγηκε στό αἷμα ἀπό τόν ὑπουργό τῶν Στρατιωτικῶν Καβαινιάκ.

Παρισινή Κομμούνια (18 Μαρτίου - 28 Μαΐου 1871). Ἦταν ἡ πρώτη ἀπόπειρα τοῦ προλεταριάτου νά ἐγκαθιδρύσει τήν πολιτική κυριαρχία τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἡ Παρισινή Κομμούνια θέσπισε σπουδαία πολιτικά μέτρα μέ τή συντριβή τοῦ παλαιοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, τήν καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τῆς αἰρετότητας ὅλων τῶν κρατικῶν λειτουργῶν, τήν κατάργηση τῆς διάκρισης τῆς νομοθετικῆς καί ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καί τήν ἀντικατάσταση τοῦ μόνιμου στρατοῦ ἀπ' τόν ἐξοπλισμένο λαό. Αἰτίες γιά τήν ἀποτυχία τῆς Κομμούνιας τοῦ Παρισιοῦ ἦσαν ὅτι ἔλλειψε μιά ξεκάθαρη, ἐπιστημονικά θεμελιωμένη σύλληψη τοῦ ἀγῶνα καί ἓνα ἡγετικό ἐπαναστατικό κόμμα τοῦ προλεταριάτου καθώς καί τό ὅτι ἦταν συντριπτική ἡ ὑπεροχή τῶν ἀντεπαναστατῶν. Μετά τήν ἄγρια καταστολή τῆς Κομμούνιας, ἀπόκτησε τεράστια σημασία ἡ ἀξιοποίηση τῶν διδαγμάτων τῆς ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἑνγκελς. Ἡ ἀνάλυσή τους ἐπιβεβαίωσε τήν ἀντίληψη γιά τήν ἀναγκαιότητα συντριβῆς τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἀστικῆς τάξης, πλάτυνε καί συγκεκριμενοποίησε τίς ἀντιλήψεις γιά τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, γιά τήν πολιτική τῶν συμμαχικῶν καί τή διδασκαλία γιά τό κόμμα. (βλ. σημ. 128).—221, 227, 265, 280, 284, 298, 487, 490

123. *Φαραωνικές χύτρες* — Ὁ βιβλικός μῦθος γιά τή φυγή τῶν Ἰουδαίων ἀπό τήν αἰγυπτιακή αἰχμαλωσία ἀναφέρει ὅτι ὅσοι λιγοψυχοῦσαν ἀπό τίς ταλαιπωρίες τῆς φυγῆς καί τῆς πείνας, «νοσταλγοῦσαν τίς φαραωνικές χύτρες», δηλαδή ἔφερναν στή μνήμη τους τίς θλιβερές μέρες τῆς αἰχμαλωσίας, ὅπου ὅμως εἶχαν τουλάχιστον τό στομάχι γεμάτο.—221

124. «*Der Volksstaat*» («Τό Λαϊκό Κράτος») — κεντρικό ὄργανο τοῦ Σο-

σιαλδημοκρατικού Ἑργατικοῦ Κόμματος (Αἰζεναχικοί). Ἐκδιδότην στή Λειψία ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1869 ὡς τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1876, στήν ἀρχὴν δισεβδομαδιαία καὶ ἀπὸ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1873 τρισεβδομαδιαία. Ἀπηχοῦσε τίς ἀπόψεις τῆς ἐπαναστατικῆς κατεύθυνσης μέσα στὸ γερμανικὸ ἐργατικὸ κίνημα. Τῇ γενικῇ διεύθυνση τῆς ἡμερίδας εἶχε ὁ Βίλελμ Λίμπκνεχτ. Μεγάλῃ ἐπιρροῇ στὸ χαρακτῆρα τῆς ἡμερίδας ἀσκοῦσε ὁ Αὐγουστος Μπέμπελ, ὁ ὅποιος ἦταν διευθυντὴς τοῦ Ἐκδοτικοῦ «Volksstaat». Ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ της ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς ἦσαν συνεργάται τῆς ἡμερίδας.—225, 286, 327

125. Τὸ σύνθημα τοῦ Μπακούνιν «κοινωνικὴ ἐκκαθάριση» διαδόθηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1869 ἀπὸ μιὰ σειρά συνεργασίης πού δημοσιεύτηκαν στήν «L'Égalité» (βλ. σημ. 186). Σὲ μιὰ συνεργασία του, σὲ πολλὰς συνέχειες, μὲ τίτλο «Πολιτικὴ καὶ Διεθνὴς», ὁ Μπακούνιν, προφασιζόμενος ὅτι ἔκανε μιὰ «πιστὴ ἐκλαΐκευση» τῶν ἀρχῶν τῆς Διεθνoῦς Ἐνωσης Ἑργατῶν, διακήρυσσε ὅτι ἡ «κοινωνικὴ ἐκκαθάριση» εἶναι «ἡ μεγαλύτερη πράξις δικαιοσύνης, ἡ ἀναγκαία ἀφετηρία καὶ ἀπαραίτητη βάση» γιὰ τὴν πραγματοποιήσιον «μιας ἐξισωτικῆς καὶ ἐθνικῆς ὀργάνωσης» («L'Égalité», 21 Αὐγούστου 1869). Στὴν ἴδια συνεργασία, ὁ Μπακούνιν στιγμάτιζε κάθε πολιτικὸ κίνημα, πού δὲν ἔχει «ἄμεσο καὶ κατευθεῖαν στόχον» τὴν κήρυξιν τῆς κοινωνικῆς ἐκκαθάρισης», ὡς κίνημα τῆς ἀστικῆς τάξεως («L'Égalité», 28 Αὐγούστου 1869).—226, 232, 282
126. «*Internationale et révolution. A propos du congrès de la Haye par des réfugiés de la Commune, ex-membres du Conseil Général de l'Internationale*», Λονδres 1872.—227
127. Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἐνγκελς : «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος», Λονδίνο 1848. Ἄπαντα, τόμ. 4, σελ. 459-493.—227, 487
128. Κάρλ Μάρξ : «Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία. Διακήρυξις τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Διεθνoῦς Ἐνωσης Ἑργατῶν». Ἄπαντα, τόμ. 17, σελ. 313-365. Τὸ Γενικὸ Συμβούλιον, στὴ συνεδριάσιόν του στίς 18 Ἀπριλίου 1871, εἶχε ἀναθέσει στὸν Μάρξ νὰ συντάξῃ μιὰ διακήρυξιν πρὸς ὅλα τὰ μέλη τῆς ΔΕΕ γιὰ «τὴ γενικὴ τάσιν τοῦ ἀγῶνα» στή Γαλλία. Τὸ τελικὸ κείμενον τῆς διακήρυξης, «Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία», ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸ Γενικὸ Συμβούλιον στίς 30 Μαΐου 1871. Γύρω στίς 13 Ἰουνίου 1871 ἡ διακήρυξις δημοσιεύθηκε στὰ Ἀγγλικά. «Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία» εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἔργα τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ. Σ' αὐτὸ τὸ ἔργο ὁ Μάρξ, στηριζόμενος στήν πείρα τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ (βλέπε σημ. 122), ἀνέπτυξε παραπέρα τὴ διδασκαλία γιὰ τὴν πάλην τῶν τάξεων, γιὰ τὸ κράτος, γιὰ τὴν

ἐπανάσταση καί τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, καθώς καί τή διδασκαλία γιά τό κόμμα καί τήν πολιτική τῶν συμμαχιῶν. Γιά πρώτη φορά, ὁ Μάρξ ἔβγαλε τό σημαντικό γιά τό ὅλο τό διεθνές ἐργατικό κίνημα συμπέρασμα ὅτι ἡ πολιτική μορφή τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου πρέπει νά εἶναι μιὰ κυβέρνηση τύπου Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ, ἡ ὁποία στηριζόταν στήν ἐνότητα νομοθετικῆς καί ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καί στήν αἰρετότητα καί στό ἀνακλητό ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ.—228, 508

129. Φρίντριχ Ἑνγκελς : «Γιά τό ζήτημα τῆς κατοικίας», Ἄπαντα, τόμ. 18, σελ. 215.—230
130. Τά ἄρθρα τοῦ Μύλμπεργκερ, πού δημοσιεύτηκαν στίς ἀρχές τοῦ 1872 μέ τόν τίτλο «Τό ζήτημα τῆς κατοικίας», ἐκδόθηκαν ἀργότερα σέ ἰδιαίτερο φυλλάδιο : Α. Μύλμπεργκερ, «Τό ζήτημα τῆς κατοικίας. Μιά κοινωνική σκιαγράφηση», Λειψία 1872.—230
131. Κάρλ Μάρξ - Φρίντριχ Ἑνγκελς : «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος», Ἄπαντα, τόμ. 4, σελ. 472 καί 484-485.—231
132. Τό ἄρθρο αὐτό τό ἔγραψε ὁ Μάρξ γιά τή συλλογή «Almanacco Repubblicano» στά τέλη Δεκεμβρίου 1872 - ἀρχές Ἰανουαρίου 1873. Τοῦ τό εἶχε ζητήσει ὁ διευθυντής τῆς ἐφημερίδας «La Plebe», Ἑνρίκο Μπινιάμι. Ὁ Μάρξ καί ἰδίως ὁ Ἑνγκελς κατά τή διάρκεια τοῦ 1872 ἔκαναν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἀναρχικῶν στήν ἐργατική τάξη τῆς Ἰταλίας. Ὁ Ἑνγκελς ἄσκησε κριτική τοῦ ἀναρχισμοῦ μέ σειρά ἄρθρων του, πού δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα «La Plebe». Τό ἄρθρο τοῦ Μάρξ, καθώς καί τό ἄρθρο τοῦ Ἑνγκελς «Περί τοῦ κύρους», πού δημοσιεύτηκε στήν ἴδια συλλογή, ἀποτέλεσαν τή θεωρητική βάση τοῦ ἀγῶνα τῆς ομάδας τῶν σοσιαλιστῶν, πού εἶχε διαμορφωθεῖ γύρω ἀπό τήν ἐφημερίδα «La Plebe», ἐναντίον τοῦ ἀναρχισμοῦ. Τό ἄρθρο τοῦ Μάρξ δημοσιεύθηκε τό Δεκέμβριο τοῦ 1873.
«La Plebe» («Ἡ Πλέμπα») — ἰταλική ἐφημερίδα, ἐκδιδόταν ἀπό τό 1868 ὡς τό 1876 στό Lodi καί ἀπό τό 1875 ὡς τό 1883 στό Μιλάνο, μέ ἀρχισυντάκτη τόν Enrico Bignami. Ἀπό τό 1871 ὡς τό 1873, ὡς ὄργανο τῶν ἰταλικῶν τμημάτων τῆς ΔΕΕ, ὑποστήριζε τή γραμμή τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου.—232
133. John Francis Bray, «Labour's wrong and labour's remedy ; or, the age of might and the age of right», Leeds 1839.—235
134. Βλέπε : Κ. Μάρξ - Φ. Ἑνγκελς, Ἄπαντα, τόμ. 4, σελ. 175-182.—236

135. David Ricardo, «On the principles of political economy and taxation», London, 1817.—237
136. Ἡ ἔκθεση αὐτή τοῦ Μάρξ ἔγινε ὕστερα ἀπὸ συζήτηση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος, κατὰ τὴν προετοιμασία τοῦ συνεδρίου τῆς Βασιλείας τῆς ΔΕΕ τὸ Καλοκαίρι τοῦ 1869. Ὑστερα ἀπὸ πίεση τοῦ τμήματος πού εἶχε ἰδρύσει ὁ Μπακούνιν στὴ Γενεύη, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1869, μὲ τὴν ἐπωνυμία «Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας Κεντρικὸ Τμήμα», τὸ θέμα αὐτὸ μπῆκε στὴν ἡμερήσια διάταξη τοῦ συνεδρίου. Αὐτὸ τὸ τμήμα, στὸ ὁποῖο ἀνήκαν μιά σειρά πιστοὶ ὁπαδοὶ τοῦ Μπακούνιν, στὴν πραγματικότητα ἦταν ἡ ἡγεσία τῆς Διεθνoῦς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Ὁ Μπακούνιν ἐπέβαλε στὸ συνέδριο τῆς ΔΕΕ νὰ συζητηθεῖ τὸ θέμα περὶ κληρονομικοῦ δικαιώματος κατὰ τρόπο ἀποδιοργανωτικό, τῇ στιγμῇ πού τὸ συνέδριο ἔπρεπε νὰ λάβει ἀποφάσεις πάνω σὲ σπύδαῖα προβλήματα προγράμματος καὶ τακτικῆς πού ἔστεκαν μπροστὰ στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐργατικὴ τάξη.—243, 261
137. Μία ὁμάδα ὁπαδῶν τοῦ Σαίν-Σιμόν — οἱ *Enfantin, Bazard, Rodrigues Buchez* κ.ἄ. — στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '20 τοῦ 19ου αἰῶνα προσπαθοῦσε νὰ ἐκλαϊκεύσει καὶ νὰ ἀναπτύξει τίς διδασχές τοῦ Σαίν-Σιμόν. Τὸ 1830 ἐκδόθηκε τὸ βιβλίο «Ἡ διδασκαλία τοῦ Σαίν-Σιμόν», μὲ βάση τίς διαλέξεις τοῦ Bazard στὸ Παρίσι. Ἐκεῖ ὑπογραμμιζόταν τὸ αἶτημα γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος (βλέπε «*Doctrine de Saint-Simon. Première année. Exposition, 1829*», Παρίσι 1890, σελ. 143-169).—244
138. Ἡ «ἐμπιστευτικὴ ἀνακοίνωση» προοριζόταν γιὰ τὸ Προεδρεῖο τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος. Τὸ ντοκουμέντο αὐτό, πού περιέχει αὐτοῦσια τὴν ἐγκύκλιο-ἐπιστολὴ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς 1 Ἰανουαρίου 1780, ὁ Μάρξ τὸ ἔστειλε στὸν ἐντεταλμένο Γραμματέα γιὰ τὴ Γερμανία Λούντβιχ Κούγκελμαν, μὲ τὴν παράκληση νὰ τὸ διαβιβάσει στὸν Μπράκε καὶ στὰ ἄλλα μέλη τοῦ Προεδρείου.
Τὸ παρὸν κείμενο βασίζεται στὸ χειρόγραφο τοῦ Μάρξ πού τὸ εἶχε ἐπισυνάψει στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Κούγκελμαν τῆς 28 Μαρτίου 1870. Τὸ πλήρες κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περιοδικό «*Neue Zeit*», τεῦχος ἀρθ. 15, χρόνος ἐκδοσης 20ος, τόμος 2, 1901-1902.—246
139. Ἀναφορά στὸ «*La Philosophie Positive Revue*» — περιοδικό πού προπαγάνδιζε τὴν ἀστικὴ φιλοσοφία τοῦ ποζιτιβισμοῦ τοῦ Αὐγουστου Κόν. Ἐκδιόταν στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸ 1867 ὡς τὸ 1883. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς καὶ συντάκτες του ἦταν ὁ G. Wyruboff.—247

140. «*L'Eguaglianza*» — εβδομαδιαία εφημερίδα, ὄργανο τοῦ Ναπολιτάνικου τμήματος τῆς Διεθνούς. Ἐκδιδόταν ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1869 ὡς τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1870. Ἡ εφημερίδα βρισκόταν ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τῶν μπακουνικῶν.—249

141. Στὸ συνέδριο τῆς Βασιλείας, 6-11 Σεπτεμβρίου 1869, ὁ Μπακούνιν εἶχε ἤδη ἐπιχειρήσει νὰ πάρει στὰ χέρια τοῦ τὴν ἡγεσία τῆς ΔΕΕ. Στὸ συνέδριο αὐτὸ ὁ Μπακούνιν εἶχε ἐπιβάλει μιὰ συζήτηση πᾶνω στὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, ἡ ὁποία ἀποσποῦσε τὴν προσοχὴ ἀπὸ τὴν ἐπίλυση τῶν ἄμεσων προβλημάτων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ προλεταριάτου. Κατὰ τὴ συζήτηση αὐτή, τὰ πράγματα ἔφτασαν σὲ διένεξη μὲ τοὺς μπακουνικούς. Στὸ Γενικὸ Συμβούλιο δόθηκαν εὐρύτερες ἀρμοδιότητες καὶ οἱ παρόντες μπακουνικοὶ ὑπερψήφισαν αὐτὴ τὴν ἀπόφαση. Ἀλλὰ, μετὰ τὸ συνέδριο τῆς Βασιλείας, ὁ Μπακούνιν ἄλλαξε τακτικὴ καὶ ἄρχισε ἀνοιχτὸ ἀγῶνα κατὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Μπακούνιν πῆραν τὴν πλειοψηφία τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς εβδομαδιαίας ἐλβετικῆς εφημερίδας «*L'Égalité*». Ἦδη στὸ φύλλο τῆς 6 Νοεμβρίου 1869, κύριο ἄρθρο τῆς εφημερίδας κατηγοροῦσε τὸ Γενικὸ Συμβούλιο ὅτι παραβίασε τὰ ἄρθρα 2 καὶ 3 τοῦ κανονισμοῦ, ποὺ πρόβλεπαν τὴν ἐκδοση Πληροφοριακοῦ Δελτίου γιὰ τὴν κατάσταση τῶν ἐργατῶν στίς διάφορες χώρες. Στίς 13 Νοεμβρίου, ἓνα δεῦτερο ἄρθρο τῆς εφημερίδας ζητοῦσε νὰ συγκροτηθεῖ μιὰ ἰδιαίτερη ὁμοσπονδία γιὰ τὴν Ἀγγλία, μὲ πρόσχημα νὰ διευκολυνθεῖ δῆθεν τὸ Γενικὸ Συμβούλιο στὴν ἀσκηση τῶν καθηκόντων τοῦ γιὰ τὴ διεύθυνση τῶν γενικῶν ὑποθέσεων τῆς ΔΕΕ.

Ἐνα ἄλλο ἄρθρο τῆς εφημερίδας κήρυσσε τὴν ἀποχὴ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Τέλος, στίς 11 Δεκεμβρίου 1869, σὲ κύριο ἄρθρο τῆς μὲ τίτλο «Σκέψεις», ἡ εφημερίδα ἔκανε σφοδρὲς ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴ στάση τοῦ στὸ ζήτημα τῆς Ἰρλανδίας. Ἀρθρα μὲ παρόμοιες ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου δημοσιεύθηκαν καὶ στὴν εφημερίδα «*Progrès*».

Οἱ ἐπιθέσεις τῆς «*Égalité*» καὶ τῆς «*Progrès*» ἔγιναν γιὰ πρώτη φορὰ ἀντικείμενο συζήτησης στὸ Γενικὸ Συμβούλιο κατὰ τὴ συνεδρίασή του στίς 14 Δεκεμβρίου 1869. Τὴν 1 Ἰανουαρίου 1870 τὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου πρὸς τὸ ὁμοσπονδιακὸ Συμβούλιο τῆς ρωμανικῆς Ἑλβετίας, τὸ ὁποῖο εἶχε συντάξει ὁ Μάρξ καὶ εἶχε ἐγκριθεῖ σὲ μιὰ ἐκτακτὴ συνεδρίασή του, στάλθηκε στὰ τμήματα τῆς ΔΕΕ (βλ. Ἀπαντα, τόμ. 16, σελ. 384-391). Ἀλλὰ πρὶν τὴ λήψη τῆς ἐγκυκλίου εἶχε ἤδη ἀλλάξει ἡ σύνθεση τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς (Ἰανουάριος 1870). Κατόπιν αὐτοῦ ἡ εφημερίδα ὑποστήριζε τὴ γραμμὴ τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου.—254

142. Κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ σχεδίου προγράμματος στὸ συνέδριο τοῦ Συν-

δέσμου Ειρήνης και Ἐλευθερίας τὸ 1868 στὴ Βέρνη, ὁ Μπακούνιν ὑποστήριξε ἐπανειλημμένα τὸ δικό του προσχέδιο. Οἱ ὁμιλίες του στὸ συνέδριο, καθὼς καὶ ἡ δήλωση ἀποχώρησής του ἀπὸ τὸν Σύνδεσμο δημοσιεύθηκαν τὴν 1 Δεκεμβρίου 1868 στὸ περιοδικό «Κολοκόλ» («Καμπάνα») τοῦ Ἀλεξάντερ Χέρτσεν (βλ. σημ. 151). Στὶς ὁμιλίες αὐτές ὁ Μπακούνιν ἐπεράσπιζε τὸ δικό του προσχέδιο προγράμματος πού, μετὰ ἄλλων, ζητοῦσε τὴν οἰκονομική καὶ κοινωνική ἐξίσωση τάξεων καὶ ἀτόμων, τὴν ἄμεση κατάργηση τοῦ κράτους καὶ ἐπίσης νά χαρακτηριστεῖ ὁ κομμουνισμός σάν ἄρνηση τῆς ἐλευθερίας καὶ νά καταργηθεῖ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα ὡς προϋπόθεση μιᾶς κοινωνικῆς ἐπανάστασης. —255

143. Ὁ Χάινριχ Χάινε γράφει στὴ «Lutetia» γιὰ τὸν Βίκτωρα Οὐγκώ : «... εἶναι ἐγωιστής, καὶ γιὰ νά τὸ πῶ ἀκόμα βαρύτερα, εἶναι Οὐγκωιστής». —255

144. Στὸ πρόγραμμα τῆς Διεθνούς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας λέγεται : «L'Égalisation politique, économique et social des classes» («ἡ πολιτική, οἰκονομική καὶ κοινωνική ἐξίσωση τῶν τάξεων»). —256

145. Μὲ ἀξίωση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου, ἡ § 2 τοῦ προγράμματος τῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τροποποιήθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1869 ὡς ἑξῆς : «ἐπιδιώκει πρὶν ἅπ' ὅλα τὴν πλήρη καὶ ὀριστική ἐξάλειψη τῶν τάξεων καὶ τὴν πολιτική, οἰκονομική καὶ κοινωνική ἐξίσωση τῶν ἀτόμων καὶ τῶν δύο φύλων». —257

146. Κάρλ Μάρξ: «Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο τῆς Διεθνούς Ἑνώσεως Ἑργατῶν πρὸς τὸ Κεντρικὸ Γραφεῖο τῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας», Ἀπαντα, τόμ. 16, σελ. 348-349. —257

147. Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο περιέλαβε στὴν ἡμερήσια διάταξη τοῦ συνεδρίου τῆς ΔΕΕ στὴ Βασιλεία τὸ ζήτημα τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος. Κατὰ τὴν προετοιμασία τοῦ συνεδρίου, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1869, ἔγινε μιὰ συζήτηση στὸ Γενικὸ Συμβούλιο πάνω στὸ θέμα αὐτό. Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο ἐνέκρινε στὶς 3 Αὐγούστου τὴν Ἐκθεση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου πάνω στὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, πού εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν Μάρξ (βλ. σὲ τούτη τὴ Συλλογή, σελ. 243-245). Στὶς 11 Σεπτεμβρίου 1869, ὁ Γιόχαν Γκέοργκ Ἐκκάρτους ἀνέγνωσε τὴν Ἐκθεση στὸ Συνέδριο τῆς Βασιλείας. —258

148. «Le Progrès» — ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα μπακουνικῶν κατευθύνσεων. Ἐκδιόταν στὰ Γαλλικά στὸ Le Locle, ἀπὸ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1868 ὡς

τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1870 ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Τζ. Γκιγιώμ. Εἶχε ταχθεῖ ἀνοιχτά κατά τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς ΔΕΕ. —258

149. Κάρλ Μάρξ, «Τό Γενικό Συμβούλιο πρὸς τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο τῆς ρωμανικῆς Ἑλβετίας». Ἀπαντα, τόμ. 16, σελ. 384-391. —258
150. Στίς 2 καί 3 Μαρτίου 1870 ὁ Μιχαήλ Μπακούνιν δημοσίευσε στά φύλλα ἀρθ. 72 καί 73 τῆς «Marseillaise» μιά νεκρολογία, στήν ὁποία ἀποκαλοῦσε τόν Ἀλεξάντερ Χέρτσεν φίλο του καί συμπατριώτη καί χαρακτηρίζε τό θάνατό του ὡς «τεράστια ἀπώλεια γιά τούς φίλους του, γιά τήν ὑπόθεση τῆς ρωσικῆς ἀπελευθέρωσης καί [...] γιά τήν ἀπελευθέρωση ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητας». Ἐγραφε ἀκόμα ὅτι συνδεόταν στενά ἀπό τριακονταετίας μέ τόν Χέρτσεν καί ὅτι «ὁ Χέρτσεν, ὁ Ὁγκαρῖωφ κι ἐγώ εἴχαμε πάντα ἕναν κοινό σκοπό». Ἡ νεκρολογία αὐτή ἀναδημοσιεύθηκε αὐτοῦσια στό «Progrès» τῆς 12 καί 19 Μαρτίου 1870. —259
151. Πρόκειται γιά τό ἐπαναστατικό-δημοκρατικό περιοδικό «Κολοκόλ» («Ἡ καμπάνα»), πού εἶχαν ἰδρύσει ὁ Ἀλεξάντερ Χέρτσεν καί ὁ Νικολάι Ὁγκαρῖωφ. Ἐκδιδόταν στά Ρωσικά ἀπό τό 1857 ὡς τό 1865 στό Λονδίνο καί μετά, ὡς τό 1867, στή Γενεύη. Τό 1868-1869 ἐξακολουθοῦσε νά ἐκδίδεται στά Γαλλικά στή Γενεύη μέ τόν τίτλο : «KoloKol (La Cloche). Revue du Développement social, Politique et Littéraire en Russie» καί μέ ἑνθετα φύλλα στά Ρωσικά. —259
152. Τό 1858, ὁ ρώσος γαιοκτήμονας Μπαχμέτιεφ ἔδωσε χρήματα στόν Ἀλεξάντερ Χέρτσεν γιά σκοπούς προπαγανδιστικούς (ἡ λεγόμενη χορηγία Μπαχμέτιεφ). Ὑπό τήν πίεση τῶν Μπακούνιν καί Ὁγκαρῖωφ, στενῶν φίλων καί συναγωνιστῶν τοῦ Χέρτσεν, ὁ Μπαχμέτιεφ συμφώνησε τό 1869 νά μοιραστεῖ ἡ χορηγία. Ἐνα μέρος τῶν χρημάτων διαμέσου τοῦ Ὁγκαρῖωφ δόθηκε στόν Νετσάγιεφ, ὁ ὁποῖος ἀπό τό 1869 ὡς τό 1871 διατηροῦσε στενή ἐπαφή μέ τόν Μπακούνιν. Μετά τό θάνατο τοῦ Χέρτσεν, τό 1870, ὁ Νετσάγιεφ πῆρε ἀπό τόν Ὁγκαρῖωφ καί τό ἄλλο μισό τῆς χορηγίας. —259
153. Τό ρωσικό τμήμα τῆς ΔΕΕ τό ἱδρυσε τήν ἀνοιξη τοῦ 1870 στήν Ἑλβετία μιά ομάδα ρώσων πολιτικῶν προσφύγων, πού προέρχονταν ἀπό τίς τάξεις τῆς δημοκρατικῆς νεολαίας καί εἶχαν γαλουχηθεῖ στό πνεῦμα τῶν ἐπαναστατῶν δημοκρατῶν Τσερνισέφσκι καί Ντομπρολιούμπωφ. Στό προπαρασκευαστικό στάδιο τῶν ἐνεργειῶν γιά τήν ἱδρυση αὐτοῦ τοῦ τμήματος συμμετεῖχε δραστήρια ὁ Σερνό-Σολόβιεβιτς, μέλος τῆς ΔΕΕ. Στίς 12 Μαρτίου 1870 ἡ ἐπιτροπή τοῦ τμήματος ἔστειλε στό Γε-

νικό Συμβούλιο πρόγραμμα καί καταστατικό, καθώς και μία επιστολή στον Μάρξ με την οποία του ζητούσε να την εκπροσωπεί στη ΔΕΕ. Το πρόγραμμα αυτού του Τμήματος έθετε τα ακόλουθα καθήκοντα: «1. Διάδοση των ιδεών και των αρχών της Διεθνούς Ένωσης Εργατών με όλα τα μέσα, που είναι κατάλληλα και ανταποκρίνονται στις συνθήκες της Ρωσίας. 2. Ίδρυση διεθνών τμημάτων μέσα στους ρώσους εργάτες. 3. Βοήθεια για να αποκατασταθούν ισχυροί δεσμοί αλληλεγγύης ανάμεσα στις εργαζόμενες τάξεις της Ρωσίας και Δυτικής Ευρώπης, αμοιβαία υποστήριξη για τη συντομότερη επίτευξη του κοινού σκοπού, της απελευθέρωσης» («Narodnoje Djelo» της 15 Ἀπριλίου 1870).

Στή συνεδρίαση του Γενικού Συμβουλίου, στις 22 Μαρτίου 1870, το ρωσικό τμήμα έγινε δεκτό στη ΔΕΕ, και ο Μάρξ ανέλαβε την εκπροσώπηση του. Ο Κ. Μάρξ και ο Ένγκελς υποστήριζαν το ρωσικό τμήμα στον αγώνα του εναντίον της διασπαστικής δραστηριότητας των μπακουνικών. Τα μέλη του τμήματος Νικολάι Ούτιν, Άντον Τρούσσοφ, Αικατερίνα Μπαρτενιόβα, Γκ. Μπαρτένιεφ, Έλισαβέτα Ντμιτρίεβα-Τομανόφσκαγια και Άννα Κορβίν-Κρουκόφσκαγια συμμετείχαν ενεργά στο έλβετικό και διεθνές εργατικό κίνημα. Το τμήμα προσπαθούσε να αποκαταστήσει δικές του συνδέσεις με το επαναστατικό κίνημα μέσα στη Ρωσία. —259

154. Μετά την αναμόρφωση της συντακτικής επιτροπής της «Égalité» (βλ. σημ. 186), οι μπακουνικοί, θέλοντας να επανακτήσουν στο έκτακτο συνέδριο του Λά Σώ-ντέ-Φόν, (4-6 Ἀπριλίου 1870) τις θέσεις που είχαν χάσει, σκαρφίστηκαν πώς μπορούσαν να εξασφαλίσουν την πλειοψηφία των συνεδρων, στέλνοντας αντιπροσώπους από άσημαντα ή ακόμα και από πλασματικά τμήματα. Θέμα στην ημερήσια διάταξη του συνεδρίου ήταν η τοποθέτηση της εργατικής τάξης απέναντι στον πολιτικό αγώνα. Οι μπακουνικοί, σε αντίθεση προς τις αποφάσεις των τμημάτων της Γενεύης και επικαλούμενοι ένα διαστρεβλωμένο κείμενο του Καταστατικού της ΔΕΕ, προπαγάνδιζαν την πλήρη αποχή από τον πολιτικό αγώνα. Ύστερα από πιέσεις του Μιχαήλ Μπακούνιν, το συνέδριο άρχισε τις εργασίες του με την εισδοχή νεοσύστατων τμημάτων στη ρωμανική Όμοσπονδία. Έγινε σκληρή πάλη για την εισδοχή του τμήματος «Συμμαχία της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Κεντρικό Τμήμα» (βλ. σημ. 159), και του μπακουνικού τμήματος του Λά Σώ-ντέ-Φόν. Ο Νικολάι Ούτιν, ένας από τους ηγέτες του ρωσικού τμήματος στη Γενεύη, ξεσκέπασε τη διασπαστική δράση του Μπακούνιν. Επήλθε διάσπαση: οι αντιπρόσωποι της Γενεύης και άλλοι όπαδοί του Γενικού Συμβουλίου συνέχισαν ανεξάρτητα το έργο τους. Η ανακοίνωση που ανέφερε ο Μάρξ για τη διάσπαση στο Λά Σώ-ντέ-Φόν, δημοσιεύθηκε στην «Égalité» της 9 Ἀπριλίου 1870.

Οι όπαδοί της Συμμαχίας σφετερίστηκαν την επωνυμία Ρωμανικό

Συνέδριο, εξέλεξαν μία νέα όμοσπονδιακή έπιτροπή και μετέφεραν την έδρα της στο Λά Σώ-ντέ-Φόν. Έτσι συγκροτήθηκαν δυό όμοσπονδιακές έπιτροπές στη ρωμανική Έλβετία. Οί μπακουνικοί άρχισαν νά εκδίδουν δική τους έφημερίδα μέ τόν τίτλο «La Solidarité», πού από τίς 11 Άπριλίου 1870 ως τίς 12 Μαΐου 1871 μέ άρχισυντάκτη τόν Τζέημς Γκιγιώμ εκδιδόταν άρχικά στο Neuchâtel, ύστερα στη Γενεύη και άποτελούσε συνέχεια τής «Le Progrès».

Στίς 7 Άπριλίου 1870 οί εκπρόσωποι τής ρωμανικής όμοσπονδιακής έπιτροπής και οί όπαδοί τής Συμμαχίας έστειλαν πρós τό Γενικό Συμβούλιο έπιστολή, πού τήν υπέγραφε ό Φρίτζ Ρόμπερτ, Γραμματέας τής όμοσπονδιακής έπιτροπής στο Λά Σώ-ντέ-Φόν, και παρακαλούσαν τό Γενικό Συμβούλιο νά πάρει μία άπόφαση πάνω στη διάσπαση. Στίς 12 Άπριλίου τό Γενικό Συμβούλιο έξουσιοδότησε τόν Χέρμαν Γιούνγκ νά συλλέξει πρόσθετα στοιχεία. Τά στοιχεία αυτά εκτέθηκαν σέ άλλε-πάλληλες συνεδριάσεις του Γενικού Συμβουλίου τόν Άπρίλιο και τό Μάιο. Στίς 29 Ίουνίου 1870 τό Γενικό Συμβούλιο, ύστερα από έπιμονή των μελών τής έπιτροπής τής Γενεύης, ψήφισε τήν «Άπόφαση του Γενικού Συμβουλίου για τήν όμοσπονδιακή έπιτροπή τής ρωμανικής Έλβετίας», πού είχε προτείνει ό Μάρξ. Η άπόφαση αυτή αναγνώριζε ως ρωμανική όμοσπονδιακή έπιτροπή μόνο τήν έπιτροπή τής Γενεύης. Μέσω του Χέρμαν Γιούνγκ, έντεταλμένου Γραμματέα για τήν Έλβετία, ή άπόφαση επιδόθηκε και στίς δυό όμοσπονδιακές έπιτροπές και δημοσιεύθηκε στην «Solidarité» τής 23 Ίουλίου 1870 καθώς και στην «Mirabeau». Μετά από πολλές προσπάθειες των μπακουνικών νά συγκληθεί μία έμπιστευτική συνδιάσκεψη τής ΔΕΕ, δηλαδή νά άφεθεί τό Γενικό Συμβούλιο νά πάρει τήν τελική άπόφαση πάνω στά έπίμαχα θέματα, τό Γενικό Συμβούλιο, στη συνεδριάσή του στίς 25 Ίουλίου 1871, αποφάσισε ότι τό θέμα θά έπρεπε νά εκτεθεί στη Συνδιάσκεψη πού έπρόκειτο νά συγκληθεί τό Σεπτέμβριο του 1871 στο Λονδίνο.

Μέ τήν «Άπόφαση τής Συνδιάσκεψης του Λονδίνου πάνω στά έπίμαχα θέματα τής ρωμανικής Έλβετίας» (βλ. "Απαντα, τόμ. 17, σελ. 427-430), εγκρίθηκε ή άπόφαση του Γενικού Συμβουλίου τής 21 Ίουνίου 1870. Έγινε ή σύσταση στά τμήματα τής Γιούρα νά ξαναπροσχωρήσουν στη ρωμανική όμοσπονδία, ή άλλοιώς νά άρουν τήν έπωνυμία Όμοσπονδία τής Γιούρα (Fédération Jurassienne). Στο συνέδριο του Σονβιγιέ, στίς 12 Νοεμβρίου 1871, τά τμήματα αυτά συγκρότησαν τήν Όμοσπονδία τής Γιούρα, ή όποία έγινε τό μπακουνικό Κέντρο μέσα στη ΔΕΕ. —260, 277

155. «La Marseillaise» — Ήμερήσια έφημερίδα, πού εκδιδόταν στο Παρίσι από τό Δεκέμβριο του 1869 ως τό Σεπτέμβριο του 1870 μέ άρχισυντάκτη τόν Henri Rochefort. Όργανο των άριστερών ρεπουμπλικάνων.

Φιλοξενούσε δημοσιεύματα για τη δράση της ΔΕΕ και του εργατικού κινήματος. —260

156. Τήν επιστολή αυτή του Ένγκελς, όπως και άλλες επιστολές του, την πήρε ή αστυνομία από τον Καφιέρο, όταν τον συνέλαβε τον Αυγουστο του 1871. Η αστυνομία μετέφρασε την επιστολή απ' τα αγγλικά στα ιταλικά και αντίγραφό της μπήκε στο φάκελλο του τμήματος Νεάπολης της Διεθνούς. Το αντίγραφο της επιστολής βρέθηκε στα αρχεία της Νεάπολης το 1946 απ' τον ιταλό ιστορικό Α. Ρομάνο. Οι ιδιόχειρες επιστολές του Ένγκελς δεν βρέθηκαν. Ο μεταφραστής, από άγνοια των πραγμάτων ή από ανεπαρκή γνώση της γλώσσας, έκανε πολλά χονδροειδή λάθη, που διαστρέβλωναν το νόημα του πρωτότυπου. —261
157. Η εξέγερση στη Λυών άρχισε στις 4 Σεπτεμβρίου 1870 όταν έγινε γνωστή ή ήττα στο Σεντάν. Ο Μπακούνιν έφθασε στη Λυών στις 15 Σεπτεμβρίου και επιχείρησε να πάρει στα χέρια του την ήγεςία του κινήματος και να κάνει πράξη το αναρχικό του πρόγραμμα. Στις 28 Σεπτεμβρίου οι αναρχικοί αποπειράθηκαν να κάνουν επανάσταση. Η απόπειρά τους κατέληξε σε πλήρη αποτυχία. —262
158. Πρόκειται για το άρθρο I του «Καταστατικού της Διεθνούς Ένωσης Εργατών που ψηφίστηκε στις 5 Σεπτεμβρίου του 1866 στο συνέδριο της Γενεύης» (βλέπε Άπαντα, τόμ. 16, σελ. 520-523). —262
159. Η Συμμαχία της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας (*Alliance de la Democratie Socialiste*) ιδρύθηκε στη Γενεύη τον Οκτώβριο του 1868 από τον Μιχαήλ Μπακούνιν ως διεθνής οργάνωση (βλέπε επίσης σε τούτη τη Συλλογή, σελ. 299-470). Στην προσωρινή επιτροπή της Συμμαχίας ανήκαν, εκτός απ' τον Μπακούνιν, οι Brosset, Duval, Guétat, Perrot, Sagorski και Γιόχαν Φίλιπ Μπέκερ. Στις 29 Νοεμβρίου ο Μπέκερ, ο οποίος σε λίγο ξέκοψε από τον Μπακούνιν, έστειλε στο Γενικό Συμβούλιο το Πρόγραμμα και τον Κανονισμό της Συμμαχίας. Και τα δύο κείμενα διαβάστηκαν στη συνεδρίαση του Γενικού Συμβουλίου στις 15 Δεκεμβρίου 1868. Τήν ίδια μέρα κιόλας, ο Μάρξ τά έστειλε στον Ένγκελς με την παράκληση να κάνει τις κριτικές παρατηρήσεις του. Ο Ένγκελς ανταποκρίθηκε στην παράκληση αυτή στις 18 Δεκεμβρίου. Ο Μάρξ έλαβε υπόψη του τις κριτικές παρατηρήσεις του Ένγκελς, όταν έτοιμαζε μια απάντηση προς την Συμμαχία. Η απάντηση αυτή, υπό μορφή έγκυκλίου-επιστολής, διαβάστηκε από τον Χέρμαν Γιούνγκ στη συνεδρίαση του Γενικού Συμβουλίου στις 22 Δεκεμβρίου, ψηφίστηκε με άσημαντες τροποποιήσεις και κοινοποιήθηκε ως έμπιστευτική ανακοίνωση (βλέπε σε τούτη τη Συλλογή σελ. 246) προς όλα τα τμή-

ματα της Διεθνούς. —263, 272. 283, 303, 308

160. Τό μέρος αυτό τοῦ γαλλικοῦ κειμένου εἶναι κολοβωμένο, διότι ὑπάρχουν παραλείψεις μιᾶς σειρᾶς λέξεων. Ἡ μετάφραση τῆς περικοπῆς γίνεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τοῦ Μάρξ «Τό Γενικό Συμβούλιο τῆς Διεθνούς Ἑνώσεως Ἑργατῶν πρὸς τό Κεντρικό Γραφεῖο τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας» (βλέπε Ἄπαντα, τόμ. 16, σελ. 349). —264

161. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Ζύλ Φάβρ πρὸς τοὺς διπλωματικούς ἐκπροσώπους τῆς Γαλλίας καλοῦσε τίς εὐρωπαϊκές κυβερνήσεις νά προβοῦν ἀπό κοινοῦ σέ διώξεις ἐναντίον τῆς ΔΕΕ. Ἡ ἐγκύκλιος βασιζόταν σέ χαλκευμένες κατηγορίες τῆς ἀστυνομίας καί σέ ντοκουμέντα τῆς μπακουνικῆς Συμμαχίας τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἐγκύκλιος αὐτή συζητήθηκε στίς 11 Ἰουνίου 1871 στήν ὑποεπιτροπή τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἡ ὁποία ἀποδέχτηκε τή «Δήλωση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἀπ' ἀφορμή τήν ἐγκύκλιο τοῦ Ζύλ Φάβρ», πού εἶχαν συντάξει ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς (βλ. Ἄπαντα, τόμ. 17, σελ. 367-368) καί τήν ἔστειλε στά δημοσιογραφικά ὄργανα τῆς ΔΕΕ, καθώς καί στίς ἀγγλικές ἀστικές ἐφημερίδες. —264

162. Στήν ἕκτη συνεδρίαση τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου, στίς 20 Σεπτεμβρίου 1871, ὁ Édouard Vaillant ὑπέβαλε προσχέδιο ἀπόφασης, πού τόνιζε τήν ἀδιάρρηχτη σύνδεση πολιτικοῦ καί οἰκονομικοῦ ἀγώνα καί θεμελίωνε ἔτσι τήν ἀναγκαιότητα τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα. Κατά τή συζήτηση αὐτοῦ τοῦ προσχεδίου καί μετά τίς προσθήκες πού εἰσηγήθηκαν ὁ Αὐγουστος Σερραγιέ καί ὁ Λέο Φράνκελ, μίλησαν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης καί θεμελίωσαν τήν ἀναγκαιότητα τῆς δημιουργίας ἀνεξάρτητων ἐργατικῶν κομμάτων. Οἱ μπακουνικοί Μπαστελικά καί Ρομπέν, καθώς καί ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν ἰσπανικῶν τμημάτων Λορέντζο, πού ἦταν παρόντες στή συζήτηση, ἔφεραν ἀντιρρήσεις, λέγοντας ὅτι ἡ Συνδιάσκεψη εἶναι ἀναρμόδια νά συζητήσει αὐτό τό θέμα. Στήν πορεία τῶν συζητήσεων οἱ μπακουνικοί ἐσκεπάστηκαν καί ἀπομονώθηκαν. Ἡ Συνδιάσκεψη ἐξουσιοδότησε κατὰ πλειοψηφία τό Γενικό Συμβούλιο νά διατυπώσει τό τελικό κείμενο τῆς ἀπόφασης (βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 267-268).

Ἡ Συνδιάσκεψη τῆς ΔΕΕ τοῦ Λονδίνου, 17-23 Σεπτεμβρίου 1871, ἐγκαινίασε ἕνα σημαντικό στάδιο στόν ἀγώνα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς γιά ἕνα προλεταριακό κόμμα. Ἀπό τήν πείρα τῆς Παρισινῆς Κομμουνᾶς, μέ τήν ὁποία εἶχε ἀνοίξει μιᾶ νέα περίοδος στήν παγκόσμια ἱστορία, πρόκυπτε τό καθήκον γιά τήν ἐργατική τάξη νά ἡγηθεῖ στόν ἀγώνα γιά νά δημιουργηθοῦν αὐτοτελῆ ἐργατικά κόμματα, πού ἀποτελοῦν σπουδαία προϋπόθεση προετοιμασίας τοῦ προλεταριάτου γιά τήν

κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας. Πέρα απ' αυτό, ο αγώνας κατά του μπακουνισμού καθώς και έναντι άλλων ενεργών σεκταριστικών στοιχείων, απαιτούσε να συγκληθεί μία Συνδιάσκεψη αντιπροσώπων της ΔΕΕ απ' όλες τις χώρες. Αυτό γινόταν ιδιαίτερα αναγκαίο προκειμένου να ληφθούν συλλογικές αποφάσεις που έπρεπε να συμβάλουν στην ιδεολογική και οργανωτική συνοχή της ΔΕΕ.

Η καταστροφάντηση και οι διώξεις τις οποίες υπέστησαν τα μέλη της ΔΕΕ στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και ιδιαίτερα μετά την ήττα της Κομμούνας στη Γαλλία, καθιστούσαν αδύνατη τη σύγκληση ενός έκτακτου συνεδρίου. Γι' αυτό και η πλειοψηφία των Όμοσπονδιών στις διάφορες χώρες υποστήριζε μία αναβολή του συνεδρίου και εξουσιοδότησε το Γενικό Συμβούλιο να καθορίσει κατά την κρίση του τότε θα συγκληθεί το συνέδριο. Στις 25 Ιουλίου 1871 ο Ένγκελς εξήτησε να γίνει μία Συνδιάσκεψη, που για την προετοιμασία της εργάστηκαν πολύ ο Μάρξ και ο Ένγκελς. Σε άλλα επάλληλες συνεδριάσεις, — 15 Αυγούστου, 5, 12 και 16 Σεπτεμβρίου 1871 — συζητήθηκε η οργάνωση καθώς και το πρόγραμμα της Συνδιάσκεψης.

Μέσα στην τότε πολιτική κατάσταση στην οποία έγινε η Συνδιάσκεψη, ο αριθμός των απεσταλμένων ήταν σχετικά μικρός. Στη Συνδιάσκεψη πήραν μέρος 22 αντιπρόσωποι με θετική ψήφο και 10 αντιπρόσωποι με συμβουλευτική ψήφο. — 265, 279, 284, 288

163. Το κείμενο της απόφασης ΙΧ, που είχαν προετοιμάσει ο Μάρξ και ο Ένγκελς με έντολη του Γενικού Συμβουλίου (βλ. σημ. 162), εγκρίθηκε από το Γενικό Συμβούλιο στις 16 Οκτωβρίου. Το σπουδαιότερο μέρος αυτής της απόφασης εντάχθηκε ως άρθρο 7α στο «Γενικό Καταστατικό της Διεθνούς Ένωσης Έργατών» στο συνέδριο της Χάγης του 1872 — 267

164. Κάρλ Μάρξ, «Προσωρινό Καταστατικό της Διεθνούς Ένωσης Έργατών», Άπαντα, τόμ. 16, σελ. 14. — 267

165. Κάρλ Μάρξ, «Ιδρυτική Διακήρυξη της Διεθνούς Ένωσης Έργατών», Άπαντα, τόμ. 16, σελ. 12. — 267

166. Περιλαμβάνεται στα «Procès — verbaux du congrès de l'Association Internationale des Travailleurs réuni à Lausanne du 2 au 8 Septembre 1867», Chaux-de-Fonds 1867, p. 19. — 267

167. Πρόκειται για την «Προκήρυξη του Γενικού Συμβουλίου της Διεθνούς Ένωσης Έργατών για τις διώξεις των μελών των γαλλικών τμημάτων» (βλ. Άπαντα, τόμ. 16, σελ. 22). — 268

168. Κάρλ Μάρξ, «Προσωρινό Καταστατικό της Διεθνούς Ένωσης Έργα-
τών», *Άπαντα*, τόμ. 16, σελ. 5-13. —271
169. Πρόκειται για τις ακόλουθες αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του Λον-
δίνου: «Έπωνυμία των εθνικών συμβουλίων, τοπικών κλάδων, τμημά-
των, ομάδων και των επιτροπών τους» (Άρθρ. 2 και 3). «Πολιτική δρα-
στηριότητα της εργατικής τάξης» (βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ.
267-68). «Alliance de la Démocratie Socialiste», «Διάσπαση στο γαλ-
λόφωνο τμήμα της Έλβετίας» (βλ. Μάρξ-Ένγκελς, *Άπαντα*, τόμ.
17, σελ. 418, 421-422, 424 και 425). —273
170. Τό ισπανικό όμοσπονδιακό συμβούλιο της ΔΕΕ δημοσίευσε στην «E-
manicipación» της 25 Δεκεμβρίου 1871 την εγκύκλιο του Σονβιγιέ.
Στις 12 Νοεμβρίου 1871 έγινε στο Σονβιγιέ τό συνέδριο της μπα-
κουνικής Όμοσπονδίας της Γιούρα. Στο συνέδριο αυτό ψηφίστηκε μία
εγκύκλιος προς όλα τά τμήματα της ΔΕΕ («Circulaire à toutes les fé-
dérations de l'Association Internationale des Travailleurs»). Η εγκύ-
κλιος καλούσε όλα τά τμήματα της ΔΕΕ νά έναντιωθούν στις αποφά-
σεις της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου και νά ζητήσουν τήν άμεση σύγ-
κληση συνεδρίου. Τά τμήματα της ΔΕΕ στη Γερμανία, Άγγλία, Γαλ-
λία, Βέλγιο, Όλλανδία και Ένωμένες Πολιτείες Άμερικης καθώς και
τό τμήμα του Μιλάνου της Ιταλίας άπεριψαν τήν εγκύκλιο του Σονβι-
γιέ. Άκόμα και μερικά τμήματα στην Ισπανία, όπου οί μπακουνικοί
είχαν άποκτήσει έπιρροή, δέν έδειξαν καμιά προθυμία νά έγκρινουν
άνοιχτά τήν εγκύκλιο. —
«*La Emancipación*» («*Η χειραφέτηση*»)—έβδομαδιαία έφημερίδα,
πού έκδιόταν στη Μαδρίτη από τό 1871 ως τό 1873. Όργανο των
τμημάτων της ΔΕΕ της Μαδρίτης. Άπό τό Σεπτέμβριο του 1871 ως τόν
Άπρίλιο του 1872 ήταν όργανο του ισπανικού όμοσπονδιακού Συμβου-
λίου. Στάθηκε άποφασιστικός πολέμιος του μπακουνισμού στην Ισπα-
νία.— 275, 279, 286, 289
171. Στις 2 Δεκεμβρίου 1871 έγινε στη Γενεύη συνέλευση 30 τμημάτων της
ΔΕΕ, όπου επικυρώθηκαν οί αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του Λονδί-
νου. Ήδη στις 23 Νοεμβρίου 1871 είχε γίνει συνέλευση των μελών
της ΔΕΕ της Γενεύης, στην όποία εισηγήθηκε τό θέμα της Συνδιάσκε-
ψης του Λονδίνου ό Henri Perret. Κάτω από τήν πίεση των μπακουνι-
κών, ή συνέλευση αυτή δέν πήρε καμιά άπόφαση. Στις 2 Δεκεμβρίου ή
συνέλευση άπέριψε τήν πρόταση των μπακουνικών νά υίοθετηθούν οί
αποφάσεις του συνεδρίου των άναρχικών στο Σονβιγιέ, ενώ σέ άπό-
φαση, πού δημοσιεύθηκε στις 7 Δεκεμβρίου 1871 στην «Égalité», μέ
τόν τίτλο «Résolution de l'Assemblée générale de la Fédération ge-

nénoise concernant la Conférence de Londres», διακηρύσσεται η συμφωνία με τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου και εκφράζεται η εμπιστοσύνη προς το Γενικό Συμβούλιο. Στις 20 Δεκεμβρίου 1871, η θέση αυτή διατυπώνεται στην «Réponse du Comité fédéral romand à la Circulaire des 16 signataires, membres du Congrès de Sonvillier». Το ντοκουμέντο αυτό δημοσιεύτηκε στην «Égalité» της 24 Δεκεμβρίου 1871 και στην «La Emancipación», από τον Πάολ Λαφάργκ, την 1 και 7 Ιανουαρίου 1872. —275, 286

172. Την εμπιστευτική εγκύκλιο του Γενικού Συμβουλίου της ΔΕΕ «Οί δηθεν διασπάσεις στη Διεθνή» (βλ. Μάρξ-Ένγκελς, *Άπαντα*, τόμ. 18, σελ. 3-51) ο Μάρξ και ο Ένγκελς την έγραψαν στά μέσα Ιανουαρίου ως αρχές Μαρτίου 1872. Στις 5 Μαρτίου 1872, σε συνεδρίαση του Γενικού Συμβουλίου, ο Μάρξ ανέπτυξε τις σπουδαιότερες θέσεις της εγκυκλίου και υπογράμμισε τη σημασία αυτού του ντοκουμέντου, που εικονογραφεί την ιστορική εξέλιξη, τις αρχές και την πολιτική της ΔΕΕ. Η έχθρική δραστηριότητα των μπακουνικών δυνάμωσε ιδιαίτερα μετά τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (βλ. σημ. 167). Το Συνέδριο του Σονβιγιέ, το Νοέμβριο του 1871, και η εγκύκλιος του Σονβιγιέ (βλ. σημ. 170) αποτέλεσαν το έναυσμα για να ξεσπαθώσουν τα διάφορα αντιμαρξικά στοιχεία ενάντια στο Γενικό Συμβούλιο και στις αποφάσεις του Λονδίνου. Η απροκάλυπτη και συγκαλυμμένη δράση των αναρχικών έγινε ο κύριος κίνδυνος για τη Διεθνή, αυτή τη μεγάλη κατάκτηση του διεθνούς προλεταριάτου. Στην εμπιστευτική αυτή εγκύκλιο ο Μάρξ και ο Ένγκελς ξεσκεπάσαν τους αληθινούς σκοπούς των αναρχικών, τις διασυνδέσεις τους με τα έθνη προς την εργατική τάξη στοιχεία και καυτηρίασαν τη δραστηριότητα της μυστικής Συμμαχίας που διηύθυνε ο Μιχαήλ Μπακούνιν. Η εγκύκλιος «Οί δηθεν διασπάσεις στη Διεθνή» προσυπογράφεται απ' όλα τα μέλη του Γενικού Συμβουλίου. Έκδόθηκε στη Γενεύη σε φυλλάδιο στά Γαλλικά στά τέλη Μαΐου 1872 και στάλθηκε σ' όλες τις Όμοσπονδίες της ΔΕΕ (βλ. Μάρξ-Ένγκελς, *Άπαντα*, τόμ. 18, σελ. 3-54). —276, 286, 289

173. Πρόκειται για τις αποφάσεις που έλαβε το συνέδριο της Βασιλείας της ΔΕΕ (1869) για τα οργανωτικά προβλήματα και για τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του Γενικού Συμβουλίου. Έτσι, η απόφαση V έδωσε στο Γενικό Συμβούλιο το δικαίωμα να εγκρίνει ή να απορρίπτει την εισδοχή κάθε νέου τμήματος. Σύμφωνα με την απόφαση VI, το Γενικό Συμβούλιο μπορούσε να θέτει σε διαθεσιμότητα κάθε τμήμα ως τό επόμενο συνέδριο. Η απόφαση VII έλεγε ότι σε περίπτωση διαφωνιών μεταξύ των τμημάτων, το Γενικό Συμβούλιο διατηρεί το δικαίωμα να αποφασίζει (βλ. «Rapport of the Fourth Annual Congress of the

International Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland. From the 6th to the 11th September, 1869», London 1869). Οί αποφάσεις αυτές, πού ύστερα από τή Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου ἐγιναν καταστατικές διατάξεις (βλ. Μάρξ-Ένγκελς, "Απαντα, τόμ 17, σελ. 445-446), ἀποτέλεσαν ἀντικείμενο σφοδρῶν ἐπιθέσεων τῶν μπακουνικῶν. —276, 279, 283

174. Κάρλ Μάρξ : «Γενικοί Κανόνες καί καταστατικές διατάξεις τῆς Διεθνoῦς Ένωσης Έργατῶν». Βλ. Μάρξ-Ένγκελς, "Απαντα, τόμ. 17, σελ. 445-446. —277
175. 'Η «Égalité» δημοσίευσε στίς 24 Δεκεμβρίου 1871 τήν ἀπάντηση τῆς ρωμανικῆς Όμοσπονδιακῆς Έπιτροπῆς «Réponse du Comité Fédéral romand» (βλ. σημ. 171) καί μιá ἐπίσημη «Déclaration de la rédaction» ἐνάντια στήν ἐγκύκλιο τοῦ Σονβιγιέ (βλ. σημ. 170). —279
176. «*La Revolution Social*» — ἐβδομαδιαῖο φύλλο. Έκδιδόταν στή Γενεύη ἀπό τόν Όκτώβριο τοῦ 1871 ὡς τόν Ίανουάριο τοῦ 1872. Ἀπό τό Νοέμβριο τοῦ 1871 ἦταν τό ἐπίσημο ὄργανο τῆς μπακουνικῆς Όμοσπονδίας τῆς Γιούρα. —280, 286
177. Τήν ἔκθεση τῆς μπακουνικῆς ἐπιτροπῆς «Rapport du Comité fédéral romand» πρὸς τό συνέδριο τοῦ Σονβιγιέ τήν παραθέτουν καί τή σχολιάζουν ὁ Μάρξ καί ὁ Ένγκελς στήν ἐμπιστευτική ἐγκύκλιο «Οἱ δῆθεν διασπάσεις στή Διεθνή» (βλ. Μάρξ-Ένγκελς, "Απαντα, τόμ. 18, σελ. 3-54). —280
178. Στό συνέδριο τῆς Βασιλείας τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Έλευθερίας (βλ. σημ. 199) τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1868, ὁ Μπακούνιν πρότεινε ἕνα πρόγραμμα, πού ἔκανε λόγο γιά «οἰκονομική καί κοινωνική ἐξίσωση τῶν τάξεων», γιά «κατάργηση τοῦ κράτους» καί «κατάργηση τοῦ δικαιώματος κληρονομίας» ὡς ἀφετηρία γιά τήν «ἰσότητα τῶν τάξεων». Τό συνέδριο ἀπέριψε τό πρόγραμμα αὐτό. Έχοντας τήν ὑποστήριξη μιᾶς μικρῆς μειοψηφίας, ὁ Μπακούνιν ἀποχώρησε ἀπ' τόν Σύνδεσμο. Ίδρυσε τή Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας καί παρακάλεσε τό Γενικό Συμβούλιο νά ἐγκρίνει τήν εἰσδοχή της στή ΔΕΕ. —281
179. «*Il Proletario*» — ἰταλική ἐφημερίδα πού ἐκδιδόταν στό Τουρίνο ἀπό τό 1872 ὡς τό 1874 Έποστήριζε τοὺς μπακουνικοὺς καί ἀντιτασσόταν στίς ἀποφάσεις τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου. —283
180. «*Gazzettino Rosa*» — ἡμερήσια ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στό Μιλάνο

από τό 1867 ὡς τό 1873. Ὁργανο τῆς ἀριστερᾶς τοῦ Ματσίνι υπεράσπιζε στά 1871-1872 τήν Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ, δημοσίευε ἐκθέσεις καί ἐπίσημα κείμενα τῆς ΔΕΕ. Τό 1872 περιήλθε στήν ἐπιρροή τῶν μπακουνικῶν. —283

181. Φρίντριχ Ἐνγκελς: «Δήλωση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου πρὸς τίς Συντάξεις τῶν ἰταλικῶν ἐφημερίδων μέ ἀφορμή τὰ ἄρθρα τοῦ Ματσίνι». Βλ. Ἀπαντα, τόμ. 17, σελ. 472-473. —284

182. «*La Liberté*» — βελγική δημοκρατική ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στίς Βρυξέλλες ἀπό τό 1865 ὡς τό 1873. Ἀπό τό 1867 ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπό τὰ Ὁργανα τῆς ΔΕΕ στό Βέλγιο. —284

183. Ἡ *Section Française de 1871* συγκροτήθηκε στό Λονδίνο τό Σεπτέμβριο τοῦ 1871 ἀπό γάλλους πολιτικούς πρόσφυγες. Ἡ ἡγεσία τοῦ γαλλικοῦ αὐτοῦ τμήματος καταπολεμοῦσε ἀπό κοινοῦ μέ τοὺς μπακουνικούς τῆς Ἑλβετίας τίς ὀργανωτικές ἀρχές τῆς ΔΕΕ. Τό Καταστατικό τῆς *Section française de 1871*, πού δημοσιεύθηκε στό «*Qui Vive!*» στίς 8 καί 9 Ὀκτωβρίου 1871, ὑποβλήθηκε πρὸς ἔγκριση σέ ἑκτακτὴ συνεδρίαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς 14 Ὀκτωβρίου 1871. Στὴ συνεδρίαση τῆς 17ης Ὀκτωβρίου ὁ Μάρξ ἔκανε ἔκθεση πάνω στό Καταστατικό αὐτό καί εἰσηγήθηκε ἀπόφαση πού ψηφίστηκε ὁμόφωνα ἀπὸ τό Γενικό Συμβούλιο. Ἡ ἀπόφαση διαπίστωνε ὅτι μερικά σημεῖα τοῦ Καταστατικοῦ ἀντιβαίνουν πρὸς τό Γενικό Καταστατικό τῆς ΔΕΕ. Τό Τμήμα κλήθηκε νά ἑναρμονίσει αὐτὰ τὰ σημεῖα μέ τό Γενικό Καταστατικό τῆς ΔΕΕ. Σέ ἐπιστολή του πρὸς τό Γενικό Συμβούλιο, στίς 31 Ὀκτωβρίου, τό Τμήμα ἀντιτασσόταν στήν ἀπόφαση αὐτή. Ἐπιτροπὴ ἐξουσιοδοτημένη ἀπὸ τό Γενικό Συμβούλιο ἀσχολήθηκε μέ αὐτὴ τὴν ἐπιστολή καί ὁ ἐντεταλμένος Γραμματέας γιὰ τὴ Γαλλία Auguste Serrailier, στὴ συνεδρίαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς 7ης Νοεμβρίου 1871 ὑπέβαλε σχέδιο ἀπόφασης, πού εἶχε συντάξει ὁ Μάρξ καί πού ψηφίστηκε ὁμόφωνα. Ὅλες οἱ αἰτιάσεις τῆς *Section française* ἀπορρίπτονταν, ἐνῶ ἐπιβεβαιωνόταν ἐκ νέου ἡ ἀπόφαση τῆς 17ης Ὀκτωβρίου 1871. Ἡ *Section française de 1871*, ἥδη ὕστερα ἀπὸ λίγο διαλύθηκε.

«*Qui Vive!*», — ἡμερήσια γαλλόφωνη ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στό Λονδίνο τό 1871, ἦταν ὄργανο τῆς *Section française de 1871*. — 284, 289

184. Ἀπὸ 4-11 Ἀπριλίου ἐγινε στὴ Σαραγόσσα τό συνέδριο τῆς ἰσπανικῆς Ὁμοσπονδίας τῆς ΔΕΕ, ὅπου ἐκδηλώθηκε ὀξύτατη διαμάχη ἀνάμεσα στοὺς μπακουνικούς καί τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. Ἡ ἀξίωση τῶν ἀναρχικῶν τῆς Ἑλβετίας γιὰ ἄμεση σύγκληση ἑνὸς γενι-

κού συνεδρίου της ΔΕΕ απορρίφθηκε. Ωστόσο, κάτω από την πίεση των μπακουνικών, εκδηλώθηκε μία συμπαράταξη προς την απόφαση του βελγικού όμοσπονδιακού Συμβουλίου να καταρτισθεί ένα σχέδιο νέου Καταστατικού, στο οποίο ο ρόλος του Γενικού Συμβουλίου της ΔΕΕ όφειλε να υποβιβαστεί σε ένα απλό Γραφείο αλληλογραφίας. Το συνέδριο απέρριψε την πρόταση μερικών μπακουνικών αντιπροσώπων για αναθεώρηση του Καταστατικού της ισπανικής Όμοσπονδίας στο πνεύμα του αναρχισμού. Ωστόσο, οι μπακουνικοί κατάφεραν να αναδείξουν βασικά δικούς τους αντιπροσώπους στο νέο όμοσπονδιακό Συμβούλιο. Μετά την άρνηση του Φρανσίσκο Μόρα να συνεργαστεί με το νέο Συμβούλιο και την αποχώρηση του Άνσελμο Λορέντσο, το ισπανικό όμοσπονδιακό Συμβούλιο περιήλθε ολοκληρωτικά στα χέρια των μπακουνικών. —285, 289

185. «*Ficcancaco*» — ημερήσια ρεπουμπλικανική σατιρική εφημερίδα. Έκδιδόταν στο Τουρίνο από το 1868 ως το 1872. Όργανο των άριστερων ματσινικών.—286

186. «*L'Égalité*» — εβδομαδιαία γαλλόφωνη έλβετική εφημερίδα. Έκδιδόταν στη Γενεύη από το Δεκέμβριο του 1868 ως το Δεκέμβριο του 1872. Όργανο της ρωμανικής Όμοσπονδίας της ΔΕΕ. Αρχικά όργανο των μπακουνικών, ύστερα από την αλλαγή που έγινε στη συντακτική επιτροπή, στις 8 Ιανουαρίου 1870, εξέφραζε αντιμπακουνικές απόψεις. —286

187. Στις 6-7 Ιανουαρίου 1872 έγινε στο Χέμνιτς η τοπική συνέλευση του Σοσιαλδημοκρατικού Έργατικού Κόμματος της Σαξωνίας με συμμετοχή 120 αντιπροσώπων από 50 και πάνω μέρη, μεταξύ των οποίων ο Αύγουστος Μπέμπελ και ο Βίλελμ Λίμπκνεχτ. Σε συνεδρίαση κεκλεισμένων των θυρών συζητήθηκε και η έγκυκλιος του Σονβιγιέ (βλ. σημ. 170) καθώς και ο αγώνας εναντίον των αναρχικών μέσα στα πλαίσια της ΔΕΕ. Η τοπική αυτή συνέλευση υποστήριξε όμοφωνα το Γενικό Συμβούλιο και ενέκρινε τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου (βλ. σημ. 162).—286

188. Το συνέδριο της βελγικής Όμοσπονδίας της ΔΕΕ, που έγινε στις Βρυξέλλες στις 24-25 Δεκεμβρίου 1871, συζήτησε την έγκυκλιο του Σονβιγιέ και απέρριψε την αξίωση των έλβετων αναρχικών για άμεση σύγκληση γενικού συνεδρίου της ΔΕΕ. Το συνέδριο, ωστόσο, ανέθεσε στο βελγικό όμοσπονδιακό Συμβούλιο να επεξεργαστεί σχέδιο νέου Καταστατικού της ΔΕΕ, στο οποίο ο ρόλος του Γενικού Συμβουλίου θα έπρεπε να υποβαθμιστεί σε ρόλο ενός απλού Γραφείου αλληλογραφίας. —286

189. Έντεταλμένοι του Τμήματος της ΔΕΕ στο Béziers και στο Pézenas πληροφορήσαν στις 13 Νοεμβρίου 1871 τόν Αύγουστο Σερραγιέ για την αστυνομική ιδιότητα του Άμπέλ Μουσκέ και άξιωσαν τη διαγραφή του από τη ΔΕΕ.—287
190. «*Neuer Social-Demokrat*» («Νέος Σοσιαλ-Δημοκράτης»), τρισεβδομαδιαία έφημερίδα, που εκδιδόταν στο Βερολίνο από τό 1871 ως τό 1876. Όργανο της λασσαλικής Γενικής Γερμανικής Ένωσης Έργατών. Ξεκινώντας από σεκταριστικές θέσεις, καταπολεμούσε συστηματικό τή μαρξιστική ήγεςία της ΔΕΕ και τό γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Έργατικό Κόμμα και ύποστήριζε τίς μηχανορραφίες τών μπακουινικών κατά του Γενικού Συμβουλίου.—287
191. Τό 1869 ό Σεργκέι Νετσάγιεφ πήρε σύνδεση μέ τόν Μιχαήλ Μπακούνιν. Ό Νετσάγιεφ ανέπτυξε σέ πολλές πόλεις τής Ρωσίας έντονη δραστηριότητα μέ στόχο τήν ίδρυση μιās συνωμοτικής εταιρίας, μέ τήν έπωνυμία «Λαϊκή Τιμωρία». Στούς πυρήνες που όργάνωσε ό Νετσάγιεφ προπαγανδίζονταν οί άναρχικές ιδέες περί «γενικής καταστροφής τών πάντων» και μοιράζονταν προκηρύξεις.
Γιά τίς μηχανορραφίες του Νετσάγιεφ, βλ. σέ τούτη τή Συλλογή Έκθεση του Γενικού Συμβουλίου σελ. 381. Ό Μάρξ, μέ άπόφαση τής Συνδιάσκεψης του Λονδίνου, έγραψε τή «Δήλωση του Γενικού Συμβουλίου για κατάχρηση του όνόματος τής Διεθνούς από τόν Νετσάγιεφ» (βλ. Άπαντα, τόμ. 17, σελ. 435).—287
192. Μέ πρόσκληση του Όλλανδικού όμοσπονδιακού Συμβουλίου, ή πλειοψηφία τών συνέδρων του συνεδρίου τής Χάγης, μετά τόν τερματισμό τών έργασιών του, πήγε στό Άμστερνταμ για νά έχει μιá συνάντηση μέ τό εκεί τμήμα τής Διεθνούς. Στίς 8 Σεπτεμβρίου στή συγκέντρωση του Άμστερνταμ μίλησαν ό Μάρξ, ό Ζόργκε, ό Λαφάργκ και άλλοι άντιπρόσωποι. Ό λόγος του Μάρξ έγινε στά Γερμανικά και στά Γαλλικά και δημοσιεύθηκε στόν όλλανδικό, βελγικό, γαλλικό και γερμανικό Τύπο. Ό λόγος δημοσιεύθηκε σέ πιό πλήρη μορφή στίς βελγικές και γαλλικές έφημερίδες, τών όποιών τά κείμενα συμπίπτουν άπόλυτα. Η έφημερίδα «*Volksstaat*» άναδημοσίευσε τό λόγο του Μάρξ από τήν έφημερίδα «*Liberté*», αλλά μέ μερικές αλλαγές. Ό Χέπνερ έγραψε στόν Μάρξ στίς 26 Σεπτεμβρίου ότι δέ μπορούν νά δημοσιεύσουν τό λόγο του κατά λέξη, έπειδή στίς συνθήκες τής Γερμανίας ή άναφορά στήν άνάγκη βίαιης επανάστασης θά δημιουργήσει άμέσως άφορμή για δικαστική δίωξη τής έφημερίδας. Στήν όλλανδική έφημερίδα «*Algemeen Handelsblad*» («Γενική έμπορική έφημερίδα») ό λόγος δημοσιεύθηκε σέ πολύ συντομευμένη μορφή. Ό άνταποκριτής της έγραφε : «Ό πολίτης Μάρξ συνοψίζει τά άποτελέσματα του συνεδρίου

πού τερμάτισε τις εργασίες του. Τά θεωρεί σπουδαία. Ἡ ἰσχυρή συγκέντρωση ἐξουσιῶν στά χέρια τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου ἀποτελεῖ ἐπιτακτική ἀνάγκη μπροστά στή συνδιάσκεψη τοῦ Βερολίνου, ἡ ὁποία, κατά τή γνώμη τοῦ ρήτορα, προοιωνίζει γενική ἐπίθεση κατά τοῦ προλεταριάτου, διώξεις καί καταπίεση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὅσο ἡ Διεθνὴς δὲν θά ἐνεργεῖ ὡς μιά γερά συγκροτημένη ὁργάνωση, δέ θά μπορέσει νά μετατρέψει τό κίνημα σ' ἓνα κίνημα γενικό, πού νά ἐμφανίζεται ταυτόχρονα παντοῦ καί οἱ προσπάθειές του δέ θά δίνουν σπουδαία ἀποτελέσματα. Ὁ ρήτορας ἀναφέρει τό παράδειγμα τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ. Γιατί ὑπέστη ἥττα ; Διότι ἔμεινε ἀπομονωμένη. Ἄν, ταυτόχρονα μέ τήν ἐξέγερση στό Παρίσι, ξεσποῦσαν ἐπαναστάσεις στό Βερολίνο, στή Βιέννη καί σ' ἄλλες πρωτεύουσες, θά ὑπῆρχαν περισσότερες πιθανότητες ἐπιτυχίας».—290

193. Βλέπε σημ. 132.— 294.

194. Ὁ Ἐνγκελς παραφράζει ἐδῶ, ἀπό τή «Θεία Κωμωδία» τοῦ Δάντη, τήν ἐπιγραφή στή πύλη τῆς κόλασης : «Ἐσεῖς πού μπαίνετε μέσα, παρατεῖστε κάθε ἐλπίδα».—296

195. Τήν ἐκθεση (*«Ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας καί ἡ Διεθνὴς Ἐνωση τῶν Ἑργατῶν»*) τήν ἔγραψαν στά Γαλλικά ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Φ. Ἐνγκελς, μέ τή συμμετοχή τοῦ Π. Λαφάργκ, στήν περίοδο Ἀπριλίου-Ἰουλίου 1873.

Μέ τήν ἐκθεση αὐτή δόθηκε τό τελικό πλῆγμα στήν ἀξίωση τῶν μπακουνικῶν νά κυριαρχήσουν στό εὐρωπαϊκό ἐργατικό κίνημα. Βασισμένοι σέ ἓνα ἐκτεταμένο ἀποδεικτικό ὕλικό (πού δὲν ἔγινε δυνατό νά ἐξεταστεῖ ὁλόκληρο στό συνέδριο τῆς Χάγης), οἱ συγγραφεῖς ἀποκάλυψαν τίς σκοτεινές σκευωρίες καί τά διάφορα ἀπατηλά τεχνάσματα, μέ τά ὁποῖα οἱ μπακουνικοὶ ἐπιδίωκαν νά βάλουν στό χέρι ὅλη τή Διεθνή, νά ἐκμεταλλευθοῦν γιά τοὺς σκοποὺς τους τήν ἐπιρροή καί τήν ὁργάνωσή της. Στήν ἐκθεση αὐτή συνοψίζονται τά συμπεράσματα τοῦ θεωρητικοῦ καί ὁργανωτικοῦ ἀγώνα, πού ἔγινε μέσα στή Διεθνή κατά τῶν μπακουνικῶν.

Γιά τή συγγραφή αὐτῆς τῆς ἐκθεσης χρησιμοποιήθηκαν πολλὰ ἐπίσημα κείμενα, πού εἶχε παρουσιάσει ἡ ἐπιτροπή στό συνέδριο τῆς Χάγης, προκειμένου νά ἐξετασθεῖ ἡ δραστηριότητα τῆς μυστικῆς Συμμαχίας. Μεταξὺ τῶν κειμένων αὐτῶν, εἶναι ἐκεῖνα πού ἔστειλαν οἱ Λαφάργκ, Μέσα καί ἄλλοι ἀπ' τήν Ἰσπανία, ὁ Γιόχαν Φίλιπ Μπέκερ ἀπ' τήν Ἑλβετία, οἱ Ντάνιελσον καί Λιουμπάβιν ἀπ' τή Ρωσία, καθὼς καί ἡ ἐκτενὴς ἐκθεση, πού ἔγραψε ὁ Οὕτιν μέ ἐντολή τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου τοῦ 1871 καί πού χρησιμοποίησαν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς γιά

τό VIII κεφάλαιο «Ἡ Συμμαχία στή Ρωσία». (Βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 381). Ἐνα μέρος αὐτῶν τῶν ντοκουμέντων δόθηκε στόν Μάρξ καί στόν Ἑνγκελς μετά τό συνέδριο τῆς Χάγης.

«Ἡ Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας καί ἡ Διεθνῆς Ἑνώση τῶν Ἑργατῶν» δημοσιεύθηκε μέ μορφή φυλλαδίου στό Γαλλικά, τόν Αὐγούστο τοῦ 1873. Τό 1874 ἐκδόθηκε στό Γερμανικά, στό Μπράουνσβαίγκ, μέ τόν τίτλο «Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter-Association» («Μία συνωμοσία ἐναντίον τῆς Διεθνoῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν»). Στή σύνταξη τοῦ κειμένου στό Γερμανικά συμμετεῖχε ὁ ἴδιος ὁ Ἑνγκελς. Ἡ ἐργασία ἀναδημοσιεύθηκε στήν ἐφημερίδα «Arbeiter-Zeitung» τῆς Νέας Ὑόρκης.—299

196. Βλ. Κ. Μάρξ-Φ. Ἑνγκελς «Ἀποφάσεις τοῦ Γενικοῦ Συνεδρίου τῆς Χάγης 2-7 Σεπτεμβρίου 1872». Στά Ἀπαντα, τόμ. 18, σελ. 155-156.—304

197. Πρόκειται γιά τή συντακτική ἐπιτροπή τῶν ἀποφάσεων καί τῶν Πρακτικῶν, πού ἐκλέχτηκε ἀπ' τό συνέδριο στίς 7 Σεπτεμβρίου 1872 καί τήν ἀποτελοῦσαν [οἱ Κ. Μάρξ, Φ. Ἑνγκελς, Ε. Ντυπόν, Λ. Φράνκελ καί Αὐγ. Σερραϊγιέ. Ἀργότερα μπῆκε στήν ἐπιτροπή ὁ Λέ Μουσού, γραμματέας τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης γιά τή γαλλική γλώσσα. Στήν πράξη, ὅλη τήν προπαρασκευαστική ἐργασία γιά τήν ἐκδοση τῶν ντοκουμέντων τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης τήν ἔκαναν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς. —304

198. Πρόκειται γιά ἕνα ἀνυπόγραφο ἄρθρο μέ τίτλο «Κάτι ἀκόμα περί Μπακούνιν», πού δημοσιεύθηκε στό ὑπ' ἀριθ. 40 φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Tag-wacht» τῆς 5.10.1872. Ἡ συνέχεια τοῦ ἄρθρου δημοσιεύθηκε στό ὑπ' ἀριθ. 41, 42 καί 43 φύλλα τῆς 12, 19 καί 26 Ὀκτωβρίου.—307

199. Ὁ *Σύνδεσμος Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας* (*Ligue de la Paix et de la Liberté*) ἰδρύθηκε σ' ἕνα συνέδριο τῆς Γενεύης τό 1867. Ἦταν μιά ἀστική-πασιφιστική ὁργάνωση, ἡ ὁποία ζητοῦσε τή διατήρηση τῆς εἰρήνης στήν Εὐρώπη, τήν κατάργηση τοῦ μόνιμου στρατοῦ καί πρόβαλε ἄλλες δημοκρατικές διεκδικήσεις. Ἰδρυτές τοῦ Συνδέσμου ἦσαν μιά σειρά μικροαστοί καί ἀστοί ρεπουμπλικάνοι καί φιλελεύθεροι, μέ ἀποφασιστική συμμετοχή τοῦ Βίκτωρα Οὐγκώ, τοῦ Γκιουζέπε Γαριβάλδη κ.ἄ. Τό 1867 καί 1868 στίς δραστηριότητες τοῦ Συνδέσμου συμμετεῖχε καί ὁ Μπακούνιν.

Ἡ ἱδρυση τοῦ Συνδέσμου ἀναποκρινόταν στή θέληση γιά εἰρήνη πλατιῶν στρωμάτων τοῦ μικροαστισμοῦ καί τῆς ἀστικῆς διανόησης ἀπέναντι στή φιλοπόλεμη πολιτική τῶν κυρίαρχων τάξεων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης στό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ 1860. Ἡ ὁργανωτική

ἐπιτροπή τοῦ Συνδέσμου, πού ἐπιδίωξε νά ἐκμεταλλευθεῖ τήν ἐπιρροή τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσης Ἑργατῶν γιά τοὺς δικούς της σκοποὺς, ἀπηύθυνε στά Τμήματα τῆς ΔΕΕ, ἀλλά καί προσωπικά πρὸς τοὺς ἡγέτες της, μετὰ-ξὺ ἄλλων καί στὸν ἴδιο τὸν Μάρξ, πρόσκληση νά μετὰσχουν στὸ συνέδριο. Ταυτόχρονα, ἀποφασίστηκε νά ἀναβληθεῖ ἀπὸ τίς 5 στίς 9 Σεπτεμβρίου ἡ ἐναρξὴ τοῦ συνεδρίου τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας, ὥστε νά δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά μετὰσχουν στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ΔΕΕ πού συμμετείχαν στὸ συνέδριο τῆς Λωζάνης. Τὸ Γενικὸ Συμβούλιο τῆς ΔΕΕ, ὕστερα ἀπὸ σύσταση τοῦ Μάρξ, ἀποφάσισε νά μὴ συμμετάσχει ἐπίσημα στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας. Μιά τέτοια συμμετοχή, μέσα στίς συνθήκες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, θά σήμαινε ὅτι ἡ ΔΕΕ χάνει τὸν ἀνεξάρτητο προλεταριακὸ χαρακτήρα της καί γίνεται συνυπεύθυνη γιά τίς εἰρηνιστικὲς αὐταπάτες, πού προπαγάνδιζε ὁ Σύνδεσμος. Ὡστόσο, παίρνοντας ὑπόψη τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἀγῶνα γιά τὴν εἰρήνη, ἀφέθηκε στήν ἔκρινση τῶν μελῶν τῆς ΔΕΕ νά παραβρεθοῦν ὡς ἰδιῶτες στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου.

Στίς 12 Σεπτεμβρίου 1868, τὸ συνέδριο τῆς ΔΕΕ στίς Βρυξέλλες ψήφισε μιὰ ἀπόφαση πού στρεφόταν ἐναντίον τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας. Ἀφορμὴ γι' αὐτὸ στάθηκε ἡ πρόσκληση πού εἶχε σταλεῖ πρὸς τὴ ΔΕΕ νά πάρει μέρος στὸ συνέδριο τοῦ Συνδέσμου τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1868 στὴ Βέρνη. Ἡ πρόσκληση ἀπὸ μέρους τοῦ Συνδέσμου ἐγένε μετὰ παρακίνηση τοῦ Μπακούνιν, πού ἦταν καί μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς του καί ἀπέβλεπε στὸ νά ὑποτάξει τὴ ΔΕΕ στὸν Σύνδεσμο.

Ἡ ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου τῶν Βρυξελλῶν τῆς ΔΕΕ ὑπογράμμισε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πασιφιστικὸς Σύνδεσμος, πού ἔχει τὴν ἀξίωση νά ἡγεμονεύει τὸ διεθνὲς ἐργατικὸ κίνημα, εἶναι περιττός ἐφόσον ὑπάρχει ἡ ΔΕΕ. Ἐγένε ἡ πρόταση ὁ σύνδεσμος καί τὰ μέλη του νά προσχωρήσουν στά τμήματα τῆς ΔΕΕ.—308, 309

200. Μ. Μπακούνιν: «Fédéralisme, Socialisme et Antithéologisme. Proposition motivée au Comité Central de la Ligue de la Paix et de la Liberté» («Φεντεραλισμός, Σοσιαλισμός καί Ἀντιθεολογισμός. Αἰτιολογημένη πρόταση πρὸς τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας»). Πρόκειται γιά μιὰ ἡμιτελὴ ἐργασία τοῦ Μπακούνιν, πού δημοσιεύτηκε σὲ φυλλάδια τὸ 1867-1868 στὴ Βέρνη.—308

201. Πρόκειται γιά μιὰ ἐμπιστευτικὴ ἐγκύκλιο, πού εἶχε στείλει τὸ Γραφεῖο τῆς μόνιμης Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνδέσμου Εἰρήνης καί Ἐλευθερίας στίς 22 Σεπτεμβρίου 1868 μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Προέδρου τοῦ Γραφείου Γκούσταβ Φόγκτ. Ἀντίγραφο τῆς ἐγκυκλίου αὐτῆς, πού εἶχε

σταλεί στον Έλπίντιν, είχαν στά χέρια τους ο Μάρξ και ο Ένγκελς.
—309

202. Γίνεται αναφορά στα ντοκουμέντα που προστέθηκαν σε τούτη τήν εργασία από τον Μάρξ και τον Ένγκελς και απ'τά όποια είναι παρμένες οι περικοπές. Βλέπε σε τούτη τή Συλλογή σελ. 453. —310

203. Βλέπε σε τούτη τή Συλλογή, σελ. 358, τό κεφάλαιο «V. 'Η Συμμαχία στην 'Ιταλία». —310

204. *Perinde ac cadaver* (σάν ένα πτώμα) —έτσι διατύπωσε ο 'Ιγνάτιος Λογιόλα, ο ιδρυτής του Τάγματος των 'Ιησουϊτών, μιά από τις άρχές των 'Ιησουϊτών, που προβλέπει τήν απόλυτη ύπακοή των νεότερων μελών του Τάγματος προς τά πρεσβύτερα.—322

205. Στο συνέδριο τής Βασιλείας γύρω από τό θέμα τής κατάργησης του κληρονομικού δικαίου επήλθε ή πρώτη άνοιχτή σύγκρουση ανάμεσα στους ύποστηρικτές του έπιστημονικού σοσιαλισμού του Μάρξ και σ'αυτούς που άκολουθοϋσαν τον άναρχισμό του Μπακούνιν. 'Η έγγραφή του θέματος στην ήμερήσια διάταξη των εργασιών του συνεδρίου έγινε ύστερα από έπιμονή ενός τμήματος που είχε ιδρύσει ο Μπακούνιν στη Γενεύη τον 'Ιούνιο του 1869 με τήν έπωνυμία «Συμμαχία τής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας. Κεντρικό Τμήμα» και που στην πράξη ήταν τό καθοδηγητικό όργανο τής μυστικής Συμμαχίας, 'Επιβάλλοντας στο συνέδριο τής Διεθνούς νά συζητήσει τό θέμα περί κληρονομικού δικαίου, ο Μπακούνιν άποσποϋσε τήν προσοχή του συνεδρίου από τήν επίλυση των ζωτικών προβλημάτων προγράμματος και τακτικής που αντιμετώπιζε τό ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα. 'Ο Μάρξ σε μιά εισήγησή του εξέθεσε τις άπόψεις του Γενικού Συμβουλίου για τό κληρονομικό δίκαιο. Τό συνέδριο δέν πήρε καμιά άπόφαση πάνω σ'αυτό τό θέμα, διότι καμιά πρόταση δέν συγκέντρωσε τήν άπαιτούμενη απόλυτη πλειοψηφία. 'Ωστόσο, χρεοκόπησε ή προμελετημένη προσπάθεια του Μπακούνιν νά επιβάλει τις ιδέες του στη Διεθνή.—326

206. Γίνεται αναφορά σε μιά έγκύκλιο προς τό 'Ομοσπονδιακό Συμβούλιο τής Ρωμανικής Έλβετίας, τήν όποία έγραψε ο Κ. Μάρξ και επικύρωσε τό Γενικό Συμβούλιο σε συνεδρίασή του τήν 1 'Ιανουαρίου 1870. —326

207. «*Social-Demokrat*» («'Ο σοσιαλ-δημοκράτης») ήταν όργανο τής λαοσαλικής Γενικής Γερμανικής Ένωσης Έργατών. Με τον παραπάνω τίτλο ή έφημερίδα εκδιδόταν στο Βερολίνο από τις 15 Δεκεμβρίου 1864

έως τό 1871. Ἀπό τό 1871 ἕως τό 1876 ἐκδιδόταν μέ τόν τίτλο «Neuer Social-Demokrat». —327

208. («*La Fabrique*») «Φάμπρικα». Ἔτσι ὀνόμαζαν τήν ἐποχή ἐκείνη στή Γενεύη καί στά περίχωρά της τήν παραγωγή ρολογιῶν καί ἀναμνηστικῶν εἰδῶν σέ μεγάλα ἢ μικρά ἐργαστήρια βιοτεχνικοῦ τύπου ἢ καί ἀπό ἐργάτες μέ τό κομμάτι. —328

209. «Statuts pour la Fédération des sections romandes adoptés par le congrès Romand, tenu à Genève au Cercle international des Quarte-Saisons, les 2, 3 et 4 janvier 1869», σελ. 15-16 («Καταστατικό τῆς Ὁμοσπονδίας τῶν ρωμανικῶν τμημάτων, πού ψηφίστηκε ἀπ' τό Ρωμανικό συνέδριο, τό ὁποῖο ἔγινε στή Γενεύη, στό οἶκημα τοῦ διεθνοῦς κύκλου τῶν Τεσσάρων Ἐποχῶν τοῦ ἔτους, στίς 2, 3 καί 4 Ἰανουαρίου 1869»). Τό προσχέδιο τοῦ Καταστατικοῦ ἔγινε μέ τή συμμετοχή τοῦ Μπακούνιν. —329

210. Πρόκειται γιά τήν ἀπόφαση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου σχετικά μέ τήν Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή τῆς Ρωμανικῆς Ἑλβετίας, πού ἔγραψε ὁ Κ. Μάρξ στίς 29 Ἰουνίου 1870. —330

211. Ἡ ἀπόφαση ἀριθ. V τοῦ συνεδρίου τῆς Βασιλείας «Γιά τόν τρόπο εἰσδοχῆς νέων τμημάτων στή Διεθνή Ἐνωση Ἑργατῶν» παρεῖχε στό Γενικό Συμβούλιο τό δικαίωμα νά ἀποδέχεται ἢ νά ἀπορρίπτει τήν εἰσδοχή νέων τμημάτων. Ὅπου ὑπῆρχαν ὁμοσπονδιακά συμβούλια, τό θέμα εἰσδοχῆς ἢ μή εἰσδοχῆς ἔπρεπε νά κριθεῖ μέ σύμφωνη γνώμη τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ συμβουλίου. —331

212. Σχετικές εἶναι οἱ ἀποφάσεις τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου «Γιά τή διάσπαση στή Ρωμανική Ἑλβετία» καί «Γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης», καθώς καί ἡ ἀπόφαση γιά τήν κατάχρηση τοῦ ὀνόματος τῆς Διεθνούς ἀπ' τόν Νετσάγιεφ, τήν ὁποία ἔγραψε ὁ Κ. Μάρξ μέ ἐντολή τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου. —332

213. Παρατίθεται μιᾶ περικοπή ἀπό τή «Δήλωση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου πρὸς τή διεύθυνση τῶν ἰταλικῶν ἐφημερίδων μέ ἀφορμή τό ἄρθρο τοῦ Ματσίνι γιά τή Διεθνή», δήλωση πού ἔγραψε ὁ Ἐνγκελς στίς 6 Δεκεμβρίου 1871 καί τή δημοσίευσαν πολλές ἐφημερίδες. —336

214. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1871 ἔγινε συζήτηση στά Ἰσπανικά Κορτές (βουλή τῶν ἀντιπροσώπων), πού τήν προκάλεσε ἡ ἀστική κυβέρνησις τῶν Συν-

τηρητικών μέ πρόθεση νά προχωρήσει στή νομοθετική διάλυση τῶν ἰσπανικῶν ὀργανώσεων τῆς Διεθνούς. Κατά τή συζήτηση, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀντίδρασης, γιά νά συκοφαντήσουν τή Διεθνή, χρησιμοποίησαν ἔγγραφα τῆς Συμμαχίας καί κείμενα χαλκευμένα ἀπ' τήν ἀστυνομία. Παρά τήν ἀντίθεση τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγας τῶν Ρεπουμπλικάνων, Καστελάρ, Καρίντο, Σαλμερόν κ.ἄ., πού ξεσκέπασαν τή συκοφαντία κατά τῆς Διεθνούς καί τόνισαν τόν ἀντισυνταγματικό χαρακτήρα τῶν προτεινόμενων μέτρων, ἡ κυβέρνησις πέτυχε νά ψηφιστοῦν τά μέτρα τῆς. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1872, ὁ ὑπουργός τῶν Ἑσωτερικῶν Σαγκάστα υπέγραψε τό διάταγμα γιά τή διάλυση τῆς Διεθνούς στήν Ἰσπανία.—336

215. «*La République française*» («Ἡ Γαλλική Δημοκρατία») — γαλλική ἀστική-ριζοσπαστική ἡμερήσια ἐφημερίδα, πού ἱδρύσε ὁ Λέων Γαμβέττα τό 1871. Στίς 11 Μαρτίου στήν ἐφημερίδα αὕτη δημοσιεύθηκε ἕνα ἀνυπόγραφο ἄρθρο γιά τή Διεθνή, πού τό ἀναδημοσίευσεν ὁ «*Bulletin de la Fédération jurassienne*», στίς 15.3.1872.—339
216. «Ἡ δίκη τῆς Τουλούζης» ἐναντίον τῶν μελῶν τοῦ τμήματος Νότιας Γαλλίας τῆς Διεθνούς ἐγένετο στίς 10-26 Μαρτίου 1873. Ἡ διαδικασία ἐναντίον τους κινήθηκε μέ βάση τόν νόμον τοῦ Ντυφόρ, πού εἶχε ψηφιστεῖ στίς 14 Μαρτίου 1872 καί πρόβλεπε ποινές φυλάκισης γιά τά μέλη τῆς Διεθνούς. Οἱ συλληφθέντες καταδικάστηκαν σέ διάφορες ποινές φυλάκισης καί σέ χρηματικό πρόστιμον.—339
217. Γίνεται λόγος γιά μιᾶ ἐπιστολή τοῦ συμμαχίτη Ἀλερίνι πρὸς τόν Μπαστελικά, τῆς 14 Νοεμβρίου 1871, πού διανεμήθηκε ἀπ' τὸ τμήμα τῆς Βαρκελώνης γιά νά λάβουν γνώσιν ὅλα τά τμήματα τῆς Διεθνούς στήν Ἰσπανία. Ἀντίγραφο αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς κατέθεσε ὁ Ἑνγκελς στό συνέδριον τῆς Χάγης ὡς ἀποδεικτικὸν ἔγγραφο γιά τήν ὑπόθεσιν τῆς Συμμαχίας.—339
218. Στίς 2 Δεκεμβρίου 1871 συνήλθε στή Γενεύη συνέλευσις τῶν τμημάτων τῆς Διεθνούς, πού ἔλαβε ἀπόφασιν ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων τοῦ ἀναρχικοῦ συνεδρίου τοῦ Σονβιγιέ. Στίς 20 Δεκεμβρίου 1871 ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ρωμανικῆς Ἑλβετίας υἱοθέτησε πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα μιᾶ «Ἀπάντησις στὴ Ρωμανικὴ Ὁμοσπονδιακὴ Ἐπιτροπὴ», πού δημοσιεύτηκε στήν «*Égalité*» τῆς 24 Δεκεμβρίου 1871. Παρόμοια διαμαρτυρία ἔκανε καί ἡ ἴδια ἡ «*Égalité*».—340
219. Ἡ «*Neuer Social-Demokrat*» ἦταν τρισεβδομαδιαία γερμανικὴ ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στὸ Βερολῖνον τό 1870-1876. Ὁργανο τῆς λασσαλικῆς Γενικῆς Γερμανικῆς Ἑνώσεως Ἑργατῶν, ἀντανακλοῦσε πιστά τή

λασσαλλική πολιτική προσαρμογής στο καθεστώς του Βίσμαρκ και έρωτοτροπιών προς τις άρχουσες τάξεις της Γερμανίας, καθώς και τον όπορτουνισμό και έθνικισμό των ήγετών του λασσαλισμού. Ή έφημερίδα καταπολεμούσε συστηματικά την ήγεςία της Διεθνούς και του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Έργατικού Κόμματος και έπίσης ύποστήριζε την έχθρική προς τό Γενικό Συμβούλιο δραστηριότητα των μπακουινικών και άλλων αντιπρολεταριακών ρευμάτων.

«Λευκοχίτωνες» ή «Άσπρες πουκαμίσεις» ήσαν συμμορίες, οργανωμένες από την αστυνομική διεύθυνση της Δεύτερης Αυτοκρατορίας. Οί συμμορίες αυτές, συγκροτημένες από εκφυλισμένα στοιχεία που παρίσταναν τούς εργάτες, οργάνωναν προβοκατορικές διαδηλώσεις και ένέργειες, που χρησίμευαν σάν πρόσχημα για νά διώκονται οί πραγματικές εργατικές οργανώσεις.—341

220. Παρατίθεται απόσπασμα έπιστολής του Τοκαζέβιτς προς τον Μπρουλέφσκι της 2 Αυγούστου 1872, την όποία ό Μπρουλέφσκι έθεσε στή διάθεση του Ένγκελς. Τό «Πρόγραμμα της Σοσιαλιστικής-Έπαναστατικής Πολωνικής Ένωσης στή Ζυρίχη», για τό όποιο γίνεται λόγος, τό έγραψε ό Μπακούνιν και δημοσιεύθηκε σάν παράρτημα του φύλλου, άρ. 13 του «Bulletin de la Fédération jurassienne». Ό Πολωνικός σοσιαλδημοκρατικός σύνδεσμος, που ιδρύθηκε υπό την έπιρροή των άναρχικών, στήν άρχή υίοθέτησε αυτό τό πρόγραμμα του Μπακούνιν, σύντομα όμως τό απέριψε υπό την επίδραση του πολωνού σοσιαλιστή Τοκαζέβιτς. —341

221. «*El Combate*» («Ό άγώνας») — άστική ρεπουμπλικάνικη ήμερήσια έφημερίδα, όργανο των φεντεραλιστών, που εκδιδόταν στή Μαδρίτη. —343

222. Αυτή τή δήλωση προς τούς αντιπροσώπους του διεθνούς συνεδρίου της Χάγης, που περιείχε άποκαλυπτικά στοιχεία για την ύπαρξη της μυστικής Συμμαχίας στήν Ίσπανία, την έστειλε ό Μέσα στον Ένγκελς, ό όποιος την κατέθεσε στήν έπιτροπή έρευνας για τή δραστηριότητα της Συμμαχίας.—345

223. Πρόκειται για μιά χειρόγραφη έμπιστευτική έγκύκλιο του τμήματος της Διεθνούς στή Βαλένθια προς τά τμήματα της Διεθνούς όλης της Ίσπανίας. Στήν έγκύκλιο διατυπωνόταν ή πρόταση, σέ περίπτωση που ξεσπάσει επανάσταση, νά γίνει άγώνας για πλήρη άποκέντρωση και για ίδρυση «άναρχικής κομμούνας».—346

224. Ή έγκύκλιος του τμήματος Σεβίλλης της Συμμαχίας, που την είχε γρά-

ψει ό Μαρσελάου, είχε σταλεί στό τμήμα Μαδρίτης τής Διεθνούς στίς 25 'Οκτωβρίου 1871. 'Η έγκύκλιος ανέφερε τίς αποφάσεις πού είχε πάρει τό τμήμα αναφορικά μέ τίς κυβερνητικές διώξεις.—348

225. Πρόκειται γιά μιá άνοιχτή έπιστολή τής συντακτικής επιτροπής τής έφημερίδας «Emancipación», τής 25 Φεβρουαρίου 1872, πού, μέ τίτλο «Πρός τούς συγκεντρωθέντες στή Μαδρίτη αντιπροσώπους του Ρεπουμπλικανικού-φεντεραλιστικού κόμματος», δημοσιεύθηκε στήν έφημερίδα «Emancipación» άρ. 38, 3 Μαρτίου 1872. Τά αναρχικά μέλη του Συμβουλίου τής Διεθνούς στή Μαδρίτη ζήτησαν από τή συντακτική επιτροπή νά άποσύρει αυτή τήν έπιστολή. Όμως ό Μέσα, πού ήταν διευθυντής τής «Emancipación» καί έκτελούσε τότε χρέη γραμματέα του ισπανικού όμοσπονδιακού συμβουλίου, άρνήθηκε κατηγορηματικά νά ικανοποιήσει αυτή τήν άπαίτηση. Στίς 9 Μαρτίου 1872, ό Μέσα, μέ σύμφωνη γνώμη καί άλλων μελών του Συμβουλίου, έστειλε μιá ανάλογη έπιστολή, αλλά έξ όνόματος πιά του Όμοσπονδιακού Συμβουλίου.—348

226. Στίς 7 Μαρτίου 1872 τό αναρχικό συμβούλιο τής Μαδρίτης έστειλε στή συνέλευση των αντιπροσώπων του Ρεπουμπλικανικού-φεντεραλιστικού κόμματος μιá έπιστολή, μέ τήν όποία δήλωνε, άποκρούοντας κάθε συμπάραταξη μέ τήν έπιστολή τής συντακτικής επιτροπής τής «Emancipación», ότι «είναι αντίθετο προς τίς άρχές τής Διεθνούς». —348

227. «*El Condenado*» («'Ο άπόκληρος») — ισπανική αναρχική εβδομαδιαία έφημερίδα, πού τήν εξέδιδε ό Τ. Μοράγο στή Μαδρίτη άπ' τό 1872-1874.—348

228. «*La Igualdad*» («'Η ισότητα») — ισπανική άστικο-δημοκρατική ήμερήσια έφημερίδα, πού έκδιόταν στή Μαδρίτη άπό τό 1868-1870. Μιá άπ' τίς ριζοσπαστικές άστικές έφημερίδες, στήν όποία έγραφαν πολλοί ούτοπικοί-σοσιαλιστές καί ρεπουμπλικάνοι. Τό 1868-1869 είχε συσπειρωθεί γύρω άπ' τήν έφημερίδα μιá μερίδα εργατών τής Μαδρίτης.—349

229. Ό Μάρξ καί ό Ένγκελς παραθέτουν άπόσπασμα άρθρου τής σύνταξης τής «Emancipación» μέ τίτλο «'Η επαναστατική πληροφόρηση», πού δημοσιεύτηκε τήν 1 'Ιουνίου 1872.—351

230. Τό άρθρο 7, τμήμα II, του Όργανωτικού Κανονισμού έδινε στό Γενικό Συμβούλιο τό δικαίωμα νά επιλύει τίς διαφορές, πού μπορούσαν νά άνακύψουν μεταξύ συνδέσμων ή τμημάτων πού άνήκουν στήν ίδια έθνική

ομάδα ή και μεταξύ διαφορετικών εθνικών ομάδων. Επίσης τό άρθρο 4, τμήμα IV, έδινε σέ κάθε όμοσπονδία τό δικαίωμα νά άπορρίψει τήν είσοχή ή νά διαγράψει άπ' τίς τάξεις της μεμονωμένους συνδέσμους ή τμήματα, δέν είχε όμως τό δικαίωμα νά τούς στερεί τόν τίτλο τους ως οργανώσεων τής Διεθνούς.—352

231. Πρόκειται γιά τό δημοψήφισμα πού έγινε στή Γαλλία στίς 8 Μαΐου 1870.—356

232. *Union de las tres clases de vapor* (Ένωση τών τριών κατηγοριών έργοστασιακών εργατών) — ήταν μιά άπό τίς πρώτες επαγγελματικές ενώσεις στήν Καταλωνία, πού περιλάμβανε ύφαντουργούς, κλώστες και μεροκαματιάρηδες τών ύφαντουργείων. Η ένωση αύτή άποτελοϋσε συλλογικό μέλος τής Διεθνούς.—357

233. Παρατίθεται περικοπή μιās έπιστολής του Καφιέρο πρós τόν Ένγκελς, μέ ήμερομηνία 12-16 Ίουλίου 1871, στήν όποία γινόταν λόγος γιά τήν κατάσταση του τμήματος τής Διεθνούς στή Νεάπολη.—358

234. Έπιστολή του Καπορούσσο πρós τόν Ότνζερ τής 21 Ίανουαρίου 1872.—360

235. Τό τμήμα Μιλάνου τής Διεθνούς ιδρύθηκε άπ' τόν Τέοντορ Κοϋνο, υπό τήν άμεση επίδραση του Ένγκελς. Τό Δεκέμβριο του 1872, υπό τήν επίδραση του Κοϋνο, μιά μερίδα μελών τής ματσινικής εργατικής ένωσης γιά τήν ήθική, τήν άλληλοβοήθεια και τόν διαφωτισμό άποχώρησε άπ' αύτήν και ίδρυσε τόν Έργατικό Κύκλο άπελευθέρωσης του προλετάριου, πού στίς 7 Ίανουαρίου 1872 δήλωσε πώς άποτελεί τμήμα τής Διεθνούς. Ο Σύνδεσμος υιοθέτησε Καταστατικό σύμφωνα μέ τό Γενικό Καταστατικό τής Διεθνούς. Στίς 30 Ίανουαρίου 1872 ό Ένγκελς έκανε άναφορά στό Γενικό Συμβούλιο γιά τήν ίδρυση του τμήματος και δήλωση πώς τό Καταστατικό του συνάδει πρós τίς άρχές τής Διεθνούς. Τό τμήμα έγινε δεκτό στήν Ένωση. Υπό τήν καθοδήγηση του Ένγκελς, ό Κοϋνο έκανε άγώνα μέσα στό τμήμα όπου είχαν εισχωρήσει άναρχικοί και πέτυχε νά μήν ύποστηρίξει τό τμήμα τούς άναρχικούς στόν άγώνα τους κατά του Γενικού Συμβουλίου.—360

236. Η Έργατική Όμοσπονδία ιδρύθηκε στό Τουρίνο τό Φθινόπωρο του 1871 και βρισκόταν υπό τήν έπιρροή τών ματσινικών. Τόν Ίανουάριο του 1872 άποχώρησαν άπ' τήν Όμοσπονδία προλεταριακά στοιχεία, πού ίδρυσαν τόν Σύνδεσμο *Άπελευθέρωση του προλετάριου*, ό όποιος άργότερα έγινε δεκτός ως τμήμα τής Διεθνούς. Έπικεφαλής του Συνδέ-

σμου ως τόν Φεβρουάριο τοῦ 1872 ἦταν ἕνας μυστικός πράκτορας τῆς ἀστυνομίας, ὁ Τερτσάγκι.—361

237. Ἡ ἀναφορά τοῦ Ρέτζις πρὸς τὸ Γενικὸ Συμβούλιο γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς πού ἔλαβε νὰ πάει στὴν Ἰταλία εἶχε τὴ μορφή ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἑνγκελς. Στὸ δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Φεβρουαρίου 1872 ὁ Ρέτζις βρισκόταν ἐπὶ δέκα μέρες στὸ Μιλάνο καὶ στὸ Τουρίνο, ὅπου καταποπίστηκε γιὰ τὴν κατάσταση τῶν τμημάτων καὶ προπαγάνδισε τίς ἀποφάσεις τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν. Μὲ βάση ὁδηγίες πού εἶχε πάρει ἀπ' τὸν Ἑνγκελς, ὁ Ρέτζις ἐξήγησε στὰ μέλη τῶν τμημάτων τὴ ριζικὴ ἀντίθεση τῶν ἀναρχικῶν ἀπόψεων πρὸς τὰ καθήκοντα τῆς Διεθνοῦς.—362
238. A. Richard et G. Blanc, «L'Empire et la France nouvelle. Appel du peuple et de la jeunesse à la conscience française». Bruxelles, 1872.—369
239. Αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ζύλ Γκέντ τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1872 πρὸς τὰ μέλη τοῦ τμήματος τῆς Διεθνοῦς στὸ Μονπελλιέ ἀπευθυνόταν πρὸς τὸν Ζερονί, ἕναν ἀπ' τοὺς ἡγέτες τοῦ τμήματος. Ὁ Ζερονί ἔστειλε αὐτὴ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Γκέντ στὸ Γενικὸ Συμβούλιο.—370
240. «*Les Droits de l'Homme*» («*Τὰ Αἰκαιώματα τοῦ Ἀνθρώπου*»)—γαλλικὴ ἡμερήσια ἐφημερίδα ἀριστερο-ρεπουμπλικανικῶν κατευθύνσεων, πού ἐξέδιδε ὁ Ζ. Γκέντ τὸ 1870-1871 στὸ Μονπελλιέ.—371
241. Ἡ ἀλληλογραφία αὐτὴ δημοσιεύθηκε στίς 20 Ὀκτωβρίου 1872 στὴν ἐφημερίδα «*Liberté*».—371
242. Στὸ «*Bulletin de la Fédération jurassienne*», ἀρ. 10-11, τῆς 10 Νοεμβρίου 1872 δημοσιεύθηκε ἐπιστολὴ τοῦ Ζύλ Μοντέλ, πού διαμαρτυρόταν κατὰ τῆς διαγραφῆς τοῦ Μπουσκέ ἀπ' τὴ Διεθνή.—373
243. «*Pacte d'amitié, de solidarité et de défense mutuelle*». Ψηφίστηκε στὸ ἀναρχικὸ συνέδριο τοῦ Σαίντ-Ίμιέ στίς 15 Σεπτεμβρίου 1872.—375
244. *Οἱ γιοὶ τοῦ Αἴμωνα*— ἥρωες ἑνὸς ἔπους τοῦ πρώϊμου Μεσαίωνα («Οἱ τέσσερις γιοὶ τοῦ Αἴμωνα ἢ Ρενώ ντέ Μοντομπάν»), τὰ τέσσερα ἀδέρφια Ἄλαρντ (Ἀντελχαρτ), Ρίχαρντ (Ρίτσαρτ), Γκύτσαρντ (Βίτσαρτ) καὶ Ρενώ (Ράιναλντ).—375
245. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Ἰσπανικοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου τῆς 2 Φε-

βρουαρίου 1873 δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Émancipation», αρ. 85, 8 Φεβρουαρίου 1873.—378

246. Τήν 1 καί 2 Ἰουλίου 1875 συνήλθε στό Μάντσεστερ τό δεύτερο συνέδριο τῆς Βρετανικῆς Ὁμοσπονδίας τῆς Διεθνούς. Τό συνέδριο ἄκουσε τή λογοδοσία τοῦ Βρετανικοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συμβουλίου καί ψήφισε ἀποφάσεις γιά τόν Κανονισμό τῆς Βρετανικῆς Ὁμοσπονδίας, γιά τήν προπαγάνδα, γιά τήν ἀναγκαιότητα νά ἰδρυθεῖ μιά διεθνῆς ἐπαγγελματική ἔνωση, γιά τήν καθιέρωση τῆς κόκκινης σημαίας ὡς σημαίας τῆς Βρετανικῆς Ὁμοσπονδίας καί ἄλλες. Ἰδιαίτερη σημασία εἶχε ἡ ἀπόφαση «Γιά τήν πολιτική δράση», μέ τήν ὁποία τό συνέδριο καλοῦσε τοὺς Βρετανούς - μέλη τῆς Διεθνούς νά ἰδρύνουν στήν Ἀγγλία ἕνα αὐτοτελές ἐργατικό πολιτικό κόμμα, πού νά ἀντιπαταραταχθεῖ σέ ὅλα τά ὑπάρχοντα κόμματα.—380
247. Τό συνέδριο τῶν ἑλβετῶν ἐργατῶν, τῶν ἐπαγγελματικῶν, συνεταιριστικῶν καί ἄλλων ὁργανώσεων στό Ὀλτεν, τήν 1-3 Ἰουνίου 1873, εἶχε συγκληθεῖ μέ πρωτοβουλία τῶν τμημάτων τῆς Διεθνούς. Στό συνέδριο ἰδρύθηκε ἡ Ἑλβετική Ἐνωση Ἐργατῶν πού διατηρήθηκε ὡς τό 1880 καί συνένωσε πάνω στή βάση τῶν ἀρχῶν τῆς Διεθνούς διάφορες ἐργατικές ὁργανώσεις. Τό συνέδριο προλείανε τό ἔδαφος γιά τήν ἰδρυση τοῦ Σοσιαλ-δημοκρατικοῦ Κόμματος τῆς Ἑλβετίας.—381
248. «*Sankt-Peterburgskije Vedomosti*» («Χρονικά τῆς Πετρούπολης») — ρωσική ἡμερήσια ἐφημερίδα, ἐπίσημο κυβερνητικό ὄργανο. Ἐκδιόταν μέ διάφορους τίτλους ἀπό τό 1728-1914. Ἀπό τό 1914-1917 ἐκδιόταν μέ τόν τίτλο «*Petrogradskije Vedomosti*». «Χρονικά τοῦ Πέτρογκραντ». —384
249. Ὁ Τσερνισέφκι πιάστηκε τόν Ἰούλιο τοῦ 1862. Ἔως τό 1864 βρισκόταν κλεισμένος στό φρούριο τοῦ Πετροπαβλόφσκ, κατόπιν καταδικάστηκε σέ ἐφτά χρόνια καταναγκαστικά ἔργα καί σέ ισόβια ἐκτόπιση στή Σιβηρία.—385
250. Ἀναφορά στό φυλλάδιο τοῦ Μπακούνιν «Λίγα λόγια πρὸς τοὺς νεαροὺς ἀδελφούς στή Ρωσία», Γενεύη, Μάιος 1869 καί στό φυλλάδιο τοῦ Νετσάγιεφ «Πρὸς τοὺς φοιτητές τοῦ Πανεπιστημίου, τῆς Ἀκαδημίας καί τοῦ Τεχνολογικοῦ Ἰνστιτούτου στήν Πετρούπολη», Γενεύη, 1869.—386
251. «*Ἰμματαθεῖς ἀδελφοί*» — τό παρατσούκλι θρησκευτικοῦ τάγματος, πού ἰδρύθηκε στή Ρέιμς τό 1680. Τά μέλη αὐτοῦ τοῦ τάγματος ἀναλάμβαναν

τήν υποχρέωση νά ἀφοσιωθοῦν στή μόρφωση τῶν φτωχῶν παιδιῶν. Στά σχολεῖα τοῦ τάγματος τά παιδιά ἔπαιρναν κυρίως θρησκευτική ἀγωγή καί ἀποκτοῦσαν πολύ φτωχές γνώσεις στά ἄλλα πεδία.—388

252. Τά φυλλάδια : «Ἡ τοποθέτηση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ζητήματος», Μάιος 1869 καί «Οἱ ἀρχές τῆς ἐπανάστασης», Καλοκαίρι 1869, εἶχαν γραφεῖ ἀπ' τὸν Μπακούνιν.—388

253. Ν. Φλερόφσκι : «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στή Ρωσία. Παρατηρήσεις καί μελέτες». Πετρούπολη, 1869. Φαίνεται πὺς ὁ Μάρξ διάβασε αὐτὸ τὸ ἔργο λίγο μετὰ τὴν ἐκδόσή του. Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸ ρωσικὸ τμῆμα τῆς Διεθνοῦς στή Γενεύη, στίς 24 Μαρτίου 1870, ὁ Μάρξ τὸ κρίνει ὡς πολὺ θετικό. Λίγο ἀργότερα τὸ διάβασε καί ὁ Ἐνγκελς.—390

254. «Ἐκδοση τοῦ Συλλόγου “Λαϊκῆς Τιμωρίας”», ἀρ. 2, Πετρούπολη, χειμῶνας 1870, σελ. 9. Ἡ ἐκτύπωση τῆς ἐκδοσης ἀρ. 2, ὅπως καί τῆς ἐκδοσης ἀρ. 1, εἶχε γίνῃ στή Γενεύη.—392

255. «*Narodnoje Delo*» («*Λαϊκὴ ὑπόθεση*») — περιοδικό (ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1870 ἐφημερίδα), ποὺ ἐκδιδόταν στὰ 1868-1870 στή Γενεύη ἀπὸ μιὰ ομάδα ρώσων ἐπαναστατῶν-ἐμιγκρέδων. Τὸ πρῶτο φύλλο τὸ ἐτοίμασε ὁ Μπακούνιν. Ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο 1868, ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ, ὅπου μετεῖχε ὁ Οὕτιν καί ἄλλοι, διέκοψε τίς σχέσεις μὲ τὸν Μπακούνιν καί ἀντιτάχθηκε στίς ἀπόψεις του. Ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1870 ἔγινε ὄργανο τοῦ ρωσικοῦ τμήματος τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως Ἑργατῶν, ἀκολουθώντας τὴ γραμμὴ τοῦ Μάρξ καί τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου.—393

256. Τὸ ποίημα «Ὁ Φοιτητὴς» τοῦ Ν. Ὁγκαριώφ ἦταν ἀρχικὰ ἀφιερωμένο στὸν Σ.Ι. Ἀστράκωφ (φίλο τοῦ Ὁγκαριώφ καί τοῦ Χέρτσεν), ποὺ εἶχε πεθάνῃ τὸ 1866. Ὅταν πῆρε ἀπ' τὸν Ὁγκαριώφ τὸ χειρόγραφο τοῦ ποιήματος, ὁ Μπακούνιν τοῦ ἔγραψε ὅτι θὰ ἦταν «πιὸ χρήσιμο γιὰ τὴν ὑπόθεση», ἂν τὸ ποίημα αὐτὸ ἀφιερωνόταν στὸν Νετσάγιεφ. Μὲ τὴν ἀφιέρωση αὐτὴ τὸ ποίημα τυπώθηκε σὲ ξεχωριστὰ φύλλα τὸ 1869 στή Γενεύη καί χρησιμοποιήθηκε ἀπ' τὸν Νετσάγιεφ σάν μιὰ μορφὴ πληρεξουσίου ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ὁγκαριώφ.—400

257. «*Journal de Genève national, politique et littéraire*» («*Ἐθνικὴ πολιτικὴ καί φιλολογικὴ ἐφημερίδα τῆς Γενεύης*») — συντηρητικὴ ἐφημερίδα, ποὺ ἐκδίδεται ἀπ' τὸ 1826.—414

258. «*La Démocratie*» («*Ἡ Δημοκρατία*»)—γαλλική αστικο-δημοκρατική ἡμερήσια ἐφημερίδα, πού ἐκδιδόταν στό Παρίσι ἀπ' τὸ Νοέμβριο τοῦ 1863 ὡς τὸ 1870.
Ἡ ἐπιστολή τοῦ Μπακούνιν πρὸς τὸν διευθυντὴ τῆς ἐφημερίδας Σασέν γράφτηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1868. Ὁ Σασέν, ἀπὸ τὸ Μάρτιο 1868 ἐξέδιδε δοκίμια, στὰ ὁποῖα οἱ ὑποψήφιοι συνεργάτες τῆς ἐφημερίδας διατύπωναν τίς ἀπόψεις τους. Ἡ ἐπιστολή τοῦ Μπακούνιν δημοσιεύθηκε στὰ τέλη Ἀπριλίου 1868 σέ 6 δοκίμια.—415
259. Παρατίθεται περικοπὴ τοῦ ἀρθροῦ τοῦ Μπακούνιν «Ὁ Χέρτσεν», πού δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα «*Marseillaise*», ἀρ. 72, 2 Μαρτίου 1870.—415
260. Ὁ Χέρτσεν πῆρε αὐτὰ τὰ χρήματα τὸ 1858 ἀπὸ τὸν ρώσο κτηματῖα Π.Α. Μπαχμέτιεφ γιὰ ἔργο προπαγάνδας (ἢ λεγόμενη χορηγία Μπαχμέτιεφ). Τὸ 1869, κάτω ἀπ' τὴν πίεση τοῦ Μπακούνιν καὶ τοῦ Ὁγκαριώφ, ὁ Χέρτσεν συμφώνησε νὰ μοιράσει τὴ χορηγία σέ δύο μέρη, ἀπ' τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα τὸ πῆρε ὁ Νετσάγιεφ ἀπ' τὸν Ὁγκαριώφ. Τὸ 1870, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Χέρτσεν, ὁ Νετσάγιεφ πῆρε ἀπ' τὸν Ὁγκαριώφ καὶ τὸ ἄλλο μισὸ τῆς χορηγίας.—415
261. «*Obshtscina*» — Μ' αὐτὸ τὸν τίτλο κυκλοφόρησε τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1870 στὸ Λονδίνο τὸ πρῶτο φύλλο μιᾶς ἐφημερίδας, πού διηύθυναν οἱ Σ. Νετσάγιεφ καὶ Β. Σερεμπρέννικωφ. Τὸ δεύτερο φύλλο, πού ἐκδόθηκε τὸ 1871, τὸ κατέστρεψαν οἱ ἴδιοι οἱ ἐκδότες του.—416
262. «*Κολοζόλ*. Ὅργανο τῆς ρωσικῆς ἀπελευθέρωσης, πού ἱδρυσε ὁ Α.Ι. Χέρτσεν». Μὲ τὸν παραπάνω τίτλο οἱ Νετσάγιεφ καὶ Σερεμπρέννικωφ ἐξέδωσαν στὴ Γενεύη μερικά φύλλα τῆς ἐφημερίδας τὴν Ἀνοιξή τοῦ 1870.—419
263. Ἡ «Ἐπαναστατικὴ κατήχηση», πού ἔγραψε ὁ Μπακούνιν τὸ Καλοκαίρι τοῦ 1869, τυπώθηκε σέ μερικά ἀριθμημένα ἀντίτυπα. Κατὰ τίς ἔρευνες τοῦ 1869 βρέθηκε στὸ σπίτι τοῦ Π.Γκ. Οὐσπένσκι ἓνα ἀντίτυπο τῆς κατήχησης, πού τὸ παρουσίασαν στὴ δίκη καὶ ἀναδημοσιεύθηκε στὸ «*Pravitelstvennyi Vestnik*», ἀρ. 162 τοῦ 1871. Οἱ Μάρξ καὶ Ἐνγκελς κάνουν χρῆση αὐτοῦ τοῦ κειμένου.—420
264. Οἱ Ἑσκομπάρ εἶναι οἱ συνεχιστές τοῦ ἰσπανοῦ ἱησουίτη Ἑσκομπάρ-Ὑμεντότσα (1589-1669), πού κήρυττε ἀπερίφραστα πὼς οἱ ἀγαθὲς προθέσεις δικαιώνουν πράξεις τίς ὁποῖες ἀρνεῖται ἡ ἠθικὴ καὶ ὁ νόμος (ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα).—421

265. Ροδντολφ φόν Γκέρολσταίν, ήρωας τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Εὐγενίου Ζουέ (Eugen Sue) «Τά μυστήρια τῶν Παρισίων». — Μοντεχρήστος, κεντρικός ήρωας τοῦ ὁμώνυμου μυθιστορήματος τοῦ Ἄλεξ. Δούμα. — Κάρλ Μόορ, βασικό πρόσωπο στό δράμα τοῦ Σίλλερ «Οἱ ληστές». — Ρομπέρ Μακαίρ, τύπος μικροαπατεώνα, πού τόν ὑποδυόταν ὁ διάσημος γάλλος ἠθοποιός Φρεντερίκ Λεμαίτρ καί τόν ἀποθανάτισε σέ γελοιογραφίες του ὁ Ὀνορέ Ντωμιέ. —425
266. Ἀναφορά στό θεοκρατικό κράτος τῶν ιησουϊτῶν, πού ὑπῆρχε ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 16ου ὥς τά μέσα τοῦ 17ου αἰώνα στή Νότια Ἀμερική, κυρίως στή περιοχή πού σήμερα βρίσκεται ἡ Παραγουάη. —433
267. Πρόκειται γιά ἕναν κύκλο νεολαίας, πού σχηματίσθηκε τό 1845 γύρω ἀπ' τόν Μ.Β. Πετρασέφσκι καί πού τόν ἀποτελοῦσαν εὐγενεῖς χαμηλῶν τίτλων καί διανοούμενοι προερχόμενοι ἀπό τά μεσαῖα στρώματα. Τά μέλη αὐτοῦ τοῦ κύκλου διαπνέονταν ἀπό ἀστικο-δημοκρατικές ἀντιλήψεις. Πολλοί ἀπ' αὐτούς προπαγάνδιζαν ἰδέες τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ. Στίς συνελέξεις τοῦ κύκλου γίνονταν συζητήσεις πάνω σέ κοινωνικά καί πολιτικά προβλήματα, καθώς καί σχέδια γιά δημιουργία μιᾶς δραστήριας ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης. Ὡστόσο, οἱ ὁπαδοί τοῦ Πετρασέφσκι δέν κατάφεραν νά μορφοποιήσουν αὐτά τά σχέδια καί νά δημιουργήσουν μιᾶ πλατιά πράγματι ἐπαναστατική ὀργάνωση. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1849 τά μέλη τοῦ κύκλου πιάστηκαν καί στάλθηκαν ἐξορία.—437
268. «*Moskovskije Vedomosti*» («Χρονικά τῆς Μόσχας»)—μιᾶ ἀπ' τίς πιό παλιές ρωσικές ἐφημερίδες. Ἐκδιδόταν ἀπ' τό 1756 ὥς τό 1917, ἀπό τό 1859 ἡμερήσια. Ἀπό τήν πέμπτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα πῆρε ἀντιδραστικό χαρακτήρα.—439
269. «*Sovremennik*» — ρωσικό φιλολογικό καί κοινωνικό-πολιτικό περιοδικό, πού ἐκδιδόταν στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1836-1866 (ἀπ' τό 1843 μηνιαῖο). Τό ἱδρυσε ὁ Α.Σ. Πούσκιν. Ἀπό τό 1847 τό διηύθυναν ὁ Νεκράσωφ καί ὁ Πανάγιεφ. Συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ ἦσαν ὁ Μπελίνσκι, ὁ Ντομπρολιούμποφ, ὁ Τσερνισέφσκι. Στή δεκαετία τοῦ 1860 τό περιοδικό ἦταν οὐσιαστικά ὄργανο τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας.—441
270. Τήν ἐπαναστατική προκήρυξη «Νεαρή Ρωσία» τήν ἔγραψε ὁ ρώσος ἐπαναστάτης Π.Γκ. Ζάιντεφσκι καί τυπώθηκε στά μέσα Μαΐου 1862. Ἡ προκήρυξη ἐξέφραζε τίς πιό ἀριστερές, ἐπαναστατικές ἀπόψεις τῶν ρώσων ἐπαναστατῶν δημοκρατῶν.

Τό μότο αὐτῆς τῆς προκήρυξης πάρθηκε ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Χέρτσεν «Ρόμπερτ Όουεν».—444

271. Πρόκειται γιά τή διαμάχη πού ξέσπασε ἀνάμεσα στόν Χέρτσεν, ἀπ' τή μιὰ μεριά, καί τούς Τσερνισέφκι καί Ντομπρολιούμποφ, ἀπ' τήν ἄλλη, σχετικά μέ τίς λιμπεραλιστικές ἀποκλίσεις τοῦ Χέρτσεν πάνω στήν ἐκτίμηση τῆς κατάργησης τῆς δουλοπαροικίας πού προετοίμαζε ἡ τσαρική κυβέρνηση. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐπαναστατῶν δημοκρατῶν ἔκαναν αὐστηρή κριτική σ' αὐτές τίς παρεκλίσεις τοῦ Χέρτσεν μέ δημοσιεύματά τους στό «Sovremennik» καί μέ ἐπιστολές τους στό «Κολοκόλ». Στή δεκαετία τοῦ 1860 ὁ Χέρτσεν, ἐγκαταλείποντας τό λιμπεραλισμό, πῆρε τή θέση τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας.—445
272. Μεταξύ τῶν ἄλλων ἀποδεικτικῶν στοιχείων, πού κατέθεσαν στήν ἐπιτροπή οἱ Μάρξ καί Ἐνγκελς, ἦταν καί μιὰ ἐπιστολή τοῦ Νετσάγιεφ, γραμμένη τό Φεβρουάριο τοῦ 1870, μέ ἐντολή τοῦ Μπακούνιν, ἐξ ὀνόματος μιᾶς ἀνύπαρκτης ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς ὁργάνωσης, πού ἀπευθυνόταν στόν Λιουμπάβιν, ὁ ὁποῖος εἶχε τήν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως τοῦ Α' τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» στή Ρωσία. Στήν ἐπιστολή αὐτή ἀπειλοῦσαν τόν Λιουμπάβιν ὅτι θά τόν ξεκάνουν, ἂν δέν ἀπαλλάξει τόν Μπακούνιν ἀπ' τήν ὑποχρέωση πού εἶχε ἀναλάβει νά μεταφράσει στά Ρωσικά τόν Α' τόμο τοῦ «Κεφαλαίου». Τόν Αὐγούστο τοῦ 1872 ὁ Λιουμπάβιν μέσω τοῦ Ντάνιελσον, ἔστειλε τήν ἐπιστολή αὐτή στόν Μάρξ.—470
273. Τό ἔργο αὐτό τοῦ Μάρξ ἀποτελεῖ ἓνα ἰδιόρρυθμο ἔργο κριτικῆς καί πολεμικῆς, ὅπου, μέ ἀφορμή τό βιβλίο τοῦ Μπακούνιν «Gocoudarstvennost i anarchia», Vvedenijn. Tsast I (Isdanije Sotsialno Revoliutsionoy Partii, tom I), ἀναπτύσσονται μερικές βασικές σκέψεις γιά τό κράτος, τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, γιά τίς σχέσεις ἐργατῶν-ἀγροτῶν. Τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου τοῦ Μπακούνιν ὁ Μάρξ τό παραθέτει κατὰ ἓνα μέρος μέ αὐτούσια ἀποσπάσματα, ἀπ' τό ρωσικό κείμενο καί κατὰ ἓνα μέρος μέ σύντομες περιλήψεις στά Γερμανικά. Ἡ συνοπτική αὐτή πραγματεία συμπεριλαμβάνεται σ' ἓνα ὀγκῶδες ντοσιέ χειρογράφων τοῦ Μάρξ, μέ τίτλο «Russica II, 1875», ὅπου ὑπῆρχαν καί ἄλλες τέτοιες πραγματείες γιά διάφορους ρώσους συγγραφείς». —471
274. Πρόκειται γιά τό Ρωσο-τουρκικό πόλεμο τοῦ 1877-1878. —477
275. Τό «ἐλεύθερο λαϊκό κράτος» ἀποτελοῦσε «προγραμματικό στόχο καί τρέχον σύνθημα τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν στή δεκαετία 1870-

1880» (Λένιν). Βλέπε κριτική αὐτοῦ τοῦ συνθήματος στό IV κεφάλαιο τῆς ἐργασίας τοῦ Μάρξ «Κριτικές παρατηρήσεις στό πρόγραμμα τοῦ γερμανικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος». («Κριτική τοῦ προγράμματος τῆς Γκότα») καί τήν ἐπιστολή τοῦ Ἑνγκελς πρὸς τόν Μπέμπελ, 18/28 Μαρτίου 1875 (Κ. Μάρξ-Φ. Ἑνγκελς, Ἔπαντα, τόμ. 19, σελ. 11-32 καί 3-9). Βλέπε ἀκόμα τὸ ἔργο τοῦ Λένιν «Κράτος καί Ἐπανάσταση», κεφάλαιο I, 4 καί κεφάλαιο IV, 3. (Β.Ι. Λένιν, Ἔπαντα, τόμ. 25). —482

276. Τόν Αὐγουστο τοῦ 1882 οἱ ἀνθρακωρύχοι τοῦ Montceau-les-Mines ἐξεγέρθησαν ἐναντίον τῆς αὐθαιρεσίας καί τῆς κηδεμονίας τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀναρχικά στοιχεῖα ὀργάνωσαν μιὰ σειρὰ προβοκάτσιες πού ἐπιβάρυναν τοὺς ἐργάτες. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1882 ἄρχιζε ἡ δίκη τῶν συλληφθέντων, ἡ ὁποία εἶχε ἀναγγελεθεῖ μέ μεγάλο θόρυβο καί κατὰ τὴν ὁποία ὥστόσο δὲ μπόρεσαν νὰ στηριχθοῦν οἱ κατηγορίες ἐναντίον τῶν ἐργατῶν. —485

277. *Central Labor Union τῆς New York* (Κεντρικὴ Ἑργατικὴ Ἐνωση τῆς Νέας Ὑόρκης) — Ἐνωση τῶν συνδικάτων τῆς Ν. Ὑόρκης, πού ἱδρύθηκε τὸ 1882 καί μέσα στὴ δεκαετία τοῦ '80 ἀναπτύχθηκε σὲ μιὰ μαζικὴ ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν. Ἡ Ἐνωση αὐτὴ συνένωνε στὶς γραμμές τῆς ἐργάτες ἀμερικανικῆς καί ξένης καταγωγῆς, λευκοὺς καί μαύρους. Ἐπικεφαλῆς τῆς Ἐνώσεως βρίσκονταν σοσιαλιστές, πού ἀναγνώριζαν ὅτι γιὰ τὴν ἐπιτυχή διεξαγωγὴ τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου εἶναι ἀναγκαῖες τόσο οἱ ἐπαγγελματικὲς ὅσο καί οἱ πολιτικὲς ὀργανώσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης. —486

278. «*Freiheit*» («Ἐλευθερία») — Γερμανικὴ ἐβδομαδιαία ἐπιθεώρηση ἀναρχικῆς χροιάς, πού ἐκδιδόταν στό Λονδίνο ἀπὸ τὸ 1879-1882, στήν Ἐλβετία τὸ 1882 καί στὴ Ν. Ὑόρκη ἀπὸ τὸ 1882-1908. Ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Γιόχαν Μόστ καί τὴν ἔγραφε κυρίως ὁ ἴδιος. —488

279. Γιόχαν Μόστ: «Κεφάλαιο καί ἐργασία. Ἐκλαϊκευμένη σύνοψη τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Κάρλ Μάρξ», Χέμνιτς, 1873. —488

280. Ἡ Νέα Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης (*Nueva Federacion Madrileña*) ἱδρύθηκε στὶς 8 Ἰουλίου 1872 ἀπὸ μέλη τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐφημερίδας «*La Emancipación*» (βλ. σημ. 170), μετὰ τὴ διαγραφὴ τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀναρχικῶν ἀπὸ τὴν Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης. Ἀφορμὴ γι' αὐτὸ ἔδωσαν οἱ ἀποκαλύψεις πού δημοσιεύθηκαν στήν «*Emancipación*» γιὰ τὴ δράση τῆς μυστικῆς Συμμαχίας στήν Ἰσπανία. Μεγάλο ρόλο ἔπαιξε ὁ Πῶλ Λαφάργκ στήν ἱδρυση τῆς Νέας Ὁμοσπονδίας τῆς Μαδρίτης. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἄρνηση τοῦ ἰσπανικοῦ ὁμοσπον-

διακού Συμβουλίου νά τή δεχτεί στούς κόλπους του, ἡ Νέα Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης ἀποτάθηκε πρὸς τὸ Γενικὸ Συμβούλιο τῆς ΔΕΕ, τὸ ὁποῖο, στίς 15 Αὐγούστου 1872, τὴν ἀναγνώρισε ὡς ὁμοσπονδία τῆς ΔΕΕ. Ἡ Νέα Ὁμοσπονδία τῆς Μαδρίτης καταπολέμησε ὑποφασιστικά τὴν ἐξάπλωση τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἀναρχισμοῦ στὴν Ἰσπανία, προπαγάνδιζε τίς ιδέες τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ καὶ ἀγωνιζόταν γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς αὐτοτελοῦς προλεταριακοῦ κόμματος στὴν Ἰσπανία. Τὰ νέα μέλη τῆς Νέας Ὁμοσπονδίας τῆς Μαδρίτης ὑπῆρξαν οἱ ὀργανωτές τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Ἑργατικοῦ Κόμματος τῆς Ἰσπανίας, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1879. —491

281. *Ἀπὸ καθέδρας σοσιαλιστές* — ἐκπρόσωποι μιᾶς ἀπὸ τίς ἀστικές κατευθύνσεις τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμιστῶν στὴν πολιτικὴ οἰκονομία, ποὺ διαμορφώθηκε στὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 19ου αἰώνα στὰ γερμανικὰ Πανεπιστήμια. Οἱ ἀπὸ καθέδρας σοσιαλιστές ζητοῦσαν ἐπέμβαση τοῦ ἀστικοῦ κράτους γιὰ τὴν ἀμβλυνση τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων, ὥστε νὰ ἐμποδισθεῖ ἔτσι ἡ ἐξάπλωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ νὰ ἀποσπασθοῦν οἱ ἐργάτες ἀπὸ τὸν πολιτικὸ ταξικὸ ἀγώνα. —492

282. *Νόμος ἐνάντια στούς σοσιαλιστές* — («Νόμος ἐναντίον τῶν ἄκρως ἐπικινδύνων προσπαθειῶν τῆς Σοσιαλδημοκρατίας»), ποὺ ψηφίστηκε ἀπὸ τὸν Βίσμαρκ μέ τὴν ὑποστήριξη τῆς πλειοψηφίας τοῦ Ράιχσταγκ στίς 19 Ὀκτωβρίου τοῦ 1878 καὶ δημοσιεύτηκε στίς 21 Ὀκτωβρίου. Ὁ νόμος αὐτός ἔθετε «τὴ Σοσιαλδημοκρατία ἐκτός νόμου. Οἱ ἐφημερίδες τῶν ἐργατῶν, πάνω ἀπὸ πενήντα τὸν ἀριθμὸ, κλείστηκαν, τὰ σωματεῖα καὶ οἱ λέσχες τους τέθηκαν ἐκτός νόμου, τὰ χρήματά τους κατασχέθηκαν, οἱ συγκεντρώσεις τους διαλύονταν ἀπ' τὴν ἀστυνομία, ἐνῶ σὰν ἐπιστέγασμα ὅλων αὐτῶν ἐξαγγέλονταν ὅτι γιὰ ὁλόκληρες πόλεις καὶ περιοχές μποροῦσε νὰ ἐπιβληθεῖ “κατάσταση πολιορκίας”...» (Ἐνγκελς). Ἀρχισαν νὰ γίνονται συλλήψεις καὶ μαζικὲς ἀπελάσεις. Ὡστόσο ὅλες αὐτές οἱ διώξεις καὶ τὰ τρομοκρατικὰ μέτρα δὲ λύγισαν τὸ Σοσιαλδημοκρατικὸ Κόμμα, ποὺ ἀναπροσάρμοσε τὴ δράση του στίς συνθήκες τῆς παράνομης ζωῆς. Τὸ Κόμμα, μέ τὴν ἐνεργητικὴ βοήθεια τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς, κατόρθωσε νὰ ξεπεράσει μέσα στίς γραμμές του τόσο τίς ὀπορτουниστικές ὅσο καὶ τίς «ὑπερarisτερίστικες» τάσεις, συνδυάζοντας τὴν παράνομη δουλειά μέ τίς δυνατότητες τῆς νόμιμης δράσης, γιὰ τὸ δυνάμωμα τῶν δεσμῶν του μέ τίς μάζες, ἔτσι ποὺ ἡ ἐπιρροή του μεγάλωνε διαρκῶς μέσα σ' αὐτές. Τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1890, κάτω ἀπ' τὴν αὐξανόμενη πίεση τοῦ μαζικοῦ κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὁ ἑκτακτὸς αὐτὸς νόμος ἐνάντια στούς σοσιαλιστές καταργήθηκε. Μιά ἐκτίμηση αὐτοῦ τοῦ νόμου δίνει ὁ Ἐνγκελς στὸ ἄρθρο του «Ὁ Βίσμαρκ καὶ τὸ Γερμανικὸ Ἑργατικὸ Κόμ-

- μα» (βλ. Κ. Μάρξ- Φ. Ένγκελς, "Απαντα, τόμ. 19, σελ. 280-282).—493
283. Στίς 19 'Οκτωβρίου 1889 ό Μάξ Χίλντεμπραντ έγραφε πρός τόν Ένγκελς ότι από δεκαπενταετίας τόν άπασχολεί έντονα τό δημοκρατικό κίνημα τής Εϋρώπης. Για τό λόγο αυτό είχε μελετήσει μιá σειρά έργων, μεταξύ αυτών καί τό βιβλίο του Μάξ Στίρνερ «'Ο Μοναδικός καί ή ιδιοκτησία του», πού του προξένησε ιδιαίτερη έντύπωση.—494
284. 'Από τό Σεπτέμβριο του 1841 ως τόν 'Οκτώβριο του 1842 ό Ένγκελς ζούσε στό Βερολίνο, όπου καί ύπηρέτησε τή στρατιωτική θητεία του ως πυροβολητής —494
285. 'Ο Μάρξ ζούσε στό Βερολίνο κατά τή διάρκεια των σπουδών του στό Πανεπιστήμιο του Βερολίνου από τά μέσα 'Οκτωβρίου 1836 ως τά μέσα 'Απριλίου 1841 —494
286. Fritz Reuter, «Ut mine Fesrungstid». "Απαντα, τόμ. 5, Wismar-Ludwigslust 1863. —494
287. «*National-Zeitung*» — ήμερήσια άστική έφημερίδα, πού έκδιόταν στό Βερολίνο από τό 1848 ως τό 1915. 'Όργανο του κόμματος των Έθνικοφιλελεύθερων —494
288. «*Reinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» — ήμερήσια έφημερίδα, πού έκδιόταν στην Κολωνία από τόν 'Ιανουάριο του 1842 ως τό Μάρτιο του 1843. 'Από τόν 'Απρίλιο του 1842 ό Μάρξ ήταν συνεργάτης καί από τόν 'Οκτώβριο διευθυντής τής έφημερίδας. 'Υπό τήν διεύθυνσή του ή έφημερίδα επαιρνε όλο καί πιο σαφή επαναστατικό δημοκρατικό χαρακτήρα. Τήν 1 'Απριλίου 1843 ή πρωσική κυβέρνηση άπαγόρευσε τήν έκδοσή της. —494
289. Πρόκειται για τό βιβλίο του Μάξ Στίρνερ «'Ο Μοναδικός καί ή ιδιοκτησία του», πού έκδόθηκε στη Λειψία τό 1843 (βλ, σημ. 1). —495
290. 'Από τόν Νοέμβριο του 1842 ως τόν Αϋγουστο του 1844 ό Ένγκελς διέμενε στό Μάντσεστερ για νά άποπερατώσει τίς έμπορικές του σπουδές. Στο χρονικό αυτό διάστημα συντελέστηκε καί ή μετάβασή του από τόν φιλοσοφικό ιδεαλισμό στον υλισμό καί από τόν επαναστατικό δημοκρατισμό στον κομμουνισμό.—495
291. 'Ο Μπακούνιν δέν αναφέρεται ρητά στο βιβλίο του Στίρνερ «'Ο Μο-

ναδικός και ή ιδιοκτησία του», όσοτο στίς εργασίες του, και κυρίως στο «Dieu et l'État» («Θεός και Κράτος»), που έκδόθηκε στη Γενεύη τό 1882, είναι εμφανείς οι παραλληλισμοί μέ την στρινεριανή ύποκειμενική αντίληψη της Ιστορίας. 'Ο Μπακούνιν θεωρεί την «άνταρσία», μαζί μέ τη ζωώδη προέλευση του ανθρώπου (Animalität) και τη σκέψη ως μιά από τίς βασικές αρχές της Ιστορίας. Κατά την άποψη του, έλευθερία είναι ή «άνταρσία» ενάντια σ' όλους τούς νόμους που επινόησαν οι άνθρωποι. 'Ο Μάρξ και ό Ένγκελς ασχολοῦνται μέ την στρινεριανή «Άνταρσία» στη «Γερμανική Ίδεολογία». —496

292. «*Sächsische Arbeiter-Zeitung*» — ήμερήσια σοσιαλδημοκρατική έφημερίδα, που έκδιόταν στη Δρέσδη από τό 1890 ως τό 1908. Τό 1890 ήταν τό όργανο των «Νέων», μιάς αντιπολιτευτικής ομάδας στο ΣΚΓ. — 497, 505
293. 'Η συντακτική έπιτροπή της «*Sächsische Arbeiter-Zeitung*» για ένα διάστημα έπεσε στα χέρια εκπροσώπων της λεγόμενης ομάδας των «Νέων», μιάς μικροαστικής, μισοαναρχικής αντιπολιτευτικής ομάδας μέσα στη γερμανική Σοσιαλδημοκρατία, που διαμορφώθηκε οριστικά τό 1890. Τόν πυρήνα αυτής της ομάδας τόν αποτελούσαν φοιτητές και νεαροί λόγιοι, που διεκδικούσαν ρόλο θεωρητικών και ήγετων του κόμματος. Οι «Νέοι» παραγνώριζαν τό ότι, ύστερα από την κατάρρευση του νόμου εναντίον των σοσιαλιστών (βλ. σημ. 282) είχαν διαμορφωθεί νέες συνθήκες για τη δράση του κόμματος. Άρνοῦνταν να αξιοποιήσουν τίς νόμιμες μορφές άγώνα και ζητούσαν να παραιτηθεί τό κόμμα από κάθε κοινοβουλευτική δραστηριότητα. Κατηγορούσαν τό κόμμα πώς υπερασπίζει τά συμφέροντα της μικροαστικής τάξης, πώς ακολουθεί όπορτουνιστική γραμμή και πώς παραβιάζει την έσωκομματική δημοκρατία. Για τούς λόγους αυτούς, στα τέλη Αυγούστου 1890 αντικαταστάθηκε ή συντακτική έπιτροπή της έφημερίδας, ενώ τό συνέδριο της Έρφούρτης, τό 1891, διέγραψε από τό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα μερικούς από τούς ήγέτες της αντιπολίτευσης. —493, 497
294. «*Volkstimm*e» («*Λαϊκή Φωνή*») — ήμερήσια σοσιαλδημοκρατική έφημερίδα, που έκδιόταν στο Μάγκντεμπουργκ από τό 1890 ως τό 1933. —497
295. 'Ο Χέρμαν Μπάαρ είχε δημοσιεύσει στο περιοδικό «*Freie Bühne*», τεύχος 17 της 28 Μαΐου 1890, τό άρθρο «Οι έπίγονοι του μαρξισμού», τό όποιο στρεφόταν εναντίον του άρθρου του Πάουλ Έρνστ, που είχε δημοσιευθεί στο τεύχος 15 της 14 Μαΐου 1890 του ίδιου περιοδικού, μέ τόν τίτλο «Γυναικείο ζήτημα και κοινωνικό πρόβλημα». 'Ο Πάουλ

Έρνστ μαζί με την επιστολή του προς τον Ένγκελς, της 31 Μαΐου 1890, του είχε στείλει και ένα αντίτυπο της εφημερίδας.

«*Freie Bühne für modernes Leben*» — φιλολογικό περιοδικό που εκδιδόταν στο Βερολίνο από το 1890 ως το 1893, αρχικά εβδομαδιαίο και από το 1892 μηνιαίο. Από τον Ιανουάριο του 1894 το περιοδικό εκδιδόταν με τον τίτλο «*Neue deutsche Rundschau*». —501

296. Το άρθρο του Πάουλ Έρνστ, που κριτικάρει ο Ένγκελς, δημοσιεύθηκε στη «*Berliner Volks-Tribüne*» στις 9 Αυγούστου.

«*Berliner Volks-Tribüne*» — κοινωνική και πολιτική εβδομαδιαία εφημερίδα των σοσιαλδημοκρατών, προσκείμενη στην μισοαναρχική ομάδα των «Νέων» (βλ. σημ. 293). —505

297. Έδώ ο Ένγκελς παραφράζει τον όρο *δροσερός, χαρούμενος πόλεμος* (*frischer fröhlicher Krieg*), που τον πρωτοχρησιμοποίησε τον Ιούνιο του 1853 στην «*Volksblatt für Stadt und Land*», τεύχος 61, ο αντιδραστικός ιστορικός και δημοσιολόγος Χάινριχ Λέο. Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε αργότερα και από τους στρατοκρατικούς και σωβινιστικούς κύκλους. —506

298. Βλ. Κ. Μάρξ : «Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία. Διακήρυξη του Γενικού Συμβουλίου της Διεθνούς Ένωσης Έργατών». *Άπαντα*, τόμ. 17, σελ. 342-343. —510

299. *Ποσιμπλιστές* — όπαδοί μιās επιστημονικοφανούς διδασκαλίας στη Γαλλία, που υποστήριζε την άποψη πώς πρέπει πάντα να επιδιώκεται το «εφικτό» (*le possible*) Η διδασκαλία αυτή λειτούργησε ως όπορ-τουνιστικό ρεύμα μέσα στους κόλπους του γαλλικού εργατικού κινήματος στα τέλη του 19ου αιώνα, αντιστρατευόταν τη δημιουργία ενός επαναστατικού κόμματος του προλεταριάτου και κήρυσσε την παραίτηση από την πάλη των τάξεων. Στα τέλη της δεκαετίας του 1880 οι ποσιμπλιστές, υποστηριζόμενοι από όπορτουνιστικά στοιχεία άλλων χωρών, προσπάθησαν να ύφαρπάξουν την ηγεσία του διεθνούς εργατικού κινήματος. Ωστόσο, η πλειοψηφία των σοσιαλιστικών οργανώσεων στις διάφορες χώρες δεν παρασύρθηκε απ' αυτούς. Ο Ένγκελς έκανε σκληρό αγώνα εναντίον των ποσιμπλιστών, αποκαλύπτοντας τη διασπαστική δραστηριότητά τους. —510

300. Κ. Μάρξ - Φ. Ένγκελς, *Άπαντα*, τόμ. 18, σελ. 476-493. —514

301. Για μία όμιλία του στο Wignehies τον Ιούλιο του 1891, ο Πάωλ Λαφάργκ καταδικάστηκε σε ποινή ενός χρόνου φυλακή και χρηματικό πρό-

στιμο 100 φράγκων. Ἐμεινε ἐγκλειστος στίς φυλακές Ste-Pélagie τοῦ Παρισιοῦ ἀπὸ τὰ τέλη Ἰουλίου ὥς τίς 10 Νοεμβρίου 1891. Ἀφέθηκε προσωρινά ἐλεύθερος χάρις στοῦ ὅτι ἐκλέχτηκε βουλευτής.—514

302. *Citta dolente, fra la perduta gente* (μέσα σέ τόπους κολασμένους, μέσα σέ ἄνθρωπους χαμένους). στίχος ἀπὸ τῆ «Θεία Κωμωδία» τοῦ Δάντη, ὠδή 3η.—514

303. Τό δεύτερο διεθνές σοσιαλιστικό ἐργατικό συνέδριο ἔγινε στίς Βρυξέλλες, 16-22 Αὐγούστου*1891. Τό συνέδριο αὐτό, μέ 370 περίπου ἀντιπροσώπους ἀπὸ 16 χώρες τῆς Εὐρώπης καί τίς Ἑνωμένες Πολιτείες τῆς Ἀμερικῆς, ἦταν στήν οὐσία, κατὰ τή σύνθεσή του, ἕνα συνέδριο μαρξιστικό. Ἡ συμμετοχή στοῦ συνέδριου καί ἀντιπροσώπων τῶν τρέιντ γιούνιονς θεωρήθηκε ἀπὸ τόν Ἐνγκελς ὡς στοιχεῖο θετικό, Ἀνάμεσα στούς ἀμερικανούς ἀντιπροσώπους, μαζί μέ τοὺς σοσιαλιστές ἦσαν καί ἐκπρόσωποι τῶν ἀμερικανικῶν συνδικαλιστικῶν ὁργανώσεων. Οἱ ἡγέτες τῶν ποσιμπλιστῶν, πού δέν κατάφεραν νά πάρουν στά χέρια τοὺς τὴν ὁργάνωση τοῦ συνεδρίου, δέν ἐμφανίστηκαν σ' αὐτό.

Κατὰ τή συζήτηση πού ἔγινε μετὰ τὴν ἀνακοίνωση τῆς ἐπιτροπῆς ἐλέγχου τῶν πληρεξουσίων, πάρθηκε ἀπόφαση κατὰ πλειοψηφία νά μὴν ἐπιτραπεῖ ἡ συμμετοχή τῶν ἀναρχικῶν πού εἶχαν προσέλθει στοῦ συνέδριου.

Κεντρικό θέμα τοῦ συνεδρίου ἦταν ἡ θέση τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀπέναντι στοῦ милитаризм. Μέ συντριπτική πλειοψηφία τὸ συνέδριο ὀπείριψε τὴν πρόταση τῶν ὀλλανδῶν σοσιαλιστῶν, πού ὑπέβαλε ὁ Ferdinand Domela Nieuwenhuis, νά δίνεται ἀπάντηση στὸν κάθε πόλεμο μέ γενική ἀπεργία, χαρακτηρίζοντας τὸ σχετικό σχέδιο ἀπόφασης «ἄθλια κενολογία» καί ψήφισε τὸ σχέδιο ἀπόφασης, πού εἶχαν συντάξει οἱ Βίλελμ Λίμπκνεχτ καί Μαρί-Ἐντουαρντ Βαγιάν, σχέδιο πού ἀποκάλυπτε τὰ οἰκονομικά αἷτια τοῦ πολέμου καί καλοῦσε τοὺς ἐργάτες νά ἐναντιωθοῦν στὸν παμφάγο πόλεμο καί στίς πολεμικὲς συμμαχίες τῶν κυρίαρχων τάξεων.

Σέ ἄλλη ἀπόφασή του γιὰ τὸ συνδικαλιστικό ζήτημα, τὸ συνέδριο ὑπογράμμισε τὴν ἀναγκαιότητα νά δημιουργηθοῦν μαζικὲς, συνδικαλιστικὲς ὁργανώσεις καί συνέστησε στοὺς ἐργάτες ἀπεργίες καί μποϊκοτάζ γιὰ νά προφυλάσσονται ἀπὸ τὰ πλήγματα τοῦ ἐχθροῦ καί γιὰ νά βελτιώνεται ἡ πολιτικὴ θέση καί ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν ἐργατῶν. Σέ ἄλλες ἀποφάσεις του, τὸ συνέδριο ἀξίωνε μιά διεθνή νομοθεσία προστασίας γιὰ τὰ ἐργατικά ἀτυχήματα, τὴν κατάργηση τῆς κατ' ἀποκοπὴν ἐργασίας, τὴν ὑποστήριξη τοῦ αἰτήματος γιὰ νομικὴ καί πολιτικὴ ἰσότητα τῶν γυναικῶν, ἐνῶ κήρυξε καί πάλι τὴν Πρωτομαγιά ὡς διεθνή ἡμέρα πάλης καί ἀργίας γιὰ τὴν ἐργατικὴ τάξη. —514

304. Τό διεθνές συνέδριο τῶν ποσιμπλιστῶν (βλ. καί σημ. 299) συνήλθε στό Παρίσι στίς 14 Ἰουλίου 1889 ὡς ἀντισυνέδριο στό διεθνές σοσιαλιστικό συνέδριο στό ὁποῖο ἰδρύθηκε ἡ Β' Διεθνῆς. Στό συνέδριο τῶν ποσιμπλιστῶν συμμετεῖχαν περίπου 550 ἀντιπρόσωποι ἀπό 14 χῶρες, στή συντριπτική τους πλειοψηφία γάλλοι ἀντιπρόσωποι. Οἱ ἐργασίες αὐτοῦ τοῦ συνεδρίου δέν εἶχαν καμιά σημασία γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος. Ἡ ἀπόπειρα τῶν ποσιμπλιστῶν νά ὑφαρπάξουν τήν ἡγεσία τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος ἀπέτυχε. —514
305. Τό συνέδριο τῆς Χάγης ἔγινε ἀπό 2-7 Σεπτεμβρίου 1872. Μπροστά στό συνέδριο ἔμπαινε τό ἐπιτακτικό καθῆκον νά ἐπικυρώσει, μέ δική του ἀπόφαση, τήν ἀπόφαση γιά τήν «πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης» (βλ. σέ τούτη τή Συλλογή, σελ. 267-268) καθὼς καί τήν ἀπόφαση ἐναντίον τῶν σεκταριστικῶν τμημάτων, ἀποφάσεις πού εἶχαν ψηφιστεῖ στή Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου τό 1871 (βλ. σημ. 162). Τό συνέδριο τῆς Χάγης ἦταν τό πιό ἀντιπροσωπευτικό στή σύνθεσή του ἀπ' ὅλα τά συνέδρια τῆς ΔΕΕ. Στό συνέδριο αὐτό συμμετεῖχαν 65 ἀντιπρόσωποι ἀπό 15 ἐθνικές ὁργανώσεις, ἐνῶ στό συνέδριο αὐτό τερματιζόταν ὁ πολύχρονος ἀγώνας τῶν Μάρξ καί Ἑνγκελς καί τῶν ὁπαδῶν τους ἐνάντια σ' ὅλα τά εἶδη τοῦ μικροαστικοῦ σεκταρισμοῦ μέσα στό ἐργατικό κίνημα. Οἱ ἡγέτες τῶν ἀναρχικῶν ἀποβάλλονταν. Οἱ ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης ἐβάλαν τὰ θεμέλια γιά τή μελλοντική δημιουργία αὐτοτελῶν ἐθνικῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς ἐργατικῆς τάξης. —514
306. Ὁ Σύνδεσμος γιά τήν Εἰρήνη καί Ἐλευθερία. (Ἀπό τή Σύνταξη τῆς «Neue Zeit»).—523
307. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀργότερα καί ἡ «Συμμαχία», στήν § 2 τοῦ Καταστατικοῦ της, διακήρυσσε : «Θέλει (ἡ Συμμαχία) τήν πολιτική, οἰκονομική καί κοινωνική, πρίν ἀπ' ὅλα, ἐξίσωση τῶν τάξεων». (Ἡ Σύνταξη τῆς «N.Z.»). —523
308. Στήν ἀπάντησή του τῆς 9 Μαρτίου 1869, πού προαναφέρθηκε, τό Γενικό Συμβούλιο διακηρύσσει : «Ὅχι ἡ ἐξίσωση τῶν τάξεων, πού ἀποτελεῖ μιά λογική ἀντίφραση καί εἶναι ἀπραγματοποίητη, ἀλλά πολύ περισσότερο ἡ κατάρρευση τῶν τάξεων... ἀποτελεῖ τό μεγάλο στόχο τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ἑργατῶν». (Ἡ Σύνταξη τῆς «N.Z.»). —523
309. Πρόκειται γιά τό περιοδικό «Κολοκόλ» («Καμπάνα») (Ἡ Σύνταξη τῆς «N.Z.»). —523
310. Ἦταν μιά ἀπεργία τῶν ὑφαντουργῶν καί βαφέων, στήν ὁποία συνέβαλε

ἐνεργά ἢ «Διεθνῆς» μέ τήν ὀργάνωση καί καθοδήγησι τῶν ἀπεργῶν,
καθώς καί μέ τή συγκέντρωση χρημάτων. (Ἡ Σύνταξι τῆς Ν.Ζ.).
—524

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση.....	5
ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΑΝΑΡΧΙΣΜΟ ΤΟΥ ΜΑΞ ΣΤΙΡΝΕΡ	21
Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Η Γερμανική Ίδεολογία (1845/1846) ..	23
ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΣΤΟΝ ΠΡΟΥΝΤΟΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΡΟΥΝΤΟΝΙΣΜΟ	129
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τόν 'Αννένκωφ στο Παρίσι (28.12.1846)	131
Κ. ΜΑΡΞ, 'Η άθλιότητα τής φιλοσοφίας (1846/1947)	147
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, [Γιά τό σύνθημα τής κατάργησης τοῦ κράτους καί τούς γερμανούς «φίλους τής ἀναρχίας»] ('Οκτώβριος 1850) ...	176
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τόν Φ. 'Ενγκελς στο Μάντσεστερ (8.8.51)	182
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή προς τόν Κ. Μάρξ στο Λονδίνο (γύρω στίς 10.8.1851)	191
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή προς τόν Κ. Μάρξ, στο Λονδίνο (γύρω στίς 11.8.1851)	192
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τόν Φ. 'Ενγκελς, στον Μάντσεστερ (14. 8.1851)	197
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή προς τόν Κ. Μάρξ, στο Λονδίνο (21.8.1851)	201
Κ. ΜΑΡΞ, Γιά τόν Προυντόν, ['Επιστολή προς τόν Γ.Β. Σβάιτσερ] (24.1.1865)	203
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τόν Φ. 'Ενγκελς, στο Μάντσεστερ (20. 6.1866)	213
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τόν Λούντβιχ Κούγκελμαν (9.10.1866)	216
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Γιά τό ζήτημα τής κατοικίας (1872/1873).....	218
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Συμπληρωματικές παρατηρήσεις γιά τόν Προυντόν καί τό ζήτημα τής κατοικίας (1872/1873).....	225
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Η πολιτική άδιαφορία (1872/1873)	232
Ο ΑΓΩΝΑΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΜΠΑΚΟΥΝΙΣΜΟΥ	241
Κ. ΜΑΡΞ, 'Εκθεση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου γιά τό κληρονομικό δίκαιο (2-3.8.1869)	243
Κ. ΜΑΡΞ, 'Εμπιστευτική ανακοίνωση	246
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή προς τούς Πάλ καί Λάουρα Λαφάργκ στο Πα- ρίσι (19.4.1870)	254

Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή προς τόν Κάρλο Καφιέρο, στη Μπαρλέτα (1.-3].7.1871)	261
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης	265
Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Αποφάσεις τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου τῆς Διεθνoῦς 'Ενωσης 'Εργατῶν (17-23.9.1871)	267
Κ. ΜΑΡΞ, Γιά τήν πολιτική δράση τῆς ἐργατικῆς τάξης ('Απ' τὰ πρακτικά τῆς 21.9.1871).....	269
Κ. ΜΑΡΞ, 'Επιστολή στόν Φρίντριχ Μπόλτε, στη Νέα 'Υόρκη (23.11.1871)	271
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, πρὸς τόν Πῶλ Λαφάργκ, στη Μαδρίτη (30.12.1871)	275
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή πρὸς τόν Κ. Τερτσάγκι, στό Τουρίνο (14. [15].1.1872)	279
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή πρὸς τόν Τέοντορ Κούνο, στό Μιλάνο (24.1.1872)	281
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Επιστολή πρὸς τόν Λουί Φρανσουά Πιό, στήν Κοπεγχάγη (7.3.1872).....	288
Κ. ΜΑΡΞ, [Λόγος στό Συνέδριο τῆς Χάγης] (8.9.1872)	290
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Περί κύρους (1872/1873)	294
Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, 'Η Συμμαχία τῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας καί ἡ Διεθνῆς 'Ενωσις 'Εργατῶν ('Εκθεση καί ντοκουμέντα, πού δημοσιεύθηκαν μέ ἀπόφαση τοῦ Συνεδρίου τῆς Διεθνoῦς στη Χάγη (1873)	299
I. Εἰσαγωγή	303
II. 'Η μυστική Συμμαχία	308
III. 'Η Συμμαχία στήν 'Ελβετία	323
IV. 'Η Συμμαχία στήν 'Ισπανία	343
V. 'Η Συμμαχία στήν 'Ιταλία	358
VI. 'Η Συμμαχία στη Γαλλία	368
VII. 'Η Συμμαχία μετά τό Συνέδριο τῆς Χάγης	374
VIII. 'Η Συμμαχία στη Ρωσία	381
1. 'Η δίκη Νετσάγιεφ	381
2. 'Η ἐπαναστατική κατήχηση	420
3. Τό προσκλητήριο τοῦ Μπακούνιν πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ	427
IX. Πόρισμα.....	434
X. Συμπλήρωμα	437
1. 'Η μετοικεσία τοῦ Μπακούνιν	437
2. Τό πανσλαβιστικό Μανιφέστο τοῦ Μπακούνιν	440
3. 'Ο Μπακούνιν καί ὁ Τσάρος	443
XI. Ντοκουμέντα	453
1. Οἱ μυστικοί Κανονισμοί τῆς Συμμαχίας	453
2. Τό Πρόγραμμα καί τό Καταστατικό τῆς ἐπίσημης Συμμαχίας	466
3. 'Επιστολή τοῦ Μπακούνιν πρὸς τόν Φρανσίσκο Μόρα στη	

Μαδρίτη (5.4.1872)	468
Κ. ΜΑΡΞ, Συνοπτική πραγματεία πάνω στο βιβλίο του Μπακούνιν Κρατική ὀργάνωση καί ἀναρχία» (Ἀπόσπασμα)	471
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Τό ἐργατικό κίνημα στή Γερμανία, στή Γαλλία, στίς ἑνωμένες Πολιτεῖες καί στή Ρωσία (22.1.1878)	477
ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΑΝΑΡΧΙΚΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΣΤΑ ΤΕ- ΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ	479
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό τήν οὐτοπία στήν ἐπιστήμη.....	481
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἐπιστολή πρὸς τὸν Γιόχαν Φίλιπ Μπέκερ στή Γε- νεύη (16.2.1882)	485
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Στὸ θάνατο τοῦ Μάρξ (12.5.1883)	489
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Πρόλογος [σὴ 2η ἔκδοση τοῦ βιβλίου «Γιὰ τὸ ζήτη- μα τῆς κατοικίας»] (10.1.1877)	490
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἐπιστολή πρὸς τὸν Μάξ Χίλντεμπραντ στὸ Βερολίνο (22.12.1889)	494
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἀπάντηση στή Σύνταξη τῆς «Sächsische Arbeiter Zeitung» (10.9.1890)	497
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἀπάντηση στὸν κ. Πάουλ Ἑρνστ (1.10.1890)	500
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Εἰσαγωγή [στὸ ἔργο τοῦ Κ. Μάρξ «Ὁ ἐμφύλιος πό- λεμος στή Γαλλία», ἔκδοση τοῦ 1891] (18.3.1891)	508
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Πρόλογος [σὴ Συλλογὴ «Τὰ ἄρθρα πάνω σὲ διεθνή θέματα ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα «Volksstaat» (1871-1875)»] (3.1.1894)	511
Κ. ΜΑΡΞ, Ἐπιστολή πρὸς τὸν Γ.Φ. Μπέκερ, στή Γενεύη (2.8.1870)	512
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἐπιστολή πρὸς τὸν Πῶλ Λαφάργκ, στὸ Παρίσι (2.9. 1892.....	514
Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, Ἐπιστολή πρὸς τὸν Πάμπλο Ἰγκλέσιας, στή Μα- δρίτη (26.3.1894)	515
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1. Ἕνα ἄρθρο τῆς «Neue Zeit» καί μιὰ ἐπιστολή τοῦ Μ. Μπακούνιν πρὸς τὸν Μάρξ (22.12.1868)	517
2. Σημειώσεις τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ἀπάντων Μάρξ-Ἐνγκελς	519

Από τις Έκδόσεις «ΚΑΖΑΝΤΖΑ»
κυκλοφορούν

- 1) Β. Ι. Λένιν: Κράτος και Έπανάσταση.
- 2) Β. Ι. Λένιν: Τό αγροτικό ζήτημα και οι «κριτικοί του Μάρξ».
- 3) Β. Ι. Λένιν: Θέσεις, Εισηγήσεις στα Συνέδρια (I, II, III, IV) της Κ.Δ. (1919 - 1922).
- 4) Ο Λένιν για τό διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα.
- 5) Ο Λένιν για τήν Κομμούνα του Παρισιού.
- 6) Ο Λένιν για τήν άστική και προλεταριακή - κομμουνιστική ήθική.
- 7) Α. Λουνατσάρσκι: Εισαγωγή στην Ιστορία των θρησκευμάτων.
- 8) Α. Παπαναγιώτου: Τό ΚΚΕ στον πόλεμο και στην αντίσταση.
- 9) Α. Παπαναγιώτου: Η Άλήθεια για τό «πισόπλατο χτύπημα».
- 10) ΚΚΕ. Έπίσημα Κείμενα, τόμ. 4ος, 1934 - 1940.
- 11) ΚΚΕ. Έπίσημα Κείμενα, τόμ. 5ος, 1940 - 1941.
- 12) ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ (Περίοδος Μεσοπολέμου 1921 - 1936) Τόμοι I, II.
- 13) ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ τής έποχής τής φασιστικής Κατοχής 1941 - 1944, Τόμοι I, II.
- 14) ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, τής μεταδεκεμβριανής περιόδου 1945, Τόμοι I, II.

* * *

« Λίγα λόγια για νά αποφευχθούν ένδεχόμενες παρεξηγήσεις. Τίς μορφές του κεφαλαιοκράτη και του γαιοκτήμονα δέν τίς ζωγραφίζω καθόλου μέ ρόδινα χρώματα. Έδώ όμως πρόκειται για τά πρόσωπα μόνο έφόσον αποτελούν ένσάρκωση οικονομικών κατηγοριών και είναι φορείς συγκεκριμένων ταξικών σχέσεων και συμπερόντων. Η δική μου άποψη, πού αντιλαμβάνεται τήν εξέλιξη των οικονομικών κοινωνικών σχηματισμών ως φυσικοϊστορική διαδικασία, λιγότερο από κάθε άλλη, μπορεί νά θεωρεί ότι τό μεμονωμένο άτομο ευθύνεται για συνθήκες, κοινωνικό προϊόν των οποίων παραμένει τό ίδιο, όσο κι αν υποκειμενικά υψώνεται πάνω άπ' αυτές. »

Κ. Μάρξ, Τό Κεφάλαιο, Πρόλογος στην πρώτη έκδοση, τόμ. I, σελ. 16